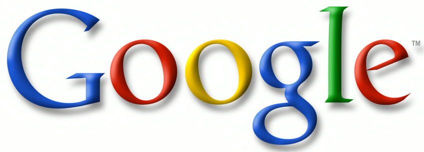

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

EMIL HILDEBRAND
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIOSJÄTTE ÅRGÅNGEN

1916

STOCKHOLM 1917
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
160534

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag.

Voteringsreformen på riddarhuset och den byråkratiska parlamentarismens grundläggning.[1]

AF

ERLAND HJÄRNE.

De öfverläggningar, som vid början af 1719 års riksdag ledde till en betydelsefull förändring i riddarhusets organisation, ha hittills icke varit föremål för någon mera ingående behandling i vår historiska litteratur.[2] En sådan närmare granskning torde dock icke vara alldeles omotiverad. Den skall visserligen icke kunna i stora drag ändra den nu gällande bilden af händelseförloppet; den möjligheten uteslutes redan genom bristen på otryckta källor, som, öfverallt kännbar för forskningen rörande den stora vändpunkten i vår nyare författningshistoria, i fråga om denna detalj, så vidt jag hittills kunnat finna, är total.[3] Men

---

[1] Den undersökning, som här meddelas, utgör ett brottstycke ur en under utarbetning varande afhandling om frihetstidsförfattningens förutsättningar och tillkomst, ett brottstycke, som det ur vissa synpunkter förefallit ändamålsenligt att offentliggöra särskildt.

Källcitaten äro enligt redaktionens önskan normaliserade på i tidskriften brukligt sätt.

Tillägg af red. Manuskriptet till denna uppsats inlämnades, innan F. Lagerroths afh. »Frihetstidens författning» var för författaren tillgänglig. Någon omarbetning med hänsynstagande till detta arbete har icke ägt rum.

[2] Jfr Bowallius, Om sv. statskickets förändring efter K. Carl XII:s död, s. 252 f. (Vitterh- Hist.- o. Antiqvitetsakademiens Handl., XXI); Geijer, Teckning af Sveriges tillstånd etc., s. 36 (Samlade skrifter[1], II: 5); Malmström, Sveriges polit. hist. 1718—1772, I[2], s. 84—86; utförligast men delvis onöjaktigt Fryxell, Berättelser ur sv. hist., XXXIII, s. 37 ff.

[3] Det bland bilagorna till adelns riksdagsprot. 1719 (n:o 39, fol. 188. Riddarhusarkivet) befintliga anonyma och odaterade dokument, som af Montan omnämnes under rubriken »Project till ordningens bibehållande på Riddarhuset» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 190) berör ej, såsom möjligen

bilden skall åtminstone kunna fullständigas genom en noggrannare pressning af det redan i tryck tillgängliga materialet. På samma gång torde en något rikare belysning af de åskådningar, som vid ifrågavarande tillfälle gjorde sig gällande, och de intressen, som därvid bröto sig mot hvarandra, och därmed äfven af själfva förändringens innebörd i dess sammanhang med den nya författningens allmänna karaktär kunna vinnas genom ett dylikt studium.

1. Har klassindelningen angripits redan 1672?

Den i 1626 års riddarhusordning stadgade klassindelningen å riddarhuset synes icke ha varit utsatt för något angrepp tidigare än det, som nästan omedelbart resulterade i dess upphörande. Ett påstående i motsatt riktning har emellertid blifvit framställdt. Det torde därför icke vara ur vägen att inledningsvis underkasta denna uppgift en granskning, i all synnerhet som den tilldragelse, hvilken utgör dess faktiska underlag, är ägnad att skänka en verkningsfull relief åt det af en väsentligen förändrad social gruppering inom adeln betingade uppträdet 1719.

N. Tengberg uppger nämligen,[1] att »klassindelningen redan under Karl XI:s tid antastats» och stöder detta påstående på ett af Fryxell[2] anfördt yttrande, som från lågadligt håll skulle fällts på riddarhuset 1672: »vi sitta här tillhopa alla såsom riddersoch adelsmän och vilja oss emellan icke veta af några skilda stånd och klasser». Fryxell citerar emellertid icke adelns utan *rådets* protokoll den 3 okt. 1672 och åsyftar sannolikt det rikskanslerns meddelande om hvad som försiggått på riddarhuset, som i rådsprotokollet för nämnda dag återges så: »Mig är . . . berättat, dock kan iag ingen sagsman nembna, att dee intet

kunde misstänkas, de frågor, som i denna uppsats behandlas. — Hvad de tryckta källorna beträffar, må redan här omnämnas, att den anonyma riksdagsberättelsen hos Ekholm, Sv. Fatburen, I, s. 14 ff. i denna sak ej innehåller någon upplysning af intresse men väl vissa uppenbara oriktigheter, såsom att förslaget om andra klassens förstärkande skulle varit ett tredje klassens alternativa yrkande.

[1] I sin synnerligen läsvärda, numera allt för ofta förbisedda essay »Om frihetstiden», s. 45.

[2] A. a., XIV[1], s. 129.

villia vetta aff något stånd, utan att alla sittia som riddare på riddarhuset, huilket vore alt för sellsampt, om dee ville gåå på denna vägen».[1]

Den ifrågavarande diskussionen på riddarhuset samma dag, föranledd af projektet till konungaförsäkran, rörde sig i själfva verket om den vid denna tid brännande tvistepunkten, huruvida högre adlig värdighet — egentligen var det endast fråga om den grefliga — skulle äga företräde framför högre ämbete vid bestämmande af rang.[2] Detta anspråk bestreds, som bekant, af hela den obetitlade adeln och äfven af friherrarna — i den aktuella partimotsättningen låg således ingen anledning för den lägre adeln att finna sitt stora antal orättvist öfverflygladt genom klassindelningen — och man åberopade RHO § 26 som stöd för yrkandet, »att *uthom riddarhuset* intet stånd bör considereras, uthan tå skall hvar och een blifva hedrader, som han är man till och embete hafver».[3]

Däremot förvarar protokollet icke ett ord, som i och för sig leder tanken på ett angrepp på klassindelningens giltighet vid öfverläggningarna på riddarhuset. Det enda uttalande, som vid första påseendet synes äga en viss frändskap med det i rådet anförda, är följande af Gustaf Gyllenstierna (själf såsom friherre tillhörande första klassen): »Vij sittia här alla tillhopa såsom adelsmän, men böra dess föruthan hedras som embetet ähr».[4]

I den form, hvari dessa ord föreligga, och i deras sammanhang med det debatterade ämnet har man dock ingen anledning till den uppfattningen, att här öfverhufvudtaget är fråga om en motsättning mellan klassindelning och jämlikhet *på riddarhuset*. Meningsyttringens tyngdpunkt förlägges helt naturligt till den senare satsens (men böra *dess föruthan* etc.) partitagande till förmån för den ena af två rangordningsprinciper *utanför riddarhuset*. Den föregående

[1] Tämligen korrekt återgifvet hos Tham, Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas hist., II: 2, s. 169. Citatet här ofvan efter originalet i Riksarkivet.

[2] Hildebrand, Sv. statsförf:s hist. utv., s. 338; Carlson, Sveriges hist. und. konungarne af det pfalz huset, II, s. 384—386; Bergh, Rangstriderna inom adeln under 1600-talet, Hist. Tidskrift, 1896, s. 117 ff., särskildt s. 140—142.

[3] Ridd. och adelns prot., XI, s. 94, 95; den 3 okt. 1672.

[4] A. a., XI, s. 94.

satsen (vij sittia *här* etc.) ter sig från denna synpunkt som ett för den klargörande kontrastens skull tillkommet angifvande af det för mötena på riddarhuset egendomliga förhållande, som åt adelsmännens inbördes ställning där gaf en annan prägel, än den utanför riddarhuset borde äga, nämligen att deltagandet i dessa möten endast grundade sig på självfva adelskapet. Huruvida de inom detta bestående graderna — alltså just den princip, hvars betydelse för rangen utanför riddarhuset i den följande satsen underkännes — på detta område bör läggas till grund för en fördelning, därom är tydligen ingenting i uttryckliga ord utsagdt.

Om man nu *a priori* ej har minsta skäl att i Gustaf Gyllenstiernas protokollförda yttrande misstänka någon programmatisk syftning utöfver det ofvan anförda yrkande, som af sekreteraren uppfattades som den lägre adelns gemensamma, så bör man lägga märke till, att detta i betonandet af att »*utom riddarhuset* intet stånd bör considereras» och ännu mer i hänvisningen till RHO § 26[1] rent af innehåller ett indirekt erkännande af klassindelningens giltighet på riddarhuset. Till denna ståndpunkt anslöt sig Gustaf Gyllenstierna något senare otvetydigt, i det han efter uppläsningen af RHO § 26 yttrade: »Hvad kan vara klarare satt? Jagh veet intet, hvad man skall säija om dän, som disputerar här emoth».[2] I den yttre form, hvari den första satsen af hans tidigare, här kommenterade yttrande föreligger, finnes i självfva verket intet, som hindrar, att äfven den tanke, som fått uttryck i denna sats, icke haft den blott negativa uppgiften att förklara, hvarför ämbetsrang ej var tillämplig på riddarhuset, utan just inneburit ett sådant förvisande af de högre adliga värdigheternas anspråk till deras rätta område, det område, där det var fråga om adelskap och icke om ämbete.[3]

[1] Af innehåll, att hvad som i det föregående stadgats rörande klassindelning m. m. på riksdagar och möten ej skulle någons »tienst, embete, kall eller dyghd komma till meens, vthan varda elliest respecterat som han är man till» etc. (Ridd. och adelns prot., II, s. 8).

[2] A. a., XI, s. 95.

[3] Det är betecknande för det intryck, Gustaf Gyllenstiernas yttrande gör i sitt sammanhang, att Tham, a. a., II: 2, s. 167 rent af anser sig kunna återge kontentan däraf med orden: »Blott på riddarhuset gäller ståndsrangen».

Däremot måste det medges, att om det ofvan återgifna citatet ur rådsprotokollet tages med i räkningen, möjligheten af en annan tolkning af Gustaf Gyllenstiernas uttalande framställer sig. Det kan då tänkas, att det, i så fall väl ursprungligen framfördt i fylligare form än den. hvari det återges i protokollet, verkligen haft en tveeggad syftning af ungefär denna innebörd: »Här på riddarhuset sitta vi alla som adelsmän — och vi vilja ej veta af någon klassindelning till de högre adliga värdigheternas förmån. Utanför riddarhuset däremot vilja vi ha en rangordning — men efter ämbetsställning». Det är emellertid tydligt, att ett dylikt angrepp på klassindelningen skulle stått helt och hållet för talarens egen räkning och äfven hos honom, i betraktande af hans senare uttryckliga godkännande af RHO § 26, endast varit en yttring af tillfällig ifver. Och det återstode ändå att förklara, hvarför icke ett sådant öfverförande af kontroversen på ett nytt område framkallat någon i adelsprotokollet förvarad gensaga. Vida sannolikare förefaller det då, att de ur rådsprotokollet hämtade orden, om de verkligen afse Gustaf Gyllenstiernas yttrande, ge uttryck åt en missuppfattning eller afsiktlig vantolkning däraf.

Nu föreligger visserligen det alternativet, att yttrandet i rådet alls icke är ämnadt att återge Gustaf Gyllenstiernas ord, utan, då adelsprotokollet i öfrigt ej innehåller något uttalande, hvarmed det har den ringaste likhet, i stället hänsyftar på ett eller annat, som förekommit under de larmande uppträden på riddarhuset den 3 okt., då det upprepade gånger blef omöjligt för sekreteraren att »föra till pennan» hvad som sades.[1] Mot ett sådant antagande talar den onekliga yttre likheten mellan å ena sidan kanslerns verkligen eller förment citerade uttryck i rådsprotokollet och å andra sidan det Gyllenstiernska yttrandet. *Om* likväl detta citat skulle åsyfta ett dylikt icke protokollfördt uttalande, så tala för sannolikheten af en feltolkning samma skäl, som i fråga om Gustaf Gyllenstiernas ord ofvan anfördes rörande situationens allmänna karaktär.[2] Och slut-

[1] Ridd. och adelns prot., XI, s. 94, 96, 97.

[2] Jfr Berghs omdöme i hans ofvan omnämnda monografi, att klassindelningens giltighet på riddarhuset under rangstriderna »var en solklar sak, och därom tvistades ej heller» (Hist. Tidskr. 1896, s. 118).

ligen skulle äfven i detta fall den reella betydelsen af ett på sådant sätt tillkommet »antastande af klassindelningen» ej kunna skattas särdeles högt.

Den föregående undersökningen torde ha visat, att källorna icke lämna något verkligt stöd för Tengbergs ofvan anförda påstående. Som faktiskt kvarstår blott, att man redan 1672 i rådet framställt den lägre adelns opposition mot bördsföreträdena inom ståndet såsom utsträckt till ett underkännande äfven af deras giltighet på riddarhuset, hvarmed väl knappast kunde afses annat än själfva klassindelningen vid voteringar och dylikt. Redan ett sådant vittnesbörd om mer eller mindre allvarligt hysta[1] farhågor rörande de för den högre adelns maktställning i dess helhet hotande konsekvenser, som denna opposition kunde innebära, är naturligtvis af ett visst intresse, och argumentet om en på det gemensamma adelskapet grundad jämlikhet, hvars åberopande redan nu syntes möjligt, återkom ju visserligen 1719.[2]

Alldeles oafsedt frågan om den verkliga förekomsten af en på ett sådant jämlikhetskraf grundad opposition mot klassindelningen 1672 får man emellertid ej för denna eventuella beröringspunkt i formellt hänseende förbise den väsentliga olikheten mellan de båda situationerna med afseende på den reella intressemotsättningen. Splittringen mellan tvänne socialt *artskilda* adelsgrupper, mellan den rika och högättade jordadeln och den yrkesmässiga statstjänstens uppkomlingar, denna splittring, hvars innebörd så karaktäristiskt framträdde just i de lågadliga *högre* ämbetsmän-

[1] Jfr den tveksamma formen för kanslerns ofvan återgifna meddelande. »Ded lärer intet så vara», yttrade Klas Rålamb omedelbart därpå, och häri instämde Johan Gyllenstierna. Knut Kurck förklarade, att »ded vore en obillig begäran», och riksdrotsen, att »största deelen misshagar detta men alla intet». Kanslern betonade under diskussionens gång ånyo, att hvad han sagt, det hade han sagt »effter en annars relation». Landtmarskalken hade uppkallats till rådssammanträdet och afgaf där ett kort yttrande om hvad som passerat på riddarhuset; däri fanns emellertid icke en antydan om att sådana yrkanden, som kanslern talat om, där skulle förekommit. Sedan han aflägsnat sig, konstaterade Johan Gyllenstierna: »Han talte myckit väl om adeln, det går offta stort roop ut om något som i sig sielff intet stort har till betyda». Något senare yttrade emellertid kanslern en misstanke, att landtmarskalken ej vågat »säia rent ut huru saken är beskaffat» (Rådsprot. den 3 okt. 1672, Riksarkivet). Jfr Tham, a. a., II: 2, s. 171.

[2] Se nedan s. 18.

nens ovilja öfver att nödgas stå tillbaka för blotta bördsföreträden, förlorade det mesta af sin betydelse genom enväldets ganska fullständiga undanryckande af det ekonomiska underlaget för en självständig aristokrati.

När just den enhet, som så till vida vunnits, 1719 framhölls som motiv för klassindelningens upphäfvande, skedde det blott för att maskera konflikten mellan förmän och underordnade *inom* själfva yrkesbyråkratin. Hvilka principer och förebilder, som än kunna ha gjort sig gällande vid klassindelningens tillkomst, så har den faktiskt från början gifvit uttryck åt ätternas samband med högre eller lägre uppgifter inom riksstyrelsen.[1] Rangstriderna äro ett vittnesbörd om dess begynnande ofullkomlighet i detta hänseende efter det särskildt af Kristina bedrifna oöfverlagda slöseriet med de högre adliga värdigheterna och lågadliga förmågors framträngande till ganska betydande poster. Något direkt angrepp på klassindelningen såsom form för beslutens fattande på riddarhuset blir dock icke af. Sannolikt föreföll den som ett självklart uttryck framför allt för de ekonomiska privilegieskillnaderna inom adeln, och i kraft af den privata intressesynpunkt, som under senare delen af 1600-talet allt mera börjar anläggas på riksdagsmannaskapet, respekterades dessas politiska konsekvenser, så länge de själfva bestodo. Enväldet undanrödjer privilegieskillnaderna mellan adelsklasserna, och rangstridernas förutsättningar bringas ur världen dels direkt genom den nya rangordningen, dels äfven därigenom att tjänsteadelns spetsar massvis flyttas upp i första klassen. Då, men först då, vänder sig nivelleringstendensen mot ordningen på själfva riddarhuset och därmed äfven mot dem själfva.

2. Striden om voteringsreformen 1719.

Det sannolikt både första och afgörande anloppet mot klassindelningen anknöt, som redan nämndt, till en förändrad gruppering inom adeln. Dess framträdande och seger står också i nära samband med en allmänt politisk åskådning, som visserligen kan spåras långt tillbaka men

[1] H. Hjärne, Våra ståndsriksdagar (Sv. Tidskr. 1875), s. 563.

som först i och med omhvälfningen efter Karl XII:s död når fram till slutligt genombrott. Båda dessa sidor af saken skola i det följande belysas.

Närmaste anledningen till frågans upptagande gafs, då man den 24 jan. 1719 skred till val af det utskott, som skulle utarbeta regeringsform, konungaförsäkran och valakt. Vid adelns plenum nämnda dag uppmanade landtmarskalken frih. Per Ribbing ståndet att till detta utskott utse tre ledamöter af hvarje klass.[1] De båda första klassernas representanter och en af den tredje klassens voro redan valda, då från tredje klassens sida framställdes yrkande på klassindelningens upphörande och röstning *per capita*. Yrkandet, vid hvars framkomst det synes gått tämligen formlöst till[2], motiverades närmast med den tredje klassens mångdubbla öfverlägsenhet i antal öfver de båda andra tillsammantagna.

Riddarhusordningen stadgade visserligen — det medgaf man — att två klasser afgjorde beslutet, men det vore »nu ingen egalitet emellan classerne, emedan 2:dra classen är så svag och den 3:die deremot så starck.»[3] Föreställningen, att klassindelningen ursprungligen haft sitt berättigande i klassernas numeriska jämnstyrka, framträdde äfven i hr Grundels påstående vid voteringen den 26 jan., att Gustaf Adolf »formerat 3 classer och alltså 3 vota, emedan de voro den tijden egale»; nu däremot, sedan detta förhållande blifvit förändradt, funne tredje klassen det »mycket obilligt, at blifva af så få öfvervoterade».[4] Som bekant stod detta resonnement ej mindre i strid mot den principiella föreskriften RHO 1626 § 20[5] än mot det faktiska förhållandet vid riddar-

[1] Detta antal motiverade han därmed, att »de andra ständen hafva utlåtit sig, at de vilja allenast vara med talemännen 10 af hvart stånd uti utskåttet» Ridd. och adelns prot., 1719, s. 14). Om det meddelande, landtmarskalken erhållit, haft denna lydelse, hade han tydligen missförstått det (*med* ej: 'inclusive' utan: 'jämte — ytterligare'). Såväl präster som borgare utsågo nämligen vid valet samma dag tio ledamöter *utom* talmännen (Cederschjöld, Riksdagen 1719, s. 398, 463).

[2] »Innan flere kommo at utnämnas, trädde utur 3:die classen fram en stoor hoop af adelen och proponerade» etc. (Ridd. och adelns prot., l. c.).

[3] Ridd. och adelns prot., l. c.

[4] A. a., s. 19.

[5] »Och vari denn ene classis så gildh som den andre, hvadh heller der äre månge eller få familier vthi ordningarne eller classibus, skall achtes stämmernes myckenhet och den mening gella, som fleste rösterne bijfalla.» (A. a., I, s. 6).

husets inrättning.[1] Redan detta framhäfvande af den politiska maktens fördelning efter det okvalificerade antalet som en självklar sak vittnar nog i sin mån om en förändrad uppfattning af riksdagsmannaskapets innebörd.

Hvad nu det faktiska numeriska förhållandet mellan klasserna 1719 beträffar, så hette det, att det vore »ingen proportion, at 1500 familiers röster, som uti 3:die classen befinnas effter matrickeln, skola blifva öfverröstade af ungefär 200, som i 1:sta och 2:dra classerne allenast äro.»[2] Den 26 jan. uppgaf hr Grundel, att »andra classen består allenast af 10 eller 12 familier och deremot 3:die öfver 1500:de.»[3] Dessa siffror torde, för så vidt de hänföra sig till hela antalet introducerade ätter af första och tredje klasserna, varit — eller kanske snarare under riksdagens lopp genom introduktion[4] blifvit — ungefärligen riktiga[5]. Men egentligen endast i fråga om andra klassen har hänsyn, och här t. o. m något öfverdrifven, tagits till ätternas utdöende. Och beräknar man antalet af dem, som verkligen voro vid riksdagen närvarande, så minskas disproportionen i väsentlig grad. Valakten af den 21 febr. har undertecknats af (utom rådet och landtmarskalken) 84 grefvar och friherrar, 13 f. d. medlemmar af andra och 282 af tredje klassen.[6]

För att återvända till öfverläggningen den 24 jan, så visade det sig nu från första stund, att det efter den för den nya statsrätten grundläggande uppgörelse i tronföljdsfrågan, som en gång samlat all laglig makt i ständernas hand, ej var lönt att söka hindra dess användande i oberäknad riktning genom att föreskrifva oöfverstigliga gränser för deras befogenhet. De båda högre klasserna invände visserligen, att man borde »hålla sig vid riddarhuusordningen, som af en fullmyndig, vijs och klook konung, nembl. konung

[1] Jfr listan på capita 1627 (a. a., I, s. 14, 15).
[2] A. a., 1719, s. 14, 15; den 24 jan.
[3] A. a., s. 19.
[4] Först den 11 febr. proponerade landtmarskalken tillsättande af introduktionsdeputation (a. a., s. 45): jfr rådsprot. den 16 febr. (tryckt af Gjörwell i Handlingar uti Sv. Hist. utg. utur UpfostringsSälskapets Bibliothek, I, s. 62).
[5] Jfr uppgifterna hos Malmström, a. a., I, s. 85 och Stiernman, Adelsmatrikel, I, s. 35, 46; 137, 151; II, s. 1042, 1182.
[6] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 181—185: jfr för bestämmande af gränsen mellan andra och tredje klasserna underskrifterna å riksdagsbeslutet 1697 (a. a., XVI, s. 464), sammanställda med Stiernman, a. a., I, s. 222

Gustaf Adolf den store, giord är och nu ej kan kullkastas.» Men denna invändning kunde af tredje klassen tvärt afspisas med påminnelsen, »at som nu så mycket annat ändras, . . . så borde ock detta rättas.»[1] Att den djupt ingripande förändringen anginge något annat stånd än adeln, har, så vidt man vet, aldrig från något håll ifrågasatts — det icke minst beaktansvärda draget i denna för den återuppståndna ståndsriksdagens karaktär allt igenom betecknande episod.[2]

De öfverläggningar, som närmast följde, synas ha varit ganska stormiga[3]. Till denna dag bör man väl hänföra den i ett par relationer förekommande uppgiften, att tredje klassen hotat att se sig om efter en egen landtmarskalk[4]; i protokollerna har denna hotelse, om den nu öfverhufvudtaget förekommit, icke lämnat något spår.[5] Sammanträdet slutade emellertid i lugn så till vida, som man för att öfverlägga om den väckta frågan tillsatte ett utskott, bestående af, utom landtmarskalken, fem ledamöter af första, sex af andra och sju af tredje klassen.[6] Följande dag, den 25, var en söndag[7], och adelns nästa sammanträde ägde därför icke rum

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 15. — Däremot invände hr Grundel gent emot de högre klassernas i det följande omnämnda kompromissförslag, »att den proposition står i ingen classens makt till att transportera utur den ena classen i den andra, utan är ett *regale quid*» — tydligen ej emedan detta innebure en förändring af statsrättslig betydelse, utan emedan det vore liktydigt med uppflyttning i högre adlig värdighet, alltså en specifikt kunglig nådeakt (a. a., s. 19; den 26 jan.).

[2] »Såsom detta var et ridderskapet allena rörande economie-mål, gjordes ingen vidare upmärksamhet därvid», heter det med ett träffande och betecknande uttryck hos Lagerbring (Sammandrag af Svea Rikes hist., V[3]: 1, s. 32).

[3] »Häröfver vart ett stort sorl och mycken disput men intet visst denna gången slutit» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 15; den 24 jan.).

[4] Såväl i den s. k. Gyllenborgska relationen (Loenbom, Hist. Märkv., II, s. 150) som i den bekanta skriften Facta till Revolutions-Historien etc. (Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 276). Yttrandet tillskrifves i den sistnämnda lagman Stierneld: det uppges också, att det skulle fällts »in pleno den 22 februari»(!). Äfven i den »Gyllenborgska» relationen omtalas Stierneld, här kallad assessor, som förkämpe för klassindelningens upphäfvande (jfr hans votum, Ridd. och adelns prot, 1719, s. 21; den 26 jan.).

[5] För så vidt man ej skulle våga se en anspelning därpå i hr Stierncronas bänkmansvotum den 26 jan.: »De som sittia på min bänck hafva den åstundan, att det må blifva en herde, ett riddarhus och ett ridderskap, så at den ena adelsmans stämma är så gällande som den andras» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 20). Men detta må genast erkännas vara en obevislig och något hårdragen gissning; möjligen har talaren hänsyftat på de talemän, som vid voteringarna plägat föra ordet å de olika klassernas vägnar.

[6] A. a., s. 15; 106 f.

[7] Den 21 jan. var en onsdag (Gjörwell, a. a., s. 9); jfr a. a., s. 20, 21, 23.

förrän den 26 jan. Härvid samlades de högre klasserna »i nedra rummet» och den tredje i stora riddarhussalen.[1] Att uppfatta detta som en omedelbar och hotande yttring af fortsatt söndring[2] torde emellertid icke vara berättigadt. Tvärtom har väl åtgärden just vidtagits för att undvika en upprepning af de bullrande scenerna från lördagen och därigenom underlätta den uppgörelse, som man af allt att döma föresatt sig att nå. På sin höjd kan anordningen uppfattas som ett vittnesbörd om den högre adelns obenägenhet att åtminstone omedelbart förhandla om det med tredje klassens önskningar öfverensstämmande utkast till öfverenskommelse, som efter hvad det vill synas redan lördagen den 24 blifvit uppgjordt inom det för ändamålet tillsatta utskottet.[3] Genom att öfverlämna den vanliga plenisalen åt tredje klassen och själfva samlas i en särskild lokal kunde man bekvämt komma i tillfälle att göra ett försök med ett par för de högre klasserna mera tilltalande uppgörelseförslag. Men förhandlingarnas förlopp vittnar tillräckligt om att man icke var hågad att låta det gå till några ytterligheter; positionen var ju f. ö., efter hvad som tydligen försiggått i utskottet, onekligen ganska svag. Under dessa förhandlingar kommo de småningom fullbordade förskjutningarna i adelns sammansättning och teoretiska uppfattning af sin politiska ställning till synnerligen karaktäristiska uttryck.

Det kungliga enväldet hade fallit, men resultaten af dess sociala utjämningsarbete ingingo i det ödesdigra arf, hvarigenom det inverkade på det nya statsskickets kynne. Klasserna ha icke längre »något different intresse, sedan grefve- och friherreskapen bårtgåt», hade man den 24 jan.

[1] A. a., s. 15.

[2] Jfr Bowallius, a. a., s. 253; Malmström, a. a., I, s. 85.

[3] Beslut och förening angående de . . . tre classers upphäfvande (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 106 ff.). Aktstycket är dateradt nämnda dag. Montan har angifvit den 27 såsom det verkliga datum. Detta är emellertid icke riktigt. Hr Ehrencrona, som själf var en af de till detta utskott deputerade (a. a., s. 15, 107), inledde sitt bänkmansvotum den 26 för klassindelningens slopande med att förklara sig »alldeles ense med det som de deputerade i lögerdag afslöte» (a. a., s. 20). Och hr Strömfelt påyrkade, att det måtte »accorderas hvad lofvat är, at all votering skal skie per capita öfver hela riddarhuset» (a. a., s 16); detta yttrande kan ej gärna syfta på något annat, än att i utskottet redan träffats en preliminär öfverenskommelse till tredje klassens belåtenhet. Ingenting tyder på att föreningsakten blifvit föremål för någon ytterligare bearbetning; tvärtom motsäges ett dylikt antagande bestämdt af den omständigheten, att ett viktigt moment i uppgörelsen den 26 icke återfinnes i nämnda aktstycke (jfr nedan s. 24).

anfört som skäl för tredje klassens påstående.[1] Tanken återkom under öfverläggningarna den 26: »Effter grefve- och friherreskap äro indragne, så blifva vij ett stånd, äfven vij som de andra stånden» hette det i ett yttrande.[2] Att utjämningen af privilegierna och de på dem grundade intressena, icke »den kungliga styrelsens återvunna utbredning öfver hela riket», var den sida af »länsförfattningens upphäfvande», som man fäste sig vid,[3] framgår tydligt nog redan af det förra af de båda anförda uttalandena, och det kom i flera andra ännu klarare till synes.[4] Detta hindrar naturligtvis icke, att just det samtidiga bortfallandet af artskillnaden i förvaltningsuppgifter för en historisk betraktelse efteråt med skäl kan te sig som en viktig förklaringsgrund till att klassindelningens lifskraft var uttömd. Också hänvisningen till »de andra stånden»[5] talar nog om böjelsen att tänka sig privilegiegemenskap som den enda rimliga grunden för politisk uppdelning. Man skulle annars ej förbisett, att äfven om inom dessa stånd ej funnos några af skillnad i privilegier utmärkta grupper, så fortlefde där dock med ganska friskt lif indelningar, som åtminstone så till vida voro analoga med klassindelningen på riddarhuset, att de sammanförde riksdagsmännen i kategorier efter deras naturliga hophörighet i samhällelig verksamhet, om än dessa kategorier på grund af arten af de ofrälses samhällsarbete alltjämt voro af den lokala typen.[6]

---

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 15.

[2] Hr Ehrenfeldts bänkmansvotum (a. a., s. 20).

[3] Jfr H. Hjärne, a. a., s. 723.

[4] Särskildt framträdde den privata intressesynpunktens afgörande betydelse för samtiden i misslyckandet af förslaget till klassindelningens reorganisation på grundval af fortfarande bestående gradationer i fråga om offentlig verksamhet och i med anledning häraf gjorda uttalanden (se nedan s. 18).

[5] Jfr utom hr Ehrenfeldts ofvan anförda bänkmansvotum hr Ehrencronas: »efter det är ett riddarhus och ett stånd, äfven som de andra stånden, prästerskapet, borgerskapet och allmogen, desse emellan sig sielfve intet blifva distingverade uti classer . . .»; hr Schönströms: »som det är ett riddarhus och ett stånd, så villja de hafva samma friheter som de andra ständerne, at hvar och en har sin röst» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 20; den 26 jan.), Jfr äfven den i det ofvannämnda utskottet uppgjorda föreningsakten: »hela ridderskapet ock adelen skall bestå utaf en enda kropp utan fördelning, såsom de och äre ett stand» (a. a. 1719, s. 107).

[6] Indelning efter *stift* i prästeståndet, efter *län* i borgar- och bondestånden (Hildebrand, a. a., s. 546, jfr s. 377; Stavenow, Studier i ståndsriksdagens senare historia, s. 17, not: Utskottsvalen, s. 25, 28, 33 ff., 36 ff.). Först RO 1723 stadgade äfven för dessa stand votering efter hufvudtal, utan att dock detta genast lände till fullständig efterlefnad (Hildebrand, l. c.)

Genom försvinnandet af den skarpa motsatsen i privilegier och ekonomisk ställning mellan de stora herrarna och lågadeln skymdes visserligen blott så mycket mindre en naturlig gruppering inom själfva den adliga yrkesbyråkratin, hvari klassindelningen fortfarande i stort sedt hade ett reellt underlag. Under enväldet hade oafbrutet fortgått en massadling af kronans tjänare i jämförelsevis låga beställningar. Tämligen regelbundet och i dittills oerhörd utsträckning hade vidare friherrliga och grefliga titlar utdelats åt dem, som nått statstjänstens högre och högsta poster.[1] Och dessa talrika nya grefliga och friherrliga ätter representerades ännu till stor del på riddarhuset af den högre värdighetens första generation. Samtidigt hade den gamla rådsadelns ättlingar antingen medvetet anslutit sig till den nya ordningen eller åtminstone mer eller mindre fullständigt resignerat från sina hopplöst föråldrade särintressen. Här må blott erinras om Gyllenstiernorna, Bielkarna, Arvid Horn, Gustaf Bonde m. fl. gammaladliga namn från den tidigare frihetstidens rådsregeringar. Att konstruera upp någon på olikheten i börd hvilande motsättning af väsentlig och afgörande art mellan dessa och sådana som Tessinerna, Cronhielmarna och Gyllenborgarna vore tvifvelsutan icke berättigadt. Genom sina aldrig afbrutna traditioner i det offentliga arbetets visserligen ej längre ensamt åt de gamla ätternas medlemmar förbehållna ledning näst under konungadömet hade dessa till sina verkligt betydelsefulla uppgifter och sträfvanden småningom assimilerats med den i enväldets tjänst framdragna högre ämbetsmannakårens betitlade kärna. Allt detta torde låtit klassindelningen, visserligen i grofva drag men kanske just nu trognare än någonsin, återspegla motsättningen mellan öfverordnade och underordnade i förvaltning och krigsmakt.

Detta förhållande har redan tidigt blifvit uppmärksammadt och påpekadt. Mot klassindelningens upphäfvande »var i synnerhet dåvarande öfversten Hans v. Fersen, som intet kunde förstå, huru i riksvårdande ärender en unger fendric och småsecter kunde likaväl bedöma saken med

[1] Uppgifter och siffror sammanställda af Fryxell, a. a., XVIII, s. 5—8; XXVI, s. 84. Se äfven Stiernman, Adelsmatrikel, s. 21—45, 106—151, 624—1182. — Hildebrand, a. a., s. 427.

en gammal erfaren fältmarskalk eller præsident», heter det i Facta till Revolutions-Historien.[1] »1:sta och 2:dra classerna, synnerligen den 1:a, voro componerade af större delen höga ämbetsmännen», framhålles det på ett annat ställe i samma skrift.[2] Såsom i sista citatet antydes, gäller den här framhäfda uppdelningen efter tjänst egentligen om motsatsen mellan första och tredje klassen.

Hvad den andra — de obetitlade riksrådsättlingarna — beträffar, ger en undersökning rörande de tolf af valaktens tretton denna klass tillhörande undertecknare, som det varit möjligt att identificera hos Anrep följande resultat: 1 landshöfding (redan kallad till riksråd); 5 öfverstar (3) och öfverstelöjtnanter (2), af de förra 2 inom de närmaste åren generalmajorer, af de senare den ene följande år öfverste; 6 majorer (1), ryttmästare (4) och fälttygmästare (1), af dessa 3 snart befordrade till högre grader. Alla utom en voro besutna, 8 innehafvare af tre eller flera egendomar. Representanterna för dessa gamla släkter tillhörde alltså i allmänhet den förmögnare landtadeln och voro i afseende på tjänsteställning till stor del att finna bland arméns högre befäl om också blott undantagsvis på de mest framskjutna platserna.

Som regel kunde naturligtvis väntas, att denna äfven på grund af sin fåtalighet och sina släktförbindelser uppifrån lätt påverkade klass i enlighet med traditioner, från hvilka den knappast afvikit annat än undantagsvis och då under inflytande af icke längre bestående privilegieskillnader, skulle verka som ett bihang till den första, med hvilken den till sin sociala typ tydligen öfverensstämde vida närmare än med den tredjes majoritet. F. ö. är det ju tydligt, att klassindelningens svagaste punkt just var den hotande utsikten till andra klassens fortsatta decimering intill full-

[1] Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 276. Äfven »Gyllenborgska» relationen nämner grefve Fersen som målsman för »dem som mest bestridde tredje klassens påstående» (Loenbom, a. a., II, s. 150). Den anonyme författaren till Facta etc. är visserligen icke, såsom han själf vill låta påskina och såsom man ofta antagit, en samtida till denna tids händelser. Det förefaller dock, som om han i många fall gäfve uttryck åt en värdefull tradition. Jag hoppas snart nog kunna framlägga en undersökning rörande denna uppsats och därmed sammanhängande skrifter, såväl med hänsyn till författarskapet som andra problem, hvilka likaledes stå i samband med arten af A. L. Stierneldts historiska samlarverksamhet.

[2] Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 277; Lagerbring, a. a., V[2]: 1 s. 32.

ständigt försvinnande, dels genom verkligt utdöende, dels genom uppflyttning i första klassen, medan rekrytering endast i sällsynta undantagsfall kunde tänkas inträffa, enär riksråd så godt som alltid mycket snart gjordes åtminstone till friherrar. Alternativet till klassindelningens slopande blef därför ej dess bibehållande i oförändradt skick utan andra klassens förstärkning.

En fullt exakt måttstock för bedömande af förändringens räckvidd i nu berörda hänseende kan gifvetvis endast vinnas genom en fullständig och noggrann beräkning af åtminstone de närvarande adelsmännens fördelning efter klasser och ämbetsställning.[1] Anmärkningsvärdt är emellertid, att flera af de män, som synas ha anfört tredje klassen i dess kamp för klassindelningens upphäfvande, förste ombudsmannen Stierncrona, generalmajorerna Silfverhielm och Staël von Holstein[2] — måhända bör dit äfven räknas öfversten, snart landshöfdingen och generalmajoren Grundel och viceamiralen Örnfelt — redan hunnit tjäna sig upp i högre grader, fastän de såsom ännu obetitlade kunde känna sig i viss mån tillbakasatta och hoppas på ökadt inflytande genom sina nuvarande klassbröders öfvervikt inom ståndet. Det är således påtagligt, att den sakligt betydelsefullare

[1] Beträffande de 82 af *första* klassens 84 undertecknare af valakten, som med någon säkerhet kunnat identifieras hos Anrep, ställer sig saken på följande sätt (utnämningar t. o. m. året 1719 ha medräknats):

A) högre officerare: 2 amiraler (däraf 1 tillika kollegiepresident), 5 generallöjtnanter (1 hessisk), 17 generalmajorer, 5 öfverstar;

B) högre civila ämbetsmän: 1 högste ombudsman, 8 landshöfdingar (flera tillika generalmajorer), 1 öfverordningsman, 1 v. president, 1 statssekreterare, 3 lagmän.

S:a högre 44.

C) öfverstelöjtnanter: 6 (däraf 1 fullmäktig för riksråd), öfriga officerare i lägre grader: 15 (däraf 4 fullmäktige för riksråd och — utom dessa — 4 mycket starkt besutna);

D) lägre civila ämbetsmän: 3;

E) 10 innehafvare af svenska hofcharger (däraf 1 fullmäktig för riksråd och de flesta starkt besutna); 2 tjänstelösa godsägare;

F) 2 innehafvare af endast holsteinska hofcharger.

Förteckningen torde bekräfta antagandet, att klassen innehöll en majoritet, som dels på grund af egen hög ämbetsmannaställning, dels på grund af släktskapsförhållanden och andra omständigheter var att påräkna som rådsregeringens stöd gentemot *tredje* klassen. Att en undersökning af denna, som tiden ej medgifvit att utföra, på grund af ofvan i texten anförda förhållanden skulle gifva ett alldeles motsatt resultat, torde vara ställdt utom allt tvifvel. Gifvetvis kunde proportionerna skifta betydligt såväl mellan som inom klasserna vid olika riksdagar och vid olika tillfällen på samma riksdag.

[2] Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 276: Loenbom, a. a., II, s. 150. Jfr Ridd. och adelns prot., 1719, s. 15, 20, 22.

motsättningen, den mellan öfverordnade och underordnade inom byråkratien, särskildt i sådana fall, färgats eller rent af ställts i skuggan af den traditionella men på det hela taget tämligen föråldrade antagonismen mellan »gammal och ung adel». Af en sådan animositet, t. o. m. inom de betitlades egna led, saknas ju visserligen icke spår från den närmast följande tiden,[1] men det finnes icke därför någon anledning att betona detta drag såsom ägande självständig vikt. Det högre ämbetsmannaintresset har i vissa fall ännu kunnat stödja sig på betydande jordegendomar; det har t. o. m. kunnat ligga rätt mycken sanning i talet om de gamla ätternas framgångsrika sträfvan att lägga beslag på de höga ämbetena. Afvogheten mot rikedomen och den högre börden ha säkerligen betydt åtskilligt i de lågadligas medvetna motivbildning. Men en betraktelse, som vill skilja hufvudsak från bisak, torde dock alltid nödgas erkänna, att attacken mot klassindelningen långt mindre var en fattig tjänsteadels anlopp mot en förnäm jordadel än ett lågbyråkratiens anfall på förmännens politiska maktställning. Det olika sätt, hvarpå man reagerade mot de under förhandlingarnas gång framkomna försöken att skydda först det högbyråkratiska inflytandet, sedan jordägarintresset, utgör f. ö. ett vittnesbörd om hvilken intressemotsats, som instinktivt kändes som den afgörande.

Såsom redan framhållits, kunde motförslaget till klassindelningens slopande på grund af andra klassens svaghet icke gärna bli den dåvarande organisationens bibehållande i orubbadt skick, utan dess reformering. Förhandlingarna den 26 jan., vid hvilka landtmarskalken tjänstgjorde som mellanhand mellan de högre klasserna och den tredje,[2] inleddes också med att ett par kompromissförslag i sådan riktning framställdes å den högre adelns vägnar. Med hänsyn till hvad som i det föregående utvecklats rörande klassindelningen såsom i stort sedt återspeglande motsättningen

---

[1] Tengberg, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—1743, I, s. 5, n. 4; Malmström, a. a., I, s. 361; II, s. 249 f.; Fehr, Den politiska visan, s. 7 f.; B. E. Malmström, Sv. vitterhetens hist., I, s. 160, 584, 588; Stavenow, Riksrådet Gustaf Bonde (Hist. Tidskrift 1899), s. 10 f.

[2] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 16.

mellan förmän och underordnade inom förvaltningen, är det nu af stort intresse att finna, hurusom det ena af dessa båda förslag tydligen innebär ett steg mot fullkomnande och principiellt erkännande af uppdelningen efter tjänst. Man föreslog nämligen, att andra klassen skulle förstärkas med »generalerne, landshöfdingarne och de som kallas tromän» inom den tredje. Som andra alternativ föreslogs samtidigt, att förstärkningen skulle utgöras af »de främste och äldste familierne i 3:die classen til det antahl de sielfve finna godt».

Båda projekten afvisades omedelbart med enstämmiga nejrop.[1] Att ingen röst höjdes ens för det senare alternativet, hvars genomförande väl nästan lika bra som klassindelningens upphäfvande skulle garanterat lågbyråkratiens öfvervikt på riddarhuset, får måhända just tillskrifvas den rådande oviljan mot företräden på grund af äldre adelskap. Än mindre är det att undra öfver, att det första alternativet icke vann någon anklang; med dess antagande skulle man ju just, såsom dess upphofsmän sannolikt äfven åsyftade, ha befäst den de högre ämbetsmännens maktställning, som man mer eller mindre medvetet sträfvade att bryta. Tydligen förelåg här ett lockbete för de lågadliga *högre* ämbetsmännen, ett försök att skilja dem, och därmed till stor del själfva ledarna, från massan. Men solidariteten med och trycket från de på befordringsvägen mindre långt hunna kamraterna af likartad härkomst ha varit för starka, för att det skulle kunna få någon framgång.

Huruvida de, som uppgjort detta förslag, därvid ledts af en verklig offentligrättslig tankegång eller om de till-äfventyrs i enlighet med en privaträttslig uppfattning af statens tjänster, besläktad med den, som längre fram under frihetstiden nådde en så rik utveckling, tänkte sig tillhörigheten till en högre klass på riddarhuset med ty åtföljande möjlighet till större inflytande endast som ett tilllägg till det högre ämbetets öfriga förmånssumma — om

[1] L. c. — På sätt och vis som en kombination af båda förslagen ter sig tillvägagångssättet vid återupplifvandet af 1626 års RHO 1778, då andra klassen förstärktes med de 300 äldsta släkterna jämte ordenskommendörerna i den tredje: de senare voro naturligtvis i regel högre ämbetsmän (Odhner, Gustaf III, I, s. 551—553; Hildebrand, a. a., s. 563). Om detta beror på kännedom om hvad som förekommit 1719, är mig obekant.

den saken är det icke möjligt att uttala någon mening. I alla händelser är det ju klart, att en principiell uppdelning efter mer eller mindre ansvarsfull offentlig tjänst omöjligen kunde godkännas som grund för den politiska maktens utskiftning af en åskådning, som ej kände någon annan konstituerande princip för de stånd, till hvilkas suveräna förfogande dock statsmakten ansågs med juridisk nödvändighet hemfallen, än af gemensamma privilegier betingade gemensamma privata »intressen».[1] Med stöd af en dylik åskådning kunde ju f. ö. en klassindelning efter ämbetsställning tillbakavisas, huru den än af förslagsställarna motiverades.

Detta uppfattningssätt fick också under de fortsatta öfverläggningarna omisskännliga uttryck. Tredje klassen vidhöll sitt förra påstående och yrkade, »att som de hafva enahanda privilegier, det måtte de nu också varda en kråp här på riddarhuset», heter det i protokollet.[2] »[Det] prætenderas», yttrade herr Bunge något senare, »som det är ett riddarhuus och ett stånd, ägande lijka privilegier, att det blijr en class och en stämma.»[3] Underkännandet af ämbetsställning som indelningsgrund formulerades skarpast af hr Silvius, samme man, som i sin bekanta broschyr i tronföljdsfrågan motiverat den statsrättsliga utgångspunkten för frihetstidens fundamentallagstiftning. Han yttrade nu: »Grundvalen för alla adelige förmåner och friheter vid publiqve sammankomster är själfva adelståndet, så vijda[4] de göra et corpus i rijket, ock altså grundar sig ock blodt derpå deras frijheter att votera ock rösta i ricksens angelägenheter, men på inga andra förmåner af digniteter ock charger, som en ock annan kan vara benådad med.»[5] Och hr Örnfelt framhöll samma dag, att tredje klassen ej ville veta af någon förstärkning af den andra, »emedan de intet effter sina ämbeten considereras på riddarhuset utan som riddersmän».[6] I kraft af det här framträdande betraktelsesättet ter sig naturligtvis riksdagsmannaskapet uteslutande som

[1] Jfr ofvan s. 11 f.
[2] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 16.
[3] A. a., s. 21.
[4] ɔ: 'så till vida som', 'i det att'.
[5] A. a., s. 19.
[6] A. a., s. 17.

en rättighet, en »frihet», hvilket ju särskildt visar sig i Silvius' ofvan anförda uttalande.[1]

Inför det häftiga motstånd, som mötte de båda kompromissförslagen, gaf landtmarskalken dem genast förlorade. Utan att ytterligare rådgöra med sina uppdragsgifvare på nedre botten meddelade han nu omedelbart, att första och andra klasserna under sådana omständigheter vore färdiga att gå ännu längre i medgifvanden. De skulle acceptera införandet af votering *per capita*, med det enda förbehållet, »at de som possessionati äro måga allena hafva votum».[2] Det torde kunna tagas för gifvet, att hans uppträdande härvidlag var på förhand öfverenskommet; under denna förutsättning visar det ju, huru föga de båda högre klasserna voro betänkta på ett allvarligt motstånd. Traditionen synes redan tidigt velat förklara denna medgörlighet såsom betingad af farhågorna för de vådor, som en splittring inom adeln ännu på detta stadium, efter Ulrika Eleonoras fullständiga kapitulation i tronföljdsfrågan, kunde innebära för fundamentallagstiftningens genomförande.[3] Sannolikt är detta riktigt.

Landtmarskalken anmodade nu tredje klassen att genom representanter för de särskilda bänkarna tillkännagifva sina meningar[4] rörande det förslag till uppgörelse, han sålunda framställt. Han tillämpade härvid i fråga om voteringsordningen en föreskrift, som i den af de deputerade uppgjorda föreningsakten införts som en »methode nu i förstonne till ett försök», för att ersätta den forna röstningen klassvis. Uppslaget blef, som bekant, betydelsefullt för framtiden.[5] I den öppna votering, som nu tog sin början, med samman-

---

[1] Jfr äfven hr Schönströms yttrande här ofvan s. 12, n. 5.

[2] A. a., s. 16.

[3] »De förste classerne måste ändtligen dock begifva sig, emedan de fruktade. at detta oenighetsfrö kunde hafva någon influence på det allmänna, så vida ännu intet rätt regerings-sätt var stadgadt» (»Gyllenborgska» relationen, Loenbom, l. c.). Äfven i Facta etc. berättas, att då från tredje klassen utslungats hotelsen att välja en egen landtmarskalk (se ofvan s. 10), de båda högre »syntes då vilja gå sin väg ur pleno men kvarstannade, då de sågo den tredje sitta stilla, af fruktan för påfölgden af hotet, emedan regerings-sättet ännu intet nådt sin tillbörliga form och stadga» (Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 277).

[4] »votera bänckevijs» (Ridd. och adelns prot., 1719, l. c.).

[5] Jfr Stavenow, Utskottsvalen, s. 4. Att *föreningsakten* till tiden ligger före den första bänkmansvoteringen, se ofvan s. 11, n. 3. I dess föreskrift heter det, att hvarje bänk skulle utse »en af dem å samma bänck sittiande,

lagdt 33 yttranden,[1] upprepades det enhälliga förkastandet af kompromissförslagen om andra klassens förstärkning och yrkades i stället på votering per capita. Flera under bänkmansomröstningen gjorda uttalanden rörande denna fråga ha redan i det föregående blifvit anförda. Vid bedömandet af dessa yttranden bör naturligtvis fasthållas, att de afgifvits å egna och bänkkamraternas vägnar, således efter konferens med dessa.

Om försöken att skilja de lågadliga högre ämbetsmännen och de äldsta släkterna från tredje klassens majoritet varit fruktlösa, så hade den nu framställda vädjan till jordägarintresset något bättre framgång. Man visade sig i själfva verket under voteringen allmänt benägen att tillerkänna denna synpunkt ett visst berättigande. Villkoret om rösträtt uteslutande för *possessionati* gick man nämligen in på så till vida, att obesutna icke borde äga att votera angående *kontributioner.* Hrr Hägerflycht, Lagermarck, Peringschöld, Feif, Grundel, Stierncrona, Stierneld och Bunge läto inskränkningen uttryckligen gälla kontributioner *å fast egendom.*[2] Och hr Örnfelt menade rent af, »att om de som intet äro possesionati ey skola hafva votum uti contributioners påläggande, berörande *fast* egendomb, så skola ock ey heller de hafva votum, som äro possesionater, uti andra contributioner, beträffande *lös* egendom».[3] Bjärtare än med ett dylikt yttrande kunde icke gärna illustreras, huru nära man

till hvilken de hafva bästa förtroende, hvilken, sedan han vald är, tager sätet främst på bäncken, så länge deliberationen påstår, och colligerar de andre bäncke-cammeraternes vota, sampt demsamma frambringar för hr landtmarskalken, och til protocollet föra låter, skolandes voteringen neder ifrån begynnas». Om härmed afsågs, att de senast introducerade ätternas hufvudmän och fullmäktige skulle, i analogi med vanlig kollegial praxis, yttra sig först, så gick omröstningen den 26 jan. i motsatt ordning och detta först på högra och sedan på vänstra sidan. Vid votering klassvis hade tredje klassen brukat börja (Ridd. och adelns prot., passim).

[1] Däri inberäknadt hr Silvius' ofvan anförda tillägg till hr Grundels bänkmansvotum. Den senare yttrade sig för två bänkar; eljest frambars hvarje bänks votum särskildt.

[2] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 17—21.

[3] Endast ett votum, hr Stiernstedts, kan uppfattas som rent afslag. Han yttrade, att »med voteringen blifver som förr är voteradt» (a. a., s. 18). Här äro dock äfven andra tolkningar möjliga. Det kan tänkas, att här häntydes på den uppfattning, som landtmarskalken senare gjorde gällande, att nämligen principen om samband mellan jordbesittning och rösträtt hade stöd af gammal häfd. Det är också möjligt, att talaren helt enkelt ville tillkännage sin anslutning till förut afgifna vota: åtskilliga bänkmän inskränkte sig nämligen till ett enkelt instämmande i något tidigare yttrande.

kommit till att uppfatta rikets ständer som ett system af bolagsstämmor, beslutande hvar och en öfver sina enskilda angelägenheter. Samtidigt har man naturligtvis liksom redan i det förslag, hvarom debatten rörde sig, att konstatera anknytningen till eller snarare det radikala öfverdrifvandet af den gamla principen om bevillningars åtagande ståndsvis, en princip, som fick ett kort och pregnant uttryck i hr Stierncronas formulering: »possessionati taxera sig själfva». Hr Funck gjorde det förbehåll, »at der den som caput familiæ är, intet äger någon fast egendomb, utan de öfrige i familien besutne äro, at them tå ey betages att votera uti slijka mål».[1] Endast hr De Geer framförde kort och godt som »mästa meningen» (på hans bänk), »at den som ingen egendomb äger har intet votum», således ett enkelt bifall till det af de högre klasserna uppställda villkoret.[2]

Annars yrkade man däremot allmänt, att alla, äfven obesutna, skulle hafva rösträtt i »*regementssaker*» (så hr Örnfelt m. fl.). Hr Strömfelt formulerade saken så: »intet uti contributioners påläggande men vähl uthi *saker som rijkets styrelse och regementets inrättande beträffa*».[3] Denna skarpa motsättning mellan beskattning och regementssaker användes dock ej af alla: hr Falkenberg omtalar de senare som »alla andra deliberationer»,[4] hr Hägerflycht rent af som »andra regementssaker».[5] Såsom af flera yttranden framgår, hade man särskildt den omedelbart förestående fundamentallagstiftningen i sikte och var angelägen att fastslå de obesutnas rätt att deltaga däri.[6] Yrkandet fick

[1] L. c.

[2] A. a., s. 19 (Deger!). Det är betecknande, att detta votum frambäres just af denne typiske representant för adligt bruks- och storgodsägareintresse.

[3] A. a., s. 16. Jfr hr Stierneld: »voteringen skier per capita uti *regerings- så väl som andra riksens angelägenheter berörande måhl;* allenast i hvad contributioner i gemen angår på landet ock fast egendomb, så måga possessionati derutinnan votera» (a. a., s. 21).

[4] A. a., s. 16.

[5] Jfr hrr Hammarberg (a. a., s. 18), Schönström (a. a., s. 20), Hielmborg och Bunge (a. a., s. 21). Den sistnämnde formulerar uttryckligen de besutnes exklusiva votum i fråga om kontributioner såsom ett *undantag* från regeln om allmän rösträtt i »publiqve ärender». Måhända bör Stiernelds här ofvan anförda uttalande äfven hänföras till denna kategori.

[6] Hr Grundel: »som . . . numera resolverat är, att en ny regerings-form skall uppsättjas: alltså finna de skiähligt, att hvar och en bör hafva sitt votum derutinnan» (a. a., s. 19); hr Bunge: »Angående voteringen, så bör hela ridderskapet och adelen vara i alla delar, såsom regerings-formens in-

af hr Grundel den karaktäristiska motiveringen, att »*alla uti regeringsformen äro intresserade för sina personer*»; också lagman Gyllencreutz, Per Ribbings medarbetare vid det ursprungliga regeringsformsutkastets uppgörande, förklarade, att »af *regementzstyrelsen, som oss alla angår*, vela de hafva alla del ock sina vota».[1] Äfven här ligger alltså den privata intressesynpunkten bakom: man anser sig berättigad att vara med och bestämma öfver samfundets organisation på den grund, att man kan ha nytta eller skada af huru den blir beskaffad.

Emellertid framhöll landtmarskalken efter bänkmansvoteringens slut, att enligt RF 1634 ingen, som icke är *bofast* inom Sverige och Finland, skulle »hafva stämma uti regeringen berörande saker».[2] Och efter att någon stund i friare former ha förhandlat med klassen rörande detta ämne, kunde han konstatera adelns enighet om »att samma punkt förblifver i sin fulla vigueur».[3] Hvad slags rättskraft, som härvidlag tillskrefs RF 1634, har man måhända icke gjort sig fullt klart reda för; följande dag formulerade landtmarskalken saken så, att »här *voterades* i går om den 46 § uti 1634 års regerings-form».[4] Det sannolikaste är väl, att man i bestämmelsen, så som man tolkade den, såg ett vittnesbörd om hvad som dittills varit häfdvunnen ordning på den punkt, som var under öfverläggning, och att man på grund däraf kom öfverens om att låta denna

---

rättande ock andra publiqve ärender, lijka delachtige» (a. a., s. 21); Jfr äfven hr Strömfelts ofvan i texten citerade yttrande.

[1] A. a., s. 18. Hr Ehrencrona anförde, att ingen borde »uteslutas ifrån de saker, som angå regementzsakerna, efter som *om de intet ha votum i sådana saker, de intet kunna considereras som några membra utilia i vår societet*» (a. a., s. 20), och hr Stierncrona motiverade samma yrkande därmed, att, »fast de intet hafva den lyckan att äga gods, de lijka vist hoppas äga lika så ärliga hiärtan» (a. a., s. 21).

[2] L. c. Jfr RF 1634 § 46 (Hildebrands ed.): »Ingen som icke är bofast innan om Sveriges och Finlands enskildte och af ålder fattade gräntser, hafve något ord på riksdagar eller i andre rådslag om regementet och hvad däraf hänger, med mindre någon är eller blifver med special privilegio därtill hedrat. — — —» Måhända var det härifrån, man fått själfva uppslaget till det framställda villkoret. De som varit sysselsatta med förarbetena till 1719 års RF hade ju, såsom af resultatets beskaffenhet framgår och en af dem dessutom uttryckligen uppgifvit, tagit noggrann kännedom om äldre regeringsstadgar (Fredenstierna, Memorial om lagarnas verkställighet [Sthlm 1769], s. 20).

[3] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 21 f. Landtmarskalken »gick . . . på raden uti classen och talte med dem härom», heter det.

[4] A. a., s. 22.

ordning bestå. Att ständerna vid fundamentallagstiftningen skulle ansett sig bundna af äldre regeringsstadgar, finnes det intet exempel på.[1]

Tredje klassen hade alltså till sist accepterat det uppställda villkoret oförändradt, ty att ordet *bofast* uppfattades som liktydigt med *possessionat* och i motsättning till *obesuten*, är otvifvelaktigt. Hr Bunge hade, redan innan landtmarskalken dragit uppmärksamheten på RF 1634 § 46, användt ordet *bofast* i denna bemärkelse.[2] Och efter landtmarskalkens ofvan anförda sammanfattning af öfverläggningens resultat heter det, att »hr Stierncrona lade allenast det till, at den bör ha votum, som bofast är, på landet eller i staden, *utan åtskillnad till lijtet eller mycket*».[3] I dessa ord ligger nog f. ö. — bortsedt kanske från en viss respekt för hvad som förmenades vara vedertaget — förklaringen till att man öfverhufvud lät förmå sig att gå in på en sådan uppgörelse. Med denna rymliga och på samma gång strängt formella tolkning af orden *bofast* och *possessionat* var det nog ett försvinnande fåtal af den dåvarande adeln, som skulle komma att uteslutas från rösträtt. Och skulle en mindre liberal tolkning från något håll försökas, så kunde

---

[1] Däremot åberopade Per Ribbing mot det vid regeringsformsprojektets behandling å riddarhuset framställda förslaget om rådets utseende inom af ständerna uppgjorda förslag landslagens konungabalk och där fastställda *jura majestatica* (a. a., 1719, s. 32; den 9 febr.; jfr hr Cederhielm den 7 febr., a. a., s. 29). Som bekant gick förslaget igenom trots detta argument. Häraf har man dock icke rätt att utan vidare sluta, att ständerna kände sig höjda äfven öfver konungabalkens bud; i prästeståndet försvarades uttryckligen den satsen, att nämnda förslag vore fullt öfverensstämmande med lagens rätta mening, och i borgarståndet häfdades rent af, att det segrande förslaget *bättre* än den af fundamentallagsutskottet projekterade bestämmelsen om rådets utnämning med ständernas *samtycke* tillvaratoge konungens i landslagen stadgade rätt att själf välja sitt råd (Cederschiöld, Riksdagen 1719, s. 409, 477. — Stavenow, Riksrådsvalen, s. 13 ff.). Här är emellertid ej platsen för en mera ingående undersökning af det intressanta problemet om uppfattningen i fråga om ständernas rättsgifningskompetens 1719. I praktiken handlade man nog, när det på allvar gällde, i enlighet med den ofvan (s. 10) anförda maxim, som tredje klassen uppställde mot påståendet om klassindelningens orubblighet, om än argumenteringen kunde skifta något efter tillfällets kraf.

[2] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 21.

[3] A. a., s. 22. Under bänkmansvoteringen hade hr Strömfelt uttalat sig för att rösträtt rörande kontributioner skulle tillkomma possessionater »*i staden eller på landet*» (a. a., s. 16); hr Hammarberg ville inskränka den till sådana, som vore besutna »*till säterij eller här i Stockholm och de andra större städerna*» (a. a., s. 18). Öfriga bänkmän hade icke uttalat sig i denna punkt.

man ju alltid häfda, att den af hr Stierncrona gifna varit den, man vid villkorets accepterande tänkt sig, och i nödfall häraf taga sig anledning till hela öfverenskommelsens upprifvande. Måhända har man också tröstat sig med att om man blott lyckades få bort klassindelningen, så skulle det icke gå för sig att hålla uppe några andra barriärer mot den allmänna och lika rösträtten på riddarhuset. Om en sådan beräkning verkligen gjort sig gällande, så har utgången gifvit den rätt. Det lilla tillägg, de högre klasserna lyckats fästa vid den i utskottet uppgjorda preliminära öfverenskommelsen, skulle i verkligheten icke visa sig mycket värdt.

Allt nog, när landtmarskalken i plenum följande dag, den 27 jan., formulerade gårdagens öfverenskommelse så, »at ingen, som icke är possessionat, skall votera uti regeringssaker», mötte detta ingen invändning. Han meddelade emellertid ytterligare, att första och andra klasserna enats om att man för att erkännas som röstberättigad possessionat borde äga »huus i Stockholm eller Giötheborg, hamrar eller järnbruk, säterij litet eller stoort eller bonderänta till 50 mark rusttjänst». På detta villkor vore det, som de båda högre klasserna hade accepterat den ofvan omtalade föreningsakten. Denna hade vid sammanträdets början omedelbart före landtmarskalkens yttrande blifvit uppläst af lagman S. v. Hylten. Hvarken i det i protokollet införda referatet eller i den utskrift af själfva akten, som finnes bland de bilagda handlingarna, har den minsta häntydan på besutenhetsvillkoret blifvit införd.[1] Den angifna närmare bestämningen af begreppet possessionat har väl antagligen beslutits af de högre klasserna under deras sammanträde »på nedre rummet» dagen förut, måhända efter sedan besutenhetsvillkoret i princip accepterats af tredje klassen; i protokollet, som uteslutande återspeglar hvad som försiggick uppe hos tredje klassen på den vanliga stora plenisalen, finnes intet spår af huru därvid tillgått. Landtmarskalken frågade nu, om tredje klassen ginge med på de nämnda närmare be-

[1] Detta talar ju alldeles gifvet för att den tillkommit före den 26 och aldrig blifvit ändrad. Hade den, såsom Montan antagit, blifvit uppsatt den 27, så skulle med all sannolikhet besutenhetskvalifikationerna kommit med, enär man denna dag syntes ha kommit till en slutlig uppgörelse i denna punkt.

stämmelserna rörande besutenhetskvalifikationerna. Härom yppade sig en viss meningsskiljaktighet. Den som först yttrade sig, hr Krusbiörn, »mente», heter det, »at dhes cammerater (= bänkkamrater?) voro ense derom». Men andra, särskildt hr Örnfelt, framställde invändningar och yrkade, att fastighet icke blott i Stockholm och Göteborg utan äfven i öfriga stapelstäder skulle berättiga till votum på riddarhuset. Vare sig det nu berott på att sammanträdet varit fåtaligt besökt, eller att man ej tillskref dessa detaljbestämmelser någon egentlig praktisk betydelse, eller på något annat skäl, så blef resultatet för denna gång, att majoriteten åtnöjdes med det af landtmarskalken framförda förslaget. Åtminstone har den, som satt upp protokollet (riddarhussekreteraren Wulfwenstierna), uppfattat saken så; någon egentlig votering har väl icke förekommit.[1]

Men vid nästa plenum, öfver en vecka senare, den 4 febr., berördes saken ånyo.[2] Landtmarskalken anmodade ståndets ledamöter att taga plats efter den bänkindelning, som blifvit uppgjord i sammanhang med klassindelningens upphäfvande; för denna omplacering hade, enligt hvad han samtidigt meddelade, under mellantiden förberedelser blifvit vidtagna. Hr Staël v. Holstein inföll då, att det nog vore godt och väl med den saken, blott man finge »slut om voteringen, hvilka som skola hafva votum, emedan ey alle äro nögde dermed, at allenast possessionati skola ega votum». Han ansåg alltså saken ännu oafgjord och påyrkade en definitiv uppgörelse; missnöjet gällde, så som han framställde saken, icke den fordrade fastighetsbesittningens storlek utan själfva besutenhetsvillkoret i och för sig. Landtmarskalken svarade emellertid icke ett ord på detta inlägg utan öfvergick omedelbart till ett annat ämne, och frågan togs icke upp till förnyad behandling.

3. Det faktiska resultatet. Föreningsaktens innehåll och besutenhetsvillkorets öde.

Den redan flera gånger berörda *föreningsakten om klassernas upphäfvande* föreligger endast i ett enda renskrifvet

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 22.
[2] A. a., s. 23.

exemplar och ett koncept.[1] Ändringarna i det senare medföra endast en stilistisk utvidgning af ingressen och beröra icke uppgörelsens sakliga innehåll. Båda redaktionerna ha samma datum, den 24 jan., och båda sakna underskrifter. Ingen bestämd anledning finnes att antaga, att något annat, underskrifvet exemplar någonsin existerat. Att aktstycket emellertid varit afsedt att undertecknas, sannolikt af de för frågans behandling utsedda deputerade, framgår såväl af rubriken (*Sveriges Rijkes Ridderskaps och Adels Beslut och Förening* etc.) som däraf, att det slutar med formeln »Uppå samptel. ridderskapets och adelens vägnar».[2] Om detta likväl aldrig blifvit af, så ligger förklaringen måhända däri, att önskningar gjort sig gällande att i en definitiv redaktion införa besutenhetsvillkoret och att det mött svårigheter att finna en enande formel på denna punkt, där en viss oklarhet ju aldrig vid denna riksdag synes ha blifvit fullständigt häfd.

Efter principuttalandet om klassindelningens upphörande och adelns homogenitet[3] följa i föreningsakten närmast några bestämmelser rörande placeringen på riddarhuset, en för samtiden med dess starkt utpräglade sinne för rangordning och ceremoniel säkerligen nog så viktig sak. Grefvar och friherrar skulle fortfarande behålla de främsta platserna; för att möjliggöra detta kunde till på köpet »deras ställen förlängias och giöras så rumlige och store som tarfvas». Detta kunde nog behöfvas med hänsyn till de talrika kreeringar af dylika titelinnehafvare, som sedan sista riksdagen ägt rum, och som under den närmaste framtiden förestodo. Midt emot de betitlade skulle representanterna för de ätter, som utgjort f. d. andra klassen, taga plats på främsta bänkarna, och omedelbart därefter »utan

[1] Bland allegaterna till adelns riksdagsprot. (Riddarhusarkivet); renskriften tryckt Ridd. och adelns prot., 1719, s. 106 ff.

[2] Det heter också i sista stycket, att »åfvanstående förening blef offentligen för hela ridderskapet och adelen på riddarehuset upläsen, samt af alla enhälleligen vedertagen, gillad och till protocolls förd». Vid det tillfälle, då en uppläsning af akten i verkligheten ägde rum, den 27 jan., företogs emellertid ingen votering om dess innehåll, utan proposition ställdes af landtmarskalken omedelbart på de närmare bestämmelserna i fråga om besutenhetsvillkoret (se ofvan). Själfva föreningsakten ansågs väl således *implicite* antagen redan genom de föregående förhandlingarna.

[3] Se ofvan s. 12, n. 5.

någon distance eller åtskillnad» skulle den öfriga adeln följa efter nummerordning. Redan i RHO 1626 § 16 hade stadgats, att »herreståndet», d. v. s. första klassen, skulle ha sin plats längst fram till höger; vid de tillfällen, då rådet uppträdde på riddarhuset å konungens vägnar, skulle detta dock taga säte främst, framför grefvar och friherrar. Midt emot dessa till vänster skulle »riddarståndet», andra klassen, sitta, och bakom de båda första klasserna på ömse sidor af salen den tredje, »svenneståndet».[1] Det nya 1719 är väl endast borttagandet af det afstånd, som tidigare synes ha iakttagits mellan klasserna.[2]

Härefter öfvergår akten till några bestämmelser rörande voteringen. Denna skulle hädanefter ej ske klassvis utan »*viritim et per capita*». När det gäller att närmare föreskrifva, huru därvid skulle gå till, röjer sig dock ett visst formellt beroende af den gamla klassindelningen. Det visar sig, att man hade svårt att frigöra sig från metoden med omröstning i underafdelningar. Här föreslås nämligen som en »methode nu i förstonne till ett försök» den votering bänklagsvis, som kom till användning redan vid öfverläggningarna i själfva voteringsfrågan den 26 jan. och som redan blifvit något berörd i sammanhang med redogörelsen för dessa öfverläggningar.[3] Den förtroendeman, som enligt formuleringen i föreningsakten skulle samla och framlämna bänklagets vota, har tydligen sin förebild i den enligt RHO 1626 § 21[4] fungerande röstinsamlaren inom de särskilda klasserna. Skillnaden är blott den, att denna roll enligt RHO skulle tillfalla den, som innehade främsta platsen i sin klass, medan motsvarande funktionär inom

[1] Ridd. och adelns prot., I, s. 5.

[2] Mot slutet af 1723 års riksdag uppstod i fråga om dessa placeringsförhållanden en tvist på riddarhuset, i det från lågadligt håll yrkades, att placeringen skulle ordnas utan afseende på grefve- och friherrevärdigheter i en fortlöpande följd efter det ursprungliga introduktionsdatum. I sammanhang härmed påstods, att föreningsakten 1719 varit gjord »till försök», »interimsvijs». Det förra uttrycket förekommer visserligen i akten men endast om bänkmansvoteringen, ej om placeringen. Grundel, den ifrige motståndaren mot klassindelningen, hade under tiden blifvit friherre och höll nu styft på de betitlades företräde vid placeringen (a. a., 1723: 3, s. 293 ff.). Till sist enade man sig emellertid om att förblifva vid den 1719 öfverenskomna placeringsordningen (a. a., s. 314 f.).

[3] Se ofvan s. 19, n. 5.

[4] Ridd. och adelns prot., I, s. 5.

bänklagen enligt föreningsakten skulle utses efter förtroende och genom val. Men äfven detta saknade för ingen del precedensfall i klassvoteringarnas praxis; förhållandet är för väl kändt för att behöfva särskildt exemplificeras. Den härmed inaugurerade bänkmansinstitutionen utvecklade sig som bekant till ett moment af stor betydelse för framtiden i fråga om valen på riddarhuset.[1] I sakfrågor däremot torde den icke vidare kommit till användning. Bänkmännens uppträdande den 26 jan. i stil med klasstalemännen på föregående riksdagar stod i full öfverensstämmelse med föreningsaktens intentioner, men företeelsen synes ha förblifvit enstaka.

Tydligen var det på grund af dessa bestämmelser om klassernas hopflyttning och bänklagsindelning, som sekreteraren i plenum den 27 jan. fick befallning att »rangera de vid ricksdagen tillstädesvarande» och för hvarje bänk anslå en förteckning öfver dem, som där hade sina platser. Detta arrangement var, såsom redan i det föregående antydts, färdigt till nästa plenum, den 4 febr.; efter hvad det vill synas, innehöllo anslagen de på resp. bänkar placerade ätternas nummer.[2]

Till sist lämnade föreningsakten en föreskrift i fråga om utskottsvalen. I hvarje utskott skulle grefvar och friherrar ingå till en tredjedel, hälften af hvardera kategorien. De återstående två tredjedelarna skulle utgöras af obetitlade adelsmän. Bland dessa skulle dock alltid, vare sig utskottet vore stort eller litet, ingå en representant för de båda första bänkarna, där den förra andra klassen satt. Uttryckssättet synes ge vid handen, att grefvarna skulle för sig utse sina representanter, friherrarna sina, och de obetitlade sina. Huruvida de båda första bänklagen också skulle ensamma utse den ur dem tagne utskottsledamoten, är ej fullt klart; det förefaller knappast, som om detta vore meningen. Denna proportion iakttogs också för framtiden beträffande grefvar och friherrar, till en början om också icke länge äfven beträffande representanterna för de obetitlade rådsätterna. Så

[1] Se härom Stavenow, Utskottsvalen, s. 3 ff.
[2] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 23. Se ofvan s. 25. Stavenow, Utskottsvalen, s. 4.

till vida kvarstod under hela frihetstiden ett spår af den forna klassindelningen.[1]

I fråga om besutenhetsvillkoret blef däremot det medgifvande, som den högre adeln lyckats uppnå, af mycket efemär natur. Att villkoret i någon form skulle blifvit tilllämpadt vid 1719 års riksdag förefaller osannolikt; så delade, som meningarna tydligen alltjämt voro i denna fråga, skulle ett försök i sådan riktning knappast kunnat aflöpa utan diskussion. Att bestämdt påstå något härom låter sig dock icke göra, då man saknar möjlighet att företaga en undersökning af voteringarna ur denna synpunkt. Vid följande riksdag, 1720, kom emellertid saken före vid flera tillfällen, då en intressekonflikt mellan besutna och obesutna kunde ifrågakomma; sträfvandet att med stöd af RF 1634 § 46 helt och hållet utesluta de senare från rösträtt är nu öfvergifvet.[2] De båda första gångerna, den 5 febr., då man häfdade, att i kontributionsdeputationen borde inväljas endast besutna adelsmän, och den 19 febr., då det gällde att från omröstningen om kontributionsmetoden utestänga de obesutna, har yrkandet framburits bl. a. af landtmarskalken Arvid Horn själf, och dess rättmätighet synes tämligen allmänt blifvit erkänd[3]. Huruvida ståndpunkten verkligen vid

---

[1] Om dessa kategorival till utskotten t. o. m. RHO 1810 se Stavenow, a. a., s. 3, 24 f.

[2] Man synes ha haft tämligen grumliga föreställningar om det resultat, som vid föregående riksdag kunde anses uppnådt i denna punkt. Landtmarskalken påstod den 19 febr., att det vore »i riddarhuus-ordningen faststalt, at inga andre än de som äre possessionati skola votera öfver contribution» (Ridd. och adelns prot., 1720, s. 52). Såsom Bergsten (Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar, s. 22, n. 2) påpekat, stipulerades något dylikt lika litet i den interimistiska RHO af den 29 jan. 1720 som i 1626 års RHO eller — kan det tilläggas — i föreningsakten 1719.

[3] Ridd. och adelns prot., 1720, s 28 f., 52. — Vid det förra tillfället framhöll emellertid hr Stierneld, »at de som intet hafva löös egendom, böra då ey heller votera om den lösa egendomens contribution, ey heller, hvad betiänterne skola gie af deras löner i contribution» — alltså ungefär samma ståndpunkt, som 1719 företrädts af hr Örnfelt. Frih. Ernst Creutz påpekade då, att den ifrågasatta kontributionen företrädesvis rörde fast egendom och dessutom många bland de possessionater, som komme att utses till deputationen, äfven i fråga om lösegendom vore mera förmögna än de obesutna, hvadan man ej kunde förvägra dem rösträtt i fråga om sådan egendom. Landtmarskalken tillade, att den frågan vore afgjord redan på föregående riksdag, hvilket bekräftades med jarop. Creutz framhöll vidare, att den lösa förmögenhetens intressen i alla händelser nog komme att inom utskottet tillvaratagas af representanter för de andra stånden. Och från flera håll betonades, att det ej vore af afgörande vikt, hvilka som sutte i deputationen, då denna i alla fall ej hade beslutanderätt. — Jfr Bergsten, a. a., s. 21.

själfva valet den 5 och voteringen den 19 blifvit strängt iakttagen, är däremot en annan fråga, som knappast torde kunna afgöras. Den 30 mars, då deputationens slutliga projekt till kontributionsbevillning var före, påminde hr Hägerflycht, att obesutna ej borde få rösta; detta hade, yttrade han, redan blifvit i plenum beslutet.[1] Något vidare förekom ej vid detta tillfälle. Men då hr Wrangel den 4 juni vid behandlingen af bördsrättsfrågan framställde samma yrkande, stötte detta på starkt motstånd. »Häröfver blef et stort sorl», heter det i protokollet. En typisk representant för de adliga storgodsägarna, grefve Gustaf Bonde, föreslog då, att man för tids vinnande skulle låta det gå till allmän votering, ehuru med förbehåll för framtiden rörande »det, som oss vid förra riksdagen härutinnan lofvades».[2] Han reserverade sig fåfängt; eftergiften skulle snart bli fullständig och definitiv. I introduktionsdeputationens memorial framställdes nämligen den frågan, »om de som intet äga fast egendom af ridderskapet och adelen, kunna admitteras at uti de saker, som angå fast egendom, eller til en viss summa, som kan blifva fastställd och lika deremot qvadrera, gifva sine vota». Adeln resolverade den 6 juli 1720, att »den, som intet äger fast egendom, har icke desto mindre votum, sedan han som riddersman på riddarhuset intagen är».[3]

Därmed hade alltså äfven den inskränkning, som tredje klassen från början velat gå med på, uttryckligen blifvit förkastad och blotta tillhörigheten till ståndet proklamerats som tillräcklig grund för obegränsad rösträtt.[4]

(Forts.)

---

[1] Ridd. och adelns prot., 1720, s. 106.

[2] A. a., s. 198. Hr Stierneld vände sig nu ohöljdt emot de obesutnas utestängande: »De som intet possessionati äre, kunna ju så väl votera häröfver, som de andre stånden, af hvilka intet alle äro besutne.»

[3] A. a., s. 250. Jfr Malmström, a. a, I, s. 86, n. 1.

[4] 1746 och 1751 framställdes emellertid på riddarhuset yrkande, att till bevillningsdeputationen skulle väljas företrädesvis possessionater (Bergsten, a. a., s. 67, 85, 142). Äfven tanken att helt och hållet grunda riksdagsmannarätten på jordegendom skulle ju återkomma (jfr nedan; Brusewitz Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, s. 3 ff.).

Strödda meddelanden och aktstycken.

Hemming Gadh.

Gottfrid Carlsson. **Hemming Gadh. En statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie.** Akademisk afhandling. XX + 354 sid. + 1 fotogr. reprod. Uppsala, F. C. Askerbergs bokförlagsaktiebolag, 1915.

Få personer hafva i samma grad som Hemming Gadh väckt såväl samtidens som efterværldens intresse. Det är härvid icke blott den snillrike statsmannen och folkledaren, som trädt i förgrunden. Det är äfven och kanske framför allt den originella personligheten med dess lefvande rika begåfning på en mängd olika områden, som oemotståndligt dragit blickarna åt sig. Särskildt den senare sidan af Hemming Gadhs väsen har lämnat stoff åt den historiska romanens fantastiskt utsmyckade skildringar. För Sveriges folk har den stridbare Linköpingsbiskopen länge stått som en glänsande representant för de gudabegåfvade människobarn, hvilkas andliga resurser tyckas outtömliga och som med lekande lätthet betvinga alla framväxande svårigheter.

Trots detta lifliga intresse för Hemming Gadhs person har emellertid den egentliga historieforskningen under senare tid ägnat hans lif och gärning föga uppmärksamhet. För visso finnas flera äldre biografier öfver Hemming Gadh — såsom Fants »Vita Hemmingi Gadd» och F. F. Carlsons »De Hemmingi Gaddii in patriam meritis» — men dessa äro numera af ringa vetenskapligt värde. De banbrytande arbetena af Allen[1] och Styffe[2] hafva uppdragit de första säkra konturerna af den utgående medeltidens historia och därmed äfven gifvit möjligheter för en riktigare uppskattning af Hemming Gadhs ställning och betydelse. Någon mera ingående behandling af Hemming Gadhs person och verk hafva dessa arbeten dock naturligtvis ej kunnat lämna, liksom de ej heller kunnat taga hänsyn till mer än den så att säga offentligt-politiska sidan af hans

[1] De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536, I—V, Köpenhamn 1864—1872.

[2] Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver, I—V, Stockholm 1859—1884.

verksamhet. Hemming Gadh har alltjämt saknat sin historieskrifvare, hvilken till en enhetlig bild sökt samla alla de spridda intrycken af denna rika personlighet.

Det är sålunda ett synnerligen tacksamt och betydelsefullt ämne, som förf. af ofvanstående arbete upptagit till behandling. Det källmaterial, som stått till buds, har även varit förhållandevis rikt. En större mängd af för vår unionshistoria viktiga urkunder äro aftryckta af Styffe i dennes ofvan anförda arbete, af Rydberg i »Sverges traktater med främmande magter» (del III, Stockholm 1895), af Grönblad i »Nya källor till Finlands medeltidshistoria» (Köpenhamn 1857) m. fl., och hithörande aktstycken återfinnas också till stort antal i danska och norska publikationer, såsom »Aarsberetninger fra det Kongel. Geheimearchiv» (1, 4, Köpenhamn 1852—1870) och »Diplomatarium Norvegicum» (VI, XV—XVII, Kristiania 1863—1907). Delar af de ledande personernas arkiv äro i sitt sammanhang bevarade och publicerade, såsom ärkebiskop Jakob Ulfssons kopiebok (tryckt i »Handlingar rörande Skandinaviens historia», del 18, Stockholm 1833), Svante Nilsson Stures kopiebok (tryckt ibidem del 19—20, Stockholm 1834—1835) och Sten Sture d. y:s kopiebok (tryckt ibidem, del 24, Stockholm 1840).

Särskildt gifvande hafva några nyutkomna urkundssamlingar visat sig vara. Främsta rummet bland dessa intager den bekanta hanseatiska publikationen »Hanserecesse», hvilken med sin yngre serie sträcker sig öfver medeltidens senare skede (1477—1530, Leipzig 1880—1913). Sveriges invecklade förbindelser med den mäktiga hansan under Sturetiden kunna här ingående studeras och till sin egentliga politiska innebörd fastställas. Af stort intresse för svensk historia äro de senaste delarna af »Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch» (I: 10—11, II: 1—2, Riga 1896—1905). Den nya danska aktpublikationen »Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536» (1—6, Köpenhamn 1904—1915) är helt naturligt af stor betydelse äfven för Sveriges vidkommande.

Men förf. har ej inskränkt sig till studium af det tryckta källmaterialet allena. Han har äfven genomgått hithörande samlingar i såväl svenska som utländska arkiv (Köpenhamn, Lybeck och Danzig). Viktigast bland dessa samlingar är utan all fråga det s. k. »Sturearkivet» i Köpenhamn, till sin hufvuddel bestående af Svante Nilsson Stures brefväxling. Svenska riksarkivet äger af denna samling fullständiga afskrifter — stora delar äro äfven tryckta af Styffe och Grönblad i ofvan anförda arbeten — men förf. har med rätta funnit nödigt att undersöka själfva originalen.[1] En annan viktig samling utgöres af de i svenska riksarkivet förvarade afskrifterna ur Vatikanarkivet, hvilka för ett tiotal år sedan ombesörjdes af den

[1] Förf. har härigenom kommit i tillfälle att korrigera ej så få felläsningar och feltolkningar i Styffes och Grönblads texter.

svenske medeltidshistorikern K. H. Karlsson med biträde af en del danska forskare. Ytterligare bidrag till tidens historia hafva lämnats af de återfunna Stockholms stads tänkeböcker,[1] hvilka särskildt visat sig af värde för Sten Sture d. y:s tid. Förf. har äfven kunnat begagna sig af nya dokument belysande striden mellan Sten Sture d. y. och Gustaf Trolle, hvilka anträffats i Hogenskild Bielkes bekanta afskriftssamlingar å Uppsala universitetsbibliotek (E. 132).

Själfva framställningen låter förf. taga sin början med ett kort kapitel öfver »Hemming Gadhs familj. Hans första studieår och verksamhet som biskopskansler». Sedan gammalt är kändt, att Gadh studerat vid Rostocks universitet, och förf. kan härom ur universitetets matrikel lämna autentiska uppgifter. Om de inflytelser, hvilka den unge svensken kan antagas hafva rönt under sin studenttid, är förf. däremot synnerligen knapphändig och inskränker sig i hufvudsak till några kortfattade notiser om den mecklenburgska högskolans ställning till tidens humanistiska strömningar. På denna punkt hade dock en utförligare undersökning varit af stort värde och intresse. Man frågar sig ovillkorligen, huruvida ej Hemming Gadh just under sin universitetsvistelse mottagit impulser och intryck, som i mycket satt sin prägel på hans senare lif. Det hade varit önskvärdt att lära närmare känna den andliga miljö, i hvilken Hemming Gadh vid Rostocks universitet rörde sig. Hvilken religiös riktning företräddes vid detta universitet? Hade den utgående medeltidens nya och jäsande tankar nått äfven hit, undergräfvande den fäderneärfda vördnaden för kyrklig tro och organisation? För kännedomen om det medeltida kulturlifvets så småningom skeende upplösning kan den roll universiteten spelat i utvecklingen ej tillräckligt uppmärksammas och studeras.

Vid sin återkomst till fäderneslandet blef Gadh kansler hos biskop Henrik Tidemansson i Linköping. Det är tydligen i denna sin egenskap han kommer i beröring med Sten Sture d. ä. och väcker hans uppmärksamhet genom sin duglighet och begåfning. Då Sveriges intressen för tillfället med nödvändighet kräfde en särskild representant vid den påfliga kurian, får Gadh svenska regeringens uppdrag att afresa till Rom, troligen på hösten 1479. Härmed tager den första perioden af Gadhs offentligt politiska verksamhet sin början; den kom att omfatta hela tjugo år.

Då Hemming Gadh såsom Sveriges representant tog sin vistelse i Rom, kunde han i denna sin egenskap räkna åtskilliga företrädare. Redan tidigt hade det i Sverige blifvit vanligt att i det ena eller det andra ärendet affärda särskilda ombud till Rom, och flera af dessa ombud hade en längre tid uppehållit sig i påfvestaden. Om svenska »ministrar» hos påfven kan man dock i stort sedt näppeligen tala förrän under Karl Knutssons och Sturarnas tid.[2] Början göres måhända af Karl Knutssons romerske prokurator Birger Måns-

[1] Härom se Clason, Stockholms återfunna stadsböcker från medeltiden (Hist. Tidskr. 1903).

[2] Ett exempel från tidigare tid omnämnes af förf., s. 10.

son; dennes efterträdare Ragvald Ingemundsson är Hemming Gadhs närmaste föregångare och befinner sig i Rom ännu vid Gadhs ankomst dit. För att gifva Gadhs verksamhet i Rom den rätta historiska bakgrunden har förf. tämligen utförligt dröjt vid båda dessa personer och skildrat deras ställning till den svenska politiken och de diplomatiska uppgifter, de i Rom hade att lösa. Framställningen är af intresse för kännedomen om Sveriges utrikespolitiska historia under de första decennierna efter unionens brytning, och förf. har här varit i tillfälle att påpeka flera nya både fakta och synpunkter.

Hvad man däremot på denna punkt hos författaren saknar är ett klarläggande af de allmänna historiska företeelser, med hvilka ifrågavarande förhållanden stå i sammanhang. Hvarför inblandar sig den påfliga kurian i alla det aflägsna Nordens angelägenheter och hvarför påkallas äfven denna inblandning från nordiskt håll? Man ser relationerna med Rom mot medeltidens slut bli allt intimare, och samtidigt visa sig dock de första rämnorna i medeltidskyrkans stolta byggnad! En närmare undersökning af dessa betydelsefulla frågor skulle utan tvifvel hafva gifvit synnerligen intressanta resultat och resultat som varit ägnade att belysa och förklara äfven Hemming Gadhs politiska insats. Här kunna endast några enstaka synpunkter framhållas. Den kuriala maktblomstring, som tagit sin början med konkordaten i midten af 1400-talet, gör sig gällande äfven i Norden. Förutsättningarna äro här i stort sedt desamma som på kontinenten: furstemakt och påfvemakt ingå förbund för behärskande af kyrkan och utnyttjande af dess ekonomiska resurser. Men saken har för Nordens vidkommande en annan sida. I de politiska striderna i Norden fann man i påfvedömet en faktor, hvars inflytande med fördel kunde användas mot den tredskande motparten. Vädjandet till påfven i den ena eller andra stridsfrågan lät sig så mycket lättare genomföras, som påfvens ställning såsom högsta dömande myndighet (»summæ justitiæ fons»), af pafvedömet själft häfdad äfven ur rent fiskaliska grunder, åtminstone i teorien tämligen allmänt erkändes.

För sin skildring af Gadhs vistelse i Rom har förf. kunnat använda sig af K. H. Karlssons afskriftssamlingar från Vatikanska arkivet. Ehuru ingalunda rikhaltiga tillåta oss dock dessa samlingar jämte andra källor att bilda oss en föreställning om Gadhs verksamhet i påfvestaden. Det uppdrag, som väl närmast föranledt hans utskickande, gällde bevakandet af Sveriges intressen i drottning Doroteas inför påfven väckta morgongåfvoprocess.[1] Denna angelägenhet upptog också Gadhs uppmärksamhet under nästan hela den tid vistelsen i Rom varade. Snart kom emellertid äfven en annan synnerligen segsliten fråga. En lybsk köpman, Otto Brakel, hade i Sverige blifvit dömd för delaktighet i myntförfalskning och

[1] Denna process har förf. tidigare utförligare behandlat i Hist. Tidskr. 1911, s. 238—268.

hans varor konfiskerade (1484). Då Brakel ansåg sig hafva föga utsikt att i Sverige vinna rättelse i målet, drog han saken inför påfven (1487). Med växlande lycka fördes striden vid kurian under de följande åren, och Gadh måste uppbjuda hela sin skicklighet för att förhindra en för Sten Sture och svenska regeringen ogynnsam utgång.[1]

Största krafvet på Hemming Gadhs diplomatiska förmåga torde dock en annan fråga af synnerlig räckvidd hafva ställt. Då svenskarne trots upprepade löften alltjämt förhöllo konung Hans Sveriges krona, beslöt konungen att vädja till den påfliga myndigheten. Inför påfven anklagades Sten Sture och det svenska riksrådet för lydnadsbrott gent emot sin laglige konung. Hemming Gadh synes emellertid med stor fyndighet hafva mött det nya angreppet. Konung Hans' politiska missgrepp att ingå förbund med de skismatiska ryssarna (1493) utnyttjades af Gadh till Sveriges fördel. Svenskarnes strider i Finland mot ryssarne fingo karaktären af korståg, och Gadh utverkade af påfven Alexander en formlig korstågsbulla (1496), genom hvilken en vidsträckt aflat beviljades alla dem, som på något sätt understödde det fromma krigsföretaget. Konung Hans uppmanades samtidigt att ej genom några fientligheter störa svenskarna i deras viktiga förehafvande.

För bedömandet af Gadhs politiska verksamhet i Rom är naturligtvis af synnerlig vikt att utröna, i hvad mån han är att betrakta som den svenska regeringens officielle representant eller endast som en låt vara inflytelserik diplomatisk agent. Frågan är af vikt äfven för uppfattningen af Gadhs senare politiska uppträdande. Det är just under sin vistelse i Rom och genom sina därunder hafda utgifter som Gadh grundlade den dåliga ekonomi, som följde honom hela hans återstående lif och tydligen vid många tillfällen spelat en ödesdiger roll. Af ingalunda oväsentlig betydelse är att veta, huruvida Gadh, då han under de närmaste åren i Sverige bittert klagar öfver riksrådets bristande ordhållighet, kunde hänvisa till en verklig officiell fullmakt, hvilken rätteligen bort garantera honom full ersättning för i tjänsten gjorda omkostnader.

Förf. berör denna fråga på flera ställen i sin afhandling. Man känner ett förslag till fullmakt, som af Gadh, troligen i början af 1490-talet, hemsändes till svenska riksrådets underskrift, och som konstituerade Gadh — jämte en italiensk biskop — såsom

[1] Förf. uppgifver (s. 37), att den svenska diplomatien i Rom omsider gent emot Brakel gripit till offensiven, och att Sten Sture uppträdt som kärande i en mot Brakel anhängiggjord process rörande myntförfalskningen. Påståendet motiveras genom hänvisning till ett uttalande af Hans Brask från år 1526: »inter alia de quadam causa in urbe comissa inter quondam dominum Stenonem Sture seniorem ex una parte ac Ottonem Braakel — — — — — ex altera super falsificatione monete regni adhuc ibidem indescisa» Handl. rör. Skand. hist., 16, s. 56). Det citerade källstället ger dock enligt min mening intet stöd åt en dylik uppfattning, hvilken äfven i och för sig förefaller föga sannolik. Brask tillägger också vid samma tillfälle, att saken upptagits på nytt från *lybskt* håll. Jämför hvad förf. meddelar s. 38, n. 1.

Sveriges prokurator i vid kurian förda processer samt garanterade honom ersättning för hafda kostnader.[1] Huruvida Gadh verkligen erhållit den begärda fullmakten, är emellertid enligt förf:s mening tvifvelaktigt. »Visserligen uppger han sedermera själf, att rådet genom beseglad bref formligen förbundit sig att hålla honom skadeslös för all 'kost och täring' såväl i morgongåfvoaffären som i Brakels process, men det framgår icke klart, om härmed åsyftats de direkta processkostnaderna, såsom i fullmaktsförslaget tycks vara meningen, eller endast utgifterna för Gadhs uppehälle i Rom.»[2]

Spörsmålet löses emellertid till fullo genom upplysningar ur en källa, hvilken varit förf. obekant. Hemming Gadh har på våren 1498, då han ännu befann sig i Rom, i bref till svenska riksrådet utförligt uttalat sig i frågan och på ett sätt, som ej kan missförstås. Brefvet, som här åsyftas, är äfven från andra synpunkter af största intresse och torde utan tvekan kunna betecknas såsom det för kännedomen om Gadhs verksamhet i Rom viktigaste hittills framdragna dokumentet. Det aftryckes därföre nedan in extenso.[3]

Mine odmyuke thro thiensth fforsendh m*eth* Varom H*erra* *Ihesu Christo*. Verdigiste, w*er*dige ffedh*er* och h*err*er, velbördigh h*err*e m*eth* mene Swergis rikis radh. Verdens vetha, ath jach idh*ers* fatig thienare aff idh*ers* werdighet*er* alle samfelth h*er* i Rom skikkadh*er* idh*ers* werdhighethe*r* her fforswara i the saker, th*er* h*er* ffram satte ware badhe om Örebro sloth, item aff hwilko fforskadha gell myns hogmectigistes och nadigiste h*er*res konu*n*gh Hans ffrw modh*er*, Gudh hennes siell nadhe, ijcm ducater i rethgangh aff idh*er* eskedhe, item om Otte Brakels sak, th*er* XXVijm *gullen* och ffor hon och roff och skadhe gell ha*n* h*er* ffram sath hawer, och nw sisth om th*et* koor och wall war nadighe h*er*re konu*n*gh Hans och til rettha til Swergis rike h*er* i Rom och aklagadhe. Til tesse ffor*ne* thre saker swara h*er* i Rom, sa ath idh*er*, rikith ell*er* tes inbyggiara inthe hindh*er* ske skulle, som nog til budith war, m*eth* banzsmall och andhre beswaringhe, war jach h*er* skikkadh*er* aff alles idhre*s* w*er*dighet*er*, som makthbreffwin yth*er*mere i*n*neholla th*er* pa giwin äre. Pa myn sidhe sær i*n*ghn bryste ffw*n*nin i thesse högmelis sakir i naghre mattho, hopand*es* til alles idh*ers* werdighethe*r*, ath I werde*ns* mik skadalösth holla alth th*et* i idh*ers* breff sa*m*ffelth sc*r*iffwin och procurationum mandatis loffwat sær om all kosth och terni*n*gh pa idh*ers* och rikesens wegna giort sær, och sa mykith mer, ath idh*ers* w*er*doghethe*r* alle seth hawa, ath i tesse saker sær inghn brysth

---

[1] Fullmaktsförslaget är aftryckt af förf. i Hist. Tidskr., 1911, s. 268.
[2] Gadhs här åberopade uttalande göres i ett bref af den 1 maj 1509 Bidr. till Skand. hist., 5, s. 359 f.).
[3] Brefvet, dateradt den 9 maj utan år, finnes i original i Rabenii samling, Skoklostersamlingen, Riksarkivet. Då i brefvet konung Hans förutsättes vara erkänd i Sverige, men å andra sidan konungen tydligen ej ännu nedlagt sina mot Sverige vid kurian förda processer, hvilket senare skedde genom en supplik af den 31 juli 1498 (se nedan!), kan brefvet med full säkerhet hänföras till den 9 maj 1498.

fwnnin pa mine weghne, thet I nagon sin ware bekymbradhe i thessin ffor[ne] ærendhe. Kenne Gudh hwath kosth och tärningh tha giordes then tidh hogborin fforstinna drottningh Dorotea her war om sin erendhe, helsth om ffor[ne] Orebroo och andhra egedela i Swergis rike, och mykith hennis nadh loffwades de Innocentio pontifice maximo viij moth oss om aptonen fförsth hennes nadh hiith kom propter primarias preces, och om morgonen matthe haffwa patientiam, quia sum citatus ad videndum signari commissionem reintrusionis ad censuras et interdictum poni in Regno, item graue fuit mihi contra talem aduocatam presente pontifice respondere, och æu behwlle wij war wilie pa then same rese. Ther hennes nadh mik opta fforskaffadhe, sa lenge hennes nadh her war i Rom, henes nådh lath mik opta kalla och stempna ffor saker skull. Item Otte Brakill war och sa ner komin ath koma alth rikesens radh her i ban om sin sak. Som han war i störste hop ffa sin fframgangh, loth jach gripa honom aff war helge ffadhers pawens makth och sath in Castello Angeli mangha manadha, och star än nw i borgana hendher ath representand. se totiens quotiens. Han fforrömer sig ffasth moth alles idhers werdighether på nyth och sigher, ath war nadighe herre konungh Hans hawer senth honom saluum conductum vt och in komandes ath klaga sig til rettha om the ærendhe han hawer. År thet saka han komber til then herredag och möthe nw ske skall; honom ær goth ath swara, quia causa pendet hic indecisa. I hans ärendhe hawer jach giorth stor kosth och tæringh och inthe igen fangith. Ythermere som alles idhers werdighether witherligith ær, ath jach samffelth idhers sendebodh och procurator her skikkadher warith hawer til alle saker, ther rikith eller idher her paffalla kwnne, bidher jach idhers herredöme mik wnderwisa om fförsta bodh offortöffuath, hurw jach mik her innan holla skall, om her nagoth begiutis pa idher eller nagon aff idhers eller rikesens wegna, om jach mik ther i fforbinda skall til rettha sa nw som ffor eller plath owergiffwath. Ær thet sa, tha sendher mik alles idhers herredömes opne breff mik attherkallandes, likerwis som idhers werdighether mik her skikkath hawa idher til rettha fforswarandes, och kan jach ey nagon fulleliga tro thiensth til byudha, ffor än jach myn hand hand (!) igen haffwer aff idhers werdighether, ther jach myn thro thiensth loffwath haffwer, fforwarandes idhers herredöme herwti är sa, at[1] all ting gå kan och her kome æ jw makth breff super extinctione juris, litis et causæ in causis istis pregnantissimis iam motis inter serenissimam Regiam Maiestatem et Vos omnes litis consortes. Ther ligger makth oppa, om I wilin wetha idhers och tes epterkomandes och rikesens besta, annar epther gamwl segn til komande tidh: ffor glömsko drikke

[1] Läsningen af de tre sista orden är osäker.

I withe [e]ller tess epth*er*koma*n*dhe.[1] Verdigiste h*er*rer och ffedh*er*, nar idh*er* lewes mik ath*er*kalla, som jach gissar, ath ey a*n*nars wara kan, epth*er* th*et* war nadige h*er*re haw*er* i sith konu*n*gliga brysth radh, hwem hans nadh h*er* hawa will, tha w*er*dens ffor Gudhz skull tenkia pa mik idh*er* fatig thro thenere och sa skikka, ath jach ey skall koma til acters ffor kosth och teri*n*gh jach giorth haffw*er* i idh*er*s och rikesens sakir, som mik och beffalth war, och yth*er*mer hopand*es*, ath I werdens fforwerffwa mik gönsth och wenskap aff war nadigh h*er*re konu*n*g, myn ödmyuka thro thiensth pa myn wegne til sigiand*es*, nar jach myn handh igen haw*er* aff alles idh*er*s w*er*dighet*her*, som fforsc*ri*ffwit star. Idh*er* alle h*er* m*eth* Gud beffalland*es*. Sc*ri*ffwit i Rom IX dag i maio.

Hemi*n*gh Gadh,
progusth i Linc*oping*.

Gadhs officiella ställning såsom befullmäktigad svensk minister i Rom kan efter de uppgifter ofvanstående bref meddelar ej längre betviflas. Såsom han själf omtalar, har han äfven till svenska regeringen lämnat en motförbindelse, hvilken måste till honom återsändas, innan han kunde erbjuda den nye konungen sina tjänster. Det är med full både juridisk och moralisk rätt, som Gadh sedermera af de svenska herrarna kräfver ersättning för sina utgifter i Rom, och då hans rimliga förväntningar i detta afseende svekos, blir bitterheten stark och djupgående.

De intressanta nya upplysningar, som ifrågavarande bref för öfrigt lämnar, kunna här ej närmare diskuteras. Messenii[2] uppgift om Hemming Gadhs ingripande gent emot drottningens intriger i Rom[3] blir genom Gadhs egen utsago till full evidens bekräftad, och öfver affären Brakel kastas ett nytt ljus, hvilket samtidigt låter oss skönja det drastiska sätt, på hvilket den snarrådige och hänsynslöse Hemming Gadh kunde gå till väga gent emot sina och rikets fiender. Äfven till kännedomen om Gadhs ställning till konung Hans och de inrikespolitiska förhållandena i Sverige ger brefvet bidrag. Vi finna, att Gadh af konung Hans väntade sitt återkallande från sändebudsposten och därför af svenska riksrådet utbad sig rekommendation hos konungen för framtiden.[4]

---

[1] Om detta ordspråk se »Öst-nordiska och latinska medeltidsordspråk» utgifna af Kock och Petersens, 1, s. 91, 213; 2, s. 328.

[2] Scondia illustrata, IV, s. 45.

[3] Härom se förf:s uppsats i Hist. Tidskr. 1911, s. 255. Förf. betviflar, att såsom Svaning uppgifver, en särskild påflig skrifvelse afgått till Sten Sture; jag kan ej finna, att fullgiltiga skäl presterats för denna uppfattning.

[4] De »makth breff super extinctione juris, litis et causæ», hvilkas utfärdande Gadh i brefvet påyrkar, kommo i själfva verket till stånd redan den 31 juli 1498 genom en konung Hans' supplik till påfven af denna dag. (Förf., s. 44.)

Gadh hade emellertid i Rom ej endast dessa storpolitiska frågor att handlägga.[1] Han förde långvariga underhandlingar rörande kanonisation af fyra svenska helgon, han uppträdde såsom ombud för andra personer i mål inför kurian och försummade slutligen icke att tillgodose sina egna intressen, då det gällde tillskansandet af indräktiga kyrkliga ämbeten. Gadh var äfven sysselsatt med studier och lät inskrifva sig vid Roms universitet. Han ernådde såväl filosofie magister- som juris licentiatgrad och blef i midten af 1490-talet promoverad till decretorum doctor.

En tjugoårig vistelse i Rom under sysslandet med många offentliga och enskilda värf bör hafva varit af genomgripande betydelse för Hemming Gadhs utveckling. Det intima förhållande, i hvilket han stod till påfvehofvet särskildt under Alexander VI:s (Borgia) tid — han var denne påfves 'cubicularius', d. v. s. kammarherre — måste för visso hafva satt tydliga spår i hans karaktär och allmänna uppfattning. Af tidens nya strömningar, renaissans och humanism, kan han ej hafva stått alldeles oberörd, och man söker endast göra sig reda för de närmare omständigheter, under hvilka denna påverkan skett.

Förf. berör dessa frågor vid tvenne särskilda tillfällen.[2] Härvid framhålles, att Gadh näppeligen förvärfvat någon högre grad af humanistisk lärdom, då — såsom förf. uttrycker det — »de tidsödande juridiska studierna kunna antagas ha hämmat hans humanistiska fostran». Framför allt befinnas hans formella insikter i latinska språket bristfälliga, och det konstateras, »att brefstilen i hans sparsamt förekommande latinska skrifvelser är starkt individuell, ofta slarfvig och öfverhufvud föga formad efter klassiska mönster». Rörande möjligheten att för öfrigt närmare uppskatta Romtidens betydelse för Gadhs personliga utveckling ställer sig förf. skeptisk. »Det är möjligt, att det fria utrymme åt individualiteten, som var typiskt för renaissansen, utgör en af förutsättningarna för den ovanligt egenartade och själfständiga karaktär, hvilken vi känna såsom Hemming Gadhs under hans båda sista decennier. Ett annat, för mannen mycket betecknande drag, nämligen hans starka verklighetssinne och hans ständiga inriktning på närliggande, praktiska syftemål, kan tänkas ha fått sin utdaning i en Alexander VI:s omgifning. Den förmåga som talare, hvilken sedermera i lifvet sällan

[1] Till de storpolitiska frågorna hör väl äfven den aktion vid kurian, som mot Sten Sture d. ä. igångsattes af ärkebiskop Jakob Ulfsson samt Uppsala stifts domkapitel och prästerskap genom en supplik af den 10 maj 1498. Klagomål anfördes härvid mot Sten Sture bl. a. därför, att han afträdt svensk jord till ryssarne. Förf. förklarar (s. 45) i anslutning till Styffe, att detta var »ett sanningslöst påstående». Här har förf. emellertid gjort sig skyldig till ett misstag. Den gränslinje, som genom freden i Nöteborg 1323 blivit bestämd, hade svenskarne bevisligen öfverskridit, och man var därför nu på svensk sida ingalunda hågad att, såsom ryssarne önskade, ånyo bekräfta den äldre öfverenskommelsen. Sten Sture lät dock slutligen förmå sig härtill, och han kunde sålunda med en viss rätt beskyllas för att hafva afstått områden på hvilka Sverige gjorde anspråk. Jfr Sverges Traktater, I, s. 468 f.

[2] Sid. 22 ff., 59 ff.

förfelade att göra intryck på åhörarna, och den smidighet, hvarmed han ofta i kritiska ögonblick förstod att vinna dem han hade bruk för, kunde endast befordras af hans vistelse vid Borgiapåfvens hof. Å andra sidan torde man nog kunna peka på mindre lyckliga karaktärsegenskaper, hvilka tilläfventyrs utformat sig just genom umgänget i påfliga och jämväl humanistiska kretsar. Särskildt måste den kuriala atmosfären ha verkat upplösande på herr Hemmings religiösa och sedliga begrepp.»

Förf:s ofvan citerade omdömen torde vara i hufvudsak fullt riktiga. Och dock synes det mig, som om man med det material, som stått till buds, bort kunna komma åtskilligt längre. För det första skulle förf. otvifvelaktigt hafva kunnat gifva en betydligt mer ingående och belysande skildring af förhållandena i Rom, af den kulturmiljö, i hvilken Hemming Gadh rörde sig under hela tjugo år. Källorna flyta på denna punkt synnerligen rikt och tillåta för visso en minutiös framställning. Vidare synes mig förf. lägga alltför stor vikt vid det formella elementets betydelse, då det gäller konstaterandet af en viss kulturpåverkan. Trots eventuellt bristande insikter i latinska språkets användning efter klassiskt recept är Gadh utan all fråga ett typiskt renaissansens barn, hvars hela karaktär och sinnesdaning röjer den skola, som genomgåtts. I detalj torde detta låta sig till evidens uppvisas genom en närmare analys af hans skrifter och uttalanden. Det lider ej något tvifvel, att Gadhs person genom en dylik undersökning skulle hafva stått betydligt klarare för oss och vårt bedömande af hans handlingssätt vid flera tillfällen vunnit säkrare utgångspunkter.

År 1500 synes Hemming Gadh hafva återkommit till Sverige, och härmed inledes den andra perioden af hans offentliga verksamhet: Gadh såsom de båda äldre Sturarnes förste minister (1500—1512). Förf. ägnar denna period en ingående behandling, hvilken bildar själfva hufvudpartiet i arbetet.[1] Vi följa Gadh från hans första deltagande i Sten Sture d. ä:s och Svante Stures upprorsplaner gent emot konung Hans till den punkt, då konungen var förjagad och det nationella partiet stod såsom segrare. Vid alla tillfällen är Gadh bland de främsta vid riksföreståndarens sida; han når nu äfven sin upphöjelse bland rikets stormän genom valet till biskop i Linköping (1501). Under Svante Stures tid intager han en ännu mer ledande ställning. De första kritiska åren af Svantes regering bispringer han den nye riksföreståndaren med råd och dåd i riksstyrelsen, och hösten 1506—våren 1509 bekläder han den ansvarsfulla posten såsom höfvitsman i Kalmar län och befälhafvare öfver den svenska belägringshären utanför Kalmar. Det är särskildt i den senare egenskapen, som Gadh har rikliga tillfällen att visa prof på sin oerhörda energi och sin förmåga att finna utvägar ur de svåraste situationer. Snart började emellertid motgångarna hopa

[1] Sid. 63—246.

sig. Då Gadh försummat att vid kurian fullfölja sitt val till biskop i Linköping, hade en spansk kardinal af påfven utnämnts till stiftets administrator, och som Gadh vägrade att afträda sitt ämbete, ställdes de hårdaste kyrkliga straffdomar i utsikt. Värre var dock, att unionspartiets styrka nu ansenligt vuxit och att Svante Sture slutligen måste gifva efter för dess tryck. I början af år 1509 drager Gadh sig tillbaka från det offentliga lifvet, till synes som en slagen man.[1] Såsom en besegling af den utvecklingsgång händelserna tagit följer den ryktbara Köpenhamnstraktaten af den 17 augusti 1509, hvilken i hufvudsak betecknar svenskarnes kapitulation inför de danska krafven.

Situationen förändrade sig dock snart. Eftergifterna mot Danmark framkallade en nationell reaktion, och denna stöddes kraftigt af den lybska, för tillfället anti-danska politiken. Gadhs position var naturligtvis genast klar, och i början af 1510 finna vi honom åter vid Svante Stures sida i händelsernas centrum. För åvägabringandet af ett närmare förbund med hanseaterna afgick Gadh inom kort såsom svenskt sändebud till Lübeck, där han sedermera vistades till år 1512, lifligt sysselsatt med att söka underblåsa hansestädernas fiendskap mot konung Hans.[2] Då han på sommaren 1512 återkom till Sverige, var Svante Sture sedan flera månader afliden och stridens vågor gingo höga kring Svantes tjugoårige son, »Unge Herr Sten».

Förf:s framställning af Hemming Gadhs verksamhet under dessa hans betydelsefullaste år (1500—1512) äger otvifvelaktigt mycket stora förtjänster såväl genom detaljernas rikedom som genom den kritiska sofring det ingalunda lätthanterliga källmaterialet underkastats. På grund af sakens egen natur har skildringen på vissa

[1] Förf. tycks ej hafva fullt beaktat, huru definitiv brytningen mellan Hemming Gadh och den för tillfället härskande politiska riktningen var. Förf. omtalar nämligen utan någon närmare reflexion (s. 207 f.), att då Gadh skulle infinna sig till ett rådsmöte i juni 1509, rådet utfärdat formligt ejdebref för honom (dylikt erbjöds honom äfven från Svante Stures sida). Men detta sålunda omnämnda förhållande visar ju i själfva verket, att Gadh och unionspartiet nu befunno sig så godt som i krigstillstånd gent emot hvarandra.

Beträffande förf:s framställning af Gadhs verksamhet såsom höfvitsman i Kalmar län skulle måhända äfven en erinring kunna göras. Det synes vara obestridligt, att Gadh under denna sin befälhafvaretid visat en enligt mångas mening alltför stor ekonomisk omtanke och därför kommit på spänd fot med flera personer. Förf. kunde här starkare hafva betonat sammanhanget mellan detta Gadhs uppträdande och hans förhållande till biskopsstolen i Linköping: för förvärfvandet af den påfliga konfirmationen kräfdes mycket penningar, och dessa sökte Gadh med alla medel skrapa samman. Liksom Gadh emellertid misslyckades i denna sin afsikt, bidrogo nog hans ekonomiska manipulationer i väsentlig mån till misslyckandet af Kalmarföretaget 1506—1509.

[2] Förf. berör här frågan om Gadhs beryktade 'Oratio contra Danos', hvars äkthet han i likhet med föregående forskare helt bestrider. Emellertid är han i tillfälle att meddela innehållet i ett annat tal, som *bevisligen* hållits af Gadh, nämligen den 1 juli 1511 på hansedagen i Lübeck till staden Danzigs representanter.

punkter vidgat sig till en exposé af Sveriges politiska historia i dess helhet, och förf. har äfven här lyckats vinna nya, beaktansvärda resultat. Bland dessa bör särskildt framhållas den på fullgoda skäl stödda iakttagelsen,[1] att det var vid Stockholmsmötet i juni 1511, ej vid Strängnäsmötet på hösten samma år, som rådsoppositionen försökte sin djärfva attack mot Svante Sture. Som förf. själf påpekar, måste med denna utgångspunkt uppfattningen af »Svante Nilssons sista lefnadsdagar bli något annorlunda än hvad hittills varit vanligt och han själf vid sitt frånfälle framstå icke som en slagen man utan närmast såsom den där med allmogens hjälp ridit ut stormen.»

Trots dessa framställningens förtjänster kan man emellertid ej undgå att konstatera en ej oväsentlig brist i förf:s afhandling för ifrågavarande periods vidkommande. Man saknar i själfva verket hvarje närmare diskussion af de historiska problem, hvilka för det vetenskapliga bedömandet af de skildrade tilldragelserna framför andra äro af relevans. Hvilka äro Gadhs politiska syften, särskildt gent emot Danmark?[2] I hvad mån är hans politiska uppfattning identisk med Svante Stures och i hvad mån kan den synas divergera från dennes? Hvilka äro de öfriga partigrupperingarna inom landet, och hvarthän gingo i sista hand deras sträfvanden? Allt detta är ju frågor, som genast påtvinga sig forskaren och som från historisk-vetenskaplig synpunkt äro af grundläggande betydelse.

Jag skyndar genast att tillägga, att det ingalunda är några lätt uppfyllda kraf, som härmed ställas på förf. Den föregående forskningen lämnar på denna punkt icke mycken ledning, och en utredning af problemen i hela deras omfattning skulle otvifvelaktigt nödvändiggöra vidtgående undersökningar. Såväl Hemming Gadh som Svante Sture ha gått i skola hos Nordens främste statsman under medeltidens senare skede, Sten Sture d. ä., och en studie öfver den nationella riktningens i Sverige politik efter Sten Stures död måste i själfva verket taga sin utgångspunkt i de politiska åsikter och åskådningar, som representerades af denne. Men om Sten Sture d. ä:s verkliga politiska afsikter känna vi ännu föga. Man skulle kunna våga den förmodan, att Sten Stures aktionsplan gent emot Danmark i hufvudsak gick ut på att uppskjuta, ständigt uppskjuta unionsfrågans afgörande för att under tiden stärka riket såväl utåt som inåt — utåt genom inledande af främmande förbindelser, inåt genom åvägabringande af en allt starkare nationell sammanslutning inom folket. I tidens fullbordan skulle så det defini-

---

[1] Förf. diskuterar saken utförligt i en exkurs (s. 341—348). — I en särskild uppsats i Hist. Tidskr. 1914 har förf. äfven behandlat 'Sverige och Lübeck år 1509'.

[2] Förf. uttalar sig härom endast på ett ställe (s. 336) och då i mycket allmänna ordalag: »I förhållande till Danmark torde hans ideal under herr Svantes tid ha varit en längre tids aftaladt stillestånd af den beskaffenhet, att dock Sveriges ära och självständighet på intet sätt prejudicerades genom detsamma.»

tiva slaget slås, ett slag, hvarigenom unionsbandet för alltid skulle slitas och »den gamla bebindelsen» mellan Nordens riken upphöra.

Svante Sture och Hemming Gadh äro, såsom nyss framhölls, Sten Stures lärjungar, och deras politiska gärning torde i mycket bära prägeln däraf. Af de båda samtida statsmännen synes Gadh otvifvelaktigt hafva varit den politiskt mest begåfvade, om också hans begåfning ej alltid kommer till sin rätt på grund av vissa konstitutiva brister i karaktären. Samarbetet mellan Gadh och Svante Sture kvarstår ännu efter förf:s undersökning såsom tämligen outredt. Är situationen att uppfatta så, att Svante Sture drifves fram genom den energiske Hemming Gadhs påtryckningar och tvärtom svänger åt den motsatta sidan, då pressningen från unionspartiet blir för stark? Eller har man att tillerkänna Svante Sture en betydligt självständigare ställning och i honom se den verklige höfdingen, hvilken alltjämt om ock ofta med största svårighet förstår att bibehålla ledningen under ytterlighetspartiernas kamp? Af särskild betydelse för dessa frågors besvarande vore en närmare undersökning af den mera moderata politiska riktning, hvilken då och då framskymtar i källorna.

Den äldre historiska forskningen har varit tämligen enig om att Svante Stures död för Gadh i självfva verket betecknat afslutningen af hans statsmannabana. Han deltog visserligen i det offentliga lifvet under de närmaste åren, men hans inflytande på Sten Sture d. y. var ringa och hans politiska ställning helt annan än under faderns tid. Tidehvarfvets historiker Allen[1] karakteriserar den inträdda förändringen med följande ord: »Han, der havde været Alt for Svante Sture, var Intet for hans Søn, og blev skudt tilside for at gjøre Plads for andre og yngre Raadgivere.»

Förf. häfdar i sin afhandling en helt motsatt uppfattning. Gadh intar enligt hans mening alltjämt en ledande ställning, och samarbetet mellan honom och Sten Sture d. y. har varit det bästa. Tack vare en del nya upplysningar, särskildt ur Stockholms stads tänkeböcker, har förf. också lyckats ådagalägga, hurusom han och riksföreståndaren under de första åren ofta uppträda handlande vid hvarandras sida. Gadh har tydligen troget understödt den unge riksföreståndaren, såväl då det gällde att taga regeringsmakten i besittning som under den följande tidens många faror och besvärligheter.[2] Måhända är det också Hemming Gadh, som ytterst framkallat det uppseendeväckande steg från Sten Sture d. y:s sida, genom hvilket han af påfvemakten begärde att blifva högtidligen erkänd såsom konung i Sverige.[3] Kanske fann den gamle statsmannen tiden

[1] De tre nordiske Rigers Historie, II, s 179.

[2] Sid. 247—273.

[3] Vi äga kännedom härom genom ett bref från Rom af den 7 dec. 1516. tryckt hos Allen, a. a., II, s. 595 ff., och i Acta Pontificum Danica, VI, s. 173 ff. En af de agerande hufvudpersonerna i Rom på Sveriges sida var Gadhs nära vän, Linköpingsdekanen Erik Svensson. Jfr Allen, a. a., II, s. 397.

nu vara inne att realisera en politisk tanke, som sedan länge varit den nationella riktningens målsmän förtrogen?

Från slutet af år 1514 till slutet af år 1516 känna vi föga rörande Hemming Gadhs öden. Han hade erhållit Kastellholm på Åland såsom förläning och vistades måhända tidvis där. Först i november 1516 tycks han åter rycka in i det politiska lifvet, och han deltar sedermera i händelserna efter Arboga riksdag på Sten Stures sida. På hösten 1518 kommer så katastrofen: då Hemming Gadh, Gustaf Eriksson Vasa och några andra förnäma svenskar såsom gisslan öfverlämnats till konung Kristian i Stockholmsskären, blefvo de af denne svekfullt bortförda till Danmark.

Förf:s framställning af Hemming Gadhs sista tid, hans »affall» och död[1] erbjuder mycket intresse. Gadh synes i Danmark hafva blifvit väl behandlad, och konung Kristian satte tydligen in alla krafter på att draga honom öfver på sin sida. Snart kommo också för Gadh synnerligen oroande underrättelser från Sverige. Den påflige legaten Arcimboldi meddelade Gadh, att han i Sverige beskylldes för att hafva stått i förrädiska underhandlingar med konung Kristian och därför svekfullt öfverlämnat sig och de andra svenskarna i konungens våld. Arcimboldi omtalade äfven, att Sten Sture indragit Gadhs förläning Kastellholm och kastat dess besättning i fängelse. Under intrycket af dessa uppskakande underrättelser börjar den gamle fosterlandsvännens ståndaktiga sinne att vackla, så mycket mer som han i konung Kristian trott sig finna en man af imponerande regentegenskaper, hvars herravälde måhända för Sverige kunde lända till uteslutande båtnad. Afgörande blef då utan tvifvel det förkrossande budskapet om Sten Stures död och de danska härarnas framgångar i början af år 1520: med skäl kunde Gadh efter sin långa erfarenhet misströsta om svenskarnas förmåga att under dylika förhållanden bjuda fienden spetsen. Hans beslut är fattadt, och den 11 mars 1520 uppsätter han det bekanta brefvet till Stockholms stad, uppmanande den att böja sig för konung Kristian. Han medföljer sedermera Kristian till Sverige, verkar ifrigt för konungens sak och inlägger stora förtjänster om densamma, särskildt vid förvärfvet af Stockholm. Konungens tack lät ej heller länge vänta på sig: stadd på en färd i Finland för att vinna äfven detta land under konungens lydno mottog han vid Raseborg sin dödsdom, och den 16 december 1520 föll hans hufvud för bilan.

I mycket synes man mig kunna ansluta sig till de resultat förf. rörande dessa omstridda frågor vunnit. Endast på en punkt — men den kanske den viktigaste — ställer jag mig tviflande. Förf. yttrar, sedan han omtalat den svenska gisslans bortförande och Sten Stures djupa sorg öfver den skedda olyckan, följande ord:[2] »Det var honom (ɔ: Sten Sture) svårt att förlika sig med det faktum, att han beröfvats sin barndoms vän och sin mognare ålders stöd. Och

[1] Sid. 299—326.
[2] Sid. 298.

i hans själ uppsteg kanske under denna sinnesstämning en mörk misstanke, att Hemming Gadh, hvars klokhet han så ofta erfarit och som hittills aldrig låtit öfverlista sig, endast frivilligt och på grund af förrädiskt aftal blottställt sig för våldet och lämnat hans tjänst.» Denna hypotes framställes för att söka närmare motivera, hvarför Sten Sture inom kort låter behandla Gadh såsom en landsförrädare — och att så i verkligheten varit fallet och att Arcimboldi haft fog för sina uttalanden, har förf. lyckats göra högst sannolikt.[1]

För min del finner jag en dylik uppfattning stämma föga öfverens med hvad förf. tidigare häfdat rörande förhållandet mellan Sten Sture d. y. och Hemming Gadh. Hvad skulle Sten Sture hafva för anledning att misstänka Gadh, den bepröfvade vännen, som till det sista stått på hans sida? Förf. har ju låtit sig angeläget vara att just bevisa det ingen skugga af moln funnits emellan Sten Sture och hans främste medhjälpare; huru nu förklara detta plötsliga utbrott af en misstänksamhet, som i öfrigt ingalunda tycks hafva varit utmärkande för Sten Sture.

Då det emellertid ej synes kunna förnekas, att Gadh och Sten Sture under de första åren af Sten Stures regering stått på bästa fot med hvarandra, och då, såsom nyss framhölls, man ej heller torde kunna betvifla den senare brytningens faktum, måste problemets lösning vara att söka i den riktningen, att Gadhs ställning till riksföreståndaren under tiden närmast före bortförandet till Danmark i väsentlig mån förändrats. I självfva verket föreligga bestämda skäl för ett dylikt antagande. I sitt ofvan berörda bref till Stockholm af den 11 mars 1520 erinrar Gadh om, att han under de sista åren före sitt bortförande yrkat på utbetalande af den af Danmark fordrade tributen, men att detta yrkande lämnats utan afseende tack vare »onda tillskyndare» i herr Stens omgifning.[2] Genom denna upplysning få vi en antydan om, att enigheten mellan riksföreståndaren och Gadh sedan flera år tillbaka var slut och detta t. o. m. rörande landets lifsfråga, förhållandet till Danmark. Man börjar ana, huru det varit möjligt, att Sten Sture mot sin faders gamle vän och medhjälpare kunnat rikta så graverande misstankar. Rörande de mer personliga orsakerna till den inträdda schismen kunna sedermera olika förklaringar tänkas. Redan den stora åldersskillnaden mellan den unge riksföreståndaren och den i statens tjänst grånade, utan tvifvel högst självrådige prelaten kan hafva skapat friktionsanledningar, om också dessa aldrig under Gadhs vistelse i Sverige på grund af de starka pietetsband, som förenade de båda personerna, ledde till öppen brytning. Sannolikt är väl också, att den för Gadh ogynnsamma ekonomiska uppgörelsen rörande Linköpings biskopsstol (s. 257 ff.) hos honom kvarlämnat en viss misstämning gentemot riksföreståndaren, som ej bättre tillgodosett hans intressen. Men slutligen frestas man måhända att sätta dessa förhållanden i en viss förbindelse med den

[1] S. 302—306.
[2] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, 5, s. 624 ff

bittra strid, som under Sten Stures sista år fördes mellan honom och hans styfmoder, fru Mätta, Gadhs vän från fordom, liksom dennas dotter Kristina.[1]

Öfver Hemming Gadhs »affall» har eftervärldens dom ofta fallit hård. Hans öfvergång till konung Kristian har varit landsförräderi, och han har dött den ärelöses död. Med all rätt gör förf. häremot gällande en annan uppfattning. »Man har svårt att tänka sig annat än att Gadh genom sin anslutning till Kristian menade sig befordra fosterlandets sanna bästa under de gifna förhållandena. Troligen invaggade han sig i förhoppningar att vid etablerandet af den nya regimen kunna utverka sådana villkor, som i möjligaste mån förtog den karaktären af främlingsvälde. Och öfverhufvud torde 'affallet' böra betraktas icke som en brottslig och vanhederlig handling utan som en gammal mans förklarliga, men ödesdigra misstag.»

För att rätt förstå Hemming Gadhs handlingssätt under de sista olyckliga dagarna af hans lif måste man dock taga äfven en annan omständighet i betraktande. Gadh är den siste representanten för unionstidens svensk-nationella politik, den politik, hvars främste målsman Sten Sture d. ä. varit. Till denna politiks traditioner hörde att i nödens stund böja sitt hufvud för stormen: då öfvermakten blef för stor, svor man unionskonungen trohet — dock endast för att åter samla krafter till förnyad kamp. Sten Sture d. ä. hyllade konung Hans, Svante Nilsson var en gång nära att taga samma steg. Hvad borde afhålla Hemming Gadh, då han med visst skäl kunde anse hoppet ute, från att tillgripa en liknande utväg? Från denna synpunkt finner jag ett större berättigande än förf. synes vilja medgifva för Annerstedts'[2] ord: »Men det är omöjligt att tro, att den man, som hatat allt danskt intill döden under ett så långt lif, skulle i en hast ändrat sinnelag. Hvem vet, hvad denne förslagne man hvälfde i sitt sinne, då han slöt sig till Kristian II?»

I ett afslutande kapitel behandlar förf. »Hemming Gadhs brefväxling. Hans personlighet och politiska insats: några synpunkter och en återblick.» Åtskilligt, hvad förf. i detta kapitel meddelar, har redan tidigare berörts. Här skall endast i anslutning till förf. betonas, hvilket enastående material för en ingående person- och karaktärsforskning den rika Gadhska brefväxlingen erbjuder. Men Gadhs bref äro intressanta äfven ur en annan synpunkt, nämligen den rent språkliga. Näppeligen någon samtida visar ett sådant välde öfver det svenska språket som Hemming Gadh, och hans drastiska, på sak gående om också ofta högst vanvördiga uttryckssätt erinrar slående om Gustaf Vasas. För en språkman föreligger här en synnerligen intressant uppgift: hos ingen författare torde man bättre kunna studera den moderna svenskans första framväxt än hos Hemming Gadh. En samlad upplaga af Gadhs bref vore äfven synner-

---

[1] Sid. 289 f., 332.
[2] Nord. Familjebok, 2:dra uppl., art Gadh.

ligen önskvärd; den skulle utan tvifvel blifva till stort gagn för såväl den historiska som den språkliga forskningen.

D:r Carlssons afhandling om Hemming Gadh har i det föregående gifvit anledning till några korta reflexioner och randanmärkningar. Det behöfver icke särskildt framhållas, att afhandlingens vetenskapliga värde därmed ingalunda fullständigt kunnat antydas. Öfver en längre period af vår medeltidshistoria har förf. underkastat ett flertal problem en synnerligen grundlig och omsorgsfull kritisk granskning. På många punkter har vår hittillsvarande uppfattning kunnat korrigeras, vår kännedom om Sturetiden i det hela har väsentligt fördjupats, och — hvilket ej är af den minsta betydelsen — en pålitlig grundval har blifvit lagd för den fortsatta historiska forskningen på detta område.

Sven Tunberg.

Underrättelser.

— Den 21 febr. afled adjunkten vid Göteborgs latinläroverk d:r J. Levin Carlbom. Född den 21 okt. 1854, studerade C. i Lund, aflade 1881 fil. kand. examen, 1898 licentiatexamen och promoverades 1900 till fil. doktor efter att ha disputerat på en afhandling om *Sverige och England 1656 —aug. 1657.* Bland hans öfriga produktion märkas *Sveriges förhållande till Österrike under Ferdinand III:s sista regeringsår (1655—57)* (Progr. Göteborg 1898) samt ett flertal undersökningar till Karl X Gustafs historia, särskildt det digra, i denna tidskrift på sin tid anmälda arbetet *Karl X Gustav från Weichseln till Bält 1657, tåget öfver Bält och freden i Roskilde 1658* (1910). Den aflidne var en omtyckt och intresserad lärare, som särskildt gjort mycket för den geografiska undervisningens befordrande.

— I januari-häftet af Finsk Tidskrift har professor C. von Bonsdorff lämnat en skildring af *Landtdagen i Helsingfors 1616*, sammankallad af Gustaf II Adolf för att ge honom tillfälle att meddela sig med ständerna om kriget och om medlen att ge styrka åt den pågående »fridshandeln», de svensk-ryska förhandlingar som omsider ledde till Stolbovafreden. Ur samma häfte är att anteckna en af W. Chydenius författad anmälan af Wredes och Reins skrifter till *Leo Mechelins minne.*

— Den af Vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien genom H. Brulin utgifna första serien af *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* har tillökats med ett nytt digert band, det femte, innehållande Oxenstiernas bref från år 1630 (Stockholm,

Norstedt 1915; XVIII + 855 sid.; pr. 12 kr.). Såsom utgifvaren i sitt förord anmärker, har det nya bandet en väsentligen annan karaktär än de båda föregående därutinnan, att serien af kanslerns originalbref till konungen, afbruten för åren 1626—29, åter finnes i behåll: under det antalet bevarade bref från de sistnämnda åren uppgår till sammanlagdt 48, finnes för året 1630 ensamt 89, frånsedt vissa tillsammans med dem förvarade, mycket innehållsrika memorial för brefskrifvarens budbärare till Gustaf II Adolf. Bland bilagorna till brefven finnas också kopior af skrifvelser från Axel Oxenstierna.

Under hela året 1630 uppehöll sig Oxenstierna som bekant i Ostpreussen med residens i Elbing, hvarifrån med få undantag brefven äro daterade. I sitt innehålls brokiga mångfald från de viktigaste politiska spörsmål till de obetydligaste personalfrågor, i sin skiftande språkliga dräkt liksom i sin olikartade yttre beskaffenhet från korta biljetter till vidlyftiga statshandlingar afspegla de den oändliga mångfalden af det redan till sitt omfång jättelika arbete kansleren hade att utföra.

Ett stort antal af brefven sysslar med militära frågor af olika slag; det gäller underhåll och proviantering af trupper, disciplinens upprätthållande, undanröjande af uppstående tvister med befolkningen och först som sist de efter det polska stilleståndet öfverflödiga truppernas skyndsamma öfverförande till den nya krigsskådeplatsen i Pommern, svårigheterna för transportens verkställande sjöledes och de därigenom nödvändiggjorda underhandlingarna med angränsande stater för möjliggörande af genommarsch genom deras landsdelar. Och som bakgrund för det hela har man den alltid besvärliga, stundom till synes hopplösa anskaffningen af nödiga penningmedel. Den roll inkomsten af tullarna i de preussiska och baltiska sjöstäderna spelade i det dåtida svenska väldets krigshushållning framgår redan af den rymliga plats licentordningar och instruktioner för licentförvaltare, närmast Peter Spierinck, intaga i det meddelade materialet.

Samtidigt med kampen mot dessa så att säga inre svårigheter utvecklade Oxenstierna en omfattande diplomatisk verksamhet. Först och främst fördes underhandlingar med grannstaterna, med Polen, Brandenburg och Danzig, dels i anledning af de frågor, som genom 1629 års fördrag lämnats olösta eller af dem blifvit en följd, dels i samband med de svenska truppernas uppehåll i Preussen eller genommarsch till annan krigsskådeplats. Uppdykande planer på ett definitivt fredsslut med Polen liksom på en utjämning med kejsaren, den senare under dansk medling, gåfvo upphof till en del resultatlösa meningsutbyten. Däremot ledde de viktiga underhandlingarna med Danzig i tullfrågan till fördraget i Tiegenhof den 18 febr. 1630, hvarigenom Sverige tillförsäkrades rätt att i dess hamn uppbära tull, och genom Elbingfördraget med hertigen af Kurland den 29 mars s. å. vann Sverige samma rätt i Libau och Windau under Altmarksfördragets giltighetstid. Därmed tillslöts, som utgifvaren betonar, »den sista luckan i Sveriges välde öfver Östersjötullarna från Danzig till Kalmar».

Förhållandet till Danzig i sin ordning återverkade på de engelska handelsintressena i Preussen och gaf anledning till förhandlingar med England — alldeles oafsedt meningsutbyten med detta land i samband med Sveriges ingripande i de tyska striderna.

Bland de meddelade brefven äro naturligen de till konungen riktade de viktigaste och intressantaste. Det är än regelmässiga rapporter öfver förefallande betydelsefulla frågor af olika slag, än vidlyftigt utarbetade betänkanden rörande de aktuella storpolitiska frågorna, särskildt naturligtvis angående Sveriges ingripande i Tyskland och om anskaffande af för krigföringen behöfliga medel. Några af dessa betänkanden äro förut tryckta i »Handlingar rörande Skandinaviens historia» och »Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia»; nu föreligga här fullständigt dessa icke blott genom sitt innehåll utan äfven genom själfva den språkliga formen storstilade statsskrifter. Anmärkas bör slutligen, att i det föreliggande bandet finnas aftryckta några aktstycken, hvilka lämpligen synas ha bort intagas i det Rydbergska traktatverket; påpekas må bekräftelsen på fördraget med Danzig den 20 mars, resolutionen för sändebuden från de preussiska regementsråden den 20 april samt privilegierna för engelska handelskompaniet i Preussen den 23 mars.

Såsom bilagor ha aftryckts dels några preussiska licenttaxor från 1630 dels en clav till det af Oxenstierna i brefven ofta använda chiffersystem. I noterna till de i brefven förefintliga chiffrerade ställena har utg. ägnat särskild omsorg åt chifferns riktiga upplösning och på ett par ställen (sid. 88 och 504, not.) lämnat en ingående redogörelse för det använda systemet.

Redigeringsarbetet synes alltigenom verkställdt med synnerlig noggrannhet och omsikt; ett särskildt erkännande förtjänar det som vanligt förträffliga registret.

— Seminarieadjunkten **Rudolf Hall**, som förut gjort sig känd genom åtskilliga skolhistoriska arbeten, särskildt gradualafhandlingen *Johannes Rudbeckius*, 1 (1911) och aktsamlingen *Valda aktstycken till svenska undervisningsväsendets historia* (1912), har under titeln *Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete* (Stockholm, Norstedt 1915; XII + 145 sid.; pr. 3,75 kr.) publicerat ett urval ur Västerås stifts domkapitels- och visitationsprotokoll för åren 1629—1646. Materialet, som förvaras i Västerås läroverksbibliotek, omfattar för de ifrågavarande åren ej mindre än sex volymer, delvis i parallellband af olika skrifvare berörande samma år. Ett fullständigt återgifvande af detta väldiga material förklarar utgifvaren praktiskt taget icke kunna ifrågakomma, och då syftet inskränker sig till att gifva en kulturhistorisk tidsbild, kan det naturligtvis nås genom ett klokt urval, äfven om specialforskaren fortfarande ser sig hänvisad till de otryckta källskrifterna. Såväl med hänsyn till tidens rättsuppfattning och rättskipningsformer som till dess seder och framför allt oseder ger arbetet god belysning. Det är i synnerhet dryckenskap, slagsmål, otukt och trolldom, som Jo-

hannes Rudbeckius och hans kapitulares ha till stridsmål vid sin ihärdiga och hårdhänta kamp. Utgifvaren varnar emellertid förståndigt nog i förordet mot den säkerligen ej ovanliga felteckning, som lätt uppstår, då man ur domböcker och dylika källor — i regel de för sedehistorien ymnigast flödande — vill skapa en bild af gångna tiders lif. Talrika upplysande noter och en i arbetets början sammanförd lista med förklaringar öfver oftare förekommande ovanliga ord öka dess värde och lättillgänglighet. — Samlingen upptager icke de äldsta bevarade protokollen (1619—28); utgifvaren meddelar emellertid, att de skola utkomma i Kyrkohistorisk Årsskrift.

(*H. B—n.*)

— Såsom fortsättning på sina 1908 utgifna »Berättelser ur Göteborgs äldsta historia» har öfverstlöjtnant Hugo Fröding nyligen utgifvit *Berättelser ur Göteborgs historia under envåldstiden* (Göteborg, Zachrisson 1915; 386 sid.; pr. 5,75 kr.). Arbetet, som behandlar perioden 1680—1718, utgöres af tvenne olika afdelningar. Skildringen af stadens öden till det stora nordiska kriget är väsentligen gjord ur topografisk, biografisk och kulturhistorisk synpunkt, under det att för krigstiden förf. afsett att gifva en detaljerad framställning af, huru kriget inverkade på förhållandena här, liksom af de militära företag, som här ägde rum. Dessa senare fingo dock ej alltid den betydelse, som åsyftats. Bristen på medel och folk hade man ständigt att kämpa med; därtill kommo äfven tvistigheter mellan de olika befälhafvarna. Guvernören E. Sjöblads åtgärder voro stundom rätt godtyckliga, och mellan hans efterträdare K. G. Mörner och amiral Axel Lewenhaupt rådde ett spändt förhållande. Kaparväsendet och dess mest beryktade utöfvare har Fröding ägnat ett par kapitel. Den kände Lars Gatenhielm har beröfvats en del af sin gamla nimbus, därigenom att förf. uppvisat, att han ej själf drog ut på kaperi utan uppträdde såsom redare för kaparfartyg. Gatenhielms utnämning till kommendör betydde, att han gjordes till förman för hela kaperiet. Skildringen af Tordenskiolds anfall 1717 har förf. på grundval af ett par berättelser af amiralitetskapten Nils Nilson och Gatenhielms änka lyckats göra betydligt klarare än tidigare. Guvernören K. G. Mörner och hans verksamhet skattas högt af Fröding; af intresse är t. ex. hans framhållande af hans förhållande till monarken, huru han försåg de officiella skrifvelserna med egenhändiga tillägg om ämnen, som intresserade konungen, och huru han förmådde skildra nöden utan att framställa dessa klagovisor, som mottogos med så ringa intresse. Af Frödings framställning får läsaren en liflig föreställning om de oerhörda svårigheter, som borgarna i Göteborg hade att kämpa med vid slutet af Karl XII:s regering, då kriget lamslog handeln och ständigt nya pålagor indrefvos. Tyvärr lämnar förf. ingen närmare utredning af skatteförhållandena eller af den verksamhet, som utöfvades af Görtz' ombud. Bland de många goda biografiska skildringarna framträder särskildt bilden af den betydande köpmannen Sebastian Tham. Framställningen af stadens styrelse,

om förhållandet mellan magistraten och stadens äldste och de olika funktionärerna bjuder mycket af intresse. Stadens ställning till regeringen hade att genomgå stora växlingar från den tid, då Karl XI utfärdade instruktionen för stadsbokhållaren såsom kronans ämbetsman, till den återgång till en självständigare ställning med återupplifvande af ett betydande antal af de gamla ämbetena (burggrefve, president), som Karl XII:s stora privilegier af 1716 betecknade. Frödings arbete, som helt hvilar på ett grundligt studium såväl af skrifvelser till K. M:t m. fl. i riksarkivet som af stadens arkiv, är ett viktigt bidrag till vår ej alltför rika lokalhistoriska litteratur af större betydelse. En förhoppning, att han måtte vinna tillfälle att äfven skildra Göteborgs öden under 1700-talet, som han delvis ur annan synpunkt gjort i sin bekanta skrift Handelsföreningen i Göteborg 1661—1911, kan anm. ej underlåta att uttala.

(*E. N.*)

— Af *Bref från Samuel Bark till Olof Hermelin 1702—1708*, utgifna af Carl von Rosen, har senare delen, omfattande åren 1705—08, utkommit (Stockholm, Norstedt 1915; 259 sid.; pr. häftad kr. 7). Angående publikationens karaktär gäller ungefärligen detsamma som i fråga om första delen (jfr denna tidskrift 1915, sid 198). Den återger de hemmavarandes uppfattningar af de krigiska och diplomatiska händelserna, naturligt nog utan att kunna lämna några mera betydande bidrag till kännedomen om dessas däraf tämligen oberoende förlopp och egentliga innebörd. Sitt förnämsta intresse har den såsom vittnesbörd om tillståndet i kansliet och närgränsande kretsar i Stockholm. Inom kanslikollegium råder till en början samma ålderdomssvaghet, samma overksamhet och — så länge de finnas där båda — samma brist på enighet mellan de två ledande männen, Gyldenstolpe och Lillieroot. Arvid Horns oväntade inträde i kollegiet 1706 torde väl bidragit att framkalla större lifaktighet därstädes. Mot Gyldenstolpe är brefskrifvaren fortfarande föga nådig. Lillieroot behandlas däremot med vida mera sympati och respekt, såsom hans utförda lifsverk jämte släktskapsförhållandet till Barks fru gör tillbörligt, men hans sjuklighet omöjliggör något kraftigare ingripande från hans sida. Hans död d. 19 april 1705 skildras med dessa ord: »Han skref klockan 1 under bref, fast än han intet rådde hvarken hand eller hufvud, men han ville det så göra, och klockan 3 var det beställdt», och framlockar det i sin torrhet vackra eftermälet: »Sådana gubbar växa intet på kvistar.» Om Olivekrans, som på grund af tvister om arfvet efter mågen Lillieroot stod i spändt förhållande till Bark, säger denne däremot många hårda ord. Angående änkedrottningen, prinsessan Ulrika Eleonora och deras omgifning, dit Bark själf hörde, har han åtskilliga notiser att anföra. Såsom förut upptagas brefven i stor utsträckning af befordringsfrågor, hvarvid man får på köpet åtskilliga vittnesbörd om den rådande afundsjukan, pågående intriger och det system af på förhand utlofvade penninggåfvor från de lycksökandes sida, från hvars be-

gagnande hvarken Piper — i kontrast mot sin rätt väl bestyrkta hederlighet i utrikespolitiskt afseende — eller Hermelin tyckas hållit sig fjärran, att döma af den frimodighet, hvarmed Bark förmedlat dylika anbud (sid 11, 113, 147). Af källhistoriskt intresse äro några uppgifter om verkställd eller ifrågasatt förstöring af korrespondensen dels mellan Lillieroot och Åkerhielm samt Hermelin, dels mellan den sistnämnde och Olivekrans (sid. 10, 50, 182). — Editionen är verkställd med samma noggrannhet, för hvilken utgifvaren i sina tidigare arbeten gjort sig känd. Ett för båda delarna gemensamt personregister afslutar verket, utarbetadt med en omsorg och ett intresse för uppgiften, som icke skytt någon möda; särskildt måste identifieringen af alla i brefven omnämnda befordringssökande och lägre tjänstemän kräft mycket arbete, och förf. har också gjort sig besvär att, där så kunnat ske, meddela födelse- och dödsår för de angifna personerna. (*H. B—n.*)

— Såsom första del af en af Hamiltonska släktföreningen under redaktion af dr H. Rosman planerad skriftserie till belysning af släktens historia har docenten Per Sörensson utgifvit en på ingående källstudier grundad biografi af *Generalfälttygmästaren Hugo Hamilton, en karolinsk krigare och landshöfding* (Stockholm, Norstedt 1915; 117 sid.; pr. 3,75 kr.). Hugo Hamilton deltog ej i det polska eller ryska kriget. Såsom kommendant i Malmö 1709 och som chef för sitt regemente i slaget vid Helsingborg har han däremot anspråk på att hågkommas bland Stenbocks medhjälpare vid afvärjandet af den danska invasionen. Från 1711—1715 var Hamilton öfverkommendant i Göteborg, och hans verksamhet här liksom från 1716 som landshöfding i Västernorrlands län var af betydelse för försvarets organisation. Hamiltons åtgöranden såsom öfverbefälhafvare i Norrland mot ryssarna uppskattas högt af Sörensson. Om den andel, som han tog i riksdagsstriderna vid frihetstidens första riksdagar, lämnar författaren efter adelsprotokollen en del upplysningar; däremot har han ej begagnat sekreta utskottets protokoll, som torde kunnat gifva en och annan uppgift om, huru man uppfattade Hamiltons planer till Norrlands försvar. I sin helhet är arbetet en välskrifven biografi öfver en karolinsk krigare, som, äfven om han aldrig kom att stå i främsta ledet, dock är väl värd att ihågkommas. (*E. N.*)

— Fänriken S. F. Sjösteens af K. M. Jonson utgifna *Minnen från tyska fälttåget 1813* (Stockholm, Norstedt 1915; 239 sid.; pr. 3,50 kr.) gifva ingen djupare skildring af det stora tyska befrielsekriget. Den unge fänriken hade tydligen ingen klarare uppfattning vare sig af de militära förhållandena eller om den politiska situationen. I stället innehålla dagboksanteckningarna liffulla skildringar från lifvet i fält, om de olika tyska kvarteren och om all den välvilja, som de svenska officerarna fingo röna bevis på. Idylliska skildringar af tyska hem och officerarnas förälskelser är ett ofta återkommande ämne. Af ett visst intresse är betonandet af den

tyska civila befolkningens uppfattning af den betydelsefulla roll svenskarna spelade under kriget. Dagbokens intresse ligger i de kulturhistoriskt värdefulla miljöskildringarna. (*E. N.*)

— Om Karl Johanstiden föreligger en ny memoarbok i de *Anteckningar och bref från Carl Johanstiden* (Stockholm, Norstedt 1915; 317 sid.; pr. 5 kr.), som utgifvits af grefve Hugo Wachtmeister ur landshöfdingen grefve Hans Wachtmeisters papper. Som historisk källa kan arbetet ingalunda anses vara af större betydelse, men det innehåller likväl många intressanta och tidstypiska miljöskildringar. Brefven äro till större delen ställda till släktingen, den bekante och vida öfverlägsne Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister och afse att sätta denne in i, hvad brefskrifvaren såg och erfor under en resa till Paris 1818—1819, liksom att lämna underrättelser från lifvet i Stockholm under 1820-talet. Parisbrefven gifva liffulla skildringar af societetslifvet. Politiska celebriteter både för dagen, såsom hertigen af Decazes och Benjamin Constant, hvars föreläsningar om den engelska författningen Wachtmeister åhörde, och tidigare, såsom Cadore och La Fayette, skymta förbi. Stockholmsbrefven ge interiörer såväl från högsta domstolen, där Wachtmeister tidigt blef föredragande, som från sällskapslifvet; värdefullast torde skildringarna från riksdagen 1823 vara. Partistriderna t. ex. vid utskottsvalen belysas, och klart framhålles det ringa inflytande regeringen kunde utöfva på riksdagen. Wachtmeisters omdömen om personer och förhållanden äro självständiga och stundom oväntade, ofta rätt skarpa. Oppositionsledarna Anckarsvärd och Schwerin behandlas rätt satiriskt. Hartmansdorff, som vid denna riksdag började sin parlamentariska bana och i vissa frågor, såsom beträffande statsrevisionen, stred för häfdandet af riksdagens fulla maktställning, skildras som en tråkig och »förtviflansväckande talare genom sina anförandens längd och insipiditet»; ehuru Wirséns skyddsling, anföll han dock regeringen. Anmärkningsvärdt skarpt är omdömet om Hans Järta; när han är vid dåligt lynne, framstår han för Wachtmeister som en af »revolutionens ilsknaste koryfeer». Af intresse är den varma vädjan, som Wachtmeister 1827 riktade till Trolle-Wachtmeister att åtaga sig ordförandeskapet i statsrevisionen för att hålla Anckarsvärd stången. Med kungahuset stod Wachtmeister i nära förbindelse; särskildt var han högt skattad af drottning Desideria. Han synes äfven direkt till konungen ha fritt uttalat sin mening, såsom 1823 om nödvändigheten af fri spannmålshandel. Af stort tidstypiskt intresse äro Wachtmeisters reflektioner om äktenskapet och hans friarebref 1825 till Agathe Wrede. Brefven ha utgifvits efter en afskrift — originalen ha förlagts — och öfversatts från franska. Uteslutningar ha gjorts af sådant, som synts utgifvaren mindre viktigt, såsom från utländska resan af en hel del beskrifningar och senare af en del nakna uppgifter, men äfven en censurering har förekommit. Huru dessa operationer företagits, därom har läsaren ingen möjlighet att döma. (*E. N.*)

— Sveriges historia under 1800-talets senare hälft är till sina väsentligaste delar ännu oskrifven, och en utomordentligt betydelsefull del af materialet, de enskilda anteckningarna och de enskilda brefsamlingarna, har först på allra sista tiden börjat i arkiven eller genom utgifning göras för forskningen tillgänglig. Det urval *Ur Henning Hamiltons brefväxling*, som för ett par år sedan utgafs af Carlquist, innehöll åtskilligt af ganska stort intresse. Ett beaktansvärdt bidrag till kännedomen om samma skedes historia lämnar den samling *Bref till Henrik Reuterdahl* (Stockholm, Norstedt 1916; IV + 185 sid.: pr. 4 kr.), som nyligen utgifvits af G. Aulén. Brefven, som stamma från Reuterdahls tid som statsråd, biskop och ärkebiskop 1852—1870, äro hämtade ur den stora samling af inemot 900 bref, som tillhör hans brorson, drätselkamrer L. P. Reuterdahl i Malmö och innehåller bref från flertalet af Sveriges bemärkta män från denna tid. Utgifvaren, som genom en afhandling om *H. Reuterdahls teologiska åskådning* (1907) dokumenterat sig som en grundlig kännare både af Reuterdahls personlighet och tidens kyrkliga och religiösa lif, har i sitt urval medtagit det som kan anses vara af allmännare intresse från kyrkliga, politiska, litterära och biografiska synpunkter, hvarvid emellertid ett par från biografisk synpunkt nog så innehållsrika bref af grannlagenhetsskäl uteslutits. I sin helhet omfattar den offentliggjorda samlingen 110 fullständigt eller i utdrag aftryckta bref till Reuterdahl samt ett efter en afskrift återgifvet bref från honom.

Som naturligt är, intaga de kyrkliga spörsmålen ett dominerande rum i den meddelade korrespondensen. Särskildt i förgrunden står frågan om statskyrkans förhållande till tidens sekteriska strömningar. Samlingen öppnas sålunda med en brefväxling mellan Reuterdahl, då chef för ecklesiastikdepartementet, och biskop Isr. Bergman i Härnösand rörande Læstadius' personlighet och verksamhet och det förmodade sambandet mellan hans exalterade förkunnelse och det ohyggliga upploppet i Kautokeino i slutet af 1852. Rörande baptiströrelsen i Orsa — de s. k. Orsaläsarna — finnes ett flertal bref från Betty Ehrenborg, senare friherrinna Posse. I de många brefven från professorn, senare biskopen E. G. Bring — samlingens talrikaste — intaga de pietistiska rörelserna i Skåne liksom den å bane bragta dissenterlagstiftningen ett bredt rum. Värdefulla notiser bringas ock om den af Bring och Flensburg utgifna »Svensk kyrkotidning». Rörande under tidsskedet fallande biskopstillsättningar ha brefven åtskilligt att förmäla, mest om de stridigheter och intriger, som föregingo Reuterdahls egen utnämning till Svea Rikes ärkebiskop. Några af samlingens sista bref röra hans afskedsansökan och andra kammarens afslag å regeringens proposition om pension åt honom.

Men äfven för den politiska historien finnes åtskilligt att hämta. Så återges ett par intressanta bref från slutet af 1854 rörande valet af Reuterdahls efterträdare såsom ecklesiastikminister. Största intresset erbjuder bland dessa ett bref af den 10 dec. 1854 från

Elias Fries, hvari denne framkastar det namn, L. A. Anjou's, som utgick segrande ur täflingen. Af Henning Hamiltons hand finnas åtskilliga bref, både från hans statsrådstid och senare. Ett af dessa, dagtecknadt den 26 sept. 1864, innehåller följande uttalande om brefskrifvarens ställning i 1863—64 års dansk-tyska kris: »Jag vet ock, att jag samvetsgrannt sökt uppfylla mina offentliga förbindelser, så länge sådana hvilade på mig, och om det icke var möjligt att fullständigt reda Grefve Manderströms sig oupphörligt motsägande dépècher och bref, gjorde jag allt hvad som, utan att visa missaktning för min egen regering, var möjligt för att varna den Danska för det blinda förtroendet till Konung Carl XV:s ord och Grefve Manderströms heder. Men detta oaktadt och fastän jag således icke sjelf känner någon förebråelse, smärtar det mig djupt att se den strid, som rörande vårt förhållande till Danmark uppstått och hvilken blir så mycket bittrare, som man från Danska sidan svårligen kan bevisa, hvad man vet vara sanningen, och man från den Svenska känner sig skyldig, men är öfvermodig i vissheten, att icke kunna öfverbevisas». Rörande den De Geerska representationsreformen finnas i bref från Hamilton, Börjesson och Carl August Hagberg intressanta och karakteristiska uttalanden, i hvilka den konservativa bitterheten och pessimismen taga sig ibland nästan våldsamma uttryck. Ett rum för sig intager B. E. Hildebrands i ett bref af d. 25 maj 1866 lämnade redogörelse för öppnandet af Gustaf III:s likkista.

Äfven åtskilliga universitetsärenden behandlas i en del af brefven. En bland de första frågor, som i Uppsala mötte den nye ärkebiskopen och prokanslern, var tillsättandet af litteraturprofessuren efter Atterbom, därvid Böttiger och B. E. Malmström voro skarpa medtäflare. Saken beröres bl. a. i ett oändligen karakteristiskt och icke vidare tilltalande bref från den förre. Från 1860 finnes en rad bref rörande de förestående teologie doktorsutnämningarna, som Oscar I, efter hvad Thomander berättar, en gång betecknat såsom sitt svaraste regeringsbestyr.

Ett särskildt och betydande rum intaga brefven rörande Svenska akademiens angelägenheter. Här är Bernhard von Beskow den flitigaste brefskrifvaren, och i hans sirliga bref diskuteras flitigt inval, täflingsskrifter, belöningar och äreminnen. En grupp bref sysslar med sekreterarevalet efter Beskows död 1868. I bjärt kontrast till de något fadda Beskowska biljetterna står det buttert rättframma bref, hvari C. J. Schlyter utvecklar grunderna för sitt bekanta afböjande af akademiens ledamotskallelse.

Slutligen må framhållas några bref från konung Carl XV och drottning Lovisa, de förra korta och utan synnerligt intresse, de senare högst personliga och formlösa utgjutelser, hvari hon bl. a. uttalar kloka ord rörande sin dotters ställning och plikter som dansk kronprinsessa.

Af den korta innehållsöfversikt som gifvits framgår, att den nya brefsamlingen innehåller mycket af stort värde och intresse, framför allt för den svenska kyrkans historia under 1850- och 1860-

talen. Utgifvaren har, efter hvad det vill synas, ägnat vederbörlig omsorg åt textbehandlingen och dessutom försedt samlingen med upplysande noter och med ett personregister. Man saknar dock ett kronologiskt register öfver brefven och en särskild förteckning öfver brefskrifvarne. En och annan inadvertens vid korrekturläsningen faller också i ögonen: Scholander får sålunda i företalet initialerna T. W. i st. f. F. W., Bergfalk å sid. 14 initialerna T. E. i st. f. P. E.; Manderström kallas i företalet statsråd, hvilken titel han aldrig burit. De biografiska uppgifterna i personregistret äro i vissa fall något ojämna. I sin helhet är emellertid samlingen ett värdefullt tillskott till vår breflitteratur.

— Den 5 dec. 1914 fyllde Rostgardianske professorn vid Köpenhamns universitet, den frejdade historikern Joh. Steenstrup 70 år. En krets af hans gamla lärjungar hade till dagens ära förberedt en festskrift, hvars utgifvande på grund af mellankommande omständigheter, som stå i samband med dagshändelserna, fördröjts till slutet af förra året. Denna *Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup paa halvfjerdsaars-dagen fra en Kreds af gamle Elever* (København, Erslev & Hasselbalch 1915; 262 sid.; pr. 7.50 kr.) innehåller elfva afhandlingar, de flesta behandlande ämnen ur den politiska eller ekonomiska historien, några dock fallande inom ortnamnsforskningens samt litteratur- eller konsthistoriens område. I så måtto återspeglar ämnesurvalet på ett lyckligt sätt professor Steenstrups forskaregerning, som ju rört sig ej blott inom den egentliga historieforskningen utan äfven på ett flertal af dess gränsområden. Af namnhistoriskt-arkeologiskt innehåll är sålunda V. la Cours undersökning om *Hedenske Helligdomme i Danmark. Herredsting og Herredshelligdom.* P. L. Müller ger i en uppsats om *Southey og Macaulay* en analys af den förres socialetiska och religiösa åskådning och af den kritik, för hvilken densamma utsattes från det tidigare 1800-talets liberala banérförare i Macaulays person. I en uppsats med titeln *Roskilde Domkirke og Korpartiet i Kathedralen i Arras* gör V. Lorenzen gällande, att biskop Peder Sunesøn 1193 eller kort därefter inkallat en byggmästare från Rheims' kyrkoprovins och åt honom anförtrott uppförandet af Roskilde domkyrka. Att därvid den gamla under revolutionen förstörda Arras-domens kor tagits till förebild för motsvarande parti af den danska biskopskyrkan, anser förf. säkert; huruvida det varit byggherre eller arkitekt som härtill gifvit uppslaget, därom är intet kändt. Inom lärdomshistoriens område faller Johanne Skovgaards uppsats *Georg Braun og Henrik Rantzau.* Där lämnas en intressant axplockning ur den kölniske kosmografens bref till sin lärde danske beskyddare; bl. a. får man en liflig bild af de uppdrag af vetenskaplig, konstnärlig eller ekonomisk art, som han utförde för Rantzaus räkning. I anslutning till tidigare undersökningar af Secher, Holberg och Matthiessen lämnar H. Knudsen några bidrag till kännedomen om det egendomliga rättsinstitut, som benämnes *Kirkens*

Bøn og Band och hvarifrån »Bandsøndagen» har sitt namn. Ett par af undersökningarna behandla ämnen ur de danska städernas historia. I den ena lämnar Maria Nielsen några *Bidrag til Belysning af Flensborgs Handel og Skibsfart i 16. og 17. Aarhundrede.* Den andra — af H. Matthiessen — bär titeln *Byens Hægte* och skisserar ett kapitel ur den kommunala fångvårdens historia före 1660. En plats för sig i festskriften intager F. le Sage de Fontenays bidrag, en med orienterande inledning och noter försedd öfversättning af *Ibn-Chalduns Beretning om Vestgoterne.* Ifrågavarande berättelse utgör ett kapitel i den arabiska häfdatecknarens stora världskrönika. Den bär, som öfversättaren anmärker, vittnesbörd om, hur förvånande väl underrättad den arabiske lärde varit äfven om så fjärranliggande förhållanden, en kunskap särskilt anmärkningsvärd, då man tager i betraktande hvad samtidiga västerländska krönikeskrifvare veta meddela om orientaliska förhållanden af motsvarande karaktär. De tre återstående afhandlingarna hämta sina ämnen från det sista århundradets händelser. En episod ur schleswig-holsteinianismens historia har A. Hansen upptagit till behandling i sitt bidrag *Hertugen af Augustenborg og Professor P. Hjort.* Där lämnas referat och utdrag ur en samling bref från hertigen till Hjort, hvilka, efter hvad förf. upplyser, snart torde komma att offentliggöras. E. Møller har i en afhandling, skrifven före de afslöjanden det pågående kriget bragt i ämnet, behandlat *Tre-forbundet. Forudsætninger og Rækkefølge.* Förf. har där på grundval af en mycket omfattande litteraturkännedom gifvit en sammanställning af hvad som framkommit rörande tillkomsten och innebörden af såväl 1879 års tysk-österrikiska förbund som tremaktsförbundet. I en väsentlig punkt, nämligen hvad beträffar hans kritik af Friedjungs uppgift, att trippelalliansen sedan 1887 hvilade på *ett* af de tre staterna undertecknadt fördragsdokument, har hans framställning motsagts af de autentiska upplysningar, som framkommit i sammanhang med världskriget. Påpekas bör ock, att Møller till stöd för en af sina uppgifter anför en uppsats af Alter utan hänsyn till den afgörande stöt mot dennes tillförlitlighet, som Friedjung riktat genom sina i ett föregående häfte påpekade afslöjanden. Samlingens sista uppsats, författad af A. J. West, har till ämne *Den tredje Duma. Synspunkter for dens Tilblivelse og Virksomhed.* Där ges på grundval dels af egna intryck dels af Wallace's, Hoetzsch's, Törngrens m. fl. bekanta arbeten en optimistisk och sympatifylld framställning af den konstitutionella utveckling, hvars frukt är den tredje duman. Särskilt intresse för en svensk läsare ha uttalandena om det »konstitutionella» Rysslands finska politik. Som af den gifna redogörelsen framgår, erbjuder den Steenstrupska festskriften mycket af intresse, icke minst uti de båda sist omnämnda uppsatserna. Den framträder i en tilltalande utstyrsel; om behaget och fördelarna af den där som i andra danska arbeten obligatoriska anordningen af noterna efter

texten i dess helhet torde bland icke-danska läsare meningarna nog vara ganska delade.

— Den af arkivarien L. Laursen redigerade samlingen *Danmark-Norges Traktater 1523—1750* har utgifvits med erkännansvärd raskhet. Första bandet såg dagen 1905; 1912 följde ett andra, hvarmed Kristian IV:s regering nåddes, och nu föreligger redan det tredje, innehållande materialet för tiden 1589—1562 (Köpenhamn, Gad 1915; 695 sid.; pr. 12 kr.). Den nya delen innehåller 38 hufvudnummer, början med äktenskapskontraktet mellan Jakob VI af Skottland och Fredrik II:s dotter prinsessan Anna 1589, och slutande med 1625 års allianstraktat med England och Generalstaterna. Medräknas alla biakter och öfriga till hufvudaftalen sig anslutande statshandlingar blir totalantalet aftryckta dokument åtskilligt mera än dubbelt så stort.

De svensk-danska aftalen under perioden äro följande: »afsked» och »biafsked» från 1591 års möte i Flakabäck, »afsked», dagtecknade Våmmedal och Valda 1601, »afsked» från ett nytt möte i Flakabäck 1603 jämte de af de danska riksråden afsagda »domarne» ang. vissa stridsfrågor mellan rikena, »afsked» rörande striderna om gränsen mellan Sverige samt Blekinge, Skåne och Halland, dagtecknade Våmmedal och Valda, från sept. s. å., Knäredsfreden 1613 med dithörande handlingar, »afsked» från 1619 års möte i Knäred samt »afsked» från Ulfsbäcksmötet 1624. Den vida öfvervägande delen af dessa handlingar är tidigare aftryckt i det Rydbergska traktatverket; helt saknas endast gränsregleringsuppgörelsen från 1603 och de i Knäred 1619 utväxlade försäkringarna, af hvilka den svenska dock offentliggjorts i den Oxenstiernska brefväxlingen (1 Afd., II, s. 361). Vidare bör anmärkas, att de danska akterna från andra Flakabäcksmötet äro fullständigare aftryckta hos Laursen än i det svenska traktatverket. Medan man i det senare inskränkt sig till att aftrycka själfva de af de danska kommissarierna afgifna domarna rörande tvisterna om Lappland, Sonnenburgs slott och län på Ösel, Tre kronor samt den i Sverige pålagda tullen på varor, som köpas af eller säljas till danska köpmän, återfinnas fullständigt i den danska samlingen äfven de mellan kommissarierna växlade inlagorna (»producterna»).

Bland de i samlingen meddelade aktstyckena för öfrigt märkes en rad dokument af i första hand dynastisk karaktär — äktenskapskontrakt mellan danska och utländska furstar och furstinnor med dithörande arfsrenuntiationer och öfriga öfverenskommelser: mellan Jakob VI af Skottland och Fredrik II:s dotter Anna 1589, Henrik Julius af Braunschweig-Lüneburg och systern prinsessan Elisabet s. å.; mellan Johan Adolf af Gottorp och en annan syster Augusta 1596; mellan Kristian IV och prinsessan Anna Katarina af Brandenburg 1597; mellan Fredrik II:s son Hans och prinsessan Xenia af Ryssland, Boris Godunows dotter, 1601 samt mellan kurfurst Kristian II af Sachsen och Fredrik II:s dotter prinsessan Hedvig 1602. Vi finna där äfven en mängd akter rörande de danska ko-

nungarnas af dynastiska eller politiska skäl förestafvade sträfvanden att placera sina söner eller frände såsom koadjutorer i nordtyska biskopsstift. I det föreliggande bandet förekomma öfverenskommelser i sådant syfte dels beträffande Kristian IV:s broder Ulrik och Schwerins stift dels beträffande hans söner Fredrik och Ulrik och en rad nordtyska biskopsdömen: Schwerin, Halberstadt, Bremen och Verden.

Akterna rörande Danmarks förhållande till hertigdömena intaga naturligtvis som vanligt en afsevärd plats i samlingen: det är bekräftelser på 1533 års union (1593 och 1616), renuntiationer af arfsanspråk, öfverenskommelser rörande besättande af vissa andliga och världsliga ämbeten i hertigdömena, en öfverenskommelse mellan det furstliga Gottorpska huset och staden Hamburg af den 8 juli 1621 rörande dess ställning samt slutligen en i Rendsburg den 9 maj 1623 afslutad förnyad och utvidgad unionstraktat mellan Danmark och hertigdömena.

En grupp för sig utgöra de traktater, som stå i närmare eller fjärmare samband med Danmarks deltagande i trettioåriga kriget: 1621 års allians- och handelstraktater med Generalstaterna och England, Lauenburgrecessen af den 25 mars 1625, allianstraktaten mellan Danmark och de båda nyssnämnda makterna af den 29 nov./9 dec. 1625 samt öfverenskommelsen med Generalstaterna om hjälptrupper den 6 okt. s. å.

En frukt af de danska handelssträfvandena i Ostindien — ett ostindiskt kompani kom till stånd 1616 — äro slutligen traktaterna med Cenviradt Adassin, kejsare af Ceylon, den 30 mars 1618 och den 21 aug. 1620 samt med konungen af Tanjore den 19 nov. sistn. år.

Ehuruväl, som ofvan antydts, de i det föreliggande bandet aftryckta akterna till afsevärd del tidigare varit offentliggjorda, är det likväl för forskningen af största betydelse att nu ha traktatmaterialet för den tidigare hälften af Kristian IV:s regering i sin helhet sammanfördt och omsorgsfullt utgifvet efter moderna principer. Det danska traktatverkets värde förhöjes ytterligare af de klara och sakrika historiska inledningar, hvarmed utg. försedt de olika öfverenskommelserna och hvari han lämnar en redogörelse såväl för deras aflägsnare tillkomsthistoria som ock för de omedelbart föregående förhandlingarna. Bandet afslutas med ett namnregister.

— År 1901 utgaf numera riksarkivarien Kr. Erslev en undersökning om *Frederik IV af Slesvig, en historisk Fortolkning af Arvehyldingsakterne af 1721*, hvari han i en hufvudpunkt lade en ny och fast grund för lösningen af ett juridiskt-historiskt spörsmål af vidtgående politisk betydelse, som varit föremål för stridiga meningar och gifvit upphof till ett helt bibliotek af lärd polemisk litteratur. Han har sedan ytterligare fullföljt sina studier i hithörande frågor och nyligen som frukt af dessa utsändt ett nytt betydelsefullt arbete *Augustenborgernes Arvekrav. En historisk*

Redegørelse for den Sønderborgske Hertuglinies arveretlige Stilling i Hertugdømmerne (Köpenhamn, J. Erslev 1915; 187 sid.; pr. 3 kr.). Härtill knyter sig en samtidigt utgifven *Fortegnelse over Akter om den Sønderborgske Hertuglinies statsretslige Stilling i Slesvig og Holsten* (Köpenhamn, J. Erslev 1915; 85 sid.; pr. 2 kr.). I företalet till förstnämnda arbete framhåller förf., att han vid sina undersökningar ledts af sträfvandet att klargöra, »hur forntiden själf uppfattat saken, att se den historiskt och icke strax agera jurist». På den vägen har det också, fortsätter han, visat sig, att »man kan nå en verklig historisk uppfattning, och när man så drager ut det juridiska resultatet, står man i helt annan grad än tidigare på fast mark». De hufvudresultat, till hvilka Erslev nått, kunna i anslutning till hans egen återblick vid undersökningens slut i korthet angifvas på följande sätt. Sönderborgarnes stamfader, Hans d. y., var medarfvinge till furstendömena och afstod icke från denna sin rätt, då han 1564 erkände sig ha utfått sitt fädernearf. Men äfven om 1564 års transaktion, som påståtts, inneburit ett afstående från arf mot ersättning, skulle detta blott inneburit, att hertig Hans' linje trädt tillbaka för hufvudlinjen och ej fått något arf, så länge denna bestod; efter dess utdöende hade den lika fullt återinträdt i sina rättigheter. Ständerna vägrade Hans hyllning med åberopande af 1460 års privilegiebref, men 1616 förmådde de regerande linjerna (danska kungahuset och huset Gottorp) ridderskapet till förpliktelsen att alltid taga den förstfödde af båda linjerna till hertig. Denna utfästelse gällde visserligen blott nämnda två linjer, men innebar i själfva verket öfver hufvud den furstliga arfsrättens genomförande, hvilken efter ständernas försvinnande kvarstod obestridd. En fara för Sönderborgarnes arfsrätt låg i den teori om ömsesidig arfsrätt, som alltifrån 1600-talets första årtionden häfdades af de regerande linjerna och som tillerkände Sönderborgarne arfsrätt, först sedan båda dessa utslocknat. Denna doktrin, som egentligen till sitt resultat framgick ur ständernas sträfvanden att häfda sina privilegier men af furstarna *motiverades* med ofvan antydda oriktiga tolkning af 1564 års arfskifte, uppgafs af kungliga linjen på 1660-talet, och genom 1671 års förlikning erkändes af danska kronan Sönderborgarne som närmaste mansarfvingar. Ungefär samtidigt framträdde emellertid, för första gången 1665, hos envåldskungamakten sträfvandet att utsträcka Kongelovens kvinnliga arfsrätt äfven till hertigdömena, för Holstein som en önskan, för Schleswig som ett bestående kraf med den i båda punkterna helt igenom oriktiga motiveringen, »fordi vi besidder Slesvig arvelig og det blev allodialt ved den Roskildske Fred». Härtill bör betonas, att arfkonungadömets införande betydde, att länshögheten öfver Schleswig ej längre låg hos konung och råd utan hos arfkonungen, som gifvetvis ej hade större rätt öfver länet eller gentemot läntagaren än en vald konung. Möjligt att häfda blef krafvet på Kongelovens arfsföljd först, sedan den Gottorpska linjen afstått från sin andel i Schleswig; ehuru ej direkt uttaladt ligger anspråket bakom patentet af den 22 aug. 1721

och den affordrade eden till arfvingarna »secundum tenorem Legis Regiæ». Huruvida saken af samtiden så uppfattades, är mycket tvifvelaktigt. Rättsligt sedt var emellertid, efter hvad ofvan framhållits, konungen lika oberättigad som sina företrädare att fastslå krafvet på arfsrätt för kvinnolinjen, och allra minst kunde han låta Sönderborgarne umgälla hvad Gottorparne förbrutit. I Holstein åter erkändes från dansk sida Sönderborgarnes arfsrätt under 1700-talet; ett bevis därpå är den af Bernstorff anordnade förmälningen mellan Fredrik Kristian af Augustenborg och prinsessan Lovise Augusta, som just afsåg att på en hand förena de båda linjernas arfsanspråk på monarkiens olika delar. Sönderborgarnes arfsrätt stod sålunda erkänd, då Holsteins länsförhållande bortföll vid Tyska rikets upplösning. Afsikten synes visserligen varit, ehuru det ej af formuleringen klart framgick, att genom det patent om Holsteins införlifvande med Danmark, som i sammanhang därmed utfärdades, underkänna mansfrändernas arfsrätt, under hänvisning till att agnaternas rätt måste bortfalla med länsbandet. Men i Tyskland fasthöll man, att de arfsrättigheter, som gällde 1806, också bibehöllo sin giltighet efter rikets upplösning.

Bevisföringen för de resultat, för hvilka ofvan redogjorts, hvilar på en ingående och skarpsinnig analys af aktmaterialet under liflig polemik med tidigare forskare på området, särskildt Pernice, far och son, A. D. Jørgensen och Lauridsen. Att i detalj här pröfva och värdesätta de resultat, hvartill Erslev kommit, låter sig icke göra; men så mycket kan sägas, att den strängt historiska metod, som förf. genomfört vid problemets behandling, på det mest slående sätt synes reda upp en mängd intrasslade frågor, på hvilkas lösning den forskning, som arbetat med en apriorisk juridisk doktrin, gått fullständigt bet. Hvilken betydelse de Erslevska forskningarna ha för bedömande af de rättsliga ståndpunkter, som framträda under de olika faser, den schleswig-holsteinska frågan genomgick under 1800-talet, ligger i öppen dag.

Genom den omsorgsfulla och uttömmande aktförteckning Erslev anknutit till sin undersökning lämnas ett utmärkt hjälpmedel för mera detaljerade undersökningar på området. Man återfinner i denna förteckning den klara uppställning och högt uppdrifna teknik, som utmärkt de regestarbeten och urkundssamlingar, som tidigare utgått ur författarens hand. I ett tillägg till själfva förteckningen har aftryckts ett tiotal hittills otryckta urkunder, början de med den aldrig utfärdade urkund af den 25 febr. 1561, hvarigenom Fredrik II öfverlåter till hertig Hans d. y. hans arf, och slutande med en af danska beskickningen i Wien utgifven kommuniké af den 20 febr. 1788.

Riksarkivarien Erslevs båda skrifter utgöra ett synnerligen värdefullt bidrag till den schleswig-holsteinska frågans intressanta men utomordentligt tilltrasslade historia. Att de resultat, till hvilka han kommit, icke stämma med den uppfattning af den föreliggande frågan, som vid olika tillfällen från officiellt danskt håll häfdats, ej heller med

den, som förf. tidigare själf hyst, utgör ett vittnesbörd om den lidelsefria objektivitet, hvarmed han gått till verket.

— Under titeln *Diplomatliv paa Solsiden* (Köpenhamn, Gyldendalske boghandel; 266 sid.; pr. 7,50 kr.) har fru Lillie de Hegermann-Lindencrone, maka till den bekante danske diplomaten, utgifvit sina minnen från de hufvudstäder — Washington, Rom, Stockholm, Paris och Berlin —, där hennes man under sammanlagdt nära fyra årtionden på ett förtjänstfullt sätt representerat sitt land. Hvad som bjudes är utdrag af bref till anhöriga, skrifna från nämnda platser. De lämna en liflig bild af det societetslif och musiklif, i hvilket författarinnan med välbehag och framgång rörde sig, och där meddelas särskildt en del intima smådrag från de italienska, svenska och tyska hofven. Politik finner man där icke, men brefven utgöra genom sin raska och behagliga stil en angenäm, om också ej därutöfver så särdeles gifvande läsning.

— I ett arbete med titeln *Folk og kirke i Middelalderen. Studier til Norgeshistorie* (Kristiania och Kjøbenhavn 1912; 270 sid.; pr. 4,80 kr.) har Edv. Bull sammanfört trenne afhandlingar, byggda hufvudsakligen på norska och isländska diplomatarierna, Norges (och Islands) gamla lagar och den kyrkliga isländska sagolitteraturen. Af dessa afhandlingar är det egentligen endast den första, »Presteskap og lægfolk», som är av mera allmänt historiskt intresse. Norges prästerskap, som förf. visar ha varit utomordentligt talrikt och till sin nationalitet i alldeles övervägande grad norskt, blef enligt hans framställning mer och mer isoleradt från själfva nationen och den nationella kulturen. Den kanske viktigaste orsaken härtill ser han i celibatet, som bröt den gamla germanska förbindelsen emellan religiös och världslig makt. Af hänsyn till ättens och ättegodsets bevarande blef det nämligen betänkligt för medlemmar af aristokratien att låta prästviga sig: »Når en geistlig ikke kunde være lovlig gift, kunde høvdinger ikke længer være geistlige». Till det norska prästerskapets »denationalisering» har ock bidragit uppfattningen om det för kyrkans tjänare otillbörliga att deltaga i krig — en uppfattning, hvilken ju dock aldrig lyckades slå igenom — och ännu mera den kanoniska rättens inträngande i Norge, hvilken rätt ju i mycket stod i den skarpaste motsättning till nationella rättsåskådningar. Äfven ha, såsom förf. ganska utförligt och, såsom vanligt är i detta arbete, med anförande av talrika exempel uppvisar, de ekonomiska intressena (strider om tionden, kyrkans jordförvärf m. m.) skapat skarpa motsättningar mellan präster och folk. Riktigheten af förf:s på flera punkter intressanta framställning kan säkerligen icke bestridas, men denna ger nog läsaren det intrycket, att man här skulle ha att göra med en i särskildt hög grad för Norge och Island utmärkande företeelse. Motsättningsförhållandet mellan kyrkliga och nationella intressen, som man dock ej behöfver gå längre än till Sveriges medeltidshistoria för att finna ganska starkt framträdande, står emellertid i god öfverensstämmelse med förf:s redan i inledningen till hans

arbete uttalade mening, att den kristna religionen och den kristna moralen aldrig vann någon verklig seger i medeltidens Norge. Hur denna religions målsmän nalkades det norska folket, framställes i den andra afhandlingen, om »Skrifte og bod», en ganska detaljerad undersökning, som dock, liksom boken i sin helhet, genom anbringande af rubriker skulle ha kunnat mycket vinna i öfverskådlighet. Den tredje och sista afhandlingen, som bär titeln »Mirakler og helgener», är mindre tungläst. Till någon högre uppskattning af landets och tidens religösa lif har ej heller denna undersökning ledt förf. »Nordmændene bekjendte sikkerlig mere med munden end med hjertet.» (*Ad. Bt.*)

— I Videnskabsselskapets Forhandlinger (1915: N:o 2) har professor O. A. Johnsen publicerat en undersökning om *Vincents Lunges Drap i Trondhjem 3. Januar 1536.* Med stöd af ett i danska riksarkivet förvaradt bref från 1537 gör han gällande, att mordet på Vincents Lunge beslutats af det kyrkliga aktionspartiet i Trondhjem, hvars ledare var ärkebiskop Olav Engelbrektssøn, genomdrifvits på ett möte af kaniker och Trondhjemsborgare samt sedan utförts i enlighet med detta beslut. Anstiftarne leddes, slutar förf., efter allt att döma mindre af personliga bevekelsegrunder än af sin önskan att rädda den katolska kyrkan och Norges själfständighet.

— I den litteratur, som det norska hundraårsminnet af 1814 framkallat, intaga de af professor Halvdan Koht ursprungligen i »Tidens Tegn» publicerade artiklarna, som dag för dag lämnade en bild af det märkliga årets händelser, ett betydande rum. De ha nu samlats i en ståtlig volym under titeln *1814. Norsk dagbok hundre aar efterpaa* (Kristiania, Aschehoug 1914; 553 sid.; pr. 6 kr.). Framställningsformen, som ju var helt naturlig i tidningsartiklarna, medför, när dessa samlats, en egendomligt söndersprängd skildring, där läsaren kastas från det ena spörsmålet till det andra. Arbetet hvilar på en själfständig granskning af det rika källmaterialet, såväl det som framförallt Yngvar Nielsen samlat i sina bekanta aktpublikationer, som särskildt — för belysande af folkstämningen i Norge — af tidningar och broschyrer. I detta arbete framlägger Koht samma uppfattning, som han gifvit ett så klart uttryck i den här tidigare (årg 1915, s. 203) omnämnda uppsatsen, ehuru den naturligen i detta större arbete är betydligt mera utformad. Striden för folksuveräniteten är för författaren det bärande i 1814 års hela politik. Af intresse är, att Koht beträffande Kielfreden afviker från Nielsen och Aubert och i stort sedt instämmer med den Alinska uppfattningen. Ur folkrättslig synpunkt kan Koht ej se någon skillnad mellan, om Norge afträddes till Sverige eller konungen af Sverige, ehuru själfva ändringen i den bekanta paragraf 4 för honom ej blir endast betingad af stilistiska skäl. Kohts allmänna uppfattning för honom till en annan värdering af flera af de afgörande händelserna, exempelvis af notabelmötet på Eidsvold, där enligt Koht Sverdrup stod som folkets ledare, då han bestred Kristian

Fredriks rätt till kronan. En afgörande vikt lägger Koht vid den ed att häfda Norges självständighet, som folket aflade på den nationella böndagen den 25 februari; denna ed blir för Koht en folkomröstning, det norska folkets samling mot Kielfreden. Kyrkofestens betydelse för väckande och stärkande af de nationella känslorna är tydlig, men att tillerkänna den någon afgörande politisk vikt synes vara att i ceremonien inlägga för mycket. Karsten Ankers politik i London skildras med varm sympati. Den tillmätes betydelse därutinnan att engelsmännen fingo upp ögonen för, att det var det norska folket, som stred för sin självständighet. Detta var af stor betydelse för den följande utvecklingen såsom förutsättning för, att stormakterna skulle inskrida för den kompromiss, som till sist gaf norrmännen den fria grundlagen äfven efter det Kristian Fredrik fått ge vika. Koht delar fullt Yngvar Nielsens bekanta tes om betydelsen af stormakternas beskickning till Norge 1814. Denna åskådning hvilar dock ytterst på den uppfattningen, att den svenska regeringen och närmast Karl Johan ej skulle ha stått i förbindelse med dem, hvilket emellertid förefaller osannolikt. Den preussiske ministern i Stockholm Tarrach kunde t. ex. den 28 juni underrätta sin regering om, att Karl Johan dagen förut sändt en kurir med bref till den ryske delegerade Orlov. På denna punkt behöfves onekligen en ingående undersökning, innan den Nielsenska åskådningen kan antagas. Uppfattningen af Mosskonventionens innebörd öfverensstämmer med Nielsens. Koht ser i aftalet om, att stortinget skall afgöra frågan om föreningen, ett uppgifvande af Kielfreden. Rörande förhandlingarna på det »overordentlige storting» framlägger Koht på flera punkter en ny eller skarpare formulerad uppfattning. I beslutet d. 18 okt. att uppskjuta godkännandet af Kristian Fredriks afsägelse, tills föreningsspörsmålet afgjorts, ser han en viktig seger för självständighetspolitiken. Af stort intresse är den ingående redogörelsen för förhandlingarna om grundlagen. Beslutet d. 20 okt., att grundlagsfrågan skulle afgöras före konungavalet, som genomdrefs af Christie och Motzfeld, är för Koht ett uttryck af att »folksuveræniteten stod atter seirende». Kohts bok är ett betydande, skarpsinnigt och ur många synpunkter synnerligen intressant arbete.

(*E. N.*)

— Till den viktiga, af Erdmannsdörffer grundlagda och af den badensiske arkivarien K. Obser fullföljda aktpublikationen *Politische Correspondenz Karl Friedrichs von Baden 1783—1806* har ett supplementband utgifvits af Obser (Heidelberg, Winter 1915; 379 s.), innehållande aktstycken för hela perioden 1783—1806. Publikationen inledes med en Denkschrift af markgrefve Karl Fredrik från 1783, affattad under intryck af den orientaliska krisen. I Ryssland såg han ett stöd gentemot Österrike och därifrån väntade han sig hjälp vid genomförandet af sin stora plan om ett uppdelande af de österrikiska besittningarna i sydvästra Tyskland på Württemberg och Baden. Rysslands ställning till de tyska smärre staterna behandlas af

Dalberg i ett betänkande från sept. 1804. Hufvudsynpunkten är uppvisandet af Rysslands intresse af den tyska riksförfattningens upprätthållande och framhållandet af, att det var den enda makt som kunde ge skydd mot Frankrike. Flertalet aktstycken röra förhållandet till Frankrike, bl. a. äfven den badiska dynastiens förbindelse med Beauharnais. Af största intresse synas de handlingar vara, som stå i samband med Rhenförbundet. Bl. a. meddelas ett par utkast till fundamentalstatut för detsamma med förslag till bestämmelser om dess organisation, dess representation m. m. Från samma tid, aug. 1806, förefinnes ett betänkande af Dalberg. Obser har ej lyckats utreda, huruvida det härrör från rikskanslern eller hans frände det badensiska sändebudet. Aktstycket innehåller ett försök att äfven ur historisk synpunkt bevisa nödvändigheten för de tyska staterna af ett nära förhållande till Frankrike; dess förslag gå ut på en fullständig union, som når sin höjdpunkt i författarens idé om upprättandet af ett occidentens kejsardöme. Af intresse ur svensk synpunkt äro de synnerligen gynsamma omdömen, som olika medlemmar af det badensiska furstehuset 1797 uttalade om Gustaf IV Adolf. En depesch af Axel von Fersen till Gustaf IV Adolf, daterad d. 10 maj 1799 och behandlande Rastadtmordet, meddelas efter det i Karlsruhe befintliga originalet.

(*E. N.*)

— På grundval af material i Dresden och Berlin har d:r Rudolf Beyrich behandlat *Kursachsen und die polnische Thronfolge 1733—1736* (Leipziger Historische Abhandlungen, h. 36; Leipzig, Quelle & Meyer 1913; 174 s.; pr. 6 M.). Bokens egentliga tema motsvaras ej fullt af arbetets titel. Den behandlar Sachsens förhållande till Österrike och Ryssland, betingadt af den dynastiska politiken beträffande Polen, under det att förhållandet till Preussen och äfven i viss mån till Polen skjutes i bakgrunden. En mera ingående redogörelse för Sachsens förhållande till de inre polska striderna lämnas ej. Inledningsvis belyses August den starkes växlande politik under hans sista år. I motsats till Ranke, Droysen och Ziekursch (*Sachsen und Preussen um die Mitte des 18. Jahrhunderts*; Breslau 1904) framhåller förf., att det ej lyckades för Frankrike att vinna August för sina syften. 1732 års fransk-sachsiska traktat reduceras till en skäligen innehållslös konvention. Af intresse är den detaljerade redogörelsen för tillkomsten särskildt af det sachsiskt-österrikiska förbundet 1733. Det sachsiska hofvet gjorde flera försök att ge sin garanti af den pragmatiska sanktionen under former, som skulle möjliggöra en reträtt åtminstone från att försvara sanktionen. Beyrichs uppvisande, att Fredrik August ej, som vanligen brukar påstås, före kungavalet bundit sig i den kurländska frågan är af viss betydelse för bedömande af hela hans politik vid denna tid. I traktaten med Ryssland af sept. 1733 förband sig Fredrik August blott till att ej söka åstadkomma någon förändring i Kurlands ställning. Först då den ryska regeringen syntes benägen för att upptaga den

kurländska frågan, utfäste sig den polske konungen att förläna hertigdömet åt Biron — förslaget härom utgick från Birons förtrogne Korff. Skildringen af Preussens politik bjuder ganska mycket af intresse. Beyrichs arbete är ett värdefullt bidrag till tidens invecklade diplomatiska historia. (*E. N.*)

— I Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie har professor Hj. Holmquist publicerat en intressant öfversikt öfver *Pius X:s kyrkoregering 1903—1914* (Uppsala 1915; 48 sid.; pr. 0,65 kr.). Efter en skildring af den dramatiska konklaven efter Leo XIII:s död framhåller förf., att det i själfva verket för kyrkopolitiken i det hela är en underordnad fråga, hvilken person som innehar påfvestolen. Det är systemet, som med järnhård följdriktighet regerar kyrkan; personerna, de må heta Sarto, Rampolla eller Della Chiesa, äro systemets tjänare, och systemet, det är jesuitorden. Under tvenne hufvudsynpunkter inordna sig de åtgärder, som karakteriserade Pius X:s kyrkoledning. Dels afsågo de en intensiv samling af kyrkans inre krafter dels en intensiv stegring af hennes politiska makt. Det förra syftet tjänade Pius' ärligt menade sträfvande för fromhetslifvets höjande, de stränga åtgärderna för renlärighetens häfdande i kamp mot »modernismen» och f. ö. alla friare riktningar inom kyrkan, den 1904 igångsatta utgestaltningen och revideringen af den kanoniska lagen och sist men icke minst den genom bullan »Sapienti consilio» genomförda omorganisationen af själfva kurian. För dessa olika sidor af Pius' kyrkopolitik lämnas en öfversiktlig redogörelse. Den senare delen af den lilla skriften behärskas af den andra synpunkten och utgör en exposé af den utrikespolitiska sidan af Pius' pontifikat. Här lämnas en klar och sakrik teckning af utvecklingslinjerna i de olika länderna, af kurians kamp mot staten och de världsliga samhällsmakterna i öfrigt, af uppnådda resultat och tillbakavisade anspråk. Ett framträdande drag i decenniets utveckling är de germanska och protestantiska ländernas — Tysklands, Englands och Förenta staternas — alltjämt växande betydelse från påfvemaktens synpunkt, samtidigt med de ökade svårigheterna med kyrkans äldre döttrar, främst Frankrike. Lärorikt är författarens påpekande af de obestridliga men förbisedda eller med afsiktlig tystnad förbigångna framgångar, den intransigeanta papalismen otvifvelaktigt haft i kampen mot det republikanska Frankrike. I sina slutord framhåller förf., att studiet af Pius X:s kyrkoregering kan leda till två motsatta omdömen. Å ena sidan har den kännetecknats af en alltmera svårartad brytning med tidens dyrbaraste nationella och kulturella värden och gifvit upphof till svåra kriser, som till synes hota kyrkan med snar ruin. Å andra sidan har den ultramontana kyrkotanken visat sig kunna möta folkvärldens längtan efter ett återvändande till religionen. Behofvet af religiös auktoritet och solidaritet jämte den fina folkinstinkten för den högste ledarens äkta fromhet och rena bevekelsegrunder ha bidragit att låta den

katolska kyrkan tvärs igenom kriserna rycka fram till ökad makt. Professor Holmquists fängslande och klara framställning utgör en utmärkt orientering i en problemkomplex, hvars verkliga innebörd och utomordentliga betydelse under dagsstridernas och slagordens larm alltför ofta missuppfattas och förbises.

August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana

AF

HELGE ALMQUIST.

Föreliggande uppsats utgör ett försök till en sammanhängande skildring af August von Hartmansdorffs offentliga verksamhet intill tiden för hans utnämning till statssekreterare för ecklesiastikärenden år 1831. I sammanhang därmed ägnas tillbörlig uppmärksamhet åt hela hans andliga utveckling, medan hans rent privata förhållanden principielt lämnats å sido. Framställningen är naturligtvis icke uttömmande, men den skyr icke den karakteristiska och betydelsefulla detaljen. Materialet är väsentligen hämtadt från Hartmansdorffs samling i Riksarkivet;[1] arkivarien H. Brulins mönstergilla katalogiseringsarbete har gjort det lätt tillgängligt och öfverskådadt. En närmare redogörelse för dess beskaffenhet torde icke vara nödig.[2] Det må endast omnämnas, att Hartmansdorff på slutbladen af sina almanackor för vissa år efterlämnat fragment till en själfbiografi och att dessa ligga till grund för J. A. H[azelius'] lefnadsteckning i Biografiskt Lexikon.[3] — Hartmansdorffs förvaltningsrättsliga arbeten erbjuda naturligtvis ett särskildt intresse, och de ha här vederbörligen uppmärksammats; men det har varit så mycket onödigare att gå in på en detaljgranskning, som de snart torde blifva behandlade af en annan hand i sammanhang med teckningen af hela det förvaltningsrättsliga reformarbetet efter 1809.

I.

Om Hartmansdorffs tidigare ungdomsår skall ej här vidlyftigt ordas. Han var född den 12 mars 1792 i Adelöfs socken i Småland och son till en obemedlad kapten vid Jönköpings

[1] I det följande citerad H. S. med löpande nummer.
[2] Se H. Brulin, Hartmansdorffska samlingen, i Meddelanden från Svenska Riksarkivet. N. F. Ser. I. Bd II (Stockholm 1910), s. 337 ff.
[3] Biograf. Lexikon. Ny följd. V (Stockholm 1863—64), s. 260 ff.

regemente.[1] Både på fäderne och möderne hade han tyskt blod i sina ådror; släkterna von Hartmansdorff och Grönhagen hade i slutet af 1600-talet upptagits på Sveriges riddarhus från dess nordtyska provinser, och namnen Bogeman, von Olthoff och von Braun, som möta i hans stamträd, angifva också tyskt ursprung. Det är frestande att i denna härstamning söka en förklaring till hans personlighets daning; hans tidigt framträdande spekulativa läggning, hans organisationsbegär och ordningssinne, hans outtröttliga arbetsförmåga, allt hvad hans väsen ägde af tyngd och vederhäftighet utgöra egenskaper, som man vant sig att beteckna såsom specifikt tyska. Själf började han tidigt nog att spekulera öfver »grunddragen i tyskarnas och fransosernas olika karakterer»,[2] och då han därvid kände sig oemotståndligt dragen åt det tyska hållet, berodde väl detta icke blott på det unga släktets allmänna orientering, utan också på blodets hemlighetsfulla släktskap.

Vid sin hembygd förblef han under hela lifvet fäst med tillgifvenhetens band, och han gaf många prof på en landskapspatriotism, som ju i Sverige icke är så ovanlig.[3] Om hans studieår i Uppsala är icke mycket bekant; de ägnades åt förberedelse för tjänstemannabanan och afslutades med kansliexamen i juni 1808.[4] Sedan följde tjänstgöring i Krigsexpeditionen och Svea Hofrätt, och samtidigt fick Hartmansdorff en första rent yttre beröring med svenskt riksdagslif, som snart skulle utöfva en oemotståndlig lockelse på honom: han blef i maj 1809 härold för ridderskapet och adeln.[5] Af en viss betydelse för hans framtid var, att han blef uppmärksammad af utrikesstatsministern Lars von Engeström, som lät honom såsom attaché medfölja till fredsförhandlingarna med Danmark i Jönköping 1809—10.[6] Under de närmast följande åren arbetade han i den pommerska expeditionen och i andra ämbetsverk och kommittéer, samtidigt med att han för sin utkomst tog tjänst i privata företag.[7] Han har senare lämnat en lärorik skildring af den obefordrade unge

[1] Se vidare Anrep.
[2] Almanacksanteckn. 29 nov. 1816.
[3] Biogr. Lex., V, ss. 260, 291.
[4] Tjänsteförteckning 1826. H. S. n:o 6.
[5] Almanacksanteckn. 8, 9 maj 1809.
[6] Almanacksanteckn. 7 och 9 nov., 11, 23 dec. 1809.
[7] Se hans Tjänsteförteckning 1826.

tjänstemannens lefnadsvillkor, säkert på grundval af personliga minnen:[1]

»Hos oss är öfver alt så fullt med extraordinarier utan både tjenst och lön samt i Canzliet med tjenst och utan lön, att det för en utexaminerad yngling nästan är likgiltigt, hvar han söker inträde. Vanligen och om han ej är förmögen eller vårdslös om sin framtid, gör han det vid ankomsten till Stockholm på 5 eller 6 ställen. I Banken, i Disconten eller andra utlåningscassor och privata verk för att kunna lefva; i Hofrätten och vissa Collegier för att lära sig något; i Konungens Canzli, som i allmänhet (synnerligen Revisionen, hvilken äfven räknar sig dit och hvarthän vägen icke för mängden göres besvärligare genom Canzliexamen) kan anses för den civila Generalstaben, för att synas, vinna befordran och göra lycka. Den unge tjenstemannen är nu anställd utan att veta, hvad han förnämligast skall göra eller egentligen beflita sig om, utan att på något ställe eller vid någon viss förrättning vara bestämdt fästad, utan lön och utan ansvar. Hans förmän eller äldre kamrater, utan egentelig rättighet att ålägga honom någon annan tjenst än det ofta vårdslösade, sällan lärorika pensum (renskrifning af utgångna expeditioner i Canzliet till ett antal af 360 ark) gifva honom att göra hvad de behaga, och han å sin sida, utan betalning och utan bestämda skyldigheter, verkställer deraf hvad han tycker. Han löper förmiddagen igenom från det ena stället till det andra för att visa sig på alla och ej blifva glömd eller förbigången på något. Han är öfveralt och ingenstädes, något af hvarje och intet i det hela. Detta räcker ej blott i månader utan i år. För att lefva måste han sätta sig i skuld eller gripa till den för embetsmannens tjenst så skadliga utvägen att åtaga sig enskilda commissioner. Hvem kan undra på, om han under sådana omständigheter förlorar den agtning och kärlek för tjensten, som lifvade honom vid inträdet däruti?»

Under vistelsen i Stockholm stod Hartmansdorff i nära beröring med den nyromantiska kretsen, hvars ideal han dyrkade, ehuru han icke själf framträdde som vitterlekare. Han var 1809—10 en trägen gäst i Lorenzo Hammarskölds hus och umgicks förtroligt med Elgström och Palmblad; bland hans lektyr finner man utom Milton och Oehlenschläger också Phosphoros och Eleganttidningen, Hammarskölds »Kritiska bref rörande Leopolds skrifter» och Elgströms afhandling »Om ett stort, ett patriotiskt tänkesätt».[2] Med

[1] Hartmansdorffs otryckta »Utkast till en förbättrad inrättning af statsförvaltningen i Sverige . . .» i H. S. n:o 20.

[2] Almanacksanteckn. 4 nov. 1809, 4 febr., 3 mars, 15 april, 7 sept., 16, 18, 27 nov., 8, 16 dec. 1810. — Han omtalas i vänkretsen som afundad ägare till en mängd af Oehlenschlägers arbeten. Bref rör. Nya skolans historia (utg. af G. Frunk, Upsala 1891), ss. 192, 267. — Han infördes också i Amalia v. Helvigs hus. Almanacksanteckn. 9, 14, 19 nov. 1810.

Hammarsköld och Atterbom, hvilken också nämner honom bland sina vänner, rådgör han om sättet att trygga Hedborns framtid.[1] Han kom att dela de unga romantikernas beundran för Atterbom, och han skulle längre fram lämna denne en uppoffrande hjälp, men han söfde dock icke alldeles sin kritik; skaldens af andra uppskattade »Segersång efter slaget vid Leipzig fann han »bombastisk och känslofattig», innehållande »galimathias till största delen».[2]

Vid 1810 års riksdag i Örebro blef Hartmansdorff kanslist i riddarhuskansliet och expeditionsutskottet.[3] Han tog samtidigt sina första steg inom publicistiken med några bref från riksdagen till den af fosforistkretsen utgifna »Eleganttidningen»; de äro hållna i refererande ton och erbjuda intet särskildt märkligt.[4] Först 1812 års riksdag i Örebro, vid hvilken Hartmansdorff var kanslist i konstitutionsutskottet,[5] bragte honom i närmare beröring med de brännande politiska frågorna och några af de ledande politiska personligheterna. Han kom i ett intimt förhållande till prosten grefve F. B. von Schwerin, hvilkens betydelsefulla verksamhet inom den begynnande parlamentariska oppositionen och för den politiska bildningen i Sverige är tillräckligt känd.[6] Han fick en vidgad inblick i riksdagsarbetet genom sin samvaro med den något äldre vännen Per Lagerhjelm, som representerade sin ätt på riddarhuset och invaldes i konstitutionsutskottet; äfven dennes ståndpunkt var utpräglادt liberal, och Hartmansdorffs egen åskådning påverkades både nu och under ett fortsatt politiskt samarbete i hög grad af vännens. Men då han med ungdomlig entusiasm i riksdagens brännande fråga ställde sig på deras sida, som ville taga tryckfriheten i skydd mot de af kronprinsen yrkade inskränkningarna, skedde detta också i full öfverens-

[1] Bref rör. Nya skolans historia, ss. 290, 293.
[2] Bref t. Adlerbeth, Segeberg 10 dec. 1813.
[3] Jfr Bref rör. Nya skolans historia, s. 97.
[4] Ib ss. 113, 178. — Brefven äro under något skiftande rubriker intagna i Eleganttidningen 1810, n:o 12, 14, 16, 18, 20, 22, 26 (15 aug.—3 okt.). Om tidningen i fråga se G. Ljunggren, Svenska vitterhetens häfder. IV (Lund 1890), s. 168 f.
[5] Jfr bref t. modern, Stockholm 10 mars 1812: han vill resa till Örebro »att der bana mig väg till någon befordran, sedan Pommern gått förloradt och min tjenst vid Pommerska Expeditionen således uphörer».
[6] Almanacksanteckn. den 21, 22 april, 5, 26, 29 maj, 1, 10 juni 1812. — Jfr ib. 14 okt. 1809: »besåg Gref. Schwerins Hist. Tabell».

stämmelse med andan inom en krets, som han sedan ett år tillhörde — det götiska förbundets.

Hartmansdorff hade år 1811, ungefär samtidigt med Lagerhjelm, upptagits i detta förbund[1] och därigen blifvit bekant med sådana män som Jakob Adlerbeth och Erik Gustaf Geijer, senare med N. M. af Tannström och N. W. Stråle. De unga göternas allmänna program är bekant; under intryck af den nyväckta romantiska strömningen sökte de i Sveriges forntid den svenska folksjälens ursprungligaste uppenbarelse, men drefvos därvid till en dyrkan af en »nordisk» eller »götisk» kultur, som ju senare uppvisats vara västnordisk mer än svensk. De sträfvade att utveckla alla manliga dygder och ifrade för nationens stärkande både fysiskt och moraliskt, de drömde för Sveriges del om en ny storhetstid och formulerade öfver hufvud ett program, som man i våra dagar skulle kalla nationalistiskt. Deras politiska uppfattning var i mycket påverkad af gamla »nordiska» samhällsförhållanden; de hade en viss uppfattning af den gamla lagmenighetens gemensamma ansvar, och de önskade i samtiden återfinna den öppenhet och frimodighet, som präglat det offentliga lifvet på Torgny lagmans tid. Under sådana förhållanden blefvo de ifriga vänner af den efter 1809 års statshvälfning återställda tryckfriheten, liksom de senare i ungdomlig idealism skulle sympatisera med sådana frihetsrörelser som grekernas resning. Deras nationalistiska program trifdes sålunda länge tillsammans med en »frisinnad» uppfattning af samhällslifvet. På riksdagen 1812 uppträdde sålunda de unga göterna Heijkensköld och Lagerhjelm vid Schwerins och Jakob Cederströms sida för den hotade tryckfriheten och mot den af kronprinsen fordrade indragningsmakten. Hartmansdorffs egen stämning speglas i ett bref till Adlerbeth, karakteristiskt också genom sitt uttryckssätt:[2]

[1] R. Hjärne, Götiska förbundet och dess hufvudmän (Stockholm 1878), s. 19. 110. Hans »götiska» namn var *Harald*. — Hjärne meddelar »enligt samtida uppgift i bref», att H. skulle hafva lämnat ett bidrag till »Idunas» fjärde häfte. Detta kan endast syfta på den s. 175 ff. tryckta arkeologiska uppsatsen. Detta vinner dock icke något stöd af H:s almanacksanteckningar, utan torde bero på gissning.

[2] Bref t. Adlerbeth, Falkenå 28 juni 1812. Jfr Lagerhjelm till Adlerbeth, Örebro 3 juli 1812. Vitterh., Hist. och Antikv. Akad. Arkiv. — Almanacksanteckn. 20 juni 1812: »Plenum i Const. Utsk. Silverstolpe krossade usingar. Hej!»

»Orvar,[1] Ingvar[2] och jag hafva under Riksdagen sökt uppföra oss, såsom det anstår Göther, men att tryckfriheten fallit genom Lokes ondska, hafva vi lika litet förmått att hindra som Gudarne Balders död. Såsom Notarie i Const[itutions]utsk[ottets] Beredning af Tryckfriheten har jag vid Dess Sotsäng haft befattning af sjukvården och kan derföre i sinom tid gifva Dig en utförlig berättelse om Läkarnes upförande och recepter. Du vet väl redan, att när förra Constit[utions]-utsk[ottets] betänkande förehades, var det Orvar, som trotsade magten och ondskan, bröt isen och ingick på den väg, der Spaldencreutz, Staël von Skåne och Grefve Schwerin efterföljde.»

Det är också på tryckfrihetens öde och på kronprinsens ingripande för indragningsmakten, som Hartmansdorff tänker, då han i en återblick på årets händelser senare skrifver:[3] »Jag har sett en ädel man af misstag om svenskens lynne inskränka dess yttranderätt, af frugtan för irrbloss kränka Grundlagen och, kanske för behofvet att genomdrifva stora företag, förena sig med skurkarne mot de redlige, som säkert ej skulle företaga något ondt oagtadt förföljelsen . . . Jag har sett den tid, då Grundlagens helgd i Sverige endast försvarades af ynglingar mot fädren.»

Efter riksdagen fortsatte Hartmansdorff sitt arbete i olika ämbetsverk, bland annat i Kolonialärendernas expedition och i Uppfostringskommittén, men glömde icke heller sitt litterära umgänge, inom hvilket man 1813 särskildt möter namnen Schwerin, Ling och Geijer samt efter öfverflyttningen till Tyskland Askelöf och Livijn.[4] I april 1813 lämnade han nämligen Stockholm för att följa Karl Johan och den svenska hären till Tyskland; han hade utsetts att tjänstgöra under Wetterstedt vid handläggandet af pommerska ärenden, hvilka kronprinsen afgjorde med kunglig makt och myndighet. Han motsåg denna nya erfarenhet med de största förväntningar; han skulle ju få »åskåda och kanske deltaga i en strid, där mänsklighetens frihet förfäktades, och släcka sin hämnd emot Napoleon».[5] Han kom för öfrigt att stundom, väl närmast som vikarie för sina kolleger Schulzenheim och Stierneld, biträda vid skötan-

[1] L. D. Heijkensköld.
[2] P. Lagerhjelm.
[3] Självbiograf. anteckn. 1812.
[4] Almanacksanteckn. 25 jan., 19 febr., 1 och 3 juni, 30 aug. 1813.
[5] Dagboksanteckn. april—maj 1813. H. S. n:o 18.

det af de maktpåliggande diplomatiska angelägenheterna.[1] Han kom på detta sätt Wetterstedt personligen nära och synes hafva vunnit dennes bevågenhet; han omtalas i det följande såsom Wetterstedts »skyddsling och förtrogne».[2] Elaka iakttagare beskyllde honom med eller utan skäl för en viss servilism; Livijn skrifver i sept. 1813:[3] »Hartmansdorff tilltager i vishet och vinner alltmera nåd för sin herres ögon. Askelöf har berättat, att då herr hofcancelleren vid bordet omtalar platta anecdoter, underlåter aldrig H. att pliktskyldigast skratta.»

Äfven med Karl Johan kom Hartmansdorff naturligtvis i personlig beröring; i jan. 1814 blef han under Wetterstedts frånvaro föredragande hos denne i pommerska ärenden, sedan han kort förut fått rang af protokollsekreterare.[4] Hans intryck af Karl Johans personlighet voro ingalunda odeladt smickrande för denne, motsatserna verkade i detta fall ingalunda tilldragande på hvarandra: man har i själfva verket svårt att tänka sig en bjärtare kontrast än den liflige och impulsive sydfransosen, revolutionens och krigets son, och den tunge svensken af tyskt blod, som föredrog kanslidammet framför krutröken, krigiskt sinnad endast mot den revolutionsmättade franska bildningen. Hartmansdorff erkände visserligen Karl Johans stora förtjänster, framför allt att han återställt respekten för regeringen och lagarna och »bragt krigsmakten i ordning». Han erkände också kronprinsens intagande personliga egenskaper, »hans taleförmåga och skicklighet att förbluffa den fåordige svensken», men han betonade ännu skarpare hans begär att köpa sig folkgunst, om icke annat »förmedelst legda lofsägare och betaldt pack», hans ändlösa och ibland innehållstomma svada, hans lätthet att gifva »stora ord och härliga löften, som aldrig var någon mening med».[5] En mot Karl Johan riktad

[1] Tjänsteförteckn. 1826. Jfr H. Forssell, Minne af Statsministern Grefve Gustaf af Wetterstedt (i Sv. Akad. Handl. 1888), s. 242. — Almanacksanteckn. 23 sept. 1813, 10 jan. 1814.

[2] Hugo Wachtmeister, Anteckningar och bref från Carl Johanstiden (Stockholm 1915), s. 197.

[3] Clas Livijn, Bref från fälttågen i Tyskland och Norge 1813 och 1814 (utg. af J. Mortensen, Stockholm 1909), s. 80. Jfr ib., ss. 90, 92.

[4] Tjänsteförteckn. 1826. Jfr Forssell, s. 312.

[5] »Anteckn. efter vistandet i H. K. H. Kronprinsen af Sverige Carl Johans Högqvarter åren 1813 och 1814.» H. S. n:o 18. Äfven den stora pommerska relationen (H. S. n:o 19) innehåller bidrag till Karl Johans karakteristik.

udd hade väl också de sentenser, i hvilka han sammanfattade sina intryck af den svenska kampanjen i Tyskland 1813, *o quantilla sapientia regitur mundus — major e longinquo reverentia.*[1] Men det är uppenbart, att en sådan dom, afkunnad af en person i underordnad ställning, minst af allt får betraktas som slutgiltig.

Hartmansdorff, som gick Wetterstedt till handa under fredsförhandlingarna i Kiel,[2] sändes i febr. 1814 till Pommern för att granska denna landsändas finansförvaltning, men i mars finner man honom åter i det till Liège förlagda svenska högkvarteret.[3] Han åtföljde Wetterstedt till Paris, där han den 3 maj bevittnade Ludvig XVIII:s intåg,[4] men i midten af samma månad är han vid högkvarteret i Louvain och förordnas att en tid vikariera vid föredragningen af befordringsärenden vid armén och flottorna.[3] Efter en ny finansiell kommission i Pommern återvände han i juli till Sverige, men förordnades omedelbart att åtfölja det svenska högkvarteret under fälttåget mot norrmännen. Han tjänstgjorde sedan som kanslist under de svenska kommissarier, som hade att förhandla om villkor för en union, men hade därvid lika litet som i Kiel tillfälle till någon självständig insats;[5] att han däremot öfverallt var en vaken och intresserad iakttagare, är icke tvifvel underkastadt. Efter återkomsten till Stockholm (5 dec. 1814) synes han hafva känt en viss besvikelse öfver att icke blifva ihågkommen med någon nådebetygelse från kronprinsens sida.[6] En rysk ordensutmärkelse[7] göt dock snart balsam på såret; han ansåg den som »ledande till en inländsk», och han gladdes säkerligen, trots en stoiskt klingande betraktelse vid årsslutet, åt att numera äga tillträde till »de förnämas umgänge».[8]

Vid den i jan. 1815 sammanträdande riksdagen blef Hartmansdorff kanslist hos Ridderskapet och adeln och gjorde sig i denna egenskap bemärkt af sitt stånd».[8] Han följde

[1] Självbiograf. anteckn. 1813.
[2] Almanacksanteckn. 10 jan. 1814. — Forssell, s. 304.
[3] Tjänsteförteckn. 1826.
[4] Almanacksanteckn. denna dag.
[5] Jfr Forssell, s. 383 n.
[6] Almanacksanteckn. 4 jan. 1815.
[7] St. Anneordens 2:a klass. Almanacksanteckn. 3, 23 mars 1815.
[8] Självbiograf. anteckn. 1815.

med intresse de politiska debatterna och lyssnade framför allt till Schwerin; särskildt dennes »förträffliga tal mot ministrarna» den 5 juli gjorde ett djupt intryck på honom.[1]

Redan i aug. 1815 fick Hartmansdorff ett nytt uppdrag, som stod i ett visst sammanhang med hans föregående; han förordnades att som sekreterare biträda generalen frih. G. Boye, som hade att i enlighet med det nyss afslutna fördraget mellan Sverige och Preussen (af 7 juni 1815) öfverlämna Pommern till sistnämnda rike.[2] Att sålunda medverka i sista akten af det svenska östersjöväldets likviderande kändes »påkostande både för hans eftertanke, hans hjärta och hans förmåga»; hans korta almanacksanteckning under den 23 okt. 1815 säger i det fallet mera än långa och vältaliga utgjutelser: »Pommern och Rügen aflemnades. Var sjelf rörd och rörde andra under acten. Fanorna aflemnades. Menniskorna greto.» Det var under intrycket af denna oförglömliga scen, som Hartmansdorffs alltid starka patriotiska känslor kristalliserades ut i ett löfte inför Gud »att för Sveriges tjänst lefva, använda alla sina krafter och uppoffra sitt lif, om det skulle påfordras».[3]

De i sammanhang med Pommerns öfverlämnande stående förhandlingarna, som Hartmansdorff sedermera skildrade i en vidlyftig memoarartad berättelse,[4] fullföljdes i Berlin, där han fick åtskilligt att göra både med den svenske envoyén frih. Taube, med general de Camps och med den af Karl Johan i finansiella frågor ofta anlitade generalkonsul Dehn.[5] Sedan denna fråga afvecklats och Hartmansdorff fått sin del af de officiella preussiska nådevedermälena,[6] stannade han ett halfår tämligen sysslolös i Berlin; det enda afbrottet utgjorde en resa till Sachsen, på hvilken han lärde sig att »ännu mera älska de fromma och djuptänkande tyskarne».[7] Han förvärfvade en vän i legationssekreteraren Olof Nordenfeldt,

[1] Almanacksanteckn. denna dag. — Schwerins anförande läses i Ridd. och adelns prot., 1815, V, s. 182 ff.

[2] Tjänsteförteckn. 1826. Almanacksanteckn. 16, 17 juli, 3, 19 aug., 3 sept. 1815.

[3] Självbiograf. anteckn. 1815.

[4] Almanacksanteckn. 29 jan., 6, 12 juni, 4, 18 okt. 1816. Den finnes i H. S. n:o 19. Jfr L. Dalgren, När vi afträdde vår sista baltiska provins (Ord och Bild 1915, s. 413 ff.).

[5] Almanacksanteckn. 15 juni 1816. Tjänsteförteckn. 1826.

[6] Han blef Johanniterriddare. Almanacksanteckn. 12 jan., 29 febr. 1816.

[7] Självbiograf. anteckn. 1816. Almanacksanteckn. 18—30 juni 1816.

den götiske förbundskretsens Angantyr, med hvilken han sedermera brefväxlade, och han rådgjorde med Dehn och Camps om utsikterna till fortkomst på den diplomatiska banan.[1] Denna tanke slog han dock snart ur hågen; »ingenting är eländigare», menade han, »för en fattig svensk med mitt lynne och i mina omständigheter».[2]

Den lediga tiden begagnade han till studier, hvarvid han tillgodosåg både sina andliga intressen och sin väntande karriär; han öfvade sig bland annat i franskan, »universalspråket hvarmed man öfver allt kan taga sig fram», oumbärligt för en svensk ämbetsman, som kunde hoppas på en plats i Karl Johans närhet.[3] Han följde i högre grad sin böjelse, då han fortsatte sina studier i tysk filosofi och vitterhet; han försummade icke tillfället att höra Schleiermacher predika,[4] och han försvarade de nordiska myternas äkthet och skönhet mot en af Rühs' villoläror angripen tysk, »som talade mindre fördelaktigt om eddan».[5] Han hade redan 1813 haft tillfälle att i Berlin besöka Fichte, och under en resa tillsammans med A. W. Schlegel, som ju på sätt och vis tillhörde Karl Johans politisk-litterära medarbetare, hade han med denne haft »intressanta samtal».[6] Naturligtvis sysselsatte honom också samtidens politiska förhållanden; till hans lektyr hörde bland annat den liberale mångskrifvaren abbé de Pradts bok om Wienkongressen.[7] Under dessa studier väcktes hans begär till egen litterär verksamhet; arbetet med relationen om Pommerns afträdande tillfredsställde det icke, utan han började också nedskrifva andra minnen från sin tjänstemannabana;[8] det är troligen från denna tid, som hans anteckningar om Karl Johans personlighet och om förhandlingarna med norrmännen förskrifva sig. Det var också i febr. 1816, som han började tänka på »att utgifva något i Sverige om statsförfattning»;[9] man torde häri kunna spåra första impulsen till hans senare

[1] Almanacksanteckn. 15 juni 1816. Tjänsteförteckn. 1826.
[2] Bref t. Lagerhjelm, Berlin 8 juni 1816.
[3] Bref t. de unga kusinerna Westerling, Berlin påskdagen 1816.
[4] Almanacksanteckn. 11 febr. 1816.
[5] Bref t. J. Adlerbeth, Berlin 24 febr. 1816.
[6] Almanacksanteckn. 30 juli, 31 aug. 1813.
[7] Almanacksanteckn. 5 febr. 1816.
[8] Själfbiograf. anteckn. 1816.
[9] Almanacksanteckn. 10 febr. 1816.

arbeten, som visserligen kommo att röra sig om *förvaltningens* organisation.

Ett särskildt intresse äger ett af hans litterära försök från denna tid, några »Betraktelser i anledning af franska revolutionen»,[1] som bland annat afse en granskning af samtidens politiska lifsbehof. De inledas med en undersökning af orsakerna till Napoleons fall och samla sig därefter till en skarp kritik af den restaurerade bourbonska monarkins principer, dess utmanande försök att, också i yttre åthäfvor, söka direkt anslutning till *l'ancien régime.* Revolutionen har skaffat erkännande åt »folkens rättighet att yttra sig öfver sina egna angelägenheter»; representation måste anses vara en självklar rättighet för folken, lika naturlig för samhället som reflexionen för människan. Den allmänna opinionen kan ändtligen göra sig hörd i representationen och genom tryckfriheten; folken kräfva och behöfva båda i lika hög grad. I ett särskildt kapitel »om samhällens upphof och utveckling» kritiseras läran om det ursprungliga naturtillståndet och samhällsfördraget; det kan icke för människans del vara tal om någon ursprunglig oskuld och renhet, och ingåendet af ett »samhällsfördrag» förutsätter i själfva verket insikter om egna och andras rättigheter, som icke kunnat förvärfvas utan uppfostrande samhällslif. Lika litet som språket har samhället tillkommit genom något slags gemensam öfverenskommelse. För öfrigt ledas »betraktelserna» också in på frågan om den franska nationalkaraktären; det för denna specifika ligger däri, att den »nödgas söka sin styrka i det negativa, i formen», och därmed sammanhänger dess »brist på djuphet», alla dess lätta och graciösa rörelser på ytan. — Som man finner, talar Hartmansdorff alltjämt som en Schwerins lärjunge och kan minst af allt betraktas som gripen av den begynnande europeiska reaktionen, men lika uppenbar är hans opposition mot Rousseaus och 1700-talets samhällsteorier.

Midt under sin resa i Sachsen mottog Hartmansdorff det oväntade budskapet, att han blifvit utnämnd till sekre-

---

[1] »Betragtelser i anledning af Franska Revolutionen och dess följder, öfver samhällens behof af folkrepresentation jemte en öfversikt af Skandinaviens närvarande tillstånd i detta afseende och af de åtgärder, som der för ögonblicket äro af större vikt än grundlagsförbättringar». H. S. n:o 18.

terare hos riksståthållaren i Norge; han såg från början däri »det lyckligaste, som kunde hända honom».[1] På återvägen till Sverige besökte han Köpenhamn, där han uppvaktade både Baggesen och Oehlenschläger.[2]

Vistelsen i Norge (1816—1821)[3] blef i mycket betydelsefull för Hartmansdorffs framtida verksamhet. Han skaffade sig småningom en ingående kunskap om norskt statslif och norsk förvaltning, som han visserligen betraktade med kritisk blick, men som dock gåfvo honom åtskilliga uppslag i fråga om den svenska förvaltningens reformering. Sin tjänst skötte han med vanlig plikttrohet, men »den skänkte honom icke någon hugnad»; i sin underordnade ställning ansåg han sig icke kunna göra något »positivt godt», endast »hindra det onda».[4] Hans förhållande till den förste riksståthållaren, grefve Carl Mörner, var för öfrigt det bästa; denne behandlade honom »som son i huset» och utverkade vid sin afgång. att han erhöll kansliråds titel och fullmakt.[5] I riksståthållarens hus hade han rikt tillfälle att göra bekantskap med Kristianias societet; han skildrar själf betydelsen från norsk synpunkt af denna medelpunkt för sällskapslifvet:[6]

»I Ståthållarens städse öpna hus hafva folk af alla partier och tänkesätt, embetsmän och enskildte vant sig att se och fördraga hvarannan, att äta och dansa tillsammans, hvilket ej är utan vigt efter en Statshvälfning i en så allvarlig tid som den närvarande. Då ingen annan haft vilja eller råd till att se någon utom sina närmaste vänner, så har Ståthållarehuset varit den enda och gemensamma källan för sällskapslifvet, ett paradis der alt hat och agg förglömdes. Hvar och en har beflitat sig om att blifva värdig inträdet derstädes och att förtjena värdfolkets välvilja. Detta har ock något förfinat sederna och utöfvat ett afgörande välde ibland det bättre folket. Sällsyntare är

[1] Bref t. Lagerhjelm, Leipzig 2 juli 1816.

[2] Almanacksanteckn. 17 juli 1816. Anteckn. i H. S. n:o 8. — Möte med Tegnér och Agardh, presentation för prins Oscar i Helsingborg: ib. 21 juli.

[3] I Nya Dagligt Allehanda 1886, n:o 288, 291, 294, trycktes utdrag af Hartmansdorffs bref till Lagerhjelm under vistelsen i Norge. På grundval af detta material skref Yngvar Nielsen en polemisk uppsats »August von Hartmansdorff i Norge 1816—1821» i tidskriften Vidar 1887, s. 591 ff. Originalbrefven ha emellertid varit mig tillgängliga i Riksarkivet.

[4] Själfbiograf. anteckn. 1817. Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 2 nov. 1816.

[5] Bref t. modern 30 okt. 1818. Själfbiograf. anteckn. 1817. — Ett bref t. Lagerhjelm, Kristiania 6 sept. 1816, ger oss en interiör från hemlifvet i det Mörnerska huset: »Jag läser ibland Iduna för henne [grefvinnan Mörner], under det grefven sjelf sitter och slumrar.» Jfr almanacksanteckn. 3 sept.

[6] Bref t. Wetterstedt. Kristiania 27 juni 1818. Konc.

det nu att vid baler och måltider se fulla karlar och höra oanständigt skrål.»

För norrmännen hade han i början mycket svala känslor och fällde till och med öfverord om att »han med få undantag måst förakta dem».[1] Sina första intryck sammanfattar han i ett bref till statssekreteraren Wirsén[2] på följande sätt:

»Norrmännen äro ett fredsamt och stilla folk, tapprare i ord än i handling, emedan tankan hos dem såsom hos andra Norrländningar är så långt skild från verkställigheten. Likasom hvar och en, hvilken fögn sett verlden och litet mätt sina krafter med andras, äro de egenkära och inbildska och förälskade i landets vildhet och sin egen råhet. Likasom den der nyligen blifvit myndig tro de sig veta alt ting bäst sjelfva, mena att den, som med äran kan predika, sitta ting eller inlotsa skepp, måtte ock kunna tala med vishet öfver Statsangelägenheter och föra Riksrodret med kraft. De gåfvo sig en grundlag, icke lämpad efter landets gamla inrättningar, bruk och läge, utan afskrifven efter 1789 års Regeringsform i Frankrike.»

Stortingets förhandlingar följde Hartmansdorff å tjänstens vägnar, men också med ett lefvande personligt intresse. Det första intrycket präglas af romantikens litet öfverspända språk och synpunkter:[3]

»Storthinget är en lefvande bild af folket i detta land. Stora och små, amtmän (landshöfdingar) och länsmän, köpmän och bönder, professorer och fiskvägare, officerare och prester om hvartannat i en hög utan annat sammanhang än bänken. Utmed köpmän, som i Europas herrligaste länder tillbragt en stor del af sin lefnad, sitta innebyggare från Nordcap, som på 2:ne månader om vintern aldrig släcka ljus i sina rum och i hvars hufvud man skulle tro att mörkret och kölden icke mindre råda. Utmed consuler i habit habillé, med kala pannor, smala ben och slocknade ögon, som häntyda på en i hufvudstäder utsugad ungdom, sitta grofva bönder från fjällbygderna, som i deras hvita tröjor likna snöklumpar, som nedvälta från bergen stadnat emot visnade trän.»

Snart nog vaknade emellertid den unge romantikerns kritik mot denna församling, där radikala pratmakare som Sebbelow och Flor redan inledt hetsen mot ämbetsmanna-

[1] Självbiograf. anteckn. 1816, 1817.
[2] Dat. Kristiania den 6 nov. 1816. Konc. H. S.
[3] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 21 febr. 1818. Jfr Vidar 1887, s. 597 f. Det är svårt att med Y. Nielsen bakom detta yttrande spåra någon »Uvillie over Norge». — Jfr almanacksanteckn. 6 och 9 febr.

ståndet och där den norske bonden, visserligen ännu icke medveten om sin makt, redan började framträda på ett sätt, som icke inbjöd till götisk idealisering. Hartmansdorff, som redan 1818 kallade stortinget för »en jämmerlig församling».[1] ägnade det 1821 följande definitiva karakteristik:[2]

». . . Storthinget går som det kan. Liten uplysning, småagtiga åsigter, stort misstroende till styrelsen, dumdristig sjelfklokhet, agg till Sverige, fattigdom och högfärd göra en brokig blandning med nordisk rättskaffenhet och godmodighet. Oppositionen är stark såsom allestådes, hvarest Konungen är frånvarande och inga personer eller inrättningar med nedärft anseende finnas.»

För öfrigt vann Hartmansdorff med tiden bland norrmännen vänner, som han lärde sig skatta och med hvilka han förde ett gifvande intellektuellt umgänge. Främst bland dessa stod Norges främste magnat grefve Wedel Jarlsberg, på hvilkens gods Bogstad han var en ofta sedd gäst; han beundrade denne icke minst som en genial finansman.[3] Då han 1820 skref sitt första utkast till en svensk förvaltningsreform, sökte han hos Wedel uppmuntran och goda råd.[4] Till hans tidigaste bekantskaper hörde också Georg Sverdrup, professor i grekiska vid universitetet och sedan 1814 en af förgrundsfigurerna i norsk politik, hvilken på 1818 års storting i mycket afgjorde skolfrågans lösning.[5] Långt förtroligare blef hans förbindelse med expeditionssekreteraren i finansdepartementet Jörgen Herman Vogt, som redan börjat framträda såsom en af Norges främsta administrativa förmågor. Liksom Wedel blef denne Hartmansdorffs förtrogne rådgifvare under hans begynnande förvaltningsrättsliga skriftställarskap 1820,[6] och de båda vännerna diskute-

---

[1] Själfbiograf. anteckn. 1818.

[2] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 23 mars 1821. Jfr Vidar 1887, s. 600. — Jfr bref t. dens. 2 febr. Bland de 76 stortingsmännen finnas »knapt 16 dugliga till arbete. De arma männen skola icke allenast tänka och handla för de andra, utan äfven träta deras vrångvisa och dumhet till rätta, hvilket är ännu värre».

[3] Vidar 1887, s. 600. — Almanacksanteckn. 16 dec. 1820.

[4] Se nedan ss. 101, 107.

[5] »Utom grefve Wedels och Professor Sverdrup är här knappt någon menniska af man- och qvinkön, som jag önskar se eller som det roar mig att tala med.» Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 8 febr. 1817. — Bref t. dens. 7 juli 1818. Almanacksanteckn. 12, 21 okt. 1816.

[6] Se nedan ss. 101 f., 107.

rade för öfrigt äfven så ömtåliga ämnen som frågan om »föreningen och rikenas sammansmältning».[1] — Hartmansdorffs intimaste personlige vän under vistelsen i Norge var dock en svensk, den sedermera framför allt som porträttmålare kände Olof Johan Södermark, från början genieofficer och för tillfället riksståthållarens adjutant. Han var den götiska kretsens Sigurd, men tillhörde icke dess litterärt verksamma medlemmar; enligt vänners omdöme var han »en angenäm och duktig karl i sin sak, men utan studier».[2] Han hörde för öfrigt i högre grad än Hartmansdorff till den intima Wedelska umgängeskretsen på Bogstad.[3]

Då Mörner afgick från sin post, hade också Hartmansdorff helst velat lämna Norge, trött som han var vid sin »landsförvisning», men både den afgående riksståthållaren och Karl Johan själf, som rest till Trondhjem för att krönas, hade anmodat honom att kvarstanna. Mörner skaffade honom kansliråds titel,[4] och den nye riksståthållaren Sandels lofvade honom nordstjärneorden som lön för fortsatt tjänst.[5] Han var visserligen icke särskildt väl anskrifven hos konungen, som tvärtom lät en del af sitt misshag öfver Mörners hållning[6] gå ut öfver dennes sekreterare; då han i sept. 1818 inför konungen beskärmade sig öfver stortingets oppositionella uppträdande, möttes han af den egendomliga repliken: »mais vous êtes cependant bien patriote vous aussi?»[7] I den rådande politiska situationen, med ett oppositionellt storting och upproriska bönder, var Hartmansdorff dock nästan oumbärlig, särskildt emedan Sandels icke på en tid ville tillträda sin maktpåliggande post. Konungen lofvade honom därför som framtida belöning »ett godt ämbete», och Hartmansdorff gjorde sig från denna tid räkning på en befordran till statssekreterare eller landshöfding. Han lofvade visser-

[1] Almanacksanteckn. 11 apr. 1819. Jfr d:o 29 mars, 4 och 16 apr., 21 och 25 okt. 1819, 8 och 22 maj, 20 mars 1820.
[2] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 6 sept. 1816. Jfr Själfbiograf. anteckn. 1817.
[3] Y. Nielsen, Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg, III (Kristiania 1902), s. 359.
[4] Kanslirådsfullmakt af 15 dec. 1818. Jfr almanacksanteckn. 1 maj 1818.
[5] Ordensutnämning 6 apr. 1819. Almanacksanteckn. 2 maj 1819.
[6] Jfr Y. Nielsen, Norges Historie efter 1814, I (Kristiania 1882), s. 159 ff.
[7] Själfbiograf. anteckn. 1818. Almanacksanteckn. 16 sept. 1818.

ligen icke att stanna längre än till våren 1819; sedan ämnade han på ett litet sparadt kapital resa utrikes och se världen, tills en väg öppnades för honom in i den högre administrationen. Men denna plan gick om intet genom omständigheter, som äro lika betecknande för tiden som hedrande för Hartmansdorffs karaktär. Han använde sitt kapital till att åt sin svåger, en prästman vid namn Gladheim, köpa ett patronellt pastorat i Småland, men hade därmed också sålt sin frihet och blef tills vidare Sandels' lifegne.[1]

Under det interregnum, som Mörners afgång medförde i den norska riksstyrelsen (nov. 1818—apr. 1819), var Hartmansdorff »ensam svensk ämbetsman» i Norge och fick vänja sig vid en viss grad af personligt ansvar.[2] Sandels' ankomst inledde för Hartmansdorff en pröfningens tid, och han måste snart med saknad erinra sig »medgången och väldet» under den Mörnerska regimen. Det är sannolikt, att hans ställning under denna stärkt hans naturliga självmedvetenhet och självtillräcklighet i en grad, som måste besvära en förman af Sandels' kynne; Hartmansdorff talar senare själf om att erfarenheterna under denna nya period gjort hans »högtfamnande sinne fogligare och ansenligen nedstämt hans förhoppningar för framtiden».[3] Sandels var i motsats till Mörner en härskarnatur och ägde för öfrigt också juridisk-formell begåfning; han var minst af allt hågad att skifta makten med sin sekreterare. Hartmansdorffs karakteristik af sin förman saknar icke sitt intresse, ehuru den naturligtvis är färgad af missämjan dem emellan:[4]

»Denne man var i formaliteter och all slags former den starkaste jag någonsin sett. Derigenom och förmedelst sin noggranhet, träagtiga flit och envisa nit hade han förvärfvat sig stort anseende som Embets-

---

[1] Självbiograf. anteckn. 1818. Bref t. Sandels, Kristiania 9 jan. (konc.), t. Lagerhjelm 19 mars 1819. — Hartmansdorffs ekonomi förbättrades sedermera därigenom att han ärfde 1000 rdr efter en gammal släkting, öfverappellationsrådet v. H. i Greifswald. Samtidigt fick han underrättelse, att han skulle blifva ihågkommen i envoyén Taubes testamente. Självbiograf. anteckn. 1820. Almanacksanteckn. 20 maj 1820.

[2] Tjänsteförteckn. 1826. — Sandels hade visserligen omedelbart efter sin utnämning (10 okt. 1818) vistats några veckor i Kristiania. Jfr Y. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab 1818—1827 (Kristiania 1873), s. 26. — Norska misstankar mot H.: Breve og Optegnelser af Peter Motzfeldt (Köpenhamn 1888), s. 207.

[3] Självbiograf. anteckn. 1819.

[4] Ib.

man och äfven gjort stor nytta under den vankelmodiga styrelsen. Han var en af de svåraste personer jag hittils råkat ut för, tämmeligen lik den Preussiske Öfversten Steinwehr i Stralsund 1815. Sandels var full af sig, stel, lång, långsam, intolerant, snål, arg och en ordridande pedant. Han satte egentligen icke värde på andra menniskor än dem han frugtade, behöfde eller som smickrade honom. Motsägelser ansåg han för subordinationsbrott. Vi råkade snart i strid, mest för det jag tog Norrmän i försvar, dem han i sin superklokhet tadlade».

Sådan var i Hartmansdorffs ögon Sandels — den som läser karaktäristiken, kan icke undertrycka en misstanke, att *vissa* af dess drag skulle återkomma, om man af Sandels' hand ägde en teckning af Hartmansdorffs kynne. Det är i hvarje fall lätt att förstå, att de båda männen i längden icke kunde draga jämnt, och i aug. och sept. 1819 kom det till häftiga sammanstötningar. Hartmansdorff, som tydligen behandlades kort och högdraget, ansåg sig i ett visst ärende böra vägra kontrasignation; Sandels blef uppbragt och fällde något förolämpande yttrande, Hartmansdorff begärde förklaring och tillåtelse att resa till Stockholm, riksståthållaren vägrade, men satte sig icke emot att Hartmansdorff i stället besökte sina släktingar i Småland. Vid samma tid befann sig konungen på resa i Värmland, och ödet sammanförde i Kristinehamn Hartmansdorff med denne och kronprinsen. Han hade med konungen ett förtroligt samtal om det skedda och blef mycket nådigt bemött; Sandels åter synes i någon form hafva blifvit tillrättavisad — i hvarje fall talar hans antagonist om »ledsamhet och förtret», som drabbade honom som följd af hans »förhastade steg.»[1]

Det fortsatta samarbetet mellan Hartmansdorff och Sandels blef icke fritt från slitningar; riksståthållaren rättade tidt och ofta sin sekreterares koncept, något som retade denne ända därhän, att han tänkte begära afsked och resa utrikes.[2] Vid konungens besök i Norge sommaren 1820 blef det emellertid uppgjordt, att han skulle stanna på sin post

[1] Almanacksanteckn. 20, 27 aug., 4—26 sept. 1819. — Själfbiograf. anteckn. 1819.

[2] Almanacksanteckn. 11, 29 okt. 1819; 17, 18 mars, 29 nov. 1820. Den 26 jan. 1820 heter det: »Exc. berömde första gången något, som jag skrifvit.» — Hartmansdorff råkade i personlig konflikt också med ståthållarens adjutant major Kökeritz, och det hade så när kommit till duell. Själfbiograf. anteckn. 1819.

öfver stortingets session 1821;[1] han fick därvid konungens muntliga löfte, att han från sommaren detta år skulle få långvarig tjänstledighet, med bibehållen lön, i och för utrikes resa.[2] I febr. 1821 insände han också till regeringen sin ansökan om afsked och tjänstledighet för sådant syfte.[3] Men hans plan korsades i viss mån af en oförutsedd händelse, som beredde honom åtskilligt obehag.

Då den landsflyktige exkonungen Gustaf Adolf kommit på den underliga tanken att söka blifva norsk medborgare och sedan kommendant på Fredriksten, hänvände han sig i första hand till Hartmansdorff såsom riksståthållarens sekreterare med två bref, som utvecklade hans plan, och något senare med den till stortinget ställda ansökningen.[4] Hartmansdorff förfor naturligtvis korrekt, i det att han öfverlämnade de besynnerliga aktstyckena till Sandels; något tvifvel på hans lojalitet kunde därför icke uppkomma. Men han plågades icke dess mindre af en viss oro: konungens misstänksamhet i dylika fall var väl bekant, och man hade nyss i »Argus» läst om Bryggers föregifna stämplingar; Hartmansdorffs ansökan om tjänstledighet för utrikes resa kunde möjligen också sättas i sammanhang med det skedda. Han såg sig i andanom drabbad af »svarta misstankar» och »förhör i Hofrätten»,[5] men sakens följande utveckling[6] var ägnad att fullständigt lugna honom. Sandels lät honom visserligen förstå, att en utrikes resa trots allt skulle kunna misstydas; han slog den då så mycket hellre ur hågen, som hufvudsaken var »att komma bort från Sandels».[7] — Mindre nervskakande var ett pressangrepp, för hvilket han något senare blef utsatt; »Nationalbladet» synes hafva beskyllt honom för vanvördigt uppträdande mot stortinget. Vid något tillfälle synes han från åskådarläktaren hafva vändt församlingen ryggen, och detta utlades som demonstration; vid ett annat skall han hafva haft ett temperamentsfullt utrop.

[1] Självbiograf. anteckn. 1820. — Almanacksanteckn. 6 aug. 1820. Han blef af konungen »väl emottagen».
[2] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 25 nov. 1820.
[3] Almanacksanteckn. 16, 30 jan., 3 febr. 1821.
[4] Almanacksanteckn. 31, 28 febr., 3 mars, 9 maj 1821.
[5] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 23 mars 1821.
[6] Y. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab, s. 127 ff.
[7] Självbiograf. anteckn. 1821. Jfr dock almanacksanteckn. 2 maj 1821.

Nationalbladets kritik medförde i hvarje fall en försoningsscen mellan honom och Sandels; riksståthållaren tog hans parti och drack honom till.[1]

Omedelbart före Hartmansdorffs afresa från Norge tilltog ånyo spänningen mellan honom och Sandels; tvisten gällde de bekanta truppsammandragningar, genom hvilka Karl Johan ville öfva påtryckning, särskildt i den brännande statsskuldsfrågan, gent emot det motspänstiga stortinget. Wedel, som vid denna tid råkat i öppen konflikt med konungamakten, ogillade denna militäriska demonstration,[2] och äfven Hartmansdorff dristade att inför Sandels yppa sitt missnöje öfver dessa våldsamma åtgärder. Sandels kunde med visst skäl misstänka honom för att spela under täcke med den fronderande ministern, i hvilkens hus han alltjämt var en gärna sedd gäst. Det kom till skarpa ord; Sandels lät rentaf förstå, att Hartmansdorff själf tillhörde deras antal, »som de våldsamma åtgärderna skulle drabba». Det var naturligtvis icke bokstafligt menadt, och Hartmansdorff kunde lämna Norge »med försäkringar om styrelsens gunst»; Wetterstedt har troligen hållit sin hand öfver honom. Men Hartmansdorff var mer besluten än någonsin att »snart framträda i opposition».[3]

En blick på Hartmansdorffs andliga utveckling under vistelsen i Norge visar genast, att han alltjämt sökte sin näring framför allt i den tysk-romantiska bildningen och dess motsvarigheter på svensk jord. Af tyska filosofer studerar han Herder, Fichte, Schelling och Steffens;[4] för öfrigt läser han Jean Paul och Schillers historiska arbeten, och då han deklamerar för husets damer, väljer han någon af Schillers dramatiska dikter. Fransk litteratur företrädes karakteristiskt nog endast af M:me de Staël, och af engelska litteraturstudier finnes knappast något spår.[5] I full öfverensstämmelse härmed står Hartmansdorffs råd till Lager-

---

[1] Almanacksanteckn. 1 juni 1821. — Y. Nielsen, a. a., s. 153. Breve og Optegnelser af Peter Motzfeldt, s. 320.

[2] Y. Nielsen, Lensgrefve I. C. H. Wedel Jarlsberg, III, s. 311.

[3] Själfbiograf. anteckn. 1821. Jfr almanacksanteckn. 24, 25 juni, 1, 4 aug. 1821.

[4] Almanacksanteckn. 1 febr. 1819, 2 apr. 1820.

[5] Almanacksanteckn. 3 mars 12 maj 1818, 6 juli 1819, 12 apr., 22 aug., 10 nov., 3 dec. 1820.

hjelm, då det är fråga om dennes och hans fästmös fortsatta litterära utbildning: franska språköfningar skulle innebära bortkastad möda, särskildt då Lagerhjelm redan kunde nog för att läsa vetenskapliga och historiska arbeten; hufvudvikten bör läggas på tyskt språk och tysk bildning.[1]

De litterära rörelserna i Sverige följde Hartmansdorff så godt han kunde; han höll sig bland annat med »Svensk Litteraturtidning», som han äfven ihågkom med en penninggåfva.[2] Han läser och beundrar Geijers filosofiska och spekulativt historiska arbeten, »Feodalism och republikanism»,[3] föreläsningen »Om historiens nytta»,[4] och åtalet mot boken om Thorild väcker från början hans häpnad och förtrytelse. Han anser därmed »kriget mot vetenskapligheten, ungdomens och den bättre delens sträfvande uppenbart förklaradt»; »man har sökt ett stort offer för att göra nederlaget förvånande och afskräckande».[5] Sedan han läst arbetet, blir hans »afsky och förvåning» ännu starkare:[6]

»Geijer har nu fått eller skall få umgälla den tillgifvenhet Kronprinsen visade honom framför andra och den gode Prinsen skiljas från sambandet med den bästa delen af ungdomen och dess föreståndare. Den gamla surdegen var nära att förtorka, den skulle försättas med ett nytt gäsningsämne, lika vanärande för Sverige som ovärdigt af upphofsmännen. Det är dock bedröfligt och besynnerligt, att sådane åtgärder icke möta allvarligt motstånd af vederbörande. Om Hof Canslern kunnat förmås till att göra åtalan, hvarföre verkställde Bergensköld den? och nedlade icke häldre sin tillförordnade befattning? hvarmed hans verkeliga tjenst icke förlorats.»

Atterbom omfattade han med trofast vänskap och beundran; han försvarade honom vid tillfälle mot Adlerbeths och Lagerhjelms hårda omdömen och var mer tillgänglig för Palmblads uppfattning, att »den nya bildningens» öde var knutet framför allt annat till dennes person.[7] Hartmans-

---

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 11 nov. 1816.
[2] Almanacksanteckn. 4 aug. 1817. Bref från Palmblad, Upsala 1 dec. 1816.
[3] Citerad i hans outgifna förvaltningsrättsliga arbete.
[4] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 29 nov. 1820.
[5] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 20 jan. 1821. Jfr bref fr. Lagerhjelm, Stockholm 15 jan. 1821: bakom åtalet skönjas Leopolds och Bloms intriger.
[6] Bref t. dens. 24 jan. 1821.
[7] Bref t. Adlerbeth, Kristiania 17 aug. 1817: fr. Palmblad, Upsala 30 dec. 1816; fr. Lagerhjelm, Stockholm 29 sept. 1820.

dorff tvekade icke att göra en personlig uppoffring, om han därigenom kunde främja vännens andliga utveckling; han bidrog med sina besparingar till att bekosta den utländska resa, som skulle föra Atterbom, »den i fäderneslandet misskände och förtryckte», till Tyskland och Italien. Han var angelägen, att detta vackra bevis på idealitet icke skulle komma till offentlig kännedom, och då ryktet ändå spriddes i Stockholm, sökte han dementera det; det tycks visserligen, som om han därvid i någon mån tänkte *äfven* på möjligheten, att det kunde skada honom i inflytelserika kretsar.[1] Med stor glädje hälsade han senare underrättelsen, att Atterbom blifvit anställd som kronprinsens lärare i tyska språket, ty därigenom skulle »den *litteräre* ungdomsfursten i Sverige» komma i intim förbindelse med den *politiske*.[2]

Den nya skolans stridsskrifter, såsom »Markalls sömnlösa nätter», läste han naturligtvis med stor förnöjelse (1820), och han bad Adlerbeth skydda dess antagne författare, C. F. Dahlgren, mot »det höga prästerskapets förföljelse». Samtidigt tyckte han visserligen, att dylika stridsskrifter kunde vara öfverflödiga, sedan den nya riktningen vunnit en afgjord seger bland ungdomen; det gällde numera att »alstra varaktigare foster».[3] Till stor indignation uppkallade honom Stjernstolpes satiriska angrepp mot de nordiska myternas »heliga betydelse», ty hvad vore detta annat än ett utslag af voltairianskt lättsinne och måhända ett tecken, att man snart skulle nödgas se »La pucelle d'Orléans» och »La guerre des dieux» skandinaviserade?[4]

Inom samtidens litterära värld beundrade Hartmansdorff för öfrigt särskildt Wallin, den romantiska kretsens gamle motståndare, som dock i egenskap af psalmdiktare blef varmt hälsad också från detta håll. Då denne 1818 erhöll kallelse af församlingen att blifva pastor primarius i Storkyrkan, fann han det vara »alla välsinnades» plikt att söka vinna

[1] Almanacksanteckn. 24, 27 okt. 1816; 18 aug. 1818. Bref fr. Nordenfeldt, Berlin 19 nov. 1816; t. Lagerhjelm, Kristiania 28 mars 1818. Självbiograf. anteckn. 1816 och 1817. — Sammanträffande med Atterbom 11 sept. 1819. — Jfr Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer, II (Stockholm 1909), s. 289 f.

[2] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 15 juni 1820. Jfr Ljunggren, Svenska vitterhetens häfder, V, s. 343 f.

[3] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 10 okt. 1820.

[4] Bref t. Adlerbeth 12 apr. 1820.

»höga vederbörande» för hans person.[1] Han försvarade honom också mot Lagerhjelms kritik, och hans argument i detta sammanhang belysa på ett karakteristiskt sätt hans egen religiösa ståndpunkt, som visserligen nära sammanfaller med romantikernas allmänna:[2]

»Jag kan icke instämma uti Ditt omdöme om Wallin, att poësien skymmer Religionen och att detta är hans svagaste sida. — Jag deremot tror, att hans egenskap af andelig skald både i Psalmer och Predikningar är just det, som utgör hans styrka. Poesien i sin högsta subjectivitet är ju religion? och religion objectiverad den högsta poesie, nemligen den andeliga? hvarföre också dessa bägge elementer i alla folkslags ursprungliga snillefoster äro oskiljaktiga. — Endast genom Poesien eller, vidsträktare förstådt, konsten kan det Guddomliga blifva allmänt fattligt, ej genom den ensidiga speculationen, som blott för några få är åtkomlig. Altsedan reformationen har religionen hos oss blifvit altmer speculativ, ja så, att den på våra predikstolar ofta beräknas som ren calcul, antingen i högre förstånd, då förnuftet ensamt sysselsättes, eller i lägre, då nyttan och gagneligheten tages i betragtande. Efter mitt begrepp är det ingenting våra förtorkade hjertan, i synnerhet Stockholmsboarnes, bättre behöfva än en sådan predikant som Wallin, hvilken lik konstnären öpnar oss himmelens förlåt och omedelbart låter oss skåda det guddomliga i bild, som hugsvalar — som *sjelf* talar för sin verklighet och härkomst samt öfverlemnar till hvar och en *sjelf* att känna och njuta, att deltaga och handla, så vidt han förmår. Endast på detta omedelbara sätt väckes enthousiasme, och endast på detta vis, ej genom förnuftsslut och öfvertalelse har hvarje mensklighetens hjerta verkat på sin omgifning och med den gjort underverk. Endast derigenom, att man sjelf är Luther, kan man förmå en annan att blifva Gustaf Adolph och derigenom, att man är denne, skapa en Oxenstierna och förmår en fattig och ringa nation att i 16 år efter sin hjeltes död strida med de största magter.»

De politiska händelserna i Sverige kunde Hartmansdorff likaledes någorlunda följa; på ståthållarens residens höll man Stockholmstidningarna, äfven de oppositionella. Också på politikens område fasthöll han innerst vid sina götiska ideal, och många bevis finnas för hans starkt nationella stämning. Det var mer än yttre åthäfvor, då han vid ett besök i Sverige med några vänner »kysste jorden och drack Sveas skål»,[3] och det var med äkta känsla, som han

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 20 maj 1818. Jfr Ljunggren, Svenska vitterhetens häfder. V, s. 334 f.

[2] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 19 mars 1819. Jfr bref fr. dens., Stockholm 2 apr. 1818.

[3] Almanacksanteckn. 10 juli 1817.

1818 firade hjältekonungens minne.[1] Han hoppades dunkelt på en ny storhetstid för Sverige, men Karl Johan med sitt oförytterliga arf af fransk bildning och franskt väsende, den styrande ämbetsmannakretsen med sin orörlighet och slentrian, med sin ovilja mot den nationella ungdomen kunde aldrig ingifva honom ett verkligt förtroende. Det blef i stället kronprins Oscar, som för honom och för Lagerhjelm, för hela den götiska kretsen, förkroppsligade den nationella pånyttfödelse, som framtiden skulle bringa; när de talade om prinsens »kärlek för det ädla och fattning af det storas väsende», gaf hoppet dem på tungan Gustaf II Adolfs namn.[2] Följande yttrande af Lagerhjelm är karakteristiskt också för Hartmansdorffs åskådning:[3]

»Huru betyder denna förlikning emellan Litteraturens och Fäderneslandets inre, högsta; att Wetenskapen, Historien och Konsten sätter Fäderneslandets försvar främst bland ärans former; att man allmänt i Tal och Tryck börjar alfvarligen och utan motsägelse yrka Nationens återgång till enkla seder, tapperhet och försakelse af öfverflöd, som äfven från Economiens sida tyckes helt simpelt *per se* försvinna? Då Kronprinsen var i Philipstad, tog Han en Grufve-ägare i råcken och sade: det är utländskt kläde det där; ock!, ehuru denna sak är i och för sig sjelf mycket obetydlig, så ligger dock något i bottn på Prinsens bildning, hvarifrån det kom, och denna bottn — hurudan skall den vara, när Tandström, E. G. Geijer m. fl. älska Honom, ja med anande blickar hälsa Honom, och när han trifves bland dem.»

I viss motsats till Lagerhjelm var Hartmansdorff utprägladt försvarsvänlig och talade till och med om »den krigiska anda», som det gällde att underhålla i folket; han delade visserligen icke i allo det program, som J. P. Lefrén i det fallet uppställt.[4] Han framkastade också tanken, att regementenas och beväringens årliga vapenöfningar skulle förbindas med folkfester, »då framfarne hjältars minnen med kraft och fröjd kunde småningom af hela det uppväxande släktet firas».[5] Med denna åskådning måste han känna motvilja för den försvarsnjugga riddarhusoppositionen, och

[1] Bref t. Nordenfeldt, Kristiania 12 dec. 1818.
[2] Bref fr. Lagerhjelm, Stockholm 1 jan. 1820. Jfr bref t. Adlerbeth, Kristiania 28 juli 1817.
[3] Bref fr. Lagerhjelm, Stockholm 1 jan. 1820.
[4] Lefréns tal i Krigsvetenskapsakademien 22 dec. 1819 »Om nyttan och nödvändigheten af en krigisk nationalanda». Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Handlingar år 1818—21 (Stockholm 1822).
[5] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 15 jan. 1820.

Anckarsvärds skandalösa anförande i försvarsfrågan den 9 jan. 1818 gaf honom anledning till ett förtrytsamt utbrott:[1]

»Han har visst rätt deri, att man ej skall ikläda sig så tunga vapen, att armarne domna, då man kommer till striden. Men framställningen är en svensk och en riddersman ovärdig. Den som gifver sig förlorad är redan besegrad, och om hans yttranden, såsom mig förekommer, mera äro föranledda af agg mot Styrelsen och mot Björnstjerna än af öfvertygelse, så är det gement att på detta vis blotta sin moders svaghet... Det är uselt af den, som i frihetens namn ställt sig på offensiven mot Styrelsen, under krig uti lägren och i fred på riksdagarne, att slå sig så starkt på defensiven, då det gäller motstånd mot vår dödsfiende... Min väckta inbildning har målat för mig, huru jag skulle hafva tvättat up honom, huru han skulle hafva utmanat mig, huru vi skulle slagits på Hagalund och huru du och Sigurdr såsom mina secundanter skulle hafva emottagit mina sista önskningar, i händelse jag aldrig mera stått up från moderns sköte.»

För stora nationella företag som Göta kanal var han lätt entusiasmerad och häfdade mot Lagerhjelm, att man åtminstone borde hålla dem under armarna, sedan de påbörjats; man finge icke »öka mängden af de ruiner, som bevittna svenska folkets oförmåga att utföra de dristiga förslag, som en stolt anda så ofta hänförer det att utan betänkande omfatta och påbörja».[2]

Hartmansdorffs intryck af det politiska lifvet i Norge och hela hans innersta åskådning stämde honom närmast fientligt mot alla demokratiska doktriner. Trots sin kritik mot de maktägande i det samtida Sverige kan han därför öfverraska med yttranden, som tyckas ställa honom i de regeringsvänligas snarare än i oppositionens led:[3]

»Den stora hopen är aldrig hvad som förtjenar namn af folket. Den, som hos honom söker råd och förhållningsordres, får sådane svar, som vår Herre skulle få af Nerikes Bönder eller som Bergscollegium fick af Bruksägarne. Den styrande bör alltid sjelf vara den positiva principen, ifrån hvilken all handling utgår, så långt den negativa, oppositionen och omständigheterna, det någonsin medgifver... Jag kan derföre icke annat än med högagtning betragta de gamle män, som oaktadt skrik och oblida omdömen söka vidmagthålla det gamla, hvarmed man är van att hjelpa sig, häldre än att gå in på nyheter, hvaruti massans omogna meningar torde få alt för mycket del för att gifva någon stadga och bestånd åt det nyskapade.»

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 4 febr. 1818.
[2] Bref t. dens., Kristiania 13 dec. 1817, 7 mars 1818.
[3] Bref t. dens., Kristiania 11 jan. 1820. Kungl. Bibl.

Samma konservativa åskådning kommer ännu skarpare fram i följande diatrib mot den offentlighet i det parlamentariska lifvet, som Schwerin förfäktade emot riddarhusets majoritet:[1]

»Är det sant, att Grefve Schwerin ämnade föreslå allmänhetens insläppande på läktaren till afhörande af Ridd[erskapets] och Adelns rådplägningar? Jag vill nu väl förmoda, att Adeln icke är nog flat att gå in på detta kosmopolitiska populaira förslag. Jag äcklas åt detta fikande efter folks ynnest för ögonblicket och hade ej trott honom om den svagheten att på denna väg vilja söka styrka. Det är ock förunderligt, att en man med hans historiska kunskaper icke ser, hvad Adeln i Sverige bör betyda och, oaktadt alla missbruk, verkeligen betyder. Är det icke nog, att Kongl. Maj:t skickar in nya adelsmän på Riddarhuset, liksom köpmansbetjenter passera in i Helsingborg? utan vi skola äfven sjelfva öpna våra dörrar för allmänheten? Den stora politiska strömmen brusar väl icke längre i Europa, men att lugnvågorna ännu gå höga, bevisas deraf att statsrodret icke gör sin verkan och att passagerarne må illa. Med 4 ankaren, ett mot hvardera hufvudstrecken i den politiska atmosferen, hafva förfädren befästat vårt statsskepp. Skall det ligga säkert, så bör hvar och en i sin stad söka stärka de gamla tågen och ej af begär till nya experimenter kappa dem, så länge hvarken styret eller seglen, ja kanske icke en gång sjelfva stommen äga styret nog till att uthärda vinden. — Ack, min Gud! om man denna gången bara ville beskedligt hålla sig vid statsverkets uphjelpande, utan att rita sig in i Grundlagsfrågor och utan att vilja låta allmänheten omedelbart höra, huru väl oppositionen talar och huru illa Ministrarne försvara sig. Jag frugtar, att Schwerin föresatt sig att spela en rôle, lika godt mot eller med.»

En konservativ åskådning präglar också Hartmansdorffs tidigaste publicistiska verksamhet.

Hans första tryckta uppsats kom att utgöras af ett inlägg i en tvistefråga, som från 1817 lifligt sysselsatte den svenska pressen, nämligen den akademiska jurisdiktionens vara eller icke vara. Det är bekant, att detta ämne blef föremål för en långvarig principstrid, i hvilken J. G. Richert blef den nivellerande liberalismens talangfullaste förkämpe, medan åter E. G. Geijer i konservativ anda förde universitetens talan.[2] De tyngst vägande stridsskrifterna stamma från 1822—23, men i Stockholmsposten utkämpade redan 1817 en förpostfäktning mellan anonyma insändare; det är

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 22 nov. 1817.
[2] Se K. Warburg, Johan Gabriel Richert, I (Stockholm 1905), s. 99 ff.

möjligt, att Richert stod bakom det inlägg, som uppkallade Hartmansdorff till den akademiska jurisdiktionens försvar. Polemiken har på annat håll refererats,[1] men några antydningar om Hartmansdorffs ståndpunkt torde dock här vara på sin plats.[2]

Som inlägg i stridsfrågan, sedd från praktisk-juridisk synpunkt, kommer Hartmansdorffs uppsats icke i betraktande; han visste ingenting om konflikten mellan de olika myndigheterna i Upsala, och han hade icke tillgång till universitetsförfattningarna.[3] Han sökte icke heller något historiskt perspektiv, utan inledde en ren principdiskussion. Han nöjde sig för universitetets del icke med den »inre och äkta akademiska frihet», som man också från motståndarsidan ville medgifva, utan sökte filosofiskt deducera rättmätigheten af universitetens själfstyrelse såsom deras från början gifna yttre rörelsefrihet, hvilken staten icke hade något legitimt skäl att inskränka. Staten vore icke skickad att utöfva det nödiga »fadersväldet» i universitetets ställe; hvarje oförstående räfst med yttringar af »ungdomshetta och öfverdåd» måste hota »nationens ungdomslif» och bidraga till att skapa »småförståndiga ynglingar och barnsliga män». Lärarna borde vara skyddade af denna patriarkaliska jurisdiktion lika väl som lärjungarna; de fortsatte hela lifvet sin själfuppfostran, och de borde icke försättas i samma läge som »en fattig fader, af domstolen utnämnd till förmyndare för sina rika barn». Klarare än i dessa något haltande argument framträder Hartmansdorffs andliga fysionomi i följande mot den nivellerande liberalismen riktade satser:

»Den tid är, Gudi lof, förbi, då man trodde, att träden icke borde få växa annorlunda än efter trädgårdsmästarens sax och att de friståendes själfbildade skönhet icke var att skatta emot deras, som stodo i alléer och häckar, klippta efter fåkunniga ritmästares linier och vinkelmått. Att denna tid, så framt hon ännu i en och annans lustgård lefver kvar, snart skall vara alldeles afsomnad, utan att uppstå från de döda, därom äro vi förvissade.»

---

[1] Warburg, a. a., I, s. 103.
[2] Se Stockholmsposten 1817, n:o 256, 258, 259. Jfr almanacksanteckn. 18 okt. 1817.
[3] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 30 dec. 1817.

Då motståndaren i ett rätt spetsigt genmäle[1] påvisade de svaga punkterna i Hartmansdorffs argumentering, tog denne ånyo till orda,[2] och han afslöjade därvid långt tydligare det bärande i sin polemik, oviljan mot »tidens dugglösa syftning att söka all lycksalighet i de yttre formerna».[3] Han sökte med olika exempel visa »formens otillräcklighet» och andans lifsskapande kraft alldeles oafsedt formerna; bakom låg hans så ofta framträdande afvoghet mot den formdyrkande franska bildningen och mot den stora revolutionens nivelleringstendenser. I ett bref till Lagerhjelm, hvars praktiska sinne icke fann någon egentlig näring i hans deduktioner, ger han en intressant motivering för sin ståndpunkt:

»Befarande, att tidens ytliga reformationsifver nu skulle kasta sig på Universiteten, dem Uppfostrings Comitén Gudi lof lemnat i fred, skref jag mitt försvar, endast beräknadt på att afskräcka från all förändring i de nuvarande Författningarne . . . Hela detta företag, äfvensom mitt senaste ifrande emot lycksalighetens sökande i formerna kommer af min tro, att de nu styrande äro odugliga till reformatorer, och min digtan och tragtan att så mycket som möjligt hindra dessa omstöpningar . . . Det är just caractèren på den fransyska bildningen, som tyvärr hos oss i alla afseenden har öfverhanden, att försmå det inre och individuella samt att söka all styrka i det ytliga och för alla lika gällande formella. Napoleonska väldet var icke annat än en politisk evolution af samma anda, som förut åt Ludvig 14:s hofpoeter och åt Voltaire förvärfvade universalherradömet i den litterära verlden. Alla män, som af denna anda äro rigtigt gripna, tro sig af vår Herre vara beskickade till att göra alla backar släta och alla vägar räta och befinna sig följagteligen uti ett beständigt omskapningsarbete. I stället för att inom sig sjelfva söka roten till allt ondt förmena de sig böra söka henne i yttre förhållanden och att hafva gjort nog, när de likt trädgårdsskyffeln endast afskära de skott, som sticka fram öfver ytan. Andra, som lifligare känna sitt förderf och som misströsta om förbättring genom det närvarande eller nya, söka att trösta sig sjelfva och att stärka andra med de dödas vålnader, med gamla kämpar och naturmenniskor såsom Rousseau, Ling m. fl. Innehållet är öfvermåttan känslosamt (se Gustaf Wasa i Riksdagen 1527), och ju värre svär det mot de gamla kraftiga formerna.»

Denna Hartmansdorffs åskådning hade djupa rötter i hans personlighet, men det är icke omöjligt att nämna ut-

[1] Bihang till Stockholmsposten 17 nov. 1817.
[2] D:o 22 dec. 1817. — Almanacksanteckn. 24, 26 nov. 1817.
[3] Självbiograf. anteckn. 1817.

ländska läromästare, som tydligen bidragit till dess utprägling, och de måste naturligtvis sökas inom den tyska romantiken. Den romantiska individualismen framträder där påtagligast hos Schleiermacher och Steffens, och åtminstone den senare har utöfvat ett starkt inflytande på Hartmansdorff. Det kan påvisas, att han vid tiden för sitt inlägg i den akademiska jurisdiktionsstriden med lifligt intresse studerade Steffens' nyss utkomna filosofiskt-historiska arbete »Die gegenwärtige Zeit»,[1] hvars innehåll han fann »djupsinnigt och härligt» och som bragte honom till insikt om »sin egen ringhet».[2] Man återfinner där Hartmansdorffs uppfattning af staten, som denne i senare skrifter ytterligare utvecklar;[3] dess uppgift framstår som enbart negativ och begränsande, dess lagar som hastigt förvittrande former, inom hvilka folket lefver sitt rika och självständiga lif.[4] Man återfinner motviljan för »das allgemeine der Begriffswelt», för »das Äussere und irdisch Verständliche» liksom ock den skarpa kritiken af fransk bildning på klassicitetens och revolutionens tid.[5] — Det må för öfrigt anmärkas såsom ett ironiskt sammanträffande, att Steffens under polemiken i Stockholmsposten hade blifvit åberopad som auktoritet — men icke af Hartmansdorff, utan af hans motståndare.

I diskussionen om de pedagogiska spörsmål, som så lifligt intresserade tiden, gjorde Hartmansdorff ett inlägg år 1818 i form af anmärkningar till Kungl. Uppfostringskommitténs förslag till ny skolordning af 1817; han inlämnade dessa till kommittén, men tryckte dem samtidigt i Stockholmsposten.[6] Det principiella i hans kritik riktar sig mot kommitténs förslag till af staten inrättade *näringsskolor*, som skulle utvecklas ur trivialskolans »apologistklass» och åsyfta en allmänt medborgerlig bildning. Hans grund-

---

[1] Die gegenwärtige Zeit und wie sie geworden, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. I—II. Berlin 1817.
[2] Bref t. Lagerhjelm 4 okt. 1817.
[3] Se nedan s. 105 f.
[4] Se särskildt s. 530.
[5] Ss. 453 ff., 460, 823.
[6] Stockholmsposten 1818, n:o 81, 83, 87 (10—17 apr.) — Almanacksanteckn. 12 jan., 19 apr. 1818. — Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 16 febr., 22 apr. 1818: tidningens utgifvare, Wiborg, hade mästrat språket i uppsatsen.

åskådning är direkt öfvertagen från Geijer, som redan 1813 kritiserat C. U. Broocmans idé om »borgareskolor» med alldeles liknande syftning och som därvid också utvecklat sin syn på de allmänna pedagogiska problemen.[1] Hartmansdorff, som uttryckligen hänvisar till Geijer såsom sin lärofader, ifrar i dennes anda mot en uppfostran, som endast söker »utvidga näringsfärdigheten och förfina njutningsförmågan», och han vill strängt begränsa statens verksamhet till lärdomsskolan såsom organet för »de offentliga ståndens studier». En självständigare uppfattning röjer Hartmansdorff i vissa ansatser till specialkritik af den föreslagna skolordningen, ehuru de för öfrigt icke äro särdeles märkliga. Han förebrådde kommittén att »hafva gått nog långt in i småsaker» och därmed kringskurit skolmännens initiativ; det var en ganska riktig synpunkt, som han under sin senare verksamhet skulle haft godt af att städse själf erinra sig. Han framhöll behofvet af »talöfningar på modersmålet» på bekostnad af de latinska, som han fann tämligen värdelösa, och han ordade i sammanhang därmed ganska respektlöst om »den syndaflod af disputationer, som dagligen utgå från universiteter och skolor». Med detta kraf stod han onekligen före sin tid; hvad han för öfrigt anför, om skoltukten och skadligheten af skolungdomens nöjeslif o. s. v., kan här lämnas å sido.

Hur skall man förklara, att Hartmansdorff med sin i mångt och mycket ofördydbart konservativa åskådning vid samma tid påbörjade ett författarskap, som gaf uttryck företrädesvis åt liberala idéer, och att han vid 1823 års riksdag ställde sig i oppositionens främsta led? Frågan har afgörande betydelse för uppfattningen af hans politiska idéer och hans politiska karakter, af hela hans tidigare och senare offentliga verksamhet. Förklaringen kan icke främst sökas i någon kamp med olika idéer och riktningar, som ömsevis höllo honom fången; hans ensidiga bildningsintresse, hans dogmatiskt fastslagna ståndpunkt i den stora idéstriden mellan 1700-tal och romantik häntyda icke på

[1] Recensionen är omtryckt i Geijers Samlade skrifter, I: 4 (Stockholm 1851), s. 195 ff. Jfr G. Ljunggren, Svenska vitterhetens häfder, IV (Lund 1890), s. 444 och E. Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, I (Lund 1908), s. 53 ff.

en sådan smidig mottaglighet. Vissa af hans ursprungligaste intryck uteslöto ingalunda en idéutveckling i liberal riktning. Han hade af Schwerin och i den götiska kretsen lärt sig skatta tryckfriheten och det fria medborgarsinnet. Han stod under ständig påverkan af Lagerhjelms i vissa fall radikala åskådningar, och åtminstone på näringspolitikens område torde han hafva tillägnat sig mycket af dessa. Han bar själf på vissa reformkraf, som visserligen föga hade att göra med liberala doktriner, men som i hvarje fall ställde honom i opposition mot det bestående. Framför allt hyste han en djup öfvertygelse om behofvet af en effektiv och förenklad statsförvaltning, och han hade åtminstone i detta hänseende funnit mycket att lära af norska förhållanden. Han kände sig med hela sin generation stå i motsättning till det gamla svenska ämbetsmannaståndet med dess traditioner från 1700-talet och dess idélösa konservatism. Men han har själf låtit oss veta, att hvad som dref honom till opposition icke blott, kanske icke ens främst, var motsatsen till det härskande systemet och dess män. Det var också kränkt självkänsla och en orolig lust att göra sig bemärkt.

Den hårda Sandelska regimen, som hotade att kväfva hans verksamhetslust och nedtrycka honom till ett underordnadt redskap, hade inom honom väckt en anda af opposition, hvad han själf kallade »sitt gamla motsägelse- och granskningsbegär». Han ville öfvergå »från den lilla dagliga oppositionen i tal till den större och varaktigare i skrift»; han ville visa Sandels och andra, att han »ock något förstod och hade sin egen mening, ehuru han måst stillatigande gifva vika för hans dumma maktspråk»; han ville söka på oppositionens väg åstadkomma, hvad han ej som ämbetsman hoppades kunna uträtta.[1] Man kan på honom själf nästan tillämpa, hvad han 1817 yttrat om Schwerins ställning till regeringen: han hade föresatt sig att spela en roll, lika godt mot eller med.

[1] Själfbiograf. anteckn. 1820. — Bref t. Lagerhjelm 10 okt. 1820. »... Men jag misströstar ock att på annat sätt kunna tjena mitt fädernesland. På den positiva ämbetsmannavägen är ingen utsigt dertill, såsom Edelcrantzs exempel m. m. bevisar. Hvad är då annat att göra än gripa till det negativa medlet, författarskap?» — A. N. Edelcrantz företrädde såsom president i Kommerskollegium frihandelsvänliga åsikter, men hade kollegiets majoritet emot sig.

Han ämnade framträda som skriftställare i oppositionell anda, och det område han utvalt var hela komplexen af frågor, som sammanhängde med en af många påyrkad svensk förvaltningsreform. Han kom därmed in på spörsmål, som han ägnade det lifligaste intresse; han hade alltid haft en hög uppskattning af det administrativa arbetet, och han röjer denna på ett karaktäristikt sätt i ett bref från denna tid till Lagerhjelm, som var betänkt att öfvergifva sin plats i Bergskollegium för att ostördt kunna ägna sig åt teknisk verksamhet och bruksdrift:[1]

»... Kan deremot tjenstens bibehållande förenas med Ditt enskildta bestånd, så bör Du efter min tanke icke bortbyta henne för att ensamt öfverlemna Dig åt Brukets drift och åt vetenskapliga företag. För den, som ej har så afgjord böjelse för vettenskapens odling, att han aldrig låtit sig hänföras till att smaka sötman af ett verksamt ingripande i någon af Statsförvaltningens grenar, tror jag ej att något annat kan ersätta saknaden af rättighet och tillfälle att ytterligare göra det. Hvem skulle väl, med mod och kraft att handla, tveka i valet derimellan att blott uttänka något godt eller att tillika gifva tanken lif och väsende i verkligheten? Hvad är det, som gör Regentens ställning guddomlig, om icke denna förening, i dess högsta jordiska mon, af theorie och praxis, och hvem kommer honom därutinnan närmare än den civile Embetsmannen?»

Denna rätt sällsynta entusiasm för det administrativa arbetets uppgifter var för öfrigt måhända det mest karaktäristiska för Hartmansdorffs natur och hade tidigt gifvit honom plats för sig i de estetiserande unga göternas samfund lika väl som i de närmare vännernas krets.

Hartmansdorff hade med stort intresse mottagit budskapet om tillsättandet af den kungliga kommitté, som skulle utarbeta förslag till en förändrad organisation av Sveriges förvaltning.[2] Han hade visserligen en kritisk blick på dess medlemmar;[3] kollegiernas representanter betraktade han som de dugligaste, men han väntade sig öfver hufvud föga af en generation, som växt fast i de gamla formerna; för egen del hade han önskat, att »litet eller intet afseende» skulle fästas vid dessa. Han yppade rentaf en viss misstro mot allt hvad »kommittéer och dylika sammansättningar»

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 11 jan. 1820. Kungl. Bibl.
[2] Den tillsattes genom ett kungl. bref af 2 febr. 1819.
[3] För det följande: bref t. Lagerhjelm, Kristiania 19 mars 1819.

hette; han tilltrodde dem icke någon organisationsförmåga, utan endast ett kritiskt granskande förstånd. Han ansåg till och med, att allmänheten borde inbjudas till att göra förslag, hvarvid han dock troligen mest tänkte på sin egen uppslagsrikedom.

Han var i själfva verket redan från början betänkt att deltaga i diskussionen om den administrativa reformen, ehuru han tvekade med hänsyn till sin bristande kännedom särskilt om kollegiernas arbetssätt. Hans grundtanke var, att den svenska förvaltningen skulle omdanas till större öfverensstämmelse med den norska, hvilken han betraktade som »enkel och omedelbar samt för ett vidsträckt och fattigt land väl afpassad». Statsråden borde liksom i Norge vara föredragande departementschefer med långt gående befogenhet i fråga om regeringsbeslutens verkställighet; kollegierna borde på ett eller annat sätt sammansmälta med departementen. Han insåg visserligen från början de svårigheter, som därvid måste uppstå med hänsyn till kollegiernas egenskap af att också vara »förmyndare och domare». För öfrigt tänkte han sig besparingar genom indragningar eller sammanslående af tjänster och upprättandet af en pensionsfond, som skulle skapa möjlighet att föryngra ämbetsmannaståndet och förbättra de extraordinarie tjänstemännens ställning.

Med sådana tankar gick Hartmansdorff redan i mars 1819, men den afgörande impulsen att utveckla dem i tryck fick han först genom offentliggörandet i pressen af en kommittéledamots utlåtande i april 1820.[1] Då detta långt ifrån motsvarade hans egna kraf på en radikal reform, beslöt han sig för att »granska det i tidningsstil»; förmodligen hade han därvid tänkt bevara anonymitetens mask liksom i sina tidigare artiklar. Men han fann snart, att granskningen måste spränga ett pressinläggs ram, och han beslöt att framlägga den i bokform, eventuellt med offrande af anonymiteten. Han började sitt arbete på våren 1820 och hade dess första redaktion färdig och renskrifven i oktober samma år.[2]

Han hade från början klart för sig, att han skulle röra vid ett hett järn och hotas af de styrandes »hat och ovilja»,

[1] Utlåtande af borgmästaren E. G. Holm, Stockholms Courier 1820, n:o 28—32.

[2] Almanacksanteckn. 1, 18, 20 okt., 18 nov 1820.

om han utan sina öfverordnades vetskap framträdde som självgjord radikal reformator på förvaltningspolitikens område.[1]

Inför ett så afgörande steg kände han behof af vänners stöd och råd; han förtrodde sig närmast åt Vogt[2] och under konungens besök åt Tannström,[3] något senare också åt Lagerhjelm och grefve Wedel. Han synes på alla håll hafva rönt uppmuntran; Lagerhjelm såg särskildt i den afgudade kronprinsens »ädla sinne och rena omdöme» en garanti mot alla onda anslag;[4] Wedel, för hvilken han uppläste sitt manuskript, uttryckte sin glädje öfver hans företag och gaf honom »godt vitsord».[5] Samtidigt rådde honom Lagerhjelm till moderation i självfva framställningssättet, så att han icke i onödan förspillde sin karriär, och Hartmansdorff slöt icke öronen för dessa föreställningar; han tänkte visserligen mest på belöning i den aflägsna framtid, då kronprinsen skulle komma till makten. Han var beredd på förtret och obehagligheter; för att undgå kvarstad och för att förekomma hvarje beskyllning att hafva gått smygvägar tänkte han i början låta tryckfrihetskommittérade granska manuskriptet,[6] men han öfvergaf snart denna osäkra utväg, som icke lofvade honom full handlingsfrihet.[7] Han trodde sig undkomma åtskilliga yttre svårigheter genom att utgifva skriften under eget namn i Kristiania, och han förhandlade preliminärt med en boktryckare i nämnda stad.[8] Men snart inställde sig nya skrupler: han erinrade sig, att han var stadd »liksom på en beskickning», med samma inskränkta yttrandefrihet som diplomater i allmänhet, och att han med hänsyn till det snart sammanträdande oppositionella stortinget icke borde bereda regeringen ytterligare svårigheter; för öfrigt — var det tilltalande att »under Norges lagar söka skydd för hvad han skrefve om Sverige»?[9] Trots detta vacklande hade han blifvit alltmer bestämd »att gå öppet

[1] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 10 okt. 1820.
[2] Självbiograf. anteckn. 1820. Almanacksanteckn. 22 maj 1820.
[3] Almanacksanteckn. 17, 24 juli 1820.
[4] Bref t. Hartmansdorff, Stockholm 16 nov. 1820.
[5] Almanacksanteckn. 25, 28, 29 okt., 3, 12 nov. 1820.
[6] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 10 okt. 1820.
[7] Bref t. dens., Kristiania 8 nov. 1820.
[8] Bref t. dens., Kristiania 18, 25 nov. Almanacksanteckn. 24 nov. 1820.
[9] Bref t. dens., Kristiania 20 jan. 1821.

till väga», och i samma mån kände han sig »härdad och lugn». Hans starka oppositionella stämning speglas för öfrigt i följande rader till Lagerhjelm:[1]

»Den kraft sanningen äger och det insteg de liberala idéerna vunnit äro så stora, att ingen embetsmyndighet kan längre motstå dem. Det är derföre enligt min mening bättre att genast taga sitt parti och öppet ställa sig på den goda sakens sida än att söka förlika sig med det odugliga, hvaruppå detta ensamt kan vinna. Hvad skulle jag under närvarande felagtiga styrelsesätt kunna blifva utan grämelse öfver inrättningen och utan strid med mina Colleger? Hvem vill emottaga mig? och hvem bryr sig om mig? Ingen. — Huru mycket frågar man väl efter flit och duglighet, då Flach[2] blifver landshöfding i Elfsborg och Hasenkampf kanske inom kort i Luleå? Hvarföre blifver ej Skogman[3] Statssecreterare för finanserna? hvarföre behöfver Wirsén söka stöd hos Riksens Ständer? hvarföre blifver Bergström emot allas tillstyrkan [!] tillförordnad Statssecreterare?»

Hartmansdorff hade från början tänkt behandla endast statsförvaltningens omorganisation och i sammanhang därmed ämbets- och tjänstemännens ställning, men han utvidgade snart sitt arbetes plan, så att det kom att omfatta också frågan om näringsfrihetens införande. Ifvern för denna, afvogheten mot prohibitivsystemet, var det framför allt bärande i Lagerhjelms radikalism,[4] och denne hade därutinnan tydligen påverkat vännen; Hartmansdorff hade snart klart för sig, att reformerna på statsförvaltningens och näringslagstiftningens områden ägde ett intimt sammanhang. Tidigast utarbetade han den förvaltningsrättsliga delen, som han visserligen själf började finna alltför »reglementarisk»,[5] men kort därpå var också afdelningen om näringsfriheten fullbordad; sist färdig blef den del, som behandlade ämbets- och tjänstemännens ställning. Vid utarbetandet hade Hartmansdorff haft god hjälp af vännerna i Stockholm, som villigt ifyllde hans »frågelängder», men också Vogt delgaf

[1] Dat. Kristiania 25 nov. 1820.
[2] Carl Georg Flach (1778—1846), öfverstelöjtnant, landshöfding i Älfsborgs län 1820.
[3] Carl David Skogman (1786—1856) blef i själfva verket statssekreterare för handels- och finansärenden 1824.
[4] Bref fr. Lagerhjelm, Stockholm 29 sept. 1820.
[5] Bref t. Lagerhjelm 18 nov. 1820.

honom många »goda anmärkningar».[1] För öfrigt anlitade han flitigt Granbergs bekanta statistiska arbete[2] och det obegränsade förråd af norskt administrativt källmaterial, som stod till hans förfogande.

Hartmansdorffs aldrig tryckta ungdomsarbete[3] utgör det intressantaste minnesmärket från hans jäsningstid, och en redogörelse för dess grundtankar må därför vara på sin plats. Han inleder det med en betraktelse öfver den offentliga politiska diskussionens betydelse inom statslifvet. I Sverige spårar han endast svaga ansatser till en sådan; regeringen håller pressen klafbunden, de få oppositionsbladen göra visserligen nytta genom att beifra »de löpande missbruken», men bidraga föga till reformkrafvens dryftande mellan riksdagarna. Redan i detta sammanhang hänvisar han till Norge, där regeringen »synes bättre hafva fattat andan af ett fritt regeringssätt» och visar »mera tålamod och öfverseende» gent emot pressen; han finner »Nationalbladet», trots dess dåliga ton, spela en stor roll för opinionsbildningen. Hartmansdorff framstår med denna grundåskådning som Schwerins lärjunge, och med mästaren hänvisar han vid tillfälle till England såsom hemlandet för en verklig »public spirit».

Den påtänkta förvaltningsreformen bör få karaktären af »en grundlig omstöpning», och kommittén har icke haft någon anledning att hålla sig inom grundlagarna såsom gränslinje;[4] ständernas medverkan är därför nödvändig, så mycket hellre som »icke regeringarna utan folken, icke de styrande utan de styrda bäst känna behofvet af styrelsereformer och söka drifva dem igenom». En af regeringen ensidigt dekreterad partiell reform, hållen inom gränserna för konungens administrativa lagstiftningsmakt, skulle innebära folkets öfverrumpling, och icke minst Spaniens nyaste historia visar, att folken i sådant fall bruka »gifva bakslag». — Utan vidlyftigare teoretisk motivering framlägges förslag till centralförvaltningens nya organisation i sju olika gre-

[1] Bref t. Lagerhjelm 8 nov. 1820.
[2] P. A. Granberg, Utkast till en svensk statistik, 1—2. Stockholm 1816—20.
[3] Manuskript i H. S. n:o 20; förarbeten ib. n:o 21.
[4] Detta framhålles af Hartmansdorff i direkt polemik med kommittéledamoten Holm.

nar,[1] hvilkas högsta målsmän utgöra konungens råd; de skola i sina personer förena de hittillsvarande statsrådens, statssekreterarnas, generaladjutanternas och delvis också kollegiernas befogenheter och ansvar. De skola bära titeln *statsråd*, med undantag för utrikes- och justitieministrarna; benämningen *ministrar* för dem samtliga är olämplig, emedan den skulle lägga hyende under de högaristokratiska traditionerna i Sverige och verka stötande på de demokratiska norrmännen. Åtskilliga ämbeten och ämbetsverk blifva genom denna reform onödiga och böra indragas; till dessa höra kollegierna, hofkanslersbefattningen och rikets allmänna ärendens beredning. Inom de särskilda förvaltningsgrenarna genomföras förenklingar och indragningar; så exempelvis genom hopslående af örlogsflottan och arméns flotta med deras dubbla förvaltning. För öfrigt bör också domstolsorganisationen förenklas genom upphäfvandet af alla särskilda (privilegierade) domstolar med undantag af krigsrätter och konsistorier; adeln bör för sin del afstå från forum privilegiatum.[2] Hartmansdorff, som tidigare kämpat så ifrigt för den akademiska jurisdiktionen, offrar också denna för sina nya principer, ehuru han genom vissa särskilda stadganden vill tillförsäkra studenterna fortsatt »faderlig vård och behandling». En speciell syftning äger hans förslag, på tal om utrikesärendenas behandling, att någon norrman alltid bör vara anställd inom denna förvaltningsgren.

I fråga om ämbetsmännen hoppades Hartmansdorff, att en förvaltningsreform skulle återverka på hela andan inom deras kår; de skulle blifva »mindre dömande och mera verkställande, mindre stillasittande och skrifvande samt mera rörliga, med egna ögon seende, personligen öfvervarande och handlande än förut». Han riktar i det sammanhanget en skarp kritik mot den svenska byråkratin, med dess tyngande traditioner från storhetstiden, med dess öfverflöd på höga ämbetsmän, med dess kvarlefvande smak för representation och högt lif; vid en jämförelse med brödrariket blir det uppenbart, att man där finner mindre anspråk och större

---

[1] Dessa sammanfalla i sak, om också ej alltid till namnet, med de sedermera i det tryckta förslaget nämnda.

[2] De särskilda domstolarnas afskaffande föreslogs af lagkommittén år 1821.

arbetsintensitet, enklare former och mindre död ballast. I saknad af ordnadt pensionsväsende måste staten på de högsta posterna dragas med »gamla orkeslösa män», som nästan intet uträtta, medan de extraordinarie tjänstemännen göra oaflönadt arbete; för militärer och präster må ackord och nådår tills vidare äga sitt berättigande. — För öfrigt är i Sverige adeln för talrik och den tärande klassen för stor. Regeringen bör icke genom stipendier eller kostnadsfri undervisning locka någon från plog eller verkstad, och den tärande klassen bör icke heller ökas genom alltför frikostigt adlande. En isolerad militärisk uppfostran skapar ensidighet och kastanda; den militära utbildningen borde förläggas till skola och universitet hellre än till krigsakademin på Karlberg.

Det står hela tiden klart för Hartmansdorff, att förvaltningens omdaning äger ett intimt samband med den reform i rikets ekonomiska lagstiftning, som han samtidigt påyrkar. Från kollegiernas och den gamla ämbetsmannastammens sida kan man endast vänta ett segt motstånd vid hvarje steg, som skall tagas mot friare ekonomiska förhållanden:

»Då man läser de underdåniga betänkanden och särskildta yttranden i närings- och privilegiifrågor, som nu utmärka striden imellan det gamla och det nya inom sjelfva Collegierna, så kan man ej annat förmoda än att den segrande pluraliteten antingen är behäftad med så kallade fixa idéer, hvaruppå intet skäl biter, eller ock att den en gång för alla antagit Product-placatet och andra prohibitiva författningar för att innehålla de enda saliggörande statistiska dogmer, till tvifvel på hvilka det vore en dödelig synd att låta sig af förnuftet inledas. Hvem skulle väl af dessa embetsmän och af de öfriga, som nu vidmagthålla tvånget, kunna vänta sig annat än strid mot näringsfriheten, om än Collegierna lemnades orubbade i deras gamla skick?»

Vid sin framställning af prohibitivsystemets olägenheter och faror utgår Hartmansdorff från en filosofisk undersökning af statens liksom af kyrkans natur och uppgifter. Båda framstå redan af begynnelsen såsom ett slags tvångsinrättningar med rent negativ verkningskrets, »såsom försäkringsanstalter för utrymmet att göra rätt»; de kunna »endast bestämma, hvad som icke må göras», och om hvarje regering gäller det, att »hennes verksamhet är missförstådd, om hon vill genomdrifva något». Då regering liksom kyrkostyrelse

aldrig godvilligt aflyser sina stadgar och förbud, äfven efter det dessa förlorat sitt relativa berättigande, kommer en ständig strid att stå mellan regering och folk, mellan ordningens målsmän och frihetens anhängare, mellan det gamlas vänner och det nyas banérförare. På det religiösa området har Luther befriat mänskligheten från medeltidskyrkans tvångsanstalter och villomeningar; på det värdsliga har Adam Smith framträdt som »det borgerliga samfundets läkare» och »vederlagt kongressers, ständers, kollegiers, kommittéers och andra vederbörandes spetsfundiga påståenden i näringsväg». Hartmansdorffs åsikt om statens ekonomiska uppgifter speglas paradoxalt i följande ord:

»Som yngling hörde författaren med förundran en gammal man säga, att den regent vore bäst, som ingen ting företog sig. Nu tror han sig inse meningen af den gamles yttrande. Ordningen är tystlåten, rättar alt i stillhet, så att man ej märker hennes egen tillvarelse, utan på det helas trefnad. Oredorna, sönderbrytningarna äro bullrande och draga uppmärksamheten på den, som åstadkommer dem.»

Hela det gamla systemet med näringstvång, statsförmynderskap, höga tullar, hinder för fri ekonomisk samfärdsel, den ena näringens gynnande på den andras bekostnad är obetingadt af ondo och bör snarast möjligt afskaffas. I Sverige utgör särskildt Allmänna magasinsinrättningen ett exempel på statens ovisa inblandning på ett område, som bör vara förbehållet den fria ekonomiska företagsamheten; den visar, hur man kan »skada i stort då man vill gagna i smått». Statistiska jämförelser bestyrka påståendet att prohibitivsystemet ingalunda tjänar till att stärka folkets ekonomi och statens finanser, utan snarare »förtärer sig själft»; särskildt en sammanställning af Sveriges och Norges tullinkomster bär vittne därom.

Hartmansdorff framstår alltså i denna skrift såsom en öfvertygad anhängare af den ekonomiska liberalismen, Adam Smiths af fysiokraterna förberedda åskådning, som J. B. Say och Simonde de Sismondi populariserade för samtiden. En närmare undersökning af hans källor skulle knappast äga större intresse; hans egentliga lärofäder äro redan nämnda, men han synes också hafva känt den italienske

fysiokraten G. Filangieris berömda arbete, af hvilket en sent kommen svensk öfversättning just vid denna tid utgafs.[1] För öfrigt var den nya ekonomiska doktrinen, i olika grad af utspädning, tillgänglig på mångahanda sätt, i broschyrer och tidningsartiklar, i memorial och riksdagsanföranden; det var knappast längre nödvändigt att gå till de ursprungliga källorna.

Hartmansdorff hade successivt tillsändt Lagerhjelm sitt arbetes olika delar och lät det senare undergå en gemensam granskning af denne, Adlerbeth och N. W. Stråle, till hvilka också Tannström slöt sig.[2] Lagerhjelm berömde särskildt afdelningen om ämbetsmännen, men hade för öfrigt vissa anmärkningar att göra; han måste tycka, att Hartmansdorff gifvit sig in på detaljer, som han ej kunde känna, och han tviflade på lämpligheten af dennes föreslagna »ministerialförvaltning», som alldeles skulle uppsluka de självständigt verkande kollegierna. Han fann därför en omarbetning nödig, men föreslog samtidigt, att kritiken af prohibitivsystemet genast skulle utgifvas som en särskild skrift.[3] Hans båda medgranskare funno likaledes, att prohibitivsystemets behandling borde »gå förut såsom banande väg till en vida enklare statsbyggnad» och att en ministerialstyrelse tills vidare vore omöjlig.[4] — Hartmansdorff blef något missmodig af denna kritik, han fann själf hvad han skrifvit vara »ganska klent», men kände sig sakna tillräcklig intellektuell energi för att utföra en omarbetning; »för Geijer vore det en ringa ting, men ej för mig».[5] Efter nya rådplägningar med Vogt och Wedel[6] hade han beslutit sig för att uppskjuta arbetets tryckning och utgifvande. Han synes hafva alldeles lagt det å sidan till tiden för sin återkomst till Sverige, ehuru han vid ett tillfälle uppläste ett stycke för Wedel och vid konungens besök i Norge yppade sin hemlighet för Wetterstedt.[7]

---

[1] Gaetano Filangieri, Lagstiftningens vetenskap, I—V, Strengnäs 1814—21.

[2] Almanacksanteckn. 18 nov., 6, 16 dec. 1820. Bref t. Lagerhjelm 6, 16 dec. Adlerbeths dagbok (U. U. B., F 850 b.) 9 april, 8 maj 1821.

[3] Bref t. Lagerhjelm, Kristiania 8 febr., 23 mars 1821.

[4] Anmärkningarna, dat. Stockholm 8 maj 1821, i H. S. n:o 21.

[5] Bref t. Lagerhjelm 8 febr. 1821. — Självbiograf. anteckn. 1821.

[6] Almanacksant. 10, 18 jan. 1821.

[7] Ib. 27 maj, 17 aug. 1821.

Hartmansdorff lämnade Kristiania den 5 sept. 1821 och uppehöll sig sedan en tid som Lagerhjelms gäst på godset Falkenå i Närke. Han läste sin skrift för Stråle och Lagerhjelm, som »någorlunda gillade kvintessensen», men han började samtidigt omarbeta den »efter en förändrad syntetisk plan».[1] Efter att tillsammans med Lagerhjelm hafva besökt två af rikets stormän, Adlersparre på Gustafsvik och Mörner på Esplunda,[2] begaf han sig till Uppsala, där han hade glädjen att träffa Geijer och Atterbom, Palmblad och Afzelius. Han läste sitt arbete för Geijer, men det framgår icke omedelbart, huru denne bedömde det.[3]

Den 28 sept. var Hartmansdorff åter i Stockholm efter fem års frånvaro. Han skyndade att återknyta bekantskapen med Schwerin, som han begärligt utfrågade om den senaste riksdagens politik; i dennes hus träffade han sedermera andra af oppositionens märkesmän, professor P. G. Cederschiöld och Argusredaktören J. Johansson; hans första intryck af den bekante publicisten sammanfattas i orden »dryg och ledsam». Han glömde icke heller att besöka assessorn Olof Zenius, den bekante liberale juristen, som jämte J. G. Richert varit lagkommitténs drifvande kraft.[4] Samtidigt sökte han naturligtvis sina götiska förbundsbröders sällskap och umgicks särskildt flitigt i C. F. Geijers hus; den 30 okt. var han ordförande på Götiska förbundets stämma. Men det visade sig snart, att hans nya intressen trängt de gamla i bakgrunden. Samtalen med Adlerbeth och Lagerhjelm, med Stråle och Södermark rörde sig icke längre om götiska dygder eller tyskt och franskt nationallynne, utan fördes hastigt in på de aktuella förvaltningsfrågorna. Det är tilllåtet att undra, om Hartmansdorff vid sina besök hos Ling på fäktsalen glömde fråga Asarnes skald, hvad han tänkte om kollegiernas domsrätt.[5] — På Götiska förbundets stämma gjorde Hartmansdorff en ny bekantskap, som fick stor betydelse för hans följande utveckling; han sammanträffade med den finskfödde öfverste J. P. Lefrén, Krigsakademiens

[1] Almanacksant. 15, 16 sept. 1821.

[2] Ib. 17—22 sept. 1821. — 18 sept: »Adlersparre talade med oss om spannmålsafsättning och mynt, om revolution 1809 m. m.»

[3] Almanacksant. 24—26 sept. 1821.

[4] Ib. 7, 11, 16, 17, 20, 25, 27 okt. 1821; 27 mars, 4, 17 maj 1822.

[5] Almanacksant. 9, 25, 28.

guvernör, initiativrik militär och mångsidigt intresserad i politiska och kulturella frågor. Man finner honom snart besöka denne på Karlberg, och deras meningsutbyten angå icke blott krigsförvaltningens organisation, utan också »religions- och samhällsförhållanden» i allmänhet.[1] Lefrén var i vissa frågor, t. ex. pedagogiska, en ifrig reformvän, men å andra sidan en bestämd motståndare till frihandelskrafven och varmt försvarsvänlig. Äfven med J. A. Hazelius gjorde Hartmansdorff vid denna tid bekantskap.

Om Hartmansdorff sålunda omedelbart sökte förbindelse med den liberala oppositionens märkesmän, glömde han å andra sidan icke, att en bredare väg till inflytande och anseende fanns på helt annat håll. Han hade icke offentliggjort sitt arbete och kunde därför alltjämt tänka på ämbetsmannens karriär; hans äregirighet förespeglade honom, att han skulle blifva statssekreterare för kammarärenden eller landshöfding. Han hade ju gamla löften från högsta ort, att han efter återkomsten från Norge skulle vinna befordran, men han måste förgäfves vänta på deras infriande; han fann sig i Stockholm »knappt bemärkt» af de ledande kretsarna.[3] Han gjorde visserligen allt för att blifva det; han uppvaktade både konungen och kronprinsen, både Wetterstedt och Rosenblad, både Fleming och Skjöldebrand, och genom generaladjutanten grefve Cederström fick han sin tämligen högtflygande »åstundan i ämbetsväg» framförd till majestätet själft.[4] På sin vän Strâles förslag anmälde han omsider sin önskan att erhålla en plats i kommittén för styrelseverkens reglering, och ehuru höga vederbörande knappast kände hans höga kvalifikationer för ett sådant uppdrag, blef han inkallad i densamma (nov. 1821).[5] Han började omedelbart sätta sig in i dithörande frågor. Han öfverlade om sin »styrelseplan» med Granberg, Leopold och Wirsén, hvilken senare illa tilltygade den.[6] Man finner honom snart ifrigt deltaga i kommitténs sammanträden och i dess privata öfverlägg-

---

[1] Almanacksanteckn. 30 okt., 25 nov., 2, 7, 11 dec. 1821; 27 jan. 1822.
[2] Jfr almanacksanteckn. 5 juli 1821.
[3] Självbiogr. anteckn. 1821.
[4] Almanacksanteckn. 29 sept., 6, 10, 16, 22 okt. 1821.
[5] Almanacksanteckn. 31 okt. 1821. Fullmakten af 13 nov. 1821. Tjänsteförteckn. 1826.
[6] Ib. 2 nov., 5, 6, 8, 15 dec. 1821.

ningar hos Mannerstam, hvarvid hans mening någon gång segrade.[1] Bland hans kolleger var för öfrigt presidenten Löfvensköld den, som han närmast kunde sluta sig till, och han tänkte en tid förena sig med denne om ett särskildt utlåtande; med kommitténs majoritet voro båda oense. Han blef dock snart öfvertygad, att han kunde uttrycka sin ståndpunkt endast genom en egen reservation.[2]

Utarbetandet at denna reservation upptog Harmansdorffs tid från början af år 1822 och beredde honom mycket bekymmer; han talar själf om sömnlösa nätter, då han plågades af aningar, att han »ej skulle gå i land med sitt företag och därigenom förlora det lilla anseende han kunde äga». Han arbetade som en förtviflad från kl. 4 om morgonen till 3 på eftermiddagen, försakade alla nöjen och höll på att alldeles förstöra sina ögon.[3] Under sina studier och spekulationer konstruerade han en figur, som afsåg att åskådliggöra sammanhanget mellan de olika grenarna af statsförvaltningen; han ansåg denna gifva honom själf god ledning, och han demonstrerade den med stor förkärlek för andra. Både konungen och kronprinsen, både Leopold och Atterbom måste taga del af denna hans »statsförvaltningsfigur», och icke ens damerna på bjudningarna, som förmodligen skulle hafva föredragit andra samtalsämnen, undgingo bekantskapen med densamma.[4] Redan före tryckningen af sitt stora arbete, där den skulle ingå som bilaga, gjorde han den tillgänglig i en litografisk upplaga, och under riksdagen 1823 spridde han den bland dem, som kunde tänkas intresserade. Ett vittnesbörd härom äger man i ett bref från en ledamot af prästeståndet, kyrkoherden S. P. Bexell:[5]

». . . Canzli Rådet Hartmannsdorff, Ledamot i Committéen för Reglering af Statens Embeten och Styrelsevärk, pro tempore en väldig talare på Riddarhuset och för öfrigt General Projectmakare, har såsom gengångare vandrat på klubbarne med ett förslag till ny organasation af Statens administrativa styrelse. Det förstås, att formerne

[1] Ib. 23, 26, 29 dec. 1821. — Den 29 dec.: »Öfverlade sista gången hos Mannerstam. Min mening om prester och läkare antogs.»

[2] Ib. 16 dec. 1821.

[3] Själfbiogr. anteckn. 1822.

[4] Almanacksanteckn. 15, 26, 28, 30 april, 9 maj, 20 juni 1822; 23 mars 1823.

[5] Till kontraktprosten M. Ullman, dat. Stockholm 18 mars 1823. (Fjäre och Viske prostarkiv. Landsark. Lund.) Jag har amanuensen Edw. Kleberg att tacka för kännedomen om detta bref. — Jfr almanacksant. 8 mars 1823.

äro tillskurna efter ett alldeles nytt mode; också har han på et stort patent gjort desse former åskådlige uti åtskillige cirkelformer i stentryck, hvilka alt gratis utdelas. Förslagsmakaren saknar icke förtjenster af forskning och sakkännedom, men hans cirklar framkalla en viss comisk effect. Han föreslår ibland annat ett så kalladt Ecclesiastik Collegium, formadt efter vårt förr omtalte Consistorium Generale . . . Det förstås af sig sjelf, att indragnings- och besparingsprinciperne äfven borde uppenbara sig inom de Hartmansdorffske cirklarne . . .»

För öfrigt rådgjorde Hartmansdorff om sitt arbete med sina götiska vänner och med Schwerin, och han fick sakkunnigt biträde exempelvis af Claes Livijn på krigsförvaltningens och af J. O. Wallin på kyrkoförvaltningens område.[1] På sommaren 1822 reste han till Uppsala för att inhämta Geijers och Bibergs utlåtande om sitt arbete, närmast den principiella delen, men utsattes för en så skarp kritik, att han började misströsta. Efter en öfverarbetning vädjade han ånyo till Geijers omdöme och fick »någon uppmuntran», men insåg själf bristerna och kastade sig i stället på den speciella delens utformning.[2] Han sökte träget upplysningar i ämbetsverk och hos administrationens spetsar, bland andra statssekreterarna Danckwardt och Quiding, och han aflade också ett och annat forskningsbesök i riksarkivet. För öfrigt lät han Richert genomgå framställningen af justitieförvaltningen och hade med denne långvariga diskussioner.[3] — I dec. 1822 kunde han påbörja tryckningen, och i aug. 1823 kunde han låta bland riksståndens medlemmar utdela större delen af verket.[4]

En framställning af grundtankarna i Hartmansdorffs betydelsefulla arbete torde här vara på sin plats. Liksom i det otryckta utkastet gör han först gällande, att en grund-

[1] Ib. den 10, 12 mars, 2, 5, 11 sept., 13 okt. 1822. Den 9 maj heter det: »Begynte mitt arbete igen efter inskränktare måttstock.»

[2] Almanacksanteckn. 3—6 juli, 21, 23, 26, 29 juli 1822. Själfbiograf. anteckn. 1822.

[3] Almanacksanteckn. 22, 26 juni, 5, 8, 10, 13, 14 juli, 24, 26 sept., 9, 28 okt., 6, 8, 9, 11, 12 dec. 1822.

[4] Ib. 16—21 dec. 1822. Ett flertal bref till Palmblad i H. S. n:o 5 låta oss följa tryckningens gång, i hvad angår del II; del I trycktes i Stockholm. Del II var vid utdelningen i aug. 1823 färdigtryckt till s. 270; först i sept. började H. tryckningen af »Drätselförvaltningen»; hela verket var färdigt i dec. 1823. — Manuskriptet återfinnes i H. S. n:o 22—27. Åtskilliga afvikelser från den tryckta texten kunna konstateras; af vissa afdelningar finnas olika redaktioner.

lig omdaning är afsedd och att kommittén väl kan anses bunden af grundlagarnas principer, men icke af deras »reglementariska» bestämmelser. Han fasthåller också vid sin gamla tanke, att reformerna i viss mån böra lämpas efter motsvarande norska förhållanden. Då han sedan inlåter sig på en filosofisk undersökning af statens väsen och ändamål, märker man snart det nya inslaget af Schellings spekulation, särskildt af dennes »polaritetsteori», som i viss mån förebådar Hegels dialektiska metod.[1] Det är ständigt tal om motsatser, som måste förlikas i en högre enhet, det allmänna och det enskilda, tvång och frihet, skydd och förkofran, säkerhet och frihet. I motsats till sin tidigare åskådning häfdar Hartmansdorff numera, att regeringen icke till sitt väsen måste syfta uteslutande (men väl öfvervägande) mot skydd, mot negativa och prohibitiva åtgärder, liksom folket icke uteslutande (men väl öfvervägande) måste representera frihetens anspråk, de positiva och framåtdrifvande krafterna. Med hänsyn därtill måste både regering och folkrepresentation hvar för sig äga fritt lagstiftningsinitiativ och absolut veto. Med hänsyn därtill böra också både regering och representation inom sig äga organ för det positiva såväl som för det negativa, för den samhällsbevarande tendensen såväl som för den frihetskräfvande. Inom representationen är ett öfverhus, som delar makten med underhuset, kalladt att utgöra det samhällsbevarande elementet; inom regeringen är förvaltningen, som delar makten med domstolarna, kallad att tillgodose behofvet af framåtskridande och »förkofran». Inom förvaltningen åter står regenten som representant för »skyddsanspråken», ministrarna som representanter för »förkofringsanspråken». — Regeringen, såsom skyddsintressenas främjare, äger att själfständigt förfoga öfver åklagarmyndigheten, krigsmakten och utrikesledningen; folket åter, såsom förkofringsintressenas målsman, svarar till öfvervägande del för den andliga och materiella utvecklingen inom samhället. På näringslifvets område kan regeringen verka befrämjande endast genom »uppmuntran till nya upptäckter, vård om späda men lofvande näringar, läroanstalternas förbättring, de erforderliga

[1] Schelling nämnes ej, men hans inflytande är påtagligt. I H. S. n:o 41 finner man anteckningar ur Schellings föreläsningar.

kunskaps- och färdighetsprofvens stegring i mån af näringarnas framsteg o. s. v.». Den har för öfrigt att, med ett slags förmynderskap, vaka öfver bevarandet af de nedärfda skatterna på det materiella så väl som det andliga området, men den hade i Sverige liksom på andra håll skapat ett öfverdrifvet näringstvång, som medfört en mängd onödiga förvaltningsorgan. — På denna punkt framträder en modifiering af Hartmansdorffs tidigare åskådning, som principiellt afböjt hvarje uppmuntran åt en enskild näring och i långt skarpare ordalag vändt sig mot prohibitivsystemets tvångsmekanism. Hartmansdorff kunde med skäl yttra, att de flesta skulle finna honom för litet snarare än för mycket liberal i denna fråga.[1] — Ett slags högre enhet af statsförvaltningens båda hufvudafdelningar, skyddets och förkofringens, utgör den s. k. »medelafdelningen», som omfattar både drätselförvaltningen och ett statssekreteriat, tillsammans utgörande ett slags *anima regni*.

Förvaltningsärendena böra lämpligen handläggas i tre instanser, af hvilka den mellersta bör äga *kollegial* form såsom särskild garanti för oväldighet och sakkännedom; i den första och tredje instansen, där förfarandet måste eller kan göras mer hastigt och summariskt, tillkommer beslutanderätten blott *en* person, landshöfdingen resp. konungen, båda visserligen omgifna af rådgifvande, kontrasignerande och ansvariga föredragande. Kollegiernas pröfning är nödig särskildt med hänsyn till den prohibitiva näringslagstiftningen med dess nästan oöfverskådliga mängd af speciella författningar, som hvarken landshöfdingen, vanligen en före detta militär utan förvaltningsrättsliga studier, eller den af arbete öfverhopade statssekreteraren kan tillbörligt känna och behärska. — Den första instansen utgöres, oafsedt de militära myndigheterna, af konsistorier, länens hälso- och fattigvårdsdirektioner samt konungens befallningshafvande. I andra instans finner man ett krigskollegium, ett sjökollegium, ett ecklesiastikkollegium, ett näringskollegium, hvilket i sig uppslukat bergs- och kommerskollegierna, och ett kammarkollegium, som äfven öfvertager statskontorets befogenheter. Den tredje och högsta instansen utgöres af

[1] Svensk Litteraturtidning 1824, sp. 349.

konungen i statsrådet, hvilket senare bör utgöras af sju föredragande och två (eller tre) »kontrollerande» statsråd,[1] hvarjämte en för hela förvaltningen gemensam statssekreterare bör finnas. Rikets allmänna ärendens beredning indrages; den ersättes af statsrådsberedningen. Justitieministern blir ej längre medlem af Högsta domstolen; justitiekanslersämbetet indrages. Utrikesministern tager ingen befattning med inrikesärenden (polisuppsikt); hofkanslersämbetet indrages. Chefen för krigsförvaltningen, som bör vara en generalsperson, förenar generaladjutantens och statssekreterarens hittillsvarande befogenheter; förhållandet inom högsta sjöförvaltningen är analogt. Chefen för ecklesiastikförvaltningen öfvertager tryckfrihetens öfvervakande. Chefen för näringsförvaltningen[2] äger föredraga äfven vid utnämning af landshöfdingar och taga befattning med allmänna ärenden rörande riksdagen. Drätselförvaltningens chef ställes i spetsen för ett radikalt centraliseradt finansväsende: äfven alla *bevillningar* uppbäras af konungen, och riksdagens särskilda finansförvaltning upphör i och med riksgäldskontorets indragning. På tal om tullverkets omorganisation framhålles under jämförelse med norska förhållanden dess omständliga och kostsamma mekanism, som i väsentlig grad lägges prohibitivsystemet till last. — I ett särskilt kapitel behandlas »ämbetsmäns stånd och villkor», och därvid framlägger Hartmansdorff ungefär samma reformförslag, som möta i det otryckta utkastet. Tonen har visserligen något dämpats, men en skarp kritik riktas dock mot »hofmäns och officerares företräde» på den civila ämbetsmannabanan, mot den föråldrade rangordningen, mot det tomma titelväsendet. Stor vikt fästes vid skärpta examenspröfningar och en ny pensionsinrättning.

Det mest karakteristiska i Hartmansdorffs förslag är kollegieinstansens bibehållande och utsträckning till förvaltningens alla grenar, och motsatsen till hans tidigare ståndpunkt är här skarpt framträdande. Kollegiernas »stilla, jämna och välgörande inflytande» framhålles starkt, likaså

[1] Ministertiteln tilllägges i öfverensstämmelse med det otryckta förslaget endast justitie- och utrikesförvaltningarnas chefer. Argumenteringen härför (I, s. 213) är också öfverensstämmande.
[2] I det otryckta arbetet användes ännu termen »inrikesförvaltning».

deras sakkännedom och självständighet i jämförelse med »ministerbyråer» af ett eller annat slag. Sammanhanget mellan kollegieförvaltningen och den prohibitiva näringslagstiftningen, som för Hartmansdorff äger afgörande betydelse, har han visserligen redan långt tidigare haft klart för sig. — På tryckfrihetens och pressens roll ser han med något andra ögon än tidigare, då han i sitt otryckta arbete prisade deras välsignelser; han finner numera,[1] att tidningarna mest åsyfta ekonomisk vinst och offra åt ytligheten och pikanteriet, och han fruktar, att presskritiken kan skadligt inverka på ämbetsmännens självständighet.

Hartmansdorffs arbete blef naturligtvis uppmärksammadt af den samtida pressen i sammanhang med kommittémajoritetens betänkande. Särskildt intresse erbjuder Geijers i Svensk Litteraturtidning»[2] införda recension, som torde spegla hans tidigare muntliga kritik. Geijer erkänner arbetets »lärorika utförlighet» och dess »öfver det vanliga höjda och mera omfattande åsikt af staten», men han påpekar också »brister i författarens metod», »hans afgjorda böjelse att dogmatisera», hans sträfvan att våldsamt pressa in det rika innehållet i det fastslagna schemats kategorier. Systemets själfva filosofiska grundval, »den bekanta figuren af tvenne stridiga krafter med en *indifferenspunkt* och motsatta *poler*, som i naturfilosofin först gjort sig famös», Schellings lära, som Geijer erkänner sig själf hafva »någon gång öfver höfvan brukat», blir här föremål för hans kritik. Det synes honom, som om de motsatta krafterna i själfva verket måste neutralisera hvarandra, så att resultatet icke blir verksamhet utan hvila, och han föredrager framför Hartmansdorffs sinnrikt kombinerade skydds-, förkofrings- och medelafdelningar den vanliga indelningen i lagstiftande, dömande och verkställande makt. Han beklagar, att icke »medelorganisationerna» (familj, korporation, stånd) fått en självständig plats i Hartmansdorffs system, och han ser sig nödgad fastslå, att dennes statsuppfattning präglas af samma mekaniskt-formella åskådning som det s. k. kontrollsystemets,[3] ehuru

[1] I, s. 133 f.
[2] 1824, n:o 13, 15, 17, 18, 20.
[3] Geijer hänvisar till sin framställning af detta i Nytt ett och annat i anledning af frågan om akademiska jurisdiktionen. Se hans Samlade Skrifter, I:4 (Stockholm 1851), s. 145 ff.

han syftat utöfver detta. Förslaget om förvaltningsärendenas pröfning i tre instanser vinner däremot Geijers principiella gillande, ehuru han icke vill gå med på inrättandet af ett ecklesiastikkollegium. Slutligen yttrar han sitt tvifvel, huruvida den föreslagna omorganisationen verkligen skall kunna medföra en minskning av ämbets- och tjänstemännens antal.

Geijers kritik hade onekligen riktat sig mot självfva lifsnerven i Hartmansdorffs system, och denne sökte i sitt genmäle[1] vederlägga de gjorda anmärkningarna utan att egentligen indraga några nya synpunkter i diskussionen. Han glömde därvid icke att afsvärja den mekaniskt-formella statsuppfattningen;[2] kritiken i detta afseende bör hafva haft en särskildt bitter smak för honom. Han begagnar tillfället att utveckla sin åsikt om korporationernas betydelse: han ser i dessa »förmedlingspunkter mellan nationalrepresentationen och individen» och »de rätta bildningsanstalterna för en nationalrepresentant»; de fylla på ett annat område samma uppgift som kollegierna inom statsförvaltningen. Det var i själfva verket Geijers i »Nytt ett och annat» utvecklade ståndpunkt, som härutinnan påverkat Hartmansdorffs.[3]

Geijer hade i sin recension föga berört Hartmansdorffs praktiska reformförslag och icke alls hans förvaltningshistoriska utredningar. Om värdet af enskildheterna i de förra kunna meningarna vara delade, men icke om den forskarenergi, som ligger bakom de senare. Samtiden, som på detta område icke var bortskämd, fann dem »i hög grad intressanta och fullständiga»,[4] och eftervärlden erkänner, icke minst med hänsyn till dem, det storartade i Hartmansdorffs arbetsprestation. (Forts.)

---

[1] Svensk Litteraturtidning 1824, n:o 42—45. Jfr bref t. Palmblad, Stockholm 10 maj 1824. — En »förklaring» af Geijer infördes sedermera i n:o 62.

[2] Han gör det med en hänvisning till själfva slutorden af arbetets del I (s. 289).

[3] Själfbiogr. anteckn. 1824.

[4] Argus den tredje 17 apr. 1824. Tidningen aftryckte i en följd af nummer delar af »Drätselförvaltningens» historik.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Erik af Pommerns jordebok af år 1413.

Erik af Pommerns stora jorde- och skattebok af år 1413 är som bekant känd endast genom de utdrag, som gjorts af Johannes Bureus i hans samlingsverk »Sumlen» (F. a. 12 å Kungl. Bibl.). Dessa utdrag äro aftryckta dels af Hausen i »Bidrag till Finlands historia» (del 1, s. 301 ff.), dels af Klemming i »Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif» (bih. I, s. 161 ff.).

Vid en närmare granskning af Burei handskrift finner man[1], att utom hvad som sålunda blifvit tryckt ytterligare några korta anteckningar af Bureus härröra ur samma källa. De anträffas å fol. 68 och gälla Dalarna, Gästrikland, Uppland och Södermanland. Som hvarje notis ur den viktiga, tyvärr numera förlorade jordeboken är af intresse, aftryckas dessa anteckningar här nedan.

I Årlinge h. 6—18 p*und* korn. Pen*ningar* — $7^{1}/_{2}$ m*ark* $2^{1}/_{2}$ öre på Loghö 1—$2^{1}/_{2}$ p*und* korn. — 10 d.

Närdinge h. 14 landbo, somt Vpsala öde

Öknebo h. 11 landbo konungz Vpsala öde göre 4 m*ark* 10 or*tugar* pen*ningar* korn — 2 lester $2^{1}/_{2}$ pund.

Mantalet på (Gottland aut ut ille) Gulland 2,300 man.

Gestrijk(-inge-)[2]land skiftes i tu [{$\frac{1}{2}$}]:[3].

[1.][3] Vpland, der i äre $6^{1}/_{2}$ sokner

[2.][3] Rodhen, der i äre $2^{1}/_{2}$ *sokner*: Hambr, Hille och $^{1}/_{2}$ Walbo.

Borghnäs ligger i Tuna sokn (vide folio 253) ett slott widh Kopparberget.

Tjeru giordes ut på Vermdö ett ämber hwar man. och pen*ningar* til tunnewedh och begerewedh — alle $11^{1}/_{2}$ m*ark*.

Hwar skattbonde i Öknebo giorde ut 15 lass wedh och på Färingö 24 dagzw. utan annat.

S. T—g.

[1] Se Styffe, Skandinavien under Unionstiden (3 uppl.), s. 366.
[2] Skrifvet såsom tillägg öfver raden.
[3] Det inom klammer satta är tillskrifvet med annat bläck.

Några anteckningar från krigsåren 1788—90.

Vid en undersökning af de kvarvarande resterna af gårdsarkivet på Haneberg i Näshulta socken, Södermanland, påträffades bl. a. nedanstående under krigsåren 1788—90 i Reval gjorda anteckningar. Manuskriptet består af åtta sammanhäftade blad och bär rubriken »Fugitive berättelser uti Reval, under min därvaro samlade». Författarenamn saknas.

En undersökning af handstilen visar, att anteckningarna äro nedskrifna af kungl. sekreteraren Morten Fredrik von Engelhardt. Han föddes 1734[1] och var näst äldste sonen till öfversten Wilhelm Gerhard von Engelhardt, en livländsk adelsman, som trädt i svensk tjänst och med berömmelse deltagit i Magnus Stenbocks fälttåg i Tyskland. Morten von Engelhardt var under en följd af år ämbetsman i Stockholm, utnämndes 1760 till kopist i kanslikollegii expedition och var 1763—68 kanslist sammastädes. Han tycks under sin ämbetsmannatid lifligt ha intresserat sig för de politiska strider, som då rasade. Flere afskrifter med hans hand af politiska visor och paskiller vittna därom.

Enligt Anrep flyttade han från Sverige till Livland 1792, en uppgift som måste vara felaktig. Af de von Engelhardtska papperen framgår nämligen, att han var bosatt i Estland redan 1784, då han af friherren Fredrik Adolf von Rosen köpte godset Lückholm i Nuckö socken. Köpet utföll emellertid ej lyckligt, och von Rosen måste efter två års förlopp återtaga gården. De sista femton åren af sitt lif torde Morten von Engelhardt ha varit bosatt i Reval. Af ett bref till hans bror, majoren Ernst Ludvig von Engelhardt, från Carl W. von Krassow framgår, att han bodde i denna stad 1787, och från år 1795 finns ett bref till honom adresseradt till Reval. Han dog ogift i Reval 1803.

Anteckningarna ha antagligen efter Morten von Engelhardts död bland hans öfriga papper kommit till brodern Ernst Ludvig von Engelhardt, som då innehade Haneberg.

1788.

Brigadieren gref. Wachtmeister skall hafva haft en ansenlig summa i guld och silfver med sig, då han blef fången, hvilcken admiralen Greigh lät honom få behålla. Om summan honom i Petersburg blef fråntagen, då han sedermera ditkom, vet man ej.

Ryska capitainen Berg, som med dess skepp Wladislaw blef til fånga tagen, skall hafva haft med sig en kista med silfver pänningar — sådana skall hvart ryskt skjepp, som var ämnat till archipelagen haft med sig. — Denna kista skulle Berg fått behålla orörd, enligt hvad fendrik Debesche mig muntel. i Reval berättade; men denna utöfvade generosité nekas af vederbörande i Reval. Denne Debesche var uppå major Christiernins skjepp, som eröfrade skjeppet Wladislaw

och förde detsamma til Sveaborg, samt blef äfven med Christiernin och dess hela besättning sedermera fången förd til Reval.

Konungen i Sverige skall med ganska litet sällskap spisat middag hos en pastor i ryska Finland. Gen. lieut. Michelson skall därom fått rapport genom en öfverlöpare och drögde så länge, at han med et detachement dit kom $1^{1}/_{2}$ timma sedan konungen var bårtrest.

Af en trovärdig man, major Traubenberg, blef mig sagt, at gen. Hastfehr, då han stod vid Nyslott, har af commendanten där begärt vapenhvila och at fritt få aftåga, hvaruppå svarats, at den commenderande generalen skulle först däröfver frågas, men at om natten därpå Hastfehr aftågat. Nämde man sade äfven, at i fästningen då icke salt och mjöl varit, utan at råg måst malas med handqvarn för besättningen, samt ingenting lättare varit än at tvinga fästningen til upgifvande, om Hastfehr allenast stått längre qvar där.

Om natten för den dagen, då de otrogne finske officierarne en corps declarerade hans Majt., at de icke ville med sina underhafvande corpser agera offensift emot Ryssland, skall capit: Ladou vara gången till den ryska yttersta posteringen, som lieut. Below commenderade och Ladou kände. Honom sade Ladou, at han genast skulle skaffa sig at få tala vid general Sprengporten, hvilcket även skedde. Sprengporten skall spelt kort med andre generaler, och efter et kårt samtal med honom skall Ladou bekommit en ansenlig summa uti nya hålländske ducater — i Petersburg slagne — at efter aftal utdela emellan de sammansvorne. Ladou gick uti all hemlighet tilbakars. Denna smörjan deciderade desamma ännu mera at göra det emot riket och konungen förrädiska steget, som i början nämnes. Sprengporten skall ock för denne coup fått en ansenlig belöning och en ganska nådig accueille.

Hela vintren och våren 1789 skall rapporter från Carlscrona til Köpenhamn gått til Kaslainow öfver flåttans tilstånd och utrustande samt att oenighet emel:n officerarne där varit, och at all möjelig utdrägt gjordes af de missnöjde uti flåttans snara utrustande.

En viss hög man i Reval bekom om våren 1789 ifrån ryska arméen i Finland en lista uppå alla svänska armeens ståndsqvarter med namnen uppå hvar by, där de stodo, och styrkan af hvarje där i byarna stående corpser.

Capitaine Trewenin, som om hösten 1788 intog Hangö udd, underhölt genom bönder en hemlig brefväxling alla veckor med någon i Helsingfors, som rapporterade alt hvad där föreföll.

1789.

Då ryska brigadieren Trewenin uti october 1789 intog de 2:ne på öar i finska skjären anlagda batterier, skola de svänska där skutit både med glödande och andre kulor för bittida,[1] så att ingen enda hunnit fram til de ryske fartygen, och då desse kommo närmare,

---

[1] I marginalen: Af en dansk canonier på Trewenins skjepp fick [jag] sedan veta, at kulorna ifrån sv: batterierne hunnit til skjeppen, ty allena på nämde skjepp blefvo 10 man dödade och för hans i sjön kastade.

uphörde hela canonaden, och skall Trewenin icke funnit därstädes annat än endast canonerne och en ko samt några får til byte. Folcket skall med båtar flytt därifrån.

Brigadier Trewenins förlust vid den misslyckade landstigningen, hvilcken strax därefter skedde, hölts i Reval ganska hemlig.

Ifrån det skjepp[1] af Trewenins lilla escadre, som vid dess afsegling i finska skjären blef fast uppå en klippa, skall Trewenin bårttagit alla canonerne, ammunitionen och matprovisionen samt alla rörlige saker och skall hafva lämnat endast några fat franskt brännvin, hvilcket Trewenin, då han bårtseglade, sett, att de svänske afhämtat.

Vid Trewenins ankomst uti oct: 1789 til Reval strandade dess egit skjepp af 74 canoner på en sandref vid Wolfsöö, emedan märkena af flaggor där voro af honom illasinnade menniskor — som sades — bårttagne. Däröfver sades, at Trewenin begärt undersökning.[2] — De öfrige skjeppen strandade äfven, men kommo oskadde lös, och Trewenin reste därefter til Petersburg. Dess skjepp blev alldeles sönderslagit och masterna afkappade; en del av canonerne kunde bärgas och hela manskapet. Ibland de qvarblefne canonerne voro även de, som tagits nyl. förut uppå de 2:ne batterierne i finska skjären. Så at uppå denne Trewenins stora och här berömda expedition 2:ne lineenskjepp gått förlorade.

D. $\frac{4}{15}$ November ankom utanför öarna vid Reval et litet svänskt fartyg med stilleståndsflagg, öfverlämnande några kammarherren baron Ungern Sternberg af Hohenholm uppå Dagön tilhörige bönder, hvilcka blifvit väderdrifna til Finland, och som sades i brist af föda därstädes begärt komma hem igen. Bönderna blefvo i regeringen häröfver afhörde, och samma dag afgick en rapport därom med en exprés til Pettersburg. — Sedan ärfor man med visshet, at desse bönder, 7 til antalet, voro ifrån öen Worms, öfverste bar: Stackelberg tillhörig. Bönderne blefvo emottagne, svänska fartyget infört i hamnen, styret tagit til vaktskjeppet, och den commenderande officieren hållen såsom fängslig på därstädes. Nu blef åter sagt, at bönderna haft goda dagar i Sveaborg, och at de där haft tilräcklig dagspenning för arbete de där gjort.

D. 9 och $\frac{10}{21}$ nov: lade admiral Tschitkakofs flåtta, 10 lineenskepp och 5 fregatter, innanför bållvärket vid Reval, och manskapet inqvarterades i förstäderna och de närmaste byar på landet. Krutet uppfördes uti de runda tornen af fästningen. Vid uppförseln däraf sades vara stulna 162 kaggar. Vid et byte av några kaggar emel:n matroserna kl. 2 om natten sprang et hus i förstaden i luften, hvarvid några menniskor blefvo olyckeliga.

[1] I marginalen: Detta skjepp kallades *Den nordiske örn* af 66 canoner och var en af Kaslainofs flåtta, som öfvervintrade 1788 och 89 i Kjöpenhamn.

[2] I marginalen: Vid undersökningen fants at inga flaggor varit bårttagne.

Uti octobr. i slutet deraf blef ryska [lucka i handskriften] Nilus, som förde lineenskjeppet [lucka i handskriften] af stårmen kastad på Kokssjär vid Wrangelshålm, afkappade masterna och gaf nödskått, men emedan stårmen var så häftig, kunde bönderna på ber:de hålme ej ro ut at hjelpa dem. Skjeppet kom löst och blef väderdrifvit til Hochland, där et förbigående kjöpmansfartyg räddade en del af besättningen, hvaraf dock 300 man, som sades, gått förlorade — detta berättat af bönderna på ön til deras herre.

Octobr. Et krigsskjepp af ammiralen Kruses flåtta, då den gick ifrån Reval til vinterqvarter i Cronstadt, har i stårmen skilts från flåttan, och, som tros, strandadt under svänska finska vallen, emedan ingen underrättelse om detta lineenskjepp i Reval sedan ärhållits, om det blifvit af svänskarne tagit el:r gått i grund.

D. 7 sept. marcherade den friska delen af besättningen på fregatten Venus,[1] som under neryska vallen af ryssarna förl:n sommar blef tagen, ifrån Reval och som sades til Catharinoslaw. Officierarne voro 15 och de gemene något öfver 150 man. En major Toll med vakt af stadsvakten beledsagade dem till Polotsk. Han sade mig, at 40 man under vägen dit blifvit döde. Samma dag de fångna afgingo, ankommo genom exprés ifrån käysarinnan 3,000 rubel til gouverneuren i Reval, för at därföre kjöpa kläder och skor til desse fångarne; 1,000 rubel däraf, som sades, blefvo genast sända til major Hanssen, chefen af denna fångne besättning. De öfrige 2,000 rub: blefvo i Reval af vederbörande behålne.

Oct. d. 24 och 25 hördes uti negden af staden Wesenberg en stark canonade ifrån Finska viken; men som man sedermera uti gazetterne icke funnit, at någon bataille til sjös el:r lands åt den sidan uti den tiden förefallit, så begynte man i Reval at tro, det denna canonade var ifrån det ryska skjepp, som vid Hochland strandade och hvarom förut är nämt.

Nov. d. 10 lade admiralen Tschitkakofs flåtta, 10 rangskjepp, 5 fregatter och 1 kutter ifrån redden af Reval inom träbållvärket. Detta förut anoteradt.

Dec. d. 6. hörde man, som sades, åter en canonade ifrån Finland.

Dec. d. 16 afmarcherade ifrån Reval 30 st. fångne svänskar, tilfresknade soldater af majoren Hansens besättning, en tagen cooprardie skjeppare och dess besättning, til Ryssland, huru långt var obekant.

1790.

D. $\frac{6}{17}$ martii tog svänska sjöcapit: baron Cederström med 2 fregatter in Baltisk Port och förnaglade canonerne på skansarne och upbrände magazinerne där.

---

[1] I marginalen: Denne besättning, officierare och gemene, voro 3 dagar på redden af Reval utan mat innan de debarquerades och ryska commendeuren af skjeppet gick neder til sina gemena at äta för at visa sin fattigdom på mat. Detta hafva de svänske fångne officierarne sagt mig.

D. 7 el:r 8:de blef svänske skjepparen [lucka i handskriften], som blef vid skånske vallen år 1788 af ryska flåttan med dess ifrån Bartholemy förande skjepp tagen och förd til Petersburg, men såsom bårgare i Ostende vintren 1790 lösgifven, tagen jämte en svänsk styrman i Reval och til Ryssland bårtförde, emedan de ansågos såsom spioner och man i Reval efter affairen i Port baltique blef uppå alla svänskar ganska uppmärksam och trodde dem vara spioner; utom dess förde denne skjeppare et liderligt lefverne i Reval och uppehöll sig där, då han likväl hade låf at gå til Riga öfver gränsen.

D. 18 martii — g: stylen — gick ryska capit: Gräwerietz, som förde en fregatt, ut ifrån Reval at recognoscera.

D. 25. kommo 500 cosaker ifr. Finland til Reval at hålla strandvakt; sedan kommo af dem ännu några 100 til samt 2 batailloner af storfurstens curasierregimente, af hvilcka 1 bataillon blef i Reval och 1 til Wesenberg. Cosakerne skulle berida hela stranden uti visse stationer ifrån Werder til Narva.

D. 8 april gingo hela besättningen af ryska flåttan i Reval ombord.

D. 10 kom en myckenhet drifis där i hamnen, så at flåttan, 10 rangskjepp och några fregatter, först d. 18 g: st: kunde lägga sig på redden.

D. 20 hördes ifrån finska sidan en stark canonade til Reval och stranden ända till Wesenberg.

D. $\frac{2}{13}$ maji middagstiden skedde af svänska flåttan en attaque på den ryska i hamnen vid Reval, som aflåpp med förlust af skjeppet Printz Carl, som blef fånget och et d:o, som svänskarne sjelfve upbrände vid Wulfs ön.

D. $\frac{8}{19}$ blef 3:ne paquetter med kongl. svänska sigillet och utanskrifter på fransyska til commenderande chefen af svänska flåttan at upbryta på en — — — högd, af en strandriddare funnen på stranden af Wulfsön och afgifven til gouverneuren i Reval. Paquetten voro ej våta el:r skadade, och med dem var en lös svänsk signal charta. Man trodde detta vara en list af hertigen.

D. 4 ifrån kl. 3 til 8 om mårgonen hörde man ifrån finska sidan en stark canonade. Det sades sedan, at svänska flåttan manoevrerat med svänska och ryska flaggorna emot hvarandra för at låcka flåttan i Reval ut på rymden, men afton förut hade ryska admiralen fått en courier med tidning ifrån Cronstadt, at flåttan ej kunde utlöpa.

Den $\frac{2}{13}$ maji attaquerade hertig Carl af Södermanland med svänska flåttan den ryska escadren, liggande för 2 anckare fram och bak på redden vid Reval, och med förlust af 1 skjepp, Printz Carl, som blef fånget och 1 d:o Riksens Ständer, som de svänske vid Wolfsön upbrände, drog sig tilbakars. Ryssarna angifva själfve, at vid detta tillfälle för dem upgått 11,000 kulor och 44,000 ℔ krut. De gemene hafva bekänt, at deras canoner, emedan en sida af deras batterier endast kunde nyttjas, blifvit så varma, at om bataillen varat 1/2 timma längre, hafva deras canoner ej kunnat brukas, då följden

varit för dem olyckelig; men detta nekas af officerarna. Under actionen blef krut och kulor nedförda till stranden och en del i båtar redan inlastadt för att därmed fournera flåttan, men hvilcket blef öfverflödigt. — Åfven var den ankomne bataillonen af storförstens curassiers regimente, som öfv: lieut: Traubenberg commenderade, och cosakerne samt jägarne — de senare under öfv: lieut: baron Schillings commando — någre 100 man upstälte på särskilte ställen för at vara tilreds at afhålla en landning. Stadsvakten, som äro ungefl:n 500 man och bestå merendels af invalide soldater, voro på vallarne jämte canoniers, dit staden utur dess magazin på Ryssgatan en 3:ne veckor förut hade afgifvit 250 pikar och 100 så kallade spanska knifvar (spanische Messern) som voro af denne skepnad.[1] Pikarne voro sådane.[1] Desse gevären jämte en stor myckenhet af bjulbössor, nackhakar och dunder hakar af mässing samt öfver 400,000 kulor af flere calibre höra staden Reval egendomeligen til, äro största delen ifrån herrmästerliga tiden och förvaras uti bästa ordning i berörda magazin. Där äro äfven fylda och ofylda bomber; men stadens krut förråd och äfven det, som Riga egde, blef med vinterföret i början af 1789 uppå keyserlig befalning affört til Petersburg emot svänskarne. Och om detta lån af kronan någonsin betalas, kan man sätta i tvifvelsmål.

För at återtaga tråden af åfvanrörda attaque bör äfven nämnas, at alla borgarne och deras gesäller och drängar, som skalle utgöra 2:ne särskilte corpser och sades utgöra öfver 10,000 man samt förut voro upskrefne och indelte til stadens försvar på vallen, äfven vid detta tillfälle blefvo samlade äfvensom ock de så kallade Schwartsen Brüder til häst. Så snart som svänska flåttan sågs ankomma emel:n öarne för Reval, så uppdrogs alle bryggorne omkring staden undantagandes Dombryggan, öfver hvilken innevånarne i förstäderne införde sin redbaraste egendom til sina bekante i staden, så at körslen var obeskrifvelig, äfven som räddhågan för stadens bombardement och upbrännande hade intagit allas sinnen. Emellertid voro fenster och ställen, hvarest man kunde se denne bataille med nyfikne ögon upfylt, och skall densamme, så nära under ögonen och emedan den starka vinden, som bårtdref genast krutröken, ut giort en den försyntesta scene, och emedan vinden var på sidan ifrån staden til Wiems landet, så hörde man i staden ganska svagt skåtten, utan såg endast elden och huru vatnet flög i luften för de kulor åtfölgde vågorne.

Oaktadt at ryske officierare blefvo sände at taga det svänska mastlösa skjeppet Prins Carl i besittning, sedan det hissat rysk flagg, så hände dock, at både officierne och gemene blefvo af ryske matroserne plundrade, kistor och coffertar upslagne, äfven ur underofficiernes fikor, surtoutter och silkeshalsdukar ifrån kroppen afrefna.

Matroserne stårmade in i fartyget igenom canon gluggarne och kajutfönstren och bårtförde alt hvad de öfverkommo; och oaktadt at

---

[1] I manuskriptet finnas teckningar af pikarna och de spanska knifvarna. De senare äro bardisaner försedda med en taggbesatt, rund klubba.

admiralen Tschitkakow gaf sedan en sträng befalning och i bref til majoren Sahlstedt låfvade at kosta alltsammans åter, så blef dock ganska obetydeligt af det myckna förlorade tilbakars gifvit.

D. $\frac{3}{14}$ skedde tacksägelse för den i Revals hamn öfver de svänske vundne seger i alla kyrkor i staden.

Fjorton dagar därefter näml: i pingstveckan, berättades, at svänska flåttan på dess station emel:n Reval och Kalskbogrund bårttagit utan betalning en 20 st. bondbåtar lastade med ved ämnade til Reval, men folcket med båtarne fingo fara hem igen; äfven at ock 3:ne ryska fartyg, lastade med tallbräder i Narva för procureur Wangersheims och ryska colleg: assessoren Popoffs etc. räkning i Reval, blifvit af svenska flåttan med folck och fartyg bårttagne; som ock en quantité kronbränvin, som på et neutralt fartyg ifrån Reval til Petersburg afgick och tilhörde håfrådet och assessoren von Meiners och Christopher Barrnoff.[1]

Äfven berättades, at en stor summa i speciemynt, såsom en af konungen i Sverige genom dess ministre i Haag förklarad contrebande vara, blifvit uti et holländskt fartyg, ämnadt til Petersburg, bårttagit utaf hertig Carl.

Maji fick man i Reval bref ifrån Finland därom, at sedan konungen til repressaille af general Denisofs brännande och härjande i svänska Finland hade låtit upbränna en by i ryska Finland, hade han låtit komma prästen i socknen til sig och tilstält honom 6 el:r 700 r:dr för at utdela emellan bönderne uti den afbrände byen. Ryktet af denna välgärning blef keysarinnan bekant, hvaruppå prästen blef tilfrågad om sanningen häraf, då han skall nekadt densamma, men saken blef bevist genom flere nödlidande, som bekommit utaf bem:te summa. Fölgden häraf var såsom bref innehåller, at prästen blef från hustru, barn och egendom fången bårtförd djupt i Ryssland.

Junii berättades, at ryska öfversten baron Löwen, född i Sverige, och några år förut förafskedad i anseende[2] til egennyttig disposition af regimentets cassa m: m: samt sedan uppehölt sig i Petersburg, blifvit där til döds knutad i anseende därtil, at han underhållit en hemlig correspondance med konungen i Sverige, hvilcket af en svänsk smedsgesäll i Petersburg blef uptäckt, som jämte flere ville rymma öfver til svänska Finland och därtil hade lånt af sin vårdinna 100 rubel, men då hennes man hemkom och gesällen saknades, han eftersat och ärtappad.

Ankom den fängne, men uppå parole lösgifne majoren baron Ungern Sternberg ifrån Stockholm med fartyg ifrån Lybeck. Han

[1] I marginalen: N. B. Man ärfor sedermera, at detta bränvin passerat svänska flåttan til Petersburg, emedan det vid visitation blifvit angifvit för privat räkning fört.

[2] I marginalen: Och nu ifrån Petersburg blef mig åter sagt, at denne Löwe i arresten förgifvit sig, och at en 70 personer såsom deltagare i hans complot blifvit angifne och olyckelige samt bårtsände; ibland dem skulle en Dahlgren vara, hvilcken haft et tryckeri hos sig, och dess uproriske skrifter hafva funnits ända i Krim, hvilcka först Potemkin til Petersb: sänt, så många han kunnat få.

berättade mycket fördelaktigt om konungen och lefnaden i Stockholm samt ibland annat följande: at pluraliteten där äro missnöjd i synnerhet i anseende til de öfverdryga utlagor, som skulle vara uppå vagnar, rökar, fönster m: m: äfven at konungen sjelf skolat fråga denne Ungern, om icke Est- och Lifland voro benägne at blifva en republique.

Uptogs uppå keysarinnans befalning största delen af de canoner, som svänska skjeppet [lucka i handskriften[1]] hade utkastadt för at blifva flått, då det efter bataillen d. $\frac{2}{13}$ maji vid Reval stannade på grund vid Wulfsön.

Den 24 f. m. ankom til Reval det af ryssarne efter bataillen vid Wiborg tagna svänska lineenskjeppet Rättvisan.

Den 25 do. til Reval sv. skjeppet Sophia Magdalena med contre adm: Leyonanckar, som blef tagen vid Hochland, emedan det i anseende til en förlorad mast icke kunde följa med den sauverade sv: flattan. Antalet på officerarne var [lucka i handskriften] och de gemena [lucka i handskriften].

Junii d. 28 kom med courier den berättelse, at vid Tolsburgs strand emellan Reval och Caspervik har et svänskt transportskjepp med hästar och victualier, men aldeles utan folck och båtar, strandat. En häst har varit död, de andre med litet lif.

Julii berättades af flere ibland de vid affairen i Wiborgs viken til fångne tagne och til Reval förde svänske officerare, som jag sjelf talt vid, at Svänske brännaren vid samma tilfälle af ryska skjeppen med en glödande kula blifvit itänd; at den först påtänt et ryskt skjepp, som ock flugit i luften, och sedan itänt en svänsk fregatte näml. Zemise, hvilcken åter itände lineen skjeppet Enigheten.

Förlusten af förstnämde skjepp vilja ryssarne aldeles ej vidgå.

Äfven vilja desamme neka, at et deras skjepp skutits i grund i bataillen denna sommar vid Cronstadt, som var emel:n hertigen och vice admiral Kruse, men contre admiralen Leyonankar och andre svänske officerare, som jag i Reval talte vid, berättade mig, at et af de ryska skjeppen, som Leyonankar attaquerade, fants försvunnen utur antalet, då röken bårtgick, och några sade mig, at då röken i det mästa var bårtdrifven, syntes ena stäfven af skjeppet öfver vatnet.

Julii berättades och uphögdes såsom en heroique gärning, at en engelsk sjö capitaine, som förde en rysk fregatte i bataillen vid [lucka i handskriften] emel:n ryska och svänska sjöflåttorne, sedan han gått under i fartyget för at förbinda en undfången blessure och kom åter up och förnam, at hans lieutnant hade sänkit flagg, har han i harm därföre först sjelf ihjälstuckit lieutnanten och däruppå kastat sig i sjön. Ack! hvad lågt tänkande menniskor, som kunna anse et raseri för en ädel heroisme! Ängländaren hette Marsahl.

Berättades af en rysk officier, en estländare, som hela vintern stått på gränsen i Finland, at ganska många ryska soldater uppå

[1] Riksens Ständer.

gjord föreställning hos keysarinnan fått tilstånd at i hemlighet gå öfver til svänska Finland och gifta sig, som skedde i den afsigt at förmå den svänska allmogen blifva ryssarne mera tilgifne och at flytta öfver på ryska sidan; men följden däraf blef den, at de fläste soldaterne icke komo åter, hvarpå sådana giftermål aldeles blefvo förbådne.

Åfven berättades med lika visshet af officierare, som kommo ifrån Taurien, at förnämsta orsaken, hvarföre de svänske fångne soldaterna så långt som dit bårt fördes, var at söka peublera det folkfattiga, men utvalda landet, och at i samma afsigt til desse fångar det keyserliga tilbud genom först Potemkin skedt, at desamma, som ville där etablera sig, skulle gratis få land och förskått til husbyggnad och sina förnödenheters inkjöp, 8 års frihet från hufvudpgrans(?) betalande och alle andre utgifter, fri religionsöfning och det löftet — om det hålles utvisar tiden — at efter de 8 åren ega frihet at gå hem til fäderneslandet, om de ville. Ganska många af dem skola hafva antagit detta tilbud med det vilckor, at de skulle få en svänsk präst, hvilcket och blifvit dem beviljadt. Potemkin skall hafva försträckt desse uslingar stora poster af pängar och säd.

Aug. Då de vid Svensksund fångne ryssar af majoren Ruthensparre blefvo i Reval d. 17. aug. aflefvererade, bekom han af gouverneuren där, gen: major Wrangel ej något quittence öfver dem, förrän förfrågan i Petersburg skedt, huru det skulle ställas. Åfven utbreddes det rykte i hela staden, som ock gouverneuren förebrådde Ruthensparren, at fångarne svultit i Finland, och at många därigenom omkommit. Detta vederlades af den senare med upräknande af hvad fångarne dagel. bestått; men som est- och lifländaren ännu [icke] låtit öfvertyga sig, så blef sådant dock ej ansett för sanning.

D. 21 afseglade desse fartyg, som fört fångarne, hvilcka sades varit 3,500 man och 7 officierare; men majoren med sin lilla fregatte måste blifva qvar i Reval, emedan gouverneuren ej vågade öfver fångarne gifva quittence, förrän han däröfver ärhållit befalning ifrån Petersburg, dit en courier däröfver var afsänd.

Sam. Andersson.

Huru Wingårds »Minnen» tillkommo.[1]

I min uppsats »Runebergs teckning af Gustaf IV Adolf i dikten Konungen» har jag gjort en undersökning af J. D. af Wingårds »Minnen» och på grundval däraf gifvit en karakteristik af författaren.[2] Genom välvilligt påpekande af läroverksadjunkten teol. lic. H. Wijkmark har min uppmärksamhet riktats på ett bref från Wingård till hans broder, ärkebiskopen Carl Fredrik af Wingård, i

[1] Wingård, J. D. af, Minnen I—XII. Uppsala 1846—1850.
[2] Historisk tidskrift 1915, s. 75 f.

hvilket han lämnar en del märkliga upplysningar om det sätt, hvarpå han gick till väga vid utarbetandet af memoarerna. Brefvet bekräftar i allo de resultat, som min undersökning gifvit, men det torde i alla fall äga ett visst intresse att taga kännedom om detsamma och se, hvilken dråplig bild Wingård tecknar af sig själf som historisk författare.

Edsgatan[1] den 7 aug. 1846.[2]

Tack, kära Calle, för Ditt sista bref och de fördelaktiga omdömen, Du gifver mig för mina Minnens tredje häfte, hvaruti Du finner, att stilen är jämnare. Det fägnar mig i hög grad, om så vore, men då är det en händelse, jag icke kan förklara annorlunda än som en följd af öfningen *att utan band kasta mina tankar på papperet, ty bearbeta dem är jag alldeles oförmögen till.*[3] Det införda brefvet om Tollen till Lilliecrona[4] visar stilen förr och nu. Man åldras och blir själfsvåldigare samt radotterar mera på gamla dagar än förut och uppspelas mera af beröm, än skäligt är, det finner jag nogsamt, i saknad af rådgifvare, som genom sanningar temperera skriflustan. Den förvånande lyckan, jag haft att äfven undgå tidningsklandret, har också gjort mig djärfvare. Man jagar mig på gator och gränder samt i bref från flera håll om fortsättningar några dagar efter ett häfte utkommit, och själfve Lars Hierta har på gatan särdeles förbindligt frågat mig härom. Alla, förmodar jag, i hopp att [jag], ju närmare jag kommer vår tid, skall blifva frispråkigare samt taga bladet ifrån munnen enligt hvar och ens åsikter. Besynnerligt är det på det hela, att jag med afsikten att taga min gamle konungs och andra aktningsvärda bortgångna människors försvar, jämte mitt eget såsom tänkande man, skulle på gamla dagar blifva populär. Jag är nog djärf att vilja begagna mig af denna popularitet för att säga samtida sanningar och gagna dem, om jag kan. Måhända jag slår näsan i backen till slutet, men dessförinnan skall jag hafva purrat uti vederbörande åtskilligt, som man svårligen kan undgå att tänka på. Att vända om är mig nu omöjligt. Jag har sagt det någorstädes, då jag talar om notabiliteten i båten, och bekänn, kära Calle, att om jag sagt Dig eller Jeannette[5] denna min plan, Du; Ni hade afrådt mig försöket, såväl som lilla Göran[6], den enda jag lät titta i mina kort, och som afsade sig all delaktighet i beslutet samt ålade mig skicka hela första

---

[1] Egendom i Karlstads landtförsamling, på hvilken J. D. af Wingård vistades om somrarna.

[2] Brefvet återgifves efter originalet, som finnes i C. F. af Wingårds brefsamling i Uppsala universitetsbibliotek. Stafning och interpunktion äro normaliserade.

[3] Kurs. af mig.

[4] C. V. Lilliecrona, författare till Fältmarskalken grefve J. C. Toll. Biografisk teckning. (1849—50.) Brefvet i fråga är af den 1 mars 1828. Wingård, a. a., III, 140 ff.

[5] Författarens syster, sedan 1841 änka efter öfversten grefve C. M. Wrangel.

[6] Hvem denne var, är mig obekant.

visan till Dig. Jag kände dock, att Du, rädd om mitt anseende, skulle afråda mig. Men Du hade långt förut, och flera gånger, då Du sett mitt skrifveri, sagt mig, att jag som strutsen värpte i sanden utan att sedan fråga efter mina ägg, — och se, nu ville jag i ena bot gifva Dig dementi och lät med den dolda planen i mitt hufvud första häftet gå af stapeln, samt lyckades. Icke har jag häraf blifvit öfvermodig, nej tvärtom, jag tillskrifver det hederliga i mina afsikter och Guds beskydd i enda motton, jag nyttjat på förs'a sidan, den framgång jag haft, och så länge jag håller mig härvid, går det bra, *äfven under något joller och putslustigheter, som också smakar en viss publik.*[1] Du kan aldrig föreställa Dig, hvilken publik jag fått härigenom, och att jag hjärteligen skrattat, då symamseller och herrar inom boddisken gjort mina pigor förfrågningar om min person under benämningen den söte, i förra fallet, den lustige, i sednare — statsrådet — ja, jag har vunnit alla vaktmästare genom Anderssons[2] fram dragande, *och som en välbeställd publicist söker jag skrifva ju fler dess bättre i lag.*[3]

Du frågar mig, hvad nästa häfte skall innehålla. Du ser af det föregående, eller planen i sin helhet, att jag icke så noga vet det själf. Men som jag i det 3:je reser från Beckaskog, börjar jag det 4:de med resan genom Skåne, med ty åtföljande reflexioner om detta landskaps ekonomi och försvaret af dess kuster etc., hvarefter jag kommer hem till Göteborg och föräldrarnas hus[4], där jag möter dem och er alla mina anförvanter samt gör svenska allmänheten bekant med er och den pietet, som rådde inom detta hus, jämte den välsignelse, som därifrån utgått öfver oss alla.[5] — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Från detta kapitel beger jag mig till Stockholm, *och under vägen samlas några dårskaper af Gustaf Adolf, som äfven reste dit på samma gång,*[6] hvarefter jag beskrifver dess reception i Stockholm med fête och tal. Vidare min tjänstgöring i kungl. krigskollegium samt skildrar de personer, jag därunder lärde känna. Därefter reser jag till England, beskrifver mina öden där, och härmed är jag nu sysselsatt.[7] För detta häfte tänker jag begifva mig hem, öfvervara regementsförändringen, gifta mig,[8] vara med om tronföljarevalen och göra bekantskap med Carl Johan samt följa honom 1813 till Tyskland såsom chef för artilleristaben. Förmodligen hinner jag icke

[1] Kurs. af mig.
[2] Wingårds kalfaktor. Se t. ex. Minnen, III, 159 ff.
[3] Kurs. af mig.
[4] Förf:s fader var biskopen Johan Wingård, d. 1818.
[5] Ett stycke af rent privat natur uteslutes här.
[6] Kurs. af mig. Förf. syftar här på Gustaf IV Adolfs resa från Helsingborg till Gripsholm i december 1807.
[7] Förf. sändes efter krigsutbrottet 1808, jämte kapten H. G. Wrangel. till London för att stå engelska regeringen till tjänst med upplysningar om det militära läget i Sverige. Jfr Clason, Gustaf IV Adolf och general John Moore. Hist. tidskr. 1912, s. 20 ff.
[8] Ägde rum 1810, med Fredrica Björnberg, dotter af kommerserådet N. Björnberg i Göteborg.

längre uti detta fjärde häftet[1] utan får börja 5:e med mina sista kampagner i Tyskland och Norge, hvarifrån jag lägger ner gevär och begifver mig som civil tjänsteman till Wärmland, där jag har mycket att omtala under de 26 år, jag där vistades,[2] innan jag beger mig till kullerstolen,[3] där jag svettas i några år, innan jag blir mogen till afskedstagandet med pension, det sista beslut, som Carl Johan fattade, och som Oscar fick underskrifva under sjukdomen efter underskrifvet protokoll för den 18 december 1843.

Huru det faller mig in att stycka dessa många år i passande bitar, kan jag icke nu på förhand säga. Jag har alldeles icke brådtom, och convenerar det mig ganska väl att, som Du säger, icke gifva för mycket på en gång, ehuru jag har fått flera råd att smörja ihop tjocka luntor, förmodligen för att se, hur det bär till slutet. Jag har väl tänkt att hafva sista häftet[4] tryckt till nästa riksdags början, men kanske jag därigenom kan afskära mig tillfället att äfven orda litet om dess händelser, ty mera politik kommer allt att vidknytas lefnadstråden, ju närmare jag kommer vår tid och själf inträder som något politicus. Hvad säger du härom? Kommer dag, kommer råd, vill jag tro, och arbetar jag oförtrutet dessförinnan. Sinå, min kära Calle, nu har Du fått ett vidlyftigt bref och tittat i mina kort, en expression, Du säger mig ofta bruka. Därföre låt oss taga en ny lapp för att besvara det öfriga af Ditt bref».[5] — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Anders Grade.

Underrättelser.

Yngvar Nielsen †. Den 2 mars afled i Kristiania professorn i etnografi vid därvarande universitet Yngvar Nielsen. Född i Arendal 1843, blef han 1860 student och fem år senare filologisk kandidat. Efter att sedan 1869 ha varit anställd i riksarkivet blef N. 1878 universitetsstipendiat i historia och geografi samt föreståndare för etnografiska muséet och två år senare promoverad till dr. phil. År 1890 utnämndes han till professor i geografi och 1902 till professor i etnografi. Om hans insats i sitt lands politiska lif liksom i unionsstriderna är här icke platsen att orda.

---

[1] W. hann ej hem från England i detta häfte!
[2] Såsom landshöfding 1814—1840.
[3] W. var statsråd 1840—43.
[4] Sista häftet, det 12:e, utkom 1850 och slutar med författarens afskedstagande och Carl XIV Johans död.
[5] Återstoden innehåller endast familjemeddelanden, som sakna allmänt intresse.

Ehuru den aflidne aldrig innehade någon historisk professur, var det dock historien som var hufvudföremålet för hans vetenskapliga intresse. Framför allt har hans forskning koncentrerat sig kring 1814 års händelser och unionens tidigare historia. Redan 1869 utsände han en volym *Bidrag til Norges og Sveriges Historie 1812—1816*. Under de närmaste åren följde skildringar af *Grev Sandels' Statholderskab 1818—1827* (1873) och *Grev von Platens Statholderskab 1827—1829* (1875) — dessa båda under öfverrubriken »Av Norges nyere Historie» — samt ett band *Aktmæssige Bidrag til de nordiske Rigers politiske Historie i 1813 og 1814* (1877). Under en lång tid var N. sysselsatt med en lefnadsteckning öfver Norges främste statsman vid tiden för föreningen med Sverige, grefve Wedel-Jarlsberg. Åren 1886—1892 utkommo första delen och andra delens första hälft af ett verk med titeln *Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans Samtid 1779—1840*. Efter en längre tids uppehåll publicerades åren 1901—1902 i tre band den fullständiga teckningen af *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel-Jarlsberg*, det mest betydande af N:s arbeten. Jämsides med arbetena på detta verk faller en rad publikationer om 1814 års händelser och unionens första decennier, bland dem: *Bidrag till Norges Historie i 1814* (2 bd, 1881—1886), *1814. Det første overordentlige Storting* (1882), *Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815—1819* (1886), *Kielerfreden* (1886), *Norges Historie efter 1814* (3 bd, 1882—1891), *Aktstykker vedkommende Konventionen i Moss* (1894), *1814. Fra Kiel til Moss* (1894), *Aktstykker vedkommende Stormagternes Mission til Kjøbenhavn og Christiania i Aaret 1814* (2 bd, 1896—1897) samt *Bodøsagen* (1897). 1904 kommer som ett facit af föregående arbeten på området den populära skriften *Norge i 1814* (anm. i denna tidskr. 1906).

Men äfven inom andra områden af sitt lands historia har N. varit verksam. Redan 1872 hade han publicerat en teckning af *Jens Bjelke til Østeraat, Norges Riges kantzler.* 1877 följde en studie öfver *Gustav III:s norske Politik* och en teckning af *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden.* Hans doktorsspecimen behandlade *Det norske Rigsraad* (1880), och under de följande åren (1880—1885) utgaf han en med noter försedd upplaga af *Biskop J. Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574—1597.* Dessutom har han i den norska rikshistorien behandlat tidsrummet 1537—1660.

Under sina sista år har N. hufvudsakligen sysslat med samtidens historia, särskildt med att affatta sina minnen, och därvid publicerat dels den ensidiga försvarsskriften *Norge i 1905* (1906), dels en rad icke allt för betydande eller tilltalande memoarer: *En Christianensers Erindringer fra 1850 og -60 Aarene* (1910), *Under Oscar II:s Regjering. Oplevelser og Optegnelser 1872—1884* (1912), *Fra Johan Sverdrups Dage* (1913) samt *Da Unionen skulde briste. Oplevelser og Optegnelser 1890—1895* (1915).

Sedan 1903 var N. medlem af Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg, sedan 1904 af Vetenskapssocieteten i Uppsala.

Såsom historiker har N. sin främsta betydelse som samlare och urkundsutgifvare och har särskildt rörande 1814 års händelser sammanfört ett värdefullt och intressant material ur utländska arkiv samt ur det honom genom hans ställning till kungafamiljen tillgängliga Carl Johans arkiv. Hans framställningsförmåga och kritiska skärpa stå icke i jämnhöjd med hans arkivkännedom och forskareflit. Rörande Norges förening med Sverige och därmed i samband stående händelser har han emellertid framställt en ny uppfattning — teorien om den dominerande betydelsen af stormaktskommissariernas ingripande — som visserligen icke fått stå oemotsagd.

— Den 20 april afled f. lektorn Fridolf Ödberg. Född 1845 och student 1866, förvärfvade han 1875 doktorsgraden genom en afhandling *Om den svenske konungens domsrätt före Svea hofrätts inrättande*, 1 (—1319; del 2, 1319—89, utkom s. å.). Följande år utnämndes han till lektor i Skara, där han sedan tjänstgjorde till 1911, åren 1878—93 som läroverkets rektor. Sällsynt intresserad af historisk forskning, tillbragte han under många år sina lediga somrar på riksarkivet, och frukterna af sina undersökningar publicerade han i en lång rad af större och mindre uppsatser, dels som läroverksprogram (t. ex. *Om Anders Lorichs*, 1893) eller i Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, dels fristående: *Om prinsessan Cecilia Wasa* (1896), *Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder* (s. å.) och *Om stämplingarna mot konung Johan III 1572—75* (1897), tillsammans representerande ett afsevärdt material särskildt till kännedomen om 1500-talets svenska historia och Västergötlands äldre öden. En kanske större insats än genom sitt skriftställarskap gjorde han emellertid genom sin verksamhet inom och för Västergötlands Fornminnesförening, hvilken till sist trängde i skuggan äfven hans lifligast omfattade historiska forskningsobjekt, Hogenskild Bielke. Norrlänning till födseln, blef han med tiden till sitt vetenskapliga intresse fullt naturaliserad västgöte; redan 1880 fornminnesföreningens skattmästare, 1893 redaktör för dess tidskrift och 1908 därjämte intendent för dess samlingar, egnade han, särskildt sedan han uppnått pensionsåldern, föreningen och dess till ett provinsmuseum i större stil växande samlingar sina bästa krafter. Museets byggnadsfråga låg honom varmt om hjärtat, och för dess lösning, hvilken han under sina sista år hade glädjen se nalkas, afsatte han genom testamentariskt förordnande till framtida utanordning sina mesta besparingar. För dem, som närmare lärt känna den vänlige och sällsynt oegennyttige mannen, innebär hans oväntade frånfälle ett verkligt tomrum.

(*H. B—n.*)

— Under den 30 juni har riksarkivarien E. Hildebrand fått sin afskedsansökan beviljad och till hans efterträdare har utnämnts professor Sam. Clason.

— Till docent i historia vid Uppsala universitet har utnämnts fil. d:r Nils Herlitz.

— Akademiska afhandlingar. *Uppsala:* N. Herlitz, Från Thorn till Altranstädt. Studier öfver Carl XII:s politik 1703—1706 I. (1703—1704); J. Julén, Om Sveriges statsskuld 1718 och betalningen av densamma; Y. Lorents, Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649.

— Alltsedan Klemming på 1860-talet af frånsöndrade pergamentsomslag från kammararkivet lyckades sammansätta mer eller mindre fullständiga exemplar af en rad af våra äldsta tryck, har det framstått såsom ett angeläget önskemål att få till stånd en systematisk undersökning af dessa omslag. År 1905 bragtes frågan å bane genom en hänvändning från dåvarande riksbibliotekarien Dahlgren till kammarkollegium, utan att likväl då någon lösning nåddes. Sex år senare upptogs frågan ånyo, visserligen i begränsad omfattning, af Uppsala domkapitel, som hos Kungl. Maj:t hemställde om tillstånd att genom dåvarande förste bibliotekarien vid Uppsala universitetsbibliotek, nuvarande riksbibliotekarien Collijn få i kammarkollegii arkiv eftersöka och tillvaratäga fragment af äldre med Uppsala ärkestift samband ägande liturgiska tryck för att af dessa — i främsta rummet för Uppsala domkyrkas librarium — om möjligt rekonstruera några af de böcker, som hängt tillsammans med denna kyrkas kult i forna dagar. Efter hörande af riksbibliotekarien, riksarkivarien, kammarkollegium samt universitetskansleren uppdrog Kungl. Maj:t, med ändring och utvidgande af det af Uppsala domkapitel väckta förslaget, åt bibliotekarien Collijn att verkställa en systematisk undersökning af i kammararkivet och riksarkivet förvarade pergamentsomslag samt däröfver afgifva redogörelse.

För undersökningen fastställdes i enlighet med ett af d:r Collijn uppgjordt förslag följande plan. Undersökningen skulle ha till ändamål att fastställa antalet i nämnda arkiv befintliga pergamentsblad, vidare hvilka af dessa blad kunde anses ha den vikt, att de förtjänade afsöndras och införlifvas med Kungl. Bibliotekets samlingar, samt hvilka åtgärder borde vidtagas för att på dessa blad möjligen befintliga anteckningar om arkivaliernas proveniens ej måtte gå förlorade. För belysande af dessa blads värde och betydelse för forskningen ur skilda synpunkter, främst litteraturhistoriska, liturgiska och typografiska, borde till den blifvande redogörelsen för undersökningens resultat fogas en historik öfver de fynd, som af Klemming och efter hans tid gjorts bland dessa blad och hvilka bl. a. omfattade äldre svenska handskrifter, svenska liturgiska tryck från medeltiden och öfver hufvud tryckalster från boktryckarekonstens äldsta tider.

Den sålunda anbefallda undersökningen påbörjades i midten af nov. 1912 och förelåg färdig till den 1 juli 1913. Den af bibliotekarien Collijn afgifna redogörelsen är dagtecknad den 15 jan.

1914 och är tillika med öfriga handlingar i frågan tryckt i Kungl. Bibliotekets handlingar 34.

Efter att inledningsvis ha redogjort för undersökningens plan och arbetets fortgång lämnar d:r Collijn först en framställning af tidigare undersökningar på området och deras resultat, särskilt naturligtvis Klemmings arbeten. I åtskilliga detaljer kompletteras här de redogörelser, som Klemming själf offentliggjort. Därefter lämnas, delvis i tabellform, en öfversikt öfver antalet i kammararkivet påträffade blad och omslag — 25,649, hvaribland 1,146 tryckta — samt deras fördelning på skilda samlingar, deras yttre förhållanden, beskaffenhet och proveniens. Särskildt beträffande sistnämnda fråga förtjänar att framhållas, att d:r Collijn icke obetingadt ansluter sig till den af Gödel häfdade uppfattningen, att inbindningen af dessa räkenskaper i allmänhet ombesörjts ej af vederbörande fogdar utan vid centralförvaltningen. Tvärtom anser han, att i ingalunda obetydlig utsträckning räkenskaperna inlevererats bundna, hvadan fogdarna sålunda haft sin dryga del i de gamla pergamentsböckernas sköflande. Detta gäller *bevisligen* endast periodens senare del. Den äldsta i pergamentsomslag bundna volymen är från 1531, 1624—1627 synes förfarandet ha upphört. De af förf. anförda exakta exemplen på handlingarnas inbindning utanför Stockholm falla under skedet 1557—1624 — under den af Gustaf Vasa nyskapade förvaltningens tidigaste skede ha räkenskaperna, enligt hvad Edén visat, till stor del blifvit uppsatta af tjänstemännen i kammaren efter de redovisandes anteckningar eller muntliga uppgifter.

I de följande delarna af redogörelsen behandlas pergamentsbladens innehåll och betydelse. Generellt sedt utgöra dessa gamla omslag — frånsedt hvad som räddats till och än finnes bevaradt i de offentliga biblioteken — »resterna af det medeltida bokbeståndet i svenska kyrkor och kloster». Det är till största delen teologiska verk, särskildt liturgiska. Det är missalia, breviarier, antiphonarier, gradualen, hymnarier, seqventionarier, psalterier, manualen, lectionarier m. m., vidare bibelhandskrifter, liksom handskrifter af kyrkofädernas och skolastikernas verk, legendsamlingar och arbeten i kanonisk eller romersk rätt. Däremot saknas alldeles klassiska handskrifter, och historiska verk äro tunnsådda, frånsedt talrika redaktioner af Vincentius Bellovacensis' bekanta Speculum historiale. Äfven lexikografiska verk förekomma, likaså några medicinska och filosofiska. De icke-latinska handskrifterna äro sparsamma: plattyska, franska och kyrkoslaviska sådana förekomma emellertid, äfvensom flera fornsvenska af stort värde.

Af största intresset finner d:r Collijn de liturgiska skrifterna, då de lämna mycket viktiga bidrag till den svenska medeltidskyrkans historia. De äldre äro af anglosachsiskt eller anglonormandiskt ursprung och belysa sålunda den engelska missionens historia i Sverige. I en särskild afdelning lämnas en detaljerad redogörelse för dessa fynd; de talrikaste bladen äro från slutet af 1100- och början af 1200-talet. Det bevarade kalendariematerialet är af största betydelse för

kännedomen om helgondyrkans historia i Sverige; äfven för detta material redogöres i en särskild afdelning, hvari samtliga de i kammararkivet funna kalendarierna förtecknas. De indelas i fyra grupper: engelska eller hufvudsakligen engelskt påverkade, kalendarier tillkomna under blandadt inflytande, hufvudsakligen nordtyskt, rent svenska, så långt möjligt ordnade efter stift, samt särskildt kalendarier med annalistiska eller nekrologiska notiser. Härtill ansluta sig uppgifter om letanior, af värde genom där förekommande helgonuppräkningar. Vissa ritualböcker innehålla nya helgonlegendredaktioner och hittills okända hymner och sekvenser och rikta sålunda vår kunskap om de svenska (äfven de danska och norska) helgonofficierna, hvilket äfven i en närmare redogörelse ytterligare belyses. Särskildt påpekas en hittills okänd sekvens om den hel. Botvid samt några nya sekvensstrofer om Olof den helige. Äfven musikhistorikern finner bland dessa liturgiska böcker ett nytt material.

En särskild afdelning i sin redogörelse ägnar d:r Collijn åt Vadstenahandskrifterna. Utom kalendariska och liturgiska handskrifter påpekas där latinska fragment ur Birgittas uppenbarelser, samt blad ur bibelglossor och andra handskrifter, som kunna förmodas tillhöra klostrets år 1406 gjorda franska bokförvärf. Af största intresset är dock, att d:r Collijn tror sig äfven ha funnit ett hundratal blad ur magister Mathias' som förlorad ansedda bibelkonkordans. De fornsvenska fragment, som påträffats, utgöra blad ur en bearbetning af Catholicon, ur en dikt om Christi uppståndelse, ur fornsvenska legendariet, ur en fornsvensk postilla samt ur ett fornsvenskt graduale. De tryckta bladen utgöra som nämndt blott en bråkdel af antalet handskrifter, och endast få kunna användas till komplettering af de af Klemming för Kungl. biblioteket rekonstruerade paleotyperna. Af utländska tryck finnas blad ur Gutenbergs 42-radiga bibel m. fl. Mainztryck.

Ojämförligt färre än i kammararkivet äro de i riksarkivet påträffade omslagen — till antalet 3,259, hvaraf 31 tryckta. Hufvudmassan utgöres af fragment af liturgiska arbeten, däribland flera rent engelska. Några af bladen kunna förmodas tillhöra Mathias' bibelkonkordans. Bland de tryckta bladen äro Graduale Svecicum och Missale Aboense representerade.

I redogörelsens sista afdelning framlägger Collijn sina konklusioner och förslag. Efter en redogörelse för behandlingen af likartade pergamentsomslag i Norge, Danmark och Finland förordar han pergamentsomslagens aflägsnande, de gamla handskrifternas rekonstruktion och undersökningens utsträckande till andra arkiv, där på här ifrågavarande sätt bundna arkivalier förvaras, och framlägger närmare förslag för bevarandet af på omslagen befintliga anteckningar af senare datum samt för arkivaliernas inbindning, sedan pergamentsomslagen borttagits. I sistnämnda punkt innebär d:r Collijns förslag i åtskilliga afseenden en kritik af från kammarkollegiums och dess arkivaries sida vidtagna åtgärder och framställda förslag.

Såsom af den lämnade redogörelsen framgår, innehåller d:r Collijns välskrifna rapport med däri lämnade provisoriska uppgifter om pergamentsomslagens beskaffenhet och betydelse en mängd värdefulla upplysningar och anvisningar för forskningen — särskildt den kyrkohistoriska — om vår medeltid. Den klarlägger ock till full evidens, hvilket ofantligt värdefullt material som här ännu väntar på sin bearbetning. Det är att hoppas, att frågan måtte vinna sin lösning enligt de i rapporten uppdragna linjer, liksom f. ö. att hela frågan om kammararkivets organisation och vård måtte återupptagas och föras till en lösning, som kan tillfredsställa moderna arkivorganisatoriska och arkivtekniska kraf.

— Af *Karolinska förbundets årsbok* föreligger nu 1915 års årgång (Lund 1916; 312 sid.). Den nya årgången inledes med en utförlig uppsats af E. Holmberg om *Vår flottas fallna och fångna karoliner*. På grundval af aktmaterial i varfsarkivet i Karlskrona, amiralitetskrigsmanskassans arkiv samt Karlskrona amiralitetsförsamlings arkiv — särskildt ofta åberopas gratialistrullor och ansökningar om gratial — sammanställes där en riklig mängd uppgifter om de karoliner, som under det stora nordiska kriget stupat eller tagits till fånga i sjöstriderna mot Ryssland, Danmark och England eller som blifvit af sina danska besegrare »sålda till venetianarne». I sin helhet utgör uppsatsen ett beaktansvärdt bidrag till den f. n. på flera håll ifrigt bedrifna personhistoriska forskningen rörande det stora nordiska krigets hjältar. Som vanligt upptages en icke ringa del af årsbokens utrymme af urkundsaftryck liksom af undersökningar rörande källmaterialet till den karolinska tidens historia. Ernst Lundström aftrycker sålunda med en orienterande inledning *Ett bref af en livländsk pastor rörande Johan Reinhold Patkul*. Brefvet, som är dagtecknadt den 19 mars 1700, är skrifvet af den tyskfödde pastorn i Papendorf J. C. Tempelmann till generalguvernören öfver Livland Erik Dahlberg och insändes af honom till konungen. Det skildrar ett af Patkul gjordt försök att förleda nämndé andlige till affall från hans trohetsplikt mot svenska kronan. Ytterligare bidrag till Patkuls historia lämnas af Nils Herlitz genom trenne under rubriken *Patkul mot Karl XII 1703—1705* meddelade aktstycken. Det första är en under Patkuls medverkan af August för tsar Peter uppsatt plan för 1704 års fälttåg, det andra en af Patkul 1704 författad promemoria, afsedd att förmå Preussen att sluta sig till Sveriges fiender, det tredje slutligen ett af August och Patkul sommaren 1705 utarbetat projekt för den rysksachsiska krigföringen. Af stort intresse är ett bidrag af Gunnar Carlquist med titeln *Om och ur Josias Cederhielms papper*. Där gifves en redogörelse för de i olika samlingar spridda Cederhielmska papperens beskaffenhet och proveniens tillika med en förteckning öfver den i finska statsarkivet förvarade samlingen af bref till Cederhielm. Såsom bilagor meddelas ock en rad delvis högst intressanta aftryck. Så meddelas utdrag ur Cederhielms försvarsskrift 1727, innehållande

bidrag till kännedomen om hans verksamhet under Karl XII, vidare ett kort fragment ur hans dagbok omfattande tiden 16 okt.—10 nov. 1702, ett bref från Cederhielm till Nils Gyldenstolpe, dagtecknadt den 23 jan. 1703, samt fyra bref till honom från Görtz, dagtecknade den 6 mars 1703, den 9 april, den 8 sept. och den 2 okt. 1704. Särskildt beaktansvärda äro de ofvannämnda utdragen ur den Cederhielmska försvarsskriften genom de bidrag de lämna till kännedomen om Cederhielms ställning till oppositionen mot Karl XII:s militära planer under de polska och ryska fälttågen samt om det sätt, hvarpå de olika rådgifvarnas invändningar af konungen upptogos. Bland aktstyckena märkes vidare ett af Sven Tunberg meddeladt utdrag ur *En relation om Polen år 1703.* Den ifrågavarande relationen, hvars allmänna uppfattning snarast synes vara i fransk anda, innehåller en omfattande biografisk afdelning, som utgör intet mindre än en redogörelse för samtliga republikens högre ämbetsmän med ibland ganska ingående karakteristiker. Under det relationens allmänna skildring af de polska förhållandena icke innehåller något nytt, utgör denna biografiska del en källskrift af betydande värde och har därför i sin helhet återgifvits. Slutligen meddelar Th. Westrin såsom sista nummer i den åt urkundsaftryck egnade delen af volymen *Öfverstelöjtnanten Georg Gustaf von Schlippenbachs meritförteckning.* I en uppsats om *Tillståndet i Jönköpings län 1697—1721* har Sigurd Schartau till en i en föregående årgång publicerad uppsats lagt ännu en kontrollundersökning till Axelsons bekanta afhandling, som hittills varit i hufvudsak bestämmande för den allmänna uppfattningen af Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s regering. Liksom i den förra undersökningen, som gällde Älfsborgs län, kommer förf. till det resultat, att tillståndet i själfva verket icke varit så dåligt som landshöfdingeberättelserna gifva vid handen. Närmast är det krigets inverkan på jordbruket och folkmängden samt folkets villighet att bära bördorna, som belysas såväl i själfva framställningen som i en serie tabellbilagor. I korthet kan sägas, att resultatet är mindre dystert i fråga om själfva tillståndet än i fråga om folkets offervillighet och vederbörande ämbetsmäns, särskildt landshöfding Lindhielms, förmåga och goda vilja. I en kort uppsats om *De ryska krigsfångarna på Visingsborg* belyser samme förf. den behandling, som under Karl XII:s tid kom krigsfångarna i Sverige till del. Under år 1716 sammanfördes dessa, ej blott ryssar utan äfven holländare, engelsmän och danskar, till största delen å Visingsborgs slott, där de kvarblefvo till slutet af 1718, då slottet nedbrann. I stort sedt behandlade svenskarna sina fångar väl. Men det kan ej förnekas, att Visingsborgsvistelsen varit svår på grund af trångboddheten. En mörk punkt utgör äfven Visingsborgsfångarnas utspisning, hvilken särskildt på våren 1717 synes ha varit synnerligen otillräcklig, så att därigenom slutligen framkallades en fullständig revolt. Den hufvudsakliga skulden till dessa missförhållanden synes ha legat i landshöfding Patkuls försumlighet och liknöjdhet. Så snart konungen fått kännedom om

missförhållandena, anbefalldes åtal mot Patkul, som också dömdes sitt ämbete förlustig. Efter detta ingripande förspörjas från fångarnas sida inga klagomål. Den föreliggande årgången afslutas med en af N. Ahnlund författad undersökning om *Sveriges sista fred med Polen.* Där lämnas en redogörelse för de förhandlingar, som ledde till fredsslutet 1732, i deras samband med Sveriges allmänna ställning till motsättningarna inom samtidens europeiska politik. I sin helhet utgör den nya årgången, som prydes af ett väl reproduceradt porträtt af generalamiralen Hans Wachtmeister, ett nytt vittnesbörd om den lifaktighet, som allt fortfarande utmärker forskningen inom den karolinska epoken, ej mindre än om de intressanta och invecklade problem, som ännu där vänta på sin lösning.

— Af *Kyrkohistorisk Årsskrift*, centralorganet för vår kyrkohistoriska forskning, har utsändts sextonde årgången, liksom samtliga sina föregångare redigerad af domprosten H. Lundström. Den nya årgången inledes af en af K. V. Zettersteen verkställd öfversättning af *En anonym biografi öfver biskop Rabbūlā i Edessa († 435)*. Rabbūlā var en betydande personlighet inom den syriska kyrkan på de kristologiska stridernas tid: han bekämpade med framgång olika kätterska läror och inlade stora förtjänster om den syriska öfversättningen af Nya testamentet. Den ifrågavarande biografien är författad kort efter hans död och är bevarad i ett i British Museum befintligt manuskript från 500- eller 600-talet: första gången utgafs den 1863 af Overbeck. Öfversättaren har bifogat en del språkliga anmärkningar. I en kort undersökning om *Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier* framdrager G. Carlsson till stöd för den af tidskriftens utgifvare tidigare häfdade mening, att Laurentius Petri omkring 1527 idkat studier i Tyskland under Luthers ledning, en anteckning i ett titularregister öfver Gustaf Vasas förlorade tyska och latinska registratur. Af denna regest framgår, att konungen den 25 juli 1527 utfärdat ett rekommendationsbref till Luther för studerandena Christopher, Laurentius och Olaus. Den nämnde Laurentius är tvifvelsutan identisk med den senare ärkebiskopen. Förf. påpekar vidare, att i Foerstemanns edition af Wittenbergs album studiosorum omnämnes under den 23 okt. 1527 såsom inskrifven en »Laurentius Susze, Suecus». Under förutsättning att utgifvaren läst rätt, framställes nu den som det synes mycket antagliga hypotesen, att tillnamnet Susze är en genom missförstånd af antecknare eller afskrifvare uppkommen förvanskning af Phase — broderns tillnamn. I en efterskrift meddelar årsskriftens utgifvare, att äfven han varit inne på sammma förmodan. Enligt vad den bekante tyske kyrkohistorikern Loofs meddelat honom, har Foerstemann verkligen läst riktigt, och namnförvanskningen skulle sålunda vara att tillskrifva ett missförstånd. O. Hippel lämnar i anslutning till sin monografi öfver Kyrkolagskommittén 1824—1846 en *Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet*

af år 1837. Westling fortsätter sina studier öfver Linköpingsstiftets historia med en utförlig och massiv framställning af *Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift.* Hallbäck fortsätter och afslutar sin studie öfver *J. O. Hoof och hoofianismen* denna egendomliga kyrkliga folkrörelse i Småland och Västergötland. Uppsatsafdelningen afslutas med första delen af E. Liedgrens självständigt såsom akademisk afhandling utgifna, mycket intressanta och förtjänstfulla studie öfver *Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812.* Afdelningen »Meddelanden och aktstycken» innehåller som vanligt en del intressanta saker. Utgifvaren pröfvar sålunda den gamla traditionen om Swedenborgs frieri till Polhems dotter Emerentia och meddelar *Biskop Laurelius' visitationsordning.* Haller aftrycker *Haqvin Spegels visitationsakter år 1687* och Wahrenberg meddelar efter Strängnäs domkapitels protokoll *En episod ur herrnhutismens historia i Sverige.* Under rubriken *Biskop Agardh mot lundateologien på 1830-talet* återger Hippel några bref från Ahlman, Thomander och Reuterdahl till Hartmansdorff rörande den varning till »försiktighet vid theologiens vetenskapliga behandling», som den sistnämnde under Agardhs påverkan gifvit Reuterdahl och Thomander. Slutligen må nämnas, att B. R. Hall ur Johannes Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 meddelar en del *Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete.* Inom litteraturafdelningen äro att anteckna utgifvarens delvis rätt ampra recension af Eduard Meyers bekanta bok om mormonismens historia, Holmquists anmälningar och referat af nyare litteratur om Loyola, Savonarola, den nederländska Lutherdomen och den moderna frikyrkorörelsens framväxt, K. B. Westmans recension af Holmquists framställning af medeltidens och reformationstidens kyrkohistoria och E. Lundströms bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1660 samt Brilioths dito af Carlssons monografi öfver Hemming Gadh. Bandet afslutas med en Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1911—1914, upprättad af Kr. Setterwalls förfarna hand.

— I de under året utkomna häften af *Statsvetenskaplig Tidskrift* finnas åtskilliga uppsatser af rent historiskt intresse. Sålunda äro att anteckna en uppsats af H. Gummerus om *Det romerska rikets undergång,* innehållande en kritisk sammanställning af de olika teorier, hvartill detta problem gifvit upphof, vidare en af Hj. Haralds författad, i enskildheterna ej alldeles oklanderlig framställning af *Den tyska förbundsstatens uppkomst,* hvari förf. dock ej synes ha tagit hänsyn till Brandenburgs senaste arbeten på området, vidare en intressant uppsats af Gränström öfver ett samtidshistoriskt problem: *Den australiska Monroedoktrinen* samt ett meningsutbyte mellan Haralds och G. Rexius rörande den sistnämndes arbete om det svenska tvåkammarsystemets uppkomst och karaktär. Det största intresset erbjuder emellertid Erik Fahlbecks serie af *Studier öfver frihetstidens politiska idéer,* påbörjad

redan i decemberhäftet för 1915. På grundval af ingående studier i den samtida politiska publicistiken gifves där en klar och skarpsinnig analys af frihetstidens föreställningar om samhällets och statens uppkomst, natur och ändamål samt af hvad förf. kallar »de tre statsdoktrinära hufvudriktningarna» under epoken. I den första af seriens tre uppsatser behandlas sjelfva grundbegreppen, i den andra ständerenväldsläran och maktfördelningsläran i dess olika skiftningar och i den tredje och sista de strömningar, som med olika motiveringar i motsats mot de föregående betona nödvändigheten af själfva författningens ombildning.

— I sista häftet af *Arkiv för nordisk filologi* (N. F. Bd. 28, sid. 302 ff.) publicerar Birger Nerman en undersökning om *Torgny lagman*, hvari han till kritisk granskning upptagit Snorres bekanta skildring. Han kommer därvid till det resultat, att framställningen af Torgny lagman och af förhållandet mellan den norska och den svenska Olof icke är historiskt hållbar. Så långt som till att anse hela Torgnyfiguren för diktad vill han emellertid ej gå. Tvärtom finner han, att »den enda uppgift om Torgny, som icke med skäl kan förnekas, är uppgiften om tillvaron af en lagman Torgny i Tiundaland, som i striderna mellan Olof Haraldsson och Olof Svenske spelat någon roll».

— Bland den växande skara finländska historiker, som begagna svenska som skriftspråk, har det länge varit ett önskemål att få till stånd en svensk historisk tidskrift för Finland. På hösten 1914 tillsatte Svenska studenters historiska förening en kommitté för att i samråd med en del äldre historiker dryfta möjligheterna för att få till stånd en dylik tidskrift och skrida till de förberedande åtgärder, som för detta ändamål kunde kräfvas. Genom ett anslag från Svenska litteratursällskapet och löften om bidrag från ett antal enskilda personer skapades nödig ekonomisk grundval, och med innevarande år har påbörjats utgifvandet af »Historisk Tidskrift för Finland». Tidskriftens utgifning handhafves af docenten P. O. von Törne, välbekant för denna tidskrifts läsare genom sina litteraturöfversikter, och vid hans sida medverka vid redigeringen professor C. von Bonsdorff, museiintendenten K. K. Meinander, universitetsbibliotekarien G. Schauman, professor M. G. Schybergson och fröken Alma Söderhjelm. Fyra häften om 64 sidor skola utkomma under året och prenumerationspriset är 6 mark.

Det nu utkomna första häftet innehåller tvenne uppsatser. Den ena utgöres af professor Hjalmar Crohns' tillträdesföreläsning *Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningen af historien*. Där lämnas med tydlig sympati en redogörelse för den nya skola inom historievetenskapen, som, utgången från Comte, räknar som sina mest bekanta målsmän engelsmannen Buckle, fransmannen Taine och tysken Lamprecht och som i Tyskland särskildt riktat sig mot Ranke, Sybel och den preussiska skolan (Droysen, Treitschke). Den andra uppsatsen är af professor

Bonsdorffs hand och bär titeln *Gustaf Mauritz Armfelt på förslag till generalguvernör öfver Finland.* Den behandlar det år 1804 uppkomna förslaget att göra Gustaf III:s gamle gunstling till styresman öfver sin fädernebyggd. Som bekant förföll planen, och det blef först under rysk styrelse Armfelt fick deltaga i Finlands högsta förvaltning. Å afdelningen Meddelanden och aktstycken må påpekas en kort undersökning om *Wrangel och finnarne vid Lech* af fru Jully Ramsay, hvari uppvisas, att den Wrangel, som förde finnarne, hvarken är identisk med Karl Gustaf Wrangel, som i den historiska litteraturen allmänt uppges, eller med en öfverste Vangler, som Karsten i denna tidskrift gjort gällande, utan med majoren G. Wrangel vid Savolaks regemente. Litteraturafdelningen är rikhaltig och af särskildt intresse för svenska läsare genom de referat, som där gifvas af finskspråkiga historiska undersökningar. I tidskriftens anmälan framhålles som en af tidskriftens uppgifter att genom uppmärksammande af den på finska utkommande historiska litteraturen bidraga att göra densamma känd för den svenska allmänheten i Finland och för den skandinaviska forskarevärlden. I det föreliggande häftet representeras denna sida af tidskriftens uppgift af redogörelser för innehållet i senaste häfte af Historiallinen Aikakauskirja och senaste årgång af Kyrkohistoriska Samfundets årsskrift samt för statsrådet Danielson-Kalmaris i festskriften för professor Hermansson publicerade undersökning om tillkomsten af 1827 års förordning om Finlands grekisk-katolska medborgares politiska likställighet med landets öfriga inbyggare. Af innehållet f. ö. på denna afdelning märkes referatet af sist omtalade forskares i Historiska samfundets föreläsningsserie ingående föredrag om förberedelsetiden för Borgå landtdag. Det föreliggande häftet bär tydliga spår af censurens verksamhet, och de hvita fläckarna på flera af dess sidor ge ett ibland ganska nöjsamt intryck af dess oförtrutna nit att skydda läsaren för de faror, som kunna lura t. ex. i citat ur tyska vetenskapliga verk.

Vi helsa den nya tidskriften välkommen och önska densamma framgång till förverkligandet af de uppgifter den föresatt sig, och vi göra det så mycket hjertligare, som flera af dess ledande män sedan gammalt underhållit förbindelser med Historisk Tidskrift, förbindelser som vi hoppas alltjemt skola fortfara.

— *Om Sveriges statsskuld 1718 och betalningen av densamma* (hvarför icke: *dess betalning*?) handlar en Uppsalaafhandling af Jonatan Julén, som ingår i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar (Göteborg 1916; VII + 92 s.; pr. 2 kr.). Författaren, som är en lärjunge till professor Stavenow från hans Göteborgstid, tager först en öfverblick af skuldsättningen under Karl XII och fastställer därpå så noggrant som sig göra låter skuldsumman vid dennes död, som han beräknar till 66,690,000 daler silfvermynt eller med afdrag af ett par ovissa poster 63,895,000 (däraf 62, resp. 59 millioner tillkomna under Karls egen tid). Han

skildrar sedan ständernas åtgärder för skuldens betalning och ständernas kontors verksamhet — hufvudsakligen med ledning af dess riksdagsrelationer, som lämna goda sammanfattningar ända fram till 1764. På en redogörelse för kontorets upplösning vid räfsten med hattregementet 1766 och förvaltningen af den återstående gamla skulden efter denna tid följer slutligen en öfversikt af gäldens betalning inom och utom de elfva klasser, hvari dess hufvudmassa indelades vid 1719—23 års riksdagar. Bilagor innehålla summariska tabeller öfver denna så kallade nummergäld liksom öfver mynttecknen äfvensom statsverkets inkomst och utgift 1700—1715.

Som allmänt omdöme kan sägas, att uppgiften är löst på ett tillfredsställande sätt och en redig framställning gifven, till hvilken man hädanefter har att gå för att få pålitliga upplysningar i ämnet. Dock har författaren skarpt begränsat både sin uppgift och sitt material: den allmänna historiska bakgrunden för de skildrade företeelserna beaktas föga, jämförelser med utlandet saknas, frånsedt en antydan i en not; omdömen och reflexioner äro sparsamma och försiktiga, utom ett par mindre lyckliga slutord; myntförhållandena, särskildt sedelkursens fall under frihetstiden, röna ej vederbörlig uppmärksamhet, hvilket måste tagas i åtanke vid bedömandet af den slutsiffra, som lämnas för den direkta utgiften till skuldernas gäldande, eller inemot 38 millioner daler silfvermynt. Bland de arkivkällor, som författaren själf anför, torde särskildt ständernas kontors protokoll förtjänat ett närmare studium; de upplysa till exempel, huru kontorets tjänstemän (åtminstone räntmästaren Aschlin) sökte bereda sig en i egna ögon oskyldig förbättring i sina villkor genom att uppträda som kommissionärer för kronans bidande fordringsägare mot ett arvode af 40 % (1724). I detta sammanhang må äfven påpekas, att statskontorets dispositioner 1700—1718, som omtalas som saknade, verkligen finnas i behåll i koncept; de skulle dock med sin genomgående uppdelning i småposter utan slutsummor i alla händelser varit föga brukbara för här ifrågavarande ändamål. Ecklefs räkenskaper för upphandlingsdeputationen, som citeras efter ett exemplar i Uppsala universitetsbibliotek (s. 7 f.), finnas delvis i original i riksarkivet. Retsamma för den, som vill kontrollera eller utfylla de gifna uppgifterna, äro de mer än lofligt knapphändiga källhänvisningarna; synnerligen påfallande blir denna brist, när en hel bilaga införes utan angifvet ursprung (detta gäller bil. 2, som innehåller en af Ecklef uppsatt redovisning för kontributionsränteriets och upphandlingsdeputationens skulder). Sifferfel kunna också här och där påvisas; dock torde de icke inverka på den helbild, som boken åsyftar att skänka. Slutligen bör ej lämnas opåtaldt, att ständernas kontors kommissarie får uppträda som Samuel Hedengren (s. 56); han synes hafva varit en nog betydande man för att äga rätt till sitt verkliga namn, som var Heden*gran*.

(*G. Wk*).

— Den nyutnämnde riksbibliotekarien d:r I. Collijn har under föregående år utgifvit en särdeles väl utstyrd förteckning öfver *Magnus Gabriel De la Gardies samling af äldre stadsvyer och historiska planscher i Kungl. Biblioteket* (Stockholm 1915; XXXV + 76 sid. + 13 facs.-bil.). Denna utomordentligt dyrbara, delvis enastående samling, som hopbragts af den bok- och konstälskande rikskanslern, indrogs med hans öfriga bibliotek till kronan. I enlighet med De la Gardies önskan skänkte Carl XI efter hans död 1686 biblioteket till Uppsala universitet, men dessförinnan erhöll Antiqvitetskollegium tillstånd att jämte en del handskrifter och kartor uttaga ett afsevärdt antal dyrbarare tryckta verk, hvaribland just den väldiga foliovolym, som innehöll den föreliggande samlingen. Vid delningen af antiqvitetskollegiets samlingar 1780 hamnade den i Kungl. Biblioteket. Den hade där länge »fört en obemärkt tillvaro» — tack vare denna omständighet befinna sig bladen i ett utmärkt skick — tills förre riksbibliotekarien Dahlgren på sin tid undersökte densamma, insåg dess höga värde och lät vidtaga nödiga åtgärder för att för framtiden skydda den mot förstörelse. Volymen söndertogs, de olika planscherna monterades och restaurerades, där så behöfdes, och särskilda anordningar vidtogos för deras förvaring.

I sitt nuvarande skick omfattar samlingen 187 nummer; några planscher hafva efter 1722 uttagits. Hufvuddelen utgöres af vyer och prospekter öfver städer, börjande med de äldsta såsom Babylon, Jerusalem, Rom o. s. v., härtill komma afbildningar af märkligare byggnader och minnesmärken (kyrkor, rådhus, bildstoder o. d.) äfvensom ett antal historiska planscher föreställande belägringar, slag, fester o. s. v. Af skandinaviska stadsvyer finnes endast en, föreställande Köpenhamn från 1611; af ryska likaledes en, den s. k. Sigismundska planen öfver Moskwa 1610. De flesta planscherna äro kopparstick eller raderingar, några, särskildt äldre stadsvyer, äro skurna i trä. Samlingen innehåller ett ej obetydligt antal unika eller endast i ett färre antal exemplar kända planscher. Bland dessa sällsyntheter påpekar förtecknaren i sin inledning särskildt den Hoefnaglerska vyn öfver Wien år 1609 och Tempestas vy öfver Rom 1593, båda unika; af den senare förbereder professor Schück en facsimileupplaga, den förra finnes afbildad bland förteckningens bilagor (N:o 10). Af John Nordens vy öfver London 1600 (afbildad i Schücks sista Shaksperemonografi, bd. I, sid. 192) innehåller samlingen det enda kända fullständiga exemplaret. Äfven af franska, nederländska och tyska stadsvyer finnas stora sällsyntheter; vyn öfver Danzig 1617, afbildad bland bilagorna (N:o 12), torde vara unik. Bland de historiska planscherna finnas bl. a. en del sällsynta ungerska planscher med ämnen från turkarnas och de kristnas fejder; träsnittet öfver Karl V:s fältläger vid Wittenberg 1547, likaledes afbildadt bland bilagorna (N:o 13), synes vara unikt.

Af det sagda framgår samlingens höga värde för den topografiska och konsthistoriska forskningen. Den nu publicerade förteck-

ningen synes uppgjord med stor skicklighet och noggrannhet; i inledningen ha närmare angifvits de principer, som vid dess upprättande följts, liksom också lemnats en ett tiotal sidor omfattande förteckning öfver därvid rådfrågad litteratur. Ett särskildt värde får inledningen genom den der inryckta allmänna öfversikten öfver stadsbildens utveckling och betydelse. Arbetet afslutas med orts- och personregister samt en förteckning på monogrammister. De bifogade facsimile-bilagorna — tretton till antalet — äro mycket väl utförda.

— Det torde vara öfverflödigt att ägna ett utförligare omnämnande åt Gaston Boissiers klassiska verk »Cicéron et ses amis» (först utgifvet 1865), hvaraf en första hälft (Cicero, Atticus och Cælius) har utgifvits på svenska 1915 under titeln *Cicero och hans vänner. Romerskt samhällsliv på Cæsars tid* (Wahlström och Widstrands förlag; 248 s.; pris 4 kr.). Författarens lärdom, humana uppfattning och psykologiska skarpblick göra det alltid i hög grad läsvärdt. Öfversättningen — måhända öfver höfvan ledig — är gjord af Ernst Apiarie, som äfven försett boken med biografiska upplysningar om däri omtalade romare, som torde kunna vara till nytta för åtskilliga läsare.

— Under titel *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811 31/10 1911* utgafs 1911 ett urval af den berömde finske juristens skrifter, innehallande bl. a. utdrag ur föreläsningar, t. ex. »Inledning till föreläsningar öfver den finska rättens inre historia», »De äldre lagarnas uppkomst och utveckling samt den nuvarande lagens system», »Läran om börd» och flere utlåtanden af honom som prokurator. Som andra del har professor E. G. Palmén utgifvit början af en stort anlagd biografi öfver sin fader (Helsingfors 1915, 496 sid.). Arbetet, som når fram till Palméns inträde i senaten 1867, lämnar, efter en öfversikt af släkten, en skildring af Palméns studier och verksamhet såsom professor och i offentliga värf från 1840-talet. Skildringen är baserad på ett rikt material: Palméns efterlämnade anteckningar och brefväxling, akter i universitetsarkivet m. m. Framställningen blir på många områden en utförlig miljöskildring af det finska universitetets och, på vissa punkter, af det finska konstitutionella lifvets utveckling. Palméns främsta vetenskapliga skrift var hans »Rättshistoriska bidrag till tolkningen af 1734 års lag» (1849—1852). Programmet att på »historisk och exegetisk väg» göra sina landsmän bekanta med »meningen af hvartenda ord i 1734 års codex» var det syftemål han sökte förverkliga äfven i en rad populära arbeten, bl. a. i en juridisk handbok. Af stort intresse är redogörelsen för Palméns insats i den lagkommitté, som 1843 lyckades hejda en påtänkt omstöpning af de finska lagarna. I det politiska arbetet under 1860-talet, en politisk gryningstid för Finland, tog Palmén liflig del. I kampen mot det utskott, som till en början afsågs skola ersätta ständerna, spelade Palmén en ledande roll. Hans stora arbetskraft användes i den kommitté, som ut-

arbetade propositionerna till första landtdagen. I samband med de förslag till en ny författning, som uppgjordes, affattade han ett förslag till en förändrad organisation af centralförvaltningen. På grund af sina studier och sin politiskt-juridiska verksamhet fördes Palmén till nära förbindelser med svenska jurister såsom Schlyter, Nordström och framförallt Christian Naumann. Hans brefväxling med den sistnämnde utgör en af källorna för sonens framställning. I den afhandlas alla möjliga ämnen, politiska, såsom danska frågan — båda hade starka danska sympatier — eller representationsfrågan, där de intogo olika ståndpunkter — Naumann var motståndare till allmänna val, Palmén åter för desamma — men framförallt en mängd juridiska spörsmål. Ej minst denna brefväxling visar, huru svenskt det finska samhället då ännu var. För utbildandet af de finska lagarna voro de nya svenska lagarna och lagförslagen mönstren.

(*E. N.*)

— I en rad arbeten har Poul Andræ tidigare skildrat sin faders, den bekante danske statsmannen Carl Georg Andræs politiska insats (jfr Hist. Tidskr, 1912 s. 69), och han har nu i sin edition af *Geheimeraadinde Andræs Politiske Dagbøger* (Köpenhamn, Gyldendal 1914, VIII + 266 sid.) fortsatt denna sin verksamhet. Det utkomna första bandet sträcker sig från maj 1855 till mars 1856 och behandlar alltså tiden för förhandlingarna om och genomförandet af »fællesforfatningen», som i Andræ hade sin egentlige skapare, till det nya riksrådets första sammanträde. Fru Andræ var synnerligen politiskt intresserad och i sitt hem hade hon tillfälle att höra mannen med Hall och Krieger dryfta politiska frågor. Andræ, som eljest var en sluten natur, synes ha meddelat sig om allt med sin hustru. Hennes dagböcker äro därför säkerligen i hög grad ett uttryck för mannens uppfattning; de ofta skarpa omdömena om ledande politiker gå tillbaka till honom. Dagboken innehåller ej få värdefulla bidrag till en hel rad politikers karaktäristik, såsom t. ex. Hall, Krieger, Madvig, Monrad, Scheele. Några viktigare nya upplysningar innehåller den knappast, ehuru naturligen uppgifterna t. ex. om förhandlingarna om »fællesforfatningen» äro af intresse. Liksom i sina tidigare arbeten har utgifvaren i en serie »tillæg» af växlande betydelse och intresse ur sin faders papper meddelat ett rätt rikhaltigt material. Bland detta märkes bl. a. bref från Krieger om regeringens schleswigska politik, hvari starkt häfdas nödvändigheten af att upprätthålla regeringens auktoritet.

(*E. N.*)

Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag.

Voteringsreformen på riddarhuset och den byråkratiska parlamentarismens grundläggning.

AF

ERLAND HJÄRNE.

(Forts.)

4. Riksdagsmannaskap och ståndstillhörighet.

Den uppfattning af RF 1634 § 46, som inverkat på beslutet 1719, är, som det torde vara skäl att framhålla, ytterst tvifvelaktig. Huruvida man har anledning förutsätta, att tidens faktiska sociala och ekonomiska förhållanden indirekt gjorde det möjligt att under ordet *bofast* i 1634 års stadganden tänka sig andra än besutna, må visserligen lämnas osagdt. Språkligt möter nog intet hinder att också tänka på andra former af jordbesittning än just äganderätt. Men det är icke detta, det här är fråga om. Det afgörande är stadgandets verkliga tendens. Så mycket är då tydligt, att ingen starkare tonvikt faller på ordet *bofast* i det sammanhang, hvari det står. Det tjänar endast till att uttrycka fordran på fast hemvist *inom ett visst geografiskt område.* Bestämmelsens syfte är nämligen icke något annat än att inskränka riksdagarnas besökande till den gamla svenska rikskroppen i motsats till de nytillkomna provinserna. Detta framgår mycket tydligt af paragrafens fortsättning, där det stadgas, att om en svensk adelsman slår sig ned på sina eventuellt innehafvande gods i nämnda provinser, så förlorar han rätten att besöka riksmötena, men återfår den, så snart han byter om vistelseort och bosätter sig i Sverige eller Finland. En tendens att i de besutnas

intresse utesluta de obesutna från riksdagsmannarätt har man så mycket mindre att tänka på, som den faller helt och hållet utom det i regeringsformens riksdagsstadganden framträdande allmänna betraktelsesättet, hvilket genomgående behärskas af statstjänstens och det offentliga behofvets, icke af de enskilda eller sociala intressenas synpunkt. När § 45 stadgar, att af adeln skola till riksdagen infinna sig »alle... bofaste och bofaste söner», är meningen tydligen blott att inskärpa, hurusom ingen till själfständig ställning kommen adelsman har rätt att undandraga sig, alltså en skyldighet, icke en företrädesrätt.[1]

Att emellertid en sådan uppfattning af bestämmelserna i RF 1634 som den 1719 häfdade ganska tidigt framställt sig som åtminstone möjlig, synes framgå af ett resonnement, som fördes i rådet den 28 maj 1655 i sammanhang med öfverläggningen om adelns begäran att få låta sig representeras *per deputatos*:[2]

»Discour: *om en adelsman, som inge godz hafver, om och han schall hafva votum på ridderhuset.* Här hölts betenckeligit, om man schulle specificera godzen under Sveriges rijke eller dess underliggiande provincier. Item mången hafver allenast en gårdh och kan deraf *votera de andre till präiuditz.* Item många af g(amle) familior kunde blifva så fattige, att dhe inge store godz hafva, tillförende hafva dhe haft votum, schulle dhe då vara dhet förlustigett. Item påmintes, att det *altid intet discoureras om gods, uthan om privileg(iis), så kan man inthet uthsluta dem.*»[3]

Dessa uttalanden äro af stort intresse, emedan de i sin helhet synas vittna om en åskådning i fråga om ständerna på riksdag, närbesläktad med den 1719 framträdande, ehuru knappast som då omsatt i fullt aktuella förslag. En likartad tankegång möter man f. ö. äfven hos Klas Rålamb,

---

[1] Stavenow har anfört, att »1634 års regeringsform föreskref bofasthet för deltagande i riksdagen», såsom ett vittnesbörd om att den mot 1700-talets slut, nu sannolikt åtminstone i vissa fall under fysiokratiskt inflytande, allt oftare uppdykande tendensen att lägga jordbesittning till grund för riksdagsmannarätt, har gamla anor i vår historia (Jacob von Engeströms förslag till regeringsform, s. 32. Hist. stud. tillägn. H. Hjärne). Detta är riktigt, om man ser saken rent genetiskt och tänker på den tolkning, som längre fram gafs åt 1634 års stadganden, och på den roll, en sådan tolkning kan ha spelat; fasthållas bör blott, att, såsom här ofvan framhållits, dessa stadgandens ursprungliga innebörd var en helt annan.

[2] Om denna sak se Svedelius, Representationsreformens historia, s. 16 f.; Carlson, a. a., I, s. 212 f.

[3] Protokollet finnes delvis tryckt i Tidningar utgifne i Uppsala 1776, s. 282 f. Citatet här ofvan är korrigeradt efter originalet i Riksarkivet.

när han 1664 motiverar adelns anspråk att icke kunna öfverröstas af de andra ständerna bl. a. med att »ridderskapetz och adelens interesse uthi alt så till sielfva personas som egendomben större åhr än the andre stendernas».[1] Hela riktningen kan i korthet betecknas som en i sammanhang med 1600-talets sociala strider uppkommen hopkoppling af ståndsprincipen med den doktrin om egendom och personlig frihet såsom de naturliga grundrättigheter, till hvilkas skydd staten egentligen blifvit inrättad, som alltsedan Bodinus kan spåras igenom den naturrättsliga litteraturen för att slutligen i Lockes statslära vinna sin fulländning och bli systemets kärnpunkt.[2] Åsikten finnes 1719 klart formulerad hos fundamentallagstiftningens teoretiker Silvius[3]. Otvifvelaktigt är det denna tankegång, som ligger

[1] Rådsprot. den 21 juli 1664 (tryckt hos Adlersparre, Hist. Samlingar, III, s. 390 f.). Jfr Ridd. och adelns prot., IX, s. 158.

[2] Gierke, Althusius, s. 114, n. 100, 145, n. 66, 296 f., n. 79. Hos Bodinus säges ännu ej uttryckligen, att skyddet för dessa grundrättigheter är själfva statsändamålet. Läran återfinnes hos honom i följande form: *Rex* — i motsats till *tyrannus* — *est, qui in summa potestate constitutus, naturæ legibus non minus obsequentem se præbet, quam sibi subditos, quorum libertatem ac rerum dominia æque ac sua tuetur, fore confidit* (De Republica, L. II, cap. III, jfr cap. II). Det är emellertid ganska säkert, att Locke ej på *denna* punkt är originell. Redan den till monarchomacherna hörande Rossæus skrifver bl. a.: *Diximus autem homines quum primo in societates has quæ civitates & respublicas efficiunt congregarentur, illud spectasse ut quiete sua possiderent, ab iniuriis essent tuti, se familiamque suam, & simul totum illud politicæ societatis corpus tuerentur atque augerent* (De justa reipublicæ christianæ .. auctoritate, s. 113 [Antv. 1592]). Jfr äfven Calvin, för hvilken statens uppgift *bland annat* är att skydda egendom och frihet (Dunning, Political Theories from Luther to Montesquieu, s. 28) och Pufendorffs af Hobbes påverkade lära om statsändamålet såsom *securitas* (De jure naturæ et gentium, L. VII, cap. I, § 7: jfr cap. II, §§ 1, 2, 13). — Den parlamentariska doktrinen i England under kampen med det Stuartska konungadömet proklamerade »*person and estate*», »*person and property*», »*life, liberty and property*» som »*fundamental liberties*» (Dunning, a. a., s. 222) — alltså ungefär samma uppfattningssätt som hos Bodinus.

[3] § 21: » . . . det ändamål / hvar til både efter Gudz uppenbarade helige ord / och menniskians sunda naturlige förnunfft / alle verldslige regementen först inrättade blifvit / . . . är / at hvar och en under öfverhetens försorg och beskydd måtte niuta säkerhet til sin person och egendom / så emot ut- som inländske illviljande / och både hufvud och lemmar af regementz kroppen uti en ordentelig sammanlefnad obehindrade kunna meddela den ene den andre inbördes hielp och tienst til hela societetens andelige och verldslige sällhet och vältrefnad». — Om Silvius' skrift se vidare längre fram i denna uppsats. Huruvida det anförda uttalandet står i beroende af Locke eller af någon tidigare naturrättslärare, kan jag f. n. icke bestämdt uttala mig om. Den för Locke karaktäristiska läran om statsmaktens fördelning mellan abstrakta »*powers*», som af honom direkt härledes ur satsen om »*liberty and property*» (Of Civil Government, chapt. IX—XIII), återfinnes emellertid ej hos Silvius. Hos Locke användes som bekant äfven *property* ensamt såsom det allmänna begreppet, innefattande äfven *liberty*.

bakom distinktionen mellan sådana ärenden, som endast anginge innehafvare af fast egendom, och sådana, hvari alla vore intresserade »för sina personer».[1] Den litterära påverkan behöfver ej därför ha varit direkt.

Tills vidare torde man emellertid just i de förhandlingar från frihetstidsförfattningens grundläggningsår, för hvilka i det föregående redogjorts, böra se det första hittills uppvisade försöket att utanför bondeståndet på allvar göra gällande en fordran på jordbesittning som grundval för riksdagsmannarätt.[2] I sitt framträdande är detta försök symptomatiskt för ståndsriksdagens nu fullbordade principiella omvandling från ett led i den kungliga förvaltningstjänstens egen organisation till en samlad uttrycksform för — visserligen med denna organisation historiskt och faktiskt förbundna — privata intressens rätt.[3] Försökets fullständiga misslyckande är i själfva verket lika symptomatiskt för riksdagens i och med detsamma inträdda förstelning och begränsning till de traditionella privilegiekorporationerna i deras definitiva gestaltning, hvarigenom andra naturliga sociala intressegrupper inom eller utom dessa korporationer hindrades att såsom sådana göra sig politiskt gällande.

---

[1] En intressant parallell till det betraktelsesätt, som dikterade den svenska högre adelns uppställande af besutenhetsvillkoret 1719, erbjuder den puritanske statsmannen Iretons afvisande af »levellers'» radikala kraf rörande rösträtten vid parlamentsval (1647). Själf ville han som grundval för denna rätt endast erkänna innehafvandet af »a permanent fixed interest in this Kingdom», m. a. o. egendom, vare sig jord eller regelbunden inkomst af rörelse (trade). I sin utprägladt positivrättsliga argumentering hänvisar han till de stora traditionella engelska valmanskategorierna *freeholders* och *freemen of corporations*. Iretons märkliga opposition mot naturrätten (jfr nedan s. 150, n. 1) gäller tydligen egentligen dess ultraindividualistiska konsekvenser, ej själfva den utilistiska, bolagsmässiga grundsynen på statslifvet. Han ger öppet till känna, att hans ståndpunkt framförallt är motiverad af hänsyn till äganderättens (*property*) säkerhet (The Clarke Papers ed. Firth, I, s. 302 f., 307, 314). — Om slagordet och realiteten *landed interest* och dess betydelse i Englands politiska lif alltifrån 1500-talet se Hatschek. Englische Verfassungsgeschichte, s. 352, 484, 565, 625 o. flerst.

[2] Stavenow (*l. c.*) omnämner emellertid icke dessa förhandlingar utan blott det försök, som på 1726—27 års riksdag, i sammanhang med planerna på riddarhusets ombildning till en vald representation, ånyo gjordes att därifrån utesluta obesutna. (Om detta försök, det Spens'ska memorialet, se vidare Malmström, a. a., II, s. 47; Svedelius, a. a., s. 19 f.).

[3] H. Hjärne (a. a., s. 723) har tidigast framhållit försöket att uppdela adeln i possessionater och obesutna och den däraf föranledda distinktionen mellan kontributioner och regementssaker såsom ett uttryck för en sådan privaträttslig uppfattning af ständernas politiska uppgift, som här ofvan påpekats äfven i motiveringen till tredje klassens hufvudyrkande.

Denna riksdagens slutenhet framträdde, vare sig sådana grupper voro jämförelsevis nybildade, eller de voro af äldre datum och redan hade en historisk roll bakom sig i författningsutvecklingen. Krigsbefälet, ett af de element i riksdagens äldre sammansättning, som ej förmått i längden hålla sig uppe vid sidan af dess fyra småningom utkristalliserade hufvudbeståndsdelar, rönte ingen uppmuntran i sin pretention att nu erkännas som ett med dem likaberättigadt stånd[1]. Och de tjugu civila tjänstemän och »ståndspersoner»[2], som i ett memorial af den 25 mars 1719 uttryckligen kräfde tillträde till riksdagen som naturlig och allmän medborgerlig rättighet blefvo icke ens föremål för det uppseende, som det nya och i den senare utvecklingens ljus märkliga i deras framställning kunde låta förmoda. Den teoretiska tyngdpunkten i memorialets argumentation ligger nämligen otvifvelaktigt på det nyss anförda momentet.

Om yrkandet bifölles, skulle detta »lända till bestyrkande af *den rättigheet och friheet, som alla invånare uti et vählbestäldt rijke i anseende till det, at de kallas och äre rätte medborgare, böra med hvarannan lika niuta*». Den omständigheten, att vederbörande aktats »värdige at bekläda hederlige beställningar och ämbeten i riket», deras rang som adelns vederlikar, jämte öfriga förmåner, som de åtnjöte, anföras som ostridiga *bevis*, »at vi äro ledamöther och medborgare uti Sväriges regiments kropp.» Likväl njöte de »*vid des invånares allmenna sammankomster vår medborgerlige rättigheet intet til godo*». Af hela sammanhanget är alldeles tydligt, att meningen icke är, att det är först i sin egenskap af ämbetsmän, som petitionärerna äro att betrakta som medborgare, utan tvärtom, att de icke skulle kunna vara det förra, om de icke först och främst vore det senare. Deras framställning vore, heter det vidare, grundad »*i den naturlige så vähl som medborgerlige rättigheten*», och bondeståndets exempel visade, »det våre förfäders mening varit, att icke förneka någon infödd svänsk, han vare så ringa, som han vara må, des frie röst på een allmen rijksdag, som icke genom en uppenbar och

[1] Grefve v. Fersen upplyste i sekreta utskottet, att krigsbefälet »väl varit på en orätt väg, och velat pretendera att vara ett stånd: men att han rättat dem derutinnan och sagt, att de som voro af adel, tillhörde riddarhuset, och att de andra, såsom varande tjenstemän och beroende af stånderna, icke kunde vara ett särskildt stånd» (Sekr. utskottets prot. den 6 maj 1719, ref. hos Cederschjöld, a. a., s. 207). Se vidare Grimberg, Krigsbefälet på frihetstidens riksdagar, s. 158 f. (Hist. Tidskrift 1905).

[2] Den specificerade uppräkningen af dessa ståndpersoner omfattar endast olika civila tjänstemannakategorier, men argumentationens allmänna del kunde lika väl anföras till förmån för andra grupper.

bevislig missgärning giordt sig des medborgerlige rättighet förlustig.»[1]

Vederbörandes karaktär af ämbetsmän och i denna egenskap liksom genom studier och resor förvärfvade administrativa och politiska sakkunskap anföras endast som ytter-

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 118 ff. — I själfva verket står man här inför ett lika intressant som svårlöst idéhistoriskt problem. En så radikal ståndpunkt hörde ännu för ingen del till det vanliga inom den naturrättsliga litteraturen. De enda mera kända tidigare förfäktarna af dylika läror torde vara »levellers» under den puritanska revolutionen i England. Jfr diskussionerna om Agreement of the People hösten 1647 (The Clarke Papers, I, s. 299—345, äfv. Pref., s. xlix ff.; redogörelse hos Gooch, English Democratic Ideas, s. 153 f., 161 ff. och W. Rothschild, Der Gedanke der geschriebenen Verfassung, s. 94 f.; se äfven Dunning, Political Theories from Luther to Montesquieu, s. 236 f.; Koch, Beiträge z. Geschichte d. polit. Ideen, I, s. 74 f.). Det kan naturligtvis icke vara fråga om någon direkt påverkan, ehuru likheten i uttryckssätt är anmärkningsvärd. Märk t. ex. det af Gooch anförda uttalandet: »We judge that all inhabitants who have not lost their birthright should have an equal voice in elections»; i själfva verket rörde sig kontroversen just om huruvida det äfven i det svenska memorialet åberopade invånarbegreppet innefattade rätt till delaktighet i statsmakten. Detta bestreds af Ireton, som öfverhufvud vände sig emot föreställningen om naturliga rättigheter på ett sätt, hvari Gooch ej utan skäl ser ett slags antecipation af Burke, liksom hans motståndare, Rainborough och Petty, voro förelöpare till den franska upplysningens och revolutionens demokratiska doktriner. I de puritanska kolonierna i Nordamerika hade den demokratiska individualismen som bekant redan tidigt fått mera beståndande uttryck i politiska institutioner. Det är i betraktande af de särskildt genom prästerskapet förmedlade förbindelserna mellan moderlandet och den svenska bosättningen i Amerika långt ifrån osannolikt, att man i Sverige haft kännedom om dessa förhållanden. Den möjligheten torde f. ö. icke kunna anses utesluten, att »levellers'» radikala idéer äfven under den följande tiden left kvar i själfva England, låt vara som en jämförelsevis undanskymd riktning. På kännedom om engelsk politisk litteratur tyder ett och annat i Silvius' nedan omnämnda broschyr; han har tydligen reda på betydelsen af *Mutiny Act* som konstitutionell garanti (§§ 23, 25), och han åberopar uttryckligen den engelska statsrättsfiktionen *rex non potest errare* (§ 27). — Då den »individualisering af de naturliga rättigheterna», den »öfvergång från det äldre begreppet folkrättigheter till det moderna begreppet mänskliga rättigheter», som Dunning konstaterar hos »levellers», säkerligen står i nära sammanhang med protestantismens individualistiska frihetsidéer på det religiösa området (se Gooch, a. a., *passim;* Jellinek, Erklärung d. Menschen- u. Bürgerrechte[2], s. 35 ff.), kunde man möjligen tänka sig, att en dylik ståndpunkt skulle kunna påvisas hos den tämligen förbisedda hugenottiska oppositionen mot Ludvig XIV, hos författare som Jurieu m. fl. (Koch, a. a., I, s. 85 ff.). Att döma af O. Castréns undersökningar (De sociala strömningarna i Frankrike på Ludvig XIV:s tid, s. 243 ff.) är detta emellertid icke fallet. Detsamma gäller nog äfven om den äldre hugenottiska publicistiken, de franska monarchomacherna, ehuru Gooch (a. a., s. 19), vill finna idén om allmän rösträtt hos Hotomanus; tanken är i hvarje fall på intet sätt starkare betonad i dennes Franco-Gallia. — Att de svenska petitionärerna på egen hand skulle dragit konklusionen ur de naturrättsliga premisserna, har man svårt att tro; tanken är alltför djärf för att på detta sätt utan vidare kastas fram för första gången i ett politiskt aktstycke. Hela framställningen gör afgjordt intryck af att röra sig med konventionella termer och föreställningar.

ligare stöd för anspråket att få njuta sin medborgerliga rättighet till godo. Detta är något helt annat än den äldre uppfattningen af riksdagsmannaskapet såsom själft en offentlig skyldighet, själft en särskild *form* af statstjänsten.

Man får nämligen ej låta förleda sig att inlägga en dylik tanke i undertecknarnas tal om »detta tillfälle, då hvar och een af Sväriges invånare och medborgare icke allenast bör vara tillåtit deras eenskyllte angelägenheter andraga, utan och skylldigst *åligga at påminna, hvad een hvar förstår till rijkets vählstånd tiäna»*, eller i deras uttryckta åstundan »at få biträda våre medborgare med våre vählmeente rådslag at derigenom få tillfälle visa, med hvad uprickttig zele och trooheet vi vårt k. fäderne sland förbundne äro», eller ens i deras förmodan, att »ibland oss sådane subjecta finnas, som icke mindre än andre Sväriges invånare skulle något till rikets bästa och nytta kunna anbringa». Det rör sig nämligen här endast om en hufvudsakligen rent stilistisk sträfvan att genom framhållande af vederbörandes lojala och patriotiska intentioner och deras förutsättningar att kunna förverkliga dem ställa yrkandet i så förmånlig dager som möjligt. Den öfverordnade synpunkten är alltigenom just detta yrkande på en förmånsrätt, och det är just häri, som den radikala motsättningen till det vid denna tid knappt längre på något håll påvisbara äldre betraktelsesättet ligger. — Den nu angifna uppfattningen af memorialets innebörd behöfver emellertid icke stå i direkt motsättning till den af S. J. Boëthius[1] framställda; det har blott förefallit erforderligt att uttryckligen betona, hurusom det icke är den offentliga förvaltningssynpunkten, som däri framträder, utan ett privat ämbetsmannaintresse, principiellt åberopande sig på en medborgerlig rättighet, som uttryckligen förklaras vara *allmän.*

Det nu senast behandlade momentet i argumentationen afslöjar nämligen otvifvelaktigt hvad som rent *politiskt* sedt är företeelsens innebörd. Från denna synpunkt är den att uppfatta som en påminnelse om tillvaron af byråkratiska klassintressen äfven utanför adeln och om deras sträfvan efter att kunna använda parlamentariska medel till sitt befrämjande. Det är ur denna synpunkt, man har att se memorialets uttryckliga framhållande, att det blott vore till skenet, som »genom rijksens ständers härvarande fullmäcktige heela rikets menigheet representeras». Och när det i dess genomgående ur den enskilda välfärdens synpunkt[2] motiverade framställning anföres, att äfven dess

[1] Uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning (Hist. Tidskrift 1891), s. 267. — En tämligen utförlig redogörelse äfven hos Svedelius (a. a., s. 151 ff.).

[2] Undertecknarna önska tillträde till riksdagen i synnerhet nu, »då man håller uppå at stadfästa eller förbättra det, som till rikets allgemene

undertecknares intressen beröras af de beslut, som å riksdagen fattas,[1] faller därifrån en egendomlig belysning öfver de principuttalanden på riddarhuset, hvari man sökt afväga rätten att deltaga i de allmänna ärendenas afgörande allt efter som de förmenades »angå» alla eller endast vissa *adelsmän*.

Hos prästerskapet, det enda stånd, som bevärdigade memorialet med några ord, föranledde det blott det platoniska och i själfva det halfva medgifvandet för ståndskonservatismen betecknande uttalandet, att det ej vore »rådligt att låta dem blifva ett särskildt stånd;[2] *emedan andra då torde begära detsamma:* men deremot skäligt, att de hänfördes till vissa af de gamla stånden att få gifva sina råd till fäderneslandets nytta».[3] På det hela taget var nog

vähltrefnad synes kunna lända, *så vähl som at inrätta och styrckia hvart och et stånds synnerlige vählgång*». Det vore »naturligen billigt, at alla membra, som sins i mellan till deras kropps vidmackthållande hafva mödo, arbete och besvär, böra äfvenvähl vara lika dehlactige uti de allmänne rådslag, som angå heela kroppens disposition och vählstånd, *efftersom hvars och eens synnerlige vählmåga deraf hänger*» (jfr bärmed framhållandet, att vederbörande äro »ledamöther . . . uti Sväriges regiments kropp»). Det framhålles vidare, »at de nuvarande riksens ständer i fordna tider icke eller tillika och på een gång antagne blifvit utan tid effter annan, alt efter som hvart och et *des rätt i ackt tagit, och sådant till deras vählfärd är vordet nödigt pröfvadt*».

[1] »Vår oaflåtelige nijt för det allmänna bästa, *hvar under äfven vähl vår eenskyllte vählfärd kommer at bero*». Jfr föreg. not.

[2] Det framgår icke af memorialet, huruvida detta varit petitionärernas mening. När de anföra, att »af någre uhråldrige riksens besluts och handlingars underskrifter är tilfinnande, at sådana stånds-personer, som vi äro, varit öfver de högvicktigste riksens rådslag och åhrender jemte andre invånare tillstädes», så kan därmed afses såväl de häradshöfdingar, fogdar och lagläsare, hvilka särskildt kallades 1600 (de förstnämnda äfven 1587), som de icke prästerliga universitetsprofessorer — sådana nämnas uttryckligen i memorialet — och lektorer, som under 1600-talet emellanåt vid riksdagarna haft säte i prästeståndet, möjligen äfven de tjänstemän, som någon gång varit riksdagsmän i bondeståndet (Hildebrand, a. a., s. 373; Svedelius, a. a., s. 47 ff., 147). — Att det är rätt att på något sätt vara *representerade* vid riksdagarna, ej att samtliga vara personligen tillstädes, som memorialet åsyftar för de ofrälse ståndpersonernas räkning, säges ej heller uttryckligen, men kan nog tagas för gifvet.

[3] Prästest. prot. den 29 april (ref. hos Cederschjöld, a. a., s. 440 f.). Det heter äfven, att ärendet skulle i sekr. utsk. närmare skärskådas, hvilket dock ej torde skett. I borgarståndet upplästes mem. den 6 april, men då sammanträdet var fåtaligt besökt, blef det »utan discussion lämnadt tills vidare» och togs sedermera icke upp igen. Adelsprot. omnämner det icke. — Geijer har framkastat den möjligheten, att när i prästeståndets yttrande ordet *råd*, ej *röst* nyttjas, detta »skulle kunna förklaras därhän, att prästeståndet haft i sikte någon *civil* förstärkning för de ofrälse stånden, liksom adeln hade en *militärisk* i krigsbefälet» (Representations-Frågan, s. 261. Saml. skr.[1], I: 6).

den härskande åskådningen inom de fyra stånden lika ogynnsamt stämd mot den sortens eftergifter som mot tanken på andra ståndskorporationers framsläppande till sidoordnad och likaberättigad täflan. Den inre utveckling, som ännu återstod, egentligen inom de ofrälse stånden, gick som bekant ut på privilegiesynpunktens ytterligare renodlande, och dess program var slagordet om »ståndets renhet»[1] Ett tillfredsställande af 1719 års ofrälse petitionärer på det sätt, som man inom prästeståndet ställt i utsikt, blef heller icke af. Det lär i stället beträffande deras flertal ha skett genom den enda utväg, som stod öppen att inom de gamla ståndens obrutna ram bereda politiskt utrymme åt intressen, som vuxit upp utanför dem: genom adelskap.[2]

Fyrståndsriksdagen befann sig i sin välmakt; i sin nu i allt väsentligt definitiva form hade den ännu halftannat århundrades tillvaro framför sig. Men i principen om riksdagsmannaskapet som rättighet i privata intressens tjänst och dock begränsadt till vissa historiska korporationer innehöll den redan den motsägelse, som vållade dess fall, sedan den sociala verkligheten fullständigare än nu hastat den förbi. I sin stelnade otymplighet erbjöd den då ett alltför moträfvigt material för den tendens till dess ombildning till en de stora naturliga sociala klassernas och verksamhetsområdenas representation, som redan mot 1700-talets slut börjar göra sig gällande inom den allmänna opinionen och som under 1800-talet äfven lyckas afsätta några enstaka spår i ståndens inre organisation.[3]

5. Voteringsreformens betydelse. Ståndsdemokrati, folksuveränitet och byråkrati.

Öfverläggningarna i voteringsfrågan på riddarhuset ha först och främst erbjudit ett stort symptomatiskt intresse. De sträfvanden och uttalanden, som därvid kommo till synes, ha, sammanställda med vissa andra samtida förete-

---

[1] Stavenow, Studier i ståndsriksdagens senare hist., s. 91; Hildebrand, a. a., s. 445 f., 544.

[2] Fryxell, a. a., XXXIII, s. 34. Uppgiften har vid kontroll befunnits stämma i fråga om 14 af de 20.

[3] Stavenow, a. a., s. 90 f.: Brusewitz, a. a., s. 20; Hildebrand, a. a., s. 615 ff.

elser, lämnat möjlighet att tydligt nog afläsa, hvarthän den svenska ståndsriksdagen hunnit i sin inre principiella omdaningsprocess vid begynnelsen af sin högsta maktutveckling utåt, gentemot statslifvets öfriga faktorer. I det föregående har redan påvisats den mera speciella motsägelse, som vidlådde ståndsriksdagen i och för sig, betraktad som privat intresserepresentation. Undersökningens resultat torde i lika hög grad vara ägnade att belysa den allmänna inre motsägelse hos hela det nya statsskicket, som Stavenow träffande angifvit, när han talat om »det öfvertagande af den offentliga makten från det privata samhällets sida, som 1719 års revolution från viss synpunkt kan anses innebära».[1] Af hvad art voro de privata intressen, som genom omhvälfningen sattes i tillfälle att bemäktiga sig ett större eller mindre inflytande på statsmakten? Frågan står i närmaste sammanhang med spörsmålet om de mer eller mindre direkta politiska och författningshistoriska konsekvenserna af omröstningsreformen på riddarhuset.

Förhandlingarna om denna hade slutat med den högre adelns i realiteten så godt som fullständiga eftergift. Förändringen var ödesdiger. En iakttagare, som af allt att döma till tiden stått händelserna nära, har framför allt betonat, att den skulle skadat adelns auktoritet gentemot de öfriga stånden.[2] Häri ligger antagligen en viss san-

[1] A. a., s. 41.

[2] Det heter i den »Gyllenborgska» relationen, att »denna oenigheten contribuerade ganska mycket til adels-ståndets försvagande, hälst samteligo ridderskapet och adelen miste derigenom icke allenast *votum decisivum*, på de följande riks-dagarna, utan ock andra förmåner, som de från hedenhös tilbaka njutit, så vida som *de andre stånden betjänte sig sedan af samma skäl emot adels-ståndet, som tredje classen hade brukat emot de tränne första, nemligen, at såsom de alle voro like ständer och ägde lika magt, så borde intet stånd hafva prerogative framför det andra*» (Loenbom, a. a., II, s. 151). Om författarskapet till relationen se Gjörwell i Kongl. Bibliothekets Tidningar om lärda saker 1768, s. 83. — Det förefaller nästan, som om meningen med talet om förlusten af *votum decisivum* vore, att detta anspråk skulle grundat sig på klassindelningen. Det torde därför förtjäna undersökas, huruvida möjligen detta argument någon gång anförts under 1600-talet. Enligt Klas Rålambs bekanta resonnement 1664 var det emellertid på grund af tillgodoräknande af rådets och krigsbefälets meningar, som »trenne vota» tillkomme adeln; dessa vota »borde icke obilligt någorlunda balancera de 3. andre stendernes vota»; han åberopade sig därvid på Gustaf Adolfs »intention» (Rådsprot. den 21 juli 1664, Adlersparre, a. a., III, s. 383 f., 391; Ridd. och adelns prot., IX, s. 152, 158 f., 161. Jfr Hildebrand, a. a., s. 379; Tham, a. a., I:2, s. 378 ff.; Carlson, a. a., II, s. 248 ff.). När man 1723 gjorde anspråk på att fälla utslaget i de fall, då två stånd stodo emot två, motiverades detta blott med att adeln »såsom det

ning; sedan den politiska jämlikhetens princip segrat inom riddarhuset självt, så att där hvarje adelsmans röst gällde lika mycket, oafsedt börd och samhällsställning, måste det gifvetvis bli förenadt med större svårigheter än någonsin att framgångsrikt drifva en doktrin om olikheter i politisk myndighet de särskilda stånden emellan. Endast genom de högre ståndens sammanhållning kunde bönderna hindras att fullt ut göra sig gällande i den »oförkränkta jämvikt mellan fyra lika maktägande ständer», som de ofrälse principiellt proklamerade 1723.[1]

Den närmaste betydelsen af det skedda låg dock däri, att afgörandet på riddarhuset och i adelns utskottskontingenter öfvergått från den byråkratiska rådsregeringens närmaste förtroendemän, fränder och anhang, dit äfven den gamla jordadelns återstoder torde kunna räknas, till en majoritet af underordnade civila tjänstemän och officerare i lägre grader. Det kan visserligen å ena sidan för ingen del anses uteslutet, att, äfven om klassindelningen bibehållits, de lågadligas massa, förr eller senare, mer eller mindre fullständigt, skulle förmått att göra sig gällande och drifva sina önskningar igenom, liksom redan tidigare skett. Första klassen själf skulle måhända, talrik som den redan nu var, icke alltid blifvit så lätt att leda i de styrandes intresse. Själfva den seger, den hittillsvarande tredje klassen nu tillkämpat sig, visade ju just, att den kunde sätta sig i respekt och att den redan innehade en faktisk maktställning, som åtminstone vid gynnsamma tillfällen kunnat utnyttjas. Och det är å andra sidan sant, att rådsregeringen och den öfriga högre byråkratien en god tid framåt trots den samfällda voteringen på riddarhuset i stort sedt förmådde uppehålla en jämförelsevis självständig och ledande roll. De gamla ätternas traditionella anseende ver

förnämsta ståndet i riket ifrån uråldrige tider denne förmån och rättighet haft» (Adelns reservationsskrift, Ridd. och adelns prot., 1723:3, s. 486). Att, såsom Klas Rålamb yrkat, adeln öfverhufvud ej skulle kunna öfverröstas, var det nu ej längre fråga om. Men 1720 hade verkligen som stöd för adelns yrkande att i utskotten ha dubbelt så många representanter som de andra stånden bl. a. anförts, »att de äro flere klasser och att den ändring, som förlidet år skedde med de trenne klassers upphäfvande, afser allenast deras eget, men icke de andre stånden» (citat ur prästeståndets prot. den 1 april hos Bergsten, a. a., s. 19 f., n. 4).

[1] Ridd. och adelns prot., 1723: 3, s. 485.

kade nog härvid en del; mer betydde säkerligen dock den rent personliga prestigen, särskildt hos en Arvid Horn. Stavenow har med rätta starkt framhållit den länge praktiserade öppna omröstningen vid bänkmansvalen som en viktig garanti för de administrativa och militära förmännens inflytande och kontroll öfver sina underordnades politiska uppträdande. Så till vida betryggades det riddarhusdemokratiens genombrott, som inleddes med klassindelningens upphäfvande 1719, först femton år senare, genom den slutna voteringens införande vid valen på 1734 års riksdag. I den mån man kan tala om ett högbyråkratiskt regemente under frihetstidens tidigaste skede, existerade det i alla händelser blott som en *possessio precaria*, och den grundläggande förutsättningen för en reklamation var redan skapad i och genom 1719 års voteringsreform.

Men det lärer för öfrigt icke kunna bestridas, att denna reform redan omedelbart fått vidtgående verkningar. Att maktförskjutningen på riddarhuset måste haft stor betydelse redan för de nya regeringslagarnas slutliga affattning, framgår med all tydlighet af de under behandlingen i ständen, delvis sannolikt redan under de förberedande öfverläggningarna, vidtagna förändringarnas karaktär, om det också ej låter sig fullt exakt uppvisas ur protokollernas voteringssiffror och fåordiga öfverläggningsreferat. Det är i hvarje fall tillåtet att anställa en jämförelse mellan hvad som är kändt om de närvarande adelsmännens fördelning efter de gamla klasserna och den majoritet och minoritet, som riksdagens kanske mest betydelsefulla votering på riddarhuset utvisade. Valakten af den 21 febr. har, såsom redan i början af denna framställning omnämndes, blifvit undertecknad af 97 medlemmar af f. d. första och andra klasserna, 282 af gamla tredje klassen. Vid omröstningen den 11 febr. om det den 6 febr. väckta, den 9 af voteringsreformens ifrige förkämpe hr Stierncrona försvarade,[1] af det ursprungliga regeringformsprojektets främste upphofsman landtmarskalken Per Ribbing vanmäktigt motsagda för-

[1] »Det är underligit at collegierne få föreslå, men uti detta fallet så skola ständerne ej få föreslå råden» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 32). Motiveringen är karaktäristisk för de byråkratiska tankevanorna och ger måhända en vink om att förslagsinstitutet kunde ha anknytningspunkter icke blott i det förflutna. Jfr Stavenow, Riksrådsvalen, s. 15.

slaget om ständernas rätt att föreslå riksråd, segrade detta med 256 röster mot 94.[1] Det är icke sannolikt, att fördelningen i detta fall var en väsentligen annan än i det nyss anförda, med andra ord, att minoritetens medlemmar till någon mera afsevärd del tillhört tredje klassen. Man torde ha full rätt att med Stavenow i resultatet se en frukt af klassindelningens upphäfvande.[2]

Så hade det ändrade omröstningssättet närmast blifvit medlet att lägga det afgörande inflytandet på tillsättningen af förvaltningens högsta förmän, det regerande rådskollegiet, hos den stora massan af deras underordnade. Betydelsen häraf är så mycket mer ingripande, som ännu den i utskottsförslaget ingående rekryteringsformen lätt nog kunnat i praxis arta sig till en så godt som okontrollerad kooptation.[3] Samtidigt dref voteringsreformen till sin spets innebörden af de bestämmelser i den nya författningen, som i dessa samma underordnades händer lade ansvarsutkräfvandet och kontrollen af förmännen, hvarandra och dem själfva. Intetdera af dessa maktmedel utnyttjades ännu till fullo, men den tid, då detta skulle ske, var icke särdeles långt aflägsen, och ansatser kunna skönjas redan mycket tidigt. Man kan knappast öfverskatta betydelsen af riddarhusets demokratisering för utvecklingen och den egendomligt utpräglade arten af det statsskick, som, hvad förhållandet mellan regering och riksdag beträffar, i de nyss berörda bestämmelserna om rådets tillsättning och ansvarighet hade sina direkta juridiska utgångspunkter.

En betydande röst har för några år sedan höjts mot den ofta framställda åsikten om detta statsskicks byråkratiska karaktär. Frihetstidens politiska regim var, säger

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 28, 32, 44 f.

[2] A. a., s. 16. — Som en följd af tredje klassens seger kan möjligen betraktas, att grefve Fersen, som den 24 af första klassen blifvit invald i fundamentallagsutskottet, vid det definitiva valet den 27 ej kom med. Då emellertid utskottsvalen, såsom ofvan omtalats, enligt föreningsakten skulle ske kategorivis, måste detta förhållande, om den här ifrågasatta tolkningen däraf är riktig, bero på att grefvarna själfva önskat undvika att äfventyra enigheten i utskottet genom att där insätta en person, som med särskild ifver bekämpat den nyss träffade uppgörelsen. Däremot märkas bland den obetitlade adelns utskottskontingent reformens ifrigaste förfäktare, Stierncrona, Silfverhielm, Strömfelt, Ehrencrona; möjligen bör dit också räknas v. Hylten, som strax före valet föredragit föreningsakten i plenum (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 23).

[3] Jfr Stavenow a. a. s. 14.

Fahlbeck,[1] icke en byråkrati, den var en parlamentarisk demokrati, »ett omedelbart folkvälde genom riksdagen som organ». Det är alldeles sant, om man för det första med en byråkratisk regim uteslutande menar statsmaktens samling hos ämbetsverken, inom förvaltningsorganisationen som sådan. Det är vidare sant, under förutsättning att man isolerar den teoretiska och statsrättsliga sidan af saken. Utan tvifvel är det berättigadt att så göra, så till vida som denna formella faktor från sin sida i en kanske ej alltid tillräckligt starkt betonad grad färgat och bestämt de reala sträfvanden och intressen, hvilkas betydelse för författningens kynne allt sedan Malmströms mästerliga essay »Om ämbetsmännens ställning till riksdagen under frihetstiden»[2] så gärna och så kraftigt framhållits. En sådan formellt rättshistorisk betraktelse, skall säkerligen, så långt den har vitsord, gifva Fahlbeck fullkomligt rätt.

Om man, såsom skäligt är, börjar i början och tager upp till förnyad undersökning självfva det författningshistoriska utgångsläget, skall man säkerligen finna, att tronföljdsfrågans negativa lösning ingalunda är till sin innebörd uttömd, om den uppfattas allenast som ett tillfälligt politiskt medel att bringa Ulrika Eleonora till fullständig och ovillkorlig eftergift för författningskonspiratörernas afsikter och kraf. Den skulle naturligtvis aldrig kunnat bli ett sådant medel, om den icke samtidigt varit något annat och vida mera. Den är en strängt juridisk position, som enligt samtidens uppfattningssätt bildade en oundgänglig förutsättning för statsskickets omgestaltning på det sätt, som nu ägde rum. Men i och med detsamma får den också en räckvidd långt utöfver situationen för ögonblicket och blir afgörande för den nya författningens hela karaktär. På denna punkt, i den bakomliggande juridiska konstruktionen och i dess bestämmande inflytande på de nya grundlagsstadgandenas allmänna anda och tendens, icke så mycket direkt i de särskilda instituten, är det otvifvelak-

[1] Regeringsformen 1809—1909, s. 149 ff. (Statsvetenskapl. Tidskr. 1909). Byråkratien karaktäriseras, framhåller Fahlbeck, af »juristeri och pedantisk noggrannhet i former», af »stel formalism». Men detta vore just hvad frihetstiden, med sitt »självsvåld», sin »formlösa rättskipning vid sidan om laga domstolar», mest af allt saknade.

[2] Omtryckt i Smärre skrifter, s. 154 ff.

tigt, som man har att söka och finna den påverkan af tidens allmänt europeiska publicistik, som Fredenstierna, själf en deltagare i författningsverkets förberedelser, uttryckligen framhållit.[1]

Ser man rätt till, skall man i det historiskt-juridiska förloppet vid den ursprungliga fundamentallagstiftningen igenkänna ett regelrätt härskarfördrag i full öfverensstämmelse med tidens gängse naturrättsliga doktriner. I detta härskarfördrag dikterade Sveriges ständer, uppfattade såsom folksuveränitetens bärare, villkoren. Och i kraft af deras teoretiska befogenhet och därpå grundade faktiska maktställning, blefvo dessa villkor hårda. De inneburo i själfva verket, att ständerna inom fördraget förblefvo i väsentligen samma rättsliga position, som de vid dess ingående intagit.

Författningens själ ligger, såsom N. Tengberg med rätta framhållit, i konungaförsäkrans löfte att alltid instämma med riksens ständer.[2] Den ständernas makt att nu och framdeles göra sådana besluter, stadgar och förordningar om sig och riket, som de kunna pröfva tjänlige», på hvars erkännande detta löfte grundar sig, är framsprungen ur samma naturrättsligt motiverade sats om ett fritt folks obegränsade befogenhet i fråga om författning och lagstiftning, som enligt den nämnde deltagaren i konspirationen utgjorde en förutsättning för öfverläggningarna om det nya statsskicket kring årsskiftet 1718—19.[3]

---

[1] Fredenstierna (a. a., s. 21): »De förglömde icke heller at noga utforska visse främmande frie regeringars och staters inrättningar, statuter och reglementer, sampt *hvad Grotius, Puffendorff och flere hade derom skrifvit.*»

[2] A. a., s. 36. — Jag afstår från att här närmare gå in på den betydelsefulla frågan om innebörden och tillkomsten af KF 1719 § 5 och inskränker mig tills vidare *dels* till att påpeka korrespondensen mellan detta stadgande och Ulrika Eleonoras för dess tolkning viktiga provisoriska försäkran af den 20 jan. (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 12), *dels* till att framhålla, att enligt min mening 1719 års formuleringar icke afse att i sak ge ständerna mindre makt öfver lagstiftningen än KF 1720 § 6. Skälen för denna uppfattning skall jag längre fram meddela.

[3] Fredenstierna, a. a., s. 22. Satsen må här fullständigt återgifvas: » . . . då desse och de förenämnde herrar» (de ursprungliga konspiratörerna jämte ett stort antal någon tid före riksdagen invigda) »adopterade och antogo de[n] uti naturens, ej mindre än uti Guds och andre frie folks lagar ergjände och stadfästade grund-regel: at et fritt folk äger en sjelfständig och oinskränkt rättighet at gjöra för och om sig sådane lagar och förordnanden, som med landets läge, folkets lynne och böjelse samt in- och utvärtes behof, fördel och anseende bekvämast och säkrast pröfvas vara».

Att Fredenstierna verkligen återger resonnement, som blifvit förda inom bestämmande kretsar vid tiden för frihetstidsförfattningens grundläggning, bestyrkes af deras öfverensstämmelse med samtidiga eller nära samtidiga uttalanden. Framför allt torde man böra ägna större uppmärksamhet, än hittills skett, åt David Silvius' i januari 1719 uppsatta *Påminnelser angående successions-rättigheten ... samt det souveraine väldet.*[1] Här häfdas till att börja med, att i ett rike, där enväldet genom härskarfördrag af folket öfverlämnats åt monarken, denne ej kan ensidigt ändra fastställda bestämmelser om tronföljden (§§ 4—6). De ingå nämligen som en integrerande del i själfva »den afhandling och förening, hvarpå des rätt til cronan sig endast grundar, hvarigenom ett fritt folck har updragit regementet öfver sig en viss person och des ättlägger men ingen annan» (§ 5). De svenska arfföljdsbestämmelserna, som uttryckligen förklaras vara af denna natur (§ 7), tolkas nu därhän, att ingen numera kan på grund af dem göra anspråk på kronan (§§ 8 — 19). Därpå proklameras, att Gud lämnat i »en fri menighets skön» att välja hvilken statsform, den »bäst och tienligast synes» (§ 21). Enväldets olägenheter uppvisas emellertid (§ 22; jfr § 20), och det utvecklas, hurusom de kunna undvikas genom ett *regnum pactis limitatum* (§ 21), hvarvid i härskarfördraget utöfningen af vissa höghetsrättigheter bindas vid undersåtarnas samtycke och garantier skapas för dessa inskränkningars vidmakthållande (§ 23).[2]

Silvius har enligt en uppgift, som det icke finnes någon anledning att icke taga för god, blifvit föremål för politiska belöningar från ständernas sida;[3] han har tydligen stått

[1] S. J. Boëthius (a. a., s. 251, n. 2, 257 ff.) tillkommer förtjänsten att först ha närmare observerat och i den vetenskapliga diskussionen infört Silvius' broschyr. Ur Bowallius' kortfattade omnämnande (a. a., s. 249, noten) låter ej utläsa sig någon värdering af det författningshistoriskt befruktande och verksamma hos det teoretiska moment, som i nämnda broschyr kommer till synes.

[2] »Ett försicktigt vahl så väl af de *jura summi imperii* eller högsta öfverhets väldets rättigheter som genom visse afhandlingar och föreningar regenten och undersåtarne emillan komma at inskränckias til desse senares bevillning / innan de ställas i vercket / som ock af tienlige medel slike *pacta* och afsked behörigen at handhafva».

[3] »Riksens ständer uptogo med välbehag denna hans skrift, belönte honom med en hederlig äreskänk och drogo försorg, at han befordrades til commerce-råd» (Årlig Svensk, s. 210 f.). Silvius blef e. o. kommerseråd den 20 juni 1719, ordinarie den 17 dec. 1720 (Almquist, Kommerskollegium

högt i förtroende hos Per Ribbing.[1] Med reservation för det haltande i alla dylika jämförelser torde en sammanställning af hans namn med Hans Järtas ej vara alldeles oberättigad, åtminstone så till vida, som båda ställt sin teoretiska skolning till förfogande för att uttrycka de allmänna grundtankarna i en ny författning. Det lider nämligen intet tvifvel, att Silvius' alltigenom på den naturrättsliga folksuveränitetsläran grundade och med argumenter och citater ur dess traditionella förråd späckade framställning återspeglar den officiella doktrinen om rättsgrunden för de fundamentallagstiftande ständernas verksamhet. Därpå tyder redan den omständigheten, att det är åt det verkligen förhandenvarande läget och det utnyttjande däraf, som verkligen ägde rum, han ger den juridiskt-teoretiska tolkningen och motiveringen. Ty detta läge var dock i sin slutliga faktiska gestaltning intet slumpens verk; det var af de handlande afsiktligt tillrättalagdt ur synpunkter, där det allmänt statsrättsliga momentet säkerligen var på det närmaste sammanväfdt med det rent politiska. Och den af Silvius gifna juridiska konstruktionen var tvifvelsutan den för samtiden naturliga och så godt som självklara: just häri och icke tvärtom i åskådningssättets sällsynthet ligger nog förklaringen till att det fått så jämförelsevis få och knappa direkta uttryck.[2] Men det ligger bakom som grundton och

Meddelanden fr. sv. riksarkivet, N. F. 2: 4], s. 276, 277); enligt Anrep var han »fört pennan» (alltså en roll af samma slag som Schütz-Fredenstiernas) i de privata öfverläggningarna om regeringsformen 1719. Anrep stöder sig här som vanligt på riddarhusstamtaflan: men denna är i detta fall ej grundad på meddelanden från vederbörande själf eller hans ättemedlemmar; ätten Silvius (el. Sylvius) utdog nämligen redan 1734. Ej heller återfinnes notisen i äldre genealogiska samlingar i Riddarhusarkivet. Dessa uppgifter böra gifvetvis ytterligare undersökas; de synas mig emellertid icke vara af afgörande betydelse för den historiska värderingen af broschyren.

[1] Såsom preses i kommissionen öfver Görtz föreslog Ribbing Silvius till kommissionens sekreterare (Rådsprot. den 5 jan. 1719 hos Cederschjöld, Bihang, s. 12).

[2] I Riksens Ständers Commissions Dom den 23 juli 1723 göres emellertid ett principiellt uttalande, som till punkt och pricka stämmer med Silvius' och Fredenstiernas framställningar. De dömda (Daleen m. fl.) voro som bekant anklagade för att ha uppviglat bondeståndet till omstörtningsförsök mot regeringsformen bl. a. under föregifvande, att konungamakten på grund af sitt omedelbara gudomliga ursprung ej kan uppdragas öfverheten med inskränkande villkor (se Fryxell, a. a., XXXI, s. 72; Malmström, I, s. [illegible] ff.: Bowallius, a. a., s. 316 ff.). Gentemot denna ståndpunkt yttras nu domen med direkt syftning på och till försvar för gällande statsrätt: »[Gud har icke] föreskrifvit något visst regeringssätt utan lemnat i et frit folks egit godtfinnande, at icke allenast sielf välja sig öfverhet utan ock

förutsättning för de förtrytsamma uttalanden, hvari tanken på gränser för ständernas makt tillbakavisades under sekreta utskottets behandling af sändebudsfrågan den 20 febr. 1720;[1] det framträder tydligt nog i landtmarskalkens framhållande den 21 okt. 1723, att »konungen fåt sin mackt af samtelige ständerne»[2], och det sammanpressas i ett enda mycket sägande ord, när ständerna redan 1719 i jämförelse med regeringen betecknas som »de själfva».[3] Slutligen ligger redan i det under diskussionerna om författningsverket och i regeringsformen själf använda *fundamentallagsbegreppet* en hänvisning till det på folksuveräniteten grundade härskarfördraget. Ty med fundamental lag förstod man i tidens statsrättsliga terminologi, såsom också angifves i en redan anförd officiell definition från 1723, föreskrifterna i »de mellan öfverheten och det folk, som sig des välde undergifvit, slutne capitulationer och afhandlingar».[4]

---

hvad lofligit regeringssätt de efter tidernas beskaffenhet och sielfva folkslagets art vorde för sig säkrast och nyttigast finnandes, hvarest öfverheten, som ock derföre uti Guds heliga ord kallas en mennisklig ordning, undfår sin magt och myndighet at styra och regera, antingen mindre eller mera inskränkt, alt som de mellan honom och det folk, som sig des välde undergifvit, slutne capitulationer och afhandlingar föreskrifva, hvilka äro den fundamental-lag, hvarefter öfverheten och undersåtarna sig inbördes förbinda, den förre at regera och de senare at lyda.» (Tryckt i Årlig Svensk, s. 366 f.) Uttalandet har först uppmärksammats af Fryxell (Bidrag t. Sveriges litt.-hist., h. 6, s. 33). — Att en dylik utförlig principförklaring först nu framkommer från en officiell myndighets sida betyder naturligtvis icke, att åskådningssättet först nu blifvit gängse. Det beror helt enkelt på att den officiella doktrinen nu blifvit direkt *bestridd*. Likaså äro den följande tidens allt utförligare teoretiska framställningar af ständerväldet till sin föranledning af polemisk natur, framkallade af slitningarna med konungadömet. Men man förväxlar orsak och verkan, om man föreställer sig, att omfattandet och proklamerandet af folksuveränitetsdoktrinen blifvit möjligt först genom de skedda utvidgningarna af ständernas *aktuella* maktsfär.

[1] Gustaf Bonde: »Om kanslikollegium har makt att föreslå ministrar, huru mycket mer äga ständerna det att göra!» — Olof Cederström: »Riksråden representera ständerna, och de säga sina tankar om ministrarna; skulle då ständerna vara i sämre ställning?» — v. Fersen: »Ständerna hafva ju gjort kansliordningen; skulle de då ej hafva makt att nämna ministrar!». — Sam. Åkerhielm (några dagar senare): »Den makten måste oss icke betagas att ändra hvad Kungl. Maj:t och riksens råd gjort» (citaten hos Malmström, a. a., I, s. 237).

[2] Ridd. och adelns prot., 1723: 3, s. 308. Uttalandet göres närmast för att motivera satsen, att intet särskildt stånd kan fatta beslut, som innebära ingrepp i den kungliga myndigheten. Jfr v. Fersen samma dag: »Konungen har sin mackt af fyra stånden» (a. a., s. 305).

[3] Malmström, a. a., I, s. 112, jfr s. 104.

[4] Se ofvan s. 161, n. 2. — Jfr äfven Loccenii definition i hans vid universiteten länge använda Synopsis juris publici (ed. pr., Gothob. 1673), s. 4: *Leges regni fundamentales publicæque sunt, super qvas regni ac publicæ rei status fundatus est. Illæ certa pacta & conditiones in*

Det behöfdes förvisso ingen särskild lärdom för att operera med sådana kategorier som folksuveräniteten och det därpå grundade härskarfördraget. De hörde till elementerna i den naturrättsligt-publicistiska dogmatik, som veterligen ingick i tidens ämbetsmannabildning.[1] Skulle man öfverhufvudtaget tänka öfver statslifvets grundförhållanden, så erbjödo sig knappast heller några andra former, så snart man lämnat de teokratiska och patrimoniala idéer, som visserligen officiellt gynnades af den absoluta furstemakten i olika länder men i den vetenskapliga litteraturen ingalunda in-

legibus istis præscriptas continent, sub qvibus regni administratio in principem . . . confertur. Ordines autem regni ac subditi vice verså se principi ad fidem, obedientiam & subjectionem obligant; . . . atque sic capiti membra mutua conventione uniuntur. — Realdefinitionen kan alltså sägas vara, att fundamentallag är, såsom själfva ordet antyder, en lag om statsskickets grundvalar; formaldefinitionen återigen, att den tillkommer genom fördrag mellan härskare och folk. Dess innehåll utgöres af de villkor, som det senare vid härskarfördraget betingar sig. Författningshistorisk betydelse har framför allt formaldefinitionen haft. I kraft af den betydde rådets sträfvan 1660 att få RF förklarad för fundamentallag ett försök att för framtiden rättsligt befästa sin ställning gentemot konungadömet. Försöket afvisades af de ofrälse med utgångspunkt från samma definition. »Prästerskapet scrupulerade», heter det »på det ordet fundamental lag, til hvilken Rex och subditi böre consentera, och nu är Rex minorennis; . . . honom hafva [de] svurit förr än han föddes och sedan hyllat honom uthi Götheborg, villiandes och her effter hans rätt förvahrat» (Ridd. och adelns prot., VIII, s. 66; den 18 okt. 1660). Under nuvarande omständigheter, är meningen, kunde ändringar i det bestående härskarfördraget ej komma till stånd, enär den ena partens samtycke ej kunde vinnas på grund af minderårigheten; förslagets genomförande skulle därför betyda en kränkning af konungens rätt. — Däremot hör oföränderlighet ingalunda ursprungligen med till den juridiska definitionen af fundamentallagsbegreppet. I själfva detta begrepp låg intet hinder för ändring, så snart öfverenskommelse därom träffats mellan kontrahenterna, för så vidt icke rent af såsom i Sverige 1719 ensidig ändringsrätt i fördraget förbehållits åt endera parten. När man 1720 i den 1719 om RF i dess ingress använda formeln »uttydning, förbättring eller ändring» strök det sista ordet, afsåg man nog därmed endast att uttrycka sig på ett med hänsyn till RF:s höga värde tillbörligare sätt. Strängt juridisk betydelse hade den nya formuleringen knappast mera, än det låg någon folkrättslig innebörd i den i fredstraktaterna öfliga frasen om deras »evighet» (jfr RF 1719 ingr.: »en allmän fundamental lag, ordning och stadga i riket, som evärdeligen hållas, iakttagas och fullbordas bör»). Analogien är så mycket tydligare, som äfven fundamentallagen var af fördragsnatur. Därmed skall naturligtvis icke bestridas, att föreställningen om RF:s speciella helgd fick ett i hög grad hämmande inflytande på frihetstidens grundlagstiftning (Hildebrand, a. a., s. 439, 488 f.) och att småningom en verklig doktrin om grundlagarnas oföränderlighet framträdde i samband med den positiva statsrättens idealisering till ett omedelbart uttryck af naturens och förnuftets fordringar (se Ärlig Svensk, *passim*).

[1] Se Annerstedt, Upsala universitets hist., II: 2, s. 199 ff. Jfr äfven Historik öfv. de statsv. studierna o. ämbetsmannautbildn. i Sverige, i Betänkande om inrättande af en statsv. examen, s. 5 f.

togo det utrymme och åtnjöto det anseende som de naturrättsliga. Silvius' framställning har således gifvetvis icke för grundlagstiftarna utgjort källan till dessa idéer; de doktriner, som där utvecklas, hade redan under 1600-talet och ännu tidigare ofta skymtat fram i rådets och ständernas diskussioner, och de hade säkerligen redan då i samverkan med och som omklädnad för reella intressen i den politiskt-sociala kampen inverkat på den författningshistoriska utvecklingens gång.[1] Skriftens intresse ligger för ingen del i någon dess originalitet; det ligger tvärtom däri, att den utgör ett representativt uttryck för den allmänna atmosfär af statsrättsliga idéer, hvarur frihetstidsförfattningen utgår och hvaraf dess art och utvecklingsriktning från början blifvit från den formella och teoretiska sidan bestämd.

Det teoretiska momentets betydelse i det historiska förloppet är tvifvelsutan i hög grad skiftande vid olika tillfällen, under skilda kulturtillstånd och på olika områden af statslifvet. Det undandrager sig städse en fullt exakt mätning och kan endast i hvarje särskildt fall bli föremål för en approximativ och därför alltid diskutabel bedömning. Men detta gäller i själfva verket om all forskning efter historiska orsaker, som alltid i sista hand blir en forskning efter psykologiska motiveringskrafter och deras inbördes relationer. Såsom redan antyddes, torde inga allmänna fasta regler för en dylik bedömning kunna uppställas. En härskande rättsidé kan i vissa fall vara en af hufvudfaktorerna vid en institutions uppkomst och i dess utveckling, liksom idéutvecklingen å sin sida ofta starkt påverkas af faktiska förhållanden och praktiska sträfvanden, intressen och behof. Men äfven där de teoretiska argumenten blifvit valda för att motivera ett väsentligen af andra orsaker bestämdt praktiskt handlande, återverka de förra på det senare. De bidraga att framför allt formellt men äfven i sak begränsa handlandet, och detta blir sannolikt ytterst

[1] Äfven den mest sammanträngda framställning af det teoretiska momentets roll i detta större författningshistoriska sammanhang skulle alldeles förrycka proportionerna i denna uppsats och måste därför så när som på ett par antydningar (se nedan s. 176 ff.) uppskjutas till annat tillfälle. Förf. känner emellertid detta som en brist, enär först en dylik undersökning ger den rätta bakgrunden åt här framlagda uppfattning af 1719 års kris, liksom den för förf. utgjort vägen dit.

sällan alldeles detsamma, som om de valda argumenten varit andra. Helt frånvarande eller overksamt är det teoretiska momentet knappast någonsin, allra minst i fråga om författningshistoriska företeelser. De historiska erfarenheterna kunna ej bli föremål för praktisk tillämpning utan att först uppfattas och tolkas från allmänna synpunkter;[1] det faktiskt föreliggande institutionsmaterialet kan ej utsättas för ombildning, utan att något slags meningar om institutionernas väsen och ändamål göra sig gällande. Sådana åskådningssätt torde i stater, tillhörande ett stort gemensamt kultursamfund sådant som det europeiska, endast undantagsvis vara rent »nationella». Det västerländska författningslifvets historia erbjuder analogier såväl till de allmänna estetiska strömningarna och stilriktningarna som till de stående motiven[2] i litteraturens och de bildande konsternas utveckling. I uppsökandet och värderingen af äfven dylika faktorer har jämväl den författningshistoriska forskningen en uppgift, som kanske icke alltid blifvit tillräckligt beaktad.

[1] Jfr t. ex. den individualistiskt motiverade Montesquieuska maktfördelningslärans betydelse i vår senare författningsutveckling: den utgjorde den uppfattningsform, som hos frihetstidens hofparti och 1809 års män bestämde tolkningen och tillämpningen af erfarenheterna från ständerväldet och det kungliga enväldet.

[2] Som exempel på det senare slaget af teoretiska faktorer kan anföras det från antiken härstammande *eformotivet*, som spelar en betydande roll särskildt i renässansens politiska spekulation men äfven senare, och som i åtskilliga former befruktat författningslifvet i skilda länder; i Sverige kan man tänka på vissa, dels praktiskt genomförda, dels blott projekterade ständerfullmäktigeinstitutioner men framför allt på den bekanta *mediatorsidéns* betydelse för rådets ställning under 1600-talet. Det är f. ö. långt ifrån osannolikt, att redan den medeltida författningsrättsliga institut, som i Sverige brukade åberopas som stöd för nämnda idé, nämligen rådets öfvervakningsplikt i landslagens rådsed, tillkommit under påverkan af samma teoretiska motiv; hela kodifikationsföreteelsen vittnar redan såsom sådan om ett betydande lärdt (kyrkligt) inflytande, och detta är icke minst märkbart i konungabalken, hvars uppställning ej kan undgå att föra tanken på den bl. a. af Thomas af Aquino efter klassiska föredömen förkunnade läran om den bästa statsformen såsom en blandning af monarki, aristokrati och demokrati. Med denna lära är som bekant efortanken helt naturligt ofta förbunden. Här skulle alltså, om den nu antydda tankegången visar sig hållbar, en förbindelse gå mellan ifrågavarande moment i den svenska rådsinstitutionen och vissa besläktade institut i andra medeltida författningar, justician i Aragonien, comes palatinus i Ungern, möjligen äfven motståndskommittén i den engelska Magna Charta. En dylik uppgiftsidé kan ha uppfattats som ett uttryck för rådsinstitutionens konsolidering, men den kan också ha spelat en roll redan i själfva konsolideringsförloppet, liksom, enligt hvad K. G. Westman påvisat (Sv. rådets hist., s. 20 ff., 45 ff.), kyrkliga kollegiala institutioner därvid torde haft en viss betydelse som förebilder.

1719 års fundamentallagstiftning erbjuder ingalunda exemplet af en genomgripande författningsrevision, vid hvilken teorien icke spelat någon roll, midt i en tid, då publicistisk spekulation gjorde sig bred vid universiteten och i litteraturen; exemplet hade väl för öfrigt i så fall, enligt hvad som nyss framhållits, varit enastående. Folksuveränitetsläran behöfde icke efteråt införas i frihetstidens officiella statsrättsliga åskådning för att teoretiskt motivera det fullt utvecklade ständerväldet. Tvärtom har detta just sin rot däri, att den historiska situationen efter Karl XII:s död af samtidens rättsmedvetande erkändes som ett folksuveränitetens aktuella framträdande. Pechlins bekanta ord, att »ständernas rätt är primitiv», utgöra icke blott ett doktrinärt principuttalande, de visa hän på och stödjas af ett obestridligt rättshistoriskt faktum.

Äfven ett kungligt envälde kunde visserligen härledas ur en ursprunglig folksuveränitet; den naturrättsliga publicistiken bjuder talrika exempel därpå, i Bodinus' och framför allt Hobbes' doktriner, i den danska Kongelovens teoretiska satser. Äfven i Sverige hade en dylik motivering af den karolinska suveräniteten skymtat fram vid sidan af den officiella teokratiska.[1] Framför allt torde en sådan uppfattning varit rådande hos envåldets motståndare, och den utgör därför helt naturligt ett led i den konstruktion, hvarmed statsmakten efter arfkonungadömets utslocknande förklarades ånyo hemfallen till rikets ständers förfogande.[2] Men skillnaden är stor mellan dylika uteslutande teoretiska förklaringar och en folksuveränitet sådan som den i konstruktionen af själfva det faktiska läget 1719 framträdande.

[1] Castovius (Annerstedt, a. a., II: 1, s. 288 ff.); G. A. De la Gardie 1691 (Stockholms Magazin 1781, s. 362 ff.); riksråden Falkenberg och Horn i rådet den 15 mars 1714 (Geijer, Acta et litteræ, s. 13, 18 f.), Nic. Tessin (a. a., s. 65); Rålambska deduktionen (UUB, Nordinska saml. Fol., 193), *passim*.

[2] Jfr den ofvan gifna sammanfattningen af Silvius' framställning. Fredenstierna (a. a., s. 21) berättar, att Per Ribbing och hans förtrogna efter Karl XII:s död »ansågo souveräniteten . . . vara tillika med konungens död uphäfven, samt den gamle odal-friheten til Svea och Gjöta riken åter hemfallen til riksens ständer, som . . . nu ägde rättighet at försätta regeringen uti det skick och stånd, som med rikets höghet och riksens ständers frihet kunde instämma». Jfr äfven borgarståndets talman Hylten den 23 jan.: » . . . som ingen har nu mera någon arfsrättighet til Sveriges crona . . . utan man nu har fritt vahl, så har man nu velat välja sig en öfverhet, som tillåter de vilkoren, som ständerne sig betinga vilja . . .» (Ridd. och adelns prot., 1719, s. 11).

Denna folksuveränitet hade sin motsvarighet i en reell maktkoncentration vid ett gifvet tillfälle, hvilken den på en gång uttrycker och motiverar. Den fick därför en direkt politisk betydelse och författningshistorisk verkningskraft.

Just denna situationens såväl rättsligt som faktiskt samstämmiga karaktär var det, som möjliggjorde för den på 1719 års riksdag segrande sociala intresseriktningen att åt ständerna såsom den vid maktfördelningen ensamt bestämmande parten äfven för framtiden förbehålla en statsrättsligt, snart äfven politiskt, dominerande roll. Och framgent måste minnet af den bestående statsrättens utgångsläge bidraga att underhålla en teoretisk uppfattning af ständernas makt såsom fortfarande till sitt väsen öfverordnad den, som blifvit inrymd åt andra rättssubjekt, en uppfattning, som i sin ordning växelvis pådref och närdes af den fortsatta faktiska utvecklingen af denna makt. Den politiska doktrinen kunde rikare utvecklas och differentieras, ständernas aktuella maktutöfning skulle småningom vidgas. Men själfva de grundsatser, hvari denna utveckling hade sin nödvändiga förutsättning och utgångspunkt, lågo bakom den ursprungliga fundamentallagstiftningen och hade från början gifvit den sin prägel. Det är icke några oberättigade anspråk, som komma till uttryck i »Ärlig Svensks» lära om ständernas allmakt; det är i stort sedt en konsekvent och teoretiskt riktig utveckling af författningens ursprungliga principer, liksom det lefvande statsrättsliga tillstånd, hvars apologetiska framställning den utgör, ligger *in nuce* i dessa. Att det icke därför varit från början förutsedt, och att dess förverkligande icke ägt rum genom en rent juridiskt-logisk utveckling, utan, liksom alla dylika processer, under växelverkan med sociala och personligt-psykologiska krafter, torde icke behöfva uttryckligen betonas.[1]

---

[1] På de närmast föregående sidorna har afsikten endast varit att i största korthet provisoriskt antyda den uppfattning, författaren genom analys af ett material, hvars knapphet villigt skall erkännas, bildat sig om det teoretiska momentets betydelse vid frihetstidsförfattningens grundläggning och om dess däraf betingade ursprungliga rättsliga karaktär. Åtskilligt, icke minst Silvius' skrift, förtjänar tvifvelsutan en mera i detalj gående undersökning, som icke här kunnat ifrågakomma.

Att vid sidan af den rena folksuveränitetsdoktrinen spår kunna skönjas af en äldre uppfattning, i det man emellanåt i landslagen ville se en visserligen mycket tänjbar gräns för ständernas befogenhet, har redan tidigare i denna uppsats framhållits (se ofvan s. 23, n. 1).

Betecknar man statsskicket som en parlamentarisk demokrati,[1] är nämligen därmed, såsom redan framhållits, endast den formellt statsrättsliga sidan af saken angifven. Den konkreta beskaffenheten af denna författning, dess närmare utformning och verkningssätt, det däraf bestämda politiska lifvets egenart kunna endast förstås ur de reala intressen, som jämte det teoretiska momentet gjort sig gällande vid dess tillkomst och som sedan rörde sig i dess former. Dessa intressen voro till öfvervägande del *byråkratiska klassintressen.* Den politiska makten låg hos ämbetsmännen, men icke i deras omedelbara offentliga verksamhet som statsförvaltningens tjänare utan hos ämbetsmännen som social klass, såsom kärnan af de gamla privilegiekorporationerna. Frihetstidens riksdag, framför allt riddarhuset, var till sin personal i stort sedt ingenting annat än byråkratien, men byråkratien löst från det ansvarsbundna hvardagsarbetets subordinationsförhållanden och i demokratisk jämlikhet uppträdande under en suverän ständerförsamlings former och med dess anspråk. Denna spänning mellan en parlamentarisk-demokratisk form och ett i social mening byråkratiskt innehåll är det centrala och karaktäristiska i frihetstidens författningshistoria; därom handlar den egentligen. Det är den, som gör riksdagen själf till ett »månggrenigt ämbetsverk», för att använda Malmströms berömda uttryck, och som samtidigt bringar den ordinarie förvaltningen i half upplösning genom den ständiga osäkerheten, konkurrensen med och inblandningen från riksdagens deputationer. Häraf slitningarna mellan riksdagsmannarätt och tjänsteplikt, hvarvid den senare för det mesta får sitta emellan, såsom vid capitas hemresor från krigsskådeplatserna 1742 och 1760. Häraf riksdagens öfverhopning och omåttliga sysslande med befordringsmål af allehanda slag. Häraf själfva striderna mellan stånden, till väsentlig del en kamp om statens tjänster.

Ur denna spänning förklaras framför allt äfven förhållandet mellan riksdag och regering. S. J. Boëthius

[1] Demokrati var gifvetvis icke tidens egen beteckning; man föredrog att med Silvius tala om ett *regnum pactis limitatum* eller, som rådet 1751, om ett *imperium monarchico-Democraticum* (Stavenow, De politiska doktrinerna, s. 9 [Hist. stud. tillägn. C. G. Malmström 1897]).

har uppdragit en intressant parallell mellan frihetstidens svenska författning och den samtida engelska.[1] Också den kunde ju, om man tänker på dess teoretiska utgångspunkt i 1689 års idéer och Lockes försvar för den ärorika revolutionen, uppfattas som ett parlamentsvälde på folksuveränitetens grund. Boëthius frågar efter orsaken till att det engelska parlamentet öfverlät utöfningen af sin makt åt en stark regering, medan den svenska »parlamentarismen» tog formen af en regerande riksdag. Och han svarar med en hänvisning till regeringskorporationernas olika karaktär i de båda länderna: det engelska kabinettet, ursprungligen blott en tillfällig kommitté, utbruten ur ett råd, som endast varit konungens tjänare, och nu i princip lika osjälfständigt gentemot parlamentet som förr gentemot monarken — det svenska rådet däremot en direkt fortsättning af en urgammal konstitutionell myndighet, som ännu i mannaminne kraftigt häfdat sina anspråk på ursprunglig och egen rätt Här ligger enligt Boëthius orsaken till att det engelska parlamentet gaf sina förtroendemän fria händer, medan de svenska ständerna fruktade dem, de kallade sina fullmäktige, som självständiga medtäflare om makten.

Ett problem sådant som detta kan visserligen endast delvis få sin lösning ur en isolerad betraktelse af själfva författningsinstitutionerna, äfven om hänsyn tages såväl till deras juridiska konstruktion som till deras historiska utveckling och sociala underlag. Otvifvelaktigt sammanhänger deras olika sätt att fungera, deras större eller mindre mått af effektivitet och lifskraft på det närmaste med statens allmänna historiska läge, ej minst i utrikespolitiskt hänseende. Det är naturligt, att statsskicket gestaltar sig annorlunda i en uppåtgående stat, som alltjämt befinner sig i kraftfull yttre maktutveckling, än i en stat, som efter svåra motgångar och med försvagade krafter i stort sedt resignerar från de yttre mål och uppgifter, som tidigare bestämt dess lif. Behofvet af stark och enhetlig ledning glömmes säkerligen lättare i den senare staten än i den förra. Redan här kan ligga en orsak till den grundväsentliga olikheten mellan den engelska parlamentarism, hvars fulla utveckling börjar

[1] Hist. Tidskr. 1908, Öfvers. o. granskn., s. 29 ff.

i och med Georg I:s trontillträde efter freden i Utrecht, och den svenska, som grundlägges efter återtåget från Norge och samtidigt med stora nordiska krigets afveckling genom de olyckliga fredssluten 1719—21.

Man behöfver emellertid endast erinra sig de i frihetstidens politiska diskussion oupphörligt skymtande farhågorna för »aristokrati» och apologierna mot misstankar om dylika sträfvanden för att förstå, huru mycken sanning som ligger i påpekandet af den svenska rådsinstitutionens historiska traditioner som ett hinder för dess utveckling till en stark parlamentarisk regering. Men saken kan också ses från den motsatta synpunkten; en kompletterande förklaring kan hämtas ur den parlamentariska personalens egen beskaffenhet. Den oberoende jordadel, som med sina klienter samlades i det engelska parlamentets båda hus, hade icke såsom social klass några naturliga egennyttiga intressen att bevaka gentemot *hvarje* slags regering; majoritetens förtroende till sitt partis regering var därför ett så godt som obetingadt politiskt förtroende och minoritetens opposition en öfvervägande politisk opposition. Egennytta saknades förvisso ej heller här; men då parlamentsledamöterna ej hade något att frukta från regeringens sida, endast mycket att vinna, blef korruptionen i England den inhemska regeringens medel att behärska och vid sin politik än fastare binda sitt parlamentariska underlag. Och dessa lorder och gentlemän kunde med så mycket mindre saknad åt partihöfdingarna i kabinettet afstå den politiska maktens utöfning, som de själfva trots sina oaflönade hedersämbeten i den lokala förvaltningens och rättskipningens tjänst ej hade de ingående administrativa insikter, som skulle satt dem i tillfälle och bragt dem i frestelse att ingripa i regeringsarbetets tekniska detaljer.

I Sverige var förhållandet i båda dessa afseenden det motsatta.

För det stora flertalet af de lottägare i ständernas suveränitet, som myllrade på riddarhuset, voro statens tjänster med ett ofta citeradt uttryck från 1723 års privilegiestrid »det endaste medlet att sig den knappa brödfödan kunna förtjäna»; äfven de ofrälses politiskt betydelsefullaste element voro löntagande tjänstemän, och all deras diktan och

traktan stod till att i befordringsrätt jämnställas med adeln. För alla dessa statstjänare kunde regeringen först i andra hand te sig som exekutorerna af ett politiskt system; hvilket parti den än representerade, var den först och främst de högsta förmännen och därmed utrustad med möjlighet att direkt befordra eller skada riksdagsmännens privata intressen, en möjlighet, hvars utöfning dessa naturligtvis måste vara angelägna att på det noggrannaste kontrollera. Befordringsväsendet kunde aldrig, åtminstone i någon större utsträckning, liksom sinekurerna i England bli ett korruptionsmedel i regeringens hand. Yrkesbyråkratien hade här ett solidariskt klassintresse, och man var långt mindre angelägen om dylika ovissa vinster än om att själf svartsjukt och i detalj bevaka de regelbundna befordringsutsikterna. Partibelöningar voro visserligen långt ifrån sällsynta, framför allt i fråga om nyinrättade tjänster, men de utdelades icke så mycket af regeringen som af ständerna själfva. För sin ekonomiska bärgning och fortkomst voro riksdagsmännen starkt beroende af och därför direkt intresserade mot regeringsmakten som arbetsgifvare, och de voro genom sin oafsättlighet som ämbetsmän jämt så pass självständiga, att de utan svårare risker kunde utnyttja det öfvertag, de på det parlamentariska området innehade. Hvad var i själfva verket ett parlament med sådana parlamentarici? Det var kollegier, verk och stater i anarki, det var rollerna ombytta, de underordnade som chefernas principaler.

Äfven de rent juridiska former, i hvilka regeringsansvarigheten utkräfdes, kunna förklaras ej blott ur rådets men också ur de ansvarskräfvandes egen karaktär af ämbetsmän. De medförde i det politiska lifvet det invanda betraktelsesättet från sin dagliga verksamhet. Offentliga funktioner, som ej till sin natur gingo restlöst upp i ämbetsmannens af lagar, förordningar och instruktioner noga utstakade tjänsteutöfning, kunde de icke tänka sig. De sekreta bihangen, hvarigenom utrikespolitiken på förhand reglerades, äro ett typiskt uttryck för detta åskådningssätt, Hvarje politiskt missgrepp var ett tjänstefel och skulle som sådant bestraffas, fast det af praktiska skäl, till bevisningens underlättande, kunde befinnas lämpligt att till direkta an-

greppspunkter välja mindre högviktiga mål. Blott de själfva voro maktägande ständer och i denna egenskap ofelbara.

Ständerna hade vid statsskickets grundläggning befunnit sig i rättsligen erkänd besittning af statsmakten. Deras majoritet, framför allt riddarhusets, hade därigenom varit i tillfälle att för sin del lägga beslag på lejonparten. Massan af tjänstemän hade funnit en position, hvarifrån de kunde effektivt hålla sina förmän i schack och arbeta för sina intressen i fråga om rang och karaktärer, befordran och tjänstelöner. De hade icke lämnat den ifrån sig, utan de hade behållit den för att allt mera stärka och utveckla den. Motsatsen hade varit mer att undra öfver. De trodde sig också om att i enskildheter utöfva sin högsta myndighet och icke alldeles utan skäl; ett stort antal af riksdagsmännen hade onekligen i sitt ordinarie lefnadskall hunnit förvärfva mycken insikt i ärendenas behandling och natur. Måhända har denna sakkunskap inom riksdagen haft så mycket lättare att göra sig gällande gentemot regeringen, som rådet själft tidigt förlorade den intima känningen med det högsta förvaltningsarbetet.

I de ursprungliga redaktionerna af regeringsformen och ännu i utskottsförslaget hade man tvärtom sökt göra rådets ställning i nämnda hänseende starkare än någonsin. För det första hade man på den regerande rådskorporationen inympat den allt sedan Karl XI:s tid pågående utvecklingen till departementalstyrelse, som dittills starkt tenderat att taga formen af kunglig fackministär vid sidan af rådet och i dess ställe. Nu däremot skulle posterna som statssekreterare, de inför K. M:t föredragande cheferna för kansliexpeditionerna, beklädas af rådsherrar, en anordning som med rådets nya ställning som beslutande regering skulle betydt något helt annat och mera än den rangförbättring, som 1697 kommit statssekreterarna Piper och Polus till del genom deras uppflyttning i rådskategorien. Men den föreslagna bestämmelsen stötte hos adeln, det enda stånd där den var föremål för någon egentlig diskussion, på starkt motstånd[1] och slopades äfven, hvarigenom också hela denna riktning till en modernare organisation af regeringsmakten

[1] Äfven i borgarståndet uttalade man sig emot att riksråd skulle ombestyra expeditionerna (den 9 febr.; Cederschjöld, Riksdagen 1719, s. 480).

för lång tid afbröts. Det saknas icke tecken, som tyda på, att hvad som härvidlag afgjorde utgången, var en ganska medveten sträfvan från den lägre byråkratiens sida att hindra regeringen från att på förhand sätta sig in i ärendena och utöfva inflytande på deras förberedning — särskildt tänkte man nog på befordringsmålen — och måhända äfven från att under arbetet härmed förvärfva kännedom om och utöfva uppsikt öfver i förvaltningen arbetande underordnade krafter. Hr Silvius sade sig ha i »ricks-senatens protocoller ... läsit, at det är fareligit hafva höga referent-secreterare».[1] Bland motståndarna märkas äfven de likaledes från anfallet på klassindelningen välbekanta Stierncrona[2] och Ehrencrona; till den föreslagna anordningens försvar uppträdde endast frih. Konrad Ribbing, landtmarskalkens bror.[3]

Anordningen med riksråd som statssekreterare hade också mötts af den för omstörtningens från förvaltningssynpunkt reaktionära kynne betecknande invändningen, att detta vore »et nyt värck», onödigt nu, då »alt skal sättjas pa gambla foten».[4] Men vid sidan af denna moderna form för förbindelsen mellan regeringen och den centrala förvaltningen hade regeringsformens författare också tagit upp det äldre systemet med riksråd som presidenter och bisittare i

[1] Ridd. och adelns prot., 1719, s. 35 (den 9 febr.). Redan vid punktens första behandling, den 7 febr., hade det sagts, att »vägen til at insinuera sina ansökningar blir undersåtarne alt för svår, om stats-secreterarne skola vara ricks-råd» (a. a., s. 30), och den 9 anförde en talare, att i så fall »torde det blifva . . . svårt at få fram sina saker igenom dhem, efter man ey kan utan stor hasard klaga på dhem» (a. a., s. 34). Säkerligen bör man med dessa »undersåtar» och »ansökningar» närmast förstå ämbetsmän och klagomål öfver »préjudice». I det senast anförda yttrandet ligger dessutom en märklig antydan om att man redan nu tänkte sig möjligheten att draga sådana mål från K. M:t till slutligt afgörande hos ständerna; något annat forum för en »klagan» öfver föredragande i regeringen, låter ju ej tänka sig.

[2] Statssekreterarna behöfde ej vara så höga dignitärer: »Den ringare kan vara lika ährlig som den högsta» (a. a., s. 34). Bakom ligger nog den positiva sträfvan att förbehålla den viktiga befattningen med förberedning och föredragning af ärendena åt uppkomlingarna inom kansliet, hvilket nog ej läte sig göra, om dessa poster förenades med riksrådsvärdighet. Bland dem som uppträdde emot förslaget var äfven statssekreteraren Daniel Niklas v. Höpken (a. a., s. 37).

[3] Hr Ehrencrona hade yttrat, »at det är skadeligit och orimmeligit, at den som har votum skal ha expedition». Häremot invände Ribbing: »Den, som är referent i saken, han har votum; äfven så i detta fallet» (a. a., s. 35). Analogien är hämtad från kollegierna; jfr Rättegångs-Processen 1615 §§ 30—32 (Schmedemann, Justitiæ Wercket, s. 160). Om frågans vidare behandling se Ridd. och adelns prot., 1719, s. 47 (den 12 febr.).

[4] Frih. Anders Leijonstedt den 7 febr. (a. a., s. 30).

kollegierna. Detta system hade i hög grad försvagats i sammanhang med att det enväldiga konungadömet allt mera makade undan rådet från det dagliga regeringsarbetet och ställde ämbetsverken under sin direkta uppsikt. 1719 restaurerades det i hela sin vidd,[1] men redan 1720 skulle det i alla fall utom ett, i kansliet, där dock äfven två bisittare af rådet försvunno, fullständigt ställas på afskrifning. Orsaken torde närmast ha legat däri, att denna tungrodda form visat sig i alltför hög grad öka regeringens arbetsbörda; önskan att minska rådets numerär, som redan 1719 gjorts gällande af Silvius,[2] har säkerligen också bidragit.[3]

Medan alltså den ursprungliga afsikten varit att på två olika linjer tillförsäkra regeringen den kraftigast tänkbara ledning af förvaltningen, hade i stället det organiska sambandet mellan rådet och ämbetsverken kommit att försvagas i ännu mycket högre grad än som varit fallet t. o. m. under de perioder af dess tillvaro på envåldets tid, då dess inflytande på riksstyrelsen varit relativt betydelselöst. Att detta måste ha bidragit att undergräfva regeringens administrativa auktoritet och stärka tilltagsenheten hos fackmännen på riksdagarna, lider väl intet tvifvel.

Men några garantier för att den verkliga sakkunskapen skulle få göra sig gällande och på det speciella område, där den verkligen var sakkunskap, erbjödo visserligen icke de fria formerna af en suverän och jämlik folkförsamling med dess utskott och kommissioner. Därtill uppmuntrade ju den privaträttsliga uppfattning af ett riksstånds innebörd och uppgift, som småningom slagit igenom, till att se ären-

[1] Möjligen har det från början varit meningen att i samband härmed återinföra de gamla riksämbetstitlarna; jfr framförallt ett ännu i utskottsförslaget kvarstående spår (borgarst. prot. den 9 febr., Cederschjöld, *l. c.*).

[2] Ridd. och adelns prot. 1719, s. 32 f. — Jfr här och för det föregående A. B. Carlsson, Den sv. centralförvaltningen, s. 120—132.

[3] Huruvida äfven här en motsättning mellan högre och lägre byråkrati gjort sig gällande, är ej godt att säga. Förslaget om riksrådens försvinnande ur kollegierna segrade med 155 röster mot 100. Till försvar för det äldre systemet hade kanslitjänstemannen Boneauschöld anfört de verkningar, som det hade gemensamma med anordningen med riksråd som föredragande: »När konungen remitterar en sak, antingen ifrån cabinettet eller ifrån sitt råd, til något collegium, så blir saken i collegio utarbetad, och då kan den præsidenten, som sitter vid utarbetningen och af grunden hörer saken, i sittiande rådet formera rätta statum qvæstionis och gifva bättre uplysning än de råden, som då första gången höra saken sig föreläsas.» (Ridd. och adelns prot., 1720, s. 148 f.; den 1 maj.)

dena mera ur de enskilda intressenas än ur det objektivt riktigas och riksgagneligas synpunkt. Så till vida var det nog endast delvis, som det låg öfverdrift i de blodiga sarkasmer, hvari gamle Sven Lagerbring[1] skref den regerande riksdagens eftermäle:

»När ständer voro församlade, voro redo-fordrande och redo-görande samma personer, bancoverket styrdes ofta af bankens största gäldenärer. Om förbund, fred, krig och försvars-verket m. m. bestyrde stundom folk, som behöfde stats-almanachor til at veta, om kejsarinnan Catharina regerade i Ryssland eller Ludvic XV i Frankrike. och det var vid tilfälle en oförmodad insigt, om man visste at Frankrike och England vore belägne vester om Cattegat. En fullmägtig från en liten ort, som kan hända behållit stads-privilegier, efter gamle Oden där nedslagit sina vandrande boningar och offrat fänad och folk åt Midgards-ormen, regerade et helt stånd med drottemyndighet, och en under-officer gaf vid tilfälle ton åt et helt samfund. Det är långt ifrån at något vilkor eller stånd föraktas: en verklig förtjenst följer hvarken börd eller fullmakt. Men det blir ända ganska svårt at begripa, det en rote-båtsman, som nyligen kommit från torpet, kan bättre styra et skepp och flotta, än en amiral, eller annan förfaren och öfvad flaggman. Man vet nog, at romarne stundom togo fält-herrar från plogen; det torde ock kunnat gå an i Sverige, när jarlen i Järfva förde krig med hersen i Solna. Men i vår tid bör den ursäktas, som tror at en fält-marskalk förstår krigs-vetenskapen och försvars-verket bättre än en under-officer, en amiral bättre sjö-väsendet än en rote-båtsman, och at den, som ifrån ungdomen blifvit brukad i ministeren, förstår bättre rikens interessen och de til fred och förbund hörande ärender, än en pluralitet, som aldrig sett, mindre läst någon freds-tractat. Pluralitet satte til och af ämbetsmän, dömde om folks egendom, ära och lif, och om det räckt något längre, hade man ock funnit medel at genom votering stadga, det Bruti egendom borde höra till Cajus, och at Paulus hade för mycket, hvarföre des egendom borde delas imellan Julius och Titius, och var kanske början gjord därtil under et ganska patriotiskt sken.»

Den utveckling, hvars resultat icke gjort sig alldeles oförtjänt af denna mustiga och förbittrade satir, hade fått den första betydande stöten framåt genom den händelse vid den grundlagstiftande riksdagens början, som utgjort utgångspunkten för vår undersökning. Men den var som bekant ingalunda afsedd af de män, som kallat rikets ständer till hjälp för att trygga en ny tingens ordning efter den siste envåldskonungens död. Här är ej platsen att närmare

[1] A. a., V³:2, s. 50 f.

undersöka, hvilken roll, som för framtiden tillämnades ständerna i de ursprungliga författningsplaner, som främst äro knutna vid Per Ribbings namn. Så mycket kan man nog i alla händelser med full rätt påstå, att hufvudintresset, den medvetna tyngdpunkten, icke låg på det hållet. Det lider intet tvifvel, att man sett rätt, när man i en restauration af den gamla centrala och lokala förvaltningsorganisationen funnit dessa planers verkliga sakliga motiv och tendens.[1] Utan tvifvel var det en byråkrati i ordets egentliga bemärkelse, som åsyftades, ett regemente företrädesvis direkt genom ämbetsverken i deras hierarkiskt ordnade system, under kraftig ledning af deras högsta spetsar i rådet som ett kollegialt konungadöme, i realiteten om också naturligtvis ej enligt den statsrättsliga fiktionen. Enväldet hade man lärt sig hata och frukta som hotet mot de konservativt byråkratiska idealen, därför skulle det bort, och rikets ständer skulle tillkallas för att tjäna som den rättsliga häfstången vid skapandet af en ordning, som bättre tillgodosåg dessa ideals trygghet. Man anknöt härvid till föreställningar om ständernas statsrättsliga betydelse och maktbefogenhet, som under 1600-talets politiska och sociala strider småningom framträdt i anslutning till inom tidens juridiskt-politiska bildning härskande naturrättsliga doktriner.[2] Själfva det historiska förloppet vid enväldets framväxt kunde tolkas som stöd för dylika åsikter. Det var dock inför ständernas dom, som Karl XI ställt förmyndare och råd; det var till ständerna, han vädjat för att få de förklaringar, hvarigenom suveräniteten erkändes. Det låg nära till hands att i ständerna se statsrättens yttersta instans, all statsmakts källa,

[1] H. Hjärne, a. a., s. 703 ff.; S. J. Boëthius i Hist. Tidskr. 1891. s. 247 f.

[2] Redan 1634 hade det på riddarhuset yttrats: »Effter nu Gudh bettre ingen konung är, så är *summa majestas* hos ständerne» (Ridd. och adelns prot., II, s. 74; den 7 juli). Omöjligheten att RF kunde innebära statsmaktens öfverflyttning till de höga ämbetena sökte man samtidigt bevisa på följande sätt: »*Vis imperii* är och blifver *penes monarcham: eo deficiente recidit in manus totius populi simul sumpti*: *administratio tantum sparsa est per singula officia.*» (Bref fr. Adler Salvius t. Axel Oxenstierna den 18 aug. 1634, cit. af Odhner, Sveriges inre hist. und. drottn. Christinas förmyndare, s. 31, n. 1). — Ett verksamt ferment i författningsutvecklingen blef denna statsrättsliga grundåskådning jämte den däraf starkt beroende juridiska maktfördelningstanken framför allt i samband med de skärpta intressemotsatser, som läto de offentliga befogenheterna framstå som värdefulla och eftersökta politiska kampmedel.

dit den en gång skulle återvända, när det gifna mandatet förfallit. Det var visserligen icke envåldets egen tolkning, men det var säkerligen dess vedersakares.

Så blef det kungliga envåldets juridiska maktkoncentration den grundläggande förutsättningen för frihetstidens författning, som väsentligen ingenting annat är än en in i enskildheterna och ordasätten påvisbar parlamentarisk inversion af det förra. Den författningshistoriska innebörden af märkesåret 1719 var i själfva verket möjlig endast därigenom, att 1680—82 gått förut. Så till vida som envåldet alltifrån början fattades såsom en rättsligt fixerad summa af befogenheter, låt vara att den omfattade hela statsrätten, var det nämligen själft i viss mening en konstitutionalistisk företeelse och innebär den första fasen af konstitutionalismens definitiva genombrott i det svenska statsskicket. I sin ordning var ju den strängt juridiska gestalt, hvari konungadömets återuppstigande till den politiska ledningen efter Karl XI:s myndighetsförklaring till sist kulminerade, alltigenom betingad af den föregående riktningen mot statsrättslig maktfördelning. Så snart den socialt-politiska kampen, genom de täflande intressenas förmälning med i sista hand naturrättsligt-publicistiskt grundade anspråk, på allvar omsatts i en kamp om statens rättsmakt, var konstitutionalismens seger och därmed *formen* för afgörandet gifven, i hvilken riktning det än komme att utfalla. Det var tillvaron af andra politiska faktorer med uppenbara anspråk på konstitutionellt garanterad egen rätt, som gjorde det omöjligt för konungadömet att, då det framträdde som statsintressets målsman och skiljedomare mellan de sociala intressena, nöja sig med en blott historisk och faktisk maktförskjutning. Oppositionen blef därför helt naturligt en principiellt statsrättslig opposition i direkt fortsättning af den för tillfället undertryckta äldre konstitutionalistiska riktningen; däremot har dess reella intresseunderlag småningom förskjutits från ett jordaristokratiskt till ett byråkratiskt. I kraft af den från RF 1634 hämtade, efter läran om den blandade statsformen präglade gamla programformeln om »konungens höghet, rådets myndighet och ständernas rätt och frihet» måste det efter envåldets fall grundlagda nya statsskicket komma att innehålla åtminstone ansatser

till en maktfördelning, i hvilka den utveckling, som till sist bröt ned frihetstidens författning och gick vidare öfver dess spillror, fick sina anknytningspunkter. Att maktfördelningen från början blef så föga utpräglad, det berodde dels på det omedelbara och oupplösliga konstruktivt-juridiska sambandet med och beroendet af den karolinska suveräniteten, dels på de likaledes af enväldet, genom dess sociala och administrativa omdaningsarbete, starkt bestämda intressen, som i sista hand kommo i tillfälle att utnyttja denna rättsståndpunkt, dels slutligen därpå, att dessa moment vid författningens tillkomst ännu icke motverkades af något påvisbart inflytande från den individualistiskt motiverade lära om statsmakternas åtskillnad och jämvikt, som från och med Locke börjar träda i förgrunden af det statsrättsliga tänkandet för att mot midten af 1700-talet komma till klar utprägling hos Montesquieu. Öfverhufvudtaget låg det teoretiska momentets betydelse i 1719 års kris mindre i själfva författningsreceptet — som sådant hade ju Silvius' *regnum pactis limitatum* tämligen vaga och allmänna konturer — än i läran om författningens rättsgrund, med de politiska och statsrättsliga konsekvenser, den medförde.

Ståndsriksdagens återuppståndelse som ständervälde framställes ej sällan som en självklar nödvändighet, nästan som ett slags historisk rättvisa, sedan den högadliga rådsmakten och den enväldiga konungamakten hvar i sin ordning »gjort bankrutt», som det brukar heta. Det är en filosofisk förklaring, som må gälla hvad den kan. Författningshistoriskt sedt är företeelsen ett problem, hvars lösning närmast ligger här, på det statsrättsligt teoretiska området. Ståndsriksdagen var dock icke någon kontinuerlig arbetande faktor i statslifvet analog med regeringsmaktens båda element och utan vidare till hands att rycka in i deras ställe. De offentliga uppgifter, till hvilkas fyllande den under ett tidigare skede mer eller mindre regelbundet brukat inkallas, hade genom förvaltningsorganisationens i och med enväldet fullbordade utveckling småningom glidit ifrån den. Redan under 1600-talets ståndsstrider hade den dessutom allt mer börjat öfvergå till och uppfattas som en de privata intressenas representation. Från det rent faktiskas synpunkt voro ständerna numera — trots de politiskt tämligen re-

saltatlösa sammankomsterna 1710 och 1713—14 — ingenting annat än sammanfattningar af undersåtar efter olika privilegieförmåner. Det fanns intet i sakernas egen natur grundadt skäl, att just dessa privilegiegrupper under det tidsskede, som nu ingick, skulle uppträda som en högsta riksmyndighet. Ständernas åtkomstmöjlighet till statsmakten låg helt och hållet i den principiellt juridiska betydelse som *tillskrefs* dem. Och tillfället till dess aktualisering kom genom konungens död.

Väl i faktisk besittning af en sådan maktfullkomlighet nöjde sig emellertid icke ständerna med en roll i en juridisk hjälpkonstruktion. Hvad som härvid gjorde sig gällande, var förvisso icke någon medveten afsikt att sätta dem i andra, »bankrutterade» statsmyndigheters ställe. En sådan afsikt kan på intet håll påvisas; den är i självfva verket en psykologisk orimlighet, redan därför att man saknade alla erfarenheter om ständernas möjlighet att spela en sådan roll. Trots enstaka långt gående antecipationer finnes det icke den ringaste anledning att antaga, att någon på förhand skulle tänkt sig in i det tillstånd, som eftervärlden känner under namnen »ständerväldet» och »den regerande riksdagen». Förloppet får icke heller tänkas enligt den något varsammare formeln, att maktens tyngdpunkt medvetet förlades till ständerna. Tvärtom — hade man icke varit öfvertygad, att den rättsligt sedt redan låg där, skulle den sannolikt aldrig kommit att stanna där. Hvad som fanns från början var ständernas juridiska allmakt; den reala och politiska utvecklade sig steg för steg under inflytande af intressen, som använde den förra utan genomtänkt plan och för korta syften. Att de rättsliga förutsättningarna för denna utveckling vid författningens grundläggning tillvaratogos, är tvifvelsutan redan att förklara ur ett dylikt intressemoments verksamhet. Men det bestod helt enkelt i obenägenhet hos vederbörande att släppa ifrån sig den endast till sina allra närmaste konsekvenser förstådda makt, som plötsligt fallit i deras händer. Så kom det sig, att de krafter, som genom riksdagskallelsen fingo tillfälle att träda i verksamhet, kräfde för ständernas räkning och för framtiden en långt bredare plats, långt själf-

ständigare funktioner än att stödja och garantera det rådsregemente, de nu voro afsedda att auktorisera.

Bland dem, som under veckorna närmast före ständernas sammanträde togos med i förtroendet om det Ribbing-Gyllencreutz'ska projektet nämnas förste ombudsmannen Stierncrona, som deltog i dess första omarbetning, lagman Strömfelt och revisionssekreteraren Ehrencrona.[1] Dessa herrar ha sedan alla tagit en framskjuten del i anloppet mot klassndelningen. Ingenting är kändt om några förberedelser till detta, men det är långt ifrån uteslutet, att det varit på förhand planlagdt för att trygga genomförandet af de bestämmelser, som gåfvo författningsverket en väsentligen förändrad karaktär och som måhända redan på ett tidigare stadium framställts som önskemål.

En anekdot, som möter här och hvar i äldre skrifter, vet berätta, att Per Ribbing skulle funnit tröst öfver den oberäknade utgången i hoppet att vid nästa riksdag kunna inskränka inom behöriga gränser de makter, han frambesvurit.[2] Det förefaller otroligt, att sådana förhoppningar skulle kunnat på allvar hysas. Af nästa riksdag var säkerligen icke under några omständigheter något dylikt att vänta. Om beräkningar, som gingo åt det hållet, gällde redan nu hvad Lagerbring efter Gustaf III:s revolution yttrat med hänsyftning på den fallna regimens försök vid vissa af de sista riksdagarna att reformera sig själf: »det onda låg i sjelfva botmedlet, och curen var värre än sjelfva sjukdomen.»[3] Nederlaget var ännu icke fullföljdt, men det var hopplöst.

---

[1] Fredenstierna, a. a., s. 22.

[2] »Regeringsformen hade landtmarschalken mäst upsatt, och aldraförst confererat därom med sina bägge bröder. Då den ena vid ett tillfälle funnit honom gifva anledning til sjelfsvåld, svarade han: 'Nu har man satt motvärn för souverainiteten, nästa riksdag skal det sättas för sjelfsvåldet, om man lefver, men han dog.» (Hist. uplysn. om tilståndet i Sverige und. K. Fredric d. Förstes Regering [Sthm 1779], s. 12 f., noten. Boken utgör den sammandragna första editionen af Gustaf Bondes memoarer. Noten är antagigen ett tillägg af utgifvaren, aktuarien J. Hallström; jfr Warmholtz, Bibl. hist. sveo-goth., 6207 a.)

»Man kommer i håg, att Pehr Ribbing sade, när regeringsformen första gången tilskapades år 1719: nu hafva vi gjordt en som gifvit folk och senat rättigheter, nästa gång skola vi bricardera (!) dem. Men nästa riksdag var han död, om annars hans alfvar var med det han sade, och om annars han kunnat stängsladt de då magtägande att gå hvart de ville.» (Facta etc., Handl. rör. Skandinaviens hist., VII, s. 265 f.)

[3] *L. c.*

Redan den ursprungliga felräkningen är för öfrigt svår att förklara, ty man kunde ju på förhand veta, hvad slags folk man vid en riksdag skulle få att göra med. Riksens ständer voro dock i lefvande lifve icke blott substratet för en abstrakt rättssubjektivitet, som ett ögonblick kunde erkännas som allsmäktig för att i det nästa beskedligt draga sig tillbaka. De voro maktlystna och befordringshungriga kollegiiherrar och militärer, präster och borgmästare, som sågo sin chance och grepo den — fastän de lika litet som den besegrade riktningens män på förhand gjorde sig reda för hvart det bar hän.

Det kan invändas, att en omdaning af statsskicket icke kunnat inför samtidens rättsmedvetande försvaras, om den icke grundats på ständernas maktfullkomlighet. Det är troligtvis riktigt, att så var förhållandet — så snart man nämligen ansett det nödvändigt att genom arfföljdsbestämmelsernas tolkning i negativ riktning afskära möjligheten till ett deltagande i fundamentallagstiftningen från konungadömets sida eller å dess vägnar. I alla händelser har man svårt att värja sig för intrycket, att den författningspolitik, som åsyftade det högbyråkratiska rådsväldet och resulterade i grundläggningen af det lågbyråkratiska ständerväldet, i fråga om förutseende och fasthet röjer en viss frändskap med den militära och diplomatiska statskonst, som ledde från Fredrikshall till Nystad.

Strödda meddelanden och aktstycken.

De svenska rådsherrarna och krisen i Sveriges historia 1597—1598.

I kampen mellan Sigismund och hertig Karl tvingades de svenska rådsherrarna så småningom öfver på konungens sida. Deras ställningstagande var i själfva verket gifvet alltifrån höstens händelser 1596, och Arboga riksdag i början af år 1597 beseglade den definitiva brytningen mellan dem och hertigen. Under den följande tiden lämnade den ene efter den andre fosterlandet. Flertalet begåfvo sig till konung Sigismund i Polen för att med råd och dad bistå honom i den afgörande kraftmätning, hvilken de insågo numera vara alldeles oundviklig.

Vid konung Sigismunds förberedelser för den slutliga resan till Sverige utöfvade de svenska herrarne otvifvelaktigt ett bestämmande inflytande. I hvad riktning deras åsikter rörande de svenska angelägenheterna i hufvudsak gingo, har sedan länge varit kändt ur påflige nuntien Malaspinas depescher.[1] De svenska riksråden häfdade inför Sigismund den absoluta nödvändigheten af konungens återvändande till Sverige och menade, att alla krafter borde insättas för vinnande af detta ändamål. Beträffande ställningen i Sverige gjorde de gällande en i viss mån optimistisk uppfattning: oron inom det svenska folket berodde på falska meddelanden af hertig Karl, och om dessa endast blefve vederlagda, skulle de svenska ständerna trofast stå vid konungens sida.

Det är emellertid endast själfva hufvuddragen af riksrådens aktionsprogram, som sålunda varit kända. Angående de närmare detaljerna i deras planer hafva hittills framdragna källor haft föga upplysning att lämna. Vid den stora rannsakningen mot de anklagade rådsherrarne år 1600 sökte man med all ifver finna bevis rörande deras förmenta förrädiska stämplingar gentemot fosterlandet och sammanbragte i denna afsikt ett vidlyftigt aktmaterial. Hvad

---

[1] Relation af Malaspina insänd till Rom såsom bilaga till bref af den 30 nov. 1597; tryckt af Hjärne, Sigismunds svenska resor, bil. XIII. — Malaspinas öfriga diplomatiska korrespondens från åren 1597 och 1598 lämnar äfvenledes många upplysningar i samma ämne, till hvilka jag återkommer vid ett annat tillfälle.

man lyckats påträffa och som äfven meddelas såsom bilagor till den i målet fällda domen är dock från historiskt vetenskaplig synpunkt ej alltför imponerande: det inskränker sig till diverse utdrag ur rådsherrarnes uppsnappade korrespondens, hvarjämte i ett fall kan åberopas »et theres Rådslagh medh Steen Banners eigen hand skrifvit».[1]

I själfva verket sakna vi dock ej alla utvägar att vinna en djupare inblick i de svenska rådsherrarnes syften och sträfvanden. I svenska riksarkivets äldre register omtalas åtskilliga aktstycken af omedelbart intresse för föreliggande fråga. »Allmänt titularregister 1200—1686»[2] innehåller följande anteckning:[3] »Oration på svenska stelt att hafvas till Polnske ständerne och derhoos dhe afvekne rådzpärssonernes uhr Swerige tvenne rådhslagh åhr 1597, det ene odat., dhet andre åhr begynnelssen af ett radhslagh dat. Warsow 1597 om k. Sigismundi hemresa till Swerige och hvadh dher vedh skall tagas j acht.»[4] Samma anteckning möter i »Kronologiskt register 1219—1685»,[5] och härmed bör måhända äfven sammanställas en notis ur »Inventarium på bref och acta i konung Sigismunds och konung Gustaf Adolfs skåp» under den 20 september 1597: »Rijksens Radhz memorial.»

Det är möjligt, att ofvan omnämnda utdrag ur ett de svenska herrarnes rådslag står i sammanhang med något af här åberopade aktstycken. I hvarje fall är emellertid en af de åsyftade handlingarna i sin helhet bevarad. Bland »Handlingar angående Sigismunds andra resa och händelserna 1598—1599» i riksarkivet finnes ett hittills ej beaktadt betänkande af de svenska rådsherrarne rörande konungens planerade resa till Sverige, dateradt Warschau den 26 november 1597. Rådsherrarne framlägga här i utförlig form sin uppfattning af den politiska ställningen och af de åtgärder, som från konungens sida borde vidtagas. Hufvudinnehållet af det intressanta dokumentet, hvilket nedan aftryckes (bil. 1), är följande.

På konungens begäran hafva riksråden uppsatt sitt betänkande öfver, »huru Hans Kongl. Maij:t till sin arffrijkes fullkomlige och rolige besittning komma kan, och Hans Kongl. Maij:tz trogne under-

---

[1] Werwing, Bilagor till konung Sigismunds och konung Carl den IX:s historier, s. 180 ff. — »Rådslaget» är af följande lydelse: »D. Ericus Sparre mente vara nogh sex tusend til Foot och Ettusend til Häst medh Konungen til Swerige, föruthan Siöfolket, och doch Skieppen väl besatte. Item om en Under-Admiral hafver Steen Banner nampngifwit Jacob Olsson eller Lars Fleming af Finland. Men Jörgen Posse ville hafve mere Krigsfolk, menandes Undersåternes hierte vara abalienerede per Ducem, och at man intet skulle få handle med Bönderne för Hertigens hoot ibland Almogen. Item minst 100 skip cum Rege. Item Hertigen kan intet få så snart Skipsflottan färdig, icke heller the nye Skip tilreds, at thé i tilstundande Sommer skulle kunne komme i Siön, quod vix fiet, tum propter annonæ caritatem, tum alia necessaria quæ indigentur.»

[2] A tergo signeradt »E. L. R.»

[3] Fol. 511 a.

[4] Handlingarnas proveniens anges genom tillägget: »Kom åhr 1656 ifrån Warsow.»

[5] A tergo signeradt »E. R.»

såtare och tienare af det våld och betryk, som dem nu påligger, varde förlossade». Som första önskemål uppställes, att konungen måtte snarast möjligt personligen infinna sig i Sverige, och anföras talrika exempel ur Sveriges historia hvilka visade vådan af konungens bortovaro ur landet. För möjliggörandet af resan vore det nödvändigt att fullt betrygga konungens ställning i Polen liksom att vinna den polska riksdagens samtycke, och rådsherrarne föreslå i detta syfte åtskilliga genomgripande åtgärder. Resan borde vidare förberedas genom en högtidlig legation från de polska och litauiska ständerna till Sverige för att begära den svenska skeppsflottan konungen till mötes och dessutom erfara, på hvad sätt konungen skulle blifva mottagen. För de nödiga skeppens anskaffande och utrustning lämnas detaljerade förslag; i sammanhang härmed komma planer på Sveriges ekonomiska afspärrning till synes, om man också längre fram i betänkandet anser sig böra bestämdt afråda från ett öppet kaparekrig mot fosterlandet. Rörande värfningen af krigsfolk betona rådsherrarne bland annat lämpligheten af att tyska trupper så mycket som möjligt användes »både för tungemålet och omgåendet skull», då polackerna vore »mästa delen öfverdådige och lätteligen kunde förorsaka ovillja hoos undersåtarne och oenighet ibland det andra krigsfolcket». Resan borde företagas redan tidigt på våren för att förekomma hertigen; den borde gå direkt på Kalmar eller, om detta ej ansåges rådligt, »till Småland gränsen under Blekings landet», i hvilket fall lejd borde begäras af danske konungen. I Sverige borde konungen uppträda med största försiktighet och, så snart förhållandena det medgåfve, afskeda sitt främmande krigsfolk. Ytterst betecknande för de svenska herrarnes uppfattning är det råd, som gifves konungen, för den händelse han i Sverige anmodades att stadfästa de fattade riksdagsbesluten: konungen borde svara, att »emedan de sig altid ther på beropat hafve intet annat vahra uti nästholdne samqvemer beslutit än thet, som Högb:te Kon. M:tts eed är lijkmätigt, och Hans Kongl. Maij:tt sin eed altid acktar och vill vidmachthålla, derföre behöfves icke någon annan stadfästelse».

Men de svenska rådsherrarnes planer sträckte sig säkerligen längre än till blotta återställandet af konungens myndighet i Sverige. Det var för rikråden angeläget att för framtiden få styrelsen i Sverige ordnad på ett sätt, som uteslöte ytterligare usurpationer från hertigens sida och säkerställde deras egna hotade intressen. De kunde härvid gå tillbaka till sin tidigare spekulation på den administrativa organisationens område och fullfölja sträfvanden, hvilka att sin prägel på den svenska högaristokratiens uppträdande sedan flera årtionden tillbaka.

Detaljeradt förslag rörande den svenska regeringens ordnande har äfven blifvit framlagdt. Förslaget, hvilket åtminstone till en större del är till vår tid bevaradt i samtida afskrift i Nordinska handskriftsamlingen (n:r 180) i Uppsala Universitetsbibliotek, lämnar ej

någon upplysning rörande författaren, men röjer genom hela sitt innehåll, att det utgår från ett det svenska riksrådet närstående håll. Det är tydligen nedskrifvet i Sverige, och ehuru odateradt tillhör det utan tvifvel ungefär den tid, hvarom här är fråga.[1] Det aftryckes nedan (bil. 2); några hufvudpunkter skola här särskildt framhållas.

Under konungens frånvaro skulle regeringen i Sverige föras af riksrådet: »antingen fyra af them continuera, eller alla och vara tillskiftes 4 tilstädes huar sin thermin, efther som the ära i taled till»; en af dem skulle vara preses och ständigt vistas i Stockholm. I hvarje provins skulle tillsättas ett »landsråd» af tre eller fyra personer, och dessa skulle alltid vara representerade i regeringen, där inga ärenden finge afgöras utan deras hörande. I landtregeringens tjänst skulle vidare finnas provinsståthållare och skattmästare; för de senare skulle provinsernas fogdar göra räkenskap. Den kungliga kammaren får sin organisation ordnad, likaså bestämmas formerna för »konungsräfsten» och den militära förvaltningen. Rörande regeringens kompetens gentemot konungen ges inga närmare föreskrifter, men åtskilliga paragrafer vittna om omsorgen att på ett tillbörligt sätt uppehålla förbindelsen med konungen. Att vänta är, att aristokratien skulle söka i möjligaste mån tillgodose sina egna intressen: man möter också en begäran om konfirmation å adelns privilegier, liksom flera ekonomiska önskemål framställas. Slutligen har en hel rad af bestämmelser afseende på själfva besittningstagandet af landet samt garanterandet af konungens framgång gentemot hertigen.

En blick å detta förslag till »regeringsordning» ger genast vid handen, att det företer vissa likheter med tidigare förslag utgångna från det aristokratiska lägret.[2] Emellertid är det tydligen att betrakta som ett blott utkast med kortfattade och ännu ej utformulerade bestämmelser.[3] Det kan sålunda ej upptaga täflan med det utförliga och i den svenska administrationens historia teoretiskt sedt banbrytande förslag, som framlades af rådet några år tidigare på våren 1594.[4] Här omhandlade förslags största intresse ligger också på det rent politiska området: det vittnar om den ställning man inom riksrådskretsar för framtiden tillämnade hertig Karl, och om de förhoppningar den svenska aristokratien ansåg sig för egen räkning kunna knyta till den kungliga sakens seger.

---

[1] En terminus ante quem lämnar paragraf 19, där hertiginnan af Mecklenburg och hertigen af Sachsen-Lauenburg omnämnas: båda dessa personer afledo i slutet af år 1597 (resp. 19 och 11 nov.). Jonsson, Hertig Karl och Sigismund, s. 117, n. 1.

[2] Härom se Edén, Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, s. 163 ff., 166 ff., 186 ff., samt Edén, Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602 (Hist. Tidskr. 1901, s. 171 ff.). Jfr äfven B. Lövgren, Ett författningsprojekt från 1590-talet (Hist. Tidskr. 1913, s. 104 ff.).

[3] En säregen bestämmelse är den, som afser upprättandet af »landsråd» i provinserna stående i omedelbar förbindelse med regeringen. Denna bestämmelse beror otvifvelaktigt på främmande inflytande.

[4] Tryckt i Svenska Riksdagsakter, 3, s. 453 ff.

Bilaga 1.

De svenska rådsherrarnes i Polen 'rådslag' till konung Sigismund rörande konungens resa till Sverige. Warschau den 26 november 1597.[1]

Efter thet Kongl. Maijtt. till Swerige och Pålend, alles Vår Nådigste Konung och Herre, hafver begiärt Hans Kongl. Maij:stz gode måns, Sweriges Rijkes råds, som nu på thenne tijd här utij Warschou tillstädes [äre], trogne råd, huru Hans Kongl. Maij:t till sin arffrijkes fullkomlige och rolige besittning komma kan och Hans Kongl. Maij:tz trogne undersåtare och tienare af det våld och betryk, som dem nu påligger, vardé förlossade, så är ther om thetta vällbemälte gode herrars enfaldige betänkiande stält till Hans Kongl. Maij:t och flere Hans Kongl. Maij:tz gode och förtrogne män här i rijket höge och gode förbättring. Actum Warschou den 26 novembris anno 1597.

Först och främst är thet aldeles af nöden, att Högbemelte K: M:tt måtte utij egen konglig person komma inn till Swerige, eftersom H: K: Ma:tt thet ofta med bref så och med sine myndige sändebud utlåfvat och fullkomeligen förtröstat hafver, så och at the fattige undersåtare både höge och nedrige måtte blifva fräliste och förlåssade och få någon tröst och hugnat för dess store betryck och förfölljelse, efter konungen bör att freda och frälssa sine undersåtare, thesslikes at the samme, som hafva satt all dess välfärd, alt thet the äge, i skanttsar, hvilcka nu äre fast månge, måtte bekomma tillbörlig vederläggning för deras ledne spått och skade, hvilcket utan konungens närvarelse icke skie kan. Men der och något fall eller förhindring skulle komma emellan heemresan i detta tillstundande åhr, så kan man icke see några gode medell eller utvägar, utan att Hans Kongl. Maij:t oförtöfvat kunde snart blifva i rijket bortglömd och förgiäten, efter som sakernes lägenhet utij Swerige theslikes och förfarenhet och exempell nogsamt utviso, ehvad rätt heller rättighet H: K: Maij:t dertill hafva kan. Förty ändock konung Christiern then förste, konung Hans och konung Christier then andra voro igenom ett fritt vahl komne till rijket, emot hvilcka uti deras frånvaro sig yppade, dock icke dess heller oförskylt, olydna och gensträfvighet, hvarföre the i många åhr med dess anhang och vänner brukade krig och stor macht emot Swerige det till att betvinga både till vatn och land, så kunde de dock likväl intet synnerligit ther med uträtta, för än the sielfve uti egen person begåfvo sig inn i rijket. Så seer man och af konung Erich i Pommern och konung Christopher af Beijerens historier, att ändock the voro

[1] Afskrift från början af 1700-talet. Såsom framgår af en anteckning i slutet: 'skrifvit i Crakaou d. 22 junii anno 1605', återgår afskriften på en äldre dylik.

laghcröntte konung:r utij Swerige, likväl sedan the af Swerige voro utkomne, kunde the thet aldrig igen bekomma, ehuru mycket the och ther på använde, aldenstund them icke möijeligit var uthij egen person komma ther sielfve till städes. Altså skiedde med konung Albrecht, oansedt Stockholms stad och en dehl af rijket hölts honom till godo så när i tije åhr; finnes och väll flere exempell både inlänske och utlänske. Hvarföre är i denne saak näst Gud intet annat råd eller medell än hemresan. Hvar den i tillstundande åhr icke skier, så blifver H: Kongl: Maij:tts vederparter styrckte och förhärdade och H: Kongl: Maij:ttz rättrådige utmäcktade och omsider icke allenast förkålnade, utan nödgas giöra ett med the andre och sedan kanskie på sidlychtone alle tillhopa, der de see sig så vara öfvergifne och förlåtne, om eliest der på trängt heller fordrad blifver, opsäija konungen med allo deras plicht- och trohets ed, det Gudh nådeligen afvände. Hvad sedan för afsaknad, olämpa och kanskie vedervärdighet och farlighet uti thetta pålenske regemente till med der af kunde förorsakas, att H: K: Maij:t så snöpliga och på det sätt, som näpliga i någon historia läses, skulle blifva skild vid sitt arfrijke, thet ställes ödmiukeligen Hans Kongl: Maij:tt sielf till att eftertänckia. Hvarföre efter hemresan synes vahra det bästa och endaste medell, så måste den endteligen företagas, dock likväl således, att Hans Kongl. Maij:tt behåller thetta rijket i sin frånvaro roligt och sig tillhanda, dernäst att Hans Kongl: Maij:tt säkert och utan fara till Swerige komma må. Och ändock det ena stycke kommer Hans Kongl: Maij:tt med detta rijket till att öfverväga och icke de swänske råds personer, på det de icke skole hetas mängia sig inn, der de intet hafva till att giöra, likväl efter Hans Kongl. Maij:ttz vällfärd åhr dem åliggande ju så mycket och än endels mehr än de påhler, så hafve de och i en trogen mening, så vidt dem och dett rijkes närvarande lägenhet kan vara vitterligit, icke kunnat undlåta att giöra deras påminnelse, hvilcket af desse inlänske väll kan blifva förbättrad, och försee sig, att det må optagas i den bäste mening.

Till thet första vill vara nyttigt, att Hans Kongl: Maij:tt hafver några gode och förtrogne männ af detta rijksråd sig tillhanda, dem Hans Kongl: Maij:tt uhtij desse vichtiga handlingar kan hafva att rådfråga och tillita, de der och kunde underbyggia, hvad till denne handell vill vara tienligit. Hans Kongl: Maij:tt vill och i landsändarne med gode och nödige löfte hålla landt buderne på sin sida.

Der näst att Hans Kongl: Maij:tt nu utj tid för rijksdagen ville, så mycket Hans Kongl: Maij:tt allena kan stå till giöra, taga af vägen alle besväringar, som hoos en part af ständerne äro påförde, på det att rijksdagen, när den angår, icke måtte med sådanne ährender blifva försleten, som senast skiedde, synnerligen till att lindra och förmedla den store oenighet och buller, som i religionen och kyrckie saaker här i rijket, särdeles i de pryske städerne, store och små, · ähre på begynt och daglige, såssom klagat blifver, förmeres fast häftigare och värre, än Hans Kongl: Maij:tt veet utaf, anscendes, huru skadelig then handelen vill vara Hans Kongl. Maij:tt i Swerige, så och hvad Hans Kongl.

Maij:ttz förfäder här i rijket der uti hafve kunnat uträtta, och än hvad vilckor keijser Carl sielf i den måtton hafver måst efterlåta, så och hvad skade och fahrlighet i andre land och konunga rijke af sådanne ovillje och missförstånd är upvuxen.

Hans Kongl. Maij:tt vill och afskaffa denn vedervillie, som om det littovske bijskops vahlet opkommit är,[1] såsom och ther brede vid förekomma, hvad i lika måtto af den vice cantzlers förandring, som nu tillstundar, kan vara till att befruchta; på detta sättet vill man förhoppas, att rijksdagen kan taga en god ände och hemresan samhälleligen blifva beviljat, och att Hans Kongl. Maij:tt ändå dertill af detta rijkes undersåtare bekomma en tienlig hielp och undsättning. Men der och de påler sig öfver hemresan varda besvärandes och förevände anten Estland eller andre orsaker, synes vara för nöden, att Hans Kongl. Maij:tt vill föra dem saaken till sinnes vid den mening, som denne särdeles inlagde skrift förmäler och som tidsens lägenhet kan medgifva.[2]

Så snart nu Högbemelte Kongl. Maij:tt blifver af ständerne på rijksdagen förvissat om hemresan, så synes icke vara oråd, att en anseenlig legation ifrå the pålenske och littouske ständer måtte snarligen sendas till Swerige och fordra på den skiepsflåhte ther är, att then med alldra första moijeligheet måtte komma emot Konungl. Math: till Dantzig, såssom förveete sig, på hvad sätt och med hvad säkerhet Hans Kongl. Maij:tt ther skall blifva undfången, och att alle slättz-åfven måtte stå Hans Kongl. Maij:tt öpne och med Hans Kongl. Maij:ttz egne edsvorne männ, undersåter och tienare blifva thessförinnan Hans Kongl. Maij:tt tillhanda besatte, och eftersom både lagh och rättviso desslikest deras egit besluut förmäler och utvisar. Och icke dess mindre, ehuruväl sändebud åstad skickas, måtte Hans Kongl. Maij:tt likavist desförinnan läggia till vägss.

Hvad säkerhet för Hans Kongl. Maij:tt belangar att kunna utan någon märckelig fahra strax efter den håldne rijksdag komma till Swerige, ändock faran kan vara mindre, änn som man nu tror, der Hans Kongl. Maij:tt kommer sielf, alldenstund de ännu berope sig alle på konungens nampn, hafva och icke heller företagit någon oppenbara rebellion, likväl på thet Hans Kongl. Maij:tt kann på all fall vara desto säkrare och all misstanckar förutan, vill vara thet förnämsta, att Hans Kongl. Maij:tt nu innan den tillstundande samqväm låter förordna om all then del, som till hemresan vill behöfvas.

Såssom är förs skiepp och skytt, hvilcket mäst behöfvas, att Hans Kongl. Maij:tt vill, såssom förbemält är, hålla sig de prysser, nembl:n Dantzig, Toru och Elbingen, vällvilleligen vederredo, hvilcket der så skier, väll sielfve blifva godvillige att draga största bördan i denne utredning, så kunde förmedelst deras hielp och flit för en tienlig fracht beställas så många skiepp först af wästfahrer, ehvad nation de

[1] Härom se Jonsson, Hertig Karl och Sigismund, s. 139.

[2] Måhända åsyftas här den ofvan omnämnda »Oration på svenska stellt att hafvas till Polnske ständerne».

vore, såsom och elliest af engelska, eftersom konungar och herrar i sådanne fall pläga bruka, på tree månaders tid till giörandes.

Der brede vid så kunde och så väl dem som andre städer blifva anmodad, att the på theras omkostnat och förlag utrusta några skiepp på tree månaders tijd hvardera med dubbelt folck, thesslikest skytt, krut, loodh och annat sådant efter nödtorfften, nemblig af Dantziger stad åtta skiepp, af Elbingen tre, af Riga fyra och af Refle tu. Sedan kunde och Högbemelte Kongl. Maij:tt låta handla med marggrefven af Anstback,[1] att han låter utrusta tu skiepp, af Kiöningsbärg try skiepp med all tillbehör, derföre the skola hafva viss besåldning för hvar månad till at förmoda, efter som skieppen ähre store och utrustade till, hvilcka de sedan väll med Guds hielp kunde oskadde igen bekomma heller och för det, som komme till skada heller blefve förfarit, tillbörligen och skiähligen förnögde och vederguldne. Uhtij lika måtto kunde och blifva handlat med the lybske, att the Hans Kongl. Maij:tt till ähra, villja och välbehag sende till Dantzig fyra heller sex the bäste skiepp väll utrustade med skytt, folck och 3 månaders kost, förutan hvad som Hans Kongl. Maij:tts sändebud kan hoos konungen i Dannemarck uträtta.

Alt thetta till att ställa i värcket vill förordnas en flitig och trogen man såssom till en underamiral, den derom nu i tid strax skulle begynna att förfordra och beställa.

Dess förinnan och särdeles emot våhren vill vahra rådeligit, att all spanmåhls utskieppning i alle siöstäder måtte blifva förbudit, så länge den resan stode uppå, hvilcket icke heller kunde vara äganden till någon skada, ty the kunde ju sedan dyrare försälljan; så kunde och fursten icke då fåå tillfälle att optaga spanmåhls skieppen i siön, det han elliest i trångmåhl väll tör understå sig att giöra.

Item på samma tijd hålles oppe all handell och skiepsfart till Swerige för kundskaper skuld.

Vidare vore både högeligen nödtorftel:n och rådeligit, att Hans Kongl. Maij:tt nu utij tijd handlade med en eller två visse förmögne kiöpmän, som nu strax uti denne vintter upkiöpte här uti Påhlen till Hans Kongl. Maij:tts bästa den mästa spannemåhl the kunna bekomma, medan förmodande är, att mann nu endeles hälftene bättre kiöp ther på hafva skulle, än som framdeles utij Dantzig. Samme spanmåhl kunde med första utij tillstundande våhr skieppas till Dantzig Weigslen nidåht; ginge då Högtbemelte Konungl. Maij:tts hemresa för sig, så blefve samme spanmåhl nyttig både till utredningen så och för skiähligit kiöp undsättie the svänske undersåttarne med, som fast torftige äre. Så skulle och med thet samma alle de, som villia skieppa spanmåhl till Swerige och Finnland heller och Blekingssidan, föllje med så väll ifrå Lijflenske som Pryske sijdan, hvilcken undsättning Hans Kongl. Maij:tt säkert mehra än någre tusende krigzfolck fordra skulle, efter som väll exempell finnes tillförne skiedt vara, särdeles i begge konung Christierns och konung Hans tid. Ginge då icke hemresan för sig,

[1] Administrator af hertigdömet Preussen.

thet Gud mildeligen afvände, så hade Hans Kongl. Maij:tt altid sine penningar igen, ändå deröfver en skiählig vinst.

Thet synes och aldeles af nöden, att Högbemälte K: Mattz nu utij tid låter med reda penningar opkiöpa then mästa spannemål uti Lijfland kan vara till fångs, så och hoos rysarne i Narfwen. Samme spanmåhl kunde framdeles i våhr Högbemelte K. M:tt komme till Swerige blifva öfverskieppet och them torftigom såld med Hög:te Kongl. Maij: nytta och eij dessmindre draga undersåter, then menige man, till sig dermed.

Om thetta till at beställa måtte förordnas en god krigs commissarius och profviantmäster så vähl här som i Lifland.

Vidare medan till förbemelte hemresa ett passlige antahl krigsfolck förutan bysse skytter och båhtsmän väll behöfves, vore rådeligit, att Högbemelte K: Matt nu utij tidh förviste sig om vissa öfverstar, hvilcke nu strax hvar för sig kunde i tijd beställa om underbefehl och the förvete sig om thet gemena krigsfolcket, hvar the thett bekomma skulle, när therpå framdeles blifver fordrat. Ibland förn:de öfverstar kunde Hillebrandh Chranttz för ettusend man och Petter Gottberg ettusend. Så synes icke illa vara betänkt, att man finge ettusend musköterer ifrån Nederland, allenast att sådane personer therom beställa måtte, som vore visse utij saken, att man icke satte lit på olijt, och måste den, som dem skall beställa, nu i tijd tillbörligen affärdigas. Och alldenstund thet tyske folcket vill till thenne resa bäst tiena både för tungemålet och omgåendet skull, medan the menige partij ibland the påler äro mästa delen öfverdådige och lätteligen kunde förorsaka ovillja hoos undersåtarne och oenighet ibland det andra krigsfolcket, derföre achtar man vara trygast, att Högbem:te Kongl. Maij:tt beflitar sig om mehra tyskt krigsfolck eller skåtter, dock Hans Kongl. Maij:tt icke thessmindre för sitt konungl. lijf guardie och eliest andre förfallande lägenheter skull hade med sig ettusend hejdukar. Så är och förmodande, att någre af the pålniske och littouske förnämbste herrar varde på theras egen omkostnat komandes Högbemelte K: Maij: till undsättning med något krigsfolck hvar efter thess lägenhet, hvilcke och utan tvifvel blifve hejducker, medan här i Påland annat krigsfolck på månadsbesoldning icke är till att bekomma, kunde och talet på them icke blifva under ettusend, utan snarare något ther öfver. Och efter thetta förslaget kunde så hela hopen blifva sex eller siutusend man förutan någre hundrade hofmänn, som Hans Kongl. Maij:tt endteligen måtte hafva strax med, ehvart då Hans Kongl. Maij:tt vore till sinnes att ställa sin resa.

Till alt thetta att beställa vill vara förnöden en god och förfaren fäldt öfverste. Hvad sielfve hemresan tillkommer, den vill vara med thet första i våhr företagen, så at Hans Kongl. Maij:tt kunde komma till skieps, för än hertigen kunde komma uth skiepsflåtan både för oförmögenhet såssom och elliest för is skull, och låte så stå öfver genast åht Callmare och strax med thet samma komma Borgholm och Öland under sin lydno. Vore det och någon fara vid Callmare eller skiepsflåtta i vägen, så att man icke kunde äfventyra konungens egen persohn

dit, så måtte Hans Kongl. Maij:tt begifva sig näst inn till Småland gränsen under Blekings landet efter gifven säkerhet och leyde af konungen i Dannemarck och med thet samma låta fordra thet svänske krigsfolcket till sig och hafva ther hoos några penningar såssom och elliest spannemål, som förb:t är, thesslikest och commiss på kläde, sidentyg och annat sådant till at komma dem fullkomlig på sin sida; sedan begiäre gisle af landet, upäske Calmare och der brede vid låhte giöra sinn ursächt, att Hans Kongl. Maij:tt icke är kommen till att föra krig opå rijket heller tvinga dem något uppå anten ett eller annat, efter som falskeligen hafver varit om Hans Kongl: Maij:tt utspritt, utan Hans Kongl. Maij:t hafver thet folck med sig för sin egen säkerhet skull. Der de nu vele hörsambligen och fridlige anamma Hans Kongl: Maij:tt, såssom the låfvat och svorit hafve, och strax när Hans Kongl: Maij:tt med tillbörlig gislan är blifvit försäkrat, låte förlåfva thett främmande krigsfolcket, så at the der ingen tunge eller besväring hafva skole. Och dessförinnan att Hans Kongl. Maij:tt nödgas att bruka krigsfolcket, vill vara rådeligit, att Hans Kongl. Maij:tt icke drager något främmande folck och serdeles påler inn i Lijfland för allehanda orsak och misstanka skull. När nu Hans Kongl. Maij:tt vore kommen till Swerige och Hans Kongl. Maij:tt sedan blefve anmodat om någon stadfästelse på Söderkiöpings eller annat beslut, efter ty Hans Kongl. Maij:tt ju ingalunda något thera vill gilla, kunde dertill blifva svarat, at emedan de sig altid ther på beropat hafve intet annat vahra uti nästholdne samqvemer beslutit än thet, som Högb:te Kon: M:tts eed är lijkmätigt, och Hans Kongl. Maij:tt sin eed altid acktar och vill vidmachthålla, derföre behöfves icke någon annan stadfästelse; är och något annat vordet beslutit, så är thet nytt och emot lag och therföre icke bör af Hans Kongl. Maij:tt begiäras, mycket mindre stadfäst varda, såssom thet och tillförne ohört är, att undersåtarne skole thess laglige öfverhet sådant anmoda, der till med så hafver hvarcken fursten eij heller en stoor dehl af dem sielfve hållit Söderkiöpings beslut, såssom väl kan vara bevisligit. Dessförinnan när man nu märcker, att hemresan kunde gå för sig, är högeligen af nöden, att Hans Kongl. Maij:tt låter oförmärckt tillsända the svänske ryttmästare och kneckthöfvitsmän penningar, hvilcket väl kunde skie ifrå den danske gräntsen förmedelst danske kiöpmän och andre förtrogne, som hafva handell och vandell i Swerige, och derom kunde Hans Kongl. Maij:tts sändebud, som i Dannemarck liggia, bäst och fogeligast beställa. I lika måtto vill och behöfvas, att något förr, som Hans Kongl. Maij:tt lägger till vägs, måtte Hans Kongl. Maij:ts bref till alle ständer i rijket insändas på tryck och af Hans Kongl. Maij:tt underskrefne, något när vid det sätt, som det författat concept uti visar, dock på Hans Kongl. Maij:tts höge och nådige förbättring.

Dess förutan så råder man och troligen, att Hans Kongl. Maij:tt vill icke låta sig tycka vara försvårt till att oppehålla och föda de fattige svänske både höge och nedrige, som nu lite till Hans Kongl. Maij:tt och hafve satt alt theras i skantsen för Hans Kongl. Maij:tt skull på H: Kongl. Maij:tts nådige tillsäijelse, att han dem icke vill förlåta,

anseendes, att i förtijden en slätt hertig af Mechelborg, nemblig härtig Albrecht på thet förhåppet att blifva konung i Swerige underhölt tiugu fyra af rijkes råd, hvilcka på den tijd väll förde större stat och mera folck, änn nu skier, på sin egen omkostnad så när half annat åhr: Hvad kan eller bör Hans Kongl. Maij:tt nu icke giöra för sin arfsrätt och rijkes skuld, Hans Kongl. Maij:tt skall och väll befinna, att de på den tillstundande hemresa skole blifva gode lekefuglar att draga andra med sig och de få personer uträtta mehra än eliest någre tusende.

Ytterligare efter thet man förnimmer någre vara uti den mening, att siöö bestallningen skulle utgifvas dem, som then begiäre, at taga på the svänske undersåter, så vill man theremot aldeles rådt hafva, förty nu uti förstone måste brukas the medell, foge och lempe, ther igenom undersåtarnes hiärtan kunde blifva dragne till Hans Kongl. Maij:tt och icke ifrån Hans Kongl. Maij:tt afskreckte, att the till eventyrs och förtviflande om Hans Kongl. Maij:tts ynnest och nåde icke måtte taga sig vidare obestånd före, hälst efter mann åhr ännu uti den fulle förhoppning, att när the förnimme något vist om Hans Kongl. Maij:ttz närvarelse, alle gierne skole falla Hans Kongl. Maij:t till, såssom the ock thet plichtige äre att giöra. Men till . . . . .[1] anten til siös eller elliest på undersåterne är thet allerytterste medell, ther till men(!) näst Guds hielp icke förmod[ar] thett komma skall, dock likväl efter den finske och botne ränttan, som chronan tillkommer, plägar med första sommar föras till Stockholm, utaf hvilcken försten kunde hafva en stoor undsättning till sin skiepsutredning, derföre vore väl nyttigt, att man hade dock hemligen och oförmärckt bestälte der i god tijd ett skiepp, tu ell trij på, som samme räntta kunde optaga och låta komma Hans Kongl. Maij:tts skiepsflåtta tillgoda.

Hvad then fråge tillkommer, att ändock Högb:mte Konung Matt: ju endteligen acktar företaga hemresan till Swerige, dock icke thess mindre then(!) som nu mot all förhoppning rijksdagen här utij Pålen ofruchtsammeligen af ginge, så att ständerne här sammestäds icke gåfve theras allmänneliga samtycke till Hans Kongl. Maij:ttz hemresa, huru som sakerne då företages och resan anställas skulle, här på är the gode herrars ödmiuke svar såssom och tromeente och flitige råd, att på thet Hans Kongl. Maij:tt nu utij tid, förrän rijksdagen begynnes och elliest för änn conventus provinciales blifver hållen, låta underbyggia hoos the förnemligaste af ständerne, efter som förbemält är, och är man uti thenn förhoppning, att ther som ens(!) föreskrifne stender med beskiedlighet efter sakens nödtorft talat och handlat blifver, så skole the ock icke heller utan fruckt afgåå. Men ther och så illa vore, att om hemresan icke allmänneligen samtyckt blefve, förmodar man dock, thet Hans Kongl. Maij:tt ju varder bekomme på sin sida de förnämbligaste och ypperste, hvar icke på andre lideligare och bättro så på thesse vilckor, att Hans Kongl. Maij:tt låte här efter sig uti Pålen Hans Kongl. Maij:ttz älskelige, kiere drottning och

[1] Här lucka i handskriften.

lifs arfvingar och ther hoos gifve förtröstning om dess snare hemkomst igen och sedan med theras samtycke begåfve sig härifrå till Sverige, om det elliest kunde vara möijeligitt. Dock ju för all ting så lagandes, the[t] Hans Kongl. Maij:tt måtte aldeles vara fullkommeligen försäkrat, att the påler och litover thess förrinnan Hans Kongl. Maij:tt vore här ifråstadt icke träda till något annat konunga vahl heller begynte någon oreda heller buller här i riket. Kunde och giöra något till sakene, der Hans Kongl. Maij:tt kunde förmå marckgrefven af Aussburg, att han sielf ville begifva sig inn i Preussen och Hans Kongl. Maij:tt till gagn och gode gifve med acht på sakerne, och i lika måtto veta sig väll förvarad med städerne Dantzig, Torn och Elbingen och blifva i löndom av dem försäkrad, så och tillhandla sig de littover, hertigen av Churland, desslikes Riga. Det kunde och giöra något till saken, der man förmåtte konungen af Dannemarck, som allena kan hafva ett godt medell, dertill Churfursten af Brandenburg med samt flere af marckgrefvarne såssom och hertigen af Pommern och andre med detta rijket begräntsade, att de så snart Hans Kongl. Maij:tt vore lagdt till vägs, skrefve hit till ständerne heller sände deras sändebud och förmante dem, att de i Hans Kongl. Maij:ttz frånvaro hölle detta riket roligit och fredligit, hvar annars skiedde, med hvad mehra, som dertill hörde, så vill(!) och med det samma, som resan går för sig, sänder bud till keysaren, att hann afhåller sinn b. Maximilian ifrån alt buller, ihugkommandes, hvad bref och förening derpå giort är med annat mehra, som dertill hörer. Så vet man och icke, om de orolige skulle hafva något öga på turcken, om Hans Kongl. Maij:tt väll med honom förlikt vore, och kunde så Hans Kongl. Maij:tt utij thetta fall låta them, som Hans Kongl. Maij:tt hade största förtroendet till, förnimma om heemfärden genom Dannmarck, anten den då landsvägen till Råståck och therifrå till Gestrike eller siöledes genast från Dantzig till någon säker hamn uti Blekingen skulle företagen varda.

Ther och då, thet Gud förbiude, icke behöfva(!) till Högbemelte Konung Ma:tths hemfärd bevilligat på rijksdagen, så hafver man och ingen contribution till att väntta af thenne rijks stender, hvarföre ligger och störst macht uppå, att Hans Kongl. Maij:tt nu uti tid föreveter sig om en anseenlig penninge summa, att icke för penninge löse H. K. M:tts saaker måtte blifva tillbaka satte, hvarföre och Hans Kongl. Maij:t då ville låta handla med marckgrefven af Ansebuch ther om, så och med påliske och litovske herrar, som med några anseenlige summor ville komma H. K. M:tt till undsättning på en god betahlning. Förty medan ingen ringa skieps flåte vill behöfvas till före:nde hemresa, så vill till thess utredning höra en stoor omkostnadt både till fålck, victualie, skytt, krut och lodh. Der Hans Kongl. Maij:tt och syntes marchgrefvens af Anseburgs bud heller bref till nästkommande rijksdag, förmanandes ständerne icke till att hindra Hans Kongl. Maij:ttz heemresa, kunde något skaffa, så kunde mann dessförinnan väll komma det tillväga. Actum ut supra.

Bilaga 2.

Förslag till regeringsordning i Sverige (omkr. år 1597).[1]

Förste artichel.

Item latha ....[2] blifua i sitt förstendöme för thessa orsaker skuld: K. M. bref och befalninger blifua förachtede, ryckzens rentha onötteligen förtäres, och H. K. Mz vogne män ära honom för ett apaspell och inted värde.

2.

Item ther någon vore våld och oret vederfarin, så Kon. Mtt icke så hasteligen honom till hielp komme kunne, efther som lagh förmäler, thå schulle .....[3] hafua then macht att både försuaran och förhielpan till lagh och reet, lijka som K. Mtt. sielff tilstädes vore, till thes H. K. M. ther om kunne vare veterligit.

3.

Item thessa efther:ne skulle regera i H. K. Mtz fråvare: Riickzenz råd, antingen fyra af them continuera, eller alla och vara tillskiftes 4 tilstädes huar sin thermin, efther som the ära i taled till, dogh en vara hufudet för them alla, och han vara altijd i Stocholm tilstädes till att vetha reedho på allting, som i regerningen förhandlades, sedan huem som bort droge eller igen komme. Och när H. K. M. befunno någen oret med them, så the falskeligen dömde någen saak heller giorde någen annan ond gerning antingen för våld eller för afundh skull, så them ther till kunne lagliga öfuerbeuijsas, så latha them blifua straffade efther lagen och mista theras kall och embethe och thed sedan gen aldrig bekomma.

4.

Item treo eller fyra skulle vara i huar landzenda för ett landzråd för sigh i synnerligheet, och the skulle vara efther terminer en eller 2 af huar landzenda hoss rijckzens råd i Stocholm i regerningen heller en af huar landzenda continoua(!), och rijckzenz råd skulle inthet sigh i regerningen företaga antingen rijckzens rentha till att vthgifua heller i domare saaker någen döma them oåthspordt; thed vore Kon. Mtt. och rijckzens inbyggere till en stor nytta och troheet, the motte vara med rijckz[e]ns rentha försörgde.

---

[1] Samtida afskrift. Förslaget är i sin nuvarande form ofullständigt, såsom genast framgår af inledningsorden; den förefintliga paragrafindelningen är säkerligen ej ursprunglig.

[2] Här en lucka i handskriften, utmärkande hertig Karls namn.

[3] Här en lucka i handskriften.

5.

Item regerningen skullo hafua hoss sig twå Kon. Mz. besuorne secreterere, som skulle vetha om all tingh, som förhandledes i regerningen.

6.

Item skall nu aff samma landzråd i huar landzende för sigh i synderheet settias till en skattmestere och all fougterna i then landzenda göra honom redho för landzens räntha lijka som för cammar råd och han sedan ingen renta vthgifua, vthan thed skedde med regeringens bevellning, med mindre K. Mz. bref ther opå synnerligen vthgifne våro, och på thed sätted kan rijckz[e]ns rentha blifua föruarad och icke borth rögt.

7.

Item ståthålleren i huar landzenda för sigh skall altijd hafua god acht oppå ath rijckzens räntha blifuer väl föruarad, och honom skall och vetterligit vara huarth landzens rentha komber.

8.

Item skall twå af rijchzens råd och 2 vthan råd sättias till cammerråd, huilke alla rekenskaper skulle vptaga jempte ved camarererne, och the skulle göre Kon. Mtt. en besynnerlig eedh ther opå.

9.

Item sex män så väll vthan råd som innan skulle hålla konungz refst en gång om åreth efther lagen i huar landzenda för sigh i synderheet.

10.

Item skall en knechte öfuerste förordnas i huar landzenda för sigh i synderheet för alla handa vpror och orsaker skull och han vara i landzråd med.

11.

Item alla ryttmestere och knechthöfuitzmän skule vara boendes i then landzenda, som han sina krigzmän i befalning hafuer.

12.

Item ther högnödige ärender vore för honden, så man skulle skrifua K. M. till, man måtte taga af landzens rentha till thärpeninger, heller huaria twå landzender tilhopa heller huar för sigh hafua sin vissa påst.

13.

Item then som brute vp heller optoge the bref, som Kon. Mtt. tilskrifuidt vore heller någon H. K. M. trogne man, thå skulle then thed giorde hafua forbrutidt både lijf och godz vthan all nåder.

14.

Item skulle hållas till K. M. och cronones behof 6 skep, som åhrligen skulle segla till Hijspanien, och ther skulle regerningen hafua godt inseende, så ther med blifuer troligen handlat och väll i tijd förfordrede, och ther skulle vara en admirall före.

15.

Item att K. M. sende rijckz[e]us adell sina preuilegier confermerat, som H. K. M. vthländes hafuer i Polen, för en han kom hijt i rijket, på thed mångt förtuiflat hierta motte hafua ett trogit hiertta emoth H. K. M., som them bör att hafua emoth sin herre och konung.[1]

16.

Item att alla rijckzens adell skulle holla Kon. Mtt. i huar landzenda för sigh, som the boendes ära, hester vnder besoldningen, och the skulle hafua borgläger på them på 2 heller 3 eller 4 efther som the vore män till, och på huar hest och kaar 24 daler om åhret för allahonda förefallande trohet [otrohet?] skull.

17.

Item löna först allan adellen och krigzmän her iurijkes, the som någed med skäl hafua till adt förfordra, på thed lideligeste man kunne medh them handla, för en man bettaler någen köpman, på thed the måtte i alla åliggiande nödh vara K. Mtt. trogne och väluillige, om nöden tränger.

18.

Item hålla Stocholm, Wadstena, Calmara, Elssborg med godh vacht och befordring för allehonda forrederij skull.

19.

Item latha leggia en lideligh skatt opå rijket och skillie förstinnan af Mechelborg och f. af Saxen ved kronan på thed the hafua af honne till adt förfordra.

20.

Item lathe bruke sueder och tierebrucher, ther stora skogar ära, och i huar landzenda latha hugga trävärck, som vore spirar, bolved, breder, tunna veed och legte, och ther medh åth Spanien att bruka handell och vandell till att betala rijckzens gäld med och richzens rentha sigh hafua i rijket förbehollen, så stodhollerna i huar landzenda för sigh thermedh hafuer et gott vpseende rijket och cronan tilgode och landzrådh i huar landzenda för sig ther om öfueruågha skulle, ehuru mykit huar bonde ther till hielpa skall.

---

[1] Om privilegiefrågan se Svenska Riksdagsakter, 3, s. 416 f.

21.

Item taga flere i rijckz[e]ns råd för alla honda sammanbindelsse skull.

22.

Item K. M. bref och pas skall vara achtade och påstvapene till-baka kallade för K. M. högheet skull. Ty bör konunger i Swerigie vara en een, och med hans tilstånd skall alting ske och icke elliest.

23.

Item thed K. M. adell och krigzmän icke blifua först bethalthe, thed lather sigh see, att ner H. K. M. vill komma hith heem igen, thå skall ingen hafua råd ath motha H. K. M., icke heller blifua hoss H. K. M. för theras fatigdom skull, och H. K. M. varder finnandes alla rum thoma och för then skull iche komma in, när han vill, och när han kommer, skall han icke heller hafua råd till att holla sigh och sitt koning:a hof, och ther vppå måtte med thed första komma honom et vnsegelsse breeff, för en hela renthan rifs bårt vthur henderna för H. K. M.

24.

Item så H. K. Mtt. försörger sina trogne män och tienere, efther som the ära men till, så the icke lijda någon nödh heller armodh för allahonda orsaker skull.

Item Kon. M. nu strax setha .....[1] vthaf regeringen, som nyttigest vore, för en rijckzens räntha blifuer all borth röcht och i hans hender kommen.

Item strax afferdige ett sendingebud i hemlige viss till Danmarch ath .....[1] ther ingen hielp till fålck eller annath bekoma kunne, om han ther om hielp sökia ville.

Item och ett sendingebud till Lybech på samma seth och hotha them med keijsaren, Poland och Suerigie, om the i någen måtto til hielp komma ville.

Item nu strax latha settia till 4 000 fremmande krigzmän till Calmara och them latha ther liggia för sina peningar.

Item latha strax af sina egna peningar gifua alt krigzfålcket öfuer alth Suerigie en åhrs besoldningh, på thed the motte vara honom till reedha med ett trogith, ährligith hiertta, och sigh för them högeliga beklaga, att the ära icke efther K. M. villie blifne bethalte.

Item H. K. M. sielff draga till Refle med thed mesta fremmande fålck han kunne och taga så then heela finska krigzdelen med sigh och komma så till Finland åth Stocholm och så med både hoperna ifrånn Småland och Finland möthes åth vedh N. och spörie ....[1] till,

[1] Lucka i handskriften utmärkande hertig Karls namn.

huru han hafuer stådt regeringen före, eller om han icke vill achta K. M. och H. K. Mz bref.

Item strax låtha väl besettia Calmara, Elssborg och Wadstena med gcth, trogith krigzfålck.

Item alth thetta skall gå på thed sätted till, så ingen fienskap vore på färde, för en tijd voro, vthan thed är så H. K. Mtz villie, och see, huem ther emoth göra ville.

Sven Tunberg.

Drottning Kristina mot Karl XI:s förmyndare.

Tre bref 1668—1669.

Ehuru drottning Kristina vid sitt besök i Stockholm 1660 mottogs med kungliga hedersbetygelser, visade förmyndarestyrelsen för den unge Karl XI redan då ett misstroende till hennes afsikter — för öfrigt ej ogrundadt —, som icke minskades under de följande åren. Både 1664 och 1668 drefvos ständerna af regeringen till strängare beslut mot drottningen, än de egentligen önskade. Redan 1660 hade man inskränkt Kristinas rättigheter i underhållsländerna; 1664 afslogs hennes begäran om fri religionsöfning, och då hon icke dess mindre 1667 anlände till Sverige med en katolsk präst i sitt följe, såg hon sig nödsakad att uppgifva färden, innan hon nått hufvudstaden. Vid 1668 års riksdag upprepade drottningen från Hamburg samma anhållan och föreslog tillika ett utbyte af underhållsländerna (Gottland, Öland, Ösel m. m.) mot svenska hertigdömet Bremen; men det förra vägrades ånyo och det senare beviljades endast på villkor, som Kristina förkastade. Hon ville därmed vinna ej blott en säkrare inkomst, utan också en själfständig politisk ställning, men en sådan kunde naturligtvis icke medgifvas. Drottningen tog denna dubbla motgång hårdt, och när till yttermera visso bremiske presidenten Kleihe anlände med ett uppdrag, som i sak innebar ett kärft förbud mot nya besök i Sverige, brast Kristinas tålamod. Hon mottog honom med ett vredesutbrott och aflät till konungen en i hög och utmanande ton hållen skrifvelse af 20 okt. (n. st.), som äger sin märklighet äfven därför, att den gaf regeringen ännu ett välkommet skäl jämte andra till en helt annan lösning af underhållsfrågan. Ett rådslag af 19 dec. 1668 stadgade, att underhållsländerna utan vidare skulle tagas under kronans egen förvaltning och inkomsterna utbetalas till drottningen genom kammarkollegium. Kristinas generalguvernör, riksrådet Gustaf Kurck, underrättades samtidigt, att hans ämbete härmed upphörde, såvida det rörde ifrågavarande områdens styrelse.

Det var ej att vänta, att denna genomgripande åtgärd skulle godtagas af Kristina utan motstånd. När underrättelse om hvad som skett nådde henne genom hennes sändebud i Stockholm, öfverstelöjtnanten Bernhard von Rosenbach, uppsatte hon ett denna gång både värdigt och kraftfullt svar (9 febr. 1669 n. st.), om hvilket Nils Brahe yttrade vid dess uppläsning i svenska rådet, att det vore »wäl skriffuit och utan twifuel i den intention, att ded skall publiceras».[1] Mot Kleihes framställning af sin sammanstötning med Kristina afgaf hon samtidigt en skarp protest, hvari hon djärft förnekade dess sanningsenlighet i alla delar.[2] Hennes gensagor verkade också så mycket, att Kurck återinsattes i sitt generalguvernörsämbete på grund af ett nytt rådslag af 3 april, i det han fick sin förut af drottningen gifna fullmakt förnyad af K. M:t. Förvaltningen i öfrigt och tjänstemännens utnämning återfick Kristina först vid Karl XI:s myndighetsförklaring i december 1672, då hennes ursprungliga underhållsrecess af 1654 stadfästes utan annan inskränkning än den, som blifvit stadgad redan 1660 och som framför allt gällde kyrkliga ärenden.

De tre bref från Kristina till förmyndarestyrelsen, som aftryckas härnedan, finnas numera samtliga förvarade i original (med egenhändiga namnteckningar) bland Skrifvelser till K. M:t i Riksarkivet. Det första har förgäfves varit eftersökt af Bildt (Christine de Suède et le cardinal Azzolino, s. 495); dess innehåll kan jämföras med den »Relation de ce qui se passa sur le sujet de la commission de Kleihe», som meddelas af honom (s. 494 f.). Närmare käll- och litteraturuppgifter torde här vara öfverflödiga, då de komma att lämnas i ett arbete om finanspolitiken 1668—72.[3] — Brefven äro tryckta med bibehållen stafning, frånsedt bruket af stora bokstäfver.

Georg Wittrock.

* * *

1

Monsieur mon frere et nepueu, quand le president Clay m'a rendu la lettre de V. M., mon train et mon bagage auoit desià passe l'Elbe pour se rendre par le chemin plus court à Rome, et moy mesme j'estois sur le point de monter en carrosse pour les suiure, lors que j'ay esté obligee à perdre un temps qui m'est si pretieux à l'escouter.

[1] Gabriel Lillieflychts rådsprotokoll 11 mars 1669. Brefvet bär ock påteckningen: »Lect: in Senatu d. 11. Martij. 1669.»

[2] Denna skrifvelse — n:r 3 nedan — är odaterad, men enligt påteckning presenterad 12 mars 1669. Jfr Lillieflychts protokoll s. d.

[3] Jämte Carlsons och Fryxells framställningar må dock för Kristinas historia under 1660-talet påpekas Tham, Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia (I—II, 1845—48) och min afhandling Carl X Gustafs testamente, Den politiska striden i Sverige 1660 (1908).

Pour respondre à sa commission je Vous diray, qu'il n'a pas tenu à moy que V. M. n'aye receu plustost le contentement d'apprendre mon depart, et si V. M. m'eust rendue toute la iustice que je merite, elle auroit eu plustost la ioye de voir deliuré bien des gens des terreurs paniques que ma presence leur a donne durant si long temps, et j'aurois eu la satisfaction de me voir de retour à Rome, qui est pour moy la plus grande qui me peut arriuer en ma vie; mais enfin le destin l'a voulu autrement, et la mesme influence qui m'a forcée de m'annuyer si long temps à Hambourg, a fait trembler les gens à Stocholme, sans que j'y aye contribué rien que ma seule presence de cent lieux loin. Je suis en verité bien obligée à V. M., puisque Vous prennéz soin de publier pour ma gloire ces secrets, qui n'ont esté connus iusques icy que de peu de personnes, et il m'est bien glorieux que toute la terre sçache de vostre procedé, que je suis encore et crainte et aimée en Suede, car je ne doute pas qu'apres ce qui s'est passé, on n'en demeure entierement persuadé, dont je Vous rends des graces infinies,

Vous protestant que je suis
Monsieur mon frere et nepueu
Vostre bonne soeur et tante
Christine Alessandra.

Hambourg ce 20e. d'Oct. 1668.

M. Santinj.

2

Monsieur mon frere et neueu, le s.^r^ Rosembac, mon enuoyé extraordinaire en vostre cour, vient de me donner une nouuelle qui me semble incroyable, et quelque confiance que j'ay en sa fidelité, elle me deuient suspecte par des rapport si surprennants qu'il ma fait dans sa derniere depesche. Il me suppose premierement qu'on luy a declaré de la part de V. M. qu'on est resolu de m'empescher l'entrée dans la Suede durant vostre minorité, secondement qu'on veut se saisir de mon bien auec la reserue qu'on me veut payer par les mains de la chambre mes reuenus, à ce qu'on dit tres punctuellem.^t^ J'aduoue à V. M. que j'ay de la peine à croire que Vous puissiez iamais condescendre à un procede si opposé a la iustice et a la raison; mais si contre mon esperance cela se trouue ainsy, je Vous prie de considerer, premierement que je suis presentem.^t^ à Rome, que je n'ay nul dessein ny nulle enuie d'en partir et que je seray fort obligée à V. M., si elle m'y laisse en repos sans me forcer de m'en esloigner par un procede que je ne crois pas auoir merité de Vous; pour le second point je n'ay rien à dire à V. M. si non de la prier d'y faire une serieuse reflexion, car je m'asseure que lors que V. M. prendra la peine de considerer ce dessein auec un sens rassis, cette resolution luy ferà plus d'horreur qu'à moy mesme. Tout ce que j'ay à faire

en cette occasion est de coniurer V. M. pour l'amour d'elle mesme, au nom de sa gloire, au nom de celle de ma nation, de ne se precipiter pas en cette occasion. Je Vous proteste que ce n'est pas mon seul interest, quelque grand qu'il soit, qui m'oblige de Vous en parler de la sorte; je Vous prie de croire que, puisque Dieu m'a fait la grace de me donner un coeur asséz grand pour me passer depuis si long temps de la couronne que Vous portéz, je me passeray bien du reste; mais il me semble que la Suede et V. M. doiuent auoir quelque peine à se passer de leur gloire, et je ne sçaurois me persuader que V. M. puisse deuenir si ennemie de moy et d'elle mesme, qu'elle veille (ɔ: veuille) me refuser la iustice et la faueur que je luy demande de me laisser en repos dans l'assiette ou je me suis mise; elle est si aduantageuse pour V. M., que je ne crois pas qu'il soit de vostre interest de la troubler. J'ay tant de confiance en vostre amitie et prudence, que je m'asseure que V. M. prendrà mon party et soustiendrà la iustice de mes interests, qui sont inseparablement attachés à ceux de vostre grandeur et de vostre fortune; mais si par une fatalité que je ne pourrois ny comprendre ny euiter, je me verrois deceue dans la confiance que j'ay en vostre iustice et amitie, je m'efforcerois de faire connoistre à V. M., à ma nation et à toute la terre par l'honnesteté de mon procede, que je meritois un meilleur traittement. Je me remets au reste à ce que le s.r Rosembac Vous dirà de ma part, Vous priant de luy donner creance aussy entiere comme à moy mesme, sur tout lors qu'il Vous protesterà de ma part que je suis auec une sincerité entiere

Monsieur mon frere et neueu
Vostre bonne soeur et tante
Christine Alexandra.

Rome ce 9 Feu.r 1669.

M. Santinj.

3

Monsieur mon frere et neueu, j'ay appris qu'on prend pour pretexte de l'oppression de mes droits une relation du president Clay, la quelle m'estant venue entre les mains et l'ayant considérée, je me crois obligée de protester à V. M. qu'elle est entierement fausse et qu'elle ne contient pas une parole veritable. Je ne desauoue pas la lettre que j'ay escrite à V. M., au contraire Vous remercie de l'auoir publiée, car je pretends qu'elle ne contient pas une seule parole qui ne soit digne de moy, ny aucune qui puisse offencer ou choquer les interests ny la personne de V. M., l'asseurant que toutes les outrages qu'on voudra me faire ne m'empescheront pas de conseruer à la Suede et à V. M. une amitie et tendresse eternelle. J'ay creu deuoir faire sçauoir cette verité à V. M. à fin de la prier d'ordonner qu'on cherche quelque pretexte plus plausible ou plus apparent que la fausse relation d'un allemand pour iustifier une action, qui attirerà la colere du Ciel

et le blasme uniuersel de toute la terre sur ceux qui en sont les autheurs. J'espere que mes precedentes auront obtenu de V. M. la iustice que je luy ay demandée, cependant je suis

Monsieur mon frere et neueu
Vostre bonne soeur et tante
Christine Alexandra.

Au roy de Suede. M. Santinj.

Underrättelser.

— Med Alfred Dove, död den 19 januari 1916, förlorade historikervärlden i Tyskland en af sina mest utpräglade gestalter. Född 1844 studerade D. först i Heidelberg och sedan under Ranke, Droysen och Jaffé i Berlin, där han 1866 förvärfvade sin filosofiska doktorsgrad. Efter några års lärareverksamhet påbörjade han 1870 först i »Grenzbote», sedan i den nygrundade tidskriften »Im neuen Reiche» en intensiv och framgångsrik verksamhet som journalist under Freitags och Treitschkes inflytande. Han återvände emellertid snart till vetenskapen, blef 1874 e. o. och fem år senare ordinarie professor i Breslau och förflyttades 1884 till E. M. Arndts gamla lärostol i Bonn. 1891 öfvertog han utgifvandet af den vetenskapliga bilagan till Münchener Allgemeine Zeitung, men kallades 1897 till professor i Freiburg. Efter att 1904 ha träffats af ett slaganfall inträdde han följande år bland emeriti. Doves ungdomsstudier rörde sig inom 1200-talets historia; dit höra hans källkritiska undersökningar öfver Salimbene. År 1883 utgaf han första delen af en *Deutsche Geschichte im Zeitalter Friedrichs des grossen und Josephs II.*, hvilken emellertid blef ofullbordad. Sitt egentliga rykte har han vunnit såsom historisk essayist; på detta område ha hans fina humanistiska bildning och utsökta formgifning gjort honom till en af Tysklands främste. Särskildt må nämnas hans Ranke-uppsatser och hans biografiska arbete *Die Forsters und die Humboldts* (1881). D. har dessutom utgifvit de sista delarne af Rankes världshistoria, äfvensom de fem sista banden af den af Böhm påbörjade upplagan af Bismarcks parlamentariska tal. Han tillhörde under många år redaktionen af Historische Zeitschrift; där har tidskriftens utgifvare, hans efterträdare i Freiburg, Meinecke ägnat honom en entusiastisk och fint förstående nekrolog.

— Af *Historisk Tidskrift för Skåneland* föreligger numera sjätte bandet (= Årg. 1915) afslutadt. De tre första häftena inrymma Curt Weibulls skarpsinniga afhandling *Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridssons död till Knut VI*, till hvilken vi hoppas kunna utförligt återkomma.

I öfrigt innehåller årgången fortsättning på de af C. G. Weibull utgifna samtida beskrifningar af *Skånska sätesgårdar 1682*, vidare en af »plantören» M. Sohlberg författad, synnerligen upplysande och konkret berättelse om *Folklifvet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet*, utgifven af Bert Möller, samt slutligen en undersökning af Edw. Kleberg *Till historien om 1771—1772 års riksdag*. Däri ges en skildring af det halländska prästerskapets stormiga och omstridda riksdagsmannaval år 1771, och därjämte aftryckas den därvid utsedde mössrepresentanten kyrkoherde Dahlgrens bref från riksdagen till prosten i Fjäre och Viske kontrakt Hans Ahlelöf. Brefven äro intressanta framför allt därigenom att de låta oss blicka in i tänkesätt och stämningar bakom de officiella akterna. Särskildt torde det bref (af d. 24 aug. 1772), som behandlar 1772 års revolution, ge uttryck åt känslor, hvilka, som utgifvaren anmärker, säkerligen ej voro i sitt slag ensamstående, men åt hvilka under tidens lägenheter ej kunde gifvas fritt utlopp. Ett bidrag till Lunds domkyrkas byggnadsbeskrifning ge de till utgifvaren riktade *Bref af Helgo Zettervall om Lunds domkyrka*, som aftryckts. Bandet afslutas med en rikhaltig, i vissa delar skarpt kritisk litteraturafdelning.

— Af *Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening* föreligger nu fjärde häftet (Jönköping 1915; 52 + 48 sid.). Det inledes med en uppsats af Otto von Friesen om *Namnet Jönköping*. Efter en mönstring af de viktigaste framkomna förklaringarna och en öfversikt öfver de former, hvari namnet uppträder i källorna, fastslår förf., att vid förklaringen af den omtvistliga leden af namnet, »Jön-», vi ha att utgå från formen »Juna». Denna vill han sammanställa med det samnordiska adjektivet »æwinn» (æwne), ständig, permanent, hvilket regelrätt utvecklar sig till »iöne». Detta passar bra som attribut till den bäck, Junabäcken, som vid staden utfaller i Vättern. Från bäcken har attributet sedan öfvergått till den vid densamma belägna köpingen. Större delen af häftet upptages af några anteckningar om *Generalmajor Erik Drake*, till största delen ägnade åt en skildring af hans tvister med öfversten Hans Ulfsparre. Såsom bilaga till häftet följa de tre första arken af C. M. Kjellbergs edition af Jönköpings tänkebok.

— Af Ewert Wrangel och Fritjof Hazelius har från Lund påbörjats utgifvandet af en *Tidskrift för konstvetenskap*. Den nya tidskriften afser att vara ett organ för konstforskningen och konstforskarne i Sverige och i viss mån äfven i dess skandinaviska grannländer. I sina inledningsord erinra utgifvarne om det alltmera stegrade intresse för konst och konstvetenskap, som på de senaste åren framträdt i vårt land. Genom sin publikation vilja de nu skapa ett organ för de talrika, hittills på spridda håll verkande krafterna på konstforskningens område. Tidskriften utgifves med fyra häften årligen och prenumerationspriset är satt till 6 kronor. De två hittills utkomna häftena synas båda godt för det nya före-

tagets framtid. Man finner där en rad uppsatser af intresse. E. Hultmark tecknar »Alexander Roslin i Wien» och Karl Asplund beskrifver »Några tidiga utländska miniatyrer i svenska samlingar». O. Rydbeck påbörjar en serie »Studier i Skånes renässans- och barockskulptur», och J. Roosval lämnar i en kort studie med titeln »Attributioner till Bernt Notke» nya bidrag till vår kännedom om den utmärkte Lübeckmästaren. A. Romdahl behandlar en episod ur Linköpingsdomens byggnadshistoria i ett kort meddelande om »Bungemästaren och Linköpings domkyrka». Ett nytt bidrag till Sergelforskningen utgör Brisings på grundval af dennes i Nationalmuseums samlingar förvarade teckningar företagna »Rekonstruktioner af Sergelska skulpturer». Sist bland de åt svensk konst ägnade uppsatserna är att anteckna Looströms beskrifning af »Slottsbyggnaderna på Svartsjö». I öfrigt må framhållas Mario Krohns studie öfver »To Buster fra Berninis Atelier i Glyptotheket» samt Sam Wides öfver en arkaisk attisk grafrelief »Den s. k. döende vapenlöparen». Utom uppsatser innehålla de båda häftena en rikhaltig litteratur- och notisafdelning samt prydas af talrika och fint utförda illustrationer.

— Den *Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund*, som utgifvits af landsarkivarien L. Weibull (Lund 1916; VI + 92 sid.), afser i främsta rummet att tjäna praktiska syften. Såsom torde vara bekant, ha de lokala arkiv, hvilka enligt 1902 års kungörelse skola öfverlämna sina äldre handlingar till landsarkiven, af olika skäl i stor utsträckning till landsarkivet i Lund liksom till dess systerinstitutioner i Uppsala, Vadstena och Göteborg öfverlämnat arkivalier af yngre datum än den generellt satta tidsgränsen 1811. Denna åtgärd har, såsom landsarkivarien Weibull påpekar, särskildt hvad angår häradsskrifvarekontorens och pastorsämbetenas arkivalier, icke kunnat undgå att medföra olägenheter. »Så olika ha leveranserna ägt rum icke blott arkiv för arkiv, utan äfven serie för serie inom samma arkiv, att de levererande och leveransmottagande myndigheterna för närvarande torde vara de enda, som äga kännedom om en stor del af arkivaliernas förvaringsort.» För att i möjligaste mån råda bot på härigenom uppstående olägenheter har nu landsarkivet publicerat den föreliggande förteckningen, hvilken afser »de delar af dess samlingar, som mest anlitas och i fråga om hvilka olägenheterna skarpast framträdt, de för person- och släktforskningen grundläggande arkivalierna». Förteckningens första och betydligaste afdelning upptager hithörande kyrkoarkivalier: katekismi- och husförhörslängder, födelse-, vigsel- och dödböcker, in- och utflyttningslängder samt inflyttningsattester. Kommunionlängderna äro medtagna blott där de förts topografiskt och för tid samt då husförhörslängder för helt år eller del däraf saknas, samt dupplettfödelse-, vigsel- och dödböcker samt lysningsböcker, lysningskartor och lysningssedlar endast för tider, då de egentliga kyrkoböckerna äro förstörda eller ej förvaras i lands-

arkivet. I den mån det låter sig göra att ur andra arkiv komplettera de till pastorsämbetenas arkiv hörande arkivalierna, har så skett; så är förhållandet med husförhörslängder från häradsskrifvararkiven samt de med Lunds domkapitelarkiv införlifvade katekismilängderna, samt för år eller del af år, då motsvarande uppgifter saknas i de egentliga kyrkoböckerna, med de mestadels i kyrkoräkenskaperna införda brudkrone-, graf- och klockringningslängderna.

Såsom en andra afdelning i förteckningen ingå de i landsarkivet förvarade mantalslängderna, bouppteckningarna och borgarematriklarne, ordnade under härad och städer. Där mantalslängder saknas, förtecknas i stället befintliga mantalsuppgifter.

På vederbörliga ställen lämnas efter uppgifterna om arkivalierna meddelanden om viktigare administrativa förändringar liksom om resp. arkivs öden.

Förteckningen är klart och öfverskådligt uppställd och synes gjord med utmärkt omsorg och noggrannhet. Dess utgifvande kommer helt visst att hälsas med tillfredsställelse af alla dem, som för sina forskningar behöfva använda landsarkivets samlingar.

— I tjugonde bandet af Göteborgs högskolas årsskrift publicerar professor Helge Almquist tvenne undersökningar till konung Sigismunds historia. Den ena *Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599* (V + 89 sid.) är närmast ett resultat af de forskningar, hvarur framgått författarens urkundsedition i tjugutredje bandet af Historiska Handlingar (jfr Tunbergs anmälan i denna tidskrift årg. 1912). Den behandlar dels det tyska medlingsförsöket i striden 1598, dels staden Danzigs ställning till Sigismunds rustningar mot Sverige följande år. Den andra undersökningen bär titeln *Den politiska krisen och konungavalet i Polen år 1587* (VI + 216 sid.). Ämnet har tidigare behandlats af författaren i ett å Svenska Historiska föreningens årsmöte 1911 hållet föredrag. Väsentligen grundar sig framställningen på de af Sokolowski offentliggjorda riksdagsdiarierna, men äfven på otryckt material från arkiven i Wien, Kremsier och Danzig samt från svenska riksarkivet. Arbetets hufvudparti utgör framställningen af konvokations- och valriksdagarne.

— Ett mindre vanligt vittnesbörd om lefvande beundran och pietet för ett stort minne och om ihållande energi vid fullföljandet af en en gång fattad plan utgör den svenske vice-konsuln i Lützen Oskar Planers bekanta »Gustav Adolfs-Sammlung». Det har för att hopbringa den fordrats ett mer än 30-årigt arbete (sedan jubileumsåret 1882). Samlingen har också nått den betydenhet, att man äfven ur vetenskaplig synpunkt med särskild tacksamhet mottar den nya mönstergilla och smakfulla *Verzeichnis der Gustav Adolf Sammlung mit besonderer Rücksicht auf die Schlacht am 6/16 November 1632* (Leipzig 1916; VI, 168 s. + 2 pl.), som nu utkommit, utvisande en vacker ökning af samlingens bestånd, sedan förra upplagan trycktes (1894). En föreställning om samlingens innehåll ge de afdelningar, hvari

förteckningen sönderfaller: böcker, flyg- och tidskrifter (554 nummer); autografer (143 nummer, hvaraf många aftryckts in extenso i förteckningen); kopparstick, litografier m. m. (210 nummer); mynt och medaljer (76 nummer); vapen och andra persedlar, däribland åtskilliga påträffade i slagfältets jord (20 nummer); diverse (17 nummer). Den vackra publikationen prydes af flera vällyckade reproduktioner.

Bland det myckna värdefulla, samlingen bjuder på, stannar historikern helst vid autograferna, ty publiceringen af ej mindre än 143 ur förskingringen räddade aktstycken äger ju något särskildt lockande. Bland de tretton Gustaf-Adolfsautografer, som inleda samlingen, märkas ej mindre än sex, som alla tillhöra ett och samma icke oviktiga händelseförlopp, Gustaf Adolfs försök att för sig vinna de trupper, Nederländerna kunde komma att afdanka. Vid hans landstigning i Tyskland höll Wilhelm af Nassau för dessas räkning Jülich-Kleveska områden besatta. Med spanjorerna pågingo emellertid underhandlingar om dessa trakters neutralisering, och det såg ej otroligt ut, att hela styrkan skulle bli disponibel. Gustaf Adolf tänkte sig möjligheten, att dessa trupper skulle gå öfver i hans tjänst och direkt från sina dåvarande förläggningsorter falla Tilly i ryggen. För realiserandet af denna plan sökte han vinna öfversten Ernhardt Ernreitter (Ehrenreuter), en officer, som redan förut stått i svensk tjänst men i början af år 1630 lämnat denna för att efterträda sin fader som kommendant öfver Generalstaternas garnison i Emden. Ett af de bref, hvarigenom kungen sökte förmå honom att mottaga uppdraget, af 7 oktober, har nu kommit till synes i original. Saken strandade emellertid på Nederländernas omsorg om sin neutralitet (se B. Boëthius, Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna, s. 45—46, 72). I juli 1631, då det gällde att skapa en kår, som kunde samverka med markisen af Hamilton och hans engelska trupper vid en landstigning på Tysklands nordvästra kust, erhöll bl. a. Bengt Oxenstierna i uppdrag att för detta ändamål skaffa afdankade nederländska soldater; till denna tid höra ett bref till Bengt Oxenstierna d. 7 och ett till Ernreitter d. 9 juli 1631. Vid sin återkomst hade Oxenstierna att från Ernreitter framföra åtskilliga önskemål; kungen lofvade i sin resolution härå d. 25 mars 1632 bl. a. Ernreitter generalmajorsvärdigheten och gods i Sverige. Ännu en gång, 27 okt. 1632, vände han sig till Ernreitter. Af öfriga Gustaf-Adolfsautografer synes ett bref till Arnim under de kritiska dagarna närmast före slaget vid Breitenfeld (d. 29 aug. 1631) mest värdt uppmärksamhet. — Bland de följande autograferna finns ingen lika omfattande serie som den nyss berörda Ernreitter-serien; men väl finnas många enstaka papper, som, sedda i sitt rätta sammanhang, komma att blifva till stort gagn för framtida forskning. Företrädda äro en stor mängd högre och lägre officerare, däribland Bernhard af Weimar, Dodo von Knyphausen, Wallenstein, Pappenheim, Wilhelm af Weimar, Gustaf Horn. Skulle man bland de talrika aktstyckena framhäfva något särskildt,

är det väl Pappenheims utförliga skrifvelse till Maximilian af Bayern d. 26 juli (n. st.) 1631, alltså under Werbendagarna, närmare bestämdt dagen före det lyckliga svenska öfverfallet på det fientliga kavalleriet vid Burgstall; man återfinner i detta intressanta bref de för denne fältherre karakteristiska reflexioner öfver fiendens och egna operationsafsikter, som göra studiet af hans rapporter så intresseväxande och instruktivt.

(*B. B.*)

— I anastatiskt nytryck har ånyo utkommit G. T. Chr. Fronmüller's arbete *Geschichte Altenbergs und der alten Veste bei Fürth, sowie der zwischen Gustav Adolf und Wallenstein im dreissigjährigen Kriege bei der alten Veste vorgefallenen Schlacht* (Fürth 1860, 89 s. + 1 pl. + 1 reproduktion af en plan öfver Wallensteins läger från år 1634). Det är en ingående topografisk-historisk studie, hvilken erhåller sitt värde genom föreningen af sorgfällig dokumentering och intim kännedom om terrängen, som på detta sätt ånyo blifvit tillgänglig. Reproduktionsförfarandet kunde kanske ge anledning att öfverväga, om ej också vår historiska litteratur äger ett och annat, som kunde förtjäna att på detta sätt göras mera lättåtkomligt; nära till hands låge ju t. ex. att tänka på denna tidskrifts utgångna eller nästan utgångna årgångar.

(*B. B.*)

— Såsom bilaga till gymnasiets i Braunsberg årsberättelse 1913 har oberlehrer d:r Arthur Motzki publicerat en liten skrift om *Braunsberg im zweiten schwedisch-polnischen Kriege* (Braunsberg 1913, 48 sid.). Ämnet är, såsom förf. påpekar, redan förut behandladt i Hiplers innehållsrika »Braunsberg in der Schwedenzeit» (i Zeitschrift für die Geschichte Ermlands 1884) och Kolbergs uppsats »Ermland als kurbrandenburgisches Fürstentum 1656—57» (samma tidskrift 1899), men här lämnas på grund af forskningar i Vatikanska arkivet, särskildt med ledning af den påflige nuntien Vidonis (af Levinson 1906 delvis publicerade) nuntiaturberättelser, ytterligare några bidrag. Förf:s intresse fäster sig främst vid den påfliga kurians och nuntiens sträfvan att bevara Ermlands särställning som katolskt furstbiskopsdöme, men i hans framställning kommer också kurfurst Fredrik Vilhelms skickliga dubbelpolitik i det svensk-polska kriget äfven på den här ifrågavarande speciella punkten, herraväldet öfver det genom sitt läge viktiga Braunsberg, tydligt till synes.

(*H. B—n.*)

— Med Sveriges krig i Tyskland 1675—79 och dess förhistoria sysselsätta sig två nyare tyska afhandlingar, af hvilka den ena, författad af Theodor Wolpers, har till ämne *Die politischen Beziehungen Brandenburgs zu Schweden in den Jahren 1672 bis 1675* (diss. i Münster i. W. 1912, X + 75 s.), medan den andra af Karl Hans Beyer tecknar *Mecklenburgs Lage im brandenburgisch-schwedischen Kriege während der Jahre 1675—1677* (diss. i Rostock 1913,

57 s.). Wolpers har ej gjort bruk af arkivalier; hufvudsakligen grundar sig hans framställning på den tryckta serien af urkunder till den store kurfurstens historia, särskildt band XVII (utg. af Reinhold Brode 1901), som innehåller förhandlingar med England, Danmark och Sverige 1670—1675. Weibulls och Wimarsons svenska arbeten citeras; dock har författaren icke bildat sig någon fullt klar uppfattning af den fransk-svenska förbundsunderhandlingens gång 1671—72; brandenburgska sändebudet Christoph von Brandts rapporter kunde ej gifva nödig ledning, alldenstund denne, som ju hade till uppgift att motarbeta förbindelsen, hölls okunnig om förloppet. Eljest bjuder framställningen åtskilligt af intresse, utan att dock gifva någon ny eller väsentligt ändrad bild af den svenska statskonsten; Brandt har framhållit både dess rent politiska och dess finansiella motiv.

Uppmärksamhet kräver en polemik mot Wimarson rörande sammanhanget vid inryckningen i Brandenburg dec. 1674—jan. 1675 (*Sveriges krig i Tyskland 1675—1679*, I, s. 104 f.; referat i denna tidskrift 1915, Öfversikter och granskningar, s. 3; se ock Wimarsons meddelande i »Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte», XIV, s. 267—272: *Zur Entstehungsgeschichte des brandenburgisch—schwedischen Krieges 1675—1679*). Här har författaren verkligen träffat en svag punkt i dennes skildring, ehuru han utan tillgång till riksregistraturet och Wrangels bref i svenska riksarkivet måst stanna vid invändningar och frågor. Af en blick på källorna framgår i korthet följande. Wimarsons referat af det kungliga brefvet 25 nov. (g. st.) är bestämdare än brefvet självt. Regeringen förutsätter ännu uttryckligen som en *möjlighet*, att Wrangel afstått från inryckningen i Brandenburg för att förlägga hären i andra grannländer; men visserligen *tror* hon motsatsen, och för denna händelse hemställer hon till Wrangels eget omdöme, om det icke i så fall är bäst att fortsätta företaget (dock utan öppen brytning med Fredrik Vilhelm). Nämnda bref är icke heller svar på Wrangels skrifvelse af den 14 i samma månad; däri har Wolpers rätt; det åberopar icke detta, utan talar om flere bref från marsken (»unterschiedliche eingelangete Briefe»). Ännu 5 dec. lämnas Wrangel fritt val — efter omständigheterna och redan vidtagna åtgärder — mellan tvenne olika utvägar: inkvartering i Brandenburg *eller* inkvartering i Mecklenburg, Lauenburg och Lübecks område. Först 8 dec. hade svenska regeringen Wrangels bref af 14 nov. i sina händer (se dess svar af 9 dec. och föregående skrifvelse af den 5 äfvensom Wrangels af den 24); först då fick hon full klarhet om marskens afsikter och godtog dessa med en ytterligare påminnelse om »moderation» vid uppträdandet i kurfurstens land. Att det verkliga ansvaret för fredsbrottet mindre träffar Wrangel än Sveriges regering och närmast rikskanslern de la Gardie, ehuru denne in i det sista sökte uppskjuta brytningen, har väl egentligen äfven förut knappast någon velat bestrida; att man icke bör alltför starkt betona Wrangels själfrådighet, framgår onekligen af

Wolpers' kritik och ofvan anförda fakta tydligare än förr. Marsken hade bättre fullgjort sin regerings önskningar genom att gå till Mecklenburg, i synnerhet sedan han en gång redan afbrutit marschen till Mark och Hinter-Pommern, men när han åter satte den i gång, gjorde han i själfva verket endast bruk af en handlingsfrihet, som äfven regeringen ansåg påkallad af hans ställning. Häraf och af förhållandet till Frankrike förklaras också, att ingen kontraordet kom i fråga.

Att den svenska inkvarteringen i Brandenburg hårdt tryckte landets inbyggare, finnes ingen orsak att betvifla. Beyers skrift (byggd på mecklenburgska akter) visar, huru samma öde öfvergick Mecklenburg genom tyska och danska truppers förläggning i hertigdömena Schwerin och Güstrow; först ett fördrag med Lüneburg i aug. 1676 medförde lindring, i det lüneburgarne mot underhåll för egen del åtogo sig landets skydd mot kejserlige, brandenburgare och danskar, som måste foga sig efter en välrustad och oumbärlig bundsförvant. Att Wrangels soldater också i vissa fall begått brottsliga öfvergrepp, må ock vara sant, och en tysk skildrare må ju äga rätt att betona detta starkare än en svensk; men i Wolpers' uttalanden i detta ämne saknar man alltför mycket verklig bevisning och kritik. Att utan vidare pröfning stämpla bröderna Adam Klas och Bleckert Wachtmeister som »verwegene, frevelhafte und boshafte Leute» på grund af en uppgift hos en äldre tysk lokalhistoriker (Gansauge 1834) torde exempelvis vara något förhastadt.

(*G. Wk.*)

— I samband med dessa dissertationer kan äfven nämnas Dr Melle Klinkenborgs lilla populära källsamling rörande slaget vid Fehrbellin och den föregående invasionen (*Fehrbellin. Nach Briefen und Berichten der führenden Männer.* Voigtländers Quellenbücher, Band 50. 84 s., 1913). Här aftryckas skrifvelser till och från Fredrik Vilhelm, berättelser om striderna, utdrag ur en brandenburgsk patriotisk flygskrift m. m. Tre aktstycken utgifvas för första gången, bland dem ett reskript till ståthållaren Johan Georg af Anhalt och kurfurstens hemmavarande råd af 4 (14) febr. 1675, hvari han ganska kärft afvisar, men äfven sakligt vederlägger deras invändningar mot en politik, som syntes dem låta Kurbrandenburg alltför länge vänta på undsättning, men som däremot enligt Brandts bref i »Urkunden und Actenstücke» var lifligt tillstyrkt af denne.

(*G. Wk.*)

— Af Teodor Holms förtjänstfulla posthistoria *Sveriges allmänna postväsen*, hvars tidigare delar varit föremål för utförligare omnämnande i Hist. Tidskrift, ha nu tvenne nya band utkommit (IV: 2 och 3; Stockholm, Norstedt 1916; XVI + 304; XV + 268 sid.; pr. 3 kr. pr band). De nya delarna föra skildringen af perioden 1677—1697 till dess afslutning. Vi torde snart få tillfälle återkomma.

— Redan genom Adlerfelts »Historie militaire» (1740) gjordes för Karl XII-forskningen tillgänglig den relation om 1708—09 års ryska fälttåg, hvars originalexemplar finnes bevaradt i Uppsala universitetsbibliotek, volymen F 103. Den återgifves emellertid i nämnda arbete i öfversättning, till på köpet icke utan bearbetningar, och man har därför, särskildt i betraktande af källornas sparsamma flöde på denna viktiga punkt, all anledning att vara professor C. Hallendorff tacksam för den omsorgsfulla edition af originalet, som han verkställt under titeln *Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse* (Stockholm, bröderna Lagerström 1915; 35 + 69 sid., med facsimile- och kartbilagor; pr. kr. 4,50). Aftrycket åtföljes af kommenterande anmärkningar och föregås af en inledning, där utg. med uttalande af åtskilliga nyktra och sunda källkritiska reflexioner diskuterar källskriften ur yttre och inre synpunkt. Frågan om författarens person måste han lämna öppen, avsvärjande sin tidigare i ett oförsiktigt ögonblick framkastade gissning på självfve Rehnsköld. Endast så mycket är tydligt — om icke en afsiktlig mystifikation föreligger, hvilket utg. anser föga sannolikt — att förf. varit en officer, enligt egen uppgift vid tiden för Poltava-slaget förrättande majors tjänst; till ledning för fortsatta identifieringsförsök meddelas i facsimile ett stilprof. Tiden för skriftens affattande fastslås till 1720- eller 1730-talet. Den framträder själf medvetet såsom ett inlägg i en diskussion om Karl XII:s fälttågsplaner mot Ryssland — tydligen ett aktuellt ämne i det adertonde seklet likaväl som i det tjugonde. Förf. har, delvis med ledning af egna iakttagelser, bildat sig en sammanhängande uppfattning af konungens militära syften och de omständigheter, som i ödesdiger följd korsade dem. Fäst på papperet så långt efteråt, är denna uppfattning behäftad med åtskilliga otvivelaktiga misstag, redan i fråga om det kronologiska sammanhanget, hvilka först och främst måste borteImineras, såsom utg. i sina anmärkningar gjort; hvad som står kvar synes emellertid vara värdt allvarligt beaktande. Förf. intog icke en så framskjuten plats, att han kunnat vinna någon direkt kännedom om konungens planer, och något afgörande vitsord kan därför icke tilläggas hans framställning vare sig i dess helhet eller enskildheter; men den härrör tydligen från en man, som vaket iakttog och lade tillhopa, och den ger ett godt uttryck åt hvad utg. kallar »den genomsnittliga knektuppfattningen», den från partställning i saken frie officerens försök att tyda och bedöma hvad som sker, så mycket värdefullare som vittnesbörden från sådant håll — det icke minst omdömesgilla i dylika ting — äro så sällsynta. Han är alltigenom benägen att finna goda grunder för konungens handlingssätt, och då han till sist skildrar kapitulationen vid Perevolotjna, är det icke svårt att märka den mörka undertonen. Hans teckning af fälttåget är dock icke på alla punkter sammanfallande med de i senare tider gjorda försöken att rekonstruera sammanhanget däri. Särskildt att observera är bl. a. den detaljrika framställningen af jämförelsevis tidiga förbindelser mellan Karl XII och Mazepa och betonandet af

deras betydelse för direktionen af arméns marscher. Relationen åtföljes af en särskild, förut otryckt uppsats, innehållande en karaktäristik af Karl XII. Äfven här kommer »knektuppfattningen» till uttryck, men just däri äger den en betydande styrka. Genom denna sin begränsning blir synpunkten mera personlig, och teckningen befrias från en god del af den schablonmässighet, som gärna vidlåder dylika porträtteringsförsök. Förf. återger de drag, som intressera honom själf, som han själf iakttagit eller hört omtalas i sin egen krets, och lämnar på det viset en samling jämförelsevis pålitliga smådrag, som i sin mån kunna göra hans hjälte mera lefvande för oss. — Arbetet äger den i dubbel bemärkelse dyrbara utstyrsel, som man är van att finna hos det förlags produkter, som har hedern af dess publicering. I det sammanhanget må det emellertid vara tillåtet att framställa en undran, om icke den begränsade krets, till hvilken det just därigenom vänder sig, skulle tålt vid det för den allvarlige läsaren afsevärdt bekvämare arrangemang, som ligger i noternas placering på resp. sidor i st. f. i bokens slut?

(*H. B—n.*)

— Såsom den första i en serie publikationer till Frihetstidens historia har Riksarkivet genom Axel Brusewitz utgifvit en samling af *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar* (Stockholm 1916; XIV + 460 sid.; pr. 6 kr.). Samlingen omfattar regeringsformer, konungaförsäkringar, valakter, ståndsprivilegier, stadgar och författningar rörande 1720 års regeringsform, 1723 års riksdagsordning med därtill hörande stadgar och författningar samt 1766 års tryckfrihetsförordning. Vi torde blifva i tillfälle att utförligare sysselsätta oss med det nyttiga arbetet.

— Under titeln *Svenskar från förra seklet* har Lydia Wahlström sammanfört några, delvis tidigare tryckta biografiska studier (Stockholm, Norstedt 1915, 1916; VI + 191; VII + 181 sid.; pr. för båda delarna 7,75 kr.). Förutom kortare essayer öfver Benjamin Höijer, J. G. Richert och E. G. Geijer innehåller arbetet vidlyftigare studier öfver Järta och Fredrika Bremer. Vi hoppas framdeles kunna utförligare karaktärisera det fängslande arbetet.

— Som första del af en af norska riksarkivet nystartad publikationsserie »Norske Arkivregistraturer» har utkommit en *Forteynelse over Kirkeböker i Stiftsarkiverne i Kristiania* af S. H. Finne-Grönn (Kristiania, J. Dybwad 1915; VII + 244 sid.). På det första norska historikermötet i Bergen framlade riksarkivarien Koren i ett föredrag om »Vore arkivpublikationer» ett förslag bl. a. om utgifvande af arkivförteckningar. Det nu utgifna arbetet utgör det första försöket i denna riktning. I ett kort företal redogör förf. för kyrkoböckernas tillkomst i Danmark-Norge. Biskop Hans Knutsen Veiles påbud 1607 om dylika inom hans stift Fyen sträckte sina verkningar äfven till Norge, och på »Östlandet» började några präster redan på 1620-talet att föra kyrko-

böcker. De påbud om dylika, som 1645 och 1646 utgingo till de danska biskoparna, afsågo emellertid ej Norge; bestämmelsen om kyrkobokföringen tillkom här först i Norske Lov. Förteckningen omfattar kyrkoarkiven i Kristiania, Kristiansand och Hamar stift, förvarade i »Stiftsarkiverne» i Kristiania. Ej blott de till detta arkiv aflämnade delarna af kyrkoarkiven ha förtecknats utan äfven de ute i församlingarna befintliga kyrkoböckerna. Förteckningen, som upptager församlingarna i alfabetisk ordning — en ordning efter stiften hade måhända varit lämpligare — lämnar upplysningar om hvarje volym och om dess natur såsom dop-, vigsel-, dödbok, kommunionlängd, förteckning på skriftermål, vaccinationer, in- och utflyttningslängd. äfvensom rörande befintliga särskilda anteckningar om kyrkan. prästerna o. s. v. Kyrkoböcker från midten af 1600-talet finnas i betydande antal, t. ex. från Bragernes (Drammens prosteri) från 1634, V. Aker 1656, Kristiania: Vor frelsers församling 1648, Skien 1659 o. s. v. Värdefulla uppgifter lämnas om församlingarnas tillkomst, resp. delning. Öfver hufvud synes förteckningen vara en synnerligen god vägledare för alla norska kyrkobokstudier.

(*E. N.*)

— Ett ämne med aktuellt intresse behandlas af Kay Larsen i en bok om *Danmarks Kapervæsen 1807—1814* (Köpenhamn, Gyldendal 1915: 205 sid.). Ifrågavarande arbete utgör en populär skildring af denna egendomliga episod i dansk historia. Förf. lämnar en redogörelse för hufvuddragen af kaperiet och dess organisation, hvars brister starkt framhållas. Uppfattningen att kaparkriget kunnat spela större roll i kampen mot England, om det ej uteslutande blifvit beroende af privat företagsamhet, förefaller väl motiverad. Kaparreglementen af 1807 och 1810 meddelas i sin helhet. Arbetets hufvuddel utgöres af en alfabetisk förteckning på kaparfartygen med uppgifter om utrustning, befälhafvare och redare. I »Krönniker fra kapertiden» gifvas några friska skildringar från det egendomliga kaparlifvet. Några uppgifter lämnas äfven om kapade svenska fartyg och en svensk kapares strandhugg 1808, som skildras såsom »sørøveri», hvilket knappast förefaller motiveradt, då de danska bravaderna fullt gillas af författaren. (*E. N.*)

— I senaste program för Nya Elementarskolan i Stockholm har lektor Erik Falk publicerat en afhandling om *Machiavelli och den allmänna värnplikten* (20 sid.).

Efter några inledande ord om Machiavellis skriftställarverksamhet i allmänhet lämnas där, i främsta rummet på grundval af hans bok om krigskonsten (Dell' arte della guerra), en öfversikt af hans uppfattning af olika härorganisationer och den plats hans lära om krigsväsendet intar i hans statslära, äfvensom en redogörelse för hans arbete med att i sin fädernestads tjänst förverkliga sina idéer. Den ledande synpunkten för Machiavelli är att finna en härordning, som är i militäriskt afseende tillfredsställande och samtidigt bidrager att göra staten stark. Det i Italien förhärskande condottieriväsendet

fyller enligt Machiavellis uppfattning ingendera af dessa fordringar. Icke heller det samtida franska systemet med stående härar finner nåd för hans ögon. Det är enligt hans uppfattning tvenne grundsatser, som måste vara grundläggande för en stats militärväsende: en stat kan ej försvaras annat än af sina egna medborgare; krigarne få ej utgöra en särskild klass i staten, utan hvarje civil medborgare måste tillika vara krigare. I enlighet med dessa principer utarbetade Machiavelli också hvad vi skulle kalla ett härordningsförslag, hvilket antogs af de florentinska myndigheterna och som man äfven sökte utföra i praktiken. Machiavelli blef själf själen i företaget. Den nyinrättade milisen — ty den af Machiavelli uttänkta organisationen bör karaktäriseras såsom ett milissystem — gjorde i början god tjänst men förmådde ej hålla stånd mot Gonsalvo da Cordovas välöfvade spanska trupper och upplöstes efter Medicéernas återkomst 1512 »Någon betydelse för skapandet af en folkhär i Italien», säger förf., »fick sålunda ej Machiavellis verksamhet. Hans betydelse och hans storhet synas mig främst ligga uti den teoretiska utredning af spörsmålet, som han lämnat. Han har pröfvat olika härordningar och bland dem gifvit företrädet åt en värnpliktsarmé, och han har utredt grunderna för en härorganisation, som hvilar på en allmän folkbeväpning». Lektor Falks uppsats är, som af den lämnade korta redogörelsen framgår, af stort intresse, och man kan blott hoppas att snart få se ytterligare resultat af de Machiavelli-studier, hvarmed han sedan länge sysslat.

— Till hugfästande af 500-årsminnet af den Hohenzollernska dynastiens regemente i Brandenburg-Preussen har Otto Hintze publicerat en diger volym med titeln *Die Hohenzollern und ihr Werk. Fünfhundert Jahre vaterländischer Geschichte* (Berlin, Paul Parey 1915; XVI + 704 sid.; pr 5 mark). Arbetet är författadt på preussiska statens uppdrag och har utdelats till landets skolor. Detta betyder icke, att det helt enkelt är en på beställning gjord officiös skönmålning af »Gesta Dei per domum Brandenburgicam»; med rätta framhålla tyska granskare författarens oafhängigt vetenskapliga ställning, betygad t. ex. i hans kritik i en sådan kardinalpunkt som konung Wilhelms och hans ministrars förhållande till den treåriga värnplikten. Likaledes bör framhållas, att Hintze med all sin beundran för Preussen och Hohenzollrarna icke tillhör den »borussiska» riktningen inom den tyska historieskrifningen utan tvärtom i det föreliggande arbetet i viktiga punkter ställt sig skarpt afvisande mot densamma. En fördel är äfven, att arbetet utarbetats före det pågående krigets utbrott och sålunda lyckligen undandragits dess för den historiska objektiviteten förödande inflytande.

Arbetet hvilar på en ingående kännedom om källor och litteratur — förf. har ju i en mängd arbeten dokumenterat sig som en grundlig kännare af sitt fäderneslands särskildt inre historia. Ett oerhördt material af fakta har sammanpressats och inarbetats i den

knappa och stramt hållna framställningen. Af utrymmesskäl ej mindre än på grund af författarens egen läggning har framställningen strängt koncentrerat sig kring själfva den brandenburg-preussiska statens politiska utveckling och härskarnes omvårdnad därom, och den Hohenzollernska militärmonarkien har fått sin vederbörliga plats såsom grundvalen för dess nutida historia. En brist — närmast väl betingad af utrymmesskäl — är däremot den knapphändighet, hvarmed den preussiska statens motståndare och medtäflare likaväl som de med Brandenburg införlifvade territoriernas utveckling, särkildt den tidigare, behandlats. Frånvaron af hvarje vetenskaplig apparat kännes äfven som en brist, som måhända i en ny upplaga kan åtminstone i viss mån afhjälpas.

Med sin delvis afsiktligt genomförda begränsning är emellertid arbetet en solid och vederhäftig och i sin knapphet väl genomarbetad öfversikt öfver Brandenburg-Preussens historia under det sista halfva årtusendet.

— Alltsedan Sybel för mer än ett par årtionden sedan publicerade sitt grundläggande arbete om tyska rikets tillkomst, har arbetet inom detta forskningsområde oaflåtligt fortgått. Nytt material har blifvit tillgängligt och indragits i diskussionen, nya problem hafva uppställts, och på vissa punkter har vår kunskap högst afsevärdt utvidgats eller kunna de vunna resultaten betraktas som mer eller mindre slutgiltiga. Rachfahl har framställt en ny uppfattning af 1848 års Berlinrevolution och Fredrik Wilhelm IV:s hållning till kampen för Tysklands enhet. Genom Hassels och framför allt Meineckes forskningar har ljus kastats öfver den roll Radowitz spelat i 1848—50 års händelser. Friedjung har i ett par ypperliga arbeten behandlat Preussens och Österrikes kamp om hegemonien i Tyskland, särskildt dess slutakt. Lorenz har i ett till väsentliga delar förfeladt arbete framlagt åtskilligt värdefullt material, företrädesvis ur badensiska källor. Rörande 1870 års händelser, särskildt Hohenzollernkandidaturen och kampen om riksförfattningen i Versailles, föreligger en mängd specialundersökningar af Fester, Busch, Brandenburg, Stolze m. fl., af hvilka en del omnämnts i denna tidskrift. Den omfångsrika Bismarckslitteraturen, särskildt Lenz' banbrytande lefnadsteckning och Matters värdefulla trebandiga verk, har i hög grad bidragit att utvidga vår kunskap på området. Men en sammanfattande framställning af det tyska enhetsverket, kritiskt byggande på den nyare speciallitteraturen i dess helhet, har hittills icke förelegat.

I början af innevarande år har emellertid Erich Brandenburg, redan förut bekant såsom utgifvare af Fredrik Wilhelm IV:s brefväxling med Camphausen och såsom författare till en kort öfversikt öfver 1848 års tyska revolution liksom till värdefulla specialundersökningar på här ifrågavarande forskningsområde, utsändt en på tvenne band fördelad teckning af *Die Reichsgründung* (Leipzig, Quelle & Meyer 1916; XIV + 444, VII + 452 sid.; pr. 12 mark).

Samtidigt har han äfven publicerat ett digert band *Untersuchungen und Aktenstücke zur Geschichte der Reichsgründung* (Leipzig, Quelle & Meyer 1916; XI + 729 sid.; pr. 16 mark), innehållande den vetenskapliga bevisföringen för viktiga delar af det sammanfattande arbetet. Det torde kanske böra anmärkas, att båda arbetena förelågo afslutade före det pågående krigets utbrott.

Det sist omnämnda arbetet innehåller trenne undersökningar. Den första och vidlyftigaste, »Preussen und die deutsche Revolution», är till väsentliga delar grundad på Ludolf Camphausens efterlämnade papper, af hvilka ett omfattande urval aftryckts såsom bilagor. I sin helhet utgör undersökningen en ingående framställning af konung Fredrik Wilhelm IV:s och Camphausens tyska politik. Beträffande konungens insats vänder sig Brandenburg — efter hvad det vill synas med rätta — kritiskt mot den uppfattning, som framställts af Rachfahl i hans ofvan anförda verk. Men äfven i hans teckning framstår konungen såsom långt mindre svag och vankelmodig, hans politik som långt mera genomtänkt och följdriktig än i de vanliga framställningarna. Den Brandenburgska framställningen beriktigar ock i vissa punkter den teckning af Schwarzenbergs politik, som gifvits af Friedjung. Den andra studien, »Bismarck und Napoleon III. 1863—1866», ger mot bakgrunden af den allmänna europeiska situationen en sammanhängande framställning af Bismarcks franska politik intill utbrottet af 1866 års krig. Till grund för undersökningen ligga dels den af franska regeringen utgifna aktsamlingen rörande 1870 års krig — det senast utkomna (nionde) bandet sträcker sig till 1 juni 1866 — dels den af Sybel förut, som det visat sig ej alltid på tillfredsställande sätt begagnade skriftväxlingen mellan preussiska regeringen och dess minister i Paris Robert von der Goltz, hvilken förf. fått tillfälle att ånyo genomgå. Af stort intresse är den klarare belysning, som kastas öfver motsättningen mellan Goltz' politik och Bismarcks, liksom ock öfver Bismarcks hänsynslöst skickligt genomförda taktik att å ena sidan nära den franske kejsarens förhoppningar om landvinningar i Tyskland och å andra sidan lugna sin monark med hänsyn till Frankrikes afsikter för att drifva honom fram till den lösning af tyska frågan »ferro et igni», som för honom stod såsom den enda möjliga. Den tredje och sista undersökningen behandlar »Die preussische Politik im Jahre 1866». Den inledes med en allmän exposé af Bismarcks tyska politik och lämnar därefter i sina hufvudpartier en analys af förhandlingarna med Frankrike alltifrån kejsar Napoleons medlingserbjudande efter Sadowa fram till afslutandet af förbundet med de tyska sydstaterna och det franska kompensationskrafvet i början af aug. 1866. Af särskildt intresse är framställningen af de preussiska annexionsfordringarnas tillkomst och genomförande. Sin framställning har förf. i främsta rummet grundat på skriftväxlingen mellan Bismarck och Goltz, och den utgör såtillvida ett fullständigande och i åtskilliga punkter ett beriktigande af den teckning, Sybel lämnat på grundval af samma material. I sin helhet måste dessa under-

sökningar och aktstycken räknas såsom ett synnerligen betydelsefullt tillskott till forskningen om det tyska rikets tillkomst.

Den sammanfattande framställningen är äfven den ett mycket förtjänstfullt arbete. Ehuru den vetenskapliga apparaten inskränkts till ett minimum — de f. ö. mycket upplysande litteraturhänvisningarna till de olika kapitlen — märker en i litteraturen bevandrad läsare lätt, huru väl förf. behärskar materialet och med hvilken kritisk omsikt han begagnat detsamma. För stora partier af arbetet kan han utgå från egna aktpublikationer eller undersökningar på området: så för skildringen af själfva revolutionsåren 1848—50, för utrikespolitiken 1863—1866 samt slutligen för själva riksgrundläggningen 1870—71. Men äfven för öfriga partier ha tillgängliga källor omsorgsfullt pröfvats. Enskilda inadvertenser kunna nog påvisas, och i vissa punkter kan man ställa sig tveksam inför de resultat, till hvilka förf. kommit. Men i sin helhet måste arbetet betecknas såsom mycket vederhäftigt och gediget och i viktiga punkter har förf:s uppfattning af omstridda frågor vunnit anslutning af framstående forskare. Såsom inledning till studiet af Tysklands historia under skedet 1848—1871 ägnar sig arbetet förträffligt.

— Englands biografiska litteratur, eljes så rikhaltig, har hittills saknat en föremålet värdig eller öfver hufvud uttömmande och auktoritativ lefnadsteckning öfver Benjamin Disraeli, lord Beaconsfield. Under det Morley som bekant skrifvit en mönstergill biografi öfver hans motståndare Gladstone, har ingen politisk lärjunge gjort Beaconsfields minne samma tjänst. Froudes lilla bok (i serien *The Queen's Prime Ministers*) är en i all sin knapphet mycket fängslande skiss, mera dock af skriftställaren än af statsmannen Disraeli. Kebbels och i viss mån äfven Meynells arbeten lemna en del material af vexlande värde, men någon helhetsbild gifva de icke. Brandes' bekanta bok är en litterär skiss. Numera föreligga emellertid fyra delar af en stort anlagd biografi *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, påbörjad af W. F. Monypenny och fortsatt af G. E. Buckle (London, Murray 1910, 1912, 1914 och 1916; X + 400, X + 420, X + 589, VIII + 608 sid.; pr del 12 s.). De hittills utkomna delarna föra lefnadsteckningen fram till 1868; en femte del beräknas föra den till afslutning.

Det har hvilat ett oblidt öde öfver förarbetena till standardbiografien öfver Disraeli. Hans litterära kvarlåtenskap — anteckningar och bref — hade i enlighet med hans önskan öfverlemnats till hans privatsekreterare Montagu Corry (lord Rowton), hvilken väntades äfven skola blifva hans lefnadstecknare. Han afled emellertid utan att ha fullgjort detta värf, och uppdraget att skrifva Disraelis lefnadsteckning på grundval af hans papper lemnades af dem, som hade vården af Disraelis kvarlåtenskap, till en bekant publicist W. F. Monypenny, hvilken hann utsända de båda första banden och göra färdig en del af det tredje, då han afled. Värfvet öfvergick

nu till hans medarbetare G. E. Buckle, hvilken fullbordade den tredje delen och i år utsändt en fjerde.

Det skall genast sägas, att Monypennys och Buckles verk — alldeles frånsedt de litterära egenskaperna — icke når upp emot Morleys grand oeuvre. Detta utgör intet mindre än en kring Gladstones person grupperad skildring af så godt som hela drottning Victorias regering, och det är författadt af en man, som under det sista skedet af Gladstones statsmannabana stod i händelsernas medelpunkt och kunde säga »quorum pars magna fui». De båda Disraeli-biografernas egen insats i arbetet åter höjer sig ingenstädes öfver en aktningsvärd medelnivå. Af miljö och tidshändelser har icke mera medtagits än som från biografisk synpunkt är oundgängligt. Men det handskriftsmaterial, som stått till deras förfogande och som med frikostighet aftryckts i biografien, är lika fängslande som historiskt värdefullt. Ungdomsbrefven till systern och den öfriga familjen voro ju förut utgifna — på dem bygger i stor utsträckning biografiens första band —, men de senare årens brefväxling med Bentinck, med lord Derby och en mängd andra ledande politiska personer var förut obekant och är mycket intressant ej blott från biografisk utan äfven från partihistorisk och allmän synpunkt. I en del punkter kompletterar den förträffligt de aktstycken, som meddelas i den af konung Edward föranstaltade samlingen af drottning Victorias bref, denna fyndgrufva för kännedomen om modern engelsk historia och statslif.

Den bild af politikern Disraeli, som vinnes ur den nya lefnadsteckningen, är i mycket olik den vanliga och om icke mera fängslande, så afgjordt mera sympatisk. Såväl af författarnes omsorgsfulla analys af hans arbeten — politiska broschyrer ej mindre än politiska romaner — som af de meddelade brefutdragen framgår den genom alla taktiska manövrer segt fasthållna konsekvensen i hans politiska bana liksom i hans politiska tänkande, helt olik Gladstones känslobetonade språng från ståndpunkt till ståndpunkt. Likaså bevisas oemotsägligt den förmente lycksökarens orubbliga lojalitet mot sitt parti och sina meningsfränder liksom hans villighet att icke låta sin person stå i vägen för de idéers framgång, för hvilka han kämpade. Men klart framstå äfven hans svagheter, hans effektsökeri och personliga fåfänga, hans böjelse för mystifikationer och en oförneklig frigjordhet vid valet af medel, allt egenskaper hvilka i förening med hans judiska börd, hans konstnärliga temperament, hans frihet från moralisk salvelse och den litterära karaktären af hans parlamentariska tal för honom försvårade uppgiften att vinna sitt partis och nationens förtroende, långt sedan hans utomordentliga parlamentariska skicklighet af alla erkänts och gjort honom oumbärlig. Hos den generation, för hvilken Peels intellektuella juste milieu och borgerliga dygd utgjorde idealet — man erinre sig Bagehots briljanta essay öfver Peel —, måste en man med Disraelis skaplynne och later injaga misstroende eller vedervilja eller bådadera. Den senare lord Salisburys uppträdande mot honom under sina tidigare år är be-

tecknande härför. Fullt erkännande har han funnit först hos eftervärlden.

Skulle man framhålla några särskilda sidor eller händelser ur Disraelis lif, öfver hvilka boken kastar nytt ljus, skulle det vara vissa episoder från hans ungdom, särskildt hans förhållande till tidningen »The Representative», liksom öfver hufvud till pressen, vidare de inre motsättningarna och brytningarna inom det konservativa partiet under 1850- och 1860-talen, hans förhållande till Metternich och det orleanska konungadömet samt sist och icke minst den roll han spelade och öfver hufvud hvad som försiggick vid Derbys genom eget förvållande misslyckade försök att bilda regering 1851 och 1855. Mycket var ju redan kändt genom drottning Victorias bref. Men hvad som här meddelas ur Disraelis och Derbys papper är dock af största värde och intresse. Äfvenså utgöra de meddelade utdragen ur Disraelis tal — i vida högre grad än hvad förhållandet är med andra berömda talares t. ex. Gladstones, där effekten i så stor utsträckning berott af utförandet — en mycket fängslande läsning. Deras litterära form och särskildt deras eleganta sarkasmer ha bevarat dem från glömskan. Ett hufvudintryck af boken är slutligen den betydelse Disraelis politiska tänkande och parlamentariska arbete haft för danandet af det konservativa parti, som i England suttit vid makten under större delen af den människoålder, som följde efter 1870-talets midt.

De hittills utkomna delarne af Monypennys och Buckles verk föra som nämndt skildringen fram till 1868, d. v. s. den tidpunkt, då Disraeli lämnade sitt första korta premiärministerskap. Den skildrar sålunda framför allt den oförliknelige oppositionsledaren. Med stort intresse afvaktar man den sista delen, som skall skildra honom som under sex år ledare af Englands politik och tillika det tidsskede, då förvecklingarna i den europeiska Orienten förde Europa intill randen af ett stormaktskrig.

— En af de bästa och mest använda öfversikterna öfver 1800-talets diplomatiska historia — eller rättare från Wien-kongressen till Berlin-kongressen — utgör den franska historikern A. Débidours för 25 år sedan utgifna *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu' à la fermeture du congrès de Berlin* (*1814—1878*) — för öfrigt en pendant till motsvarande partier af hans landsman Emile Bourgeois' utmärkta *Manuel de politique étrangère* (vol. 2 och 3; Paris, Bélin frères, fjärde, resp. tredje uppl. 1909, 1910). Sedan utgifvandet af först anförda verk har Débidour publicerat ett par stora arbeten rörande förhållandet mellan stat och kyrka i Frankrike efter revolutionen (*Histoire des rapports de l'église et de l'état en France de 1789 à 1870*, 1898, samt *L'Église catholique et l'Etat sous la troisième République* (*1870—1906*), 2 bd, 1906, 1909). På sistone har han nu påbörjat en fortsättning på sitt verk om Europas yttre historia efter 1814 och nyligen utgifvit första delen af en *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrès de Berlin jusqu' à nos jours*

(Paris, F. Alcan 1916; XII + 359 sidor, hvaraf sid. 297—356 bilagor; pr. 7 frcs), omfattande tiden 1878—1904. En andra del, afsedd att föra teckningen fram till 1914, befinner sig under pressen.

Den Débidourska framställningen är fördelad på elfva kapitel med följande rubriker: »Den tysk-österrikiska alliansen», »Trippelalliansen», »Kolonialpolitiken», »Boulangismen och den bulgariska revolutionen», »Bismarcks sista kanslersår», »Från den sociala konferensen i Berlin till den fransk-ryska Kronstadtententen», »Den fransk-ryska alliansen», »Englands politik i Afrika», »Den kinesisk-japanska krisen och orientaliska frågan», »Europa, allianserna och fredskonferensen», »Europa, boerna och boxarne» samt »Den fransk-engelska ententen». Såsom bilagor aftryckes ett antal traktater från 1879 års tysk-österrikiska allians till den första Haagkonventionen om fredligt biläggande af internationella tvister.

Liksom i det tidigare arbetet är den vetenskapliga apparaten i hufvudsak inskränkt till allmänna litteraturanvisningar vid hvarje kapitels början. Men urvalet af den icke-franska, särskildt tyskspråkiga litteraturen är än magrare och nyckfullare; man saknar sålunda hänvisningar till exempelvis så viktiga och kända verk som von Sax's öfver den turkiska historien, Wertheimers biografi öfver Andrassy och furst Bülows teckning af den tyska politiken under kejsar Wilhelms regering. Nyttiga äro särskildt sammanställningarna af de franska gula böckerna. Stafningen af utländska ord, särskildt egennamn, är äfven för ett franskt arbete påfallande vårdslösad.

Att under nuvarande förhållanden af en historiker tillhörande en af de krigförande makterna vänta någon objektivitet i Rankes anda i ett arbete öfver den sista mansålderns internationella historia vore för mycket. Men omisskänlig är författarens sträfvan att bona fide endast ge sin mening, »wie es eigentlich gewesen». Och i detta afseende står boken ofantligt mycket öfver det företal, hvarmed Léon Bourgeois försett densamma. Vid bedömandet af den engelska politiken under boerkriget t. ex. är författaren ibland oväntadt omild, likaså beträffande Rysslands politik i den europeiska Orienten. För svagheten i den franska politiken i Egypten har han öppen blick. Men den förhärskande tendensen är naturligtvis antitysk, och den kommer författaren att i viktiga punkter missteckna sammanhanget eller apodiktiskt såsom historiska fakta framställa mer eller mindre sannolika, ibland skäligen tvifvelaktiga hypoteser. Det lider sålunda näppeligen något tvifvel, att framställningen af Bismarcks ryska politik under det sista årtiondet af hans kanslerstid är i viktiga punkter synnerligen missvisande; förf. synes t. o. m. tro på äktheten af de aktstycken i bulgariska frågan, som 1887 spelades i händerna på Alexander III och bidrogo att avkyla förhållandet mellan Berlin och Petersburg. Åtminstone diskutabel är den framlagda uppfattningen af Tysklands ställning till den under boerkriget framkomna medlingsplanen, till det med England afslutade Jangtsekiang-fördraget liksom till den rysk-japanska konflikt, som ledde till rysk-japanska kriget. Klar och objektiv är däremot framställningen af den fransk-

ryska alliansens tillkomst och innebörd, därvid förf. i hufvudsak följer Albins bl. a. på Freycinets uppgifter grundade arbete.

Med all hänsyn tagen till svårigheterna i den uppgift Débidour förelagt sig är det ingen orättvisa att säga, att in toto hans teckning är något formell och schematisk. Där lämnas utförliga redogörelser för ganska lätt tillgängliga internationella fördrag — 1904 års fransk-engelska aftal inryckes t. o. m. in extenso i texten —, och beträffande de koloniala uppgörelserna härskar en utförlighet, som snarast verkar förvillande. Men alltför sällan frestar förf. ett försök att intränga i händelsernas inre och mera dolda sammanhang, i den mån som materialet nu tillåter. Arbetet är emellertid en god och nyttig uppslagsbok för själfva hufvudfakta i utvecklingen. Men man läser likväl med mera behållning en framställning sådan som Rose's i hans till jämförelse inbjudande bok *The Growth of the European Nations.* Åtminstone beträffande den förra hälften af den behandlade perioden skulle en mera ingående och fördjupad behandling af ämnet säkerligen kunnat åstadkommas — i parentes sagdt äga vi på svenska en i all sin knapphet förträfflig framställning af de senaste årtiondenas internationella förvecklingar i den sista tredjedelen af Harald Hjärnes utmärkta artikel om Rysslands historia i tjugutredje bandet af Nordisk Familjebok (1916).

Som nämndt befinner sig den andra delen af det Débidourska verket under tryckning. Det återstår att se, i hvilken mån förf. lyckats i den för hvarje historiker af en krigförande nation utomordentligt svåra uppgiften att framställa det sista årtiondets historia annat än som rena prolegomena till den egna regeringens tes om orsakerna till det pågående krigets utbrott. Man är a priori frestad att betvifla, att Débidours arbete till sin allmänna karaktär väsentligen kommer att skilja sig från de framställningar, som från andra historiker i krigförande länder framkommit under kriget. Så snart verket föreligger färdigt, skola vi återkomma till en närmare granskning af detsamma.

Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia.

AF

S. J. BOËTHIUS.

I en uppsats i denna tidskrift ådagalade lektor N. Höjer 1897 på ett öfvertygande sätt, att med »Dalarna» under unionstiden vanligen förstods hela det nuvarande landskapet Dalarna — ej blott de öfre dalsocknarna (Österdalarna och Västerdalarna), utan också de till provinsen hörande bergslagerna, inklusive Norberg, och att därför under termen »dalkarlar» då inbegrepos äfven invånarne i nämnda bergslager. I anslutning härtill häfdade han så starkt, att dessa »bergsmän haft del i dalresningarna under Engelbrekt och Sturarne, att resningarna framstodo såsom nästan uteslutande deras verk. Af K. H. Karlsson (Hist. Tidskr. 1891) är uppvisadt, att Engelbrekt ej var en dalabonde utan en bergs- och frälseman från Norberg.[1] De härmed gifna uppslagen ha af Schück i

[1] Engelbrekts egenskap af frälse- och bergsman har dock observerats äfven i en del äldre framställningar. Särskildt betonades hans frälsemannaskap kraftigt af E. Tuneld i dennes 1784 utgifna »Sveahöfvidsmannens och riksrådets Engelbrekt Engelbrektssons historia», men i allmänhet förblandades det af äldre författare med bergfrälse (jfr t. ex. M. A. Sahlstedts St. Tuna minnesdöme, 1743: »Kopparbergs adels- och Kaarbergs odalmannen Engelbrekt»), och betydelsen af hans bergsmannaskap fördunklades genom att bergsmännens insats i historien råkade i glömska (se nedan). Dessutom förlades det ständigt till St. Kopparberget (Falun). Att *afgörande* stöd därför ej kan hämtas ur källorna från Engelbrekts egen tid, torde få erkännas, och då Engelbrekt själf i en offentlig handling från 1432 låtit beteckna sig såsom bergsman i Norberg, måste det betraktas som ett faktum, att han där hade sitt hemvist. Nu finnes emellertid en lokal tradition, att Engelbrekt ägt gård och hytta i byn Kullerbacken i Aspeboda socken i en trakt, som (enligt C. J. Lundström, St. Kopparbergs bergsfrälse, Disp. 1775)

hans briljanta arbete om Engelbrekt[1] ytterligare fullföljts. Den utredning, han däri gifvit af de medeltida ekonomiska förhållandena i bergslagerna, gör sannolikt. att den närmaste orsaken till den Engelbrektska resningen var en med skatteväsendet sammanhängande ekonomisk kris i nämnda trakt, hvilken hotade att låta hyttor öfvergå till kapitalstarka frälsemän och präster. Såsom bergslagsrörelser, menar han, få »dalupproren en annan karaktär, än om man i dem ser utbrott af en till förtviflan bragt bondebefolkning», och denna deras karaktär belyser han genom att — ehuru ej utan reservation — jämföra dem med »arbetarerevolutioner». För min del anser jag mera belysande att jämföra dem med de resningar, hvarigenom medeltidens borgare i Europas sydligare länder afvärjde kungligt eller feodalt förtryck. Schück har själf framhållit

tillhörde området för St. Kopparbergets bergsfrälse, ja att han där blifvit född. Denna uppgift förekommer i E. Hammarströms Äldre och nyare märkvärdigheter vid St. Kopparberget (1789—92, II, s. 7). Det skulle då kunna tänkas, att traditionen uppstått genom Hammarströms berättelse och varit af litterärt ursprung. Men Hammarström anför ingen tryckt källa för uppgiften, utan anmärker tvärtom, att denna ej förekommer i Tunelds biografi, till hvilken han annars hänvisar. Hans notis om Kullerbacken måste därför bero på en muntlig tradition, som fanns före hans tid. Nu bör visserligen ej alltför stor vikt läggas vid lokala traditioner. men å andra sidan böra sådana ej utan vidare negligeras. I detta fall synes det ej otänkbart, att traditionen innehållit en sanningskärna, som ej är oförenlig med Engelbrekts *bevisade* samhörighet med Norberg. Under medeltiden hade ofta förmögna personer andel i en bergslag (Kopparbergets likaväl som Norbergets) utan att vara där bosatta (se t. ex. Schück, Engelbrekt, ss. 15, 102, 104), och då nu den burgna Engelbrektska familjen bevisligen hade besittningar utanför Norberg (a. a., s. 95 o. f.), vore det väl ej omöjligt, att den haft en sådan äfven vid Kopparberget och att detta gett upphof till traditionen. Ett stöd för denna konjektur skulle man möjligen kunna se däri, att den med Engelbrekt samtida tysken Osenbrügge satte hans hembygd i förbindelse ej endast med järn- utan ock med koppartillverkningen. Finge man antaga, att han varit delägare både i Norberget och Kopparberget, blefve Schücks uppfattning af honom såsom »höfdingen i bergslagen» blott ännu mer befogad, och han skulle då haft så mycket större anledning att uppträda som målsman för bergslagsintresset, ty de missförhållanden, som sannolikt uppkallade honom, gällde ej minst Kopparberget (a. a., s. 103). — Sedan detta skrefs, och utan kännedom därom, har Kullerbackensfrågan upptagits till behandling af den framstående hembygdsforskaren från Hedemora, kontrollör Karl Trotzig, i oktoberhäftet af Landtbrukstidskrift för Dalarna 1916. Han lämnar där en intressant redogörelse för af honom anställda undersökningar på ort och ställe, hvilka visa, dels att traditionen fortlefver och är mycket detaljerad, dels att på den plats, där Engelbrekts gård enligt densamma skulle varit belägen, finnas lämningar af en hytta och ett byggnadskomplex af sådan omfattning, att gården »kunnat utgöra bostad för en bergsman under 1400-talet».

[1] Intaget i Sv. Akademiens handlingar ifrån 1886, d. 26. och särskildt utgifvet 1915.

likheten mellan de svenska bergslagssamhällena och medeltidens städer. På båda hållen var det en medelklass af arbetsgifvare — »bergsmän» eller borgare — som gåfvo organisationerna deras styrka. Mellan dessa arbetsgifvare och deras lönarbetare, här »utspisarne» (kolare, hytt- och grufarbetare, smeder), där handelsbiträden och gesäller, rådde i allmänhet ej den motsättning, som utmärker den moderna arbetarerörelsen, utan ett trohetsförhållande, påminnande om det, som då på ett högre samhällsplan förenade hirdmännen (hofsvennerna) med deras herre, vasallerna med deras länsherre. Dessa arbetare lämnade material till krigareskaror med bättre utrustning än bondehärarnas (i bergslagerna beridna[1]), och det var på möjligheten att förfoga öfver sådana, som de medeltida städernas och bergslagernas maktställning väsentligen berodde. Men då blef en resning af borgare eller bergsmän snarast att betrakta såsom ett af arbetsgifvare organiseradt företag. Den drifvande kraften i den Engelbrektska resningen var — om Schücks åsikt om dess upphof är riktig — ej heller ett arbetare- utan ett arbetsgifvareintresse, ty för bergslagernas arbetare var det väl ekonomiskt likgiltigt, af hvem deras löner utbetalades, men för bergsmännen i gemen var det ej likgiltigt, om hyttägare, tillhörande stormannaklassen, undandrogo sig att deltaga i skatteleveranserna till kronan, hvilka därigenom så mycket hardare drabbade de andra, då de enligt de af konung Erik införda »sämjorna» skulle utgå i fixt belopp från hvarje bergslag

Af det sagda framgår emellertid, att jag är ense med Höjer och Schück därom, att medeltidens dalresningar ej varit blott bondeuppror utan endast kunna förstås, om hänsyn tages till bergslagernas dåtida betydelse, men källorna synas mig ge antydningar om och bevis för att bönderna från de öfre dalsocknarna dock i dem spelat en verksammare roll än man kan föranledas att tro af nämnda författares framställningar, hvilka, såsom naturligt var, då det för dem gällde att framhäfva en förut ej beaktad synpunkt, blott betonat denna. Jag går nu att redogöra för hvad jag i nämnda hänseende anser mig ha funnit.

---

[1] Gustaf II Adolf befriade Kopparbergslagen d. 27 nov. 1612 från den skyldighet den förut haft att rusta, mot att hästarna afstodos till kronan. C. J. Lundström, a. a., s. 75.

Hvad då först angår dalaböndernas deltagande i den Engelbrektska resningen, så synes det vara af vikt att undersöka, huruvida *äfven de* haft anledning till missnöje, och huruvida, om så varit fallet, en kraftig reaktion mot förtryck *kunde* ifrågakomma från deras sida.

Såsom en missnöjesanledning hos Dalarnas bondebefolkning ha ansetts våldsdåd, som Jösse Eriksson enligt rimkrönikan skall ha begått mot densamma. Höjer skrifver emellertid härom:[1] »Det är ock mycket, som tyder på, att resningen mot Erik af Pommern hvarken hade sin grund i att Jösse Eriksson upphängde bönder i rök eller att han spände kvinnor för plogen, utan närmast däri, att han vågat behandla bergsmän som bönder, d. v. s. lägga dem i skatt som bönder.» Det senare stöder Höjer på (det obestyrkta) antagandet, att konung Eriks underlåtenhet att bekräfta järnbergsmännens privilegier skulle haft sin orsak i att han ville beröfva dem deras ditintills åtnjutna frihet från den bönderna åliggande gengärden.[2] Höjers mening tyckes då vara, att bondebefolkningen ej utsatts för något svårare förtryck och att resningen därför varit uteslutande en bergslagsrörelse. Äfven Schück förhåller sig skeptisk mot rimkrönikans berättelse om våldsdåden, men anser dock ej otroligt, att Jösse Eriksson förtryckt dalallmogen, och att han därvid t. o. m. öfverskridit det vanliga måttet af en fogdes hänsynslöshet, enär östgötaböndernas ödesdigra förbittring mot honom synes tyda därpå, och enär han vid utöfningen af sitt fogdeämbete i Jämtland bevisligen varit en »bondeplågare». Några konsekvenser med afseende på dalaböndernas andel i upproret har dock Schück ej dragit häraf, och hans yttrande,[3] att Borganäs låg »midt i upprorets centrum mellan de båda viktigaste bergslagerna, Kopparberget och Norberget», och att där möttes »skarorna från båda hållen», är i förening med hans här ofvan[4] anförda uppfattning af dal-

[1] A. a., s. 48.
[2] I sitt afböjande svar 1420 till bergsmännen i Norberg och öfriga Dalarnas järnbergslager på deras begäran om stadfästelse af deras privilegier förklarade konungen dock, att han tillsagt sin fogde att låta dem njuta »all frihet och hvad I rätt till hafven, efter ty I haden det i vår frus och moderdrottning Margaretas dagar». Diplomatarium Dalekarlicum, N:o 74 och Sv. Diplomatarium, N. F., N:o 2745.
[3] S. 121.
[4] S. 222.

upprorens allmänna karaktär och hans utredning af bergsmännens betryck ägnadt att låta den Engelbrektska resningen äfven i hans framställning framstå såsom uteslutande af bergslagsnatur.[1] Emellertid ha i Dalarnas bondsocknar, äfven om bönder ej blifvit hängda i rök och bondhustrur ej spänts för hölass eller plogar,[2] lika väl som i bergslagerna svåra missförhållanden rådt under Erik af Pommerns tid. Och äfven här ha de sammanhängt med skatteförhållanden, d. v. s. med fogdarnes skatteindrifning. Eriks ofvan[3] omnämnda skattereformer inneburo ej blott, att skatterna med fixt belopp skulle utgå från hvarje område utan ock att de skulle utgöras i reda penningar. Det första medförde i trakter, där frälsegods uppstodo, för bönderna samma oskäliga beskattning, som däraf vållades bergsmännen. De öfre dalsocknarna torde dock däraf blifvit mera oberörda, då i dem några frälsegods väl näppeligen funnos. Men så mycket svårare torde de ha drabbats af att skatterna skulle utgöras i reda penningar, ty säkerligen var bristen på sådana däruppe synnerligt stor, vida större än i bergslagerna. Härigenom öppnades det vidsträcktaste tillfälle till skatteutpressningar.

[1] Med afseende på orsaken till missnöjet i bergslagen synes dock en viss divergens förefinnas mellan Höjer och Schück. Den förres i texten återgifna framställning innebär, att orsaken skulle varit ett försök att ålägga bergsmännen *samma slags* skattskyldighet som bönderna. Schück (s. 100) är visserligen benägen att äfven acceptera detta, men af hans utredning framgår ej, att något sådant försök verkligen nu gjorts. Hvad som framgår däraf är däremot, att den *af gammalt* på bergslagerna hvilande *särskilda* skattskyldigheten nu blifvit ruinerande för gemene bergsmännen därigenom, att den bibehölls oförändrad, fast andliga och värdsliga stormän, som förvärfvat hyttor, lyckats fritaga sig från deltagande däri.

[2] Schücks misstro häremot beror däraf, att han anser rimkrönikans berättelse om grymheterna vara en efteråt gjord tillämpning på J. Eriksson af den allmänna beskyllning om bönders rökande, som framställts i svenska riksrådets 1434 i hela folkets namn afgifna skrifvelse till Norges riksråd (Hadorphs Rimkrönikor. Bil., s. 77). Men denna skrifvelse styrker ju, att den i rimkrönikan omtalade grymheten verkligen förekommit i fogderegimen, och då nu J. Eriksson var en av de hänsynslösaste fogdarna, synes mig sannolikare, att beskyllningen i rådsskrifvelsen varit en generalisering af *hans* grymhet, som sålunda varit faktisk, än att rimkrönikans berättelse därom varit ett fantasilån ur skrifvelsen. Hvad kvinnornas misshandling angår, bestyrkes den däremot ej af rådsskrifvelsen och förekommer i olika versioner (enligt rimkrönikan spändes de för hölass; enligt L. Paulinus Gothus', Loccenius', Holbergs och Lagerbrings historier för plogar) och på sina ställen med sensationella tillägg. Det är därför möjligt, att här en retorisk utsmyckning föreligger, men bevisligt är detta ej. Ingendera af de båda beskyllningarna och minst den första torde för närvarande med säkerhet kunna förvisas till den historiska mytbildningens område.

[3] S. 222—223 och föregående not 1.

Då bönderna ej hade annat att leverera än naturaprodukter, blef det fogdarna, som inbetalade skatten i penningar mot att de af bönderna i ersättning togo värdeföremål, som de uppskattade efter godtfinnande. Det var också detta, som enligt rimkrönikan i så hög grad vållade nöd och förtviflan såväl bland bönderna i allmänhet som särskildt bland dem i Dalarna.[1] Antagligen ha också fogdarna, okontrollerade som de voro, ofta utan någon formell rättsgrund utkräft skatter af bönderna. I själfva verket gällde det ej blott böndernas lösegendom utan också deras odalsrätt, ty naturligtvis yppade sig många tillfällen för de kapitalstarka fogdarna att afhända de ruinerade bönderna jämväl själfva jorden. Att så också skedde i Dalarna, därpå finns ett märkligt bevis, visserligen icke från Jösse Erikssons förvaltningstid, men från hans omedelbara företrädares. Af en räfstetingsdom mot denne (Jösse Finnsson) från 1413 framgår nämligen, att han olagligen slagit under sig *ej mindre än 67 »bondegods»* i olika dalsocknar från Mora i norr ned till Västmanlandsgränsen. Äfven hyttor och »hofgårdar» vid sådana hade han tillägnat sig, men märkligt nog inalles blott 5.[2]

Vi komma nu till frågan, huruvida förhållandena i öfre dalsocknarna voro sådana, att aktiv medverkan vid afvärjande af det äfven i dem sålunda ovedersägligen rådande förtrycket därifrån kunde förekomma.

Utan tvifvel stod denna bygd i utveckling efter bergslagerna. Men alldeles saknades ej där kultur. Redan under vikingatiden (800—1050) måste ansatser till en sådan ha funnits. Där gjorda fynd från nämnda tid vittna härom, och bevarade lämningar af träornament visa, att allmogen i Siljanstrakten redan långt före Engelbrekts tid höjt sig öfver ett rent primitivt lefnadssätt. Kännedom om runskriften, som där fortlefde långt in på 1700-talet, måste ha kommit dit på en tid, då denna ännu användes i landets sydligare delar, d. v. s. på 1000-talet, och redan då hade således dalfolket

[1] Först skildras, huru fogdarna gjorde bönderna i allmänhet orätt: »De mätte dem från både oxe och ko, kläder, kittel och gryta... De mätte dem för en mark hvad som var värdt tre.» Därefter heter det: »De fattiga bönder i Dala bo; deras fogde gjorde dem stor oro. Han månde dem så svårt plåga och skattade dem af hvad de ägde.»

[2] Diplom. Dalek, N:o 929. Jfr. Schück, a. a., ss. 77 o. f.

behof af skriftliga anteckningar. När den norske tronkräfvaren Sverre på 1170-talet genomtågade öfre Dalarna, rådde där ännu hedendomen, men omkr. 70 år därefter var landet kristet, såsom ses af Vilhelms från Sabina påbud 1248 om biskopsgästning.[1] Då det stadgas, att den ordning för denna, som hittills iakttagits i Västerdalarna, fortfarande skulle där få gälla, visar detta, å ena sidan att odlingen i denna bygd ännu var föga framskriden, men å andra att kristendomen dock redan förut var rådande i Västerdalarna. Österdalarna hade däremot då kommit så långt i kultur, att dess befolkning kunde underkastas samma regler för gästningen som de sydligare delarna af Västerås stift. Med kristendomen kommo impulser till en högre utveckling, men grunden för denna förblef den starka *germanska* känslan för laglig ordning.[2] Ehuru Dalarna ej utgjorde ett eget lagmansdöme utan var ett biland till Västmanland, hade det en egen folklig självstyrelse. En produkt af denna var Dalalagen. Afvikelserna däri från Västmannalagen styrka, att här föreligga rättsnormer, utbildade på dalatingen, d. v. s. af dalallmogen själf, om också under ledning af Västmanlands i »Dalahundare» ambulerande lagmän. Och då lagverket, såsom Schück[3] visat, till sina väsentliga delar tillkommit före den stora grufdriftens början i medlet af 1200-talet, vittnar det om att i Dalarna fanns en af bergslagskulturen oberoende bondekultur. En befolkning, som ådagalagt en sådan lagbyggande förmåga, kunde ej vara likgiltig för lagkränkningar. Visserligen var den rättsordning, som på Engelbrekts tid skulle hägna friden i Dalabygderna, ej längre »landets» egen lag, utan rikets lag, den allmänna landslagen, men denna utgjorde blott slutresultatet af de olika landskapsmenigheternas rättskapande arbete, och plikten att styrka landskapslagens helgd hade därför nu blifvit plikt att styrka rikslagens. Ju kraftigare den gamla folkliga självstyrelsen bibehållit sig,

[1] Dipl. Dalek., N:o 1.

[2] Den dolikocefala typen, som anses karaktäristisk för germanerna, är ännu, trots 1500-talets finska inflyttningar, så utbredd inom Dalarna, att denna provins i nämnda hänseende intager 3:e rummet bland de svenska landskapen (med 92,83 % dolikocefaler — 43,63 % »äkta» — mot 7,17 % brachycefaler). G. Retzius och Carl M. Fürst, Antropologia Svecica (1902).

[3] A. a., ss. 9 o. f.

dess kraftigare måste känslan för denna plikt hafva gjort sig gällande. I åtskilliga delar af riket hade genom frälsets uppkomst böndernas betydelse inom det offentliga lifvet minskats; ja den gamla odalfriheten i ej ringa grad gått förlorad. Där hade bönderna nog ofta fått vänja sig vid förtryck och godtycklig behandling af mäktiga grannar eller husbönder. I öfre Dalarna rådde ej sådana förhållanden,[1] och när nu bönderna därstädes, ovana som de voro vid förtryck, blefvo utsatta för all sköns olag af unionskonungens fogdar, *måste* deras förbittring blifvit stor. Huruvida de, lämnade åt sig själfva, skulle förmått omsätta den i handling, må vara ovisst (de norska böndernas exempel talar ej därför), men det är psykologiskt omöjligt, att de, när signal till kamp för förtryckets afvärjande gafs af myndiga bergsmän, ej skulle lystrat därtill. Träffande, om också ej alldeles utan idealisering, har Harald Hjärne i sin »Skandinaviska laghistoria»[2] angifvit de motiv, som kunna tänkas ha förmått dem därtill. »De ville bara, att lag och rätt skulle råda med enväldsmakt inom Sveriges landamären, och den, som steg ett fjät öfver denna landslag, som de kände i botten och hade svurit att styrka med sina folkvapen intill det yttersta, han var dödens man.» Till dessa skäl för *möjligheten* af dalaböndernas andel i den Engelbrektska resningen kommer, att rimkrönikan uttryckligen karaktäriserar den såsom en *bonderesning*. Väl inbegripas utan tvifvel äfven bergsmän under dess »bönder», men om bönder ej alls varit med om företaget, skulle väl en annan beteckning valts. Tidens handlingar visa, att man mycket väl hade klart för sig skillnaden mellan bönder och bergsmän.[3] Sannolikt har anledningen till rimkrönikans terminologi varit den, att, fastän ledarne och kanske äfven kärntrupperna voro från bergslagerna, dock upprorshärens stora flertal kom från Dalarnas bondesocknar.

I själfva verket finns också ett *faktum*, som visar, att Engelbrekt haft anhängare äfven i öfre Dalarna. Att Erik Puke vid sin resning mot Karl Knutsson efter den store

---

[1] Norr om Dalälfven, heter det i ett gammalt ordstäf, gå ej ek, kräftor och — adelsmän.

[2] Sv. Tidskrift 1876, s. 287.

[3] Af dalkarlarnes egna skrifvelser framgår detta tydligt. Se nedan.

folkledarens död fick ett så kraftigt stöd i Dalarna, berodde uppenbarligen på de sympatier han där i sin egenskap af Engelbrekts trognaste medhjälpare förvärfvat, men när Karl Knutsson sedan skulle hålla räfst med dalkarlarna för deras andel i de af Puke framkallade oroligheterna, förklarade han (på rådsmötet i Arboga 1437), att han i sådant syfte ville begifva sig ej blott till Tuna och Hedemora (d. v. s. till bergslagen) utan ock till *Mora*. Till den sistnämnda orten kom han väl ej vid räfstens genomförande (nov. 1438), men han höll då möte med »alle» från »Östra- och Västradala» i Gagnef och förehöll dem deras tilltag.[1] Befolkningen däruppe har sålunda bevisligen haft del i efterdyningarna till den Engelbrektska resningen. Det är då otänkbart, att den alldeles stått utanför denna.

Jag öfvergår nu till frågan, om och i hvad mån Sturarne sökt och funnit stöd inom de öfre dalsocknarne. Höjer framhåller,[2] att enligt bevarade handlingar Sturarne endast undantagsvis utsträckt sina dalaresor äfven till dem, och att särskilt den yngre Sturegrenens stamfader Nils Bosson Sture (Natt och dag) blott en gång under sitt långvariga ståthållareskap öfver Västmanland och Dalarna anträffas i det senare landskapets nordliga del. Schück[3] håller t. o. m. för troligt, att Sturarne »icke ens ha besökt Siljanssocknarna», och tillägger: »sina hjälptrupper fingo de ej därifrån utan från bergslagen».

Första gångerna Sturenamnet möter i förbindelse med Dalarna var 1), när Sten Sture d. ä., då en ung riddare, jämte dalkarlarna bidrog till biskop Kettils seger vid Haråkers kyrka 1464; 2), när Nils Sture fick hjälp från Dalarna under sina strider med det ärkebiskopliga partiet 1466—67, och 3), när han och Sten Sture bekämpade det uppror, som Erik Karlsson (Vasa) 1469 började mot Karl Knutsson. Om dalahärens sammansättning vid det första tillfället lämna källorna ingen upplysning. Däremot förekomma i rimkrönikan uppgifter, som synas ha en viss betydelse för frågan, hvad det var för folk från Dalarna, som medver-

[1] Dessa uppgifter förekomma i Karlskrönikan, hvars författare, såsom stående Karl Knutsson nära, var väl underrättad och ej hade någon anledning att angående denna sak i partisyfte ge en förvanskad framställning.
[2] A. a., s. 52.
[3] A. a., s. 31.

kade vid de båda senare tillfällena. Efter det att Nils Sture 1466 kommit i besittning af Västerås län (Västmanland och Dalarna), samlade han, heter det nämligen, »Kopparbergsdrängar» och mötte med en tropp sådana hösten 1467 utanför Uppsala Jöns Bengtssons anhängare, Erik Karlsson. Denne yttrade sig då först föraktligt om »de kolardrängar», men häpnade, när »de kommo dragande blanka som is» (d. v. s. i glänsande metallrustningar). Denna rimkrönikans skildring bekräftar hvad ofvan s. 223 yttrats om bergslagernas militäriska organisation och utgör tillika ett stöd för Höjers och Schücks åsikt om deras betydelse för dalaresningarna. I samma riktning verkar rimkrönikans berättelse om den framgångsrika förpoststrid, som Sten Sture i spetsen för i hast uppbådadt manskap från Kopparberget (blott 105 man) utkämpade med Erik Karlson, då denne 1470 under sitt uppror brutit in i Dalarna. Men därefter, heter det, kom Nils Sture »dragande med Dalamakt», och så vunno Sturarne segern vid Opphöga färja. I sin motsättning mot bergslagstruppen måste »Dalamakt» betyda en från hela landskapet samlad här, och i så fall har det nu — liksom troligen vid den Engelbrektska resningen — varit kontingenter från bondsocknarna, hvarigenom ett mera betydande uppbåd åstadkoms.

Gå vi så till frågan om dalkarlarnes medverkan till segern vid Brunkeberg, så finns ett bref från ärkebiskop Jakob Ulfsson och biskop Henrik i Linköping af den 26 sept. 1471 (14 dagar före slaget), hvari uppges, att Nils Sture brutit upp från Västerås till Sten Stures hjälp »med så många hästar (ryttare) han med sig hafva kunde», men att blott »vid 40 dalkarlar följde honom med till fots». »Som vi mena», tillade brefskrifvarne, »så hafva de inga yttermera dalkarlar.»[1] Om, såsom antagligt är, ryttarna utgjordes blott af Nils Stures hofsvenner och något bergslagsrytteri, skulle således utsikterna om bistånd från Dalarna till den fosterländska saken då varit allt annat än goda. Emellertid vederlade dalkarlarne på ett lysande sätt biskoparnes

[1] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, IV, s. 9. I ett P. S. sade sig brefskrifvarne ha »förnummit, dock icke i någon sanning», att »de yppersta män af Dala» lågo i underhandling med kung Kristian. Oaktadt reservationen mot ryktets sanning, uttalade de fruktan för att Dalarna skulle affalla

profetior. Kort därefter tillstötte nämligen under anförande af fogden öfver Dalarna (d. v. s. Nils Stures underfogde därstädes), Hans Djekn, ett uppbåd från denna provins, och det måste ha varit ansenligt, då det var »med mycket folk», som Nils Sture kom och (enligt Olaus Petri) afgjorde Brunkebergsslaget till svenskarnes fördel.[1] Men utan medverkan af bondsocknarna kan svårligen en så stor dalahär ha kommit till stånd.

Sedan Sten Stures maktställning befästs genom segern, behöfde under mer än 20 år intet krigiskt uttåg ske från Dalarna, men onekligen utgjorde dock möjligheten af ett sådant ett väsentligt stöd för Sten Stures riksföreståndareskap. Det måste därför ha varit af vikt, att detta för dalkarlarna tedde sig såsom ett medel att betrygga den rättssäkerhet, som under unionen för dem ej stod att vinna.[2] Af intresse blir då att undersöka, hvad som i sådant syfte gjordes under nämnda tid. Viktigast var fogdeförvaltningen och rättsskipningen, och att båda blifvit tillfredsställande, därför sörjde riksföreståndarens högt betrodda och pålitliga ombud, höfvitsmannen på Västerås slott Nils Sture, genom talrika resor i landskapet. Sedan 1478 själf äfven häradshöfding i »Dalahundare», höll han häradsting antingen i egen person eller genom tillförordnad ställföreträdare i olika socknar. Därjämte bevistade han flerfaldiga gånger lagmanstingen i landskapet.[3] Emellertid finnes, såsom Höjer anmärkt, blott en handling, som styrker, att han på sina färder besökt Siljanstrakten. Det är ett dombref från ett af honom bevistadt lagmansting i Mora 1484.[4] Men skulle detta bevisa, att han *endast* då varit där, så skulle, hvilket är uppenbart orimligt, också häradsting 1471—97 (d. v. s.

---

[1] Se Styffe, a. a., IV, ss. XXII o. f. samt s. XXVI om Hans Djekns kallande till rådsmötet till tack för dalkarlarnas andel i segern.

[2] Se om unionens skadliga verkningar Schücks utredning, a. a., s. 49 o. f.

[3] Förut var riddaren Ingel Jönsson häradshöfding (Dipl. Dalek., N:o 941). Han utfärdade dombrefven i sitt namn. Under den följande tiden utfärdades sådana af Nils Sture eller den, som »å hans vägnar» var »häradsdomhafvande öfver Dala». Af handlingar i Dipl. Dalek. framgår, att N. Sture besökt Dalarna åren 1473, 1474, 1478, 1479, 1480, 1483, 1484, 1485, 1487, 1489, 1490, 1492, 1493, alla gångerna utöfvande eller öfvervakande rättskipningen. Naturligtvis kan han äfven vid andra tillfällen ha varit där, fast ej urkundliga bevis därpå föreligga.

[4] Dipl. Dalek., N:o 306.

under 27 år) endast 2 gånger hållits i öfre Dalarna, ty Dipl. Dalek. har handlingar från häradsting därstädes blott för åren 1485 och 1497. Dylika händelsevis bevarade urkunder ha blott positiv, ej negativ beviskraft.[1] Dessutom finnes ett bestämdt vittnesbörd om, att Nils Sture vårdat sig om rättsskipningen i Siljanstrakten, och det så, att hvad han i detta hänseende uträttade ännu långt därefter lefde i friskt minne. Den 16 dec. 1504 uppmanade nämligen kyrkoherden i Mora Arvid Siggesson hans son, dåvarande riksföreståndaren Svante Sture, att »tillskicka några goda män, som tinga med denna allmoge i Dalom», ty, förklarade han, »de (allmogen) lära väl förstå, att dem är föga lag vederfaren, sedan eder fader umbar denna landsände» (d.v.s. 1494).[2]

Hvad som skulle kunnat föranleda Sten Sture att själf besöka Dalarna, då denna landsända ej behöfde »resas» eller politiskt bearbetas, var fullgörandet af tidens viktigaste konungaplikt: konungaräfsten, som ej blott innebar afdömandet i högsta instans af vanliga rättegångsmål utan ock rannsakning angående ämbetsmannamissbruk och andra oordningar.[3] Under Nils Stures höfvitsmannatid har enligt handlingar i Dipl. Dalek. Sten Sture blott 3 gånger (1480, 1492 och 1493) hållit räfsteting i Dalarna,[4] och kanske har det stannat härvid. Sådana ting var han skyldig att hålla äfven i rikets andra delar och gjorde det ock.[5] Det är då möjligt, att ej Dalarna af honom varit särskildt gynnadt med räfstetingsfärder, så länge han där i Nils Sture hade en betrodd ställföreträdare, och troligen har denne stundom fått i hans ställe förrätta äfven konungsräfsten.[6] Kanske är det ej en tillfällighet, att af Sten Stures urkundligt styrkta räfstetingsfärder i Dalarna endast en (1480) ägde rum under 1470- och 1480-talen, men två 1492 och 1493 (således två år å

[1] Bland de i Meddelanden från Nordiska museet 1902 tryckta pergamentsbrefven finnas 3 i diplomatariet ej intagna häradstingsbref från öfre Dalarna (Ål och Leksand) af 1483, 1491 och 1494!

[2] Bland Riksarkivets afskrifter från Sturearkivet i Köpenhamn, N:o 670 a. När Sturearkivet i det följande citeras, afses dessa afskrifter.

[3] Se t. ex. räfsten i Vedens härad i Västergötland 1483. Styffe, a. a., IV, s. 99. Jfr ock ss. CXLVII o. f.

[4] N:is 131. 147, 153, 907.

[5] Se Styffe, a. a., IV, s. CVII.

[6] I Dipl. Dalek. (N:o 304) finnes från 1474 ett af Nils Sture utfärdadt dombref, som synes härröra från ett räfsteting. Jfr ock Styffe, a. a., IV, s. CVIII, n. 3.

rad), då Nils Stures kraft torde varit försvagad af ålder och sjuklighet och kanske förhållandet mellan honom och riksföreståndaren ej längre var lika förtroendefullt som förr.[1] Intet af dessa räfsteting hölls i öfre Dalarna, utan de två första vid Kopparberget och det tredje i Tuna, men enligt Kristofers landslag voro räfstetingen landsting (d. v. s. gällde hela landskapet, och ehuru ej ett särskildt lagmansdöme var Dalarna dock ett »land»), och den vanliga platsen för Dalarnas landsting var Tuna eller Kopparberget (se nedan). Om räfstetinget 1493, eller landstinget, som det i handlingen kallas, säges också uttryckligen att det hölls ej blott med bergsmännen utan ock med »menige allmogen», och där handlades ett skogsmål mellan å ena sidan Leksands och Rättviks, å andra sidan Mora och Orsa socknar, företrädda af befullmäktigade ombud.[2]

Att Sten Sture under sina besök i Dalarna äfven afhandlat politiska frågor, ses af hans förklaring till Jakob Ulfsson 1495, att han där försvarat denne för beskyllningen att vilja i riket inkalla konung Hans.[3]

[1] Vid räfstetingen 1480 och 1492 satt N. Sture med i domstolen men ej vid det, som hölls 8 okt. 1493, då i stället sonen Svante var bisittare. Den 9 januari detta år hade han dock bevistat ett lagmansting i Dalarna (Dipl. Dalek., N:o 905) och den 11 sept. hållit räfsteting i Västerås (Styffe, a. a., IV, s. CVIII, n. 3). Ännu vid midsommartiden följande år 1494 förmådde han deltaga i ett rådsmöte i Stockholm (l. c., s. CLXXIII). Styffe synes sätta den förläning, han samtidigt erhöll, i sammanhang med hans förhållande vid det ofvannämnda rådsmötet. Men kan ej förläningen varit en ersättning, ehuru svårligen fullgod, för att han den 2 juli (ej fullt två månader före sin död d. 25 aug.) till Sten Sture afstod Västerås län, som dock 1483 tillförsäkrats ej blott honom själf för hans egen lifstid, utan ock hans son för 20 år därefter (Dipl. Dalek., N. 134)? Förlusten af Västerås län omtalas ej såsom orsak till brytningen mellan Svante och Sten Sture, men ett ställe i Arvid Siggessons ofvan s. 232 citerade bref till den förre synes gifva vid handen, att afträdelsen ej varit alldeles frivillig och att den stått i sammanhang med en viss motsättning mellan Sten och Nils Sture. Efter att ha omtalat en del missförhållanden vid Kopparberget skrifver nämligen Arvid Siggesson: »Thet clagedes ofta (här öfver) i eders faders tijdh. Tha wille han gerne (göra?) ræth ther offver. Tha hade the altyd een annen herre» (meningen är val Sten Sture) »til tilflykt, som styrkte them til ath bedriffve huat the ville, på thet the skulle göra hans wylie, *och thet stycke stæmplede ider fader och ider aff Dalarna*» (kurs af mig). Enligt hvad brefskrifvaren därpå uppger, skulle några af bergsmännen t. o. m. en natt »förrådt» Nils Sture, om de ej hindrats af »några andre gode män».

[2] Såsom tecken af att Siljanstrakten under Sten Sture hade en lycklig tid torde kunna anses, att en storartad ombyggnad af Mora kyrka då kom till stånd. (Meddelande af fil. lic. Gerda Boëthius i ett föredrag i föreningen Urd i Uppsala 1916).

[3] Handlingar rör. Skandinaviens historia, XVIII, s. 33.

Sedan Nils Sture den 2 juli 1494 afträdt Västerås län, behöll Sten Sture det för egen räkning,[1] och 1496 var den underfogde han insatte i Dalarna en af Sturarnes pålitligaste anhängare, den södermanländska frälsemannen Jon Jönsson till Gladö, som i Dalarna förvärfvade stort förtroende och slutligen 1507 af Svante Sture intogs i rådet.[2] Upptagen af det ryska kriget, med anledning hvaraf han vintern 1495—1496 och hösten 1496 vistades i Finland, och snart invecklad i tvister med stormännen, torde Sten Sture emellertid vid denna tid ej kunnat ägna särskild uppmärksamhet åt Dalarna, men han var dock säker på att där kunna påräkna stöd. Han hotade de fronderande herrarna med att låta en bondehär — enligt Jakob Ulfssons påstående hade han sagt af 20,000 eller 30,000 man, enligt sitt eget af 7,000 eller 8,000 — »kasta upp en Engelbrekt riket öfver halsen»,[3] och då hans motståndare inläto sig i förrädiska stämplingar och till följd däraf ett anfall från Danmark förestod, begaf han sig till Dalarna för att göra allvar af hotelsen och höll den 4 april 1497 landsting i Tuna med bergsmännen och »menige allmogen». De församlade, bland hvilka äfven ombud från Norrland nämnas, lofvade honom trohet och förklarade sig villiga att våga lif och gods för honom och fäderneslandet (»vårt fädernisrike») samt sände bref till andra landsändar med uppmaning att häri göra ett med dem.[4] I brefven betygades, att de, sedan Sten Sture blifvit deras »höfvitsman, njutit lag och rätt och alltid varit i frid och rolighet», hvilket visar, att, om också rättsskipningen i Siljanstrakten, såsom Arvid Siggesson antydde, någon tid efter Nils Stures afgång var mindre kraftig, dalkarlarna själfva dock ej gåfvo Sten Sture skulden härför. I enlighet med det gifna löftet ryckte nu också en dalahär ned mot Stockholm, men led, såsom bekant, vid Rotebro den 28 sept. 1497 ett nederlag. Den kunde dock hålla sig kvar i Stockholmstrakten och sökte vid uppgörelsen med konung Hans, ehuru förgäfves, utverka, att Sten

[1] Se Styffe, a. a., IV. s. CXXXIX.
[2] Dipl. Dalek., N:o 158.
[3] Handl. rör. Skand. hist., XVIII, s. 29.
[4] I landstingets bref till Stockholm (Styffe, a. a., IV, s. 219) nämnas ej kopparbergsmän såsom närvarande, men detta är tydligen en lapsus calami, ty svarsbrefven äro ställda äfven till dem. Dipl. Dalek., N:is 160 o. 165.

Sture skulle få behålla Västerås län[1] — ett ytterligare bevis på att dalkarlarne befunnit sig väl under hans förvaltning. Att denna »hjälptrupp från Dalarna» bestod ej blott af bergsmän utan ock af bönder, synes framgå af ett bref, som Jakob Ulfsson 15 år därefter[2] skref till Sten Sture d. y. Däri beklagade han sig nämligen öfver ett af en »bonde» då utspridt ryktet, att han (Jakob Ulfsson) låtit slå många bönder i hjäl vid Rotebro och sedan svälte många i hjäl vid Stäket. Hvarken han eller hans svenner hade dock, försäkrade han, deltagit i slaget, och långt ifrån att hafva gjort de fångna bönderna något ondt hade han friköpt dem med egna penningar. Näppeligen kan här med »bönder» menas bergsmän.[3]

Möjligen afsåg Arvid Siggessons antydan om rättsskipningens vanvård i Siljanstrakten konung Hans regering (1497—1501). En ransakning lät denne visserligen företaga i Dalarna, men det var för att afdöma ett enstaka mål (en skogstvist i Vika socken på direkt begäran af ena parten).[4] Bland de tillförordnade domarna märkas den efter Sten Stures afträde af Västerås län där tillsatta »ämbetsmannen Nils Bese eller Bysse, som tillhörde det kungliga partiet,[5] och Jon Jönsson, som bibehållits såsom fogde i Dalarna.

Emellertid utbröt 1501 års befrielsekrig och *då* har *bevisligen* öfre Dalarna spelat en viktig roll.

Signalen därtill gafs nämligen genom att Sten Sture den 27 aug. höll ett landsting i *Mora*, på hvilket de närvarande beslöto att våga lif och välfärd för rikets befrielse och att genom bref, beseglade med Dalarnas sigill, söka vinna andra landsändars medverkan.[6] Sedan Sten Sture på

[1] Se Styffe, a. a., IV., s. CCXXXI.

[2] Den 20 aug. 1512 enligt Styffes datering (a. a., IV, s. CCXXIX, n. 4). Dipl. Dalek., där brefvet är tryckt (N:o 222), har frågetecken efter 1512.

[3] Jfr här ofvan s. 228.

[4] Dipl. Dalek., N:o 171.

[5] Han sökte försvara Västerås slott mot Sten Sture, när denne börjat 1501 års resning (Styffe, a. a., IV, s. CCLXXI).

[6] J. E. A. Grönblad. Nya källor till Finlands medeltidshistoria, s. 124. I mötet deltogo utom »menige allmogen» bergsmän och köpstadsmän från Hedemora, då Dalarnas enda stad). Så mycket mer frappant är det, att mötesplatsen var Mora. När landstinget hölls i bergslagstrakten, hvilket var det vanliga, fingo de nordliga bondsocknarna skicka ombud dit ned. Denna gång ägde ett motsatt förhållande rum. Bergsmännen hade antagligen fört med sig sigillet, ty enligt Gustaf I:s registratur för 1527, s. 356, var det »the her nidre vijd handen boo kringom Kåperbergit, som landzens insigle haffue i vergie». Också måste Daljunkarens anhängare, när de den 19 maj 1527 utfärdade ett bref från Mora, besegla det med Daljunkarens signet.

återresan kommit till Tuna, underrättade han Svante Sture om, att han varit uppe i Dalarna och talat med »denna allmoge», och att »de alla endräkteligen tillsagt honom tro och huldskap samt nu gjorde sig redo med den makt han begärt». Tillika sände han mötets bref till Svante för att uppläsas »öfver allt landet». Själf, skref han, måste han begifva sig söderut för rådplägningar med biskoparna, men ämnade låta den honom åtföljande norsk-svenska riddaren Knut Alfsson i sitt ställe stanna i Dalarna för att »draga neder med denna makt».[1] Häraf blef dock intet, ty den 21 okt. befinnes Knut Alfsson ha deltagit i ett rådsmöte i Stockholm, samma höst var han sysselsatt med att åvägabringa ett uppror i Norge mot konung Hans och i febr. 1502 inföll han i södra Norge, där han mördades d. 18 aug.[2] Till följd af den hastighet, hvarmed konung Hans' välde i Sverige sammanstörtade, blef också ett allmänt fälttåg från Dalarna obehöfligt 1501. Möjligen har manskap därifrån medverkat vid belägringen af Västerås slott, som Nils Bese måste uppge den 11 nov. detta år,[3] och i Stockholms belägring deltog en mindre trupp från Dalarna, troligen från bergslagen, ty den 6 dec. 1501 sade sig Hemming Gadh vänta 1,400 skyttar från Dalarna och i en samtida skrift nämnas »montani». såsom ingående i belägringshären.[4] Då konung Hans på våren 1502 väntades skola komma den danska besättningen på Stockholms slott till undsättning, blef emellertid det utlofvade allmänna uppbådet från Dalarna behöfligt, och i slutet af april reste Sten, som då befann sig i Västerås, åter till Dalarna för att hämta det.[5] Om denna hans färd skrifver Höjer (s. 49), att den ej kan ha fört honom långt upp i Dalarna, då han redan i början af maj kom till Stockholm. Meningen härmed torde vara, att 1502 års dalauppbåd hämtats blott från bergslagen. Nu är emellertid genom ett nyligen upptäckt bref af den 11 maj 1502

»efther thy landseens secret var ekke till stedes». Gustaf I:s Reg., IV, s. 418 och Dipl. Dalek., N:o 401.

[1] Stureark., N:o 191. Brefvet också tryckt i Reuterdahls Svenska kyrkans historia, III: 2, s. 554.

[2] Se Styffe, a. a., IV, s. CCLXXXVII och Allen, De tre nordiske rigers historie, I, ss. 261 o. 264.

[3] Allen, a. a., I, s. 201.

[4] Se Styffe, a. a., IV, s. 295 och Höjer, a. a., s. 49.

[5] Se hans bref från Västerås d. 25 apr. Styffe, a. a., IV, s. 320.

från Hemming Gadh[1] ådagalagdt, att Sten Sture denna dag ännu var kvar i Dalarna.[2] När han med dalahären kom därifrån, är ej bekant, men troligen var det kort före den 5 juni, då dalkarlarna voro på hemväg från Stockholm. Som deras medverkan ej behöfdes till belägringen, som slutade redan den 6 maj, och till följd däraf ej heller mot konung Hans, kan nämligen deras kvardröjande i Stockholmstrakten ej ha varit långvarigt,[3] men om Sten Stures färd Västerås—Dalarna—Stockholm varade mellan slutet af april och slutet af maj, bör den mycket väl ha kunnat utsträckas till Siljanstrakten. Något kronologiskt skäl för att denna trakt ej skulle ha bidragit till 1502 års uppbåd existerar sålunda ej. Då manskap därifrån utlofvats på landstinget föregående år, var det dock kanhända ej nödvändigt, att Sten Sture själf reste till Siljanssocknarna för att samla det. Detta kan ha skett genom dalafogden Jon Jönsson, och bergslagskontingenterna kunna ha samlats af bergsmannen Stig Hansson (de voro båda med på tåget), så att Sten Sture endast haft att i södra Dalarna afhämta den samlade hären. Det kan således vara möjligt, att han då ej besökt Siljanstrakten, men för frågan om dennas förhållande till resningen är detta likgiltigt. I själfva verket finnes ett samtida uttalande, som ger stöd åt att Dalarnas bondesocknar haft del i 1502 års uppbåd. Under återmarschen assisterade dalahären vid en uppgörelse den 5 juni mellan Sten Sture och Jakob Ulfsson vid Näs kyrka, hvilket bidrog till att underhandlingen utföll till den förres

[1] Funnet af Gottfrid Carlsson i Preussiska statsarkivet i Danzig och citeradt i hans arbete: Hemming Gadh (1915), s. 87, n. 2.

[2] Att Höjer förlagt Sten Stures ankomst till Stockholm till början af maj, beror antagligen på att han följt Styffe, som (a. a., IV, s. CCLXXXIV) ansett Sten Sture hafva måst vara i Stockholm den 11 maj, emedan ett rådsbref till Hanseaterna då är utfärdadt bl. a. i hans namn och med hans besegling. Detta bevisar dock ej hans närvaro, ty det var denna tid ej ovanligt, att urkunder utfärdades i namn och med besegling af frånvarande. Så nämnas i handlingen om Stockholms slotts kapitulation d. 6 maj Sten och Svante Sture såsom närvarande, och urkunden är försedd med deras sigill, ehuru de, såsom Styffe anmärker, ej voro tillstädes (s. CCLXXXIII; jämför ock Styffe, V, N:o 187). Hans mening synes vara, att de efteråt ditsatt sigillen. Något sådant kan dock ej ha skett med det den 11 maj afsända brefvet. Antagligen har Gadh under deras frånvaro haft sigillen i förvar med rätt att använda dem.

[3] Styffes åsikt, att det varit långvarigt, beror tydligt på hans oriktiga antagande, att Sten Sture med dalahären anländt före den 11 maj. Se föregående not.

fördel. Då Hemming Gadh i ett bref till Svante Sture den 23 maj 1508 ifrade för att hjälp skulle sändas honom till Kalmars belägring, bl. a. af »de ädle, gode dalkarlarna, silfverbergsmän, kopparbergsmän, järnbergsmän och *mene Dalarna*», påminte han, för att framhäfva betydelsen af ett ingripande af dem, om hvad de genom sin närvaro åstadkommit vid Näsuppgörelsen: »Jag ville de vore nu här, som voro med Jon Jensson och Stig Hansson med flera gode män af Dalarna vid Näs kyrka i herr Sten Stures tid ... Dänen, juten, tysken och djäkelen rädas alla Dalasocken». De använda ordalagen innebära tydligt, att enligt Gadhs åsikt likaväl dalabönderna som dalabergsmännen voro ett stöd för det fosterländska partiet både i allmänhet och särskildt 1502. Omnämnandet af Stig Hansson såsom en af anförarna tyder visserligen på att bergsmän vid sistnämnda tillfälle varit verksamma, men å andra sidan tyder fogden öfver hela landskapet Jon Jönssons anförarskap på att rörelsen omfattat samtliga dalabygderna.[1]

Sedan Nils Bese måst uppge Västerås, blef Västerås län åter ett fataburslän, som förvaltades för riksföreståndarens räkning genom underordnade fogdar i de olika områdena. Själf har Sten Sture under sin nu inträdande andra regeringstid nog ej kunnat besöka Dalarna. Sommaren 1502 företog han ett tåg till Finland för att fördrifva konung Hans' fogdar därstädes, efter slutet af febr. 1503 ledde han ett infall i Blekinge, och frånsedt korta besök i Stockholm på försommaren och hösten vistades han sedan i södra Sverige till sin död den 14 dec. 1503.[2] Men omedelbart före Blekingetåget sände han Jon Jönsson, som nu blifvit slottsfogde i Stockholm, till Dalarna för att hålla ting med samma kraft och verkan, som om »hans herradöme där själf i sin person när stadder vore».[3] Emellertid uppstodo en tid därefter förvecklingar med en bergsfogde och andra svårigheter i bergslagerna, och däröfver framfördes klagomål ej till Sten utan till Svante Sture,[4] förmodligen emedan den senare under hans frånvaro

[1] Brefvet hos Styffe, a. a., V. ss. 271 o. ff.
[2] Styffe, a. a., IV, ss. CCXCIV o. ff.
[3] Stockholms borgmästare och råd underrättade härom »kopparbergsmän, silfverbergsmän, järnbergsmän och kronans skattskyldige bönder och mene allmoge i Dalarna» d. 14 februari. Dipl. Dalek., N:o 184.
[4] D. 8 apr., 2 aug., 23 sept. 1503. Dipl Dalek., N:is 185—188.

från Stockholm där i sin egenskap af marsk förestod regeringen. Att Sten Sture dock då stod högre i anseende än Svante hos dalabefolkningen särskildt Siljanstraktens skola vi strax få se. — Hvad angår den krigshjälp han under sina fosterländska sträfvanden erhöll från Dalarna, framgår af den gjorda undersökningen, att den, när fråga var om större företag, måste antagas ha kommit ej blott från bergslagerna utan ock från de egentliga bondsocknarna.

När Svante Nilsson Sture efter Stens död blifvit riksföreståndare i januari 1504, öfvertog han för egen räkning Västerås län.[1] Häraf begagnade han sig för att underhålla intima förbindelser med Dalarna, och att han särskildt ägnat stor uppmärksamhet åt Siljanstrakten, därom vittna brefven till honom fran hans hängifne anhängare och vän Arvid Siggesson, som vid tiden för regentskiftet förflyttats från Fällingsbro gäll till Mora. Höjer (s. 53) yttrar om denna förflyttning, att man däri »kan se ett tecken till de öfre dalsocknarnas växande betydelse», men håller troligt, att ändamålet äfven varit att genom förbindelse med Norge utsträcka frihetskriget äfven till detta rike». Att Arvid af Svante användes som agent i Norge, är sant, men af Arvids bref framgår ovedersägligt, att hans förnämsta uppgift var att skaffa Svante underrättelser från Siljanstrakten och där bearbeta sinnena till hans förmån, och att detta var behöfligt, torde ej ha berott af att trakten fått större betydelse, utan af de där då rådande förhållandena, öfver hvilka Arvids bref sprida ett intressant ljus. I ett tillägg[2] till det ofvan[3] citerade brefvet, som skrefs ej fullt ett år efter Svantes öfvertagande af riksföreståndareskapet, berättade han, att dalkarlarne i Siljanstrakten (»dessa dalkarlar») »mest allesammans» plägade ha arbete hos bergsmännen nere på bergen, och att, som de hafva där matfaderen till, af den grund då gifves dem ock 'tidinger' in, att de skola besprida [dem], när de komma hem». Om det goda förhållande, som rådde mellan dem och dessa deras matfäder», vittnar också ett annat af hans bref till herr Svante (d. 4 maj 1506).[4] I detta berättade han, att allmo-

[1] Styffe, a. a., V, ss. XIII och XX.
[2] Sturearк., 670 b.
[3] S. 232.
[4] Styffe, a. a., V, ss. 88 o. f.

gen, samlad på Mora kyrkvall, bedt honom framföra dess begäran till herr Svante, att denne måtte förfara skonsamt med bergsmannen Jaap i Sviderboda, som ådragit sig hans onåd, ty »de sågo nödigt, att de bergsmän, som de pläga hafva sin föda af och gode 'byttalingh', skulle fördärfvas». För egen del tillade Arvid: »Käre Herre, varer härom nådeligen betänkte med den fattige man; där värfven I mycket denna allmogen eder till vilje med».[1] Det är således uppenbart, att en liflig både ekonomisk och politisk samverkan denna tid rådde mellan bergslagerna och Siljanstraktens bönder. Till en början tycktes den dock ej skola blifva fördelaktig för Svante Sture. I brefvet af den 16 dec. 1504 påminte Arvid om slitningar mellan Nils Sture och kopparbergsmännen och omtalade, att missförhållanden där fortfarande ägde rum (se ofvan s. 233, n. 1). De bestodo, uppgaf han, däri, att några af bergsmännen »fördärfvade hela menigheten vid dobblet», d. v. s. utlottningen af malmfyndigheterna,[2] hvarför han rådde Svante att själf jämte några riksråd komma att öfvervara detta. Några skulle visserligen ej gärna se det, men det vore af nöden, att han beställde så, »att menigheten icke klagar sig rättlös». Sedan han därefter gifvit den s. 239 meddelade skildringen af, huru Siljanstraktens bönder läto sig paverka af hvad de hört nere hos bergsmännen, berättade han, att förliden sommar till de förra kommit ett rykte, att Sten Sture lefde, och sa länge, fortsatte han, sådana »tidender och tvifvel vore i landet, då skall icke allmogen gifva sig allvarligen in till Eder». Nu hade också det ryktet utspridts, att Svante och rådet ville inkalla konung Hans' son, och på vintern omedelbart efter Svantes val hade det berättats, att han endast så länge ämnade behålla riksföreståndareskapet, tills han kommit i besittning af rikets slott, hvilka han därefter ämnade öfverlämna till den danske konungen. Om allmogen bragtes att sätta tro till sådant, skulle den »föga slå lit till»

[1] Ett vittnesbörd om Siljanstraktens ekonomiska beroende af bergslagssocknarna lämnar också Gustaf Vasas förmaning d. 20 febr. 1527 till de besutne »i Tuna, Torsång och annorstädes däromkring» att icke »skjuta sig in till de stackare, som bo opp i Dalarna, som är i Orsa och Mora, de dock intet till äfventyrs annat hafva utan det går först genom edra händer». Gustaf I:s Reg., IV, s. 65. Jfr ock s. 84.

[2] Se härom Schück, a. a., ss. 16 o. f.

Svante eller hans son. Ville Svante befordra dennes sak, borde han på sina färder taga sonen med sig och tala hans bästa för menige allmogen. (Åtminstone det förra rådet tyckes Svante sommaren 1507 ha följt, ty då hade han »Sten lille» med sig i Dalarna.[1]) Själf lofvade Arvid i brefvet att »i denna ägn» vara Stens »mäklare, så det skall han mig icke skylla, när Gud fogar han blir äldre», och mot de skadliga ryktena i allmänhet ville han på »böndernas samkväm hålla tal» för att draga dem »till rätt väg». Det framgår häraf, *att* Siljanstraktens bönder verkligen voro intresserade för den fosterländska saken, *att* de hyst sådant intresse redan under Sten Stures tid, efter som ryktet, att han lefde, hade en sådan makt öfver dem, men *att* Svante Sture, när han blef riksföreståndare, af dem varit misstrodd, och man torde ej misstaga sig, om man söker förklaringen härtill i Svantes affall från Sten 1497. Antagligen var det också efterdyningar af detta, som vållade, att Morafolket (»desse dalkarlar») till en början kallade sin nya kyrkoherde, Svantes förtroendeman, »en herrehycklare och lackare» och ansåg honom »hit uppskickad att förråda allmogen».[2] I samma bref, hvari Arvid omtalade detta, förnyade han emellertid sitt löfte, att, om han i något kunde vara Svante Sture till gagn »i denna landsända», så skulle han, som orden lyda, »lägga mig där vinn om med lif och makt som eder tro kaplan, så länge jag må lefva, det så mig Gud huld vare». Ett exempel på, huru han uppfyllde dessa löften, lämnar hans ss. 239—40 citerade bref d. 4 maj 1506. Han berättar här, huru han vid den i samma bref omtalade sammankomsten med bönderna på Mora kyrkvall (då de bådo för Jaap) med sådan effekt uppläste och utlade regeringens redogörelse för det pågående danska kriget, att de (bönderna) lofvade »vilja vara välvilliga med landet och göra det dem bör med Eder (Svante Sture) och riket, som tro allmoge bör att göra». »Gud gifve», tillade han, »Eder läglighet vore så, det I själf komme här till tals med dem. Sedan behöfde I ej tveka på att

[1] Hans fru. Märta, bad nämligen i ett bref den 8 juli 1507 Svante, som då afhandlade »ärenden med de gode män af Dalarna», hälsa sonen. Styffe, a. a., V, ss. 192 o. f.

[2] Arvid Siggesson d. 5 maj 1505 till Svante Sture. Styffe, a. a, V, s. 42.

de vore Eder så höriga som I själf ville». Efter denna tid hör man ej vidare talas om någon misstro i Siljanstrakten mot Svante Sture, som tvärtom i *hela* Dalarna fann sitt kraftigaste stöd, och antagligen berodde detta väsentligen på Arvid Siggessons bearbetningar.

Då Svante Sture hade en så kraftig målsman för sina intressen i Siljanssocknarna, torde han ej ansett nödigt att personligen ägna dem en mera speciell uppmärksamhet. Alldeles försummade han dem dock ej, såsom framgår af följande öfversikt af bevarade urkunder rörande hans förhållande till Dalarna i allmänhet.

Redan kort efter sitt val synes Svante Sture en gång ha besökt Siljanstrakten, ty den 26 aug. 1504 påminte honom fogden på Kopparberget, Kristofer Olsson, om det löfte om »huldskap och manskap» han erhöll, när han »sist var här i Dalarna och tingade med menige allmogen nedan och *ofvan*.[1] I januari 1505 var han närvarande på ett lagmansting vid Kopparberget,[2] men om han i sammanhang därmed äfven besökt öfre Dalarna, framgår ej af handlingarna. Bland Arvid Siggessons råd till Svante i brefvet den 16 dec. 1504 var också det, att han skulle söka få en god fogde i Dalarna, som »beflita kan allmogen», Många, säger han, ville ha (den till Stockholm förflyttade, se ofvan s. 238) Jon Jönsson igen, men han visste, att Svante ej kunde undvara honom där nere. I fall Jon Jönsson ville bli fri från slottsfogdeplatsen i Stockholm,[3] så undrade Arvid, om han ej lämpligast kunde användas såsom fogde i »Tören» (Södertörn), eftersom han där hade sin gård. Huruvida denna tanke realiserades, vet jag ej. Fogde öfver Dalarna blef han i alla händelser ej åter, men han användes till beskickningar inom Västerås län, och såväl under dessa som under vistelsen på sin sätesgård Dormsjö i Garpenberg[4] tillvaratog han Svante Stures intressen i Da-

[1] Dipl. Dalek., N:o 192. Årtalet är emellertid ej utsatt i själfva brefvet.

[2] Ibid, N:o 195.

[3] I dec. 1509 hade han blifvit det, ty då var Benkt Eriksson slottsfogde dästädes (Styffe, a. a., V, s. 378). Under början af året 1508 var Jon Jönsson ännu kvar i Stockholm; se Hist. Tidskr. 1881, s. 400 och Dipl. Dalek. N:o 212.

[4] Se hans gåfvobref till Husby kloster i Dipl. Dalek., N:o 211.

larna.[1] »Sonedag näst efter vårfrudag» 1506[2] meddelade han i bref från Dormsjö Svante Sture, att, när han (Jon) sist red från Kopparberget kommo två Morakarlar och bådo honom fara upp till dem och bilägga en tvist (om fiskevatten) mellan två »sextungar» i Mora. Han bad dem låta saken anstå, tills Svante Sture själf komme till dem. Både bergsmän och allmoge önskade också, att detta måtte bli snart, och han hade lofvat det. På hösten s. å. for Svante också till Dalarna och höll d. 6 dec. landsting i Tuna med både bergsmän och »bönder», som därvid samfälldt lofvade honom kraftig hjälp mot Danmark. De uttalade sig också för att Svantes trogna medhjälpare, Gadh, som de jämförde med biskop Kettil, skulle få tillträda Linköpings stift. I sammanhang med landstinget höll han också räfsteting i Hedemora d. 15 dec. Möjligen har han på denna färd äfven besökt öfre Dalarna, men därom upplysa ej bevarade handlingar. Då han tackade »alla andliga och världsliga, menige klerkeri, kronans skattskyldige bönder och menige allmoge, som bygga och bo i Dalarna», för att de till landstinget sändt sina »myndiga sändebud med fullmäktiga befallningar på allas vägnar», har han dock säkerligen haft tillfälle att då inverka äfven på befolkningen i denna trakt.[3] Följande året (1507) underrättade Jon Jönsson d. 6 april honom om, att han (Jon) först på Kopparberget och sedan »*upp i Dalarna*» låtit kungöra hans skrifvelse »till Kopparberget och menige Dalarna» om kriget. Det vore mycket viktigt, förklarade han, att allmogen från riksföreståndaren erhölle sådana underrättelser, och nu vore stämningen i »denna landsända» så god, att dennes närvaro där ej behöfdes.[4] Icke dess mindre gjorde Svante sommaren 1507 ett besök i Dalarna

[1] Den 8 dec. 1506 uppmanade Hemming Gadh Svante Sture att ej låta »Jon Jönsson ock förfaras». Häraf skulle den slutsatsen kunna dragas, att denne då förlorat Svantes förtroende, men yttrandet synes framkalladt af Gadhs farhågor för egen del (Styffe, a. a., V, s. 133). Jon Jönsson användes allt fortfarande i viktiga förtroendeuppdrag. Ett bref till Sv. Sture med klagomål mot honom af en viss Lars Hansson i Hedemora (Dipl. Dal., N:o 198, utan årtal, men af utg. förslagsvis hänfördt till 1505) visar dock, att försök gjordes att svärta honom.

[2] 29 mars, om med vårfrudag menas Mariebebådelse ($^{25}/_{3}$), men 16 aug., om därmed menas Marie himmelsfärd ($^{15}/_{8}$). Det senare har antagits på afskriften i Stureark. N:o 766.

[3] Handl. rör. Skand. hist., XX, s. s. 70 o. ff. och 34 samt Dipl. Dalek., N:is 204—206.

[4] Styffe, a. a., V. s. 158 och Dipl. Dalek., N:o 208.

(det var på denna färd »Sten lille» var med[1]), men något landsting torde då ej blifvit hållet, eftersom Svante genom en proklamation underrättade dalkarlarne om sina förehafvanden.[2]

Följande året (1508) blef Svante mer än förut i behof af stöd från Dalarna. På nyåret rustade han sig till ett infall i Halland, och på ett landsting, som han den 2 januari i Tuna höll »med bergsmännen och några fullmäktige af hvarje socken öfver menige Dalarna», erhöll han icke blott de kraftigaste försäkringar om motståndsvillighet mot Danmark utan ock, till understöd vid krigståget, »ett skönt tal folk af bergen (bergslagarna), alla till häst, ganska väl utredda». Några af dem (28) deltogo sedan i Kalmars belägring.[3] På våren skulle en fredsunderhandling äga rum, och då detta var ägnadt att ge unionsvännerna vind i seglen, kallade Svante ombud från Dalarna till de herredagar i Vadstena 5 mars och Södertälje 28 maj, på hvilka förberedelserna för underhandlingen skulle träffas. I kallelsebrefvet till det sistnämnda[4] påminte han dalkarlarna om sitt från Vadstena gifna löfte att ej dagtinga med konung Hans utan »allas edert råd, ja och samtycke», och förklarade sig fullkomligt förlita sig på hvad de tre resor muntligt tillsagt honom på Tuna landsting.[5] Dalkarlarna kommo ej hans förtroende på skam. Den 20 maj höllo de landsting i Tuna och skickade med de (förmodligen där) utsedda ombuden en skrifvelse till sina gamla medhjälpare i frihetsstriderna: Stockholms borgare, hvari de på det skarpaste uttalade sig mot unionens förnyande och mot alla, som stämplade härför, samt lofvade att, om så behöfdes, på anfordran af riksföreståndaren eller Jon Jönsson komma Stockholm till undsättning med »alle thøm, som 15 aara gambleære, ther verne göre kunne» — ett löfte som tyd-

[1] Se ofvan s. 241.

[2] Se Styffe, V, s. 194. Proklamationen antages af Styffe vara från juli 1507. Den 21 april hade han förut sändt bergsmännen och »bönderna» i »menige Dalarna» en redogörelse. Ibid., s. 172. Han torde således tagit Jon Jönssons råd om skriftliga meddelanden ad notam.

[3] Styffe, a. a., V, sid 240 och 255.

[4] Ibid., s. s. 266 o. f.

[5] Hvad härmed åsyftades var väl landstingen den 6 dec. 1506 och 2 jan. 1508 samt förmodligen ett landsting under hans Dalresa 1504 (se ofvan s. 242).

ligen afser ett uttåg från *hela* landskapet.[1] — Fram på sommaren reste Svante Sture själf åter till Dalarna. Därvid besökte han Mora, Leksand, Rättvik och Gagnef och fick enligt sin egen uppgift på »riksens vägnar alla de svar jag af dem begärde»[2] — ett ofrånkomligt vittnesbörd om de öfre dalsocknarnas intresse för hans och fosterlandets sak. Antagligen dömde han då i tvisten mellan de båda sextungarna i Mora, ty den 14 dec. 1509 berättade Jon Jönsson för honom, att en köpsven från Dalarna kommit med underrättelse, att den tvist mellan de två sextungarna, som Svante Sture bilade, när han »sist var däruppe», åter uppblossat. Budet önskade med anledning däraf, att Svante åter skulle resa »dit upp», men Jon Jönsson ansåg lämpligare, att sextungarne skickade ombud till landstinget i Tuna, när ett sådant härnäst komme att hållas af herr Svante.[3]

Bergslagsryttarnes medverkan vid Hallandståget och Kalmar belägring blef emellertid den enda frukten af 1508 års förhandlingar i Dalarna. Trots den utsikt om stöd därifrån, som erhållits, fick unionspartiet öfverhanden och genomdref det skymfliga Köpenhamnsfördraget den 17 aug. 1509, som skulle gjort Sverige skattskyldigt under Danmark. Svante Sture lyckades dock hindra dess genomförande, och i aug. 1510 var kriget med Danmark åter i gång. Med anledning häraf sände han i sept. Jon Jönsson till Dalarna för att erhålla manskap från »Dalarna och berget». Denna gång voro dock dalkarlarna ej benägna för ett uttåg, men orsaken därtill var, att landskapet hemsöktes af en svår pest, och de bjödo i stället en penningsumma af Silfverberget och Kopparberget.[4] Följande år (1511) tyckes förhållandet bättrats, ty då Svante i början af febr. på ett rådsmöte i Västerås genomdref en allmän utskrifning (hvar tredje man) med anledning af prins Kristians infall i Västergötland, åberopades i kungörelsen (5 febr.) bl. a. samtycke

[1] Dipl. Dalek., N:o 212.
[2] Svante Stures bref till Hemming Gadh, af Styffe hänfördt till senare delen af juli 1508, a. a., V, s. 285. Den däri omnämnda Knutsdagen är då den 10 juli (ej den i jan.).
[3] Sturearck., N:o 1082.
[4] Styffe, a. a., V, s. 408 o. Dipl. Dalek., N:o 219. Att penningsumman skulle utbetalas från bergslagerna, berodde antagligen på att endast där reda penningar voro disponibla.

af »bergsmän och menige Dalarna».[1] Möjligen har detta inhämtats, när Svante enligt ett bref från hans fru den 8 febr. då besökte »landstinget i Dalarna». Hon rådde honom att, äfven om det danska anfallet var afvärjdt, söka få »ett möjligt antal folk från Dalarna» till vederläggning af ett rykte, »det den allmogen kunde (vilja) sitta stilla».[2] Något sådant uttåg torde dock ej blifvit af, men när det sedan under sommaren kom till en brytning mellan riksföreståndaren och unionsvännerna, visade sig Dalarna pålitligt. En yttring af denna kris var Sten Kristiernssons (Oxenstjerna) uppror (aug.). Med anledning af detta sände Stockholms borgare bud till »bergsmän och menige man i Dalarna» med förfrågan, om dessa deras »käre svurne bröder» ville »blifva vid Stockholms slott och riksföreståndaren» och med honom afvärja riksens och allas fördärf, och erhöllo därpå tillfredsställande svar.[3] Och Svantes tillämnade störtande afvärjdes genom att bönderna från större delen af riket ej hörsammade rådets kallelse till en riksdag i Strängnäs d. 21 sept., på hvilken unionspartiet hoppats kunna genomdrifva sin afsikt, och i denna strejk deltog hela Dalarna. Däremot skulle dalkarlarna säkerligen ha hörsammat Svantes kallelse att sända ombud till ett riksmöte i Arboga d. 6 januari 1512, på hvilket han synes hoppats fullständigt komma tillrätta med sina motståndare,[4] men mötet blef ej af, då Svante Sture afled d. 2 januari. Såsom bekant skedde detta under en sammankomst i Västerås med bergsmän. Att det endast var med sådana, som han vid detta tillfälle underhandlade, berodde af att det då ej var fråga om ett uppbåd från Dalarna utan om speciella bergslagsangelägenheter.

Den nu gifna öfversikten af Svante Stures förbindelser med Dalarna ger vid handen, att den enda krigiska hjälp han erhöll därifrån verkligen blott synes ha utgjorts af en

[1] Styffe, a. a., V, s. 439.

[2] Dipl. Dalek., N:o 220. E. Hildebrand har i Hist. Tidskr. (1893, s. 297) upptagit mötet i Västerås bland riksdagar, emedan i kungörelsen om utskrifning omtalas samtycke af åtskilliga orter, däribland Dalarna, men det har skett med tvekan, och han anmärker, att ombud från dessa orter dock ej uttryckligt nämnas såsom närvarande.

[3] Styffe, a. a., V, s. 473 o. f.

[4] Se G. Carlsson, Hemming Gadh, ss. 242—243 o. exkursen, ss. 341 o. ff.

trupp bergslagsryttare, men också att detta tydligen berott därpå, att något allmänt uttåg från Dalarna ej under hans tid kom att äga rum. Urkundernas vittnesbörd ådagalägger, att, *om* ett sådant varit behöfligt, landskapet *i sin helhet* (utom möjligen 1510) var villigt att deltaga däri, och detta utgjorde Svantes liksom förut Sten Stures styrka.

Hvad angår Sten Sture d. y., så finnes ingen urkund i behåll, som styrker, att han utsträckt sina besök i landskapet till dess nordliga trakter. Att han dock fått stöd äfven från dem, framgår emellertid af en skrifvelse till honom den 27 april 1517[1] från *hela* Dalarna. Däri omtalas, att, sedan hans bref med underrättelse om kung Kristians rustningar ankommit, samlades »all allmoge» i Tuna och beslöt där att gå »man ur huse». Därpå hölls ett möte vid Kopparberget den 26 april mellan »kopparbergsmän, silfverbergsmän, järnbergsmän, 12 fullmyndiga af *Mora* socken, sedan af alla socknar öfver menige Dalarna», hvarvid, heter det, »vi vordo alldeles så öfverens att fullkomligen och obrottsligen hålla det huldskap, manskap och trohet vi alla Edert herradöme tillsade nu sist i Tuna». Höjer betonar emellertid endast, att den hjälp, Sten Sture sedan erhöll från Dalarna under sin hjältemodiga kamp mot Kristian II, kom från bergslagen. Han framhåller nämligen,[2] att de i slaget vid Brännkyrka 1518 deltagande dalkarlarne af en utlänning kallas »berskerl», hvilket han anser betyda bergsmän, och vidare att bergsmän uttryckligen nämnas såsom deltagare i Badelunds- och Uppsala-(långfredags-)slagen 1520. En utlännings terminologi torde emellertid ej böra tillerkännas afgörande vitsord. Höjer har själf[3] anfört ett yttrande af en annan utlänning, som visar, att denne ansåg dalkarlar betyda mellan bergen boende karlar men ej skilde mellan Dalarnas bergsbruksidkare och bönder. Hvad angår striden vid Badelundsås, så utgjordes de svenska skaror, som sedan deltogo däri, enligt de danska befälhafvarnas uppgift[4] af »Dalekarle och menig allmoge» (det sista afser förmodligen bönder från Västeråstrakten), och Olaus Petri kallar

[1] Dipl. Dalek., N:o 231.
[2] S. 50.
[3] S. 51 o. f.
[4] Styffe, a. a., V, s. 615.

de svenska deltagarna »bönder»; om Uppsalaslaget säger den sistnämnde därpå uttryckligt, att däri deltogo »både bönder och bergsmän».[1]

Slutligen gifves en omständighet, som alldeles ovedersägligen styrker, att Sten Sture d. y. åtnjutit stöd och varma sympatier i Siljanstrakten, nämligen, att det var just där, som försöken att mot Gustaf Vasa begagna hans släkt isynnerhet hade framgång. Ett bevis för att Siljanstrakten spelat en roll i unionstidens strider utgör också den omständigheten, att Gustaf Vasa begaf sig dit, när han ville sätta i gång ett befrielsekrig. Låt vara att det skedde, sedan han ej lyckats »resa» bergslagen. Att han då vädjade till Siljanstraktens allmoge, blir alldeles oförklarligt, om denna varit utan all betydelse för de föregående befrielsekrigen.

Resultaten af den härmed slutförda undersökningen kunna sammanfattas på följande sätt.

Dalarna intog under unionstiden en särställning med afseende på sociala förhållanden. Fåtaligheten eller (i de öfre dalsocknarna) fullständig frånvaro af fogdeborgar och stora frälsegods hade gjort, att allmogen där mer än i andra landsorter bevarat den ömtåliga frihets- och självständighetsande, som den germanska folkstammen fört med sig in i historien. I de öfre dalsocknarna hade kulturen ännu ej lyckats afvinna vildmarken mer än obetydliga områden, och dessa voro genom en långt gående hemmansklyfning, som förorsakades af att alla trädde efter odalrätt, splittrade i smålotter. De självägande bönderna voro därför här relativt talrikare men också fattigare än på andra håll, och vid missväxt kunde fattigdomen öfvergå till bitter nöd (barkbrödet). Men vanan vid försakelser och kampen mot en hård natur alstrade mod, kraft och ihärdighet, och till dessa egenskaper kom bergsbons fantasirikedom, här yttrande sig dels i ett skönhetssinne, hvarom dalaslöjden och dallåtarna bära vittne, dels i lätthet att låta sig ryckas med. Dala-

[1] Klemmings upplaga, s. 322. Anmärkas kan också, att folkvisan om konung Gustaf och dalkarlarne låter de senare motivera sin obenägenhet att hörsamma hans kallelse med sitt minne af långfredagsslaget. Här hänsyftas tydligen på Gustafs misslyckande vid sitt första försök i öfre Dalarna. Folk därifrån hade således varit med i slaget enligt visan; se Svenska Folkvisor, ny uppl. utg. af R. Bergström och L. Höjer, 1880, I, ss. 466 o. 470.

lynnets rörlighet var och är emellertid så stor, att mottagligheten för intryck ej alltid varit tillräckligt kritisk, utan stundom framkallat den benägenhet att lyssna till obestyrkta rykten, som Schück[1] funnit karaktäristisk för Dalarna, och när en vanföreställning väl fått makt öfver sinnena, ha kraften och ihärdigheten kunnat slå öfver i dumdristig självgodhet och oresonlig envishet. Lyckligtvis uppträdde under unionstiden en personlighet, som förmådde göra dalakynnets storslagna sidor fruktbärande för fosterlandet. Man torde nog få instämma i Hjärnes uppfattning (i det ofvan s. 228 citerade arbetet), att hvad som förmådde dalkarlarne att resa sig mot Erik af Pommern var icke modernt nationalitetsmedvetande (forsterlandskärlek) utan kränkt rättskänsla och harm öfver personliga oförrätter. Men Engelbrekts storhet var just, såsom Schück så mästerligt utredt, att han begagnade sig däraf till skapandet af ett verkligt nationellt program: unionens upplösning och upprättandet af en inhemsk, lag och rätt värnande statsmyndighet. Detta program blef sedan under Sturarne hela Dalarnas. Därom vittna de medvetet fosterländska besluten af dess landsting, i hvilka ej blott bergsmännen utan också de öfre dalsocknarnas ombud togo del,[2] och för detta program stredo också dalabönderna under Gustaf Vasa, låt vara att det var ett ovederhäftigt rykte som först satte dem i rörelse[3] och låt vara att, efter det med deras hjälp grunden var lagd till realiserandet af det stora målet: en nationell modern svensk statsmakt, de af »lösacktughet»[4] förleddes att låna sitt biträde till stämplingar däremot.

Äfven med sådana *högsta* ledare är det dock tvifvelaktigt, om Dalarna skulle kunnat spela en så stor roll i Sveriges nationella pånyttfödelse, i fall det ej haft annan befolkning än de norra socknarnas bönder. En stark bondedemokrati är den sunda roten till all germansk statsbildning och kultur, men för att ur denna rot en lifskraftig kulturutveckling skulle kunna uppstå, fordrades en social differentiering, som öfvervann den primitiva bondekulturens nivel-

[1] S. 115.
[2] Se här ofvan t. ex. s. s. 234, 235, 243, 244, 247.
[3] Schück, s. 115.
[4] Uttrycket är kung Göstas (Reg., IV, s. 85).

lerande naturahushållning. Det stora steget härtill var i Sverige de båda frälseklassernas uppkomst, men olyckligtvis nöjde sig dessa ej med att leda, utan förtryckte också och exploaterade genom privilegieväsen den öfriga befolkningen, hvilket i många hänseenden verkat förryckande på vår historia. I Dalarna betydde, såsom förut framhållits, den världsliga aristokratien föga (den gaf folkrörelsen där blott dess *högsta* ledare, Sturarne och Gustaf Vasa); men äfven i Dalarna fanns en klass, som hade en högre lefnadsstandard än bönderna, nämligen bergsmännen, men denna standard hade ej vunnits på böndernas bekostnad utan genom en företagsamhet, som gagnade äfven dem, i det den beredde arbetstillfällen, som de själfva ej skulle kunnat skapa (se ofvan ss. 239—40). Visserligen hade äfven bergsmännen privilegier,[1] men de gåfvo dem ej skattefrihet, blott ett annat slags skattskyldighet än böndernas och afsågo för öfrigt att betrygga deras själfstyrelse inom egna samfund. Ej heller var skillnaden mellan bergsmännens och bondebefolkningens lefnadssätt så stor, att därigenom en oöfverstiglig social klyfta skapades. De rymligare ekonomiska förhållanden, hvari de förra lefde, gjorde dem blott dugliga till att utöfva ledareskap vid samverkan med de senare, och för en sådan samverkan var sörjdt på det förträffligaste sätt genom Dalarnas landstingsorganisation. Hvad som bragte de gamla svenska landstingen i förfall var ej blott motsatsen mellan dem och rikstanken, utan ock att de varit *omedelbara* folkförsamlingar, i hvilka de mera aflägset boende, särskildt småbönderna, hade svårt att deltaga. Till Dalarnas landsting tyckas också bergsmännen i egna personer ha infunnit sig, hvilket gick så mycket lättare, då tinget vanligen hölls i bergslagstrakten, men för bondesocknarna hade ett *fullt genomfördt representativt system* kommit till stånd, i det socknarna sände ombud till tinget med fullmakter och bemyndigande att besluta å deras väg-

[1] S. k. bergsfrälse, men detta gaf ej adelskap: rätt till adlig sköld och adliga vapenmärken. Några bergsmanssläkter såsom Engelbrekts och Svinhufvudsläkten ha visserligen fört sådana, men detta var undantag. Medeltidens adliga bergsmän tillhörde också alltid lågadeln (väpnare- eller svenneklassen), och ingen sådan utom Engelbrekt har, så vidt jag vet, intagits i riksrådet. Dalafogden Jon Jönsson, som blef riksråd, tillhörde ej en bergsmanssläkt, utan en gammal sörmländsk adelssläkt (enligt Anrep: Svart).

nar.[1] Att landstingsförhandlingar ägt rum i bergslagsorterna (Tuna eller Kopparberget), innebär därför icke, att blott bergsmän deltagit i dem, utan dessa förhandlingar gåfvo också uttryck åt bondsocknarnas uppfattning. Med full rätt har Höjer gjort gällande, att, när bergsmän uppräknas i tidens dalaurkunder, detta bevisar, att äfven de räknades såsom dalkarlar. Men med samma rätt kan slutas till att, så ofta »bönder, bokarlar ock menige allmoge» nämnas, när fråga är om Dalarnas insatser i tidens politiska förehafvanden, äfven bönderna haft del i dessa. Utan tvifvel ha de myndige och mera världserfarna bergsmännen därvid utöfvat ledarerollen.[2] Såsom Höjer påpekat, var det ur bergsmännens led som Sturarne och Gustaf Vasa erhöllo sina fogdar och underbefälhafvare — helt naturligt, ty till sådana uppdrag lämpade sig bergsmän bättre än vildmarkssocknarnas småbönder. Af betydelse voro nog också bergslagernas större ekonomiska resurser, och deras rytteri spelade säkert en afsevärd roll vid »resningarna». Denna roll får dock icke öfverskattas. Den revolution i krigsväsendet, som gjorde slut på det adliga rytteriets öfverlägsenhet, hade da tagit sin början i Europa. Den åstadkoms genom stora fotfolkshärar, försedda med kraftiga skjutvapen. Den fullbordades genom eldvapnets allmänna användning, men den förbereddes genom talrikt med armborst väpnadt fotfolk.[3] Det rytteri, som bergslagerna kunde uppställa, skulle svårligen ensamt mäktat göra sig gällande mot de danska kungarnas eller de unionellt sinnade stormännens större tillgång på tungt beväpnade ryttare, och bergslagerna skulle nog ej heller ensamma kunnat åstadkomma tillräckligt stora uppbåd af fotfolk med armborstbeväpning. Sådana kunde endast fås genom att bönderna drogos med i rörelsen — bönder från bergslagssocknarna (ty äfven där funnos jämte bergsmän bönder), men framför allt de jaktvana och härdade bönderna i Dalarnas bergssocknar.[4] Där ha också, som

[1] Se ofvan t. ex. ss. 243, 244, 247.

[2] »the godha men aff Kopperbergit them wij wiste haffua högxta röstana i idher landzenda», skref Gustaf Vasa den 21 maj 1532 till innebyggarne i bergslagen och menige Dalarna». Reg., VIII. s. 84. Det var också de, som hade vård om landskapssigillet. Se ofvan s. 235, n. 6.

[3] Jfr de engelska bågskyttarne under fransk-engelska hundraårskriget och de hussitiska bondehärarna.

[4] Jfr Dalvisan: »Snioskrafven och furufnatten rätt pilen han räckar

bekant, talrika fynd af pilspetsar gjorts och äfven armborst i ganska stort antal bevarats till vår tid. Sedd i denna belysning blir Dalarnas krigiska kraftutveckling vid medeltidens slut ett led i en allmän-europeisk företeelse. — Dalarnas »storhetstid» var ej ett verk af Dalarnas bönder ensamt, men ej heller blott af dess bergsmän, utan af båda folklagren tillsammans. Den möjliggjordes genom att där mer än på andra håll i det dåtida Sverige rådde sunda sociala förhållanden och fanns en landstingsorganisation, som åstadkom samverkan mellan en talrik fri och frihetsälskande bondebefolkning och en till ledning duglig minoritet.

Men om Dalarnas bergsmän spelade en så viktig politisk roll under senare delen af 1400- och början af 1500-talet, hvarför blef det sedan så tyst om dem i det offentliga lifvet? Ty så blef det. Den väsentligaste förklaringen synes mig vara, att landskapets på landstingsinstitutionen grundade själfstyrelse förföll. *En* orsak *härtill* utgjorde den nya kungliga lokalförvaltning, som kom till stånd under Vasatiden. Ett moment i denna var, att Dalarna, som förut ensamt eller tillika med Västmanland, bildat en administrativ enhet, af Gustaf Vasa uppdelades i flera små omedelbara fögderier, och Höjer (s. 41) anser, att konungens afsikt härmed var att tillintetgöra landskapets »politiska betydelse».[1]

uppå» (Svenska folkvisor, s. 467 o. 471), och den bekanta utsagon af de svenska herrarne till Jens Beldenacke hos Peder Swart (Edéns edit.), s. 20, att landsändan ofvan Långheden kunde uppsätta 20,000 man och att folket där vore vant vid ringa kräslighet; »de plägade mesta parten icke annet dricka än vatten, och när det var af nöden, kunde de ock låta sig benöja med barkbröd», hvilket allt tydligen afser öfre Dalarna.

[1] I sammanhang härmed har han fäst uppmärksamheten på det egendomliga i att en Nils Larsson, som 1542 uppträdde såsom fogde i Norberg, kort därefter, då fråga var att samla krigsfolk, fick skrifva till Norberg som till en främmande landsända. Jag tror mig funnit förklaringen härtill. Fogden Nils Larsson (Schack till Hornby) och den med knektvärfningen ombetrodde Nils Larsson (»lille») *voro antagligen olika personer*. Detta har ej heller i registret till Gustaf I:s registratur öfver allt observerats, men under den 2 aug. 1545 finnes i registraturet ett bref till en Nils N., som tydligen var fogde i Dalarna och just fogden Nils Larsson Schack — hvilket också registraturets utgifvare ansett troligt —, och i detta bref ges föreskrifter om en penningsumma, som varit afsedd att af »*salige* Nils Larsson» användas till värfning (Reg., XVII. s. 466). I ett bref af s. d. omtalas också dennes död (ibid., s. 465), och den 3 dec. (ibid., s. 580) skref Gustaf, att han ej visste, hvem som skulle taga befälet öfver det i Dalarna samlade manskapet, »sedan lille Nils Larsson död blef».

För min del tror jag dock ej, att konungen leddes af detta motiv, och ej heller att det var just detta moment i den nya förvaltningen, som blef ödesdigert för landstingsinstitutionen. De stora förvaltningsområdenas söndersprängning var ett led i konungens reform af *hela rikets* lokalförvaltning och riktades ej mot den provinsiella självstyrelsen utan mot medeltidens aristokratiska länsväsen, och när detta väl var öfvervunnet, återupprättades af Gustaf II Adolf och Axel Oxenstierna stora förvaltningsenheter (de n. v. länen). Äfven Dalarna blef enligt 1634 års R. F. ånyo en sådan, och det därpå gjorda men snart uppgifna försöket att skapa ett specifikt bergslagslän torde föranledts mer af ekonomiska än politiska motiv.[1] Hvad landstinget angår, var det af gammalt ej bundet vid fogdeförvaltningen utan vid lagmansinstitutionen, och då Dalarna fortfarande hade en lagman (med tiden en egen), skulle detsamma under dennes ledning trots splittringen i små fögderier (som för öfrigt ju snart åter bragtes under en högre enhet) mycket väl kunnat fortfarande fungera, om blott intresset därför ej förslappats. Men det var just, att intresset förgick, som förorsakade institutionens förfall, och härtill har man nog att söka orsaken i den nya förvaltningsorganisationen, men ej i dess administrativa detaljer utan i dess *allmänna* karaktär att vara effektiv och uppifrån behörigen kontrollerad. Till följd häraf syntes ej längre behöfligt hvarken för de styrande eller de styrda, att de senares medverkan togs i anspråk.[2]

Men det finnes en annan, ännu mer viktig orsak till förfallet af Dalarnas en gång så lifaktiga landstingsinrättning, och det var riksdagens kraftiga utveckling efter medlet af 1500-talet. Nyttan och betydelsen häraf kan ej sättas nog högt. Därigenom vann det folkliga riksenhetsverk, hvartill Engelbrekt gett uppslaget, organisatorisk fullbordan och fasthet. Men intresset för den folkliga cen-

[1] Se T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Kristinas förmyndare, s. 173.

[2] Hans Järtas frenetiska opposition 1823 mot att länens befolkning skulle medverka vid upprättandet af allmänna undsättningsanstalter utgör ett märkligt exempel på, huru ingrodd åsikten blef, att en god byråkratisk lokalförvaltning gjorde en folklig sådan obehöflig och var oförenlig därmed. Valda skrifter, II, ss. 241 o. f.

tralinstitutionen absorberade intresset för den folkliga lokala självstyrelsen, och detta var likà litet lyckligt, som att denna alldeles undansköts genom åvägabringandet af en bättre kunglig lokalförvaltning. Landstingen hade kunnat och bort få fortlefva, visserligen ej längre som organ för rikspolitik, men som organ för landskapens kommunala lif och såsom kraftkällor för det ändamålsenligare organ, som rikspolitiken erhållit i riksdagen. I stället förkväfdes de genom denna, så att de efter att ha sporadiskt begagnats som konkurrerande (för länen, ej för lagsagorna) skattebevillningsinstrument slutligen alldeles kommo ur bruk. Ett undantag härifrån utgjorde i någon mån endast Norrland (i Jämtland förekom landsting så sent som 1857) men icke Dalarna, ty de landstingsmöten, som där föregingo den stora Daldansen, hade en tillfällig och revolutionär karaktär. Nu var det på landstinget, som Dalarnas bergsmän förnämligast utöfvat sitt provinsiella ledarskap (haft de »högsta röstana», se ofvan s. 251, n. 2), och därför gick detta ledarskap om intet samtidigt med landstingsinstitutionens förfall. Visserligen kan det tyckas, som om en ersättning skulle vunnits genom riksdagens ökade betydelse, då bergsmännen voro representerade i denna. Men hvad betydde det för bergsmansklassens provinsiella ledarskap, att kopparbergsmännen fingo skicka *ett* ombud till borgarståndet (i lyckligaste fall ett eget, men ofta tillsammans med Falu borgerskap) eller att järnbergsmännen fingo inom sina tingslag vara med om att välja ombud till bondeståndet (efter 1634 högst ett från hvart) — hvad betydde detta, mot när bergsmännen genom att i mängd, kanske mangrant, infinna sig på Tuna ting kunde göra sig gällande såsom dettas förnämsta beståndsdel? Dessutom medförde fyrståndsindelningens fullständiga genomförande inom den på hela samhällsutvecklingen nu så kraftigt influerande riksdagen en afsevärd förskjutning i bergsmännens sociala ställning.

Till följd af sin representation i riksdagen och från medlet af 1600-talet i allmänhet bosatta i sin till staden Falun förvandlade gamla handelsplats, framstodo *kopparbergsmännen* nu mera för den allmänna åskådningen såsom medlemmar af det från bönderna skarpt afsöndrade borgarståndet. Samtidigt upphörde de att vara »matfäder», som

direkt försågo öfre Dalarnas bönder med förnödenheter i utbyte mot åt sig förrättadt arbete;[1] »bondhandeln» öfvergick nämligen i kraft af stadsprivilegierna till Faluköpmännen. Allt detta bidrog också till att upplösa det gamla sambandet mellan dalallmogen och kopparbergsmännen och göra slut på de senares ledarskap.[2]

Hvad åter *järnbergsmännen* angår, blefvo de såsom bosatta på landet och delaktiga af representationsrätten i bondeståndet nu mera ansedda som bönder (om också med en viss differentiering), hvilket för dem innebar en social nedgång. Visserligen adlades några familjer från järnbergslagerna (liksom från kopparbergslagen) och fingo del i riddarhusets politiska maktställning, men därigenom bröts sambandet mellan dem och deras förra klass, och i allmänhet upphörde de adlade bergsmännen eller deras ättlingar att vara brukande bergsmän; de blefvo riksämbetsmän i stället för landskapskoryféer.

När dalallmogen under slutet af 1500-talet och under 1600-talet hade behof af ledare, sökte den också och fann sådana ej bland bergsmännen utan bland de myndiga och dugande prästmän, som då tack vare reformationen verkade i Dalarna, ofta genom familjeband fästa vid sin bygd. Såsom exempel härpå må blott erinras om Leksandsprosten Elaus Terserus' uppträdande under Näftåget och om Buskovius' (»Vår Daniels») anförareskap vid Särnas eröfring. Belysande är ock, att det var ur den förres hem, som den kraftfulle kämpen mot 1600-talets adelsvälde, biskop J. Terserus utgick.

Den i politiskt hänseende undanskjutna ställning, hvari

---

[1] Se ofvan s. 239.

[2] Afsikten med Faluns organiserande som stad var, att bergsmännen skulle förmås att flytta in dit från sina förut »här och där i skogsmarken» belägna gårdar. Bergsmännen och de egentliga borgarne bildade hvar sitt »gille», båda med burskap, så till vida förenade, att borgmästarne tillika skulle vara bergmästare och de förnämsta borgarne bergsmän. Bergsmansgillet skulle vara det förnämsta, men borgarne slogo under sig all handel med spannmål och viktualier och fingo därigenom öfvertaget. Till följd af den därigenom uppkomna motsättningen skildes de båda gillena fullständigt 1662, men 1720 ingicks ny förening. Enligt denna skulle handlande borgare äga grufdelar och de i staden bosatta bergsmännen (men endast de) få idka borgerlig näring. Från sitt »magasin» ägde bergslagen såsom korporation att sälja viktualier och tyg till sitt eget folk samt dessutom idka grosshandel (men blott sådan) med specerier, vin och småkram, Hammarström, a. a., I, ss. 217 o. f. och Hülphers, Dagbok, ss. 348 o. f.

bergsmännen sålunda råkade, ger också en förklaring till att deras betydelsefulla insats i vår historia under »Dalarnas storhetstid» med tiden råkade i glömska. När ett historiskt intresse för denna tid vaknade, då var det icke de nu mera undanskymda och under alldagliga förhållanden lefvande bergsmännen som fänglade fantasien, utan öfre Dalarnas bönder med deras pittoreska dräkter och intressanta sedvänjor, och så uppkom den först genom Höjer och Schück undanröjda missuppfattningen, att de senare hade *hela* förtjänsten af de stordåd, som dalkarlarna en gång utfört.

Emellertid vore det orätt att tro, det bergsmännen under sin glömskas tid voro en betydelselös klass. I sina *kommuner* ha burgna och myndiga bergsmän utöfvat stort inflytande; tack vare bergsmansklassens idoghet blomstrade fortfarande den för Sverige så viktiga bergshandteringen, och bergsmännens hemlif, ehuru ofta anordnadt på bondevis, stod dock vanligen på en högre nivå än de vanliga böndernas. Från aktningsvärda bergsmanshem utgingo eller härstammade flera stormän, som spridt glans både öfver Dalabygderna och fäderneslandet i dess helhet — en Stjernhjelm, Stjernhöök, Svedberg, och flera af Dalarnas betydande prästfamiljer hade bergsmansblod i sina ådror.[1]

Det kan synas, som om stångjärnstillverkningens införande i Sverige och den däraf föranledda uppkomsten af stora järnbruk under 1600- och 1700-talen skulle medfört en social höjning inom järnbergsmännens klass. Men de nya anläggningarna kräfde större kapitalstyrka och väl äfven affärsvana än som disponerades af bergsmännen i gemen, och de åvägabragtes därför vanligen af adelsmän eller köpmän såsom »brukspatroner».[2] Ofta anlades bruken ej ens i bergsla-

[1] Stjernhöök var t. ex. sonson till bergsmannen Peder, son till den bekante Peder Svensson i Vibberboda. Från en dotter till denne Peder Pedersson härstammar Svedeliska släkten. Jesper Svedberg, själf utgången ur ett kopparbergsmanshem, var dotterdotterson till en bergsmansdotter, och från henne härstammade också Moraprosten Jakob Boëthius i tredje led. Biskop Tersercus' moder var dotter till en präst af Svinhufvudarnes bergsmansläkt.

[2] Myndigheterna ville helst af köpmän. Adelsmännen ansågos till följd af sin statstjänst mindre lämpliga därför. Af de »gemena bergsmännen», hvilka liksom bönderna själfva deltogo i arbetet, ville man däremot, att råvarorna — tackjärn och kol — skulle tillhandahållas bruken. Se betänkande 1652 af presidenten i bergskollegiet, landshöfdingen i Dalarna Erik Fleming och assessorn Chr. Bonde i »Ett principbetänkande om bergshandteringen från midten af 1600-talet» af Sam Clason (i Bih. till Järnkontorets annaler 1901). Den i texten uttalade åsikten, att de ofrälse anläggarne af de

gerna utan i kolproducerande skogstrakter. Denna nya bergsbruksidkande klass gjorde Sverige till en stormakt inom järntillverkningen, och genom sina anläggningar befordrade den kraftigt kulturens utbredning till vårt lands obygder — ej minst Dalarna.[1] Med den gamla bergsmansklassen hade den (hvarken brukspatronerna själfva eller deras inspektorer och bokhållare) emellertid ej något sammanhang, utan var en »herreklass», socialt höjd öfver den förra och å andra sidan saknande det politiska inflytande, som förr utöfvats af bergsmansklassens spetsar. Det fanns intet landsting, hvari bruksherrarna kunde göra sig gällande, och såsom varande »ofrälse ståndspersoner» voro många af dem länge beröfvade möjlighet att genom riksdagsmannaskap inverka på rikspolitiken, en möjlighet som däremot de »gemena bergsmännen» hade.[2] I ett visst sammanhang härmed stod nog, att det var ofrälse brukspatroner, som, när sådana till sist vunno tillträde till ståndsriksdagen, mest bidrogo till omstörtande af ståndsförfattningen, som så länge missgynnat deras klass.

Ej heller erhöllo Dalarnas bruksherrar det inflytande på landskapets bönder, som bergsmännen utöfvat.[3] Upp-

stora bruken voro köpmän och ej bergsmän, afser 1600- och 1700-talen. Under 1800-talet blefvo nog många bergsmän »brukspatroner». Ett typiskt exempel härpå (ehuru från ett annat landskap) kan ses i skriften: Ramsbergs bruk och dess ägare 1810—1910, af K. Beckman och A. Bäckström (1910). Där (s. 17 o. f.) finns emellertid också ett intressant vittnesbörd om motsättningen mellan bergsmän och bruksägare. Erik Ericsson, som vid 1809 års riksdag var medlem af bondeståndet såsom representant för Nya Kopparbergets bergslagsbygd och som själf sedan skulle bli »brukspatron», yrkade nämligen vid ifrågavarande riksdag, att bergsmanshemman ej skulle få inköpas af bruksägare utan endast af allmogemän. Trots myndigheternas önskan, att bruksrörelsen skulle bedrifvas af köpmän och ej af adelsmän, voro enligt K. U. vid 1817 års riksdag 3/5 af bruken då i adliga händer. — Bergsmän och brukspatroner hade olika dräkt. Bergsmansrocken påminte om en prästrock, brukspatronsrocken om adelsuniformen. Den senare är beskrifven och afbildad i boken om Ramsberg.

[1] Jfr E. G. Geijer, Saml. skr. (1875), I, s. 5: »Järnet har brutit bygd».

[2] Betecknande är, att, när brukspatroner omsider fingo tillträde till riksdagen, de där placerades i ett annat stånd än järnbergsmännen.

[3] »Bokhållaren» Schedins befäl vid 1743 års dalresning berodde nog ej på en atavistisk benägenhet hos Dalarnas bönder att låta sig ledas af bergsmän (jfr Höjer, s. 53), utan enligt Schedins egen utsago därpå, att han såsom f. d. militär af dem ansågs ha befälsegenskaper och därför tvangs att föra dem an. Bondeson från Schedvi, hade Schedin under Karl XII:s krig varit furir vid Dalregementet; efter freden gift sig i Falun och en tid där verkligen varit brukande bergsman (möjligen till följd af arf med hustrun); 1734 låtit förmå sig att taga anställning i preussisk krigstjänst, men rymt hem, när han ej enligt värfvarens löfte fick bli korpral. Han erhöll då något slags befattning under bergsstaten i Falun, men blef sedan inspektor vid

komsten af en järnindustri i stort medförde betydande fördelar för bondebefolkningen, ej minst i Siljanssocknarna, genom att skaffa den arbetsförtjänster (med kolning och körslor), men å andra sidan gafs härigenom anledning till ekonomiska intressekonflikter, som i förening med den sociala klyftan omöjliggjorde ett sådant patriarkaliskt förhållande, som rådt mellan bergsmän och bönder.[1] Fråga är, om man ej i dessa konflikter får se en väsentlig orsak till det i Dalarna blott allt för ofta framträdande »herrehatet», ty detta kan ej här såsom i andra landsändar ha uppstått genom adelsförtryck, då frälsegods knappast funnos, åtminstone ej i Siljanstrakten, och hela landskapet i sin egenskap af »förbuden (bergslags)ort» i stort sedt undgick 1600-talets för bondefriheten farliga förläningsväsen.[2]

Till följd af den moderna industriens behof af massproduktion och det däraf nödvändiggjorda bolagsväsendet är nu både bergsmännens och brukspatronernas saga all inom den svenska bergshandteringen.

Insjöns i Åls socken belägna koppargrufva, som då ägdes af ett konsortium bestående af bergmästaren Benzel(stjerna) och några Falubor. Denna befattning innehade han vid upprorets utbrott. Hustrun var då svagsint. Enl. ransakningen med Schedin i Handl. rör. Dalupproret i Riksark.

[1] Härmed förnekas ej, att allmogen kunnat inse, att äfven den hade fördelar af bruksdriften. Ett vackert exempel på erkännande häraf gafs, då i början af 1800-talet en eldsvåda öfvergick Furudals bruk i Ore. För att ägaren, brukspatron I. G. Clason, skulle kunna fortsätta bruksrörelsen, erbjödo sig bönderna från trakten att utan ersättning göra dagsverken till skadans reparerande. (Meddelande af brukspatron Clasons son, framlidne professor Edvard Clason.)

[2] Se härom S. Clason, Reduktionens förhistoria, ss. 263 o. f.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Erik Pukes släkt.

I sin historia uppger Ericus Olai, att Engelbrekts vän och Karl Knutssons fiende Erik Puke var son till Upplandslagmannen Nils Gustafsson (Båt). För en nära frändskap mellan de två stormännen talar obestridligen den roll af Engelbrekts anhängare, som båda spelade på ett tidigt stadium af folkresningen. Sedan Västerås tagits, blir Nils Gustafsson höfvitsman därstädes. Om Erik Puke berättar Rimkrönikan[1]:

Til norbotn han [Engelbrekt] tha breff sänder
at antworda erik pwke j händer
och bath honom stadelica medh sik holla:
al norland vnte han honom wolla.
Tha erik puke thet hörde,
swa gladelica han thet giorde.
Korsholm haffde han tha jnne
pa herra niclis veghna at thy sinne.

Det är intet skäl att betvifla dessa Rimkrönikans uppgifter. Att Nils Gustafsson i sin egenskap af Upplands lagman hade förläningar i rikets norra del, är ju ganska naturligt. Åtminstone veta vi, att han 1413 satt inne med Umeå socken med dess laxfisken,[2] och att han 1424 på tinget i Piteå bekräftade birkarlarnas gamla privilegier,[3] ett besök, alltför sällsynt i dessa trakter, för att det icke skulle behöfva förklaras ur Nils Gustafssons personliga intressen i öfre Norrland.[4] För Rimkrönikans absoluta trovärdighet talar också, att den från fortsättningen af dess skildring af det norrländska upproret kände Elof Diäkn (eleff diägn) nämnes som lag-

---

[1] Karlskrönikan, Klemmings upplaga, vers 948—955. Interpunkteringen af undertecknad.
[2] Bureus' utdrag af Erik af Pommerns jordebok i Sumlen. Bidrag till Svenska landsmålen, Bih. 1.
[3] Handlingar till Skandinaviens historia, XXIX, s. 26 ff.
[4] Jfr Styffe, Skandinavien under unionstiden (2 uppl.), s. 397.

mans domhafvande i Hälsingland i ett af honom 1437 på tinget i Segerstad utfärdadt dombref.[1] Det är således att taga för gifvet, att Nils Gustafsson under en följd af år innehaft Korsholms län, d. v. s. Öster- och Västerbotten, och att Erik Puke, som för hans räkning förvaltade förläningen ifråga, vunnits för Engelbrekts sak närmast genom Upplandslagmannen. Allt detta tyder ju på ett synnerligen nära föhållande dem emellan.

Redan i samtida källor talas f. ö. om Erik Puke som son af Nils Gustafsson. I slutet af 1435 nämnes i ett bref Pukes *fader:* han namnges visserligen icke, men af sammanhanget är alldeles klart, att Nils Gustafsson åsyftas.[2] Här föreligger ett rätt betydelsefullt faktum, till synes icke åberopadt under den föregående diskussionen i frågan; det står fast, att Puke gaf Nils Gustafsson fadersnamn, hvarmed ju dock spörsmålet om blodsbandet dem emellan icke är afgjordt. Något senare — af 1463 — är ett af K. H. Karlsson påpekadt gåfvobref, som rör en själagift för bl. a. herr Nils Gustafsson och — så heter det uttryckligen — dennes *son* Erik Puke.[3] Karlsson antager, att den senare fått namnet Erik och antagit tillnamnet Puke efter sin släkting marsken Erik Kettilsson Puke († 1396), och vågar den gissningen, att han varit gift med en dotter (Birgitta?) till riddaren Nils Erengisleson till Hammersta; med henne skulle han ha haft sonen Gustaf Eriksson Puke.[4]

Emellertid har man både före och efter framläggandet af Karlssons bidrag bestridt riktigheten af Ericus Olai's utsago. I flera privata urkunder från 1430-talet framskymtar nämligen en Erik (Pedersson) Puke, son till väpnaren Peder Ragvaldsson.[5] Att denne icke kan ha varit Engelbrekts ryktbare vän menade sig Karlsson ha ådagalagt genom att framhäfva en urkund af år 1444, således åtskilligt efter folkhöfdingen Erik Pukes död, där denne Erik Pedersson Puke nämnes som ännu lefvande.[6] Hans slutsats blir alltså, att vi ha att antaga tillvaron af tvenne Pukar med förnamnet Erik: Erik Nilsson och Erik Pedersson.

I sin bok »Om Engelbrekt, Erik Puke och Karl Knutsson, som blef kung» har Lundegård utförligt sysslat med Erik Pukes släktskapsförhållanden och därvid — tyvärr knappast i klart dokumenterad form — framlagt åtskilliga intressanta påpekanden.[7] En

---

[1] Den 19 febr. 1437. Orig. på papper i Vitterhets-, Hist.- och Antikvitetsakademien, deposition i RA.

[2] Bref af november eller december 1435. Hist. Handl., VII, s. 12—14.

[3] Strödda genealogiska anteckningar, 1. Svenska autografsällskapets tidskrift, 2 (1891), s. 68—69.

[4] Några anteckningar från 1400-talet om Trolle-släkten. Ibid., 1 (1886), s. 169, n. 4.

[5] Om dennes släktförhållanden jfr stamtaflan hos E. H[ildebran]d. Ärkebiskop Tord Pederssons slägt, Hist. Tidskr. 1881, s. 199.

[6] Jfr not 3.

[7] A. a., s. 246—260. Jfr tabell 1. Puke-ätten.

resumé af hans bevisföring är här icke möjlig; det må vara nog att hänvisa till hans vidlyftiga släkttaflor. Kärnpunkten är för honom den nära frändskapen mellan de i Bo Jonsson Grips arf intresserade ätterna. Hans resultat blir, att man endast har att räkna med *en* Erik Puke, Peder Ragvaldssons son; på denna väg ledes han då till antagandet, att årtalet för den urkund, som synes styrka tillvaron af en Erik Pedersson Puke fram på 1440-talet, måste bero på en misskrifning. Han låter Puke två gånger vara gift: första gången antagligen med riddaren Knut Bossons (Griphufvud) dotter Anna, andra gången med Birgitta Bengtsdotter (Båt), som lefde ännu 1457; ifråga om det senare giftermålet följer Lundegård de anteckningar, K. H. Karlsson efterlämnat.

Här skall påpekas en omständighet, som synes omöjliggöra Lundegårds antagande.

Bland de lekmannasystrar, som 1473 intogos i Helga Lekamens gille i Stockholm, påträffa vi »*Frv Anna Eric Pukas*». Det uppges, att hon blef medlem af gillet »*in extremis*», hvaraf är klart, att hon samma år eller kort förut aflidit.[1] Häraf synes följa den möjligheten, att hon vid ifrågavarande tidpunkt var en äldre dam; mycket talar för, att hon är den Anna Knutsdotter, som Lundegård antager som Erik Pukes första hustru. Men tydligen var i så fall hon hans enda; fru Birgitta af 1457 och fru Anna af 1473 kunna ej båda ha varit samme Erik Pukes gemåler. Allt pekar på, att vi fortfarande måste erkänna Erik Pedersson Puke vid sidan af Erik Puke.

Resultatet är visserligen endast negativt, och vi sakna möjligheter att med ledning däraf göra några bindande, säkra slutsatser. Schück har nyligen i sin bekanta Engelbrektsbok framställt det förmodandet, att Erik *Pedersson* Puke skulle varit Nils Gustafssons svärson.[2] Håller hvad ofvan anförts streck, måste detta antagande förfalla. Man synes alltjämt vara oförhindrad att tro på den bokstafliga sanningen af Ericus Olai's uppgift. Tilläfventyrs skulle man också kunna våga den gissningen, att Erik Puke varit son af Nils Gustafssons fullständigt okända andra gemål i ett hennes föregående gifte.[3] De frändskapsband, Lundegård lyckas leda i bevis, förefalla nämligen icke vara starka nog att förklara, att både samtiden och närmast följande generation kunde i herr Nils se Erik Pukes fader.

Nils Ahnlund.

[1] Helga Lekamens gilles handlingar, 1. Kungl. Bibl.
[2] Schück, Engelbrekt, s. 123.
[3] Lundegård har på goda grunder gjort sannolikt, att Nils Gustafsson varit tre gånger gift; hans första hustru anges nämligen som död 1401, och tjugusju år senare träder han i nytt äktenskap. A. a., s. 257—258.

Regeringsformen 1809.

Anders af Håkansons första utkast.

I våras påträffade jag i riksarkivet tillfälligtvis[1] ett koncept till regeringsform, utgörande åtta folio-ark, vikna längs midten och upptagande å sidornas ena hälft själfva texten och å den andra halfvan ändringar och tillägg. Innehållet fanns nära ansluta sig till af Håkansons förslag. Företagna stiljämförelser röjde utan allt tvifvel dennes hand öfverallt i hufvudtexten, och ehuru sedermera vid åtminstone ett par olika tillfällen ändringar gjorts med annan penna, syntes handen äfven då snarare varit hans egen än någon annans af dem, som eljest veterligen haft med hans förslag att skaffa. Konceptets beskaffenhet — särskildt de icke färdigskrifna ord, som i löpande text strukits, — visar, att detta är det ursprungliga utkastet, som äfven med gjorda ändringar icke oväsentligt skiljer sig från de förut kända exemplaren af samma förslag.

De särskilda skedena af textens utformning har det synts önskligt att vid utgifvandet göra tydliga. Den först nedkastade texten, som här lagts till grund, är satt med vanlig antikva. Alla tillägg utöfver denna äro utmärkta genom kursiv stil, dess gröfre ju senare, jämförelsevis, tilläggen blifvit gjorda. Inom klammer är satt, hvad som i konceptet är öfverstruket, och af detta är med mindre stil (»petit») återgifvet det, som egentligen aldrig ingått i den verkliga texten utan genast efter nedskrifvandet strukits, innan ordet eller satsen ens afslutats, d. v. s. skriffel o. d. Stor bokstaf har ändrats till liten utom i namn, i början af mening samt i orden Konungen och Rikets Ständer; skiljetecknens användning, i konceptet fullkomligt regellös, närmats nutidens.

Kursiverade siffror inom parentes vid slutet af hvar § hänvisa till motsvarande § i det af lektor N. Höjer i denna tidskrift (årg. 1910, sid. 109 ff.) tryckta slutliga förslaget, hvars §§ 20 och 30 i förra afdelningen emellertid sakna motsvarighet här.

1:sta afdelningen.

[**Om Konungamagten, dess rättigheter och gränser.**] ***Om Konungen, dess styrelse och magt samt de vårk*** [*som*] ***honom närmast häruti biträda.***

1 §

Konungen skall altid vara af den evangeliska lutherska läran, sådan som den uti ausburgiska(!) bekännelsen samt Upsala mötes beslut af år 1593 antagen och förklarad är. (*1*)

[1] Fyndet förekom bland koncept till propositioner rörande regeringsformen till riksdagen i Örebro 1812, bland hvilka af Håkansons hand icke för öfrigt spåras. (Handlingen förvaras numera tillsammans med andra förslag till regeringsform bland 1809 års riksdagshandlingar.)

2 §

Sveriges rike är och förblifver et arfrike, med den [successions] ordning *i succession[s]-en efter förstfödlo(!)rät'en*, som Västerås arf-förening af år 1544 och Norrköpings beslut af år 1604 [stadga och föreskrifva.] *i detta afseende utstaka.* (*2*)

3 §

Konungen äger styra riket, på sätt denne regeringsform utstakar, han och ingen annan. Hans person är emot alt åtal oförkränkt, hans gjerningar icke underkastade hvarken pröfning eller bedömmande, *till ansvar.* (*3*)

4 §

Uti Konungens magt ligger at [sluta] *ingå* afhandlingar och förbund med främmande magter, at börja krig och sluta fred. (*4*)

5 §

Konungen tillkommer at göra nåd, återgifva ära, lif och gods då det förvärkat blifvit. (—)

6 §

Konungen utnämner och befordrar *af infödde svenske män* till alla *de* tjenster, högre och lägre, hvilka äro af den egenskap at de med Konungens fullmagt förses, *fästande dervid endast afseende på förtjenst och skickelighet* [*utan at börd eller födsell af olika stånd må i vägen ligga*], [*efter*] *sedan vederbörande med förslag inkommit, där sådane hittills fådt äga rum.*[1] (*5*)

7 §

Till ärkebiskop och biskopar, [vid] *med* hvilkas val förhålles efter, förra vanligheten, utnämner [Kongl. M:t] *Konungen* en af de tre, som föreslagne blifvit. (*6*)

8 §

De så kallade consistoriele gälld varde vid deras val-rätt bibehållne. (*7*)

9 §

Städernes borgerskap åtniute framgent den rättighet de hittills innehaft, at välja till förslag på borgmästare, då [Kongl. M:t] *Konungen* [uttager] utnämner en af de tre, som föreslagne blifvit. På samma sätt förhålles med rådmäns- *och magistrats-secreterare*-sysslorna i Stockholm. (*8*)

[1] Orden *efter . . . . rum*, som först insatts efter *förses*, böra, då införingstecknet där öfverkorsats, hänföras till insigneringstecknet för orden *af olika stånd*, hvilket, ehuru dessa ord, jämte omgifvande, strukits, likväl kvarstår.

10 §

Konungen uphöyer till adeligit stånd och värde de, som genom trohet, tapperhet och dygd, lärdom, ärfarenhet och nitiske tjenster gordt sig af Konung och rike väl-förtjente. Konungen benådar med grefveligit och friherreligt stånd de, som genom stora och utmärkta förtjenster [sådant] der till värdige anses. (*9*)

11 §

Rikets krigsmagt till lands och sjös [,med alt hvad dertill hörer,] är under Konungens befäl; honom allena äro de *alle* lydnad *och hörsamhet* [*skyldig*] skyldige. (*10*)

12 §

Konungens hof står under dess enskilte styrelse, kunnande ändra [och] rätta och förordna hvad honom häruti godt synes. (*11*)

13 §[1]

Öfverståthållaren [och] underståthållaren *och politie-mästaren* i Stockholm, landshöfdingar och ståthållare i landet, capteulieutenanten och officerare vid lifdrabanterne, alle öfverstar vid regementerne, presidenterne i collegierne, *justitiæ-cancelleren*, cheferne *för förvaltningen af sjöärenderne*, för artillerie-, fortifications-, *fältmätnings- och sjömätnings*[*väsendet*] väsendet, generaler och amiraler af alla grader, generaladjutanter, öfveradjutanter, commendanter uti fästningar, ministrar och sändebud till främmande hof, äro alle förtroende-tjenster, hvilka [Kongl.] Konungen till- och afsätter, såsom honom godt synes. (*12*)

14 §

Ingen som domare-ämbete bekläder, kan utan laga ransakning och dom *eller egen ansökan* derifrån blifva *flyttad eller* skilgd. (*13*)

§

Konungen bör rätt [*r*] *och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt* hindra och *förbjuda* [*och förekomma*], *ingen fordärfva eller fördärfva låta till lif, ära*, personlig frihet[2] *och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen afhända eller afhända låta nogot gods, löst eller fast, utan laga* ransakning och *dom* [*och ransakning*] *i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskrifva;* ***och at hvar och en varder dömd af den domstol, hvarunder han rätteligen lyder.*** (*14*)

15 §

Högsta domsrätten uti [mål, som till] justitiæ-[revisionen höra.] *ärenden*[, *hvartill äfven räknas de, som ifrån krigshofrätten eller*

[1] Här framför står i brädden: N:o 4.

[2] Orden *personlig frihet* ha först, af misstag, insatts efter *ingen fördärfva*, men där genast strukits.

general-krigsrätter inkomma,] skall [tillkomma] *updragas* 12 lagkunnige män, hvilka efter [fullgörande af] *det de fullgordt* hvad författningarna före*skrifva*[1] dem, som uti domare-ämbeten kunna nyttjas, uti sådan befattning [oläsl. ord] ådagalagdt insigter, ärfarenhet och oklandrat förhållande. Hälften af dem skall bestå af frälse och hälften af sådane, som icke adelskap innehafva. *Med domfört antal förhålles efter lag, och kunna eij* [*mer*] *fler än 4 frälse män och et lika antal af de öfrige på en gång uti domslutet* [*del-*]*taga del.* De äro rikets öfver-dommare och kallas Konungens högste domstol. *Den tillhörer äfven at uptaga och pröfva alla ansökningar om resning eller förutan tids återställande samt förklaringar öfver lagen i alla mål, som icke till hushollds-ärenden räknas.* (*15*, *16*, *17*, *19*)

16 §[2]

Konungen äger uti denne högste domstol 2:ne röster uti alla mål, hvilkas föredragning Konungen behagar uti domstolen öfvervara. *Börande* [*dock*] *alla uti* [*förest.(?)*] *föregående* [*oläsl. ord*] *§ omförmälte ärender hos Konungen anmälas och Konungens röster deruti inhemtade*[3] *lika som uti förklaringar öfver lagen.* (*18*)

17 §

Desse rikets öfver-dommare utnämnas af Konungen, *sedan statsrådet förslag på tjenlige personer upgifvit*, tagandes dertill *endast* infödde svenske män af den evangeliska lutherska trosbekännelsen. *De kunna inga andra* [*tjenster*] *ämbeten derjemte innehafva eller bekläda.* (*21*)

18 §[4]

Nedre justitiæ-revisionen kommer at blifva beständande, och de ledamöter [*till antalet 6*], som den utgöra, at såsom domare anses. De skola äfven vara infödde svenske män [och] af lutherska läran *och just:råd(?) kallas, hälften bestå af frälse män och andra hälften af sådane, som icke adelskap innehafva*]. (*22*)

19 §

Till biträde vid de öfrige regerings-ärenders hanterande utväljer Konungen et statsråd af sådane infödde svenske män [*af*] *och lutherska läran*, som igenom kundskaper,[5] mogen ärfarenhet och redelig vandel gordt sig förtjente af *sådan* Konungens nåd och förtroende samt det allmännas agtning. (*23*)

20 §

Ledamöterne af detta statsråd skola vara 12, på det sätt at 4 bekläda statsministers-ämbeten, nemligen 1 justitiæ-minister, [som är

[1] Ordets senare del *-skrifva* uteglömd, senare tillskrifven.
[2] I brädden vid denna § står: N:o 1.
[3] Ordet *blifva* torde här böra inskjutas.
[4] I brädden af denna § står: N:o 2.
[5] Här finnes ett öfverstruket införingstecken.

Konungens högste ombudsman eller justitiæ-canceller] *som altid är ordförande och en af ledamöterne i högste domstolen*, 1 statsminister för utrikes ärenderne, 1 för krigs-ärenderne samt 1 för inrikes civil-ärenderne. De [äga lika värdighet med fordom riksens råd] *innehafva rikets högsta värdigheter.* Af de öfrige 8 ledamöter, hvilka statsråd kallas och inga andra ämbeten *derjemte* kunna innehafva eller bekläda, skola fyra hafva tjent i militair-, [samt] deraf en vid sjö-väsendet, samt fyra uti civile beställningar. (*24*)

21 §

Med undantag af ministeriele ärender,[1] befordringar och commando-mål låter Konungen uti statsrådet sig föredraga, hvad till regeringens utöfvande hörer, efter den fördelning af göromålen, inom statsrådet, den Konungen föreskrifver och förordnar och hvilken så inrättas, at altid den statsminister, till hvars fördelning målet hörer, samt minst 2:ne statsråder [altid] äro tillstädes, tagande Konungen i deras närvaro dess höga beslut. (*25*)

22 §

Uti ministeriele ärender, befordringar samt commando-mål är altid den statsminister närvarande, som [desse ärender] med desse ärender befattning äger. (*26*)

§

Vid föredragningen af justitiæ-ärender äro justitiæ-statministern, åtminstone et statsråd samt 2:ne af högste domstolens ledamöter tillstädes. (*27*)

23 §

Uti alle mål, hvilka antingen uti statsrådet gemensamt eller uti dess fördelningar eller serskilt efter 22 § hos Konungen förekomma, skall protocoll hållas samt de närvarande statsministrar eller statsråd *eller högste domstolens ledamöter* vara ovillkorligen förbundne deras [underdåniga] tankar och meningar yttra och förklara; Konungen dock obehindrad at taga det beslut, [honom nyttigast synes] *han för godt finner.* Där ingen serskilt tanke eller mening finnes anförd, anses [statsrådet] *de närvarande* hafva det tagne beslut tillstyrkt. (*28*)

24 §

Alle mål af vigt, innefattande [rik] sådant som rörer [*antingen krigs förklarande eller freds afslutande el er*] rikets allmänna styrelse, nya författningars vidtagande, uphäfvande eller afskaffande af de redan gorda, nya allmänna inrättningar uti krigs- eller civile styrelse-grenar[, armeens upbrott, flottans utrustande] m. m. [sådant] *af denne eller därmed i sammanhang stående allmänare beskaffenhet,* låter [Kongl.] Konungen uti alle närvarande statsministrars och stats-

[1] Här förekommer ett öfverstruket införingstecken.

råds [når-] *öfver*-varo *och hvaraf minst 8 böra vara tillstädes*, [sig föredraga] *förekomma* samt där dess beslut [tillkän] kundgör, hvarvid statsrådet har at i agttaga hvad 23 § föreskrifver. (*29*)

25 §[1]

Vill Konungen utrikes resa företaga, meddele statsrådet denne sin föresats och inhämte dess tankar deröfver på sätt föregående § omtalar. Besluter Konungen derefter sådan resa och den värkställer, befatte sig icke Konungen med rikets styrelse eller utöfvande af den kungeliga magten under dess utrikes vistande, utan före statsrådet, under sådan Konungens frånvaro, regeringen i Konungens namn med all den rätt, som denne regerings-form innehåller. Dock må eij statsrådet adeliget namn och värdighet meddela eller till grefveliget och friherreligt stånd nogon uphöya *eller riddare-värdigheten utdela*, äfvensom alla lediga sysslor icke utan tills vidare kunna förvaltas af dem, som statsrådet der till förordnar.

Huru förhållas skall, därest Konungen längre tid än 12 månader utom riket vistande blifver, derom varder här nedanföre stadgat. (*39*)

26 §

Till lättnad [uti] *vid* ärendernes föredragande hos Konungen uti statsrådet, skall en civil revision finnas, där alle krigs- och cammar-ärender förekomma, beredas och med civil-revisionens [ledamöters] yttrande hos Konungen anmälas. (*31*)

27 §

Denne civil-revision skall bestå af en statssecreterare för krigs- och en för camar-ärender samt [4] *6* cancellie-råd, af hvilka [endast] *senare* [2] *3* kunna vara af adeligit stånd, *och de öfrige af sådane, som icke adelskap innehafva*. (*32*)

28 §

De ministeriele ärender låter Konungen handhafva och bereda på sätt honom lämpeligast synes. (*33*)

29 §

Hvad Konungen uti sådane [mål] *ärender* besluter, vill Konungen låta komma till statsrådets kundskap, på det kännedommen af rikets alla styrelse-grenar icke måtte af statsrådet saknas. (*34*)

30 §

Justitiæ-[ministern]*cancelleren*, som är Konungens högste ombudsman *och altid bör vara* [*en*] *lagfaren* [*man*], *i domare-ämbeten nyttjad*, åligger, [at] hafva tillsyn öfver rätvisans handhafvande, [lagars och författningars efterlefnad, fullgörande af ämbetsmanna-pligter, bibehållande af ordning, allmän säkerhet och hvar mans rätt, öfver

[1] Framför denna § står: N:o 3 (ändradt från N:o 2).

hela riket] *med det mera dertill hörer*, efter den instruction Konungen för [denne statsminister] *honom* utfärdar; och i kraft af detta vigtiga och angelägna kall, skall han [i synnerhet] *äfven* sträcka sin oafbrutna upmärksamhet till högsta domstolen, så at lag och rätvisa blifva *enda* grunder för denne domstols beslut, [så(?)] och alla rikets medlemmar af alla villkor och stånd, utan väld, manna-mohn, egennytta eller hvad det vara må, niuta deras rätt och blifva trygge till lif, ägendom och välfärd, under lagens mägtiga beskydd. (*37*)

31 §

I detta afseende bör [denne statsminister] *han* [altid] öfvervara *föredragningarne i* högste domstolen[s göromål], så ofta hans öfriga göromål sådant medgifver, samt i alla fall om domstolens åtgjerder och beslut taga säker och fullständig kännedom; och i den oförmodade händelse, det förhållande skulle inträffa, at antingen hela domstolen eller [nogre] *af* dess ledamöter, flere eller färre, funnos hafva [ut] deras domslut afvikit ifrån klar lag, vrängt rätvisan, befordrat orätvisa och således kränkt den heligaste af alla rättigheter, hägn af lagen och dess ostörda åtniutande,] *för mutor* [*gifvit*] *fält orätt domslut eller så vrångt dömt, at nogon derigenom emot lag mistat eller kunnat mista lif eller ära*, då skall justitiæ-[ministern]*cancelleren* sådant hos Konungen anmäla samt vid den rikets domstol, som här nedanföre kommer at omtalas, den felagtige under tilltal ställa samt till ansvar efter Sveriges lag befordra. (*38*)

32 §

Med statsministrarnes, statsrådens, statssecreterarnes och cancellirådens [*af*] *till- och afsättande förhålles lika som uti 13 § är utstakat.* (*35*)

§

Inge andre ämbets- och tjenste-män, än de som nämde äro, i hvad befattning som hälst, och med fullmagter försedde äro, kunna utan laga ransakning och dom afsättas eller från tjensterna skiljas. (*36*)

[32] *33 §*

Dör Konung, [då] *förr än* tronföljare [ännu omyndig är, som icke] myndiga år uppnådt, som är 18 år, då föres regements-styrelsen af statsministrarne och statsrådet, med full kongl. magt och myndighet, [under] *i* Konungens namn till dess [han myndig blifvit] *Riksens St. samankomma, ställande sig denna regerings-form till ovillkorlig efterrättelse*, dock kunna de icke till grefligt eller friherrligt stånd uphöya eller adelskap förläna *eller riddare göra.* (*41*)

[33] *34 §*

Skulle så olyckligen hända, at hela konunga-huset, innom hvilket arfsrätten till riket räknas, på manliga sidan utgår, då bestyra

äfven statsministrarne samt statsrådet om regeringen med kongl. magt och myndighet, som [32] *33* § säger, till dess Riksens Ständer hinna sammankomma, hvarmed förhålles på sätt här nedanföre stadgas. (*42*)

[34] *35* §

Blifver Konungen så sjuk, at han med regerings-ärender sig icke befatta kan, blifva de samma af statsministrarne och statsrådet förvaltade, efter hvad 25 § föreskrifver. Fortfar denne sjuklighet mer än 12 månader eller finnes den af sådan art, at om Konungens återställande icke hopp gifves, i agttage statsrådet hvad här nedanföre i så beklagelig händelse till efterrättelse blifver stadgat. (*40*)

[35] *36* §

Ingen prins af konunga-huset, vare sig cronprins, arffurste eller furste, kan gifta sig utom Konungens vetskap och samtycke. Sker det ändå, hafve förvärkat sin arfsrätt till riket, både för sig [och] barn [samt] *och* efterkommande. (*43*)

[36] *37* §

Hvarken Svea rikes cronprins och arffurste eller prinsar af det kungliga huset kunna hafva nogot lif-geding eller general-gouvernement, dock kunna de efter gammalt bruk tilläggas titlar af hertigdömmen och furstendömmen, utan rättighet på de landskap, hvilkas namn de bära. Med deras underhåll förfares i den ordning här vidare skall blifva föreskrifvet. (*44*)

[37] *38* §

Rikets hofrätter, collegier, landt-regeringen [som] eller landshöfdingar tillika med alle andre värk *samt* högre och lägre ämbetsmän förvalte deras beställningar och sysslor efter dem gifne *eller framdeles gifvande* instructioner [och] reglementen och föreskrifter, lyde Konungens bud och befallningar *och* räcke hvar annan handen till fullgörande [der-]*deraf* [*alt sådant*] *och hvad rikets tjenst fordrar*, [*samt blifve*] *blifvande Konungen i laglig ordning* [*därför*] *ansvarige, om nogot af dem eftersättes, underlåtes* [*eller*] *och försummas eller olagligen behandlas.* (*46*)

§

Konungen lofvar under samma helgd och kraft, denne regeringsform innebär, tillåta en sådan frihet i tryck, som befordrar allmän upplysning, utan at störa allmänt lugn. [*Alt*] *hvad icke emot det senare strider, skall under nogot förbud eij vara begripit. Således måge alle handlingar och protocoll i hvad mål som hälst, utom dem som uti statsrådet* [*och civile revisionen*] *förekomma och hållas, genom tryck utgifvas, skolande denne tryckfrihets gränsor, genom serskild förordning, närmare bestämmas, efter de grunder som här lagde blifvit.* (*45*)

2:dra afdelningen.

Om Riksens Ständer, riksdagar och riksdags-göromål.

1 §

Riksens Ständer, *bestående af 4 stånd, ridderskap och adel, presterskap, städernes borgerskap och menige allmogen*, sammankomma till allmän riksdag på den tid Konungen *eller statsrådet* dem kallar [enligt] *i enlighet med* hvad denne regeringsform derom [utstakar] *handlar och förmår*. (*1*)

2 §

Riksdagarne skola hållas uti [Konung] [Stockholm såsom Konungens residence] *rikets hufvudstad*, de händelser undantagne, då antingen fiendens infall eller päst eller andre sådane oöfvervinlige hinder göra det omöjeliget. (*2*)

3 §

Längre tid än sex år ifrån den sisthållne riksdagens slut får icke [framskrida] *förlöpa*, förr än [riksdag åter] Riksens Ständer åter sammanträda. (*3*)

4 §

Skulle Konungen öfverskrida denne tid, utan at riksdags-kallelse utfärda, åligger det statsrådet at i Konungens namn innom en månad derefter sådan kallelse låta utgå, vid ansvar at blifva ansedde såsom *hade* de[t] [där] emot denne regeringsform [hafva] handlat och [deras] *dess* ed [hafva] brutit. (*4*)

5 §

Dagen till riksdagens öpnande bör infalla innom [40:de] *50:de* dagen efter riksdags-kallelsens utfärdande. (*5*)

6 §

Med landtmarskalks och talemäns utnämnande samt secreterares tillsättande för bondeståndet förblifver efter 1617 års [riddarhus-] *riksdags*-ordning samt riksdags-beslutet år 1779.[1] (*6*)

7 §

Svenska folkets urgamla rätt at sielf sig beskatta, utöfvas af Riksens Ständer vid allmän riksdag. (*7*)

---

[1] I brädden är tillskrifvet: *1626 års riddarhus-ordning* samt något längre ned och understruket: *förblifver såsom ifrån och med 1778 öfligt varit.* I hufvudtexten förekommer insigneringstecken dels framför *1617*, där det är struket, och dels efter *riksdags-ordning*, där det kvarstår.

8 §

Vid hvarje riksdag låter Konungen för det utskott Riksens Ständer utväljer, upvisa stats-värkets tillstånd i alla dess delar till inkomster, utgifter och skullder. (*8*)

9 §

Efter statens sig visande tillstånd, *rikets* omständigheter och behof, framställer Konungen till utskottets öfverläggning, hvad [tillgångar] staten kan tarfva, utöfver [den vanlig] den ordinarie inkomsten, *och* hvilke behof [*som*] genom serskilte tillskott eller bevillningar böra fyllas. (*9*)

10 §

Under desse senare beräknas landt-tullen och accisen, post-medlen, chartæ-sigillatæ-afgiften, [samt hv] husbehofs-bränneri-arrenden samt hvad des utom serskilt vid hvarje riksdag af Ständerne i egenskap af bevillning åtages och fastställes. (*10*)

11 §

Alt hvad under desse titlar [ut] varder beviljat *och fastställt*, måste utan förändring utgå ifrån och med [den riks] det årets början, som [ingår] infaller näst efter [riksdagens] det *år*, då riksdagen hålles, till och med det årets slut, då den påföljande riksdagen ändas, *dock icke öfver 6 år, utan Riksens Ständers förnyade bifall och samtycke.* (*11*)

12 §

Riksens Ständer äga at, *i den ordning här nedanföre utstakas*, sedan behofven blifvit granskade och *den* brist[en] utrönt, som med serskilte tillskott måste fyllas, fastställa och anslå de summor, hvilka till hvarje utgifts-hufvud-titel *uti riksstaten* finnas nödvändiga, såsom Konungens hof-hållning, *arf-furstarnes och det öfriga kongl. husets underhåll*[1] (*12*)

13 §

Desutom [måste] *bör* för oförsedde händelser en tillräckelig summa afsättas och anslås at vara tillgängelig, när Konungen till rikets försvar eller andra högst vigtiga och angelägna ändamål *efter det statsministrarnes och statsrådens tankar blifvit* [*gifne*] *inhemtade*, finner den [va(?)] [böra användas.] *vara oundvikeligen nödig.* (*13*)

14 §

Så väl rikets ordinarie statsmedel och inkomster som hvad på sätt omförmält är, under namn af extra ordinarie utlagor eller bevillningar till statsvärket af Riksens Ständer anslås, blifver under Konungens disposition at til de pröfvade behof [efter dess vidare godtfin-

[1] Punkt saknas här; utrymme för ytterligare tillägg är sparadt.

nande] samt den uprättade staten [användas [och] utdelas] [*disponeras*] och[1] [assigneras.] *anordnas*. (*14*)

15 §

Desse medel kunna icke annorlunda än [*efter*] *enliget med hvad* således faststält blifvit [disponeras] *användas*, blifvande [den] stats-[minister]rådet ansvarigt, om det, utan föreställning samt anförande af hvad Riksens Ständer [således faststält] *i denne del förordnat*, låter afvikelse derifrån äga rum. (*15*)

16 §

Riksens Ständers riksgällds-contor förblifver såsom hittills under Riksens Ständers styrelse, inseende och förvaltning, och då Riksens Ständer åtagit sig ansvar för den rikets gälld contoret ombesörjer, så komma Riksens Ständer at genom serskilt tillskott, eller bevillning, utse de medel, som till betalande af denne gälld till räntor och capital oumgängelige finnas, så at rikets chredit varder bibehållen och vårdad.

[Desse] *De till* riksgällds-värket [till-]hörande *och dit anslagne* medel kunna under ingen föreväudning eller [under] *med* hvad villkor som hälst, derifrån ryckas eller till andra behof användas, än Riksens Ständer föreskrifvit. Alt förordnande, som deremot strider, [skall för] *är* kraftlöst [anses.] *och utan värkan*. (*16*)

17 §

Riksens Ständer utvälja, [af(?)] hvarje stånd för sig, ledamöter till det utskott, med hvilket Konungen öfverlägger om de ärender, som [honom synas] böra hemliga hållas och egenteligen angå förbund med främmande magter, krig ock fred, enär Konungen[s] behagar derom inhämta [Riksens Ständers] *utskottets* tankar. Hvad deruti förefaller, må icke Riksens Ständers plena meddelas, utan at Konungen dertill samtycke gifver. *Desse ledamöter komma at till antalet blifva*[2] *Konungen tillsätter dem, som uti detta* [oläsl. bokstäf] *utskott* [*exp.*] *protocoll och expedition föra skola*. (*17*)

18 §

Till samma hemliga utskotts hand-läggning, öfvervägande och granskning hörer äfven alt hvad stats-värket och dess reglering samt riksgällds-contoret [och] dess förvaltning, öfverseende och revision [hör] angår. (*18*)

19 §

Uti desse ärender vill Konungen med Riksens Ständers hemliga utskott öfverlägga, hvarefter utskottet dess beslut *och tillstyrkande* fattar samt till Riksens Ständers vidare bepröfvande det öfverlemnar. (*19*)

[1] Ordet *och* är af förbiseende icke struket.
[2] Lucka i handskriften.

20 §

Upstå antingen hos Riksens Ständers plena gemensamt, eller uti nogot af Riks[ens] Ständer[1] betänkeligheter at antaga hvad hemliga utskottet tillstyrkt, *uti det som rörer antingen statens reglerande på sätt nämdt är eller bevillningens derefter lempade belopp i det hela, till statsvärkets understöd,* [*och*] *eller hvad till riksgällds-contorets utgifter hörer, eller grunderne för riksgällds-contorets styrelse och förvaltning,* då böra de skäl [och grunder] anföras, på hvilka sådane betänkeligheter sig stödja, samt detta meddelas hemliga utskottet, som derefter tager ärendet under närmare öfvervägande. Anser hemliga utskottet sig icke kunna afvika ifrån dess redan afgifne yttrande eller instämma med Riksens Ständers eller et serskilt stånds tankar, utnämne då utskottet deputerade, som uti det eller de stånd, där betänkeligheter upkommitt, företräda och närmare uplysa förhållandet. Förblifver [st] nogot stånd ändå vid sin mening, afgöres saken efter hvad 3 stånd besluta. Stadna 2 stånd emot 2, förblifver det vid hemliga utskottets tillstyrkande. (*20*)

21 §

Då summan, som genom serskilt tillskott eller bevillning utgöras bör blifvit således bestämd, låte Riksens Ständer genom et bevillnings-utskott författa project till *den nödige fundne* bevillningens [*och*] *fördelande och* utgörande,[2] med grunderne dertill samt deras tillämpande, hvilket Riksens Ständers plena underställes. (*21*)

22 §

Yppar sig, emot förmodan, skilgaktighet emellan riksstånden om desse grunder, *deras tillämpning och bevillningens fördel*[*ande*]*ning till utgörande,* eller skulle, hvad icke väntas bör, nogot riksstånd söka undandraga sig det deltagande uti bevillning-summan, som bevillnings-utskottet efter mogen öfverläggning på samvete föreslagit, då skola, *såvida frågan icke är om sådant, som strider emot nogot stånds privilegier,* riksstånden eller det stånd, som är af skilgaktig mening, meddela de öfriga [sina] *de* skäl, på hvilka det ändring åstundar, samt upgifva det sätt, på hvilket denna ändring, utan rubbning af ändamålet, kan vinnas. Förblifva likväl de öfrige stånden vid deras fattade beslut, göres [deremot] derom ytterligare föreställning till det stånd, hvilket icke med de öfrige sig förena vill, men aflöper äfven sådant utan värkan, hvarigenom riket kan äfventyra och vådor upkomma som böra förebyggas, då låter Konungen samtelige stånden [in] i pleno plenorum på rikssalen församlas och inför sig [ytterligare] gemensamt öfverlägga, till vidtagande af et [enhäl-

[1] Kan läsas såväl *Standen* som *Ständer.*

[2] Efter *utgörande* har först skolat införas *och fördelande,* hvilket sedan ändrats till *fördelande och utgörande.*

ligt] beslut, som upprätthåller riket, befordrar samdrägt och enighet samt godt och nyttigt finnes.[1] (*22*)

30 23 §

Utan Riksens Ständers samtycke och bifall kan icke Konungen nogot under riket[s] lydande landskap, större eller mindre, *förpanta*, afträda eller ifrån riket skilja eller således riket stycka och söndra. (*30*)

31 §

Krigsmagten till häst och fot så väl som båtsmanshållet af [—] *rotering*[*s*] *och indelning*[*s*] [—] *förblifv*[*er*]*-a till deras grunder vid de med landet och städerne uprättade contracter och* [*uprättade*] *indelnings-värk, intill dess Konung och Ständer finna nödigt nogon ändring der uti samfält at göra; kunnande ingen ny eller tillökad rotering utan i samma ordning äga rum.* (*31*)

29 24 §

[All] *Ingen* förändring i rikets mynt till skrot eller korn, det vare sig uti förhöyande [oläsl. ord] eller afslag, kan [icke] äga rum utan Riksens Ständers hörande och bifall; Konungens rätt at låta slå mynt, som faststält är, oförkränkt. (*29*)

36 25 §

Denne regeringsform och grundlag kan icke utan Konungens och alle fyra riksståndens sammanstämmande beslut ändras eller uphäfvas. Alla *andra* [*vid rikd*] försök [till ändring eller uphäfvande af denne regeringsform] *härtill* vare såsom riksförräderi ansedt och straffat. Men skulle Riksens Ständer gemensamt förmena nogon [rättelse] *förklaring* vara nödig och nyttig, [meddele] *anmäle* genom landtmarskalken och talemännen enskilt hos Konungen deras åstundan, samt upgifve bestämt den eller de omständigheter, hvarom öfverläggning äskas. Bifalles sådant af Konungen, taga Riksens Ständer ärendet under vidare granskning samt meddel[e]-*a* skrifteligen deras tankar. Gillas de af Konungen, låter han, *sedan statsrådet* [*deröfver*] *blifvit hördt*, derom författa en allmän proposition till Riksens Ständer, som på rikssalen varder dem föreläsen, och derefter af Konung och alla 4 rikstånden antagen och gillad, för lag ärkänd blifver. Afslår Konungen hvad genom landtmarskalken och talemännen anmält var, förfaller saken, utan at vidare öfverläggning får äga rum. (*45*)

26 §

Skulle åter Konungen vilja framställa proposition till Riksens Ständer om [rättelse] *förklaring* af denne regeringsform, inhämte först deröfver statsrådets tankar, hvarefter altsamman öfverlemnas Riksens Ständer, hvilka sedan de öfverlagdt och enhälligt öfverens kommitt, begära dag at på rikssalen få afgifva till Konungen deras samtycke.

[1] Efter denna § står i brädden ordet *Banquen*.

Men skulle det vara et afslag eller hafva icke alla fyra rikstånden om beslutet varit enige och sammanstämmande, då aflämne de genom deras fyra talemän detta svar skrifteligen med de ordsaker, som afslaget grundlagdt. (*46*)

27 § 37

[Uti lag-] *Vid* frågor om ändring af allmänna lagen uti sådant, som icke angår [allmänna] hushållningsmål eller dertill räknas, *eller ny lags stadgande af samma egenskap*, i agttages, at om det är Riksens Ständer som [denne ändring] *detta* önska, öfverlägga de, efter anmälan hos Konungen genom talemännen derom, sig emellan och sedan de öfverens komne äro, öfverlemnas hvad Riksens Ständer föreslå äfven genom talemännen, till Konungen, som deröfver inhämtar statsrådets och högsta domstolens tankar och sedan Konungen öfvervägat dem och tagit sit beslut, kallar Riksens Ständer på rikssalen och meddelar dem antingen sit ja och samtycke eller de ordsaker, för hvilka han dertill eij samtycka kan. Finner åter Konungen för godt till Riksens Ständers öfverläggning sådan lagfråga framställa, inhämte deröfver statsrådets och högsta domstolens tankar samt meddele alt samman Riksens Ständer, hvarefter därmed förfares som 26 § omtalar.

I alle [desse] *sådane lag*frågor utgör[a] 3 stånds mening Riksens Ständers beslut. (*47*)

28 § [29] 32

Riksens Ständer ***samt hvart och et riksstånd*** varda bibehållne vid deras väl-fångne privilegier, förmoner, rättigheter och friheter, [*hvartill hörer de 3 ståndens obehindrade fria val-rätt till riksdagsmän af sådane personer, som till hvarje stånd hörer* [*och derifrån skilgde änn(?)*]] ***sådana som de uti r. o. ad. pr. 1723, prester-st. priv. 1723 samt de städernes borgerskap och menige allmogen vid riksdagen 1789 meddelte friheter utstakade finnas;*** kunnande inga nya privilegier et stånd angående, utgifvas eller meddelas, utan Konungens och alla 4 rikständens vettenskap och samtycke.[1] (*32*)

29 § [30, 32] 33[2]

I den händelse 25 § första afdelningen omtalar, at Konung, utrikes faren, utöfver 12 månader bortta blifver, sammankallar statsrådet *genast* genom öppet påbud Riksens Ständer till allmän riksdag, som efter det Konungen blifvit derom underrättad, men ändå icke till riket återkommer, taga den författning om rikets styrelse, [som] hvilken de nyttigast finna och omständigheterne uti sådan [beklagelig] rikets ställning fordra. (*33*)

[1] Första tillägget i denna § har varit orden *hvartill . . . skilgde änn(?)*. hvaraf till en början strukits de fyra sista orden och sedermera det öfriga. I stället har sedan samtidigt tillkommit stycket *sådana som . . . . utstakade finnas* samt tillägget i början af paragrafen.

[2] 30 har ändrats till 32, som strukits och ersatts med 33.

[32] 34 30 §

Vid Konungens dödsfall, då tronföljaren ännu omyndig är, äga Riksens Ständer vid deras sammankomst, den statsrådet utsätter, förordna de förmyndare, hvilka till Konungens myndiga år regeringen i Konungens namn utöfva [kunna] och hvilka förmyndare, utom sådane, [hv] de där kunna höra till kongeliga huset, derest de finnas at tillgå, böra tagas af *statsministrarne* [*eller*] *och* statsrådet och minst utgöra till antalet fyra, om en kongl. eller furstelig person *tillika* utnämnes, men i annat fall fem. (*35*)

[33] 34 31 §

Inträffar den olyckeliga händelse, at den gren af kongl. huset, hvilken arfsrätten till riket äger, på manliga sidan utgå skulle, [bör] *då* statsrådet genast sammankallar Riksens Ständer till allmän riksdag, [oläsl. ord] tillhörer det Riksens Ständer, at et nytt konunga-hus utkora med bibehållande [i regeringen] af denne regeringsform, om ändring hvaruti hvarken under tron-ledighet eller Konungs omyndiga år eller Konungs frånvaro fråga, mindre öfverläggning, får upkomma eller beslut fattas, som för gällande kan anses.

Skulle emot hvad väntas bör, statsrådet vara så förgätet af ed och skylldighet, at det underlåter Riksens Ständer i sådant beklageligit fall sammankalla, åligger det riddarhus-directionen, domcapitlet i Upsala och magistraten i Stockholm samt landshöfdingarne i länen at genom kundgörelser underrättelsen derom meddela, på det val måge genast kunna anställas och Riksens Ständer sammankomma at deras och rikets rätt i agttaga, skydda och bevara. (*36*, *37*)

[33] 34 32 §

Fortfar en Konungs sjuklighet af den beskaffenhet, at han med regerings-ärenderne sig icke befatta kan, längre tid än 12 månader eller finnes den af sådan art, at om Konungens återställande icke hopp gifves, sammankomme Riksens Ständer vid allmän riksdag på statsrådets utfärdade kallelse samt förordne om regements-styrelsen på sätt 29 och 30 §§ omtala, efter omständigheternes skilgaktige förhållande. (*34*)

25 33 §

Inga nya, pålagor, utskrifningar af folk, *där de sistnämde icke redan stadgade äro*, penningar eller vahror eller andre nya afgifter måge utan Riksens Ständers fria vilja och samtycke, i den ordning förut nämndt är, påbjudas, upbäras eller fordras. Blifver riket med härsmagt angripet, då äger Konungen taga de mått och steg, som rikets fredande och försvar fordrar genom de medel som [i] *till* Konungens disposition anordnade blifvit. Äro de icke tillräckelige, kalle Riksens Ständer at med dem öfverlägga om de utvägar, hvilka omständigheterna fordra. (*25*)

26 34 §

Lag samma vare, om Konung anser nödvändigt krig förklara. (*26*)

35 §

Med gärd, *den K. eger fordra*, förstås endast det tillskott af [v] födande varor, som uti en landsort kan blifva erforderliget till [togande] krigsfolks underhåll under deras tog eller marche, när de ställen, där detta *tog* inträffar, icke förmå trupperne med nödigt uppehälle förse. Men denne gärd eller sammanskott bör genast med penningar efter de faststälte markegångar de lefvererande *betalas och* godtgöras samt får icke utsträckas till trupper, som på en ort blifva liggande eller under krigsrörelser nyttjas, hvilke utur dertill samlade magasiner böra med deras behof varda försedde. (*27*) 27

36 § 28

Utan Riksens Ständers bifall och samtycke kan icke Konungen lån, in- eller utrikes, göra eller med ny gäld riket be[svära]*lasta*. (*28*)

37 § 23

Riksens ständers banque förblifver hädanefter, som den hittils varit, under Riksens Ständers egen garanti och vård, så at den ostörd förvaltas efter de ordningar, stadgar och reglementen, som redan gorde äro eller ännu af Riksens Ständer göras kunna, ägande Riksens Ständer endast rätt at genom banquen utgifva sedlar, som för mynt i riket blifva ärkända. (*23*)

38 § 24

Riksens Ständer äga at vid riksdagarne utvälja det utskott, som banco-förvaltningen öfverser och banco-ärenderne handhafver, efter den instruction Ständerne samma utskott meddelar. (*24*)

39 § 38

Till uptagande *och afdömmande* af det åtal emot högste domstolen eller dess ledamöter som justitiæ-[statsministern eller] *cancelleren eller* Konungens högste ombudsman efter 31 § af första afdelningen uti denne regeringsform, äger anställa, utnämna Riksens Ständer [g] vid hvarje riksdag genom utsedde electorer, hvaraf [f] ridderskapet och adelen väljer sex samt de andra stånden 3 hvardera, 12 lagfarne män, hvaraf alla böra vara af tromans värdighet, hvilka denne domstol, som riksrätt kallas, utgöra samt äga magt at sådane mål ransaka, skärskåda samt dom deröfver meddela, *ställande sig Sveriges lag och rättegångsordning till ovillkorlig efterrättelse*. (*38*)

40 §

Uti riksrättens domslut kan ändring icke [göras.] sökas eller göras, Konungen dock förbehållet at göra nåd genom återgifvande af lif, ära eller gods, om sådant blifvit ansedt vara förvärkat. (*39*)

41 §

Denna riksrätts ledamöter fortfara uti den dem updragna befattning ifrån den tid de utnämde blifva, till och med det tredje årets

[slut] utgång ifrån det år, då den riksdag blifvit slutad, som dem tillsatt. Dock välja Riksens Ständer vid hvarje riksdag de ledamöter, som dem efter denna tids utgång efterträda skola. (*40*)

42 §

Vid desse val af Riksens Ständers electorer beräknas rösterne efter electorernes personliga antal, men icke stånds-vis. (*41*)

43 §

Inge andre protocoll[er] måge Riksens Ständer öfverlemnas, eller af dem äskas, än de, som uti statsrådet hållne blifvit, [men] *och* desse skola *endast* till hemliga utskottet afgifvas. (*42*)

44 §

Finner hemliga utskottet deraf, at nogon statsminister eller en eller flere af statsråden uppenbarligen handlat emot denna regeringsforms tydeliga föreskrift, så at *tillstyrkanden äro gifne eller steg tagne*, *hvarigenom* Konungens höghet, *hans* eller rikets rätt eller Ständernes rättighet och frihet blifvit kränkt, då äger hemliga utskottet at ställa en sådan under tilltal af justitiæ-statsministern eller, därest han brottslig voro, af en annan Konungens högste ombudsman, den Konungen förordnar inför riksrätten och gånge därmed som 39 och 40 §§ om tilltal emot högsta domstolen föreskrifva. (*43*)

45 §

Varda inga anmärkningar [vid] af Riksens Ständers hemliga utskott [vid desse protocoller] gorda vid den riksdag, då desse protocoll första gången förekomma, kan derefter eller vid efterföljande riksdagar sådant icke äga rum, äfvensom statsministrar eller statsråd icke kunna ställas under tilltal eller förklaring dem affordras för sådane rådslag eller tillstyrkanden, hvilka icke innebära ofvannämde grofva förbrytelser. (*44*)

46 §

Andre mål och ärender än de, som nu nämde äro, kunna icke hos Riksens Ständer förekomma, eller få hos dem uptagas, med mindre Konungen finner för godt deras yttrande *uti någo*[*n*]*t serskilt* [*sak*] *ämne* inhämta och öfverläggning *derom* tillåter, då därmed förfares efter 26 § denne regeringsform, dock at Ständernes svar endast skrifteligen genom de 4 talemännen afläinnas. (*48*)

47 §

Riksens Ständer böra vara angelägne derom, at riksdags-ärenderne oafbrutet hanteras och fulländas, så at ingen riksdag blifver längre än högst 3 månader, efter hvilken tids förlopp, deräst nogot oafslutat finnes, som Riksens Ständers åtgärd och beslut fordrar, Konungen äger magt tid förelägga, innom hvilken ärenderne böra vara till slut

bragte, samt derefter riksdagen aflysa och ständerne åtskilja.[1] *Finnes då ingen bevillning vara fastställd, eller staten reglerad, ankommer på Konungen at med statsrådet derom besörja till Rikens Ständers nästa sammankomst. Uti detta mål gäller uti öfverläggningen de fläste röster, och derest de jemtalige äro, tillkommer Konungen votum* [oläsl. ord] *decisivum. (49)*

§

Blifver nogon riksdagsman under påstaende riksdag eller under dess resor till och ifrån riksdagen med ord eller gjerningar ofredad, då han tillkännagifvit, at han i sådant ärende stadd är, [varde sed den brottslige såsom] *då skall sådant såsom edsöres brott anses och straffas. (51)*

Ingen riksdagsman kan antastas eller under tilltal ställas för hvad han vid öfverläggningarne [uti] *hos Riksens Ständer eller deras utskott efter dess bästa förstånd och öfvertygelse sig i de ärender, som efter denne reg.-form få förekomma och i laglig ordning framstalte blifva, sig yttrar eller tillstyrker, då sådant emot denna regeringsform icke strider* [Int(?)]. *(50)*

C. Gustaf Edelstam.

Om de svenska fältkanslihandlingarnas hemförande från Turkiet 1714 och deras öden under de närmast följande åren.

Efter slaget vid Poltava gingo de handlingar, som svenska fältkansliet då medförde, förlorade. De lära ha blifvit uppbrända i Perevolotjna före kapitulationen. Sedermera uppväxte under Karl XII:s vistelse i Turkiet ett nytt fältkansliarkiv, som man måste draga försorg om, när konungen ändtligen på hösten 1714 begaf sig i väg hemåt. Uppsikten öfver kansliakterna under transporten anförtroddes åt registratorn Gustaf Celsing och e. o. kanslisten Olof Estenberg. Celsing var född 1679, hade 1709 blifvit kanslist och 1714 registrator i kungl. kansliet samt avancerade senare till kanslirad och statssekreterare; 1743 erhöll han afsked med hofkanslers titel och afled samma år. Estenberg var född 1680, hade i sin ungdom flera år vistats utomlands såsom guvernör för frih. Gabriel Falkenberg och reste därefter, drifven af äfventyrslystnad, på våren 1714 ut till Turkiet för att söka anställning i det svenska fältkansliet, hvilket också lyckades; 1715 befordrades han till ordinarie kanslist och blef sedermera efter hand registrator, sekreterare i riks-

[1] Det följande, sammanträngdt på sista sidans nedre hälft, är troligen alltsammans senare tillägg.

arkivet (1728—1739) samt slutligen kansliråd; han afled 1752.[1] Uppdraget att föra hem fältkansliets handlingar var ganska ansvarsfullt. Gahm-Persson, som 1779 skref en biografi öfver Estenberg (se här nedan), gör därom följande reflexion: »Detta var sannerligen en svår förrättning, och en sådan den vår tids kanslisprätthökar kunnat fasa före och aldrig gått i land med.» Celsing och Estenberg lyckades emellertid föra handlingarna oskadade till Stralsund. Såsom respenningar hade de i två repriser erhållit sammanlagdt 400 dukater, men någon redovisning härför lär aldrig ha blifvit afgifven, hvilket var anledningen till att saken efter flera årtionden kom att omnämnas i en underdånig skrifvelse från kammarkollegium den 23 mars 1756. Däri förekommer en redogörelse för Celsings och Estenbergs resa, grundad på ett af den senare år 1748 till kollegiet ingifvet memorial, som dock numera ej kunnat återfinnas. Skrifvelsen är af följande lydelse:

Stormägtigste allernådigste konung!

Hos Eder Kongl. Maj:t har collegium härigenom i underdånighet bordt föredraga, at sedan collegium vid effterseende funnit, det ingen räkning blifvit inlefvererad för de 400 ducater species, som i lifstiden hofcantzeleren Gustaf Celsing samt nu mera framledne cancellierådet Olof Estenberg år 1714 emottagit till cancellieacternes förande ifrån Turkiet till Stralsund, och collegium med cancellierådet Estenberg communicerat en af hofcantzeleren Celsing den 21 Martii 1738 till collegium ingifven revers, hvaruti han sig förbundit at jemte cancellierådet inom 14 dagar aflemna ber:de räkning; så har cancellierådet igenom ett till collegium år 1748 ingifvit memorial andragit, det han med liflig ed kan intyga, att han en sådan revers aldrig förut hördt nämnas, och att han väl hade hördt hofcantzeleren i lifstiden berätta, det han en sådan räkning skulle hafva färdig, hvilcken med en anseenlig fordran sig slutade, men försäkrade sig den samma aldrig hafva sedt. Hvareffter cancellierådet berättar, huru sielfva resan för sig gådt, at nämligen då de vid slutet af octobr. 1714 varit i högst sahl. konung Carl den XII:tes svite komne utur Turkiet till Cronstad i Siebenburgen,[2] har han, jemte då varande registratorn Celsing blifvit anbefald at draga försorg om cancellieacternes framförande till Stralsund, på det i fall en af dem under vägen blef siuk, skulle den andra likafult fortsätta resan; hvarpå de i Cronstad undfingo resepass som capitainer, då dem anordnades tvänne cancelliepåster och fem cancelliedrängar till sakernes af- och pålassande vid hvarje ombyte jemte till någon säkerhet vid ett eller

[1] Jfr rörande Estenberg undertecknads arbete Svenska riksarkivet 1618—1837, sid. 176 o. f.

[2] Denna uppgift kan svårligen vara riktig. Det var i Pitesti i Valakiet som Karl XII, endast åtföljd af två personer, lämnade sin öfriga svit och begaf sig i förväg på färden norr ut. Hans resa gick dessutom ej öfver Kronstadt utan öfver Hermanstadt. Jfr Odhners meddelande om Karl XII:s hemfärd från Turkiet, Hist. tidskr. 1893. sid. 71 o. f.

annat oförmodeligit påkommande samt 200 ducater till resepenningar. Vid hvilken resa hofcantzelären Celsing skall fördt directionen, men Estenberg skall då allenast varit extraordinarius utan lön och ej fådt annat dagtractamente, än at förtäringen jemte natthärberge för dem bägge med de öfrige drängarne blifvit betalt, alteffter som husvärdarne det fordrade, som ej något ville låta sig aftinga. Igenom Siebenburgen förmäler cancellierådet Estenberg, at resebesväret varit någorlunda drägeligit, emedan där voro folck, som dem förstod och de kunde få svar af, fast de måste kroka till höger och vänster för de derigenom tågande svänska troppar, som uptagit alla hästar och forvagnar, på det de ej skulle blifva strandsatte och uppehållne; men så snart de voro inkomne uti Ungern, mötte dem uti det ena districtet effter det andra större svårighet, i det ingendera förstod hvar annan, och folcket i landet vid betalningen och växlingen af ducater räknade miltalet som de ville, och gofvo tillbaka som dem likt syntes, och stundom sådant mynt, som på annat ställe ratades, emedan de, för sådant dageligit omkrokande, sällan kunde komma till någon stad eller påstväg, der de om ett och annat kunde blifva underrättade. Äfven gingo ock de små bondevagnarne som offtast på vägen sönder, då de måste skicka cancelliepåsterne till häst omkring i byarne effter hjelp eller andra vagnar. Desutom regnade det stundom i novembr. och decembr. månaderne så starckt, at vägarne blefvo så djupa och svåra, at flere hästar måste brukas, stundom åter frös det, at det hvarcken bar eller brast, så at vagnarne fastnade i kiärr, moras och djupe gropar, at de med oxar derutur måste dragas och i stället för de uttröttade hästarne till nästa ombyte frambläpas. Uti hvilka svårigheter cancellierådet berättar resan hafva continuerat, til des de hunno något på denne sidan om städerne Pest och Ofen, der folcket väl kunde förstå dem, men besväret med hästars och vagnars anskaffande var lika som tillförene, för de på ömse sidor omkring tågande träppars skull. Emot jultiden skola de hunnit till Wien, der de träffat för sig framl. ombudsrådet baron von Müllern, som på högst sahl. Hans Kongl. Maj:ts vägnar vid kejserl. hofvet då hade något at uträtta, hvilcken befalt dem at der något fördröja och hos honom sig stundeligen infinna för något anseende skuld vid de hos honom ankommande visiter af ministrerne.

Till större säkerhet för cancellieacterne och öfrige saker skola de där nödgats at taga qvarter på ett af de bästa värdshusen i förstaden, där både förtäring och rum dyrt räknades, äfven som de dageligen hafva måst betiena sig af hyrevagn till och ifrån ombudsrådet. Och som Celsing redan under vägen i Ungern skriffteligen har berättat då varande ombudsrådet, sedermera presidenten baron Feif, at resepenningarne ej voro tillräckelige, undfick han, under deras vistande i Wien något öfver åtta dagar, des ordres at på Hans Maj:ts räkning optaga ännu 200 ducater af banqveurerne Rath och Hösselins contoir därstädes, samt at med acterne taga den kejserliga påsten. Där skola de ock, till at förminska de många vagnarne, kiöpt en rustvagn för 15 ducater, och hade ändå des utom 7 à 8 vagnar, alt

effter som de vid ombyten funnos dertill mer eller mindre beqvämlige. Igenom hela Mähren skola de nödgats bruka forvagnar, emedan den tiden ingen kejserlig påst der var inrättadt för andre än ridande. Derifrån hafva de gådt igenom hela Schlesien och funnit sig föranlåtne at fördröja en hel vecka i Breslau, at ej falla i de sacksiske regementernes händer, som då marcherade där förbi utur Pålen hem till Sacksen.

Åndtligen skall det händt vid gräntsen emellan Brandenburg och Pommern, at rustvagnen om natten i mörckret kiördts omkull, då Celsing brutit sin arm ur led, så at han där måst förblifva uti en liten fläck, hvarpå Estenberg fortsatt resan och ankom till Stralsund något effter medio januarii 1715 med rustvagnen och åtta andra vagnar, då Estenberg straxt hafft den nåden at hos högst sahl. Kongl. Maj:t om resan aflägga en underdånig mundtelig berättelse, hvaröfver Kongl. Maj:t förklarat ett nådigt nöje, at alt riktigt varit beställt, och at resan gådt så fort ifrån Wien. Hvareffter cancellieacterne blifvit aflefvererade till sine behörige expeditioner, och af det öfrige till de cancelliecherrar hvad dem tilhördt, samt den upkiöpte rustvagnen till artillerietyghuset.

I anseende till alt detta, hvad nu i underdånighet anfördt är, förmäler cancellierådet, at i fall någon räkning, efter hofcantzelerens Celsings berättelse, blifvit förfärdigad, skulle den svårligen kunnat undergå någon behörig revidering för det ovissa miltalet, de krångliga ovanliga namnen af byar på ovanlige vägar, för lapning och lagning på vagnarne, för underhåll och förtäring för nya personer samt uteblifne qvittencer af folck, som hvarcken kunde läsa eller skrifva, och dem man med tecknande måste hielpa sig ifrån, så at då vägens längd öfverväges ifrån Cronstad till Stralsund, och det icke ordinarie postvägen linea recta igenom hela Ungern, och tiden af nästan hela tre månaderne jemte nya personers dageliga underhåld, och en sådan räkning skulle jemföras emot hvad expresser, courierer eller ministrer på kortare resor och mindre medfölje till resepenningar effter staten undfå, förmenar cancellierådet, det Celsing, effter des utsago, torde bevist sig anseenligit hafva att fordra.

Nu ehuruväl collegium för sin del finner det vara för framledne hofcancelleren Celsings sterbhus svårt om icke omöjeligit at kunna visa redo för ofvannämde till cancellieacternes transporterande från Turkiet till Stralsund upburne 400 ducater species, och troligit äfven synes, at denne summa, i anseende till de af cancellierådet Estenberg anförde omständigheter, dertill värckeligen upgådt, har collegium dock ej kunnat undgå at alt sådant Eder Kongl. Maj:t i underdånighet berätta, jemte hemställan, om icke förbem:te sterbhus må ifrån redogörandet för merber:de fyrahundrade ducater blifva i nåder befriad. Hvaröfver collegium afvaktar Eders Kongl. Maj:ts nådigste svar och förordnande, och med all undersåtelig vördnad framhärdar etc.

Stockholm den 23 martii 1756.[1]

Kollegiets hemställan bifölls af K. M:t den 11 mars 1757.

* * *

[1] Efter original i riksarkivet (underskrifterna uteslutna).

Karl XII:s ställning i Stralsund blef som bekant mot slutet af året 1715 ohållbar. I december seglade han själf öfver till Skåne, och fältkansliet följde efter, hvarvid kanslihandlingarna bevakades af Estenberg. Några uppgifter om denna färd och om handlingarnas följande öden, tills de 1719 aflevererades i Stockholm, finnas i Gahm-Perssons ofvannämnda biografi, som hufvudsakligen grundar sig på en lefvernesbeskrifning öfver Olof Estenberg, författad af dennes brorson assessor Carl Estenberg, som förmodligen haft att tillgå anteckningar eller muntliga upplysningar af farbrodern.[1] Efter att ha omnämnt Estenbergs utnämning till ordinarie kanslist den 21 jan. 1715 fortsätter Gahm:

Cantzlisten Estenberg vistades till slutet af år 1715 med kongl. cantzliet i Stralsund. Här var han i dagelig lifsfara. Uti en af fienden bränd och bombarderad stad kan man icke bättre välpläg-ning hafva att vänta. Undslapp dock alt detta lyckeligen och väl. Men större vådeligheter väntade på honom, ty då han den 23 december 1715 skulle föllja med kongl. fältcantzliet siövägen öfver till Ystad, måste fartyget, som var innefrusit, under fiendernas beständiga skiutande med mycken möda utarbetas. Knapt var fartyget kommit väl därigenom, förrän en styckekula så träffade, att det tog läck och begynte siuncka. . . . . . . Capitainen, sedan riksrådet grefve Taube, commenderade ett ej långt ifrån bemälte läcktagne fartyg liggande krigsskepp. Han skickade, så snart han märckte denna olycka, en slup att hämta Estenberg. Denne ansåg väl denna höflighet med ett gladt lynne, men lät svara capitainen grefve Taube, att där voro flere, som borde räddas så väl som han, och om det icke skedde, ville han häldre med dem omkomma än ensam söka sin räddning och fara därifrån. Detta ädelmodiga svar hade den goda värckan, att slupen straxt återlände till att afhämta alla dem som på fartyget vore, hvilka således, tillika med cantzlihandlingarne, blefvo ifrån den förestående faran och säkra undergången aldeles räddade. Men cantzlisten Estenberg var ännu icke framkommen till den tillärnade orten. Han måste i starkaste vintren och under dageliga anfall af fienden hålla siön till den 19:de januarii 1716, då han änteligen anlände till Ystad. Der efter var cantzlisten Estenberg ständigt vid kongl. fältcantzliet i Ystad och Lund. Han använde, nu som förr, ofta hela nätterne till arbete och var elljest gemenligen kläckan 2 à 3 om morgonen uppe vid sina gióromål. Konung Carl den XII sof sannerligen icke bort tiden. Monarchen var bittida uppe och gick ofta, straxt efter upstigandet, i sitt cantzli. Där underrättade konungen sig om hvars och ens flit. Där efterság han, huru där tillgick. Lyckelig den ämbetsman, som får tiäna under en vaksam, men

[1] Gahms Biogr. Saml. i Uppsala univ. bibl. (litt. X: 213). Därjämte finnas i Kungl. bibl. (Biogr. Estenberg) konceptanteckningar af Gahm. Med den för honom säregna ordentligheten har han angifvit tiden, då han började dessa anteckningar. Öfverst är nämligen skrifvet: »1779 den 17 julii kl. ¹₂ 9 om morgon.»

ej theatralisk konung! Cantzlisten Estenbergs arbeten ansågos då med välbehag. Att så mycket mer se och inhämta dess flit och skickelighet, hände icke sällan, att konung Carl stälde sig bak dess stol, stödjande sig emot ryggstödet. Estenberg ville väl, af diupaste vördnad för sin allernådigste konung stiga upp; men Konungen befallte honom sitta stilla, klappade honom på axlen, berömde hans flit och skickelighet, med försäkran, att så länge Hans Maj:t lefde, skulle honom aldrig lämnas ordsak att klaga öfver sin lycka. . . . . . . Ehuruväl Hans Maj:t gerna velat hafva Estenberg med sig till Strömstad, måste han dock i Lund, efter konungens bortresa, fördröja. Konungen fant nödigt, det någon vore vid de därstädes qvarlämnade acterne, som kunde gifva de efterrättelser, dem man tid efter annan kunde behöfva. . . . . . . Monarchen hade försäkrat att hafva Estenbergs flit, skickelighet och välförhållande i nådigt minne. Detta skedde. Konungen gaf honom therföre sin nådiga fullmackt, dat. Strömstad den 29 augusti 1718, på registratorsbeställningen vid krigsexpeditionen efter Carl Ehrenpreus, som var befordrad till assessor i kongl. Svea hofrätt. Där efter följde registrator Estenberg med det i Lund qvarlämnade cantzliet till Uddevalla. Ther förblef han till konungens död. I början af följande året 1719 förde registrator Estenberg alla cantzlihandlingarne därifrån till Stockholm.

Severin Bergh.

Underrättelser.

— Den 18 aug. 1916 afled i Umeå adjunkten vid folskollärarinneseminariet därstädes K. Ferdinand Læstadius. Född i Haparanda 1866, student 1885, filosofie licentiat i Uppsala 1895, blef han 1904 utnämnd till ofvannämnda befattning. Vid sidan af sin lärareverksamhet deltog han lifligt i folkbildningsrörelsen i Västerbotten och utgaf också några populärvetenskapliga skrifter, bl. a. *Krigsminnen från Västerbotten* (1915).

— För något öfver ett år sedan bildades i Stockholm på enskildt initiativ en *historisk klubb*, hvilken sedan dess fört en ganska lifaktig tillvaro, med i regel månatliga sammanträden, hvarvid under enkla och otvungna former föredrag och meddelanden förekommit öfver vidt skilda ämnen inom historiens område. Klubben afsåg vid sitt stiftande närmast att sammansluta yngre historici, hvilkas verksamhet varaktigt eller tillfälligtvis förlagts till hufvudstaden eller dess närhet; efterhand har kretsen emellertid i viss mån vidgats och äfven några representanter för en äldre generation där blifvit hemmastadda. För den händelse en eller annan af Svenska Historiska Föreningens medlemmar skulle önska blifva underrättad om tiderna för klubbens sammankomster, kan han meddela detta till dess sekreterare, fil. doktor Birger Lövgren, Upplandsgatan 82, Stockholm.

— Ur *Statsvetenskaplig Tidskrift* (1916, h. 4, 5) är främst att anteckna en uppsats af Rudolf Kjellén om *Statskunskapens objekt*, hvilken i något utvidgad form återger hans tillträdesföreläsning såsom Skytteansk professor i Uppsala. Till densamma ansluta sig några i årets sista häfte publicerade terminologiska anteckningar om *Staten i svenskt språkbruk*. I dessa uppsatser klarlägges, närmast från kunskapsteoretisk och metodologisk synpunkt, den allmänna uppfattning af statskunskapens väsen och gränser, som behärskar författarens stora arbeten på området, främst hans bekanta verk om Stormakterna. Omnämnas bör äfven *En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet* af Artur Montgomery, hvilken löper genom båda häftena. Förf. söker där ställa de bekanta växelkontorens uppkomst, organisation och verksamhet i belysning af tidens åsikter på valutapolitikens område.

— Ur tredje häftet af *Tidskrift för konstvetenskap* är att anteckna ett bidrag *Till drottning Kristinas ikonografi* af E. Wrangel, hvari bl. a. redogöres för ett i professor Quennerstedts samlingar befintligt porträtt af drottningen. Af innehållet f. ö. märkas uppsatser af O. Granberg om *Fyra nyare Rembrandt-taflor* och af L. Dietrichson om *Roms Monumentalhistorie, fortalt af Middelalderens Romere.* I fjärde häftet fortsätter O. Rydbeck sina *Studier i Skånes renässans- och barockskulptur.* Af sistnämnda häftes öfriga innehåll må antecknas en uppsats af Andreas Lindblom om *Mattheus af Paris och det norska måleriet under gotiken.* Förf. vänder sig där skarpt kritiskt mot den af Fett företrädda uppfattningen om Mattheus' genomgripande betydelse för Norges konsthistoria.

— Sist utgifna häfte af dansk Historisk Tidsskrift innehåller bland annat en uppsats af Ellen Jørgensen med titel *Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen.* Grundad dels på det numera mycket omfattande materialet af utgifna universitetsmatriklar dels äfven på handskriftsstudier i ett flertal utländska bibliotek, tar uppsatsen närmast sikte på danska förhållanden, men innehåller äfven åtskilliga intressanta upplysningar rörande svenska (och norska) universitetsstudier under medeltiden. Förf. meddelar sålunda en tabellarisk öfversikt öfver antalet nordiska studerande vid de i egentlig mening tyska universiteten (sål. ej Prag). Af intresse är ock notisen om ett par hittills okända arbeten af en i Wien verksam och där afliden svensk universitetsman, Bero de Ludosia, liksom äfven den meddelade förteckningen öfver nordbor, som studerat i Wien — det vida öfvervägande antalet namn häntyder otvifvelaktigt på svenskar.

— Under titeln *Vägar och städer i medeltidens Västergötland* (Göteborg, Wettergren & Kerber 1916, 70 sid.; pr. kr. 1,75; äfven i Göteborgs Vet.- och Vitt.-samhälles Handlingar, 4:de följden, 17: 3)

har lektor Nat. Beckman sammanfört några undersökningar af topografisk-historisk karaktär. Utgångspunkten karaktäriserar han själf såsom »en blandning af västgötsk lokalpatriotism, pedagogisk sträfvan efter konkretion och vetenskapligt intresse för förståendet at våra äldsta litterära minnesmärken.» Af betydande lokalhistoriskt intresse äro uppsatserna om de olika Västgötastäderna, bland hvilka Skara, Lödöse, Sköfde och Falköping få den utförligaste behandlingen. Med vetenskaplig pröfning af de strödda uppgifterna i samtida litterära minnesmärken och andra kunskapsmedel och med resultaten till sin sannolikhetsgrad vederbörligen nyanserade efter källornas art lämnar förf. här en sammanställning af hvad man f. n. kan veta om dessa städers medeltida historia, deras uppkomst, gatuförhållanden, den kyrkliga organisationen, handelsförhållanden och annat, som stått att få fram ur det ojämna och hårdarbetade materialet; äfven den medeltida folkmängdsstatistikens osäkra mark har han haft kurage att beträda. Ur allmännare synpunkt kan kanske den del af boken, som behandlar den både kultur- och politiskt-historiskt viktiga frågan om vägnätet, påräkna mera uppmärksamhet. Med ledning af de sparsamma notiserna hos Adam af Bremen och isländska sagor, runstenarnas brobyggnadsuppgifter, de historiska uppteckningarna vid Västgötalagen och spåren i Gustaf Vasas registratur följer han i deras stora drag hufvudvägarna genom provinsen, med deras för vår tids ögon rätt förvånande sträckning öfver rullstensåsarnas backar och undvikande af sankmarkernas kanter. Resultatet åskådliggöres i en kartskiss, som jämte vägarna upptager en del bestyrkta medeltida namn på orter och vattendrag. *(H. B—n.)*

— Det tredje bandet af den från Uppsala Kristliga Studentrörelses förlag utgifna standardupplagan af Olavus Petris *Samlade skrifter* har nu utkommit, liksom de föregående redigeradt af Bengt Hesselman (Uppsala 1916; XV + 586 sid.; pr. 8 kr., för subskribenter 6,50 kr.). Hufvudparten af volymen upptages af »En liten postilla» från 1530. Postillan är, som docenten Westman i sin inledning anmärker, närmast en handledning för oerfarna predikanter, »skrifven för att möjliggöra en evangelisk förkunnelse i anslutning till den ännu öfverallt brukade latinska mässan». Olavus Petri har därför i hufvudsak följt den sedvanliga katolska kalendern och medtagit hela kyrkoåret; texterna äro i regel de gamla från de katolska missalena. I sin mässbok 1531 ville Olaus Petri som bekant släppa kyrkoårsperikoperna och i stället införa predikan öfver evangelisterna i följd. Postillans anordning är tydligen tänkt som ett provisorium; den kom i stället, såsom Westman anmärker, »att befästa kyrkoåret just genom att ge anvisning till evangelisk utläggning af perikoperna, och idealet från mässboken blef aldrig genomfördt». Till postillan ansluter sig en katekes, tillkommen under tydlig påverkan af Luthers. Såsom andra nummer i det nya bandet aftryckes en »Förmaning till alla evangeliska predikare», utgifven 1535. Det är en utläggning

af Matteus-evangeliets tionde kapitel, tillegnad hans ämbetsbröder, evangeliets förkunnare i Sverige. Därefter följer den ofullbordade och af Olaus Petri själf aldrig utgifna skrift, som fått namnet »Om menniskans ärliga skapelse, fall och upprättelse». Den utgör början till en planerad omarbetning af skriften »En nyttig undervisning»; editio princeps utgafs som bekant 1898 af O. Ahnfelt. Det egenhändiga manuskriptet, förmodligen nedskrifvet under 1530-talet, finnes i Riksarkivet. Ur detsamma ha äfven hemtats de två korta fragment »Om helgon» och »Om änglar», hvilka afsluta det nya bandet. Äfven dessa ha förut (1898) publicerats af Ahnfelt.

Editionsarbetet är liksom i de tidigare delarne verkställdt med synnerlig omsorg, och den vackra utstyrseln är en ögonfägnad för hvarje bokälskare.

— Den under året utgifna tjugosjätte volymen af *Konung Gustaf den förstes registratur*, redigerad af J. A. Almquist (Stockholm, Norstedt 1916; VIII + 955 sid.; pr. 13 kr.), innehåller materialet från 1559 och 1560. De där publicerade brefven från Gustaf Vasa utgöra sammanlagdt 335, däraf 223 från 1559 och 112 från 1560. Af dessa härröra från det svenska registraturet för de båda åren resp. 119 och 54; de öfriga ha hopplockats från olika håll: 27 på tyska och sju på latin utgöra resterna af ett förloradt utländskt registratur; i öfrigt ha de hopförts från olika samlingar inom Riksarkivet, från andra svenska arkiv och bibliotek, främst naturligtvis Kammararkivet, samt från diverse utländska arkiv (Köpenhamn, Reval, Danzig, Aurich, Wolfenbüttel samt Public Record Office i London). Utom de in extenso aftryckta brefven återges liksom i föregående delar regesterna från det s. k. protokollon.

Som vanligt meddelas ej blott brefven från konungen själf utan ock hvad som finnes bevaradt af hans söners utgående korrespondens. De publicerade brefven från utvald konung Erik utgöra sammanlagdt 68, hvaraf 25 från 1559 och 43 från 1560. Bland dessa ha elfva måst tryckas efter editio princeps i Schirrens bekanta urkundspublikationer, detta beroende på den redan på 1860-talet kända och hittills oförklarade förlusten af det s. k. hertig Eriks registratur. Dessutom återges regestanteckningarna ur protokollen, tillsammans upptagande öfver 550 eljes ej kända skrifvelser. De in extenso återgifna brefven från hertig Johan uppgå endast till 22; de sju bland dem, som förvaras i Kammararkivet, ha måst publiceras efter Leinbergs aftryck, då de ej med ledning af dennes proveniensuppgifter kunnat i Kammararkivet tillrättaskaffas. Äfven här fullständigas själfva aftrycken af de i hertig Johans Diarium 1556—1571 intagna regester af utgående bref. Från hertig Magnus' kansli härstamma endast trenne bref, af hvilka det ena redan förut aftryckts.

Ett afsevärdt antal af de aftryckta aktstyckena har redan tidigare publicerats på olika håll, främst i Handlingar rörande Skandinaviens historia, i Svenska riksdagsakter samt i Adlersparres, Arwidssons, Hausens, Leinbergs och Schirrens m. fl. bekanta

samlingar; af konungens egna bref äro sålunda 83 (resp. 47 och 36), af Eriks 21 samt af Johans ej mindre än 17 förut publicerade.

Bland bilagorna till samlingen finnas åtskilliga intressanta aktstycken rörande Sveriges förhållande till främmande makter: till Frankrike, England, Danmark, Tyskland och Östersjöprovinserna. Bland dessa må särskildt framhållas ett i Riksarkivet befintligt, förmodligen från Dançay härrörande betänkande rörande inledande af en närmare förbindelse mellan Sverige och Frankrike, vidare en serie från Public Record Office i London hämtade akter rörande Eriks frieri till drottning Elisabet, hvaribland en promemoria angående de villkor, som hertig Johan föreslagit för nämnda giftermål och den välsvarfvade latinska oration Dionysius Beurreus den 3 april 1560 höll inför det engelska kronrådet, samt slutligen en skrifvelse från Simon Wolders till konungen angående det politiska läget.

Såsom redan af den lämnade redogörelsen framgår, intaga den svenska kungafamiljens egna förhållanden, framförallt de båda äldsta prinsarnes ofta egenrådiga politiska sträfvanden, ett mycket bredt rum i den bevarade korrespondensen. Utom utvald konung Eriks meromnämnda engelska giftermålsplaner afhandlas sålunda i de aftryckta akterna prinsessan Katarinas giftermål med grefve Edzard af Ostfriesland äfvensom hennes syster Cecilias äfventyr med dennes broder Johan. Äfven de utrikespolitiska förhållandena i öfrigt intaga en dominerande plats i korrespondensen: så förhållandet till Ryssland, till den sönderfallande ordensstaten i Östersjöprovinserna samt naturligtvis Danmark, därvid den gamla tvisten om tre kronor framträder. Till afsevärd del äro hithörande akter för forskningen kända, resp. publicerade, liksom de viktigaste konstitutionella aktstyckena mönstergillt utgifvits i Svenska Riksdagsakter. En hel del nytt material har emellertid tillkommit. Så är fallet med de ofvan anförda, från Public Record Office hämtade akterna rörande Eriks engelska äktenskapshandel. Anmärkas må ock, att prinsessan Katarinas äktenskapskontrakt (s. 290 ff.), ehuru i afskrift befintligt i RA., ej af Rydberg medtagits i Sveriges Traktater, hvaremot å andra sidan grefve Edzards obligation där återfinnes.

Redigeringen synes gjord med vanlig sakkunskap och omsorg.

Med den nu föreliggande delen har den stora publikationen efter mera än 50 års arbete — första bandet utkom 1861 — nått sin kronologiska slutgräns. Emellertid kan den ännu ej sägas vara fullbordad. Utgifvaren planerar, enligt hvad företalet upplyser, ett supplement, som skall inrymma icke blott tidigare okända och därför förbigångna bref utan äfven det i Riksarkivet förvarade titularregistret till Gustaf Vasas förkomna tyska och latinska registratur. Utg. ifrågasätter ock ett gemensamt register till hela verket, och denna tanke är ägnad att vinna det lifligaste understöd, utom af praktiska skäl äfven med hänsyn till de ojämnheter, som i sådant afsende förefinnas i ett verk, hvars utgifvande pågått under en så lång följd af år, och till de inadvertenser, särskildt i afseende å ortnamn, som trots all nedlagd möda gifvetvis måste insmyga sig. Ehuru sålunda

åtskilligt arbete ännu lärer återstå, innan utgifvaren bragt sin uppgift till föresatt slut, kunna vi dock ej underlåta att redan nu lyckönska honom till att dock i det väsentliga ha bragt det stora verket till sin afslutning till heder för sig själf och gagn för svensk häfdaforskning.

— En af de stora förluster, forskningen i trettioåriga krigets historia lidit, är förskingringen af Hans Georg von Arnims arkiv på stamgodset Boitzenburg. Det är därför med största intresse ur arkivhistorisk och allmänt historisk synpunkt, som man mottar ett bidrag från detta håll, prof. Karl Heldmanns publikation *Fürsten- und Feldherrenbriefe aus der Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Aus dem Archiv Hans Georgs von Arnim mit historischen Einleitungen veröffentlicht* (86 s., Göttingen 1913).

Om plundringen af det Arnimska familjearkivet är endast så mycket med säkerhet kändt, att den mest skyldige är F. W. Förster och att hvad han 1828—1829 publicerade af sitt rof i »Albrechts von Wallenstein .... ungedruckte .... Briefe» icke vare sig genom fullständighet eller noggrannhet i någon mån är ägnadt att ersätta skadan. Det fragment af arkivet, som nu kommit i dagen tack vare den nuvarande ägaren, regeringsrådet O. Weichsel, och prof. Heldmann, har åtminstone sedan 1830 befunnit sig i privat ägo; huruvida brefven tillhöra Försters byte eller på annat sätt kommit bort från sin rätta hemvist, är ej kändt. Bland dem befinna sig emellertid två, som efter Försters tid användts, nämligen af E. H. Zober (*Ungedruckte Briefe von Wallenstein und Gustav Adolf*, 1830) och E. D. M. Kirchner (*Dass Schloss Boytzenburg und seine Besitzer*, 1860), så framt den sistnämndes citat ej i verkligheten hänföra sig till en anteckning om brefvet i en förefintlig förteckning. Häraf framgår, att uppdykandet af Arnimska bref efter Försters tid ej nödvändigtvis behöfver tyda på nya stölder, och i hvarje fall vinner det antagande, man gjort, att Boitzenburgarkivet ånyo plundrats på 1860-talet efter de Kirchnerska forskningarnas tid, ej bekräftelse genom den enstaka möjlighet till kontroll, den Weichselska samlingen bjuder.

De tjuguen brefven härröra från åren 1618—1636 och tillhöra alltså skilda händelseförlopp, i hvilka Arnim mer eller mindre aktivt tagit del; två äro kopior, alla öfriga original. Några äro förut tryckta men äfven dessa återgifvas af prof. Heldmann tillsammans med de öfriga i diplomatiskt aftryck. Genom omsorgsfulla inledningar sättas de lösryckta aktstyckena in i sitt sammanhang. Ur det första brefvet, en skrifvelse af år 1618 från Gustaf Adolf till Arnim, hvilken i Tyskland skulle utföra en del uppdrag för armén och dess utrustning, antecknar man med intresse, att konungen redan så tidigt hade sin uppmärksamhet starkt riktad på Preussen — Arnim hade att skaffa en karta öfver Memel. De närmast följande brefven (2—12) tillhöra det nedersachsisk-danska krigets skede. Jämte några aktstycken i tvisten mellan Wallenstein och Collalto

lägger man framför allt märke till ett bref till Arnim af d. 1/11 nov. 1627, hvari Wallenstein berättar, hur han farit ut mot hertig Adolf Fredriks af Mecklenburg sändebud och till och med hotat att låta Arnim förgripa sig på hertigens person. Hade hertigen lust att fara till Sverige, tillägger han, hade han nu orsak nog; Arnim skulle också göra sitt därtill. Man har ju förut vetat, att Wallensteins planer på Mecklenburg just vid denna tid tagit fast gestalt, men detta drag från förberedelserna till kuppen är dock väl värdt att bevaras. Prof. Heldmann har emellertid orätt tolkat detta ställe och däri funnit en anspelning på ett löst projekt, att Arnim skulle göra ett infall i Sverige, hvilket den bekante Fahrensbach vid denna tid framställt (s. 36). Brefven 13—16 äro skrifna under Gustaf Adolfs tyska fälttåg. Kurfursten Georg Wilhelms bref till Arnim d. 16 maj 1631 (N:o 13), under intrycket af Magdeburgs fall, vittnar nog ej i främsta rummet om den tillförsikt, utgifvaren finner däri. Det hufvudsakliga är Brandenburgs ifver för att Sachsen utan att låta sig afskräckas skulle fullfölja den i Leipzig inledda politiken och skapa den allmänna sammanslutning, som ensam kunde skänka de tyska protestanterna självständighet äfven gent emot deras öfvermäktige räddare; brefvet ansluter sig alltså fullständigt till hvad man f. ö. känner om Brandenburgs politik vid denna tid. De följande aktstyckena från Gustaf Adolfs tid och de närmaste åren (t. o. m. N:o 18, 1634) beröra så när som på ett (N:o 17, om fångutväxling) tidens mest tilltrasslade härfva, Wallensteins, Kristian IV:s och Dresdenhofvets intriger, och kunna helt visst vara af betydelse för utredningen däraf, äfven om deras innehåll i och för sig ej är allt för gifvande; af intresse är bl. a. att konstatera, att Kristian IV:s förtrogne, Oynhausen, 1631 besökt Arnim (N:o 16). N:o 19 och 20 äro skrifvelser från kejsaren 1636 rörande reorganisationen af arméen efter nederlaget vid Wittstock; utgifvaren betonar sambandet mellan dessa åtgärder och Brandenburgs beslut att afvisa en särskild uppgörelse med Sverige.

(*B. B.*)

— Äfven tredje serien af de genom Riksarkivet utgifna »Handlingar rörande Sveriges historia», nämligen *Svenska riksrådets protokoll*, har under året tillökats med ett nytt band, det fjortonde, liksom sina tio närmaste föregångare redigeradt af Severin Bergh (Stockholm, Norstedt 1916; VI + 544 sid.; pr. 8,25 kr.). Det nya bandet innehåller protokollen från 1650. Utom själfva hufvudserien ha aftryckts trenne särskilda protokoll i justitieärenden äfvensom en serie protokoll öfver konferenser med främmande sändebud, staden Rigas utskickade, ombud för tyska städer och landständer hvilka bevistade kröningen och begagnade tillfället att framföra sina hufvudmäns besvär. Det hela afslutas med ett som vanligt utförligt register.

I protokollen dominera de utrikespolitiska frågorna, och icke så få sammanträden upptogos helt med uppläsande af från de olika sändebuden ingångna rapporter. Bland de frågor, som särskildt stått

i förgrunden, må nämnas: underhandlingarna om westfaliska fredens exekution, hvilka slutligen under året ledde till exekutionsrecessen i Nürnberg; kosackupproret i Polen och de ifrågasatta fredsunderhandlingarna med detta land; de inre oroligheterna i Frankrike och frågan om en svensk hjälpsändning dit, hvarvid i en diskussion drottningen gör en jämförande värdesättning af Richelieu och Mazarin; vidare konflikten mellan England och Skottland och frågan om Karl II:s erkännande som konung i sistnämnda land samt slutligen en rad gräns- och handelsfrågor. Ett af konferensprotokollen upptages af förhandlingar med ett sändebud från en så aflägsen potentat som tatarkhanen. Allt vittnar om Sveriges centrala ställning inom dåtidens europeiska storpolitik.

Andra tilldragelser under året, som intaga betydande rum i rådsprotokollen, äro drottningens kröning och riksdagen i Stockholm från juni till november — den längsta dittills afhållna. Ett ej obetydligt antal rådssammanträden upptogos af konferenser med de olika stånden. De riksdagsfrågor, som särskildt sysselsatte rådet, voro, utom de alltid brännande beskattningsfrågorna, de båda, som framför andra tryckte sin prägel på riksdagen: den uppflammande striden mellan adeln och de ofrälse stånden samt tronföljdsfrågan. Rådsdiskussionerna i dessa frågor äro i hög grad intressanta, och den unga drottningen uppträder därvid med en säkerhet och en skärpa, som äro rent förvånande, men som, när hon vänder sig mot den gamle rikskansleren, verka allt annat än tilltalande. Beklagligtvis föreligga öfver några af dessa diskussioner blott hastigt nedskrifna memorialanteckningar, hvilka väl gifva ett lifligt intryck af motsättningarna men ibland ej låta replikskiftena komma till sin rätt.

Bland inrikesärendena i öfrigt äro att anteckna åtgärderna mot den rådande dyrtiden. Äfven flera af de i rådet behandlade revisionssakerna äro af stort intresse. Anmärkas må, att dessa delvis ej fullständigt återgifvits, i det att förhören med parterna som regel utelämnats.

— Bland de utlänningar, som på 1600-talet berest Sverige och efterlämnat anteckningar om sin resa, är äfven den danske köpmanssonen Corfitz Braem. Hans fader Gödert B. hade tilllika med sin äldre broder Johan inflyttat från Hamburg till Köpenhamn och hade där — särskildt gäller det den senare — lyckats vinna en ledande ställning inom danskt affärslif. Efter Johans frånfälle 1646 hade Gödert ensam ledningen af affärerna till sin död 1655. Sonen Corfitz fick en synnerligen god uppfostran, hvari efter tidens sed ingingo vidsträckta resor; han blef 1677 borgmästare i Helsingör, men afled redan 1683, föga mer än 44 år gammal.

Braem företog under åren 1659—1674 ej mindre än sex resor och har från dem efterlämnat dagboksanteckningar, en i Köpenhamns kungl. bibliotek förvarad »Reisebaag». Dessa resor förde honom till Tyskland, Nederländerna, Frankrike samt slutligen 1671—1672 till Sverige och 1673—1674 till Norge. Anteckningarna från den norska resan ha för länge sedan (i Norske Magasin II, 1868)

utgifvits af N. Nicolaisen. Dagboken från resan i Sverige föreligger nu i en af Bert Möller ombesörjd, synnerligen prydlig edition under titeln *Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672* (Stockholm, Norstedt 1916; X + 58 sid.; pris 5 kr.; tr. i 400 numrerade ex.).

Hufvuddelen af anteckningarna utgöres af redogörelsen för en tre månaders vistelse i Stockholm i slutet af år 1671. I tidens storpolitik förmår af naturliga skäl den danske köpmanssonen icke införa oss. Men han har väl begagnat både tiden och ögonen och hunnit att grundligen bese stadens sevärdheter; tack vare sina förbindelser med danske ministern har han ock uppenbarligen kommit i tillfälle att se och höra åtskilligt mer än som faller på en vanlig resandes lott. Han har grundligt besett de förnämsta kyrkorna, särskildt Riddarholmskyrkan och Storkyrkan, och lämnar vidlyftiga beskrifningar öfver där befintliga minnesvårdar, hvilkas inskriptioner han flitigt kopierat: så t. ex. den berömda grafskriften öfver Gustaf Adolf. Tyghuset och lifrustkammaren har han också besökt och lämnar en omständlig redogörelse för de troféer och andra märkvärdigheter han där sett, hvaribland uppräknas den häst Gustaf Adolf ridit och de kläder han begagnat i slaget vid Lützen. Han får äfven tillfälle att bese de förnämsta adelspalatsen och beundrar det under byggnad varande riddarhuset, hvars inskriptioner han troget återger. Genom sitt lands minister får han äfven tillfälle att bevista en del hofceremonier vid emottagande af främmande makters sändebud, och han lämnar ingående beskrifningar öfver de dräkter, som användes, de språk, som vid orationerna begagnades o. s. v. Äfven rådkammaren beskrifves utförligt och en längd öfver dåvarande rådsherrar bifogas. Örlogsvarfvet på Skeppsholmen besökes äfven, och Braem antecknar åtskilligt om arbetena där och meddelar en förteckning öfver flottans skeppsbestånd. Äfven slotten i Stockholms närhet — Carlberg, Drottningholm, Wenngarn o. s. v. — besökas. Äfvenså gjorde han i sällskap med några medlemmar af danska beskickningen en utflykt till Uppsala, där man uppsökte Loccenius, öfver hvars skrifter, både tryckta och äfven otryckta, en förteckning meddelas. Naturligtvis besåg man äfven domkyrkan och dess sevärdheter togos i betraktande, hvarvid Schefferus synes ha uttalat en del skeptiska meningar bl. a. om där förvarade reliker af Erik den helige.

Af mindre intresse äro resorna till och från Stockholm, om ock beträffande de större städer som besöktes en del notiser meddelas.

Ehuruväl politiken i dessa anteckningar lyser med sin frånvaro, innehålla de dock tvifvelsutan mycket af intresse för kännedomen om 1670-talets Sverige och det intryck det gjorde på utländska iakttagare. Särskildt för konst- och kulturhistorikern torde åtskilligt vara att hämta, och man är därför utgifvaren tack skyldig för att han genom sin omsorgsfulla edition gjort dem tillgängliga för forskningen.

— Den af professor Aug. Quennerstedt utgifna samlingen »skildringar» *Ur Carl XII:s lefnad* har nu med en andra volym (Stockholm, Norstedt 1916; VIII + 228 sid.; pr. 5 kr.) bragts till slut. Förf. följer här sin hjälte från Perevolotjna till de sista dagarna och tillfogar en skildring från de svenska karolinernas fångenskap i Sibirien. Den ursprungligen till serien hörande teckningen af kalabaliken i Bender har i utvidgad form redan tidigare utgifvits (se denna tidskrift 1910, s. 226 och ff.). När det fängslande arbetet nu föreligger färdigt, hoppas vi snart kunna bringa en anmälan af detsamma.

— Af kommendörkapten A. Munthes förtjänstfulla teckning af *Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld* (Svenska sjöhjältar VII) har nu utkommit tredje bandet (Stockholm, Norstedt 1916; XI + 296 sid.; pr. 11 kr.). Hufvuddelen af denna volym är ägnad åt slaget vid Ölands södra udde och Lilliehorns förhållande vid detta tillfälle. Af denna omtvistade episod föreligger nu genom förf:s ingående forskningar en fullständig utredning. Vi hoppas snart kunna bringa en anmälan af det intressanta arbetet.

— Den flitige släktforskaren och Karlstadsskildraren kapten C. E. Nygren har i ett nytt arbete, *Karlstads brand 1865 och stadens senaste historia* (Gbg. 1915, 361 s.), lämnat den väntade fortsättningen på sin år 1914 publicerade framställning af stadens historia under de 50 åren närmast före branden. Rikt och väl illustrerad liksom föregående volym har den också i hufvudsak samma uppställning som denna. Efter en inledning om branden och den närmast följande tiden, under hvilken den så godt som fullständigt sköflade staden relativt raskt reste sig ur askan, egnas lejonparten af utrymmet åt beskrifningar af byggnader och gårdar, till hvilka fogas personförteckningar å embetsmän, egare m. m. För kommande generationer bör boken i många afseenden blifva ett intressant studium och en värdefull uppslagsbok. (*S. S.*)

— Vid olika tillfällen har uppmärksamheten fästats vid utkomna delar af F. von Dardels Minnen. Såsom en fortsättning på denna memoarserie har nu jämväl publicerats ytterligare en volym *Dagboksanteckningar 1873—1876* (Stockholm, Norstedt 1916; 255 sid.; pr. 6,50 kr.). Redan beträffande de förut utgifna minnena påpekades, att de bidrag, som därifrån kunna hämtas för den politiska historien, äro ganska tunnsådda. Mest rörde de sig kring det mondäna och konstnärliga lifvet i tidens Sverige, framför allt inom den krets, som närmast omgaf konung Karl XV, och för karakteristiken af en del framstående personligheter fanns otvifvelaktigt åtskilligt af värde att hämta. De nu utgifna dagboksanteckningarna äro i angifna afseende torftigare, detta redan på grund af förf:s förändrade ställning: han tillhörde icke Oscar II:s intima krets, såsom han tillhört företrädarens. Anteckningarnas innehåll rör sig mest,

där de ej utgöras af rena notiser ur familje- och sällskapslifvet, om förf:s verksamhet i Slöjdföreningen samt vid anordnandet af Sveriges deltagande i de båda världsutställningarna i Wien 1873 och Philadelphia tre år senare. Särskildt låta skildringarna af förf:s resa till och vistelse i Amerika läsa sig med nöje. Liksom i de föregående volymerna skymta en mängd ledande eller i det mondäna lifvet framträdande personer förbi: utrikesministern Björnstjerna, statsråden Bergström, Carlson och Forssell, åtskilliga af de här ackrediterade diplomaterna, särskildt franske ministern Gobineau, samt bland konstnärer Egron Lundgren, Scholander, Boklund, Edv. Bergh, Georg von Rosen m. fl. Liksom Minnena äro äfven dagboksanteckningarna rikt illustrerade, och här liksom där erbjuder förf:s uddiga och humoristiska ritstift ofta mera nöje och intresse än hans stundom väl harmlösa penna.

— Bland årets memoarlitteratur äro *Några Minnen* af Pehr Ehrenheim, som utgifvits af hans son, kammarherre Erik v. Ehrenheim, framför andra egnade att tilldraga sig uppmärksamhet (Stockholm, Norstedt 1916; 124 sid.; pr. 5 kr.). I det älskvärdt anspråkslösa företal af antecknarens egen hand, hvarmed minnena inledas, säges visserligen, att de icke äga något historiskt värde. Och det må vara sant, att de erbjuda mindre af nya historiska upplysningar, än som i betraktande af författarens långvariga och betydelsefulla politiska verksamhet måhända kunnat väntas. Men förf. har under senare delen af förra seklet intagit en så framskjuten ställning inom vårt politiska lif, att hvarje själfbiografisk skildring af hans hand måste redan såsom «document humain» mottagas med intresse och tacksamhet. Anteckningarna ha, som deras förf. själf meddelar, tillkommit »uteslutande som sysselsättning af en 88 års gammal man, som ej mera ser att läsa»; de äro, som utgifvaren anmärker, »utan hjälp af någon dagbok ur minnet uedskrifna» af antecknaren, »som för sina närmaste velat teckna drag ur sitt lifs historia». Det icke minst tilltalande är den humana och samtidigt strängt rättrådiga lifssyn, den tolerans utan klemighet, den själfkänsla utan förhäfvelse, som prägla denna återblick af en åldring, som med klarnad ro kan se tillbaka på ett afslutadt långt lifsverk i fäderneslandets tjänst.

De båda första kapitlen äro egnade åt barndomen och studenttiden, och de äro måhända de mest fängslande. Där skildras det muntra och gästfria lifvet på Malingsbo och Grönsö, de båda familjegodsen, skoltiden i Västerås samt studietiden i Uppsala. Man skymtar bland familjens och författarens omgifning och umgängesvänner både den äldre generationens koryféer, såsom Järta och Geijer, och den samtida studentgenerationen, bland dem Rabenius, Lagerbielke, Hedlund och Wennerberg, hvilken sistnämnde karaktäriseras som »en af dessa hederliga öfverliggare, af hvilka det på den tiden i Uppsala fanns många». Antecknaren skildrar därefter sin tingstjänstgöring hos den framstående juristen lagman Callerholm i Hedemora, sin tjänstgöring i hofrätten, sin resa till Eng-

land 1852, som för hans politiska utveckling blef af genomgripande betydelse, samt slutligen sin verksamhet som disponent för Malingsbo bruk, hvilket emellertid 1861 försåldes, samt som landtjunkare på Grönsö. Några sidor egnas särskildt åt Johan Börjesson, den siste fosforisten, i hvars församling, Weckholm, Grönsö som bekant är beläget. Under sin »landtjunkaretid» deltog Ehrenheim i 1856, 1859 och 1862 års riksdagar, och började alltmera vinna anseende och inflytande såsom sakkunnig och omdömesfull politiker och framstående talare. Vid sistnämnda riksdag försvarade han såsom medlem af konstitutionsutskottet enligt egna ord »med värme och öfvertygelse» det sedermera antagna representationsförslaget. Före 1865 års riksdag inflyttade han till Stockholm och ingick som bekant 1866 i den De Geerska ministären. Anteckningarna från statsrådstiden meddela om ministerkriserna 1868 och 1870 åtskilliga enskildheter, som fullständiga hvad De Geer berättat i sina memoarer. Ehrenheim aftrycker äfven en några veckor efter hans afgång skrifven uppsats om ministärförändringar och konungens ställning till sitt statsråd. Den blef då ej publicerad, men ger ett godt prof både på hans konstitutionella åskådning och på hans förträffliga stil. Äfven till kännedomen om det personliga förhållandet mellan »den stora ministärens» ledamöter lemnas bidrag. Och antecknarens försynta anmärkning, att det förtroende De Geer visade honom var större än det han förtjänade och att denne i alla viktigare frågor talade enskildt med honom, bekräftar den framställning af deras inbördes förhållande, som De Geer själf lämnat i en af de föreliggande memoarernas utgifvare citerad passus i sina »Minnen». Ehrenheim bevistade som bekant med ett undantag samtliga riksdagar under perioden 1850—1902, och de meddelade riksdagsminnena från Riddarhuset och kammaren innehålla en mängd intressanta upplysningar bl. a. från 1865—66 års riksdag, om ministerkrisen 1880, därvid förf. med skärpa gör gällande — hvad som ej säges i de De Geerska minnena — att konung Oscar önskade blifva kvitt De Geer, samt om den Treffenbergska episoden från 1891 års riksdag, hvarvid meddelas ett utdrag ur ett särdeles karaktäristiskt bref från Treffenberg. Det sista kapitlet behandlar antecknarens verksamhet i kyrkomötet, landtbruksakademien och Svenska akademien. Där intressera främst upplysningarna om en del inval i sistnämnda akademi och de motsättningar, särskildt mellan Wirsén och Forssell, som därvid gjorde sig gällande.

En genomläsning af de Ehrenheimska minnena ger läsaren en känsla af saknad öfver att en man, som i mer än tre årtionden stått i medelpunkten af vårt offentliga lif och som genom hela sin läggning uppenbarligen ägde så sällsynta förutsättningar för att sakligt och lidelsefritt skildra sina politiska upplefvelser, icke hunnit eller icke ansett sig böra nedskrifva utförligare anteckningar därom. Med tacksamhet bör emellertid mottagas hvad förf. nu på sin höga ålderdom gifvit, och ingen läsare kan undgå ett starkt intryck af den stränga saklighet, den upphöjda rättrå-

dighet, den humanitet i bästa mening, som präglat antecknarens politiska verksamhet ej mindre än hans nu utgifna »Minnen».

— I en föregående årgång (1912, s. 149 f.) omnämndes och karaktäriserades på sin tid professor Hj. Holmquists studie öfver *Luther, Loyola, Calvin i deras reformatoriska genesis.* Af densamma har nu utkommit en andra, omarbetad och utvidgad upplaga (Lund, Gleerup 1916; IV + 320 sid; pr. 3,75 kr.). Vid revisionen har särskildt framställningen af Luther blifvit omarbetad och utvidgad samt fått en ännu mera dominerande plats än förut, men äfven teckningarna af Loyola och Calvin ha omgestaltats, allt med ledning af den litteratur, som sedan 1912 sett dagen. Bland dessa arbeten nämner förf. särskildt på Lutherforskningens område den nya upplagan af Böhmers öfversiktliga teckning af Luther i den nya forskningens ljus, vidare undersökningar af Kalkoff (*Luther*, 1916), Schele (*Martin Luther, vom Katholicismus zur Reformation* I, 1916) och Degering (*Aus Luthers Frühzeit*, 1916), beträffande Loyola Böhmers betydelsefulla *Studien zur Geschichte der Gesellschaft Jesu.* I. *Loyola* (1914) och beträffande Calvin A. Langs i »Monographien zur Weltgeschichte» införda teckning *Zwingli und Calvin* (1913) och H. Y. Reyburns lefnadsteckning *John Calvin, his life, letters and work* (1914). Med hänsyn till att den nya upplagen ämnats för en läsekrets utom den rent vetenskapliga ha enligt svensk sed litteraturanvisningar och en del vetenskaplig apparat utelämnats. Boken utgör, såsom redan i omnämnandet af den första upplagan antyddes, en särdeles god orientering i hithörande problem, och denna egenskap i förening med ett lifligt och lättillgängligt framställningssätt borde tillförsäkra den en stor spridning.

Ur de Lutherstudier, med hvilka förf. under de senaste åren sysslat, har äfven framgått en välskrifven populär teckning af *Martin Luther* (Uppsala 1916; 147 sid.; pr. 2,75 kr.; utgör N:o 56 af Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie). För hvad angår det tidigare skedet af Luthers utveckling och verksamhet, hvilar denna populära framställning på ofvan omnämnda arbete.

— Ett bland de betydelsefullaste bidragen till Danmarks nyaste historia utgör Niels Neergaards under titeln *Under Junigrundloven* utgifna teckning af tidsskedet 1849—1866. Dess första band utkom redan under åren 1889—1892. Under de följande åren intill 1904 utkommo ytterligare fjorton häften, som förde skildringen fram till Londonkonferensen. Sedan sistnämnda år har på grund af författarens många och kräfvande offentliga värf utgifningen helt och hållet legat nere, tills det stora verket innevarande höst med elfva nya häften förts till sin definitiva afslutning (Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel 1916; sidd. 1193—1882; pr. 75 öre för häfte). Erinras må emellertid därom, att under den långa afbrottstiden i utgifningen förf. dock hunnit i den stora danska rikshistorien publicera en mera öfversiktlig teckning af samma period i Danmarks historia.

Det Neergaardska verkets betydande förtjänster ha länge varit erkända: den grundliga och uttömmande genomarbetningen af det omfattande materialet, den mönstergilla objektiviteten, det lidelsefria och kloka omdömet. Ibland skulle man måhända önska en mera skarp och ingående kritisk behandling af källorna och mera temperament och glans öfver framställningen. Den långa tidrymd, hvarunder arbetet utgifvits, har också vållat vissa ojämnheter i framställningen. Men i sin helhet är det synnerligen förtjänstfullt, en verklig prydnad för Danmarks historiska litteratur.

Ett alldeles särskildt värde får det genom den betydande mängd otryckt material, som i främsta rummet genom framlidne legationsrådet Peter Vedels historiska intresse ställts till författarens förfogande. Han har sålunda icke blott haft tillgång till de i danska utrikesministeriets arkiv förvarade depescherna utan äfven i betydande utsträckning till enskilda personers anteckningar och bref. Han har därigenom kunnat ge en synnerligen ingående, i vissa delar alldeles ny teckning af hufvudinnehållet i epokens historia: kampen för den gamla danska monarkiens integritet och fortbestånd.

I de senare utgifna häftena har det under de senaste åren i riklig omfattning publicerade utländska aktmaterialet, särskildt franska utrikesministeriets stora aktsamling *Les origines diplomatiques de la guerre 1870—1871*, i vederbörlig utsträckning kommit till användning.

De nu utgifna afslutande häftena innehålla trenne kapitel. Det första ger en synnerligen ingående, närmast på depeschmaterialet byggd framställning af Londonkonferensen med klarläggande af de politiska och personliga faktorer, som bestämmande inverkat på dess för Danmark så ödesdigra utgång. Särskildt framträder därvid det olycksdigra inflytande Krieger, ehuru en af Danmarks intellektuellt mest betydande män och varmaste patrioter, genom självtillräcklighet och bristande ögonmått för politiska realiteter kom att utöfva. Däremot framstår den deltagande yrkesdiplomatens, utrikesministern Quaades omdöme i ett bättre ljus, ehuru han ej vederbörligen förmådde göra sig gällande. I andra kapitlet tecknas krigets afslutning, fredsunderhandlingarna och fredsslutet i Wien. Såsom afslutningskapitel följer därpå en genom sin minutiösa detaljrikedom något tröttande framställning af de parlamentariska strider, ur hvilka 1866 års författningsändring slutligen framgick. Det hela afslutas med ett omfattande personregister.

Ett studium af det Neergaardska verket kan ej undgå att väcka önskan om en på aktmaterialet byggd, ingående framställning af vår egen historia under ungefär motsvarande epok, d. v. s. under Oscar I:s och Carl XV:s regeringar. Källmaterialet föreligger redan tillgängligt i sådan omfattning och så pass mycket förarbete är på vissa punkter redan undangjordt, att en dylik uppgift säkerligen icke skulle visa sig olöslig.

— Som bekant föreligger ännu icke någon samlad edition ens af de hittills publicerade delarna af Bismarcks brefväxling, en brist, som blir så mycket kännbarare, som de båda verk, som i sådant hänseende tjänat som repertorier, näml. Horst Kohls *Bismarcks-regesten* och Hahns stora aktsamling redan äro flera årtionden gamla. Vissa partier äro, såvidt man kan döma, fullständigt utgifna, så brefven till hustrun, den i bihanget till »Gedanken und Erinnerungen» tryckta korrespondensen med kejsar Wilhelm, depescherna från Frankfurttiden, brefväxlingen med general Gerlach, hvilken innesluter åtskilligt af det intressantaste som hittills utgifvits, samt privatbrefven från Petersburg till d. v. utrikesministern Schleinitz. I andra supplementbandet till memoarerna finnes som bekant ett urval ur Bismarcks brefväxling, och Horst Kohl har utgifvit en samling *Bismarckbriefe 1856—73*, som utgått i en mängd upplagor och innehåller ett mycket värdefullt material. Samme utgifvare har i de olika årgångarna af »Bismarcks-Jahrbuch» aftryckt en mängd delvis synnerligen betydelsefulla brottstycken ur den Bismarckska korrespondensen. Härtill komma ock åtskilliga illa hopkomna och slarfvigt utgifna samlingar, af hvilka några t. o. m. i afseende på det meddelade materialets autenticitet icke äro höjda öfver alla tvifvel. Alltjämt aftryckas i olika publikationer, såsom tidskrifter och minnesskrifter, bref till eller från Bismarck, somliga af betydande värde. På ett par dylika publikationer, som måhända lätt kunna förbigås, skall här uppmärksamheten fästas.

I Österreichische Rundschau (Bd. XLII, 1915, h. 5) meddelar grefvinnan Gabriele Rechberg en hittills obekant brefväxling mellan Bismarck och den österrikiske utrikesministern grefve Rechberg från hösten 1864. I brefväxlingen afhandlas hufvudsakligen tvenne frågor, båda de mest brännande i dåtidens tyska politik: om Schleswig-Holsteins framtida ställning och om möjligheten af ett preussiskt-österrikiskt tullförbund. Som bekant var det Preussens af Delbrück i strid mot Bismarcks mening dikterade hållning i sistnämnda fråga, som blef den närmaste anledningen till Rechbergs fall. De fyra brefven kasta trots all formens älskvärdhet ett skarpt ljus öfver motsättningen mellan de båda statsmännens politik och visa, hur långt Bismarck redan 1864 hunnit från den dualistiska politik, som han vid sitt öfvertagande af utrikesministerportföljen åtminstone tänkt sig såsom ett möjligt alternativ och som får ett så klart uttryck i det senare af de båda Rechbergska brefven.

Den andra af de båda antydda brefväxlingarna kastar ljus öfver Blixen Fineckes förhållande till Bismarck, bl. a. öfver den bekanta episoden från 1863. I Dansk Magasin (6 R., bd. 2) aftrycker Aage Friis under rubriken *Blixen Finecke og Bismarck* en såvidt kändt fullständig samling af de bevarade bref och telegram, som från 1857 till 1866 växlats mellan de båda männen. Utgifvaren har försedt sin edition med en intressant inledning, hvari han kommenterar det nya materialet i anknytning till hvad som eljest är kändt om de båda ungdomsvännernas mellanhafvanden liksom

om Blixen Fineckes hela uppfattning af Danmarks förhållande till Tyskland.

Det är främst fyra af de aftryckta aktstyckena, som ha ett särskildt intresse. Det första är Bismarcks utförliga bref af den 10 nov. 1857, hvari han med anknytning till några anmärkningar i ett bref från Blixen Finecke om den förändring i den svenska skandinavismens karaktär, denne förment skola inträda med kronprinsens (Karl XV:s) öfvertagande af makten, utvecklar sin allmänna syn på skandinavismen. De under n:ris 10 och 13 återgifna aktstyckena utgöra de förut genom referat och utdrag välkända, nu för första gången in extenso aftryckta bref af den 3 och 10 okt. 1863, som bilda den egentliga »episoden Blixen Finecke». Det sista numret i samlingen utgör en odaterad uppteckning af Blixen Fineckes hand från år 1866, hvilken enligt utgifvarens förmodan återger tankegången i ett samtal med Bismarck i Berlin i april d. å. Kontentan däraf är: Schleswig-Holsteins återställande till konungen af Danmark; införlifvande med Danmark — efter folkomröstning — af vissa delar af Nordschleswig; bildande af en tysk förbundsstat Schleswig-Holstein af de återstående delarna af hertigdömena under konungen af Danmark, men ansluten till Tyskland; samt allians mellan Preussen och Danmark. Professor Friis' edition af dessa skriftstycken efter original, resp. koncept å Näsbyholm och Friedrichsruh samt i preussiska statsarkivet utgör liksom dithörande inledning ett värdefullt och upplysande bidrag till kännedomen om de dansk-tyska mellanhafvandena »under junigrundlagen».

— I likhet med ett flertal europeiska regeringar har äfven den nederländska vid flera tillfällen inför representationen framlagt samlingar af aktstycken och meddelanden rörande krigets återverkan på det egna landets politiska och ekonomiska lif. Nyligen har det nederländska utrikesministeriet sammanfört dessa vid olika tidpunkter lämnade meddelanden i en på franska utgifven publikation, en orangefärgad bok med den något långdragna titeln *Recueil de diverses communications du Ministre des Affaires Etrangères aux Etats-Généraux par rapport à la neutralité des Pays-Bas et au respect du droit des gens* (Haag, M. Nijhoff 1916; VII + 182 sid.). Då härvarande nederländska beskickning haft älskvärdheten tillställa Historisk Tidskrift ett exemplar af publikationen i fråga och densamma innehåller mycket af stort intresse, må en kort öfversikt af dess innehåll här finna plats.

Boken inledes med den vidlyftiga nederländska neutralitetsförklaringen, hvilken i själfva verket utgör en kodifikation af de för Nederländerna gällande neutralitetsreglerna. Därefter aftryckes rörande tyska truppers påstådda marsch öfver nederländskt territorium vid krigets början en samling rapporter och undersökningsprotokoll, som klart ådagalägga, att någon dylik neutralitetskränkning ej ägt rum. Därefter följer samlingens vidlyftigaste och intressantaste parti,

den med aktstycken späckade redogörelsen för de krigförande makternas ställning till den neutrala handeln och sjöfarten. Man finner där hela raden af engelska, franska, tyska och italienska förordningar och kungörelser rörande upphäfvande af eller ändring i Londondeklarationens bestämmelser, alltifrån den engelska Order in Council den 20 aug. 1914, som utgjorde första steget till den genom nämnda deklaration kodificerade sjökrigsrättens afskrifning, fram till de i mars och april innevarande år utfärdade engelska och franska bestämmelserna. Äfvenså lämnas en redogörelse för den nederländska regeringens med anledning däraf vidtagna åtgärder med aftryckande af åtskilliga dess protestnoter. En särskild afdelning af publikationen är ägnad åt de engelska postbeslagen å nederländska postförande fartyg; jämväl här aftryckas delar af notväxlingen. Af särskildt intresse och värde är Nederländernas svar den 11 april 1916 å Englands och Frankrikes memorandum af den 1 samma månad rörande behandlingen af posten. Ytterligare må antecknas notväxlingen rörande Nordsjöns förklarande såsom krigszon, rörande det tyska undervattensbåtskriget, inklusive förstöringen af neutrala priser, samt rörande behandlingen af krigförandes flygmaskiner och luftskepp. Utöfver det här påpekade förekommer en rad smärre redogörelser för olika folkrättsliga spörsmål, som under kriget framträdt.

Den nederlända »orangeboken» innehåller, som synes, en mängd aktstycken och utredningar af stort intresse för en svensk läsare, särskildt med hänsyn därtill att under krigets lopp samma eller likartade frågor påkallat uppmärksamhet eller åtgärder från våra egna statsmyndigheters sida. Sådant arbetet föreligger vittnar det ej blott om den stränga följdriktighet, som utmärkt den nederländska regeringens neutralitetspolitik, och om dess sträfvan att, alla vidrigheter till trots, upprätthålla gällande folkrätt, utan äfven om den höga ställning, som den nederländska sakkunskapen på området intager. Den har vetat uppbära de förpliktande traditionerna från Hugo Grotius.

Öfversikter och granskningar.

Bidrag till utredning af den värmländska afvittringsfrågan med särskild hänsyn till ämnets behandling i 1:a delen af Jordundersökningens betänkanden. Af MAURITZ CARLSON. 171 sid. + 2 helsidesill. och 3 kartbil. Sthlm, Ivar Hæggströms boktryckeri-aktiebol. 1915.

Syftet med detta arbete är företrädesvis polemiskt — det utgör nämligen en kritik af den framställning om de nordvärmländska skogsförhållandena, som Jordundersökningen presterat. Men som polemiken grundar sig på ett rikhaltigt arkivmaterial, hvilket författaren jämväl till stor del publicerat, så innehåller den så mycket af värde på jordhistoriens område, att dess offentliggörande redan ur denna synpunkt varit väl motiveradt. I en volym med vårdad typografisk utstyrsel (de bilagda kartornas reproduktion är särdeles god) och en angenäm form bjuder författaren på åtskilligt af intresse så väl för kameralisten och juristen som äfven och icke minst för geografen och historikern. Författaren följer de nordvärmländska skogsviddernas kolonisation alltifrån Gustaf Vasas tid och gifver därigenom ett intressant bidrag till den från början — af Carl IX — omhuldade men sedan af hvarjehanda skäl motarbetade finska folkvandringens historia. Undersökningen har i stort sedt verkställts mot bakgrunden af den åskådning om vår äldre jordhistoria, som, framställd af Geijer och Bergfalk, kan sägas vara härskande, men kommer ej att förlora sitt värde, äfven om denna allmänna åskådning skulle i någon mån förändras. Fastmera synas specialundersökningar som denna, där begränsningen blifvit rent geografiskt bestämd, vara att i hög grad anbefalla som underlag för den fullständiga framställning af vår jordhistoria, som vi ännu vänta på. Om man rör sig på ett mera begränsadt jordområde, böra möjligheterna för den allsidiga belysningen af dess öden vara desto större. Det råder intet tvifvel, att de dokument af till stor del kulturhistoriskt innehåll, som genom föreliggande utredning publicerats, just genom sin mångsidighet erbjuda jordhistorikern ett material af stort värde.

Det bör emellertid anmärkas, att den hypotes, som författaren (sid. 4 och 5) framställt om anledningen till Gustaf Vasas bref d. 12 aug. 1535, ej kan vara riktig. Den skattläggningsinstruktion, som författaren citerar efter Botins — f. ö. ej fullt korrekta —

referat och i enlighet med Botins uppgift hänför till 1528, kan nämligen, såsom redan Styffe och efter honom Linde (Finansrätt, sid. 500) påpekat, icke vara utfärdad före 1582. Ett bestämdt bevis härför är dess omnämnande af de s. k. bördsrättsförsäljningarna, hvilka togo sin början sistnämnda år. (Af instruktionen, som är af stort jordrättsligt intresse, existerar mig veterligen endast tvänne äldre afskrifter, en i Sandbergska samlingen i kammararkivet och en i den s. k. Leyonmarckska afskriftssamlingen i kammarkollegium.) Det kan väl f. ö. betviflas, att 1535 års bref verkligen utgick från en kronans *äganderätt* till där omhandlade allmänningar. Det synes i stället innehålla ett erkännande af den rätt, som enskilda sedan gammalt ägt till allmänningar — vare sig dessa voro af härads- eller sockenallmännings natur. Detta faktum förändras ej därigenom att rättighetens bibehållande angifves såsom tillstadd utaf kunglig gunst och nåde. Brefvet synes sålunda gifva erkännande åt den principen, att gammal rätt ej finge kränkas — eventuellt genom nybyggares eller bergsbruks anspråk, en regel, som ingalunda står i strid med 1542 års bekanta förbud mot omåttliga skogsinkräktningar i Norrland utan rättslig grund.

Föreliggande undersökning erbjuder prof på ett mångtal af de inflytelser, som under tidernas lopp bestämt den svenska skogspolitiken. Som exempel kunna anföras de ransakningar efter kronoallmänningar, hvilka på 1690-talet i bergsbrukets intresse företogos med formellt stöd af K. F. d. 19 dec. 1683. Just bergverksintresset har uppenbarligen här som på många andra håll från början uppväckt hela skogsafvittringsfrågan. Andra inflytelser af olika art hafva, som författaren framhållit, vid skilda tillfällen väckt frågan till nytt lif. Huru långt regalrättsliga idéer därvid kunnat drifva vissa kronans tjänstemän i deras nit om kronans intresse, visar den i boken reproducerade karta, som landtmätaren Gillberg 1720—21 upprättat, hvarest till allmänning »projecteras» större delen af Elfdals härad. Att Gillbergs förslag ej rönte någon påföljd, synes utgöra ett godt belägg för att den idé om ett skogsregale, som gjorde *behofvet* till grund för *rätten*, ej drifvit de styrande så långt, att de på den grund vågat förneka äfven *enskilda hemmans* rätt till skog, som de innehade sedan gammalt. I detta sammanhang kan påpekas de antydningar om en förefintlig urminnes häfd, som förekomma flerstädes i det framlagda arkivmaterialet och hvarpå författaren äfven (sid. 34, anm.) fäst uppmärksamheten. Säkert är, att åtminstone i slutet af 1600-talet detta rättsinstitut, som tillade just det gamla innehafvet verkan af laga fång, för regalrättsdoktrinens anhängare spelat en afsevärd rol såsom försvar för privat äganderätt.

Faktum står emellertid fast — utredningen ådadalägger det klart och tydligt — all mark i det nordligaste Värmland har vid kolonisationen kommit i enskilda händer. Anledningen till att så har kunnat ske är ej svårt att finna: kolonisationen har ägt rum på ett så tidigt stadium, när skogarnas värde varit så obetydligt,

att ett intagande ej ansetts rättsvidrigt. Redan tidigt hade hvarje hemman sina bestämda gränser. Just häri ligger skillnaden mot andra trakter, t. ex. Gästrikland. Där har kolonisationen skett senare, där fanns inga gränser mellan hemmanens skogar, där kunde ingen urminnes häfd åberopas. Där kunde alltså kronan göra sina i bergsbruksintresset framställda regalrättsanspråk med framgång gällande. Och där har ingen skogsafvittring blifvit »afglömd».

Carl W. U. Kuylenstierna.

Relations de Antoine de Lumbres, ambassadeur en Pologne et en Allemagne, touchant ses négociations et ambassades. Ouvrage publié pour la Société d'Histoire diplomatique par le comte G. DE LHOMEL. I. CII + 207 s., II. XLV + 348 s., III. XL + 431 s. Paris, Plon-Nourrit et Cie, 1911—1913.[1]

Det säger sig självt, att ett offentliggörande af diplomatiska anteckningar härrörande från en af hufvudpersonerna i Olivatraktaten, själfve den franske medlaren vid fredsunderhandlingarna, måste tilldraga sig stor uppmärksamhet bland den historiska forskningens män i Sverige. Det är ett årtionde af svenska intressen och svenska sträfvanden i det norra och östra Europa, som erhåller belysning genom de ofvan angifna, nu i tryck föreliggande relationerna, d. v. s. hela Karl X Gustafs bana och tiden närmast därefter. De Lumbres' diplomatiska tjänsteverksamhet började visserligen 1645, vid westfaliska fredskongressen, dit han åtföljde hertigen af Longueville som sekreterare, men hans sejour därstädes blef af alltför kort varaktighet för att sätta några afsevärda spår i hans relationer. Det är från och med hans beskickning till Brandenburg 1655, som hans uppteckningar få ett större intresse för oss svenskar. Hans anställning vid kurfurstehofvet förde honom på hösten s. å. till Preussen och Polen, där han ombetroddes att i samverkan med d'Avaugour arbeta för den af Mazarin eftersträfvade försoningen mellan Karl Gustaf och Johan Kasimir. Efter d'Avaugours död (sept. 1657) öfvertog de Lumbres ensam detta värf; det slutliga resultatet blef freden i Oliva, höjdpunkten i de Lumbres' diplomatiska bana. Han stannade i Polen till 1665 för att bevaka Frankrikes intressen i den polska tronföljdsfrågan, ett ärende som på nytt bragte honom i kontakt med svensk politik. Efter hans död (1676) togos hans papper, efter hvad utgifvaren upplyser, om hand af Colbert och funno på så vis väg till franska utrikesministeriet.

Det är icke enbart den svenska politiken såsom sådan, som belyses i de Lumbres' relationer; alltemellanåt skymtar man också de ledande personligheterna på svenska sidan. De Lumbres' första be-

---

[1] Bibliografien för 1914 i Historisk Tidskr. (årg. 35, sid. 387) anför genom förbiseende blott del I såsom utkommen.

kantskap med svenskarna härrör från hans vistelse i Berlin 1655, där han stötte tillhopa med grefve Schlippenbach, som var på hemväg efter den rundresa till de tyska hofven, hvilken skildrats af Nils Edén i festskriften till prof. H. Hjärne (1908). De Lumbres vitsordar det rykte för stortalighet och lösmynthet, som från flera håll framförts om Schlippenbach och som ledde till de missförstånd och ledsamheter, hvilka Edén i anf. arb. berört. Dessa omständigheter voro icke obekanta för den franske diplomaten; enligt hvad han påstår, yttrade kurfursten själf vid denna tid till honom, att han fann Sveriges grannskap lika farligt för Brandenburg som Österrikes.

I slutet af år 1655, någon tid efter krigsutbrottet mellan Sverige och Polen, finna vi, såsom nyss antyddes, de Lumbres i Königsberg. Han blef där vittne till det svensk-brandenburgska fördraget af den 7 januari 1656. Att kurfursten icke i stället satte sig till motvärn mot svenskarna, tyder de Lumbres som svaghet. Att fördraget var ett verk af grefve Waldeck, vet han, men icke, att det var ett led i ett specifikt politiskt system, som kan betecknas som Waldecks. Som dennes politiska grundåskådning kan de L. egentligen icke skönja något annat än en mycket långt drifven uppfattning om Sveriges inflytande bland de evangeliska i Tyskland. I denna åskådning stod Waldeck, menade de Lumbres, under inflytande af den svenske rikskansleren Erik Oxenstierna, hvilken skildras som en inbunden men på samma gång skrytsam herre, hvars bemödanden att bibringa andra ett mäktigt intryck af Sveriges politiska och militära ställning lätt genomskådades (bd I, s. 131 ff.).

Kurfurstens nya fördrag med Sverige, i Marienburg 15 juni 1656, hade ingen främjare i de Lumbres. Såsom ägnadt att fördjupa motsättningarna mellan de stridande i Polen stod det icke alldeles i öfverensstämmelse med kardinal Mazarins önskningar, som gingo ut på att göra Sverige och Brandenburg tjänstbara för Frankrikes intressen i Tyska riket och Nederländerna. De Lumbres' ställning till underhandlingarna om fördraget blef därför den, att han, utan att formligt motarbeta dem, under hand försökte draga kurfursten bort därifrån genom att locka honom till deltagande i den af Mazarin inledda fredsmedlingen mellan Sverige och Polen, ett försök som likvisst ej lyckades.

Denna fredsmedling — i samarbete med den hos Karl Gustaf ackrediterade d'Avaugour — blef de Lumbres' hufvudsakliga sysselsättning under den följande tiden, och han beordrades af Mazarin att härvid iakttaga en mera svenskvänlig hållning än tidigare. Relationerna lämna mycket ingående redogörelser, de utförligaste hittills bekantgjorda, för de medlingsresor, som deras författare företog fram och åter mellan svenska och polska högkvarteren under veckorna närmast före och efter slaget vid Warschau äfvensom vintern 1656—1657 medan polska hofvet uppehöll sig i Danzig (bd II, början). Bemödandena blefvo som bekant utan resultat. Hvad orsakerna till denna utgång angår, uttalar de Lumbres (s. 46 ff.) samma mening som d'Avaugour, hvars depescher i denna punkt utnyttjades af F. F. Carlson, näm-

ligen att Karl Gustaf i det hela visade större moderation än motparten samt att den sistnämndas omedgörlighet underblåstes af Österrike. Därför fylles äfven andra bandet till en god del af de Lumbres' redogörelser för sina mödosamma sträfvanden att bryta det österrikiska inflytandet i Polen, som företräddes af en så energisk diplomat som Lisola och som närmast gick ut på att förmå den polske konungen att som villkor för fredsförhandlingen fordra en för Sverige oantaglig österrikisk medling. Efter trägna bemödanden lyckades de Lumbres slutligen vinna på sin sida den inflytelserika drottning Louise-Marie; hon började därefter verka för fred med Sverige samt för valet af en fransk prins till tronföljare i Polen (II, s. 132 ff.).

Den franske diplomatens uppgift blef sedan närmast att vinna Karl Gustafs bifall till de båda fordringar, som polska hofvet uppställde för fredsunderhandlingens påbörjande: den ena var att Karl Gustaf skulle förbinda sig att afstå från polska Preussen, den andra att Polens allierade skulle få taga del i traktaten — egentligen rörde det sig om Danmark. Det första af dessa kraf var Karl Gustaf i realiteten beredd att medge: hans första instruktion för de utsedda svenska underhandlarna, dat. 22 jan. 1658, tillåter Preussens återlämnande. Men han hade icke genom en formlig deklaration velat i förväg göra sig af med sin bästa trumf, och konflikten med Danmark hade han beständigt uttalat sig för att göra upp på egen hand, medan polackerna naturligtvis sågo en styrka för sig i att få flera makter med i fredstraktaten. Det var dessa ärenden (Rel., II, s. 160 ff.), som föranledde de Lumbres' båda resor till svenska högkvarteret under loppet af år 1658, och redogörelserna för dessa höra till de intressantaste partierna i hans relationer. Den första, på nyåret, blef afbruten på ett oväntadt sätt: i Hamburg möttes de Lumbres af underrättelsen att Karl Gustaf öfvergått Lilla Bält; ännu dessa långt efteråt sammanskrifna relationer återspegla det öfverväldigande intryck det gjorde på samtiden, »att sundet, som på åttio år icke varit fruset, blef isbelagdt just vid denna tidpunkt för att tjäna den svenske konungen till brygga för hans trupper och hans artilleri» (Rel., II, s. 166). De Lumbres fick nöja sig med att i Hamburg förhandla med Schlippenbach. Det var han långt ifrån nöjd med. »Han hade två tungor i samma mun», skrifver han om den svenske diplomaten, »och gjorde sig föga skrupler att lika bestämdt påstå det som icke var sanningsenligt som det som var det.» På Schlippenbachs förslag följde de Lumbres med till Stettin och erhöll där af honom och Gyllenklo skriftlig deklaration angående Danmark i enlighet med deras ofvan omnämnda instruktion.

Frågan om Danmarks deltagande i traktaten bortföll genom Roskildefreden. Underhandlingen mellan Sverige och Polen blef det oaktadt genom åtskilliga omständigheter undanskjuten, men polackernas längtan efter fred växte alltjämt, och den stegrades starkt efter Karl Gustafs återvändande till Tyskland på sommaren 1658. I juli anmodade därför drottning Louise-Marie återigen de Lumbres

att resa till det svenska högkvarteret för att bringa de förberedande aftalen i ordning. I Oldesloe och Wismar kom det under sista dagarna af juli månad till en förhandling mellan den franske diplomaten och Karl Gustaf personligen, hvilken är en af vändpunkterna i hela den östeuropeiska krisen. De Lumbres' nu offentliggjorda redogörelse (II, s. 191 ff.) är så mycket mera välkommen, som Pufendorf (lib. V, § 88) endast ägt ringa kännedom om denna viktiga tilldragelse; fransmannens nog så tydliga själfberöm här och där rubbar icke nämnda förhållande. Förhandlingen i Oldesloe och Wismar är prologen till freden i Oliva. Den ger i själfva verket hela uppränningen till förhandlingens förlopp och till själfva traktaten: Johan Kasimirs uppgifvande af titeln och rättsanspråken på Sverige, polska republikens afståelse af Livland, Sveriges återlämnande af de polsk-preussiska fästningarna, eventuellt mot en penningeersättning, samt slutligen Österrikes och Brandenburgs deltagande i kongressen. Den följande händelseutvecklingen, som erbjöd så många öfverraskningar, samt Karl Gustafs död medförde några smärre jämkningar, men rubbade ej den grundval, som lagts i Oldesloe. De Lumbres lämnade svenska högkvarteret några dagar före Karl Gustafs afsegling från Wismar.

Jag skall icke trötta läsaren med att följa de vidlyftiga förhandlingarna i Oliva, än mindre fördjupa mig i de ännu långrandigare meningsutbyten, som i rundlig tid fördröjde kongressens officiella öppnande, de sistnämnda hufvudsakligast härrörande af Karl Gustafs ömtålighet i fråga om vapen och titlar i den polske konungens pass och fullmakter. Visst är, att de Lumbres ej förmådde fatta svenskarnas omständlighet i detta spörsmål, hvilken han fann »affekterad» (II, s. 243—253). Öfver hufvud taget bära hans redogörelser vittne om föga ömsesidig belåtenhet mellan honom och svenskarna, ett förhållande, som till öfverflöd vitsordas i uttalanden af den andra parten. Från svensk sida göres rent af gällande, att biläggandet af det besvärliga heraldiska trasslet helt och hållet var ett verk af den franske legaten Terlon, som på Karl Gustafs begäran företog flera resor midt i vintern ända bort till Danzig för att få saken utredd; dock är det utan tvifvel obilligt, när det från samma håll förljudes, att om de Lumbres fått hållas, hela traktaten skulle gått om intet. Terlon fann nödigt att eftertryckligt lägga de Lumbres på hjärtat att bruka allvar vid polska hofvet för att få svenskarnas fordringar uppfyllda.[1] Men om detta Terlons ingripande är de Lumbres i relationerna mycket förtegen.[2]

Vol. III utfylles så godt som helt och hållet af de Lumbres' verksamhet i Polen från Olivafreden till fram på sommaren 1665. Detta är detsamma som en redogörelse för drottning Louise-Maries

[1] Så enligt Terlons bref till Mazarin 26 april och 22 juli 1659 i Archives du ministère des affaires étrangères i Paris.

[2] Äfven i Terlons memoarer undvikas vid redogörelsen för dessa förhållanden alla uttryck, som kunde fattas som ett klander mot de Lumbres.

bemödanden att genomdrifva valet af en fransk prins till tronföljare i Polen. Det är en ändlös historia om drottningens förhandlingar med de opålitliga, ömtåliga, men på samma gång penningfala polska stormännen, om de Lumbres' medverkan härvid samt om de österrikiska motintrigerna, ledda af Lisola. Drottningens och Frankrikes egentlige kandidat var den store Condés son hertigen af Enghien; tidtals var också Condé själf i fråga. Det hela gick som bekant om intet. Om än icke i samma grad som band II, är dock denna sista delen af de Lumbres' relationer af intresse för vårt lands historia. Det var ju nämligen till en tid meningen, att Sverige skulle med franskt penningeunderstöd utrusta en här för att ingripa i Polen, i fall Österrike eller Ryssland ville försöka hindra det planerade tronföljarvalet. Det var härpå som det syftades i de hemliga artiklarna i Klas Totts bekanta förbundstraktat med Frankrike 1661. Om de inledande antydningar rörande denna angelägenhet, som de Lumbres gjorde åt de svenska kommissarierna under Olivaförhandlingarnas gång och åt Schlippenbach enskildt efteråt, samt om Sten Bielkes beskickning till Polen efter fredsslutet lämna relationerna flerfaldiga upplysningar. Det mest uppseendeväckande i den sista volymen är dock de Lumbres' meddelanden angående äktenskapskontraktet mellan den tilltänkte tronföljaren, hertigen af Enghien, samt drottning Louise-Maries systerdotter prinsessan Anna af Pfalz (1663): de Lumbres anför, att konung Johan Kasimir samtidigt med kontraktet på eget initiativ underskref en särskild, hemlig akt, hvari han åt hertigen afstod »alla rättigheter på kungariket Sverige, som ännu kunde tillkomma honom» — onekligen, om uppgiften nu är riktig, en mycket tvifvelaktig rättshandling efter hvad som passerat i Oliva. Förhållandet omnämnes icke i hertigens af Aumale redogörelse för äktenskapskontraktet (Histoire des princes de Condé, bd VII, s. 171). Ej heller har jag funnit någon antydan därom vare sig i Johan Kasimirs och drottning Louise-Maries bref till Ludvig XIV angående äktenskapskontraktet, i Desnoyers' bref till prinsen af Condé om samma sak (alla dessa bref i Archives nationales i Paris) eller i de Lumbres' depescher från denna tid; uppgiften i relationerna är tydligen ett senare inskjutet tillägg. De Lumbres förbiser ej det rättsligt betänkliga i transaktionen; han försvarar, eller förklarar, densamma så, att den icke afsåg den förhandenvarande situationen, men att Johan Kasimir »trodde, det tillfällen kunde inträffa att göra öfverlåtelsen gällande».[1]

Jag vet ej, om jag tar miste i min förmodan, att utgifvandet af relationerna närmast föranledts genom ett anbefallande uttalande i sådan riktning af prof. A. Fr. Pribram i hans biografi öfver Lisola (Wien 1894, sid. 158, noten). I så fall måste jag tillstå, att jag finner denna från en erkänd auktoritet på området härrörande rekommendation snarast vara att beklaga. Relationerna utgöra egentligen en af de Lumbres i senare år verkställd hoparbetning af de regel-

[1] Rel., III, s. 209. — Hos Rudawski (Historiarum Poloniæ ab excessu Vladislai IV libri IX) är det ifrågavarande äktenskapet ej alls omnämndt.

bundna depescher, han aflät till kardinal Mazarin och till statssekreteraren Brienne och som likaledes förvaras i Archives du ministère des affaires étrangères. Öfverensstämmelsen är ofta ordagrann: så t. ex. beträffande de ofvan berörda förhandlingarna i Oldesloe och Wismar på sommaren 1658. Men bortsedt från att i relationerna det första intryckets omedelbarhet ofta är borta eller öfversuddadt af senare tillsatser, så har vid omredigeringen åtskilligt förbigåtts, som förtjänat att komma med: så är, för att blott fästa uppmärksamhet vid ett enstaka moment af intresse för svensk forskning, fallet med polska drottningens tidigaste uttalanden till de Lumbres om önskvärdheten af ett eventuellt förbund mellan Sverige och Polen, hvilka återgifvas i de Lumbres' depesch till kardinalen den 12 juli 1659. Blott ett fåtal af de Lumbres' depescher äro förut tryckta: en ur preussiska forskningssynpunkter gallrad serie från juni 1655 till oktober 1656 i Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg (bd II, Berlin 1865, dels i utdrag och dels i regestform) samt ett mycket sparsamt urval från hela tiden fram till 1665 i K. Waliszewskis arbete Polsko-francuzkie stosunki 1644—1667 (Krakau 1889). För hvar och en, som haft tillfälle att lägga dessa publikationer vid sidan af de nu utgifna relationerna, torde det stå klart, att de för de sistnämndas offentliggörande utlagda medlen skulle tjänat samma syfte på ett afgjordt bättre sätt, om de offrats för ett utgifvande af själfva depescherna, exempelvis efter samma principer som tillämpats för »Urkunden und Actenstücke».

När nu i alla fall utgifvaren, och den bakom honom stående Société d'histoire diplomatique, bestämde sig för att i depeschernas ställe befordra relationerna till trycket, så medförde detta val vissa bestämda kraf i fråga om utgifningsmetoden. Relationerna själfva äro nämligen, sådana de föreligga i handskrift, behäftade med en brist som i högsta grad vanskliggör deras användning för forskningen: manuskriptet saknar så godt som alldeles datumsuppgifter. Kan man hitta tre à fyra sådana för ett år, är det storartadt. Uppenbarligen hade det varit utgifvarens ovillkorliga skyldighet att utreda och i en eller annan form meddela data för åtminstone de viktigaste af de omtalade händelserna eller att ange, hvilka af depescherna de olika partierna i relationerna gå tillbaka till. Men till en sådan vägledning finner man i publikationen ej ringaste ansats! Detta har till följd, att forskaren, oaktadt han numera har relationerna tillgängliga i tryck, icke dess mindre blir nödsakad att på ort och ställe rådfråga depescherna, ifall han vill förskaffa sig en verklig öfverblick af händelsernas förlopp. — De bifogade noterna bringa ej den minsta historiska orientering; de äro genomgående af topografiskt eller biografiskt innehåll. Äfven ur sådana synpunkter torde emellertid en pröfning af deras utsagor vara tillrådlig. Visserligen generar det icke den *svenske* läsaren, men man ställer sig dock en smula undrande, när man ser utgifvaren stadigt misslyckas i att identifiera rikskansleren Erik Oxenstierna: denne förblandas än med

sin fader rikskansleren Axel Oxenstierna, än med sedermera kanslipresidenten Bengt Oxenstierna!

Såsom ofvanstående korta antydningar torde ha gifvit vid handen, erbjuder den nu refererade publikationen synnerligen mycket af intresse, men den står i fråga om utgifningssättet icke på den nivå, hvartill den moderna urkundsutgifningen i alla kulturländer, Frankrike ej undantaget, har nått.

N. Wimarson.

Geijers »affall». Anteckningar af Gunnar Rexius. Uppsala universitets årsskrift 1915. 54 sid. Uppsala 1915.

Docenten Rexius har gått till läsningen af Geijers skrifter med problemställningen från sin studie öfver det svenska tvåkammarsystemet och genom viktiga resultat äfven på detta område bevisat dess berättigande; hans förtrogenhet med tidens in- och utländska litteratur ger honom därjämte ofta tillfälle att öfver de diskuterade problemen kasta en belysning, som ett kort referat ej kan göra full rättvisa åt. Hans undersökning gäller den historisk-politiska sidan af Geijers tankevärld. Dennes konservativa åskådning tecknas hufvudsakligen efter »Feodalism och republikanism» och »Nytt ett och annat i anledning af frågan om den akademiska jurisdiktionen», där Geijer utvecklat den konstitutionella monarkiens program. Förf. uppvisar, hur Geijer i den förra skriften söker tillerkänna historiskt berättigande åt båda de principer, som framträdt i den europeiska författningsutvecklingen, åt konungamakten (»feodalismen») så väl som åt folkfriheten (»republikanismen»), det senare med ett erkännande åt »läran om samhällsfördraget och öfver hufvud åt demokratiens idé, som knappast skulle ha gifvits af hvem som helst af Geijers konservativa meningsfränder». I båda ser han historiska bildningar med livets rätt. För en organisk utveckling gäller det, ej att skjuta dem mekaniskt åt sidan utan att upptaga dem i den framväxande högre enheten. Denna högre enhet är staten, hvars idé måste genomtränga alla dess element. Ett exempel på en sådan enhet, om än ej fullgången, erbjuder England — såsom förf. på ett par synnerligen läsvärda sidor ådagalägger, för de konservativa ännu exemplet framför andra på en »sund, organisk, direkt ur folksjälens eget lif framsprungen författningsutveckling», typen för en konservativ konstitutionalism, som ej utrotat det feodalt-monarkiska elementet, ej förbytt monarkrätten till en delegerad rätt utan bevarat alla de historiskt gifna faktorerna i »organisk verkan och motverkan». — Problemet, huru de olika samhällselementen skola kunna inordnas i enhetsstaten, genomträngas af dess idé, förutsätter för sin lösning möjligheten af en förening af publikt och privat inom hvart och ett af dessa och leder alltså öfver till den grundläggande frågan, huru en organisk förening af publikt och privat öfver

hufvud är möjlig, problemet i »Nytt ett och annat». Det är Geijers kamp med detta problem i *en* punkt, frågan om ståndsprincipen, som främst är föremål för författarens utredning. Den vanliga konservativa doktrinen om stånden såsom en idé- eller intresse- (yrkes-)representation med sina rötter i romantikens »rika men oklara» organiska statsbegrepp och i Sverige jämväl i den faktiska utveckling, som förvandlat stånden från en representation af förvaltningen till en representation af privilegiekorporationer eller sociala grupper — denna konservativa doktrin, påvisar författaren, saknade i viss mån känslan för den centrala och väsentliga statsuppgiften och lät gärna i stället summan af de sociala och kulturella intressenas mångfald utgöra statsintresset i dess helhet. Här är det nu, Geijers spekulation sätter in med en blick för det publikas, det offentlig-rättsligas självständighet, som befruktats genom studiet af riksdagens ursprungliga roll i den svenska förvaltningen. I hvarje stånd påvisas förefintligheten af »regeringselement» och »folkselement»: hos de båda högre stånden är »regeringselementet» i ögonen fallande, medan »folkselementet» utgöres av den självständighet, självskrifvenhet och ämbetsmännens oafsättlighet skänker; hos de lägre stånden åter är det »folkselementet» som ligger i öppen dag, medan »regeringselementet» bör sökas och ytterligare utvecklas i landt- och stadskommunernas (korporationernas) municipalstyrelse, denna municipalstyrelse, som »endast den framställer en allt genomgripande förmedling och förbindelse mellan regering och folk». Det är, säger författaren, två tankegångar, som här konkurrera i Geijers ståndsteori, »yrkesprincipen» och »förvaltningsprincipen», af hvilka den förra leder fram till krafvet på en allmän intresserepresentation enligt det vanliga konservativa reformprogrammet men aldrig kan godkänna samfällda val, den senare åter gör »yrkesprincipen» oväsentlig i förhållande till återknytandet af sambandet mellan representation och förvaltning och därför också öppnar en väg till samfällda val. Geijer kan, fortsätter förf., knappast sägas ha gjort något försök att samarbeta de båda principerna eller mera fullständigt undersöka deras konsekvenser; de stå tämligen oförmedlade och outförda vid hvarandras sida. Om än yrkes- eller intresseprincipen synes ha den största aktualiteten för Geijer, utgör dock förvaltningsprincipen ett tankeelement, hvars betydelse ej får förbises. Det är t. ex. enligt förf. »som förvaltningskorporationer, icke som yrkessamfund, som stånden ha sin plats och sin raison d'être i Geijers system» (s. 30). Vid denna offentligrättsliga tankegång vill förf. anknyta Geijers genom affallet förändrade uppfattning af stånden; den nya individualistiska personlighetsprincipen förlorar väl ej sin egenskap af affallets hufvudmotiv ens vid hans omvärdering af dessa, men jämsides med denna har dock verkat en genom samtidspolitiken och särskildt frihetstidens historia befäst öfvertygelse, att stånden i sin senare gestaltning förlorat sin ändamålsenlighet äfven ur statens synpunkt: långt ifrån att föreställa en förening af de olika elementen i staten, att vara det enande bandet mellan folk och regering, hindrade de just den förening af

folket kring sin konung, som varit och äfven för framtiden om än på en ny, demokratisk grund måste bli Sveriges styrka. Mer än ett negativt inslag i kritiken af ståndsorganisationen utgör dock den här refererade tankegången ej.

Äfven till affallets positiva sida knyter förf. några reflektioner. Det torde nu vara en allmänt omfattad åsikt, att Geijers »affall» mindre betecknar ett uppgifvande af den historiska utvecklingstanken än en utveckling af denna genom dess frigörande från den konservativa periodens rationalisering af vissa historiskt gifna tillstånd; förf. delar denna uppfattning men visar samtidigt genom en närmare undersökning af Geijers ändrade ståndpunkt till kontinuitetsproblemet, att denne dock uppgifvit tankar, som voro synnerligen karakteristiska, måhända väsentliga för den speciella historiska samhällsuppfattning, som framfördes af historiska skolan och den historiska romantiken. I ännu skarpare strid med den gamla åskådningen, fortsätter förf., står Geijers nya individualism, med dess båda följdsatser, den fria konkurrensen och den allmänna demokratiska rösträtten, så mycket mer, som han bibehåller sin benägenhet att rationalisera de samhällstillstånd, som han omfattar med sin politiska tro — nu genom att åt de nya principerna vindicera en slags naturrättslig auktoritet med öfverhistorisk, religiös helgd. Geijers affall blir så »ett steg *åt sidan*» från de tankevägar, han själf varit med om att inleda spekulationen på. Men liksom hans konservatism höjt sig öfver hans dåvarande meningsfränders, var hans liberala teori väsentligt rikare än den vanliga: hans individualism bröts i viktiga punkter af organisatoriska tankar, och han bevarade framför allt, äfven då han grundade politiska befogenheter på allmänmänskliga, »naturliga» rättigheter, tanken om rättens och pliktens oupplösliga samband. — För ett par år sedan ville man i diskussionen om parlamentarismen taga den liberale Geijer till intäkt för krafvet på denna styrelseforms införande hos oss. Försöket väckte genast gensagor.[1] Förf. har nu upptagit frågan till förnyad pröfning och ovedersägligt visat, att Geijer i denna punkt stod i den bestämdaste opposition mot sina nya, parlamentaristiskt sinnade meningsfränder. Hvad Geijer önskade, var att konungadömet åter skulle träda i omedelbar beröring med folket och samla detta omkring sig men därför också ställa sig på den ståndpunkt, som var tidens, den demokratiska. Det skulle bliva en genom ärftlighet försäkrad »magistratur», d. v. s. ej kräfva annat än en nedifrån delegerad och genom lagen bestämd rätt. Den »sociala monarkien» vore kanske, säger förf., den moderna term, som bäst träffar ett dylikt konungadömes anda och väsen. Dess idéhistoriska sammanhang söker han antyda genom att tala om dess »Cæsaristiska skaplynne», en term, som vore fullt adekvat, om man ej gärna däri inlade något af en Cæsar eller Napoleon.

[1] Geijers afvisande hållning mot parlamentarismen efter affallet är f. ö. redan fastslagen af Nyblæus, Den filosofiska forskningen i Sverige II: 1, s. 619.

* * *

Det faller vid ett studium af de politiska idéernas historia lätt i ögonen, huru alla »organsuveränitetsläror» mot 1700-talets slut blottat sin inneboende motsägelse. Om de olika systemen för monarkiens *egen* (ej ur staten härledda) rätt behöfves här ej många ord: teokratiska, patrimoniella, feodalistiska tankegångar hade tvinat bort, då de genom den naturrättsliga spekulationen pröfvades mot en allmännare rätt. Folksuveränitetslärorna åter arbetade ut sig med problemet att ur hopsummerade enskilda intressen härleda ett allmänt, för hvilket samma enskilda intressen intill själfva lifvet sedan kunde offras. De praktiska erfarenheterna förlade emellertid den första krisen inom naturrättens från sina premisser väl slutna tankevärld på en annan punkt: statsmaktens gradvisa sönderfallande, i samma mån som man sökte uppbygga den genom ett konsekvent system af delegationer nedifrån, hade rubbat tilltron till dessa »republikanska» författningsprinciper och gjort det nödvändigt att upptaga monarkiens problem till förnyad pröfning. Det hade gått behändigt nog att i teorien inordna konungen i raden af folkviljans mandatarier och i nödfall såsom så att säga kontraktsenliga rättigheter ur läran om ett härskarfördrag förklara den självständighet, Europas historia merendels gifvit monarkien. På detta plan rörde sig t. ex. frihetstidens spekulation, då man ville förlika ständermakten med en själfständig rätt för konungadömet: tvisterna höja sig, rent teoretiskt sedt, ej öfver skäligen ofruktbara spekulationer om ett mer eller mindre af dylika rättigheter, ofta speciellt inriktade på frågan, hvilka af de gällande statsrättsliga urkunderna borde anses ingå i valöfverenskommelsen. I verkligheten är emellertid för konungadömet en uppåtgående period inledd. Om man än mera i erfarenheten påvisar behofvet af en själfständigare ställning för denna statsmakt än finner nya rationella grunder därför, utvecklas dock teorien framåt mot den montesquieu'skt färgade dualistiska konstitutionella doktrinen: konung och folk ställas mot hvarandra som tvenne själfständiga samhällsmakter.

Från den krets, där Geijers tänkande skolades, finnes ett slående exempel på den naturrättsliga spekulationens här antydda själfupplösning, nämligen B. Höijers af doc. Rexius i Statsvetenskaplig tidskrift 1910 publicerade »Project till en fri statsförfattning» från år 1809.[1] I sin allmänna uppränning innebär detta utkast icke något originellt. Vi återfinna härledandet af staten ur det enskilda, pessimismen ifråga om de »republikanskt» uppbyggda författningarnas förmåga att skapa en för statsändamålets realiserande effektiv statsmakt och det däraf flytande postulatet på en förstärkt ställning för monarkien, som mynnar ut i en tidstypiskt skärpt dualism mellan konung och folk. Fram till sitt konstitutionella program leder sig emellertid Höijer genom ett starkt förkortadt resonemang, som kan utföras på följande sätt:

[1] Om Geijer känt detta aktstycke, är ej bekant; att han ej varit främmande för dess problemställning, är naturligt och kommer äfven i det följande till synes.

Statens uppgift är att vara ett medel för realiserandet af individuella syften, i första hand personligt bestånd och säkerhet för äganderätten. Republiken förutsätter ett läge, där medborgerliga individens och statens existens äro oskiljaktiga. I antikens republiker var redan personlighetens bestånd ovillkorligt beroende af den egna statens bestånd; däraf följde, åtminstone i »lyckliga ögnablick», skickligheten att omedelbart taga del i dess styrelse, ja, »de republikanska dygdernas blomstring». I Nordamerika ägde samma förhållande rum. I det moderna Europa däremot (»Vi europeer») är personlighetens bestånd ej längre hotadt; äganderättens helgd blir därför högsta målet för dess borgerliga samhällen. Men äganderättens helgd är ej beroende af att just vårt fädernesland består såsom samhälle; »vi kunna alltid deltaga i hvilket lands förmåner som helst utan att ens vara dess politiska medlemmar».[1] Häraf följer, att i det moderna Europa statsmedlemmarna sakna det lifsintresse i den egna statens bestånd, som fordras, för att vården däraf skulle kunna åt dem anförtros: den republikanska författningsformen är därför utesluten. Problemet blir då att finna någon, hvars välfärd på angifvet sätt är beroende af just den särskilda statens bestånd. Denne är monarken: »Vi äga ingen annan tillflykt än i monarkien.»[2] — En obönhörlig logik har här dragit de gifna premissernas konsekvenser, och vi förstå, att den mognade Geijer rent personligt reagerat mot dessa premisser, mot »den nyare statslärans hufvudfel, att ha velat fatta hela samhällsförbindelsen såsom ett abstrakt, partiellt kontrakt».

Begreppen äro klarnande känslor, har Geijer en gång sagt. Ur känslor, sprungna ur skakande världshändelser, föddes romantikens rika historiskt nationella folk- eller statsbegrepp. För Geijer var *hans* folk i dess konkreta lif, med dess stolta historia och dess nya förnedring lefvande, förpliktande verklighet, så som det väl eljes endast varit det för de stora konungarna och statsmännen under handlingens påtagliga ansvar. Ett sådant folk är minst af allt en blott förening af samtida för ögonblickliga behof, en enhet för stunden, som nästa stund kan åter upplösas (1817).[3] Tvärtom

---

[1] Det äger sitt intresse att härmed jämföra Geijers af de engelska erfarenheterna konkretiserade skildring af världsborgarandan — »man lefde under alla regeringar nästan lika väl» — och kritik däraf 1817 i uppsatsen om de nordiska myterna (Saml. skrifter, 1875 års upplaga I, s. 179). Se f. ö. vidare nedan.

[2] Den för det nya statsskickets utformning så viktiga insikten om betydelsen af regeringsmaktens integritet i den Höijerska kretsens naturrättsliga spekulationer (jfr Rexius, Höijers politiska åskådning, i Statsvetenskaplig tidskr. 1910, s. 270, 283) belyses ytterligare af ett yttrande af G. A. Silverstolpe 1802, att han och Höijer just vid sekelskiftet sysselsatte sig med att hos den unge Gustaf af Wetterstedt söka inplanta »första begrepet om statens helighet och nödvändigheten at bibehålla regeringssätt orubbade». (N. Gobom, Till Gustaf Abraham Silverstolpes biografi, Personhist. tidskr. 1915, s. 147).

[3] Om de nordiska myterna, I, s. 176.

representerar hvarje släkte nödvändigt ej blott sig utan äfven de föregående och fordrar att representeras af de efterkommande; samhället omfattar ej endast dem som lefva *med*, utan äfven dem som lefva *efter* hvarandra (1818).[1] Det är betecknande för Geijers tanke- och känslolif, att han så gärna dröjer vid själfva naturgrunden för detta folkets lif genom tiderna: landet — lifvet själft i generationernas växling. Det är landskapet, ej det romantiskt praktfulla men något kammarlärdt-öfverdrifna med alltför branta fjällar, spetsiga klippor, stupande forsar, som äfven hos Geijer ibland hör till den poetiska dekorationen — utan det landskap, där människor bo och bygga och finna sin näring, fattadt af ett tjusadt verklighetssinne i all dess påtagliga, fysiska bestämdhet, i all dess outgrundliga poesi: mullen, som ger oss bröd och graf, berget och dess skatter, skogen och fjället, där ödemark och bebyggelse täfla, och öfver allt detta det hårdaste arbetes munterhet och skogens friskhet och stillhet, bondens lugna möda och sommarsöndagens morgonro, vinterns prakt och midsommarens fest. Det är folket i dess arbete och tro, i »det evigt upprepade af de första, enklaste plikters helsosamma ordning», släkten, som födas, lefva och dö. Land och folk tillsammans, det är naturens egen alstrande, på nytt frambringande kraft. Olyckan kan väl komma, men »år förgå, ett blomstersläkte af barn fyller (snarare än vanligt) de förr öde hemvister, plogen begynner sitt stilla verk, gungande skördar betäcka förr blodbestänkta fält» (1819)[2].

Hur djupt personliga än hos Geijer de tankegångar, vi här sökt fånga, varit, betydde för honom dock det fysiska, vid sitt land bundna folket blott elementen till en nation,[3] ej den färdiga nationen. 1817 har han tecknat denna i några afgörande ord, som det är tillräckligt att här citera: »Utan nationalmedvetande ingen nation. Men detta [medvetande] är ej blott medvetandet af en enhet för stunden, som nästa stund kunde åter upplösas, utan af en sådan, som gör och gjort sig gällande under alla förändringar och just derigenom urskiljer sig sjelf. Under tidens pröfningar utvecklas hos ett folk detta egna medvetande, som man äfven kallar nationalkänsla; och om detta slags personlighet gäller detsamma som om all annan personlighet: den eges ej utan att tillika oupphörligt förvärfvas.»[4] En

[1] Feodalism och republikanism, II (1818), s. 276; liknande satser i afhandlingen om historiens förhållande till religionen, II (1811), s. 115—116 och sedan flerstädes. Se vidare härom S. J. Boëthius i denna tidskrift 1905, s. 226.

[2] Dylika tankegångar återkomma städse hos Geijer, oftast citerade efter uppsatserna om historiens nytta, II (1819), s. 145—147 och programmet vid jubelfesten 1830, VII, s. 107. — Geijer betonar ofta det nödvändiga, öfver mänsklig vilja och mänskligt godtycke upphöjda i denna process och ställer den såsom det *naturliga* i samhället emot det *konstiga*, den af människans vilja och godtycke i viss mån beroende författningsutvecklingen (II, s. 146, 149).

[3] Se t. ex. det nedan refererade stället i Thorild, II (1820), s. 205.

[4] I, s. 176. En dylik mera empiriskt-psykologisk framställning af statens eller samhällets realiserande finnes flerstädes hos Geijer. Utförd på ett sätt, som särskildt betonar samhällsförbindelsens allmänna kulturella

enhet, som gör och gjort sig gällande under alla förändringar... Det är som ett program för Geijers konservativa filosofiskt-historiska produktion. Han har sökt följa denna enhet på de mest skiftande områden af mänskligt kulturlif: däraf återgången till de nationella och statsliga problemen äfven i skrifter, där man kanske ej väntat finna dem diskuterade. Det är den utsiktspunkt, han valt för att orientera sig öfver lifvets brokiga mångfald.

Ett dylikt nationellt-historiskt folk- eller statsbegrepp med inslag af ett alltomspännande kulturintresse var ju ej något för Geijer egendomligt utan gemensam egendom för hela den epokgörande vetenskapliga riktning, i hvars genombrott han tog del. Dess roll för det moderna tänkandet på alla områden behöfver ej här påpekas. För statsvetenskaperna blef det »den kopernikanska revolution», som ställde staten själf i betraktelsens centrum i stället för den lösryckta individen och därmed löste den motsägelse, som behärskat hela den äldre spekulationen. Till en början slog man därvid in på en annan väg än de numera förhärskande teorierna. Dessa senare söka rätts- och statsordningens etiska garanti och grunden till

omfattning, möter tankegången i Thorild, II, s. 204 f. I hvarje samhälle är det gemensamma gifvet dels af naturen själf i de naturliga banden mellan människor, dels i rättsbegreppet, som måste förutsättas hos alla. De naturliga banden, yttrande sig i en växelverkan af känslor, göra det naturliga samhället; då rättsbegreppet utbildar sig, uppstår det allmänna väsendet (res publica) i motsats mot det enskilda (res familiaris), det borgerliga samhället ur det naturliga. Rättsbegreppet ger det borgerliga samhället dess form, men detta samhälle består ej endast däri, att detta begrepp gör sig gällande, utan i en växelverkan af begreppen i allmänhet eller en utbildning af den mänskliga odlingen. Den så uppkomna gemensamheten blir den enskilde öfvermäktig, blir en anda — folkets, tidehvarfvets — som med eller mot den enskildes vilja allt djupare invecklar människan i odlingens skiften, såsom Rosseaus volonté générale statens väsende, föregående all öfverenskommelse och dennas förutsättning. På det här citerade stället står tankegången i ett sammanhang, där det gäller att visa, att den kollektiva enhet, som så uppkommer, ej i och för sig (»upplöst i sina naturliga element») är god utan en egenvilja, som antar natur af de människors böjelser och seder, som den förbinder. Godt, »försonadt», blir samhället blott genom Gud. På denna punkt är det emellertid ej den religiöst-etiska sidan af tankegången, som är af vikt, utan följande moment: att samhället utgör enheten af dess medlemmar genom tiderna, att denna enhet är gifven såväl på det naturliga planet som, potentiellt, på det högre, att den blott genom att på odlingens alla områden förverkligas ger en förbindelse, högre än den enbart naturliga, samt slutligen att en sådan förbindelse, ehuru historiskt uppkommen, ej är en akt af godtycke, exempelvis en öfverenskommelse, utan tvärt om all öfverenskommelses förutsättning. — Vid denna grundläggande kritik af samhällsfördraget och all mekanisk statsuppfattning fasthöll Geijer äfven efter sitt affall: äfven nu lär han med en tankegång, som nära öfverensstämmer med den här refererade i Thorild, att enheten har sin grund i allt mänskligt kulturlifs villkor och ej i någon godtycklig akt (fördrag) samt att förbindelsen nödvändigtvis mer och mer utvecklas under och genom kulturutvecklingen (Läroverksfrågan, sista artikeln, III (1839), s. 237.) Fördragsprincipen (»lag, fritt samtyckt») tillmätes väl nu i enlighet med det »republikanska» schemat en dominerande betydelse, men ej såsom princip för statens uppkomst (ib., III, s. 239) utan som princip för författningsutvecklingen i staten. Jfr Nyblæus, a. a., II:1, s. 612 f.

de starka känslor, som bära upp den, i de allmänna villkoren för mänskligt samlif och kulturarbete och kräfva för den individuella, historiskt gifna staten icke annat rättfärdigande än det, som alltid förmedlar öfvergången från pliktbudet i dess allmänna form till det särskilda, konkreta fallet; därför kunna de utan att förlora statslifvets plikt- och känsloinnehåll åtnöja sig med att inordna staten bland de empiriska förbandsenheterna och att tillägga dylika förbandsenheter samma immanenta juridiska personlighet eller förmåga af rättssubjetivitet, som fysiska personer äga. Båda dessa bestämningar äro emellertid frukter af det genom den romantiskt-historiska spekulationen inledda studiet af kollektivenheterna. Då de romantiska tänkarna sökte teoretiskt fatta hela den rika verklighet, som med den historiska stats- (nations-)uppfattningen trädde dem till mötes, saknade de i det föregående tänkandet för en kollektivenhet afpassade kategorier: den romerska rätten hade konstruerat de kollektiva enheterna mekaniskt-individualiskt och därför ej kunnat tillägga dem rättssubjektivitet annat än såsom en af staten skapad fiktion, och naturrätten hade liksom andra äldre teorier hjälpt sig fram med organsuveränitetskonstruktioner. Nu gällde det emellertid att förklara den nationella kulturens enhetliga, öfver den enskildes och hvarje generations fria vilja upphöjda utveckling. Man fördes då till att antingen fatta denna utveckling som en organisk tillväxt af samma art som kroppens eller växtens utveckling eller också för den postulera ett själfverksamt subjekt, hvilket man kunde söka antingen utom folket eller i dess enhet genom tiderna. Den sista möjligheten syntes erbjuda en tillräcklig förklaring för det nationella genombrottets starka känsloförhållande till staten (nationen) och till den nyvaknande insikten af etisk förpliktelse. Personlighetens kategori låg frestande till hands i den filosofiska spekulationen, och applicerade man denna på kollektivenheter, kunde man fatta relationen mellan den enskilde och *hans* stat i analogi med motsvarande relationer enskilda emellan. I detta sammanhang må i anslutning till doc. Rexius' träffande kritik af det romantisk-konservativa statsbegreppet betonas, att man rörde sig med ett historiskt samhälls- snarare än med ett statsbegrepp. Rättssubjektivitet och ursprunglig härskarmakt kunde, om än nödvändiga manifestationer af folkets lif, ej gärna göras till det konstituerande i ett stats- (nations-)begrepp, som väsentligast skulle uttrycka kontinuerlig kulturell utveckling, etisk förpliktelse eller patriotisk-nationell hänförelse. Påtagligast framträder detta vid öfvervägandet af det förhållande, att bland de nationaliteter, som särskildt voro föremål för den romantisk-historiska betraktelsen ur här angifna synpunkter, voro Tyskland och det forntida Grekland med deras småstatsväsende, omhuldadt som en säreget karakteristisk yttring af folkandan. Denna svårighet var ju ej särskildt aktuell för Geijer, som hufvudsakligen arbetade med engelska och svenska förhållanden, men äfven för honom trädde vissa, för samhällsbildningen i allmänhet gemensamma moment i förgrunden på bekostnad af de specifikt statsliga.

Det väsentligen bestämmande för Geijers lösning af statsproblemet var hans oppositionsställning mot uppfattningen af samhällsförbindelsen som ett yttre, på intressen hvilande och därför juridiskt fullständigt bestämbart och utkräfbart förhållande, som detta »abstrakta, partiella kontrakt», som hvarken lämnade rum för eller behöfde den *hela* personligheten omfattande sedliga förpliktelsen, ej afsåg att bära upp kulturarbetet i dess helhet. Det centrala för honom var att uppvisa, att all stats- (och kultur-)verksamhet kunde och borde bestämmas af etiska motiv. Han gick därvid två vägar: dels sökte han häfda, att statslifvet i allmänhet hade sin grund i en allmän förnuftslag, ytterst i religionen, dels sökte han bestämma förhållandet mellan en stat och de i denna integrerande personligheterna som ett rent etiskt förhållande, sådant som består personligheter emellan. Det är tydligt, att ett kraf på etiska motiv äfven vid fullgörandet af legala plikter och fyllandet af kulturuppgifter kunnat härledas redan på den första af dessa vägar, men påverkad af det nationella genombrottets känslostämningar åtnöjde sig Geijer ej härmed: han underkände bestämdt den skillnad mellan rätt och sedlighet, som filosofien uppdragit[1], och då han i »Nytt ett och annat» (1822) skulle ange statens begrepp, bestämde han den, under uttryckligt afvisande af hvarje tanke på en fiktiv enhet, såsom moralisk personlighet eller självkontroll.[2]

Det har framgått, att Geijer fattade staten (nationen) som en enhet, som skulle uppbära kulturarbetet i alla dess förgreningar, att han vid bestämmandet af de i denna enhet integrerande personligheternas förhållande därtill lade hufvudvikten vid den etiska förpliktelsen samt att denna etiska, på staten riktade förpliktelse genom det innehåll, han inlade i staten, kom att gälla ej blott de egentliga statsuppgifterna utan äfven öfriga kulturuppgifter.[3] Fullt tydligt blir detta, om man betraktar Geijers framställning af det publika och privata samt af den konstitutionella monarkien i »Nytt ett och annat».

Begreppet personlighet innefattar enligt Geijer såväl en allmänt förnuftig norm som en enskild vilja, som skall utbildas till öfverensstämmelse med denna norm; i ordet självkontroll ligger så väl det själf, som skall kontrolleras, som den immanenta regel, hvar-

[1] Ibid. I, s. 483—484. Det är tydligt, att hufvudgrunden för denna Geijers åskådning var den ofvan angifna eller hans motvilja mot att uppfatta förhållandet mellan staten och den enskilde som ett blott rättsförhållande.

[2] En nogrann begreppsbestämning är för Geijers politiska spekulation ännu ej verkställd. Otvifvelaktigt är det för Geijerforskningen en af de viktigaste uppgifterna. På denna väg borde man äfven kunna komma till klarhet om i hvilken mån en utveckling ägt rum inom hans konservativa tänkande.

[3] En »allmänanda» var för den Höijerska kretsen en förutsättning för det konstitutionella styrelsesättets funktion men ett postulat mer än en konsekvens af det politiska systemet (jfr Höijers uttalande i Statsvetenskaplig tidskr. 1910, s. 290 och framför allt K. U:s memorial med regeringsformen). Då det för Geijer blef en hufvuduppgift att fördjupa och ur statsbegreppet härleda en hög allmänanda, torde man ha rätt att söka *en* utgångspunkt för denna sträfvan i den berörda motsägelsen.

efter detta skall ske. Då han bestämt staten som personlighet eller självkontroll, har han i och med ofvannämnda definition också visat det nödvändiga i det publika och det privata och återfört den däruti framträdande motsatsen till dess rot eller den hos staten såsom hos hvarje person förefintliga dubbelheten mellan allmänt och enskildt. Därmed har Geijer nått fram till ett af de problem, som aldrig släppt hans tanke; vi finna det i all sin skärpa formuleradt 1814 lika väl som 1844, i Thorild lika väl som i Feodalism och republikanism.[1] Vi fasthålla emellertid här vid framställningen i »Nytt ett och annat», emedan det är den, som måste anses som den mognaste frukten af hans konservativa spekulation och därjämte erhållit den mest genomförda tillämpningen på de politiska problemen. Det publika (statsmakten, lagarna) är, tänkt för sig, endast en yttre ordning; genomträngdt af statens idé vinner denna ordning det inre lif, som består i rättsordningens sammanfallande med sedelagen. Det enskilda för sig taget kan af det publika (statsmakten) endast på ett yttre sätt inordnas i staten, böjas under dess rättsordning; genomträngd af statens idé utbildar sig hvar enskild vilja till fri, inre öfvensstämmelse därmed. Om statens idé på detta sätt får segrande tränga igenom, kommer sedlig förpliktelse och sedlig öfvertygelse på hvarje punkt att föregå det juridiska budet; lagen förvandlas i seder, sedligheten uttryckes i lagen[2]. Medvetet utbildad är en sådan förbindelse statslifvets högsta fulländning, ännu aldrig förverkligad. Omedvetet har den på det primitiva stadiet förverkligats af båda de politiska system, som framträdt i Europas historia.[3] Feodalismen har uttryckt den allomfattande personliga förbindelsen i ett utsträckt familjeförhållande, så länge fursten mäktade låta sina intressen sammanfalla med statens;[4] republikanismen har, om än blott under yttre tryck — man jämföre Höijers satser om villkoret för denna statsform — ånyo uppväckt de republikanska dygderna från antikens dagar. Båda ha de låtit den etiska förbindelsen i statslifvet framträda under lifsformer, som för Geijer ägde det högsta känslovärde: hemmets och den i Odalbonden besjungne frie mannens. Men mellan den sedliga statsförbindelsens första naiva vårblomning och dess mognad på medvetandets plan måste ligga en period, då

[1] Jfr t. ex. Den gamla nordiska folkvisan, I (1814), s. 132, Vår tids inre samhällsförhållanden, III (1844), s. 354, Thorild, II (1820), s. 191.

[2] VIII, s. 481, särsk. anm. 2. Liknande satser flerstädes, så redan i uppsatsen om historiens förhållande till religionen, II (1811), s. 115.

[3] Till belysning af Geijers tankegång må här påpekas, att man öfverallt hos honom möter föreställningen, att enheten först naivt upplefves och reflexionen sedan därur utsöndrar de motsatta elementen för att så på medvetandets plan återförena dem. En fullständig parallell erbjuder läran om en om sina villkor medveten erfarenhet som kunskapens högsta form i »Thorild» (II, s. 186) — och hela denna skrift, som är en kamp om tro trots eller snarare med vetande, tillägnar han sin »gode vän Peter Andersson, emedan han i sin enfald är långt bättre än allt hvad deri står», d. v. s. naivt äger sann tro.

[4] VIII, s. 470 och flerstädes.

dess båda innneboende motsatser, det publika och det privata, söndras och hvar för sig utbildas till full medvetenhet.

Geijer utför de principer, han vunnit, så väl beträffande den konstitutionella monarkien i allmänhet som beträffande de särskilda elementen i denna. Han hade kritiserat maktdelningsläran på naturrättens grundval med den träffande anmärkningen, att om den mekaniska statsläran ej innebar annat, än att man i staten inorganiserade det förutsatta stridstillståndet, bibehållandet af detta stridstillstånd ledde till »en oändlighet af kontroller» eller ock en okontrollerad högsta kontrollmakt, som då blefve stridsäpplet mellan folkmakt och regeringsmakt.[1] Finge åter statsförbindelsen den sedliga karaktär, förpliktelserna den etiska innebörd, som Geijer fordrade, försvunne i samma mån striden: den yttre, i lagar och författning uttryckta och den inre kontrollen (lag och sedlighet) nå öfverensstämmelse, den negativa söndringen i hvarandra motverkande krafter förbytes i ett positivt helt af samverkande krafter — det verkligt konstitutionella system, till hvilket hans historiekonstruktion syftar.

Hvad Geijers uppfattning af de särskilda statselementen beträffar, måste man konsekvent hålla fast vid att hvarken det publika eller det privata får förblandas med staten, då de blott äro element i denna, ej heller det ena härledas ur det andra, då de blott i staten äga sin gemenskap; därjämte får man ej släppa ur sikte, att i staten hvarje personlighet — fysisk eller kollektiv — för att kunna göra anspråk på detta namn måste i sig förena det publika och det privata. Konungen är enskild person men besluter å statens vägnar; sitt organisatoriska uttryck får dubbelheten i hans ställning därigenom, att han vid besluts fattande är omgifven af ansvariga rådgifvare och bunden vid deras kontrasignation; rådgifvarna, så kan uppenbarligen Geijers mening utföras, garantera, att det allmännas intresse hålles lefvande såsom norm, medan det enskilda bevaras i all sin liffullhet därigenom, att beslutet ytterst är konungens. Med andra ord, man har, efter att ha till fullkomlig klarhet utbildat konungens privata och publika person hvar för sig, nu på medvetandets plan återställt den enhet af bägge, som naivt förefanns hos feodalstatens konung. Hvad åter angår de inom folket framträdande samhällsbildningarna familj, korporation, stånd, tillerkänner Geijer dem rollen af att vara de moment, hvarur staten utvecklar sig, och låter dem äfven i den fullgångna staten bevara ett eget, ursprungligt lif, förbli moraliska personligheter,[2] som väl af staten kunna erkännas och i sitt framträdande begränsas men ej af denna erhålla sitt positiva innehåll. Problemet blir alltså att hos hvart och ett af dessa statselement påvisa det publika och det privata, regeringselementet och folkselementet. I korporationen (lands- och stadskommunen) är yrkesgemenskapen det

---

[1] VIII, s. 478—479.
[2] Familjen genom husfadern (VIII, s. 482).

privata, fullgörandet af de för yrket nödvändiga politiuppgifterna det publika; lokalt begränsade bli korporationerna genom deras politiuppgifters lokala natur (hvilken åter är anledningen till att dessa uppgifter ej kunna eller böra af staten direkt öfvertagas).[1] I det offentliga ståndet (i Sverige adel och präster) motsvarar offentlig personlighet eller den personliga kvalifikationen, vunnen genom självskrifvenhet att deltaga i representationen eller oafsättligt ämbete, den förbindelse mellan privat och publikt, folkselement och regeringselement, som inom de andra stånden vanns genom korporationerna. Ståndet är alla i staten befintliga korporationer eller offentliga personligheter af viss art tillsammantagna. Det är alltså staten själf i ett visst afseende, en nödvändig form, hvari dess totala idé reflekterar sig, och deltager i denna egenskap i lagstiftningen; å andra sidan når det genom de korporationer, respektive offentliga personligheter, hvaraf det är enheten, ända ned i det dagliga arbetet i dess nödvändiga fördelning. Det framställer alltså en förbindelse mellan regering och folk.[2] Folket åter, fattadt såsom ett element i staten vid sidan af regeringen, konstitueras, såsom af det föregående omedelbart framgår, först genom denna till politisk verksamhet.[3] — Att representationen framgår ur stånden, är enligt Geijer det nödvändiga; formerna för dess sammansättning till ett helt (antalet kamrar osv.) äro tillfälliga, beroende af lokala och historiska förutsättningar.

* *
*

Af ofvanstående, framför allt på framställningen i »Nytt ett och annat» byggda försök att klarlägga Geijers tankegång framgår, i hvilken utsträckning jag kan ansluta mig till den af doc. Rexius framlagda teorien om Geijers tankar i representationsfrågan. Han har ådagalagt, att däri mötas den konservativa idé- eller intresserepresentationstanken och en ur den klarnande statstanken fram-

[1] Förf:s sats (s. 26): »På landet voro korporationerna territoriella, men i städerna hvilade de på yrkesegenskap» framhäfver ej det väsentliga i Geijers bestämning. Detta är motsatsen mellan stadsarbetets genomförda fördelning, som medför, att statskorporationen sammansättes af olika korporationer, och bondeståndets »ännu ofördelade, naturligen gemensamma» råvaruproducerande arbete (VIII, s. 487), som ej lämnar något annat element än familjen till landtkorporationens uppbyggande (hvaraf åter dess blott territoriella begränsning är en följd). Af denna olikhet följer sålunda ej, att »yrkesgemenskapen ej är konstitutiv för begreppet korporation». Att det hos Geijer var statsliga funktioner, som konstituerade en kollektivenhet till korporation, är väl riktigt, men det var väsentligt för Geijers representationsteori, att de kollektivenheter, som skulle konstitueras till korporationer, voro yrkesbestämda på landet lika väl som i staden (VIII, s. 464). Om han hänvisade de orepresenterade till att genom deltagande i municipalstyrelsens »patriotiska besvär» förtjäna representationsrätt, var detta ett ur statsintressets synpunkt uppsatt villkor för ett af deras kraf — uttryckligen ej af ett ovillkorligt statsintresse — föranledt afsteg från regeln (VIII, s. 512).

[2] VIII, s. 488.

[3] VIII, s. 482. Geijer åberopar ofta den engelska åsikten om »konungen i parlamentet» som statsmaktens bärare.

brytande förvaltnings- eller statsintressesynpunkt; härjämte bör äfven betonas motsatsen mellan folklig självstyrelse och regeringsmakt, delegation nedifrån och maktförläning uppifrån. Att Geijers försök att finna enhet i denna mångfald trots all kritik af samtida svenska förhållanden innebar en skönmålning, har han ju själf erkänt. Och detta hans afståndstagande berodde icke endast på de nya individualistiska idéerna utan därjämte till en väsentlig del på öfvertygelsen, att stånden just ur statens (nationens) synpunkt ej fyllde sin uppgift, att de fastlåste folket i en egoistisk splittring i stället för att ända ned i det dagliga arbetet, i hemmet och kommunen sprida känslan af djup moralisk förpliktelse, att påtagligt för enhvar inordna hvardagsgärning och enskilda intressen under folkets genom tiderna fortgående lif och kulturarbete. Doc. Rexius' framställning af denna brytning har, ehuru afsiktligt begränsad till det egentligt politiska området, kastat ökadt ljus öfver en af »affallets» väsentligaste och i Geijers tanke- och känslolif djupast bottnande sidor, sträfvandet mot en renare och sannare allmänanda, mot, om man så får säga, förhoppningen, att den framväxande medelklassen skulle kunna i hela sin gärning genomträngas af den anda, som en gång rättfärdigat det offentliga ståndet, bereda sig att liksom fordom adelsmannen och prästen betala med sin person — eller återupplifva de »republikanska dygder», han aldrig upphört att beundra, hvilkas organisatoriska förutsättning han städse sökt i staten bevara och nu, efter affallet, var beredd att tillerkänna allmängiltighet. Däremot kan jag ej ansluta mig till författarens slutsats, att förvaltningsprincipen och yrkesprincipen i Geijers representationsteori stå tämligen oförmedlade och outförda vid hvarandras sida utan att han gjort något egentligt försök att samarbeta dem. Med Geijers egen terminologi kunde härpå svaras, att en sådan kritik undertycker det privata på det publikas bekostnad, d. v. s. glömmer, att det var kulturlifvet i dess väsentliga förgreningar, som genom allsidig förbindelse af det privata och det publika i och genom statens (nationens) idé skulle lyftas upp på det nationella lifvets plan; det är t. ex. därför att de på en gång voro yrkessamfund och förvaltningskorporationer, som lands- och stadskommunerna ha sin plats och sin raison d'être i Geijers system. Man kan emellertid äfven ge en större räckvidd åt det vidrörda problemet. Motsättningarna funnos — men rundt omkring Geijer. Furstar och adel förskansade sig bakom Hallerska maktteorier[1] vid sina ärfda fördelar utan tanke på en högre plikt, och här hemma glömde man gärna i stånds- och korporationsegoism bort staten själf. Den negativa statsläran hade i revolutionen genomlöpt alla sina stadier utan att ännu ha förlorat makten öfver sinnena. Och där i de konstitutionella systemen en förlikning af motsatserna försöktes, rasade striden som värst mellan alla dessa element. Med rötterna djupt i den föregående idéutveck-

[1] Bekant är Geijers skarpa utfall mot v. Haller i »Nytt ett och annat», VIII, s. 500, anm. 7.

lingen och framtiden inom sig ville Geijer betrakta söndringen med något af detta saktmod, som gaf bägge parterna rätt;[1] vi skulle kanske hellre säga med den allomfattande sympati, som icke kunde utdöma något, där han trodde sig spåra lif eller möjlighet därtill. Men han respekterade lifvet i alla dess former endast därför, att han trodde på en enhet, som kunde häfva söndringen. Då han i sin politiska spekulation sökte denna enhet i den ytterst öfver mänskligt godtycke upphöjda och dock af människans fria insats i sin utveckling beroende staten (nationen) och i en fördjupad insikt af personlig förpliktelse, var han med om att grundlägga den erfarenhet, som ännu behärskar svensk historisk vetenskap och samhällslära. Men att af konungamordets och militärrevoltens, partisplitets och korporationssöndringens Sverige skapa en nationell enhet, det var att försätta berg. Och det förvånar mindre, att Geijer vid djupare erfarenhet af verkligheten uppgaf sin första, alltomfattande syntes än att han hade tro nog att försöka en ny, om än fattigare. Gemensam för dem båda är den höga etiska uppfattningen, den sanna allmänandan; gemensam också den brist på speciellt politisk läggning, som hade sin rot i Geijers eget lynne, i hans omgifnings något omanliga riktning, särskildt då Järtas omedelbara inflytande upphörde, och i hans lands samtida utveckling — en begränsning, som otvifvelaktigt beröfvat hans äldre, statsligt orienterade tänkande och därmed hans reaktion mot de liberala idéerna något af dess ryggrad.

[1] Så i Feodalism och republikanism, II (1818), s. 272, i Om historiens nytta, II (1819), s. 158 och i Thorild, II (1820), s. 186.

B. Boëthius.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Forum. Redaktör: T. Segerstedt. **1916, 9.** Hertigh Carls Slaktarebenck, anm. af J. V. Johansson.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1915. G. Sandzén, En medeltidskyrkas historia. [Rackeby]. — J. F. V. Nordholm, Något om undervisning och skolor i äldre tider inom Hössna pastorat.

Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift. 1915, Februari, Mars. E. Z[eeh], Studie över katastrofen i Kalix den 25 mars 1809. — **Augusti.** C. W. Kleen, Detaljer ur fälttåget i Norge 1814 (rec.). — **November.** O. Byström, Utrymningen och bränningen av öarna i Åländska skärgården vintern 1808—1809. — E. Z[eeh], Den mänskliga fåfängan i försvarets tjänst. Ett originellt förslag till anskaffning av artilleri.

Militär Nyheter. 1916, N:o 9. Då fosterlandet var i yttersta nöd. Slaget vid Hälsingborg. Med 1 illustr.

Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utg. af I. Collijn. **1915, 4.** O. Walde, Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620—21. Ett bidrag till Upsala universitetsbiblioteks äldsta historia. — Hertigh Carls Slaktarebenck, anm. af I. Collijn. — E. G. Geijer, Minnen, anm. af I. Collijn.

Norrländska Samlingar. 2:1. J. Nordlander, Två Ångermanländska bondesläkter. August Strindbergs förfäder. Klofsta bys ägare i äldre tider.

Rösträtt för kvinnor. 1916, N:o 3. E. Key, Minnen. Utg. af Ellen Key. D. 1, anm. af G. Hellberg. — L. Wahlström, Svenskar från förra seklet, anm. af M. Almén.

Tidskrift i fortifikation. 1915. Bihang: L. W:son Munthe, Kongl. fortifikationens historia. D. 6: 3.

Tidskrift i sjöväsendet. 1915, 1. E. H[olm]b[er]g, Auxiliar-expeditionen 1690. Ett blad ur vår örlogsflottas historia. — **5** O. T. Hult, Några anteckningar om pesten i Blekinge och på örlogsflottan 1710—1711.

Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. 1915. Bd 3: H. 7—8. S. Welin, Slagen vid Bogesund och på Tiveden 1520 jämte därmed sammanhängande händelser i Västergötland. Med 1 illustr. — B. Anrep-Nordin, Sekvens och hymner till den heliga Helena. Med 8 s. noter.

— N. Beckman, Sankta Annas prebende i Skara. Historik och handlingar. — O. Mannerfelt, [Västergötlands grafstenar.] Skara domkyrka. 4. Soopska grafmonumentet. 1 pl. o. 1 illustr. i texten.

Kristiania Videnskapsselskaps Forhandlinger for 1914, N:o 7. Y. Nielsen, Christian Frederik og hans Dröm om Huset Holsteins Restitution paa den svenske Trone.

Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Köbenhavns Amt (med gamle Roskilde Amt) 1914. O. Hansen, Spredte Meddelelser om Svenskekrigen 1658—60 fra Egnen omkring Roskilde.

Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands 1915. Bd 8: H. 1—2. P. v. Ungern-Sternberg, Die Revision vom J. 1586 und die Befragung vom J. 1589. Ein Beitrag zur Gütergeschichte Estlands.

Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 12, 1. Ur de religiösa rörelsernas historia i Finland. Urkunder och forskningar. Bd 1. Utg. af M. Ruuth.

Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskrift 4. 1914 (tr. 1915). H. Kokkonen, Juuan luostaripaikat. — K. I. Nordlund, Några anteckningar om läsförhören i Närpes socken på 1770- och 1780-talet. — A. R. Cederberg, Pari uutta tietoa pitäjänkoulumestareista. — L. Ingman, Eräs sotamarski Klingsporin autama kirkkoherranvaltakirja. — J. W. Gustafsson, Spridda drag ur St. Mikaelskyrkans i Reval häfder vid början af 1800-talet.

Historiallinen Arkisto. 1915. 25. G. Suolahti, Säätykierto ja varallisuussuhteet Suomen papiston keskuudessa 1700-luvulla. — J. M. Salenius, Oikeusistuimet ja lainkäytäntä Vanhassa Suomen vv. 1721 —1812. — P. Toikka, Novgorodin Karjalan historiasta. — A. R. Cederberg, Porvoon, Helsingin ja Oulun taistelu tapulioikeuksista vuosina 1743—1744. — M. Nevalainen, Lisiä Pielisen ympäristön kreivinaikuisen historiaan. — I. Salonen, Sairilan kartano vuosina 1557—1570.

Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar. Bd 57. 1914—1915. Afd. B. N:o 4. P. O. v. Törne, Gustaf Mauritz Armfelt i Sverige och Ryssland åren 1810—1811.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. 1914. Bd 28: H. 1. M. Klinkenborg, Reinhold Koser. Ein Nachruf. — M. Klinkenborg, Hermann von Caemmerer. Ein Nachruf.

Hohenzollern-Jahrbuch. 1914. Jahrg. 18. R. Koser, Der Grosse Kurfürst und Karl X. von Schweden. Med 6 portr.

Mitteilungen aus der historischen Literatur. 1916, 1. R. Kjellén, Die Grossmächte der Gegenwart, anm. af G. Markull. — Fr. Rendtorff, Schweden und die Schwedische Kirche zur Kriegszeit, anm. af Fr. Arnheim.

Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1915. Jahrg. 38. H. 1. E. Neder, Leitmeritz im 30-jährigen Kriege 1618—1648.

Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins 1915. Bd 22. Fr. Beyhoff, Stadt und Festung Giessen im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte Dresdens. H. 24. E. Sparmann, Dresden während des 30-jährigen Krieges.

Mitteilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 1914 (tr. 1915). Jahrg. 34. Äusserungen über Hamburg um 1668 im Tagebuch eines schwedischen Geistlichen, des Andreas Bolinus. Von V.

Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins. 1916, 1. R. Schwarz, Das Marienburger Werder während des schwedisch-polnischen Erbfolgekrieges 1626/29.

Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 1915. Bd 36. G. Müller, Dresden im dreissigjährigen Kriege.

Pommersche Jahrbücher. 1915. Bd 16. Der Übergang Neu-Vorpommerns und Rügens an Preussen. — J. Rassow, Verhandlungen über die Vereinigung des ehem. schwedischen Vorpommerns und Rügens mit Preussen (nach den Akten des Geh. Staatsarchives in Berlin). — H. Ulmann, Schwedisch-Pommern als Träger des Kaisertums. Eine Phantasie aus dem Jahre 1812.

Verzeichnis der Vorlesungen an der Königlichen Akademie zu Braunsberg im Sommer-Semester 1914. J. Kolberg, Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens. 1. Johann Braske von Linköping und die Bischöfe Mauritius Ferber und Johannes Dantiscus. 2. Johann Magnus von Uppsala und Herzog Albrecht von Preussen. — **Sommer-Semester 1915.** Aus dem Briefwechsel der Erzbischöfe Johann und Olaus Magnus von Uppsala mit Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte 1915. Jahrg. 24: H. 3—4. D. E. Wagner, Schicksale der Reichstadt Schwab. Gmünd während des Dreissigjährigen Krieges.

Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde 1914. Jahrg. 47: H. 3. Boettcher, Halberstadt im 30-jährigen Kriege.

Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen. 1915. 1. R. Geerds, Die Prinzessin von Ahlden und Graf Philipp Christoph von Königsmarck.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1915. Afdeeling Letterkunde. Vijfde Reeks. D. 1. C. v. Vollenhoven, Naasting, opvordering en beteugeling van koopmansgoederen in den zeeoorlog.

The Pennsylvania Magazine 1915. Vol. 39, N:o 2. A. Johnson, Johan Classon Rising, the last director of New Sweden, on the Delaware.

Öfversikter och granskningar.

Maria Aurora Königsmarck. En krönika. Af Birger Mörner. 289 sid. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1914.

Grefve Birger Mörners till julen år 1914 utgifna bok »Maria Aurora Königsmarck, en krönika» är till det yttre ett praktverk. Utstyrseln är förstklassig — särskildt beröm förtjäna de vackra vignetterna och slutstyckena — och en mängd porträtt m. m. hafva återgifvits i synnerligen ståtliga reproduktioner. Det enda, som man i fråga om bokens yttre skulle känna sig vara frestad att anmärka, är, att formatet, stor kvart, gör den digra volymen en smula svårhandterlig.

Hvad texten beträffar torde nog mången i början känna sig något undersam, till hvilken litteraturgren grefve Mörners arbete egentligen bör hänföras. Den supplerande titeln »en krönika» gifver väl vid handen, att författaren afsett att skrifva ett historiskt verk, men stil och uttryckssätt förete ofta drag, som mera höra diktningen än vetenskapen till. Så t. ex. torde det skäligen dunkla talet om den Königsmarckska ättens »rosenlängtan» ej riktigt höra hemma i en allvarlig och på fakta stödd historisk framställning. Det egendomligaste i fråga om texten är emellertid, från formell synpunkt sedt, det, att den ej är affattad på vanlig, modern svenska utan fått en språkform, som författaren tydligen afser skola återgifva sextonhundratalets. I huru hög grad författaren lyckats i denna sin sträfvan, må här lämnas därhän; det är nog att säga, att denna pretiösa språkform stundom blir en smula krystad och i längden verkar tröttande, hvadan det icke är utan ett visst välbehag man möter de ställen, där författaren faller ur sin frivilligt antagna roll, lämnar arkaiseringen och skrifver vanlig svensk prosa.

Grefve Mörner har sökt källor för sin bok icke blott i hvad som redan förelegat tryckt utan äfven i arkivaliskt material, hämtadt från såväl svenska som utländska arkiv. Forskningarnas resultat, sådant det framlagts i boken, kan emellertid knappast sägas vara så synnerligen stort. Frågar man sig, i hvilka afseenden det lämnar nya bidrag till Aurora Königsmarcks historia, så torde väl svaret närmast blifva, att hufvudmomenten härvidlag framför allt äro, att ett klarare ljus kastats öfver Auroras förhållande till Claës Gustaf Horn samt att en del nya upplysningar lämnats och nya dokument framlagts rörande hen-

nes sons, Moritz' af Sachsen, uppfostran. Hvad nu kärlekshistorien med Horn angår, så medgifves gärna, att författaren här bringar nytt och rättar en del, t. ex. hos Cramer, framträdande missuppfattningar, såsom i fråga om planer på en förbindelse med v. Hoym. För sin del kan emellertid anm. ej dela den uppfattning, som grefve Mörner synes hafva, om den djupgående betydelse förhållandet till Horn skall hafva haft för Auroras lif; i hvarje fall synes något sådant icke kunna bevisas ur de dokument, som i boken framläggas.

Författaren har i sin skildring ej behandlat enbart Aurora Königsmarcks öden utan gjort åtskilliga exkurser om andra medlemmar af ätten och om förhållanden, som stå i mer eller mindre intimt samband med ämnet; och detta är en sak, för hvilken han på intet sätt bör klandras.

Men äfven här skulle man önskat, att han kunnat framlägga nya resultat af forskningar i otryckt material eller att han i hvarje fall velat framställa på kritiska studier grundade, självständiga omdömen i frågor, som varit och äro omdebatterade. Men om t. ex. Carl Johan Königsmarcks äfventyr i England och det uppseendeväckande mordet på Thomas Thynne meddelas egentligen intet utöfver hvad som förut varit kändt genom Snoilskys bekanta uppsats i ämnet. Och beträffande den hannoverska äktenskapsskandalen och Filip Königsmarcks hemlighetsfulla försvinnande ville man nog af den, som i en Königsmarcksk krönika ganska utförligt skildrar ifrågavarande händelser, vänta ett oberoende, kritiskt omdöme i denna mycket omskrifna sak, där af olika författare skiljaktiga meningar framställts; särskildt kunde väl författaren bildat sig och uttalat en bestämd mening om de på Lunds universitetsbibliotek förvarade Königsmarckska brefven och deras betydelse såsom bevis för Königsmarcks och kurprinsessans brottslighet; af ett nytt, vetenskapligt arbete, som behandlar omstridda frågor, vill man väl vänta sig en bestämd position till stridsfrågorna. Det märkes dock ej, att författaren ägnat några kritiska studier åt denna märkvärdiga brefsamling.

Det moment af Aurora Königsmarcks lif, då hennes verksamhet närmast tangerar det storpolitiska området, är väl utan tvifvel det, då hon företager den bekanta expeditionen till Karl XII:s högkvarter, och mången torde hafva väntat att särskildt rörande denna sak få nya upplysningar ur grefve Mörners bok. Men sådana gifves ej. Man får ej veta något om den verkliga innebörden af denna resa och om de planer af olika art, som kunna hafva betingat densamma. Det meddelas intet utöfver hvad som förut var bekant. Och dock torde det knappt vara möjligt annat än att en genomgående undersökning af aktmaterialet i det sachsiska statsarkivet skulle kunna medföra resultat, som vidgade vår kännedom om denna intressanta episod.

Det nämndes nyss, att författaren på ett lofvärdt sätt visat sig hafva blick för vikten af att vid ett tidshistoriskt verk sådant som detta ej vara rädd för exkurser. Anm. skulle härvid för sin del ej blott förlåtit utan lofordat grefve Mörner, om han velat göra en

verklig, liten exkurs om Auroras skyddsling, »turkinnan» Maria Aurora, hon som till faddrar hade bl. a. Karl XII och Aurora Königsmarck och i sinom tid blef en af den senares efterträderskor i konung Augusts gunst. Författaren omnämner henne, men tyckes ej vara riktigt inne i hennes lefnadsförhållanden; han förefaller t. ex. ej att vara säker på, huruvida hon vid sin öfvergång i »kristen ägo» under kriget i Ungern var barn eller hustru åt en muhammedansk präst, ej heller om hennes man, Augusts bekante tjänare och politiska verktyg, hette Spiegel eller Spiegler. Faktiskt är emellertid, att »turkinnans» öden verkligen äro af ej ringa intresse äfven ur svensk-historisk synpunkt; som maka åt den ytterst intrigante och genom sin politiska verksamhet betydelsefulle Spiegel tog hon en viss del i de hemlighetsfulla stämplingar mot Sverige, i hvilka konung August använde honom; det kuriösa sammanträffandet mellan henne och Karl XII:s båda utskickade, Klinckowström och Sten Arvidsson Natt och Dag i Lemberg 1712 kunde varit värdt en liten skildring; hon stod vid ett tillfälle i en politiskt icke alldeles oskyldig korrespondens med en af Karl XII:s officerare i Bender, och hon spelade en viss roll i de för Sveriges sak skadliga intrigerna år 1714, hvilka kröntes med underhandlingarna i Ridzin på hösten samma år, då tatarkhanens emissarie Schefferscha bej blef jämmerligen dragen vid näsan af August och Spiegel. Det är så pass mycket af politisk vikt och så mycket af tidshistoriska, egendomliga interiörer i denna andra Maria Auroras lif, att författaren, då han ändå kommit in på kapitlet om hennes person, gärna kunde offrat något mera af forskning och skildring däråt. Och härför finnes det verkligen en del material i Dresdenarkivet.

Det måste ju förutsättas, att den, som vill skildra Aurora Königsmarck och den milieu i hvilken hennes lefnadsbana fortskridit, har en klar uppfattning af nödvändigheten att grundligt sätta sig in i tidens såväl politiska som allmänt kulturella förhållanden, och det skall visst ej bestridas, att grefve Mörner nedlagt allvarligt arbete härpå. Det är emellertid ledsamt att behöfva påpeka, att här och där egendomliga lapsus förekomma, tydande på att uppmärksamheten ej alltid varit så stark, som kunnat önskas.

Författaren tyckes på ett ställe tro, att det först var efter mannens död som en gift fru på sextonhundratalet benämnde sig och skref sig med sitt eget ärfda namn. Det är honom dock säkerligen bekant, att detta skedde äfven under gemålens lifstid.

I en not förklarar sig författaren ej kunna utröna, hvem som menas med namnet »Comte Carlsson». En så lättåtkomlig källa som Anreps ättartaflor kan dock upplysa om, att därmed ej menas annat än hvad där står, nämligen grefve Gustaf Carlsson (grefliga ätten n:o 22), naturlig son till konung Karl Gustaf.

Det fjärde kapitlet bär öfverskriften: »Nu dansar la frêle Maria Aurora öfver svenska ängar och utmålar i bref till en cousine divertissementer vid Medewij». I Auroras bref — hvilka författaren öfversatt från franska, ej just till vanlig svenska, utan till bokens ofvan

nämnda, egna språk — förekomma vändningarna »La frêle Augusta var balens drottning» .... »till confiturerna, min kära frêle» ... »det är nödvändigt, ma chère frêle, att jag berättar Eder» ... »la frêle Augustas färger voro gredelint och grönt». Författaren bibringar tydligen publiken den föreställningen, att det här är det franska adjektivet *frêle*, svag, och om han, måhända icke alldeles utan skäl, i kapitelrubriken häftat detta adjektiv såsom ett slags titel vid Aurora själf, förefaller det dock något underligt, att Aurora med en viss konsekvens skulle hafva användt ett sådant ord som tilltal till brefmottagerskan och som ett upprepadt epitet om andra damer; detta mystiska *frêle* är dock ganska säkert ej annat än en förvanskad stafning af *freule* (fräulein); jfr. formerna *frewle*, *frêwle*, *frêle*.

På ett ställe visar sig författaren tro, att konung August »efter sin tronbestigning i Polen ändrar ... sitt namn till August. Han blir från detta nu Polens August I men Sachsens August II». Det är svårt att förstå, hur författaren kommit till denna missuppfattning. I Polen hette vederbörande såsom konung August II (då Sigismund II August ju räknas som August I); såsom sachsisk kurfurste fortfor han att heta Friedrich August I.

I fråga om Moritz' af Sachsen ryska giftermålsplaner förklarar författaren, att Moritz kom i bryderi vid valet mellan den sextonåriga storfurstinnan Elisabeth och den ett år äldre storfurstinnan Anna. Han förväxlar här Anna Ivanovna, om hvilken det skulle vara fråga och som var sexton år äldre än Elisabeth, med Anna Petrovna, som verkligen aldrig kunde komma i fråga, emedan hon redan var gift med hertigen af Holstein-Gottorp.

Och vid skildringen af Aurora Königsmarck på dödsbädden år 1728 får man den förvånande upplysningen: »Från gamle hertig Anton Ulrich hörer hon någon enda gång. Än som i gamla dagar sänder han henne visserligen vid tillfälle en skjuten hjort eller ett sirligt och *aimabelt* bref, men det är allt.» Vore detta sant, skulle det hafva varit mycket nog, och man skulle, för att använda ett spiritistiskt uttryck, kunna tala om en ovanligt stark materialisation, ty Anton Ulrich hade varit död i nära fjorton år.

Boken afslutas med ett personregister, hvars värde dock i viss mån nedsättes genom inkonsekvenser och smärre fel i fråga om namnens stafning.

A. S.

— —

Bedrägeriet i Karl XII:s historia. Falska och förfalskade källuppgifter angående Karl XII:s ryska fälttåg 1708. Af L. Berger. 112 sid. Malmö, A.-B. Framtidens Bokförlag 1915.

Det torde icke finnas något område af svensk historia, där det fantastiska och godtyckliga legendmakeriet ansett sig äga friare spelrum och kunna uppträda med anspråksfullare later än inom

Karl XII:s tidehvarf. Om det af den historiska vetenskapen kräfdes att med bindande bevisföring kunna nedgöra alla de vidunderliga fantasifoster, som här frodas, skulle den lätt komma till korta. En historiskt intresserad lekman delgaf mig en gång på fullt allvar sin bestämda mening, att Karl XII egentligen var — ett understucket flickebarn, som lifvet igenom lyckades hemlighålla sitt verkliga kön. Mina motskäl voro enligt hans öfvertygelse på intet vis ägnade att genomtränga det omsorgsfullt planlagda och omtänksamt genomförda bedrägeri, som här dolde den historiska sanningen. Lika litet vågar jag hoppas att kunna öfvertyga förf. till ofvanstående skrift, att hela hans teori om ett från Josias Cederhielm härstammande och sedermera af andra, senast Hallendorff och Stille, fullföljdt »bedrägeri», afsedt att till fromma för Karl XII:s minne för eftervärlden dölja det verkliga händelseförloppet i det ryska fälttåget 1708—1709, från början till slut ur kritisk synpunkt är orimlig och förfelad.

Den stora »historieförfalskningen» har enligt förf. Josias Cederhielm skapat» genom sitt bref till brodern Germund den 10 nov. 1708, där han gifvit en afsiktligt vrängd skildring af Karl XII:s inryckning i Severien och Ukraina. Kärnpunkten i denna skildring ligger i uppgiften, att Lagercrona med sitt detachement var beordrad att »sättia sig wid Mhlin och bewaka Potzopow Passet». Härigenom menar förf., att Cederhielm hade lagt grunden till den för konungens anseende fördelaktiga tradition, som tillskref honom afsikten att hastigt bemäktiga sig det viktiga Potjep och därigenom stänga vägen för fienden till Severien och som lade ansvaret för denna plans misslyckande hos Lagercrona. Detta innebär i och för sig intet orimligt. Hvad man vet om Cederhielms ställning tillåter mycket väl antagandet, att han, äfven i sin privata brefväxling, anlitades som ett kungligt språkrör. Men man har alltid ansett, att han för sin personliga del stod i en viss opposition till den politik han tjänade. En nyligen (i Karolinska förbundets årsbok 1915) publicerad redogörelse af Cederhielm för hans förhållande till konungen bestyrker till fullo denna uppfattning, liksom den också lägger i dagen, hurusom vid den tidpunkt, då den tillkom (1727), inga hänsyn afhöllo honom från att nog så skarpt klandra Karl XII:s politik. Berger ser saken helt annorlunda. Han tänker sig för det första C. såsom en konungens obetingadt öfvertygade anhängare och såsom personligen engagerad i den uppfattning, hvaråt brefvet till brodern gifvit uttryck. Vidare menar han, att hans apologetiska verksamhet icke stannat vid försöken att påverka den samtida opinionen, utan tvärtom fortfarit lifvet igenom och därvid tagit sig synnerligen säregna former. Af fruktan att andra framställningar af händelseförloppet skulle komma till eftervärlden och därigenom blotta »hans [C:s] egen falskhet och lögnaktighet vidkommande inryckningen i Severien och Ukraina», tog sig nämligen C. för att förfalska andra källor i syfte att bringa dem i samklang med hans egen berättelse. För det första lyckades han under fångenskapen insmussla vissa med hans skildring samstämmande uppgifter i Axel

Gyllenkrooks bekanta berättelse äfvensom företaga vissa andra för hans syfte lämpliga förfalskningar i denna. För det andra behandlade han Adam Ludvig Lewenhaupts memoarverk på samma sätt. För det tredje författade han själf i samma syfte en vilseledande skildring af det stora fälttåget (samma skrift som Hallendorff 1915 publicerade under titeln »Karl XII i Ukraina»). Sedermera hände det sig, att Gustaf Adlerfelts son, utgifvaren af »Histoire Militaire», under sina forskningar i Uppsala universitetsbibliotek på 1730-talet(!) påträffade Cederhielms bref, förstod hans afsikter och beredvilligt införde vissa däremot svarande ändringar i faderns manuskript, innan det befordrades till trycket.[1] Och sent omsider krönte framgången den listigt spunna intrigen, då Hallendorff och Stille upptogo den »Potjepteori», som C. önskade skulle blifva bestämmande för eftervärldens uppfattning af det afgörande skedet i fälttåget. Älskvärdt nog lämnar förf. därhän, om dessa forskare varit medvetna om bedrägeriet och sålunda äro att i egentlig mening betrakta som C:s medbrottslingar eller ej.[2]

Man må ej tro, att teorien hvilar på en kritisk undersökning af källorna. Den utgör alltigenom en på fri hand uppbyggd konstruktion. På ett par af de afgörande punkterna hade det likväl varit en ytterligt enkel sak att pröfva den. På det ställe, där förf. ansett sig i Lewenhaupts berättelse böra antaga »en insmugglad textförfalskning» (s. 85), öfverensstämmer den tryckta texten till punkt och pricka med det i Uppsala universitetsbibliotek förvarade, af Lewenhaupt undertecknade originalet. — Hvad angår den yngre Adlerfelts andel i bedrägeriet, kunde det för det första hafva lönat sig att taga reda på, när det bref från Cederhielm, som skulle gifvit honom idén att förvanska faderns manuskript, blef tillgängligt för forskningen: det var jämnt 100 år efter publicerandet af »Histoire Militaire», som Germund Cederhielms brefsamling skänktes till Uppsalabiblioteket. För det parti af »Histoire Militaire», där förf. på ytterligt svaga grunder[3] velat finna en hel rad »af C. M. Em. Adlerfelt [sonen] skrifna afsiktligt falska ... uppgifter» (s. 20 ff.), finnes faderns egenhändiga manuskript tillgängligt å Kungliga biblioteket. Det visar, att ändringarna i den tryckta texten varit af öfvervägande formell natur; redan i originalet möta bl. a. just de ord, som i speciell grad ådragit sig förf:s misstänksamhet: »gagner la ville de Potschopo».

---

[1] Förf. finner också i von Kochens kanslidagbok ett »groft falsarium», men uttalar sig ej direkt om hvem som bär ansvaret därför.

[2] Förf. skiljer sällan klart mellan hypoteser och bestämda påståenden och invecklar sig ofta i motsägelser, hvilket ytterligare förstärker det intryck af oklarhet, som det diffusa och svåröfverskådliga framställningssättet ger. Mot slutet af boken möter man t. o. m. i en not det öfverraskande meddelandet, att hela förfalskningsteorien blott är »på sannolikheter grundade gissningar». Dessa sent inträdda tvifvelsmål ha emellertid på intet sätt förmått trycka sin stämpel på framställningen i öfrigt.

[3] Ett för förf:s lösligt konstruktiva arbetssätt typiskt exempel se sid. 24 med n. 2, jämfördt med sid. 14 n. 1.

Originalet till Gyllenkrooks berättelse är förloradt. Här finnes alltså friare spelrum för förf:s fantasi. Det må emellertid frågas, huru han tänkt sig, att Cederhielm kunde lyckas — direkt eller indirekt — korrumpera alla de exemplar af berättelsen, som bevarats till eftervärlden. Hur skulle ett dylikt diaboliskt förfalskningsraseri hafva undgått upptäckt, exempelvis af G. själf? Denna invändning gäller de punkter, där förf. till stöd för sin teori icke kan åberopa en enda handskrift med enligt hans mening oförfalskad text (se t. ex. sid. 18 f., 35, 105 ff.)[1] Något annorlunda ställer det sig med den betydelsefullaste »förfalskningen», hvilken af någon anledning (förf. gör icke ens någon ansats till förklaring af detta egendomliga förhållande) endast influtit i handskrifterna F 138 och F 140 å Uppsala universitetsbibliotek. Här föreligger verkligen ett (långt före Berger behandladt) källkritiskt problem, som ännu väntar på sin lösning. Hypotesen att den utförligare redaktionen i F 138 och F 140 är en Cederhielmsk interpolation saknar emellertid hvarje grund; ett beaktansvärdt stöd för det omdiskuterade partiets autenticitet utgör det af Hallendorff nyligen publicerade konceptet till en instruktion för Lagercrona.[2] — Den anonyma relation, som förf. tillskrifver Cederhielm, finnes i en handskrift (Uppsala universitetsbibliotek F 103), som af alla tecken att döma är ett original, och dess handstil är så olik Cederhielms som möjligt. Endast i det ytterst osannolika fallet, att skriften är en kopia, kan frågan om Cederhielms författareskap öfver hufvud taget diskuteras. Några skäl för sin tes presterar förf. här lika litet som eljest, och man betviflar den så mycket mer, då man finner, att han helt enkelt icke har reda på hvad skriften innehåller. Det är mig icke fullt klart, om förf. vetat, att den är identisk med den framställning, som han själf ofta citerar såsom »Histoire Militaire IV». Sin uppfattning om dess innehåll har han i hvarje fall, otroligt nog, icke grundat på detta välkända förhållande, icke heller på en undersökning af originalet, utan på ett — citat ur Hallendorffs arbete om Karl XII och Lewenhaupt. Och där befinnes han hafva begått ett oförklarligt misstag. Som belägg för sin uppgift, att i Lagercronas uppdrag bl. a. ingick »att fatta posto i nejden af Potjep» har H. icke åberopat F 103, utan en helt annan källa. Af »Potjepdesseinen» finnes i F 103 ej en tillstymmelse. Det torde ej vara för djärft att antaga, att detta förhållande lättare än all källkritisk bevisföring skall kunna förmå förf. att på denna punkt släppa förfalskningshypotesen.

Det är nämligen så, att förf. icke blott begått faktiska misstag i de mest afgörande leden af sin bevisföring, utan öfver hufvud taget vid sitt vanskliga värf att skilja guldet från slaggen i källmaterialet uppenbarligen icke i minsta mån stödt sig på normer af vanlig kritisk art. Afgörande för honom har däremot den uppfattning varit,

[1] Genom antagandet af en dylik »förfalskning» vill förf. bl. a. eludera Stilles kritik af Gyllenkrooks plan för fälttåget mot Ryssland.

[2] Karl XII i Ukraina, s. 58.

som han själf på förhand bildat sig om händelseförloppet.[1] Förf. drar de yttersta och mest groteska konsekvenserna af den åskådning, hvars utveckling representeras af namnen Fryxell, Adelsköld och Nyström. Karl XII behärskades, menar han, af ett vanvettigt högmod och hämndbegär. För att hämnas på Lewenhaupt lagade han med berådt mod, att dennes armé isolerades och tillspillogafs, och i liknande syfte sörjde han för att Mazepas hufvudstad föll i ryssarnas händer.[2] För att sopa igen spåren skydde han inga medel: han framstår som en mästare i lågsinnadt svek och lögnaktighet, hvarmed han duperade samtid och eftervärld. Den bergfasta öfvertygelsen att »Potjepdesseinen» endast är ett led i detta bedrägeri ger förf. på den viktigaste punkten den källkritiska princip, som han behöft. Den historiska forskningens uppgifter vinna därigenom i hans ögon en utomordentlig reda och enkelhet. Närmare bestämdt: hvarhelst han i källmaterialet ser spår af en uppfattning rörande fälttågets förlopp, besläktad med den som Hallendorff och särskildt Stille uttalat, är hans misstänksamma kritik pa sin vakt. De enskilda intressen och sträfvanden af olika slag, som kunnat verka vanställande på källmaterialet, och de mångfaldiga faktorer i öfrigt, som varit ägnade att minska dess tillförlitlighet (enligt vanliga regler för historisk källkritik), reduceras och ordnas för hans blick till en listigt spunnen komplott, som alltsedan november 1708 målmedvetet arbetat för just de syften, som ännu 200 år senare ledde Stille vid hans arbete. Källmaterial och vetenskap ha sålunda sammansvurit sig, och med flammande indignation har förf. gått till sin uppgift att afslöja den oerhörda svindeln. — Men längre sträcker sig ej hans kritik. Han anlitar med i regel obegränsad tilltro sådana källor som den preussiske militärattachén Siltmanns depescher och polacken Poniatowskis sent nedskrifna memoarer;[3] inför Fryxell, Kostomarov och Westphal finner han sig aldrig manad till tvifvelsamma spörsmål rörande deras material.

[1] Historisk Tidskrifts läsare känna den till en viss grad redan genom uppsatsen »Generalmajor Lagercronas instruktion af den 14 september 1708». Hist. Tidskr. 1914, s. 260—274. Jag kan på intet vis dela de åsikter han där framställt; särskildt synes mig den uppgift af Lagercrona om det åt honom gifna uppdraget, vid hvilken förf. lägger så stor vikt, kunna tolkas på mer än ett sätt. Men det skall ej förnekas, att uppsatsen i långt högre grad än boken sysslar med verkliga, ej blott uppkonstruerade problem, och att den i några frågor innehåller uppslag, som ej utan vidare kunna afvisas och som åtminstone äro värdefulla såsom utgångspunkt för en diskussion af mera vetenskaplig halt.

[2] I detta sammanhang har förf. (som f. ö. nästan regelbundet förvanskat sina citat ur källor och litteratur) om ett från svenskt håll fälldt yttrande angående konungens förhållande till den polske kronfältherren föregifvit, att detta gällde Mazepa, och därur dragit vidtgående slutsatser (s. 44).

[3] Det hindrar honom dock icke att då och då, när sammanhanget kräfver det, vidga sin kritik. Då Poniatowski på ett ställe lämnar en uppgift, som öfverensstämmer med Adlerfelts och Cederhielms, förklaras han för delaktig i bedrägeriet (s. 21)!

Från vetenskaplig synpunkt behöfva inga ord spillas på ett dylikt tillvägagångssätt, som uppenbarligen är rent hufvudlöst och i sin godtycklighet oåtkomligt för saklig kritik. Och den karolinska forskningen behöfver lyckligtvis icke vidga sina uppgifter och öka sin arbetsbörda genom att pröfva och diskutera de Bergerska hugskotten.

Nils Herlitz.

Frihetstidens riddarhus. Några bidrag till dess karakteristik. Akademisk afhandling. Af Hugo Vallentin. XXIII + 292 s. Stockholm, Hugo Gebers förlag 1915.

Under denna titel har förf. sammanfattat fyra särskilda essayer, hvilka ur olika synpunkter granska ämnet: adeln som riksstånd under frihetstiden. Det är ett stort och vidlyftigt ämne, förf. har tagit sig före, och det använda källmaterialet står i proportion härtill. Åtskilligt nytt eller hittills ofullständigt beaktadt har äfven framdragits. Det skulle väl dock kunna ifrågasättas, huruvida det ej varit lyckligare, om förf. begränsat sig till en kortare tidrymd än hela frihetstiden, exempelvis tiden 1719—38. Därigenom skulle otvifvelaktigt en mera allsidig och uttömmande behandling af ämnet ha kunnat gifvas. Nu få vi t. ex. ingen redogörelse för en i riddarhusets organisation så betydelsefull faktor som riddarhusdirektionen. Afhandlingen har därför i viss mån endast kommit att omfatta valda kapitel af det föreliggande ämnet, hvilket dock ingalunda utesluter en mycket förtjänstfull behandling af dessa.

Det första och till viss grad grundläggande kapitlet behandlar ämnet: »Om riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati.» Förf. påvisar först de urgamla motsatserna inom adeln, som fingo ett uttryck i 1626 års riddarhusordning. Under 1600-talets lopp framträder den lägre och obetitlade adeln till allt större makt och betydenhet. Reduktionen och enväldet krossa högadelns makt. Samtidigt sker en fortgående demokratisering af hela ståndet genom nyadling och upphöjande i högre värdigheter i mängd. I framställningen har dock utelämnats det, som mer än något annat nivellerade bort skillnaden mellan adeln och de ofrälse, nämligen att genom indelningsverkets genomförande och jordnaturens därigenom fastställda oföränderlighet frälset från att vara en adelns personliga förmån för framtiden blir bundet vid en viss bestämd del af jorden, oberoende af ägarens stånd. Skattejord kunde ej längre öfvergå till frälse hvarken genom arf eller nyadling. Ett upphöjande i adligt stånd medförde således hädanefter ej alls samma förmåner som förut. — Förf. berör sedan brytningarna inom ståndet vid frihetstidens början, som sluta med den demokratiska riktningens seger och klassindelningens upphäfvande 1719. Under den följande tiden göras sedan ytterligare

försök att inskränka hvad de betitlade ätterna hade kvar af särskilda rättigheter.

Förf. kommer sedan in på den grundläggande motsättningen mellan de olika grupperna inom adeln under den tidigare frihetstiden. Tyngdpunkten låg, menar han, på motsättningen mellan gammal och ung adel, ej på skiljaktigheten mellan hög- och låg-byråkrati eller betitlad och obetitlad adel. De båda senare motsatserna spelade dock såtillvida in, att många unga högadliga eller högbyråkratiska släkter genom giftermål eller andra gemensamma intressen slöto sig till den gamla adeln. Detta är kanske en af hufvudteserna i afhandlingen, och förf. drar också konsekvenserna häraf för alla möjliga fall. Det kan emellertid ifrågasättas, om tillräckligt bärkraftiga skäl förebragts för denna uppfattning. Visserligen medger förf. själf, att gammal och ung adel ej få tänkas som två strängt afgränsade grupper. Detta kan dock ej enbart förklara de många motsägande resultat, som denna utgångspunkt i verkligheten leder till. Stundom synas fakta vara något godtyckligt tillrättalagda för att tjäna som bevis härför. Ett närmare studium af akterna ger ej sällan vid handen, att motsättningarna följt andra linjer, än som af förf. göres gällande. De utländska ministerdepescher, förf. stöder sig på, torde böra behandlas med en viss försiktighet med hänsyn till de främmande synpunkter, som här lätt nog ha kunnat läggas på svenska förhållanden. På samma sätt är väl att märka, att när i den samtida skönlitteraturen dylika synpunkter framhäfvas, flera sådana arbeten kunna vara öfversättningar eller bearbetningar af främmande original och följaktligen ej återspegla specifikt svenska förhållanden. E. Hjärne har nyligen i en uppsats om »Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag» (se ofvan sid. 13 och ff.) häfdat, att den afgörande och väsentliga motsättningen inom adeln var mellan öfver- och underordnade i förvaltning och krigsmakt. Denna synpunkt, som synes förtjäna ett noga beaktande, behöfver dock ej utesluta motsättningar af annan art, såsom mellan gammal och ung adel, i vissa frågor. Detta torde bl. a. säkerligen ha varit fallet i det af förf. först framdragna exemplet, striden om bördslösen vid 1720 års riksdag. I allmänhet var dock denna motsättning troligen mindre förhärskande, än hvad som här göres gällande. För båda åskådningarna betecknar emellertid det stora genombrottet vid 1738—39 års riksdag slutpunkten i den tidigare utvecklingen. Genom lågbyråkratiens och företrädesvis den yngre adelns afgörande seger ersattes de gamla motsättningarna med frihetstidens båda stora parlamentariska partier.

I följande kapitel: »Om adelns representationsskick» lämnas en utförlig skildring af härmed sammanhängande frågor. Först behandlas den historiska utvecklingen häraf, särskildt 1626 års riddarhusordning och innebörden af densamma. Under frihetstiden framställas flera förslag till en representationsreform. Detta saknade ej motsvarighet för äldre tider: under 1600-talet hade adeln upprepade gånger begärt att få sända ombud till riksdagarna. Samma skäl

som då förelågo äfven nu och kanske i ännu högre grad: adeln var talrik och till stor del fattig samt riksdagarna tidsödande och kostsamma. Vid frihetstidens första riksdagar hade den också skickat ombud från somliga provinser, och fr. o. m. 1723 gjordes åtskilliga förslag om en representationsreform i denna riktning. Beträffande dessa olika förslag skulle man möjligen kunna önska sig en sammanfattande öfversikt öfver dem. Detta skulle säkert gifva läsaren mera behållning än de strödda notiserna om hvart och ett särskildt. Bakom förslagen stod provinsadeln, hvilken af nyss nämnda skäl skulle ha många fördelar häraf. Alla dessa planer strandade dock på den talrika adeln i de olika kollegierna och ämbetsverken i Stockholm, som allt tydligare insåg förmånerna af riksdagsmannaskapet: bättre befordringsutsikter, tillfälle till extra förtjänster o. s. v. Förf. framhåller äfven, hur en motsättning mellan riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati samtidigt gjorde sig gällande härvidlag. Den senare befarade, att spetsarna inom förvaltningen och den besuttna adeln alltför ofta skulle blifva själfskrifna som ombud i händelse af en reform i denna riktning. Öfver hufvud taget skulle man dock kunna önska sig en mera fördjupad undersökning af de sträfvanden och önskemål, som lågo under dessa planer. Polska förebilder torde nog ej ha varit så alldeles utan inflytande härvidlag, särskildt beträffande rätten för de hemmavarande att få fragorna hänskjutna till sig och att gifva ombuden instruktioner. Detta har bl. a. förfäktats af Malmström på några ställen i hans arbeten om 1700-talet och är förklarligt nog genom svenska härens långvariga vistelse i Polen under Karl XII:s krig. Djupast sedt voro dock dessa planer säkerligen ett uttryck för den gamla inhemska provinsiella själfstyrelseprincipen. Denna hade nedtryckts genom 1600-talets och ej minst enväldets starkt centraliserande tendenser, men under detta århundrade visade sig en reaktion häremot på flera olika områden. Det är därför troligt, att man äfven i dessa sträfvanden har att se en yttring häraf.

Vidare redogöres för frågan om ättens och hufvudmannens riksdagsmannarätt samt de omfattande genealogiska forskningar af Stiernman m. fl., hvartill denna gaf upphof. Sedan behandlas fullmaktsväsendet. Vid frihetstidens början gjordes försök att hindra hufvudmän att befullmäktiga andra i sitt ställe för att på det viset förebygga fullmaktsvärfning som led i partiagitationen. Detta förslag, hvilket uppfattades som ett öfvergrepp från riddarhusaristokratiens sida, väckte emellertid ett häftigt motstånd och föll därför. Framgent sökte man sedan så mycket som möjligt inskränka fullmaktshandeln, men utan nämnvärd framgång. För de många extra capita bland kollegiiadeln var detta ett bekvämt och kärkommet sätt att få tillträde till riksdagen. I 1762 års riddarhusordning inskränkte man sig därför till att förhindra fullmaktshandel under pågående riksdag, hvartill sedan ytterligare några kompletterande bestämmelser lades. Förf. ser i detta liksom i de förut nämnda åtgärderna att fastställa ätternas genealogier en ärlig vilja att in-

föra ordning och reda på riddarhuset, för hvilken den ängsliga hänsynen till de egna rättigheterna vid frihetstidens början allt mera fick vika — en parallellföreteelse till sträfvandena mot tidehvarfvets slut att hämma författningens missbruk. Till sist beröres frågan om adelsmän »sub reatu» och i främmande tjänst, som var särskildt aktuell tack vare holsteinska partiet, och om riksrådens fullmäktige på riddarhuset.

I tredje kapitlet: »Om landtmarskalksval» redogöres först för uppkomsten af detta ämbete, bestämmelserna härom i 1626 års riddarhusordning, dess betydelse under 1600-talet m. m. Beträffande riddarhusordningens stadganden skulle man nog, liksom äfven i de två första kapitlen, kunna önska sig en närmare utredning om inflytanden från utländskt, speciellt tyskt och baltiskt, håll. Denna fråga torde nog vara lättare att utreda, än hvad förf. synes ha ansett. I och med frihetstiden inträder främst den viktiga förändringen, att adeln nu själf väljer landtmarskalk, medan denne förut alltid utsågs af konungen. Under 1600-talet hade val dock påyrkats några gånger. Den nyförvärfvade rättigheten blir en ytterst betydelsefull faktor i partikampen och intressemotsättningarna på riddarhuset. Som partiernas första kraftmätning var landtmarskalksvalet ej sällan bestämmande för hela den följande riksdagen. Det gjordes därför till föremål för en mängd olika bestämmelser vid skilda tillfällen, hvilka i stort afspegla ståndets parlamentariska utveckling under frihetstiden. Först ser adeln faran i påtryckning från hofvets sida och söker främst skydda sig häremot. Snart är det dock den inom kort våldsamt uppblossande partikampen, som börjar dominera på detta område och främst gör sig märkbar i tvenne motsatta riktningar: den ena söker stäfja partiagitationen före valen, den andra vill kringskära rådets, särskildt Horns, myndighet härvidlag. Till de viktigare stridsfrågorna höra sättet för omröstningen, öppen eller sluten, riksråds valbarhet till landtmarskalk m. fl. Detta blir ett nytt led i kampen mellan riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati. De olika besluten blifva vapen i den pågående striden om makten. Den senare riktningen vinner sin afgörande seger med Horns fall 1738, hvilken får en definitiv bekräftelse i 1762 års riddarhusordning, med dess stränga bestämmelser mot alla försök att göra valhemligheten illusorisk.

Den sista afdelningen: »Om introduktion och adelskap» behandlar adelns ställning i samhället, dess sträfvanden att begränsa sitt antal och hindra ståndets sociala nivå att sjunka, kampen med de ofrälse om ämbetena o. s. v. Vid frihetstidens början gingo dess sträfvanden främst ut på att försvåra tillträde till ståndet. Under 1600-talet hade gjorts stadganden i denna riktning, särskildt i 1660 års regeringsform. Förf. framhåller hänsynen till ståndets anseende, tjänsternas och godsens antal m. m. som de drifvande krafterna härvidlag. Ännu viktigare var dock måhända omtanken om adelns skattefrihet, att den ej skulle omöjliggöras genom en alltför stark invasion i ståndet. Detta skäl bortföll sedan genom de förändringar

med frälset, som vidtogos i sammanhang med indelningsverkets genomförande (se ofvan!). Under 1700-talet spelade troligen hänsynen till tjänsterna den största rollen, då nu adeln så öfvervägande blifvit ett tjänstemannastånd. I 1720 års regeringsform förbjöds adelskaps utdelande utom till ett begränsadt antal vid kröningar, hvilket närmast föranleddes af Ulrika Eleonoras slöseri härmed kort förut. Sedan redogöres utförligt för tillämpningen eller snarare öfverträdandet af denna bestämmelse i praktiken. Det var svårt att bryta med gammal häfdvunnen praxis. Ansökningar om adelskap öfverflödade. Det blef en vanlig form af partibelöning eller uppmuntran åt olika ämbetsverk, hvilket senare vanligen drog med sig flera dylika upphöjelser på en gång. Dess karaktär af kungligt nådevedermäle framträdde däremot mindre. Konungen var öfvervägande beroende af de rekommendationer, ständerna och speciellt adeln gåfvo honom, hvilka för öfrigt mest liknade befallningar. De nyadlade voro därför sällan hofvets anhängare. På grund af inskränkningen i konungens rätt att adla brukade denne remittera ansökningarna om adelskap till riddarhusets afgörande. Förf. redogör härpå för de olika åsikter, som gjorde sig gällande under frihetstiden om det juridiskt sedt konstituerande i adelskapet: konungens resolution, adelns bifall eller sköldebrefvet.

Förf. öfvergår härefter till att behandla de frågor, som sammanhängde med introduktion på riddarhuset. Först påpekas, att denna ansågs nödvändig alltifrån instiftandet af 1626 års riddarhusordning. Uppreste ståndet några hinder härvidlag, gällde det vanligen adelsmän, hvilkas rykte ej var klanderfritt, eller hvilka ej ville betala en tillräckligt stor kontribution till riddarhusbygget. Under frihetstiden bibehölls till en början hufvudsakligen samma uppfattning. Vid introduktionsfrågornas behandling gjorde sig i stort sedt samma synpunkter gällande som vid adelskapens utdelande. De olika ämbetsverken hade sina kandidater, likaså synbarligen partierna. Ett speciellt intresse gjorde sig också gällande att introducera förmöget folk för att därmed få goda extra tillskott till riddarhuskassan. Efter hand började emellertid allt starkare motstånd göra sig gällande mot riddarhusets utökande med nya ätter. Man blef alltmera betänkt på att sätta en gräns härför, så att ej adelns sociala nivå skulle sjunka alltför djupt. Tjänsterna och frälsejorden räckte ej till åt ståndets medlemmar. Att förhindra adelskaps utdelande gick emellertid ej, ty konungens vid olika riksdagar medgifna rätt härtill måste som en tolkning af regeringsformens föreskrifter anses vara en fråga, som angick alla fyra stånden och ej adeln ensam. Däremot ägde denna en hittills obestridd rätt att hindra nya ätters intagande på riddarhuset. Häri såg också adeln till sist det enda botemedlet, hvilket resulterade i ståndets bekanta beslut 1762 om introduktionsvägran, till dess att ätternas antal nedgått till 800. Beträffande innebörden och betydelsen af denna fråga och den kända befordringstvisten 1770 har förf. framlagt andra synpunkter än de hittills häfdvunna. I båda fallen hade adeln rätt enligt gällande praxis,

om också ej direkt enligt grundlagarnas ordalydelse. Därför begagnade sig de ofrälse häraf vid den uppblossande striden med adeln. När Sprengtporten ville moderera 1762 års beslut genom att skaffa introduktionsvägrade rätt att som fullmäktige få representera introducerade ätter, så var detta endast en partimanöver i hattarnas intresse. De ofrälse voro, menar förf., öfverhufvudtaget mot ett tillväxande af adeln och sågo helst, att de, som stego till högre ämbeten, kvarstannade i sitt gamla stånd. Adelns hållning i introduktionsfrågan karakteriseras som ett utslag af de exklusivitetssträfvanden, som kännetecknade såväl den själf som medstånden under senare delen af frihetstiden. Samtidigt spelade äfven rent praktiska synpunkter in: den stora trängseln vid plena på riddarhuset o. s. v. Förf. anser den häfdvunna uppfattningen om de båda nämnda händelsernas betydelse för ståndsstridens återuppflammande bero på förbiseende af tvenne väsentliga moment: att de ofrälse kunde bemyndiga konungen att utfärda ett obegränsadt antal sköldebref, och att i befordringsfrågor ingen skillnad gjordes mellan introducerad och ointroducerad adel. Introduktionsfrågan tillerkänner han dock såtillvida en viss betydelse, att de nyadlade genom 1762 års beslut gingo miste om riksdagsmannaskapet, hvarigenom den nya värdigheten förlorade mycket af sin lockelse. Denna synpunkt förefaller dock för litet beaktad. En ofrälse förmåga hade sålunda för framtiden att välja mellan politiska rättigheter och högre befordran. Men härmed hade ju hela ståndsförfattningen blifvit en anomali. Denna ödesdigra konsekvens af de båda besluten synes förf. ha förbisett, och här ha vi den nya uppfattningens svaga punkt.

Det omfattande källmaterialet synes genomgående ha begagnats med stor omsorg och noggrannhet. Dispositionen är klar och öfverskådlig, stilen god och lättläst. På ett klargörande och åskådligt sätt har förf. försett sin framställning med en mängd belysande exempel, framför allt ur adelsprotokollen. Öfverhufvudtaget torde arbetet kunna betecknas som ett synnerligen värdefullt och välkommet tillskott till den historiska litteraturen om frihetstiden.

Walfrid Enblom.

Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. Ett bidrag till kännedomen om Karl Johans yttre politik. Akademisk afhandling. Af JOHAN FEUK. XXIII + 351 s. Lund, Håkan Ohlssons Boktryckeri 1915.

Kongressen i Wien bildar i Europas allmänna historia epok både såsom afslutning på ett gånget skede och såsom utgångspunkt för ett kommande. Äfven beträffande Sveriges historia gäller i viss mån detsamma. Därvid faller måhända blicken närmast på dess karaktär såsom afslutande. Genom förhandlingar vid densamma af-

träder Sverige sin sista besittning på andra sidan Östersjön — frånsedt det bortpantade Wismar — och likasom öfverkorsar därmed de blad i sin utveckling, på hvilka det alltsedan 1600-talets början och Gustaf II Adolfs dagar så ofta inskrifvit handlingar af intimt ingripande i Centraleuropas historia. Redan denna afslutning innebär emellertid inledningen till ett nytt skede, ett skede af en mera isolerad ställning; och erinrar man sig därjämte, att ännu vid kongressen i Wien en och annan önskade bestrida oss rätten att börja detta skede under Carl Johans ledning och med Norge vid sidan, så kommo kongressförhandlingarna äfven härigenom att få betydelse för det sätt, hvarpå den nya banan skulle vandras. Sverige på kongressen i Wien är därför ett ämne af både vikt och intresse.

Det kunde äfven ur en annan synpunkt väl lämpa sig för en specialundersökning. Å ena sidan omramas det nämligen af en relativt kort och begränsad tidsperiod, och forskningarna behöfva därför icke utbredas öfver höfvan. Å andra sidan möta dock inom detta område så pass många allmängiltiga och intressanta frågor och personligheter, att helt naturligt blicken kan och bör sträcka sig ut till vidare vyer, än understundom är förhållandet vid undersökningar rörande speciella diplomatiska spörsmål. En väl gjord afhandling öfver det ifrågavarande ämnet, fullständigare och mer ingående än Ernst Carlsons öfversikt i denna tidskrift 1883, skulle därför kunna vara ett mycket tacksamt arbete. Tyvärr ger dock den nu föreliggande icke, hvad man i detta hänseende skulle önska.

Den är därför icke utan betydelse. Författaren har i de svenska hufvudarkiven för denna fråga — utrikesdepartementets och riksarkivet —, i Uppsala och Lunds universitetsbibliotek samt Kungliga biblioteket i Stockholm, i riksarkivet i Köpenhamn, geheimestatsarkivet i Berlin, hof- och statsarkivet i Wien, storhertigliga generallandsarkivet i Karlsruhe samt ett par andra samlingar genomgått hvad han funnit af hithörande material; och om man också ej kan vara viss, att allt det för honom tillgängliga fullständigt utnyttjats, gifva hans redogörelser för det genomgångna utförligare inblickar i de frågor, som varit å bane, än man hittills haft publicerade. Ett resultat af vikt, som framkommit, är ock det, så vidt man kan finna, tydliga konstaterandet af det faktum, att vid förhandlingarna om Pommerns afträdande till Preussen icke blott Sverige erhöll en ersättningssumma af 3 1/2 mill. rdr. preussisk kurant — eller i svenskt mynt ungefär 4,800,000 rdr —, hvarjämte Preussen åtog sig att till Danmark utbetala de 600,000 rdr sv. banko, som återstodo af hvad Sverige enligt Kielfreden skulle kontant erlägga till Danmark, utan ock kronprins Carl Johan af preussiska medel personligen erhöll en summa å 1 1/2 mill. rdr. pr. kurant. Sveriges hufvudombud vid kongressen Carl Löwenhielm skref i en enskild depesch om saken, att »den generositet, med hvilken Eders Kungl. Höghet har användt sin enskilda förmögenhet för statens bästa, gör det till mera än en skyldighet för staten att återgälda åtminstone en del af dessa offer». Utan tvifvel har det också varit

så, att Carl Johan för den vidt utgrenade politik, som han efter sin hitkomst lät Sverige slå in på, för olika ändamål behöfde och använde mera penningar, än svenska statsmedel tillhandahöllo. Han kunde äfven draga sig till minnes, att själfva mottagandet af det svenska anbudet om tronföljden kostade honom en afsevärd del af de donationer och inkomster, han förut åtnjutit i Frankrike och annorstädes. Ett slutgiltigt omdöme om debet och kredit i denna transaktion på Wienkongressen — och eventuellt andra — förutsätter emellertid en långt mera ingående kännedom om både utgifts- och inkomstposterna, än vi för närvarande äga. Antagligen skall det därvid visa sig, att om Carl Johan använde olika metoder att skaffa sig penningar, han också hade omkring sig en vidsträckt skara klienter, som hjälpte honom att bli af med dem, och att ofta äfven hans mera personliga utgifter kommo statsintressen till godo.

Såsom förut antydts, är emellertid författarens afhandling i stort sedt icke tillfredsställande. Författaren har gjort sig för brådtom, då han sysslat med sina undersökningar. En genomgående brist, som däraf blifvit en följd, är, att han ofta icke förstått att klart och tydligt för sig precisera vare sig hufvudproblemen eller de enskilda tvistefrågorna; en annan, att hans redogörelser för innehållet i de använda aktstyckena ej sällan brista i distinktion och korrekthet. Några exempel må förtydliga denna anmärkning och därmed påpeka vissa punkter, där frågan om kongressen i Wien och Sveriges ställning på densamma icke alls blifvit klargjord genom afhandlingen.

Inledningen har formats till en skiss öfver Sveriges utrikespolitik gentemot Frankrike under revolutionen och Napoleon. Skissen är tämligen löslig och på åtskilliga punkter icke korrekt — den tar exempelvis icke nödig hänsyn till S. J. Boëthius' i denna tidskrift 1888 och 1889 införda noggranna utredning om Gustaf IV Adolfs förmyndarregering och den franska revolutionen[1] — men utom detta saknar man, hvad som dock från början bort preciseras, nämligen en redogörelse för innehållet af de aftal, som förde Sverige fram såsom medkontrahent på kongressen, genom hvilka alltså dels Sveriges rätt att däri deltaga stipulerades, dels Sverige gent emot andra stater erhållit rättigheter att utkräfva eller åtagit sig förbindelser att gälda. Härvid borde icke blott hufvudfördragen mellan Sverige och dess allierade tagits i betraktande med däri ingående bestämmelser om förvärfvet af Norge, Rysslands expansion till Weichsel, Guadeloupefrågan o. s. v., utan naturligtvis också de förpliktelser, hvilka vid sidan däraf den ene eller andre senare kunde hafva iklädt sig vare sig att bispringa Sverige vid kufvandet af norrmännens motstånd eller att förhjälpa Danmark till någon ersättning för dess förluster. Ett sådant preciserande af hvad som tidi-

[1] Egendomliga äro ock flera uttalanden rörande politiken 1808—1813. Huru kan man t. ex. skrifva, att man i Fredrikshamn »glömt» att tvinga in Sverige under kontinentalsystemet! Hvad där bestämdes om den saken, var ju föremål för ingående förhandlingar.

gare aftalats eller utlofvats hade varit så mycket mer närliggande, som en af de instruktioner Carl Löwenhielm erhöll vid sin afresa till kongressen direkt hänvisar honom att i vissa fall handla just inom ramen af föregående aftal. Frånvaron åter af en sådan inledande undersökning gör nu, att man nu flerstädes saknar nödig utgångspunkt för bedömande af hvad de tidigare aftalen borde hafva dragit med sig.[1]

På samma sätt, då man kommer till den vid kongressens begynnelse så omtvistade frågan om dess uppgift och arbetsplan. Författaren möter med några rätt generella uttalanden om motsättningen mellan en »allmän kongress», hvilket enligt hans mening skulle betydt ett slags diplomatiskt parlament med lika rösträtt för alla, som kommit dit, och en mera organiserad samvaro, där afgörandet skulle tillkomma hufvudmakterna, men han har aldrig utredt, hvad Parisfreden — eller eventuellt andra aftal — i detta stycke stadgade om kongressen. Själfva Parisfreden begränsade emellertid kongressinbjudningen till de makter, som varit engagerade i kriget, och det låg vidare i sakens natur, att allenast de 8 undertecknarna af denna fred ägde bestämmanderätt öfver, huru den borde tolkas. Man har i Paris sålunda aldrig beslutat sig för något sådant *allmänt* diplomatiskt parlament, som författaren förutsätter; icke heller har man, såsom han säger, dit hänskjutit »alla frågor, som rörde de af Frankrike afträdda områdena och sådant, som i öfrigt tarfvade re-organisation», utan man har uppställt ett mera begränsadt program.

Äfven framställningen af debatterna vid kongressens begynnelse om dess arbetsordning saknar i flera hänseenden nödig precision. Den preliminära öfverenskommelsen d. 23 september 1814 mellan ombuden från de fyra allierade från Chaumont, Ryssland, Österrike, Preussen och England om att då omhändertaga vissa frågors första handläggning gällde sålunda ej »*alla* viktigare frågor», utan frågan om fördelningen af vissa territoriella eröfringar, gällde vidare icke dessa spörsmåls definitiva »afgörande», utan blott framläggande till diskussion af förslag därom för Frankrike och Spanien, hvarpå afgörandet skulle följa vid ett gemensamt sammanträde af alla sex makterna, och var slutligen ej heller enhällig, eftersom Castlereagh reserverade sig till förmån för en friare diskussion. När författaren vidare i denna öfverenskommelse vill se ett uppgifvande af »tanken

[1] Det förefaller, som om förf:n understundom afsiktligt undvikit att gifva sig in på dylika preciserande spörsmål. Han omnämner på ett ställe (sid. 110), huru Löwenhielm vid en audiens hos tsar Alexander d. 19 febr. 1815, då den besvärliga frågan om Pommern var å bane, »erinrade tsaren om de löften denne långt tidigare gifvit honom rörande Pommerns bevarande åt Sverige, för den händelse Danmark ej uppfyllde fredsvillkoren» (i Kiel). Löwenhielms egen depesch om audiensen preciserar emellertid hans erinringar vida skarpare; han säger sig hafva påmint tsaren om de löften denne »*i Basel*» gifvit honom etc. I stället för att söka fastställa den ej oviktiga frågan, hvilka dessa i Basel gifna löften om Pommerns eventuella bevarande åt Sverige voro, undanskjuter förf:n hela problemet genom att i sitt referat skrifva »långt tidigare» i stället för »i Basel».

på bildandet af ett diplomatiskt parlament» och såsom motiv därför angifver dels svårigheterna att handhafva ett sådant, dels önskan att slippa samverkan med konungarna öfver Sachsen och Neapel, så träffar han icke heller däri rätt. Tanken på ett »diplomatiskt parlament» kunde af ofvannämnda fyra hufvudmakter ej »uppgifvas», eftersom den af dem aldrig accepterats, och hvad motiven för öfverenskommelsen angår, så tiger denna alldeles beträffande de af förf:n angifna, men anför i stället ett annat, mycket naturligt. Aftalet gällde ju, såsom vi hört, de eröfrade områdena, men, framhölls det, eröfrade provinser tillhöra eröfrarna, och dessa borde sålunda hafva att, i enlighet med Parisfredens bestämmelser, i främsta rummet bestämma däröfver. Att åter i *denna* preliminäröfverenskommelse af d. 23 september de fyra makterna ej omnämnde Sverige eller Portugal, *kan* åtminstone hafva berott därpå, att ombud ännu ej anländt till Wien från någondera; skulle man börja arbeta omedelbart, kunde man sålunda ej ännu hänskjuta frågor äfven till Sverige och Portugal.

Förf:ns framställning af Talleyrands ingripande i dessa spörsmål om kongressens arbetsmetoder skjuter också åtskilligt fel. Den kan visserligen delvis stödja sig på uttalanden af Talleyrand själf, däri han för sin hemmavarande konung dramatiskt utbroderade sina förtjänster under en beryktad öfverläggning d. 30 september, men håller icke streck, om den jämföres med samtliga källor. Talleyrands uppträdande d. 30 september gällde icke någon då af de fyra makterna häfdad ståndpunkt, att ensamt de skulle afgöra de s. k. allmänna frågorna. Redan d. 25 september skref han själf hem, att detta antagligen skulle ske inom en kommitté af de *sex* makterna, alltså Frankrike och Spanien medtagna, och redan den 27 skref kongressens generalsekreterare Friedrich von Gentz,[1] att man redan före det franska sändebudets ankomst beslutit, att Frankrike likasom Spanien skulle deltaga i alla diskussioner af större vikt. Äfven Sveriges och Portugals accession till centralkommittén har utverkats under något annan form och vida lättare än förf:n angifver, då han talar om det »mest hårdnackade motstånd» däremot. Löwenhielms depescher från Wien innehålla för öfrigt i bilagor en del på kongressen framlagda förslag rörande dess arbetsordning, hvilka icke äro tryckta bland det hittills publicerade kongressmaterialet,[2] och ur hvilka därför frågan om kongressens start kunnat vinna bättre belysning än tidigare. Detta har nu försummats.

Äfven beträffande hufvudspörsmål i framställningen af själfva förhandlingarna möter samma otillfredsställande grepp på de föreliggande problemen. Af ärenden rörande Sverige kom på kongressen som bekant frågan om svenska Pommerns framtida öde att tilldraga sig mest uppmärksamhet. Uti freden i Kiel hade, såsom vi veta, efter bestämmelsen om Norges afträdande till Sverige följt en annan

[1] Depêches inédites aux Hospodars de Valachie, sid. 98.

[2] Den viktigaste publikationen är som bekant polacken Chodzkos under pseudonymen Comte D'Angeberg 1864 i Paris utgifna Le congrès de Vienne et les traités de 1815, I—IV.

om Pommerns afträdande till Danmark. Sedan emellertid genom Norges resning under ledning af den danske kronprinsen landets öfverlåtelse till Sverige icke försiggått på den i Kiel stipulerade fredliga vägen, utan Sverige för ändamålet fått underkasta sig ett nytt fälttåg, ansåg sig Sverige frikalladt från att till Danmark utan vidare öfverlämna ekvivalenten Pommern; och frågan om, hvart Pommern skulle höra — till Sverige eller Danmark eller någon annan makt, till hvilken Sverige afstode landet — samt om Sverige i händelse af dess förnyade afträdelse skulle erhålla någon ersättning därför och i så fall hvilken, blef af denna grund en för Europas reorganisation betydelsefull fråga. Danmark saknade därvid som bekant icke gynnare bland makterna, och en seger för de svenska intressena var sålunda icke utan vidare afgjord. Det kämpas alltså om denna sak från olika sidor med ifver och energi både i Wien och annorstädes.

När författaren skall redogöra för denna diplomatiska strid om Sveriges hufvudfråga, har han emellertid redan från början råkat att gripa miste i fråga om den svenska rättsståndpunkten under tvisten. Han säger (sid. 49) vid sitt referat af Löwenhielms instruktion rörande denna sak, att hvad den svenska regeringen där särskildt velat framhäfva, och hvad som sedan utgjorde »den pommerska frågans springande punkt, är konungens af Danmark brott mot Kielfredens bestämmelser *genom understödjandet af upproret i Norge och Sveriges däraf följande rättighet* att underlåta öfverlämnandet af Pommern åt Danmark». De nu här kursiverade orden gifva dock en oriktig föreställning om både instruktionen för Löwenhielm och Sveriges verkliga rättsståndpunkt. Frågan om huruvida den danske konungen understödt resningen i Norge eller icke, beröres ej med ett ord i instruktionen och är icke heller någon hufvudfråga i den svenska argumentationen. Instruktionen talar i stället om, att Sverige icke (enligt Kielfreden) fått Norge sig omedelbart öfverlåtet, utan efter freden nödgats föra ännu ett krig för att komma i besittning däraf; och det svenska hufvudargumentet har hela tiden varit det, att konungen af Danmark icke fullgjort sina förpliktelser i freden att fredligt öfverlämna Norge, och att Sverige därför vore frikalladt från att lämna godtgörelsen i Pommern. Sverige kan härvid sägas hafva stödt sig på två folkrättsliga grundsatser: den ena, att om en stat brister i uppfyllandet af förpliktelser, som den åtagit sig genom ett fördrag, motparten är fri från fördraget; den andra — tillämplig i följd af den danske kronprinsens och andra danskars uppträdande i Norge — att en stat folkrättsligt är ansvarig för den skada, dess undersåtar tillfoga en annan stat. »Alla kontrakt ramla, om man icke kan hålla sig till den, med hvilken man slutit dem», yttrar vid något tillfälle Wetterstedt i frågan. Sverige har på annat sätt än det i Kiel kontraherade och med andra kostnader nödgats förvärfva sig Norge; det är därför ej skyldigt erlägga ersättningen till konungen af Danmark, som ej fullgjort leveransen. Denna svenska rättsståndpunkt kommer gång på gång tillbaka: i den nyssnämnda första instruktionen för Löwenhielm, i flera senare promemorior för honom.

hvilka finnas bland de af förf:n genomgångna akterna, i Wetterstedts not af d. 28 april 1814 efter den begynta resningen i Norge till stormakternas ministrar,[1] i Carl Johans bref till tsar Alexander d. 30 mars 1815[2] o. s. v., men icke dess mindre har förf:n i regel förbisett den och aldrig preciserat eller behandlat den såsom det svenska hufvudargumentet.

I stället har han, såsom nyss nämndes, först i fråga om Löwenhielms första instruktion och sedan gång på gång framlagt saken så, som skulle den svenska positionen baserats på frågan, om konungen af Danmark personligen understödt upproret i Norge eller icke; och när, enligt hvad han tror sig hafva funnit, »afgörande bevis» för ett sådant understöd »aldrig blefvo framlagda», har han ansett sig kunna ställa under »diskussion», om »de någonsin existerat» (jfr sid. 63 ff.), och i följd däraf också ställt sig skeptisk mot de svenska anspråken.[3] Man anar, att han låtit sig förledas till detta felgrepp i undersökningen däraf, att Sveriges motparter — Danmark och dess understödjare, särskildt England — sökte vrida problemet till att hänga just på frågan om bevis för den danske konungens positiva understödjande af Norges resning. Det är emellertid självklart, att redogörelsen för en process blir otillfredsställande, om man tror sig behandla båda parternas hufvudståndpunkt, men faktiskt mera fullständigt belyser och diskuterar blott den enes, under det att däremot den andres, här svenskarnas, knappast någonsin ens kommer i dagen. Så har det dock gått förf:n; han har förbisett, hvad som faktiskt var hufvudargumentet på den svenska sidan vid hela denna viktiga pommerska frågas behandling i Wien och förbigår därför oupphörligt för densamma väsentliga synpunkter och uttalanden.[4] Och om under dessa förhandlingar i Wien svenskarna icke framlade några bevis, som författaren funnit »afgörande» för den danske konungens personliga delaktighet i det norska upproret, ligger däri sålunda icke, att hvad i den vägen existerat, varit betydelselöst, utan blott dels att svenskarna icke ville acceptera motpartens uppfattning af hufvudproblemets läge, dels att de icke heller behöfde det, eftersom frågan i alla fall löstes till Sveriges belåtenhet.[5] Äfven det genomgångna materialet innehåller för öfrigt mer än hvad författaren låtit komma till synes, om de skäl, på hvilka

---

[1] Tryckt af Alin, Den svensk-norska unionen, Bil., sid. 93.

[2] Tryckt därsammastädes, Bil., sid. 338.

[3] Jfr hans uttryck sid. 68, att den svenska regeringen »velat framkonstruera brutna traktater».

[4] Detta sker nästan regelbundet, då svensk argumentation i frågan refereras.

[5] Då vid ett tillfälle den engelske ministern Thornton för Engeström erkände, att fördraget i Kiel vore för Sverige och mot Danmark, men att han icke trodde, att »man kunde öfverbevisa Danmark om förräderi», svarade Engeström: »Man skall kanske göra det, då det blir fråga därom, *men man behöfver det icke för närvarande, eftersom det är traktaten som afgör*», ett uttalande, som förf:n förbigår, ehuru han relaterar början af samtalet (sid. 105).

Sverige icke ansåg sig beträffande tillämpningen af Kielfreden vara lojalt behandladt från officiellt danskt håll. En ganska god sammanfattning af dessa grunder finnes exempelvis i den promemoria af Engeström, som denne d. 16 maj 1815 sände till Löwenhielm för att öfverlämnas till den engelske ministern lord Clancarty, hvilken i Wien pläderat Danmarks sak. (Jfr afh. sid. 157, där förf:n emellertid förklarar Engeströms redogörelse vara »utan intresse».)[1]

En annan fråga, där man med åtskillig förvåning möter författarens omdömen, rör stormaktskommissariernas bekanta uppträdande i Norge under sommaren 1814. Förf. medger, att de »icke uteslutande handlat efter sina ursprungliga instruktioner», men vill framhålla, att de vid ankomsten till Norge funno sig ställda inför realiteter, som de icke förutsett, och därför tvingades att »betrakta sina instruktioner såsom otillräckliga», samt anser »obestridligt», att de »dock icke afvikit från hufvudprincipen för sin mission»,[2] nämligen att förmå prins Kristian till frivilligt tillbakaträdande för att därigenom åstadkomma fred i Norden och union mellan Sverige och Norge. Frågan är ju för författarens afhandling icke någon hufvudfråga och behandlas mera i förbigående, men då man numera har dessa kommissariers rapporter i tryck[3] och alltså kan följa deras verksamhet i detalj, förefaller omdömet alltför gynnsamt, åtminstone om man ser på *Sveriges* intressen vid uppgörelsen. Det låter sig ju nämligen icke bestridas, att kommissarierna voro utsända på Sveriges begäran af dess allierade och åtminstone officiellt med uppdrag att stödja Sveriges anspråk, hvartill dessa allierade förut förpliktat sig. Om man då finner vissa af kommissarierna därjämte vara försedda

[1] I fråga om sitt tvifvel om de svenska bevisen »någonsin existerat» hänvisar förf. (sid. 64) till dels ett bref från den svenske ministern i London Rehausen till Carl Johan den 28 mars 1814, dels en skrifvelse från den engelske ministern Thornton till Castlereagh, dat. d. 9 mars 1814. Rehausens bref berör icke alls frågan om sådana bevis, men omtalar, att den engelska ministärens chef lord Liverpool icke kunde afhålla sig från misstanken, att konungen i Danmark i hemlighet spelat under täcke med prins Kristian (!). Thornton åter meddelar, att man delgifvit honom ett bref från konungen till prinsen, af d. 22 februari 1814, som visserligen ålägger denne att återvända till Danmark, men tillika ger honom »ett obetingadt erkännande af hans handlingssätt allt dittills». »Detta är nästan något väl mycket, när det gäller en furste, hvars handlingssätt visar, minst sagdt, en hög grad af olydnad», säger härom Thornton, som också förklarar sig tro, att danska regeringen uppmuntrat prinsen, men tillika, att »detta senare kan det dock blifva mycket svårt att leda i bevis». Thornton trodde sålunda på danska regeringens meddelaktighet, ehuru han ansåg den svår [för svenskarna] att bevisa. Huru emellertid dessa båda hänvisningar kunnat anföras såsom stöd för att svenskarnas misstankar voro obevisliga, är svårt att förstå. — Till svenskarnas anmärkningar mot konungen af Danmark, sådana de exempelvis relaterades i Engeströms ofvannämnda promemoria, hörde bland annat, att konungen, medan förhandlingarna i Kiel pågingo, genom bref till prinsen föranledt dennes senare uppträdande, att han trots fredens bestämmelser icke omedelbart utan först i slutet af februari återkallade prinsen, och att han icke förrän i april utsåg kommissarier för de norska fästningarnas öfverlämnande.

[3] Y. Nielsen, Aktstykker vedkommende Stormagternes Mission til Kjöbenhavn og Christiania i Aaret 1814, I, II (Chria 1896, 1897).

med dubbla instruktioner, af hvilka de hemliga sägas gått ut på att urskulda och stödja Danmark; om man vidare finner vissa af dem, t. ex. ryssen Orloff, gång på gång uppmana prins Kristian att framställa och vidhålla sådana föreningsvillkor, som måste göra unionen svag och så litet gagnelig som möjligt för Sverige, och om man därjämte exempelvis finner samme Orloff beteckna såsom sin hufvudsynpunkt under arbetet att söka ordna förhållandena så, att framdeles »Sverige alltid underordnadt Ryssland alltid följer samma system och samma politik»,[1] så förefaller det, som man från svensk sida hade ganska godt fog att anse dem icke hafva ärligt främjat Sveriges intressen. Man finner då också fullt befogad svenska regeringens vägran att, såsom emellertid lord Wellington föreslog i Wien, underkasta sig *dessa* kommissariers afgörande i fråga om den danske konungens meddelaktighet i den norska resningen eller icke, hvarpå sedan, enligt Englands ståndpunkt, Sveriges rätt till Pommern skulle bero. Ett studium af stormaktskommissariernas rapporter kunde emellertid också ha fört in på den mycket betydelsefulla frågan, i hvad mån de olika stormakterna läto sin uppfattning om sina *egna* intressen i Norden inverka på sitt ställningstagande i konflikten mellan Sverige och Danmark. Att de därvid ingalunda blott leddes af någon opartisk uppfattning af reglerna för folkrättsliga aftals tolkning, är tydligt. Dessa intressefrågors inverkan har förf:n emellertid i allmänhet fullständigt förbigått.

En annan fråga af vikt, där förf:ns grepp på problemet ledt honom alldeles vilse, gäller den bekanta konflikt, som mot slutet af kongressen uppstod mellan den svenska regeringen och Carl Löwenhielm med anledning af vissa dennes åtgöranden med hänsyn till Napoleons återkomst från Elba. Sakläget var i korthet följande. När man på kongressen natten till d. 7 mars 1815 erhållit underrättelsen, att Napoleon landstigit i Frankrike, och kort därpå budskapet, att han riktade sin marsch mot Paris, hade man i Wien ingen aning om, att Frankrike skulle falla i hans armar, utan räknade med, att det skulle hålla stånd. Under sådana förhållanden enade sig de 8 hufvudmakternas ombud vid kongressen om en deklaration af den 13 mars, som innehöll ett slags aktförklaring mot fredsbrytaren, och Löwenhielm, som i sin första instruktion fått erinringar om, att Sverige på kontinenten icke skulle skilja sina intressen från Ryssland och jämväl söka upprätthålla det bästa samförstånd med England, hade därvid icke tvekat att medunderteckna. Emellertid anslöt sig mot makternas förmodan Frankrike utan motstånd till Napoleon; och d. 25 mars ingingo då de fyra hufvudmakterna, Ryssland, England, Österrike och Preussen, ett offensivförbund att uppställa 150,000 man hvar mot honom. Till detta förbund önskade de jämväl accession af de fyra återstående undertecknarna af Parisfreden, däribland också Sverige. Då Löwenhielm själffallet saknade bemyndigande att vidtaga åtgärder, som måste föra Sverige direkt ut i kriget, kunde han blott meddela, att han

[1] Aktstykker, II, s. 246.

i detta spörsmål begärt förhållningsorder hemifrån. Innan dessa hunno anlända, uppstod emellertid i Wien fråga om en ny kollektiv förklaring af de europeiska makterna mot den nu på tronen uppstigne Napoleon, och denna förklaring företog sig då Löwenhielm att underskrifva, troligen d. 11 april. Detta skedde för öfrigt, redan innan Englands kongressombud godkänt dess ordalydelse, och då detta gillande sedermera aldrig gafs samt alltså icke heller någon engelsk underskrift ägde rum, blef till sist denna förklaring aldrig utfärdad. Då detta dock ej kunde förutses i Sverige och den nya deklarationen var af vida skarpare innebörd än den första, förskaffade underrättelsen om Löwenhielms underskrift honom en mycket allvarlig skrapa hemifrån.

I denna affär tager nu förf:n afgjordt Löwenhielms parti och riktar det skarpaste klander mot den svenska regeringen för hvad han kallar »de orättfärdiga anklagelserna» mot Löwenhielm (sid. 273).[1] Regeringen har, säger han (sid. 269), icke kunnat skilja mellan det föreslagna förbundet af d. 25 mars, som Löwenhielm ej biträdde, och den nya förklaringen; förbundet hade varit ett anfallsförbund, den nya förklaringen »endast en anhopning af värdelösa fraser». Utan någon som helst kritik citerar han vidare Löwenhielms eget försvar. Däri heter det bland annat, att då regeringen gillat hans förfarande att underteckna den första deklarationen, »hade den också lämnat fältet öppet för honom att i fortsättningen handla i samma anda». Gent emot regeringens erinran om de konstitutionella skrankor, som bundo konungen i händelse han ville skrida till anfallskrig, genmälde Löwenhielm vidare, att dessa icke voro tillämpliga på de i utlandet ackrediterade ministrarnas, vilkas handlingar icke bundo konungen.

Äfven här har förf:n fullständigt felbedömt förhållandena. Att Löwenhielm i hög grad »svänger sig» i sitt svaromål, är ögonskenligt. Hvad de konstitutionella banden angår, så är det uppenbart, att om konungen icke annat än under vissa former fick skrida till anfallskrig, så fick ännu mindre ett rikets sändebud i utlandet utan bemyndigande underteckna förklaringar, som måste resultera i ett sådant. Beträffande åter Löwenhielms hänvisning till den första deklarationens godkännande af regeringen, så faller denna del af hans argumentering totalt därpå, att han undertecknat den andra, redan innan regeringens beslut om den första var honom bekant.[2] Kontrollerar man vidare förf:ns förklaring, att regeringen skulle förväxlat det ifrågasatta försvarsförbundet af d. 25 mars och den andra deklarationen, befinnes denna också sakna allt stöd i hand-

[1] »Till all lycka för regeringens anseende kom det aldrig till någon rättslig undersökning», tillägger han (sid. 276).

[2] Om 13-marsdeklarationen skref han hem i en depesch af d. 15 mars, hvilken anlände till Stockholm i slutet af månaden. Regeringens svar, som voro daterade d. 31 mars och d. 4 april, kommo honom tillhanda först d. 20 april (enligt hans egen depesch af d. 24), d. v. s. en god tid senare än han, troligen d. 11 och i hvarje fall före den 12, undertecknade den andra förklaringen.

lingarna. Men regeringen hade fullgoda skäl att vara missnöjd. När Löwenhielm d. 12 april skref hem, att han undertecknat nämnda deklaration, underlät han nämligen att medskicka någon kopia af densamma, men däremot hade han två dagar tidigare insändt ett referat däraf. Enligt detta skulle den bl. a. innehålla en förklaring till den franska nationen, att man icke under några villkor skulle erkänna Napoleon eller någon af hans familj på dess tron, och att man därför, om nationen ej själf aflägsnade Napoleon, *måste gripa till vapen mot Frankrike.* Löwenhielm yttrade jämväl, att det vore fråga om att tillägga ett stycke, som skulle gifva Frankrike en viss frist, beräknad efter den tid, som vore nödvändig för de allierades rustningar, och efter hvilken frist man ansåge sig nödsakad att rycka in i Frankrike.

Enligt detta referat skilde sig sålunda denna nya förklaring vida från den första deklarationen. Denna hade varit en allmän, faktiskt föga förpliktande aktförklaring mot en nyss landstigen tronpretendent, ännu utan vidare anhang. Den nya åter utgjorde ingalunda, som förf:n säger, en »anhopning af värdelösa fraser», utan innebar ingenting mindre än ett ultimatum till Frankrike, att om det icke jagade bort den kejsare, som det nyss självt hyllat, de undertecknande staterna skulle gripa till vapen och infalla för att störta denne härskare. Den nya deklarationen skulle alltså efter allt att döma draga anfallskriget mot Frankrike med sig. Man förstår lätt den svenska regeringens häpnad, när den fann sitt ombud i Wien utan något som helst bemyndigande hafva undertecknat ett dylikt ultimatum. Man förstår det så mycket hellre, som regeringen efter fjolårets och vårens erfarenheter om åtskilliga af de allierades likgiltighet för Sveriges intressen i det stora spelet, principiellt nu icke alls hade någon benägenhet att åter sända ut en här på kontinenten för ett för Sverige så främmande mål som en inblandning i Frankrikes val af dynasti. Att däremot förf:ns framställning af konflikten mellan Löwenhielm och regeringen både förbiser dess kärnpunkt, och i följd däraf gör regeringen orätt, behöfver ej närmare utvecklas.

Förf:n finner i detta samband också regeringens order till Löwenhielm, huru han skulle ställa sig till det ifrågasatta anfallsförbundet mot Frankrike, »egendomliga» och lida af »brist på positivitet» (sid. 262 ff). Anmärkningen är ej berättigad. Regeringens principiella ståndpunkt var, att den ville om möjligt undvika hvarje svensk aktion; å andra sidan ville den ej direkt skilja sig från sina allierade, och därför beordrades Löwenhielm att visserligen ställa i utsikt hjälptrupper, men under villkor, att dessförinnan noggrann öfverenskommelse träffades om krigets slutmål, och om hvad Sverige skulle erhålla för sitt eventuella uppträdande, däri inbegripet äfven subsidier. Man formulerade alltså svaret så, att man under afvaktan på gensvar tills vidare fick se tiden an, och detta var just, hvad man ville.

Förf:n framhåller också flerstädes, att dels denna regeringens återhållsamhet dels tidsutdräkten med dess svar i frågan måste för-

svåra och skada Löwenhielms arbete i öfriga spörsmål af särskild vikt för Sverige, särskildt frågan om ersättningen för Pommern. Han vill emellertid därvid jämväl betona, att ankomsten af den svenska antydningen om eventuella hjälptrupper skulle främjat slutuppgörelsen i den pommerska frågan. Det synes ligga åtskillig öfverdrift i detta. Makterna togo i själfva verket Sveriges undvikande svar mycket lugnt (jfr. afh. sid. 271), frågan om Pommern afgjordes, utan att Sverige behöfde ansluta sig till anfallsförbundet, och äfven den mycket sväfvande antydningen om de eventuella hjälptrupperna synes ej hafva meddelats åt någon i Wien, förrän efter det den pommerska frågan var på god väg att lösas.[1]

Äfven i fråga om en mängd andra punkter måste anmälaren uttala en afvikande mening gent emot författaren. Det händer understundom denne att midt i referat af genomgångna aktstycken insticka egna reflexioner utan att på något sätt markera åtskillnaden, och man förledes då lätt att tro, att den refererande diplomaten yttrat, hvad i själfva verket blott författaren tänkt. På andra ställen tillägger han uttalanden, hvartill aktstyckena icke gifva någon som helst anledning.[2] Äfven annorledes hafva referaten kunnat blifva missvisande. Bland annat gäller detta flerstädes förhandlingarna mellan Löwenhielm och lord Castlereagh. Verificerar man dessa efter aktstyckena, har den senares uppträdande varit mera konsekvent och genomfördt, än det nu framstår i afhandlingen. Redan tidigt har lorden sålunda fällt yttranden, som visade intresse för Danmarks position i den pommerska frågan, och som kunde bebåda hans åtgärd att söka få densamma behandlad direkt mellan Sverige och Danmark; om Löwenhielm omsider blef öfverraskad däraf, har det åtminstone delvis berott på, att han icke tillräckligt uppmärksammat den engelske ministerns uttalanden.[3]

Jämväl beträffande förhandlingarna i samma viktiga fråga mellan Löwenhielm och tsar Alexander är framställningen af liknande skäl ganska bristfällig. Det är t. ex. icke riktigt att säga, att tsaren under audiensen d. 19 februari »ställde sig på Wellingtons sida» (sid. 110); han visade under samtalets början en viss tendens där-

---

[1] Det skedde till tsaren under en audiens d. 6 maj. Denna inleddes med ett samtal om den pommerska frågan, hvarunder tsaren dels uttryckte sin glädje öfver, att det fanns hopp om den pommerska frågans lösning på ett för Sverige och Europa gagneligt sätt, dels meddelade, att han rådt Danmark till en uppgörelse i godo. *Först därefter* omnämnde Löwenhielm det svenska projektet angående hjälptrupperna. Till de öfriga makterna synes han först kommunicerat det d. 20 maj (sid. 272).

[2] Så t. ex. då han (sid. 95 ff.) först tillägger Löwenhielm en del reflexioner om Gustaf IV Adolfs inre reformer i Pommern och sedan kritiserar dem, ehuru den depesch han citerar icke på något sätt häntyder på någon sådan tankegång hos Löwenhielm. Hela saken rör i stället Pommerns yttre ställning till Tyska riket.

[3] Detta framgår af granskning af samtalen mellan Castlereagh och Löwenhielm d. 5 okt. 1814, början af december, förra delen af januari 1815 samt 31 jan. 1815 (afh. sid. 81, 90, 94 och 97), om man går till verba formalia i aktstyckena.

till, men erkände, sedan Löwenhielm utvecklat Sveriges argument, att »detta förtjänade den största uppmärksamhet» — något, som förf:n utelämnat. Efter det samtal, som refereras i Löwenhielms depesch af d. 1 mars (sid. 118), ansåg sig denne icke böra tvifla på, att Sverige skulle kunna räkna på tsarens understöd — det har ock förbigåtts. Redogörelsen för de viktiga dagarna i slutet af mars och början af april behöfver ock ofta korrigeras (sid. 131 ff.). Det var icke de fyra »allierade» — Ryssland, England, Österrike och Preussen —, som då enat sig om den tilltänkta stormaktsnoten till Sverige, utan det var de tre senare af dessa jämte Frankrike. Tillräckligt har ej heller belysts det för Sverige i hög grad chockerande i deras formella uppträdande: deras försök att med en gemensam officiell not besvara en af Löwenhielm blott privatim meddelad exposé och att därmed under sin bestämmanderätt draga in en fråga, som enligt Sveriges uppfattning det blott tillkom Sverige och Danmark att afgöra. Något »kontraprojekt» på själfva noten har därför Löwenhielm ej heller delgifvit någon af dem — det hade ju varit att inlåta sig i sakförhandling — men väl en promemoria, däri han tillbakavisade, att de öfver hufvud ämnade blanda sig i frågan.[1] Samtalet med tsaren d. 4 april slöt icke från dennes sida med en förklaring, att han »såg ingen möjlighet att undvika ett gemensamt uppträdande med de andra makterna»; han förmåddes i stället lofva att för ögonblicket hejda noten och ej slutgiltigt godkänna den förrän efter ytterligare förhandling med Löwenhielm. Dennes öfverläggning dagen därpå med tsarens ombud blef ej heller »utan resultat» (sid. 142), utan dessa började själfva föreslå modifikationer, så att Löwenhielm begynte tro sig skola »vinna den väsentligaste punkten» d. v. s. undgå makternas officiella inblandning. Exemplen på liknande inadvertenser här och hvar skulle kunna högst väsentligt ökas.

I vissa fall har nog undersökningen försvårats därigenom, att skriftväxlingen till Löwenhielm i regel endast finnes i behåll i koncept, och att depeschserien från honom företer en och annan lucka. Man kan dock komma längre i fastställande af olika aktstyckens valör, än hvad förf:n gjort. Det torde exempelvis icke, såsom han säger, vara omöjligt att afgöra, hvilken form den promemoria i den pommerska frågan haft, som Engeström i början af januari sände till Löwenhielm (sid. 98); granskar man de »två koncept», som förf:n omnämner, finner man det textkritiska förhållandet mellan dem tydligt; det ena är en rättad upplaga af det andras förra del. Det är emellertid icke, såsom förf:n senare antyder, denna Engeströms promemoria, som Löwenhielm i slutet af februari delgaf lord Wellington, utan en af honom själf med ledning däraf utarbetad

[1] Förf:n säger, att L. i denna P. M. påpekade, huru deras försök att uppträda med en officiell not »icke syntes honom lämpligt»; i själfva verket använde han det vida skarpare uttrycket »alldeles obrukligt» (»hors de tout usage»).

exposé (sid. 114). Den »apostille» uttryckande »konungens önskningar» i den pommerska frågan, som Engeström d. 16 mars afsände till Löwenhielm, och som förf:n säger »tyvärr saknas», är icke obefintlig; den utgöres synbarligen af en i arkivet befintlig odaterad apostille, hörande till den under dessa dagar afsända depeschserien. På ett par ställen (sid. 151 och 261) kunde det ock varit af intresse att få veta, att skrifvelser till Löwenhielm, som författaren citerar, i koncepten äro uppsatta icke af någon af kansliets vanliga sekreterare, utan af en af kronprins Carl Johans egna handsekreterare (antagligen de Camps).[1]

Till bristerna i afhandlingen hör också en viss ovarsamhet i tolkning af aktstyckenas franska. Antagligen hafva åtskilliga af de fel, som redan berörts, influerats däraf. Uppenbart framgår detsamma, då förf:n låter Talleyrand påyrka att »kongressens *förhandlingar* skulle vara baserade på folkrättsliga principer» (sid. 39), medan Talleyrand föreslagit att »*l'ouverture* de le congrés . . . . sera faite conformement aux principes du droit public»; eller då han i en depesch af Löwenhielm d. 31 mars 1815, trots bekantskap med originalet, från en öfversättning, som finnes hos den af honom mycket klandrade Schinkel, hämtar det underliga: »Och då den pommerska frågan icke tillhörde kongressen, utan endast hade till mål att fullständiga fördraget i Kiel», då det i depeschen i stället står: »Och . . . . kongressen, alldenstund denna icke hade något annat mål än att fullständiga fördraget *i Paris*» (sid. 135); eller då han i en instruktion rörande Löwenhielms uppträdande i förhållande till den återkomne Napoleon låter orden: »om Frankrike blott önskar sina gränser», åtföljas af det meningslösa, »om det för den anledningen offrar freden», då originalet har »*si à ce prix elle offre la paix*» (!) (sid. 262). Exemplen på feltolkningar kunde ökas.

Såsom bilagor har förf:n tryckt sju bref af Gustaf IV Adolf, ett bref från Wellington till Rasumoffsky af d. 7 mars 1815, en instruktion för general Camps rörande Pommerns afträdande af d. 21 maj 1815, en d:o för kammarrättsrådet Öhrwall ang. de svenska likvidationerna i Tyskland af d. 6 juni 1814 samt utdrag ur en hittills okänd berättelse af Carl Löwenhielm om händelserna 1814—1815, en berättelse som hämtats ur familjearkivet på Ökna. Af brefven från Gustaf IV Adolf äro några rätt obetydliga (ett redan förut tryckt hos Schinkel); de öfriga bilagorna däremot af större intresse. För ämnets belysande hade det dock varit af än mera betydelse, om bland dem medtagits åtminstone någon af de befintliga svenska promemoriorna öfver Sveriges rättsanspråk i pommerska frågan. Beträffande Löwenhielms uppgifter i hans berättelse yttrar förf:n det vara »svårt att säga», hvilken »tillit man bör sätta till dem».

[1] Egendomligt nog citeras de på båda ställena under beteckningen: »skrifver *Engeström*» (!), just då det är en helt annan person, som fört pennan. Äfven annorstädes kan det hända förf:n, att han inskjuter ett »menar N. N.», då det icke är N. N:s tankar, som refereras, utan förf:s egna.

Om man granskar det fullständigt förvirrade sätt, hvarpå L. skildrar t. ex. så pass betydelsefulla saker som hans egen instruktion till Wien 1814 eller uppgörelsen rörande den svenska statsskulden 1812, finner man, att tilliten bör vara mycket liten.

Min anmälan har hufvudsakligen kommit att framhäfva brister. Detta är beklagligt, men det kan icke hjälpas. Ämnet är af så pass stort intresse för icke blott Sveriges utan äfven Europas allmänna historia, att forskningen inom och utom vårt land måste veta, i hvad mån den kan tillgodogöra sig resultaten af den nya undersökningen. På de punkter, där anmälaren mera ingående granskat den, har totalomdömet måst blifva, att den visserligen kan påpeka en del frågor och gifva uppslag, men att man icke kan lita på dess försök att uppställa eller lösa problemen. Skulle jag själf skrifva en afhandling om kongressen i Wien, skulle jag därför icke våga grunda mina uppgifter på hvad som meddelas i den nu föreliggande utan att först hafva sökt noga verificera det.

Sam Clason.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. 1915. Bd 28: H. 1. H. Gering, Altnordische sprichwörter und sprichwörtliche redensarten. — K. Vrátný, Enthält das Stockholmer Homilienbuch durchweg Übersetzungen ? — N. Beckman, Studier till västgötalagarnas historia 15—16. — B. M. Olsen, Hávamál v. 155. — L. Fr. Läffler, Till Hávamál strof 155. — E. Hellquist, Anmälan av »Östgötalagens 1300-talsfragment, utgifna jämte inledning af E. Olson». — E. Hellquist, Anmälan av »J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader, utarbetad af Hj. Lindroth». — E. Olson, Anmälan av »Amund B. Larsen og Gerhard Stoltz, Bergens bymål, utgit av Bymålslaget». — E. Brate, Anmälan av »E. Classen, On vowel allitteration in the old Germanic languages». — **H. 2.** E. Olson, Textkritiska studier över den fornsvenska Flores och Blanzeflor. — A. Kock, Undersökningar i fornnordisk grammatik 1—3. — Jhs Bröndum-Nielsen, Korrigerende bemærkninger til »Ordenes Død m. m.» — E. Hellquist, Anmälan av »Altgermanische Religionsgeschichte von Karl Helm. Bd 1». — Hj. Lindroth, Anmälan av »Sämunds Edda, översatt från isländskan av E. Brate». — E. A. Kock, Anmälan av »Beowulf, mit ausführlichem Glossar herausgegeben von Moritz Heyne. Zehnte Auflage, bearbeitet von Levin L. Schücking». — E. A. Kock, Anmälan av »Beowulf, en fornengelsk hjältedikt, öfversatt av R. Wickberg». — **1916. Bd 28: H. 3—4.** E. Olson, Textkritiska studier över den fornsvenska Flores och Blanzeflor 2. — J. Loewenthal, Drei Etymologien. — J. Loewenthal, Istvaevōnes und Hilleviōnes. — J. Loewenthal, Zur germanischen Wortkunde. — B. Nerman, Torgny lagman. — L. Fr. Läffler, Hávamál 53, 1—3. — E. Wadstein, Förklaringar till gammalsvenska texter. — E. Hellquist, Anmälan av »Walhall, Studien über germanischen Jenseitsglauben von Gustav Neckel». — E. Brate, Genmäle. — Hj. Lindroth, Svar. — B. Erichsen, Bibliografi for 1914.

Fataburen. 1915, H. 4. S. Erixon, Den stora dryckesbollen med Peder Turesson Bielkes och hans frus anvapen. Med 37 fig. — N. E. Hammarstedt, När vänder björnen sig i idet? — A. L. Romdahl, Svartsjö slottsruin år 1570. En teckning af Jean Eric Rehn.

Hygienisk Tidskrift. Kvartalsskrift för allmänna hälsovården. Utgifven af E. Almquist, F. Block o. G. Koraen. **1916, H. 3—4.** O. T. Hult, Pesten i Sverige 1710. Med 2 kartor.

Karolinska förbundets Årsbok 1915 (tr. 1916). E. Holmberg, Vår flottas fallna och fångna karoliner. Med 1 portr. — E. Hj. J. Lundström, Ett bref af en livländsk pastor rörande Johan Reinhold Patkul. — Om och ur Josias Cederhjelms papper. Medd. af G. Carlquist. —

En relation om Polen år 1703. Medd. af S. Tunberg. — Patkul mot Karl XII 1703—1705. Några aktstycken meddelade af N. Herlitz. — Öfverstelöjtnanten Georg Gustaf von Schlippenbachs meritförteckning. Medd. af Th. Westrin. — S. Schartau, Tillståndet i Jönköpings län 1697—1721. — S. Schartau, De ryska krigsfångarna på Visingsborg. — N. Ahnlund, Sveriges sista fred med Polen. »Vänskapens återställande» efter det stora nordiska kriget och dess förhistoria.

Konsthistoriska sällskapets publikation 1915. A. Baeckström, En Gustaf Adolfs-relief. Med 1 pl.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgifven af H. Lundström. **1915 (utg. 1916). Årg. 16.** G. Carlsson, Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier. — H. Lundström, Efterskrift till nästföregående undersökning. — O. Hippel, Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag utarbetadt vid höstsammanträdet 1838 och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837. — G. Westling, Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. — H. D. Hallbäck, J. O. Hoof och hoofianismen. En kyrkohistorisk studie. (Forts. och afslutning från årg. 15.) — E. Liedgren, Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen. — Meddelanden och aktstycken. H. Lundström, Är den gamla uppgiften riktig, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed» att aldrig tänka på att ingå äktenskap? — Haqvin Spegels visitationsakter år 1687. Medd. af E. Haller. — En episod ur herrnhutismens historia i Sverige. Medd. af C. G. Wahrenberg. — Biskop Agardh mot lundateologien på 1830-talet. Också en studie om renlärigheten. Medd. af O. Hippel. — Biskop Laurelius' visitationsordning. Medd. af H. Lundström. — Johan Henrik Thomander och statssekreterareplatsen för de ecklesiastika ärendena. Några brefutdrag. Medd. af O. Hippel. — Fr. Westling. Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. — E. Hj. J. Lundström, Efterskrift till föregående meddelanden. — Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628. Medd. af B. Rud. Hall. — Underrättelser. — Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar: E. Hj. J. Lundström, Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660, anm. af K. B. Westman. — G. Carlsson, Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie, anm. af Y. Brilioth. — H. Wijkmark, Wolffs filosofi och svensk teologi. Ströftåg i 1700-talets disputationslitteratur. I Nya Elementarskolans årsredogörelse 1914—1915, anm. af H. Sommarström. — K. Setterwall, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1911—1914.

Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1914. Selggren. Ur kronofiskerierna i Gestrikland. (Forts.) — G. Bohlin, Allmogelif i Hille socken. Ur gamla sockenstämmoprotokoll. — W. Lindeberg, Minnen från gamla Gefle.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 5. S. Bergh, Svenska Riksarkivet 1618—1837. Med 1 pl., 10 portr. o. 34 fig. i texten.

Militär Nyheter. 1916, 12. Rutger von Ascheberg. Med 1 portr. — **13.** Johan Banér. Den största af Gustaf II Adolfs lärjungar. Med 1 portr.

Namn och Bygd. Utgiven av J. Sahlgren. **1916, H. 1—2.** G. Kallstenius, Kartorna och ortnamnen i Filipstads bergslag. — J. Palmér, Bergkvara och Tillberga. — E. Lidén, Västgötanamn.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. **1916, N:o 1.** Fr. Scheel, Det norske Riksarkivs nye Bygning.

Med 4 fig. — A. Lindhagen, Om noggrannheten af uppgifterna om månens nytändning i några svenska kalendarier från medeltiden. Med 1 fig. — W. Norvin, Bidrag till Gottorperbibliotekets Historie. 1—2. — H. Brulin, Gadebuschska samlingen i Riksarkivet. — A. B. Carlsson. Laurentius Paulinus och censureringen af Historia arctoa.

Personhistorisk Tidskrift 1915 (tr. 1916). Årg. 17: H. 4. B. Boëthius, Anteckningar om Johan Adler Salvius' släktförhållanden och studier. — C. M. Stenbock, »En klagelig dag». [Gustaf Baner.] Med 1 portr. Flera facs. i texten. — S. Bergh, När föddes Johan Gustaf Liljegren? — Gustav II Adolf, Tal och skrifter av konung Gustav II Adolf. Ett urval av C. Hallendorff, anm. af B. Boëthius. — Ett 300-årigt Vasaminne. Brefväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe, anm. af T. Berg. — N. Hammarskjöld, Ätten Hammarskjöld, anm. af C. M. Stenbock. — A. Sjögren, Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken, anm. af C. M. Stenbock.

Samlaren 1915. Årg. 36. J. Flodmark, När Lidner gjorde konkurs. — S. Ek, Till frågan om Hercules' två versioner. — G. Schütte, Gudedræbning i nordisk Ritus. — E. Noreen, En förbisedd dikt af Gunno Dahlstierna. — J. Rudbeck, Om författarskapet till Kung Orres bedrifter och Seigneur Hans Hanssons drömmar. — M. Lamm, Studier i Almquists ungdomsdiktning. — C. Santesson, En omstridd Atterbomdikt. — H. Schück, Ur gamla anteckningar. 6. Vårt äldsta medicinska arbete. — A. Silow, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1914.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet. H. 148. Peder Månssons skrifter, utg. af R. Geete. H. 4. (Slutet). — **149.** K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket H. 27. — **Allmänna årsmöte.** Med bilaga: Ceremonielet vid nunneinvigning i Vadstena kloster. Med titel och innehållsförteckning till »Småstycken på fornsvenska». Andra serien. 1900—1916.

Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 7: 8. 1500- och 1600-talens visböcker. Utgifna af A. Noreen o. A. Grape. 8. Drottning Sofias visbok. — **17: 18.** L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonym-lexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 20 (= Bd 2: 11).

Svensk Kustartilleritidskrift. 1914, H. 2. V. Anderson, Kyrkorna som försvarsverk.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1916. S. Ambrosiani, Hus och husgeråd hos småländsk allmoge. Med 24 illustr. — A. Rydström. I Tjust förr och nu. Med 25 illustr. — Gamla kyrkor i Småland (Växjö stift). 1: E. Wrangel, En orienterande öfversikt. — 2: G. Carlsson, Två ödekyrkor i Värend. Med 13 illustr. — O. Edelstam, Kalmar i forntid och nutid. Med 18 illustr. — E. A. Granberg, Något om bomärken.

Norsk Teologisk Tidsskrift. 1916, 1. K. B. Westman, Kyrka och kristendom i Sverige 1915. — K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från St. Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, anm. af E. Bull. — K. B. Westman, Birgitta-studier. 1, anm. af Fr. Paasche.

Samtiden. Redigeret af G. Gran. **1916, 3.** Hj. Christensen, Yngvar Nielsen. — Edv. Bull, Schück.

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening, ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 6: H. 1—2.** H. Pedersen, Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17:de Aarhundrede. Mindet om J. A. Fridericia tilegnet. — Optegnelser af Lensgrevinde Danner fra 1853 og 1854. Udgivne af L. Moltesen. — Anmeldelser: H. Schück, Svenska folkets

historia. D. 1: 1, anm. af E. Arup. — G. Carlsson, Hemming Gadh, anm. af Johs. Lindbæk. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland (bl. a. Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Bd 5, anm. af K. F[abricius]).

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916). C. v. Bonsdorff, Gustaf Mauritz Armfelts öfverflyttning till Finland. — R. Hausen, »Kung Carls jakt» i urkundlig belysning. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1916. — S. Dahlström, Åbo domkyrkas stamböcker i Sverige 1681—82. — R. Hausen, Det kungliga nattlägret i Hvittis prästgård den 22 juli 1802. — 130. Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809. Utgifna af R. Hausen. (Innehåller: Kammarrådet F. L. Nybergs brefbok; Ryttmästar C. M. Möllersvärds journal; Kapten H. Wärnhjelms relation om Sveaborgs kapitulation.)

Hansische Geschichtsblätter. 1915, H. 2. S. von Brakel, Schiffsheimat und Schifferheimat in den Sundzollregistern. — W. Kruse, Lübeck und der Streit um Gotland 1523—1526. T. 2: 2. (Schluss.)

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1916. 3 Folge: Bd 19: H. 3.** M. L. Strack, Kleopatra. — Fr. Kern, Über die mittelalterliche Anschauung vom Recht. — Fr. Meinecke, Germanischer und romanischer Geist im Wandel der deutschen Geschichtsauffassung. — A. Dühr, Probleme der Arndt-Biographie. — Literaturbericht. — Alphabetisches Verzeichnis der besprochenen Schriften (bl. a. Acta Pontificum Danica. Bd 4—6, anm. af Daenell). — Notizen und Nachrichten.

Monatshefte für Kunstwissenschaft. 1916, März. Sveriges kyrkor. Västergötland. 1. T. 2. Stockholm. 3, anm. af R. Haupt.

Theologische Literaturzeitung. 1916, Nr. 6. Fr. Rendtorff, Schweden und die schwedische Kirche zur Kriegszeit, anm. af Schmidt.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1916, January.** R. L. Poole, The see of Maurienne and the valley of Susa. — W. A. Morris, The office of sheriff in the Anglo-Saxon period. — D. George, Notes on the origin of the Declared Account. — W. F. Reddaway, King Christian VII. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

Revue Historique. 1916, Mars—Avril. L. Homo, Flamininus et la politique romaine en Grèce (198—194 av. J.-C.) (1er article). — G. Monod, La réforme catholique au 16e siècle. — Bulletin historique: Histoire de France. Époques franque et des Capétiens directs, par L. Halphen. — Histoire des Pays-Bas, par N. Japikse. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

Öfversikter och granskningar.

Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649. Akademisk afhandling af YNGVE LORENTS. XX + 144 sid. Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1916.

Att äfven relativt väl genomforskade områden af historien ofta med fördel och godt resultat kunna underkastas förnyad bearbetning, därpå utgör d:r Lorents' i våras vid Uppsala universitet ventilerade doktorsafhandling »Efter Brömsebrofreden» ett färskt exempel. Det händelseförlopp den skildrar är i sina hufvuddrag kändt genom Fridericias bekanta arbeten, hvarjämte den speciellt nederländska politikens insatser vederbörligen belysts af flera holländska historieskrifvare, bland dem i synnerhet Kernkamp. I betydande utsträckning har emellertid d:r Lorents kunnat komplettera dessa framställningar tack vare sitt grundliga inträngande i den äldre och nyare tryckta litteraturen och framför allt genom användandet af otryckt, såväl svenskt som danskt, källmaterial. Af det förra må särskildt nämnas de svenska agenterna i Holland Petter Spierinck-Siluercroens och Harald Appelbooms depescher, värdefulla ej minst på grund af de vidlyftiga bilagor, som åtfölja dem; för deras rätta värdesättande hade man otvifvelaktigt varit betjänt med några upplysningar rörande vederbörandes förbindelser, diplomatiska kvalifikationer o. d. I Köpenhamns arkiv och bibliotek ha viktiga serier genomgåtts; nämnas må blott Fridericias i universitetsbiblioteket förvarade excerpter ur utländska arkiv. Planerade forskningar i arkiven i Haag och Paris ha på grund af världskriget måst inhiberas.

Förf. inleder sin afhandling med en återblick på fredsunderhandlingarna i Brömsebro och de sträfvanden och uppslag, som därunder gjorde sig gällande, hvartill är fogad en redogörelse för fredens exekution, särskildt besittningstagandet af de nyvunna svenska landsdelarna. Hvad man emellertid i detta inledande kapitel saknar, är ett klart angifvande af utgångsläget för den följande utvecklingen, ett fixerande — i den mån sådant låter sig göra — af hvad från den ena och den andra partens sida för framtiden afsågs eller befarades. Dock kan sägas, att detta ligger så att säga i luften: hela framställningen är baserad på den förutsättningen, att en fortfarande spänning och fiendskap mellan Sverige och Danmark exi-

sterade, att å ömse håll den mödosamt tillkomna freden ingalunda betraktades såsom en definitiv uppgörelse af de båda ländernas mellanhafvanden. Att Sveriges politik mot Danmark i fortsättningen var offensiv, att i dess »program» ingick en framtida eröfring af de sydsvenska landskapen, hvilken denna gång var så nära, synes ju a priori högst rimligt och behöfver icke stå i strid med det undvikande af tillfälliga konflikter och den afhållsamhet från stämplingar, som förf. konstaterar såsom kännetecknande den svenska politiken i sammanhang med Magnus Durels anställning som resident i Helsingör i juni 1646. Svårligen lär man också af Axel Oxenstiernas (å sid. 45 omnämnda) yttrande till den franske ambassadören La Thuillerie om fördelarna af vänskap med Danmark bl. a. på grund af dess konungs förbindelser med de tyska furstarna förleda sig till något missförstånd rörande denne gamle »jutehatares innersta mening i denna sak. Ännu mindre kan något tvifvel råda om att den verkliga stämningen i Danmark, i synnerhet hos Kristian IV, så godt som uteslutande bestämdes af revanschbegär i förening med fruktan för fortsatt stympning. Hvad som under sådana förhållanden var af nöden för Danmark, var å ena sidan ny orientering till vinnande af nya stöd utåt, å andra sidan en genomgripande nydaning inåt. Att den senare till största delen uteblef, berodde på den efter kriget framträdande upplösning, politiskt, socialt och ekonomiskt, hvaråt förf. ägnat några sidor, delvis med ledning af hvad Durel i sina rapporter har att meddela om de inre förhållandena i Danmark. Den nya orienteringen utåt blef mera en verklighet; den gick väsentligen åt Frankrike och Holland, och det är dessa nya förbindelsers anknytande och förutsättningar, som äro föremål för denna afhandlings följande undersökning. Man får onekligen det totalintrycket, att resultaten under åren närmast efter Brömsebrofreden voro jämförelsevis obetydliga, kanske mest beroende på svårigheten för den gamle konungen att resolut slå in på nya banor, som skilde honom från de traditionella förbindelserna. Hvad som uträttades var andras, kanske förnämligast Korfitz Ulfeldts, verk.

I synnerhet gäller nyss uttalade omdöme förhållandet mellan Danmark och Frankrike, hvars hufvudmoment utgöras af den franska medlingen i Brömsebro och det i omedelbart samband därmed inträdande närmandet mellan de båda staterna, ledande till den — visserligen magra — dansk-franska alliansen af år 1645. Förf. tillskrifver den franske medlaren La Thuillerie en viktig andel i detta närmande, detta tydligen med rätta, om också förf. häraf låtit förleda sig att väl kraftigt urgera öfriga franska statsmäns underskattande af Danmark (t. ex. sid. 5, där det i not 1 citerade uttalandet i instruktionen för La Thuillerie knappast är att tolka som bevis för någon särskild ringaktning). Motivet för den franska medlingen i Brömsebro var gifvetvis önskan att få slut på kriget, för att Sveriges stridskrafter skulle bli odeladt disponibla på den tyska krigsskådeplatsen. Från detta ursprungliga program: fred i Norden »till hvarje pris», äfven om det skedde till Danmarks ruin, utvecklade

sig emellertid den franska politiken, uppenbarligen just under inflytande af La Thuillerie, till att afse något mera: Danmarks frånskiljande *från* det habsburgska lägret och, som ett framtidsmål åtminstone, dess öfverförande *till* det franska lägret och aktiva deltagande i kriget på Frankrikes sida (jfr t. ex. den koncisa formuleringen i Mazarins bref till La Thuillerie den 2 dec. 1645). Så mycket förmådde dock icke ens La Thuilleries skicklighet astadkomma: den nämnda alliansen kom i själfva verket endast att innehålla en negativ förklaring af den danske kungen att icke understödja Frankrikes fiender, och de — af förf. väl flyktigt behandlade — försök, som under Ulfeldts besök i Paris på våren 1647 gjordes att utbygga alliansen i den af Frankrike önskade riktningen, strandade. Det visade sig, att de gamla banden och traditionerna alltför starkt gjorde sig gällande inom den danska politiken.

Men detta var icke det enda hindret. Den af La Thuillerie startade politiken hade på ett eklatant sätt blottat Frankrikes oförmåga att förstå den speciella Östersjöpolitikens verkliga syften och förutsättningar. En sådan intimitet, som Frankrike eftersträfvade gentemot Danmark, förutsatte ett för framtiden ogrumladt förhållande mellan Sverige och Danmark, för så vidt Frankrike alltjämt ville bevara den gamla vänskapen med förstnämnda makt. Men det var här som beräkningarna slogo fel. Frankrike hade visserligen icke dragit sig för att under fredsunderhandlingarna åsidosätta Sveriges intressen på ett sätt, som kvarlämnade en viss bitterhet hos de svenska statsmännen; ett annat utslag af bristande hänsyn för bundsförvantens intressen var den franske residenten i Haag d'Estrades' försök att, till undvikande af stridskrafternas splittring, afstyra en holländsk flottexpedition till Östersjön emot Danmark, ett uppträdande, som först efter Spierincks energiska gensaga framkallade ett slags desavuering från den franska regeringens sida. Men när det kom till kritan, visade sig Frankrikes behof af Sveriges vänskap för stort, för att det skulle vilja äfventyra densamma genom alltför långt drifven kurtis med Danmark. Förf. framhåller, troligen med rätta, den de la Gardieska ambassadens betydelse i detta hänseende.

Såsom en ytterligare orsak till att det dansk-franska närmandet stannade i stöpet anföras Frankrikes misstankar om en tilltagande kordialitet mellan Danmark och de franskfientliga makterna, hvartill de spanska beskickningarna till Köpenhamn under baron d'Auchis 1646 och grefve Rebolledo 1647 kunde ge anledning. Denna sida af saken hade måhända förtjänat större uppmärksamhet, än hvad förf. ägnat den. Att de spanska beskickningarna hade ett dylikt syfte, är obestridligt — Rebolledos beskickning gällde för öfrigt icke blott Danmark utan äfven Sverige, och han idkade lifligt umgänge med Durel, hvarom dennes depescher innehålla åtskilliga uppgifter. Men å andra sidan synes den af förf. i detta sammanhang (sid. 52, not 1), med stöd af ett bref från Mazarin till de franska legaterna i Münster den 11 jan. 1647, omnämnda supponerade sammanslutningen mellan Spanien, Brandenburg samt eventuellt Dan-

mark och Polen knappast som ett indicium på Danmarks verkliga närmande till Spanien, snarare — såsom af sammanhanget i brefvet framgår — såsom ett rykte, hvilket Mazarin, utan att själf tro därpå, rekommenderar åt legaterna att använda som press på svenskarna i syfte att göra dem villigare till fred.

Medan sålunda Frankrike icke kan sägas annat än momentant och periferiskt ha inverkat på gestaltningen af de nordiska staternas ställning inbördes, är förhållandet ett helt annat beträffande Holland. Holland hade, hvad Frankrike saknade, för sin handels skull ett eget intresse i Östersjöpolitiken och därför anledning till direkt partitagande under dennas växlingar. Hufvudsumman af hvad som under åren efter Brömsebrofreden inträffade var som bekant Hollands öfverglidande från den svenska till den danska sidan, en händelseutveckling, hvars första synliga tecken var den bekanta s. k. redemtionstraktaten och förbundstraktaten mellan Danmark och Holland af år 1649, men hvars verkliga innebörd först nära ett årtionde senare framträdde i och genom Hollands ingripande i en för Danmark ödesdiger stund. Redan under kriget hade den uppseendeväckande omkastningen i styrkeförhållandet mellan de båda nordiska makterna beröfvat den svensk-holländska vänskapen dess egentliga raison d'être, den gemensamma motsättningen till ett mäktigt Danmark, något som ej dröjde att visa sig under fredsunderhandlingarna. Påläggandet i Holland af det s. k. feilgeltet, en afgift, som skulle betalas af alla skepp, hvilka seglade på Norge och Östersjön, framkallade en konflikt mellan Sverige och Nederländerna, hvaråt förf. ägnar en detaljerad redogörelse i ett kapitel af sin afhandling. Konflikten löstes visserligen till svenskarnas belåtenhet med att uppbörden af ifrågavarande afgift tills vidare inställdes, men någon formlig uppgörelse skedde ej, och de förhandlingar som förts hade ådagalagt, att de forna vännerna på grund af sina motsatta handelsintressen måste bli konkurrenter. Däraf följde dock icke med nödvändighet, att Hollands vänskap med Sverige skulle utbytas mot en lika intim med Danmark. Sviterna efter den nyss under kriget akuta fiendskapen förmärktes ännu länge i Danmark, strängt taget så länge Kristian IV lefde, och nya trätofrön kommo till, bl. a. äfven för Danmarks vidkommande en tvist om »feilgeltet». Å andra sidan var man i Nederländerna icke utan vidare benägen att genom för långt drifvet tillmötesgående mot Danmark riskera en öppen brytning med Sverige, med de risker för en repressaliepolitik i afseende på handeln, som däraf kunde följa. Det var sålunda mångahanda svårigheter och stötestenar, som Ulfeldt vid sina — till stor del för öfrigt på eget initiativ drifna — underhandlingar i Haag 1647 och 1649 hade att öfvervinna, innan hans sträfvanden kröntes med den framgång, som ofvannämnda aftal betecknade. Att härvid partiförhållandena inom den nederländska fristaten gjorde saken ännu mer invecklad, är uppenbart. Önskvärdt hade ur denna synpunkt varit, att förf. mer än som skett gått in på dessa partimotsatser och deras inverkan på politiken i Norden; att man i hvarje fall i

Sverige icke utan vidare räknat med det oraniska partiet såsom svenskfientligt, såsom det vanligen framställts, därom vittnar ett yttrande i rådet den 31 okt. 1649 under diskussionen om Lars Canterstens beskickning till Haag med uppdrag att söka omintetgöra den nyss afslutade redemtionstraktatens ratifikation; drottningen inskärpte därvid upprepade gånger hos Cantersten, att han borde »caressera Prinsen (af Oranien), efter K. M. trodde honom vara väl affectioneradt».

Den bakgrund, mot hvilken händelseförloppet i denna afhandling aftecknar sig, är detta kaos af diplomatiska minor och kontraminor, af nya, planerade eller genomförda kombinationer, som i sällsynt hög grad kännetecknar det sista skedet af det stora europeiska kriget och efterdyningarna af detsamma. De trådar, som det härvid, med hänsyn till den orientering förf. gifvit åt sitt ämne, varit af särskild vikt att hålla klara, äro gifvetvis förbindelserna mellan Frankrike och Holland under dessa år. Förf. har också på skilda ställen framhäft de viktigaste momenten i dessa förbindelsers utveckling: de första tecknen till holländarnas emancipation från den franska alliansen, den spanska agitationen i Münster i afsikt att draga Holland undan det franska — och svenska — inflytandet, den tydliga omsvängningen i Holland till Frankrikes nackdel, de från slutet af år 1646 följande preliminära öfverenskommelserna mellan de spanska och holländska underhandlarna, slutligen Frankrikes i det hela resultatlösa motdrag genom Serviens beskickning till Haag 1647. Att denna uppluckring af vänskapen mellan Frankrike och Holland måste återverka på dessa makters ställning till de nordiska problemen, är självklart och har ej heller förbisetts af förf.; sålunda framhålles det dansk-franska närmandet i sammanhang med La Thuilleries verksamhet såsom försvårande ett godt förhållande mellan Holland och Danmark 1645, liksom äfven holländarnas misstro af samma anledning betecknas som ett hinder för framgången af Ulfeldts mission i Haag 1647. Å andra sidan hyste holländarna misstankar på grund af spanjoren d'Auchis förhandlingar i Köpenhamn hösten 1646, hvilka befarades skola vara till förfång för den holländska handeln. Det förefaller, som skulle här föreligga en mångfald af delvis inbördes stridiga motiv och konsiderationer, hvilka det ej skadat att ha fått grundligare klargjorda.

Det kan öfverhufvud sättas i fråga, huruvida den af förf. gjorda begränsningen af horisonten till Frankrike och Holland varit sakligt fullt motiverad. I alla händelser har den ej kunnat upprätthållas i afhandlingens sista parti, som behandlar striden om Bremen-Verdens restitution till den danske hertig Fredrik och där äfven andra makter, i synnerhet kejsaren, inträda såsom medverkande faktorer i händelseutvecklingen. Bortsedt från denna inkonsekvens ur kompositionssynpunkt, ger detta kapitel en god och innehållsrik framställning af den bremiska restitutionsfrågans behandling såväl i Stockholm som på Westfaliska fredskongressen: huru tanken på restitution snart måste utbytas mot planen på ekvivalent i landområde och slutligen

i form af en penningsumma, och huru slutet blef ett afstående utan vidare från alla anspråk. Att denna afsägelse till tiden ungefär sammanföll med tronskiftet i Danmark 1648, är väl ingen tillfällighet, då ju hänsynen till den danske prinsens försörjning numera, sedan denne blifvit välbeställd innehafvare af den danska tronen, bortfallit.

Det här lämnade referatet af hufvudinnehållet i d:r Lorents' afhandling har påpekat en och annan punkt, där en fylligare skildring, en klarare problemställning eller en djupare reflexion på de fakta som meddelas skulle varit önskvärda. Man får det intrycket, att en kraftigare genomarbetning af materialet skulle ha varit till fördel i ett eller flera af dessa hänseenden. Hvad som sålunda kan inbjuda till kritik får dock för ingen del undanskymma det faktum, att boken ger nya och värdefulla bidrag till den historiska forskningen, därtill framlagda i en god och synnerligen njutbar form. Man vill ej heller undertrycka ett erkännande af det vackra nit och intresse, som förmått förf. att trots pressande yttre omständigheter samla sig till detta arbete.

Gustaf Jacobson.

Johan Ekeblads bref. Utgifna af NILS SJÖBERG. Med anmärkningar, rättelser och tillägg samt register utarbetade efter utgifvarens död. II. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden. IV + 484 sid. Stockholm, P. A Norstedt & Söners förlag, 1915.

Då för några år sedan första delen af de Ekebladska brefven anmäldes i denna tidskrift, uttalades önskvärdheten af att dess fortsättning åtföljdes af ett supplement, upptagande rättelser af de talrika och delvis ganska graverande textfelen i det då föreliggande bandet, äfvensom åtminstone de nödvändigaste af de där saknade ordförklaringarna. Förhoppningarna i den vägen ha så till vida uppfyllts, att den i slutet af förra året efter utgifvarens död utkomna andra delen försetts med en fyra sidor lång afdelning rättelser och tillägg till del I, hvarjämte äfven del II efter tryckningen påkallat en mindre efterskörd af samma slag. Den person, som haft med slutredigeringen att skaffa, är allt erkännande värd för den omsorg, med hvilken denna textrevision verkställts. De texten åtföljande anmärkningarna bestå väsentligen af dels ett omnämnande af brefemottagarens anteckningar om brefvens ankomst — i och för sig förtjänstfullt och en nyhet i förhållande till förrra delen — dels hänvisningar till förut (i De la Gardiska Archivet VIII och IX) tryckta partier. Däremot hafva ord- och sakförklaringarna allt fortfarande inskränkts till det minsta möjliga, hvilket måste anses som en beklaglig brist. Äfven den andra delen är, liksom den första, prydd med ett antal illustrationer. Arbetet afslutas med ett person-

och ortregister, som visserligen ej är alldeles fullständigt och ej heller alldeles felfritt; så t. ex. uppges Clas Ekeblads dödsår till 1657, ehuru af hvad som meddelas å sid. 423 framgår, att det skall vara 1656.

De i denna samling förekommande brefven äro, på ett par undantag när, adresserade till brefskrifvarens fader, öfverste Christoffer Ekeblad, hvilken allt fortfarande bodde å fädernegodset Stola i Västergötland. De börja i maj 1656 och pågå intill faderns i midten af mars 1664 inträffade död (icke den 8 mars, såsom vanligen uppgifvits, ty ännu af den 13 finnes en påteckning af fadern å Johans bref af den 3 i samma månad). Korrespondensen äger rum med största regelbundenhet »postdagligen», och längre uppehåll förekomma endast under de tider, då brefskrifvaren själf vistades i hemmet; det längsta af dessa intermezzon varade ett helt år, fran hösten 1656 till hösten 1657. Den jämte fadern viktigaste adressaten i förra samlingen, brodern, öfverstelöjtnanten Clas Ekeblad, förekommer icke alls i denna; han nämnes öfverhufvud blott på ett par ställen, bl. a. såsom deltagande vid Johans sida i slaget vid Warschau; för öfrigt dog han under fälttåget i Polen hösten 1656. Med frånvaron af brefven till Clas Ekeblad följer, att den muntra, uppsluppna tonen, det tjufpojksaktiga humöret, som utmärkte dessa, numera äro så gott som försvunna; det ligger i det hela något mera dämpadt och allvarligt öfver dessa bref, hvartill väl ej blott den sonliga vördnaden utan äfven den mognare åldern och kanske de allvarliga tidsomständigheterna bidragit. Rättframheten och flärdfriheten, det pigga och liffulla skrifsättet äro dock desamma hos trettioåringen som hos den tjuguårige hofjunkaren.

Johan Ekeblads karriär under dessa år företer för öfrigt ingenting lysande. Sedan han på våren 1656 återkommit från den engelska ambassaden under Christer Bonde — hvarifrån som bekant de sista brefven i förra samlingen äro skrifna — och en kort tid vistats hemma, begaf han sig i juni 1656 öfver till Polen i afsikt att erhalla »condition» vid armén därstädes. Uppehållet här blef ej långvarigt; han kom emellertid i lagom tid för att vara med i tredagarsslaget vid Warschau, om hvilket säges, att »det var värdt till att försumma den bästa ballet före, som blef dansat af drottning Christina»; i slaget fick han en häst skjuten under sig.[1] Ej lång därefter är han åter i Sverige och vistas nu öfver ett år, ända till oktober 1657, på Stola. Då danskarna vid nämnda tidpunkt gjorde ett infall i Västergötland, begaf sig Ekeblad till Göteborg i förhoppning att där få någon militär sysselsättning. Situationen hemma i Sverige vid denna tid skildras såsom ej särdeles lofvande: »ingen visshet är här om hans majestät, och ingen alfvar är hos dem, som sku dirigera kriget. Här ser mycket illa ut», skrifver han från Göteborg den 23 oktober.[2] Efter hand bli underrättelserna dock

[1] S. 20.
[2] S. 33.

gynnsammare; han kan lugna fadern med att denne kan sitta säker på sitt Stola under vintern, alldenstund danskarna efter sina motgångar i Skåne ej kunna befaras våga någon offensiv in på svenskt område.[1] Efter de afgörande händelserna på danska öarna och fredsslutet med Danmark återvänder den segerrike konungen till sitt land, och Ekeblad kan den 24 mars 1658 omtala hans triumfartade intåg i Göteborg och de högtidligheter, hvarmed detta celebrerades.[2]

Med Ekeblads avancement har det under tiden gått trögt. Det har visserligen varit tal om att han skulle erhålla antingen chefskapet öfver ett kompani ryttare, som skulle uppsättas i Skåne, eller liknande anställning vid Olof Andersson Silfverlods ryttarregemente, men underhandlingarna härom stötte på ekonomiska hinder; bl. a. fordrades för sistnämnda engagement, att Ekeblad själf uppsatte 40 karlar, »hvilket efter mitt närvarande tillstånd lärer falla svårt».[3] Någon fullmakt hördes i alla händelser ej af.[4] Efter någon tid fick han emellertid anbud från konungen att blifva anställd som kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora, en befattning, som han sedermera innehade under nästan hela den tid brefven till fadern fortgå. Hoftjänsten hade förvisso sina vanskligheter och sin fåfänglighet, hvilket han har anledning att mer än en gång begrunda. Men å andra sidan gaf honom den nya sysslan, åtminstone under de närmaste åren, tillfälle att i händelsernas centrum bevittna de märkliga, slag i slag följande tilldragelser, som utmärka de sista åren af Karl Gustafs regering. Sedan han nämligen i juli 1658 åtföljt drottningen till hennes fädernehem Gottorp, var han efter det nya danska krigets utbrott närvarande under hofvets vistelse dels i lägret utanför Köpenhamn, i Helsingör och Fredriksborg (intill julen 1659), dels i Göteborg under de sista månaderna af Karl Gustafs lif och någon tid efteråt (intill april 1660).

De Ekebladska brefvens politiska nyhetsmaterial har under den föregående tiden ej varit öfverväldigande stort och i det hela inskränkt till lösryckta notiser eller mer eller mindre tillförlitliga rykten och spekulationer. Om Karl Gustafs planer efter Roskildefreden heter det t. ex., än att de lära gälla huset Österrike,[5] än att det är fråga om fälttåg i Preussen[6]; ännu den 10 augusti 1658 yttrar han i sammanhang med omtalandet af konungens embarkering å flottan i Kiel sex dagar tidigare: »Hvad elliest progressen angår, ha vi här ingen kunskap om härtilldags . . . Den hållenske gesandten, som var på vägen till kongen, är mycket bestörtst blefvin öfver denna kongens hastiga och hemliga bortresande, och med ett ord

[1] S. 39.
[2] S. 48.
[3] S. 58.
[4] S. 62.
[5] S. 48.
[6] S. 75

till säjande, alla människior ha förundrat sig öfver hans majestäts procedurer»[1] — ett bevis bland många andra på den hemlighetsfullhet, hvari Karl Gustaf under dessa kritiska månader insvepte sina planer och förehafvanden.

Under vistelsen på Själland kan Ekeblad däremot förläna ett åsyna vittnes eller åtminstone en närståendes trovärdighet och liffullhet åt sina politiska och militära meddelanden, som nu också upptaga hufvudparten af brefvens innehåll. På tal om det svenska angreppet på ön Amager, som till följd af rytteriets oförmodade reträtt höll på att sluta med en katastrof, berättar Ekeblad, att kungen efteråt i förargelsen lät arrestera samtliga officerarna och ställa savål dem som de menige inför krigsrätt.[2] En annan gång skildras, huru kungen befann sig i lifsfara: en roddbåt, som skulle föra honom ut till flottan, blef påseglad af en mindre segelbåt, men kungen räddade sig på det sättet, att han fattade tag i gallionen på segelbåten och svängde sig upp i denna.[3] Af stort intresse är skildringen af det berömda sjöslaget i Öresund den 29 oktober 1658, »en action, som kanske aldrig dess like är sedd vorden». Förlusterna å den holländska sidan uppskattas med uppenbar öfverdrift till 2 000 man och 6 fartyg, medan de svenska förlusterna tydligen förringas. Utgången af bataljen uppfattas som en triumf för svenskarna, »ehuru det nu lärer gå vidare», tillägges det.[4] I allmänhet ser Ekeblad med förtröstan och optimism på händelsernas utveckling. Svenska framgångar och afvärjda danska angrepp rapporteras ofta. Icke ens motgången vid Köpenhamns stormning den 10 febr. 1659 förmår nedstämma hans mod; »det synes, att vår herre intet ville, att vi skulle få Köpenhamn den gången», är den reflexion han gör till berättelsen om denna händelse.[5] Stora förhoppningar fästas vid den engelska hjälpsändningen, som alltsedan hösten 1658 ifrigt väntades och till och med en tid trotts skola föranleda den holländska flottans uteblifvande.[6] Otåligheten stiger, medan hela vintern förgår, utan att mer än en enda fregatt synes till. Och när den engelska eskadern under amiral Montagues befäl sent omsider uppenbarar sig, 44 skepp stark och med öfver 9,000 mans besättning (6 april 1659)[7], inträder snart besvikelsen, då det visar sig, att »de mer äro komne till att göra fred emellan Danmark och oss än till att angripa fienden, som vi gärna ville».[8] Att det sålunda från västmakternas sida mer och mer gestaltade sig till en fredsaktion med jämvikten i Norden som mål och med uppoffring af Sveriges intressen, konstateras icke utan en viss bitterhet gentemot engelsmännen, som blifvit något

[1] S. 78.
[2] S. 86; jfr Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, I, s. 515 f.
[3] S. 88.
[4] Ss. 88 f., 90, 92.
[5] S. 108.
[6] S. 82.
[7] S. 122; jfr Carlson, a. a., I, s. 537 f.
[8] S. 123.

»stårriske (= sturska), som de väl alle af naturen äre».[1] Under de hopade svårigheternas inverkan höres en och annan ton af missmod och fredslängtan: »här hos oss begynner det att se galit ut ... Gud hjälpe oss till fred! Den tror jag visst vara oss nöttig på ett år eller tu, till dess vi kunna komma oss före, som fogden sade.»[2] Men å andra sidan vill han inte veta af någon ofördelaktig fred: »förrän man skulle ingå någon skamlig fred och både mista och ge det sidst intagna igen, förr vore't bättre att hålla ut med bror lille (= danska kungen). Vi få se, hvem som först lärer tröttas vid'et».[3] En besynnerlig felaktig uppgift hos Ekeblad är den i brefvet af den 3 dec. 1659 om en nyligen sluten separatfred mellan Sverige och Holland på villkor, att holländarna mot kommersiella förmåner icke blott skulle inställa fientligheterna utan äfven undsätta Sverige med folk och penningar.[4]

Vid jultiden 1659 öfverflyttade hofvet till Göteborg, dit konungen sammankallat ständerna för öfverläggning om nya utskrifningar och nya gärder. I riksdagen, som utblåstes den 3 jan. 1660, deltog Ekeblad såsom medlem af riddarhuset, där för öfrigt hans närvaro var särskildt af behofvet påkallad på grund af den tillstädeskomna adelns fåtalighet (endast 120 man, uppger Ekeblad).[5] Känslan af situationens allvar sätter sin prägel på riksdagsförhandlingarna; grundtanken är, som Ekeblad uttrycker det, »att ingen sig undandrager, utan alla finna väl det högst utaf nöden att efter möjeligheten understödja armarna på hans majestät, som utaf så många fiender accablerat blifver, både med folk så väl som medel».[6] Jämte underrättelser från riksdagen nämnes i dessa bref något om förberedelserna för det norska fälttåget, hvars lyckliga utgång, menar Ekeblad, »lärer göra det bästa till freden.»[7] Så kommer som en blixt från klar himmel brefvet af den 18 febr. 1660 med underrättelsen om konungens »oförmodeliga frånfall, hvilket skedde den tolfte förlidne imillan söndan och måndan klockan ett om natten, sedan hans majestät salig i fem dagar till sängs legat hade af en hitzig feber och en stark kattar, som hade fallit honum på bröstet och förhindra andningen». Olyckans räckvidd med hänsyn till både den yttre och den inre situationen stod genast klar för brefskrifvaren; beträffande den senare säges, att »ock intet mycket fattas, att icke ett inbyrdes buller härutaf oppväxt är, af månge, som straks begynte att sättia opp hufvudet, så snart busen var borte, men gud ske låf, att det nu alldeles är till enighet kommit.»[8] Ännu någon tid kvarstannade Ekeblad med hofvet i Göteborg, tills han i april åtföljde den aflidne konungens liktåg, som i korta dagsresor och

[1] S. 149.
[2] S. 111.
[3] S. 150.
[4] S. 164.
[5] S. 177.
[6] S. 174.
[7] S. 178.
[8] S. 184; jfr Wittrock. Carl X Gustafs testamente, s. 79, n. 3.

under ganska stora besvärligheter gick fram öfver Alingsås, Jönköping, Linköping till Stockholm, där infärden under högtidlig procession ägde rum kl. 12 på natten den 13 maj.[1]

Efter denna tidpunkt äro samtliga brefven afsända från Stockholm. Nyheterna af mera allmänt intresse bli under dessa år mera sparsamma. Genljud af striderna om förmyndarregeringens tillsättande låta då och då förnimma sig.[2] Hit hör också hvad brefskrifvaren har att berätta om drottning Kristinas besök i Stockholm hösten 1660. Ekeblad hade — väl i egenskap af hennes f. d. hofjunkare — beordrats att jämte några andra af hofvet resa drottningen till mötes och deltog i hennes med vederbörliga högtidligheter firade infärd i hufvudstaden. Intressant är hans skildring af sin forna härskarinna: »Det ser ut hos henne rätt som förr, då hon var regerande. Hon hastar mycket på att villa tillbakans åt Rom igen och tesmoignerar en stor devotion i den religionen hon nu är, i det hon låter säja mässan för sig hvar dag. Hon synes eljest i ingen ting vara förändrat och går så klädd, som hon var van, med en liten jacka och en hatt på hufvudet, och håret oppbundit i två flätor en vid hvart örat. Hon ställer sig mycket ödmjuk emot alla menniskior. Till följe har hon 3 italiäniske herrar, en präst, en doctor, 4 kammartjänare och sedan annort tjänstefolk med lakejer, qvinfolk har hon 3 stycken, 2 italiäniske och en fransösk, som tjäna som kammarpigor, alla jämmerlig fula.»[3] Tämligen utförligt redogöres för drottningens förhandlingar med rådet och ständerna: hennes »underliga proposition» till desamma den 16 november, hvari hon häfdade sin arfsrätt till kronan, samt hennes nödtvungna återtagande af dessa yrkanden i reversen den 19 november.[4] Efter sistnämnda förklaring ställde sig Kristina »åter helt fryntelig an emot vår dronning såväl som emot alle andre och ha åtskillige gånger i denne dagarna besökt hvar andre».[5] Julafton gaf hon den unge konungen i present en värja, fullsatt med diamanter, till 3,000 rdrs värde.[6] I slutet af december medföljde Ekeblad Kristina ett stycke till vägs på hennes afresa från Stockholm.[7]

Till de politiska nyheterna höra också besök af främmande sändebud, låt vara att uppgifterna härom merendels knappast vittna om någon djupare förtrogenhet med hvad som förehades. I febr. 1661 berättas om ankomsten af ett sändebud från Venedig med begäran om hjälp mot turkarna; »jag tror, här får han slätt tröst», tillägger Ekeblad med rätta.[8] I mars 1664 omtalas en kejserlig gesandt — hans namn var för öfrigt furst Windisch Grätz —, som

[1] S. 195.
[2] T. ex. ss. 219, 221, 225.
[3] S. 217 f.
[4] S. 229 f.; jfr Wittrock, a. a., s. 335 ff.
[5] S. 230.
[6] S. 237.
[7] S. 238.
[8] S. 241; jfr Odhner, Sveriges förbindelser med Venetianska Republiken under 17:de århundradet, Nord. Tidskr. 1867, s. 443 f.

kommit till Sverige, likaledes i syfte att utverka hjälptrupper mot de otrogna förutom dem, som den svenske konungen året förut i egenskap af tysk riksfurste sändt. Ekeblad omtalar, att gesandten — till sin egen öfverraskning, alldenstund hans herre visat sig så fientlig under sista kriget — erhållit icke blott stora skänker för egen del utan äfven löfte om 1,400 man jämte en mängd ammunition; uppgiften om den utlofvade truppstyrkan är emellertid oriktig.[1] Relativt utförligt sysselsätter sig vår brefskrifvare med den ryska beskickning, som i mars 1662 inställde sig i Stockholm, väsentligen med uppdrag att öfverlämna tsarens ratifikationsbref å det kardiska fredsslutet.[2] Både ambassadens storlek — 120 man — och dess exotiska karaktär voro ägnade att väcka uppmärksamhet. Efter ankomsten till Stockholm, där de mottogos med mycken ståt, höllo sig ryssarna — berättas det — mestadels hemma under fastan, som de iakttogo mycket strängt; endast några få af dem visade sig på gatorna, gående omkring och säljande »sablar och ryssepiskor — en stor heder för en gesandt att låta gå sitt folk omkring och sälja varur!» utbrister Ekeblad. I dryckjom veta de att göra besked, ehuru de sägas ha varit »höfveligare» än de ryssar, som varit där förut. Detaljeradt beskrifves den solenna akt, hvarunder fredsbekräftelsen ägde rum, och som afslutade det ryska besöket.[3]

I öfrigt är det till en del hufvudstadskrönikans mer eller mindre intresseväckande detaljer, som fylla Ekeblads bref under dessa år. Än är det giftermålsnyheter (»vi veta här intet annart att tala om än giftermål och frieri, här är nu det förlofvade landet för qvinfolken»,[4]), än sjukdomsfall, t. ex. den unge konungens, visserligen lindriga, insjuknande i kopporna,[5] än olyckshändelser, t. ex. Schlippenbachs drunkning vid Landsort under resa på en beskickning till Polen,[6] än en sensationell mordhistoria, t. ex. om en man, som mördat elfva personer och till straff blef lefvande rådbråkad och steglad.[7]

Mest sysselsätta sig emellertid brefven under dessa sista år med Ekeblads privata angelägenheter. En viktig förändring i dessa inträdde, i och med det att han den 17 augusti 1662 ingick äktenskap med Kristina Hägerstierna, dotter till en fransman Claude Rocquette, som inkommit under drottning Kristinas tid och af henne adlats under nyssnämnda namn. Beslutet att ingå i det äkta ståndet tycks ha kommit något hastigt uppå och verkar onekligen en smula öfverraskande efter den motvilja eller misströstan, som Ekeblad alltid lagt i dagen, så snart det varit fråga om giftermål. Bröllopet firades i all enkelhet, utan den »allarm», som vanligen

[1] S. 414; jfr Carlson, a. a., II, s. 226.

[2] Jfr Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden i Kardis, Hist. Tidskr. 1891, s. 123 ff., där Ekeblads uppgifter på några ställen citeras.

[3] Ss. 292, 294, 297.

[4] S. 246.

[5] S. 402.

[6] S. 230 f.

[7] S. 377.

brukas.[1] För sin unga brud har han idel loford; äfven släkten, t. o. m. svärmodern, har hans lifligaste sympatier. Med äktenskapet följde en förbättrad ekonomisk ställning, så mycket mer välkommen efter alla de ekonomiska vedervärdigheter, med hvilka Ekeblad ända sedan sin tidiga ungdom haft att dragas och som uppenbarligen i ej ringa mån varit hinderliga för hans karriär. Själf rangerad karl hade han numera den glädjen att kunna pekuniärt bistå fadern, som synes ha råkat i ekonomiskt bryderi med anledning af fjärdepartsräfsten. Efter giftermålet ansåg Ekeblad sin kammarherresyssla ej längre tjänlig, hvarför han lämnade den, och tydligen genom änkedrottningens förmedling erhöll han den 4 juni 1668 fullmakt som kommissarie i reduktionskollegium, en befattning, med hvilken han tycks ha varit belåten.[2] Vid samma tid kunde han meddela den hugnesamma underrättelsen om en dotters födelse.[3] Den gamle öfverstens alltmera försvagade hälsa fyller emellertid sonen med bekymmer, och besöken i hemmet bli allt tätare. Den 17 mars 1664 är det sista brefvet dateradt; när det kom fram, hade fadern redan lämnat det jordiska. Ej långt därefter flyttade Johan Ekeblad till Stola och fann där, åtminstone för en tid, det landtlifvets lugn, hvarom han så ofta under hoftiden med saknad talat.

Gustaf Jacobson.

Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. XII + 735 ss. Ak. Afh. av Fredrik Lagerroth, Sthlm 1915. Albert Bonniers förlag.

Frihetstiden är för närvarande föremål för ett ganska ifrigt forskningsarbete. Flera af våra yngre historiker äro sysselsatta med skilda uppgifter rörande dess författnings- och samhällslif, dess ekonomiska utveckling eller dess kulturarbete i öfrigt. Trots det stora grundläggande verk, som ägnats denna tids historia, finnes här tydligen ett rikt fält för ingående detaljundersökningar. Vid sidan af de spännande partistriderna och den yttre politikens skiften fortgick ett betydelsefullt inre reformarbete, som ännu ingalunda är ens tillnärmelsevis utredt. Först en modernt vetenskaplig genomforskning af detta arbetes art och omfattning i dess skilda grenar kan gifva den säkra grunden för en objektiv värdering af denna periods betydelse för vårt folks utveckling.

Den sida af frihetstidens politiska lif, som ådragit sig den största uppmärksamheten, är dess egendomliga parlamentariska för-

[1] S. 325 f.
[2] Ss. 383, 387.
[3] S. 385.

fattning. I många afseenden erbjuder denna flera likheter med Sveriges moderna författningslif, sådant detta under den sista tiden utvecklat sig. Häri har legat en ytterligare anledning att söka utfinna frihetstidsförfattningens genesis, dess karaktär och dess gestaltning i detalj. Men oafsedt denna aktuella intressesynpunkt är ju denna tidigt utbildade nationella parlamentarism i och för sig ett lockande statsvetenskapligt problem. Också ha under den allra senaste tiden flera viktiga bidrag till belysning af just detta särskilda ämne utkommit. Utom författaren till ofvanstående arbete hafva sålunda Erland Hjärne, Vallentin, Edler, Erik Fahlbeck m. fl. kommit med afhandlingar och uppsatser, som rikta vår kunskap om frihetstidens författningslif, och flera liknande undersökningar torde vara att vänta.

Lagerroth är af dessa unga forskare tydligen den, som satt sig före den vidaste uppgiften. Han säger sig vilja lämna »en framställning af den lösning frihetstidens lagstiftare gåfvo af de konstitutionella problem, hvarmed föregående släkten - sysslat och med hvilka vi ännu brottas». Han vill »infoga frihetstidens författning som ett led i ett stort replikskifte, som sedan uråldriga tider pågått icke blott inom vårt land utan inom vår kulturvärld öfver hufvud». För att vinna dessa mål gifver han såsom inledning en utförlig framställning af Sveriges hela föregående författningshistoria under ständig hänsyn till den allmänna europeiska statsutvecklingen och söker därefter mera ingående men med åsidosättande af de tekniska detaljerna teckna de allmänna principer, som genomgå frihetstidens författningslif. Vid sidan af denna »principutredning» vill han därjämte äfven uttala sin mening om författningens »praktiska lifsduglighet» och understryker de lärdomar, principutredningen gifver, till gagn äfven för nutida svenskt författningslif.

Det är ett icke så litet fordrande program, författaren valt. Han har gått till sin uppgift med stor hänförelse för densamma och tydligen nedlagt mycken möda på dess lösande. Undersökningen har också svällt ut till ett omfång, som är respektabelt nog och betydligt öfverskrider måttet för en vanlig akademisk afhandling. Framställningssättet är vårdadt, ofta lifligt och medryckande, stundom på grund af ämnets art något tungt, men alltid klart.

Afhandlingens bredd är nu ingen fördel. En principiell och abstrakt behandling af ett historiskt ämne fordrar en viss koncentration för att ej verka tröttande på läsaren. Men koncentration är just hvad som brister hos författaren. Särskildt framträder denna brist uti inledningen. Dessa ständiga historiska öfverblickar, periodkaraktäristiker och jämförelser af gångna perioders statsrättsliga institut med samtidiga politiska teorier eller med moderna doktriner blifva, när de utsträckas öfver Sveriges hela föregående historia, mödosamma nog; endast de tämligen talrika citaten från samtida uttalanden och skrifter erbjuda hvilopunkter för läsaren från den abstrakta diskussionen af de historiska företeelserna och den omdömesledning, som författaren städse gifver. Här hade gifvetvis en

kortare, mer sammanfattad öfverblick af det svenska statsskickets äldre epoker, blott tillräcklig för att insätta frihetstidens författning i dess historiska sammanhang, varit önskvärd. Sådan inledningen nu blifvit, utgör den en hel afhandling för sig på ett par hundra sidor och har blifvit en resonerande kommentar till hela vår äldre författningshistoria med utvikningar från detta ämne till den politiska historien i öfrigt.

Äfven behandlingen af det egentliga ämnet, frihetstidsförfattningens tillkomst och utveckling, saknar koncentration. Den går å ena sidan vida utöfver den blott principiella utredning, som författaren utlofvat, och inlåter sig på hvarjehanda detaljerade undersökningar, men presterar å andra sidan icke i något fall en verkligt uttömmande och afgörande utredning. Afhandlingens hufvudparti har därför liksom inledningen blifvit ett mellanting mellan en principiell diskussion af ämnet, här frihetstidsparlamentarismen, och en fullständig redogörelse för dess politiska gestaltning och utvecklingshistoria, utan att tillfredsställa någondera uppgiften. Denna brist på klar begränsning af ämnet och på koncentration är afhandlingens främsta brist. Men det skall också villigt erkännas att en dylik principutredning af ett helt, märkligt tidehvarfs författningslif är en mer än vanligt svår och kräfvande uppgift.

Själfva företaget att välja en dylik uppgift är i och för sig en förtjänst. Frihetstidens märkliga parlamentarism kan icke fullt förstås utan en principiell belysning både af dess förhållande till den äldre svenska statsrätten och af dess beroende af samtida utländska doktriner och mönster. Anmälaren vill också lifligt erkännna författarens förmåga af självständigt tänkande öfver den svenska statsutvecklingen och den konsekvens, med hvilken han från sina grundprinciper fasthåller en genomgående utvecklingstendens och rekonstruerar det svenska statsskickets historiska hufvudlinier. I många fall har han därjämte rörande enskilda företeelser i den svenska författningshistorien gifvit träffande och originella omdömen, som delvis sätta dem i nytt och intressant ljus.

Författaren har tydligen företagit ganska grundliga forskningar både i arkiv och bibliotek för att på afgörande brytningspunkter vinna en på originalkällorna stödd kunskap. Men det följer af uppgiften, att en mer omfattande källforskning endast kunnat medhinnas på några få punkter. Dess omfattning och djup är icke lätt att kontrollera, då författaren visserligen i regel, icke alltid, meddelar, hvarifrån han hemtat ett citat eller stöd för ett påstående, men icke hvilka akter han verkligen genomgått. Då han nu aldrig asyftar en uttömmande behandling af en viss företeelse, utan endast att vinna en principiell uppfattning däraf och inordna densamma i ett större sammanhang, kan denna forskning vara inskränkt till ett urval af passande citat och till att draga fram och kommentera en eller annan akt, som särskildt synes honom gifva stöd åt eller exempel på hans allmänna åskådning. Att så ofta är fallet, är väl ock otvifvelaktigt; det kan kanske vid behandlingen af en så vid

uppgift ej vara annorlunda. Men det kan då frågas, huruvida ej den stora principutredningen egentligen kommer på ett för tidigt stadium af forskningen och bort föregås af vida flera mer begränsade samt uttömmande utredningar af de många särskilda problemen — ett arbete, som ju för öfrigt tyckes vara i full gång. Å andra sidan kan framhållas, att detaljundersökningarna vinna nya forskningssynpunkter och ny eggelse ur ett dylikt försök till mer omfattande syntetisk betraktelse. Anmälaren vill därför ingalunda klandra valet af ämne, blott understryka nödvändigheten af klara gränser och skarp sammanfattning samt påpeka den provisoriska karaktär, som en dylik betraktelse ännu måste äga.

Beträffande författarens sätt att citera bör framhållas, att, då arbetet saknar litteraturförteckning liksom öfrig källförteckning, det kanske varit nödvändigt att med mera fullständig titel angifva citerade arbeten första gången de möta i en not, likaså att göra tydligare hänvisningar till arkivalisk källa. Vanligen citerar författaren icke ordagrant utan omskrifver, förkortar eller moderniserar, och därom är intet att säga, om tydlig hänvisning till källan är gifven och blott sådana meningar, som anföras ordagrant, äro omgifna af citationstecken. Men hänvisningarna felas ibland, och stundom står man frågande, när ett citat eller referat af ett uttalande upphör och författaren själf tar vid. Synnerligen ofta anföras därjämte slagord eller karakteristiska uttryck eller intressanta uttalanden af senare statsmän, diplomater eller historiker rörande äldre personer och företeelser, så t. ex. påståenden i rådsdebatter eller uppgifter i politiska flygskrifter m. m., att Gustaf Adolf eller Axel Oxenstierna eller någon annan märklig man velat det eller det, sagt så eller så eller stått i begrepp att göra den eller den handlingen. Dylikt anföres ofta af författaren såsom stöd för hans egen uppfattning, ibland kanske blott för att krydda framställningen, utan att den dubiösa karaktären af påståendet framhäfves eller dess trovärdighet underkastas någon kritik. Ofta äro dock dylika sena yttranden grundade på lösa rykten eller osäker muntlig tradition eller på missförstånd, ofta äro de endast uttryck för förmodanden eller för en sträfvan att vinna auktoritet för egna önskemål, där de icke hvila rent af på medveten dikt. Äfven under frihetstiden, särskildt under dess senare del finnes fullt af dylika obevisade påståenden om hvad riksfäderna velat eller hvad ständerna afsett vid den eller den riksdagen med mera dylikt, utan att detta lösa prat kan användas såsom historisk källa för att belysa äldre generationers verkliga afsikter och handlingar annat än med största försiktighet och efter omsorgsfull kritik samt med tydligt angifvande af hvarifrån påståendet härstammar. Men äfven med dessa villkors iakttagande är det bättre att afstå från lockelsen att citera dylika ofta pikanta uppgifter, om de icke hafva mycken stark inre sannolikhet. Författaren synes mig här icke iakttagit en nödig afhållsamhet.

* * *

Författarens hufvudtes går ut på att framhäfva motsatsen mellan konungamakten och folkmakten såsom genomgående och behärskande vår historia allt ifrån den tid då Svea rike uppstod såsom en högre politisk enhet öfver de särskilda fylkena. I sin utpräglade form hvilar konungadömets statsåskådning på en Herrschaftsteori, enligt hvilken riket är konungens egendom och ämbetsmännen hans personliga tjänare; en personlig obegränsad makt är kungadömets naturliga författningsprogram, och ett styckande af riket mellan dynastiens egna medlemmar eller å andra sidan ett sammansmältande af detsamma med andra riken, som kommit i dynastiens besittning, äro för kungadömet helt naturliga företeelser. Häremot står den åskådning, som uppbäres af folkmaktens representanter, i äldre tider aristokratien, som »under långa tider framåt utgjorde det egentliga folket i detta ords statsrättsliga betydelse» och helt naturligt förfäktar folkfrihetens princip, då den fordrar delaktighet i statsmaktens utöfning. Dess tankegång hvilar på en Genossenschaftsteori och går tillbaka till de fria männens sammanslutning till gemensamt värn af lag och ordning. Denna åskådning blir i yttersta konsekvens republikansk och gör egentligen kungadömet öfverflödigt, sedan detta fyllt sin bestämmelse att sammanföra de gamla landskapsstaterna till en större enhet, riket. Växlingen i den städse fortgående kampen mellan dessa makter och principer och de olika kompromisser, som beteckna de olika stadierna i den statsrättsliga utvecklingen, blifva den egentliga innebörden af vår författningshistoria. Efter hand inträder riksdagen på den plats, som aristokratien häfdat, såsom folkmaktens naturliga och målmedvetna representant. Det är därför rikets ständer, som med utgångspunkt historiskt och rättsligt från de urgamla germanska folktingen gent emot den yttersta manifestationen af den personliga konungamakten och dess Herrschaftssystem i det karolinska enväldet häfda urgammal rätt och frihet och gifva liksom repliken på kungadömets ensidiga utveckling i frihetstidens ständervälde och knappt beslöjade republikanska statsrätt.

Åskådningen i stort är ej ny. Redan i Geijers »Feodalism och republikanism» ha vi en konstruktion af den världshistoriska utvecklingen från folkvandringstiden till engelska revolutionen, som i väsentliga drag påminner om författarens teori. I moderna statsrättsliga arbeten, framför allt Gierkes och Jellineks, hvilka ofta citeras, återfinnes samma uppfattning af de moderna folkens statsrättsliga principutveckling. Författaren genomför den moderna teorien på den svenska författningsutvecklingen, ett i och för sig intressant experiment.

Enligt författaren äro de ideal, som aristokratien förfäktar mot Folkungar och sedan mot Vasar, riksenheten, rättssäkerheten och statsorganisationen. Särskildt det sistnämnda, adeln såsom organisationens bärare, är författaren en kär tanke. »Konung och regeringsform voro fiender af begynnelsen» (s. 99). Att med denna uppfattning af de adliga idealen författarens sympatier skola till-

höra aristokratien och dess arftagare i rollen såsom folkmaktens häfdare, ständerna, är ju helt naturligt. Medan farorna från den personliga konungamaktens sida och de yttersta konsekvenserna af dess obehindrade utveckling starkt framhållas, beröras motsvarande faror och ytterlighetstendenser från den aristokratiska makten lindrigt. Det torde dock vara svårt att icke i unionstidens adelssjälfsvåld se motsatsen både till organisation, rättssäkerhet och riksenhet trots konungaförsäkringar och andra organisatoriska samt rätts- och frihetsskyddande triumfer, som aristokratien hembär.

Öfverhufvud gäller om författarens tes liksom om hvarje på allvarlig forskning grundad teori, att den har en viss giltighet och ger ny belysning åt åtskilliga fakta. Att det svenska konungadömet tidtals burit drag af en despotisk makt, är ju obestridligt, liksom att aristokratiens och ständernas välde tidtals utmynnat i anarkisk upplösning, i själfsvåld och i hänsynslöst och egoistiskt utnyttjande från enskildes eller korporationers sida af makten. Att därvid påverkan af yttre mönster och teorier spelat en roll vid sidan af personliga förhållanden eller af omständigheternas tryck, är äfven tydligt. Den bärande åskådningen i det svenska nationella konungadömet under dess mest betydande period och i dess mest storslagna representanter, Gustaf Vasa, Karl IX och Gustaf Adolf, är dock densamma som uppburit det gamla germanska konungadömet, äfven om det kan påvisas, att den är tillfälligt fördunklad genom främmande påverkan, såsom under Gustaf Vasas tyska epok. Detta konungadöme har ingalunda varit skildt från folkmakten utan fattat sig självt såsom hörande tillsamman med hela Sveriges folk i dess rättsliga organisation, såsom det främsta statens organ, men ej det enda. De stora Vasakonungarna hafva icke motsatt sig en organisation af regeringsmakten, utan i stället befordrat densamma, blott att de velat gifva denna organisation en delvis annan karaktär än adeln åsyftade och sökt bevara en självständig roll åt kungadömet inom denna organiserade regeringsmakt gent emot adelns sträfvan att förvandla kungadömet till ett namn eller en skugga. De hafva icke försummat rättssäkerheten gent emot adelns häfdande däraf, utan tvärtom liksom under det äldsta germanska kungadömets tid varit rättens och fridens främsta målsmän och ihärdigt sträfvat att förma alla samhällsklasser och enskilda viljor att böja sig för rättens kraf och medverka jämte kungadömet till dess förverkligande i enlighet med urgammal plikt. De hafva icke heller varit riksenhetens fiende. utan dess främsta häfdare, äfven om hertigdömenas skapande, som ingalunda afsåg försvaga utan eventuellt stärka denna enhet, möjligen var ett felgrepp, som kunnat ifrågasätta riksenhetens bestånd. hvarför också hela denna feodala försörjningsform för kungafamiljens yngre medlemmar definitivt öfverges i öfverensstämmelse med konungadömets eget intresse och med dess vilja. Utlandets absolutistiskt monarkiska tendenser få först i den för Sverige främmande Sigismund en verklig representant. Någon praktisk påverkan på det svenska statslifvet få de knappt före upprättandet af den genom politiska

förhållanden framkallade diktatur, som envåldet ursprungligen var. Det främmande element, som därmed inkom i den svenska författningsutvecklingen, motiverar den starka reaktion, som frihetstidens ständervälde innebar och som å sin sida ingalunda var opåverkad af främmande teorier och mönster. I båda fallen ligger dock den faran nära att öfverskatta detta främmande inflytande. Författaren har säkerligen rätt i häfdandet af att detsamma beträffande 1719 års författning varit mycket begränsadt och att denna författning i allt väsentligt har nationell grund. Detsamma torde nog gälla envåldet. Äfven den siste envåldskonungen har säkerligen trots alla främmande teorier och fraser, hvarmed hans maktutöfning omgafs, mer i sig af germansk folkkonung under sin storartade kamp mot den slaviska fienden i öster än hvad som synes på ytan.

Huru än därmed är, utgör 1719 års grundlagstiftning visserligen repliken på envåldets förvanskning af den gamla svenska statsrätten. Teckningen af frihetstidsförfattningens tillkomst och afgörande moment är rik på intressanta iakttagelser och uppslag. Detsamma gäller den följande breda skildringen af huru den parlamentariska författningen under ständiga strider och konflikter utvecklas till ett allt konsekventare uttryck af sina egna principer. I det hela har författaren på ett förträffligt sätt påvisat de historiska förutsättningarna och rötterna för frihetstidens egendomliga och nationella parlamentarism och häfdat logiken i dess utveckling. Men hans bevisning hvilar icke på tillräckligt uttömmande undersökningar för att verka afgörande. Den sympati, med hvilken han kommenterar författningen, går stundom öfver till ett försvar för densamma, som ibland kan åtnöjas med ytliga historiska analogier, såsom när författaren häfdar ständernas befattning med rättskipningen såsom ett nationellt institut och en fullt riktig konsekvens af författningens principer, därföre att en dylik eller analog jurisdiktion har sin föregångare i de gamla landstingens dömande myndighet. Författaren döljer ej heller sin beundran för den mer eller mindre officiella statsteori, hvarmed de allsmäktiga ständerna stödja sin egen allmakt såsom grundad ej blott i den positiva rätten utan i förnuftet och naturen. Att den parlamentariska doktrinen i sin art är en betydande tankeprestation, därom är ej heller något tvifvel. Dess egenart hvilar på nödvändigheten att förena statsskickets innerst republikanska innebörd med det historiska faktum, som monarkiens bestånd utgjorde. Det kan ju endast ske genom att förvandla kungadömet till ett praktiskt taget absolut maktlöst representationsinstitut. Härtill ha både teorien och den positiva statsrättens faktiska utveckling under ständiga konflikter mellan konung och ständer medverkat. En fullt konsekvent begrundning lyckas dock den officiella teorien under frihetstiden aldrig gifva kungadömets existens inom författningslifvet.

Med förkärlek dröjer också författaren vid den parlamentariska doktrinens framträdande och utfilning i flera bekanta statsakter och skrifter. Han gör härvid många skarpsinniga och värdefulla reflek-

tioner. Hans beläsenhet i modern statslära och kännedom om de nyare undersökningarna af de allmänna statsteoriernas historiska utveckling ger honom möjlighet att sätta åtskilligt i innerligare relation till den samtida europeiska tankeutvecklingen på detta område än som förut skett. Möjligen kan dock anmärkas en viss benägenhet att lägga in mer uti tidens skrifter och uttalanden än som för samtiden var medvetet och att gifva de egna referaten af dylika framställningar en systematisk form, som var de ursprungliga författarne främmande. Detta gäller nu mindre de statsakter, som framgingo ur riksdagens egna förhandlingar. I klarhet och skärpa gifva flera af dessa ej efter för några statsskrifter från långt senare tider både i vårt eget land och utomlands och lämna utmärkta prof på högt uppdrifven parlamentarisk stilkonst. Annorlunda förhåller det sig med de försök till mer omfattande teoretiska framställningar, som förekomma, särskildt Ärlig Svenska och Nordencrantz' långrandiga volymer, där mycken osmält lärdom i förening med otympligt och oredigt framställningssätt göra tankegången dunkel och ett studium oujutbart. Särskildt den senares hvarken så originella eller särskildt konsekventa doktrinarism blir föremål för ett vidlyftigt och sympatiskt referat, som förvandlar den gamle mösskribenten till en tänkare af rang med stort värde än i dag.

Otvifvelaktigt förtjänar Nordencrantz en särskild monografi. En genomträngande vetenskaplig analys af hans författarskap med klargörande af hans egen tankeutveckling och af de inflytelser, som bestämt denna, torde kunna gifva en klarare och rättvisare uppskattning af hans verkliga betydelse och öfver hufvud bidraga till belysning af viktiga moment af tidens ekonomiska och politiska lif. Härför kräfves emellertid en ingående och förutsättningslös undersökning, som otvifvelaktigt fordrar mycket arbete och antagligen skulle blifva en stor bok för sig. Ett systematiserande referat af Nordencrantz' statsåskådning, som går utöfver en kort allmän karaktäristik in på enskildheter i hans tankegång och söker värdesätta dess originalitet och dess betydelse på några tiotal sidor, kan ej verka fullt öfvertygande, så vida det ej framstår såsom det sammanträngda resultatet af en tillräcklig och ingående forskning. Här liksom på andra punkter har författaren haft benägenhet att gripa efter för mycket.

Ett annat kapitel, som ej är mindre värdt en särskild monografi, är principalatsfrågan. Författaren synes mig här hafva ett af de bästa partien i sin bok. Redogörelsen för frågans innebörd och hufvudmomenten i dess utveckling är förträfflig och vittnar om författarens lärdom och självständiga begåfning. En uttömmande behandling har han dock hvarken kunnat eller velat gifva åt frågans historiska gestaltning och gången af dess lösning. Man kan ej undgå intrycket af att en sådan återstår för att man med full säkerhet skall kunna godtaga författarens framställning.

För en undersökning af den art författaren valt är det ju nödvändigt att isolera författningsutvecklingen från andra sidor af

det politiska lifvet. Man måste dock alltid ihågkomma, att undersökningen är begränsad och att därför från densamma icke för vida slutsatser få dragas. Författaren har äfven i detta fall icke satt sig klara gränser, i det att han gärna med utgångspunkt från sin specialundersökning fäller omdömen om andra sidor af den politiska utvecklingen, såväl den inre som den yttre. Så t. ex. har Gustaf Adolfs politik i allmänhet, låt vara mer indirekt, utsatts för en värdesättning, som i alla händelser ej är motiverad. Öfver hufvud har den store konungen ej författarens sympatier tydligen på grund af den starka manifestation af ett personligt ledande konungadöme som hans regering utgör. Men författaren förstår icke eller betonar i alla händelser icke de djupa förutsättningarna för hans yttre politik och den starka logiken i dess utveckling. Än mindre kan han uppskatta Karl XII:s sega kamp. Den enväldige konungens författningsståndpunkt är ett våldsamt afsteg från den nationella rättsutvecklingen, hans yttre politik blir för författaren utan verklig mening och något försonande moment vid bedömandet af hans inre politik i det yttre lägets tvång finner han icke. Öfver hufvud är tydligen hela stormaktsepisoden i den svenska statens lif enligt författarens mening ett ej tillräckligt motiveradt och i sina följder egentligen öfvervägande negativt afbrott i en nationell politik. Dylika meningar ha hörts förut, och påståendet kan diskuteras. Men tydligen kan ett omdöme ej motiveras utan djupgående forskning och reflektion rörande de omständigheter, under hvilka de stora politiska afgörandena fattades, och utan ett omsorgsfullt och opartiskt afvägande af de fördelar och de nackdelar, som stormaktspolitiken medfört för vårt folk och väl också för den europeiska kulturvärlden i dess helhet. Detta ligger ju alldeles utanför författarens uppgift, hur vid denna än fattas.

Ett motstycke till den oförstående hållningen inför storhetstidens politik är den okritiska värdesättningen af frihetstidens arbete på det politiska lifvets skilda områden. Förtjänsterna af en konsekvent författningsutveckling, utmynnande i kungamaktens allt uppenbarare åsidosättande, kunna ej öfverskyla bristerna i arbetsresultatet i öfrigt och det fiasko, i hvilket ständerväldet faktiskt slutar. Författaren upptar den gamla satsen, att 1772 års statshvälfning var omotiverad och afbröt en lofvande utveckling. Härvid har dock en sällsynt vederhäftig och intensiv forskning kommit till ett annat slut. Författaren kommer här ej med en än mer ingående och förutsättningslös undersökning, utan med allmänna resonemang, som egentligen endast betyda framläggandet af en personlig mening men icke kunna göra anspråk på att verka allvarlig vetenskap.

Dessa öfvergrepp så att säga in på vidare områden af det politiska lifvet från en forskning, som berör ett specialområde och äfven på detta begränsade fält måste framträda såsom ganska fragmentarisk, drager i anmälarens tycke stundom ned det föreliggande arbetet från det högre vetenskapliga plan, hvarpå författaren i öf-

rigt vid behandlingen af sitt ämne rör sig, till en delvis journalistisk diskussionsnivå, där nuvarande politiska motsatser mer eller mindre direkt få påverka bedömandet af det förflutnas händelser och personligheter. Här framträder skarpt, att författarens värdesättning gått längre, än hans forskning medgifver, och att begränsningens konst icke hör med till hans förtjänster. Trots dessa anmärkningar vill anmälaren dock gärna medgifva, att det föreliggande arbetet är en intressefängslande, självständig och i flera fall mycket förtjänstfull bok. Den eggar läsaren att tänka öfver de diskuterade problemen och belyser sitt ämne från stora och vida utsikter. På en mängd enskilda punkter ger den ny och öfverraskande, tydligen äfven riktig belysning åt den svenska författningshistorien. I stort häfdar den den djupa, intima förbindelsen mellan frihetstidens parlamentarism och äldre svensk statsutveckling delvis på ett briljant sätt. Men den inbjuder också till motsägelser eller till frågetecken. Tydligen är dock en vida mer ingående och exakt forskning, en skarpare begränsning, ett försiktigare och mera opartiskt afvägande af nöden för att med mer afgörande resultat draga hufvudkonturerna för en så mäktig företeelse som frihetstidsparlamentarismens genesis och utveckling. Huru som helst, arbetet är rikt både på förtjänster och brister, och det läses med behållning.

L. S.

Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie. I. Akad. afh. af O. Walde. XIX + 351 sid. Uppsala 1916.

Ett vackert bidrag till vår lärdomshistoriska litteratur har bibliotekarien O. Walde gifvit med den i våras i Uppsala ventilerade afhandling, hvars titel läses härofvan. Ämnet, hvars centrala betydelse för den svenska bibliotekshistorien är uppenbar, är visserligen ej nytt: särskildt utländska vetenskapsmän och kommissioner ha för sina respektive hemlands vidkommande försökt sig på större eller mindre partier däraf; viktiga bidrag äro också att finna i inkunabelkataloger och andra arbeten af den svenske forskaren I. Collijn. Förf. är emellertid den förste, som upptagit frågan i dess helhet till behandling och sökt ge en sammanfattande framställning af den ingalunda lätt bemästrade, men rika och gifvande uppgiften. Men icke blott med hänsyn till ämnets vidd, äfven i fråga om materialets omfattning och metodens utarbetning har förf. gått utöfver sina föregångare. I det förra hänseendet har han sålunda icke inskränkt sig till själfva de tagna litterära skatterna utan också omsorgsfullt sökt utnyttja de arkivaliska källorna, i det senare har han genom noggrant aktgifvande äfven på skenbart oviktiga kännemärken och

genom olika kombinationer af dessa lyckats gifva sin identifiering en omfattning, som det icke varit möjligt att nå fram till enbart med anlitande af de mera i öppen dag liggande proveniensteckneu, inskriptioner, exlibris o. d. Framför allt är det härvid de gamla bibliotekssigna, som varit af vikt; till icke mindre än sju äldre samlingar har förf. lyckats afslöja dylika. Ett intressant exempel härpå har han för öfrigt framlagt redan tidigare i sin uppsats *Till Kristinabibliotekets historia* (i Nord. tidskr. för bok- o. bibl.-väsen, årg. II, 1915).

I ett inledande kapitel ger förf. utom redogörelsen för material och metod en allmän öfversikt öfver denna märkliga accession till de svenska biblioteken, som pågick i nära ett århundrade från Rigas intagande 1621 till det polska kriget under Karl XII, och upptar därvid till diskussion jämväl en del sammanhörande speciella frågor: krigsbytenas folkrättsliga berättigande, de tagna bibliotekens allmänna art, bokskatternas inventering och det inbördes förhållandet i bytet mellan arkiv och bibliotek etc. Likaså redogöres här i korthet för, hvar de eröfrade skatterna vid olika tidpunkter hamnat: under Gustaf Adolf och ännu en tid framåt var det Uppsala akademi, som skördade den största vinsten, under trettioåriga krigets sista år åter föll hufvudparten på drottning Kristinas eget bibliotek, hvarifrån sedan de nu i Kungl. biblioteket bevarade delarna af bytet härstamma. Äfven gymnasiebiblioteken i Strängnäs och Västerås fingo dock under denna senare period sina viktiga andelar. Mindre gynnadt var Linköping, som — oafsedt enskilda donationer — egentligen först genom inköpet af Erik Benzelii boksamling kom i nivå med de öfriga. Från olika tider härröra förvärfven i Åbo — senare förlorade genom branden 1827 —, i Dorpat och i Lund, hvilket sistnämnda bibliotek naturligen först under Karl XI erhöll de grundläggande donationerna. Äfven åt de enskilda biblioteken, tillkomna förnämligast under trettioåriga krigets slutår samt under Karl Gustafs polska och danska fälttåg, ägnas ett omnämnande.

Arbetets hufvuddel utgöres af en serie monografiska framställningar af de olika tagna biblioteken, från jesuitkollegiets i Riga och det liflländska härmästararkivet i Mitau till de under Torstenssons olika fälttåg och Königsmarcks kupp 1648 eröfrade mährisk-böhmiska, Olmütz, Hradisch, Nikolsburg och Prag. Jämte orienterande historiska öfverblickar öfver själfva besittningstagandet gifvas här ingående skildringar af bibliotekens uppkomst och tillväxthistoria, såvidt denna af de bevarade resterna eller eljest kunnat utrönas, stundom med utförliga teckningar jämväl af de ursprungliga ägarne och samlarne; mera kortfattadt bli i allmänhet samlingarnas öden efter eröfringarna antydda.

Fullt enhetligt genomförd kan väl förf:s framställning, helt naturligt för öfrigt med den omfattning arbetet fått, icke sägas vara; de ojämnheter som förekomma torde dock väsentligen vara att tillskrifva själfva materialets beskaffenhet. I ett fall — i fråga om Rigabiblioteket — har hänsynen till annan forskares företrädesrätt tvungit

till större knapphet än eljest behöfligt varit, i ett par andra skönjes kanske, liksom i fråga om en del detaljer, den i akademiska specimina ej ovanliga inverkan af en på sistone väl njuggt tillmätt tid. Vid sidan af arbetets förtjänster förlora emellertid dylika anmärkningar sin betydelse. I sina bästa partier når detta mycket högt: skildringarna af exempelvis det Solmska biblioteket på Sonnewalde eller det Dietrichsteinska på Nikolsburg torde, äfven stilistiskt förträffliga som de äro, få betraktas som mönstergilla, och också kapitlen om de ermländska biblioteken, det furstbiskopliga biblioteket i Würzburg och det Rosenbergska i Prag stå dem föga efter. Förf. har intimt left sig in i sin uppgift och förstår också att i lefvande drag ställa sitt arbetes hjältar fram för läsaren. Det är en hel rad af renässansgestalter, kardinaler och biskopar, samlare och vetenskapsmän, som här drager förbi, främst bland de sista och bland alla Nicolaus Copernicus, hvilken som ermländsk domherre gjorde sina revolutionerande upptäckter inom astronomien och af hvilkens litterära kvarlåtenskap en del med det ermländska domkyrkobiblioteket medföljde till Sverige. Förf:s intresse är dock naturligen särskildt riktadt på de stora *samlarne*, en Julius Echter von Mespelbrunn, furstbiskop af Würzburg och grundare af det stolta Würzburgbiblioteket, en Andreas Dudith, biskop af Fünfkirchen — sedermera affällig från katolicismen — och en af dem, hvilkas bokskatter uppgingo i det stora Dietrichsteinska biblioteket, och andra. I sin helhet vittnar arbetet vackert om sin förf:s energi, kärlek till uppgiften och fina blick; i dessa egenskaper torde också ligga en garanti, att den planerade andra del, hvilken är afsedd att omfatta tiden från Karl X Gustafs krig till Karl XII:s och som äfven skall lämna öfversikter af de decimeringar samlingarna undergått i Sverige — särskildt de olika försöken till restitution — och af hvad som i närvarande stund finnes bevaradt af bytet i de svenska biblioteken, icke skall onödigt länge låta vänta på sig. Då äfven denna del föreligger färdig, skall förf. utan fråga kunna lyckönskas till att på ett förträffligt sätt hafva genomfört en både stor och kräfvande uppgift; att ett rikt fält för kompletterande undersökningar likafullt skall finnas, faller af sig själft.[1]

Utom den vanliga upplagan föreligger en särskild bibliofilupplaga, tryckt å extra papper och försedd med ett tjugotal särskilda planscher, karakteristiska bokband, exlibris etc., jämte porträtt af de begge ofvannämnda samlarne, Julius Echter och Andreas Dudith. I denna form framträder arbetet äfven i rent yttre afseende som en af årets vackraste svenska böcker.

[1] Ett önskemål till denna andra del är ett utförligt namnregister; i den myllrande rikedomen af uppgifter är det nu ej alltid så lätt att hitta till rätta, helst som äfven innehållsförteckningen är af knappaste slaget.

A. B. C.

Renæssancemennesker. Historien om Niccolo Machiavelli. Af HANS KINCK. 336 sid. Kristiania 1916.

Författaren till detta arbete har förut framträdt som skönlitterär författare med ämnen från den italienska renässansens tid. Det nu föreliggande verket är emellertid ej skönlitterärt utan kulturhistoriskt. Författarens syfte är att gifva en fullständig bild af Machiavelli, hans tid och hans verk. Detta arbete torde vara det första i sitt slag inom den nordiska litteraturen och redan därigenom värdt beaktande. Det är tydligen en frukt af vidtgående studier i Machiavellis skrifter, ur hvilka citat ofta anföras, och i den senare litteraturen om Machiavelli; särskildt anföras Villaris och Tommasinis stora arbeten.

Machiavelli själf står visserligen i medelpunkten af framställningen, men denna vidgar ut sig till att ge en bild af hela Machiavellis tid. »Samtidens fyrster» och »Samtidens psyke» äro öfverskrifter på ett par af kapitlen. Kinck söker här teckna den miljö, i hvilken hans hjälte lefde, för att få en bakgrund, mot hvilken hans person skall framträda desto klarare. Skildringen lägger hufvudvikten vid det politiska förfallet och upplösningen i Italien. Därjämte gifves en rad elegant och liffullt tecknade porträtt af de mest framträdande männen i Italien; särskildt fäster man sig vid framställningen af den senare renässanstidens påfvar.

I sin framställning om Machiavelli stöder sig författaren på de italienska tecknarne af hans lif och verk. Men det synes mig, som om han snarast öfverdriver deras beundran för honom och gentemot Machiavelli faller in i ett slags hjältedyrkan, som manar till kritik. Om uppfattningen af Machiavelli har ju länge stått en strid, som knappast har ledt till något afgörande resultat, och det är därför naturligt, att anmälaren ej kan i allo instämma med författaren. Då väl ej så få svenskar komma att läsa Kincks originella och intressanta bok, kan det vara af värde, att det framhålles, att Kincks omdömen ej kunna sägas utgöra det sista och fullt fastslagna resultatet af forskningen, utan att äfven andra synpunkter kunna göras gällande.

Kincks nära nog oinskränkta beundran för Machiavelli omfattar äfven själfva dennes person och karaktär. Vissa svagheter erkänner han, men finner dem fullt ursäktade genom en hänvisning till det allmänna sedefördärfvet. Det fanns dock äfven under renässanstiden olika typer af människor, och man kan ej skära alla öfver en kam, om än fördärfvet var ovanligt stort. Särskildt synes mig författaren gå för långt, när han prisar Machiavellis principfasthet och karaktärsstyrka i politiskt afseende och ställer honom i motsats till samtida, t. ex. Guicciardini. Man kan dock ej så lätt förbise, att Machiavelli omedelbart efter mediceernas återkomst söker träda i deras tjänst (Kinck nämner detta men utan att finna det klandervärdt). Jag för min del har svårt att fatta dedikationen af

Fursten till en synnerligen obetydlig medlem af släkten Medici annat än som ett drag af lycksökeri. Machiavelli kunde endast motvilligt finna sig i sin påtvungna sysslolöshet, han längtade efter att åter spela en roll i det politiska lifvet, och då sökte han ställa sig in hos de makthafvande. På det hela kan man ifrågasätta, om Kinck har tillräcklig grund för att teckna Machiavelli såsom en särskildt upphöjd karaktär.

Att Kinck skattar Machiavelli så högt som personlighet torde sammanhänga med hela hans uppfattning af syftet med hans verksamhet. Machiavelli är för Kinck den store patrioten, som går upp i verksamheten för fosterlandets väl, den ende, som midt i det politiska förfallets tid förstod vägen till frälsning för Italien. Bakom allt hans sträfvande ligger tanken på Italiens enhet och frihet. Som en röd tråd går denna tanke genom Machiavellis förnämsta verk. »De nævnte tre verker (Principe, Discorsi, Arte della guerra) har i grunden selvsamme maal. *Il Principe* handler om kunsten at skape en stat med magt og øke den, så den omslutter hela halvøen som ett rike; det är sjælen i Fyrsten. *Discorsi* handler om den ene side af saken: hvordan man gjør en stat fri. Og *Arte della Guerra* om, hvordan en fyrstes hær skal være for at naa og hævde maalet, statens frihet: ti en stat maa være stærk, vil den være fri». Frågan om Machiavellis politiska syfte är kanske den mest omtvistade bland alla de frågor, som framkommit i diskussionen om honom. Kinck intar här en italiensk nationell ståndpunkt liksom de italienska författarne i allmänhet. Men detta har enligt min uppfattning ledt till ett ensidigt betraktelsesätt Man måste vid bedömandet af denna fråga utgå ifrån, att Machiavellis förnämsta politiska skrift är Discorsi; Fursten är egentligen en specialafhandling öfver ett i denna skrift ej nog utförligt behandladt ämne. Men Discorsi behandlar de politiska spörsmålen på det hela objektivt och främst med hänsyn till en republik. Att lägga in i denna skrift en tendens att arbeta för Italiens enhet och frihet synes mig ej möjligt, utan att man ger sig in på osäker mark. Äfven i Fursten är det egentligen först i slutkapitlet, som Italiens enande och befriande från främlingar klart utsäges som mål.

Jag tror, att man öfverhufvud ej kan rätt fatta arten av Machiavellis statslära eller dess betydelse, om man ej frigör sig från den föreställningen, att han ständigt haft ett visst bestämt politiskt mål i sikte. Mig förefaller det, som om Machiavelli vore mycket mera objektiv i sitt tänkande, än man vanligen föreställer sig. Den objektiva undersökningen af statslifvets villkor utan hänsyn till ett visst syfte synes mig vara ett bland de mest framträdande dragen hos honom. Betydelsen af hans statslära ligger väl främst just däri, att han lösgör politiken från alla moraliska hänsyn, att han rent objektivt söker finna villkoren för en stats framgång. Han undersöker, huru en stat blir stark och huru en furste vinner makt, utan att i allmänhet fråga efter, hvartill den vunna makten skall användas. Machiavelli är sålunda en tecknare af den realpolitik, som under

renässanstiden aflöste medeltidens idealistiska politik med dess höga sedliga syften; det var denna realpolitik, som ledde till skapandet af de starka staterna vid öfvergången mellan medeltiden och nya tiden. Machiavellis verk är mera en vetenskapligt objektiv undersökning än ett positivt inlägg för en viss situation. Äfven om man bortsåge från allt i Machiavellis skrifter, som tyder på patriotiska sträfvanden, skulle hans uppfattning af politiken kvarstå i det hela orubbad.

Härmed vill jag ej förneka, att Machiavelli verkligen var en italiensk patriot. Han hade iakttagit, huru andra stater växte sig starka genom användande af den af honom tecknade politiken. Han såg, i hvilket bedröfligt tillstånd Italien befann sig, därför att det blifvit efter vid skapandet af de nya, starka politiska makterna. Visst önskade han då, att någon furste där skulle skapa en stark stat, som kunde värna folkets själfständighet. Men att göra detta till utgangspunkten för och själfva kärnan i hans politiska tänkande, synes mig vara att gå för långt. Därigenom löper man äfven faran att förlora ur sikte Machiavellis betydelse såsom nyskapare inom statsvetenskapen. Hvad han har uträttat ligger ej så mycket uti hans kamp för Italiens enhet, som ju i alla fall blef resultatlös, som i att han framställt de vetenskapliga grunderna för statskonsten öfver hufvud taget.

Jag kan ej heller instämma med Kinck, när han på ett par ställen synes göra Machiavelli till ett slags nationaliteternas förkämpe. »Saalænge det gifves undertrykkede nationaliteter, kan Machiavellis navn ikke dø.» Men hos Machiavelli finner man fullt ut lika mycket hänvisningar, hur en furste skall kunna undertrycka och behärska en främmande nationalitet. Machiavelli intresserar sig för spörsmålet om förhållandet mellan en härskare och ett främmande folk, men han löser det ej under alla omständigheter till fördel för nationalitetskänslan.

Detta starka betonande af det nationella draget står i samband med författarens tydliga sympati för Italien och den italienska politikens sträfvanden, ej minst nu under världskriget. Däremot visar han afvoghet mot tyskarne, af hvilka han ger en karakteristik, som i hvarje fall är ganska roande. Han anser äfven, att det är dem, som Machiavelli hufvudsakligen afser, när han talar om barbarerna, som borde fördrifvas från Italien. Men Machiavelli framhåller äfven, hvilken skada Italien lidit genom andra folk, främst fransmännen. Han önskade ju fördrifva alla främlingar från Italiens mark, såväl fransmän som tyskar. En tid voro fransmännen de farligaste, sedan, under Karl V, blefvo habsburgarne de starkaste, och då kunde Machiavelli tillråda anslutning till Frankrike för att erhålla stöd mot öfvermakten. Men att därför göra Machiavelli till en tyskhatare är att låta dagens sympatier allt för mycket inverka på den historiska uppfattningen.

På ett ställe kallar Kinck Machiavelli för »Renæssansens dypeste aand». Uttrycket förefaller mig ej rätt karakteristiskt. Sär-

skildt synes mig Machiavellis uppfattning af det religiösas betydelse visa trånghet i synvidden. Han lefde dock i ett land, som sett påfvedömets kolossala andliga makt. Att Machiavelli bortsåg från religiösa och sedliga motiv bidrog visserligen att göra hans statslära klar, men på bekostnad af djupet.

Äfven i en och annan ytterligare punkt är anmälaren af annan mening än författaren. Denne har en böjelse för öfverdrift, som i vissa fall måste framkalla en reaktion. Men den entusiasm, hvarmed han yttrar sig om sin hjälte, lifvar i alla fall hans framställning och gör den intresseväckande.

Författaren yttrar sig äfven om Machiavelli som skönlitterär författare. Här visar han samma beundran. Som komediförfattare jämställes Machiavelli med Aristofanes och Molière.

I författarens stil röjer sig den öfvade litteratören. Det finnes i hans framställning intet af vetenskaplig torrhet eller systematik. Ibland har han väl mycket offrat åt böjelsen för originella och pikanta vändningar äfven på bekostnad af klarheten. Bokens utstyrsel är prydlig; i den finnes en samling illustrationer efter samtida konstverk, mest porträtt.

Anmälaren har måst framhålla vissa öfverdrifter i författarens framställning, och han tror ej, att den bild, han ger af Machiavelli och hans verk, kan blifva den slutgiltiga. Men man läser i hvarje fall Kincks bok med nöje och äfven med behållning; man får genom den en god inblick i flera sidor af renässansens kultur.

Erik Falk.

Beriktigande.

I undertecknads recension af Hugo Valentin: »Frihetstidens riddarhus» (H. T. 1916, h. 2, sid. 35—40) är nämndt på sid. 40, på tal om betydelsen af adelns beslut om introduktionsvägran 1762, att ofrälse förmågor härigenom för framtiden hade att välja mellan politiska rättigheter och högre befordran. Emellertid har förf. påpekat (sid. 290, not 2 i afhandlingen), att de flesta af dem redan förut saknade riksdagsmannarätt, hvarigenom ofvanstående alternativ ju i hufvudsak bortfaller. I stort sedt kan detta dock ej ändra rec. omdöme i frågan. Redan 1719 hade spörsmålet om representation för denna kategori varit aktuellt. Då det nu ej längre som förut, åtminstone i någon mån, kunde lösas genom nya adelskaps utdelande. voro alla utvägar stängda för dem, men samtidigt hade riksdagsmannaskapet genom det parlamentariska lifvets utveckling under den mellanliggande tiden fått en ofantligt ökad betydelse. Härigenom blottades alltså på ett eklatant sätt bristerna i den bestående ståndsförfattningen. De öfverskyldes knappast däraf, att det kunde ligga i andra ofrälses intresse att äfven ha ämbetsmän af sitt stånd.

Walfrid Enblom.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Ansgarius. Illustrerad missionskalender. Årg. 10. 1915. P. Johnsson, Några religiösa rörelser i vårt land under 1700-talet. Anteckningar.

Arkiv för nordisk filologi. Utg. af A. Kock. N. F. Bd 29: H. 1. B. M. Olsen, Um nokkra staði i Svipdagsmálum. — G. Schütte, Noter til Schönfelds Navnesamling. — J. Sahlgren, Förkortade sjönamn. — K. Vrátný, Noch einiges zu den altisländischen Sprichwörtern. — H. Gering, Zur runeninschrift des weberkammes von Drontheim. — G. Schütte, Anmälan av »Knut Stjerna: Essays on Question connected with the Old English Poem of Beowulf. Translated and edited by John R. Clark Hall».

Forum. Utg. af T. Segerstedt. 1916, N:o 85. R. Josephson, Borgarhus i Gamla Stockholm. 1, anm. af C. R. af Ugglas. — 37. M. Fulton, Liberalismens personlighetsprincip.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgiven av L. Weibull. 1916. Bd 6: H. 4—6. Skånska sätesgårdar 1682. Samtida beskrivningar utg. af C. G. Weibull. Frosta härad. Bara härad. 8 illustr. i texten. — E. Kleberg, Till historien om 1771—1772 års riksdag. 1. Halländska prästerskapets riksdagsmannaval år 1771. 2. Prästerskapets i Halland riksdagsfullmäktiges brev från riksdagen 1771—1772 till prosten i Fjäre och Viske kontrakt Hans Ahlelöf. — Folklivet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. En samtida berättelse meddelad af B. Möller. — H. Zettervall, Om Lunds domkyrka. En byggnadsbeskrivning i brev. — Historisk litteratur: O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. — L. Tynell, Skånes medeltida dopfuntar. H. 1—3. — Malmö. En skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd. Huvudredaktör G. Hårleman. 1—2. — A. Hahr, Studier i skånsk renässans. Skånska renässansborgar. I typologisk översikt. — S. van Brakel, Schiffsheimat und Schifferheimat in den Sundzollregistern. — A. Hahr, Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 1—4. — G. Paulsson, Skånes dekorativa konst. — O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk bibliografisk studie.

Kyrklig Tidskrift. 1916, 2, 3/4. A. Nordberg, »Den stora kyrkan» och »den lilla hopen». En kyrklig tidsbild från början av 1800-talet.

Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19. C. Forsstrand, Svenska krigares minne i Stockholms kyrkor. Med 2 illustr. i texten. — Svenskminnen i Fraustadt. Med 2 illustr. i texten. — Bornhöft. Med 2 illustr. i texten. — Ett minne från trettioåriga kriget. [Ryttarsignalerna i Delitzsch.] Med 1 illustr. i texten.

Militär Nyheter. 1916, N:o 32—33. Ett Karl XII:s minne på Seland.

Mimer. Svensk tidskrift för studium av alkoholfrågan och nykterhetssträvandet. Utg. af J. Bergman. 1916, 1. P. Johnsson, Landtbefolkningens åtgärder för dryckenskapens bekämpande under början av 18.0-talet. Vad man beslutade på sockenstämmor i Skåne och Småland. Några anteckningar.,

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. 1916, 1. J. Raab, Russisk Polen i det 19. århundrede. En historisk studie. — 2. Fr. Lagerroth, Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia, anm. af L. Wahlström. — Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup på 70-årsdagen. Fra en kreds af gamla elever, anm. af H. Olrik. — M. P:n Nilsson, Årets folkliga fester, anm. af E. Grip. — 3. G. Gran, Bismarcks ungdom og utvikling. 1. — En bok om Östergötland, anm. af E. Norling. — 4. L. Dietrichson, Horg og hov. Et bidrag til vore stavkirkers forhistorie. Med 2 fig. — G. Gran, Bismarcks ungdom og utvikling. 2. — E. G. Geijer, Minnen. Utdrag ur bref och dagböcker. Utgifna och försedda med inledning af Fr. Böök, anm. af R. Sjöberg.

Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utg. af I. Collijn. 1916,. 2. L. Nielsen, Hans Vingaard. Et Bidrag til Danmarks ældre Bogtrykkerhistorie. Med 4 fig. — K. Haebler, Die Frühdrucke des niederdeutschen Plenarium. 1. Med 3 fig. — J. Rudbeck, Nya bidrag till Västerås äldre boktryckerihistoria. 1. — E. Lexow, Prahl's plancheværker over norske folkedragter. — W. Norvin, Bidrag til Gottorperbibliothekets Historie. 3. — Miscellanea: G. Rudbeck, Två sällsynta psalmböcker. Med 2 fig. — P. Hierta, Oxenstiernska pappersmärken från 1600-talet. Med 2 fig. — I. Collijn, Ett nyfunnet danskt confraternitetsbref, tryckt af Gotfred af Ghemen. Med faks.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af K. Wåhlin. 1916, 2. O. Rabenius, Johan Olof Wallin som psalmdiktare. Med 4 illustr. — 3. E. Wrangel, Ny litteratur om den äldre konsten i Skåne (L. Tynell, Skånes medeltida dopfuntar; A. Anderberg, Studier öfver skånska triumfkrucifix; O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria; Th. Wåhlin, Lunds domkyrkas gamla konstur; E. Wrangel, Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare: G. Paulsson, Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form; A. Hahr, Skånska borgar. H. 1—2.) — 9. O. Montelius, Svenska stavkyrkor. Med 8 illustr.

Pedagogisk Tidskrift. 1916, 2. B. R. Hall, Svenska pedagogikens historia, anm. af G. A. Jäderholm. — 7. C. Edquist, Skolminnen, anm. af [V.] V[e]s[s]b[er]g.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utg. af P. Fahlbeck. 1916, 1. G. Rexius, Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär, anm. af Hj. Haralds under titel »Det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie». — E. Fahlbeck, Studier öfver frihetstidens politiska idéer. 2. — R. Hermansson, Svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan, anm. af R. Erich. — 2. G. Rexius, Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst. Genmäle till Hj. Haralds. — E. Fahlbeck, Studier öfver frihetstidens politiska idéer. 3.

Svensk Militär Tidskrift. 1916, 1. O. Kuylenstierna, Om bevarandet af våra äldre fanor. Med 6 bilder. — T. Säve, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762; A. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 2. Slutet af första och början af andra krigsåret, anm. af [C. O.] N[ordensva]n. — K. K:son Leijonhufvud, Kungl. Södermanlands regementes historia 1816—1915.

D. 2, anm. af O. K[uylenstierna]. — 2. O. Byström, Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809. — 3. O. Kuylenstierna, För tvåhundra år sedan. Karl XII:s fälttåg i Norge 1716. Med en karta. — C. Grimberg, Svenska folkets underbara öden. Bd 3; Karl XII i Ukraina, en karolins berättelse Utg. af C. Hallendorff; P. Sörensson, Generalfälttygmästaren Hugo Hamilton, en karolinsk krigare och landshöfding, anm. af [C. O.] N[ordensva]n.

Svensk Tidskrift. 1916, 3. L. Stavenow, Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid. — B. Boethius, Blockadpolitik på 1700-talet. — 4 Ålandsfrågan. — S. Clason, Sverige och världskrisen för hundra år sen och nu.

Vår flotta. 1916, Juli. När löjtnant Ögnelodhs kanonslupsdivision strandade vid Barsebäck och Lomma. (Ett minne från 1808 års krig med Danmark.) Af O. B—m.

Ymer. 1916, 1. Gunnar Andersson, Nya svenska kartverk. Med 4 kartor o. 4 fig.

Juridisk Tidsskrift. Khvn. 1915. L. Staël von Holstein, Får Åland befästas? En folkrättslig undersökning.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. 1916, 1. C. v. Bonsdorff, Landtdagen i Helsingfors år 1616. Ett trehundraårsminne. — V. M. von Born, Furste och folk. Konung, råd och riksdag. — W. Chydenius, Leo Mechelins minne. — 2. P. Fahlbeck, Svensk författning i finländsk belysning. — H. Schück, Svenska folkets historia. Bd 1: Afd. 1. Forntiden och den äldre medeltiden, anm. af P. O. v. Törne. — 3. K. Rob. V. Wikman, Vår nationalitet. — K. Th. Grönstrand, Christoffer Jacob Boström. Ett femtioårs-minne.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. 1916. 3. Folge. Bd 20: H. 1. E. Troeltsch, Über Massstäbe zur Beurteilung historischer Dinge. — W. Erben, Maximilian I. und die Landsknechte. — Fr. Meinecke, Alfred Dove. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Ch. Babcock, The Scandinavian Element in the United States, anm. af P. D. — F. Schwennicke, Die holsteinischen Elbmarschen vor und nach dem Dreissigjährigen Kriege, anm. af M. Wehrmann). — H. 2. R. Reitzenstein, Die Entstehung der Formel »Glaube, Liebe, Hoffnung». — A. Dove, Der Streit um das Mittelalter. — S. Kaehler, Wilhelm und Alexander v. Humboldt in den Jahren der Napoleonischen Krise. — Miszellen. — Verzeichnis der in den Notizen und Nachrichten besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. R. Kjellén, Die politischen Probleme des Weltkriegs, anm. af Fr. M.).

Mitteilungen aus der historischen Literatur. Herausg. v. Fr. Arnheim. 1916, 3. R. Haedecke, Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes, anm. af R. v. Friederich.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. 1916, July. E. G. Hardy, The Table of Veleia, or the Lex Rubria. — W. A. B. Coolidge, The history of the Col de Tenda. — R. C. Anderson, The operations of the English Fleet, 1648—1652. — H. C. Bell, British commercial policy in the West Indies, 1783—1793. — Notes and documents. — Reviews of books (bl a. Acta Pontificum Danica. Udgivet af A. Krarup og J. Lindbæk. Bd 6. 1513—1536, anm. af G. C. Richards). — Short notices.

Revue Historique. 1916, Janvier—Février. M. Marion, Le recouvrement des impôts en 1790. — I. Lubimenko, Les relations diplomatiques de l'Angleterre avec la Russie au 16e siècle. — A. Guilland,

Karl Lamprecht. — Bulletin historique: Histoire grecque (1911—1914), par G. Glotz (2e article). — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Mai—Juin.** L. Homo, Flamininus et la politique romaine en Grèce (198—194 av. J.-C.) (suite et fin). — A. Morel-Fatio, Le révolutionnaire espagnol don Andrés Maria de Guzman, dit »Don Tocsinos». — E. Haumant, Karageorges; son armée, ses adversaires. — Bulletin historique: Histoire grecque (1911—1914), par G. Glotz (3e article). — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Juillet—Août.** P. Gaffarel, La terreur blanche à Marseille dans les derniers mois de 1815. — L. Brehier, L'histoire de France à la façade de la cathédrale de Reims. — A. Mathiez, Sur la formation de la légende dantonienne (documents inédits). — Bulletin historique: Histoire ecclésiastique. Moyen âge, par E. Jordan. — Histoire de Grande-Bretagne, par Ch. Bemont. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

Revue historique de la Révolution française. 1915, Avril—Juin. Un débat sur une correspondance de Marie Antoinette.

Öfversikter och granskningar.

Svenska riksarkivet 1618—1837. Af SEVERIN BERGH. (Meddelanden från Svenska riksarkivet. N. F. II: 5.) xvij, 468 s., 11 pl. Stockholm 1916. 6 kr.

Sedan våren detta år föreligger Severin Berghs Svenska riksarkivets historia. Arbetet lämnar en redogörelse för verkets öden från dess officiella tillkomst intill tiden omkring midten af 1800-talet eller närmare bestämdt 1837, det år då Hans Järta blef institutionens chef och den omorganisering begynner, hvarur riksarkivet i sin nuvarande gestaltning framgått.

Författaren har fördelat sin framställning i åtta hufvudafdelningar eller kapitel. Det första kapitlet berör verkets organisation, det andra och tredje dess personal, dels allmän öfversikt, dels personförteckningar och biografiska uppgifter. Kap. 4 och 5 behandla arkivets lokala angelägenheter och i sammanhang därmed arkivaliernas ordnande och uppställning. I kap. 6 redogöres för samlingarnas tillökning och förminskning äfvensom lån af arkivalier från och till institutionen. I det därpå följande, kap. 7, talas om arkivets utomarkivaliska verksamhet, dess befattning med trycksaker: arkivexemplar, årstrycket och författningssamlingen, statsunderstödda verk och förbjudna böcker. Här har också inskjutits en redogörelse för inbindningsarbetet. Slutkapitlet är ägnadt åt auskultanter och forskare vid arkivet. Till den egentliga framställningen sluta sig sedan diverse bilagor, såsom öfversikt af de viktigaste bestämmelserna angående riksarkivet i vissa kansliordningar, arkivsekreterares memorial och berättelser, kronologisk förteckning öfver åberopade författningar samt personregister. Boken är dessutom prydd med planscher och illustrationer: interiörer och exteriörer af arkivet, porträtt af tjänstemän och autografer i faksimile.

I kap. 1, som berör organisationen, motser man arkivets egentliga historia. Författaren inleder denna sin framställning med en redogörelse för tiden före 1618, året för arkivets officiella upprättande. Den förefaller väl knapphändig, denna inledning. Ett och annat i densamma torde också kunna diskuteras. Jag kan emellertid ej här närmare ingå därpå, utan hänvisar den härför intresserade till den framställning af perioden, som jag lämnat i den samtidigt med detta arbete utkomna »Sveriges medeltidslitteratur».

I kansliordningen af 1618 möter man för första gången talet om ett »Riksens archivum», som i här gjorda bestämmelser ställes såsom en särskild afdelning af det kungliga kansliet med en, uteslutande för dess behof afsedd tjänstepersonal. Författaren redogör närmare för dessa bestämmelser och öfvergår sedan till de tid efter annan utfärdade ordningar och instruktioner för kansli, inklusive arkiv, för att såmedelst påvisa den utveckling, som verket under tiderna genomgått.

Högsta ledningen för arkivet liksom för kansliet i dess helhet tillkom ursprungligen rikskansleren. Under Axel Oxenstiernas frånvaro fördelades emellertid ansvaret för kansliet på tvenne riks- och kansliråd, af hvilka det ena såsom »Custos archivi» skulle »hafva riksens gamle cantzli eller archivum under händer att sköta det och hålla riktighet däruti», såsom det heter i kansliordningen af 1626. Denna kustosbefattning uppdrogs understundom äfven åt andra, i kansliordningen af 1661 åter åt ett af riks- och kansliråden och fr. o. m. 1713 åt hofkansleren. Det öfverinseende, som härmed afsågs, blef dock i allmänhet af mycket formell art. Arkivets egentliga skötsel omhänderhades af arkivsekreteraren. Denne var ansvarig för arbetets gång, och till biträde åt honom förordnades skrifvare eller kanslister, fr. o. m. 1626 fyra till antalet. Kansliordningen af 1661 upptager endast trenne, men fr. o. m. 1693 äro de åter fyra: en aktuarie, en registrator, en kanslist och en kopist. Under regleringen på 1800-talet indrogs emellertid en af dessa befattningar, och enligt staten af 1835 utgöres arkivets personal av riksarkivarien, en aktuarie, en förste amanuens och en andre dito. Med hänsyn härtill kan man sålunda ej säga, att arkivet under sin mer än 200-åriga tillvaro gått framåt och vuxit ut. Så är ej heller förhållandet i andra afseenden. Under 1600-t let har institutionen sin lifaktigaste tillvaro. Det följande århundradet är ett framlefvande utan större intressen, och början af 1800-talet vittnar om tydlig tillbakagång. Med chefsskiftet 1837 begynner en ny tillvaro.

När man följt författaren genom alla ordningar och instruktioner, vet man dock ej synnerligen mycket om arkivets egentliga öden. Det skall mycket annat till än dessa pappersinstruktioner för att få bilden verklig. Man behöfver få känning om de betingelser, under hvilka bestämmelserna kommit till, man måste komma åt personlifvet, de drifvande och verkande krafterna, och först och sist få se in i arbetet och ta del af dess resultat. Det är också därför, som förf. i de tvenne närmast följande kapitlen för oss in i en redogörelse för arkivets personal, först i allmänna drag, sedan i biografiska uppgifter och personförteckningar. Men fråga är, huruvida det icke hade varit lyckligare, om dessa nu nämnda trenne kapitel i väsentliga delar sammanarbetats. Läsaren skulle helt visst därvid ha fått en bättre bild af institutionens lif, än den han nu själf måste sammanplocka åt sig från skilda håll. Bland ordningar och instruktioner borde man se de initierande och verkande och så få följa t. ex. Peder Månsson Utter i hans goda

uppslag och sega ihållighet eller Erik Runell-Palmskiöld i hans långvariga gagnande verksamhet. Den stora samlingen af uppgifter om de många och mindervärdiga äfvensom personförteckningarna kunde ju ha skjutits öfver till bilagorna. Det kan synas godt och redigt att hålla isär det ena från det andra, men genom en minutiös uppdelning kan man också råka ut för, att det hela verkar mera som materialsamling än historia.

I de nu nämnda kapitlen om arkivets personal har förf. redogjort för befattnings- och befordringsförhållandena inom verket. Det är inga ljusa bilder man här möter, och det kända förhållandet besannar sig åter, huru styfmoderligt behandlade de s. k. lärda verken alltid varit och väl ännu äro. Befattningarna i arkivet utnyttjades därför ofta som språngbräda till något bättre i ämbetsmannaväg, en oegentlighet som kommer till synes t. o. m. beträffande vaktmästarsysslan. »I praktiken tillgick vanligen så», säger förf., »att den äldsta extraordinarie posten först erhöll ordinarie plats i antikvitetsarkivet, där lönen var mindre än i kansliets övriga verk och expeditioner, varefter han flyttades till kungl. biblioteket och vidare till riksarkivet samt slutligen till kansliets expeditioner.»

Från personhistorisk synpunkt äro de här ifrågavarande kapitlen af synnerlig vikt. De talrika meddelanden, som i dem lämnas om arkivets personal, äro till stor del nyframdragna och i öfrigt, såsom det synes, väl granskade och verifierade.

Med mycken grundlighet har förf. genomfört sin undersökning om arkivets lokalförhållanden. Det är vackra resultat, som här vunnits och framlagts. Man får följa arkivets yttre öden från den tid det blef bofast på Stockholms slott. För dess välbefinnande upplätos först några »hvalf» samt del i rum, som för öfrigt disponerades av arklimästaren och förrådsförvaltaren. Med tiden blefvo väl förhållandena något bättre, hvarigenom det också blef möjligare att sköta ordningsarbetet. Men så kom den olyckliga slottsbranden. En stor del af samlingarna föröddes, och de andra blefvo husvilla. De fingo logeras in i tillfälliga bostäder och tid efter annan flytta, tills det nya slottet omsider kunde mottaga dem. Men äfven då kunde arkivet knappast glädja sig åt bättre förhållanden. Magasinslokalerna voro fuktiga och illa anordnade. Trångboddheten var redan från början kännbar.

I sammanhang med lokalfrågan har förf. behandlat ordningsarbetet. Framställningen härvidlag är hufvudsakligen baserad på bevarade, tid efter annan och särskildt vid chefsombyten upprättade inventarier samt andra diverse förteckningar.

Enligt en af arkivets förste sekreterare Peder Månsson Utter uppgjord plan fastslogs från början den ordning, att hvarje regents arkiv fick bilda ett helt för sig med vissa underafdelningar, inom hvilka man iakttog sträng kronologisk följd. De lösa handlingarna förvarades i skåp, vanligen ett för hvarje regent, och öfver samlingarna gjordes förteckningar. Registratur och kopieböcker sökte

man komplettera och genom register göra på bästa sätt tillgängliga. Utters plan vidhölls och fullföljdes af Runell-Palmskiöld med det resultat, att arkivet på 1690-talet kan sägas ha befunnit sig »i ett efter den tidens förhållanden och möjligheter tillfredsställande skick». Genom slottsbranden bragtes allt i förvirring. Man grep sig dock omsider an med att ånyo ordna de kvarblifna resterna. Vid detta arbete bröt man emellertid med den gamla kronologiska ordningen och anlade ett system, baseradt på mera reala grunder. »Arkivalier av samma slag», säger förf., »som förut bildat underavdelningar inom de särskilda regenternas arkiv, sammanfördes nu till enhetliga samlingar, t. ex. rådsprotokoll, riksregistratur, kungliga koncept, traktater och diplomatiska handlingar, skrivelser till K. M:t från olika myndigheter.» Den ordning, som härmed infördes, har sedan i hufvudsak behållit sig till närvarande tid.

Självfsagdt är, att i ett arbete sådant som detta ett och annat kan dragas under diskussion och ompröfning. För min del skulle jag vilja stanna inför några få punkter, som jag haft intresse af att närmare granska.

Jag har redan berört inledningen till kapitlet om organisationen, d. v. s. riksarkivets förhistoria. På tal om de förändringar i ordningar och instruktioner, som tid efter annan ägt rum, kunde förf., kanske oftare än nu skett, ha påvisat motiven härtill. Så t. ex. i de bestämmelser, som finnas införda i kansliordningen af 1661 rörande antikvariesysslan. I kansliordningen af 1626 finnas, såvidt mig kändt är, de första officiella bestämmelserna rörande landets antikviteter. Det heter här i föreskrifterna för arkivsekreteraren, att »der någon rättelse om riksens åliggande eller ock antiquiteter finnes hos privat personer, dem skall han beflita sig om anten in orginali eller åt mindsten visse copier der af att skaffa och lägga det ad acta till rättelse». Bevisligen kom sekreteraren dock aldrig att befatta sig med antikviteterna. Det blef så mycket mindre af nöden, som redan 1630 särskilda antikvarier utnämndes och memorial för dem utfärdades. Dessa antikvarier ställdes sedan som ett slags tjänstemän »vid vårt archivo», såsom det heter. Så småningom få de också här en viss befogenhet öfver de gamla samlingarna. I fullmakten för Stiernhielm som riksantikvarie heter det, att han skall »hafva under sin inspection riksens antiquiteter och hvad gamle saker och handlingar som i vårt riksarchivo förvarade äro». Under efterträdarna utformuleras dessa föreskrifter än närmare, och såsom de finnas angifna i Lars Bureus' fullmakt af 1660 ha de ganska ordagrant influtit i kansliordningen af 1661. Med rikshistoriegrafbefattningen torde förhållandet hafva varit tämligen enahanda.

På tal om extraordinarie accesioner till arkivet nämner förf. i främsta rummet »Vadstena klosters arkiv och bibliotek». Af »vad som härav tillkom riksarkivet och dit öfverlämnades i oktober 1620», som det heter, hänvisas till en förteckning af Peder Månsson Utter. Vadstenasamlingarna omfattade dock, såvidt nu kändt är, ej arkivalier utan bokhandskrifter och modernare tryck, hvilket senare

synes ha härrört från slottets furstliga bokförråd. Man torde därför knappast kunna tala om »vad som härav tillkom riksarkivet» Samlingarna disponerades också för Uppsala, men därvid passade Johannes Bureus på och plockade ut en del antikvariskt material, som han önskade behålla. Det rangerades in bland »antikviteterna» i riksarkivet, och dess föreståndare Peder Månsson lämnade härpå ett öfligt mottagningsbevis.

Rörande leveranser från riksarkivet talar förf. om de afsöndringar, som gjordes till det nyinrättade antikvitetskollegiet. »Enligt kungl. brevet den 15 juli 1668», heter det, »skulle sådana skrifter och acta, som kunde tjäna till 'antiqvitetens illustration' extraderas till antikvitetskollegium. Med anledning av sistnämnda föreskrift avsändes följande år till Uppsala större delen av vad som förut kallats 'gamla archivum', det mesta kvarliggande i sina kistor alltsedan Rasmus Ludvigssons tid. Sändningen mottogs i augusti 1669.» Förf. åberopar härför Hadorphs bref till M. G. de la Gardie den 17 aug. 1669 Det kungliga medgifvandet lär väl dock icke ha afsett öfverlåtelse utan endast lån i vanlig mening, äfven om det sedan fogade sig så att de utlämnade handlingarna kommo att stanna i »långlån» och omsider af låntagaren, såsom så ofta händer, disponeras som egendom. Det heter i det kungl. brefvet, som är stäldt till arkivsekreteraren Runell, »det J emot en skriftelig revers uppå anfordran sådana skrifter och acta, som till antiquitetens illustration kunna tjäna, extraderen, dock så att J först vår troman och riks cantzler heller den som hans stelle förtreder först visen det som på sådant sätt begjeres och fordras.» Såsom lån betraktades ju också dessa öfverlåtelser af arkivsekreteraren Leijonmarck, när han 1693 vid Hadorphs död sökte återförena handlingarna med arkivets samlingar.

Ej heller kan jag biträda förf:s mening, att med anledning af den nu relaterade kungliga föreskriften »avsändes följande år till Uppsala större delen av vad som förut kallats gamla archivum». Redan den 4 sept. samma år stod den första och stora leveransen färdig att »efter hans höggreflige excellens rikscantzlerns order och befallning» afgå till Uppsala. Den omhändertogs för kollegiets räkning af Johan Axehielm och Abr. Tornæus, som ombestyrde själfva transporten. Den 15 i samma månad öfverlätos samlingarna till kollegiet. De omfattade vid pass 70 volymer. Bland dessa möter man arkivets förråd af litterära svenska medeltidshandskrifter. archivi antiqviteter» och »chronones enskilte böker», såsom de kallas, däribland dem, som Bureus tagit undan ur Vadstenabiblioteket 1620, samt efterlämnade verk och litterära samlingar af tidehvarfvets antikvarier. Hvad som däremot enligt det af förf. åberopade brefvet från Hadorph utlämnades »följande år», i augusti 1669, var hufvudstommen af de under kyrkoreduktionen insamlade kyrko- och klosterbrefven. Det heter i Hadorphs skrifvelse: »Ers hgr. Excell:s jackt ankom i lördags med de gamle klosterbref ur cantzliet, hvilka befinnas förutan clostersaker innehafva ibland sig

några concilia et ecclesiastica in orginali, som till historiam ecclesiasticam antiquam lära nog contribuera.» Det kan tilläggas, att kollegiet sedan alltjämt lånade ur arkivets äldre förråd, särskildt urkundssamlingar och lagböcker.

Det är tydligt, att dessa och dylika påpekanden, som kunna göras, i ingen mån förringa det föreliggande arbetets i öfrigt stora förtjänster. Det är så mycket nytt man möter i denna bok, och man har den lugna känslan af att bakom uppgifterna ligger djupgående och samvetsgrann forskning. För den som vill gå vidare i en eller annan del äro här de första uppröjningarna gjorda och säkra hänvisningar gifna. Man slutar boken med det samlade intrycket, att här är ett godt verk utfördt. Severin Berghs »Svenska riksarkivet» kommer att ha sin plats bland uppslagsböckerna.

Vilhelm Gödel.

Sveriges Medeltidslitteratur. Proveniens. Af Vilhelm Gödel. VIII + 319 s. Stockholm 1916. A.-B. Nordiska Bokhandeln. Pris kr. 7,50.

»Habent sua fata libelli.» Äfven böckerna ha sin historia, fängslande och intressant för dem, som rätt förmå att tyda densamma. De förvärfvade bokskatternas öden utgöra ett viktigt moment i ett lands allmänna kulturella utveckling, och forskningen på detta område lämnar ofta värdefulla bidrag till kännedomen om öfriga sidor af den mänskliga odlingens historia.

Med »Sveriges Medeltidslitteratur» har d:r Gödel upptagit en af de förnämligaste forskningsuppgifterna inom den svenska bokhistorien. Om ämnets omfång ger förf. redan i inledningen en föreställning, då han låter »Sveriges Medeltidslitteratur» afse hela »vår litterära alstring under medeltiden i såväl original som öfversättning, såväl på vårt eget som på främmande språk». Mot alltför vidtgående förväntningar reserverar sig emellertid förf. under hänvisning till, att beträffande den latinska medeltidslitteraturen mera ingående förundersökningar helt och hållet saknas, hvarför den af honom lämnade proveniensutredningen i hufvudsak måste inskränka sig till den svenska litteraturen. Själfva framställningen fördelar förf. sedermera på sju kapitel, omfattande dels »öfversikt af handskriftsförråden» och »genetisk granskning» af handskriftsmaterialet, dels redogörelse för »våra medeltidsbibliotek» och deras senare öden fram till tiden för Antikvitetskollegiets inrättande. Arbetet afslutas med ett flertal bilagor samt ett register öfver citerade handskrifter.

Förf:s inledande resumé öfver svenska medeltidshandskrifter erbjuder trots sin öfversiktliga karaktär åtskilligt intresse. Det är i

hufvudsak Kungl. biblioteket, Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek, Lunds universitetsbibliotek samt Linköpings stiftsbibliotek, som komma i betraktande såsom förvaringsorter för vår medeltidslitteratur. I öfriga svenska bibliotek och arkiv återfinnas endast spridda medeltidshandskrifter; detsamma gäller i stort sedt de utländska biblioteken med visst undantag för Kongelige Bibliothek i Köpenhamn och Köpenhamns universitetsbibliotek, som båda inrymma ej obetydliga samlingar af fornsvenska handskrifter. Förf. grupperar materialet efter vissa synpunkter och meddelar upplysande anmärkningar och förklaringar. Utan tvifvel har förf. härvid haft synnerlig hjälp af Uppsala universitetsbiblioteks och Kungl. bibliotekets utförliga beskrifvande kataloger. Till värdefull ledning har naturligtvis dessutom varit Geetes utmärkta »Fornsvensk bibliografi», hvilket arbete man saknar bland förf:s litteraturhänvisningar. Mot förf:s detaljuppgifter kunna här och där några anmärkningar riktas. Sålunda omnämnas t. ex. såsom i Riksarkivet befintliga trenne jordeböcker för Uppsala domkyrka, af hvilka två sedan flera år tillbaka förvaras i Uppsala landsarkiv; de för sagda jordeböcker angifna årtalen äro dessutom felaktiga.

Den »genetiska» granskning förf. i kap. 2 ägnar det medeltida handskriftsmaterialet åsyftar att »i möjligaste mån klargöra handskrifternas tillkomst, deras inre och yttre egenart, deras ålder, härkomst och tillblifningsort». Af litterära handskrifter äro de latinska, såsom att vänta är, de äldsta, tagande sin början med 1300-talets förra hälft, under det att de svenskspråkliga tillhöra tidigast 1300-talets senare del. Original i egentlig mening äro föga talrikt företrädda; förf. påpekar särskildt de af Birgitta själf nedskrifna uppenbarelserna, en originalredaktion af Karlskrönikan, den bekanta Jöns Buddes bok, Olaus Gutos föreläsningsanteckningar från Uppsala universitets första verksamhetsår samt Peder Månssons egenhändiga upptekningar. Förf. framhåller, hurusom den ringa förekomsten af originalutskrifter torde förklaras af den omständigheten, att man, sedan ett koncept blifvit renskrifvet, ej längre ansett sig hafva någon anledning att bevara detsamma. De egentliga verkstäderna för handskriftsarbetet voro naturligtvis klostren, från hvilka särskildt de många svenska öfversättningarna utgingo. Upplysande för handskrifternas historia äro ofta talrika anmärkningar och notiser i själfva handskriften, härrörande dels från skrifvarna, dels från senare ägare. Förf. gifver härå synnerligen intressanta exempel. Man skulle endast önska en systematisk granskning af hela vår medeltidslitteratur från denna synpunkt; otvifvelaktigt skulle på dylik väg kunna erhållas värdefulla bidrag icke blott till den svenska bokhistorien utan äfven till medeltidens svårutforskade personalhistoria.

I afdelningen om »Våra medeltidsbibliotek» kommer förf. in på sin undersöknings centrala uppgift, rekonstruktionen af de äldsta svenska biblioteken. Förf. särskiljer tre olika grupper bland de svenska medeltidsbiblioteken: kyrkobibliotek, klosterbibliotek och en-

skilda bibliotek. Bland kyrkobiblioteken torde endast de vid domkyrkorna hafva nått någon större betydenhet, åtminstone såvidt hittills tillgängliga sporadiska upplysningar gifva vid handen. Mer omfattande voro utan tvifvel klosterbiblioteken, framför allt franciskanermunkarnas i Stockholm och birgittinordens i Vadstena. Hvad det senare biblioteket beträffar, var det utan all gensägelse vår medeltids största, och från detsamma härstamma de viktigaste delarna af Sveriges ännu bevarade medeltidslitteratur. Förf. har på denna punkt tillåtit sig större utförlighet än eljest och meddelar flera nya forskningsrön af intresse. Rörande medeltidens enskilda bibliotek har förf. kunnat stödja sig på Collijns' »Svenska boksamlingar under medeltiden». Vi känna åtskilliga framstående bokvänner, särskildt från medeltidens senare skede; bland de af förf. nämnda kunna framhållas Uppsalakaniken Hemming och lektorn vid Stockholms dominikanerkloster Klemens Ryting. Det är emellertid helt naturligt, att det här i regeln endast rör sig om boksamlingar af de mest blygsamma mått.

Man har all orsak att vara förf. tacksam för den här lämnade, otvifvelaktigt på omfattande studier byggda öfversikten öfver våra svenska medeltidsbiblioteks bestånd. Starkare än eljest får man dock på denna punkt det intrycket, att det afgörande steget framåt ännu icke tagits af forskningen inom vår äldsta bok- och biblioteks-historia. Vetandet på hithörande områden måste alltjämt få karaktären af lösa notiser, såvida ej den fasta och bärande grundvalen en gång för alla blifvit lagd. Hvad som framför allt kräfves, är en uttömmande granskning af vårt medeltida bokförråds proveniens, d. v. s. en i möjligaste mån fullständig rekonstruktion af de olika medeltidsbiblioteken från synpunkten af hvad som af dess samlingar blifvit till vår tid bevaradt. Först då denna undersökning blifvit verkställd, kunna de mångfaldiga andra problem, som möta forskaren, med fördel upptagas till behandling. Det är att hoppas, att förf:s sakkunskap inom ej alltför aflägsen framtid skall komma också denna viktiga arbetsuppgift till godo; en anmärkning af förf. rörande Vadstena klosterbibliotek ger särskild anledning till en dylik förmodan.

Arbetets följande afdelningar stå i ett mera lösligt sammanhang med förf:s egentliga ämne. Ett kapitel ägnas »kyrkoreduktionen och medeltidsbiblioteken», i tvänne kapitel behandlas reformationstidens bok- och arkivväsen och slutligen upptages det sista och utförligaste kapitlet af en skildring af antikvitetsverksamheten intill tiden för Antikvitetskollegiets inrättande. Det skulle föra för långt att här närmare ingå på de många i och för sig högst intressanta frågor, som af förf. beröras. Beträffande det svenska arkivväsendets historia kan numera hänvisas till Severin Berghs grundläggande arbete »Svenska Riksarkivet».

S. T—g.

Öfversikt af i Finland under år 1915 utkommen historisk litteratur.

Den i Finland fortfarande rätt ifrigt omhuldade medeltidsforskningen har under det förflutna året erhållit ett viktigt tillskott i tryckt källmaterial genom att statsarkivarien d:r R. Hausen utgifvit ett andra band af sitt stora urkundsverk »Finlands Medeltidsurkunder».[1] Bandet, som omfattar tidrymden 1400—1430, innehåller 762 nummer, hvaraf dock en del blott refererade, med hänvisning till tidigare publikation i tryck. Af de öfriga äro ett betydande antal aftryckta enligt Sv. Diplomatarium, Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch m. fl. publikationer, hvarför förut helt och hållet otryckta diplom i denna del äro jämförelsevis fåtaliga. Den senaste tidens Vatikanforskning har emellertid kunnat tillgodogöras för verket och äfven tillfört detta åtskilliga otryckta akter. Anmärkningsvärd är den stora massan plattyska handlingar, vältaligt vittnande om hanseaternas stora inflytande. Betecknande är, att ingen i Svearike, konung Erik icke ens undantagen, längre vid korrespondens med hansestäderna begagnade sig af något annat språk än plattyskan, förutom kyrkans män (Åbobiskopen), som ännu framhärdade i att skrifva på latin. Förbindelserna med hansan och handeln med Ryssland, jämte de svårigheter denna hade att bekämpa, äro ock de sidor af tidsskedets historia, som genom denna volym klarast belysas. Mindre nytt erfar man om kyrkans ställning och den bekante biskop Magnus Tavasts förhållanden; dock fäster man sig vid en synbar sträfvan hos honom att verka för ordningens upprätthållande och beifrande af förbrytelser. — Bandet skiljer sig till sin typ från det föregående endast genom att källbeskrifningarna under rubrikerna ställvis gjorts något vidlyftigare. Det är i likhet med detta försedt med ett vidlyftigt person-, sak- och ortsregister.

Docenten vid Petrograds universitet K. Tiander redogör i en uppsats i Finsk Tidskrift för nyare forskningsresultat rörande »Varägerna», fogande därtill en rad beaktansvärda egna synpunkter.[2] Uppsatsen äger framför allt förtjänsten att lämna en inblick i de nyaste ryska forskningarna på området (»varäger» identifieras med uppsvear, »rus» med götar o. s. v.).

Docenten i arkeologi d:r J. Ailio, hvars forskningar på senaste tid riktat sig på att med tillhjälp af den arkeologiska forskningen utvinna nya resultat ur de historiska källornas uppgifter rörande den svenska eröfringen af Finland och kampen om landet mot novgoroderna, har i tidskriften »Historiallinen Aikakauskirja» infört en uppsats benämnd »Novgorodernas tåg till Tavastland år 1311» (s.

[1] Finlands Medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen, II. 594 sid. Helsingfors 1915.
[2] Finsk Tidskrift. 1915, t. 79, s. 435—449.

337—346). Fästande uppmärksamheten vid att de ryska krönikorna ännu långt ifrån kunna anses uttömda för belysandet af Finlands medeltidshistora, hänvisar han därjämte på, att uppgifterna i Henrik Lettens annaler rörande striderna mellan de tyska ordensriddarna och novgoroderna i Östersjöprovinserna innehålla mångt och mycket, som kan tjäna till belysning af förhållandena i Finland. Särskildt påpekar han, att det i denna källskrift om krigstågen i allmänhet uttryckligen heter, att de företogos vintertid, då kölden isbelade sjöar och floder och därigenom möjliggjorde hastiga öfverfall, i det krigsfolket till häst och i släde då kunde färdas snabbt, oförmodadt uppträda på en plats och därpå åter lika hastigt försvinna. Häraf och af en del andra omständigheter sluter han, att novgorodernas stora tåg till Tavastland 1311, ett af de betydelsefullaste under den långa kampen om herraväldet öfver de västfinska stammarna, äfven företagits vintertid. Allt tyder, förmenar han på, att med krigståget förenades ett mer än vanligt viktigt politiskt syftemål. Genom slutsatser rörande ortsnamnen i den ryska krönikan, som är den enda källan för händelsen, kommer han till en lokalisering af novgorodernas färdväg, som verkar öfvertygande. I öfrigt anser han intet tvifvel råda om, att den borg som förgäfves belägrades var den invid Haga i Janackala socken belägna, d. v. s. den äldre svenska tvångsborgen i Tavastland. Till den sannolikt redan nu befintliga större borgen — Tavastehus — kommo troligen novgoroderna aldrig, uppehållna som de blefvo vid den ännu i bruk varande äldre, sydligare belägna befästningen. Dennas otillgängliga, på en hög klippa belägna hufvudborg motstod alla anlopp, medan förborgen, öfvergifven af sin svenska besättning, förstördes af angriparna.

I den litterära och populärvetenskapliga finska månadsskriften »Valvoja» (»Historiallinen Aikakauskirja»» är nämligen en rent historisk tidskrift, som dock samtidigt vill vända sig till fackmännens trängre krets och till en mycket vidsträckt allmänhet) har samme författare publicerat en uppsats om »Finlands äldsta eröfring och de samtida borgarne» (s. 477—491), hvari han genomgående vänder sig mot de åsikter, som uttalats af d:r J. Rinne i dennes arbete om Finlands medeltida stenfästen, omtaladt i senaste års öfversikt härstädes. Synnerligast är det borgarnas datering d:r Ailio funnit felaktig; beträffande det nyssnämnda Haga fäste håller han sålunda före, att det måste ha uppförts af svenska missionärer eller biskopen i Åbo inom loppet af 1200-talets förra hälft och sålunda icke kan ha varit det under Birger Jarls tåg uppbyggda. Detta skulle i stället redan ha förlagts till den plats, där senare Tavastehus återfinnes.

Rörande reformationsepoken föreligga tvenne studier af d:r K. I. Karttunen, »Die Königswahl in Polen 1575»[1] samt »Några ord om den liffländska frågan och Sveriges Östersjöpolitik vid midten af

[1] Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B, h. XII: 2—4. 95 sid. Helsingfors 1915.

det sextonde århundradet».[1] Den förra skriften sträfvar att med anlitande af en del nya vatikanska källor kasta nytt ljus öfver det nämnda polska konungavalet, utan att dock djupare inträngа i därmed sammanhängande frågor. Johan III:s chanser ha enligt förf. icke nämnvärdt förändrats sedan 1573; dock afstå hans förespråkare nu från att söka medhåll hos protestanterna, hvilket synbarligen länder dem till fördel. De största utsikterna ha från början habsburgarna, hvilka dock oklokt försvaga sin position genom att splittra sina anhängare på olika kandidater. Tvänne förut otryckta vatikanaktstycken återgifvas in extenso såsom bilagor. Den senare lilla studien utgör ett försök att bedöma den svenska östersjöpolitikens första stadier ur en ny och självständig synpunkt. Redan det ringa omfånget anger emellertid, att förf. föga kunnat ägna frågan en mera ingående behandling. En del främmande källmaterial har för ändamålet anlitats, hvaremot åtskilliga viktigare nordiska källskrifter synas af honom ha lämnats oanvända.

Till storhetstiden hänför sig en akad. afhandling af C. M. Schybergson med titel »Per Br he och Åbo akademi».[2] Förf. utreder tillgången vid det nämnda lärosätets stiftande, skildrar dess första organisation samt de förhållanden, under hvilka det till en början kom att utveckla sig, i den mån dessa rönte inflytande af Brahes mer eller mindre direkta ingripande som akademins öfverhufvud och sedermera utnämnda kanslär. Rörande universitetets tillkomst bekräftar han den gängse uppfattningen, att äran häraf egentligen tillkommer Brahe, om också icke själfva idén ursprungligen varit hans. Anländ till Åbo i november 1637 trädde han i underhandling med domkapitlet och lät synbarligen med afsikt initiativet utgå från detta. I de inlagor, med hvilka han emellertid på kraftigaste vis stödde saken hos regeringen, framhöll han som främsta skäl för akademiens grundande behofvet att erhålla landets egna »infödde» för den andliga och världsliga förvaltningens handhafvande. De erfarenheter, han under en vidsträckt resa i landet gjort om att bringa detta på en högre kulturståndpunkt och hvilka han framlade i en berättelse till rådet 1638, föranledde också detta att fatta beslut i önskad riktning. Tack vare ytterligare energiskt pådrifvande från hans sida kunde den nya akademien invigas så snart som i juli 1640. Det egendomliga sakförhållande, att Brahe därpå i sex års tid fick handhafva kanslärs funktioner utan att därtill vara officiellt utnämnd, förklarar förf. därmed, att planerna på ett »consistorium generale», som skulle få sig ombetrodt högsta inseendet öfver undervisningsväsendet i hela riket, just då dryftades. De statuter, som under Brahes tid utarbetades för akademien, de s. k. »braheska konstitutionerna», vunno aldrig högsta stadfästelse, af den orsak, att de tillförsäkrade universitetet en än vidsträcktare domsrätt, än de som

[1] »Sananen Liivinmaan kysymyksestä ja Ruotsin Itämeren takaisesta politiikasta 16 vuosisadan keskivaiheilla». 17 sid. S:t Michel 1915.
[2] Del I, 192 sid. Helsingfors 1915.

1655 stadfästes för Uppsala medgåfvo detta lärdomssäte. Det var från Åbo hofrätt det starkaste motståndet mot de nya statuterna nu förspordes. Men det märkliga förhållande ägde under den följande tiden rum, att de underkända statuterna i en del afseenden i alla fall tillämpades, oaktadt de karolinska blifvit fastställda såsom officiellt gällande. Per Brahes styrelse af den nya honom anförtrodda akademin var välvilligt patriarkalisk med rätt mycket personligt ingripande synnerligast i befordringsfrågor, i åtskilliga fall under gynnande af vissa favoriter. Äfven sökte han verka reformerande på studierna vid högskolan, utan att dock på detta för honom mera främmande område lyckas åvägabringa varaktiga resultat.

Fil. mag. L. Lindström lämnar en del »Bidrag till Åbo stads ekonomiska historia under frihetstiden»,[1] skildrande det handelsidkande borgerskapets svårigheter under de tryckta tiderna närmast efter Nystadsfreden äfvensom dess bemödanden att beröfva de talrika ryska handelsmän och marketentare, som under ofredstiden innästlat sig, deras handelsrättigheter. Belysande för tidens ekonomiska lif äro äfven striden om Sastmola marknadsplats, hvilken staden 1765 förlorade till Björneborg, samt den långvariga konflikten med fiskköpareämbetet i Stockholm om rätten att inköpa fisken i Åbo skärgård, hvilken strid slutade till Åboborgarnes förmån. Slutligen lämnar förf. intressanta uppgifter rörande stadens utrikeshandel, påpekande att den efter ett tidigare konstladt uppsving från och med 1700-talets slut befann sig i starkt nedåtgående.

Vicebibliotekarien d:r A Hultin har likaså i Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och uppsatser publicerat en studie öfver »Frihetstidens litteratur- och lärdomshistoria i Finland»,[2] fortsättande en tidigare framställning af litteratur- och lärdomshistorien under den lutherska ortodoxiens tidehvarf.

Doc. M. Ruuth har i en volym innehållande icke mindre än sju afhandlingar på finska behandlat de pietistiska och herrnhutiska rörelserna i Finland under 1700-talet.[3] Talrika aktstycken äro bifogade texten.

Af betydande intresse är en visserligen något kortfattad undersökning af doc. G. Suolathi rörande »Ståndscirkulationen och de ekonomiska förhållandena inom Finlands prästerskap på 1700-talet».[4] Förf., hvars märkliga forskningar inom området för prästerskapets historia och dettas betydelse för den kulturella utvecklingen redan i tidigare öfversikter påpekats, framhåller i sin uppsats vikten af att känna prästerskapets ekonomiska förhållanden och dess sätt att

---

[1] Sv. Litteratursällskapets Förhandl. o. Upps. 28, 1914 (Helsingfors 1915), s. 314—393.
[2] A. a., s. 229—313.
[3] Ur de religiösa rörelsernas historia i Finland. Urkunder och forskningar. Första bandet. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar, XII: 1. 457 sid. Helsingfors 1915.
[4] Historiallinen Arkisto 25 (Helsingfors 1915), 17 sid. (på finska).

hushålla med sina tillgångar för att rätt förstå den roll det spelat i kulturarbetet. Han betonar, att på 1700-talet olikheterna i förmögenhetsställning inom detta stånd voro anmärkningsvärdt stora. En djupare inblick häri har erhållits genom granskning af till ett antal af öfver 500 bevarade bouppteckningar efter aflidna präster. Ett egentligt prästproletariat har han sålunda funnit endast bland adjunkternas och kaplanernas leder, där fattigdomen visat sig ha nått en höjd som oftast nedtryckt dessa själaherdar på deras små boställen till allmogens nivå. (Endast 17 % ha efterlämnat egendom till mer än 500 riksdalers värde.) Af dem var en öfvervägande del utgången ur dylika fattiga prästhem eller direkte ur allmogens midt, till hvilken också deras barn ej sällan återvände. Ur dessa fattiga kaplans- och adjunkthem ha därför i allmänhet ej några mera betydande prästsläkter utgått. Om de fattiga teologernas svårigheter under studietiden vid akademin och sedermera efter aflagd prästexamen meddelar förf. åtskilliga belysande drag, äfven berörande den brydsamma belägenhet i hvilken de esomoftast ställdes, då af dem kräfdes, att de skulle gifta sig med företrädarens änka eller äldsta oförsörjda dotter — i sitt eget, församlingens och de efterlefvandes intresse. Konkurrensen på prästbanan tilltog härtill mot århundradets slut starkt, så att en präst då kunde få vänta 20—30 år efter studentexamen, innan han kom sig till ordinarie tjänst, medan detta vid århundradets midt i genomsnitt dragit om endast 6—7 års tid. — Ofvanom detta prästproletariat stodo de kyrkoherde- och kaplanshem, som företrädde ståndets medelnivå; men också här finner man, att i det närmaste 50 % af boförteckningarna uppvisa ingen eller så godt som ingen behållning efter afdrag af skulderna. Nämnvärd kapitalbildning har alltså inom detta samhällslager på denna tid ej förekommit. Gjorda besparingar förvandlades i husgeråd och oundgängliga förnödenheter och den traditionella gästfriheten slukade stora summor. Varsamhet gentemot församlingsborna vid indrifvandet af kyrkotionden ansågs äfven på sin plats för att vid dödsfall försäkra den efterlefvande familjen om sockenbornas hjälpsamhet. Denna påräknade välvilja från församlingens sida mot de efterlefvande blef äfven en af de verksammaste orsakerna till uppkomsten af den bekanta företeelsen, att kyrkoherdebefattningar ofta från far till son innehades af medlemmar af samma släkt. Förf. uppräknar flera exempel härpå, anförande fall, då kyrkoherdegäll innehafts af söner eller mågar med eller utan afbrott ända till tvåhundra år och synnerligen ofta i flera än tre led. — Slutligen gör förf. gällande, att landets mest betydande prästsläkter haft sitt upphof i män, som utgått ur de större affärsmännens, det förmögnare borgerskapets och de rikaste böndernas kretsar, en onekligen särdeles märklig iakttagelse. Icke så få härstammade från förvaltare på de adliga förläningarna under 1600-talet. Också visade medlemmar af dessa släkter en anmärkningsvärd ekonomisk begåfning, ofta yttrande sig i lifligt intresse för införande af förbättringar och nya metoder framför allt inom jordbruket i de

trakter där de verkade. Såsom slutsats fastslår han, att allt, som inom prästerskapet på denna tid förefanns af högre bildning och ovanlig ekonomisk duglighet, hade sitt upphof i samhällslager, hvilka voro i besittning af kapital såsom alstrare af dessa företräden.

I en uppsats på finska har doc. A. R. Cederberg behandlat »Borgå, Helsingfors och Uleåborgs städers kamp om stapelrättigheten åren 1743—1744».[1] Då genom freden i Åbo östra Finlands stapelstad Fredrikshamn frångått riket, sökte Borgå stads riksdagsombud förvärfva sin hemstad den lediga stapelrätten för Savolaks och Karelen. Häremot uppträdde dock Helsingforsombudet och föreslog en sammanslagning af Helsingfors och Borgå, hvarförutom saken komplicerades genom att Uleåborgs riksdagsrepresentanter äfven uppträdde på skådebanan och påyrkade stapelrättighetens förlänande åt sin stad. Den invecklade frågan löstes först genom att en ny stapelstad — Lovisa — för östra Finland anlades.

Till de ännu östligare delar af landet, som i de två senaste fredssluten afträdts till Ryssland — »Gamla Finland» — hänför sig en uppsats af lyceilektorn J. M. Salenius om »Domstolarna och rättegångsväsendet i Gamla Finland åren 1721—1812» (på finska).[2] Egendomlig är den mängd af olika slags domstolar som förekom, medan målen samtidigt voro jämförelsevis få. Vid en del var rättsspråket ryska, vid andra tyska, vid andra åter svenska, hvarvid tyskan dock mot århundradets slut trängde ut svenskan från den ena rätten efter den andra. Domare och ämbetsmän förforo godtyckligt och mottogo gåfvor. Men den omständigheten, att landet tid efter annan berestes af extraordinarie kommissioner, hvilka, sammansatta af framstående jurister, utförde ett dugligt arbete, äfvensom att de ordinarie domstolarna ändock afkunnade sina domar under hänvisning till de gamla svenska lagarna, bevarade i alla fall, menar förf., rättsbegreppen oförkränkta i dessa trakter, där skilda språk, nationaliteter och kulturer så egendomligt voro blandade om hvarandra.

En del märkliga aktstycken belysande 1808 års historia i Finland ha publicerats af prof. U. L. Lehtonen, utgörande 5 nummer, försedda med en inledande text på finska af utgifvaren.[3] Samtliga äro de »framställningar till kejsar Alexander I rörande Finland», originalen befintliga i utrikesministeriernas arkiv i Petrograd och Paris. Det anmärkningsvärda med dem är, att de äro uttryck för tankar och sträfvanden hos män, som redan före kriget eller jämförelsevis tidigt under dess gång af egen drift eller på uppfordran med önskningsmål vändt sig till den ryska makten för att af denna utverka åtgärder till Finlands bästa.

I en uppsats i Finsk Tidskrift[4] har rektor E Hornborg upptagit till behandling d:r A. Grades i denna tidskrift aftryckta studie

---

[1] Hist. Arkisto 25, n:r 5, 16 sid. (på finska).
[2] A. a., n:r 3, 19 sid., en bilaga.
[3] A. a., n:r 6, 56 sid.
[4] Gustaf IV Adolf och Runeberg, Finsk Tidskr., t. 79 (1915), s. 401—409.

öfver Runebergs teckning af Gustaf IV Adolf i dikten »Konungen». Han erkänner, att Grade i många afseenden haft rätt i sin kritik, men häfdar uppfattningen, att Runebergs dikt trots allt måste anses äga »ett visst mått af inre, symbolisk sanning» och att skalden »i stort sedt träffat rätt, om ock hans teckning är ur saklig synpunkt förvrängd till oigenkännlighet».

En stadshistoria har ytterligare tillkommit till de tidigare: Kristinestads historia, utgifven af anonym författare i icke fullt afslutadt skick.[1] Förf. skildrar med förkärlek stadens öden under 1600- och 1700-talen — »Christina», som den länge och väl benämndes, uppkallad snarare efter Per Brahes första gemål Kristina Katarina Stenbock, än efter drottningen med detta namn. Det kulturhistoriska behandlas af förf. på ett intresseväckande sätt, och större utrymme har därjämte ägnats åt stadens kamp mot bondeseglationen, hvars dragning direkt till rikshufvudstaden förbi de mindre sjöstäderna af styrelsen befordrades, äfvensom åt de österbottniska städernas gemensamma kamp mot stapeltvånget vid frihetstidens riksdagar. Till de icke så alldeles få svagheter boken företer kan föras behandlingen af hela 1800-talet i stadens historia.

En undersökning, som ehuru tryckt redan 1914 i detta sammanhang ej bör förbigås, är en af arkivtjänstemannen mag. S. Dahlström i tidskriften Hembygden publicerad uppsats benämnd »Anteckningar om militära boställen 1681—1809».[2] Förf., som framför allt vill rikta de yngre forskarnes uppmärksamhet på de mångahanda forskningsuppgifter indelningsverket och den indelta militärens förhållanden på boställena erbjuda, redogör öfversiktligt för systemets goda och dåliga verkningar i kända hänseenden. Större uppmärksamhet ägnar han byggnadssättet på militieboställena, rörande hvilket åtskilliga byggnadsplaner återgifvas. I frågan, huruvida de indelta officerarna i tillbörlig grad beflitat sig om jordbruket på sina lägenheter, intar han den ståndpunkten, att öfverhufvud befälet inom Finland — mer måhända än i Sverige och mer än man i allmänhet antagit — visat håg och sinne för landtbrukets bedrifvande på sina gårdar.

Inom provins- eller kanske rättare stamhistoriens område ha en del skrifter sett dagen, däraf en särdeles anmärkningsvärd. Först bör dock omnämnas en ny del af hofrättspresidenten I. Fellmans stora urkundspublikation »Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och lapparne» utgörande seriens fjärde och sista del.[3] I bandet ingå isynnerhet aktstycken rörande lapparnes beskattning till förmån för Sverige, Norge och Ryssland alltsedan 1300-talet.

Till samma art hör äfven en undersökning af öfverläraren P. Toikka med rubriken »Det novgorodska Karelens historia» och be-

---

[1] Kristinestads historia, på stadens eget förlag, Kristinestad 1915. V + 478 sid.

[2] Hembygden 1914 (h. 6—8), s. 81—136.

[3] Äfven ingående i Suomalainen Tiedeakatemias skrifter (Toimituksia). 440 sid. Helsingfors 1915.

handlande det egendomliga och länge omstridda gränsområdet mellan svensk-finländsk och rysk civilisation, trakterna rundtom Ladoga utgjorde.[1] Ingående och med anlitande af ett omfattande källmaterial utreder förf. den invecklade frågan om beskattningsförhållandena inom republiken Novgorods område och synnerligast inom den del däraf, som senare gick under namnet Keksholms län. Han ansluter sig till åsikten, att namnet »pogost» ursprungligen betecknat ett gammalt novgorodskt skatteuppbördsområde, för vilken åsikt han ytterligare anför intressanta bevis. Pogost återgafs på finska med »kihlakunta», på svenska med »gislalag» eller »härad», hvilket tyder på att pogostindelningen sammanföll med det gamla karelska häradsskiftet. Äfven pogosternas underafdelningar, »voloster» (mindre) och »perevarer» (större), härleder förf. ur ryska begrepp, speciellt betonande, att det senare ordet ej kan uppkonstrueras ur finska språket, utan har sitt upphov i en inom skilda delar af Novgorods område öflig beteckning för skatte- eller tingsgästningsdistrikt. Äfven skatteenheterna och skatteobjekten samt öfriga brukliga termer erhålla i denna viktiga undersökning ny belysning.

Af större betydenhet är emellertid ett omfattande och i många hänseenden märkligt arbete på den egentliga stamhistoriens fält af doc. V. Voionmaa, utkommet på finska under titeln »Finlands karelska folkstams historia».[2] Det ställer sig omöjligt att i en kortfattad öfversikt som denna lämna en ens närmelsevis tillfredsställande redogörelse för ett till sitt ämne så ovanligt och för läsaren rikligt gifvande arbete som d:r Voionmaas.[3] Endast några korta antydningar om innehållet må här finna plats. Förf. inleder sitt arbete med att påpeka, att karelarne i sina samhälleliga förhållanden till jämförelsevis mycket sen tid bevarat en mängd primitiva drag. hvilka sätta forskaren i tillfälle att göra slutsatser rörande kulturutvecklingens förlopp inom denna finska stam sedan mycket långt tillbaka liggande tidrymder. Tidigast bosatta vid den nu igentorkade vattenväg, som mellan Viborg och Keksholm ännu i historisk tid förenat Finska viken med Ladoga, exploaterade karelarne som jägare och fiskare mycket vidsträckta obebyggda områden i nuv. östra Finland, från hvilka de bl. a. utträngde sina medtäflare tavasterna, och öfver hvilka de sedermera så småningom såsom svedjebrukare utbredde sig. Förf. kommer äfven han såsom Toikka till den åsikten. att de här förefintliga »gislalagen» och »pogosterna» (sv. »härad») varit gamla skatteuppbördsområden, men därjämte äfven religiösa sammanslutningar, hvarförutom ett af de till Sverige 1323 anslutna häraderna — Äyräpää — alldeles tydligt bär spår af ett ursprungligt släktskapsförband. Intresseväckande äro förf:s iakttagelser rörande det slag af besittningsrätt först jakten, sedan svedjebruket

---

[1] Hist. Ark. 25, n:r 4, 46 sid., på finska.

[2] Suomen karjalaisen heimon historia. 543 sid. Folkupplysningssällskapets förlag, Helsingfors 1915.

[3] Ett af förf. själf gjordt sammandrag af arbetets innehåll ingår i Historisk Tidskrifts för Finland tredje häfte för i år.

alstrade. Under en äldre period, då jakten utgjorde hufvudnäringen — »pälsverksperioden» som han kallar den —, ägdes skogslotter såsom jaktdistrikt af enskilda personer, och spåren häraf, såsom ock spåren af det beskattningssätt, hvilket sålunda uppstod, bevarades som kändt till relativt sen tid. Under »svedjeperioden», som af förf. skildras med största skarpsinne och med utomordentlig sakkännedom, erhöll jorden värde ur en helt annan synpunkt; hufvudvikten kom nu att hvila på det arbete, som på den nedlades; den fick sitt värde af svedjemannens yxa. Märkligt är, att ett regelbundet skiftesbruk vid svedjandet genomfördes. En följd af den lefvande kraftens betydelse på detta kulturstadium var, att hvarje manlig familjemedlem tillerkändes lika arfsrätt i det gemensamma boet, således som följd häraf sonen lika med fadren, ett onekligen intressant förhållande. Härunder stadgades småningom besittningsrätten till den bebrukade jorden, en process, som påskyndades genom den af Gustaf Vasa införda beskattningen efter gårdatal. Stora släktgårdar och släktbyar funnos dock ännu länge. likasom allmänningar för större samfälligheter, i en senare tid tagna i besittning af kronan. Härmed kommer förf. in på den karelska familjens historia, i fråga om hvilken han är i tillfälle att framlägga särdeles märkliga resultat. En följd af den fysiska arbetskraftens uppskattning såsom värdealstrare var bl. a. att alla för en familjs uppehälle arbetande män ansågos äga lika arfsrätt till dess ägodelar — något som äfven gällde vid familjen fästa ursprungligen främmande arbetare —, hvaremot bortflyttande söner förlorade sådan. Det vanliga var emellertid länge, att söner och mågar förblefvo kvarboende på gården, hvilket gaf upphof åt de för Karelen utmärkande »storfamiljerna» eller släktfamiljerna, talrika ännu i början af 1800-talet, och hvilka kunde uppvisa ända till ett sjuttiotal personer boende i samma stuga. — Det förblir emellertid fåfängt att på några rader söka gifva en föreställning om d:r Voionmaas synnerligast på denna punkt särdeles fängslade och på synpunkter rika framställning. Ty han har i sin bok icke blott systematiserat en mängd tidigare tillgängligt vetande, utan äfven, som redan antydts, förmått framlägga en betydande mängd intresseväckande och för kännedomen om den karelska folkstammens historia och säregna kulturutveckling epokgörande nytt. Den enda anmärkning, som från fackmannahåll riktats mot förf., har varit, att en större förtrogenhet med forskningen rörande öfriga finska stammars språk och kultur skulle satt honom i tillfälle att anlägga ytterligare fruktbringande synpunkter och att i en del fall ernå än oanfäktbarare resultat. Men sådant arbetet utfallit, kan man knappast annat än förena sig med en önskan, som uttalats af en anmälare i Hist. Aikakauskirja, nämligen att det vore förtjänt af att öfverflyttas till ett större kulturspråk för att åtminstone delvis blifva tillgängligt äfven för en annan läsekrets, än den — visserligen med en speciell receptivitet utrustade — det för närvarande vänder sig till.

Snarast till den biografiska litteraturen hör ett prydligt upp-

slagsverk öfver Wasa hofrätts tjänstemän,[1] utgifvet af hofrättsnotarien H. J. Boström. De med omsorg utarbetade, rätt vidlyftiga biografierna ha förts fram ända till år 1914 och åtföljas af ett betydande antal porträtt i texten.

Beträffande Finlands historia efter 1809 föreligga slutligen åtskilliga publikationer.

En skrift af undertecknad om Gustaf Mauritz Armfelt i Sverige och Ryssland åren 1810—1811[2] har redan i denna tidskrift varit föremål för ett utförligt omnämnande (årg. 1915, s. 118—120). Här må endast tilläggas, att en kritiker och sakkännare, prof. Lehtonen, framkommit med tvifvelsmål rörande de af mig meddelade brefvens absoluta äkthet, uttalande förmodan, att vissa egendomligare ställen i de bevarade afskrifterna kunnat vara frukten af i bestämd afsikt företagna interpolationer.

Prof. C. v. Bonsdorff har i Finsk Tidskrift publicerat en uppsats om »Kejsar Alexander I och finska officerskåren», hvilken erbjuder ett icke ringa intresse.[3] Förf. redogör för de omständigheter under hvilka det kejserliga manifest af den 27 mars 1810 utfärdades, som tillförsäkrade befäl, underbefäl och civila tjänstemän fortsatt åtnjutande af löner och boställen, änkor och faderlösa pensioner o. s. v. och hvilket dikterats af kejsarens önskan att stärka de band, som fäste officerarna vid deras hemland och därigenom äfven »se den finska nationens politiska existens befästas och utvägarna till dess välstånd tillväxa». De stora förmåner, som härmed tillförsäkrades det militära ståndet, väckte, såsom framgår af bref växlade mellan åtgärdens främste tillskyndare den kände gustavianen J. F. Aminoff och andra f. d. officerare, ett visst ogillande inom en del af allmänheten i Finland. Icke heller syntes den till en början förmå verka i den afsedda riktningen att locka till öfverflyttning finska officerare, som kvarstannat i eller sökt sig öfver till det gamla moderlandet, hvilket åter gaf anledning till misstämning hos Aminoff och hans meningsfränder. Ett icke ringa antal återvände dock med tiden till Finland, i synnerhet efter den s. k. finska nationalmilitärens upprättande 1812; åtskilliga gingo under dessa år i rysk tjänst. däribland halftannat tiotal af dem, som kämpat med i kriget 1808—1809. Det frikostiga bemötande, som i Sverige kom där kvarstannande officerare vid arméns f. d. finska fördelning till del, behandlas af förf. utförligt.

F. d. senatorn Aug. Hjelt har utgifvit en volym innehållande »Finska regeringskonseljens och senatens underdåniga berättelser af åren 1812 och 1816 om Finlands ekonomiska tillstånd, förvaltning och rättskipning», jämte en del andra senatens verksamhet samt

[1] Wasa Hofrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän samt hofrätten underlydande lagmän och häradshöfdingar 1776—1914. Biografiska anteckningar af H. J. Boström. 354 sid. Helsingfors 1915.

[2] Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Bd. LVII. 1914—1915. Afd. B. N:o 4. 34 sid.

[3] Finsk Tidskr. (1915), t. 79, s. 229—249.

Finlands statshushållning och samhälleliga förhållanden berörande riktigare aktstycken från och med år 1808.[1]

På grund af offentligt uppdrag och enligt beslut fattadt af Finlands senat år 1909 har doc. K. W. Rauhala arbetat med författandet af senatens historia under de hundra år, som förflutit sedan dess stiftande år 1809. En första del af arbetet, sträckande sig till 1859, utkom senaste år.[2] Då en svensk upplaga däraf ursprungligen äfven afsetts, kan ett vidlyftigare omnämnande af bokens innehåll tillsvidare lämnas därhän. Nämnas må endast, att förf. fattat sin uppgift sålunda, att han i hufvudsak följt gången af de viktigaste ärendenas behandling inom den finländska styrelsen.

Ett bidrag till Finlands ekonomiska historia vid midten af 1800-talet utgör en akademisk afhandling om »Sågverksindustrien och utförseln af sågade trävaror under 1840- och 1850-talen», författad af d:r J. T. Hanho.[3]

Ett intressant bidrag till belysning såväl af Finlands inre historia vid midten af det gångna århundradet som i synnerhet af universitetslifvet vid ifrågavarande tidpunkt utgör en undersökning af prof. frih. E. G. Palmén[4] rörande »Uppkomsten af 1852 års universitetsstatuter» (på finska). Förf. afser framför allt att framhäfva den inverkan samtida händelser direkt utöfvade på den slutliga affattningen af de statuter, som 1852 fastställdes för universitetet och hvilka alltjämt i stora delar fortfara att gälla. Redan de 1828 fastställda äldre statuterna hade i någon mån burit prägeln af att ha uppgjorts med ryska universitetsförhållanden för ögonen, och efter 1830 blef denna inverkan af yttre förhållanden på den behandling den akademiska ungdomen fick röna allt märkbarare. Misstron mot denna ungdom ökades, och då i början af 1848 en militärperson, general Nordenstam, utnämndes till vicekansler, erhöll han mycket bestämda föreskrifter att noga öfvervaka studentungdomen och lifvet vid högskolan. Enligt sin instruktion skulle han ägna en ständig uppmärksamhet åt den allmänna sinnesstämningen bland såväl »H. H. Lärare, som Studenterne, samt vid varje lämpligt tillfälle erinra dem att, ehuru varande sanna Finnar, de ej någonsin böra glömma det de jämväl äro Hans Kejserliga Majestäts undersåtare». I Finland var man emellertid okunnig om, att N. i mycket hög grad företrädde monarkens person och af denne åhvälfts ett stort ansvar, hvarför den bland studenterna rådande ytterligt själfsvåldiga andan fortfor att taga sig uttryck i synnerligen bullersamma upptåg. Men den nye vicekanslern förlorade härunder tålamodet och lyckades åväga-

---

[1] Todistuskappaleita Suomen historiaan, utg. af Finska Hist. Samfundet, vol. VII. XIV + 276 sid. Helsingfors 1915.

[2] Keisarillinen Suomen Senaatti 1809—1909. I 381 sid. Helsingfors 1915.

[3] Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla («Forskningar rörande skogsvården i Finland under 19:de årh.»). I. 197 sid. Helsingfors 1915.

[4] Hist. Ark. 25, n:r 1, 40 sid.

bringa en kommitté, hvars förslag till nya stadganden under intrycket af nya studentuppträden och liknande händelser i Ryssland i juni 1850 godkändes till efterrättelse. Vicekanslerns rätt att »vidtaga sådana disciplinära åtgärder, som kunna anses nödiga och ändamålsenliga till vidmakthållande och upphjälpande af ordning och goda seder» preciserades, hans straffrätt utvidgades, för studenterna föreskrefs bärandet af uniform utomhus såsom obligatoriskt, för ordningens upprätthållande tillsattes en s. k. studentinspektor, hvilken till sitt förfogande erhöll en skara pedeller, m. m. Misshälligheterna fortforo det oaktadt och ledde till en svår konflikt mellan studentungdomen och vicekanslern, en konflikt hvaraf man kunde befara de mest vidtgående följder, men som dock bilades i godo genom att universitetets kansler, den ryske tronföljaren själf, infann sig i Finlands hufvudstad och högtidligen här förkunnade de brottsligas förlåtelse. Det var under dessa förhållanden alltså de nya statuterna på hösten 1852 stadfästes, och de kommo på denna grund att innehålla åtskilligt, som endast var en sammanfattning af under de närmast föregående åren utgifna stadganden och föreskrifter. Den genomgående grundsatsen var att göra undervisningen mera skolmässig och underkastad sträng öfvervakning.

Samma förf. har i Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift[1] offentliggjort en längre afhandling på finska om »De äldre förarbetena till 1869 års kyrkolag» i Finland.

Af personhistoriskt och kulturhistoriskt intresse äro de bref, som växlats mellan professorn vid universitetet i Helsingfors J. Grot och hans vän akademikern P. Pletnjov, utgifna i svensk öfversättning genom W. Groundstroem och af hvilka ett andra band utkommit, omfattande åren 1843—1853.[2]

Till samma kategori hör ock en uppsats af statsarkivarien R. Hausen benämnd »Ur gamla familjepapper, tidsbilder från förra århundradet» och behandlande släkten Möllersvärd.[3]

I denna tidskrifts andra häfte för i år har redan prof. E. G. Palméns stort anlagda »lefnadsteckning» öfver hans fader senatorn frih. J. Ph. Palmén blifvit föremål för omnämnande (s. 143—144). Utgörande en af årets allra märkligaste nyheter behandlar den utkomna första delen, som sträcker sig till år 1867, inom ramen af en biografi på ett synnerligen intresseväckande sätt en mängd företeelser inom Finlands akademiska och inre politiska lif, bringande nytt ljus öfver åtskilliga hittills mindre klara viktigare orsakssammanhang.[4]

Slutligen bör äfven omnämnas en biografi, som i korthet ger en

[1] Årsskrift IV, 1914 (Helsingfors 1915), sid. 35—204.

[2] Utdrag ur J. Grots brefväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet af 1800-talet. III, 397 sid. Helsingfors 1915. (Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland, vol. CXIX.)

[3] Sv. Litteratursällskapets Förh. o. Upps. 28, s. 177—228.

[4] Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811 31/10 1911. II, 496 sid. Helsingfors 1915.

utmärkt sammanfattning af Finlands konstitutionella historia under de senaste årtiondena, nämligen f. professorn och vicekanslern Th. Reins populärt hållna teckning af L. Mechelins lefnad. Boken erhåller ökadt värde genom att förf., känd såsom J. V. Snellmans biograf, själf som samtida lefvat med i de skildrade händelserna.[1]

Sist komma ytterligare tvenne arbeten fallande inom helt andra områden af den historiska vetenskapen.

Det förra af dem är en kulturhistoriskt-psykologisk studie öfver den misogyna uppfattning af kvinnan, som genomgår den senare medeltidens teologiska och teologiskt färgade litteratur, på grundvalen af synnerligen omfattande källforskningar utarbetad af prof. Hj. Crohns: »Legenden och medeltidens latinska predikan och 'exempla' i deras värdesättning af kvinnan.»[2]

Det andra är en af mig publicerad undersökning rörande ett ämne ur den allmänna historien, på grund af yttre omständigheters tvång tillsvidare utgifven i icke ens närmelsevis fullbordadt skick. Jag har i detta arbete[3] sökt belysa de engelska katolikernas och senare på kontinenten verksamma katolska flyktingarnas (icke jesuiternas) kamp mot drottning Elisabet, jämte deras upprepade försök att förmå påfven och konung Filip II till en stor gemensam aktion mot drottningen i syfte att återföra England till den katolska kyrkan och varaktigt förbinda det med Spanien — en sträfvan som sent omsider, då den politiska situationen syntes Filip II kräfva det och alla förpliktelser gentemot Maria Stuart bortfallit, skulle leda till den stora armadans utsändande. Då de engelska katolikernas hjälte efter slaget vid Lepanto 1571 blef Don Juan d'Austria har jag försökt ingå på ett närmare studium af dennes lefnad och personlighet samt inlåtit mig på en kritisk granskning af alla de legendartade föreställningar, som samtid och eftervärld knutit till hans person. Hans vederdelomans och Filip II:s gunstling Antonio Perez' tryckta memoarer, ända till senaste tid af historieskrifvare och forskare behandlade som en nära nog oanfäktbar källa, ha i detta afseende varit särdeles gifvande, synnerligast i belysningen af Vatikanarkivets aktsamlingar och de delar af Perez' otryckta korrespondens, som varit mig tillgängliga. Skildringen har i det förevarande bandet förts fram endast till hösten 1575.

[1] Leo Mechelin, tecknad af Th. Rein. 237 sid. Helsingfors 1915.

[2] Öfversikt af Finska Vetenskaps Societetens Förhandlingar del LVII, 1914—1915, Afd. B, n:r 1. 450 sid. Helsingfors 1915 (äfven separat). — I samma volym ingår ytterligare en studie af prof. Crohns öfver ett närbesläktadt ämne: »Några 'Scripta supposititia' i deras betydelse för värdesättning af kvinnan», 38 sid. (n:r 2).

[3] Don Juan d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre. Etude historique sur dix années du seizième siècle, 1568—1578. Tome premier, V + 335 sid. (10 aktbilagor). Helsingfors 1915.

P. O. von Törne.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Det nya Sverige. Utgifven af A. Molin. 1916, 9. J. R. Nilsson, Rätten att börja krig enligt Sveriges regeringsform. 10. A. Stille, Har Ryssland varit Västerlandets förmur mot öster? — J. R. Nilsson, Suppleanter för stads- och kommunalfullmäktige.

Fataburen. 1916, 1. A. Ulrich, Plåt- och harneskmakareämbetet i Säter. — W. Dalgård, Om linets odling och beredning. — N. E. Hammarstedt, Elias, åskguden. — 2. M. P:n Nilsson, Julklappen. — P. Johnsson, Mat och dryck. Hushållsbestyr i Göinge för en mansålder sedan. — Litteratur (bl. a. L. Levander, Livet i en Älvdalsby före 1870-talet, anm. af S. Erixon). — 3. G. Upmark, Skansen 25 år. Med 37 fig.

Forum. 1916, N:o 47, 48. F. Baldensperger, Från Descartes till Gobineau. Två hundra års kulturella relationer mellan Sverige och Frankrike. 1—2.

Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916. O. Larsson, Minnen och bilder från Balingsta. Med 5 illustr. — M. ...mark, Klämtning. Med 1 illustr. — B. G. Jonzon, Ljusdals kyrka. Med 3 illustr. — H. Bergwall, Religiösa väckelser i Hälsingland i början af 1800-talet.

Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1914. Redaktör E. Festin. S. J. Kardell, Jöns Tideman. En konturteckning. — J. Tideman, Kort beskrifning öfver Rödöns tingslag i Jemtland. Akad. afh. [Upsala.] Sthlm 1758. [Omtr.] — P. Olsson, Ytterligare upplysningar om ödesbölen i Jämtlands län. — J. Larsson, Om sjukdomsbesvärjelser. Anteckningar för Jämtlands läns fornminnesförening.

Karlstads stifts julbok 1916. Th. Ekelund, Hertig Karls kyrka i Karlskoga. Med 4 illustr. — Joh. Nyrin, Alsters kyrka. Med 7 illustr.

Lunds stifts julbok 1916. Årg. 8. M. L. Hallbäck, Peter Murbeck. minnen från hans verksamhet i Fridlefstad. Ett 150-årsminne. — L. Tynell, Gårdstånga kyrka. Med illustr.

Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 1915. [H.] 4. O. v. Friesen, Namnet Jönköping. Med 2 fig. — Generalmajoren Erik Drake. Några anteckningar. Af H. F. — Bilaga: Jönköpings stads tänkebok. Åren 1456—1465.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. 1916, 5. L. Wahlström. Nationell och universell medeltidskyrka. — 7. O. Wieselgren, Fred-

rika Bremer i sina bref. — M. P:n Nilsson, Tideräkning och astrologi. — K. Stubbe, Urban Hiärne som naturvetenskapsman och forskare. — G. Cederschiöld, Utländska ordstäf.

Pedagogisk tidskrift. 1916, 9. V. Vessberg, Stockholmska skolförhållanden år 1684.

Personhistorisk Tidskrift 1916. Årg. 18: H. 3. S. H. Adlersparre, Omkring Sigurdsstenarna. Med 1 karta o. 2 genealogiska tabeller. — Ett bref om Barbro Stigsdotter. Medd. af Gottfr. Carlsson. — S. Bergh, Ur Anders Anton von Stiernmans brefväxling. Med 2 portr. — 4. Svenska infanteriofficersuniformer omkring 1800. Medd. af T. J. P[etrelli]. — Karolinska anekdoter från frihetstiden. Utg. af H. Almquist. — Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd. Medd. af C. M. S[tenbock]. — R. Stenbock, Tvenne porträtt af Magnus Stenbock. Med 2 portr. — O. G. v. Heidenstam, Marie Antoinette, Fersen et Barnave. Leur correspondance, och M. Carnegy, En drottnings riddare. Axel von Fersens liv, anm. af L. W—m. — E. G. Geijer, Minnen, anm. af G. C. — A. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 2, anm. af A. M. — C. G. Tessins dagbok 1748—1752, utgifven af S. Leijonhufvud, anm. af C. M. S[tenbock]. — S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837, anm. af B. Boëthius. — H. Valentin, Frihetstidens riddarhus, anm. af O. K—a. — H. Wachtmeister, Anteckningar och bref från Karl Johanstiden, anm. af O. Kuylenstierna. — Ellen Key, Minnen af och om Emil Key. D. 1, anm. af O. Wieselgren. — H. Reuterdahl, Bref. Utg. af G. Aulén, anm. af H. Wijkmark.

Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1916. Utgiven genom G. Upmark. Fr. De Brun, Anteckningar rörande Svartbrödraklostret i Stockholm. Med 4 fig. — V. Sundberg o. B. R. Hall, Om Danviken och dess verksamhet, dess präster och skola. Med 9 fig. — I. Simonsson, Stadens nycklar. Med 3 fig. — N. Östman, Brann Stockholms rådhus upp 1458? Ett bidrag till de stockholmska eldsvådornas historia. — C. R. af Ugglas, Ett par portaler i staden inom broarna och Aris Claeszon från Haarlem. Med 30 fig. — H. Nyblom, Dans och dansmusik i Stockholm på 1760-talet. Med 5 fig.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. 1916, 4. A. Montgomery, En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet. — 5. P. Fahlbeck, Partiyra och utrikespolitik. — R. Kjellén, Staten i svenskt språkbruk. Terminologiska anteckningar. — A. Montgomery, En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet. (Forts.)

Svensk Militär Tidskrift. 1916, 4. Hertigens af Angoulême besök vid södra armén i Skåne 1808. Af O. B—m. — 5. När borgmästare Cronsioe och underofficerskorpral Dufwa försvarade Skanör. Af O. B—m. — 6. Svensk litteraturöfversikt: N. Herlitz, Studier öfver Carl XII:s politik 1703—1704; A. Quennerstedt, Ur Carl XII:s lefnad. D. 1; J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet.

Svensk Tidskrift. 1916, 7. M. Olsson, Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan. Med 9 fig.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgifven af E. Wrangel o. Fr. Hazelius. Årg. 1. H. 1. O. Rydbeck, Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. Med 10 bilder. — J. Roosval, Attributioner till Bernt Notke. Med 8 bilder. — A. L. Romdahl, Bungemästaren och Linköpings domkyrka. Med 2 bilder. — 2. O. Rydbeck, Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. Med 7 bilder. — L. Looström, Slottsbyggnaderna på Svartsjö. Med 2 bilder. — G. Paulson, Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form, anm. af A. Hahr.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13. Korta drag ur Ripsa kyrkas historia och öden. Af A. v. E. Med 6 illustr. — V. Wiberg, Viby kyrka. Med 5 illustr. — R. Montgomery Cederhielm, Segersjö. Med 2 illustr.

Årsbok för 1917. Till församlingarna från Stockholms prästerskap. Utgiven till julen 1916. Svenskt bibelöversättningsarbete. Av A. Kgn. Med 12 illustr. — Storkyrkans skrud- och silfverkammare. Med 4 illustr.

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske forening. **1916. Femte Række. Bd 3: H. 7.** O. A. Johnsen, Friðgerðar-saga. En kildekritisk undersökelse. — Smaastykker: Nye brev fraa provst Niels Hertzberg i Ullensvang 1814. Meddelt av O. Kolsrud. — Litteratur: Historisk Tidskrift för Finland utgifven af P. O. von Törne under medverkan af C. von Bonsdorff, K. K. Meinander, G. Schauman, M. G. Schybergson, Alma Söderhjelm. Årg. 1: H. 1—2, anm. af H. Koht.

Aarbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1915. Aarg. 3. R. J. Jensen, Fra Svenskekrigens tid. [1657—60.]

Historiallinen Arkisto 1916. 26. K. Grotenfelt, Helsingin maapäivit vuonna 1616. — J. R. Danielson-Kalmari, Poorvoon valtiopäiväin valmisteljua-joilta Pyrkimyksiä ja saavutuksia. — J. Ramsay, Bertil Ivarsson till Järppilä och hans släkt. — J. Rinne, Järppilän linna. — K. O. Lindeqvist, Muutamia Suomen talonpoikien ahtaiden kauppasäännösten johdosta tekemiä valituksia 1600-luvun jälkipuoliskolta. — A. R. Cederberg, Kolme ehdotusta vuodelta 1809. — A. R. Cederberg, Johan David Cneiff. Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:llä satalavella.

Historische Vierteljahrschrift. 1914/1915. Jahrg. 17: H. 4. P. Hagenbring, Iselins Geschichtsphilosophie. — J. v. Pflugk-Harttung, Warschau zur Preussischen Zeit 1795—1806. Ein Kulturbild. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — Todesfälle. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — Titel und Register zu Jahrgang 17 der Vierteljahrschrift und der Bibliographie.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1916. 3. Folge. Bd 20: H. 3.** G. v. Below, Die Ursachen der Reformation. — H. Ullmann, Zur Entstehung der Kaisernote der 29 Kleinstaaten vom 16. November 1814. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Zeitschrift für Völkerrecht 1916. Bd 9: H. 4. K. Strupp, Völkerrechtliche Tagesfragen. 2. Die Rechtslage der Alandsinseln.

The Contemporary Review. 1916, June. E. J. Dillon, Sweden and the belligerents.

Revue Historique. 1916, Septembre—Octobre. Ch. Bémont, Les institutions municipales de Bordeaux au moyen âge. La mairie et la jurade. — Chr. Pfister, Extrait d'un mémoire sur l'Alsace de l'année 1735: État ecclésiastique de la province. — Bulletin historique: Histoire grecque (1911—1914) (4e article), par G. Glotz. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

5046. **Stockholms stads skottebok 1501—1510.** Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad genom *H. Hildebrand.* H 2. S. 257 —360 + (3) s. Sthlm. Pr. 3 kr. 25 öre.

Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 3. Räkenskaper. 2. Skotteboken 1501—1510.

De sista arken äro korrekturlästa af *L. M. Bååth*, som äfven skrifvit företalet.

5047. Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrörende Danmark 1316—1536. Bd 6: 1513—1536 og Tillæg. Udgivet af *A. Krarup* og *Johs. Lindbæk.* Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. VIII + 614 + (1) s. Khvn, Gad. Pr. 6 kr.

5048. **Welin, S.,** Slagen vid Bogesund och på Tiveden 1520 jämte därmed sammanhängande händelser i Västergötland.

Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1915. Bd 3: H. 7—8, s. 104—122. Med 1 illustr.

5049. **Kruse, W.,** Lübeck und der Streit um Gotland 1523—1526. T. 2. Bis zum Abschluss 1526. (Se N:o 4027.)

Hansische Geschichtsblätter 1914, s. 463—478.

5050. **Tidander, L. G.,** Sveriges deltagande i grefvefejden. 67 s. Sthlm, (tr. i Gefle), Förf. Pr. 1 kr.

5051. Sigismunds förbindelser med Ryssland 1597. Medd. af *S. Tunberg.* Hist. Tidskr. 1915, s. 96—106.

5052. Hertigh Carls Slaktarebenck, dät är En sanferdigh wiss berättelse om de Ynckelige Fängzlende, Pinande, och Mördande, som den Ogudhachtige Försten Hertigh Carl till Södermanlandh, på både yppere och ringere, Sweriges Rijkes Stender, och Vndersåther, så wäl Andelige som Wärldzlige bedreffwet hafuer, huilke wore den Stormechstigeste Konungz, Konungh Sigismundi til Swerige och Polen &c. &c. &c. Edsworne, och med Hertig Carl uti ingen måtte wille haffwe til at göra, widare än som H. K. M. Regeringz fulmacht utwijste dem Hertigen derföre på thet hefftigeste förfolgde, som här effter föllier. Anno 1617. 113 + (2) + XV + (4) s. 4:o. Sthlm, Lagerström. Pr. 35 kr. Tr. i 120 numrerade exemplar.

De hundra böckerna. Vol. 2.

Efterskriften är författad af *T. Berg.* Författaren är förmodligen *Gregorius Borastus* men utgifvaren *Jöran Knutsson Posse.*

Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 400—401 af *I. Collijn.*

5053. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1603—1609. 883 s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 8 kr.

5054. **Oxenstierna, A.,** Anteckningar om Karl IX:s död. Medd. af *N. Ahnlund.*

Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 132—133.

5055. **Gustav II Adolf,** Tal och skrifter av konung Gustav II Adolf. Ett urval af *C. Hallendorff.* VII + 204 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 90 öre.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 258 (6/11) af *S. H[ansso]n.*

5056. **Jepsen, M.,** Gustav Adolf. 198 + (1) s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Khvn, Nationale Forfatteres Forlag 1914. Pr. 2 kr.

5034. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 3. 1611—1660. Gustaf II Adolfs, Kristinas och Karl X Gustafs tid. 575 + (1) s. + 5 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. inb. 3 kr. 60 öre.
D. 1—2 rec. i Pedagogisk Tidskr. 1915, s. 357—358 af [*V.*] *V*[*e*]*s*[*t*]-*b*[*er*]*g*.

5035. **Holtedahl, O.,** Höland og Setskogen herreder. Med 88 billeder i teksten samt et kart. VI + (1) + 272 + (1) s. Kristiania 1914.
Inneháller bl. a. *Christophersen, O.*, Kong Karl den 12. i Höland o. *Schiötz, J.*, Fra krigsaarene 1808 og 1814.

5036. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A., o. Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Rikt illustrerad. Bd 1: *Schück, H.*, Forntiden och medeltiden. Avd. 2. Folkungatiden och unionstiden. IX + 470 s. Med 198 fig. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. inb. 7 kr.
Gleerupska biblioteket.
Bd 1: Avd. 1. rec. i Dagens Nyheter 1915, N:o 98 A (Stockholmsuppl. 16116) (8/4) af *J. L*[*andquist*]. Bd 1: Avd. 2. rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 290 (14/12) af *Gustaf Cederschiöld*.

5037. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. D. 1. S. 73—677 + (1) + XVI s. D. 2: H. 30—33. 96 s. Uppsala (tr. i Sthlm). J. A. Lindblad. Pr. D. 1: inb. 8 kr. H. 30—33: 25 öre häftet.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 143 (25/6) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*.

5038. **Friesen, O. v.,** Om det svenska rikets uppkomst. 22 s. Med 1 fig. Sthlm, Bonnier. Pr. 25 öre.
Studentföreningen Verdandis småskrifter. 200.

5039. **Tiander, K.,** Varägerna. Nyare forskningsresultat.
Finsk Tidskr. 1915. T. 79, s. 435—449.

5040. **Lundström, H.,** Till frågan om Olof Skötkonungs dop.
Lundström, H., Fynd och forskningar. H. 2., s. 59—88.
Detta är ett genmäle på en uppsats af *N. Höjer*, Olof Skötkonungs dop (se N:o 4015), som utgjorde en kritik af *H. Lundström*, Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung. Genmälet har i mycket förkortad form (7 s.) varit intaget i Hist. Tidskr. 1914: H. 3.

5041. **Hornborg, E.,** Den svenska bosättningen i Finland.
Finsk Tidskr. 1915. T. 78, s. 151—152.

5042. **Karsten, T. E.,** Den svenska bosättningen i Finland.
Finsk. Tidskr. 1915. T. 78, s. 80—82.

5043. **Jaakola, J.,** Piispa Hemmingin retki paavin luokse v. 1346—47. [Åbobiskopen Hemmings resa till påfven 1346—47.]
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskr. 1912 (tr. 1914), s. 197—222.

5044. **Schück, H.,** Minne af rikshöfvitsmannen Engelbrekt Engelbrektsson.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 26. 1914 (tr. 1915), s. 49—276. Även separat under titeln: Engelbrekt. 221 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 3 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 243 (20/10) af *K. W*[*arbur*]*g*; i Tidens Tegn 1915, N:o 296 (28/10) af *Fr. Paasche*; i Svensk Tidskr. 1915, s. 444—446.

5045. **Kjellberg, C. M.,** Lindholmen eller Rydboholm? Hvad traditionen har att säga om Lindholmen som Gustaf Vasas födelseort.
Svenska Dagbladet 1915, N:o 157 (13/6).
Djursholms tidning 1915, N:o 28 (9/7).

5046. **Stockholms stads skottebok 1501—1510.** Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad genom *H. Hildebrand.* H 2. S. 257—360 + (3) s. Sthlm. Pr. 3 kr. 25 öre.
Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 3. Räkenskaper. 2. Skotteboken 1501—1510.
De sista arken äro korrekturlästa af *L. M. Bååth*, som äfven skrifvit företalet.

5047. Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrörende Danmark 1316—1536. Bd 6: 1513—1536 og Tillæg. Udgivet af *A. Krarup* og *Johs. Lindbæk.* Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. VIII + 614 + (1) s. Khvn, Gad. Pr. 6 kr.

5048. **Wellin, S.,** Slagen vid Bogesund och på Tiveden 1520 jämte därmed sammanhängande händelser i Västergötland.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1915. Bd 3: H. 7—8, s. 104—122. Med 1 illustr.

5049. **Kruse, W.,** Lübeck und der Streit um Gotland 1523—1526. T. 2. Bis zum Abschluss 1526. (Se N:o 4027.)
Hansische Geschichtsblätter 1914, s. 463—478.

5050. **Tidander, L. G.,** Sveriges deltagande i grefvefejden. 67 s. Sthlm, (tr. i Gefle), Förf. Pr. 1 kr.

5051. Sigismunds förbindelser med Ryssland 1597. Medd. af *S. Tunberg.*
Hist. Tidskr. 1915, s. 96—106.

5052. Hertigh Carls Slaktarebenck, dät är En sanferdigh wiss berättelse om de Ynckelige Fängzlende, Pinande, och Mördande, som den Ogudhachtige Försten Hertigh Carl till Södermanlandh, på både yppere och ringere, Sweriges Rijkes Stender, och Vndersåther, så wäl Andelige som Wärldzlige bedreffwet hafuer, huilke wore den Stormechstigeste Konungz, Konungh Sigismundi til Swerige och Polen &c. &c. &c. Edsworne, och med Hertig Carl uti ingen måtte wille haffwe til at göra, widare än som H. K. M. Regeringz fulmacht utwijste dem Hertigen derföre på thet hefftigeste förfolgde, som här effter föllier. Anno 1617. 113 + (2) + XV + (4) s. 4:o. Sthlm, Lagerström. Pr. 35 kr. Tr. i 120 numrerade exemplar.
De hundra böckerna. Vol. 2.
Efterskriften är författad af *T. Berg.* Författaren är förmodligen *Gregorius Borastus* men utgifvaren *Jöran Knutsson Posse.*
Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 400—401 af *I. Collijn.*

5053. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1603—1609. 883 s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 8 kr.

5054. **Oxenstierna, A.,** Anteckningar om Karl IX:s död. Medd. af *N. Ahnlund.*
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 132—133.

5055. **Gustav II Adolf,** Tal och skrifter av konung Gustav II Adolf. Ett urval af *C. Hallendorff.* VII + 204 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 90 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 258 (6/11) af *S. H[ansso]n.*

5056. **Jepsen, M.,** Gustav Adolf. 198 + (1) s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Khvn, Nationale Forfatteres Forlag 1914. Pr. 2 kr.

5057. **Zamjatin, G. A.,** »Novyj lětopisec» o snošenijach meždu Jaroslaviem i Novgorodom v 1612 godu. [»Den nye krönikeskrifvaren» om förbindelserna mellan Jaroslavl och Novgorod år 1612.]
Žurnal Ministarstva narodnago prosvěščenia. N. S. 50 (1914), s. 63—87.

5058. **Boëthius, S. J.,** Hertig Johan af Östergötland.
En bok om Östergötland 1915, s. 126—134. Med 4 illustr.

5059. **Lewenhaupt, A.,** Hertigarna af Stegeborg. [Johan Casimir o. Adolf Johan.]
En bok om Östergötland 1915, s. 118—125. Med 4 illustr.

5060. **Strokirk, O. Fr.,** Konung Gustaf II Adolf vid Vittsjö 1612.
Strokirk, O. Fr., Kultur- och personhistoriska anteckningar, s. 194—202.

5061. Ett 300-årigt Vasaminne. Brefväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe. Utgifven af *C. M. Stenbock.* (1) + 59 s. + 2 portr. + 2 facstr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr. Tr. i 190 exemplar.
Rec. i Die Post 1915, (9/7).

5062. Öfverläggningarna i riksrådet april 1629. Medd. af *N. Ahnlund.*
Hist. Tidskr. 1915, s. 94—96.

5063. **Rendtorff, Fr.,** Schweden und die Schwedische Kirche zur Kriegszeit. Ein Reisebericht nebst einer Rede über Gustaf Adolfs Gedächtnis in Deutschland. Mit einer Tafel. 24 s. Leipzig.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur. N. F. Bd 4, s. 57—59 af *Fr. Arnheim.*

5064. **Oxenstierna, A.,** Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien. Afd. 1: Bd 5. Bref 1630. Redaktion af *H. Brulin* XVIII + 855 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.

5065. **Beyhoff, Fr.,** Stadt und Festung Giessen im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges.
Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins 1915. N. F. Bd 22, s. 1—128.

5066. **Boettcher,** Halberstadt im 30-jährigen Kriege.
Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde 1914. Jahrg. 47, s. 161—196.

5067. **Neder, E.,** Leitmeritz im 30-jährigen Kriege 1618—1648.
Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1915. Jahrg. 38, s. 18—20.

5068. **Sparmann, E.,** Dresden während des 30-jährigen Krieges. 140 s.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte Dresdens. H. 24. Äfven Inaug. Diss.

5069. **Wagner, D. E.,** Schicksale der Reichstadt Schwäb. Gmünd während des Dreissigjährigen Krieges.
Württembergische Vierteljahrshefte 1915. Jahrg. 24, s. 128—217.
7 Kap.: Die Schweden besetzen Gmünd.

5070. **Karsten, H. A.,** Belägringen af Mansfeld. En bild från 30-åriga krigets dagar.
Finsk Tidskr. 1915. T. 78, s. 427—445.

5071. **Koch, E.,** Der letzte Wartenberg bei den Schweden. Tod Gustav Adolfs und des Winterkönigs. 11 s. Leipa.
Sonder-Abdruck a. d. »Mitteilungen V. f. Heimatforschung u. Wanderpflege», Leipa, Bd 38, H. 3.

5072. **Braun, Th.,** Oberst Ulrich Braun. Aus dem Leben eines schwedischen Offiziers im Dreissigjährigen Kriege.
Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen 1914. Jahrg. 79, s. 106—131.

5073. **Tidner, A.,** Ur drottning Kristinas liv och historia. Berättelse ur svenska historien. Med 75 illustrationer. 452 s. Sthlm, M. Bergvall. Pr. 4 kr. 25 öre.

5074. **Liljefalk, A.,** Krigstildragelserne paa Söen fra Pros Munds Nederlag under Femern 13. Okt. 1644 til Freden i Brömsebro.
Tidsskrift för Söværen 1913. Aarg. 84, s. 605—650.

5075. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 6: Hälft 1. 1646—1648. Utgifven af *C. Hallendorff*. 466 s. 8: 1. 1723—1739. Utgifven af *B. Boëthius*. 292 s. Sthlm, Norstedt. Pris 6: 1: 15 kr. 8: 1: 9 kr. 50 öre.

5076. Prästerskapets underdåniga anhållan vid 1647 års riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok. Medd. af [*H.*] *L*[*un*]*d*[*strö*]*m*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 456—458.

5077. **Lövgren, B.,** Ståndsstridens uppkomst. Ett bidrag till Sveriges inre politiska historia under drottning Kristina. Akad. afh. XII + 148 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 62—69 af *G. Jacobson*.

5078. Arsénevskija bumagi. [Arsenevska papperen.] 3. 1650, 1651, 1652 gg. (1) + 107 + (1) s. [Novgorod.]
Sbornik Novgorodskago obščestva ljubitelej drevnosti. (1914.)

5079. **Carlsson, A. B.,** Clas Totts riksrådsutnämning och »Mémoires de Chanut».
Hist. Tidskr. 1915, s. 255—261.

5080. **Pufendorf, S. v.,** Sju böcker om konung Carl X Gustafs bragder med förträffliga bilder sirade och med nödigt register försedda. Öfversatta af *A. Hillman*. D. 6—7. S. 573—698 + (7) s. + 29 pl. Fol. Sthlm, Wahlström och Widstrand. Pr. för hela arbetet 50 kr., på bättre papper 125 kr.

5081. **Ekeblad, J.,** Bref. Utgifna af *N. Sjöberg*. Med anmärkningar, rättelser och tillägg samt register utarbetade efter utgifvarens död. D. 2: Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i hufvudstaden. (3) + 484 s. + 5 illustr. + 3 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr. 75 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 302 (^{29} 12) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*.

5082. **Koser, R.,** Der Grosse Kurfürst und Karl X. von Schweden.
Hohenzollern-Jahrbuch 1914. Jahrg. 18, s. 4—18 + 1 portr. Med 6 portr. i texten.

5083. **Warschauer, A.,** Geschichte der Provinz Posen in polnischer Zeit. 171 s. Posen 1914.
Beilage zu den Historischen Monatsblättern für die Provinz Posen.
Kap. 8: Das Zeitalter der Schwedenkriege.

5084. **Hansen, O.,** Spredte Meddelelser om Svenskekrigen 1658—1660 fra Egnen omkr. Roskilde.
Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Köbenhavns Amt (med gamle Roskilde Amt) 1914, s. 71—75.

5085. **Jörgensen, J. P.,** »De svenske Grave» paa Smörumnedre Bymark.
Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Köbehavns Amt 1913, s. 32—35.

5086. **Bromé, J.,** Striderna om Jämtland och Härjedalen 1676—1679. 93 + (1) s. Ljusdal, Ericssons bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

5087. Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915). (1) + 280 s. Med 12 illustrationer o. kartskizzer o. 2 facs. i texten o. 2 kartor. Lund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915. N:o 195 (25/8) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*.

5088. **Bring, S. E.,** Ett bidrag till den äldre Karl XII:s-historiografien.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 182—189.

5089. **Runth, M.,** Karl XII i den mystiskt-separatistiska profetians ljus.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 434—448.

5090. **Holm, T.,** I ofredstider. [1701—1721.] Några anteckningar till postmästareföreningens allmänna möte den 24 maj 1914. 8 s. Uppsala 1914.

5091. **Stille, A.,** Bengt Oxenstjernas memorial af den 5 mars 1702.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 23—52.

5092. **Antoni, Fr. R.,** Fälttåget i Polen 1703.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 53—124. Med 12 illustr. o. kartskizzer i texten o. 2 kartor.

5093. Bref från Samuel Bark till Olof Hermelin 1702—1708. Utg. af *C. von Rosen.* D. 2: 1705—1708. 259 + (1) s. + 3 s. facs. tr. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.

5094. Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Utgifven af *C. Hallendorff.* XXXV + 69 + (1) s. + 1 facs. pl. + 2 kartor. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 326 (30/11) af *N. Herlitz.*

5095. **Berger, L.,** Bedrägeriet i Karl XII:s historia. Falska och förfalskade källuppgifter angående Karl XII:s ryska fälttåg 1708. 111 + (1) s. Malmö, Framtiden. Pr. 2 kr. 50 öre.

5096. **Herlitz, N.,** Den polska frågan 1708—1709. Till belysning af Karl XII:s ryska fälttåg.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 149—177.

5097. **Ingers, E.,** Några bref från meniga soldater och vederlikar i Karl XII:s här.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 208—237. Med facs. tr.

5098. Prinsessan Ulrika Eleonoras dagboksanteckningar för 1709. Meddelade af *E. W. Dahlgren.*
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 51—58. Med 1 facs. tr.

5099. **R[amel], O. M.,** Fälttåget i Skåne 1709—1710 och de skånska kavalleriregementenas deltagande däri. Med 2 skisser.
Svensk Militär Tidskr. 1915. Årg. 4, s. 67—89. Med 2 skisser.

5100. **Petrelli, T. J.,** Ufa-sviten.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 178—185.

5101. **Jensen, A.,** I Karl XII:s turkiska spår. 1—2.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 186—207.

5102. **Barstad, H. J.,** En Diplomats Indberetninger fra Beleiringshæren foran Tönningen i Aaret 1713. [*Lorentz Wiebeking.*]
Norsk Militært Tidsskr. 1915. Bd 78, s. 144—155.

5103. Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. Udarbejdet af *A. P. Tuxen*, *H. W. Harbou* og *C. L. With-Seidelin*. X + 371 + (1) s. + 1 karta. Khvn, Gyldendal. Pr. 9 kr.
Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. Udgivne af Generalstaben. Bd 5.
Rec. i [Dan.] Militært Tidsskr. 1915. Aarg. 44, sp. 314—316 af [*K. C.*] *Rockstroh*.

5104. **Tuxen, A. P.**, og **Harbou, H. W.**, Magnus Stenbock og hans Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. (Med 2 Bilag.) (3) + 114 + (1) s. Khvn.
Særtryk af Bidrag til den Store Nordiske Krigs Historie. Bd 5.

5105. **Haas, A.**, Zur Erinnerung an den 15. und 16. November 1715.
Monatsblätter. Herausg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde 1915, s. 81—86.

5106. **Christophersen, O.**, Kong Karl den 12. i Höland.
Holtedahl, O., Höland og Setskogen herreder, s. 215—250. Med 3 illustr. i texten.

5107. **Bredal, H.**, Svenskernes ophold paa Röros julen 1718. Medd. av *L. Esmarch*.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1915. Femte Række. Bd 3, s. 390—397.

5108. **Fabricius, A.**, Armfeldts nordenfjeldske Tog 1718—19.
Nordslesv. Söndagsblad. Folkelig Del. 1913, s. 185—187, 193—195.

5109. **Lundberg, B.**, En hemlig preussisk beskickning till Sverige efter Karl XII:s död.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 238—280.

5110. **Valentin, H.**, Frihetstidens riddarhus. Några bidrag till dess karakteristik. Akad. afh. [Uppsala.] XXIII + 292 s. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.

5111. **Edler, P. J.**, Om börd och befordran under frihetstiden. Akad. afh. [Lund.] XXVIII + 261 s. Sthlm, A. V. Carlson. Pr. 5 kr.

5112. **Nilsson, J. E.**, Borgarståndets sammansättning vid början av riksdagen 1719.
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 167—170.

5113. **Edler, P. J.**, Striden om ofrälse mäns rätt till civila ämbeten 1719—1723.
Hist. Tidskr. 1915, s. 127—167.

5114. En samtida teckning af 1720 års ständer. Medd. af *H. Valentin*.
Hist. Tidskr. 1915, s. 168—172.

5115. **Hallendorff, C.**, Ryska inkvarteringen 1743—44.
En bok om Östergötland 1915, s. 137—152. Med 1 illustr.

5116. **Tessin, C. G.**, Dagbok 1748—1752. Utg. af *S. Leijonhufvud*. (1) + XXII + (3) + 191 + (1) s. + 8 portr. + 1 facs. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 28 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 346 (20/12) af *C. Hallendorff*; i Stockholms Dagblad 1915 (27/12) af *L. Wahlström*.

5117. **Säve, T.**, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762. XIX + (1) + 587 + (1) s. + 6 port. + 10 kartor. Sthlm, Beijer. Pr. 10 kr.

5118. Gustaf III och krigsbefälet 1771. Medd. af *A. B. C[arlsso]n*.
Hist. Tidskr. 1915, s. 261—262.

5119. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 2. Slutet af första och början af andra krigsåret. Teckningarna af *J. Hägg.* VIII + 171 s. + 2 portr. + 5 illustr. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.
Svenska sjöhjältar. 7: 2.
D. 1. rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 67—68 af *A. M.* D. 2. rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 342 B (16/12) af *C. Hallendorff.*

5120. **[Sillén, J. G.],** En månad på Amphion. Minnen från sjötåget 1790 upptecknade av en deltagare. 2:a uppl. 134 s. Sthlm, Beijer. Pr. 1 kr. 75 öre.

5121. **Ullrich, K.,** Die deutsche Politik König Gustavs IV von Schweden in den Jahren 1799—1806. Inaug. Diss. (3) + 114 s. Erlangen 1914.

5122. **Clason, S.,** En likpredikan i diplomatiens tjänst. Episod ur en Östgötahertigs historia. [Fredrik Adolf.]
En bok om Östergötland 1915, s. 266—274. Med 1 portr. o. 1 illustr. i texten.

5123. **Grade, A.,** Runebergs teckning af Gustaf IV Adolf i dikten »Konungen».
Hist. Tidskr. 1915, s. 55—98.

5124. **Hornborg, E.,** Gustaf IV Adolf och Runeberg.
Finsk Tidskr. 1915. T. 79, s. 401—409.

5125. **Larsen, K.,** Danmarks Kapervæsen 1807—14. 1. Kaperiet i Hovedtrækkene. Förordninger og Reglementer. 2. De danske Kaperudrustninger. (Alfabetisk Fortegnelse over samtlige Kapere.) 3. Krönniker fra Kapertiden. 205 s. Khvn, Gyldendal. Pr. 3 kr. 50 öre.

5126. **Wandel, C. F.,** Sökrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14 fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel. (2) + 490 + (7) s. Med flera portr. o. kartor i texten. Khvn, Jacob Lund.

5127. Sveriges krig åren 1808 och 1809. Utgifvet af Generalstabens Krigshistoriska afdelning. D. 6. Kriget i Norge 1808. 1. Text. VIII + 421 s. 2. Bilagor. (2) + 151 s. 3. Kartor (1) s. + 22 kartor. Sthlm, Nord. bokh. Pr. för hela delen 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 238 (29/8) af *S. Clason;* i Norsk Militært Tidsskr. 1915. Bd 78, s. 738—741 af *C. O. Munthe;* i [Dan.] Militært Tidsskr. 1915. Aarg. 44, sp. 422—425 af *A. P. Tuxen.*

5128. **Byström, O.,** Utrymningen och bränningen av öarna i Åländska skärgården vintern 1808—1809.
K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1915, s. 481—512.

5129. **Z[eeh], E.,** Studie över katastrofen vid Kalix den 25 mars 1809.
K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1915, s. 49—73, 115—189.

5130. Minder fra gamle dage i Nordre Odalen. Utgit av Bautakomiteen 1914. (3) + 161 + (3) s. + 1 pl. + 2 facstr. + 1 tabellbilaga. Med flera portr. i texten. Kongsvinger 1914.
Kap. 1: Krigene i 1808 og 1814.

5131. **Schiötz, J.,** Fra Krigsaarene 1808 og 1814.
Holtedahl, O., Höland og Setskogen herreder, s. 251—256.

5132. **Järta, H.,** Om korruption i bondeståndet. (En episod från 1809 års riksdag.) Medd. af *A. B[rusewit]z.*
Hist. Tidskr. 1915, s. 35—36.

5133. Hans Järtas berättelse om tillkomsten af 1809 års regeringsform. Medd. af *A. B[rusewit]z.*
Hist. Tidskr. 1915, s. 263—265.

5134. **Hjelholt, H.,** Frederik Christians Stilling til det andet svenske Tronfölgervalg.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 5, s. 412—426.

5135. Ur Samuel Hjelmérs dagbok. Vid årsskiftet 1811—1812. Vid årsskiftet 1812—1813. Anteckningar utgifna af *A. Hjelmérus.* 8 + 30 s. Umeå 1912, 1913.
Särtryck ur Umebladet.

5136. **Clason, S.,** Fälttågsplanen från Trachenberg. Föredrag vid Karl Johans förbundets årshögtid den 11 maj 1914.
Karl Johans Förbundets handlingar för åren 1911 (1910)—1914, s. 48—87.

5137. **Slösteen, S. F.,** Minnen från tyska fälttåget 1813. Utgifna af *K. M. Jonson.* V + (1) + 239 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 153 (9/6) af *C. Hallendorff.*

5138. **Ulmann, H.,** Geschichte der Befreiungskriege 1813 und 1814. Bd 2. (2) + 558 s. Nebst zwei Übersichtskarten. München u. Berlin, R. Oldenbourg.
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte 1915. Bd 28, s. 619—622 af *E. Müsebeck.*

5139. **Jessen, W.,** Erinnerungen an das Gefecht bei Sehestedt am 10. Dez. 1813.
Die Heimat 1913. Jahrg. 23, s. 317—323.

5140. **Tychsen, V. E.,** Affæren ved Sehested d. 10. Dec. 1813.
Illustreret Tidende 1913. Aarg. 55, N:o 12.

5141. **Nielsen, Y.,** Christian Frederik og hans Dröm om Huset Holsteins Restitution paa den svenske Trone. 23 s. Kristiania, Jacob Dybwad.
Kristiania Videnskapsselskaps Forhandlinger for 1914, N;o 7.

5142. **Nielsen, Y.,** Christian Frederik 1813—1814. Hans Planer og Maal, hans Drömme og Skuffelser. 78 + (1) s. Kristiania & Khvn, Gyldendal. Pr. 1 kr. 50 öre.

5143. **Kleen, C. W.,** Detaljer ur fälttåget i Norge 1814. [Med 5 bilagor.] II + (2) + 351 s. + 16 kartor. Sthlm, Militärlitteraturföreningens förl. Pr. 6 kr.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 119.
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1915, s. 375—384.

5144. **Fenk, J.,** Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. Ett bidrag till kännedomen om Karl Johans yttre politik. Akad. afh. XXIII + (1) + 351 s. [Med 10 bilagor.] Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 4 kr.

5145. **Dalgren, L.,** När vi avträdde vår sista baltiska provins. Ett hundraårsminne.
Ord och Bild 1915, s. 413—416. Med 1 illustr.

5146. Då Sverige förlorade Pommern. Ur ett gammalt bref, som återfunnits till 100-årsdagen.
Svenska Dagbladet 1915, N:o 288 (23/10).

5147. **Rassow, J.,** Verhandlungen über die Vereinigung des ehem. schwedischen Vorpommerns und Rügens mit Preussen (nach den Akten des Geh. Staatsarchives in Berlin).
Pommersche Jahrbücher 1915. Bd 16, s. 93—199.

5148. Der Übergang Neu-Vorpommerns und Rügens an Preussen.
Pommersche Jahrbücher 1915. Bd 16, s. 7—14.

5149. **Ulmann, H.,** Schwedisch-Pommern als Träger des Kaisertums. Eine Phantasie aus dem Jahre 1812.
Pommersche Jahrbücher 1915. Bd 6, s. 201—209.

5150. **Hallager, G.,** Norges Höiesteret 1815—1915. Bd 1. 1815—1863. VIII + 403 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Kristiania. Aschehoug. Pr. 7 kr. 80 öre.

5151. **Clason, S.,** Statsrådsmedlemmar såsom kommittéledamöter under tiden efter 1809.
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 150—156.

5152. **Erdmann, N.,** Svenska Minerva. Partipolitiska paralleller från liberalismens slyngelår. Före julirevolutionen 1830. 250 + (2) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 102 (5/5) af *K. W[arbur]g.*

5153. **Rexius, G.,** Till Frågan om »landtdagar» vid 1834—35 års riksdag.
Hist. Tidskr. 1915, s. 173—185.

5154. **Rexius G.,** Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41. VIII + 358 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 7 kr.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. 17: 2.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 160 (15/7) af *S. H[ansso]n.*

5155. **Gränström, P. O.,** Den s. k. lantdagen i Linköping och munkorgsukasen 1844. En interiör från åldliberalismens genombrottsdagar.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1914, s. 289—310.

5156. **Hierta, Lars,** Riksdagsmotioner och anföranden. Med understöd af stiftelsen Lars Hiertas Minne utgifna af *G. A. Aldén.* D. 3. Riksdagarna 1856—58 och 1859—60. XIX + (1) + 616 s. + 1 portr. o. 1 medaljong i texten. Sthlm, Nordiska bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.
D. 1—2 (Se N:o 4191 o. 4695) rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 5, s. 465—466 af *Joh. St[eenstru]p.*

5157. **Bajer, Fr.,** Nordens særlig Danmarks nevtralitet under Krimkrigen. 826 s. Khvn, J. H. Schultz forlagsbokh. 1914.

5158. **Gränström, P. O.,** Prästeståndets sista strid. Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum. [Med 2 bilagor.] VII + 194 + (2) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 2 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 273 (8/10) af *N. Algård*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 233 (8/10) af *S. H[anss]n.*

5159. **Kjellén, R.,** Rösträttsfrågan 1869—1909. Ett bidrag till den svenska statsförfattningens historia. VII + 213 s. Sthlm, Geber. Pr. inb. 3 kr. 50 öre.
Politiska handböcker. 2.

5160. **Hedin, S. A.,** Tal och skrifter. Utgifna af *V. Spångberg.* D. 2. (3) + 612 s. + 1 portr. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 10 kr.
Rec. i Svensk Tidskr. 1915, s. 508—511.

5161. Aug. Chr. Manthey's Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H. 6. S. 369—432. Kristiania.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1915. Lev. 1.

5162. **Nielsen, Y.,** Da Unionen skulde briste. Oplevelser og Optegnelser. 189 s. Kristiania & Khvn, Gyldendal. Pr. 3 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 296 (31/10) af *C. Hallendorff* under titel: Också ett demokratiskt 10-årsjubileum.

5163. **F[ahlbeck], P.,** Det s. k. Ålandsservitutet.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1915, s. 271—272.

5164. **Hallendorff, C.,** Ålandstraktaten och en replik till professor Reuterskiöld.
Svenska Dagbladet 1915, N:o 224 (20/8), 227 (23/8).

5165. **Löfgren, E.,** Ålandsservitutet.
Forum 1915, s. 411—414.

5166. **R[euterskiö]ld, [C. A.],** Ålandsservitutet. — Ålandsintresset. En replik till prof. Hallendorff.
Nya Dagligt Allehanda 1915, N:o 220 Stockholmsuppl. (16/8), 225 (21/8).

5167. **[Rosenborg, E.],** Åland.
Dagens Nyheter 1915, N:o 221 A (Stockholmsuppl. N:o 16244) (17/8).

5168. **Söderberg, V.,** En ohållbar hypotes — Prof. Fahlbecks inlägg i Ålandsfrågan.
Stockholms Dagblad 1915, N:o 246 (11/9).

5169. **[Söderqvist, N.],** Tysk ockupation av Åland? Vad en sådan eventualitet betyder för Sverige. Förpliktelsen att ej befästa ögruppen övergår på erövraren.
Doktor N. Söderqvist har ej skrifvit denna artikel utan har endast åt artikelförfattaren meddelat sin uppfattning i frågan.
Dagens Nyheter 1915, N:o 217 A (Stockholmsuppl. N:o 16240) (13/8).

Biografi och genealogi.

5170. **Brieskorn, R.,** Svenska familjenamn.
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 89—131.

5171. **Dahlgren, E. W.,** Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Personförteckningar 1739—1915. VII + 295 + (3) s. Uppsala & Sthlm. Pr. 10 kr.

5172. **D[ardel], N. v.,** Stockholms öfverståthållare. 26. Grefve Axel Wrede Sparre.
Personhistorisk Tidskr. 1914 (utg. 1915). Årg. 16, s. 163—167 + 1 portr.

5173. **Douglas, L.,** Östgöta höfdingar.
En bok om Östergötland 1915, s. 317—329. Med 3 portr. o. 10 illustr. i texten.

5174. **Elgenstierna, G.,** Stockholms-släkter. 1. Nils Nilssons adliga ätt (Holmström). 2. Alexander Roslins fädernesläkt.
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 179—188.

5175. **Sjöström, C.,** Kalmar nation i Lund 1670—1914. Biografiska och genealogiska anteckningar jämte historik. VI + 242 s. Lund, Förf. Pr. 15 kr.

5176. **Strokirk, O. Fr.,** Kultur- och personhistoriska anteckningar. (2) + 274 s. Med flera illustr. i texten. Örebro, Förf. Pr. 4 kr.
Innehåller bl. a. Konung Gustaf II Adolf vid Vittsjö 1612.

5177. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. Biografiska studier. 1. Benjamin Höijer—Hans Järta. VI + (2) + 191 s. + 4 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 348 (22/12) af *C. Hallendorff.*

5178. **Westerlund, J. A.,** och **Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. H. 1. 159 s. + 22 portr. Linköping. Pr. 5 kr.

5179. **Törne, P. O. v.,** *Gustaf Mauritz Armfelt* i Sverige och Ryssland åren 1810—1811. 34 s. Helsingfors.
Översikt af Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar. Bd 57. 1914—1915. Afd. B. N:o 4.

5180. **Dalgren, L.,** *Ernst Moritz Arndts* politiska verksamhet i svensk tjänst 1806—1808. Med bilagor.
Hist. Tidskr. 1915, s. 23—85.

5181. **Bergqvist, F.,** Biskoparna *Baazius*, far och son.
Wäxsjö stifts hembygdskalender år 1915. Årg. 6, s. 23—32.

5182. [**Dahlbäck, S.**], General *Döbeln* av Erik Fahlman. 182 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 75 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 120 (28/5) af *K. W*[*arbur*]*g*.

5183. **Carlsson, G.,** *Hemming Gadh*. En statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie. [Med 4 bilagor.] Akad. afh. XX + 354 s + 1 pl. Uppsala, Askerbergs bokförlag. Pr. 5 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 245 (22/10) af [*A*] *Å*[*hma*]*n*.

5184. **Westman, K. B.,** *Hemming Gadh*. En svensk renässanspersonlighet.
Svenska Dagbladet 1915, N:o 212 (8/8). (Se N:o 5183.)

5185. **Geijer, E. G.,** Minnen. Utdrag ur bref och dagböcker. Minnestal öfver Esaias Tegnér. Personalier öfver Bengt Gustaf Geijer. Utgifna och försedda med en inledning af *Fr. Böök*. IV + 349 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 5 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 338 B (13/12) af *O. Sylwan*.

5186. **Sörensson, P.,** Generalfälttygmästaren *Hugo Hamilton*, en karolinsk krigare och landshöfding. (3) + 117 s. + 5 pl. + 1 portr. + 2 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 75 öre.
Skrifter utgifna af Hamiltonska släktföreningen. 1.

5187. **Hammarskjöld, N.,** Ätten *Hammarskjöld*. Personhistoria och tidsbilder från tre hundra år. Berättade för släkten. Med personregister, 1 färgtryck och 26 ljustrycksplanscher. (3) + 590 s. + 1 släkttabell. Sthlm, Fritze. Pr. 15 kr.

5188. Minnen om och av *Emil Key*. Utgivna och utfyllda av *Ellen Key*. XI + 404 + (1) s. + 8 portr. + 2 pl. Med många illustr. i texten Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1915, N:o 348 A (17/12) af *J. Landquist*; i Svenska Dagbladet 1915, N:o 345 (19/12) af *C. Hallendorff*.

5189. **Geerds, R.,** Die Prinzessin von Ahlden und Graf *Philipp Christoph von Königsmarck*.
Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen 1915. Jahrg. 80, s. 55—90.

5190. **Forsstrand, C.,** *Linné* i Stockholm. (8) + 210 s. + 8 portr. o. pl. o. 11 illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 320 (24/11) af *C. Hallendorff*; i Dagens Nyheter 1915, N:o 325 (Stockholmsuppl. N:o 16848) (29/11) af *G*[*unnar*] *A*[*ndersson*]; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 294 (18/12) af [*A*.] *Å*[*hma*]*n*.

5191. Bref till *Henrik Reuterdahl*. Utgifna af *G. Aulén*. (1) + IV + 185 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

5192. **Johnson, A.,** *Johan Classon Rising*, the last director of New Sweden, on the Delaware.
The Pennsylvania Magazine 1915. Vol. 39, s. 129—142 + 1 pl.

5193. **Alvin, R.,** *Abraham Sahlstedt.* En litterär mångfrestare. Med 2 bilagor. Akad. afh. XVI + 248 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. 1914.

5194. **Bååth-Holmberg, C.,** Oravaishjälten, Salabygdens hugstore son. [*Wilhelm von Schwerin.*]

Bååth-Holmberg, C., Människor av eld och tro (1915), s. 195—283. Med flera illustr. i texten.

5195. **Gobom, N.,** Till *Gustaf Abraham Silverstolpes* biografi. Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 184—171.

5196. **Bring, J. Th.,** Till *Haqvin Spegels* minne. Kyrklig Tidskr. 1914. Årg. 20, s. 161—175.

5197. **Lamm, M.,** *Swedenborg.* En studie öfver hans utveckling till mystiker och andeskådare. XV + 334 s. + 7 portr. o. 5 illustr. Sthlm, Geber. Pr. 7 kr.

Rec. i Svensk Tidskr. 1915, s. 427—487 af *O. Wieselgren*; i Stockholms Dagblad 1915, N:o 184—185 (11—12/7) af *St. Grönfeldt.* Äfven separat 8 s. 4:o. Sthlm; i Nordisk Tidskr. 1915, s. 465—469 af *R. Sjöberg.*

5198. Anteckningar och bref från Carl Johanstiden. Ur landshöfdingen grefve *Hans Wachtmeister* den äldres papper. Utgifna af *Hugo Wachtmeister.* VII + 317 + (1) s. + 11 portr. o. 1 illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 300 (27/12) af *K. W[arburg]*; i Svenska Dagbladet 1915, N:o 338 B (12/12) af *C. Hallendorff.*

Numismatik.

5199. **Bruun, L. E.,** Samlung des Herrn L. E. Bruun in Kopenhagen. T. 1. Vom Mittelalter bis Gustav Adolph. Mit 35 Tafeln. (3) + 73 + (1) s. St. 8:o. Frankfurt a. M., Adolph Hess Nachfolger 1914.

5200. **Wallroth, K.-A.,** Sveriges mynt 1777—1873, 1664—1776, 1604—1664, kopparmyntningen i Sverige 1624—1777.

Kungl. Mynt- o. Justeringsverket. Myntdirektörens berättelse för år 1911. s. 76—105 (Bil. 3); Myntdirektörens berättelse för år 1912, s. 79—129 (Bil. 4); Myntdirektörens berättelse för år 1913, s. 72—103 (Bil. 2); Myntdirektörens berättelse för år 1914, s. 63—71. Sthlm 1912—15.

Krigshistoria.

5201. **Braunerhjelm, C. A. G.,** Kungl. Lifregementets till häst historia. Utarbetad efter samlingar af *O. M. F. Björnstjerna* och *C. A. Klingspor.* D. 4. Lifregementet till häst åren 1724—1791 jämte kortfattad historik öfver regementet åren 1792—1914. 313 + (1) + XXIII s. + 1 tabell + 3 pl. + 2 kartor. Med 43 portr. o. illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 8 kr.

5202. **Byström, O.,** Något om »trossen» under 1700-talet och början af 1800-talet.

Svensk Militär Tidskr. 1915, s. 445—452.

5203. **Hellgren, E.,** Kungl. Gotlands artillerikår 1815—1915. (3) s. 4:o. Visby.
Ur: Gotlands Allehanda.

5204. **H[olm]b[er]g, E.,** Auxiliar-expeditionen 1690. Ett blad ur vår örlogsflottas historia.
Tidskr. i sjöväsendet 1915. Årg. 78, s. 28—34.

5205. **Holmberg, E.,** Marin-post från Karolinernas dagar. Strödda utdrag och anteckningar.
Vår Flotta 1915, s. 103—104, 110—112.

5206. **Hult, O. T.,** Några anteckningar om pesten i Blekinge och på örlogsflottan 1710—1711.
Tidskr. i sjöväsendet 1915. Årg. 78, s. 371—393.

5207. **Johansen, J.,** Fortællinger af 4. Bataillons Krigshistorie 1614—1914. Samlede og bearbejdede. Paa Krigsministeriets Bekostning udgivet af 4. Bataillon i Anledning af dens 300-aarige Bestaaen. (3) + 111 + (2) s. Khvn 1914.

5208. **Kuylenstierna, O.,** Om Östgötaregementena och deras äldre uniformer.
En bok om Östergötland 1915, s. 293—300. Med 2 illustr.

5209. **Leijonhufvud, K. K:son,** Kungl. Södermanlands regementes historia. D. 2. 1816—1915. (4) + 256 s. + 8 pl. Med 14 fig. i texten o. 24 bilagor. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 7 kr.

5210. **Munthe, C. O.,** Hærens fotfolksregimenter indtil 1662.
Norsk Militært Tidsskr. 1915. Bd. 78, s. 451—479, 550—586, 622—661.

5211. **Munthe, L. W:son,** Kongl. fortifikationens historia. D. 6: 3. S. 281—472 + 3 portr. + 1 pl. Sthlm.
Bihang till Tidskrift i fortifikation.

5212. **Tidander, L. G.,** Öfversigt af skyddsvapnens utveckling i Sverige. 21 s. Sthlm (tr. i Östhammar), Förf. Pr. 50 öre.

5213. **Z[eeh], E.,** Den mänskliga fåfängan i försvarets tjänst. Ett originellt förslag till anskaffning av artilleri.
K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1915, s. 512—520.

Litteratur- och konsthistoria.

5214. **Anderberg, A.,** Studier öfver skånska triumfkrucifix. Akad. afh. 177 + (1) s. + 128 fig. 4:o. Lund, Ph. Lindstedts Univ. bokh. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 241 af *A. Baeckström.*

5215. **Branting, Agn.,** Om textil kyrkokonst i Sverige.
Svensk Tidskr. 1915, s. 402—414. Med 11 fig.

5216. **C[ederströ]m, R.,** Två märkliga porträtt från vår storhetstid. Axel Oxenstierna målad af Daniel Dumonstier 1635. Johan Oxenstierna målad af Anton van Dyck 1634.
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 196—197 + 2 portr.

5217. **Collijn, I.,** Ett kopparstick af mästaren G. M., föreställande Kristus omgifven af Birgitta och Katarina.
En bok om Östergötland 1915, s. 56—61. Med 1 pl. o. 1 illustr. i texten.

5218. **Curman, S.,** Vreta klosters kyrka. Byggnadshistoriska konturer.
En bok om Östergötland 1915, s. 97—115. Med 20 fig.

5219. **Josephson, R.,** Stockholmsgavelns huvudformer.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1915, s. 30—53. Med 41 fig.

5220. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-Hist.- o. Ant.-Akad. utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval.* Stockholms kyrkor. Utgivna med bidrag av samf. S:t Erik. Bd 3: H 1. Ulrika Eleonora eller Kungsholms kyrka med S:t Görans kapell. Konsthistoriskt inventarium utarbetat av *M. Olsson.* IV + 126 + (1) s. + 3 pl. Med 84 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.

5221. **Lindblom, Andr.,** Den heliga Birgitta i Vadstena. Konsthistoriska anteckningar.
En bok om Östergötland 1915, s. 44—53. Med 5 illustr.

5222. **Lindblom, Andr.,** Den heliga Birgittas uppenbarelser illustrerade medeltidskonsten
Ord och Bild 1915, s. 513—529. Med 20 illustr.

5223. **Paulsson, G.,** Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form. (4) + 233 s. + 80 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr. Tr. i 510 exemplar hvaraf 250 numrerade exemplar för bokhandeln.

5224. **Rydbeck, O.,** Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. (Mit Zusammenfassung in deutscher Sprache). (3) + 307 + (1) s. Med 195 fig. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 7 kr. 50 öre.
Lunds Universitets Årsskr. N. F. Afd. 1. Bd 10. N:o 3.
Rec. i Nord. Tidskr. 1915, s. 522—527 af *Fr. Beckett.*

5225. **Schück H., & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade uppl. D. 4. Bd 1. Warburg, K., Sveriges litteratur under realismens och efterhumanismens samt naturalismens tid (från slutet af 1830-talet till inemot sekelskiftet). H. 5—10. S. 193—476 + XI s. + 14 bilagor (portr. o. facs. bref). Bd 2: H. 11—12. 96 s. + 7 bilagor (portr. o. facs. bref). Sthlm, Geber. Pr. 1 kr. 20 öre häftet.
D. 3 o. början af D. 4 rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 2 (4/1) af *R. F[eh]r;* i Edda 1915, s. 148—150 af *O. Wieselgren.*

5226. **Strömbom, S.,** Bidrag till svensk regent-ikonografi. 1. Två Kristinaporträtt i Braunschweig.
Personhistorisk Tidskr. 1914 (utg. 1915). Årg. 16, s. 170—174 + 2 portr.

5227. **Tynell, L.,** Skånes medeltida dopfuntar. Utgifvet af Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien. H. 3. S. 81—118 + (1) s. + 17 pl. o. flera fig. i texten. 4:o. Sthlm, Cederquist. Pr. 10 kr.

5228. **Ugglas, C. R. af,** Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Bidrag till kännedomen om stilströmningarna i Norden under den äldre medeltiden. Akad. afh. [Uppsala.] VIII + 684 + (2) s. Med 176 bilder i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 25 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.

5229. **Wrangel, E.,** Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare. Ett ikonografiskt och stilkritiskt bidrag till skulpturens historia. Mit Zusammenfassung in deutscher Sprache. (1) + 155 s. + 1 pl. Med 96 fig. i texten. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr.
Lunds universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 11. N:o 3.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

5230. **Alexandersson, N.,** Svensk parlamentarism. 1—5.
Forum 1915, s. 387—389, 400—403, 414—417, 435—437, 448—452.

5231. **Almquist, Joh. Ax.,** Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten. Administrativa och biografiska anteckningar. H. 3. Tjänsteförteckningar. Arkivförteckningar. Register. XII s. + s. 449—688 + s. 273—274 o. 375—376. Sthlm. Pr. 3 kr. 50 öre.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 4. H. 3.

5232. **Bring, S. E.,** Redogörelse för lagstiftningen i Sverige om rusdryckers försäljning 1800—1911. VI + 221 s. Sthlm 1914.
Nykterhetskommittén. D. 6.

5233. **Carlson, M.,** Bidrag till utredning af den värmländska afvittringsfrågan med särskild hänsyn till ämnets behandling i 1:a delen af jordundersökningens betänkanden. Till värmländska markägares tjänst samlade. Med två helsidesillustrationer och tre kartor. VII + 171 s. Sthlm, Förf.

5234. **Edén, N.,** Det svenska tvåkammarsystemets principer.
Forum 1915, s. 172—176.

5235. **Fahlbeck, E.,** Studier öfver frihetstidens politiska idéer. 1.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1915, s. 325—345.

5236. **Gränström, P. O.,** Några observationer och observanda angående riksdagsformalismen och riksdagstrycket.
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 78—106.

5237. **Gränström, P. O.,** Om regionalism och enhetssträfvande i vårt riksdagsskick. Till historisk belysning af senare tiders imperativa valmanstendenser.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1915, s. 282—324.

5238. **Gränström, P. O.,** Om riksdagssession under pest och örlig. Grundlagstvång, anpassning och projekt 1810—1914. Studier i svenskt författningslif. 78 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 50 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskr. 1915. 2.

5239. **Gränström, P. O.,** Om tendenser till imperativt mandat under oppositionen mot Karl XIV Johan.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1915, s. 145—179.

5240. **Hansson, S.,** Gårdaköpsavgiftens ursprung och rättsgrund. Några bidrag till frågans belysning. 1—4.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 125 (3/6), 126 (4/6), 148 (25/6), 155 (9/7).

5241. **Lagerroth, Fr.,** Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. Akad. afh. [Lund.] XII + (2) + 735 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 15 kr.
Rec. i Svensk Tidskr. 1915, s. 389—392.

5242. **L[ind], C.,** Sveriges senaste krigssedlar. Anteckningar.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 81 (10/4).

5243. **Lindstedt, G.,** Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia intill kungl. förordningen angående fattigvården den 9 juni 1871. 100 s. 4:o. Sthlm. Pr. 50 öre.
Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden. D. 2. Fattigvårdslagstiftningen.

5244. **Lithberg, N.,** Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt lagstadgande.
Fornvännen 1915, s. 149—172. Med 11 fig.

5244½. **Melander, G.,** Några punkter om statsrådets ansvarighet.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1915, s. 204—208.

5245. **Reuterskiöld, C. A.,** Sanktionsrätt och vetorätt.
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 170—186.

5246. **Rosman, H.,** Kommerskollegiets uppkomst och utveckling till år 1891.
Ur Kommerskollegiekommitténs betänk. 1913. D. 3, s. 43—62.

5247. **Skandinaviska Kreditaktiebolaget** 1864—1914. Minnesskrift. 171 + (1) s. + 8 s. grafiska tabeller. 4:o. Med många portr. o. illustr. Göteborg 1914.

5248. **Staël von Holstein, L.,** Sveriges neutralitetsgräns.
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 204—231.

5249. **Söderqvist, O.,** Ägde uppsvearne enligt landskapslagarna rätt att ensamma taga och vräka konung?
Hist. Tidskr. 1915, s. 1—22.

5250. **Tynell, K.,** Äger konstitutionsutskottet rätt att granska statsrådsprotokoll, förda under pågående riksdag?
Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 245—282.

5251. **Vollenhoven, C. van,** Naasting, opvordering en beteugeling van koopmansgoederen in den zeeoorlog.
Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1915. Afdeeling Letterkunde. Vijfde Reeks. D. 1, s. 394—459.

5252. **Åmark, K.,** Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830. Akad. avh. XVI + 387 s. + 4 diagram. Sthlm, Nordiska bokh. Pr. 4 kr.

5253. **Östman, N.,** Stockholms magistrat och rådhusrätt. Kortfattad öfversikt.
Festskrift utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915, s. 1—62. Med flera illustr. i texten.

Bibliografi.

5254. **Bergh, S.,** Två olyckliga episoder i riksarkivets historia.
Ord och Bild 1915, s. 1—14. Med 8 illustr.

5255. **Bergh, S.,** Elias Palmskiöld och hans samlingar.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 81—104. Med 6 fig.

5256. **Bergh, S.,** Utredning angående flottans i Stockholm arkiv.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet 1915. Ny följd. 1: 36—38, s. 229—242.

5257. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 19 (= Bd 2: 10). Sp. 865—960. Uppsala 1914.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 17: 17.

5258. **Dahlgren, E. W.,** Carl Bernhard Wadström, hans verksamhet för slafhandelns bekämpande och de samtida kolonisationsplanerna i Västafrika. Bibliografisk sammanställning. 52 s. Med 6 fig. Uppsala.
Särtryck ur Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1915.

5259. **Dalgren, L.,** Nyare litteratur om Sverige och den katolska motreformationen.
Hist. Tidskr 1915. Öfv. o. gr., s. 55—62.

5260. **Grape, A.,** Litteraturen rörande ynglingatal. Bibliografi.
Grape, A., & Nerman, B., Ynglingatal. 8, s. 49—108. Uppsala 1914. Uppsala Universitets Årsskr. 1914 Meddelanden från nordiska seminariet. Utg. av A. Noreen. 3.
Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 387—389 af *O. Lundberg.*

5261. **Herlitz, N.,** Svenska papper på villospår. Några anteckningar ur utländska arkiv.
Karolinska Förbundets Årsbok 1914 (tr. 1915), s. 125—148.

5262. **Lindbæk, Johs.,** Norsk litteratur om 1814. (H. Koht, 1814; Y. Nielsen, Christian Frederik 1813—14 o. Jubilæumsverket Eidsvold 1814.)
Nordisk Tidskr. 1915, s. 251—255.

5263. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1914. 44 s. Sthlm.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1915. 50 separatexemplar.

5264. **Sjögren, A.,** Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken inklusive dedikations- och donationsexlibris samlade och beskrivna. Med ett förord av *J. Rudbeck.* CLII + 352 + (6) s. Med 563 fig. 4:o. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 75 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 301 (28/12) af *A. L. Romdahl;* i Svenska Dagbladet 1915, N:o 345 B (19/12) af *B. Lundell;* i Stockholms Dagblad 1915, N:o 331 B (5/12) af *I. Collijn.*

5265. **Törne, P. O. v.,** Öfversikt af i Finland under år 1914 utkommen historisk litteratur.
Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 98—109.

5266. **Walde, O.,** Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620—21. Ett bidrag till Upsala universitetsbiblioteks äldsta historia.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 317—332.

5267. **Walde, O.,** Till Kristinabibliotekets historia.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1915, s. 122—132. Med 1 fig.

5268. **Wulffius, W.,** Livländische Geschichtsliteratur 1912. (4) + 70 s. Riga. N. Kymmel 1913.

Topografi.

5269. **Adelsköld, E.,** Kilanda. Ett gammalt säteri.
Svenska Turistföreningens Årsskr 1915, s. 274—281. Med 8 illustr.

5270. **Alving, Hj.,** Genom seklernas Uppsala.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 1—27. Med 25 illustr.

5271. **Arne, T. J.,** Det forna Bjälbo.
En bok om Östergötland 1915, s. 31—38. Med 4 illustr.

5272. **Bæhrendtz, F.,** Anteckningar om Kalmar domkyrka. 2. Inredning och lösa inventarier. 138 s. + 1 pl. Med flera illustr. i texten. Kalmar 1914. Pr. 2 kr. 50 öre.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. [H.] 8.

5273. **Berg, W.,** Dynge ruin undersökt. 111 s. Med många illustr. i texten.
Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia 1914. Bd 9: H. 1.

5274. **Bok,** En, om Östergötland. Under redaktion af *B. Mörner*. Till förmån för Röda Kors föreningarna inom Östergötland utgifven af *A. Trolle, f. Gyldenstolpe*. 509 + (1) s. + 18 pl. 4:o. Med många illustr. o. portr. i texten. Sthlm. Tr. i 1200 numrerade exemplar samt 10 handkolorerade lyxexemplar å japanskt papper. Pr. för vanliga exemplar 25 kr.

5275. **Borgvall, A. E.,** Ölands stolthet. 24 s. Med 5 illustr. i texten. Kalmar, Hj. Appeltofts bokh. 1914. Pr. 25 öre.
Särtryck ur Sveriges ungdom.

5276. **Broman, Ol. Joh.,** Glysisvallur. Utgifven af Gestrike-Helsinge nation i Upsala. H. 1—5. D. 1: 1, 2: 1, 3: 1—3. 80 + 80 + 240 s. Uppsala 1911—1914. Pr. 1 kr. 75 öre häftet.
Rec. i Fataburen 1915, s. 119—121 af *S. Erixon*.

5277. **De Brun, Fr.,** Agnafit och Sotaskär. 31 + (1) s. Sthlm, Aug. Rietz bokh. Pr. 1 kr.

5278. **De Brun, Fr.,** St. Nicolai port i gamla tider.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1915, s. 1—29. Med 4 fig. och 4 släkttaflor.

5279. **Eckerberg, C. G.,** Torpa kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1912. Årg. 9, s. 79—115. Med 16 illustr.

5280. **Erixon, S.,** Söderköpings stads wijd forna och senare tijdhers beskaffenhet av *Jöns Pärsson Austronius* och Itt samtal melan twenne gode wänner. Utgivna med inledning.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1913—1914, s. 53—86. Med 1 pl. o. 1 illustr. i texten.

5281. **Fröding, H.,** Berättelser ur Göteborgs historia under envåldstiden. (3) + 386 + (2) s. + 5 portr. + 3 illustr. + 3 kartor. Göteborg, Wald. Zachrisson. Pr. 7 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 288 ($^{11}/_{12}$) af *J. A[tterbom]*.

5282. **Fröding, Hj.,** Några blad ur Visnums kyrkas historia.
Karlstads stifts julbok 1915. Årg. 4, s. 23—36. Med 2 illustr.

5283. **Göransson, J.,** Skytts och Vemmenhögs härader. Historiska och arkeologiska anteckningar. 36 s. Med 1 pl. Trelleborg 1913.

5284. **Hasselberg, C. J. E.,** Koborgshus. Några historiska och topografiska anteckningar.
Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 92—102. Med 5 illustr.

5285. **Hedendahl, J. A.,** Dunkers kyrka i Södermanland. 37 s. + 2 pl. + 2 kartbl. Nyköping 1912.

5286. **Helgesson, A.,** Hvem är Rönneholms grundläggare?
Lunds stifts julbok 1915. Årg. 7, s. 144—154. Med 7 illustr.

5287. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen*, *A. Hennig*, *C. O. v. Porat*, *N. Åberg*, *R. Björkman* m. fl. [Med många illustr.] H. 1—2. 64 s. Jönköping, Richards A. B:s förlag. Pr. 50 öre häftet.

5288. **Hägg, E.,** Sjömännens stad. En bok om de gamla stadsdelarna Björkholmen och Väster udd i Karlskrona samt deras invånare. 116 s. Med 57 portr. o. illustr. i texten. Karlskrona, J. A. Krooks bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

5289. **Höjer, J. P.,** Karlstads domkyrkas brand och restaurering på 1860-talet.
Karlstads stifts julbok 1913. Årg. 2, s. 52—62. Med 8 illustr.

5290. **J[acobson], A. E.,** Göteborgs historia. Dess bearbetningar och källor.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 71 (27/3).

5291. **Janse, O.,** Vadstena som kulturminnesort.
En bok om Östergötland 1915, s. 444—454. Med 7 fig.

5292. **Johansson, O. F.,** Blad ur en värmländsk gränssockens historia. Tidsbilder från perioden 1717—1750.
Karlstads stifts julbok 1913. Årg. 2, s. 15—45. Med 8 illustr.

5293. **Jäderlund, I.,** Till Nerkes-stacken. Några strån från Viby. D. 1. 120 s. Med flera illustr. i texten. Örebro 1914. Pr. 2 kr.

5294. **Kjellberg, C. M.,** Något om Norrköpings namn och uppkomst.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1913—1914, s. 90—95.

5295. **Kjellberg, C. M.,** Norrköpings föregifna tänkebok från medeltiden.
Hist. Tidskr. 1915, s. 253—254.

5296. **Kiellman-Göranson, I.,** Kort beskrivning över Storkyrkan i Stockholm. Med 12 avbildningar. 55 s. Sthlm, Alb. Bonnier 1914. Pr. 75 öre.

5297. **Kjersén, E.,** Kumla kyrka.
Julbok för Wästerås stift 1913. Årg. 8, s. 70—81. Med 2 illustr.

5298. **Kuylenstierna, A.,** En gammal Östgötagårds öden. [Landsjö.]
En bok om Östergötland 1915, s. 347 - 354.

5299. **Læstadius, Ferd.,** Krigsminnen från Västerbotten. 100 s. Umeå. Förf. Pr. 1 kr.

5300. **Lagerbielke, L.,** Nyköpingshus. D. 2. Skildringar från 1596—1665. [Med 3 bilagor.] (4) + 218 + (2) s. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 3 kr. 50 öre.

5301. **Ling, M.,** Bidrag till Bergs sockenkrönika. 64 s. Östersund 1914. Pr. 1 kr. 25 öre.

5302. **Lundberg, O.,** Svensköps sockens minnesbok. 103 s. Med flera illustr. i texten. Hörby, Förf. 1914.

5303. **Mannerfelt, O.,** [Västergötlands grafstenar.] Skara domkyrka. 4. Soopska grafmonumentet. S. 111—139 + 1 pl. o. 1 illustr. i texten.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1915. Bd 3: H. 7—8.

5304. **Mannström. O.,** Från patricierhus till centrum för kyrkligt socialt arbete.
En julbok till församlingarna från Stockholms prästsällskap 1915, s. 81—98. Med 16 illustr.

5305. **Myrin, J.,** Ur en Lappmarkssockens krönika. [Sorsele.]
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1915, s. 48—62. Med 5 illustr.

5306. **Mörner, B.,** Något om Bråviken.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 149—172. Med 24 illustr. Äfven i En bok om Östergötland 1915, s. 424—443. Med 15 illustr.

5307. **Nilsson, A.**, o. **Strömbom, S.**, Gamla Stockholmshus på Södermalm. Undersökning med anledning av motion i stadsfullmäktige.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1915, s. 83—121. Med 75 fig.

5308. **Nordén, A.**, Linköpings gator och gränder. Namnhistoriska kuriosa. (1) + 43 + (1) s. Linköping, H. Carlsons bokh. Pr. 50 öre.

5309. **Nygren, C. E.**, Karlstads brand 1865 och stadens senare historia. XXI + 361 s. + 2 kartor + 7 pl. Med många illustr. o. portr. i texten. Karlstad (tr. i Göteborg), Förf. Pr. 8 kr.

5310. **Olán, E.**, Marstrands historia, krigsminnen och badortslif. Med karta och 175 bilder. 3:e uppl. 230 s. Göteborg, Björks bokh. 1914. Pr. 1 kr. 50 öre.

5311. **Olsson, P.**, Ytterligare några upplysningar om ödesbölen i Jämtlands län. 9 s. Östersund 1914.
(Särtryck ur Jämtlands läns fornminnesförenings tidskr. 6: 1.)

5312. **Persson, Fr.**, Om Malmö hamn, dess ekonomiska utveckling och funktioner, med några synpunkter på nutida hamnförhållanden och hamnens framtida utvecklingsmöjligheter. Akad. afh. [Lund.] 220 + (2) s. Malmö, Förf. Pr. 4 kr.
Rec. i Festskrift till Pontus Fahlbeck den 15 oktober 1915, s. 187—203 af *E. Sommarin* under titel: Malmö hamn, ett bidrag till den nationalekonomiska litteraturen om vårt kommunikationsväsen.

5313. **Ransakningar** om antikviteterna 1667—84. Östergötland. Meddelade av *C. M. Stenbock.*
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1913—14, s. 23—51. Med 5 fig.

5314. **Ridderstad, A.**, I Linköping under början af 1800-talet. Tidsbilder.
En bok om Östergötland 1915, s. 249—265. Med 2 illustr.

5315. **Ridderstad, A.**, Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar. H. 1—2. 144 s. Med 47 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 75 öre häftet.
Ridderstad, A.: Östergötland. 2.

5316. **Rydbeck, O.**, Lunds domkyrka. Historik med orienterande grundplaner och 14 afbildningar. 19 + (13) s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 60 öre.

5317. **Sandzén, G.**, En medeltidskyrkas historia. [Rackeby.]
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1915. Årg. 10, s. 63—72. Med 4 illustr.

5318. **Saxon, J. L.**, Gällersta. En sockenbeskrivning. 62 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Nutiden. Pr. 1 kr. 50 öre.

5319. **Silfving, J. L.**, Värmlands historia från äldsta tider intill nuvarande. D. 1: H. 4. Visnums härad. Rudskoga socken. XX + 69 + (2) s. + 1 pl. Sköfde 1914. Pr. 1 kr.

5320. **Silfving, J. L.**, Södra Råda ödekyrka i Värmland. 35 s. + 6 pl. Falköping 1914. Pr. 75 öre.
Särtryck ur »Värmlands historia från äldsta intill nuvarande».

5321. **Sillén, J.**, Om Nysunds kyrka.
Karlstads stifts julbok 1915. Årg. 4, s. 70—79. Med 3 illustr.

5322. **Simonsson, I.**, Ett gammalt bårdskärarehus och dess märke.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1915, s. 54—82. Med 5 fig.

5323. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 4. (8) + XXVI + 100 s. Med många illustr. o. kartor. 4:o. Sthlm, Cederquist. Pr. 4 kr. 50 öre.

5324. **Städer,** Sveriges. H. 10—19. Bd 3: Södermanlands län. H. 1—2. 4: Östergötlands län. H. 3—4. 6: Kronobergs, Kalmar och Gottlands län. H. 1—4. 8: Kristianstads och Malmöhus län. H. 1, 5. 80 s. + s. 65—128 + 120 + 32 s. + s. 129—160. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. häftet.
3: Nyköping af *K. G. Grandinson.* — Eskilstuna af *C. A. v. Friesendorff.* — Torshälla af *R. Andersson.* — Strängnäs af *I. Fehr.* — Mariefred och Trosa af *G. Lindqvist.* — 4: 3—4: Norrköping af *J. Hulting.* — Söderköping af *H. Ulander.* — Motala och Skänninge af *O. Fredrikson.* — Vadstena af *A. V. Lundberg.* — 6: Växjö af *L. Larsson.* — Kalmar af *E. Svänsson.* — Oskarshamn af *A. Johansson.* — Västervik af *Fr. Westling* och *P. Lundin.* — Vimmerby af *I. Ängqvist.* — Borgholm af *W. Anderson.* — Visby af *Hj. Jansson.* — 8: 1: Kristianstad och Simrishamn af *K. Enghoff.* — Lund af *K. Hj. Lundgren.*

5325. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *K. Ahlenius, E. Apelqvist, A. Kempe* och *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 61—64. 2: 12—18, 3: 6, 5: 10. S. 705—832 + s. 321—384 + s. 577—635 + VIII s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

5326. **Sydow, Arm. v.,** Två 1100-tals kyrkor. (Norra Lundbys och Forshems).
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1913. Årg. 8. s. 102—120. Med 10 illustr.

5327. **Södergren, V.,** En sockenbild från Västerbottens skogsbygd. [Jörns socken.]
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1915, s. 63—80. Med 7 illustr.

5328. **Thomæus, R.,** Några drag ur Ronneby historia.
Lunds stifts julbok 1915. Årg. 7, s. 125—136. Med 6 illustr.

5329. **Thysell, E.,** Från flydda tider i Välinge och Kattarp. H. 2—3. S. 39—148 Rögle (tr. i Klippan), Förf. Pr. 2 kr.

5330. **Tynell, L.,** Valleberga kyrka.
Lunds stifts julbok 1915. Årg. 7, s. 110—124. Med 5 illustr.

5331. **Tänkebok,** Stockholms stads, under Vasatiden. Utgifven af Samfundet S:t Erik genom *N. Sjöberg.* Personregister af *N. Sjöberg.* S. 271—317.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1915. Bilaga.

5332. **Upmark, G.,** Sätuna. En uppländsk herrgård.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 28—46. Med 13 illustr. o. 2 plankartor.

5333. **Warholm, J. W.,** Några små anteckningar om Götene med tillhörande socknar.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1913. Årg. 8. s. 89—101. Med 4 illustr.

5334. **Östman, K.,** Några anteckningar om Säbrå kyrka. (Föredrag hållet vid 150-årsfesten den 18 juli 1909).
Från ådalar och fjäll. Hernösands stifts julbok 1913, s. 52—61. Med 3 illustr.

5335. **Östman, N.,** De äldre rådhusbyggnadernas historia.
Festskrift utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915, s. 63—116. Med flera illustr. i texten.

5336. **Clay, J. E.,** Annals of the Swedes on the Delaware. 3:e ed. with an introduction by *H. S. Henschen*. 170 s. + 2 illustr. + 1 pl. Chicago, The Swedish Historical Society of America 1914.

Kulturhistoria.

5337. **Bring, S. E.,** Uppsala läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915. Under medverkan av särskilda fackmän. D. 1. Sällskapets historia. IV + (2) + 258 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 6 kr. 50 öre.

5338. **Carlsson, A. B.,** En supplik af Gjörwell 1772. Ett stycke svensk lärdomshistoria i kanslikollegiet.
Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsende 1915, s. 140—145.

5339. **Carlsson, L,** Uplands nation 1800—1914. En skildring. Utgifven af Uplands nation, Upsala. (1) + 248 s. + 1 pl. o. många illustr. o. portr. i texten. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 201 (1/9) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*.

5340. **Elisæson, Å.,** Stockholms stads handtverksförening 1865 29/3 1915. Historik på föreningens uppdrag utarbetad. (3) + 170 s. + 1 portr. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Handtverksföreningen. Pr. inb. 3 kr.

5341. **Forsell, M. L.,** Sällskapslif och hemlif i Stockholm på 1840-talet. Ur Marie-Louise Forsells dagboksanteckningar. Med anmärkningar och personregister. Utg. af *S. Heijkenskjöld*. Med 59 illustr. XV + 225 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 5 kr.

5342. **Forsstrand, C.,** Aurora De Geer och umgängeslifvet på Finspång.
En bok om Östergötland 1915, s. 172—187. Med 6 illustr.

5343. **Hagberg, L.,** Käpp och krycka och kryckeståt.
Fataburen 1915, s. 129—146. Med 16 fig.

5344. **Hall, B. R.,** Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Tidsbelysande urval ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1629—1646. XII + 145 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 75 öre.

5345. **H[alle]r, E.,** Kulturbilder från Haqvin Spegels dagar. 1—4.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 1 (2/1), 6 (9/1), 12 (16/1), 18 (23/1).

5346. **Hammarstedt, N. E.,** Olsmessa och torsblot. Med tillägg.
Fataburen 1915, s. 32—40, 89—91.

5347. **H[ansso]n, S.,** »Lunds Veckoblad» som Europas fridstörare.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1915, N:o 38 (16/2).

5348. **Heden, Hj.,** Västernorrlands läns kungl. hushållningssällskap 1805—1904. På uppdrag utarbetad. D. 2. 1855—1904. XI + 224 + 60 s. + 2 pl. + 14 portr. pl. Sthlm. Pr. 3 kr.

5349. **Inbjudningsskrift** med anledning av invigningen av högre allmänna läroverkets i Gävle ombyggnad tisdagen den 24 november 1914. 33 s. + 5 pl. kartor + 30 pl. 4:o. Gefle 1914.
Bilaga till Gävle h. a. läroverks årsredogörelse för läsåret 1914—1915. S. 3—10: [*Klintberg, G.*], Något om äldre läroverksbyggnader i Gävle.

5350. **Jacobsson, N.,** En märklig samling järtecken af en luthersk östgötapräst.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1915. Årg. 11, s. 107—127. Med 7 illustr.

5351. **Johnsson, P.,** Kulturbilder från Blekinge. 57 s. Kristianstad (tr. i Karlshamn), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr.

5352. **Klockhoff, O.,** En frivillig insamling inom Östergötland i forna dagar.
En bok om Östergötland 1915, s. 188—198.

5353. **Krusell, C. J.,** Bilder och minnen från ett gammalt skolhus i Värend.
Wäxjö stifts hembygdskalender år 1915. Årg. 6, s. 64—80. Med 5 illustr.

5354. **Krusell, C. J.,** Concilia. [Wexiö gamla skola.] 2.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Årg. 4, s. 90—109. Med 2 illustr.

5355. **Levander, L.,** Livet i en Älvdalsby före 1870-talet. På uppdrag av Älvdalens hembygdsförening skildrat. (1) + 105 s. Älvdalen (tr. i Sthlm), Älvdalens hembygdsförening 1914. Pr. 2 kr.

5356. **Lithberg, N.,** Det gottländska bidlaget.
Fataburen 1915, s. 41—48.

5357. **Lithberg, N.,** Uppländska bondehem och uppländsk bondekonst.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 59—75. Med 32 illustr.

5358. **Lovén, N. E.,** Bidrag till Landskrona läroverks historia. 104 + (2) s. St. 8:o. Landskrona, Förf. Pr. 1 kr.
Ingår uti Festskrift vid invigningen av nya läroverksbyggnaden i Landskrona.
Bilaga till Landskrona läroverks årsredogörelse för läsåret 1914—1915.

5359. **Lundström, E.,** Hvem var den egentlige upphofsmannen till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele?
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 411—433.

5360. **Nation,** Västmanlands—Dala. Festskrift 1915. (2) + 164 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 5 kr.

5361. **Nationshusen** i Uppsala. Illustrerade skildringar af flera författare samlade och utgifna af *A. Roosval.* (3) + 298 + (1) s. 4:o. Sthlm, E. Lundquists bokf. Pr. 20 kr.

5362. **Nilsson, M. P:n,** Årets folkliga fester. Med 10 planscher och 64 textbilder. XV + 328 s. Sthlm, Geber. Pr. 7 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1915, N:o 342 B (16/12) af *E. Lehmann;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 298 (23/12) af *H. Celander.*

5363. **Nordholm, J. F. F.,** Något om undervisning och skolor i äldre tider inom Hössna pastorat.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1915. Årg. 10, s. 73—84. Med 4 illustr.

5364. **Nordlander, J.,** Klofsta bys ägare i äldre tider.
Norrländska Samlingar 1915. Bd 2, s. 84—108.

5365. **Olmer, E.,** Kulturbilder. Hämtade ur svenska arkivhandlingar från 1600- och 1700-talen. En våldsam värvning. En modig båtsman! Huru tjuvaktiga kvinnor bestraffades på 1670-talet. Andra tider — andra seder. Om båtsmän i Borås. Två svåra konkurrenter..
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 48 (27/2), 66 (20/3), 81 (10/4), 144 (26/6), 198 (28/8), 246 (23/10).

5366. **Prawitz, J.,** Manilla dövstumskola 1812—1912. 580 s. + 1 portr. + 2 läsordningar. Med många illustr. o. portr. i texten. Sthlm 1913.

5367. **Rydeman, L. N.,** Bolmsöborna, lifs- och folkskildring.
Wäxjö stifts hembygdskalender år 1915. Årg. 6, s. 88—103. Med 2 illustr.

5368. **[Seth, M.],** Grevesmühlska samskolan 1814—1914. Anteckningar i anledning av skolans hundraårsjubileum. [Med 2 bilagor.] (1) + 186 s. + 4 portr. + 3 pl Sthlm 1914.

5369. **Stenbock, C. M.,** Venetianare på besök i Östergötland för snart 500 år sedan.
En bok om Östergötland 1915, s. 81—90.

5370. **Stor-Skola,** Stockholms, och Upsala Universitet vid 1800-talets början. Anteckningar af en gammal student, som ej studerat ut. Utgifna af *S. Brithelli.*
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 1—50.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 157 (12/7) af *K. W[arbur]g.*

5371. **Södergren, V.,** Ur Lapplands odlingshäfder. 1.
Läsning för svenska folket 1915, s. 285—314.

5372. **Thorman, T.,** Hemslöjd i Bälinge socken.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 76—84. Med 2 illustr.

5373. **Tomfohrde, Th.,** Die Heringsfischereiperiode an der Bohuslen-Küste von 1556—1589. Ein Beitrag zur Klärung der Frage nach dem Untergang des deutschen Heringshandels in der Ostsee und dem Übergewicht der Holländer in der Nordseeheringsfischerei um die Wende des 16 Jahrhunderts.
Archiv für Fischereigeschichte 1914, s. 1—192.
Rec. i Hansische Geschichtsblätter 1915, s. 201—209.

5374. **Ulrich, A.,** Arbetsförhållanden fordomdags i Sverige. 17 s. Sthlm 1912. Tr. i 50 exempl.

5375. **Ulrich, A.,** En kulturbild från Hedemora för cirka 100 år sedan. 23 s. Gävle, Förf.

5376. **Ulrich, A.,** Minnen i avseende å byggnader, svalar, gamla portar, portklappar, gångjärnsbeslag, kakelugnsluckor m. m. från det äldre Säter. 15 s. Hedemora, Förf. Tr. i 100 numrerade exemplar.

5377. **Upmark, G.,** Bokbindareämbetet i Linköping. Efter källor i Nordiska Museet.
En bok om Östergötland 1915, s. 153—171. Med 7 fig.

5378. **Upmark, G.,** Boråsguldsmederna och deras stämplar.
Fataburen 1915, s. 171—181. Med 16 fig.

5379. **Wachtmeister, H.,** Blekinge läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814—1914. Enligt uppdrag utarbetad. VIII + 474 s. + 1 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Karlskrona 1914.

Kyrkohistoria.

5380. **Anrep-Nordin, B.,** Sekvens och hymner till den heliga Helena.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1915. Bd 3: H. 7—8, s. 128—141. Med 8 s. noter.

5381. **Arbman, J.,** Några drag av svenska kyrkans missionsarbete inom egna landamären.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1914, s. 15—81. Med 5 illustr.

5382. **Beckman, N.,** Sankta Annas prebende i Skara. Historik och handlingar. S. 142—157. Mariestad.
Separattryck ur Västergötlands fornminnesf. tidskr. 3: 7—8.

5383. **Brilioth, Y.,** Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. Akad. afh. XXVIII + (2) + 385 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.

5384. **Danér, J. E.,** Nydala klosterkyrka.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1913. Årg. 5, s. 98—111. Med 6 illustr.

5385. **Eklund, J. A.,** Andelifvet i Sveriges kyrka. 3. Under den inre kyrkokampens tid. 80 s. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 90 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 42.

5386. **Erixon, S.,** Söderköpings stadskyrkas klockstapel.
Fataburen 1915, s. 82—88. Med 6 fig.

5387. **Forsander, N.,** Life pictures from Swedish church history. 160 s. Rock Island, Augustana Book Concern 1913.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1914. Årg. 20, s. 231—235 af *G. v. S[cheele]*.

5388. **Förteckning** på jord, skänkt eller köpt till S. Francisci kloster och S. Görans hospital i Söderköping 1458—1523. Efter en pappershandskrift från mitten av 1500-talet med okänd proveniens i Kungl. Biblioteket. Medd. af *C. M. Stenbock.*
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1913—1914, s. 87—89.

5389. **Hallbäck, H. D.,** J. O. Hoof och Hoofianismen. En kyrkohistorisk studie.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utg. 1915), s. 270—381.

5390. **Hazén, J. G.,** Några minnen från religionslifvet i Västbo.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Årg. 4, s. 14—25. Med 1 illustr.

5391. **Holmqvist, Hj.,** De svenska domkapitlen och deras omorganisation. En fråga för dagen.
Bibelforskaren 1915. Årg. 32, s. 75—88.

5392. **Holmqvist, K. G.,** Huru Årsunda fick prästgård och kyrka nybyggda. En församlingsbild från 1700-talet.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1918, s. 68—81. Med en illustr.

5393. **Instruktion,** Kungl. Maj:ts, af år 1650 för pastor primarius i Stockholm. Medd. af *[H.] L[un]d[strö]m.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utg. 1915), s. 459—468.

5394. **Isberg, A. U.,** Malmö stads kyrkor. D. 1. Malmö stads kyrko- och grafdonationer. Med 280 illustrationer. (3) + 555 s. Malmö, Förf. Pr. 15 kr.

5395. **Jacobsson, N.,** Uppsaladocenten Gradins »deputationsresa» till patriarken i Konstantinopel — ett led i Zinzendorfs missionsplaner.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utg. 1915), s. 1—42.

5396. **Jansson, Hj.,** Försök till en historisk öfversikt af statens och kyrkans inbördes förhållande i Sverige. 66 s. Visby 1914.
Särtryck ur Förhandlingar vid prästmötet i Visby 12—14 aug. 1913.

5397. **Jäder, K.,** Bidrag till Norrbottens baptisternas historia från begynnelsetiden till 1915. Med många illustrationer. 112 s. Luleå, Frikyrkliga bokförl. Pr. 25 öre.

5398. **Kolberg, J.,** Aus dem Briefwechsel der Erzbischöfe Johann und Olaus Magnus von Uppsala mit Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland.
Verzeichnis der Vorlesungen an der Königlichen Akademie zu Braunsberg im Sommer-Semester 1915, s. 1—67.

5399. **Kolberg, J.,** Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens. 1. Johann Braske von Linköping und die Bischöfe Mauritius Ferber und Johannes Dantiscus. 2. Johann Magnus von Uppsala und Herzog Albrecht von Preussen.
Verzeichnis der Vorlesungen an der Königlichen Akademie zu Braunsberg im Sommer-Semester 1914, s. 1—48.

5400. **Læstadius, F.,** Läseriet i Västerbotten för hundra år sedan. 20 s. Umeå 1913.

5401. **Liedgren, E.,** Den svenska psalmboken. Några synpunkter. 2:a omarbetade o. tillökade uppl. 104 s. Uppsala, Sveriges kristliga studentrörelses förlag 1914. Pr. 75 öre.

5402. **Lundström, H.,** Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. H. 2. S. 49—100 + 1 facs. pl. Med 2 facs. pl. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell 1914 (men ej utl. förr än 1915). Pr. 2 kr. 25 öre.
Innehåller: Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret. Ett nyupptäckt Upsalatryck från år 1503; Till frågan om Olof Skötkonungs dop; Till konfirmationens historia i Sverige.

5403. **L[un]d[strö]m, [H.],** Liturgisk ordning vid svenska biskopsinvigningar under 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 451—453.

5404. **Lundström, H.,** Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret. Ett nyupptäckt Upsalatryck från år 1513.
Lundström, H., Fynd och forskningar. H. 2, s. 49—58 + 1 facs. pl. Med 2 facs. pl. i texten.

5405. **Lundström, H.,** Till konfirmationens historia i Sverige.
Lundström, H., Fynd och forskningar. H. 2, s. 89—100.

5406. **Månsson, P.,** Vadstenabrodern Peder Månssons bref på svenska från Rom till Vadstena kloster 1508—1519. Efter originalen i Svenska Riksarkivet och Uppsala Univ. Bibliotek. Utgifvna af *R. Geete.* S. 297—348. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1915.

5407. **Nordlander, J.,** Urgamla kyrkliga traditioner i Norrland.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utg. 1915), s. 43—52.

5408. **Norrman, G.,** Bekännelsefrågans utveckling i Sverige från och med Upsala möte till Karl X:s kröning.
Kyrklig Tidskr. 1914. Årg. 20, s. 352—371, 445—466.

5409. **Olsson, M.,** Uppländska klockstaplar.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1915, s. 47—58. Med 12 illustr.

5410. **Petersson, P. Em.,** Tidigare evangeliskt fromhetslif i Sverige från 1600 samt förebud därtill. En kyrkohistorisk bild, framställd med särskild hänsyn till fromhetslifvet i Ålmstads församling.
Wäxjö stifts hembygdskalender 1912. Årg. 4, s. 45—70. Med 2 illustr.

5411. **Petri, Olavus,** Samlade skrifter. Utgifna af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under redaktion af *B. Hesselman*. Med ett förord af *H. Hjärne* och litteraturhistoriska inledningar af *K. B. Westman*. Bd 2. XIX + 569 s. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 8 kr.
D. 1 rec. i Stockholms Dagblad 1915, N:o 132 (18/5) af *L. Stavenow*.

5412. **Påfvebrefven,** De äldsta kända, för Östra Aros. Medd. af *K. B. Westman* o. *O. Lundberg*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 468—471.

5413. **Romdahl, A. L.,** Från Linköpings domkyrkohytta anno Dni 132?. Efter urkundernas och monumentets vittnesbörd.
En bok om Östergötland 1915, s. 39—43.

5414. **Roosval, J.,** Om fabeldjursfuntar och andra medeltida dopkärl i Östergötland.
En bok om Östergötland 1915, s. 62—76. Med 13 fig.

5415. **Söderblom, N.,** Svenska kyrkoorganisationens historiska egenart.
Svensk Tidskr. 1915, s. 173—185.

5416. **Söderblom, N.,** Ärkebiskop Stefans invigning i katedralen i Sens år 1164. 1—2.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utk. 1915), s. 381—410. Med 8 illustr. o. 3 facs. pl. i texten.

5417. **Söderblom, N.,** Svenska kyrkans kropp och själ. VII + (1) + 176 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 25 öre.

5418. **Södersteen, H.,** Astrachans Lutherska församlings kyrkobok 1713—1746.
Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 189—195.

5419. **Tysk, E.,** Från Svartnäs. De historiska notiserna enligt anteckningar ur kyrkoarkivet.
Julbok för Västerås stift 1913. Årg. 8, s. 91—97. Med 3 illustr.

5420. **Weibull, L.,** Om de skånska sockenpresternas rätt till dem anslagen fast egendom. Historisk utredning. 25 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 50 öre.

5421. **Westling, G.,** Om Linköpings stift under förra hälften af 1600-talet. 1—4.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1914 (utg. 1915), s. 155—269.

5422. **Westman, K. B.,** Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. Utgiven på föranstaltande av Kyrkohistoriska föreningen med anledning av Uppsala ärkesätes 750-årsjubileum. XII + 301 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 75 öre.
Rec. i Finsk Tidskr. 1915. T. 79, s. 376—386 af *R. Pipping*; i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 18—26 af *Y. Brilioth*; i Nord. Tidskr. 1915, s. 469—472 af *H. Olrik*.

Finland och Östersjöprovinserna.

5423. **Boström, H. J.,** Wasa Hofrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän samt hofrätten underlydande lagmän och häradshöfdingar 1776—1914. Biografiska anteckningar. 354 s. 4:o. Vasa (tr. i Helsingfors), H. J. Boström. Pr. 8 m.
Rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1915, s. 363—364 af *A. Wilskman.*

5424. **Cederberg, A. R.,** Porvoon, Helsingin ja Oulun taistelu tapulioikeuksista vuosina 1743—1744. [Borgås, Helsingfors' och Uleåborgs strid, om stapelrättigheter åren 1743—1744.] 16 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 5.

5425. **Cederberg, A. R.,** Pari uutta tietoa pitäjänkoulumestareista. [Ett par nya underrättelser om sockenlärare.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. 1914 (tr. 1915), s. 282—283.

5426. **Handlingar** och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne samlade och utgifna af *I. Fellman.* I anslutning till Jacob Fellmans »Anteckningar under min vistelse i Lappmarken». D. 4. CXIV + 439 + (1) s. Helsingfors.

5427. **Hausen, R.,** Ur gamla familjepapper. Tidsbilder från förra århundradet.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 121. Förhandlingar och uppsatser. 28. 1914 (tr. 1915), s. 177—228 + 1 portrpl.

5428. **Historia,** Kristinestads. V + (2) + 478 s. Med 50 bilder i texten. Kristinestad, På stadens eget förlag. Pr. 5 m.

5429. **Hultin, A.,** Frihetstidens litteratur- och lärdomshistoria i Finland.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 121. Förhandlingar och uppsatser. 28. 1914 (tr. 1915), s. 229—313.

5430. **Ingman, L.,** Eräs sotamarski Klingsporing antama kirkkoherranvaltakirja. [En af fältmarskalken Klingspor utfärdad kyrkoherdefullmakt.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. 1914 (tr. 1915), s. 287—288.

5431. **Karty** i plany Nevy i Nienšanca sobrannye *A. I. Gippingom* i *A. A. Kunikom,* s predvaritel'noj zamětkoj *A. S. Lappo-Danilevskago.* [Kartor och planritningar öfver Neva och Nyenskans samlade af *A. J. Hipping* och *A. A. Kunik,* med inledande förklaring af *A. S. Lappo-Danilevskij.*] 25 s. 8:o. o. 13 kartor. Fol. S. Peterburg 1913.

5432. **Klaje, H.,** Pommern im Jahre 1813. Ein Beitrag zur Geschichte der Befreiungskriege in einzelnen Bildern. T. 1. X + 126 s. Kolberg Dietz & Maxerath 1914.
Sonderabdruck der Beilage zum Jahresbericht des Kolberger Gymnasiums für Ostern 1914.

5433. **Kokkonen, H.,** Juuan luostaripaikat. [Juga sockens klosterplatser.]
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. 1914 (tr. 1915), s. 205—220. Med 4 illustr.

5434. **Lindström, L.,** Bidrag till Åbo stads ekonomiska historia under frihetstiden.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 121. Förhandlingar och uppsatser. 28. 1914 (tr. 1915), s. 314—393.

5435. **Medeltidsurkunder,** Finlands. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom *R. Hausen.* [D.] 2. 1401—1430. (1) + 594 s. 4:o. Pr. 12 m.

5436. **Nevalainen, M.,** Lisiä Pielisen ympäristön kreivinaikuiseen historiaan. [Bidrag till Pielis sockens och omnejds historia under Per Brahes tid.] 24 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 7.

5437. **Nordlund, K. I.,** Några anteckningar om läsförhören i Närpes socken på 1770- och 1780-talet.
Finska Kyrkohistoriska samfundets Årsskr. 1914 (tr. 1915), s. 221—258.

5438. **Nordman, P.,** Finlands plats i »Sveriges historia intill tjugonde seklet».
Finsk Tidskr. 1915. T. 78, s. 190—199.

5439. **Nyberg, P.,** Ett litet bidrag till gillet Amore Proximi's historia.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 121. Förhandlingar och uppsatser. 28. 1914 (tr. 1915), s. 394—402.

5440. **Ramsay, J.,** Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 3: Möller—Spåre. (1) s. + s. 293—420. 4:o. Helsingfors, Söderström. Pr. 10 kr.

5441. **Rinne, J.,** Suomen keskiaikaiset mäkilinnat. [Finlands medeltida klippfästen.] 1. Akad. afh. 298 s. Helsingfors 1914.

5442. **Salenius, J. M.,** Oikeusistuimet ja lainkäytäntö Vanhassa Suomessa vv. 1721—1812. [Domstolar och lagskipning i Gamla Finland under åren 1721—1812.] 19 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 3.

5443. **Salonen, I.,** Sairilan kartano vuosina 1557—1570. [Sairila gård åren 1557—1570.] 25 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 8.

5444. **Schybergson, C. M.,** Per Brahe och Åbo akademi. 1. Akad. avh. XIII + 192 s. Helsingfors. Pr. 2 m. 60 p.
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 123.

5445. **Suolahti, G.,** Säätykierto ja varallisuussuhteet Suomen papiston keskuudessa 1700-luvulla. [Ståndscirkulation och förmögenhetsförhållanden inom finska presterskapet under 1700-talet.] 17 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 2.

5446. **Törne, P. O. v.,** De finska prelaturernas besättande mot medeltidens slut.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsbok. D. 2 (1914), s. 33—53.

5447. **Ungern-Sternberg, P. v.,** Die Revision van J. 1586 und die Befragung vom J. 1589. Ein Beitrag zur Gütergeschichte Estlands.
Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands 1915. Bd 8, s. 1—225 + (1) s.

5448. **Ur** de religiösa rörelsernas historia i Finland. Urkunder och forskningar. Bd 1. Utg af *M. Ruuth.* (6) + 457 + (1) s. Helsingissä.
Finska Kyrkohistoriska samfundets handlingar. 12, 1.

Allmän och utländsk historia.

5449. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger.* Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. H. 109—130. Bd 2: Halvb. 1: H. 6—12. *E. Hertzberg* og *A. Bugge,* Tidsrummet 1030—1103. S. 161—358 + (4) s. Bd 2: Halvb. 2: H. 1—3. *A. Bugge,* Tidsrummet 1104—1319. 80 s. Bd 3: Halvb. 1: H. 1—12. *A Taranger,* Tidsrummet 1319—1442. 335 + (5) s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.
5: 1—2: O. A. Johnsen. Tidsrummet 1660—1818 rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn. 1915, N:o 115 ($^{21}/_{5}$) af *Gustaf Cederschiöld.*

5450. **Montgomery, A.,** Inrikespolitiska förhållanden i Rom år 60 och 59 f. Kr.
Hist. Tidskr. 1915, s. 213—252.

5451. **Weibull, Curt,** Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1915. Bd 6, s. 1—286. Äfven Akad. afh. Lund.
Sista afdelningen behandlar: Ärkebiskopsskiftet i Lund 1177.

Recensioner.

5452. **Benzelius, E.,** Anecdota Benzeliana. Utgiven av *Hj. Lundgren.* (Se N:o 4540.)
Rec. i Dagens Nyheter 1915, N:o 58 A (Stockholmsuppl. N:o 16081) ($^{1}/_{3}$) af *J. Landquist.*

5453. **Arne, T. J.,** La Suède et l'Orient. Études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings. (Se N:o 4548.)
Rec. i Ymer 1915, s. 110—113 af *O. Almgren;* i Deutsche Literaturzeitung 1915, N:o 1 af *S. Feist.*

5454. Hanserecesse von 1477—1530. Bearbeitet von *D. Schäfer* u. *Fr. Techen.* Bd 8. 1521—1524. 9. 1525—1530. (Se N:o 2478 o. 4028.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1915. 3. Folge. Bd 18, s. 366—368 af *H. Keussen.*

5455. Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte. Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte, bearbeitet v. *R. Häpke.* Bd 1: 1531—1551. (Se N:o 4030.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1915. 3. Folge. Bd 19, s. 143—146 af *H. Keussen.*

5456. Franska legationssekreteraren Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634—35. Utg. af *S. Hallberg.* (Se N:o 4588.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1914 (utg. 1915). Årg. 16, s. 185—187 af *B. Boëthius;* i Fataburen 1915, s. 51—55 af [*G.*] *Up*[*mar*]*k.*

5457. **Wrangel, F. U.,** Rikskansleren Axel Oxenstiernas resa till och i Frankrike 1635. (Se N:o 4589.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915, s. 47 af *H. B[ruli]n.*

5458. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 1: 1674—75. 2. 1676. 3. 1677—79. (Se N:o 6184 q. 3600.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 1—18 af *G. W[ittroc]k.*

5459. **Wahlström, L.,** Gustavianska studier. Historiska utkast från tidevarvet 1772—1809. (Se N:o 4649.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 33—36 af *L. S[tavenow]*; i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 77—78 af *H. Borelius*; i Forum 1915, s. 512—514. af *Fr. Lagerroth.*

5460. **Clason, S.,** Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon. (Se N:o 4156.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 36—50 af *A. Grade.*

5461. **Klaeber, H.,** Marskalk Bernadotte, Kronprins af Sverige (Se N:o 4168.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 74—77 af *S. C[lason].*

5462. **Barton, D. P.,** Bernadotte, the first phase 1763—1799. (Se N:o 4666.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 69—74 af *S. C[lason].*

5463. **Kuylenstierna, O.,** Karl Johan och Napoleon 1797—1814. (Se N:o 4667.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 77—79 af *S. C[lason]*; i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 82—84 af *W. Kleen.*

5464. Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge 1814. Utgit som tillæg til »Riksforsamlingens forhandlinger» efter det franske originalhaandskrift af *A. Olafsen* og oversat til norsk av **J. Raabe.** (Se N:o 4677.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1915. Femte Række. Bd 3, s. 235—240 af *H. Koht.*

5465. Ur Henning Hamiltons brevsamling. D. 1—2. Utgivet av *G. Carlquist.* (Se N:o 4696.)
Rec. i Aftontidningen 1915, N:o 89 (17/2) af [*E.*] *Th[yseliu]s*; i Svenska Dagbladet 1915, N:o 4 (15/1) af *C. Hallendorff.*

5466. **Lagergren, H.,** Värmländska slägter. H. 1. (Se N:o 4704.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1914 (utg. 1915). Årg. 16, s. 184—185 af *C. V. B[romander].*

5467. **Blanck, A.,** Geijer i England 1809—1810. (Se N:o 4712.)
Rec. i Forum 1915, s. 247—249 af *J. Landquist*; i Edda 1915, s. 150—153 af *O. Wieselgren.*

5468. **Lilljebjörn, E. G.,** I solnedgången. Saml. 4. (Se N:o 4713.)
Rec. i Edda 1915, s. 153—154 af *O. Wieselgren.*

5469. **Mörner, B.,** Maria Aurora Königsmarck. (Se N:o 4716.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1914 (utg. 1915). Årg. 16, s. 187—196 af *C. M. S[tenbock].* Med 1 portr. o. 2 pl. i texten; i Det nya Sverige 1915, s. 62—65 af *O. Rabenius*; i Ord och Bild 1915, s. 334—336 af *Hj. Lundgren.* Med 1 portr.

5470. **Rydberg, A.,** Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm. (Se N:o 4718.)
Rec. i Bibelforskaren 1915. Årg. 32, s. 122—123 af *K. Th. Grünstrand.*

5471. **Magnus Stenbock och Eva Oxenstierna.** En brefväxling utgifven af *C. M. Stenbock.* D. 2. (Se N:o 4726.)
Rec. i Aftontidningen 1915, N:o 45 (24/2) af [*E.*] *Th*[*yseliu*]*s;* i Dagens Nyheter 1915, N:o 58 A (Stockholmsuppl. N:o 16081) (1/3) af *J. Landquist;* i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 75—77 af *O. Kuylenstierna.*

5472. **Grimberg, C.,** o. **Uddgren, H.,** Svenska krigarebragder. (Se N:o 4739.)
Rec. i Pedagogisk Tidskr. 1915, s. 358—559 af [*V.*] *V*[*e*]*s*[*s*]*b*[*er*]*g.*

5473. **Romdahl, A. L., & Roosval, J.,** Svensk konsthistoria. (Se N:o 4258.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1915. Öfv. o. gr., s. 26—28 af *A. Boëthius.*

5474. **Rożniecki, St.,** Varægiske minder i den russiske heltedigtning. (Se N:o 4756.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1915, s. 492—498 af *T. J. Arne.*

5475. **Malmö.** En skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd. Enligt beslut av Malmö stadsfullmäktige utgiven av en därtill utsedd redaktionskommitté. D. 1—2. (Se N:o 4828.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1915, N:o 41 (19/2) af *S. H*[*ansso*]*n* under titel: Ett ståtligt verk om Malmö.

5476. **Ridderstad, A.,** Östergötlands historia från äldsta intill nuvarande tid. (Se N:o 4335 o. 4832.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 63—65 af *L. S*[*tenbock*].

5477. **Forsell, M. L.,** En resa i familjevagn år 1842. Utg. af *S. Heijkenskjöld.* (Se N:o 4867.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17. s. 65—66 af *L. S*[*tenbock*]; i Dagens Nyheter 1915, N:o 9 A (Stockholmsuppl. N:o 16032) (11/1) af *J. L*[*andquist*].

5478. **Holm, T.,** Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. (Se N:o 768, 1277, 2311 o. 3871.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1914. Öfv. o. gr., s. 1—17 af *L. M. Bååth.* Denna recension framkallade ett genmäle af *T. Holm.* Hist. Tidskr. 1915. H. 2. 6 s. Hvarpå följde ett svar af *L. M. Bååth* i samma häfte. 2 s.

5479. **Rudelius, F.,** Kavaljer och vagabond. Öfversten i svenska armén chevalier Wilhelm von Runges lif och resor. (Se N:o 4721.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915. Årg. 17, s. 68—69 af *G. I*[*ndebetou*].

5480. **Sylwan, O.,** Fyrtiotalets student. (Se N:o 4898.)
Rec. i Edda 1915, s. 165—166 af *O. Wieselgren;* i Dagens Nyheter 1915, N:o 9 A (Stockholmsuppl. N:o 16032) (11/1) af *J. L*[*andquist*].

5481. **Suolahti, G.,** Suomen pappilat 1700-luvulla. [Finlands prästgårdar på 1700-talet.] (Se N:o 4459.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1915. T. 78, s. 200—206 af *G. Nikander.*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 3 april 1916.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

Årsberättelse för 1915.

Svenska Historiska Föreningen har under det sist förflutna året räknat omkring 730 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma 13 postprenumeranter. Sedan grefve K. Posse och fil. mag. E. Hedin anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår nu antalet dylika till 95 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 7,125.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum, och har densamma sålunda bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, professorerna Sam Clason, N. Edén och C. Hallendorff, riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, professor L. Stavenow, förste arkivarien Th. Westrin samt generalmajoren H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettiofemte årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till kostnaderna för dess utgifvande har föreningen, utom det sedvanliga statsanslaget af 1,500 kr., äfven i år från Vitterhets- Historie- och Antiqvitetsakademien fått mottaga ett anslag af 500 kr. Den genom rådande förhållanden, särskildt den starka prisstegringen å papper, vållade högst väsentliga ökningen i omkostnaderna har äfven under året nödvändiggjort någon inskränkning i tidskriftens omfång, och det är att förutse, att så länge dessa förhållanden fortfara, denna nödvändighet kommer att oförminskad göra sig gällande. Det af arkivarien H. Brulin utarbetade registret till årgångarna 1901—1910 föreligger nu färdigt och torde under den närmaste tiden kunna tillhandahållas föreningens medlemmar. De höga framställningskostnaderna göra det omöjligt att, såsom tidigare skett, lämna detsamma afgiftsfritt till föreningens medlemmar; det åsatta priset afser emellertid endast att täcka föreningens direkta

utgifter. Förberedande åtgärder ha jämväl påbörjats för åstadkommande af en fortsättning af Setterwalls historiska bibliografi; den nya delen är afsedd att täcka tidsskedet 1901—1915.

* * *

Det gångna året har för Historiska Föreningen medfört förlusten af tvenne bland dess såsom historiska författare verksamma medlemmar. Med Otto Bergström, död den 4 jan., bortgick en af våra kunnigaste forskare inom genealogiens och den militära personhistoriens gebit. Den i förening med F. U. Wrangel utgifna fortsättningen af Anreps ättartaflor utgör på detta område den varaktigaste minnesvården öfver hans forskning. Särskildt för det arbete med riddarhusgenealogiernas fullständigande, som han af riddarhuset hade sig anförtrodt, utgör hans bortgång en mycket kännbar förlust. Längre tillbaka i tiden ligger Oscar Fyhrvalls forskningsarbete, men hans undersökningar på den svenska ekonomiska historiens område äga ännu kvar mycket af sin betydelse. Ett arbete öfver den stads historia, vid hvars läroverk han var fästad såsom lärare i historia, utgör hans sista utgifna bidrag till den historiska vetenskapen. På det pedagogiska området hade äfven E. Haller, död den 7 jan., och C. Öhlander, död den 1 mars, tyngdpunkten af sin verksamhet förlagd. I sin vetenskapliga produktion ha båda med förkärlek sysslat med den svenska statens och kyrkans civiliserande gärning i det svenska väldets utkanter.

* * *

Bland årets urkundspublikationer äro främst att anteckna nya delar af de tvenne hufvudkällsamlingarna för vår utrikespolitiska historia: Sveriges traktater och Oxenstiernska brefväxlingen. Af det förra verket föreligger dels ett nytt af Hallendorff redigeradt halfband af den förra serien, hufvudsakligen ägnadt åt den Westfaliska fredshandlingen, dels ett första halfband af den nya serien af Frihetstidens och Gustavianska tidens fördrag, innehållande materialet från tidsskedet 1723 till 1738 och utgifvet af B. Boëthius. Med den förstnämnda volymen har Hallendorff i hufvudsak fullbordat sin mycket förtjänstfulla och för forskningen högst viktiga sammanställning af traktatmaterialet från det 30-åriga krigets epok. Den Oxenstiernska brefväxlingen har ökats med ett nytt band af rikskanslerens egna bref, liksom de föregående redigeradt af H. Brulin. Den nya delen bringar materialet från året 1630, helt och hållet upptaget af diplomatisk och statsfinansiell verksamhet i Preussen. Sitt främsta intresse har den genom de talrika brefven till Konungen, under de fyra föregående åren blott fragmentariskt bevarade, från 1630 åter fullständiga. Ett par af de löpande urkundserierna till Stockholms

äldre historia ha jämväl under året tillökats. Så föreligger nu den för länge sedan af H. Hildebrand påbörjade editionen af Stockholms stads skottebok 1501—1510 fullbordad genom L. M. Bååth. Den af Sjöberg utgifna delen af Stockholms tänkeböcker från den äldsta Vasatiden har afslutats med ett personregister. Med prisvärd raskhet har Hesselman utsändt andra bandet af den i föregående berättelse uppmärksammade standardupplagan af Olaus Petris skrifter. Af den jämväl af Sjöberg redigerade Ekebladska brefsamlingen har utkommit ett andra band. En annan källskrift från Karl X Gustafs tid, Pufendorffs stora verk i Hillmans försvenskning, föreligger helt afslutadt. Rosens upplaga af Barks bref till Olof Hermelin föreligger färdig med ett andra band, inneslutande materialet från åren 1705—1708. Inom vår nyaste historia falla nya delar af tvenne liberala märkesmäns litterära kvarlåtenskap: af Aldén's samling af L. J. Hiertas motioner och riksdagsanföranden och af Spångbergs upplaga af S. A. Hedins politiska skrifter.

Vända vi oss till under året utkomna nya eller påbörjade urkundspublikationer, är först att anteckna Geetes edition af de svenska bref, som den sedan så bekante Peder Månsson skref till Vadstena kloster under de år han i dess ärenden vistades i Rom. Ett par urkundseditioner knyta sig till Gustaf Adolfs person: den ena är det af Hallendorff ombesörjda urvalet ur den store konungens tal och skrifter, den andra den af Stenbock i en lyxupplaga utgifna brefväxlingen med Ebba Brahe, bl. a. upptagande ett förut okändt dokument. Inom 1600-talets historia faller också det urval ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1629—1646, som Hall utgifvit för att belysa tidens sedehistoria. De urkundliga bidragen till Karl XII:s historia ha under berättelseåret varit färre än vanligt; att anteckna är blott, att Hallendorff i en vacker upplaga utgifvit en af forskningen tidigare känd men hittills i sin originala form outgifven relation om operationerna i Ukraine. En af Kungliga biblioteket nyligen förvärfvad dagbok af Carl Gustaf Tessin för åren 1748—1752 har i en synnerligen väl utstyrd upplaga utgifvits af Sigrid Leijonhufvud. Inom det sistförflutna århundradets historia faller — frånsedt den nya af Böök med vidlyftig inledning försedda upplagan af Geijers minnen — åtskilliga urkundspublikationer, af hvilka dock egentligen blott en erbjudit något nytt af större betydelse. Siösteens anteckningar från 1813 års fälttåg i Tyskland ha sitt intresse genom skildringarna af lifvet i fält liksom genom hvad där meddelas om stämningar och uppfattningar i Tyskland. Det urval, som utgifvits ur landshöfdingen grefve Hans Wachtmeister d. ä:s papper, erbjuder för den politiska historikern kanske ej så mycket af betydelse, men har värde för skildringen af den aristokratiska miljön under Karl XIV Johan. En mera begränsad horisont ha de Forsellska anteckningarna, som skildra borgerligt Stockholmslif på 1840-talet. Ett värdefullt material för 1800-talets historia erbjuda de af Aulén publicerade brefven till Henrik Reuterdahl;

särskildt erbjuda de naturligen åtskilligt af värde för svenska kyrkans nyaste historia, ej minst för dess personhistoria.

Osedvanligt rik är den akademiska afhandlingslitteraturen på historiens område liksom på dess gränsområden. Mångsidigt är äfven ämnesvalet, som omspänner de flesta af vår historias epoker alltifran den tidigaste kända tidsåldern till den nyaste historiens begynnelseepok. Först möta Curt Weibulls Saxostudier, ett skarpsinnigt och betydande arbete, där modern kritisk metod, energiskt tillämpad, vunnit värderika resultat. Inom den rent svenska medeltidshistorien falla tvenne afhandlingar: Brilioths omsorgsfulla monografi öfver den påfliga beskattningen i Sverige intill den stora schismen, ett led i den begynnande genomarbetningen af det stora afskriftsmaterialet från Vatikanarkivet, samt Carlssons biografi öfver Hemming Gad, den första moderna, hvari tillika med den centrala ställning mannen intog i vårt politiska lif behandlas en rad allmänna problem i den utgående medeltidens historia. Lövgren har gjort den politiska sidan af ståndsstridens uppkomst till föremål för en på själfständiga uppslag rik, till framställningssättet starkt koncentrerad undersökning. Ämnen ur frihetstidens historia ha behandlats i ej mindre än tre disputationer. I en genom sitt omfång enastående afhandling behandlar Lagerroth frihetstidens författning; arbetet vittnar om en mycket omfattande beläsenhet, ett energiskt grepp på ämnet, god framställningsförmåga och fallenhet för historisk konstruktion. I en hel del punkter gifvas både lyckliga och fruktbringande uppslag, i andra torde resultaten icke stå sig inför en kritisk granskning. I och för sig kan ju arbetets spekulativt-konstruktiva karaktär betraktas såsom en i viss mån naturlig motvikt mot ensidig detaljforskning. I en studie öfver frihetstidens riddarhus har Vallentin lämnat förtjänstfulla bidrag till historien om adeln som riksstånd under frihetstiden och Edler har i en samvetsgrann monografi behandlat ett tema, som alltid legat frihetstidens män mycket nära om hjärtat, frågan om börd och befordran. Ett intressant, hittills så godt som obearbetadt ämne ur vår yttre historia har Feuk behandlat i en monografi om Sveriges deltagande i Wien-kongressen. Sitt egentliga värde har den genom det nya material förf. under sina arkivstudier sammanfört. Mot den kritiska omsikt och precision. hvarmed detsamma användts, ha anmärkningar icke uteblifvit. På den ekonomiska historiens område är slutligen att framhålla Åmarks undersökning om den svenska spannmålshandeln och spannmålspolitiken under frihetstiden och fram till 1830, ett moget och solidt arbete, som tillika vittnar om en anmärkningsvärd kunskap om Sveriges ekonomiska historia i dess helhet. Att nämna äro till sist ett par afhandlingar med ämnen ur vår medeltida konsthistoria: Anderbergs om skånska triumfkrucifix och Ugglas' om Gottlands medeltida träskulptur t. o. m. höggotikens inbrott.

Utanför den akademiska disputationslitteratur, för hvilken nyss redogjorts, råder ingen rikedom på större sammanfattande eller monografiska framställningar. Schück har med ett andra band af-

slutat sin i föregående berättelse omnämnda och karakteriserade skildring af vår medeltid i den af Gleerupska förlaget utgifna »Svenska folkets historia». Af samme författares hand föreligger jämväl en fängslande teckning af Engelbrekt, ursprungligen en minnesteckning i Sv. Akademien men senare självständigt utgifven. Ett mycket värdefullt bidrag till vår medeltidshistoria, främst men icke enbart på det kyrkliga området, utgör K. B. Westmans teckning af den svenska kyrkans utveckling från St. Bernhards tidehvarf till Innocentius III:s. Författarens ingående insikter i den allmänna kyrkliga historien liksom hans dristiga och ofta lyckliga kombinationsförmåga ha satt honom i stånd att afvinna det torftiga och svårbehandlade materialet en rad intressanta resultat. Till Karl XII:s-tidens historia innehåller som vanligt Karolinska förbundets årsbok ett antal värdefulla smärre undersökningar, bland hvilka särskildt må framhållas Stilles ingående analys af Bengt Oxenstiernas berömda och olika tolkade memorial af den 5 mars 1702 om den svenska utrikespolitiken. Ett på aktningsvärda forskningar byggdt men till sin metod och sina hufvudresultat väsentligen förfeladt arbete på området är Bergers källundersökning till Karl XII:s ryska fälttåg 1708.

Hithörande större arbeten till Frihetstidens och Gustavianska tidens historia falla på det krigshistoriska gebitet. Säve har sålunda på grundval af omfattande arkivforskningar gifvit en grundlig och pålitlig framställning af Pommerska krigets ej vidare glansfulla saga. Af Munthes skildring af flottans insats i 1788—90 års ryska krig har andra bandet utkommit, behandlande slutet af första och början af andra krigsåret. Generalstabens teckning af 1808—9 års krig har tillökats med ett sjette band, hvari inrymmes framställningen af kriget i Norge 1808. Det faller sig naturligt att i detta samband äfven omnämna Kleens detaljstudier öfver 1814 års norska fälttåg.

Inom 1800-talets historia har intresset i påfallande grad samlat sig kring representationsfrågans utveckling. Rexius har gifvit en välgjord och omsorgsfull framställning af tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär. Representationsfrågans vidare öden under de följande fyra årtiondena fram till 1909 års rösträttsreform ha tecknats i öfversiktens form af Kjellén. Af Gränströms hand föreligger ett flertal smärre riksdagshistoriska studier, den vidlyftigaste behandlande prästerskapets roll vid genomförandet af 1866 års representationsförändring. Af och om en af förgrundsfigurerna inom riksdagspolitiken på 1870- och i början af 1880-talet, Emil Key, föreligger en samling minnen utgifna af hans dotter.

Vi äro härmed inne på personhistoriens gebit och här föreligga som vanligt åtskilliga arbeten värda att uppmärksammas. Inom matrikellitteraturen äro främst att anteckna E. W. Dahlgrens förträffliga personförteckningar rör. Vetenskapsakademien, hvartill också sluta sig redogörelser för de olika sidorna af dess organisation. Det under året utgifna häftet af J. A. Almquists i riksarkivets

meddelanden publicerade verk om kommerskollegium är till det väsentligaste af sitt innehåll — tjensteförteckningar — att hänföra hit. Sjöström har utgifvit en ny universitetsmatrikel, denna gång öfver Kalmar nation i Lund. Att omnämna är slutligen första häftet af ett af. Westerlund och Setterdahl påbörjadt Linköpings stifts herdaminne. — På genealogiens och släkthistoriens område är slutligen, förutom några smärre bidrag, blott att anföra Nina Hammarskjölds vackra volym om släkten Hammarskjöld.

Några af de viktigaste publikationerna på den rena personhistoriens område ha redan behandlats. Här må ytterligare framhållas tvenne. Främst bland dessa står Lamms utmärkta monografi öfver Svedenborg, den första verkligt vetenskapliga behandlingen af ett rikt och intressant men försummadt ämne. Med omfattande lärdom och fin psykologisk blick klarlägges den store naturforskarens utveckling till mystiker och andeskådare. Lydia Wahlström har påbörjat en serie studier öfver svenskar från förra seklet. I det under året utkomna första häftet inrymmas dels en kortfattad teckning af Benjamin Höijer, dels en utförligare, fängslande karakteristik af Hans Järta. Slutligen må påpekas Sörenssons i Hamiltonska släktföreningens serie publicerade, välgjorda lefnadsteckning öfver den karolinska generalfälttygmästaren Hugo Hamilton.

De mest betydande af under året utkomna krigshistoriska arbeten ha redan förut omnämnts. Därförutom äro endast att anteckna nya band af Braunerhjelms, Leijonhufvuds och Munthes i föregående årsberättelser uppmärksammade regementshistoriska verk.

Litteraturen rörande den svenska konsthistorien har liksom under de närmast föregående åren flödat påfallande rikt. Ett par akademiska afhandlingar på området ha redan berörts. Af Curmans och Roosvals stora konsthistoriska inventarium öfver svenska kyrkor har ett nytt band utgifvits, egnadt åt Kungsholms kyrka i Stockholm. Ett annat bidrag till hufvudstadens arkitekturhistoria är A. Nilssons och Strömbergs undersökning af gamla hus på Södermalm. I den i samband med det nya rådhusets invigning utgifna festskriften har Östman lämnat en öfversikt öfver de äldre rådhusbyggnadernas historia. I alldeles särskild grad har den skånska konsthistorien varit föremål för forskningsintresset. Utom ett nytt häfte af Tynells beskrifning öfver Skånes medeltida dopfuntar äro här att nämna dels Paulssons studier öfver Skånes dekorativa konst, dels ett par arbeten rörande Lunds domkyrka: Rydbecks bidrag till dess byggnadshistoria och Wrangels monografi öfver det medeltida bildskåpet från dess högaltare. — På litteraturhistoriens område är blott att anteckna en rad nya häften af Warburgs teckning af vår litteratur från slutet af 1830-talet.

Det viktigaste af hvad som publicerats på författningshistoriens område — undersökningar öfver representationsfrågan på 1800-talet — är redan förut berördt. Statsrätten i egentlig mening företrädes endast af några smärre uppsatser af Melander, Reuterskiöld och Tynell. Bidrag till förvaltningens historia finner man i några

kommittébetänkanden: så har Bring lämnat en utförlig redogörelse för den svenska rusdryckslagstiftningen sedan 1800 och Lindstedt en kortfattad öfversikt öfver fattigvårdens historia till 1871. De alltjämt aktuella jord- och skogsfrågorna ha äfven under det gångna året satt märken i den historiska litteraturen. Carlson har sålunda behandlat den värmländska afvittringsfrågan i en mot jordundersökningens betänkande riktad kritisk undersökning. Slutligen må påpekas Östmans kortfattade öfversikt öfver Stockholms magistrat och rådhusrätt i den nyss omnämnda festskriften.

Under rubriken arkivväsen falla några smärre undersökningar. Bergh har behandlat några episoder ur riksarkivets historia, förarbeten till ett större verk öfver ämnet, samt därjämte lämnat en utredning rör. flottans arkiv. Af Herlitz' hand föreligger en redogörelse för en del vilsekomna och i utländska arkiv uppspårade svenska arkivalier. I det förut omnämnda arbetet om kommerskollegium har slutligen Almquist lämnat en sammanställning af förteckningarna rörande dess arkiv.

För bibliografiens och biblioteksväsendets vidkommande är skörden rikare. Bygdéns anonym- och pseudonymlexikon är med det under året utgifna häftet afslutadt. Af Waldes hand föreligga ett par smärre bidrag till vår bibliotekshistoria under 1600-talet. Ett nytt bibliografiskt praktverk utgör Sjögrens beskrifning af svenska kungliga och furstliga bokägaremärken. Grape har gjort en särdeles nyttig sammanställning af litteraturen rörande Ynglingatal. Af E. W. Dahlgrens hand föreligger en bibliografi rörande den bekanta filantropen C. B. Wadström, hans verksamhet för slafhandelns bekämpande och kolonisationsplanerna i Vestafrika. I öfrigt är — utom Setterwalls och von Törnes sedvanliga bidrag till Historisk Tidskrift — att nämna Wulffius' livländska årsbibliografi för 1912.

Den topografiska litteraturen är t. o. m. rikhaltigare än vanligt. Den geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige, som numera fortskrider under O. Sjögrens ledning, har tillökats med ytterligare några häften. Ridderstad har påbörjat en beskrifning öfver Östergötland; på landskapshistoriens område är f. ö. blott att nämna Læstadius' krigsminnen från Västerbotten. I främsta rummet har stadshistorien som vanligt varit föremål för bearbetning. Först äro här att nämna nya häften af de båda praktverken »Sveriges städer» och »Gamla svenska städer». Öfvergå vi sedan till de enskilda städernas historia, intages hedersplatsen af Frödings värdefulla skildringar ur Göteborgs historia under envåldstiden. Nygren har fortsatt sina bidrag till Karlstads historia med en framställning af stadens brand 1865 och dess senare utveckling. Af Lagerbielkes skildringar kring Nyköpingshus har andra delen utkommit, behandlande tiden 1596—1665. På föranstaltande af Jönköpings stadsfullmäktige har påbörjats utgifvande af en framställning af denna stads historia, hvaraf under året ett par häften utkommit. På området äro i öfrigt att anteckna ett par mindre bidrag till Stockholms

och Stockholmstraktens historia af de Brun samt en af Erixon utgifven gammal beskrifning öfver Söderköping.

Inom kulturhistoriens gebit faller ett af de mest fängslande bland under året utkomna arbeten: Nilssons ypperliga bok om årets folkliga fester, ett verk där gedigen lärdom är förmäld med den konkreta förtrogenhet med ämnet som endast den bland landsbygdens folkseder uppvuxne kan besitta. Till det svenska studentlifvets historia föreligga flera bidrag, bland vilka må nämnas I. Carlssons skildring af Upplands nation 1800—1914, vidare den af Vestmanlands-Dala nation utgifna festskriften, samt slutligen det väl utstyrda praktverket öfver nationshusen i Uppsala. På skolhistoriens område är skörden magrare: nämnas må blott Lovéns bidrag till Landskrona läroverks historia äfvensom de af Brithelli utgifna, rätt obetydliga anteckningarna från Stockholms »storskola». Jemväl under 1915 ha åtskilliga bidrag till jordbruksnäringens historia sett dagen i festskrifter öfver jubilerande hushållningssällskap: Brings öfver Uppsala läns, Hedens öfver Vesternorrlands läns samt Wachtmeisters öfver Blekinge läns. En plats för sig intager Eliæsons historik öfver Stockholms stads handtverksförening under femtioårsperioden 1865—1915.

De mest betydande kyrkohistoriska arbetena äro redan förut omnämnda. Därutöfver må erinras om en rad smärre undersökningar af värde i Kyrkohistorisk årsskrift och de af Lundström publicerade Fynd och forskningar. I öfrigt må framhållas Isbergs påbörjade arbete om Malmö kyrkor samt några studier af mera allmän kyrkohistorisk karaktär af Eklund och Söderblom.

Återstår nu att med ett par ord beröra den utländska litteratur af större intresse för vår historia, som under året sett dagen. Af den finska litteraturen, hvilken i 1916 års årgång kommer att som vanligt behandlas i en särskild öfversikt, skola här endast framhållas det nya häftet af fru Ramsays stora genealogiska verk om Finlands frälsesläkter samt det andra bandet af Hausens samling af Finlands medeltidsurkunder. Beträffande medeltiden är i öfrigt att erinra om slutbandet af den af Lindbæk och Krarup utgifna Acta pontificum Danica, hvarmed det från Vatikanarkivet hämtade materialet för Danmarks vidkommande föreligger fullständigt utgifvet. Till våra sista katolska biskopars — Hans Brasks och bröderna Magnus' — historia har Kolberg i ett par akademiska program offentliggjort en del hittills obegagnadt material. Det nya bandet af de genom Laursen utgifna Kancelliets brevbøger, omfattande tiden 1603—1609, lemnar jämväl en del bidrag till vår historia. Af det under Tuxens ledning utarbetade, förträffliga verket öfver det stora nordiska kriget föreligger ett nytt band, afhandlande ett ämne af det allra största intresse, nämligen kampen om Tönning och den Stenbockska härens fångenskap. Äfven en del arbeten öfver det Napoleonska tidsskedet syssla direkt eller indirekt med Sveriges historia: sådana äro Larsens bok om Danmarks kaparväsen 1807—1814, vidare Wandels skildring af sjökriget i de danska farvatt-

ten under samma tid, Nielsens teckning af Christian Fredrik 1813 och 1814 samt framförallt Ulmanns ur många synpunkter mycket förtjänstfulla öfversiktsframställning af de tyska befrielsekrigen. För det senare 1800-talets historia äro blott att anteckna dels ett nytt häfte af de Mantheyska dagböckerna, dels ännu ett band af Yngvar Nielsens ej alltför betydande memoarer, denna gång under rubriken »Da Unionen skulde briste».

Revisionsberättelse.

Debet.

Saldo från 1914		7,952: 51
Inkomster:		
603 afgifter för 1915 à 5 kr.	3,015: —	
3 » » 1914 à 5 kr.	15: —	
13 postprenumeranter à 7: 03 kr.	91: 39	
2 ständiga ledamotsafgifter (grefve K. Posse å Taxinge-Näsby och fil. mag. E. Hedin)	150: —	
Redovisning från Fritzes hofbokhandel . . .	408: 70	
» » Danmark	99: 45	
» » Norge	62: 10	
Lösa häften af Historisk Tidskrift	256: —	
1 ex. af bibliografien	5: —	
Ränta å depositioner	248: 03	
» » sparkassemedel	160: 87	
Statsanslag	1,500: —	
Anslag af Vitt.- hist. o. ant. akad.	500: —	6,511: 54
	Summa kr.	14,464: 05

Kredit.

Utgifter:		
Å Redaktionskonto	2,445: —	
» Boktryckeriets konto	3,411: 05	
Distributionskonto	215: 43	
» Diversekonto	473: 49	6,544: 97
Saldo till 1916		7,919: 08
	Summa kronor	14,464: 05

Behållningen är sålunda placerad:

Å deposition i Stockholms handelsbank	5,500: —
» sparkasseräkning i d:o	1,337: 70
» » i Nordiska kreditbanken	1,000: —
Kontant i kassan	81: 38
Summa kronor	7,919: 08

Historiska föreningens räkenskaper för 1915, af hvilka ofvanstående är ett utdrag, äro af oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande kassa och säkerhetshandlingar hafva inventerats. Och få vi, med anledning af sålunda fullgjord revision, tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen för 1915 års förvaltning. Styrelsen har beslutit att i stället för depositionen i Handelsbanken inköpa svenska statens 5 % obligationer till ett pris af omkring 98 %, hvilken åtgärd revisorerna finna lämplig.

Stockholm den 3 april 1916.

Joh. Petrelli. *Severin Bergh.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1915 års förvaltning.

Styrelsens förutvarande medlemmar, hrr C. Annerstedt, G. Björlin, S. Clason, N. Edén, C. Hallendorff, E. Hildebrand, T. Höjer, L. Stavenow, Th. Westrin och H. Wrangel, omvaldes.

Till revisorer omvaldes förste arkivarien S. Bergh och nyvaldes efter förste arkivarien J. A. Almquist, som afsagt sig, krigsarkivarien J. Petrelli. Till deras suppleanter omvaldes andre arkivarien H. Brulin och nyvaldes d:r Verner Söderberg.

Föreningen beslöt att med ändring af § 10 i föreningens stadgar fastställa årsafgiften till kr 7: 50.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Docenten K. B. Westman höll föredrag »Om kultreformproblemets betydelse i den svenska reformationen».

Genmäle.

Enär författaren, docenten d:r Nils Herlitz, till den recension öfver skriften »Bedrägeriet i Karl XII:s historia», hvilken recension förekommer i 2:a h. af Historisk Tidskrift för innevarande år (i afd. Anmälningar m. m. s. 30—34), förfarit med en vidlyftighet, som intresserar äfven mig, ehuru jag erkänner mig i åtskilligt blifva den slagne, finner jag det riktigast att i ett kortfattadt genmäle göra några anmärkningar, som kanske ej äro alldeles öfverflödiga.

Om författaren till nyssnämnda skrift valde sagda titel, så var den ej afsedd som lockbete för en nyfiken allmänhet och ej heller för det att han trodde sig kunna tyda motsägelsegåtan i vissa källor, utan egentligen för att från kompetent håll i nu- eller framtid framlocka upplysningar på ett område, där författaren var af flera förhållanden hänvisad till att våga gissningar. Denna afsikt har vunnits, enär recensentens icke minst starka sida synes vara hans förtroliga bekantskap med handskriftsamlingen å Uppsala universitetsbibliotek angående Karl XII:s krig.

Rec. synes mig göra sig skyldig till en lapsus memoriæ, då han frågar (s. 33), huru förf. tänkt sig att »ett sådant diaboliskt förfalskningsraseri» (rec:s ord) som Josias Cederhielms kunnat undgå upptäckt, exempelvis af Gyllenkrok själf. Rec. glömmer härvid förf:s mer än en gång gjorda påstående, att den utförligare redaktionen (den med instruktionen för Lagercrona att i förväg för fienden intaga Potjeppasset) af Gyllenkroks berättelse icke har framträdt förr än efter Gyllenkroks död (s. 19, 107).

Rec. anmärker (s. 33), att förf. gör icke ens en ansats till förklaring af det egendomliga förhållandet att den betydelsefullaste »förfalskningen» endast influtit i handskrifterna F. 138 och F. 140 (å U. U. B.). Nåväl, orsaken till detta förhållande synes mig hafva varit att bibliotekstjänstemännen och de eljest intresserade handskriftsläsarne betraktat afvikelserna från den kortare, men säkert äldre redaktionen såsom efteråt upptänkta tillägg. Däraf förklaras ock, hvarför historieprofessorn Er. Mik. Fant vid utgifvandet 1800

af Gyllenkroks berättelse förkastade så väl F. 138 som F. 140,[1] hvilka han såsom f. d. e. o. biblioteksamanuens vid Universitetsbiblioteket och med sin utpräglade håg för den svenska historien säkert har genomläst och pröfvat.

Författaren har ej ansett den antagne »förfalskarens» åtgärder såsom alster af något fenomenelt förfalskningsbegär; tvärt om har han funnit dessa tillhöra ett sträfvande att utjämna emellan skilda meningar och att utjämnaren ställt sig på den ännu i Karl XII:s tid ej antikverade ståndpunkten, från hvilken enligt den store Sv. Lagerbrings ord »det ännu var ansedt som en odödlig heder att ljuga för fäderneslandet».

Rec. tyckes mena det vara omöjligt att man enbart af en källskrifts *innehåll* kan fälla något omdöme om dess härkomst. Att likhet i piktur kan missvisa, har dock exemplet af F. 103 visat. Förf. tror sig böra särskildt påpeka, att han blott på skämt tillskrifvit Josias Cederhielm detta memoarverk, som ej saknar intresse. Innehållets brister, bl. a. sammanblandning af företeelser från olika tidpunkter, röjde dock genast för förf. att hvarken Rehnsköld eller Josias Cederhielm, bägge mycket kunniga män, kunnat hafva något att skaffa med detta arbete.

Upplysningen att först 1841 Germund Cederhielms brefsamling kom till U. U. B. är just en sådan, hvaraf förf. var i behof, men ej kunde förskaffa sig; han trodde det ej vara omöjligt, att Germund strax efter broderns död 1729 skänkt åt universitetet de till honom adresserade brefven.

Upplysningen att Adlerfeld d. y:s framställning rörande inryckningen i Severien väsentligt finnes i fadrens egenhändiga manuskript[2] synes författaren ej bevisa annat än att denne ej kunnat undgå att lämna en variant till Cederhielms uppgift om hvad som skulle hafva blifvit ålagdt Lagercrona, hvarvid bägge författarne togo till utgångspunkt hvad Karl XII i sin order till Lewenhaupt af d. 14 sept.

---

[1] Den passus i F. 140, hvari Karl XII svarar på Gyllenkroks varning: »Eders Maj:t må säkert tro, der den armén (Lewenhaupts) nu abandoneras, att fienden ej lär manquera dem attaquera och slå, om de kunna», med orden: »Låt Leijonhufvud slås för sig och vi slås för oss, när tillfälle ges», synes näppeligen kunna härröra från någon annan än en fältkanslist, som haft tillfälle att läsa, se och höra mycket, som väl kan vara sant, men som Gyllenkrok af skyldig aktning för konungen-öfverbefälhafvaren icke tillåtit sig upptecka för samtid och eftervärld. Ser man på det närmast föregående innehållet i F. 140, tryckt uti Nils Sjöbergs upplaga af Gyllenkroks Relationer från Karl XII:s krig (s. 151—152), så är det ju intet annat än sådant snack, hvartill Gyllenkrok aldrig gör sig skyldig, men som otvifvelsamt frodats i fältkansliets anekdotpladdrande och politiserande kollegium under chefens frånvaro.

[2] Om uppgiften i Hist. mil. III, s. 333, att *Grothusen* med blott några skvadroner slagit generalmajor Mikoschs 2,000 man, finnes i Gustaf Adlerfelds egenhändiga manuskript, så bevisas ju därmed detta, angående inryckningen i Severien, vara tendentiöst lögnaktigt, enär samtidigt Jos. Cederhielm skrifver, att Mikosch slogs af *Kruses*, *Dückers* och *Taubes* regementen. Jfr Bedräg., s. 23.

1708 yttrat om Potjeps besättande. Karl XII själf är således den som tidigast skrifvit därom, men icke att det skulle ske genom Lagercrona.

Rec:s anmärkning att på det ställe (s. 85), där förf. ansett sig böra antaga en insmugglad textförfalskning i Lewenhaupts berättelse, öfverensstämmer den tryckta texten till punkt och pricka med det i Upps. univers. bibl. förvarade af Lewenhaupt undertecknade originalet, är ej fullständigt öfvertygande, enär förf. ej vet, *när ms* N:r 913 kom till biblioteket. Men förf. finner det troligt att Lewenhaupts ifrågavarande uppgift haft sin grund i hans omsorg att visa, det han endast af tvång tillåtit sig någon afvikelse från konungens order.

Då rec. (s. 34, not 1) bl. a. säger: »Jag kan på intet vis dela de åsikter förf. där (i en uppsats i Hist. Tidskr., 4 h., 1914, s. 260—274) framställt, »särskildt synes mig den uppgift af Lagercrona om det åt honom gifna uppdraget, vid hvilken förf. lägger så stor vikt, kunna tolkas på mer än ett sätt», tyckes han söka efter ett tillfälle att drifva advokatyr, för hvilken den nya åskådningen angående Karl XII anklagats.

Att recensenten kvickt hade färdig en förkastelsedom öfver författarens arbete framgick ur en hans anmälan i Svenska Dagbl. d. 4 dec. 1915 af »Karl XII i Ukraina. En karolinsk berättelse, utgifven af Carl Hallendorff». Där beskyllde han förf. för att »drifva propaganda för den förunderligt seglifvade föreställningen att Karl XII:s hela politik och strategi voro idel ofattbart oförnuft» m. m. Professor Carl Hallendorff åter erkänner (i en not till sitt förord) att »ganska mycket studiearbete ligger bakom skriften», hvaraf torde framgå att förf. ej varit fullt så inkompetent, som recensenten tyckes vilja göra honom.

Malmö den 11 oktober 1916.

L. Berger.

Svar.

Det faller mig icke in att jäfva professor Hallendorffs uttalande, att »ganska mycket studiearbete» ligger bakom doktor Bergers skrift. Om jag icke särskildt betonat detta, så beror det därpå, att jag icke ansett min uppgift som recensent vara att utdela betyg öfver omfattningen af de studier, som lågo bakom hans arbete, utan att taga ställning till och granska de resultat (af en eller annan art), som detta innefattade. Förf. tvingar mig att framhålla, att prof. Hallendorff också i detta afseende är fullkomligt ense med mig; hans omdöme lyder, rätt citeradt, i sin helhet så: »det kan endast beklagas, att så mycket verkligt studiearbete, som ligger bakom skriften,

blifvit ofruktbart genom förf:s fullkomliga frigörelse från all kritisk metod.»

Den lapsus memoriæ, som förf. påpekar hos mig, skyndar jag mig att erkänna. Han har mycket riktigt sagt, att den Cederhielmska förfalskningen i Gyllenkroks berättelse »insmugglats» först efter dennes död (1730). Detta uttalande har jag verkligen förbisett, troligen därför att det synts mig fullkomligt oförenligt med förf:s teori, att Cederhielm (d. 1729) var förfalskaren. På ett annat ställe heter det emellertid försiktigare, att förfalskningarna »utfördes» mellan 1711 och 1721, men »kunde först efter G:s död visa sig» (i alla bevarade handskrifter!). Denna konstruktion är ju ett försök att lösa den af mig anmärkta bristen i hypotesen, men den blottar på samma gång genom sin orimlighet, hur ohållbar denna är. Den ytterligare svårighet, som ligger däri att Cederhielm skulle hafva åstadkommit s. a. s. två förfalskningstyper (af hvilka den utförligare representeras af F 138 och F 140), kvarstår olöst; min anmärkning härutinnan träffas ej alls af författarens resonemang s. 1 nederst.

Äfven i öfrigt måste jag bestämdt fasthålla vid mina uttalanden i recensionen. Hvad jag där framför allt klandrade var den — om jag så får uttrycka mig — källkritiska betydelse förf. tillmätte sina egna ovedersägligen vågade hypoteser. Kan man ej ur en källskrifts innehåll draga slutsatser om dess härkomst? frågar förf. Jo, förvisso, men då kräfves det mer än någonsin, att man går till källorna utan förutfattad mening. Går man däremot till en källskrift med en i sina grunddrag färdig hypotes som redskap och afstår man samtidigt från allt hvad som i egentlig mening kallas källkritik (handskriftsgranskning o. s. v.), då kan man, om man så vill, komma till hvilka resultat som helst. Men då bilda icke heller källorna någon fast hållpunkt, utan man har snart sagdt obegränsade möjligheter att omvärdera och omtolka dem, i den mån man föranledes att modifiera sin egen uppfattning. Jag antydde detta drag i förf:s arbetssätt redan i recensionen; nu finner man det ytterligare exemplifieradt. — En notis i Lewenhaupts berättelse hade han funnit »uppenbart» vara en »insmugglad textförfalskning», men då detta antagande visar sig omöjligt, finner han mycket förklarligt, att stället härrör från Lewenhaupt själf. Hur detta stämmer med teorien i öfrigt, förstår jag ej, men det må här lämnas därhän. — Förut var det Cederhielm, som ensam lade grunden till den stora förfalskningen, och förf. bemödade sig att från honom härleda alla med »Potjepteorien» sammanstämmande källställen. Med en beredvillighet, som bjärt sticker af mot hela detta resonemang, mot den bestämdhet, varmed den yngre Adlerfelds i Cederhielms anda företagna förfalskningar förut konstaterades, och mot den vikt, som då lades vid detta förhållande, medges det nu, att Adlerfeld d. ä. verkligen lämnat en »variant» (afsiktligt missvisande eller ej?) till Cederhielms uppgift om Lagercronas uppdrag. — Det hette i boken: »Vi anse som författare till F. 103 Josias Cederhielm» (s. 48), och påståendet upprepades i bestämd form

ytterligare på åtminstone ett ställe (s. 53). Nu få vi veta, att förf. redan förut var fullt öfvertygad om att C. ej »kunnat hafva något att skaffa med detta arbete», och att han »blott på skämt tillskrifvit Josias Cederhielm detta memoarverk». — Och slutligen den märkligaste åsiktsförändringen: hela det stora »bedrägeriet», som förut var ett verk av ensidigt partitagande och den mest utpräglade tendens, den säges nu hvila på »ett sträfvande att utjämna mellan skilda meningar». Härom må blott sägas, att den, som med dessa ord som kommentar sätter sig till studiet af doktor Bergers bok, skall få svårt att finna sig tillrätta i den.

Efter att hafva förklarat sig numera icke kunna vidhålla sin teori (åtminstone icke i allo; på hvilka punkter han ännu står fast vid den, är ej klart) betygar förf. sin belåtenhet öfver att åtminstone hafva vunnit ett resultat, i det han »från kompetent håll» lyckats »framlocka upplysningar på ett område, där författaren var af flera förhållanden hänvisad till att våga gissningar». Tyvärr måste jag — fastän jag därmed också måste tillbakavisa komplimangen för »förtrolig bekantskap» med källorna i Uppsala universitetsbibliotek — äfven i denna punkt göra en erinran. Kännedomen om det material, hvarur jag lämnade mina »upplysningar», är ett commune bonum för Karl XII:s-forskare (man finner lätt tillgängliga upplysningar härom exempelvis i Hallendorffs bok och uppsatser), och att »framlocka» upplysningar ur detta material kräfver ej så stor omständlighet. Endast uppgiften att Cederhielms bref först 1841 kommo i universitetsbibliotekets ägo innebär på sätt och vis en nyhet (jag har åtminstone ej sett den i tryck förut), men den förefaller mig också skäligen betydelselös; äfven utan denna positiva uppgift är väl tanken, att en privat brefsamling på 1730-talet högst 10 år efter brefskrifvarens död skulle stå till forskares disposition i ett offentligt bibliotek, något för orimlig.

Nils Herlitz.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

EMIL HILDEBRAND
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN

1917

STOCKHOLM 1918
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
164572

Innehåll:

Afhandlingar.

Sid.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

Meddelande.

På förekommen anledning ber jag få meddela, att den af mig i »Till den svenska ständerstatens äldsta historia» (Hist. Tidskr. 1917) lämnade tolkningen af rådstadgefragmentet från 1280-talets början gifvits redan tidigare af docenten Gottfrid Carlsson, och att då ifrågavarande förhållande ej af mig påpekats, detta föranledts af den — såsom nu upplysts — felaktiga uppfattningen, att sagda tolkning blifvit af honom öfvergifven.

Stockholm den 20 december 1917.

Sven Tunberg.

Kultreformproblemet i den svenska reformationen.[1]

AF

KNUT B. WESTMAN.

Det är ett vågsamt företag att vid ett tillfälle som detta utan att ha några nya dokument att framdraga gifva sig in på ett område, som är så väl kändt och genomforskadt som den svenska reformationen under Gustaf Wasa. Min ursäkt är endast, att äfven i mycket välkända händelseförlopp en och annan ny inblick stundom kan vinnas, om de betraktas från en annan synpunkt än de oftast använda. Den svenska reformationens rituella texter ha fått en kunnig och samvetsgrann behandling af Oscar Quensel,[2] men *det inslag, som sträfvandet efter och genomförandet af de nya kultreformerna gjort i reformationsverkets gång i det hela*, har kanske blifvit mindre beaktadt än det förtjänade. Värdefulla bidrag till denna fråga ha särskildt gifvits af Otto Ahnfelt.[3] Hvad jag härom nu har att säga, blir af naturliga skäl endast några konturer; en mängd detaljer måste utelämnas. Det är också väsentligen endast problemets viktigaste punkt, mässreformen, som här tages i sikte; utvecklingen i fråga om andra kultmoment, såsom t. ex. breviariegudstjänsterna, har sin särskilda historia, som emellertid för det stora hela har mindre betydelse.

Att den synpunkt, som här valts för betraktandet af reformationstidens händelser, icke är oväsentlig, är det lätt

---

[1] Föredrag på Historiska Föreningens årsmöte den 3 april 1916.

[2] Bidrag till svenska liturgiens historia, I, II, 1890—93.

[3] Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, i Tidskrift för teologi 1893.

att öfvertyga sig om. Luther riktar redan i *De captivitate babylonica* 1520 — den af hans skrifter, som på samtiden gjorde intryck af att vara mest revolutionerande — en skarp kritik just mot självfva centrum i den samtida kulten, mässan. Och så snart de reformatoriska tankarna slogo igenom i en tysk stad genom någon evangelisk predikants verksamhet — stundom efter tumultuariska uppträden mot gamla kultföremål, bilder, altaren o. d. —, blef en af de viktigaste uppgifterna att *reformera kulten*, det vill förnämligast säga ersätta mässan med en evangelisk församlingsgudstjänst på tyska, karakteriserad framför allt af predikans dominerande ställning och nattvardens utdelande under båda gestalterna. Kultreformens första brytningsdagar kan man se den oroliga vintern 1521—22 i Wittenberg, då Karlstadt bl. a. under oerhörd tillströmning anordnade en evangelisk julgudstjänst i slottskyrkan. Svårare bli problemen, då det gäller de reformatoriska grundsatsernas genomförande i ett helt furstendöme, hvarmed början gjordes i Ostpreussen (1525) och Kursachsen (1526); det sker genom *visitationer*, då prästerskapet pröfvas med afseende på vandel och förmåga att efterkomma det nya kyrkoskickets fordringar, de nya kultföreskrifterna inskärpas och behöfliga nyanordningar af ekonomisk och annan art vidtagas. Det bör icke förbises, att mässans afskaffande drager med sig en hel omstörtning i afseende på kyrkans ekonomi, då ju en stor del af dess inkomster utgjordes af donationer för mässtiftelser: dessa måste nu disponeras på annat sätt, samtidigt med att det stora nu arbetslösa mässklerusproletariatet måste få annat arbete eller försörjas. De *kyrkoordningar*, som utfärdas för att reglera förhållandena i städer eller territorier, innehålla till största delen föreskrifter dels om kult och kyrkoseder, dels om allehanda praktiskt-ekonomiska förhållanden, bestämmelser om skolor och kyrkliga stiftelser o. s. v., däremot i början icke några lärobestämmelser utöfver den enkla, att Guds ord skulle förkunnas rent och klart — det fältrop, hvarunder den evangeliska rörelsen gick fram, och som innebar såväl dess opposition mot »papistiska missbruk» inom den samtida kyrkan som dess förvissning att befinna sig på den ursprungliga kristendomens fasta grund. Noggrannare läroföreskrifter för prästerskapet finner man först i den sachsiska »Unterricht

der Visitatoren» (1528), en blandning av bekännelseskrift, herdabref och kyrkoordning; sedan de lutherska furstarna i Augsburgska bekännelsen officiellt framlagt sin läroståndpunkt, blef småningom ock förpliktelsen till denna bekännelse införd i de olika territorierna (så t. ex. i Bugenhagens pommerska kyrkoordning af 1535).

Under reformationens första skede, innan bekännelsebildningen börjar, kan man alltså utan öfverdrift säga, att *kultreformen på det inre kyrkliga lifvets område* är *den viktigaste exponenten för reformationens genomförande.* Det är också mycket naturligt, att så måste vara; kultmomentets välbekanta stora betydelse i religionen, särdeles på lägre bildningsstadier, förnekar sig ju icke äfven på rent evangelisk mark ännu långt senare, såsom man lätt kan se t. ex. på nattvardsfrågans framskjutna plats i 1500-talets konfessionella strider. Att mässans styggelse faller, det är tecknet på, att evangelium fullt har segrat; då förstår också den stora allmänheten, hvars religiösa uppfostran sker genom kulten och icke genom någon folkskola, att något nytt nu är på färde.

I Sverige begyntes ju *evangelisk predikan* i Strengnäs och senare i Stockholm af Olavus Petri, som var diakon men icke prästvigd, d. v. s. hade rättighet att predika, men icke att läsa mässan. Evangelisk *mässa på svenska* har ock hållits i Stockholm före 1527, första gången — såsom Messenius berättar — vid Olavus Petris giftermål (11 febr. 1525). Om dessa begynnelser till den nya kulten sakna vi emellertid material till närmare omdöme.

De bekanta orden i Vesterås recess, att »Guds ord måtte allestädes i riket renliga predikadt varda», innebära Sveriges principiella anslutning till reformationen; en sådan anslutning kunde vid den tiden näppeligen uttryckas på något annat sätt: någon formulerad bekännelse att åberopa fanns ju icke. Ur kultsynpunkt kunna orden anses innebära, dels att det som skall predikas i den svenska kyrkan skall vara Guds ord rent och klart och intet annat, dels också att åtgärder skola vidtagas för att sådan predikan öfverallt skall kunna komma till stånd. I Vesterås ordinantia föreskrifves som bekant ett par åtgärder för befrämjandet af detta besluts förverkligande, nämligen dels (punkt 20) att evange-

lium skall läsas i skolorna, hvilket betyder att i prästutbildningen hänsyn skall tagas till prästernas nya uppgift, dels (punkt 21) att ingen må prästvigas utan att han är i stånd att predika för folket Guds ord. Äfven på ett par andra ställen (punkterna 3 och 12) förutsättes, att predikan är prästens förnämsta uppgift.

Hurudan är ur vår synpunkt sedt den situation, som skapats genom Vesteråsbesluten? Man kan enklast se det genom en jämförelse med det enda Östersjöland, som då ännu antagit reformationen, nämligen *Preussen*, hvarmed Sverige f. ö. stod i vänskapliga förbindelser (traktat i Stockholm d. 4 aug. 1526). Där hade öfvergången till evangelium reglerats genom en kyrkoordning af dec. 1525, väsentligen innehållande bestämmelser om kult och kyrkoseder; kyrkans nya yttre förhållanden bestämdes genom den samtidigt utfärdade landsordningen. En jämförelse mellan dessa dokument och de motsvarande svenska visar, att bekännelsemomentet i båda fall är detsamma: anslutning till Guds rena ord, medan däremot det väsentliga stycket i de preussiska kultbestämmelserna, mässans ersättande med en evangelisk gudstjänst på tyska, alldeles saknar motsvarighet i Sverige; vår ordinantia sysslar ju öfvervägande med kyrkans yttre rättsliga ställning. Dessa differenser bottna gifvetvis i olikheter i det kyrkliga läget; här må endast hänvisas till att 1527 ännu ingen svensk biskop hyllade lutherska åskådningar, medan Preussens båda biskopar — Georg af Polentz, biskop af Samland, och Erhard af Queiss, biskop af Pomesanien — voro afgjorda och handlingskraftiga befrämjare af reformationen.[1]

Vesteråsbesluten, som ur kyrkopolitisk synpunkt beteckna det afgörande genombrottet för en ny ordning, innebära sålunda *ur kultsynpunkt endast ett första helt försiktigt steg i reformatorisk riktning:* anordnande af evangelisk predikan utan att något är sagdt om afskaffande af den vanliga katolska kulten.

Det reformatoriska arbetet är under de närmast följande

[1] Då dessa biskopar vid sin kyrkas öfvergång till reformationen med nedläggande af sin världsliga makt bevarade en evangeliskt fattad kyrklig myndighet, kom den preussiska kyrkan att ge ett — måhända för Sverige betydelsefullt — exempel på en evangelisk kyrka med bevaradt episkopat.

åren väsentligen inriktadt på att *sätta detta beslut i verket.* Predikoskyldigheten inskärpes från högsta ort — jämför t. ex. den s. k. Skaraordinantian af okt. 1529, där det heter, att en sockenpräst skall »predika hvar söndag och helgdag den helga läst, rena Guds ord, mässa, kristna barn, när det å färdom är, och göra sina socknabönder den tjänst, som han dem eljest pliktig är med socknabud och annan del, som hans präste-ämbete tillkräfver». Predikan nämnes först. Olavus Petri ägnar ett intensivt arbete åt att förmana prästerna att predika och sätta dem i stånd att göra det — se hans varma appell i »Kristelig förmaning till klerkeriet» 1528 och hans båda postillor, den första öfversatt från Luther 1528, den andra författad af honom själf 1530.

Beslutet på provinsialkonciliet i Örebro 1529 innebär icke heller något afgörande steg utöfver denna ståndpunkt. Det vill närmare organisera Guds ords predikan: biskoparna skola kontrollera sockenprästernas fullgörande af predikoskyldigheten »vid deras gäll till mistande», vid domkyrkorna skall föreläsas i Skriften, i städerna skola sättas lärde män till präster, af hvilka andra präster må kunna få undervisning i Guds ord o. s. v. Af särskildt intresse är utbildandet af en särskild predikogudstjänst — som har brukat hållas före mässan — genom föreskriften att man skall ha »ens åkallan i begynnelsen på predikanen och ens beslutning», d. v. s. omrama predikan med fasta liturgiska former; sådana meddelas sedan i Olavus Petris postilla af 1530, hvars tillkomst i förordet sättes i förbindelse med Örebrokonciliet. För öfrigt nöjer sig konciliet med att ge förklaringar i evangelisk anda på åtskilliga kyrkliga ceremonier, t. ex. användningen af vigvatten, unktionerna vid dopet och sista smörjelsen; ingen af dem, än mindre mässan, afskaffas. Anledningen är tydlig: »den läglighet här är i landet, där folket ganska litet hafver härtilldags hört af Guds ord», såsom Olavus Petri samma år uttrycker sig.

På frivillighetens väg kunde man emellertid gå längre. Under åberopande af vissa förhandlingar på konciliet utgaf Olavus Petri 1529 på svenska en evangelisk *handbok* för kyrkliga förrättningar till användning för dem som så ville. Här har han ur de gällande manualena stillatigande strukit själ- [illegible] och benediktionerna öfver saker såsom oför-

enliga med evangelisk åskådning, men i öfrigt håller han sig väsentligen på den linje med afseende på ceremonierna, som konciliet angifvit; han bevarar t. ex. — med evangelisk tolkning — unktionerna.

I Stockholms råd veta vi, att man vid pingst 1529 på konungens önskan behandlade kultfrågan. Rörande evangelii predikan rent och klart så härefter som hittills rådde enighet; den svenska mässans fortsatta bruk beslöts emot en liten minoritet; dock skulle den latinska icke läggas platt ned. I sin framställning till riksdagen i Strengnäs samma sommar säger kungen, på grund af anförda klagomål, att han låtit förvandla mässan på svenskt mål, att han i det ärendet hvarken gjort bud eller förbud, utan de som så hafva gjort hafva fått göra det, eftersom de mente sig kunna försvara det med Guds ord, »öfver hvilket Hans Nåde bekänner sig ingen makt hafva». Därmed är tydligt sagdt, att mässans hållande på svenska är en tillåten, men frivillig sak. I tryck utkom icke »*Den svenska mässan*, efter som hon nu hålles i Stockholm» förrän 1531, utgifven af Olavus Petri med motivering (»orsaker, hvarför hon så hållen varder»); det är en fullt evangelisk nattvardsgudstjänst, naturligtvis med sakramentet under båda gestalterna, däremot icke med predikan, hvilket förklaras af situationen: den är afsedd att i stället för den vanliga latinska mässan följa omedelbart efter den obligatoriska predikogudstjänsten. (Principiell kritik af den katolska mässan hade Olavus långt tidigare på flera ställen levererat, grundligast i boken »Om sakramenten» 1528.)

Det gudstjänstliga läget under decenniet efter Vesterås riksdag har alltså varit följande: obligatorisk predikogudstjänst, den latinska mässan kvarstår, där den icke ersättes af den svenska, som är fakultativ. Frågar man, i huru stor utsträckning den senare verkligen kom till användning, får man nog inte göra sig några öfverdrifna föreställningar därom: 1531 förekom den på några flera ställen än i Stockholm, och antalet växte väl småningom, dock säkerligen ej hastigt. Sveriges förste biskop med evangelisk åskådning, Laur. Petri, tillträdde ju först nämnda år; därnäst kommo först 1535 Henrik i Vesterås och 1536 Botvid i Strengnäs. Att emellertid ännu 1535 den latinska mässans herravälde

var tämligen orubbadt i ärkestiftet, kan man väl sluta sig till af det synodalcirkulär från nämnda år, som utgifvits af domprosten Lundström:[1] här gifves nämligen, alldeles som i de medeltida cirkulären, regler för mässläsningen vid sammanstötande af helgdagar under nästföljande år. I Skellefteå hölls svensk mässa första gången juldagen 1536 »och var icke mycket välkommen», i Umeå kyndelsmässodagen 1537.[2]

Det är naturligt, att dessa förhållanden i längden icke kunde tillfredsställa utpräglade anhängare af reformationen. Det är också välbekant, att en opposition tidigt fanns bland *de tyska borgarna i Stockholm*, där predikanter, som yrkade på radikalt reformatoriska åtgärder, hade en god jordmån, och där man 1529 beskyllde Olavus Petri för att hafva fallit ifrån evangelium, därför att han medgifvit att »beläte, vigt vatten, palm och andra ceremonier skulle blifva beståndandes». I denna krets kunde man ock förbinda sina reformatoriska kraf med politiska omstörtningssträfvanden, därvid influerad af liknande tendenser, som vid 1530-talets början bröto sig fram i Lübeck liksom på åtskilliga andra ställen i Nordtyskland och under grefvefejden i de danska städerna Malmö och Köpenhamn — sträfvanden som i Stockholm funno en tragisk afslutning i upptäckten och sprängandet af den vanligen efter myntmästaren Anders Hansson uppkallade sammansvärjningen 1536.

Men äfven *den ledande reformatoriska kretsen*, Laur. Andreæs och bröderna Petris krets, kunde ju icke länge nöja sig med dessa provisoriska förhållanden. Deras planer ha, såsom naturligt är, redan tidigt varit vida mer vidtgående. Laur. Andreæ har, om man får döma efter en af d:r H. Huldt publicerad uppteckning från Vatikanarkivet,[3] redan på Örebrokonciliet förordat bl. a. kommunion *sub utraque* och afskaffande af en del ceremonier. Efter midten af 1530-talet kan man från detta håll konstatera allvarliga *yrkanden på nya reformer*. Yttre omständigheter kunna ha bidragit därtill: Svealands biskopsstolar hade, som nämnts, fått evangeliska innehafvare, freden var återställd efter grefvefejden, i Nordtyskland hade reformationen gjort nya stora

[1] Fynd och forskningar, h. 2, 1914, s. 52 ff.
[2] Handl. rör. Skand. hist., XVII, s. 56.
[3] Kyrkohist. Årsskrift 1903, Meddelanden och aktstycken, s. 87 f.

framsteg (Lübeck, Rostock, Pommern o. s. v.), och i Danmark följde omedelbart efter den recess, som stadgade indragning af biskoparnas gods och evangelisk förkunnelse (okt. 1536), hvad man i Sverige ännu icke fått till stånd: en kyrkoordning efter tyskt mönster och visitationer för att genomföra den (1537—38). Så skrifver riksrådet Kristofer Andersson i april 1537 till sin forne gynnare biskop Sven i Skara, att några »doctores», som äro »amatores novitatis et mutationis», för konungen nedsvärtat biskopen såsom den där »observatissime defendat omnes veteres ceremonias», på grund hvaraf han råder biskopen att i något ge efter och tillåta någon ändring, så vidt sådan kan ske utan synd.[1] Hvilka dessa »doctores» äro, behöfva vi icke sväfva i okunnighet om. Laur. Petri utgifver 1538 en skarp skrift om vigvattnet, som han vill ha afskaffadt; i Örebro, säger han, gick man »ändock endels nödigt» med på att ha det kvar i förhoppning att kunna vänja folk af med de därmed förbundna vidskepliga föreställningarna; nu förstår man, att detta inte går: det måste helt afskaffas. Och af ett bekant bref från kungen till ärkebiskopen d. 24 april 1539 ser man, att ärkebiskopen begärt af kungen, att den latinska mässan skulle afskaffas.

Med dessa sträfvanden kan också sammanställas, att Olavus Petri i sin nya upplaga af den svenska mässan 1537 gjort en del *koncessioner i konservativ riktning*, som böra ha underlättat dess allmännare antagande. I den första upplagan hade han nämligen utplånat gudstjänstens samband med kyrkoåret såväl med afseende på kollekter o. a. som genom att ersätta de gamla epistel- och evangelieperikoperna med lectio continua ur Bibeln; denna åtgärd, som öfverensstämde med en del yttranden af Luther och upptagits i somliga tyska kyrkoordningar, bl. a. den preussiska af 1525, var motiverad af önskan att föra menigheten in i Skriften i hela dess rikedom, men måste tydligtvis ha förefallit samtiden särdeles radikal. Nu 1537 återknyter Olavus förbindelsen med kyrkoåret genom att åtminstone alternativt medge användandet af de gamla perikoperna och ange särskilda kollekter för de viktigaste högtidsdagarna. En

[1] Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, h. 8—9, 1897, s. 77 f.

analog tendens kan också spåras i hans nya upplaga af sin psalmbok 1536.

De nya reformkrafven möta emellertid genast *motstånd från en fraktion inom kyrkan*, hvars mest framträdande medlemmar äro den nyssnämnde biskop Sven af Skara och hans ämbetsbroder Jöns Magni af Linköping; äfven Vexjöbiskopen Jöns Bosson torde kunna räknas dit. Alla dessa biskopar ha fått sitt ämbete efter Vesterås riksdag och förbundit sig att sköta det enligt dess beslut; man har därför tänkt sig dem såsom evangeliska, och den mest betydande af dem, biskop Sven — utan tvifvel en af vår kyrkas mest framstående personer under detta tidsskede — har i en f. ö. mycket förtjänstfull biografi[1] blifvit tecknad såsom »den förste protestantiske biskopen i Skara». Dock ser man dessa män bekämpa det afgörande steget till den evangeliska kyrkoreformens fullbordan. Hvarför? Utan allt tvifvel emedan de till sin religiösa ståndpunkt i själfva verket alltfort stodo på katolsk grund. Man kunde nämligen gå med på Vesteråsbesluten och dock vara god katolik, dels emedan man kunde trygga sitt samvete genom hemliga protester (vi ha t. ex. en sådan af Sven och Jöns Bosson från deras invigning 1531)[2], dels emedan den kyrkopolitiska omstörtningen, som ju i Vesterås framträdde som det väsentliga, icke nödvändigtvis tangerade den religiösa öfvertygelsen, dels ock emedan Skriftens predikan kunde motiveras också från en moderat katolsk, en erasmisk, ståndpunkt. Det är bekant, att Kristian II:s lagar, som äro influerade af humanisten Kristian Pedersen, icke af lutherdomen, ålägga sockenprästerna regelbunden predikan öfver evangeliet och episteln; i biskop Svens bibliotek är Erasmus den talrikast företrädde moderne författaren (Melankton är där ock väl företrädd, medan man saknar Luther). När det emellertid gäller det afgörande hugget mot den katolska kulten, då vägra alltså männen af denna typ i vändningen. Grupperingen hos oss kan jämföras med partiställningen i England: liksom vi där mellan ytterligheterna — en Fisher, som hvarken vill gå med på den kungliga suprematin eller på kult- och läroreformer, och

[1] Af lektor F. Ödberg i Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, h. 8—9, 1897.

[2] A. H. Lundström i Hist. Tidskr. 1897, s. 63 f.

en Cranmer, som arbetar för bådadera — ha en Gardiner, som är med om det ena, men inte det andra, så ha vi också här mellan Brask och reformatorerna biskop Sven och hans meningsfränder.

Hur ställde sig då kungen till de nya reformkrafven? Det är välbekant, att det från början af 1530-talet märkes en växande spänning mellan honom och den reformatoriska gruppen, hvarvid de sakliga differenserna väsentligen äro att söka på den kyrkliga författningens och ekonomiens område (biskoparnas ställning, användningen af kyrkans indragna tillgångar). Det kan förmodas, att denna spänning och kungens ömtålighet om sin makt spelat in redan vid det förbud för ärkebiskopen att utan kungens medgifvande reformera i sitt stift, som inrycktes i kontraktet med denne (nov. 1533). Bekanta omständigheter skärpa alltmer denna spänning, som bryter ut i hetsiga förebråelser just i det nyssnämnda brefvet af d. 24 april 1539 till ärkebiskopen. Här svaras ett bestämdt nej till begäran om nya reformer. Och motiveringen? Dels heter det, att sådant måste ske med »beskedlighet», emedan folket är »mycket groft» och »hafver därutinnan ganska ringa förstånd», dels åter — och man är frestad att förmoda, att här hufvudskälet kommer — är kungen mycket missnöjd med den reformatoriska gruppen, emedan öfverheten antastas från predikstolen: här ropas i förtäckta ord om »tyranner, tyranner», och så är det detta »sista prent om de eder» o. s. v. Med andra ord: *kungen håller tillbaka reformkrafven, emedan han är missbelåten med reformatorerna* och väl icke vill lämna i deras händer de stora uppgifter, som skulle följa med uppsättande af en kyrkoordning, anordnande af visitationer o. s. v.

Man styrkes i sin förmodan, att det är här skon egentligen klämmer, då man finner, att hänsynen till folkets »grofhet» alldeles icke afhåller konungen från att blott några månader senare dock sätta i gång den begärda definitiva reformen: han hade nämligen då fått ett mera underdånigt redskap därtill — Georg Norman.

Det är bekant hvad som sker, då denne vunnit kungens öra och befunnits användbar som högstbetrodd rådgifvare i kyrkliga ärenden. Hösten 1539 ett koncilium i Uppsala, då den latinska mässan och åtskilliga ceremonier, t. ex. vigvat-

ten, afskaffas trots opposition af Sven af Skara och Jöns af Linköping, hvilka — såsom den ene af dem skrifver till den andre — »nitälska för den universella kyrkans enhet och heliga lydnad». Den 8 dec. s. å. Normans utnämning till ordinator och superattendent öfver svenska kyrkan med hänvisning till sektepredikanter och roteandar, som förfört undersåtarna till ohörsamhet mot öfverheten. Vid nyåret 1540 fortsatta förhandlingar i Örebro med process mot Laur. Andreæ och Olavus Petri och dom öfver dem — det var från deras förbindelse med den tyska radikala oppositionen i Stockholm, som man hämtade den förnämsta förevändningen till deras störtande. Vid detta tillfälle voro icke götabiskoparna, endast sveabiskoparna närvarande. Från januari till fram på sommaren 1540 visitation af Norman och hans »adjunkt» biskop Henrik af Vesterås först i Vestergötland, sedan i Östergötland (1541 af Henrik i Småland). Visitationen är mest bekant för »annammandet» af kyrkornas öfverflödiga dyrbarheter, som inbragte 142,000 lod silfver,[1] men dess främst angifna syfte var inspektionen af klerkerna och genomförandet af rätta »andliga sedvanor», sedan nu »allehanda falska och vrångvisa lärdomar och meningar» blifvit afskaffade. Vadstenamunkarna ha antecknat, huruledes vid pingst 1540 visitatorerna kommo till dem »interdicendo Svecam missam annihilantes omnes ceremonias nostras». Vid herredagen i Lödöse i april 1540 uppsattes de seniors- och konservatorsinstruktioner, som röja de nya kyrkoförfattningsplanerna efter pommerskt mönster. Samtidigt är väl ock den Normanska kyrkoordningen, *Articuli Ordinantiæ*, — uppenbarligen ganska hastigt — uppsatt; den behandlar förnämligast dels kult och kyrkoseder, dels skolor och kyrkliga stiftelser. 1541 utkommo nya bearbetade upplagor af Svenska Mässan och Handboken, som nu bli obligatoriska; här har Laur. Petri medarbetat, men Norman angifvit riktlinjerna; den senare kunde ju ej svenska. Samtidigt utkom Bibelöfversättningen, som den reformatoriska gruppens män länge arbetat på.[2]

[1] Denna sköfling hade ju ock ett sammanhang med den nya kulten, som gjorde många kyrkokärl (man tänke t. ex. på monstranser och relikskrin) öfverflödiga.

[2] Hur Normans inflytande därvid visar sig i det slafviska följandet af Luthertexten, medan både Olavus Petri i tidigare och Laur. Petri i senare bibelarbeten visa sig mera fria i detta afseende, kan man se af J. Lindbloms undersökningar (Studier till en proföfversättning af Syraks bok, 1915).

Det är icke svårt att från vår synpunkt ange innebörden af dessa åtgärder. De innebära *den definitiva kultreform, som reformatorerna eftersträfvat:* nu fick man både mässreformen, ceremoniernas afskaffande, kyrkoordningen och visitationen. Att man kan finna Laur. Petri med afseende på de kyrkliga böckerna samarbeta med Norman, är sålunda intet onaturligt; ärkebiskopen uppträdde ock direkt till försvar för mässreformen i sin »Dialogus om den förvandling med messone skedde» 1542. Men samtidigt slog kungen ned den evangeliska fraktionens självständigaste män och satte en annan kurs i kyrkoförfattningen än de önskat. Att visitationen inriktades på götalandskapen, är blott naturligt med tanke på götabiskoparnas katoliserande ståndpunkt: författningsexperimentet kom ju ock att närmast gå ut öfver biskop Svens stift, och denne fick själf 1540 vidkännas en reduktion af sina inkomster till 10 % af deras tidigare belopp. Några definitioner rörande läran anses ännu inte vara nödvändiga; i det afseendet stå Articuli Ordinantiæ liksom den danska kyrkoordningen kvar på den tidigare ståndpunkten. I Handboken äro naturligtvis nu t. ex. unktionerna strukna; i Mässan fullföljes — i öfverensstämmelse med vanlig tysk-luthersk praxis, som det ju är mäster Jörans lust att klippa till allting efter — den konservativa tendensen att anknyta till kyrkoåret;[1] intet hindrar nu, att predikan efter samma mönster kan flyttas in i själfva mässgudstjänsten, som därmed i stort sedt får den struktur vår högmässoritual än idag bibehåller.

Först nu tar man itu med privatmässorna utan kommunikanter, dock så att endast de mest anstötliga bland dem (själamässor, årsmässor o. a.) förbjudas (i Västerås 1544); för öfrigt skall enligt Articuli Ordinantiæ folket undervisas, att de äro emot Kristi instiftelse; förbud mot mässa utan kommunikanter utfärdades först 1562. Problemet med mässklerus, som flera gånger beröres af Olavus och Laur. Petri alltifrån slutet af 1520-talet, skulle därför först nu egentligen blifvit akut, men dess räckvidd hade tydligtvis minskats genom den långa öfvergångstiden, hvarunder dessutom

[1] På kyrkoåret lägges äfven i Normans predikoanvisningar stor vikt. I den nya psalmboksupplagan af 1543 är en evangeliebok för första gången tillfogad.

utan några generella ingrepp mot mässtiftelserna en mängd af dessa bortfallit genom det successiva indragandet enligt Västerås recess af domkapitlens och domkyrkornas goda. Mässprästerna blefvo förmodligen till en god del evangeliska sockenpräster, till hvilka poster det länge nog var brist på lämpliga kandidater. — Först nu afskaffades ock — genom Articuli Ordinantiæ och Västeråsbeslutet 1544 — en hel rad katolska helgdagar, såsom Helga Lekamens dag, Marie himmelsfärd m. fl. — Märkligt är, att i Articuli Ordinantiæ ritual anges för en evangelisk mässa med de liturgiska partierna på latin — en äfven annorstädes använd utväg att göra öfvergången till det nya mildare. Detta öppnar ett perspektiv framåt: den latinska kyrkosången hade ingalunda ännu tystnat i Sveriges kyrkor, då Johan III fann på att på nytt ge den ett katoliserande innehåll.

Att folket verkligen hade »ganska ringa förstånd» på dessa nyheter, visade ju Dackefejden. Det andra steget i kultreformen var gifvetvis vida mer stötande för gamla vanor än det första, och detta förhållande har utan tvifvel i sin mån bidragit till, att den inrepolitiska krisen nu blef svårare än efter Västerås riksdag. Att reformen skulle gå tillbaka, kom dock icke i fråga; den bekräftades i stället vid Västeråsriksdagen 1544, där i konungens stora tal mässan på svenska framträder rent af som en af den nya trons hufvudpunkter, f. ö. i den karakteristiska sammanställningen: »det heliga evangelium, en sannskyldig kristlig tro och kunskap uppå Jesum Kristum, den svenska mässan, kärlek och hörsamhet till sin öfrighet och nästa». Metoderna för genomförandet blefvo dock nog försiktigare. 1544 införde i Skellefteå en ny kyrkoherde (Andreas Olavi) *communio sub utraque*, som dittills icke förekommit där, och aflägsnade »utan allt buller och förargelse» alla de papistiska ceremonierna, som ända dittills varit hållna.[1] De katoliserande medelvägsmännen Sven af Skara och Jöns af Linköping fingo emellertid 1543—44 afträda från skådeplatsen och ersattes af pålitliga evangeliska män.

Om den Normanska tidens författningsprojekt blefvo helt efemära, så rönte däremot dess kultreformer ett bättre

[1] Handl. rör. Skand. hist., XVII, s. 57.

öde: de blefvo *beståndande utgångspunkter för den följande utvecklingen*. Laur. Petri hade ju från början medverkat i dem; hans insatser få småningom större utrymme, tills han efter Normans död helt får ledningen af den rituella utvecklingen.

Så framträder vid användningen af kultsynpunkten i särskildt skarp relief den egendomligheten i det svenska reformationsverket, att det genomfördes genom en relativt långsam utveckling. Sverige var 1527 moget för Gustaf Wasas djärfva kyrkopolitiska kupp, men det var ännu alldeles icke moget för en religiös nydaning. Hvarken den kloke kyrkopolitiker, som varit med och arrangerat kuppen, Laurentius Andreæ, ej heller den store vägrödjaren för denna religiösa nydaning, Olavus Petri, fingo själfva genomföra densamma; men det var en stor välsignelse för den svenska kyrkan, att den tredje i deras krets och arftagaren af deras ideal, Laurentius Petri, vid sidan af och efter kungens utländske förtroendeman Georg Norman fick en lång verksamhetstid och sålunda kunde blifva den svenske kyrkofader, i hvars verk alla reformationens linjer sammanlöpa och grundvalarna ligga för det kommande tidehvarfvet.

Ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden.[1]

AF

HUGO VALENTIN.

I.

Karaktären af adelns sociala ställning under frihetstiden och kontentan af dess privilegier är sammanfattad i orden: tjänster och frälseegendomar. De förra betecknades vid 1723 års riksdag som »det endaste öfrige medlet sig den knappa brödfödan kunna förtiena»,[2] de senare som »ståndets endaste stöd och styrckia»[3] och bägge tillsammans som »vår endaste tillgång af ståndets uprätthållande».[4]

Vid valet af lefnadsbana räknade den unge adelsmannen med alternativen statstjänst, jordbruk eller bådadera, men endast i sällsynta undantagsfall med andra möjligheter. Tidens uppfattning af statsämbetets natur, enligt hvilken detta framstod som ämbetsmannens förvärfvade egendom,[5] bidrog äfven att samordna begreppen frälsegods och tjänst, och hvarje ingrepp i dessa adliga förmånsrättigheter kändes som en kränkning af samma art och som ett inbrott i ståndets äganderätt. Den första frihetstidens privilegietvister resulterade vid 1723 års riksdag i en kompromiss, som dock

[1] Om adelsprivilegiernas utveckling i allmänhet och adelsståndets växande ekonomiska och sociala betryck under frihetstiden, se Valentin, Frihetstidens riddarhus, sid. 229—234, akad. afh., Sthlm 1915.

[2] Landshöfding Creutz' mem. ang. civila tjänster. Ridd. och adelns prot., III, sid. 453.

[3] Ridd. o. adelns svar till borgarståndet ang. civila tjänster. A. a., III, sid. 471.

[4] Ridd. o. adelns förbindelseskrift ang. civila tjänster. A. a., III, sid. 462.

[5] »Tiänsterna här i rijket kunna considereras som hvars och ens vählfångne egendom», yttrade t. ex. Gustaf Gyllenborg i ett mem. vid 1726—27 års riksdag. A. a., V, sid. 607.

mera hade karaktären af en modus vivendi än af en verklig lösning af dessa stridsfrågor. I adelsprivilegiernas § 2 lofvade konungen att besätta rådsposterna samt rikets »höga och angelägna embeten» med infödda svenska män af ridderskapet och adeln — en punkt, som väl ej måste, men väl kunde komma att stå i strid med de i regeringsformen och konungaförsäkran formulerade befordringsnormerna. Genom den förut våldsamt omstridda § 27 — den ur agrarisk synpunkt tvifvelsutan betydelsefullaste — medgafs adeln uteslutande rätt att besitta säterier samt ladugårds-, rå och rörs- och veckodagshemman, men samtidigt stipulerades viktiga inskränkningar i detta privilegium. Sålunda medgafs det åt adelns vederlikar, präster och borgare, att äga »et eller annat»[1] frälseströgods- eller utsocknehemman,[2] och ofrälse person, som »medelst goda och nyttige tienster giordt sig af riket och fäderneslandet dertil väl förtient och värdig», kunde genom kunglig dispens erhålla rätt att besitta sådan jord, som eljest förbehållits adeln. Ofrälse, som redan kommit i besittning af sådan, fick behålla denna för sig och arfvingar, men den måste vid eventuell försäljning återgå till adelsståndet. Var sådan jord tilldelad ett bruk och var den en nödvändig förutsättning för dettas lyckliga bestånd, skulle bruksägaren och hans arfvingar ej blifva beröfvade den, också om de voro ofrälse. Äfven kunde personer utom adelsståndet erhålla inteckning och införsel i privilegierad jord, men hvarje frälseman kunde då med ägarens samtycke öfvertaga den ofrälses panträtt till egendomen på samma villkor, som den ofrälse bjudit, oafsedt huru länge denna innehaft densamma.

Dessa tvenne paragrafer i 1723 års adelsprivilegier — den 2:a och den 27:e — betraktades tvifvelsutan som de viktigaste punkterna i denna privilegieurkund. I striden om dessa koncentrerade sig också den skarpa intressemotsatsen mellan adel och ofrälse. Kanske af brist på förutseende, kanske af klokhet, underläto lagstiftarne emellertid

[1] Adelsprivilegierna äro tryckta i och här citerade efter Acta publica hörande till Sveriges fundamental-lag, Sthlm 1755.

[2] Förlikningen mellan adeln och de ofrälse skedde på böndernas bekostnad, »hvilka nu för sina konungska tänktesätt uppoffrades af de andra ofrälse stånden», Malmström, Sveriges polit. historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, I, sid. 371.

att här upprätta regler för sannolikt kommande intressekollisioner emellan stånden; liksom paragrafernas formulering röjer den vid 1723 års riksdag rådande maktpolitiska situationen, så speglar därför äfven den praxis, som utvecklar sig vid deras tillämpning, det alltmer förändrade styrkeförhållandet mellan adel och ofrälse. Men under det att tolkningen af den 2:a paragrafen icke blef föremål för något ingripande från riddarhusets sida och ej heller föranledde någon uppenbar meningsskiljaktighet stånden emellan före den bekanta utnämningsstriden om vicepresidentskapet i Åbo hofrätt strax före och under frihetstidens sista riksdag, sökte frihetstidens adel gång på gång och på olika sätt åstadkomma en ändring med afseende på tillämpningen af § 27 i syfte att hindra dennas utveckling till ett för ståndet alltmer värdelöst privilegium.

Gifvetvis sammanföllo här icke alltid ståndets och den enskilde adelsmannens intresse. Redan vid utfärdandet af 1719 års extremt adelsfavoriserande adelsprivilegier yrkade riksrådet Axel Banér, att adelsman skulle äga rätt att fritt få sälja sin jord äfven till ofrälse, emedan den fattige frälsemannen, som nödgades sälja sin egendom, eljest skulle erhålla ett lägre pris, då antalet köpeberättigade reducerades till endast adelsmän. Riksrådet Klas Bonde genmälde då med en hänvisning till den talrika jordhungriga unga adeln[1] och tillade, att om också den enskilde adelsmannen någon gång komme att lida genom dessa bestämmelser, kunde detta ej rubba den tillbörliga principen, att ofrälse ej finge slå under sig frälsegods. Hans mening delades af rådet,[2] och 1719 års adelsprivilegier kommo också att öfverensstämma härmed.

Då adeln följande år måste afstå från dessa utan att erhålla någon garanti för sin exklusiva rätt till frälsejord och därför medelst en föreningsakt förband sig att ej sälja sådan utom ståndet, ville eller vågade endast öfverdirektör Ehrenpreus opponera sig, andragande samma skäl häremot som förut riksrådet Banér. Men adeln, hvars ståndsmedvetande under riksdagen skärpts genom striderna med de

[1] Valentin, a. a., sid. 44 ff.
[2] Rådsprot. 26 maj 1719. R. A.

ofrälse, förklarade sig nöjd med konventionen »ock sade, at de intet sökia så mycket en particuliers persons som hela ståndets interesse».[1]

Genom 1723 års privilegier upphörde konventionen att gälla. Det skulle då snart visa sig, att hänsynen till ståndets styrka och värdighet ej vägde tungt, då de ofrälses intresse samverkade med enskilda fattiga adelsmäns till att undergräfva adelns ställning som jordägande stånd.

Att den adelsman, som ville afhända sig ägande- eller nyttjanderätten till sin jord, i allmänhet ej ratade det fördelaktigaste anbudet endast därför, att det framställts af en ofrälse, kunde knappast heller vara ägnadt att förvåna. Därtill kom, att det rörliga kapitalets män till stor del icke tillhörde adeln och att dessa under hela frihetstiden och i synnerhet under dess senare del gärna placerade sina penningar i jordegendomar, hvilkas afkastning var relativt oberoende af kursens fluktuationer och af andra växlande villkor, hvarunder frihetstidens merkantila och industriella företag arbetade. Med grämelse måste därför adeln snart bevittna framgången af de ofrälses sträfvanden efter besittning af frälsegods, för hvilka de, som det klagades, vore beredda att gifva »omåtteliga summor».[2] Att en enskild adelsman härigenom gjordes kapitalstarkare kunde icke anses som någon fullgod ersättning för den lidna skadan: frälsegods kommo från adeln i ofrälse händer, och svårigheterna ökades för obesutna adelsmän att för måttligt pris erhålla en frälseegendom.

1756 förklarade Anders Schönberg, att man redan måste anse det som ett underverk, om någon adelsman kunde få köpa frälsejord, som afkastade 2 procent, och han tillade med hänsyftning på de köpkraftiga ofrälse: »Men om ock egendomen skulle endast kasta af sig ½ pro cent, fråga de litet efter, som gjärna påkostade ännu mera för at njuta det besynnerliga nöjet at emot lagen besittja en ägendom».[3]

[1] Ridd. och adelns prot, I:a, sid 242.

[2] Riddarhusdeputationens mem. bland Ridd. och adelns prot. 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet.

[3] »Tankar om grunden till adlens välmåga i Sverige samt de medel utan hvilka den ej kan vinnas». Upsala universitetsbibliotek, F. 278. Skriften var ämnad som memorial vid 1755—56 års riksdag, men blef ej inlämnad.

II.

En möjlighet att kringgå bestämmelserna i § 27 yppade sig genom hvad där stadgades om förpantning. Den adelsman, som önskade afyttra sin frälsejord till en ofrälse, gjorde det nämligen helt enkelt under sken af en pantsättning.[1] På det att ingen frälseman skulle i öfverensstämmelse med de adliga privilegierna kunna utlösa den nye innehafvaren af godset, utsattes ej sällan i förpantningsbrefvet en penningsumma så stor, att den vida öfversteg egendomens värde. Vidare fordrades ju den rättsliga ägarens, d. ä. adelsmannens, samtycke för en dylik utlösning, hvilket denne naturligtvis vägrade. Eller också skaffade sig den ofrälse en adlig bulvan, som köpte godset i sitt namn för att sedan förpanta det till den verklige köparen, såvida denne ej föredrog att »arrendera» det af dess nominelle ägare. Särskildt begagnade ofrälse män, som ingått adligt gifte, sina adliga släktingars namn för att obegränsadt köpa sig frälsejord, som sedan ofta tillföll deras hustrur och därefter deras barn som arf. Då det nämligen ej framgick af adelsprivilegierna, om de barn, som födts i ett med K. M:ts och vederbörande giftomans samtycke ingånget äktenskap mellan ofrälse man och adlig kvinna, fingo besitta frälsejord, som de ärft af sin moder, tolkades arfsbestämmelserna till de ofrälses fördel, hvarigenom adelsståndet beröfvades en mängd gods. Vid 1755—56 års riksdag förklarade också en deputation, som ståndet tillsatt till liknande missförhållandens bekämpande, att ofrälse personer nu finge besitta frälsejord, »enär de i arf dem tillfallit». — Då det gällde att kringgå det generella förbudet mot bönders ägande af frälsejord, men äfven i andra fall, förfor adelsmannen ofta så, att han afhände sig själfva jordäganderätten till hela sin egendom eller till delar däraf, men förbehöll sig rätten till räntan — något som syntes stå i öfverensstämmelse med tidens kamerala äganderättsbegrepp, som skilde mellan skattemannarätten

[1] J. H. Ramsays memorial, dat. 24 febr. 1756, och de med anledning häraf tillsatta deputerades memorial af 22 mars s. å., bland Expeditionsdeputationens allegater. R. A. Auders Schönbergs cit. »Tankar om adlens välmåga i Sverige etc.» Härpå baserar sig äfven den följande framställningen af sätten att kringgå § 27.

och frälsemannarätten till jord, men synbarligen stod i strid med adelsprivilegiernas anda.[1] Domstolarna sanktionerade emellertid detta tillvägagångssätt, hvilket så till vida skadade adeln mer än förpantandet af privilegierad jord till ofrälse personer, som egendomen i förra fallet ej kunde som pantegods inlösas af hvarje adelsman. Mer tvifvelaktigt var det, om den nye ägaren, som ej ägde rätt att besitta jord under frälsevillkor, lagligen kunde tillerkännas en förmånligare ställning än en kronoskattebonde gemenligen ägde öfver sin jord; hände detta, hade ju adelsmannen faktiskt afstått en del af sin frälsemannarätt, och hvad hindrade då, att frälseskatteräntan nedsattes till en obetydlighet, hvarigenom förbudet att sälja frälsejord gjordes så godt som ineffektivt? Ett dylikt förfaringssätt synes dock ej varit sällsynt.[2] — Äfven bestämmelserna om prästers, borgares och adelns vederlikars rätt att besitta ett eller annat frälseströgods eller utsocknehemman blefvo af domstolarna tolkade på ett sätt, som knappast öfverensstämde med privilegiernas ordalydelse eller anda. Begreppet »et eller annat» visade sig nämligen vara ytterst tänjbart, och det klagades öfver att många, som tillhörde de köpeberättigade kategorierna, ansågo det »böra sträcka sig så vida, som deras lust och lägenhet at kiöpa medgifver».[3] Det lär t. o. m. hafva förekommit, att sådana personer ägt ända till 50 dylika hemman.[4] Detta förhållande främjades genom den tolkning, man gaf ordet »frälseströgods»; enligt Anders Schönberg köptes under detta namn alla frälsehemman fritt af ofrälse män, och de adliga säterierna blefvo härigenom alltmer stympade. De processer, som adelsmän väckte för att med stöd af adelsprivilegiernas § 27 förvärfva eller — oftare — till säteristommen återförvärfva sådan jord, strandade merendels på dessa oklarheter. Här liksom eljest, då det gällde att kringgå förbudet för ofrälse att äga privilegierad jord, har det uppenbarligen varit af betydelse, att domarekåren till öfvervägande del bestod af ofrälse.

[1] Se härom Ekeberg, Om frälseränta, sid. 9, 93, 98, 104—110, 113—114, 126, 149.

[2] Ekeberg, a. a., kap. 2. Louis de Geers mem. bland Ridd. och adelns prot. 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet.

[3] H. R. Gyllendahls mem. 1762. Allegater till Ridd. och adelns prot., vol. III. Riddarhusarkivet.

[4] Ridd. o adelns prot., IX, sid. 123.

När en adelsman genom någon rättegång söker gent emot en ofrälse häfda sin rätt till en frälseegendom, heter det i ett memorial från 1765—66 års riksdag,[1] »så händer vid domstolarna gemenligen, at hopetals invänningar först afmatta och förtreta den bördande riddersmannen, och när ändteligen efter mångfaldiga års omgång börde- och lösningsrättigheten blifvit med snart odrägelig kåstnad hufvudsakligen vindicerad, så uppehållas och tryckas detta stånds ledamöter lijka om [ej] ännu värre af husesyns-, förbättrings- och faredagsfrågor, och iag må icke biuda till at beskrifva alla hinterhåll, som efter följa, till thess altsammans stadnar uti ingen ting». Domarne vore outtröttliga i att hitta på undanflykter, »synnerligaste the ofrälse».[2]

Rådet, af hvilket adeln möjligen kunnat hoppas någon hjälp, var ej sinnadt eller ägnadt att uppträda till värn för det adliga ståndsintresset. Den rätt att åt ofrälse meddela adliga jordeförmåner, som tillkom det, kunde det tvärtom nyttjat långt sparsammare, än som skedde, utan att därför hafva kränkt privilegiernas bokstaf eller anda. Overksamt åsåg det, hur adeln i uppenbar strid med privilegiernas anda beröfvades massor af frälsejord och hur ståndets säterier alltmer stympades genom att därunder lydande hemman kommo i ofrälses händer.

Redan år 1756 innehades, enligt Anders Schönberg, omkring $^1/_{20}$ af allt ypperligt och insockne frälse af ofrälse personer. Frälseströgods och utsocknehemman, hvilka ju under vissa förhållanden fingo förvärfvas af ofrälse, voro naturligtvis då i långt högre grad beröfvade adelsståndet. Enligt ett yttrande, fälldt på riddarhuset tio år senare, visade då »en bedröfvelig ärfarenhet, att vi [d. ä. Ridd. och adeln] mist många säterier och öfver 3 000 frälsehemman, som nu tvärt emot våra privilegiers lydelse innehafves af ofrälse män». Och talaren tillade med hänsyftning på en annan fråga, som vid tillfället var aktuell: »Skulle nu tillika hända oss, att adelige personer blifva uteslutne ifrån prästesysslor och därmed förknippade rättigheter, så finner jag, att souverainiteten hade varit för oss vida bättre, ty då få de 3 öfriga stånden sätta fingren i ögona».[3]

---

[1] N. Ratzwills mem. bland Riddarhusdeputationens allegater. Riddarhusarkivet.

[2] Dylika påståenden förekomma i flera redan citerade memorial.

[3] Ridd. och adelns prot. 2 okt. 1766. Riddarhusarkivet. En på statistiskt material baserad framställning af frälsejordens öfvergång i ofrälse händer samt en undersökning af domstolarnes rättspraxis i dessa frågor har förf. måst underlåta att göra.

III.

Naturligtvis kunde adeln ej overksamt betrakta dessa uppenbara borttolkningar af dess privilegier. Redan af de enskilda besvären vid 1726—27 års riksdag framgår det, att den hade sin uppmärksamhet riktad på flere af dessa missförhållanden.[1] Men först vid riksdagen 1738—39 beslöt adeln såsom stånd att söka åstadkomma en ändring härutinnan. Genom ett medel, som de ofrälse flitigt, men adeln sällan använde i analoga fall, nämligen de allmänna besvären, hoppades man af rådet kunna utverka en fördelaktig förklaring af § 27, hvarefter domarne sedan hade att rätta sig. Man synes t. o. m. hafva hoppats på ett slags reduktion till adelns favör, så vida man ej afsiktligt begärt för mycket i förvissning om de ofrälses vilja och makt att nedpressa fordringarna. I den projekterade besvärspunkten förklarades det nämligen, att adeln allena förbehållen jord genom hvarjehanda förevändningar och i strid mot § 27 kommit i ofrälse händer och att jämväl frälsehemman förs åldes till åtskilliga andra än dem, som enligt denna paragraf voro berättigade att äga sådana; därför anhöll Ridd. och adeln, »at hvad härutinnan emot adelige privilegierne kan vara förelupit måtte efter skiedd undersökning blifva rättadt samt de af häradsrätterne utgifne faste-bref för kraftlöse förklaras och hemmanen till fri lösen lämbnas, deräst någon af R. o. A. sig dertill enligit privilegierne skulle angifva, såsom och det kiöpare och säljare i slika mål äfven som uti andra börde- och lösningstvister måge vara skyldige, enär så af dem äskas, med ed bestyrcka, at dem emillan på god tro så är tingat och betalt, som kiöpebrefvet innehåller».[2] Ett förslag väcktes äfven på riddarhuset att äfven tillägga en anhållan om förklaring rörande ofrälses rätt att besitta »et eller annat» frälsehemman. Ståndet beslöt dock att uppskjuta detta, »på det man på en riksdag eij må hafva

[1] Adelns i Östergötland besvär § 18 (Ridd. och Ad. prot., V, sid. 683). Adelns i Halland besvär §§ 5 och 9 (a. a., V, sid. 707 f.). Om adelns försök vid 1734 års riksdag att återvinna säterifriheten åt hemman, som mist sådan, se Adelns besvär s. å. § 11 (a. a., VIII, sid. 604 och VII, sid. 530).

[2] Adelns besvär § 2 (a. a., IX, bil. sid. 14 f. Jfr a. a., IX, sid. 153).

för många puncter, hvilcka för de andre stånden icke kunde vara så aldeles behagelige».[1] Icke desto mindre blef utgången snöplig nog: paragrafen måste redan i allmänna besvärsdeputationen ändras till adelns nackdel, och vid behandlingen i stånden bifölls den endast af adeln och prästerna. Därmed var således dess öde afgjort.[2]

Med anledning af hvad som kommit i dagen vid rådsprotokollens granskning hemställde äfven adelns ledamöter af sekreta deputationen vid denna riksdag om ett ingripande från ståndets sida mot det frikostiga sätt, hvarpå rådet beviljat adliga jordeförmåner åt ofrälse personer och deras arfvingar, och en skrifvelse dat. den 3 april 1739 afgick också till följd häraf från adeln till K. M:t med anhållan om tillbörligt beaktande af ståndets intresse vid behandlandet af dylika ansökningar. Rådet beslöt i anledning häraf, att en afskrift alltid skulle vara till hands på rådsbordet och att alltid vid sådana fall föredragande statssekreterare skulle erinra om skrifvelsen ifråga. Men det sistnämnda blef ej verkställdt, och den önskade ändringen af praxis uteblef.[3]

Den nya regimen på riddarhuset och i rådet var tydligen ej mera skickad att värna om adelns rättigheter än den gamla. Särskildt torde det nya rådet varit minst lika obenäget som den störtade mössministären att inskränka sin makt att medelst adliga förmåners utdelande belöna politiska meningsfränder eller förvärfva sig nya anhängare — en makt, som för rådet var af liknande politisk betydelse som rätten att adla för konungen.

Det dröjde ända till riksdagen 1755—56, innan adeln åter ägnade dessa frågor någon allmännare uppmärksamhet.[4]

[1] A. a., IX, sid. 123.

[2] A. a., IX, sid. 94. Präst. prot. 11 nov. 1738. Borg. prot. 25 nov. 1738 o. 8 jan. 1739. Bond. prot. 20 jan. 1739. Expeditionsdeputationens prot. 1 juni 1739. Löparen i besvärsdeputationens akter. — Allt i R. A.

[3] Ridd. och adelns prot., XI, s. 295, 317. Rådsprot. 8 maj s. å. Skrifvelsen bland Riksens ständers skrifvelser (inrikes-civila ärenden). R. A.

[4] I ett diktamen till adelns protokoll den 22 nov. 1751 rörande konungaförsäkran påminte Erik Wrangel, »at det til äfventyrs varit angelägit at låta författa et utdrag af adeliga privilegierne och i synnerhet derutinnan påyrcka de puncterne, som betaga ofrälsemän at besittja frälse ägendomar, hvarvid aldeles inga vrängningar, förtydningar och illusioner böra tilstädjas, samt det förbehållet, at til de högre och angelägnare embeten uti riket frälsemän allena böra antagas, hvilket alt med samma skäl och billighet kunnat uti försäkringen vinna rum, som hvad de öfrige stånden utur deras privilegier och resolutionerne uppå deras besvär låtit emot förra vanligheten inflicka». Ridd. och adelns prot., XVIII, sid. 376. Jfr Malmström, Sveriges polit. hist. fr. konung Karl XII:s död . . ., IV, sid. 28, 36.

Tvenne förslag framställdes då, att adeln skulle bilda en »besparingscassa», som skulle användas till återförvärf af frälsegendomar, hvilka sedan skulle bortauktioneras åt mestbjudande adelsmän. Redan de föreslagna sätten att bilda denna fond röja projektens opraktiska karaktär: frivilliga gåfvor, själfbeskattning af löntagare och tvångslån från adliga possessionater till fonden voro medel, som aldrig kunde påräkna bifall af den stora mängden fattiga adelsmän, som redan voro tyngda af allmänna afgifter och nu senast af dryga utbetalningar till den nyinrättade pensionskassan, eller af de många ringare jordägarne, hvilka sannolikt lika litet som de fattiga ämbetsmännen kunde vänta sig något gagn för egen del af förslaget. Men äfven ett bifall därtill skulle väl knappast kunnat skapa medel, som förslogo något vid frälsejords infriande ur ofrälses våld, då dessa gärna öfverbetalade sådana egendomar och därefter ofta försågo dem med nybyggnader och nyodlingar, som alltså af adelsmannen måste inlösas. »Kunna de vid stengator, på kala bergbackar och usla torpställen upresa de präcktigaste byggnader, huru stor melioration lära de då icke använda vid ägendommar, som bättre tåla påkåstnad», yttrade en adelsman, Nils Harald Silfversparre, om de ofrälse, och tillade: »Sådane mål förekommas endast i början, men äro sedan svåre at ändra». Mest afgörande för förslagens förkastande var dock tvifvelsutan fruktan för de andra stånden, hvilka troligen icke skulle finna sig i en dylik förändring af jordbesittningsförhållandena och därför skulle förstå att begagna den rätt att pröfva enskildas klagomål, som tillkom riksens ständer.

Ett annat projekt, väckt af Louis de Geer, gällde försäljningen af frälsejord till skatte. Förslagsställaren förordade en skrifvelse från adeln till K. M:t med bön om skydd mot kränkningar af ståndets privilegier jämte begäran, att all lagfart och fasta, som meddelats eller komme att meddelas å ofrälses köp af skattemannarätt till privilegierad jord, skulle förklaras ogiltig och köparen förpliktigad att återbörda jorden till dess förra innehafvare samt att de domare och ämbetsmän skulle ställas till ansvar, som i strid med privilegierna meddelat lagfart och fasta eller styrkt K. M:t att härutinnan ej upprätthålla dem. Men äfven detta förslag strandade på hänsynen för de ofrälse stånden.

Mera uppmärksamhet väckte ett förslag af öfverstelöjtnant Ramsay. Han vände sig mot metoden att under sken af pantsättning faktiskt om också ej formellt försälja frälsejord till ofrälse. För att hindra annullerandet af adelsmans rätt att lösa till sig sådan egendom, föreslog han strykandet af den punkt i § 27, hvarigenom en dylik åtgärd gjordes beroende af den juridiske ägarens samtycke; denna bestämmelse hade nämligen adeln vid privilegiernas utfärdande kräft som en förmån, hvarföre den nu borde fritt få afsäga sig densamma, då denna visat sig verka i motsatt riktning mot hvad som åsyftats. En adelsman borde således under alla förhållanden äga rätt att utlösa den ofrälse pantinnehafvaren, om han åtoge sig samma villkor, som denne förut betingat sig, och till godsägaren ställde säker borgen, det han vid förvaltandet af egendomen skulle fullgöra alla sina skyldigheter. För att pantesumman ej skulle, som vanligen skedde, sättas högre på papperet än i verkligheten och adelns återlösningsrätt dymedelst försvåras, borde godsägaren och pantinnehafvaren, då frälseman anmälde sig till lösen, förständigas att liksom uti bördstvister under ed förklara, att deras aftal ej inrymde andra villkor, än pantebrefvet angåfve; bruste de åt eden, skulle frälsemannen genast få lösa till sig fastigheten ifråga. Visserligen inskränktes possessionatens fria dispositionsrätt af sin egendom, om han måste mottaga en annan panttagare, än han önskat, men liksom den allmänna lagen genom analoga stadganden på allt sätt sökte bibehålla arfvejord inom släkten, borde frälsejorden bevaras inom adeln och alla frälsemän betraktas som medlemmar af en ätt, hvilka näst efter rätta bördemännen voro berättigade att inlösa till ofrälse förpantadt frälsegods. — Frågan hänsköts till särskilda deputerade. Deras utlatande röjer, som man kunnat vänta, adelns vanliga och för öfrigt väl motiverade fruktan att göra tolkningen af adelsprivilegierna beroende af de ofrälse stånden. De föreslogo, att adeln genom en föreningsakt skulle förbinda sig att aldrig vid försäljning af privilegierad jord uppträda som ofrälses bulvaner eller förpanta sådan egendom på andra villkor, än pantebrefvet föreskref. Brott häremot skulle straffas med förlust af säte och stämma på riddarhuset, eller, om den felande vore kvinna, med böter till riddarhuskassan.

De deputerade rådde adeln att inskränka sig till dessa åtgärder. Men på riddarhuset ville man ej ens gå så långt, och lika litet som andra förslag rörande tillämpningen af § 27 föranledde detta till någon ståndets åtgärd vid denna riksdag.[1]

Redan under riksdagens första dagar hade rådet emellertid, till synes oberoende af adelns åtgöranden, fattat det oväntade beslutet att inskrida mot de ofrälses föregifna rättighet att under skattemannarätt besitta äfven ypperligt och insockne frälse. Redan den 22 nov. 1754 hade nämligen rådet i anledning af ett revisionsmål — för öfrigt det samma, som inspirerat de Geers omtalade memorial — infordrat hofrätternas utlåtande om huruvida dylikt stode i öfverensstämmelse med de adliga privilegierna och domstolarna således hade rätt att lagfästa sådan handel. Dessa utlåtanden föredrogos i rådet den 30 okt. 1755. Svea hofrätt bejakade den uppstälda frågan: den betraktade ej skatterättigheternas försäljning som ett afhändande af äganderätten till jorden och ansåg hvarje inskränkning i adelsmans dispositionsrätt öfver sin jord såsom stridande mot bestämmelsen i adelsprivilegierna § 25, enligt hvilken frälseman ägde »at giöra sig sit gods och egendom så nyttigt, som han kan». Göta hofrätt åter, med hvilken den i Åbo instämde, förfäktade en motsatt ståndpunkt: skattemannen ägde de väsentligaste förmånerna af egendomen, men ej räntetagaren, hvars ställning närmast motsvarade en kapitalists, som utlånat reda penningar till säker låntagare. Skatterättigheten innefattade också mycket af själfva jordäganderätten; hade också jordägaren betingat sig vissa förmåner, t. ex. jakten eller öfverseendet öfver skogen, ägde dock skatteägaren att fritt och efter godtycke förvalta »the ädlare ägor». Men de adliga privilegierna åsyftade tydligen, att sätesgods förblefve i adelns händer och under dess egen förvaltning och att adeln bebodde sina gods eller åtminstone nyttjade de friheter och rättigheter, som åtföljde dem; detta framginge äfven af § 27:s stadgande, att adelsman ägde att inlösa till ofrälse pantsatt jord, oafsedt hur länge denna innehaft panten. Hof-

[1] Ramsays och de deputerades mem. bland expeditionsdeputationens allegater. R. A. Ridd. och adelns prot. 3 april, 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet. Bland protokollen för den 26 okt. finnas öfriga mem. angående § 27.

rätten ansåg därför, att all försäljning af frälsejord under skatte stred mot adelns privilegier. — Rådet måste alltså välja. Det fällde utslaget till förmån för Göta och Åbo hofrätter. Den frälseman, som afsagt sig alla eller de förnämsta fructus dominii af sin jord, som således ej ägde rätt att nyttja den, kontrollera dess förvaltning eller uppsäga en åbo, kunde man ej anse som ägare af jorden. Att försälja någon del af frälsejorden utom ståndet — det var ju vanligt att adeln sålde skattemannarätten till hemman, som lågo på säteriets rå och rör — strede mot adelns privilegier, »enär det hela icke på sådane villkor uplåtas bör». Hofrätterna skulle därför genom ett kungligt bref underrättas härom och åläggas att delgifva underdomarna förbud att meddela uppbud och fasta å dylika köp.

Ett märkligt beslut var därmed fattadt. Dess konsekvenser ej blott med afseende på frälseskatteinstitutets vidare utveckling, utan äfven på adelns ställning som agrarstånd, skulle säkerligen blifvit af utomordentlig betydelse, om det blott satts i verket. Men, ovisst af hvad skäl, fingo hofrätterna aldrig del däraf, och den gamla rättspraxis, som förfäktats af Svea hofrätt, fortsatte alltjämt att tillämpas, adelsståndet till stort afbräck.[1]

Vid riksdagen 1760—62 lyckades adelns medlemmar af sekreta deputationen att vinna de ofrälse ledamöternas medverkan till en anmärkning mot rådet för dess sätt att utdela adliga jordeförmåner till ofrälse personer. De af deputationen uppräknade fallen lämna en god inblick i rådande praxis vid privilegiernas tillämpande. Rådet hade beviljat rätt att besitta adliga gods och säterier åt en teologie doktor »i anseende till dess utrikes erhållna arfskap». En major, som redan erhållit en sådan egendom, hade fått en annan »på grund af godsens omistelighet, det ena för det andra». En »oculist» och hans hustru hade erhållit en sådan egendom, »emedan den förra genom sin vetenskap hulpit många till syn och han jemte hustrun skulle besväras med rubbning och flyttning pa sin höga ålderdom». Direktören vid Ostindiska kompaniet Niklas Sahlgren hade beviljats detsamma »i anseende till dess vidsträckta handel, nyttige inrättningar och deruti

---

[1] Rådsprot. 30 okt. 1755 (justiticärenden). *RA.*

nedlagde anseenlige medel», en handelsman »derföre at han skulle få utöfva sin ut- och inrikes förvärfvade kunskap i landthushållningen samt at å säteriet få anlägga scheferie och spanska får», en landskamrer — och detta skäl var ytterst vanligt under hela frihetstiden, — »för det dess hustru är af adeligit stånd och han å säteriet, hvarå besittningsrätten dem och barn blifvit tillåten, visat nyttige förbättringar», en gymnasiilärare »i anseende dertill, at han tient öfver 30 år vid läroverket, flera gånger varit till biskop föreslagen och äger ett adeligit fruentimmer till ägta». En grosshandlare hade fått rätt att besitta tvenne säterier »i anseende till manufacturvärks anläggande och personel merite genom sin handelsrörelse på utrikes orter», en annan handelsman hade benådats med adliga förmåner »i anseende dertill at han var sinnad gagna det allmänna med åkers upodlade, får- och boskapsskiötsel, nyttiga plantager med mera samt för det han i 21 år drifvit vidsträkt handel». En assessor, som ägde större delen af tvenne bruk, hade fått tillåtelse att till brukens understöd förvärfva besittningsrätten till de säterier, hvarpå dessa bruk lågo, och slutligen hade flera ofrälse fått tillåtelse att besitta frälsejord, som genom arf eller frälse gifte tillfallit dem. — Rådet försökte emellertid försvara sitt beteende: flera af de nämnda supplikanterna vore ståndspersoner och i åtskilliga fall hade landshöfdingen vitsordat vederbörandes lämplighet att uppodla egendomen i fråga, andra hade haft att åberopa sig på särskilda förtjänster uti K. M:ts och kronans tjänst och på en riksgagnande verksamhet som köpmän eller industriidkare, hvarföre fäderneslandet genom rådets afslag på dylika ansökningar »skulle komma i mistning af ansenliga medel, all flit och idoghet förqväfvas samt för det allmänna högst nyttiga uppodlingar, inrättningar och rörelser alldeles inställas...» Adelsprivilegiernas kraf på att den sökande medelst goda och nyttiga tjänster gjort sig väl förtjänt om riket, ansåg rådet uppfylldt i alla de anmärkta fallen, en onekligen märklig uppfattning med hänsyn till den låga samhällsställning, flera af supplikanterna innehade: en var t. ex. kronolänsman, en annan fältväbel. Slutligen androg rådet, att de beviljade rättigheterna i de flesta fallen upphörde med supplikantens eller hans hustrus död. — Sekreta depu-

tationen godkände emellertid ej rådets skäl, utan hemställde till ständerna om en skrifvelse till K. M:t i syfte att för framtiden åstadkomma en mera noggrann granskning af de sökandes meriter i bättre öfverensstämmelse med § 27. Men, som man kunde väntat, lade de ofrälse stånden hinder i vägen för sakens fullföljande: i anledning af deputationens betänkande beslöto prästerna, »att härmed förfares enligt gammal lag», hvilket betydde, att betänkandet lades ad acta, borgarna bordlade det utan att återupptaga frågan, och bönderna underläto helt och hållet att behandla det. Endast adeln biföll deputationens förslag.[1]

Då adeln således ej kunde hoppas på någon de ofrälses medverkan, var ståndet alltså — liksom vid 1738—39 års riksdag — hänvisadt till att hos K. M:t anhålla om att blifva bibehållet vid § 27, en hemställan, som inrycktes i den skrifvelse, riddarhusdirektionen aflät närmast på grund af de ofrälse ståndens beslut rörande adelskapens beviljande.[2] Hvad som där yttrades om privilegiernas undergräfvande genom deras sättande i fleres händer och om sambandet mellan denna trafik och konungens löfte att främja adelns välgång, gällde ju i lika hög grad om konungens sätt att utdela adelskap som rådsregeringens att medgifva adliga förmåner. Rådet lade emellertid skrifvelsen med tydligt ogillande till handlingarne.

Under 1765—66 års riksdag beslöt emellertid sekreta deputationen åter att infordra rådets förklaring öfver några fall, där rådet tillstyrkt ofrälses ansökningar att besitta säterier. Trenne af de citerade fyra fallen kasta en nog så intressant dager öfver tillämpningen af § 27. Direktör Anders Plomgren hade fått rätt att köpa ett säteri »af skäl, att han är adelig vederlike och troman, genom sin vidsträkta handel och rörelse sökt gagna det allmänna samt nedlagt ansenlig kostnad på dess hemman Hufvudstad och emedan detta hemmans ägor med säteriets äro blandade och ligga om hvarandra». Handelsmannen Herman Pettersson och brukspatron Isak Claesson hade beviljats tillåtelse att besitta

[1] Sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollet jämte rådets förklaringar. Sekreta deputationens prot. 17 nov. 1761 och betänkande 13 maj 1762. Ad. prot. 17 juni 1762. Riddarhusarkivet. Präst. prot. 19 juni och Borg. prot. 21 juni 1762. R. A.

[2] Valentin, a. a., s. 285.

några säterier och frälseegendomar på grund af att de gagnat riket genom handelsrörelse i stor skala, »publique anläggningar och deras styrsel samt på ett betydande sätt befordradt gevärsafsättningen utrikes, derföre de förut af K. M:t om något nådetecken blifvit försäkrade, samt Claesson i synnerhet vid de 2:ne sist förflutne riksdagar varit riksdagsman och brukad uti rikets angelägnaste och hemligaste ärender». Slutligen hade en bokhållare Eriksson fått rätt att besit a ett visst säteri, »efter det skall vara så ringa och magert, att det ej skall anses för särdeles afsaknad för någon annan än honom, som ganska mycket skulle komma att lida, om han det afträda skulle, då han derå giordt ansenliga och kostsamma förbättringar, hvaraf någon frukt till ersättning ock betalning honom icke så snart kunde tillfalla, och han desutom genom trogna tjenster för nya Ostindiska Compagniet af ihugkomst skall giordt sig värdig, och var så nyttig, att Compagniet icke gerna skulle sakna honom». Deputationen ansåg emellertid, att hvad som i § 27 stadgades om ofrälse, som gjort sig förtjänte om riket, ej borde utsträckas till sådana, »som ei tjent riket annorledes än med en borgerlig näring, hvaraf de sjelfve draga största fördelen och ännu mindre till dem, som icke ens på sådant sätt gagnat det allmänna, utan allenast dermed, att de sig sielf till fromma brukat sin enskildta egendom». De nämnda personerna syntes ej heller deputationen »på något annat eller besynnerligt sätt gjordt sig väl förtiente». Dessutom anmärktes på att, då man i rådet behandlade frågan om sjettepenningsafgift af köpeskillingen för Bollerups gård, som direktören vid Ostindiska kompaniet Niklas Sahlgren tillhandlat sig, ingen gensaga höjts mot att ett så ansenligt säteri jämte underlydande gods skulle komma i ofrälse händer. Sahlgren hade visserligen af konungen erhållit rättighet att besitta säterier, men vore väl denna rätt obegränsad? — Rådet försökte försvara sitt beteende i de olika fallen och förklarade, att då § 27 ej klart angåfve på hvad sätt de ofrälse kunde göra sig förtjänta af adliga jordeförmåner, hade rådet ej velat inskränka dessa meriter till att blott gälla dem, som tillbragt sin tid i publik tjänst, utan hade jämväl i utomordentliga fall velat premiera den, som genom

handel och näringar gagnat det allmänna, »oaktadt det äfven skjedt med hans egen fördel».

Det var tydligt, att de ofrälse mössorna, som behärskade deputationen, ej skulle haft något emot att beifra hattrådets favoriserande af partivänner och dess ekonomiska politik. De kända namnen Anders Plomgren, Isak Claesson, Herman Pettersson och Niklas Sahlgren med deras intima relationer till Ostindiska kompaniet och växelkontoren symboliserade också förträffligt det härskande politiska systemet, som 1765 års riksdag ville krossa. Men de ofrälse medlemmarna, som ej önskade en snäfvare tolkning af § 27 — hvilket blott skulle gagnat adeln — och dessutom ej längre tillhörde oppositionen, utan regeringspartiet, ville ej gå längre än till en ampert motiverad anmärkning vid rådsprotokollet och godtogo rådets förklaring.[1] Den gamle mösschefen borgmästare Cervin hade ej ens velat instämma i den föreslagna remarken, hållande före, »at borgerlige näringar, landsculturen och bruksdriften, när therutinnan nedlägges någon besynnerlig flit och kåstnad til publici förmån och ricktande af kronans cassor äfven så väl förtiena upmuntran och belöning som andra goda och nyttiga tienster för riket». Han ansåg dessutom, att då det tillkom konungen allena att adla, d. ä. låta ofrälse komma i åtnjutande af de adliga privilegiernas hela innehåll, borde detsamma gälla om utdelandet af adliga jordeförmåner, hvilket blott utgjorde en del af dessa privilegier. Han fick dock intet understöd. Säkert skulle också en förändring sådan som den föreslagna allra minst varit adeln till gagn: Adolf Fredriks okritiska frikostighet vid behandlandet af ansökningar om adelskap talade här ett tydligt språk.[2]

Liksom vid slutet af föregående riksdag återstod för adeln blott att genom en ny skrifvelse till K. M:t sökta utverka någon ändring beträffande tolkningen af § 27. Man in-

[1] Enligt anteckningarna i förteckningen öfver sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollen i inrikes civila ärenden har deputationen den 6 sept. 1766 godkänt rådets förklaring. Deputationens prot. nämna ingenting härom.

[2] Sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollen jämte rådets förklaringar 1765-66. Sekreta deputationens prot. 18 juni 1765. R. A. Om Anders Plomgren, Isak Claesson, Herman Pettersson och Niklas Sahlgren se Malmström, a. a., och Biografiskt Lexikon. Sahlgren hade genom ett öppet kungligt bref 3 mars 1757 tillerkänts rätt att besitta säterier.

skränkte sig emellertid denna gång till en sida däraf: innebörden af orden »et eller annat» frälsehemman, som finge besittas af vissa ofrälse. På förslag af kapten [major?] Ratzwill hemställde ståndet nämligen om utfärdandet af en kunglig förklaring, att därmed skulle förstås »högst tvenne». Rådet ansåg emellertid, att som denna tolkning äfven angick präste- och borgarstånden, frågan måste uppskjutas till ståndernas nästa sammankomst — adelns skrifvelse behandlades nämligen i rådet först efter riksdagens slut.[1]

Då adeln vid 1769—70 års riksdag ej fann något synligt resultat af denna skrifvelse, beslöt den på riddarhusdeputationens förslag att förnya framställningen. Det var den enda åtgärd, ståndet vid denna riksdag vidtog för att värna sin ställning som jordägande. Att man dock hade sin uppmärksamhet riktad på de förut öfverklagade metoderna att kringgå bestämmelserna i § 27, därom vittnade de förslag till allmänna besvär, som ståndets deputerade uppsatte, men — betecknande nog — ej vågade framlägga i allmänna besvärsdeputationen; i dessa påträffas så godt som alla de gamla klagomålen och krafven.[2]

Vid frihetstidens sista riksdag beslöt adeln emellertid att inlämna allmänna besvär.[3] Ett förslag att dymedelst utverka en tolkning af orden »et eller annat» frälsehemman såsom liktydiga med högst tre framställdes, men förkastades

[1] Ridd. och adelns prot. 16 okt. 1766. Riddarhusarkivet. Riddarhusdirektionens skrifvelser till K. M:t. Rådsprot. 30 juni 1767. R. A.

[2] Ridd. och adelns prot. 3 febr. 1770. Besvärsprojekten finnas bland allegater till Ridd. och adelns prot. 1771—72, vol. VIII.

[3] Det var Josias Cederhielm, som väckte förslag härom. Gustaf Reuterholm yttrade då om behandlingen af adelns besvär under föregående riksdagar: »Methoden har alltid varit at herrar landshöfdingarne kallat Ridd. och adelns ledamöter af hvar sin province särskillt tillsammans, hvillka sedan valdt tvänne till postulaternes reglerande i sammanträde med andre provincernes deputerade; merendels hafva dessa postulater stadnat uti 4 à 5 puncter, men då de förekommit hos Ridd. och adeln in pleno, hafva de mäst befunnits angå förklaring öfver Ridd. och adelns privilegier. En begjärdt förklaring præsupponerar merendels någon otydlighet; en sådan vill icke Ridd. och adeln gjerna erkänna uti sina privilegier eller underkasta dem de andra ståndens förklaring. Derföre hafva dessa postulater alltid blifvit nedlagde». Reuterholm liksom L. Joh. Göös ville ej, att adeln skulle insätta några medlemmar i allmänna besvärsdeputationen, och den senare uttalade en önskan, att denna deputationen aldrig existerat. Men Cederhielm urgerade sin mening och förklarade sig hellre vilja dömas efter bokstafven »än efter en så kallad lagens esprit». Ridd. och adelns prot. 29 juni 1771, Riddarhusarkivet. Jfr Valentin, a. a., sid. 233—234.

af hänsyn till de ofrälse — rådets svar på adelns skrifvelse hade nämligen ännu ej meddelats ståndet. Samma öde rönte förslagen, att frälsejord ej måtte förpantas på längre tid än femtio år och att förpantningsgifvaren skulle vara skyldig att beediga riktigheten af den i pantebrefvet uppgifna summan. Däremot biföllo ej blott adelns, utan äfven präste- och borgarståndens representanter i allmänna besvärsdeputationen en föreslagen besvärspunkt, att om frälsehemman såldes till skatte med uppgifvande af mindre ränta, än jordeboken innehöll, detta skulle straffas som bedrägeri och uppbud och fasta förvägras. Hade detta beslut blifvit riksdagens, kunde det hafva medfört betänkliga konsekvenser för många af bondeståndet, som betalt skattemannarätten till sina hemman enligt helt andra beräkningsgrunder af frälseräntan. Bönderna i kammare-, ekonomi- och förordningsdeputationen framhöllo också, att som de flesta frälsehemman ej voro försedda med någon jordeboksränta, skulle stadgandet föranleda en mängd oredor och trakasserier, samt att skatterättighetsköpen å frälsehemmanen till största delen skulle försvinna. — Med den adelsfientliga anda, som besjälade de ofrälse vid denna riksdag, kunde adeln knappast hoppas på bifall till besvärspunkten vid ståndens plena. Den hann emellertid ej behandlas där före revolutionen och fick sedan jämte de öfriga ståndens förslag till besvär höra till de många ärenden, som ej medhunnos vid det nu forcerade riksdagsarbetet.[1]

Ett bifall till den föreslagna besvärspunkten hade väl ej nödvändigtvis behöft tillerkännas retroaktiv verkan; farhågan låg emellertid nära till hands och var väl motiverad. Hvad bönderna fruktat blef en verklighet genom 1770- och 1780-talens rättspraxis, hvilken visserligen öfverensstämde med adelsprivilegiernas bokstaf, men bortsåg från att dessa måste »anses hafva varit modifierade, visserligen icke genom uttrycklig lag, men genom en af ingen (?) emotsagd rättssedvänja, som frälsemännen själfva varit med om att tillskapa», och som ej heller kunde genomföras utan ett hänsynslöst ingrepp »i rättigheter af privat natur, hvilka de allmogemän, saken angick, eller deras förfäder en gång redligen betalt och förvärfvat och länge i god

[1] Ridd. och adelns prot 4 april 1771 och 22 juli 1772; Allmänna besvärsdeputationens prot. 3 okt. 1771, 11 febr. och 13 mars 1772. — Fersen (Hist. skrifter, utg. af R. M. Klinckowström, III, sid. 70) yttrar om de ofrälses anlopp på adelns företrädesrättigheter: »Man anslog strängen, rörande den fria dispositionen af säteri och frälse och påstod, att alla frälsehemman borde tillhöra bönderna och endast räntan deraf tillhörde adeln.

tro besuttit».[1] Huruvida denna allmänna rättspraxis, som senare skulle afbrytas genom 1789 års statskupp, är att anse som en direkt följd af 1772 års revolution och det mera adelsvänliga regementet, må tills vidare lämnas därhän.

Först efter revolutionen erhöll adeln del af K. M:ts svar på den skrifvelse, som ståndet vid föregående riksdag beslutit och rådet behandlat i mars 1771. Det skedde genom riddarhusutskottets betänkande öfver riddarhusdirektionens riksdagsrelation, hvilket föredrogs och bifölls af riddarhuset i ett ekonomiskt plenum efter riksdagens formella afslutning. K. M:t, d. v. s. den störtade rådsregeringen, hade funnit det »betänkeligit» att utfärda en förklaring öfver § 27 »såsom i sig sjelf nog tydelig och klar», men förklarade sig vid hvarje klagomål öfver missbruk ämna skydda adelns fri- och rättigheter ej mindre än öfriga undersåtars. Riddarhusutskottet rådde adeln att åtnöjas med denna förklaring, då den nu regerande konungens »försäkran och städse hyste faderlige hiertelag för dess trogne undersåtare gifver Ridd. o. adelen i den delen nog säkerhet, och betänkeligit synes vara att i denne omständighet inkomma med förnyad ansökning, sedan så nyligen kinkige frågor om Ridd. och adelns prærogativer blifvit väckte, hvilka hade kunnat föranleda en större privilegiernes rubbning, om de vunnit framgång».[2] — Uttryck för det gamla statsskickets och enkannerligen konungens och rådsregeringens oförmåga att skydda adelsprivilegierna mot de ofrälses expansion, adelns sviktande och alltmer ohållbara maktställning, ståndets räddning tack vare Gustaf III:s revolution och dess förhoppningar på de oförändrade adelsprivilegiernas nya innebörd under den adelsvänlige konungens nya æra trängas så sida vid sida i detta sena aktstycke från frihetstidens sista riksdag.

[1] Ekeberg, a. a., sid. 114—115.
[2] Rådsprot. 18 mars 1771. Ridd. och adelns prot. 11 sept. 1772 och allegater, vol. VII.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Olaf den heliges äfventyr i Mälaren.

En af de episoder i Olaf den heliges saga, som ha ådragit sig den största uppmärksamheten af oss svenskar, har varit berättelsen om Olafs härnadståg till Mälaren och hans märkliga räddning från instängning i detta farvatten (eller viken Skarfven).

Vi känna, hur denna räddning skulle ha gått till. Då det enda utlopp, som sjön, resp. viken, dittills hade, var väl bevakadt af Olof Skötkonungs trupper, kom Olaf undan genom ett nytt, som uppkom antingen genom ett underverk eller därigenom, att han med hjälp af påträngande högvatten skapade en segelbar kanal genom Agnefit. Ytterligare utsmyckningar med uppgifter om stora förluster af svenskt manskap, som med rasande sandbankar invid den nya farleden skulle ha störtat i djupet och omkommit, förhöja intrycket af berättelserna om den ovanliga och uppseendeväckande tilldragelsen.

Åtskillig skarpsinnighet och lärdom ha blifvit använda på försök att vetenskapligt bestämma möjligheten af det omtalade genombrottet samt att närmare ange platsen för detsamma,[1] men sannolikt tycks det vara, att mödan i detta fall måste anses förspilld.

Redan länge har det varit beaktadt af forskningen, att Sigvat Tordarsons bekanta kväde Víkingarvísur, som utgör det äldsta bevarade litterära dokumentet om Olaf den heliges vikingalif, ej innehåller någon som helst uppgift om hans gästning i Mälaren. Det äldsta bevarade meddelandet i den prosaiska litteraturen om saken finnes så sent som i den legendariska Olafssagan.

Finnur Jónsson anger (1901) i »Oldnorsk og oldislandsk Litt.-hist.» (II: 2, s. 614) berättelsen i denna urkund som »et inskud af én, der kendte en fortælling om Olafs ophold i Sverrig, men indsatte den paa et galt sted». Al. Bugge hyser tydligen tvifvel om att berättelsen är tillbörligt grundad, ty han förbigår händelsen

---

[1] Se G. Nerman i Hist. Tidskr. 1893, s. 257 ff. samt C. G. Styffe i Upl. Fornm.-för. Tidskr. 1894, 3 s. 3 ff. Jmf. F. de Brun, Agnafit och Sotaskär (Sth. 1915), speciellt s. 20—22; äfven föredrag i Antrop. Sällsk. af J. V. Eriksson och O. Lundberg (nov. 1916) synas, att döma efter tidningsreferat, ha berört frågan.

helt och hållet i sin skildring af Olafs bedrifter i »Norges historie» I: 2 (1910). S. Nordal (Om Olaf d. hell. saga [1914], s. 61) antager visserligen som sannolikt, att berättelsen om Olafs Mälarbesök redan hade funnits intagen i den s. k. Ældste saga om Olaf (från tiden 1160—1185), men då äfven denna är af ett så jämförelsevis sent datum, gör ej heller ett dylikt antagande i och för sig i saknad af bättre bevis det tillräckligt sannolikt, att berättelsen grundar sig på autentiska uppgifter.

Tystnaden om Mäleräfventyret i de bevarade partierna af Sigvats dikt kan, såvida detta äfventyr verkligen har ägt rum, endast förklaras genom det antagandet, att en strof i kvädet, hvilken har omtalat tilldragelsen, under tidernas lopp skulle ha råkat i glömska.

Härvid ha vi då att räkna med två alternativer.

Det ena är, att vi med Snorre förlägga tilldragelsen till tiden för Olafs härnadsfärd i Östersjön. Skulle den tänkas i detta sammanhang, så måste Sigvat ha omtalat händelsen i en strof, hvars innehåll har varit sammanfattadt under samma nummer i hans stridskatalog — denna karaktär har ju hans Víkingarvísur — som skildringen i någon af diktens bevarade tre första strofer. Detta antagande strider emellertid mot all sannolikhet. En bedrift af så enastående beskaffenhet hade Sigvat ej kunnat undgå att ge ett särskildt nummer i sin dikt.

Det andra alternativet vore, att händelsen i enlighet med den legendariska sagans framställning skulle ha tilldragit sig senare än de strider, som skalden har skildrat i str. 1—14, och att den därför af honom har varit omtalad i någon af de strofer, som efter all sannolikhet ursprungligen ha funnits mellan de båda stroferna 14 och 15 i de bevarade fragmenten af dikten.

Att ett dylikt omnämnande aldrig har funnits i Víkingarvísur, och att själfva händelsen heller aldrig har ägt rum med Olaf som hjälte, synes emellertid bestyrkt af en annan omständighet.

Vid tiden omkr. 1023 inträffade vid det norska hofvet en tilldragelse, som sedermera ofta blef omtalad. Sigvats systerson, skalden Ottar Svarte, hade ådragit sig konung Olafs onåd och sväfvade med anledning häraf i fara för lifvet. På inrådan af sin morbroder diktade han då en lofsång till konungens ära och lyckades äfven härigenom bli räddad. Detta kväde, Ottars bekanta dikt »Hǫfuðlausn», följer troget Víkingarvísur, när det gäller att omtala Olafs bedrifter före hans uppträdande i Norge. I öfrigt bygger den naturligtvis främst på upplysningar af Sigvat, som var så väl underrättad om den norske konungens öden. Men i fråga just om äfventyren vid besöket i Mälaren hade Ottar, som länge vistats i Sverige vid Olof Skötkonungs hof, naturligtvis, om Olafs uppträdande i de svenska bygderna verkligen hade skett på det sätt, som omförmäles i Snorres och den legendariska sagans framställning om hans gästning i Mälaren, haft tillfälle att höra mycket därom från svenskt håll, och med all säkerhet hade han ej försummat att i sitt lofkväde till konungens ära omtala dennes ärofulla bedrifter i det

mäktiga Sveaväldets hufvudbygd. Men intet som helst omnämnande af dessa innehålles emellertid heller i de bevarade partierna af hans dikt. Det torde också med ganska stor visshet kunna antagas, att det ej heller har innehållits i något af de försvunna. Det måste nämligen betraktas som fullkomligt oantagligt, att bland alla partier af de två här omtalade dikterna, hvilka båda för tiden intill Olafs besittningstagande af Norge behandla precis samma ämne, just de skulle ha fallit i glömska, som skulle ha behandlat den mest egendomliga och väl också mest ärofulla bedrift, som Olaf under hela sitt vikingalif hade utfört, synnerligast som man i Norge tidigt började att samla och troget bevara i minnet alla uppgifter om tilldragelser af den art, att de ansågos kunna förhöja konung Olafs ära.

Vi ha således utan tvifvel full rätt att förvisa berättelserna om de ofvan omtalade händelserna i Mälaren till legendens område, åtminstone för så vidt de berättas om Olaf den helige.

Axel Åkerblom.

Riksrådsutnämningarna i januari 1617.

I en uppsats i Historisk Tidskrift 1893, »Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering», har J. Nordwall påvisat de svårigheter, som ännu för en så sen tid möta vid fastställandet af en till sina data fullt tillförlitlig rådsförteckning.[1] Uppgifterna måste sammanföras från skilda håll och kunna ibland dölja sig på alldeles oväntade ställen; stundom lyckas det öfverhufvud icke att finna någon fullt säker källuppgift. I flertalet fall har Nordwall emellertid kunnat verificera eller korrigera uppgifterna i den gamla Uggla'ska rådslängden; i några är saken måhända fortfarande mindre klar än hvad resultaten af den verkställda granskningen synas ge vid handen.

En dylik oklarhet möter sålunda vid den rådsutnämning, som ägde rum vid början af Örebro riksdag 1617, tidpunkten för en af de stora rådsförnyelserna under Gustaf Adolfs regering. Ugglas rådslängd uppger, att sammanlagdt sex herrar skulle inkallats i rådet vid detta tillfälle, men upptager dem under skilda data: fyra, Claes Horn, Abraham Leijonhufvud, Nils Stiernsköld och Johan Skytte, under den 27 januari, och två, Carl Carlsson Gyllenhielm och Gabriel Bengtsson Oxenstierna, under den 31. Nordwall lägger till dessa ännu en sjunde, Gabriel Gustafsson Oxenstierna — af Uggla upptagen först under den 26 oktober 1618 — och finner det sannolikt, att samtliga utnämnts samma dag, troligen då den 31 januari.

[1] Hist. Tidskrift 1893, s. 175—189.

De källor, som stått granskaren till buds vid kontrolleringen af rådslängdens uppgifter, hafva varit dels ett rådslag af den 23 januari 1617, däri rådet på konungens hemställan föreslår lämpliga nya medlemmar, dels Widekindis berättelse i hans Gustaf Adolfs historia (enligt Nordwall grundad på Örebro riksdagsacta i Riksarkivet), dels slutligen ett kallelsebref i riksregistraturet för den 31 januari.[1] Af dessa upptar rådslaget namnen Abr. Leijonhufvud, Cl. Horn, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Stiernsköld och Skytte. Widekindi samma personer med undantag af Gabriel Bengtsson men därjämte också Gyllenhielm och Gabriel Gustafsson Oxenstierna; registraturets kallelsebref är ställdt till »Her Gabriel Oxenstierna» utan närmare angifvande af hvilken som afses.

Det kan icke utan vidare sägas framgå af dessa källor, att samtliga de sju nämnda herrarne skulle utsetts till riksråd vid ifrågavarande tillfälle.[2] De i rådslaget upptagna torde visserligen få anses säkra, då fyra af dem stödjas af Widekindis berättelse och den femte af registraturets uppgift; det synes nämligen ställdt utom tvifvel, att det är till Gabriel Bengtsson Oxenstierna, som kallelsebrefvet är riktadt.[3] För de bägge namn däremot, som förekomma endast hos Widekindi, torde ytterligare hemul böra sökas. Nordwall finner detta öfverflödigt för Gyllenhielm: man kan »möjligen undra öfver, att han ej blifvit riksråd förr, men att han skulle förbigåtts vid de talrika riksrådsutnämningarna i Örebro 1617, vore sa godt som omöjligt; tvenne år därefter blef han ju innehafvare af ett bland de höga riksämbetena». Den ende, om hvilken någon tvekan skulle kunna råda, vore Gabriel Gustafsson, men då denne vid riksdagen i Stockholm 1617 bestämdt angåfves som riksråd, funnes ingen anledning att heller i denna punkt betvifla Widekindis uppgift.[4]

Det finnes emellertid ännu en källa, hvilken icke varit Nordwall tillgänglig, men hvars uppgifter i sin mån kunna kontrollera de tidigare kända. Det är en af pfalzgrefven Johan Casimir egenhändigt nedtecknad berättelse från Örebroriksdagen 1617, en journal af det slag, hvaraf flera äro kända från den närmast föregående tidens riksdagar, med i vissa fall utförliga och detaljerade redogörelser för riksdagens förlopp.[5] Denna berättelse omnämner, huru konungens afsikt varit, efter det ständerna förklarat sig öfver den

[1] Hist. Tidskr. 1893, s. 184 f.

[2] Härvid äfven frånsedt, att såväl rådslaget som Widekindi egentligen omnämna förberedelser till utnämningen, icke själfva utnämningen.

[3] Så äfven enligt Nordwalls mening; Hist. Tidskr. 1893, s. 185. — De fyras kallelse styrkes jämväl däraf, att de i juni 1617 också undertecknat rådslag: Register öfver rådslag i k. Gustaf II Adolfs tid (Meddelanden fr. Sv. Riksarkivet IX). Jfr Nordwall, a. st. not 2. där dock januari felaktigt insmugit sig i stället för juni.

[4] Hist. Tidskr. 1893, s. 185 m. not 2.

[5] Bland Riksdagsjournaler i RA. (Dr E. Naumann har först fäst min uppmärksamhet på denna berättelse.) — Om tidigare riksdagsjournaler se N. Edén, Gustaf Adolfs riksdagsordning (1902), s. 8 f.

framställda riksdagsordningen, att aflämna den första egentliga propositionen måndagen den 27 januari, men att detta uppskjutits till tisdagen, då hertig Johans sändebud ännu icke erhållit nödig »resolution» från sin herre. »Als zuvor», fortsätter därefter berättelsen, »nemlich den Montags, der König resoluir[te] etliche newe Reichs-Räth anzunemmen, welche theils abwesendt ander[stheils] zur stell wahren. Nemlich herr Abraham Erichson, Claus Horn, vndt Johann Schitt, die waren zur stell, vndt Gabriel Bencktsohn Ochsenstern vndt Nilles Sternschieldt wahren abwesendt.» [1]

Det faller i ögonen, att det här är alldeles samma personer som i rådslaget som nämnas. Gyllenhielm och Gabriel Gustafsson Oxenstierna förekomma däremot ej. Då anledning väl knappast föreligger att ifrågasätta denna källas fullt självständiga karaktär, blir detta, på samma gång det bekräftar rådslagets uppgifter, ett ytterligare skäl att misstänka de namn, som endast ha Widekindis auktoritet att åberopa.

I fråga om det ena af dessa, Gabriel Gustafssons, torde man i själfva verket kunna komma längre. Här ligger för det första möjligheten af ett skriffel eller en förväxling med den veterligen till riksråd nämnde Gabriel Bengtsson skäligen nära till hands. Men vidare borde också, *om* Gabriel Gustafsson vid detta tillfälle verkligen inkallats i rådet, med den framskjutna ställning han denna tid intog, den nya titeln någon gång komma till synes i tidens handlingar. Så är emellertid, så vidt jag kunnat finna, icke förhållandet. Nordwalls åberopande af handlingar från den senare riksdagen 1617, i Stockholm, synes bero på något missförstånd. Både vid Örebroriksdagen och Stockholmsriksdagen framträder Gabriel Gustafsson som hertig Johans råd och särskilde representant, hvilken vid erforderliga tillfällen för ordet å sin herres vägnar, vid ingendera däremot som riksråd. [2] Enahanda är förhållandet vid andra tillfällen. Då han på våren 1617 deltager som bisittare i »den furstlige östgötiske hofrätten», är det som »furstlig östgötisk råd» han nämnes, icke som riksråd. [3] Det synes t. o. m. ej alltför djärft att antaga, att just hans ställning som hertig Johans råd, så länge han bibehöll denna post, utgjort ett faktiskt hinder för hans kallelse till riksråd. [4] Med ett dylikt antagande skulle den äldre Ugg-

[1] Handskriften något skadad i ryggen. — Orden »etliche» och »Bencktsohn» skjuta ut i marginalen, hvarför de närmast synas ha karaktären af med löpande hand nedskrifna tillägg.

[2] En »riksdagsmatrikel» för Stockholmsriksdagen — »Förteknelse och nampn opå hela Swerigis Rijkes Rådh, Ridderskap och Adell... som hijt till denne... tillstundande Rijkzdagh förskrifne åhre», daterad d. 7 aug. 1617 — upptar visserligen bland riksråden »H: Gabriell Oxenstiärna», men detta måste rimligen afse Gabriel Bengtsson. Samtliga medlemmar af rådet äro nämligen, så vidt man kan se, här upptagna; det enda undantaget — utom Gyllenhielm, hvarom nedan — skulle eljest, för så vidt anteckningen afsåge Gabriel Gustafsson, vara — Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Riksdagsacta, RA.

[3] Protokoll från denna »hofrätt» af d. 9 april 1617 bland de Hallenbergska papperen i Uppsala univ.-bibl. (sign. E. 369).

[4] Antagandet bevisas väl icke, men vinner ett visst stöd af den diskus-

la'ska uppgiften om tiden för hans riksrådsutnämning stå i god öfverensstämmelse. Hertig Johan dog den 3 mars 1618 och begrofs först några månader senare (den 3 juni); på hösten samma år möter man första gången en otvifvelaktig uppgift om Gabriel Gustafssons medlemskap af rådet. Det är i hans fullmakt som ståthållare öfver Stockholms och Uppsala slott och län af den 26 oktober 1618, däri han undfår titeln »vår troo man och råd»; ingenting synes heller strida mot, att det är först i samband med denna utnämning som rådskallelsen skett.[1]

För sannolikheten af att Gabriel Gustafsson Oxenstierna *icke* vid samma tillfälle som de öfriga herrarne intagits i rådet talar äfven hans plats i detta. Han undertecknar rådslagen *efter* samtliga de i januari 1617 utnämnde, äfven efter Johan Skytte. Det synes icke rimligt att antaga, trots de år som skilde i ålder,[2] att om han verkligen intagits i rådet på samma gång som denne, han — och han ensam — skulle satts efter den lågbördige borgmästarsonen.[3] Skyttes upphöjelse till riksråd var nog märklig i och för sig; att han därjämte skulle framträdt före medlemmen af en af Sveriges mest lysande ätter, rikskanslerens broder och hertig Johans

sion, som vid Örebroriksdagen efter riksdagsordningens framläggande (2? jan.) uppstod angående arffurstarnes tjänare, »om dem icke skulle något visst ställe tilldelas». Såväl änkedrottning Kristina å hertig Karl Filips vägnar som hertig Johans sändebud yrkade på en särskild plats för dem som voro uti arffurstarnes »rådh eller förnämbste embethe»; om så icke skedde, skulle med tiden följa, att arffurstarne icke skulle få några »myndige tjänare», då dessa, »effter som verdhen nu ähr» helst skulle vilja vara »der de bäst och högast blifve achtade». »Och ändoch de Östgötiske commissarier dette icke så högdt drifva kunde som de gerna ville, för dädh att de vohre siälf af H. F. N:de Hertigh Johans rådh, att K. M:t icke skulle tänkia att de giorde dedh för dehras eigne personers skuldh, så skiute de det deste mehre till H:s M:t Drotninghen, hvilken giordhe sin flijtt der om, bådhe siälf muntheligen hoos Hans K. M:t, såssom och genom sine tianare...» Konungen var emellertid på denna punkt trots alla föreställningar obeveklig: »dädh kunne hoos H. K. M:t inthet nåhs». Acta och handlingar, Riksdagsacta, RA.

[1] Fullmakten i riksregistraturet under nämnda dag. — En passus i ett bref från Didrik von Falkenberg till pfalzgrefven Johan Casimir af d. 18 aug. 1618, citeradt af P. Sondén i Johan Skytte och Oxenstiernorna (Hist. Tidskr. 1900, s. 118, n. 4) kan *möjligen* syfta på den förestående riksrådsutnämningen. Det heter här, att Gabriel Oxenstierna förmenades skola komma i den nyligen aflidne Henrik Horns ställe, »welches Johan Schütten umb ehre etwas (wie ihm dan woll zu gönnen) ruiniren möchte». Det är åtminstone ej kändt, att de bägge antagonisterna skulle konkurrerat om någon bestämd ämbetspost efter Horn. På rådsvärdigheten skulle dock yttrandet passa in egentligen endast under den förutsättning, att den nyutnämnde kunde tänkas komma att placeras före sin äldre kollega — en tanke som i förstone visserligen icke torde varit Oxenstierna alldeles främmande (jfr hans yttrande i rådet d. 4 nov. 1635, Sv. riksr. prot., V, s. 270).

[2] Jfr Sondén, a. a., s. 118.

[3] Samtliga öfriga samtidigt intagna — här bortsedt från Gyllenhielm — voro också yngre än Skytte, och mellan Gabriel Gustafsson och hans före Skytte ställde släkting Gabriel Bengtsson skilde endast ett år. Skytte var nämligen född 1577, Horn, Leijonhufvud och Stiernsköld 1583, Gabriel Bengtsson 1586 och Gabriel Gustafsson 1587.

kansler och råd, är alltför osannolikt. Det yttrande från långt senare tid (1635) af Gabriel Oxenstierna, då riksdrots, då denne säger sig »hafva måst stiga neder om Her Schytte»,[1] behöfver gifvetvis icke syfta på eller förutsätta ett samtidigt intagande i rådet. Tvärtom passar det vida bättre in äfven på den då föreliggande situationen, om Gabriel Gustafsson tänkes senare än Skytte ha nått värdigheten. Äfven i detta fall kunde nog den — då naturliga — placeringen kännas som ett »nederstigande».[2]

Hvad Gyllenhielm beträffar är saken vanskligare. Den anmärkning Nordwall fäller om honom[3] förefaller riktig, men något positivt bevis för att han vid samma tillfälle som de öfriga intagits i rådet föreligger såvidt bekant icke. I de talrika bref, som från de närmaste åren finnas bevarade till honom i riksregistraturet, förekommer rådstiteln ingenstädes. Ej heller lämna här bevarade rådslag någon ledning för ordningen. Gyllenhielm har veterligen icke undertecknat något rådslag, innan han som riksamiral intog platsen bland rådets främste medlemmar, de höga riksämbetsmännen; som ståthållare i Ingermanland var han också nästan hela tiden fjärran från riksstyrelsens medelpunkt. Ej alldeles otänkbart skulle vara, att något formellt intagande i rådet aldrig skett, utan att Gyllenhielm först i och med sin kallelse till en af de höga ämbetsposterna blifvit medlem af detta.[4] Naturligt synes i alla händelser, att om han verkligen kallats till riksråd i januari 1617, han borde erhållit främsta platsen bland de då kallade, icke en af de sista.

Frågan om Gyllenhielm vid Örebroriksdagen inkallats i rådet eller ej låter sig sålunda med stöd af nu kända källor knappast afgörande besvara, om man också måhända närmast känner sig benägen att ställa sig tviflande mot den häfdvunna uppgiften.[5] Däremot torde

[1] Rådsprot. d. 4 nov. 1635 (Sv. riksr. prot., V, s. 270). Jfr Sondén, a. a., s. 118, n. 4.

[2] Yttrandet framkommer vid en diskussion om den bristande riksrådsbesättningen i hofrätten; bland dem, mot hvilka anmärkning gjordes att de icke ville »pertinera till dedt collegium», var också Per Brahe, och riksmarsken, Jakob de la Gardie, ger som förklaring 'in secreto' det meddelandet, att det förtröte denne, »det Her Matthias Soop skall vara hans superior, der doch Grefve Peder är af andre qvaliteter och Soopen vill lijckväll haffva högsta votum». Soops 'superioritet' åter härledde sig naturligen däraf, att han redan 1627 inkallats i rådet, under det Per Brahes utnämning kommit först tre år senare. — Gabriel Oxenstierna fick härvid tillfälle att 'allegera' hvad Gustaf Adolf i motsvarande fall sagt till honom, nämligen att »dedt [hvilken plats man intar] ähr intet så stort att achta, som hvadh consilia een han giffva».

[3] Se ofvan s. 38.

[4] Ett slags anledning härtill skulle då vara att söka däri, att Gyllenhielm under den tid, då rådsvärdigheten eljest borde fallit honom till, befann sig i krigsfångenskap — såvida det ej helt enkelt får tänkas, att hans börd lagt hinder i vägen för hans intagande i rådet i vanlig ordning.

[5] Anmärkningsvärdt är, att den ofvannämnda matrikeln från Stockholmsriksdagen 1617 ej heller har Gyllenhielms namn bland riksråden. Då eljest ingen lucka finnes i längden, är det onekligen egendomligt, att just de båda namn saknas, om hvilkas medlemskap af rådet vid denna tid man

det få anses visst, att Gabriel Gustafsson Oxenstierna *icke* befunnit sig bland de vid detta tillfälle utnämnde. Fullt säkra åter äro endast de fem öfriga, i rådslaget och i Johan Casimirs berättelse nämnda, Leijonhufvud, Horn, Stiernsköld, Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Skytte. —

En särskild uppmärksamhet har i litteraturen ofta fästs vid Skyttes kallelse, och det har framhållits, huru hans intagande i rådet beledsagats af en ovanlig högtidlighet, eller som det hos Hallenberg heter, huru konungen bland de nya rådsherrarne »i synnerhet beviste Johan Skytte en utmärkt heder»; dagen efter själfva utnämningen har han låtit inkalla denne i rådet och till honom hållit ett nådigt tal, etc.[1] Det är naturligtvis mycket möjligt, att Gustaf Adolf i sin hälsning gifvit ett särskildt erkännande åt Skyttes förtjänster, liksom också ganska antagligt, att denne i sitt svar visat prof på mer än vanlig vältalighet, men huruvida högtidligheten haft den exceptionella karaktär man gärna tillagt den, torde dock möjligen kunna ifrågasättas. Vi känna visserligen icke någon direkt motsvarighet från föregående tid — Örebroriksdagen är öfverhufvud den första, från hvilken vi hafva bevarade underrättelser om konungens personliga presidium i rådet — men under den följande tiden äro liknande hälsningar ej alldeles sällsynta. Men äfven om en ny form i förhållandet mellan konung och råd vid detta tillfälle skulle inaugurerats, är det dock i och för sig ägnadt att tilldraga sig uppmärksamheten, att konungen skulle hedrat endast en af de nyvalde herrarne med särskild hälsning, då likväl åtminstone tre af dem voro vid tillfället närvarande.[2] Det är ur denna synpunkt ej alldeles utan intresse att känna, att den häfdvunna uppgiften, hvars förste målsman i litteraturen är Widekindi, ytterst återgår på en berättelse af Johan Skytte själf.[3] För Skytte åter var det naturligt, att hans egen upphöjelse skulle stå som det centrala momentet i rådskallelsen — t. o. m. så, att han ej ens omnämner, hvilka hans kolleger voro. Bland dem som funnos närvarande i rådet, då han inkallades, nämner han emellertid äfven Claes Horn, och det är därför möjligt, att denne — och väl då också den andre vid riksdagen närvarande nyutnämnde rådsherren, Abraham Leijonhufvud — tagit själfva inträdet tidigare än Skytte. Huruvida i sådant fall äfven de vid sitt inträde fått mottaga en särskild hälsning, därom finnes intet skriftligt vittnesbörd bevaradt.

endast äger ganska tvifvelaktiga uppgifter — Gyllenhielms och Gabriel [Gustafsson] Oxenstiernas.

[1] Hallenberg, K. Gustaf II Adolfs historia, IV, s. 558.

[2] Jfr Johan Casimirs berättelse, ofvan.

[3] Widekindi, Gustaff Adolphs historia, s. 365. — Skytte har i likhet med Johan Casimir efterlämnat en utförlig egenhändig journal öfver riksdagen, hvars original nu finnes i arkivet på Esplunda (tidigare i Skytteanska arkivet i Uppsala och därefter i Depositio Skytteana på Uppsala landsarkiv); en delvis rätt ofullständig afskrift finnes bland Riksdagsacta i RA. — Öfverensstämmelsen mellan Widekindis berättelse och Skyttes journal är ögonskenlig.

Den högtidliga hälsningsscenen förlägger Skytte i sin berättelse till den 28 januari. Dagen förut hade själfva afgörandet skett i rådet, där rådsherrarne i konungens närvaro fått afgifva sina vota. Af den i det föregående citerade punkten ur Johan Casimirs journal framgår, att äfven denne hänför rådskallelsen till den 27. I själfva verket torde också detta datum böra tillerkännas företrädet framför det af Nordwall antagna, den 31. Den enda källa, som visar hän på detta senare, är riksregistraturets kallelsebref. Detta kan dock ha råkat införas under senare datum; eljest finnes också möjligheten, att brefven till de frånvarande utgått först någon dag efter det själfva intagandet i rådet af de närvarande försiggått. Någon inverkan på den inbördes ordningen de nykreerade rådsherrarne emellan har emellertid detta i dylikt fall icke medfört.

A. B. Carlsson.

Ett representationsförslag för adeln från början af frihetstiden.

Utom de tvenne förut i litteraturen behandlade förslagen om representation per deputatos för adeln, hvilka framlades vid 1723 års riksdag i sammanhang med diskussionen om den blifvande riksdagsordningen, finnes ännu ett samtida förslag, som hittills varit okändt. Det ingick i de enskilda besvär, Västergötlands adel inlämnade vid denna riksdag men sedan återtogo, hvarför dessa ej i likhet med de andra provinsbesvären finnas bevarade bland Riksdagsacta.[1] Det nämnda förslaget däremot finnes som ett särskildt memorial bland expeditionsdeputationens handlingar rörande privilegier och besvär (Utskottshandlingar 1723 : 58, R. A.). Att det inlämnades som sådant berodde tydligen därpå, att riksdagsordningen vid denna tidpunkt förehades hos adeln; föregående dag (d. 9 juli) hade de tre nämnda förslagen varit under debatt.[2] På detta sätt ville nu västgötska adeln gifva ytterligare eftertryck åt de gemensamma önskemålen, redan innan deras enskilda besvärspunkter kommo före. Af adelns protokoll framgår ej, om memorialet någonsin förehades i ståndet. Att det sedan kommit bland expeditionsdeputationens besvärshandlingar förefaller något egendomligt. — Själfva förslaget står i nära öfverensstämmelse med skånska adelns bekanta konvention i Helsingborg 1719. Att man haft polska förebilder är mycket troligt, Tisensten, som undertecknat detsamma, deltog som officer i Karl XII:s fältåg.[3] Af intresse är slutligen

[1] Sv. Riksdagsakter, 2:a serien, I, s. 686.
[2] Ridd. och adelns prot. fr. o. m. 1719, II, s. 387.
[3] Anrep, Sv. Adelns ättartaflor, IV, s. 389.

äfven att se, att han själf anger sig som provinsdeputerad, ett ytterligare exempel på den faktiska förekomsten af sådana hos adeln under denna tid. Förslaget har följande lydelse:

Uthi Wästgiöthe Scaraborgs Province = Besvär är högeläfl^{n} Ridderskapet och Adlen vÿrdsamskyldigt underställt, att jemväl för aflägsenheten, så som andre slijke välbestälte Rijken, Adlen hålla sine handtdagar minstone åhret för Rijksdagen (om icke åhrligen) att då öf^{v}-lägga hvarjehanda angelägenheter, Landets nytta och välfärd öfverväga, dess skada och fördärf (med hvarjehanda oricktigheter) förety och förekomma, visse och behaglige Fullmäcktige och Deputerade, till rijksdagen uthsij, befullmäcktiga och affärda, hvilket noga efftersinnade viktiga ansökande, mindre intet till Publici ahnsenliga förmåhner i alla måhl, än äfven Ridderskapets och Adlens märkelige prärogativer, så litet här i rijket som annorstädes, synes uthesättias kunna, utan i Riksdags-Ordningen oumgängelig^{n} fastställas.

Stockholm
den: 10 Juli A^{no} 1723.

Som Province-Deputerad
och jemväl för mig sielf
Lars Tisensten.

Walfrid Enblom.

Underrättelser.

Herman Lundström †. Med domprosten Anders Herman Lundström, död den 17 februari efter långvarigt lidande, förlorade den kyrkohistoriska forskningen i vårt land en af sina främsta märkesmän. Född 1858 aflade han 1881 filosofie och 1888 teologie kandidatexamen. Efter att under några år ha ägnat sig åt församlingstjänsten blef han 1893 docent i kyrkohistoria och efterträdde 1898 Sundelin såsom professor i detta ämne. 1909 utnämndes L. till förste teologie professor och domprost. Sitt vetenskapliga anseende grundlade han genom den lärda afhandlingen om *Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet* (1893. 1898). Af hans öfriga produktion äro, utom en mängd tidskriftsuppsatser, att framhålla *Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv* (i denna tidskrift 1894, 1897), *Undersökningar och aktstycken, bidrag till svenska kyrkans historia* (1898), *Magister de Hussinetz Historia gestorum Christi* (s. å.) samt en samling *Skisser och kritiker* (1903). Hans sist utgifna arbete var en lefnadsteckning öfver ärkebiskop Ekman. Äfven som urkundsutgifvare — han ägde en ovanligt ingående kännedom om det kyrko-

historiska materialet i våra arkiv — har L. utöfvat en omfattande verksamhet. Han har sålunda bl. a. utgifvit Laurentius Petris »Oeconomia christiana» och »Quaestiones aliquot circa magistratum» (1897, 1898), Johannes Rudbeckius' Kyrkiostadga för Vesterås stift (1900), Erik Dahlbergs dagbok (1912) samt påbörjat den omfattande samlingen »Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång», hvars första serie, omfattande akterna från ärkestiftet, föreligger afslutad (1903—1908); af den andra serien, Strängnäs stift, ha utkommit tre häften (1909—1911). År 1900 påbörjade L. utgifvandet af Kyrkohistorisk årsskrift, den kyrkohistoriska forskningens organ i vårt land, och har redigerat dess hittills utkomna sexton årgångar, liksom en mängd där intagna undersökningar och urkundsaftryck härröra från hans flitiga hand. Icke blott genom egna forskningar till den svenska kyrkans historia utan äfven genom sin lärareverksamhet har han gjort en mycket betydelsefull insats i den svenska kyrkohistoriska forskningens utveckling, särskildt genom ett energiskt häfdande af krafvet på modern historisk metod. Flertalet af våra främsta nu lefvande forskare på området ha hos honom vunnit sin utbildning.

— Den 2 jan. detta år afled i Stockholm registratorn i riksarkivet Carl Gustaf Edelstam. Född den 18 juni 1868, aflade han 1886 studentexamen i Kalmar, 1897 jur.-kand.-examen i Uppsala och inskrefs 1902 i riksarkivet, där han 1909 utnämndes till innehafvare af den nyinrättade registratorsbefattningen. Jämte några bidrag i Personhistorisk Tidskrift publicerade han i förra häftet af Historisk Tidskrift *Regeringsformen 1809. Anders af Håkansons första utkast*, som han lyckats identifiera i en af riksarkivets samlingar. Han hade dessutom i uppdrag att fortsätta utgifningen af Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll under frihetstiden, hvaraf han vid sin död medhunnit åtskilliga förarbeten rörande den viktiga och på grund af materialets beskaffenhet svårbearbetade riksdagen 1755—56. Personligen efterlämnar han minnet af en mer än vanligt pålitlig, försynt och finkänslig man.

(*H. B—n.*)

— Den 17 februari afled den berömde danske filologen och folkloristen Axel Olrik. Född 1864 blef han 1887 filolos. kandidat, 1892 filosofie doktor och fem år senare docent. 1913 utnämndes han till professor i dansk folkloristik. Redan vid 21 års ålder förvärfvade han universitetets guldmedalj genom en afhandling om Eddasångernas ursprung. Hans gradualafhandling behandlade källorna till Saxos historia och utgör ett synnerligen betydelsefullt bidrag till Danmarks historiografiska litteratur. Han fortsatte utgifningen af Grundtvigs stora folkvisesamling genom tre volymer *Danske Ridderviser* (1895—1908), och har publicerat en rad betydelsefulla arbeten: *Om Ragnarok* (1902), *Nordisk Aandsliv i Vikingetiden* (1907) och *Danmarks Heltedigtning* (2 bd. 1908, 1910). På det folkloristiska området har O. utöfvat en mycket omfattande och betydelsefull verksamhet genom grundandet af tidskriften »Dania», senare »Danske Studier»,

genom stiftandet af föreningen »Danske Folkeminder» och grundandet af »Dansk Folkemindesamling» och genom en mängd afhandlingar. Såsom forskare förenade han en sträng historisk och filologisk skolning med stort skarpsinne och en mindre vanlig idérikedom och vetenskaplig fantasi.

— Med Ernst Sars' död, den 27 jan. i den höga åldern af 81 år, har den norska häfdaforskningen förlorat sin nestor. Född 1835 och son till den berömde zoologen Michael Sars, blef S. 1853 student, 1870 universitetsstipendiat och erhöll 1874 en personlig professur i historia. Redan 1856 hade han vunnit kronprinsens guldmedalj för en skrift om Kalmarunionens uppkomst. Därpå följde under åren 1858—65 en framställning af *Norge under Foreningen med Danmark*, där han framlade den grunduppfattning af sitt lands historia, som fick sin konsekventast genomförda utformning i hans hufvudarbete *Udsigt over den norske Historie* (4 bd., 1873—1891). I detta arbete, som haft ett utomordentligt inflytande på norskt tänkesätt, gör Sars — i motsats till den skandinavistiskt påverkade historieskrifningen — gällande, att den nationella utvecklingen i Norge oafbrutet fortgått under föreningen med Danmark och med naturnödvändighet ledde till frigörelsen 1814. Såsom fortsättning på sitt hufvudarbete utgaf S. under åren 1899—1904 såsom bilaga till Verdens Gang en teckning af *Norges politiske historie 1815—1885*. Till väsentlig del har densamma inarbetats i den öfversikt öfver tidsskedet 1814—1884, som S. lämnat till sammelverket »Norges Historie framstillet for det norske Folk» (bd. VI: 1, 1913); han har för detsamma äfven skildrat de båda sista artiondena af unionstidens historia (bd. VI: 2, 1909). Ibland S:s öfriga arbeten märkes f. ö. *Historisk Indledning til Grundloven* (1882), som framkallade en rad kritiska motskrifter, bl. a. af N. Höjer i denna tidskrift. I sin historiska uppfattning är Sars starkt påverkad af Comtes och Spencers evolutionistiska teorier liksom äfven af tidens nationellt demokratiska sträfvanden. Hans styrka som historiker ligger icke på källforskningens och källkritikens område, utan i hans förmåga af historisk konstruktion och konstnärlig formgifning. Sars deltog med ifver i de politiska dagsstriderna, och det är ingen orättvisa att säga, att hans historiska arbeten ingalunda alltid fullföljt enbart vetenskapliga syften. De ha haft den största betydelse ej mindre för den inre politiska utvecklingen i Norge under 1800-talets senare hälft, än äfven för den norska unionspolitiken under årtiondena närmast före unionsupplösningen.

— Den öfversikt af innehållet i *Personhistorisk tidskrift*, som lämnades i denna tidskrift 1915 (s. 194 f.), afslutades med dubbelhäftet 2—3 för nämnda år. Det historiskt mest gifvande bidraget i sista häftet för 1915 är Bertil Boëthius' *Anteckningar om Johan Adler-Salvius' släktförhållanden och studier*. Jämte några ur akterna i en process mellan Salvius' änka och släktingar hämtade

upplysningar om hans släkt gifves här en framställning af hans utländska studieresor, belysande både för tidens sedvänjor och för Salvius' planer för sin framtid, bl. a. antydda i hans öfvergång från medicinska till juridiska studier. Bland andra källor har förf. användt några bref från Salvius till Axel Oxenstierna, hvilka aftryckas såväl i sin latinska affattning som i öfversättning. Tidskriftens redaktör C. M. Stenbock skildrar i en uppsats med titeln »*En klagelig dag*» dels den psaltare, som Gustaf Baner skänkte sin dotter Margareta, innan han fördes till afrättsplatsen i Linköping 1600, jämte däri befintliga anteckningar, dels en likaledes med anteckningar försedd psalmbok, ursprungligen tillhörig Sten Eriksson Leijonhufvud, hvilken han anser möjligen också ha varit i Gustaf Baners ägo. — I årgången 1916 upptages dubbelhäftet 1—2 helt och hållet af *Namnlistor öfver officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till häst och ståndsdragoner under nordiska kriget*, utgifna af V. Hamilton, C. H. Kreüger och E. Leijonhufvud (138 sid.). Fullständigheten skulle gifvetvis ha kunnat ökas, om icke utgifvarne, såsom de själfva meddela, af tidsskäl hufvudsakligen begränsat sig till krigsarkivets samlingar, men dess rika material är omsorgsfullt genomgånget för förteckningen, och vid det intensiva arbete på Karl XII:s-historiens område, som för närvarande pågar, äro säkerligen många tacksamma att redan nu ha fått den tillgänglig. Häftet 3 innehåller först en runologisk-genealogisk uppsats *Omkring Sigurdsstenarna* af S. H. Adlersparre. Gottfrid Carlsson aftrycker *Ett bref om Barbro Stigsdotter*, hvari hennes fader, silfverbergsfogden Stig Hansson, artigt afböjer ett genom Svante Sture framfördt frieri för hans sven Bengt Erikssons (sedermera afrättad i Stockholms blodbad) räkning. Slutligen meddelar Severin Bergh åtskilliga målande och roande drag *Ur Anders Anton von Stiernmans brefväxling*, särskildt ur hans korrespondens med Minervas flitige dyrkare prosten Henrik Jakob Sivers, men också berörande hans litterära förbindelser med åtskilliga andra in- och utländska lärde. Hufvuddelen af häftet 4 utgöres af *Karolinska anekdoter från frihetstiden*, utgifna af Helge Almquist. Studenten Andreas Browallius (död vid unga år 1740), hvilken under några år på 1730-talet vistades i landshöfding Nils Reuterholms hem i Falun, hade för vana att på aftnarna i sin dagbok uppteckna de samtal, han under dagen hört. Utgifvaren har haft den goda idén att ur detta ymniga material sammanplocka en del anekdoter och skildringar från Karl XI:s och Karl XII:s tid, hufvudsakligen härstammande från Reuterholm själf. De röra de båda konungarne och åtskilliga personer i deras omgifning, förhållandena i Sachsen under svenskarnas uppehåll där 1706—07, i Ryssland etc. Bland andra bidrag i häftet må nämnas slottsapotekaren Lucas Upphalls berättelse rörande *Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd*, aftryckt af C. M. Stenbock, samt ett meddelande af Reinh. Stenbock om *Tvenne porträtt af Magnus Stenbock*, det

ena ett ungdomsporträtt från hans nederländska krigstjänsttid (1689), det andra ett självporträtt måladt under fängelsetiden (1715).

(*H. B—n.*)

— Ur Statsvetenskaplig Tidskrifts första häfte för året är att anteckna en kort uppsats af P. O. Gränström om *Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar.* På grundval af en redogörelse för diskussionerna vid tillkomsten af vederbörande grundlagsrum (RO § 41) gör författaren gällande, att såväl den ordning som tillkom som de uppfattningar, som dessförinnan bröto sig mot hvarandra, icke utgingo från någon teoretiker, vare sig Montesquieu eller någon annan, utan bottnade i rent svenska förhållanden och åskådningssätt: det renodladt juridiska sättet att se på författningsfrågor, som uppträngts under frihetstiden, och vissa erfarenheter från den gustavianska tidens riksdagar.

— Ur den första årgången af *Svensk lösen*, »tidning för nationell politik», äro att anteckna åtskilliga uppsatser af historiskt intresse. Främst bland dessa ma nämnas den briljanta essay'n »Det lefvande fäderneslandet» (N:o 4), ett tvärsnitt genom fransk häfdateckning och patriotism och svensk. Intressanta bidrag till svensk utrikespolitisk opinions historia lämna uppsatserna »Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig» (N:o 11, 12) och »Nutidshistoriska paralleller. Aftonbladet och Dagens Nyheter för sextio och femtio år sedan» (N:o 25). Åt Ålandsproblemets genesis har ägnats en särskild artikelserie, »Åland år 1809», årgångens längsta, hvilken, väsentligen på grundval af Clasons undersökningar, ger en ingående, med belysande aktutdrag späckad redogörelse för Ålandsfrågans behandling under fredsförhandlingarna och på riksdagen (N:o 29, 32, 35, 36). I ett par nummer (N:o 38 och 40) ha omtryckts de partier af Lilliestiernas »En åttioårings minnen», som beröra krigshändelserna på Åland vintern 1808—1809. I flera artiklar med dagspolitiskt syfte finner man äfven en del läsvärda historiska betraktelser öfver ryskt, engelskt och franskt författningslif samt öfver skandinavismen.

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* har utgifvits ett nytt häfte (Ny följd I: 39—41), afslutande fjärde bandet af ifrågavarande serie. Det innehåller som vanligt först och främst riksarkivariens årsberättelse för närmast föregående år, 1915. Bland accessionerna är framförallt att märka amiralitetskollegiets arkiv (—1791) jämte en del andra handlingar från flottans station i Stockholm, med en omfattning af öfver 3,000 volymer. Genom öfverlämnandet häraf samt det i samband därmed igångsatta ordnandet genom en tjänsteman från riksarkivet af återstående arkivalier i Stockholms stations arkiv har ett betydelsefullt steg tagits till förbättring af flottans hittills mycket otillfredsställande arkivförhållanden. Om de växande utrymmessvårigheterna i riksarkivet

erinras man genom upplysningen, att riksarkivarien för att vinna plats för mera betydelsefulla arkivalier nödgats vidtaga förberedande åtgärder för uppsägning af den deposition af kronoräkenskaper för länen, som riksarkivet under en följd af år mottagit från kammarrätten. — Bland under året reviderade och detaljförtecknade samlingar kunna nämnas Nils Bielkes brefsamling, Erik Dahlberghs samling och några serier af militära befälhafvares bref från 1700-talet. Ett betydande antal pergaments- och pappersbref tillhörande Jönköpings stadsarkiv ha i riksarkivet förtecknats och afskrifvits. — För utgifna publikationer har annorstädes redogjorts; bland planerade omnämnes en redogörelse för den svenska lokalförvaltningen från Gustaf Vasas till Gustaf II Adolfs tid, byggd på den omfattande utredning i ämnet, som sedan ett par år pågår. — Jämte de sedvanliga inspektionsberättelserna från de af landsarkivens tjänstemän utförda inspektionerna af lokala arkiv inom resp. områden innehåller häftet ett gemensamt register till dessa berättelser för tiden 1913—15.

Afdelningen Smärre utredningar innehåller först en uppsats af B. Boëthius om *Samlingen av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv.* De ifrågavarande handlingarna insändes af landshöfdingarne till följd af rundskrifvelser från kommerskollegium 1717, hvilka i sin ordning framkallats af K. Maj:ts påbud om skråordningens revision. Samlingen, som jämte förteckningar öfver handtverkare i Sveriges olika städer omfattar skråordningar, stadgar och sedvänjor samt allahanda andra handlingar och uppgifter om de särskilda handtverksämbetena i dessa, är naturligtvis af största intresse för skråhistorien och därmed sammanhängande kunskapsområden. Jämte en redogörelse för samlingens tillkomst meddelar uppsatsen en detaljerad förteckning öfver dessa såsom bilagor till landshöfdingsskrifvelserna förvarade handlingar, sammanförda under hvarje särskild stad. — I samma afdelning förekommer vidare ett synnerligen betydelsefullt bidrag af rätt ovanlig art, *Om synliggörande af utplånad skrift*, af professor The Svedberg, meddelande resultaten af hans och fil. lic. Ivar Nordlunds experimentella undersökningar i ämnet. Olika kemiska och fotografiska metoder ha pröfvats, för hvilka en sammanträngd redogörelse lämnas, och slutsatsen blir ett kraftigt förordande af *fotografin* som hjälpmedel. Beskrifningen af de olika tillvägagångssätten är naturligtvis tämligen otillgänglig för lekmannen, men de fotografiska bilagorna, visande olika texters utseende i original och i lämplig fotografisk behandling, äro så mycket lättfattligare i sina utomordentligt vackra och löftesrika resultat. (*H. B—n.*)

— De häften af *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, som utkommo närmast innan världskriget hämmade sällskapets verksamhet — årgångarna 1911—13 (tryckta Riga 1913—14) —, innehålla ett och annat af intresse äfven för Sverige. Detta gäller icke blott på

det arkeologiska området, där bl. a. förhandlingarna på den arkeologiska kongressen i Novgorod 1911 refereras (årg. 1911), samt yrkeshistoriens särskildt rikligt tillgodosedda intressesfär. Om arkivförhållandena i Östersjöprovinserna lämnas åtskilliga meddelanden af värde, så i E. Seuberlichs *Streifzüge durch die Archive der kleinen livländischen und estländischen Städte* (1911), innehållande uppgifter både om hvad som bevarats och hvad som gått förloradt, samt H. v. Bruiningks redan förut separat utgifna och i denna tidskrift (årg. 1913, sid. 244) omnämnda redogörelse för det lifländska ridderskapsarkivet (1913). — Carl Schirrens död 1910 och hans samlingars öfvergång i lifländska ridderskapets ägo beröres flerstädes. Redan i årg. 1910 publicerades en förteckning öfver hans skrifter, sedermera omtryckt i det af hans söner under titeln *Zur Geschichte des nordischen Krieges* (Kiel 1913) utgifna urvalet af hans recensioner. Af vikt är uppgiften (årg. 1911, sid. 385, och 1912, sid. 138), att till sällskapet, i utbyte mot några dit testamenterade partier af den stora hufvudsamlingen om nordiska krigets historia, från ridderskapet öfverlåtits 40 portföljer innehållande Schirrens excerpter och afskrifter rörande Östersjöländernas historia under tiden 1200—1560. W. Wulffius refererar (1911) Hallendorffs och Stilles uppsatser i Karolinska Förbundets Årsbok 1910 om Schirren och hans samlingar, och han gör därvid ett tillägg af rätt stort intresse för frågan hvarför den grundlige forskaren och geniale skriftställaren lät sitt väldiga material ligga i stort sedt obearbetadt. Rachfahl tillmäter ju i sin biografiska inledning till den ofvannämnda samlingen af Schirrens banbrytande recensioner (jfr N. Herlitz' uppsats i Svensk Tidskrift 1913, sid. 457 ff.) stor betydelse i detta afseende åt den ändrade uppfattning af Patkul, som blef ett för Schirren själf bittert resultat af hans forskningar, en desillusion, som den glödande baltiske patrioten ej ville bereda äfven sina landsmän i deras nationella betryck. Wulffius anför här, oberoende af Rachfahls framställning, å sin sida direkta yttranden af Schirren, som peka i alldeles samma riktning. — Dessutom förekomma några uppsatser omedelbart berörande Sveriges och dess gamla Östersjöprovinsers gemensamma historia. P. v. Ungern-Sternberg återger (1912) i aftryck eller sammandrag några *Urkunden zur Geschichte des schwedisch-polnischen Krieges aus den Jahren 1600—1621*, hämtade ur svenska guvernementsarkivet i Reval, om hvars lokalförhållanden och öfriga arkivaliska vård man på köpet får en jämmerlig skildring; handlingarna, som äro 32 till antalet, meddela åtskilliga detaljer angående krigshändelserna, de bekymmersamma förhållandena bland det svenska krigsfolket i Estland och de diplomatiska förhandlingarna med Polen. Wolmar Farensbachs äfventyrargestalt, som stundom skymtar i dessa handlingar, uppmärksammas också af J. Kordzikowski, som i en äfven ur andra synpunkter läsvärd, lifligt skrifven — för öfrigt mot det svenska väldet i Riga mycket onådig — uppsats *Aus den Studien im Rigaschen Stadtarchiv* (1913) ur där befintligt material

belyser hans stämplingar mot Riga 1617 och stadens s. å. påbörjade process mot honom i Warschau. *Der Entsatz von Wenden im Oktober 1578* är föremål för en med utgångspunkt i ett samtida tryck verkställd undersökning af P. Baerent (1912), och H. von Bruiningk lämnar i samma häfte några meddelanden *Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flachen Lande in Livland 1710;* en notis om pesten lämnar Baerent också i årg. 1911 (s. 167). — Slutligen må påpekas, att i årg. 1913 förekommer en sammanfattande innehållsförteckning för åren 1904—13.

(*H. B—n.*)

— Docenten Georg Wittrock har med ett andra digert band afslutat sin framställning af *Karl XI:s förmyndares finanspolitik* (Uppsala 1917; XXVII + 456 + XXIV sid.; pr. 10 kr.). Det nya bandet behandlar tiden »från blå boken till franska förbundet», 1668—1672.

— I sist utkomna volym af Historiska Handlingar har docenten Axel Brusewitz utgifvit en samling *Handlingar rörande riksdagarna 1809—1815* (Stockholm 1916; II + 197 sid.; pr. 5 kr.). Större delen af volymen upptages af professorn, sedermera domprosten Chr. Wåhlins anteckningar om riksdagarna 1809—1810, 1812 och 1815. För den första och sista af dessa riksdagar föreligga verkliga dagboksanteckningar, skildrande händelser, som tilldragit sig nedskrifningsdagen eller dagarna närmast före. Rörande 1812 års riksdag åter har Wåhlin, sannolikt kort efteråt, nedskrifvit en sammanfattande teckning. Anteckningarna äro af skiftande värde: sakliga inadvertenser äro icke sällsynta, och då förf. icke vid riksdagarna spelade någon betydande roll, är han icke i tillfälle att lämna några mera djupgående inblickar i de skildrade riksdagarnas inre historia eller mera dolda sammanhang. Men de innehålla, som utgifvaren anmärker, en hel del notiser af intresse och bidraga naturligtvis att ge en bild af ställningar och förhållanden inom prästeståndet vid de nämnda riksdagarna. I öfrigt innehåller bandet det bekanta utlåtande i författningsfrågan 1809, som afgifvits af L. A. Mannerheim, ordförande i den grundlagstiftande riksdagens konstitutionsutskott. I detta utlåtande, som utgifvaren tidigare behandlat uti en i en föregående årgång (1911) af denna tidskrift publicerad uppsats, afspeglar sig opinionen hos de kretsar, som stodo som bärare af traditionerna från Gustaf III:s riddarhus. En läsare, som har i minne hvad som samtidigt flutit ur Hans Järtas penna, blir icke slagen af tankarnas djup och originalitet eller formens pregnans.

— Ett par bidrag till Västerbottens hembygdskunskap föreligga i *Västerbottnisk hembygdsforskning. Skelleftebygden* (Umeå, Umeå tryckerier 1915; 96 sid.; pr. 1 kr.) af fil. d:r A. Hjelmérus och *Krigsminnen från Västerbotten* (Umeå, Västerbottens-Kurirens aktiebolag 1915; 100 sid.; pr. 1 kr.) af den — såsom i förra häftet af denna tidskrift meddelades — förra året aflidne seminarieadjunkten

F. Læstadius. Den sistnämnda skriften berör krigshändelserna i Västerbotten under olycksåren 1714—21 och 1809, medan den förra omfattar uppsatser af öfvervägande topografiskt och biografiskt innehåll. Båda äro rent populära och grunda sig hufvudsakligen på tryckt litteratur; i några smådrag återgifva de därutöfver lokala traditioner, och Læstadius har ett och annat att förmäla om ännu befintliga spår af striderna vid Säfvar och Ratan.

(*H. B—n.*)

— Ett omfattande men utom hembygden föga kändt arbete för vidgandet af kännedomen om Värmlands relativt föga utforskade öden i äldre tider har under en lång följd af år utförts af landskapets fornminnesförening. Stiftad 1858 som »Värmlands naturhistoriska förening», ombildades den 1863 till *Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening*, i hvars program bl. a. ingår att samla och befrämja vården af inom föreningens verksamhetsområde befintliga fornminnen. Denna uppgift har i verkligheten kommit att omfatta landskapets historia i dess helhet. Under föreningens vård stå betydande samlingar, bl. a. en arkeologisk, där stenåldern är rikligt representerad, och om dess verksamhet må nämnas, att på dess bekostnad trycktes Noreens för sin tid märkliga »Ordbok öfver Fryksdalsmålet» (1878), att anslag beviljats åt den 1897 påbörjade systematiska undersökningen af Värmlands folkmål samt att föreningen från år 1904 utgifver årliga meddelanden under titeln *Värmland förr och nu.* De äldre årgångarna innehålla förteckningar å museiföremål (t. ex. myntsamlingen 1905) och smärre historiska bidrag. Omfånget har så småningom blifvit större; särskildt är detta fallet med de två sista årgångarna, hvilkas hufvudinnehåll utgöres af tvenne längre uppsatser, *Värmlands stenålder* (1914) och *Berättelse öfver en resa i Värmland sommaren 1845 af Ludvig Borgström* (1915). Båda ha som förf., resp. utgifvare fil. kand. Ernst Nygren och förtjäna ett närmare omnämnande.

Uppsatsen om den värmländska stenåldern är den första sammanhängande och, trots sin begränsning, fullständiga orientering i ämnet, som finnes. Tack vare denna framställning kan man i hufvudsak bilda sig en åsikt om de hithörande problemen, äfven om en närmare utformning af detaljerna tillhör framtiden. Uppsatsen innehåller dels, i form af bilagor, välordnade systematiska materialförteckningar öfver samtliga för förf. kända stenåldersfynd, fördelade härads- och sockenvis samt efter nuvarande förvaringsorter, afbildningar af typföremål och instruktiva kartor öfver fyndorterna, allt i anslutning till bruklig arkeologisk metod, dels en komparativt orienterande vetenskaplig diskussion af förefintligt källmaterial i form af olika typer af yxor och andra föremål, grafvar m. m.

Inledningsvis erinrar förf. om den folkliga, ursprungligen till Snorre återgående traditionen om Olof Trätälja som landskapets förste nybyggare, huru denna uppfattning kritiserats redan af 1700-talets värmlandsskildrare, Fernow och andra, som dock antogo den *östra*

delen vara tidigast befolkad, och huru omsider arkeologiens forskningsresultat gjort det möjligt att få en riktig föreställning om den värmländska bebyggelsens gång. Han konstaterar, att den äldsta värmländska typen af stenåldersfynd är den s. k. Lihultyxan af grönsten, hvilken torde tillhöra äldre stenåldern och möjligen är samtidig med kjökkenmöddingarna i Danmark. Märklig är dess decideradt *västliga* utbredning. Den är icke funnen öster om Klarälfven och företrädesvis påträffad i Näs, gränshäradet i söder till Dalsland, och Jösse härad. Samma regel gäller i hufvudsak följande stenåldersfynd, såväl de yngre grönstenstyperna som de af importerad råvara förfärdigade flintyxorna och landskapets äldsta grafvar, hällkistorna. Visserligen gå dessa yngre fynd öfver hela landskapet men med en bestämd öfvervikt i de västra häradena (typiskt kartan 3). Häraf följer alltså, att »det är västra Värmland, som hela stenåldern igenom tyckes ha utgjort de tätast, liksom de tidigast befolkade delarna af Värmland».

Värmlands kolonisation har således gått från sydväst och får väl antagas ha kommit från Västergötland öfver Dalsland samt ha utbredt sig med tillhjälp af de goda vattenvägarna. Anmärkningsvärd är anhopningen af tidiga stenåldersfynd i Arvikatrakten (Jösse), medan sådana äro sparsammare från såväl det västligare, mot norska gränsen belägna Nordmark som från Gillberga, hvilket dock ligger *mellan* Jösse och Näs härad. Detta antyder förekomsten af boplatser i de två sistnämnda bygderna i tidig stenålderstid och bestyrker uppfattningen om Jösse härad som en urgammal värmländsk centralbygd — Värmlands namn härledes t. ex. af Noreen ur den öster om Arvika belägna sjön Värmeln. De slutsatser, som följa af Nygrens undersökning, kunna redan nu i någon mån samt måhända fullständigare efter ortnamnsundersökningens afslutning kompletteras af språkforskningen. Det synes, som om de värmländska dialekterna i stort sedt anslöte sig till Västergötlands, om ock med starka norska inslag i norr (se Geijer och Samuelsson, *Värmländskt folkspråk* i *Sverige*, del VI, s. 365). Sambandet mellan de båda landskapen norr och söder om Vänern i äldre tid bestyrkes ock af historisk tradition, t. ex. de korta antydningar man äger om »vermsk lag». Af folklynne och andra omständigheter att döma synes dock befolkningens utveckling i de båda bygderna under tidernas lopp gått rätt skilda vägar.

Med Borgströms resa har börjats utgifvandet af en serie äldre värmlandsbeskrifningar, en serie, som man alltså kan vänta att få fortsatt i föreningens meddelanden. Utgifvaren har i en inledning lämnat en sympatisk teckning af den rikt begåfvade men i unga år bortgångne författaren. B. var en ung lundastudent, som under sommaren 1845 med anslag af Vitterhetsakademien företog en resa genom västra Värmland. Det är hans officiella reseberättelse, hvilken han med okuflig energi trots svår sjukdom fullbordade kort före sin död, som nu blifvit lätt tillgänglig i en omsorgsfullt redigerad upplaga. En tidigare af 1875 finner man nu blott i biblioteken.

B. var en skarpsinnig iakttagare med utpräglad vetenskaplig läggning, och mer än en af hans slutsatser komma nutidens teorier nära. I sin uppfattning om »stenfolket» som landskapets första bebyggare lär han sakna föregångare. För vår tid har hans beskrifning sitt största värde och intresse genom hans anteckningar om »plägseder, lynne, lefnadssätt» m. m., genom förteckningen på fornlämningar samt framför allt genom rikedomen på folksägner, som göra hans arbete i denna punkt till en fyndgrufva, hvilken äfven kan brukas vid en komparativ behandling af folkloristiskt material. En fullständig landskapsbeskrifning är arbetet dock ej och var det ej afsedt att blifva. Någon reservation torde ock böra inläggas mot utg:s riktiga men misstolkning möjliggörande omdöme, att »B:s berättelse torde förblifva en af de vederhäftigaste värmlandsbeskrifningar vi äga, på samma gång som den betyder ett stort steg framåt från den i mycket okritiske Fernow». Borgström var, ehuru icke fri från fantastiska spekulationer, t. ex. om »en folkstam med gaelisk eller druidisk kult» i Värmland, naturligtvis som vetenskapsman den gamle värmlandsskildraren vida öfverlägsen, men Fernows verk innehåller dock många värdefulla upplysningar om Värmlands historia från t. ex. 1600- och 1700-talet och kommer alltid att förblifva en viktig källa. (S. S.)

— *En studie öfver de ukrainska kosackerna i de politiska kombinationerna 1620—1630* (kozaččina v polityčnich kombinacijach 1620—1630 rokach) har Ivan Krypjakevyč i Lemberg 1914 publicerat i Ševčenko-sällskapets årsbok (Zapiski naukovogo tovaristva imeni Ševčenka, t. 117—118, sid. 65—114), utgörande en festskrift till den d. 28 maj 1916 aflidne litteraturforskaren Ivan Franko med anledning af hans 40-åriga författarjubileum. Enär denna studie ger en öfversikt af Sveriges första förbindelser med den Zaporogiska kosackrepubliken och Gustaf II Adolfs östeuropeiska politik, torde ett kort referat däraf ej vara ovälkommet. Den ukrainske författaren, som förfogar öfver ett rikligt material, särskildt polska och lillryska källor, samt den historiska tidskriften Történelmi Tár i Ungern, har äfven haft tillgång till Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling samt citerar bland svenska historieskrifvare Geijer, Martin Weibull (Stormaktstiden i Sveriges historia, utg. af E. Hildebrand) och Carl Wibling (Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—48, Lund 1890).

Sveriges förbindelser med kosackerna gå tillbaka till kriget i Livland vid slutet af 1550-talet, ehuru kosackerna då ej kunde ha varit synnerligen talrika i den polska hären och kosackväsendet ännu icke spelade någon roll i den östeuropeiska politiken. Men i början af 1600-talet förekommo de till ett antal af 2—4,000 man i Östersjöländerna, och hetmanen Samijlo Kiška stupade vid Fellin 1602. Under det svenska fälttåget mot Moskva 1613—14 funnos kosacker i det svenska lägret, och 1622 opererade ett helt kosackregemente i Litauen, likaså 1626—29 i Litauen. Det väcktes till

och med förslag om att kosackerna skulle utrusta en flottilj af *čajki* (»masar», farkoster) på Östersjön.

Gustaf II Adolf sökte redan i början af 1620-talet knyta förbindelse med kosackerna. Svenska sändebudet i Holland, Jan Rutgers, fick 1623 instruktioner rörande en påtänkt protestantisk-ortodox allians mot Polen (möjligen genom förmedling af den protestantiskt sinnade Krysztow Radziwiłł), och i februari 1626 sökte svenska sändebud i Moskva utröna, om storfursten vore villig att egga kosackerna till krig mot Polen. I augusti samma år kom den ortodoxe Ljubim Rubtsov som svenskt sändebud till Moskva i syfte att fortsätta färden till zaporogerna i Hvita Ryssland. Men storfursten vägrade detta och tvang honom att återvända till Sverige. Året därpå (1627) begärde Gustaf Adolf att få 2000 kosacker för den svenska hären i Livland. Hetmanen Michajlo Dorošenko utlyste då en folkförsamling (*rada*) i Kanev för att ordna saken. Men kosackerna förklarade, att de ej kunde tåga till den svenske kungens bistånd, därför att den polske kungen och senatorerna hade tagit deras lifsförnödenheter och förbjudit dem att företaga ströftåg till sjöss, så att de hade utarmats.

När Gustaf Adolf icke lyckades över Moskva få förbindelse med zaporogerna, tog han vägen öfver Siebenbürgen. Tack vare det skickliga holländska sändebudet i Konstantinopel Cornelius Haga, hvilken 1610 varit Generalstaternas sändebud i Stockholm, lofvade patriarken Kirilo Lukaris Bethlen Gabor understöd af alla grekiska trosbekännare i Polen mot Republiken. Bethlen Gabor skickade 1624 ett sändebud till Sverige, men denne fängslades på vägen. År 1626 kom Filip Sattler från Stockholm till Siebenbürgen för att åvägabringa en allians mot Habsburg och Polen och för att värfva anhängare bland tatarerna och kosackerna. Följande år var Paul Strasburgk hos Bethlen Gabor och kunde i ett bref till Oxenstierna den 18 okt. 1627 rapportera, att fursten af Siebenbürgen lofvat, att 12,000 janitsjarer och 100,000 tatarer skulle tåga mot Polen, och enär khanen Šahin Girej då befann sig hos zaporogerna, vore det utsikt, att äfven kosackerna kunde förmås att resa sig mot Polen. Sedan kom Wolmar Farensbach som sändebud till Bethlen Gabor, och det aftalades, att Samuil Svjatopolk Bolestrašitskij och Andrej Kašovskij skulle begifva sig till Polen för att förmå kosackstaršinan till krig mot Polen. Men detta försök ledde ej till något resultat.

En viktig roll spelade i Siebenbürgen en fransman Jacob Roussel (Russelij), som jämte sin landsman Tarresand 1630 begaf sig till Sverige öfver Moskva (Wibling skrifver namnen: J. Rousseau och C. Talleyrand). Roussel medhade bref från Redzeb-pasja och Bethlen Gabor, hvilken under tiden hade dött. Den 5 nov. 1630 fick R. i Stralsund af Gustaf Adolf instruktion med vidsträckt fullmakt rörande polska angelägenheter. Han slog sig ned i Riga, agiterade där för Gustaf Adolfs kandidatur till den polska tronen och knöt förbindelse med kosackerna vid Dnjepr. Kallande sig »S. R. M.

Sueciæ consiliarius secretior et ad rempublicam Polonam legatus, skref Jacobus Rousellus å svenske kungens vägnar ett manifest, som uppmanade zaporogerna till förbund med Sverige. Detta latinska bref, som förut icke publicerats i sin helhet, förvaras i Czartoryski-biblioteket i Krakau.

Detta bref sändes med de i svensk tjänst stående franska officerarne kapten Petrus Ladmiral och Jacobus des Greves, hvilka skulle särskildt framhålla för kosackerna, att Gustaf Adolf lofvade ge dem vida större sold än den polske kungen, om de ville förhjälpa honom till den polska tronen och skicka trupper till Österrike. De båda sändebuden kommo till Moskva i juli 1631 och fortsatte därifrån till Kiev och Kanev. Hela resan från Riga till Kanev kräfde endast tio veckor, vilket ansågs vara ovanligt snabbt. Men expeditionen aflopp snöpligt. Fälthetmanen Koniecpolski befallde kosackerna, att de skulle skicka sändebuden till honom. Ladmiral och des Greves fördes fängslade till Warschau och hotades med dödsstraff, men fingo slutligen komma till Elbing.

Med Roussel var svenska regeringen mycket missnöjd, och Gustaf Adolf befallde till och med, att han skulle fängslas. Han kom dock till Siebenbürgen och inträdde sedan i ungersk tjänst.

Bland de bilagor, som åtfölja Krypjakevyč' studie, märkes. förutom Roussels manifest till zaporogerna, ett i Czartoryski-biblioteket befintligt bref från Jakob Zadzik till Axel Oxenstierna, Warschau 20 dec. 1631. (*A—d J.*)

— Då den från fransk synpunkt helt och hållet misslyckade riksdagen 1769/70 nått sitt slut, hemkallade den franske utrikesministern hertig de Choiseul sitt sändebud i Sverige, grefve de Modène, och som föreståndare för den franska beskickningen i Stockholm kvarblef endast den unge legationssekreteraren François Barthélemy. Ända till dess Modènes efterträdare, grefve de Vergennes, anlände till Stockholm, det vill säga till början af juni år 1771, skötte Barthélemy ensam de löpande ärendena på legationen och höll sin regering underrättad om de svenska förhållandenas utveckling. De depescher, han under denna tid afsände till Frankrike, äro sedan länge kända; både Malmström och Odhner ha användt dem i sina stora verk. Nu har emellertid som ett komplement till dessa utkommit ett band memoarer, där Barthélemy skildrar sitt lif och sin diplomatiska verksamhet alltifrån början af sin bana till år 1799, då han efter sin deportation återvändt till Europa och som landsflykting vistades i Hamburg — *Mémoires de Barthélemy 1768—1819*, utgifna af Jacques de Dampierre Paris, Plon, 1914, 434 sid. (Det sista kapitlet, som omfattar tiden 1799—1819, är senare tillfogadt af författaren.) Ur svensk synpunkt intressant är det parti, som behandlar hans vistelse i Sverige, det vill säga perioden från 1768 till 1775; i april månad sistnämnda år förflyttades han från Stockholm till Wien, där han blef sekreterare hos Breteuil, förutvarande fransk ambassadör i Stockholm.

Barthélemy inleder sin framställning med en skildring af det politiska läget i Sverige vid 1760-talets slut, hvilken visar att han gjort sig väl förtrogen med förhållandena och förstod att bedöma dem med klokhet och sakkännedom. Han skildrar partistriderna och korruptionen i lifliga färger och betonar starkt det dominerande inflytande, som de främmande makternas representanter utöfvade på den svenska politiken. Samtidigt framhåller han emellertid vikten af det nya system, som Frankrike från och med år 1766 börjat förbereda och som fick sitt uttryck i hertig de Choiseuls bekanta instruktion för den 1766 till Sverige afsände ministern baron de Breteuil. För Gustaf III hyste Barthélemy en uppriktig beundran, ehuru han ej heller var blind för hans svaga sidor. Särskildt hans fasta uppträdande vid Adolf Fredriks tronafsägelse vann hans odelade bifall. Statshvälfningens förhistoria skildrar han äfvenledes på ett sätt, som tydligt visar hans starka sympati för konungen. Den verksamhet, som han själf utöfvade under tiden före den 19 augusti, var icke direkt framträdande men likväl säkerligen ej oviktig. Han tjänstgjorde nämligen som mellanhand mellan Gustaf III och Vergennes, hvilka af lätt insedda skäl ej kunde personligen förhandla med hvarandra i den utsträckning, som lägets allvar kräfde; den som på konungens vägnar skötte konferenserna med Barthélemy var Beylon, med hvilken Barthélemy var förbunden genom nära vänskap och i hvilkens sällskap han kunde visa sig utan att väcka någon uppmärksamhet. Vid ett tillfälle kom Barthélemy emellertid att spela en mycket viktig roll. Det var i det kritiska ögonblick, då Sprengtporten stod i begrepp att afresa från Stockholm till Finland för att där förbereda revolutionen. Sprengtporten behöfde då en summa af 20,000 riksdaler för att kunna fullgöra sin uppgift, men Vergennes hade rest till grefvinnan Bielke på Sturefors och kunde följaktligen icke stå till tjänst med de medel, som kräfdes. Det blef därför Barthélemy som fick arrangera saken, hvilket skedde på så sätt att han personligen gick i borgen för den äskade summan, som därefter upplånades hos huset Grill. (Jfr härom Fersen, Historiska Skrifter, band 3, sid. 89.)

Om de diplomatiska förhandlingarna i Stockholm har Barthélemy intet nytt att meddela. Tvärt om måste man förundra sig öfver, att han synes ha varit så litet initierad i hvad som försiggick bakom de officiella kulisserna. Så t. ex. tycks han icke ha vetat om, att revolutionsplanen redan den 16 juli blef känd i Stockholm genom förmedling af den engelske ministern Goodricke, hvilken som bekant genom en kurir från London fått en afskrift af den depesch, i hvilken Vergennes underrättat sin regering om Gustaf III:s planer. Att han ej hade kännedom om det intrigspel, som den direkt under Ludvig XV och hans inofficielle utrikesminister grefve de Broglie sorterande hemliga diplomatien bedref, är däremot knappast ägnadt att öfverraska, då detta omgärdades med den allra största sekretess. Han klagar vid ett tillfälle öfver att han alldeles ensam måste sköta hela det ansträngande kansliarbetet på ambassaden, ehuru det fanns

ett par andra sekreterare att tillgå; han visste icke, att dessa bägge andra sekreterare, herrar Chrétien père et fils, voro anställda icke för att sköta de löpande ärendena utan just för att skrifva ned de rapporter, som från Stockholm afsändes till grefve de Broglies hemliga kansli i Paris (Correspondence secrète de Louis XV sur la politique étrangère, publ. par E. Boutaric, tom. 1, pag. 421.)

Om sin chef grefve de Vergennes fäller Barthélemy föga smickrande omdömen. Han erkänner visserligen hans stora erfarenhet i diplomatiska angelägenheter, hans klokhet och hans goda afsikter, men framhåller samtidigt hurusom dessa goda egenskaper förtogos af en öfverdrifven, ofta till oföretagsamhet urartande försiktighet och ett småaktigt pedanteri, hvilket stötte många af dem, med hvilka han kom i beröring. Det personliga förhållandet mellan Barthélemy och hans chef synes hafva varit tämligen kyligt. Förmodligen berodde detta närmast därpå att Barthélemy ansåg att hans tjänster under förberedelserna till revolutionen ej blifvit uppskattade efter förtjänst. I själfva verket synes hans misstämning ej hafva saknat grund, ty om man får tro hans egen uppgift fick han ej röna den minsta erkänsla för det arbete, som han nedlagt under förhandlingarna mellan Vergennes och Gustaf III.

Som af det ofvan anförda framgått, finner man icke i Barthélemys memoarer några mera betydelsefulla nya bidrag till kännedomen om 1772 års tilldragelser, men trots detta torde det ur fullständighetens synpunkt vara lämpligt att i denna tidskrift åtminstone i förbigående påpeka deras tillvaro. *(O. W.)*

— I Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie (N:o 29) har lektor Erik Falk publicerat en studie öfver *Dantes uppfattning av stat och kyrka* (Stockholm, Norstedt 1917; 44 sid.; pr. 75 öre). Efter en inledande skiss af den egentliga medeltidens teorier om förhållandet mellan stat och kyrka och den begynnande oppositionen mot påfvedömets och kyrkans maktanspråk ger författaren först en allmän teckning af förhållandena i Italien på Dantes tid och hans allmänna politiska ställning särskildt på grundval af hans bref, hvilkas förut antastade äkthet numera åter börjar erkännas. Därefter följer en särdeles klar redogörelse för grundtankarna i den store florentinarens berömda politiska afhandling »De monarchia». I uppsatsens sista del göres — delvis på grundval af Kerns i denna tidskrift omnämnda arbete »Humana civilitas» — en sammanställning af de uttalanden rörande samhällslifvet och särskildt rörande stat och kyrka, som framträda i Divina Commedia. I sina slutord betonar förf. — med samma tankegång som den Hjärne utvecklat rörande sistnämnda problems olöslighet — det stora intresse Dantes behandling däraf, trots det stora tidsafståndet, äger jämväl för nutiden. Särskildt påpekas i detta hänseende hans synpunkter på världsfredsproblemet. »Om man jämför», säger förf., »Dantes idéer med sådana, som i våra dagar framställts i

världsfredssyfte, så måste man väl säga, att hans voro mindre fantastiska och mer vilade på verklighetens grund».

Till vår rätt magra Dantelitteratur utgör lektor Falks välskrifna lilla studie ett värdefullt tillskott.

— Ett synnerligen läsvärdt nytt bidrag till Napoleonslitteraturen har den franske militärförfattaren öfverste Vachée lämnat genom sin studie öfver *Napoleon i fält* (svensk öfvers., Stockholm, Geber 1915; 228 sid.; pr. 4 kr.). Med flitig användning af den rika memoarlitteraturen och utgifna brefsamlingar har han här lyckats ge en verkligt åskådlig bild af Napoleon, lefvande, tänkande och handlande i sitt högkvarter», såsom han själf formulerar målet för sin framställning. Åt den yttre sidan af ämnet ägnas mycket uppmärksamhet, man får en konkret föreställning om arbetssättet, vanorna och själfva framträdandet utåt, liksom äfven af personerna, som omgåfvo kejsaren under hans fälttåg. Därjämte skildras organisationen af den napoleonska härledningens centrala maskineri, under ständigt betonande af dess af de dåtida förhållandena, men ock af ledarens personlighet betingade olikhet mot de moderna arméernas generalstabsväsen. Förf:s hufvudintresse gäller emellertid kejsarens egen speciella härförarkaraktär, sådan den framträder i företagens planläggning och utförande, behandlingen af marskalkar och generaler liksom af mannen i ledet, och utan att förfalla till någon skematisering söker han få fasta på själfva de karakteristiska hufvuddragen i Napoleons handlingssätt i de afgörande stunderna under hans fältherresnilles glansperiod. Gång efter annan återvänder han till 1806 års fälttåg (Jena) såsom ett konkret exempel till förtydligande af hvad han menar. (*H. B—n.*)

— Den väldiga omhvälfning, som Europa för närvarande undergår, har sträckt sina verkningar äfven in på vetenskapens eljest lugna och fridlysta marker. Vidunderliga och frånstötande kvasivetenskapliga produkter ha utgått från vetenskapsmän med världsrykte, och det vore lätt att nämna namn på yppperliga forskare äfven inom den historiska vetenskapens område, som, ingalunda till fromma för sin vetenskapliga frejd, gjort trägen och lidelsefull vapentjänst i den publicistik, som öfverallt i de krigförande och tillläggom äfven i de neutrala länderna uppväxt i stormaktskrigets spår. Företeelsen är särskildt beträffande känslo- och lidelsebetonade kynnen ganska naturlig och har rent mänskligt sedt icke endast frånstötande sidor, om ock de förluster det vetenskapliga arbetet, både nutidens och den närmast liggande framtidens, därigenom får vidkännas knappast kunna mätas. Dess starkare och varaktigare blir intrycket af de under kriget utkomna vetenskapliga verk, där författaren icke alls eller i hvarje fall icke väsentligt skattat åt påverkningar af dagens kamp och meningsbrytningar, utan klart fattat och följdriktigt fasthållit historikerns plikt att utreda »wie es eigentlich gewesen».

Ett sådant arbete är den handbok i Tysklands moderna historia,

Germany 1815—1890, som för Cambridge Historical Series författats af sir A. W. Ward och hvars första band utkommit under förra året (Cambridge, University Press, 1916; XIV + 591 sid.; pr. 12 s.). Det utkomna bandet sträcker sig fram till 1852; det andra och afslutande bandet ställes i snar utsikt. I sitt företal har förf. i några beundransvärda rader angifvit den synpunkt, som vid verkets publicerande varit för honom ledande. De synas väl förtjänta af ett återgifvande: »Den här föreliggande volymen utgör en del af ett stycke arbete, som företagits under tider, som redan synas aflägsna. Efter utbrottet af kriget med Tyskland hade det varit onaturligt, om jag ej känt ett tvång att för ögonblicket lägga åt sidan hvad jag en gång påbörjat som en kongenial uppgift, då ett af glädjeämnena i mitt lif länge varit att med all min förmåga bidraga till befordrandet af ett bättre samförstånd mellan tvenne nationer, nu aflägsnade från hvarandra för lång tid. Men vid närmare öfvervägande syntes intet vara vunnet genom att sine die uppskjuta behandlingen af ett kapitel ur historien, som likt andra kapitel måste noga utforskas, om dess följder skola redligen bedömas. 1915 års Tyskland kan icke förstås eller de närmare omständigheterna i dess nationella växt och utvecklingen af dess internationella förbindelser förnuftigt förklaras, om ej striderna och förödmjukelserna under halfseklet efter 1815 tagas med i räkningen, likaväl som de följande årens framgångar och den utomordentliga expansion af verkande krafter och ärelystna sträfvanden, hvarmed vi den dag i dag ha att räkna. I enlighet med min egen önskan har det bestämts, att denna korta Tysklands historia från 1815 blott skall sträcka sig till Bismarks fall. En ny æra med krafter och inflytanden till stor del nya i Tysklands politiska och sociala lif kan sägas taga sin början vid denna tidpunkt, och ehuru en framställning af det kvartsekel tysk historia, som ligger mellan 1890 och nutiden, skulle vara af det allra största intresse för vår egen såväl som den kommande generationen, känner jag mig själf icke kompetent att gripa mig an ens med en konturteckning däraf. Med fullständig sympati kunde jag ge mig in på historien om det låt vara ofullkomliga fulländandet af den enhet, efter hvilken Tysklands bästa andar länge sträfvat; hvad därefter följt är en härfva, som andra händer måste söka reda ut.»

Den uppgift, som förf. i detta programuttalande ställt sig, har han med sträng samvetsgrannhet löst i det föreliggande arbetet. Det hvilar på en särskildt hos en engelsman högst ovanlig beläsenhet i den hithörande tyska litteraturen, en beläsenhet hvars mångsidighet och opartiskhet äro öfver allt beröm. Framställningen är, hvad det meddelade materialet beträffar, solid och vederhäftig; inom ett begränsadt omfång har förf.. lyckats inpressa en förvånande rikedom af upplysningar. Omdömen och synpunkter präglas af en lugn objektivitet, som man ej alltid finner i tyska framställningar äfven af hög klass. Och i sin helhet kan arbetet betraktas såsom en mycket god handbok i modern tysk historia. Till en viss grad måste bokens rikedom på faktiska upplysningar särskildt beträffande

de olika territoriernas utveckling nästan betraktas såsom en svaghet, i det den ibland gör läsningen ganska tung och — i viss mån i förening med förf:s läggning — står i vägen för en klar och pregnant framställning af själfva hufvudlinjerna i utvecklingen. Till en del har väl förhållandet ock sin förklaring i en medveten reaktion mot den exklusivt preussiska åskådning, som behärskar vissa tyska arbeten på området, enkannerligen Treitschkes. I sitt förut citerade företal framhåller förf., att han ständigt gått tillbaka till dennes och Sybels mästerverk», men, tillägger han, »jag är förvissad om att ej ha gjort det okritiskt». Den minst tillfredställande delen af arbetet torde vara slutkapitlen: teckningen af 1848 års revolution och de därefter följande årens händelser. Förf. har här icke lyckats i önsklig utsträckning klarlägga den visserligen oerhördt intrasslade härfvans hufvudtrådar och står knappast alltid på höjd med den moderna forskningen på området. I den omfångsrika litteraturförteckningen saknas så t. ex. Brandenburgs förtjänstfulla lilla öfversikt öfver 1848 års händelser i Tyskland; samma forskares stora verk har han ej varit i tillfälle att begagna. Som helhet betraktadt är emellertid Wards arbete en mycket förtjänstfull handbok och vittnar lika högt om sin författares djupa insikt i tysk historia som om hans lugna omdöme och äkta vetenskapliga objektivitet. Med stort intresse motser man därför den utlofvade andra delen.

— Den flitige danske geografiske och krigshistoriske författaren kapten Daniel Bruun har gjort 1877—78 års rysk-turkiska krig — ett aktuellt ämne i dessa de upprepade Balkankrigens tider — till föremål för en framställning under titeln *Plevna—Schipka* (Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, Köpenhamn och Kristiania 1915; 247 s., med kartor och illustrationer; pr. kr. 4,50). Utom den tryckta litteraturen har han härvid haft tillfälle att använda den danske militärattachén kapten (sedermera generallöjtnant) M. S. F. Hedemanns från krigsskådeplatsen afsända bref till danska krigsministeriet och hans efter hemkomsten afgifna rapport, bådadera förvarade i danska generalstabens arkiv; därigenom kan förf. lämna några självständiga bidrag till kännedomen om händelserna och förhållandena under kriget. Med ymniga utdrag såväl ur detta som ur andra, stilistiskt lifligare ögonvittnens (målaren Veresjtsjagin, den engelske militärattachén öfverste Wellesley, tysken v. Pfeil m fl.) iakttagelser ger han en åskådlig och lättläst skildring af krigets viktigare tilldragelser, framför allt striderna vid Plevna och Balkanöfvergången vid Schipka; särskildt iögonfallande framträder Skobelevs stridbara ryttarfigur. *(H. B—n.)*

— Som bekant utgaf under åren 1874—1885 danska utrikesministeriet i fyra samlingar de i detta arkiv bevarade danska traktaterna från tidsrummet 1750—1879. För tiden före 1750 har man i främsta rummet varit hänvisad till Reedtz' bekanta reportorium samt till en del äldre danska och utländska traktatverk af ofullständig och bristfällig art. För att afhjälpa denna brist påbörjade arkivarien

Laursen år 1905 sin samling *Danmark-Norges traktater 1523—1750*, hvaraf hittills tre starka band utkommit sträckande sig fram till år 1625. De olika delarna ha på sin tid varit föremål för omnämnande i denna tidskrift (årg. 1905, s. 125, 126; årg. 1912, s. 148; 1916, s. 58, 59).

Nu har på föranstaltande af danska utrikesministeriet dess arkivarie F. Le Sage de Fontenay påbörjat utgifvandet af en serie *Danmarks Traktater og Aftaler med fremmede Magter efter 1814*. I betraktande af att danska utrikesministeriets ofvan omnämnda traktatverk begränsas af året 1879, har man af praktiska skäl börjat utgifningen af traktaterna från 1880 och framåt. Detta har skett med den nya seriens fjärde band, hvaraf ett första häfte nu föreligger, omfattande åren 1880—1885 (Köpenhamn 1917; 288 s.; pr. kr. 7,50). Meningen är att därefter föra utgifningen upp till nutiden, hvilket beräknas draga tre till fyra band. Då detta arbete afslutats, kommer traktatmaterialet 1814—1879 att ånyo utgifvas i verkets tre första band.

Det föreliggande häftet upptages till allra största delen af öfverenskommelser rörande rättsliga och ekonomiska förhållanden — post- och telegrafaftal, handels- och sjöfartstraktater, aftal om industriell äganderätt, ömsesidigt erkännande af fartygs mätbref, fisket i Nordsjön, utlämnande af förbrytare och förrymda sjömän, understöd åt behöfvande sjömän, de blandade domstolarnas verksamhet i Egypten, likvideringen af nämnda lands statsskuld o. s. v. Af öfriga akter må nämnas protokoll af den 10 jan. 1881, den 25 nov. 1882 och den 13 okt. 1884 rörande gränsen mellan danskt och tyskt sjöterritorium i Nordsjön, notväxling af den 6 okt. och 10 nov. 1882 samt den 12 maj och 9 juli 1883 rörande upphäfvandet af konsularjurisdiktionen i Tunis samt slutligen 1880 års Madridkonvention rörande Marocko och 1885 års Berlin-kongressakt rörande Kongostatens upprättande. Vid utgifningen ha tillämpats samma principer som i Sveriges-Norges traktater; de i Laursens arbete förekommande orienterande redogörelserna för de olika aftalens tillkomst ha sålunda här bortfallit.

— För några år sedan påbörjade de bekanta tyska folkrättsspecialisterna Th. Niemeyer och K. Strupp utgifvandet af en *Jahrbuch des Völkerrechts*. Denna publikation var från början rent internationellt lagd och grundades i förbindelse med en mängd framstående folkrättslärde, man kan säga den moderna folkrättsvetenskapens spetsar i olika länder. Dess båda första band innehöllo dels aftryck af folkrättsligt viktiga urkunder, dels afhandlingar rörande aktuella folkrättsliga och utrikespolitiska frågor, dels slutligen referat och redogörelser beträffande utvecklingen på området inom olika länder. Efter denna plan hade tvenne band hunnit utgifvas (1913 och 1914), då stormaktskriget utbröt. Därigenom har emellertid nödvändiggjorts en ändring i årsbokens plan för den tid kriget fortgår. Den kommer att tillsvidare uteslutande ägnas åt sammanförande och pu-

blicerande af urkunder rörande kriget, och i samband därmed har serien erhållit den nya öfvertiteln *Die völkerrechtlichen Urkunden des Weltkrieges*. Af arbetet i dess nya gestalt föreligger sedan slutet af förra året det första bandet: *Politische Urkunden zur Vorgeschichte* (München & Leipzig, Duncker & Humblot 1916; 796 sid.; pr. 20 mark), hvilket är afsedt att bringa aktmaterialet för tiden fram till den 28 augusti 1914. De följande banden skola innehålla öfriga urkunder till krigets politiska historia äfvensom de i egentlig mening folkrättsliga akterna.

Det nyutkomna bandets förra och omfångsrikare hälft innehåller urkunderna rörande själfva förhistorien fram till krigsutbrottet. Här möta först de belgiska diplomatrapporter, som tidigare utgifvits af tyska utrikesministeriet. Naturligtvis aftryckas här endast de franska originaltexterna utan de irriterande kursiveringar, hvarmed de i pedagogiskt syfte försetts i editio princeps. Därefter följer en synnerligen välkommen, ehuru knappast alldeles fullständig sammanställning af hvad som från tysk och engelsk sida publicerats rörande de tysk-engelska förhandlingarna under 1912. En kritisk sammanställning af de båda parternas visserligen knapphändiga — särskildt gäller detta de engelska — meddelanden torde redan nu möjliggöra en i hufvuddragen säker bild af hvad som förelupit. Det tredje afsnittet innehåller de sammanfattande framställningar, som från de olika regeringarnes sida lämnats i parlamentstal, parlamentstryck eller kommunikéer, börjande med tyska regeringens bekanta »Denkschrift» och slutande med Asquiths tal den 4 augusti 1914. Sedan följa akstycken ur de olika regeringarnes olikfärgade böcker, ordnade under vissa hufvudrubriker, näml. 1) den serbisk-österrikiska konflikten från tronföljaremordet till öfverlämnandet af Österrikes ultimatum (28 juni—23 juli); 2) tvistens vidare utveckling under dagarna den 24 och 25 juli samt 3) till krigsförklaringen den 28 juli, allt ur den österrikiska rödboken; 4) Tysklands, Englands, Frankrikes och Rysslands ställningstagande intill den 1 aug., därvid akterna hämtats ur och ordnats efter de olika böckerna. Därefter följer en afdelning med aktstycken ur de båda belgiska gråböckerna, ordnade kronologiskt. En särskild afdelning utom det egentliga tidssammanhanget bildar ett fåtal ur den österrikiska rödboken och den tyska hvitboken hämtade akter till historien om Japans deltagande i kriget. Bandets andra och mindre hälft är ägnad åt krigets utveckling fram till den österrikisk-belgiska krigsförklaringen. Här komma först serbiska aktstycken från tiden från 28 juli till 6 augusti, vidare aktstycken rörande Rysslands och Österrikes mellanhafvanden mellan den 2 och 6 augusti samt ur de belgiska gråböckerna för tiden mellan den 4 och 28 augusti. Den följande afdelningen sammanför aktstycken rörande det militära samförståndet mellan Frankrike, England, Ryssland och Belgien. Bland dessa finner man de i Norddeutsche Allgemeine Zeitung offentliggjorda utdragen ur tyska rapporter från åren närmast före krigsutbrottet samt de mångomskrifna »Brysseldokumenten». Härefter följa depescher rörande

Österrike från den 2 till den 24 augusti, England från den 31 juli till den 22 augusti, Frankrike från den 2 till den 4 augusti, Luxemburg från den 2 till den 4 augusti samt Tyskland från den 31 juli till den 5 augusti. Såsom bilagor till det hela meddelas bl. a. dels en kronologisk förteckning öfver de aftryckta aktstyckena, dels en sammanställning af de ur de olika regeringspublikationerna hämtade urkunderna med angifvande af deras nummer i dessa, dels slutligen en kronologisk tabell öfver de i akterna berörda hufvudtilldragelserna från februari 1905 till den 28 augusti 1914.

Såvidt af en kursiv jämförelse med de olika regeringspublikationerna framgår, synes ur de tyska, österrikiska, engelska och ryska regeringspublikationerna allting af någon som helst betydelse för krigets förhistoria vara medtaget. Däremot saknas några aktstycken ur de belgiska, franska och serbiska publikationerna, som lämpligen bort införas. Dit höra — trots vissa aktstyckens nog så tvifvelaktiga proveniens och källvärde — afsnittet »Avertissements» i den franska gulboken, vidare några i gråböckerna aftryckta belgiska depescher från London den 5 och 7 augusti och en från Berlin den 27 juli, innehållande redogörelse för ett visserligen ej alltför betydelsefullt samtal med understatssekreteraren Zimmerman, samt slutligen en del serbiska aktstycken från tiden mellan mordet i Sarajevo och den österrikiska notens öfverlämnande, de flesta dock, det skall gärna medges, utan större betydelse för krigets förhistoria. Man saknar ock besynnerligt nog rikskanslerns bekanta telegram till ambassadören i Wien den 29 juli med maning till direkt meningsutbyte mellan österrikiska och ryska regeringarna. I sin helhet måste emellertid aktsamlingen vitsordas såsom både fullständig och opartisk. Af särskildt värde är att här finna sammanförda en mängd upplysningar till den utrikespolitiska historien under tiden närmast före krigsutbrottet, som framkommit under polemiken mellan de krigförande ländernas ledande statsmän, och som hittills måst med största besvär sammanletas ur en mängd olika publikationer eller ur dagspressen. Att på detta område önskvärd fullständighet icke uppnåtts, är naturligt i ett arbete, som publicerats i ett af de krigförande länderna, alltså under svårigheter att åtkomma hvad som från motsidan publiceras. Sannolikt äro i de följande delarna tillägg och fullständiganden att emotse. Där har man äfven att finna en del publicerade aktstycken rörande Italiens och Rumäniens hållning, som efter tidssammanhanget man väntat finna redan i detta band. Måhända kan deras frånvaro delvis förklaras af den langa tid, som måste ha åtgått för verkets tryckning.

För studiet af stormaktskrigets historia, i den mån ett sådant redan nu kan med framgång bedrifvas, är emellertid den Niemeyer-Struppska publikationen af stort värde. Med tillfredsställelse hälsar man därför utgifvarnes löfte att fullfölja sitt arbete, och särskildt den i utsikt ställda samlingen af akstycken rörande de många och betydelsefulla folkrättsliga frågorna. På detta område möta, äfven för hvad angår de viktigaste, avsevärda svårigheter för den som söker sin kunskap i förstahandsmaterialet.

Till den svenska ständerstatens äldsta historia.

AF

SVEN TUNBERG.

Efterföljande studier öfver problem rörande den svenska ständerstatens äldsta historia hafva tillkommit såsom akademiska profföreläsningar vid Lunds universitet i början af mars månad innevarande år. Det har af flera skäl befunnits lämpligt att vid dessas återgifvande i tryck låta framställningen i hufvudsak ansluta sig till den form, som betingats af det muntliga föredraget. För nödiga hänvisningar till litteratur och källor har dock helt naturligt ökadt utrymme tagits i anspråk.

I.

Det andliga frälsets införande i Sverige.

Ordet *fräls* (<**frīhals*) betecknade i fornnordiskt tungomål ursprungligen de egenskaper, som skilde den frie mannen ifrån trälen. *Frälse* var 'frihet', borgerlig och politisk. Ännu i de svenska landskapslagarna ägde ordet denna betydelse, hvilken för öfrigt var inom fornsvenskan allmänt förekommande. Så småningom fick emellertid 'frälse'-begreppet en specifik, teknisk innebörd: *frälse* blir den kvalificerade frihet, som besittes af vissa privilegierade klasser inom samhället. Fullt utbildad framträder denna nya betydelse i slutet af 1200-talet och början af 1300-talet.

Bakom nyss antydda betydelseutveckling ligga genomgripande förändringar i svenskt författningslif. Det homogena svenska samhället har sprängts sönder, en differentiering inom staten har tagit sin början. Ur folkets massa hafva framträdt klasser med anspråk på särskilda förmåner och rättigheter. Det gamla folkfrälset har för dessa nya

klasser ej längre varit tillfyllest, ett frälse af vidare och rikare innehåll har kräfts och vunnits. *Frälse* blir hädanefter ej en allmänt medborgerlig rättighet utan ett privilegium för vissa inom staten dominerande stånd.

Med frälseståndens framträdande inledes i viss mening medeltidens svenska historia. I spetsen för utvecklingen går det andliga ståndet; dess sträfvan efter frälse krönes tidigast med framgång, och *det andliga frälset* har utan tvifvel varit förebildligt vid den världsliga aristokratiens senare kamp för privilegier i samhället.

Frälse, d. v. s. frihet från vissa statliga bördor, lyckades den kristna kyrkan för sin egendom förvärfva redan inom det romerska kejsarriket. Till sin rättsliga gestaltning anslöt sig detta frälse närmast till de privilegier, af hvilka de romerska kronogodsen voro i åtnjutande. Det tekniska uttrycket för dylik frälserätt var *immunitet* (*immunitas*). Vid slutet af 300-talet omfattade den kyrkliga immuniteten ej blott frihet från de s. k. »munera sordida» utan äfven från vissa extraordinarie skatter. Hvad kyrkan sålunda vunnit, skulle den dock ej länge kunna behålla. Inom Västrom gick det andliga frälset inom kort nästan helt och hållet förloradt framför allt genom kejsar Valentiniani hårdhändta ingripande.[1]

Äfven inom det frankiska riket anknyter sig kyrkans frälse till kronoegendomens rättsliga särställning. Till kyrkliga anstalter, särskildt domkyrkor och kloster, förlänade de frankiska konungarne immunitet, d. v. s. frihet från de flesta offentliga pålagor samt vidsträckt myndighet öfver underlydande i olika afseenden. Denna immunitet gällde emellertid endast de andliga institutioner, hvilka i de särskilda kungliga privilegiebrefven direkt afsågos. Något allmänt kyrkligt frälse kunde den katolska kyrkan under frankisk tid ej genomdrifva, utan kyrkans jord var principiellt underkastad samma statliga onera som annan skattskyldig egendom.

För det andliga frälsets senare utveckling inom mellersta och västra Europas stater är framväxten af kyrkans

[1] Moeller, Lehrbuch der Kirchengeschichte, 1², s. 544 f., 693 f.

s. k. 'Eigenkirchenwesen' af genomgripande betydelse. Enligt romersk kanonisk uppfattning var biskopskyrkan med biskopen såsom befullmäktigad representant ensam ägare af all inom vederbörande område belägen kyrkojord. Med sockenbildningens fortskridande inträdde i detta afseende under påverkan af åtskilliga omständigheter en väsentlig förändring. Kyrkor byggdes af enskilda personer och försågos med tillhörande jordegendom; dessa enskilda personer gjorde sedermera med kraft och framgång sina rättigheter gällande. Öfverallt i de olika stiften uppstodo 'Eigenkirchen' vid sidan af de äldre omedelbart under biskopen lydande kyrkorna. Ägare af Eigenkirchen var främst konungen, men äfven världsliga store, biskopar och kloster. Eigenkirchen-systemet trängde så igenom i det allmänna åskådningssättet, att de tidigare till biskopsdömet hörande kyrkorna hädanefter betraktades som biskopens Eigenkirchen.

Samhällets alltmer fortgående feodalisering måste äfven utöfva ett vidtgående inflytande på den kyrkliga egendomens ställning. Äfven kyrkogodset infogades mer eller mindre i det länsrättsliga sammanhanget och dess innehaf underkastades länsrättsliga regler. Betydelsefull var framför allt den förändring som de högre prelaternas ställning inom staten undergick. Biskopar och abboter blefvo konungens länsmän, de olika biskopsdömena som sådana betraktades såsom konungens egendom, såsom konungens Eigenkirchen. Äfven på de kyrkliga länen lades afsevärda bördor från länsherrens sida, och vasallens kvalificerade krigstjänstskyldighet ålåg de andliga läntagarna ej mindre än de världsliga.[1]

Det är helt naturligt, att dessa förhållanden måste väsentligen försvåra ett enhetligt immunitetssystems genomförande. Kyrkans energiska kamp för vinnande af självständighet inom staten framkallade dock omsider äfven fordran på allmänt andligt frälse. Efter slutligt undanträngande af det fördärfliga lekmannapatronatet ingrepo de kyrkliga

---

[1] Werminghoff, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter², s. 14 ff.; Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte, s. 138 ff.; Hatschek, Englische Verfassungsgeschichte, s. 147 ff; Stutz, Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens, 1:1, s. 134 ff.

myndigheterna med kraft mot det världsliga samhällets stegrade skattekraf. Det tredje Laterankonciliet utfärdade strängt förbud mot hvarje betungande af kyrkornas egendom, såvida ej biskop och klerus därtill gifvit sitt samtycke;[1] förbudet upprepades sedermera vid det fjärde lateranska kyrkomötet med tillägg af en bestämmelse, som lade det slutliga afgörandet af hvarje särskildt fall i påfvens händer.[2] Från regeringarnas sida tillmötesgick man äfven i stor utsträckning de kyrkliga anspråken. Inom det tyska kejsardömet förlänade sålunda Fredrik II kyrkan oinskränkt skattefrihet genom sin ryktbara förordning af år 1220.[3] Teori och praxis afveko emellertid äfven här vida från hvarandra, och under medeltidens senare århundraden togos andliga personers och institutioners egendomar alltmer i anspråk för statliga prestationer. Af ödesdiger betydelse blefvo dessutom de inomkyrkliga tiondeafgifter, som af påfvarne i stigande utsträckning utskrefvos af den kyrkliga förmögenheten.

Inom de nordiska länderna visar sig det andliga frälset tidigast i *Danmark*. Redan i Knut den Heliges gåfvobref till Lunds domkyrka af år 1085 beviljas vidsträckt skatte-

1. »Quocirca sub anathematis districtione fieri de cetero talia severius prohibemus, nisi episcopus et clerus tantam necessitatem vel utilitatem adspexerint, ut absque ulla exactione ad relevandas communes utilitates vel necessitates, ubi laicorum non suppetunt facultates, subsidia per ecclesias existiment conferenda.» C.4 X de immunitate ecclesiarum 3, 49.

2 »Adversus consules et rectores civitatum vel alios, qui ecclesias et ecclesiasticos viros talliis seu collectis et exactionibus aliis aggravare nituntur, volens immunitati ecclesiasticæ Lateranense concilium providere, præsumptionem huiusmodi sub anathematis districtione prohibuit, transgressores et fautores eorum excommunicationi subiacere præcepit, donec satisfactionem impenderint competentem. Verum si quando forte episcopus simul cum clericis tantam necessitatem vel utilitatem perspexerit, ut absque ulla coactione ad relevandas utilitates vel necessitates communes, ubi laicorum non suppetunt facultates subsidia duxerit per ecclesias conferenda, prædicti laici humiliter et devote recipiant cum gratiarum actione. Propter imprudentiam tamen quorundam Romanus Pontifex prius consulatur, cuius interest communibus utilitatibus providere». C.7 X de immunitate ecclesiarum 3, 49.

3 »Item nulla communitas vel persona publica vel privata collectas sive exactiones, angarias vel parangarias ecclesiis aliisque piis locis aut ecclesiasticis personis imponant aut invadere ecclesiastica bona presumant. Quod si fecerint et requisiti ab ecclesia vel imperio emendare contempserint, triplum refundant et nichilominus banno imperiali subiaceant, quod absque satisfactione debita nullatenus remittatur.» Monumenta Germaniæ Hist., Const. II, p. 108 c. 2. Jfr Geffcken, Die Krone und das niedere deutsche Kirchengut unter Kaiser Friedrich II, s. 67.

och bötesfrihet, och liknande privilegier utfärdas sedermera för flertalet mera betydande andliga institutioner, såsom biskopsdömen, domkapitel, kloster o. s. v. Generella frälsestadganden lyckades den danska kyrkan under den tidigare medeltiden i allmänhet ej genomdrifva; de enda bestämmelser af detta slag, som kommo till stånd, äro Jydske Lovs väl för hela landet gällande föreskrifter rörande klostrens och prästgårdarnas frihet från offentliga utskylder.[1] Liksom på kontinenten trädde äfven i Danmark biskoparne i nära förbindelse till konungamakten. Deras egendom betraktades såsom förläning af kronan, och såsom konungens 'män' voro de förpliktade att i krig bispringa med folk och vapen.[2]

De *norska* lagarna tillerkände sedan gammalt kyrkans personer frihet från leding. Genom konkordatet i Tönsberg af år 1277 utvidgades denna frihet till att omfatta äfven de andligas tjänare till visst antal allt efter vederbörande husbondes hierarkiska rangställning. I hvilken utsträckning det kyrkliga frälset, som ursprungligen var af öfvervägande personell natur, äfven skulle afse kyrkans egendom, blef under den närmaste tiden föremål för häftiga strider mellan statens och kyrkans målsmän, och till någon definitiv reglering af ifrågavarande förhållanden lyckades man ej komma. Liksom i andra länder förvärfvade den katolska kyrkan äfven i Norge en vidsträckt rätt till böter af underlydande.[3]

Det är sannolikt, att i *Sverige* immunitetsprivilegier redan tidigt förekommit för enskild kyrklig egendom. Man

[1] J L III 9: »Clostær mæn matæ æi iorth cøpæ, thær land wæræn gek af, sithen thet general consili war, thær Innocencius pauæ hafthæ; hwat sum the havæ sithen købft, thær skvlæ af antigh lething vt gøræ æth fangæ af kvnung swa sum hans wili ær.» J L III 10: »Præstæ, thær renlik wilæ linæ, skvlæ hauæ æ et bo frælst vten allæ land reszlæ, hwat the bo hældær a kirki iorth æth a theræ eghæt iorth of the hauæ.»

[2] Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, s. 92 ff., H. Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder, 1, s. 258 ff., 2, s. 180 ff., P. J. Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, s. 244, 248 ff., 264 ff., Erslev, Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen ([Dansk] Hist. Tidsskr., 7:2, s. 280), Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, s. 249 ff., Arup, Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede ([Dansk] Hist. Tidsskr., 8:5, s. 195 ff.).

[3] Keyser, Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen, s. 188 ff., Den norske Kirkes Historie, 1, s. 210 ff., 461, 2, s. 335 ff., Taranger, Udsigt over den norske Rets Historie, 2:1, s. 158 ff.

skulle sålunda kunna förmoda, att dylika privilegier af konung Sverker d. ä. förlänats Alvastra kloster, då det år 1143 upprättades, ehuru biskop Brasks senare upplysning om fundationsbrefvets innehåll ej ger oss omedelbar anledning till ett sådant antagande.[1] Första gången emellertid ett andligt frälse i Sverige direkt omtalas, är i det påfliga skyddsbrefvet för Sveriges andre ärkebiskop, Johannes, den 5 november 1185.[2] Efter uppräknande af Uppsalastolens jordegendomar lämnas i detta bref högtidlig stadfästelse å de »libertates et immunitates a regibus et personis aliis rationabiliter ecclesie uestre tam in colonis quam in aliis indultas». Då skrifvelsens innehåll i öfrigt tydligt ger vid handen, att den hvilar på pålitliga underrättelser från Sverige,[3] finnes det ingen anledning att betvifla dess uppgifter rörande ärkebiskopsstolens »libertates et immunitates». Förekomsten af andligt frälse i vårt land kan sålunda i själfva verket påvisas redan i början af 1180-talet.

Ej många år skulle förflyta, förrän den svenska kyrkan på detta område lyckades vinna resultat af synnerlig omfattning och betydelse. År 1200 utfärdade konung Sverker Karlsson ett kungligt gåfvobref,[4] genom hvilket han till Uppsala domkyrka och dess kaniker förlänade vissa jordegendomar. Till själfva gåfvodispositionen fogade han tvenne allmänna stadganden: 1. »Statuimus quoque et perpetua lege tenendum firmauimus, ut clerici diuino cultui mancipati

[1] Alvastra klosters fundationsbref — den äldsta i Sverige skrifna offentliga urkund, om hvilken någon underrättelse kommit till eftervärlden — omnämnes af biskop Brask i bref till Gustaf Vasa den 26 mars 1525: »Aluastra wart funderat aff K: Swerke aff hans hustrv drotning Vlwilla morgangoffuer, gammelt frelse, som fundacien clarlige beuiser, oc hörde aldrig til cronan» (Konung Gustaf den förstes registratur, 2, s. 273; jfr Script. rer. Suec., III:2. s. 297). Med uttrycket »gammelt frelse» åsyftar Brask naturligtvis endast att angifva, att klostret ej blifvit grundlagdt på kronojord.

[2] Dipl. Suec. n:r 96. · Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, s. 171 f.

[3] Man beakte t. ex. brefvets uppgifter rörande Upsalakyrkans egendom: »statuentes, ut quascumque possessiones, quecumque bona eadem ecclesia in presentiarum iuste et canonice possidet aut in futurum concessione pontificum, largitione regum uel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma tibi tuisque successoribus et illibata permaneant; in quibus hec propriis duximus exprimenda uocabulis: mansionem in Vpsalia cum pertinentiis suis, Ramby (= Ramby, Löts socken) cum pertinentiis suis, Collem (= Biskopskulla, Lagunda härad) cum appendiciis suis, Liusabec (= Ljusbäck, Nora socken) cum pertinentiis suis, piscationes in Elwakarlaby cum attinentiis suis et mansionem in Munseo (= Munsö) cum pertinentiis suis».

[4] Dipl. Suec. n:r 115.

pro criminibus sibi obiectis uel delictis quoquo modo commissis nunquam in futurum ad laicale pertrahantur iudicium, sed de causis suis episcopis et prelatis respondeant rationemque reddant». 2. »Ecclesiarum quoque domos et agros ab omni regalium exactionum grauamine immunes fore decreuimus».

Rörande detta viktiga brefs allmänna karaktär och innehåll hafva olika meningar framställts i den vetenskapliga litteraturen. Då brefvet särskildt synes afse Uppsalakyrkan, har af E. Hildebrand[1] dragits den slutsatsen, att urkundens hälsningsord, »discretio uestra», åsyfta någon fogde i Uppsala ärkestift, hvarföre de gifna bestämmelserna endast gälla detta stift. Med rätta har dock K. G. Westman[2] härvid påpekat, att ett allmänt frälsestadgande väl kan inryckas i en urkund af mera speciell innebörd, och för öfrigt fäst uppmärksamheten vid uttrycket »sed de causis suis *episcopis* et prelatis respondeant rationemque reddant».[3] Att brefvet skulle vara riktadt till någon enskild person, är dessutom ett oriktigt antagande. Af inscriptio: »tam posteris quam nunc degentibus sancte matris ecclesie filiis», framgår, att vederbörande urkund är ett öppet bref, ställdt till alla dem, hvilka i något afseende kunde komma att beröras af brefvets rättsverkningar. Att dessa senare därefter i salutatio sammanfattas under ett kollektiv såsom »discretio uestra», är i fullkomlig öfverensstämmelse med medeltida språkbruk.[4]

Sverker Karlssons bref af år 1200 innehåller sålunda — jämte de första bestämmelserna om andliga personers privilegium fori — det första allmänna stadgandet om andligt frälse. Hvad innebär detta stadgande? Såväl E. Hildebrand[5] som K. G. Westman[6] hafva gjort gällande, att

[1] Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 57, n. 1. — Lundqvist, Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden, s. 149, förmodar att brefvet är ställdt till ärkebiskopen i Uppsala.

[2] Svenska rådets historia till år 1306, s. 193, n. 4.

[3] Till Westmans åsikt, att ifrågavarande privilegiebestämmelser troligen äro hämtade »ur en för riket gällande urkund, som nu är förlorad», kan jag ej ansluta mig.

[4] Jfr Hazelius, Sverker Karlssons bref om kyrkofrälset, s. 3 ff. (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902). Då Hazelius antager, att orden »sancte matris ecclesie filiis» böra i anslutning till ett längre fram i brefvet förekommande uttryck »sancte matri Upsalensi uidelicet ecclesie» tolkas såsom åsyftande invånarne i Uppsala ärkestift, tala häremot starka både formella och reella skäl.

[5] A. st.

[6] A. a., s. 193.

»exactio» endast afser indrifvandet af böter, under det att Bååth[1] och K. B. Westman[2] finna, att all kunglig uppbörd därmed åsyftas. En närmare undersökning af samtida språkbruk ger tydligt vid handen att den senare åsikten är den riktiga. »Exactio» betyder i Sverige liksom i utlandet »uppbörd af offentliga utskylder» öfverhufvudtaget; da ordet någon gång står i betydelsen af »bötesuppbörd», är det sammanhanget, som medför denna begränsning af dess allmänna betydelse.[3] I föreliggande fall synes något tvifvel om ordets innebörd så mycket mindre böra förekomma, som man vid en tolkning har att taga hänsyn till uttrycket: »ab *omni* regalium exactionum grauamine».

Frihet från all kyrklig skatte- och bötesuppbörd har sålunda genom konung Sverkers privilegium förlänats den svenska kyrkan. Friheten gällde »ecclesiarum domos et agros», d. v. s. hela den jordegendom, till hvilken kyrkorna själfva voro ägare. Hvad annan egendom innehafd af andliga institutioner eller personer beträffar, var den naturligtvis fortfarande underkastad statliga bördor, såvida den ej — och detta har väl framför allt gällt klostrens jord — af konungen benådades med speciellt frälse. Det var högst omfattande förmåner, som det andliga ståndet härigenom lyckats förvärfva. De vittna i eminent mån om de kyrkliga riktningarnas dominerande inflytande i Sverige vid 1200-talets början, ett inflytande, hvars förutsättningar och karaktär nyligen klarlagts af K. B. Westman i hans utmärkta arbete »Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s».

Ett frälsestadgande var gifvet, det var dock ej därmed visst, att det skulle blifva beståndande. Olika riktningar täflade om makten i Sveriges upprörda politiska lif, och hvad den ena gifvit, kunde den andra återtaga. Enligt medeltida uppfattning kunde äfven en konung ej bindasin efterträdare i afseende på utdelade privilegier; dylika gällde endast för vederbörande konungs lifstid. Denna uppfattning var helt naturlig, ty de med konungs ämbete förenade för-

[1] Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige, s. 102.
[2] Den svenska kyrkans utveckling, s. 229, 265 f..
[3] Se K. B. Westman, a. st.

månerna betraktades i viss mån såsom en konungens bördsrätt, hvaröfver han endast för sin persons vidkommande ägde att förfoga.

Någon direkt upplysning om det andliga frälsets öde i vårt land under åren närmast efter 1200 äga vi ej. Om Erik Knutssons kyrkliga intresse i denna punkt vittnar endast ett gåfvobref för Riseberga kloster af år 1212, i hvilket han gifver klostret rätt att uppbära de kungliga sakörena vid brott begångna inom klostret.[1] Det är först under den följande konungen af Sverkerska ätten, Johan Sverkersson, som vi finna en ny reglering af kyrkans friheter genomförd. Vid konung Johans kröning år 1219 förnyades åt biskop Bengt af Skara[2] och öfriga rikets biskopar de kyrkliga immunitetsprivilegierna. Konungen förklarar: »Contulimus possessiones ecclesiasticas cum attenticiis earum a regia exactione liberas et inmunes. Et si que cause in fundis aut prediis presbiterorum vel colonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo.»[3]

Innebörden af detta stadgande har enligt min mening i flera afseenden missuppfattats.[4] Gent emot E. Hildebrand och K. G. Westman måste liksom beträffande 1200 års bref häfdas, att frihet från »exactio» afser frihet från offentliga onera i allmänhet, ej endast från erläggande af böter.[5] Det bör dessutom framhållas, att verkliga betydelsen af stadgandets andra moment i dess relation till det första ej blifvit observerad. Genom bestämmelsen: »contulimus possessiones ecclesiasticas cum attenticiis earum a regia exactione liberas et inmunes», återupplifvas i oförändrad form privilegierna af år 1200. Genom följande mening göres emellertid till dessa privilegier ett tillägg: »et si que cause in fundis aut prediis *presbiterorum* vel colonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo». Äfven *prästernas* jordegendomar indragas

---

[1] Dipl. Suec. n:r 144. K. B. Westman, a. a., s. 265, antager, att Erik Knutsson ej bekräftat sin företrädares privilegier.

[2] Om biskop Bengt se Ambrosiani, Anledningen till biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21 (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902), K. G. Westman, a. a., s. 194, n. 1, K. B. Westman, a. a., s. 261 ff.

[3] Sverges traktater med främmande makter, I, n:r 67.

[4] Jfr K. B. Westman, a. a., s. 265 f.

[5] Härom se äfven Bååth, a. a., s. 102, n. 2, K. B. Westman, a. st.

sålunda vid detta tillfälle jämte *kyrkans* under det andliga frälset, så till vida att böter fallna på dessa gingo till biskopen.

Med Erik Erikssons uppstigande på tronen fick tydligen en antikyrklig fraktion makten i Sverige.[1] Flera upprörda påfvebref gifva vid handen, att kyrkans immunitet ej af de härskande respekterades, utan att klerus betungades med världsliga pålagor.[2] En återgång till för kyrkan gynnsammare förhållanden ägde dock rum, sedan lugn inträdt i landet efter de häftiga inbördes striderna.[3] I midten af 1230-talet bekräftade konung Erik Eriksson privilegierna af 1219 för Skarastiftets vidkommande,[4] hvarvid han äfven tillerkände biskopen böter vid äktenskapsbrott, mened och andra religionsbrott.[5] Utan tvifvel lämnades liknande medgifvanden äfven för andra stift, ehuru vi ej numera äga någon direkt kännedom därom.

Det skulle dröja nära ett halft sekel, innan nya allmänna bestämmelser om det andliga frälset utfärdades i Sverige. Hafva de kyrkan en gång gifna privilegierna under denna tid upprätthållits? Svaret å denna fråga låter sig ej finna utan vissa svårigheter. Decennierna mellan 1235 och 1275 utgöra en betydelsefull period i Sveriges historia, hvilken i hufvudsak får sin prägel af Birger Jarls imponerande statsmannapersonlighet. Om Birgers samt sonen konung Valdemars kyrkopolitik synas källorna dock hafva föga upplysning att lämna. Liksom tidigare möta vi speciella privilegier för enskilda kloster, genom hvilka dessa i större eller mindre utsträckning erhålla befrielse från offentliga utskylder.[6] Större uppmärksamhet påkallar det

[1] K. B. Westman, a. a., s. 283.
[2] Sverges traktater, I, n:r 67 a, Dipl. Suec. n:r 228, 238.
[3] Konung Knut Långe skänker år 1231 en tomt under frälsefrihet till Vårfrukyrkan i Uppsala. Dipl. Suec. n:r 259.
[4] Sverges traktater, I, n:r 67 b. Urkunden är odaterad, men dess utgifningstid kan med ledning af personnamnen bestämmas till ett af åren 1228—1229, 1234—1237. Af flera skäl synes det mig sannolikast, att brefvet utfärdats efter Knut Långes besegrande och konung Eriks återkomst till Sverige år 1234.
[5] »Adulterii et periurii reatus cause ac quecumque alia ad religionis sacre rupturam seu uiolacionem pertinencia ad ipsius officium libertate attineant speciali.»
[6] Dipl. Suec. n:r 378, 390, 439, 518, 525, 617.

faktum, att särskilda immunitetsbref i några fall förlänats domkyrkor och deras kaniker;[1] i den mån detta ej betingats af den gamla kyrkojordens tillökning, synes det visa hän på, att något generellt andligt frälse knappast längre erkändes. I samma riktning peka också åtskilliga påfliga skrifvelser, hvilka med åberopande af upplysningar från Sverige gå skarpt tillrätta med den världsliga maktens intrång på det kyrkliga området och taga andliga institutioner och deras egendom i påfvens högtidliga skydd.[2]

Ett blixtljus öfver situationen kastas emellertid af ett uttalande i en samtida källa, hvars betydelse i detta sammanhang af forskningen ej blifvit beaktad. Vid sin kröning i Uppsala i maj månad 1276 utlofvade konung Magnus: »iura prelatorum et ecclesiarum a iuribus corone distinguere, cum primum poterimus et habuerimus facultatem, volentes iuxta professionem nostram iura ecclesiarum tueri et *in exhibicione servitii, quo nobis iidem prelati obligati sunt, easdem ecclesias reddere penitus indempnes.*»[3] Innebörden af denna förklarings senare del kan ej vara mer än en. Konungen förbinder sig att vid utkräfvandet af biskoparnes rusttjänstskyldighet[4] undantaga kyrkornas egendom, för hvilka inga statliga prestationer erfordras. För den gångna tiden få vi härigenom en viktig upplysning. Medeltidens länsrättsliga ideer ha äfven i vårt land lyckats tränga in och i någon mån påverka den samhälleliga uppfattningen. I Sverige liksom på kontinenten och i Danmark hafva biskoparne under 1200-talets midt blifvit i större eller mindre mån betraktade såsom läntagare af det skattefria kyrkogodset, för hvilket de efter allmänt europeiskt mönster måst utgöra krigstjänst till kronan.[5] De förut anförda käll-

[1] Dipl. Suec. n:r 863, 526, 651.
[2] Dipl. Suec. n:r 381, 437, 575, 576, 577.
[3] Dipl. Suec. n:r 613.
[4] Ordet »servitium» måste med hänsyn till samtida språkbruk otvifvelaktigt tolkas på detta sätt. En annan mening framställes af K. G. Westman, a. a., s. 188, n. 2, 193, n. 1.
[5] Beträffande frågan om de svenska biskoparnes länsplikt vid 1200-talets midt förtjänar att beaktas följande passus ur påfven Innocentius IV:s bref till ärkebiskopen i Uppsala m. fl. den 7 dec. 1250: »Districtius inhibentes, ne aliqua secularis persona contra statuta huiusmodi quicquam attemptare aut a uobis uel successoribus uestris homagii uel fidelitatis exigere seu oblatum recipere audeat iuramentum, maxime cum sicut asseritis pro aliquorum receptione regalium seu feudorum obtentu eisdem regi et baronibus seu aliis personis secularibus obnoxii nullatenus existatis.» Sverges traktater,

uppgifterna blifva med denna bakgrund fullt begripliga. Man finner genast bakom en dylik kyrkopolitik Birger Jarls kraftiga häfdande af statens intressen gent emot en allt mäktigare vorden ståndsorganisation. En närmare jämförelse med samtida dansk samhällsutveckling vore för visso på denna punkt af största intresse; man ser utan svårighet de linjer, som leda öfver till Jakob Erlandssons kamp för de kyrkliga friheterna.

Det är utan vidare klart, att i kampen mellan Valdemar och Magnus kyrkan måste sluta upp vid den senares sida. Då segern var vunnen, kunde den också vänta lönen för sin möda: det gamla systemets fall. Det löfte, som konung Magnus vid sin kröning gifvit, infriade han inom kort. På ett provincialkoncilium i Tälje i slutet af år 1276 eller början af år 1277 utfärdades nya immunitetsprivilegier för svenska kyrkan.[1] Själfva privilegieurkunden är tyvärr förförlorad, men vi äga kännedom om dess hufvudsakliga innehåll ur andra källor.[2] Konungen befriade kyrkans egendom från all kunglig skatte- och bötesuppbörd med det förbehåll, att gods, som efter denna tidpunkt tillfölle kyrkan, fortfarande skulle ligga under skatt. Kyrkan hade på detta sätt lyckats återvinna det andliga frälse, som förvärfvats år 1200, samt att under detsamma indraga den jord, som kommit i kyrkans besittning efter år 1200. Bestämmelserna inneburo en förbättring gent emot den närmast föregående tidens förhållanden framför allt med afseende å sockenkyrkornas ställning, då, såsom ofvan påpekats, de enskilda domkyrkorna tydligen redan tidigare ernått speciella undantagsförmåner. Träffande karakteriserar därför en

I, n:r 92. Detta uttalande torde böra tolkas såsom ett vittnesbörd om, att från konungamaktens sida försök gjordes att reglera de svenska biskoparnes ställning efter kontinentala förebilder. — Det vore i detta sammanhang af intresse att känna, i hvad mån biskoparne lyckats tillförsäkra sig inkomster af kyrkogodsen. Böter, som fallit på dessa, gingo i hvarje fall enligt frälseprivilegierna till biskopen. Se Dipl. Suec. n:r 698, 725.

[1] Härom se K. G. Westman, a. a., s. 186 ff.

[2] Konung Magnus bref angående fattigtionden i Uppland den 15 maj 1279 samt bekräftelsen å kyrkans privilegier den 29 juli 1281. Dipl. Suec. n:r 669, 725. Om den senare urkunden se närmare nedan. I den förra förklarar konungen: »Declaramus eciam presenti scripto fundos ecclesiarum liberos esse ab omni iure regio per diocesin Vpsalensem, quia predicta Vpsalensis ecclesia semper nobis fauorabilis secundum iusticiam exstitit et ideo inter nos et uenerabilem patrem dominum quondam archiepiscopum Vpsalensem Tolgis in concilio prouinciali sic exstitit ordinatum.»

samtida krönikenotis Magnus Ladulås kyrkliga privilegiilagstiftning: »Libertates ecclesie per omnia ampliavit, ita quod non solum colonos et servientes cathedralium ecclesiarum, immo omnium etiam aliarum ecclesiarum sive parochialium liberos donavit ab omni iure regio seu exactione regali.»[1]

De kritiska åren vid 1270-talets slut ställde konung Magnus i än större beroende af den mäktiga kyrkan och gjorde bandet mellan honom och kyrkans store allt starkare. Kyrkans uppslutning kring konungen visar sig särskildt vid provincialmötet i Tälje på hösten 1279, då en frivillig skatt lämnas af kyrklig egendom,[2] och de bekanta bestämmelserna »De captiuitate regis» med den andliga myndighetens hela auktoritet kungöras.[3] Vid detta tillfälle måste emellertid äfven konung Magnus lägga sin tacksamhet i dagen. För biskop Brynjulf af Skara, en af det kyrkliga partiets mest framträdande personer, upplifvades i oktober 1279 konungarne Johan Sverkerssons och Erik Erikssons gamla privilegier. Biskop Brynjulf ägde sålunda utöfver de friheter och förmåner, som genom det allmänna kyrkliga frälset tillkommo honom, rätt att uppbära böter, som fallit på andliga personers jordegendom inom stiftet.[4]

Ännu en gång skulle Magnus få visa den svenska kyrkan sin tacksamhet. Vid sin gemåls kröning i juli 1281 bekräftade han från Söderköping de gamla privilegierna af 1276

[1] Script. rer. Suec., I: 1, s. 22.

[2] Dipl. Suec. n:r 691.

[3] Dipl. Suec. n:r 692.

[4] »Cum secundum illustrium antecessorum nostrorum pie recordacionis Johannis et Erici, Sweorum quondam regum, privilegia, per Romanos pontifices confirmata ad Scarensem episcopum nomine ecclesie sue omnes ecclesiastice possessiones per totam Scarensem dyocesim cum omnibus attinenciis earundem ab exaccione regia libere penitus et exempte pertinere debeant inperpetuum pleno iure, in tantum quod, si que cause in fundis vel in prediis quibuscumque presbiterorum et clericorum omnium predicte diocesis et collonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo, incestus quoque adulteri, periurii, sortilegiorum, flagiciorum, que contra naturam fiunt, cause ac quecunque alia ac religionis sacre rupturam festiuitatumque sanctorum et ieiuniorum violacionem spectancia ad ipsius officium libertate semper pertineant speciali, volentes, vt que per supradictos predecessores nostros pie ac iuste facta sunt, per nos firmitudinis robur optineant, uniuersitati vestre districte precipimus et mandamus, quatenus de iuribus et causis omnibus prenotatis ipsi, qui nunc est, venerabili patri domino B., Scarensi episcopo, et post ipsum successoribus suis fauorabiliter et integraliter faciatis iusticie complementum.» Dipl. Suec. n:r 690. Jfr äfven i detta sammanhang privilegiebrefvet för biskop Henrik i Linköping den 26 aug. 1279. Dipl. Suec. n:r 686.

—1277, hvarvid han utvidgade dem till att omfatta all jord, som under de mellanliggande åren kommit under kyrkan.[1] Den vid detta tillfälle utfärdade privilegieurkunden skiljer sig väsentligt från föregående genom den större vidlyftighet och noggrannare precisering, med hvilka förevarande rättsförhållanden regleras. Frälsefriheten omfattade den jordegendom, »som ägdes i kyrkornas namn», vare sig det var fråga om domkyrkor eller vanliga kyrkor och utan hänsyn till brukarens stånd. I uttryckliga ordalag aflysas skatter och pålagor af alla slag; bland skatterna uppräknas särskildt skeppsvist, spannmål, ättargäld och ledungslama. Ådömda böter skulle uppbäras af biskoparne och deras tjänstemän äfven vid brott mot konungens edsöre. Till sist träffas bestämmelser för det fall, att någon brukade både kyrko- och skattejord: vederbörande hade därvid att svara pro rata parte till kyrkan och konungen.[2]

Privilegiebrefvet af år 1281 afsåg gifvetvis en definitiv reglering af kyrkans ekonomiska rättsställning inom staten. Huru litet en sådan i verkligheten var möjlig att genomföra, skulle dock redan konung Magnus själf erfara.[3] Sär-

---

[1] Dipl. Suec. n:r 725.

[2] »Sane cum, sicut digne a memoria non excidit, prius in nostra coronacione omnes possessiones ecclesiasticas in regno nostro a causis omnibus et iuribus regalibus reddidimus liberas, ita tamen quod bona. que deuoluerentur ad ecclesiam post prouinciale concilium, cui Telghis cum uenerabilibus patribus domino archiepiscopo Upsalensi et suis suffraganeis interfuimus. cum suis oneribus transferentur, dignum arbitrati sumus in festo coronacionis predilecte coniugis nostre circa predicta bona nostra beneficia cumulare . . . . Concedimus eciam eisdem omnia bona sua mobilia et immobilia, que ecclesiarum nomine possidentur, siue fuerint ecclesiarum cathedralium siue inferiarum ecclesiarum cum familiis in eisdem commorantibus, siue per uillicos regantur, siuc per colonos, siue per inquilinos, siue eciam per noualium excultores, ab omne iure regio et a causis omnibus regalibus, solucionibus quoque wlgariter dictis skipwist, spannemal, ætergiald, ledhogxlamæ ac taliis, muneribus, exauccionibus omnibus . . . . Quod generaliter accipi et intelligi uolumus eciam de illis, que ecclesiis post dictum concilium accesserunt iuris communis obseruando tramite depostmodum acquirendis. Quascunque igitur causas pecuniarias in dictis bonis emergentes ab episcopis et eorum officialibus exigi uolumus et recipi . . . . eciamsi transgressores aliqui apparuerint regii iuramenti . . . . Si uero contingat aliquos bona ecclesiastica in parte et in parte bona propria aut alterius alicuius priuate persone, pro rata bonorum, que tenet ab ecclesia, teneatur personis ecclesiasticis respondere, de iuribus et causis omnibus supradictis et in reliquis regi, qui pro tempore fuerint, se in omnibus recognoscant et intelligant debitores».

[3] Konungen och hertig Bengt befinnas vid tvenne särskilda tillfällen hafva inskridit gent emot beskattning af den kyrkliga egendomen. Dipl. Suec. n:r 739, 968.

skilda tjänster kräfde sin särskilda belöning, och från kyrkans sida måste en ständig sträfvan göra sig gällande att på nyförvärfvad egendom tillämpa den gamla frälsefriheten.[1] Då de olika klosterstiftelserna alltjämt ej inbegrepos under det andliga frälset som sådant, måste dessutom frälsebestämmelser för hvarje kloster för sig äfven i framtiden meddelas.[2]

Det skulle kunna synas såsom ett anmärkningsvärdt faktum, att den just under Magnus Ladulås' tid kodifierade äldsta svenska landskapsrätten ej på något sätt tagit hänsyn till lagstiftningen om det andliga frälset. Man skulle måhända känna sig böjd att häraf draga den slutsatsen, att ifrågavarande lagstiftning aldrig fullt trängt igenom och vunnit obestridd giltighet.

En dylik förmodan låter sig svårligen förena med en riktig uppfattning af landskapslagarnas karaktär. Landskapslagarna afse icke att uttömmande reglera de förhållanden, som med konung och riksregering stå i sammanhang. Landskapslagarna äro de olika folksamfundens lagar, som principiellt taga hänsyn endast till de omständigheter, hvilka i något afseende ingripa i landskapets rättsliga lif. Konungamakten ter sig sålunda i landskapslagarna såsom något utifrån kommande, som visserligen på olika punkter trängt sig in i gällande rättsordning, men som endast observeras i den mån detta är fallet. Att konungen medgifver skattefrihet åt vissa personer inom landskapet, är därför från landskapsrättens synpunkt fullkomligt irrelevant. Det är konungens enskilda rättigheter, som härvid komma ifråga; öfver dessa kan han fritt disponera, och med dem hafva bondemenigheterna som sådana ej något att skaffa. Landskapets intressen tangeras först, då de af konungen gifna privilegierna på något sätt ingripa i andra personers rättsförhållanden, d. v. s. med hänsyftning på föreliggande fråga, då konungen för att kunna medgifva skattelindring på det ena hållet måste söka genomdrifva skatteökning på det andra. Detta tillfälle skulle emellertid för visso snart in-

[1] Se konung Magnus' gåfvobref till S:t Nikolai kapell i Skara den 29 juli 1287. Dipl. Suec. n:r 943.
[2] Jfr Dipl. Suec. n:r 586, 631, 675, 676, 880, 754.

ställa sig — och i landskapsrätten skulle det äfven afsätta tydliga spår.

Upplandslagens kyrkobalk § 2 föreskrifver: »þa skal kirkiæ bol hafwæ, þær præstr skal a byggiæ. þæt skal wæræ markland iorþær undir hundæris kirkiu hwariæ ok halfmark undir tolfptæ kirkiu. þe bol hawæ e liþugh wærit aff allum utskyldum. Fore þe iorþ aghu böndær utgiærþir giöræ. Hawær kirkiæn mere iorþ, æn nu ær saght, væri j fullum utgiærþum, utæn kunungær giwi þe iorþ frælsæ».[1]

En bestämmelse rörande det andliga frälset har här upptagits i landskapsrätten och med all sannolikhet just af den anledning, som nyss antydts. Bondemenigheterna hafva förbundit sig att svara för prästbordens skatt, hvarigenom prästborden kommit i faktiskt åtnjutande af frälse, ehuru de formellt alltjämt voro underkastade utskylder till kronan och konungens inkomstsumma från socknen ej genom denna anordning på något sätt minskades. Den kungliga privilegielagstiftningen har på ett kännbart sätt kolliderat med landskapets intressen och dessa hafva till en viss grad låtit underordna sig densamma.

Med hänsyn till innehållet af Magnus Ladulås kyrkliga frihetsbref måste dock Upplandslagens frälsebestämmelser förefalla något egendomliga. Enligt 1281 års stadga var all jord, som detta år befann sig i kyrkans besittning, skattefri. Och prästgårdarna böra efter all sannolikhet hafva inräknats under »possessiones ecclesiastice», »que ecclesiarum nomine possidentur»[2] — man må sedan huru man vill juridiskt konstruera själfva äganderättsförhållandets natur.[3] Hafva då ej konung Magnus privilegier för kyrkan äfven af efterträdaren uppehållits?

---

[1] Se äfven konungabalken § 10: »Nu aghu böndær fulnæþ fore kirkiu iorþ giöræ, fore swa mykit kirkiu bol ær. þæt ær markland iorþær undir hundæris kirkiu hwariæ ok halff mark vndir tollfftæ kirkiu. Hawær kirkiæn meræ frælst, standi þæt fore bondænum ok wæri saklös». Detta stadgandes sammanhang med det ofvan i texten återgifna har ej observerats af Normann-Lundberg, Bidrag till frågan om äganderätten till prestgårdarne under medeltiden, s. 26. »Fulnæþ» betyder här »full skatt». — Jfr Södermannalagens, Västmannalagens och Helsingelagens kyrkobalkar, § 2.

[2] Se särskildt Dipl. Suec. n:r 739. Jfr Sjögren, De fornsvenska kyrkobalkarna (Tidsskrift for Retsvidenskab, 1904, s. 139 ff.).

[3] Om denna invecklade fråga se Normann-Lundberg, Bidrag till frågan om äganderätten till prestgårdarne under medeltiden, Hertzberg, Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods Atter, om Præstebordsgodsets Retsstilling (Norsk Retstidende, 1905), Taranger, Om Eien-

En blick på de politiska förhållanden, under hvilka Uplandslagens stadgande tillkommit, torde kunna bidraga till denna frågas besvarande.

Efter Magnus Ladulås' död öfvertogs regeringen af rådet med marsken Torgils Knutsson i spetsen. Källornas vittnesbörd gifva vid handen, att den nya förmyndarstyrelsen gent emot kyrkan iakttagit en betydligt stramare hållning än den kyrkovänlige konung Magnus. Vi kunna särskildt konstatera, att de svenska klostren lidit väsentliga inskränkningar i de friheter, som tidigare blifvit dem beviljade. En strid mellan stat och kyrka har tydligen uppstått och genomkämpats, ehuru dess närmare detaljer undandraga sig vår kännedom. Stridens uppkomst står i sammanhang med kyrkans starka maktutveckling under den föregående tiden och betecknar det världsliga samhällets reaktion mot den statens söndersprängning, som syntes hotande nära. Striden är äfven ett led i en allmän europeisk utveckling; ehuru af mycket blygsammare mått förtjänar den att sammanställas med de häftiga striderna mellan världslig och andlig myndighet i Norge och Danmark under 1200-talets slut och 1300-talets början.[1]

I belysning af dessa tilldragelser torde Uplandslagens ofvan diskuterade bestämmelser böra ses. Lagen i sin helhet har redigerats just under förmyndarstyrelsen och på regeringens särskilda uppdrag; i densamma ha då inrymts de frälsestadganden, hvilka regeringen lyckats genomdrifva. Stadgandena, hvilka beteckna en framgång från statsmaktens synpunkt, bära tydligt prägeln af en kompromiss.[2] Prästborden äro fortfarande delaktiga af det andliga frälset, men på bondemenigheternas bekostnad. I friktionen mellan andlig och världslig aristokrati ha de lägre folkklasserna, 'misera contribuens plebs', fått sitta emellan. Formen för kompromissen har legat nära till hands med tidens ofta förekommande kollektiva skattesystem: skattesumman pålägges direkt ej den enskilde utan den kollektiva enheten,

domsretten til de norske Præstegaarde (1896), Kirkegodsets Retsforhold (Norsk Retstidende, 1902).

[1] Se härom K. G. Westman, a. a., s. 138 ff., 214 ff., Höjer, Bonifacius VIII och Sverge, s. 14 ff. (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902).

[2] Jfr K. G. Westman, a. a., s. 142.

hundaret, hamnen o. s. v., hvilken ansvarar för skattens erläggande.[1] Om ett enskildt hemman, såsom prästgården i föreliggande fall, undandrages skattskyldigheten, behöfver detta för kronan ej innebära någon inkomstminskning, för så vidt öfriga skattdragare förplikta sig att äfven för framtiden svara för samma räntesumma.

Det var ej förmyndarregeringen gifvet att lösa konflikten mellan stat och kyrka. Spänningen kvarstod alltjämt, och bitterheten tycks hafva ökats på båda sidor. Tyvärr äro de direkta källupplysningarna synnerligen få och låta oss endast dunkelt ana hvad som försiggått.[2] Af en lycklig tillfällighet äga vi emellertid bevaradt ett auktoritativt uttalande af konung Birger själf, hvilket kastar ett klart ljus öfver stridens verkliga innebörd. I tvenne privilegiebref, det ena för Vårfruberga kloster den 9 maj 1303, det andra för Uppsala domkyrka den 29 juli 1304, [3] förklarar konungen, att frälsefrihet beviljats vederbörande:

»Quamuis generaliter duximus statuendum, quod nullus incola regni nostri super exhibicionibus seu solucionibus quibuscumque nobis annuatim debitis liber resideat vel exemptus, nisi cum dextrario seruierit phalerato.»

Från konungamaktens sida har sålunda principiellt blifvit fastslaget, att hvarje frälse betingas af rusttjänstprestation till kronan. Man har vågat det djärfva försöket att upphäfva det andliga frälset som sådant och att sammansmälta den andliga och den världsliga aristokratien till en enda stormannaklass på statstjänstens grund. Skulle kyrkans representanter hädanefter komma i åtnjutande af frälse, måste det — om ej konungens nåd härifrån medgaf undantag — ske under samma villkor som gällde för rikets öfriga invånare. Vi finna äfven, att konungen år 1302 i full öfverensstämmelse med denna regeringsgrundsats förlänat biskop Brynjulf af Skara frälsefrihet: »reddentes eadem bona cum personis premissis, que silicet pro cotidianis suis vsibus et pro mensa deputauerat, ab omnibus causis et in-

[1] Se Sandström, De stående skatterna i Svealand under medeltiden (Hist. Tidskr. 1913, s. 2 ff.).

[2] Källorna äro sammanställda och diskuterade af Höjer, a. st. och K. G. Westman, a. a., s. 217 ff.

[3] Dipl. Suec., n:r 1396, 1437.

ribus nomini nostro debitis, videlicet gengiærdh et almænningsøri ac solucionibus aliis seu inposicionibus quibuscumque, *racione fidelis sui seruicii* nobis inpensi et, prout speramus, in posterum fideliter inpendendi, libera penitus et exempta, *ita quod per omnia eadem libertate gaudeant, qua ceteri gaudent, qui nobis cum dextrariis seruiunt phaleratis.*»[1]

Det är Birger Jarls energiska kyrkopolitik, som i statsmaktens intresse återupptagits af hans andlige arftagare, Torgils Knutsson. På denna politiks genomförande i praktiken har tydligtvis äfven all kraft blifvit insatt. Ingen anledning finnes att betvifla sanningsenligheten af de uppgifter, som härom lämnas af en medeltida annalnotis: »CIƆCCCIII incepit dissidium inter ecclesiasticos et proceres prophanos regni Sveciæ subjeceruntque universum clerum tributis et exactionibus, qui antea gavisus erat ecclesiastica libertate. Eodem anno conatus est rex Birgerus ad suggestionem domini Trugilli marscalci captivare reverendum dominum archiepiscopum cum ceteris regni Svetiæ episcopis circa festum Magdalenæ.»[2]

Alla ansträngningar skulle dock till sist blifva fruktlösa. I den strid, hvari konungen och marsken inom kort inveckslades med de båda hertigarne Erik och Valdemar, måste alla krafter mobiliseras. Försoning ingicks med kyrkan, och genom ett stort kyrkligt frihetsbref bekräftades det andliga frälset i en form, som sedermera skulle blifva normerande för hela den följande Medeltiden.

Det är en egendomlig omständighet förknippad med detta den svenska kyrkans stora frihetsbref. Vi äga bevarade ej mindre än *tre* från hvarandra i någon mån afvikande original, det ena dateradt Strängnäs »in dominica letare Jerusalem» år 1304 (= 8/3 1304),[3] de båda andra Strängnäs »dominica letare Jerusalem» år 1305 (= 28/3 1305).[4] Förhållandet har bl. a. gifvit anledning till det antagandet, att konung Birger år 1304 förlänat kyrkan privilegier, men följande år genom en ny förordning i visst afseende modi-

[1] Dipl. Suec., n:r 1368. För tolkningen af detta bref se Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, s. 249 ff. Jfr K. G. Westman, a. a., s. 140 f.
[2] Script. rer. Svec., I: 1, s. 55.
[3] Dipl. Suec., n:r 1420.
[4] Dipl. Suec., n:r 1459.

fierat desamma.[1] Såsom K. G. Westman uppvisat,[2] är emellertid ett dylikt antagande ur flera synpunkter föga acceptabelt. Till sin lydelse äro de tre urkunderna i det hela så nära öfverensstämmande med hvarandra, att de synas beteckna blott olika redaktioner af en och samma grundtext. Den enda sakliga skiljaktighet, som föreligger, gäller bestämmelserna om 'bona commixta': enligt 1304 års bref skola innehafvare af både kyrkojord och annan jord — såsom år 1281 föreskrifvits — pro rata parte svara till kyrka och till konung, enligt 1305 års bref däremot äger denna regel tillämpning endast i den händelse, att kyrkojorden och privatjorden äro af lika värde, enär i andra fall den öfvervägande jordenaturen fäller utslaget och man har att helt svara till kyrkan eller till kronan. Förändringen synes ej hafva inneburit någon verklig utvidgning af kyrkoprivilegierna utan endast en administrativ förenkling. En närmare granskning af brefvens datering och sigillering talar äfven för, att de alla tillkommit vid ett och samma tillfälle, ehuru de försetts med olika årsuppgifter. Att detta tillfälle bör hafva varit den 28 mars 1305 göres sannolikt af flera viktiga historiska skäl.

Om emellertid alla tre brefven utfärdats vid samma tidpunkt, återstår att förklara skiljaktigheterna dem emellan. Westman påpekar, hurusom båda de till år 1305 daterade brefven äro afskrifna i Registrum Ecclesiæ Upsalensis och sålunda tydligen riktats till ärkestiftet, under det att brefvet af år 1304 återfinnes i Registrum Ecclesiæ Lincopensis och alltså afsett Linköpings stift. De för hela riket gällande privilegierna skulle sålunda vid originalexemplarens utfärdande hafva fått en »provinsiell skiftning». Hvad årtalet 1304 beträffar, synes Westman närmast benägen att räkna med en felskrifning.

I hufvudsak synes Westmans åsikt otvivelaktigt träffa det rätta. Samtliga tre originalen af konung Birgers privilegiebref torde höra till den 28 mars 1305 och representera en och samma förordningsakt från konungens sida.

[1] H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 3, s. 871. Jfr Strinnholm. Svenska folkets historia, 5, s. 183; E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 191.

[2] Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref (Hist. Tidskr. 1904, s. 255 ff.).

Afvikelsen beträffande det sakliga innehållet låter sig väl utan större svårigheter förklaras. Stadgandet om 'bona commixta' har ursprungligen formulerats i öfverensstämmelse med 1281 års bref: skatt pro rata parte till kyrka och stat, och urkunder med denna formulering hafva därefter utskrifvits. Sedermera har från något håll blifvit påpekadt, att en dylik bestämmelse vore förenad med praktiska olägenheter. Det kunde i realiteten blifva synnerligen vanskligt att med nödig noggrannhet väga de olika jordandelarna mot hvarandra och rättvist fördela skatten mellan kronan och kyrkan. Man vidtog därför den förändringen, att den gamla regeln skulle tillämpas endast, då kyrkojord och kronojord ägde samma värde; vid mera invecklade förhållanden dem emellan skulle den mindre jordandelen helt enkelt i skatteafseende rätta sig efter den större. Den nya affattningen inrymdes i de senare utfärdade originalexemplaren, utan att några åtgärder ansågos erforderliga i syfte att sätta de tidigare ur kraft. För medeltidens uppfattning låg intet egendomligt i ett dylikt förfaringssätt.

Till lydelse och innehåll ansluter sig 1305 års privilegiebref nära till Magnus Ladulås sista frihetsbref af år 1281. Konungen tager först alla kyrkor och kyrkliga personer i sitt skydd. Han ger därefter deras jord, hvilken äges i »kyrkornas namn», såväl den »gamla egendomen» som den, som »med sina skattebördor öfvergått i kyrkornas besittning», frihet från »all kunglig rätt och kungliga sakören, äfven de pålagor, som kallas ledungslama, skeppsvist, spannmål och ättargäld.» Sakören ägde biskopen indrifva utan undantag, sålunda också vid brott mot konungens edsöre. Bestämmelserna om 'bona commixta' äro förut berörda.

De nya privilegierna gällde liksom de äldre endast kyrkans jord. Klostren stodo fortfarande utanför den allmänna frälselagstiftningen, och för dem utfärdades äfven i framtiden särskilda privilegier. Fråga är väl också, huruvida ej Uplandslagens kyrkobalks stadgande angående prästborden alltjämt ägde giltighet. Vi finna åtminstone längre fram under Medeltiden, att detsamma både åberopas och

tillämpas.[1] Man har härvid att räkna med den ökade auktoritet, som Uplandslagens kyrkobalk i senare tid erhöll, då den fick bilda ersättning för landslagens felande kyrkobalk.[2] Den omständigheten bör ej heller förbises, att det legat i statens direkta intresse att söka uppehålla kyrkobalkens bestämmelser vid sidan af de gifna frälseprivilegierna.

* * *

Med 1305 års privilegiebref hade det andliga frälset i Sverige fått den gestaltning, som det sedermera skulle i hufvudsak bibehålla under hela den följande Medeltiden. För visso skulle försök ej saknas att omkullstörta de vunna resultaten. Då kyrkans egendom alltmer ökades, uppstod ånyo frågan, huruvida privilegierna skulle omfatta äfven hvad som sålunda tillkommit eller ej. För staten blef detta ett finansiellt problem af allra största betydelse. Olika utvägar kunde tänkas. Man kunde söka minska de kyrkliga frälserättigheterna eller åtminstone begränsa dem att gälla endast kyrkans gamla egendom. Men man kunde också, såsom redan en gång skett, ge efter för kyrkans kraf och skaffa sig ersättning på annat håll, nämligen genom ökning af de skattepliktigas bördor. Båda dessa möjligheter skulle försökas. Äfven det radikalmedel, som synes hafva tillgripits af Birger Jarl och Torgils Knutsson, skulle åter komma till användning under Magnus Eriksson. Det lider intet tvifvel, att denne konung låtit verkställa en 'revocatio generalis' af allt andligt frälse,[3] och att han sålunda på denna punkt fullföljt äldre svensk nationell politik, för öfrigt i nära anslutning till sameuropeiska sträfvanden.

Med framgång skulle emellertid kyrkan tillbakaslå alla de attacker, som riktades emot henne. Reduktionerna eller reduktionsförsöken under Magnus Eriksson, Albrekt af Mecklenburg, Margareta och Karl Knutsson kunde ej varaktigt rubba hennes ställning. Under konungamaktens synnerliga svaghet växte kyrkan sig stark, och i det begynnande stän-

[1] E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 190.

[2] Se härom K. G. Westman, De svenska rättskällornas historia, s. 45; Beckman, Studier i outgivna svenska handskrifter, s. 13 ff.

[3] Dipl. Suec., n:r 3799.

dersamhället var hon en af de kraftigaste och mest bärande grenarna. I stort sedt skulle hon också kunna hålla stånd äfven mot reformationstidens hårda stormar. Det andliga ståndets egenartade och betydelsefulla roll i den senare svenska ständerstaten skulle till fullo vittna om, huru fasta den svenska kyrkan lyckats lägga sina grundvalar under de första århundradenas strider om kyrkans frihet och rätt inom samfundet, om andlig domsmakt och om *andligt frälse.*

(Forts.)

Ett bidrag till Alingsås manufakturverks historia.

AF

ELI F. HECKSCHER.

Jonas Alströmer har sett sin stjärna blekna. »Artium fabrilium in patria instaurator» lyder inskriften på den 1756 af ständerna beslutade, 1790 uppsatta bröstbilden på Stockholms börs; »svenska handaslöjdernes fosterfader» är epitetet i Regnérs minne af Jonas Alströmer år 1785;[1] och den rökelse, som tändes i de öfriga äreminnena ned till Palmblads lefnadsteckning i Biographiskt Lexicon 1835, skulle ha varit tillräcklig för någon af landets störste män.[2] Men denna lofsång afbröts, som man kunnat förutse, genom den ekonomiska liberalismens seger inom vår historieskrifning, äfven frånsedt att själfva den kännedom om Frihetstidens verkliga beskaffenhet, som skapades genom Malmströms stora verk, måste föranleda en revision. Arnbergs »Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi», som utkommo 1868 och som jämte Forssells skrifter närmast utmärka genombrottet, behandla visserligen mest manufakturpolitiken och dess frukter som helhet, utan att gå mycket in särskildt på Alingsåsverket eller Alströmers öfriga insatser; men domen öfver systemet är åtminstone tydlig nog, något som för öfrigt var fallet redan i Tengbergs året förut (1867) utgifna häfte

[1] Utg. Sthlm 1790.

[2] Hufvudkälla i afseende på biografiska data är J. F. Krygers åminnelsetal i Vetenskapsakademien 1761; på grund af sin ställning som kommissarie i manufakturkontoret framhåller Kryger åtminstone mer än öfriga lefnadstecknare den frikostiga hjälp Alströmer fått af det allmänna.

»Om Frihetstiden. Några anmärkningar». Den afgörande omvärderingen af Alströmers verk kom emellertid först åtskilligt senare, nämligen 1884 genom G. H. Stråles högst fängslande undersökning »Alingsås manufakturverk. Ett bidrag till den svenska industriens historia under Frihetstiden». Historieforskaren ex professo märker visserligen genast, att den högt begåfvade industriman och politiker, som var bokens författare, stod alldeles likgiltig för den historiska metodens så att säga utvärtes kraf, och besväras obestridligen i hög grad däraf; noter saknas nämligen fullständigt i arbetet, och äfven textens källhänvisningar äro högst tillfälliga och föga preciserade, hvarjämte indragandet i framställningen af många bland urkundstexterna gör behandlingen mycket ojämn. Men trots allt detta ligger det knappast någon öfverdrift i att betrakta Stråles bok som det bästa hittills framkomna bidraget till den svenska industriens historia.

För att visa, i hvad mån Alströmers anspråk på att vara den svenska industriens skapare ägde eller kanske snarare saknade berättigande, sammanför Stråle till en början i en inledning på 110 sidor allt som då var kändt om vår industris historia under de två århundradena före Frihetstiden och reducerar därmed den nya insatsen till rätt begränsadt omfång; på det industriella området och dess närmaste förutsättningar (tobaksodling m. m.) står knappast något af Alströmers verk enligt Stråles mening utan inhemska föregångare. Vid den följande framställningen af Alingsåsverkets egen historia, där vidsträckta arkivforskningar, främst naturligtvis i riksdagshandlingarna, uppenbarligen ligga till grund, komma också svagheterna alldeles att behärska bilden. Alströmers envisa kvarblifvande i Stockholm, äfven mellan riksdagarna, anses som ett hufvudskäl till verkets vanskötsel; mycket graverande samtida vittnesbörd om fabriksvarornas kvalitet framdragas; lagrens och de utestående fordringarnas oafbrutna tillväxt ställes emot de ständigt nya och ständigt på nytt bifallna ansökningarna om hjälp af staten, och Alströmers egna kalkyler och uppgifter visas vittna om stort lättsinne i afseende på verkets ekonomiska sida; slutligen framläggas bevis för att de efter våra förhållanden öfverströmmande rika

statsmedlen i ganska betydlig utsträckning måste ha undandragits Alingsåsverket och tjänat den blomstrande politiska korruptionen. Den som läser Stråles framställning af Alingsås manufakturverk torde ha svårt att återhålla ordet humbug som den enklaste beteckningen för detta »moderverk», denna »skola till andre manufakturers befordran i riket», hvarvid dock bör tilläggas, att Stråle icke därmed sätter Alströmers personliga intresse och oegennytta i fråga utan tvärtom tydligt framhåller dem.

Den betydelse Alströmer och hans verk obestridligen haft för Frihetstidens historia, skulle otvifvelaktigt ge en kontrollundersökning af Stråles framställning berättigande; ty jämte bristen på vetenskaplig apparat, som alltid skapar en känsla af otrygghet, kunna Stråles ganska tydligt uttryckta ekonomiskt-politiska sympatier och antipatier föranleda någon skepsis. Utan möjlighet att ägna saken längre tid ansåg sig undertecknad skyldig att, för en biografi öfver Jonas Alströmer i det nu förberedda nya biografiska lexikonet, söka finna några dylika hållpunkter, och sådana ha också erbjudit sig i den nyligen ordnade, katalogiserade och bundna stora Alströmerska brefsamlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Af den jämförelsevis obetydliga volymen bref *till* Jonas Alströmer synas blott spridda bidrag kunna fås till Alingsåsverkets ekonomiska historia, och detsamma gäller en utanför samlingen befintlig volym bref (1723—1733) från Alströmers vän och senare medhjälpare, sedermera kommerserådet Henrik Kalmeter.[1] Brefven *från* Jonas Alströmer bestå hufvudsakligen: dels i ett fyrtiotal bref (1729 och 1737) till den Alströmer mycket närstående, väl bekante Göteborgsköpmannen, direktören i Ostindiska kompaniet Niclas Sahlgren och dels i bref till äldste sonen Patrick. De förra brefven erbjuda dock ganska ringa in-

[1] Nästan alla bref, som växlats mellan Alströmer och hans i någon mån kommersiellt utbildade svenska vänner, såsom Bachmanson-Nordencrantz — från hvilken finnes inemot ett tjugotal bref (1724—28) —, Kalmeter, Sahlgren m. fl., äro skrifna på *engelska*, äfven när de gått exempelvis mellan Alingsås och Göteborg. Jag är för litet förtrogen med frågan för att kunna afgöra, om detta var det vanliga i Frihetstidens handelskretsar eller berodde på Alströmers tidigare affärsverksamhet i London. Hans medhjälpare på gamla dagar, Carl Nyrén, berättar i sina Charakters skildringar och minnen (Linkpg 1836) om Alströmers glädje öfver att Nyrén kunde något engelska (sid. 118).

tresse, i motsats till hvad man skulle väntat. I stället ge de senare emellertid en något sporadisk men fullt pålitlig inblick i Alingsåsverkets faktiska gång.

Att brefven till Patrick Alströmer äro särskildt belysande för faderns skapelse, beror på att han tidigt designerades till ledare för verket och under de fyra sista åren af faderns lifstid, från och med våren 1757, hade den närmaste ledningen af affärerna; det är alltså Jonas Alströmers brefväxling med den som var icke blott hans äldste son utan äfven hans blifvande efterträdare och under en del af tiden hans närmaste man man har framför sig.[1] Brefven, som tillsammans äro 228, falla i hufvudsak inom tre tydligt begränsade tidrymder. Frånsedt några få bref från Stockholm under 1748, då sonen var endast 15 år gammal, tar brefsamlingen sin början med nyåret 1751; denna första serie, som pågår in i oktober månad samma år, består af bref från Alingsås och dess omgifningar (äfven Göteborg) till sonen i Stockholm. Efter ett tjugotal spridda bref från de följande åren börjar den andra och rikhaltigaste serien med sonens bosättning i Alingsås, då fadern ånyo uppehöll sig i Stockholm; den omfattar perioden mars 1757—februari 1758. Därefter inträder ett uppehåll till januari 1760, då brefväxlingen på nytt börjar från Alingsås eller dess omgifningar och Göteborg under Patrick Alströmers vistelse på olika orter och till sist vid riksdagen i Stockholm; den fortgår nu, ehuru med åtskilliga afbrott och luckor — icke alla bref äro bevarade —, ända till den 16 maj 1761, föga mer än fjorton dagar före Jonas Alströmers död den 2 juni. Redan detta vederlägger, i förbigående sagdt, uppgiften att Alströmer vid denna tid skulle varit »barn på nytt»;[2] fastän sjuk och ibland sängliggande, var han vid tillräckligt god vigör att sköta affärerna nästan till det sista. Egenhändiga bref förekomma öfver hufvud sällan annat än när Alströmer är skild från sina biträden i både Alingsås och Stockholm, men egenhändiga postskripta förekomma ofta och däribland ett fyra sidor långt 20 dec. 1760 samt det sista så sent som 28 febr. 1761.

[1] Anmärkningsvärdt nog nämnes endast undantagsvis Carl Nyréns namn, ehuru han enligt sin egen framställning hade hufvudansvaret för verket från och med 1755, vid sidan af Patrick Alströmer från och med 1757.

[2] Nyrén, a. a., sid. 123.

Frågan är nu, hvad brefven visa i afseende på Alingsåsverkets rätta beskaffenhet under de sista tio åren af Jonas Alströmers lif. Svaret blir obestridligen i hufvudsak en bekräftelse på Strâles framställning; i afseende på rena fakta torde knappast ett enda misstag ha kommit till synes i de delar, där Stråle bygger på egna källforskningar, hvilket är det allra mesta. Emellertid blir man genom brefven i tillfälle att se verksamheten inifrån och får därigenom fram vissa ganska intressanta nya drag, som åtminstone komplettera bilden och äfven i någon mån ändra helhetsintrycket.

Minst bidrag lämnar det nya materialet till frågan om Alingsåsmedlens användning i den politiska korruptionens tjänst. Af Alströmers brefväxling med politiska vänner är åtminstone mig mycket litet bekant. Tessinska samlingen i Riksarkivet[1] innehåller blott ett enda bref (den 22 jan. 1740) af något intresse, och äfven detta belyser föga mer än det bekanta faktum, att Carl Gustaf Tessin fått lån af manufakturverket; Alströmers anspråkslösa anmärkning, att »väl vore det», om Tessin åtminstone kunde betala räntan. kan dock anses visa, att lånet ej från Alströmers sida var tänkt som ren gåfva, ehuru det redan året därpå till största delen efterskänktes af ständerna.[2] Patrick Alströmer var utan tvifvel under större delen af denna tid alltför ungdomlig för att invigas i transaktioner af dylikt slag; först vid riksdagen 1760, då han för första gången hade att tillvarata verkets politiska intressen, särskildt privilegiets förnyande, inträdde ändring häri. Patrick Alströmer gick därvid från början, till faderns stora förargelse, miste om plats i sekreta handels- och manufakturdeputationen, där det faktiska afgörandet låg. Han fick därför ifrig uppmaning från fadern att ställa sig väl med deputationens notarier och sekreterare; »att vinna förtroende af dessa personer får du bruka tjänlig smörja etc.» (17 dec.), och i följande bref (20 dec.) säger sig Jonas Alströmer själf skola tillskrifva sekreteraren och »med samma ihågkomma honom med något betydande», ehuru en lucka i brefsamlingen gör det omöjligt att följa den

[1] Bref till Carl Gustaf Tessin 1a.
[2] Jfr Stråle, a. a., sid. 231, 242.

vidare utvecklingen häraf.[1] Senare lyckades Patrick Alströmer mot en mellangift, som föreföll fadern mycket hög — dess storlek nämnes ej — byta till sig en plats i deputationen (br. 25 apr. 1761); men privilegiefrågan uppsköts, och vid följande riksdag föll som bekant hattarnas hela manufakturpolitik i spillror, hvarvid äfven Alingsåsprivilegierna upphörde.

Hvad som belyses i brefven till sonen är i stället själfva den inre verksamheten i Alingsås och därvid, i lycklig motsats till förhållandet med en stor del af Stråles material, den kommersiella och finansiella i minst lika hög grad som den förut rikt dokumenterade tekniska.

Fullt lika mycket som i Stråles redogörelse framträder i brefven det allmännas hjälp som den ständiga tillflykten i de kroniska penningbekymren; men därtill sällar sig under denna tid, då manufakturkontorets tillgångar ofta voro slut och tillverkningspremier ej kunde utgå, ett nytt drag, nämligen förmågan att glömma bort årtionden af de största och mest outtröttliga understöd vår industriella historia känner — äfven det den naturliga följden af att vänja ekomiska företag ifrån att hjälpa sig själfva.

Särskildt riksens ständers manufakturkontor, som mellan riksdagarna var industriens grand aumônier, och Alströmer voro ständigt på spänd fot, och vid denna tid hade slitningarna ytterligare skärpts genom en af Stråle[2] meddelad episod. Genom Alingsåsverkets privilegier hade både förvaltning och jurisdiktion inom staden Alingsås öfverlämnats åt verket självt; och stödd härpå uttog en af dess faktorer ur hallrätten i Alingsås varor, som där voro deponerade såsom pant för verkets lån hos manufakturkontoret och sålde dem utan vidare. På kontorets begäran om exekutivt förfarande måste hallrätten svara, att den ej kunde göra något emot verkets jurisdiktion och att Alströmer af-

[1] Jonas Alströmers ifver för Alingsåsintressenas framgång var så stor, att han, hattarnas sköttebarn, som i ett (odateradt) bref i början af riksdagen uttalat sin naturliga glädje öfver Fersens val till landtmarskalk, redan den 25 febr. 1761 hoppades, att det honorar, Patrick Alströmer lämnat arkiater Rosén (von Rosenstein) — sannolikt för vård af svärfadern, som dog kort efteråt — skall kunna bana honom väg att komma närmare i prosten Serenii bekantskap.

[2] A. a., sid. 286.

böjt all rättelse med den onekligen karakteristiska förklaringen, att penningarna måste användas för verkets upphjälpande. Man förvånar sig då mindre öfver att Alströmer (enligt sitt bref 26 juni 1751) stod »i så slätt kredit» hos manufakturkontorets fullmäktige eller öfver deras »utlåtande att ej hafva något (sic) fidem för min (A:s) person» (br. 15 juni 1751). Just vid denna tid stod en ifrig strid mellan Alströmer och kontoret om understöd åt en mäster Kock, som åtminstone kort förut varit ledare af Alingsåsverkets färgeri[1]; sammanhanget framgår ej fullt af brefven, men så mycket är klart, att Kock stod i skuld till verket, som ville göra sig betaldt genom det understöd Kock kunde få, medan kontoret å sin sida som villkor för att hjälpa mästaren begärde att få ut hans hos Patrick Alströmer deponerade kistor med redskap o. s. v. såsom säkerhet för sin fordran hos Alingsåsverket. Alströmer schackade denna plan genom att, på grund af instruktioner *sub rosa*, låta sin son uppge, att Kocks obligation vore belånad och säkerheten därför ej kunde minskas, äfvensom låta underrätta sin affärs- och partivän, den bekante Stockholmsköpmannen Hans Wittfoth (sedermera indragen i Königska växelkontorets följder), att han komme att namnges härför äfvensom anmoda honom om hjälp (br. 27 apr., 18 maj 1751). Alströmers reflexion till episoden är: »Det blir fuller väl, fast än att det går trögt; det har så alltid gått för mig» (22 maj); och då saken trots allt drog ut på tiden, fick Patrick Alströmer tillsägelse att söka upp riksrådet Ehrenpreus, en af Alingsåsverkets direktörer och ifrigaste förkämpar, på hans malmgård Cathrineberg på Munklägret (Kungsholmen i Stockholm) för att hos honom få rekommendation till riksrådet Palmstierna (31 juli). Slutet blef, att kontoret utbetalade »de åt mäster Kock länge utlofvade penningar» (31 aug.).

Betecknande för Alströmers uppfattning af hur det allmänna behandlade honom är ett yttrande från samma tid (3 apr. 1751):

»Jag ser, att manufakturkontoret är intet hjälpsammare mot herr kommissarien Salander än mot Alingsås manufakturi, hvilket är be-

---

[1] Stråle, a. a., sid. 274.

klageligt. Det fägnar mig dock, att han finner hjälp och assistence hos sina vänner, men jag måste draga lasten allena»;

och hans uppfattning kulminerar i en motivering till att han ej kommit upp till 1760 års riksdag (odat., omkring 10 okt. 1760):

»Jag ser, att det är ännu lika när i manufakturkontoret; det består allt i löften. Din närvaro torde likväl med trägna påminnelser nu kunna förmå herrarna att ej längre låta oss vara i mistning. När de fråga efter mig, så kom ihåg, hvad vi här taltes vid för (= före) din afresa, att manufakturkontoret är orsaken till mitt uteblifvande från riksdagen, emedan de brustit i deras löfte, så att jag nu är nödsakad att vara här närvarande till att för den varande penningebristen rädda manufakturiet ifrån undergång.»

Alingsåsverket kunde göra anspråk på statsunderstöd, för att deras ledare skulle få tillfälle att ligga vid riksdagen.

Att utförligt dokumentera beroendet af det allmännas hjälp kan knappast anses nödvändigt, så välbekant som den saken är. I det nyss nämnda brefvet om påtryckning på manufakturkontoret genom riksrådet Palmstierna (31 juli 1751) förklarar Alströmer, att »penningarne äro oumgängelige för manufakturiet till utrikes växlars tagande; eljest afstannar manufakturiet i brist af materialier». En annan gång (10 apr. 1751) begäres utan vidare, att kommerskollegium skall betala en växel, som dragits på Alströmer för firman Palm & Hebbe i Smyrna. Ännu större roll spelar under denna tid pantsättningen af råvaror, såväl importerade som utländska, eller fast egendom för lån i banken; det var som bekant till stor del härigenom det stora finanseländet uppkom. Likaledes återkomma ständigt hänvisningarna till de otaliga slagen af premier, som ofta anses otillräckliga; »det vore väl, om vi kunde hafva årlig handel med de 2:ne norske köpmän, men exportationspremierne äro *ej mer än*[1] 20 pct för kläde» (21 nov. 1757). Vid samma tid diskuterade Alströmer en ökning af den fina klädestillverkningen, som kunde tyckas löna sig, eftersom man fick 10 % i tillverkningspremier; »men om färdiga varan, som fordrar 90 % förlag, blir liggande oförsåld, så felar

[1] Kursiv. af mig.

man i uträkningen» — hvarjämte manufakturkontoret saknade medel t. o. m. för de föregående årens premier (29 aug. 1757).

Brefven äro icke tillräckligt regelbundna eller detaljerade att möjliggöra en framställning af Alingsåsverkets finansiering som helhet eller ens af de olika direkta statsunderstödens storlek. Hufvudrollen spela dessa kanske icke i korrespondensen, hvarmed ej skall vara uttaladt någon mening om deras relativa betydelse, kvantitativt sedt, under sista tioårsperioden af Alströmers lefnad. Likväl kan det knappast råda något tvifvel om att de utgjorde ena hufvuddelen af den *varaktiga* finansieringen. Emellertid flöto dessa tillgångar trots alla premier icke lika flitigt som under tidigare år, då öfver 400,000 d. s. m. af landshjälpsmedlen hade tillfallit Alingsåsverket. Nu uteblefvo understöden så pass ofta och så pass länge, att andra inkomstkällor ständigt måste uppletas för att hjälpa öfver åtminstone stundens eviga penningnöd. Något ordnadt kreditväsen fanns knappast, frånsedt »banken» (riksens ständers bank), som ju kastat all ekonomi öfverbord och blifvit en ren understödsinrättning; och enda möjligheten var därför att vända sig till enskilda.

Dessa enskilda begränsade sig under nu ifrågavarande period, såvidt man kan döma af brefven, nästan helt och hållet till Alströmerska släkten själf och dess närmaste anförvanter, Jonas Alströmer, hans andre, tidigt aflidne son August samt dennes principal, blifvande kompanjon och svärfar, Jonas Alströmers ungdomsvän Niclas Sahlgren. Betecknande är exempelvis följande bref (25 aug. 1757):

»Härjämte sänder jag åter en bankotransportsedel på 3,000 daler koppармynt; men August berättar uti sitt sista, att han står i 10,000 daler *silfvermynts*[1] förskott, det jag ej förmodat. Jag vill väl ej annat tro än att med penningarna försiktigt hushållas men grufvar mig för den myckna penningutgiften och vet rättnu ej hvar de (sic) skola tagas, ty jag har nu pantsant (sic) mine Ostindiske aktier för 12,000 daler silfvermynts lån mot 4 p:cto intresse, och hade jag af detta lån lofvat August 10,000 daler silfvermynt, emot samma intresse, till sin handel därnedre; men nu ser jag ingen utväg därtill utan lärer jag få till honom återbetala detta förskott.»

[1] Kursiv. af mig. En d. s. m. som bekant = 3 d. k. m.

I följande bref, fyra dagar senare, meddelar Alströmer, att han tagit ett 4 % lån i Assecurence Compagniet på sina ostindiska aktier, hvilket tydligen är detsamma som redan berörts, och däraf sände till Alingsås 7,000 d. s. m., såsom senare (5 sept.) säges, närmast för afbetalning på den yngre sonens förskott. Här bar alltså Jonas Alströmer, närmast med sin redan välsituerade sons hjälp, en afsevärd del af kreditbördan, och vid ett annat tillfälle finner man August Alströmer försträcka verket 1,800 riksdaler banko, som vid dåvarande kurs kostat 22,387 d. 16 sk. k. m., hvarvid han delvis skall göra sig betald af utdelningen på faderns aktier i Ostindiska kompaniet (2 och 9 febr. 1758). Först 1760 finner man i brefväxlingen den förstnämnda aktieaffären ånyo omtalad. Den 16 februari detta år säger sig Alströmer nämligen vilja lösa ut aktierna, som nu uppges vara belånade för 54,000 daler [kopparmynt], alltså 18,000 daler silfvermynt, med det belopp, som erhållits i banken mot säkerhet af manufakturiets ull; om man sedan ej kan få ut tillverkningspremier i manufakturkontoret, så kunna, menar han, aktierna alltid belånas på nytt.

Samma villighet att »förlägga» manufakturverket med egna tillgångar, när sådana funnos disponibla, möter man äfven eljest hos Alströmer, såsom då han t. ex. af 99,000 daler kopparmynt (33,000 daler silfvermynt), som han fått i bördeskilling för egendomen Kilanda, begagnar 39,000 d. k. m. till att återbetala en af Alingsåsverkets skulder till Sahlgren (24 nov. 1757) och 36,000 d. k. m. för att köpa växlar på Amsterdam till likvid åt manufakturverkets två kommissionärer Berend Roosen i Hamburg och herrar Grill i Amsterdam (1 dec. 1757). Två veckor senare utgjorde Jonas Alströmers sammanlagda förskott 109,415 d. k. m. (= 36,471 $^2/_3$ d. s. m.), alltså mer än hela bördeskillingen (bref dat. 12 dec., skall vara 15 dec.). Gränsen mellan det privata och manufakturverket förefaller sålunda allt annat än klar; men allt tyder på att detta ländt Alströmer till ekonomisk uppoffring i stället för tvärtom.

En betydlig roll som förlagsman spelade sannolikt under sista årtiondet af Alströmers lif den långt rikare Niclas Sahlgren, ehuru brefväxlingen meddelar blott två eller tre fall häraf; att han varit en villig långifvare kan man möj-

ligen sluta af att Jonas Alströmer icke tycks hysa tvifvel om att medlen stå att få.[1] Den 26 september 1756 skrifver Alströmer, att de 5,000 daler silfvermynt, som Patrick fått af Sahlgren, enligt sonens bref nu äro otillräckliga; han ser ingen annan råd än att ånyo anlita Sahlgren för de nya 8,000 d. s. m. som behöfvas. Huruvida detta belopp återbetalats under loppet af följande år, kan man ej se; men på hösten 1757 framträder nödvändigheten att använda Göteborgsvännen ånyo. Patrick Alströmers begäran om 4 à 5,000 d. s. m. gör då (15 sept.) fadern »helt förlägen», och denne ser igen ingen annan utväg än att be Sahlgren försträcka till Lidköpings marknad, hvilket i ett bref dagen därpå preciseras till en önskan att få växlar på Amsterdam på kredit hos Sahlgren, såvida ej sonen August själf kan trassera på Amsterdam för sina utskickade ostindiska varor. Man kan ej säkert veta, hvilkendera vägen som följdes; det förhållandet, att skulden till Sahlgren halfannan månad senare (31 okt.) utgjorde 13,000 d. s. m., d. v. s. samma belopp som hösten året förut, kunde tyda på, att han ej anlitats på nytt, men troligare förefaller, att andra transaktioner ägt rum under året och att han också nu tagits i anspråk. I hvarje fall måste enligt löfte skulden på 13,000 d. s. m. återbetalas ur det som influtit vid Lidköpings marknad, hvarjämte Patrick Alströmer får tillsägelse att insätta ullen i hallmagasinet, för att möjliggöra dess belåning i banken; och Jonas Alströmer själf skall söka få verkets fordringar diskonterade i manufakturkontoret. En vecka senare (7 nov.) heter det emellertid: »Jag ser med bedröfvelse den eländiga inkasseringen som varit uti Lidköpings marknad»; Patrick Alströmer får tillsägelse att skicka Sahlgren så mycket han har, 4 à 5,000 d. s. m. af de influtna medlen, och att sedan vidta de förut angifna åtgärderna. Detta synes dock ej

[1] Däremot visa J. A:s bref till Sahlgren 1729 och 1737 (bland brefven till Niclas Sahlgren i Alströmerska brefsamlingen), att den senare *då* ej i minsta mån understödde Alingsåsverket utan blott var dess kommissionär på rent affärsmässig grund. Landshjälpsmedlen flöto vid den tiden så rikligt, att föga mer behöfdes, trots att J. A. naturligtvis gärna skulle ha sträckt verksamheten ännu längre. 10 okt. 1729 skrifver han till sin vän: »If we had a million at command, I would take him [the tapestry maker] heither, but now I must ställa munnen efter matsäcken and take heither such masters as are most necessary.»

ha blifvit af, ty efter ytterligare ett par veckor (24 nov.) sänder Alströmer, som redan nämnts, hela beloppet 13,000 d. s. m. (= 39,000 d. k. m.) af bördeskillingen för Kilanda till återbetalning af skulden.[1]

Utanför denna trängre krets finner man i brefven blott ett par privata bidrag. Närmast likt en vanlig affärsmässig kredit förefaller ett lån, som Patrick Alströmer i slutet af 1760 tog hos Lefebure i Stockholm på en månad för att betala bröderna Grill i Amsterdam (20,000 d. k. m. = 6,666²/₃ d. s. m., för att remittera 1,000 rdr holl. kurant); men betecknande nog finner man fadern mycket missnöjd med denna transaktion, därför att han ej vet hvarifrån medel skola fås att betala skulden, i hvarje fall ej från Alingsås (17 dec.). Jonas Alströmer befinnes däremot själf ha satt sig i skuld hos en oskyld, ehuru en person tillhörande den kommersiella hatt-kretsen, »syster» Lisa von Plomgren, Thomas Plomgrens dotter och Finlays frånskilda fru, för ett tydligen afsevärdt belopp; samtidigt med det sista bevarade brefvet från honom, den 16 maj 1761, sändas 20,000 d. s. m. i afbetalning på lånet, medan Patrick Alströmer får tillsägelse att öfvertala långifvarinnan att vänta med återstoden tills efter Karlstads marknad.

Emellertid framgår redan af det nu nämnda, att Alingsåsverket dock hade vissa egna, normala inkomstkällor, d. v. s. att åtminstone *någon* försäljning af dess varor förekom. Detta är naturligtvis den viktigaste frågan i afseende på företagets verksamhet, eftersom produktion är så tämligen meningslös utan afsättning; och den förtjänar därför all belysning man kan åstadkomma.

Hufvudrollen spelar i kvantitativt hänseende utan all fråga afsättningen på marknaderna, där också inkasseringarna normalt ägde rum, som regel genom någon af verkets faktorer men i de mest trängande fallen af någon bland cheferna själfva. Försäljningen har efter allt att döma som regel skett direkt genom faktorerna, ehuru exempel fin-

[1] Nyrén säger (a. a., sid. 119): »Om icke August Alströmer af Directeur Sahlgrens rika kassa biträdt mig (sic), hade jag (sic) varit illa däran; och vår löpande räkning gick slutligen öfver 36,000 daler silfvermynt, Alingsåsverket till last». Ehuru Nyréns uppgifter genomgående synas mig böra upptas med reservation, ligger det intet osannolikt i uppgiften, att också August Alströmers bidrag till större eller mindre del härstamma från Sahlgren.

nas dels på återförsäljare i detalj,[1] dels äfven på köpmanshus, som försågo sig på marknaderna,[2] dels möjligen på brukspatroner eller andra enskilda, som i förväg beställt varor att levereras på marknaderna.[3] Den viktigaste marknaden förefaller ha varit Lidköpings, som också låg närmast, men Kristinehamns, Örebro och Karlstads marknader spelade en efter brefven att döma nästan likvärdig roll, medan andra marknader (Jönköpings, Hedemora m. fl.) endast undantagsvis besöktes.

Om hur stora belopp försäljningarna rörde sig på de olika marknaderna, kan man sällan se af brefven; det som omnämnes är i allmänhet inkasseringarna, men de måste antagas i någon mån representera värdet af försäljningarna vid närmast föregående marknad på samma plats, ty kontantförsäljningar synas ha trädt starkt tillbaka.[4] I allmänhet tyckas Alströmers *förhoppningar* på resultaten af inkasseringarna ha varit betydliga, utan att man vet, hvad han grundat dem på; men de blefvo som regel besvikna, och han spar därför ej på bittra omdömen samt tvingas, som vi redan sett, att finna andra utvägar för att täcka de utgifter, som skolat bestridas genom inkasseringarna. De enstaka siffror, som meddelas från inkasseringarna, äro ej egentligen obetydliga. Högst är ett belopp från Örebro marknad 1758: 20,000 plåtar, alltså 40,000 daler silfvermynt, hvarvid Alströmer dock ej vet mer än att vederbörande faktor »säges» ha inkasserat denna summa (6 febr.). Under 1760 tror Patrick Alströmer, att 18,000 d. s. m. skola inkasseras på samma marknad, medan både far och son vänta det dubbla på Kristinehamnsmarknaden (6 febr.), som efter andra bref att döma lofvade ovanligt godt, hvarom mer nedan; 1757

[1] En madam Moberg från Göteborg hade i några år handlat på marknaderna för faktor Smitt men blef stämd af denna anledning, emedan hennes man var underofficer (19 sept. 1757).

[2] Handelsmannen Warlund borde ej få några varor på Örebro marknad, emedan han ännu var skyldig 5,373 d. k. m. på sin förra revers, och rådman Bleumer likaledes intet på Kristinehamns marknad (12 jan. 1758).

[3] Se det nedan sid. 109 återgifna brefvet den 13 febr. 1760. Ett uttryck däri (»desse 2:ne verkets gamle handlande») gör det dock ovisst, om icke äfven den däri berörde brukspatronen var handlande.

[4] »Öfver Fellenii insände förteckning på dem som handlat i Karlstads marknad göres den skäliga anmärkning, att de, som allenast handla för 5, 8 och 15 d. smt, böra ej få credit på så liten summa, som jag af förteckningen ser nu vara skedt» (18 aug. 1757).

hade inkasseringen vid Kristinehamnsmarknaden inbragt 14,000 d. s. m. (11 april), medan försäljningarna inalles vid Karlstads marknad samma år uppgått till 20,000 d. s. m. (21 juli). Vid en marknad på hösten 1760 — utan tvifvel Lidköpings — var inkasseringen däremot blott 9,000 d. s. m. och försäljningen ungefär lika stor, men marknaden uppges också ha varit en af de sämsta på grund af fåtaligt besök (odat., omkr. 24 okt.).[1]

Anledningen till, att Alströmer på detta sätt lät sälja varorna direkt på marknaderna genom verkets egna faktorer i stället för att sälja till köpmännen, ha han och hans vänner uppgifvit olika vid olika tillfällen. Vid 1746/47 års riksdag förklarade Alingsås' direktörer, att verket med stor kostnad måst föra varorna omkring på marknaderna af den anledningen, att köpmännen i Göteborg och annorstädes i västra Sverige ej ville köpa dem, trots att varorna naturligtvis efter direktörernas mening voro fullt jämngoda med de utländska; och bl. a. redan vid 1734 års riksdag hade likartade klagomål framförts af Alingsåsverkets män. Å andra sidan lämnade direktörerna i 1734 års sekreta deputation den öfverraskande upplysningen, att de ännu ej hunnit sätta något pris på varorna (!), hvilket väl stämmer med en förklaring af tre vid detta tillfälle uppkallade kramhandlare i Stockholm, att de ej hade minsta kännedom om hvad som tillverkades i Alingsås och att aldrig något tillbjudits dem därifrån[2].

Obenägenhet att åtminstone *försöka* sälja till köpmännen förefaller här och där framlysa äfven ur yttranden i brefven, hvilka te sig så mycket egendomligare mot bakgrund af den ständiga penningknipan. Här ofvan har i förbigående citerats en förklaring från början af 1758, att två namngifna köpmän intet kunde få köpa, och från 1760 meddelas, att ingen krämare har fått kredit (odat., omkr. 24 okt.). De två namngifna köpmännen voro tröga betalare, och allmänt var de handlandes behof af kredit stort: men den kredit, som måste beviljas vid direkt försäljning till allmänheten, var efter all sannolikhet ännu längre och därjämte osäkrare

[1] Från öfriga marknader nämnas sällan belopp: i Hedemora hade 1751 inkasserats 2,000 daler kopparmynt, sålunda $666\frac{2}{3}$ d. s. m. (27 febr.).

[2] Se om allt detta Stråle, a. a., sid. 185, 188, 283 f.

samt också föremål för ständiga klagomål från Alströmers sida. Ganska karakteristisk är vidare en föreskrift, som Patrick Alströmer får af fadern (29 dec. 1757), att ej utlämna varor till kramhandlarna, tydligen i Alingsås, annat än mot villkor att de ej föra andra yllemanufakturer än verkets.

Vid sidan af sin handel på marknaderna bedref Alingsåsverket redan från början handel i egen bod i Stockholm, den s. k. Alingsåsboden, och dess lager var det som blef föremål för en undersökning från de nyss berörda tre Stockholmsköpmännens sida vid 1734 års riksdag, med mycket graverande resultat i afseende på varornas beskaffenhet och pris.[1] Denna butik tycks i början af 1750-talet ha förestått af en madam Marschal, men Alströmer uttalar ofta sin oro att hon ej sköter sig; blott vid ett tillfälle omtalas, att hon begär varor[2]. Äfven omtalas en faktor Corssar, som i Stockholm har varor för Alingsås under händer.[3]

Likväl vore det en högst betydlig öfverdrift att anse all handel med själfständiga köpmän obefintlig. Redan ofvan ha nämnts två sådana, som öfvertagit Alingsåsvaror, handelsman Warlund i Örebro och rådman Bleumer i Kristinehamn: den förre omtalas vid ett annat tillfälle (13 okt. 1757) såsom gäldenär för nära 2,600 d. s. m. Dessa två äro emellertid långt ifrån de enda. En uppskattad affärsvän synes ha varit firman Abr. Hülphers & Son i Västerås, ehuru det enda omtalade beloppet är obetydligt (2,500 d. k. m.=833 1/3 d. s. m.).[4] Från två andra köpmän, Alexander Weijdling i Linköping och Carl Eckman Hansson i Stockholm, förekomma också bref i Alströmerska brefsamlingen, från resp. 1756 och 1760,[5] och det nedan sid. 109 återgifna brefvet från sistnämnda år nämner två andra som verkets gamla handlande. *En* Stockholmsbutik omtalas också som möjlig afnämare, nämligen »Geistens bod»; till herr Geist kunna

[1] Stråle, a. a., sid. 189 ff.
[2] Bref 27 febr., 13 och 17 apr., 4 maj 1751.
[3] Bref 17 apr. 1751. Sannolikt Carl Corssar, som året förut afgått såsom *manufakturkontorets* faktor (J. A. Almquist, Kommerskollegium etc., Medd. från Sv. Riksarkivet, N. F. 4, Sthlm 1912—15, s. 487).
[4] Bref från J. A. till P. A. 29 sept., 6 okt. 1757; två bref från Hülphers & Son 8 febr. och (25 apr.) 1760 (Bref till Jonas Alströmer, i Alströmerska brefsamlingen).
[5] Bref till Jonas Alströmer.

varorna i nödfall säljas under det åsatta värdet ehuru ej »under deras värde» (4 maj, 26 juni 1751).

Af mindre intresse är afsättningen på utlandet, emedan den möjliggjordes genom stora exportpremier, när den öfver hufvud taget kom till stånd. Redan förut har omtalats, att Alströmer 1757 velat ha regelbunden handel med norska köpmän men ansåg de efter våra begrepp ansenliga exportpremierna på 20 % otillräckliga; och 1760 återkommer han därtill, med de vanliga klagomålen öfver manufakturkontorets njugghet: »Man skulle eljest nu kunna exportera något ansenliget ullna varor af våra tillverkningar både till Norge och flere utrikes orter, emedan den goda beredningen på våra kläden gör dem mycket begärlige» (29 okt.). Äfven på Indien och Kina åsyftades export, genom Ostindiska kompaniet, och den uppnåddes äfven i någon mån.[1] Generalpersedelextrakten från Göteborg upptaga nämligen utförsel genom Ostindiska kompaniet af »perpetuum» (eller »perpet») »af Alingsås fabrik» för åren 1738 och 1743, nämligen resp. 182 st. till 4,004 d. s. m. och 50 st. till 1,219 d. s. m., hvarjämte under följande två årtionden förekomma betydligt större mängder utländskt kläde eller andra tyger — den största posten förekommer år 1753: 49,000 alnar perpetuum till ett värde af 25,140 d. s. m. — utan angifvande af fabrikantens namn.[2] 1757 (30 nov.) uppmanar Jonas Alströmer sonen att söka få afsättning för kläden och några slags tyger, i synnerhet sarger och perpets, när fjärde superkargen Grubb kommer till Alingsås på väg till Göteborg, hvarifrån han skall afgå till Kanton.[3] Alströmer säger sig i sammanhang därmed för några år sedan ha levererat 3 à 400 st. »uti hufvor med Londiska vapnet» — en mystisk beteckning — hvilket möjligen kan visa, att Alingsås hade andel i den nyss omtalade exporten år 1753; enligt de förut meddelade priserna pr st. skulle 350 st. ha motsvarat omkr. 8,000 d. s. m. Huruvida något verkligen såldes 1757, kan man ej se; inga textil-

[1] Jfr: »We have not been wanting to allege the benefit this work has from the [India] Company, which I hope will serve in its place» (J. A. till Sahlgren 30 aug. 1737).

[2] Uppgifterna ur tab. 2 i J. F. Nyström, De svenska ostindiska kompanierna, Göteborg 1883.

[3] En Grubb anges som befälhafvare — alltså ej superkarg — för fartyget Prins Carl, som afgick 3 jan. 1758 (Nyström, a. a., tab. 6)

varor förekomma i generalpersedelextrakten för Ostindiska kompaniet år 1758, men det kan bero på att tygerna synts varit afsedda för Grubbs (hemliga) propriehandel.[1] Tre år senare har August Alströmer anskaffat profkläden från London af den färg och packning som användes för export på Indien och Kina, för att Alingsås skall kunna exportera likadant (13 dec. 1760), men intet är bekant om händelsernas vidare utveckling. Äfven på Ryssland förefaller export åtminstone ha varit åsyftad;[2] men man torde lugnt kunna utgå från, att exporten öfver hufvud spelat ringa roll icke blott absolut utan äfven i förhållande till Alingsås' afsättning som helhet.

En egendomligt undanskymd ställning intogo leveranserna till armén, som man skulle väntat att finna betydliga för en klädesfabrik i besittning af högsta protektion. Så var emellertid efter allt att döma icke fallet. I sekreta handels- och manufakturdeputationen 1747 blef Alströmer tillfrågad, om ej Alingsås tidigare sålt något kläde till regementena; han svarade då nekande med den motiveringen, att verket haft bättre afgång på sina varor[3] — en replik som åtminstone ej vittnar om någon större böjelse för denna utväg. I början af pommerska kriget är Alströmer i ovisshet om verkets förmåga att leverera kommisskläde åt armén och ber sonen lämna besked därom (25 aug. 1757), och 2½ år senare, fortfarande under kriget, ber han Patrick Alströmer under hand höra sig för om möjlighet för dylika leveranser till Krigskollegium (2 febr. 1760). I motsats till dessa svaga ansatser visar Alströmer synnerlig ifver att finna afsättning för exempelvis Alingsås' tobakspipor både bland trupperna i Stralsund och annorstädes (1, 15, 18 aug., 19 sept. 1757 etc.).

---

[1] Jfr Nyréns självbelåtna uppgift (a. a. sid. 120): »Jag utsträckte vår handel ända till Canton i China, genom bodmeri med Ostindiska compagniet».

[2] I samma bref, där A. omtalar Grubbs besök, nämner han, att denne har i sällskap sekreteraren hos svenske ministern i Petersburg, Ekman, som kan berätta om den svenske kommissarien i Moskva C. O. Delphin, »med hvilken jag här mycket haft att syssla angående handel med svenska yllemanufakturvaror; och har jag af härvarande Alingsåsvaror .... med honom (Ekman eller Delphin?) uppskickat något öfver 4,000 d. s. m. värde». Om Delphin se Almquist, a. a., sid. 493.

[3] Stråle, a. a., sid. 285.

En ställning för sig och en som alldeles särskildt är ägnad att klargöra Alingsåsbrukets verkliga beskaffenhet intar den relativt betydande afsättningen i detalj och på beställning från verkets vänner och bekanta. Ingenting är mer aflägset från hvad man väntar af ett »moderverk» för den svenska industrien än att det skulle vara inrättadt på småtillverkningar för den ene och den andre individuelle köparen; hela den nya textilindustri, som vuxit upp i Europa från och med medeltidens två sista århundraden, skilde sig från det gamla handtverket just genom tillverkning i stor skala för marknaden, i motsats till beställningsfabrikation — »Preiswerk» i stället för »Lohnwerk», enligt Büchers bekanta terminologi. Men för Alingsås framträder den handtverksmässiga formen för afsättningen alldeles påtagligt.

Många exempel härpå kunna anföras ur brefsamlingen, och man har knappast intryck, att det är kundernas bekantskap med brefskrifvarna som föranleder att beställningarna omnämnas; det var uppenbart en hufvuduppgift för de två i resp. Alingsås och Stockholm placerade korrespondenterna att tillvarata dessa beställningar. Några fall kunna meddelas, hufvudsakligen i kronologisk ordning; de äro obestridligen ganska belysande och sakna ej heller ett visst pikanteri.

»Hälsa syster Anders Plomgren och låt henne veta, att det gröna Camlottet, som hon begärt till ridkläder, är beställdt, men fråga där jämte, huru många alnar hon behöfver, att *styckorne där efter kunna inrättas*»[1] (16 mars 1751). Kort efteråt (14 sept. s. å.) åstundar också en fru Boisman grönt kamlott. Den 17 aug. s. å. *beställer* grefvinnan Hårleman bomullsbarnstrumpor. Med anledning af Fredrik I:s död skola »systrarna i familjen» tillfrågas, om de behöfva sorgband (13 apr. 1751). Silkesstrumpor åt »lilla syster Anna Lovisa Clason och lilla syster Carolina Plomgren» skola göras färdiga, *så snart mått fås* (9 o. 12 dec. 1752). Fjorton dagar senare (26 dec.) befinnes det, att gesällen, som väft lilla Anna Lovisas strumpor — barnet kallas nu Psilanderhielm efter sin styffader — icke varit nog ackurat att rätta sig efter det honom uppgifne måttet utan gjort dem allt för

[1] Kursiv. af mig.

vida, så att syster Anna Lovisa omöjligen kan nyttja dem»; »olyckan är utom dess, att de färdiga strumpornas längd icke är proportionerad efter vidden, ty hade så varit, hade jag kunnat uppskicka dem, att brukas af syster Psilanderhielm själf, men till dubbel harm äro de icke eller därtill tjänlige». Carl Gustaf Tessin *beställer* ett dussin fina hvita linnehandskar, som skola tillverkas vid strumpväfveriet (11 apr. 1757),[1] kort efteråt (23 maj) 4 st. »blanelbetz» för sitt tjänstfolk på Åkerö och något senare (5 aug.) 4 à 5 st. »filtar eller blanqvetz». Riksrådet Lagerberg påminner om beställdt livrékläde, och Jonas Alströmer behöfver själf ekipering åt sina betjänter, medan grefvinnan Palmstierna skall ha en bård (12 sept. 1757).

När man betänker, att detta »moderverk» för textilindustrien i Sverige år 1746 sysselsatte sammanlagdt 875 personer, hvaraf icke mindre än 43 enbart vid de sammanlagdt två väfstolarna i det fina klädesväfveriet, samt att arbetarantalet, inberäknadt spinnerskorna på landsbygden, omkring år 1760 stigit till omkr. 1,500,[2] så framträder tydligt disproportionen mellan uppoffringen och dess frukter. Det är alltså ej på grund af att alltsammans var så smått som afsättningarna togo denna delvis nästan groteskt småaktiga form; tvärtom var Alingsås i arbetarantal jämförligt med de största nutida svenska textilfabrikerna. Alingsåsverket innehöll visserligen en sådan mängd olikartade anläggningar, ej blott för olika grenar af textilindustrien, utan äfven för tobakstillverkning, metallindustri etc., att man knappast kan finna någon fullt användbar parallell i nutiden. Men om man håller sig till arbetarantalet för de rent textila fabriksanläggningarna 1760, som var minst 1025, så ger det en föreställning om deras storleksgrad i jämförelse med nutida förhållanden, då man nämner, att vårt land år 1913 inom ullspinneriernas och ylleväfveriernas område ägde summa *tre* arbetsställen med 500—1,000 arbetare och *intet* med öfver 1,000 arbetare samt att inom textilindustriens

[1] 1 aug. 1757 skrifver Alströmer: »Jag fruktar, att handskarne ej lära vinna mycken pris hos H. Exc., emedan efter mitt tycke därvid ej är iakttagit hvad som vederbort, efter de äro väfde på en gröfre stol än själfva garnet fordrat.»

[2] Stråle, a. a., sid. 282, 298.

hela område förekomma endast *tre* arbetsställen med öfver 1,000 arbetare: Norrköpings bomullsväfveri, Gamlestadens fabriker och Krokslätts fabriker.[1]

Om man efter denna sammanställning af brefvens bidrag till olika sidor af Alingsåsverkets affärsdrift söker mer allmänna uttalanden om läget, så har man ingen svårighet att finna dem; och de gå med rent enstaka undantag — hvarom mer nedan — i starkt pessimistisk riktning. Den ekonomiske historieforskaren måste visserligen mer än de flesta forskare ständigt ha för ögonen de visa orden: »Hvar plåga har sitt skri för sig, blott hälsan tiger still»; men klagomålen afse icke i detta fall såsom i flertalet andra att vinna några fördelar och äro dessutom så pass förödmjukande för den stolthet hvarmed Alströmer betraktade sitt verk, att man nog i hufvudsak kan tillmäta dem vitsord.

Betecknande äro uttalandena från 1757, särskildt det första af följande: »Jag ser hvad skäl du andrager, att *aldrig penningar bottna för det verket*,[2] de äro tydelige och bevislige nog, *där allt häfves in och litet kommer däruturr*»[2] (14 apr.). Alströmers åtgärd häremot är emellertid ej mer ägnad att afhjälpa olägenheten än alla Alingsåsverkets föregående metoder varit, ty han fortsätter: »Att en så ansenlig kvantitet tobakspipor stå där oförsålda som ett dödt kapital, det är skada; man måste göra bästa usage däraf man kan och *continuera tillverkningen;*[2] därmed måste man vara omtänkt att uppfylla de ställen, hvarest de ärna anlägga pipebruk.» Att den ständiga disproportionen mellan produktion och afsättning borde föranleda inskränkning och koncentration af driften var sålunda trots allt icke hans mening. Men två månader senare är nöden så stor, att Alströmer sätter i fråga hvad han minst af allt önskar: »[Det] är bättre att *indraga en del af verket än att ständigt sticka in kapital och ej få något igen*»[2] (20 juni); och längre fram på året (3 okt.) stryker han ånyo under det betänkligaste i läget, nämligen den stora mängden osålda varor. Som redan förut nämnts, var det särskildt de utländska remissorna, som vållade bekymmer, sannolikt framför allt därför att man där

[1] Sveriges officiella statistik. Industri 1913 (Sthlm 1915), sid. 57 f., 138 f.
[2] Kurs. af mig.

ej kunde dra sig fram med uppskof och prolongationer; och de framkallade därför ständigt förnyade suckar om omöjligheten att skaffa medel.

Det kan ej vara något tvifvel om att afsättningens aldrig öfvervunna svårigheter spelade hufvudrollen i denna ständiga penningnöd; men man kan dock ej sluta ögonen för tillvaron af äfven en annan, af Stråle icke berörd men från verkets synpunkt långt mer legitim anledning, nämligen de oefterrättliga *betalningsförhållandena* i Sverige. En mycket stor del af brefven upptas af klagomål öfver svårigheten att drifva in fordringar för redan sålda varor, icke öfver försäljningssvårigheterna själfva. Betecknande är exempelvis följande bref (21 nov. 1757):[1]

»Af de insände förteckningarne på debitorer till manufakturiet så ser jag, att de äro nog ansenlige och som nogsamt visa, hvarföre penningar aldrig bottna vid det verket; och om ingen annan metod tages till inkassering än härtills skett, så ser jag ingen undanflykt från undergång; ty det är ej möjeligt att därmed kunna uthärda. Vår ombudsman måste mer röra sig därvid, och måste det blifva hans förnämsta syssla med inkasseringarne, änskönt att man jämte honom skulle bestå en (sic) substitut.»

Om man vill komma orsaken till den genomgående rotlösa karaktären hos Alingsåsverken på spåren, är det emellertid ej tillräckligt att framhålla den allmänt dåliga afsättningen eller än mindre betalningssystementa brister. Vissa tecken tyda på, att det, åtminstone så länge det allmänna prohibitivsystemet mot utländska varor hölls uppe, verkligen *fanns* möjlighet till lönande afsättning för vissa af Alingsåsverkets produkter men att just dessa fabrikat icke intresserade Alströmer; och om denna, visserligen i någon mån hypotetiska slutsats är riktig, blir anläggningens grundfel särskildt klart. För florettband, spanska kläden, »etaminer», »satiner», »sarger», »perpets», »camlotter» och oräkneliga andra mer eller mindre högkvalificerade varor hade Alströmer otvifvelaktigt intresse; men utom att afsättningsmöjligheterna för dem inom Sverige aldrig kunde ha motiverat en anläggning af Alingsåsverkets omfång, måste det ha varit uteslutet, att

[1] Ett typiskt bref från en försumlig betalare, köpmannen Alexander Weijdling i Linköping, finns i Alströmerska brefsamlingen bland brefven till J. A.

den samling in- och utländska arbetare från alla håll och kanter, som Alströmer åstadkommit utan att kunna eller vilja personligen leda arbetet, inom öfverskådlig framtid varit i stånd att skapa en på dessa områden konkurrensduglig industri — alldeles oafsedt hvad som skulle varit vunnet, om så hade skett. Däremot var läget bevisligen ett annat i afseende på de *grofva klädena*, som rönte efterfrågan från de breda lagrens sida och äfven kunde tjäna arméns behof; särskildt för år 1760 kunna afsättningsmöjligheterna för dessa varor bevisas men samtidigt äfven Alingsåsverkets oförmåga att då tillgodose de kraf som framträdde.

Två bref äro härvid särskildt belysande. Det ena, från Jonas Alströmer till sonen den 13 febr. 1760, lydde i hithörande delar[1]:

»*Här är nu mycket rop och efterfrågan efter varor.* 2:ne betjänter, en från brukspatron Schagerström i Kristinehamn och den andra från Fahlroth i Örebro, hafva nu varit här och aflagt för sig varor, som formannen Walh tager med sig till Kristinehamn. Fahlroths betjänt hade ärnat ordonnera sina varor att gå till Örebro, men jag gaf contraordres, att Walh skulle taga dem med sig att lämna till faktor Fellenius i Kristinehamn, som sedan har att aflämna dem där till Fahlroth, *på det något varor måtte ditkomma och ej blifva brist därå i marknaden.* Formannen lärer således få ganska litet med sig af hvad Fellenius requirerat, emedan *här ej är nog tillgång* och man ej kunnat neka dessa 2:ne verkets gamle handlande. Så mycket möjligen ske kan skall han likväl få, hvartill jag gifvit ordres att göra all anstalt.

Åtskilliga andra hafva äfven erbudit sig att *emot varor strax lämna contant.*

Det är ganska beklageligit, att *här ej nu är nog tillgång på grofva varor.* Sedan nu vintern snart går till ända och valken får komma i full gång, så hoppas jag, att tillverkningarna skall (sic) ske med mera eftertryck och skyndsamhet.»

Hur pass litet tillfällig den situation var, som framgår af detta bref, och hur oefterrättliga Alingsåsverkets affärsmetoder voro äfven gent emot afnämarna, synes framgå af ett annat bref, från köpmannen Carl Eckman Hansson, dat. Stockholm 7 aug. 1760,[2] hvari det heter[1]:

---

[1] Kursiv. af mig.
[2] Bland bref till J. A. i Alströmerska brefsamlingen.

»*Förledit år* den 13 december hade jag den äran att uppvakta Herr Commerce-Rådet med min skrifvelse, hvarutinnan jag i ödmjukhet anhålde (sic) att få de *året förut* begärte *grofva klädena;* hvarpå jag fick svar genom Herr Commerce-Rådets käre Herr Son, det *ingen tillgång vore på dem*, men lofvades längre fram. Som jag nu *till Västerås m[ar]k[nad] hafver grofva kläden ganska nödige*, så beder jag Herr Commerce-Rådet ödmjukast, det Herr Commerce-Rådet täckes vara så obligent (sic) och hjälpa mig med kläden efter inneliggande memorial. Jag förlitar mig på Herr Commerce-Rådets godhet och har äran . . .»

Den till brefvet bifogade rekvisitionen omfattar 36 st. schlesierkläden och 30 st. fyrlodskläden, båda i olika färger. Den ödmjuka tonen i brefvet synes visa, hur starkt behofvet af dessa grofva kläden verkligen var, men innehållet visar också, åtminstone om man får antaga att afsändaren användt rätta tidsbeteckningar, att han fått vänta sedan 1758, alltså i detta fall öfver ett och ett halft år, på sina kläden. Det är ej gärna möjligt att häraf sluta annat än att Alströmer icke brydde sig mycket om denna gren af verksamheten, den enda som fyllde ett verkligt behof inom landet, och att han, trots enstaka missmodiga yttranden, ej ville offra nämnvärdt af sina otaliga rotlösa produktionsgrenar för att drifva upp det grofva klädesväfveriet. Hvad som förut nämnts om hans likgiltighet för leveranser af kommisskläde till armén pekar i samma riktning.

Det var därför föga att undra på att, ehuru Alströmers allra sista år verkligen synes visa en ljusning beträffande afsättningen af verkets produkter, Alingsås manufakturverk förlorade all nämnvärd betydelse, i samma stund det fyrtioåriga, i vår industriella historia enastående understödssystemet upphörde med de yngre mössornas seger vid 1765/66 års riksdag, och att äfven de indirekta verkningarna af Alströmers insats blefvo högst obetydliga. Just det grofva klädesväfveriet var i Sverige långt äldre än Alingsåsverket — kanske var detta en medverkande orsak till att Alströmer intresserade sig så litet därför — och det lefde kvar i Stockholm och Norrköping, på det senare stället intill våra dagar. Alingsås sjönk tillbaka i sin forna obemärkthet; och då en ny textilindustri på 1830-talet blomstrade upp ej långt därifrån, nämligen Sven Eriksons skapelse bomullsindustrien i

Rydboholm och Boråstrakten öfver hufvud, anknöt den helt och hållet till den gamla hemslöjden i de »sju häradena», som varit en bidragande orsak äfven till att Alströmers anläggning förlades till Alingsås. Den lifskraftiga, utan understöd tillkomna nyskapelsen rönte alltså ingen påvislig inverkan från de med så stora uppoffringar uppammade Frihetstidsmanufakturerna. Den enda reservation, som möjligen kan behöfvas i afseende på detta omdöme är; att bomullsspinneri och bomullsväfveri, som synas ha införts i Sverige genom Alingsåsverket[1], ehuru de där spelade en mycket underordnad roll, kunna tänkas ha gifvit upphof till en hemslöjd i bomull, som i sin ordning banat väg för Boråsindustrien. Något nämnvärdt därutöfver torde man svårligen kunna räkna Alingsås manufakturverk till förtjänst inom vår industriella utveckling.

Om man efter denna exposé af de bidrag till Alingsåsverkets historia, som den Alströmerska brefsamlingen kan lämna, gör sig frågan, i hvad mån bilden härigenom ändras från den som framgår af Stråles fortfarande lika grundläggande arbete, så torde svaret kunna sammanfattas på följande sätt. Under sista årtiondet af Alströmers lif var hans anläggning äfven i ekonomiskt hänseende mer *verklig* än man skulle ha antagit på grundval af det tidigare kända materialet. Företaget stod i förbindelse med afnämare såväl på marknaderna som i den trängre kretsen af personliga vänner och bekanta och inriktade sig åtminstone ej uteslutande på att rent tekniskt framställa varor, som sedan utan saknad lämnades i lagerlokalerna; man kände bristen på tillräcklig afsättning som ett ständigt gnagande bekymmer och var i någon mån medveten om den ekonomiskt ohållbara grund, hvarpå verket byggde. Men någon sträfvan att rädda denna ohållbara ställning genom åtgärder, som åtminstone borde ha försökts, kan icke upptäckas; och allt igenom framträder nästan groteskt disproportionen mellan å ena sidan den ställning Alingsåsverket intog i allmänna föreställningssättet och hvarpå det grundade sina anspråk att understödjas ungefär lika rikligt som hela den öfriga industrien tillsammantagen,

[1] Jfr Text- och beklädnadsindustrien, specialundersökning av Kommerskollegium (Sveriges officiella statistik, Industri och bergshantering, Sthlm 1914), sid. 103.

och å andra sidan dess efter allt att döma ännu efter 35 års tillvaro alldeles underordnade betydelse i Sveriges folkhushållning.

Stråle[1] citerar ett yttrande af rådman Sorbon år 1766, att Jonas Alströmer endast i början haft fullt allvar med Alingsåsverket, och anser att det innebär blott en half sanning. T. o. m. detta halfva instämmande är för mycket. Brefven synas oförtydbart visa, att manufakturverket ej blott förblef *ett* hufvudintresse för Alströmer utan till det sista rent af var hufvudintresset såsom sådant och kanske t. o. m. mer på gamla dagar än tidigare, då de politiska syftena med verket kunna ha spelat större roll, därför att ständernas bidrag voro långt större. Han kämpade faktiskt med oafbrutna penningbekymmer och många andra bekymmer för att hålla sitt verk ofvan vattnet. Men däremot kan man, om man vill, finna förklaringen till det hela i Stråles eget yttrande, att naturen ej ämnat Alströmer till industriidkare. Tonvikten bör emellertid då icke läggas på industriledarens tekniska funktion; ty Alströmers intresse för den delen af uppgiften utan tanke på annat — hans ifver att få i gång så många och märkvärdiga produktionsgrenar som möjligt — var just hvad som vållade hela olyckan. Där han saknade begåfning eller intresse var i afseende på industriledarens ekonomiska funktion eller, som nationalekonomen skulle säga, företagarfunktion, d. v. s. uppgiften att sörja för en sådan riktning på den industriella verksamheten, som bäst tillgodoser folkets behof. En dylik synpunkt var Alströmer alldeles främmande och ej blott honom utan hela den riktning han tillhörde; därför har så mycket af hvad som tänktes, arbetades och offrades af den tidens människor på det industriella området gått spårlöst förbi. I dessa försök ligger dessutom alldeles för mycket af fåfänga och ytlighet, af lust att kunna visa och genast visa underbara resultat på alla möjliga områden — här framträder bristen naturligtvis lika mycket i tekniskt som i ekonomiskt hänseende, äfven frånsedt att de teknologiska förutsättningarna för en verklig utveckling af tekniken saknades — för att resultaten skulle ha kunnat bli beståndande.

[1] A. a., sid. 309.

Till sist skall endast betonas, att de här framställda slutsatserna bygga på ett material, som har många luckor, ja i hufvudsak är begränsadt till tre skilda år, och att det därför fortfarande är fullt möjligt, att nya bidrag ytterligare kunna ändra totalbilden.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Filip Reinhardt von Solms och Gustaf Adolf före Leipzigkonventet.

Till Leipzigkonventets förhistoria.

Vid Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland härskade mellan Sverige och den ledande protestantiska staten där, Kur-Sachsen, misstroende och kyla. Alla den svenske konungens försök att pressa Johan Georg till ett partitagande för Sveriges radikalt protestantiska politik hade endast, åtminstone för de mera invigda, blottat den oöfverkomliga motsatsen i afsikter.[1] Det var i verkligheten en hemlig kraftmätning, man höll på att glida in i. Johan Georg gick i vägen för den svenska diplomatien, hvarhelst den sökte anknytning bland trosförvanterna i riket. Episoder från Sadlers besök i Dresden på nyåret drogos fram för att diskreditera konungens afsikter. Sachsens tjänster ville man nog taga i anspråk, hette det, men ändamålet fick man ingen klarhet om. Gustaf Adolfs företag kunde till slut lika väl vara till skada som till gagn för den tyska friheten.[2] Gustaf Adolf åter hade ännu ej börjat fullfölja organisationsplaner, som gjorde det nödvändigt att undanskjuta Johan Georg från hans ledande ställning bland protestanterna. Det finns därför ingen anledning att betvifla, att han gärna hade samverkat med honom, om han kunnat vinna honom för sina planer. Han gaf också ett bevis för att han ej uppgifvit alla dylika förhoppningar, då han vid Falckenbergs afresa till Magdeburg ackrediterade denne äfven hos Johan Georg.[3] Men han kunde dock ej undertrycka en allvarlig misstämning öfver Sachsens afvisande hållning och dess försök att korsa hans afsikter. Från hans sida sades det (och icke utan skäl), att kurfursten endast dragit sig mer och mer undan, då han sökt närma sig honom; han visste nu intet mer att

[1] Jfr en uppsats om Filip Sadlers beskickning 1629—30, som kommer att inflyta i ett följande häfte af denna tidskrift.

[2] Yttrandena från Lohausens relation till Adolf Fredrik af Mecklenburg 31 aug. 1630 om sin beskickning till Johan Georg samt Heusner von Wanderslebens uttalanden i Lybeck vid samma tidpunkt. Se vidare B. Boëthius, Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna 1630—1632, Uppsala 1912, s. 35—37.

[3] G. Droysen, Schriftstücke von Gustaf Adolf, Sthlm 1877, s. 14.

göra.[1] Grubbe torde nog komma sanningen nära, då han säger, att förbindelsen mellan Sverige och Kur-Sachsen (samt Brandenburg) var så godt som afstannad och att Gustaf Adolf hoppades mer af öfriga protestanter (N:o 3) — ett förebud alltså till den isoleringspolitik, som systematiskt utvecklad framträder i »Norma futurarum actionum» och så framgångsrikt realiseras efter Breitenfeld.[2]

Det fanns emellertid starka skäl, som gjorde det önskvärdt för både Sverige och Kur-Sachsen att åtminstone utåt söka dölja den klyfta, som höll på att vidga sig dem emellan. Blottades söndringen inom det protestantiska lägret, måste katolikernas mod växa och därigenom bl. a. Johan Georgs demonstrationspolitik bli utsiktslös. Och vidare var stämningen bland de tyska protestanterna sådan, att följderna af en brytning mellan de båda ledande makterna, Sverige och Sachsen, för den enas och den andras afsikter knappast kunde fullt öfverblickas. Olika schatteringar funnos naturligtvis i mängd, men ständigt återkommande är dock — jämte fruktan att komprometttera sig, innan man sett, att Gustaf Adolf skulle lyckas — å ena sidan förhoppningen, att Sveriges ingripande ändtligen skulle omkasta maktförhållandena i riket, å den andra farhågor för dess afsikter, som manade att vid partitagandet för Sverige söka stöd och ökad motståndskraft i en allmän sammanslutning under Johan Georgs ledning. Så blef denne föremål för oupphörliga eggelser och uppmaningar, från sina trosförvanters sida, mest naturligtvis fran dem, som af en eller annan anledning stodo färdiga att göra ett med Gustaf Adolf.

Genom Wittichs och Strucks forskningar veta vi nu, att så var förhållandet med Wilhelm och Bernhard af Sachsen-Weimar och den med dem nära förbundne landtgrefve Wilhelm af Hessen-Kassel. Dessa furstars förbindelser med Sverige gingo tillbaka till hofmarskalken Dietrich von Falckenbergs värfningar i Holland 1629—30, då denne personligen sammanträffade med hertig Bernhard och den hessiske statsmannen Herman Wolf. Med den sistnämnde — liksom med landtgrefve Wilhelm — öppnade Falckenberg korrespondens omedelbart efter sin ankomst till Tyskland och sammanträffade därjämte med Wolf i oktober, då denne var på väg till Gustaf Adolf.[3] Det var trådar, som direkt ledde fram till den svenska diplomatiens första stora resultat i det inre Tyskland, den hessiska »eventualkonfederationen» i nov. 1630. Från den hessisk-weimarska kretsen gjordes nu stora ansträngningar att bana väg för ett närmande mellan Sverige och Kur-Sachsen på grundvalen af Gustaf Adolfs politik. Struck omtalar upprepade försök af de weimarska bröderna, understödda af landtgrefven, att påverka kurfursten i denna riktning (1630 på nyåret, i april — genom den nedannämnde Heusner von Wandersleben

[1] Beéthius, anf. arb., s. 34.

[2] I samma riktning gick Oxenstiernas råd vid årsskiftet 1630—31, ibid. s. 7. Jfr äfven Arkiv till upplysning af de svenska krigens och krigsinrättningarnas historia, I, s. 712.

[3] K. Wittich, Dietrich von Falckenberg, Magdeburg 1892, s. 307 f.

— samt i juli, sept. och okt.[1]); på ett liknande försök hos Gustaf Adolf hänsyftas i här aftryckta akter och en redogörelse för detta blir därför af nöden. Under senare hälften af augusti hade Falckenberg kommit till Lybeck. Där sammanträffade han och Sveriges öfriga representanter med det mycket anlitade weimarska kammarrådet Heusner von Wandersleben, som då befann sig på återväg från en resa till Haag i Johan Georgs ärender. Denne gjorde sig till tolk för det missnöje, kurfursten lät påskina öfver Gustaf Adolfs föregifna obenägenhet att inlåta sig i förbindelser med Sachsen. Lifligt intresserad som han var för protestanternas gemensamma anslutning till Sverige och öfvertygad om Johan Georgs uppriktighet, föreslog han nu, att utom Falckenberg äfven Wilhelm af Weimar skulle få i uppdrag att påverka kurfursten. Gustaf Adolf gick beredvilligt in härpå. Ett kreditiv för hertigen utfärdades 14 sept. och sändes till Falckenberg för vidare befordran; samtidigt fällde konungen yttranden om Sachsen, uppenbarligen afseende att ge stöd åt de oinvigdas öfvertygelse, att Johan Georg och Gustaf Adolf i grund och botten fullföljde samma mål.[2] De anbud, hofmarskalken och hertigen sålunda fått i uppdrag att framföra, nådde kurfursten i medlet af nov.; Falckenberg, som ej kunde lämna Magdeburg, ej heller visste, om ej Johan Georg skulle finna ett besök af honom i Dresden alltför komprometterande, sände i sitt ställe Wandersleben,[3] medan hertig Wilhelm personligen torde ha fullgjort sitt värf.[4] Det förslag, som gjordes Johan Georg, är i hög grad märkligt. Det innebar en uppfordran att sätta sig i spetsen för Tysklands protestanter och med deras och egna resurser uppsätta en armé, lika stark som Sveriges, ett erkännande alltså in amplissima forma af Sachsens anspråk på att vara den tyska protestantismens ledare; härtill lades ett löfte, att alla Sveriges dittillsvarande och blifvande ockupationer, alltså äfven Pommern, vid ett kommande fredsslut skulle restitueras.[5] Att ett dylikt anbud var alltför stridande mot hela andan af kurfurstens politik för att ens utöfva någon inverkan på denna, behöfver ej utvecklas. Och det intryck, de svenska förslagen kunde väntas göra på handlingslustigare trosförvanter, sökte han i sin mån neutralisera genom att förtiga och undertrycka dem (N:o 5).

[1] W. Struck, Das Bündniss Wilhelms von Weimar mit Gustav Adolf. Stralsund 1895, s. 23, 24, 48, 49, 51.

[2] Boëthius, anf. arb., s. 36; kreditivet hos Droysen, Schriftstücke, s. 15.

[3] Wittich, anf. arb., s. 313. Jag är i tillfälle att meddela det bref från Falckenberg till Johan Georg, som Wandersleben medförde, tyvärr dock blott efter ett koncept (afskrift?), som saknar datum (N:o 2).

[4] Falckenberg använde Wandersleben såsom mellanhand, äfven då det gällde att delge hertig Wilhelm det denne tilltänkta uppdraget. Se de belysande referaten af Falckenbergs bref till Wandersleben och till hertigen 10 nov. (med Falckenbergs kreditiv till hertigen och dennes eget till Johan Georg) samt Wanderslebens bref till hertig Wilhelm 14 nov., Wittich, anf. arb., s. 314 f.

[5] Ibid., s. 313.

Johan Georg hade emellertid gått sin utstakade väg fram. I augusti hade han genom en demonstration i största stil, ett skarpt bref till kejsaren, hvari han ställde sammankallandet af ett evangeliskt konvent i utsikt, sökt stämma katolikerna till eftergift och hålla sina otåligare trosförvanter tillbaka från hvarje förhastad anslutning till Sverige. Till hans förbittring blef emellertid denna framstöt parerad genom det på kurfurstedagen i Regensburg afgifna löftet om en kompositionsdag; hvad som icke minst synes ha förstämt honom var, att det var hans egna trosförvanters okloka ifver, som gifvit katolikerna tillfälle härtill (N:o 5).[1] Ville han ej se hela sin demonstration rinna ut i sanden, återstod efter detta för honom knappast något annat än att göra allvar af hotet om konventets sammankallande, och trots starkt motstånd från sina rådgifvares sida bestämde han sig för detta steg under en konferens i Annaburg (11—14 dec.) med brandenburgska råd, hvilka uppbjödo all sin förmåga för att drifva honom framåt. Härmed är det sammanhang nådt, däri de här publicerade aktstyckena N:ris 1 och 3—6 höra hemma.

Bland de många tyskar i olika ställning, som med förhoppningar för protestantismens eller egen räkning hälsade den svenske konungens företag, voro äfven Filip Reinhardt von Solms och Kristoffer Karl von Brandenstein. Den förre förtjänar, ehuru föga beaktad, att räknas till den stora brytningens intressantare personligheter bland dem, som ej nådde upp i främsta ledet. Tillhörande en riksgreflig ätt med rätt vidsträckta besittningar i västra Tyskland, särskildt Wetterau, synes han själf af ett par brefs dateringsort att döma ha haft sitt residens i det Solmska slottet Butzbach i nuvarande Hessen. Verksamhetsbegär eller behof att vinna en förbättrad ställning dref honom ut i det stora kriget. Han fick (11 mars 1626) anställning som öfverste hos Kristian IV och försvarade med utmärkelse Wolfenbüttel mot Pappenheim; isolerad från den danska arméen måste han dock kapitulera mot fritt aftåg. I Danmark blef han därpå krigsrådspresident men tog tillika (i mars 1628) svensk tjänst, erhöll geheimeråds titel och månatligt underhåll samt skref under den närmaste tiden talrika bref till Gustaf Adolf om de danska förhållandena; det framgår äfven otvetydigt, att han var missnöjd med sin ställning hos Kristian IV. Under den närmast följande tiden försvinner han men dyker ånyo upp, då det blir

[1] Jfr till det föregående Struck, anf. arb., s. 42 f., 52 f. Hvem som föranledt detta protestanternas steg, är ej utredt (se Otto Heyne, Der Kurfürstentag zu Regensburg von 1630, Berlin 1866, s. 169 anm.). Då den i N:o 5 som förslagets upphofsman omtalade D:r Wolf ej kan vara det hessenkasselska rådet Herman Wolf, hvilken just då i svenska högkvarteret slutförde underhandlingarna om »eventualkonfederationen», torde man kunna taga för gifvet, att den åsyftade är den hessen-darmstadtska kanslern Anton Wolf, författaren till det ofta omtalade fredsförslag (Struck, anf. arb., s. 54), som skulle utgöra ett af kompositionsdagens öfverläggningsämnen. Man skulle alltså i Dresden ha uppfattat förslaget som ett drag af den darmstadtska politiken.

allvar med Gustaf Adolfs tyska krig. Han var öfverste för ett regemente, användes i synnerligen maktpåliggande diplomatiska uppdrag och utsågs af Gustaf Adolf till president i det sydvästtyska »consilium formatum». En man af mera oklara förhållanden var Brandenstein.[1] I kejserlig tjänst hade han uppnått riksgreflig värdighet; därefter blef han sachsiskt geheimeråd men sökte sig öfver till det svenska lägret, då segern började luta åt denna sida. I september 1632 bär han titlarna geheimeråd och kammarpresident. Icke långt därefter sändes han till Dresden med uppdrag, som framför allt fäst uppmärksamheten vid hans namn.[2] Hans finansiella intressen torde dock ha öfvervägt hans diplomatiska. De tjänster, han i detta afseende erbjöd Gustaf Adolf, synas ha bestått i att med ockuperade områden, särskildt då kyrkogods, som hypotek uppbringa penningar. Redan 4 okt. 1632 utfärdar Gustaf Adolf en dylik fullmakt för honom. 3 nov. erhåller han som »grosschatzmeister» ledningen af hela det svenska uppbördsväsendet i Tyskland, ett uppdrag, som Oxenstierna förnyade 25 jan. 1633;[3] i »consilium formatum» blef han Solms' kollega. Under förra hälften af året 1633 kulminera hans spekulationer, i det han af Oxenstierna för den svindlande summan af 1,400,000 riksdaler tillhandlade sig staden och biskopsdömet Konstanz med Reichenau, stiften Magdeburg och Halberstadt jämte staden Magdeburg och grefskapet Aschersleben, stiften Eichstädt och Augsburg med abbotsdömet S:t Ulrik, markgrefskapet Burgau med underlydande, Marquart Fuggers hus och trädgård tillika med platsen »zu St. Jakob» i Augsburg samt herrskapen Gronsfeld, Waldascha och Homburg[4] — ett engagement, som Sverige i hvarje fall saknade makt att realisera och som Oxenstierna också drog sig tillbaka från, trots att Brandenstein gifvetvis gjort honom stora finansiella tjänster. Senare var Brandenstein djupt inne i förhandlingarna mellan Sverige, Sachsen och kejsaren men råkade 1637 i fångenskap, däri han kvarhölls till sin död 1640.

Det skulle ej sakna intresse att kunna klarlägga Solms' och Brandensteins förhållande till hvarandra och till Gustaf Adolf 1629—30, men källorna lämna oss här så godt som alldeles i sticket. Om Brandenstein känner man vid denna tidpunkt egentligen intet; af Solms finnes åtminstone en breflapp, dat. 14 apr. 1630 (N:o 1), hvars dunkla antydningar väl i mycket äro otillgängliga för oss men som man dock kan afvinna ett och annat af värde.[5] Å ena

[1] Se biografi af Helbig i Archiv f. d. sächs. Geschichte 1876, NF B. 12, där dock hans verksamhet i svensk tjänst föga uppmärksammas.

[2] Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia, I, N:o 480.

[3] Afskrift tillhörig Vitterh. hist. och antiqv. ak., RA.

[4] Urkunderna, dat. 18 jan. och 28 apr. 1633, dels i Tyskland och tyska kriget, dels (i renskrift) bland Axel Oxenstiernas koncept, RA. Se vidare P. Sondén: artikeln Brandenstein i Nordisk familjebok.

[5] Det skulle föra på sidan om den egentliga uppgiften att här söka utreda grefvarna af Löwensteins närmande till Gustaf Adolf, vid hvilket ju Solms äfven synes ha gjort sig till mellanhand.

sidan är det uppenbart, att Solms står i nära förbindelse med svenskarna,[1] å den andra, att han funnit anknytning till den ofvan omtalade weimar-hessiska gruppen: han hade åtagit sig att tjäna som mellanhand mellan landtgrefven och svenskarna och arbetade energiskt på att drifva landtgrefven öfver till dessa.[2] Därmed är också hans ställning karakteriserad. Utpräglad anhängare af Gustaf Adolf, delar han dock sina landsmäns allmänna längtan efter en tysk-protestantisk sammanslutning, stark nog att ha ryggrad äfven mot denne. För bedömandet af Brandensteins politiska ståndpunkt erbjuder hans här meddelade bref till Solms (N:o 5[3]) goda utgångspunkter. Han tillhör samma allmänna riktning som denne, arbetar alltså för Sachsens anslutning till Sverige. Någon verklig inblick i ställningen har han trots sin ställning vid Dresdenhofvet ej förstått att skaffa sig. Han låter fullständigt öfvertyga sig af sin herres demonstrationer; kort före konferensen i Annaburg ter sig ställningen för honom så, att det är Johan Georg, som drifver på Brandenburg, ej tvärtom! Under sådana förhållanden godtog han äfven kurfurstens försök att skjuta skulden för de tröga förbindelserna på Gustaf Adolf. Att det var två oförenliga politiska system, som bröto sig mot hvarandra, har ej blifvit klart för honom.[4] Vid sidan af dessa båda framträder som mera underordnadt redskap den sedermera i svensk tjänst mycket anlitade Martin Chemnitz d. y., hvilken, bördig från Pommern, efter juridiska studier varit verksam i Holstein-Gottorps och andra protestanters tjänst.[5]

De nu nämnda personerna voro, väl åtminstone i hufvudsak på eget initiativ, hösten 1630 invecklade i ett nät af intriger, hvarom de här publicerade aktstyckena ge några antydningar. Redan Sadlers beskickning 1629—30 hade visat, att Gustaf Adolf riktat sin uppmärksamhet på det jäsande missnöjet i sydvästra Tyskland. Det skulle vara af vikt att veta, om något direkt samband existerar mellan dessa trefvande svenska försök och den verksamhet, som Solms faktiskt bedrifvit här nere. Hans förbindelser med landtgrefve

---

[1] Jmfr Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia, II, s. 13. — Se vidare Solms' tjänare Georg Gisecken till Gustaf Adolf, Butzbach 25 febr. 1630, ett vittnesbörd om att förbindelserna redan då voro öppnade, eljest ej af vikt.

[2] Struck, anf. arb., s. 27, 28. Hans kanal till landtgrefven utgjorde dennes råd Sixtinus, en man, som äfven framträdde i senare förhandlingar.

[3] Det i underskriften använda namnet Rosick bars af en person i Brandensteins tjänst, Christian Rosigk, från hvilken skrifvelser till Oxenstierna finnas i RA.

[4] Solms omnämner (N:o 6) ytterligare ett sachsiskt geheimeråd, v. Miltitz, som invigd i förtroendet. Det bör emellertid anmärkas, att bland de geheimeråd, som förenade sig om att afstyrka sammankallandet af ett evangeliskt konvent, är just en v. Miltitz (Struck, anf. arb., s. 59). Skulle denne vara identisk med den af Solms omnämnde, synes uppgiften alltså tvifvelaktig.

[5] Det bör anmärkas, att uppgiften i Allg. deutsche Biographie, IV, s. 118, att Chemnitz i Regensburg företrädt Sverige, är oriktig. Enligt N:o 3 var han där som Hamburgs ombud.

Wilhelm äro redan omtalade; hvad han i öfrigt uträttat, undandrar sig tills vidare vår kännedom, ehuru det af Strucks i förbigående lämnade notiser synes vara tydligt, att källor ej alldeles saknas. Hvad som kan konstateras, är följande. Under Leipzigkonventet existerade en nära förtrogenhet mellan Solms, Wilhelm och Bernhard af Weimar samt landtgrefven af Hessen; äfven Julius Fredrik af Würtemberg och kanske andra ständer voro mer eller mindre invigda i deras planer. Afsikten är, sedan försöken att vinna Johan Georg för Sverige strandat, att för egen och Sveriges räkning uppsätta en här, bestående af de weimarska och hessen-kasselska Leipzig-kontingenterna — eventuellt utökade utöfver den utfästa storleken genom svenska bidrag till värfningarna —, Solms' för svenska penningar värfvade trupper, om möjligt den Hamiltonska kåren, om denna ej behöfdes i stiftet Bremen, samt till slut angränsande kretsständers Leipzig-kontingenter, i den mån man kunde bli dem mäktig; vid de misslyckade försöken att vinna dessa längre fram spelade Solms en roll. De främsta befälsplatserna i denna kår skulle tillhöra Wilhelm af Weimar, Wilhelm af Hessen och markgrefven af Baden.[1] Att denna plan förelegat färdig redan hösten 1630 är naturligtvis uteslutet; i mycket berodde dess utformning just på de säregna förhållandena under Leipzigkonventet. Men så knapphändiga som upplysningarna äro, måste man i resultatet söka åtminstone en antydan om hvad saken gällt. Alltnog, i nov. 1630 hade Solms' förberedelser fortskridit så långt, att han uppenbarligen ansåg sig behöfva en mera auktoriserad ställning än den hemlige agitatorns. Han sände då Chemnitz till det svenska högkvarteret, dit denne anlände första dagarna af december. Den 10 dec. utfärdades en numera saknad instruktion för Chemnitz som generalkrigskommissarie i frankiska och schwabiska kretsarna,[2] ett vittnesbörd utan tvifvel, att Solms' åtgöranden vunnit Gustaf Adolfs gillande. Chemnitz hade emellertid också ett andra uppdrag, som mera direkt anknyter sig till förhållandet mellan Johan Georg och Gustaf Adolf. Sin utgångspunkt tog detta i den ofvan berörda, af Johan Georg afsiktligt framkallade uppfattningen, att Sachsen genom Leipzigkonventets sammankallande stode i beredskap att öfvergifva sin reserverade hållning och att det var på Gustaf Adolf det ankom, att något närmande nu ej ägde rum mellan detta land och Sverige. Med en viss nervositet uppmanar Brandenstein Solms att drifva Gustaf Adolf framåt; det vore mycket bra, om Solms kunde få ett uppdrag att underhandla med Johan Georg, då Falckenberg aldrig fått tillfälle att verkställa sitt(!), och särskildt viktigt, att han erhölle konungens fullmakt till det evangeliska konventet (N:o 5). Solms lät framställningen gå vidare, för sin

[1] Struck, anf. arb., s. 98 f., 129, 132. Jfr om kårens sammansättning Boëthius, anf. arb., s. 129 f., om Julius Fredriks af Würtemberg och Fredriks af Baden värfningar och deras underkastelse under kejsaren Allg. deutsche Biographie, VII, s. 458, XIV, s. 685.

[2] Anteckning i lat. och tyskt titularregister efter ett numera saknadt koncept; Allg. deutsche Biographie, IV, s. 118. Jfr äfven N:ris 3, 4.

del ytterligare understrykande vikten af att gå Johan Georg till mötes (N:o 6). På denna framställning ligger afgjordt hufvudvikten; de finansiella projekt från Brandenstein, som framskymta,[1] synas alltför mycket i stil med hans senare fantastiska planer för att tagas fullt på allvar. Från svensk sida torde man till en början ha mottagit förslagen med en viss reservation; åtminstone är Axel Oxenstiernas omdöme anmärkningsvärdt nyktert.[2] Men att Solms till slut verkligen trängt igenom med sina önskningar, framgår däraf, att det blef han och Chemnitz, som utsågos att representera Sverige på Leipzigkonventet. Deras instruktion är ju tyvärr ej bevarad, och af deras korrespondens känner man endast brottstycken. Men det är väl knappast för djärft, om man i personvalet och dess förhistoria vill söka ytterligare ett stöd för den åsikten, att Gustaf Adolf verkligen varit beredd att samverka med Sachsen som jämbördig bundsförvant och att åt detta lämna uppgiften att organisera de tyska trosförvanterna.[3] Har så varit fallet, blef Solms ju i Leipzig snart nog fullständigt botad från illusionerna. Men Chemnitz fick ej se lika djupt i korten. Återfunna fragment af hans rapporter från konventet[4] visa, att han i det längsta hängaf sig åt drömmen om harmoni mellan de ledande protestantiska makterna eller var duperad (»abusirt») af kurfursten, som Falkenberg mera rakt på sak uttryckte det.[5]

1.

Filip Reinhardt von Solms till Gustaf Adolf. Leipzig 14 april 1630.[6]

Original, RA, Germanica G.

Præmissis præmittendis.

Von dem hernn intelligenten erwarte ich mit grossem verlangen schreiben, weiss nit, woran ichs haabe. *Landgraf Wilhelm* hatt seinen *geheimen raht Nicolaum Sixtinum* bei mihr gehabt vndt zu vernehmen begehrt, wie ahn den horn intelligenten vertrawliche schreiben zu vberbringen, darauf ich mich nicht allein darzu erbotten son-

[1] N:ris 3, 4.

[2] »Doctoris Chemnitii förslagh åhr gott, bättre om det fullbordes» (till Gustaf Adolf, Elbing 12 jan. 1631). Å andra sidan får Salvius 1 nov. befallning att korrespondera med Solms (Sv. Reg.).

[3] Jag erinrar om Axel Oxenstiernas uttryckliga förklaring, att så varit fallet till och med Leipzigkonventet men att det sedan blifvit för sent för de tyska protestanternas ledare att kräfva en dylik ställning. G. Irmer, Die Verhandlungen Schwedens .. mit Wallenstein, II (1889), s. 36, 37.

[4] Boëthius, anf. arb., s. 127.

[5] Falkenberg till Gustaf Adolf 28 mars 1631.

[6] Interpunktion och bruket af stor bokstaf äro i de följande aftrycken normaliserade; kursivering utmärker chifferskrift.

dern auch mit *S. F. G.*[1] *mich eines alphabets* verglichenn; mehres mit nechstem.

Der graf von Bapenheim[2] soll wegen *dess Kayssers son das stift Magdenburgk im posses nemen*, wirdt ehist dahin verreisen vndt von dar *naher Hamburgk unt Lubeck zihen di tractaten mit den hansestaetten* da anzufangen, *wo si der graf von Schwartzenburgk* gelassenn, viglilandum(!).

Der Wallstein will wie verlaut sich nicht *abdanckhen* noch *in Sibenbürgen* verschicken lassenn, ist gemeint, sich selbsten *in Italien zu begeben*. Die *pferde* stehen gar *am berge*, der herr intelligent hatt *si gewaltig* in die *rahtstube* gejagett . . .

(Efter diverse ej chiffrerade nyheter:)

Got seegne den hern intelligenten undt er gedencke seines trewen diehners. *Geschriben zu Butzbach.*

Zopirus.

Leipzig d. 24 aprilis A:o 1630.

I P. S. meddelas, att grefve Löwenstein afvaktar adressatens resolution.

Utanskrift: Dem durchleuchtigsten, grossmechtigen vndt hochgebornen fürsten v. herrn, herrn Gustavo Adolpho, der Schweden, Gotten vndt Wenden könig, grossfürsten in Finland, hertzogen zu Ingermanlandt, meinem gnedigsten könige vndt herren.

(Sigill.)

present. Elfznabben then 11 junij a:o 1630.

2.

Dietrich von Falckenberg till Johan Georg af Sachsen. [*Datum ej tillskrifvet.*]

Koncept (kopia?), RA, bland Förhandlingar med Kur-Sachsen, Germanica C II. I marginalen är med Falckenbergs stil annoteradt: Sigemundt Heussner von Wandersleben.

Durchleuchtigster, hochgeborner Furst, E. Churfl. Dürchl. seindt meine vnterthänigste dienste bestenn vleisses zuuor, Gnädigster Churfürst vndt Herr. E. Churfl. Dürchl. gebe ich hiemit vnterthänigst zu wissen, welcher massen der dürchleuchtigste, grosmächtigste fürst vndt herr, herr Gustaff Adolff, der Schweden etc., mein allergnädigster könig vndt herr, an E. Churfl. Dürchl. meine Person mit gewisser hochangelegener werbung vndt dazu dienlicher plenipotentz allergnädigst abgeordnet.

[1] Här står chiffertecknet för m, ej för g.
[2] Här står chiffertecknet för g, ej för m; jfr föregående rättelse.

Ob nuhn wol zu E. Churfl. Dürchl. ich mich alssofurt vnterthänigst verfugen sollen, auch hertzlich gerne wollen, so wissen E. Churfl. Dürchl. iedoch den wegk itzo so gefährlich, das ein solches bey so wichtigenn sachen zu wagen einer solchen person gantz vnverantwortlich gefallen, vndt noch fält: bevoraus aber, weil ich nicht gewust, wo E. Churfl. Dürchl., wen schon die grosse vnsicherheit des wegs ausser augen zu sezenn gewessen wehre, eben anzutreffen sein, vndt den, ob Ihr auch solche gerahde vberkunfft gnädigst beliebenn mügen. Hierumb habe ich den sicherstenn wegk zu sein befunden, E. Churfl. Dürchl. mittels diesses, vndt beigelegten vberfertigunng meines königlichen creditifs hievon unterthänigst zu avisirn vndt Derosselben frei zu stellen, ob Sie mir zu Deroselben unterthänigst hinüber zu kommen einen gewissen ort vndt zeit vnter etwa andeutenden vndt verfügten sicherheit gnädigst benennen: oder aber zu solchem ende eine oder mehr vertrawte personen zu mir anhero allerseits vnverlängt abordnen wollen. Vnter dessen versicheren E. Churfl. Dürchl. sich gantz vndt zumal ungezweiffelt mehr nichts, als das I. Kongl. May. zu Schweden meiner allergnädigster herr bey dieser ihrer kriegs expedition in Teutschlandt eintzig vndt alleine ihres königlichen status assecuration vndt den darnächst der evangelichen chur-fursten vndt stände mit vergiessung so vielen redlichen bluhts tewer erworbene libertät in religions vndt prophansachen, suchen vndt begeren: zu vorderst aber gegen E. Churfl. Dürchl: ein rein teutsches, vffrichtiges hertze, das sehr begierig, sich mit E. Churfl. Dürchl. dermaleins fürdersambst in der person zu ergetzen, führen. Für meine wenigkeit zweiffele ich dürchaus nicht, wan E. Churfl. Durchl. erst mein anbringen, plenipotentz vndt daraus ervolgte würckliche resolution gnädigst vernohmen haben, das Sie darwm aller massen behagliche annehmliche satisfaction tam in publicis qvam privatis vndt besonders diess begnüglich erkennen werden, das I. Königl. May. vnmüglich gefallen, E. Churfl. Durchl. mit diesser absendung eher geziemendt zu respectiren.

Wessen zu E. Churfl. Dürchl. ich mich nuhn hierunter unterthänigst eigentlich zu versehen, darüber erwarte ich bey zeigern oder sonst gewisserer eilender post gnädigsten nachrichtigen beantwortung in vnterthänigkeit eigentlich. Vndt thue E. Churfl. Dürchl. hiemit dem gnädigen obhalt Gottes zu allen erwünschenden Churfürstlichen vffnahmb getrewlichst, Ihro aber mich zu beharrenden gnaden vnterthänigst dienstgevlissen empfehlen mit vnterthänigstem verpflichtetem erbieten mit Gott alle wege in effect zu remonstrirn, das ich mit eusserstem vleiss suchen werde zu sterben

Datum

E. Churfl. Dürchl.
unterthänigst
getrewster
knecht

3.

Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Lägret vid Stettin 20 nov. 1630 (N:o 1).

Original i RA, Oxenstiernska samlingen.

Wij wänte nu dageligen een, D. Chemnitium be:dh, som war af Hamborgh sänder till Regenssborgh och nu åhr af grefuen von Solms och nogre andre till K. M:t depecherat. Seijes wele anbiude K. M:t een conjunction medh Chur-Saxen och alla ewangelische ständerne i Tysklandh. Och att Chur-Saxen will subministrera K. M:t 1,000,000 rd operå Brandensteinij, som tiijonde deelen theraf skall begiera till recompens. Ehuru wäll at K. M:t thette holler allt suspect, och hafuer, så widt migh åhr kunnogt, huarcken medh Chur-Saxen eller Brandeburgh nogon correspondence vthan lijter meere på the andre. Här hafuer sigh hoos oss oppehollet een hessischer gesandter D. Wulff b:dh ....

4.

Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Gollnow 4 dec. 1630 (N:o 3).

Original i RA, Oxenstiernska samlingen.

Wällborne nådige herre.

Dhen D. Chemnitius, som jagh nyligen om hafuer förmällt, åhr i thesse dagar hijtkommen. Begierer commission at tractera medh nogre ewangelische furster och ständer oppe i Tysklandh om coniunction och förbundh medh K. M:t till at vthföra thotte krijget. Huilken honom och skall blifua gifuen. Han anbiuder och, at grefuen af Brandenstein will skaffa K. M:t hoos Chur-Saxen 100,000[1] r. på interesse och godh försäkring. Dock at han fåår een tunna gulldh theraf. Therom han och fåår commission at tractera. När han nu fåår sijn depeche, skall E. N:dhe få sielfue acterne. Allt huadh thenne giör, åhr af grefuen von Sollms drifuet, som och söker härhos sijn recompens. Gudh gifue thet will nogot gott vthrätta, så wäll thet wore. D. Salvius hafuer waridt hos konungen i Danmark ....

5.

Kristoffer von Brandenstein till [Filip Reinhardt von Solms]. Annaberg $\frac{28 \text{ nov.}}{8 \text{ dec.}}$ 1630.

Original, RA, Tyskland och tyska kriget. Delvis i chiffer.

Meine frundlichen dienst vnd grus zuuorn Ehrenuester vnd vornehmer, insonderss gönstiger her vnd freundt. Dess Herren zwey

[1] Felskrifning för 1,000,000? Jfr föreg:de bref och uppgiften om Brandensteins provision.

schreiben, alss einess von $\frac{28 \text{ octobris}}{8 \text{ novembris}}$ vnd das andere von 11 novembris seind mihr wohl zukommen, darauss ich einess vnd dass andere wohl vernohmmen, habe auch eines vom *D. Kemnicio von Hamburg aus* empfangen eben dess inhaltss, wie sein wisenss, ess will sich aber mitt dieser vorschlag zwischen *kayser* und *könig in Schweden* nicht schücken, den es dem anderen wegke gantz zu wider vnd fil dadurch dass andere, den *die zusammenkunft der evangelischen stende noch gewis vortgehen wird*, do ess den uf den weg, wie wir abgerehdet, nausslauffen wirdt. Es hatt *Chur-Sachsen* sehr offendiret vnd dahero solch werk bis hero verzogen, *das die evangelischen zu Regenspurg auf D. Wolffij vorschlag sich eingelassen* vnd den *tag z. Francfurt bewilliget*, do ess doch ihnen austruklich widerrahten und gesaget worden, sie solten es nicht thun, den ess nuhr zum *betrug* ahngesehen, es schadet zwar dem hauptwergke nichts, nuhr machet ess, dass es sich damit noch etwas verschleicht. Sonsten wundert sich *Chur-Sachsen sehr, das könig in Schweden an ihn nichts* gelangen lassen. Man saget zwar, dass *könig in Schweden Marschalch* der *oberste Falckenberg*, welcher anitzo in *Magdeburg ist und nicht rauskommen kan, commission hat*, solche auch albereit *zu Leipzigk* ligen soll, es verzeiht sich aber zimblich lang damit, darumb sehr guht, wen der herr ehesten vom *könig in Schweden* eine bekehme, vnd sonderlich, das er vf *der evangelischen tag von könig in Schweden geschicket und deputiret* wurde vnd dass *könig in Schweden zur assistentz und verbundnus offerirete.* Ich helt dafur, dass solcher *tag mochte in januario gehalten* werden, doch kan ich es noch nicht wissen, weil ess bloss an itzo vnd *uf Chur Brandenb. ercleruing stehet.* So bald es richtig, soll ers erfahren, sonsten verlasset man sich gewis darauf, dass der committente nicht falliren werde, den ess io gar zu zeitich were. Ob gleich die zeiten schwehr vnd die commercia etlicher massen stutzen, so muss man doch der besserung hoffen vnd desto vorsichtiger in seinen sachen gehen. Ich erwarte mit verlangen, was *D. Cemnicius* mit bringen wird, dessen bitte ich mich zu berichten. Sonsten bleibet ess in allem bey der abrehde. Was dero ohrten gipss neues, bitte ich mich zu berichten, was man albier neuess, thue ich ihm hiebey vberschicken. Wie der herr weiss, ich bekummere mich wenig vms zeitungen, den meine handlung will ess auch nicht leiden, vnd kan man sich itziger zeit leichtlich damit verbrennen. Ich bin itzo gleich bey *Chur-Sachsen neben* anderen *geheimen raehten*, da eben *davon tractiret* wird, wen nuhr *Chur-Brandenb. vollents sich resolviret*, so wird ienes eher geschehen, hiemit gott befohlen.

Anneberg Dat. Berlin den $\frac{28 \text{ novembris}}{8 \text{ decembris}}$ A:o 1630.

Sein getreuer dihner
und Bruder

Henich Rosick.

Ich bitt vmb verzeihung, das ich ihm nicht eher geschriben, den ich es deswegen gespahret, weil ich verhofte, was gewisses zu

schreiben, das ist der erste brieff. Ich werde in wenig tagen vf ein tag 8 verreissen, ich kan aber doch seine schreiben bekommen, vnd ich will ihm auch schreiben.

6.

Filip Reinhardt von Solms till Gustaf II Adolf $\frac{19}{29}$ december 1630.

Original, RA, Germanica G. Med angifna undantag fullständigt i chiffer.

Præmissis præmittendis.

E. M. hab ich zum oftern, was deroselben ahn Chur-Sachsen geleg[e]n, angedeutet, hab auch wie D. Kemnitius bericht haben wirt einen guten stein zum fundament gelegt, werde auch der ents noch[1] vor vier tagen vom graven von Brandenstein getriben, mit guter manir uf erlan[g]te instruction[2] mich in dem januario, in welchem monat mit des Chur-Brandenb. beliben ein evangelische zusamenkunft ausgeschrieben werden sol,[3] bey Chursachsen in Euer Mayestet nahmen mich einzustelle[n], wehre also notig, das das werck nit verseumet undt ich in guter, E. M. vortregli[ch]em intention nit gehindert wurde. hab[e]n aber E. M. bei Chursachsen leute von mehrerem credit, werd[e]n der graf von Brandenstein undt ich ihnen gern cediren. Von Wurtenberks seiten schreibet man mich auch, wo die commission an Chursachsen bleibe, ich vertroste alle intelligenten, so lang ich kan. Datum $\frac{19}{29}$ decemb. a:o 1630.[4]

Zopirus.

Eingelegte schreiben[5] hat der graf von Brandenstein an mich gethan, ist mit E. M. alphabet, so Sie mit mir habe, auf gesetz[t], dieses subiectum meinet's wol ehrlich, ich underhalte ihn so gut ich kan. Es findet sich noch einer im geheimen raht bei Chursachsen, der von Miltitz—derselbe sol wan ich nach Dresden komme, knecht werben, ist schon albereit ein sehr guter patriot, diese beide ziehen den Chursachsen undt seine rehthe alle nach sic[h]. Ach die(?)[6] edele zeit!

Utanskrift: A sa Maieste le Roy de Suede

treshumblement.
(Sigill.)

---

[1] Egentligen *t*och.
[2] Egentligen ins*n*rction; jfr föregående rättelse.
[3] Tecknet för a, som här är inskjutet, synes vara öfverflödigt. Den samtida chifferupplösaren har föreslagit »aber», hvilket tydligen ej ger mening.
[4] »Datum . . . 1630» ej i chiffer.
[5] N:o 5.
[6] Här stå tecknen för c, e, e.

B. Boëthius.

Ett bref af Karl XII fullständigadt.

I Lübecks stadsarkiv förvaras ett antal originalbref från Karl XII till hans syster Ulrika Eleonora, ursprungligen skänkta till Scharbauiska biblioteket i Lübeck af generalsuperintendenten, förre pastorn vid Tyska kyrkan i Stockholm J. A. Schinmeier. De omfatta tiden 1699—1715 och äro publicerade första gången af A. Geffroy i Lettres inédites du roi Charles XII (Paris 1853); därjämte finnas de naturligen upptagna i Ernst Carlsons samlade upplaga Konung Karl XII:s egenhändiga bref (Sthlm 1893).

Ett af brefven,[1] dateradt Mohilow den 4 augusti 1708 och främst innehållande konungens skildring af slaget vid Holowczyn, är emellertid i ingendera af dessa editioner alldeles fullständigt, beroende på att delar af originalbrefvet bortmultnat. Förstörelsen har synbarligen fortskridit längre vid det senare tillfället: Geffroy har ännu kunnat återgifva själfva hufvudbrefvet utan lakuner, under det Carlson för att utfylla uppkomna luckor måst anlita en — ej närmare angifven — »äldre afskrift»; brefvets postskriptum ha däremot bägge nödgats återge i delvis defekt skick.

Äfven dessa lakuner kunna emellertid tack vare en tidigare afskrift utfyllas. I Westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek (sign. W. 287) finnes en serie kopior af de till Lübeck komna brefven, gjorda redan 1813, under den svenska arméens uppehåll i staden, af dåvarande fältpredikanten, sedermera hospitalspredikanten i Uppsala Laurentz Edwall.[2] Här är också postskriptet till det nu berörda brefvet fullständigt. Det visar sig väl, att de senare luckorna äro utan större betydelse — liksom hela tillägget har en mera enskild karaktär — men i fullständighetens intresse må det dock vara berättigadt att i dess helhet meddela det förut defekta partiet. Brefvets postskriptum lyder (de tilllagda orden äro utmärkta med kursiv):

Min hiertans kiäre syster har skrifvit migh till om een öfverst lieutnant Leijonhufvud som söker att gifta sigh modh sitt syskonbarn.

---

[1] N:o XII i Geffroy's upplaga.

[2] Bandet, betitladt endast »Carl d. tolftes bref», omfattar utom skrifvelserna från kung Karl äfven tvenne bref från Ulrika Eleonora — till hennes bror Karl 1718 och hennes gemål Fredrik 1731 — samt tvenne bref till henne — från Ludvig XV:s gemål, drottning Maria 1739 och holsteinska prinsessan Maria Elisabeth 1699.

Om Karl XII:s-brefvens äldre öden anmärker afskrifvaren: »Generalsuperintendenten D:r Johan Adolf Schinmeier, hvilken flera år, såsom pastor vid Tyska kyrkan, uppehöll sig i Stockholm och under den tiden flitigt arbetade i vårt fäderneslands historia, har förmodeligen i Richs-archivet öfverkommit 24 original-bref ifrån konung Carl den tolfte till dess syster princessan Ulrica Eleonora. Dem har han, då han sedermera blef generalsuperintendent i Lybeck, förärat till det Scharbauiska offentliga bibliotheket derstädes, med vilkor, att de aldrig derifrån skulle få uttagas.»

Iagh önskade iagh kunde efterkomma Mon Coeurs behagh. Dhet är fullor intet förbudet efter Guds lag, men som salig Konungen har uti kyrkårdningen för godh ordhningh skull förbudit samma grad och man intet gärna kan ändra een förordningh som een gångh är giordh och faststält, så fruktar iagh dhet giorde illakt exempel och een stor irringh och anledningh att flere skulle sökia dhet samma, om dhe sågo at dhet een gångh toge lagh, at een förordning blifver rubbader. Dhessutom tror iagh, att dhet är lyckligare för honom som är een soldat, om han slipper till at hafva hustru, *som nu intet lärer vara honom stort nyttigh*,[1] eij eller lärer een hustru vara stort betient medh een *soldat till man*.[2] Iagh är gladh att *administratorn*[3] är lyckeligh och väl framkommen[4] till Stockholm. Han *är* altidh lustigh och roligh; iagh håppas han lärer hålla *målron* vidh makt.

I fråga om brefvets hufvudparti är föga att anmärka. Några smärre skiljaktigheter föreligga vid de nu bortmultnade ställena, samtliga dock utan betydelse: *mon cher coeurs* i stället för *mon coeurs*, *hungnadh* för *frögd*, *härifrån armeen har iagh* för *härifrån hafver iagh*, *på andra sidan* (Nieperströmmen) för *på hijn sidan*.[5] Punkten om det svenska kavalleriets anfall är också något afvikande, delvis väl beroende på originalets svårtyddhet. Afskriftens lydelse återges äfven här till jämförelse med de tryckta versionerna; den förefaller knappast alldeles oantastlig, trots afskrifvarens i regel prisvärda noggrannhet, men en fullt klar uppfattning om den rätta lydelsen kan naturligen endast vinnas genom tillgång till originalet.

Dhe svänska squadronerna gingo raskt med[6] een eller två squadroner altsom dhe kommo öfver bäcken gienast på hela hopen af fiendens squadroner löst,[7] och råkade lustigt ihop[8] med hvarandra, och fienden måsto vika undan, men satte sig åfta före frästade åhtskilliga gångor,[9] men förlorade altidh platzen, till dhess han bleefv drefven, som dhet räknas, öfver een mihl bårt.

[1] Denna sats är, utan angifvande af lakun, utelämnad både hos Geffroy och Carlson.

[2] G. har här: medh en man ....

[3] Kristian August, koadjutor af Lübeck och broder till hertig Fredrik af Holstein-Gottorp, Karl XII:s svåger.

[4] Både hos G. och C. tolkadt som: vil framkomma.

[5] Jfr Carlson, a. a., s. 91, 93.

[6] Geffroy: entselt wedh; Carlson lakun: [oläsligt ord] vedh.

[7] Carlson har, kanske med reminiscens från föregående mening, endast: på dhessa löst.

[8] G. och C. båda: rakade ihop.

[9] G. och C.: men satte sigh åffta och träffade åhtskilliga gånger.

A. B. C—n.

Underrättelser.

— Den 14 juni afled vid 68 års ålder ingenjören L. G. T. Tidander. Den aflidne har i tidningar och tidskrifter utöfvat ett omfattande historiskt författareskap och äfven utgifvit åtskilliga fristående arbeten i svensk krigshistoria.

— Den 20 febr. afled den franske historikern Antonin Debidour. Född 1847 i Rontron, blef han 1877 professor i Nancy och kvarstod i denna egenskap till 1890, då han utnämndes till »inspecteur général de l'instruction publique». År 1906 utnämndes han till professor vid Sorbonne. Bland hans arbeten märkes den förträffliga öfversikten *Histoire diplomatique de l'Europe du Congrès de Vienne au congrès de Berlin* (1891, 2 bd), under hans sista år fortsatt med en *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours* (2 bd, 1916, 1917; jfr denna tidskrift årg. 1916, sid. 218 ff.). Af stort värde äro äfven hans arbeten rörande förhållandet mellan stat och kyrka i Frankrike efter revolutionen: *Histoire des rapports de l'Église et de l'État en France de 1789 à 1870* (1898) och *l'Église catholique et l'État en France sous la troisième République* (2 bd, 1906, 1909). Under åren 1910—1914 har D. jämväl utgifvit tre band af en *Recueil des actes du Directoire exécutif.*

— Natten till den 6 mars afled i den höga åldern af mera än 83 år professorn i konsthistoria vid Kristiania universitet L. H. S. Dietrichson. Född i Bergen 1834, blef D. 1853 student i Kristiania, ägnade sig först åt teologiska studier, men öfvergick sedan till litteraturhistorien och kallades 1860 till docent i detta ämne vid Uppsala universitet (utn. 1861). Under åren 1862—1865 företog han en resa till Italien, och tyngdpunkten af hans intresse öfverflyttades nu till konsthistorien. 1866 blef han amanuens vid Nationalmuseum, hvilken befattning han behöll till 1873; från 1868 var han äfven — sedan 1869 med titeln e. o. professor — lärare i konsthistoria vid Fria Konsternas akademi. 1875 utnämndes han till professor i samma ämne vid Kristiania universitet, där han sedan verkat. 1877 blef han i Uppsala filosofie hedersdoktor. Under sina Uppsalaår utöfvade D. ett stort inflytande i därvarande vittra kretsar, enkannerligen sällskapet N. S., liksom han i Stockholm var en af de ledande inom den konstintresserade världen. Inom hans tidigare produktion föllo på sin tid betydelsefulla arbeten på den svenska litteraturhistoriens område såsom *Indledning i Studiet af Sveriges Literatur* (1862) och *Johan Ludvig Runeberg, ett skaldeporträtt* (1864). D:s senare arbeten äro ägnade åt konsthistorien, och bland dessa

märkas *De bildande konsternas historia* (1879, vol. 2 af »Det skönas värld»), *De norske Stavkirker* (1891, 1892), härtill det på tyska utgifna planschverket *Die Holzbaukunst Norwegens* (1893), samt *Monumenta Orcadica. Nordmændene paa Orknöerne og deres efterladte Mindesmærker* (1906). D. har äfven under titeln *Svundne Tider* utgifvit en självbiografi från ungdomstiden (3 bd, 1896—1901), hvaraf de båda senare delarne öfversatts på svenska under titeln *En norrmans minnen från Sverige* (1901, 1902). I sin ungdomstids skandinaviska sträfvanden tog D., djupt påverkad af 1856 års studentmöte i Uppsala, en liflig del.

— Den 16 maj afled i Leipzig i en ålder af 76 år den berömde rättshistorikern Rudolph Sohm. Född i Rostock 1841, fick han sin utbildning i Göttingen, där han 1870 blef e. o. professor. Redan s. å. utnämndes S. till ordinarie professor i kyrkorätt och tysk rätt i Freiburg, förflyttades 1872 till det nya tyska universitetet i Strassburg och 1887 till Leipzig, där han efter Bindings afgång var den juridiska fakultetens senior. Under åren 1891—1896 tillhörde han kommissionen för utarbetande af Bürgerliches Gesetzbuch. I diskussionen rörande politiska, kyrkliga och sociala frågor har han vid många tillfällen tagit en verksam del.

Sohms tidigare forskning var ägnad åt det frankiska rikets rättshistoria. Dit höra hans afhandling om *Der Prozess der Lex Salica* (1867), det stora för sin tid banbrytande verket *Die fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung* (1871), den för Monumenta Germaniæ ombesörjda upplagan af *Lex Ribuaria* (1883) samt en rad smärre undersökningar, bl. a. i den germanistiska afdelningen af Savigny-stiftelsens tidskrift, såsom *Terra Salica*, *Über das Handgemal*, *Über die Entstehung der Lex Ribuaria*, *Fränkisches Recht und Römisches Recht*, *Die liberti der Altgermanischen Zeit* samt *Die geistliche Gerichtsbarkeit im Fränkischen Reich*. I en berömd undersökning om *Die Entstehung des deutschen Städtewesens* (1890) kastade sig S. in i diskussionen om denna omstridda fråga och framlade en teori om stadsrättens uppkomst ur marknadsrätten. Ett annat bidrag till de tyska städernas historia är uppsatsen *Städtische Wirtschaft im 15. Jahrhundert*. På kyrkorättens område har S. framlagt sin upfattning om kyrkan och rätten i en *Kirchenrecht*, hvaraf blott första bandet utkommit (1892). Klassiska äro hans handböcker *Kirchengeschichte in Grundriss* (1888) och *Die Institutionen des Römischen Rechts* (1883). Bland den tyska rättsvetenskapens målsmän intog S. ett högst framstående rum. Såsom forskare utmärkes han af gedigen lärdom, förenad med ovanlig idérikedom och djärf konstruktiv fantasi, såsom skriftställare af en klar, knapp och pregnant stil, som i tysk vetenskap är enastående.

— I riksarkivet har, efter mera än 40 års tjänstetid, afsked beviljats förste arkivarien d:r Th. Westrin, och till hans efterträdare har utnämnts andre arkivarien d:r H. Brulin. Till andre arkivarier ha utnämnts: dels efter Brulin registrator E. Malmsten, hvilken

förut under en kort tid innehaft den genom C. G. Edelstams frånfälle i början af året ledigblifna registratorsbefattningen, dels efter riksheraldikern grefve A. Lewenhaupt, som på begäran erhållit afsked, amanuensen d:r E. Naumann.

— *Akademiska afhandlingar:* Uppsala: G. Bohlin, Militär statsmakt och individ, särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin; M. Nylund, G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796; Th. Blomqvist, Den första unionskommittén (1839—1844) jämte en öfversikt öfver unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling; I. Andersson, »Oppositionen» och ministeransvarigheten. Parlamentariska stämningar i svensk politik 1809—1840; Kl. Reinhold, Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850, 1853.

— De oroande rykten om politiska förföljelser mot finske statsarkivarien Reinhold Hausen, som i början af detta år nådde hit, bekräftades snart i viss mån genom tidningsmeddelanden om hans afgång. Senaste häftet af Historisk Tidskrift för Finland ser sig nu i stånd att redogöra för sakens förlopp. D:r Hausen hade våren 1916 bland Svenska Litteratursällskapets i Finland skrifter utgifvit en samling »Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808-1809», särskildt med användning af kammarrådet F. L. Nybergs brefbok, som nyligen blifvit tillgänglig för forskningen. Under föreliggande politiska situation syntes detta de ryska myndigheterna riksvådligt, och trots lugnande förklaringar från litteratursällskapets sida utfärdades från militärt håll en förvisningsorder för Hausen, såsom den där under pågående krig, vid en tidpunkt då möjlighet för konflikt med Sverige förefanns, utgifvit en publikation, som hos befolkningen kunde väcka fientliga känslor mot ryssarne. På uppmaning att inlämna sin afskedsansökan, hvarigenom han möjligen skulle kunna undgå förvisningen, begärde Hausen i dec. 1916 sitt afsked, hvilket senaten beviljade jämte författningsenlig pension. Till hans efterträdare på statsarkivarieposten utsågs icke någon arkivman eller öfverhufvud någon historiker, utan från statsjärnvägarnas tariffbyrå ditflyttades i jan. en statistiker, d:r L. Harmaja. Den senaste omhvälfningen i Ryssland har emellertid fört med sig, att d:r Harmaja ställt sin plats till förfogande, och man vill gärna hoppas, att Reinhold Hausen nu skall ostörd få fortsätta sin gärning på den post, där han så länge och förtjänstfullt verkat i vetenskapens tjänst.

(*H. B—n.*)

— Af *Karolinska förbundets årsbok* föreligger nu 1916 års årgång. Det nya bandet inledes med en utförlig, synnerligen välskrifven och betydelsefull undersökning af P. Sörensson om *Friskyttarna (Snapphanarna) under skånska kriget (1676—1679), deras organisation och militära betydelse.* På grundval hufvudsakligen af material ur danska riksarkivet utredes här för första

gången snapphanarnas verkliga karaktär af — från svensk synpunkt visserligen upproriska — friskyttar, inordnade i och stödjande den i de skånska landskapen opererande danska krigsmakten. Undersökningen afslutas med rullor öfver de skånska och blekingska friskyttarna sammanställda efter rullor, räkenskaper och öfriga aktstycken i danska riksarkivet. Af S. Berghs hand föreligger en liflig, med intressanta illustrationer försedd skildring af *Stockholms slotts brand 1697* och de följande undersökningarna rörande omständigheterna vid eldens uppkomst. I en omfångsrik studie öfver *Svenska armén åren 1700—1709* lämnar C. O. Nordensvan en med tabellariska sammanställningar försedd detaljerad redogörelse för rekrytering och manskapsafgång inom Karl XII:s armé före Poltava. Under anslutning till de af Schartau i tidigare årgångar af årsboken publicerade undersökningarna publicerar P. Hallerman en studie öfver *Tillståndet i Blekinge under det stora nordiska kriget.* Liksom Schartau kommer han till det resultat, att Axelsons på grundval af landshöfdingeberättelserna gifna framställning, hvilken hittills behärskat den allmänna uppfattningen, ger en väsentligen mörkare bild af tillståndet än primärmaterialet i jorde- och landsböckerna ger vid handen. I en om goda kamerala förstudier vittnande uppsats med titeln *Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod* ger Jan Erik Almquist ett intressant bidrag till den hittills allt för litet utforskade historien om Karl XII:s försök till reformer inom förvaltningen. Af volymens innehåll f. ö. må påpekas *Några handlingar och uppgifter om en besiktning af Karl XII:s lik år 1799*, meddelade af V. Djurberg. Bandet prydes af en reproduktion af Ehrenstrahls bekanta porträtt af Erik Dahlberg.

— Af *Kyrkohistorisk Årsskrift* har numera utkommit sjuttonde årgången (1916). Liksom samtliga sina föregångare bär den på titelbladet numera aflidne domprosten Lundströms namn. Den bortgångne efterlämnade förberedelserna så långt framskridna, att bandet kunde tämligen omedelbart utgifvas. Endast afdelningen »Underrättelser», hvilken han alltid själf brukade affatta, saknades; den har i denna årgång helt utelämnats, som Kyrkohistoriska Föreningens sekreterare pietetsfullt skrifver »hellre än att den skulle skrifvas af någon annan». Den nya årgången, som prydes af domprosten Lundströms porträtt, inledes med en varm minnesteckning öfver honom, författad af en lärjunge, professor Hj. Holmquist. Särskildt framhålles hans läraregärning, enkannerligen hans förtjänst om den moderna historiska metodens genombrott inom vårt lands kyrkohistoriska forskning. Härtill sluter sig en af bibliotekarien E. von Döbeln uppgjord förteckning öfver den aflidnes skrifter, upptagande ej mindre än 118 nummer. — Det nya bandet är till omfånget något mindre än vanligt; och inom detsamma dominera denna gång de mera utförliga undersökningarna. Först möter oss ett nytt afsnitt af Liedgrens utmärkta, förra året såsom akademisk af-

handling ventilerade undersökning om *Wallins läroår såsom psalmdiktare.* Det meddelade afsnittet inrymmer undersökningens andra och tredje kapitel innefattande Wallins Karlbergstid fram till hans psalmboksprogram af 1809. Det största omfånget har emellertid G. Westlings uppsats *Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift.* Förf. har där, till dels på grundval af de i Linköpings stiftsbibliotek förvarade brefsamlingarna, sammanställt ett delvis mycket intressant material till kännedomen om denna epok inom den svenska kyrkans utveckling. På uppsatsafdelningen äro f. ö. att anteckna dels ett intressant bidrag till den norrländska kyrkohistorien af P. Wäinö med den något otympliga titeln *Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator,* dels ett kort *Bidrag till tolkningen af Biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II.* Däri återger Herman Lundström ett af G. Almquist i ett seminarieföredrag framställdt uppslag, hvari göres gällande, att den i brefvet omnämnde »episcopus noster» är identisk med den till petschenegerna utsände biskopen, som nu får sitt stift eller rättare missionsfält utvidgadt med suigierna. Afdelningen »Meddelanden och aktstycken» upptages af en ny del af de af B. R. Hall ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 sammanställda *Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete.* Litteraturafdelningen inledes med tvenne litteraturöfversikter af Hjalmar Holmquists hand. Den ena behandlar Luther-litteratur från 1916, den andra nya kyrkohistoriska handböcker, hvarvid förf. särskildt uppehåller sig vid ett par danska och norska arbeten af Ammundsen och Brandrud. Afdelningen bringar f. ö. en synnerligen läsvärd öfversikt öfver nyare Augustinus-litteratur af K. B. Westman samt recensioner öfver Dellners Baelter-monografi af Otto Holmdahl och öfver Holmquists Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka i deras historiska tillkomst af J. Sjöholm.

— Ur senaste årgång af *Jämtlands fornminnesförenings tidskrift* (bd 6, h. 3) är att anteckna en af universitetsbibliotekarien L. Bygdén ombesörjd edition af *Kronofogdebostället Grytans i Brunflo äldre handlingar.* Bland de sålunda publicerade handlingarna befinna sig ej mindre än nio, med ett undantag hittills otryckta permebref från tiden slutet af 1300-talet till 1499 samt trenne medeltida pappersbref från åren 1498, 1499 och 1514. Det yngsta af brefven är från 1604. Samlingen har hopbragts af befallningsmannen i Jämtland Bertil Alander och sannolikt af N. J. Ekdahl medförts från hans resa i Jämtland 1829 och öfverlämnats till Vitterhetsakademien. Sedan 1914 förvaras den i Riksarkivet. I tidskriftsårgången finnes f. ö. ett omtryck af en år 1694 under Harald Valerius ventilerad afhandling om Jemtlands fjell af seder-

mera prosten i Skön Daniel Touschier. Till omtrycket har fogats en försvenskning af O. Ericson.

— I *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine* (häfte 3—4 i år) återfinnes en skildring af *Die deutsche Archivverwaltung in Warschau.* Vid Polens besättande af tyskarna visade det sig, att arkiven, utom »Hauptarchiv» i Warschau, öfvergifvits af sina tjänstemän. Ett ingripande till arkivens skydd blef alltså nödvändigt. Härtill kom helt naturligt uppgiften att söka få en öfverblick af arkivens innehåll, särskildt ur synpunkten af deras intresse för tyska förhållanden. Arkivmän tillkallades redan i okt. 1915, och i febr. 1916 var en under generalguvernören lydande arkivförvaltning organiserad. Denna öfvertog förvaltningen af arkiven utom det s. k. »Hauptarchiv» i Warschau. Öfverallt i arkiven kunde luckor konstateras förorsakade af, att ryssarna medtagit vissa serier. Flera af arkiven, såsom för den inre förvaltningen och för finanserna, öppnades för forskningen. De polska historikerna begagnade sig med ifver af de nya förmånliga förhållandena — tidigare hade blott i undantagsfall varit möjlighet att få tillträde. Den viktigaste uppgiften för den nya organisationen blef att genomforska ej blott de under dess förvaltning stående utan äfven öfriga arkiv, såsom Hauptarchiv, de privata samlingarna samt kyrko- och kommunala arkiv, ur synpunkten af hvad som kunde ha intresse för tysk eller preussisk historia. Som väntadt påträffades öfver allt viktiga arkivaliska serier till Preussens historia, äfven dylika, som framgått ur rent preussisk förvaltning, bl. a. akter tillhörande generaldirektorium, justitieminister Danckelmanns arkiv m. m. Ännu mer betydelsefullt är aktmaterialet från äldre polsk tid för Westpreussen, Posen m. m. Publikationer ha planlagts, hvilka ej skola bestå i editioner af urkunder eller i historiska arbeten utan i öfversikter af det påträffade materialet. Särskild betydelse får framför allt den planerade allmänna öfversikten öfver de polska arkivens innehåll.

(*E. N.*)

— För femton år sedan utgaf dåvarande docenten Nils Edén i serien »För skola och hem» ett litet häfte *Valda bref af Gustaf Vasa.* Denna samling föreligger nu i en ny, betydligt utvidgad upplaga under titeln *Brev av Gustav Vasa. Ett urval* (Stockholm, Norstedt & Söner, 1917; X + 189 sid.; pr. 3,75 kr.). I företalet redogör utg. i anslutning till företalet till den första upplagan för de principer, som varit ledande för den nya upplagans utvidgade urval. Af utrymmesskäl begränsades i den första upplagan detta till brytningstiden i slutet af 1530- och början af 1540-talen och de sista åren från 1550- och 60-talen. Den nya samlingen har utfyllts med bref från konungens tidigare år, förut alls ej företrädda, men dessutom ha infogats åtskilliga nya rörande sidor af 1540- och 1550-talens historia, som förut måst förbigås — särskildt framhållas

hans regemente öfver näringarna, hans personliga arbete inom riksförvaltningen, hans bekymmer under ryska kriget. Dessutom ha tillagts utförliga utdrag ur hans testamente. Här har utg. haft tillfälle att följa en hittills ej begagnad, officiell och nästan samtida afskrift, hvilken han anser vara att föredraga framför den som legat till grund för aftrycken i Svenska riksdagsakter och Konung Gustaf den Förstes registratur. Den här använda afskriften, som frånsedt ålderdomligare ordformer företer ett par mera påfallande egendomligheter, har utgått från konung Eriks kansli och förvaras i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling.

I företalet redogöres ock för de moderniseringsprinciper, som följts vid själfva textbehandlingen, och mot dem synes i en för en vidare läsekrets afsedd upplaga ingen invändning kunna göras. Likaså synes urvalet vara synnerligen väl gjordt, såsom kunde väntas af utgifvarens eminenta sakkunskap på området och pedagogiska takt och omdöme. Hvarje bref eller grupp af sins emellan sammanhörande bref har liksom i den äldre upplagan försetts med orienterande inledningar, mönstergilla i sin knappa klarhet, och till det hela har fogats en ordlista öfver ord, som äro en modern läsare svårförståeliga eller helt främmande. Arbetet prydes af en reproduktion af det bekanta i Uppsala universitets samlingar förvarade Gustaf-Vasa-porträttet af Jacob Binck.

Det är att hoppas, att denna lilla förträffliga brefsamling må vinna en vidsträckt spridning och bidraga till en ökad kunskap om och kärlek till ej blott den store riksbyggmästare, hvars personlighet i brefven afspeglar sig, utan ock till den riksbyggnad han framför andra upptimrat och i hvars skygd vi ännu lefva.

— En andra del af den i förra årgången af denna tidskrift (sid. 52) omnämnda serien »Skrifter utgifna af Hamiltonska släktföreningen» föreligger i kapten H. E. Uddgrens *Karolinen Johan Hugo Hamilton* (Stockholm, Norstedt 1916; 56 sid.; pr. kr. 3,25). Hufvuddelen af framställningen behandlar Karl XII:s polska och ryska krig, hvari Hamilton deltog alltifrån början ända till sitt tillfångatagande vid Poltava, först i spetsen för Lifregementets dragoner, från dec. 1708 som generalmajor och chef för Östgöta ryttare. Återkommen ur fångenskapen 1722, fick han behålla chefskapet för sistnämnda regemente och blef 1734 fältmarskalk. Hans verksamhet under frihetstiden, af hvilken han (död 1748) genomlefde en icke ringa del, skildrar förf. också, ehuru — såsom naturligt kan vara — knappast med samma intresse som det föregående skedet. Rörande de regementens öden, hvilka Hamilton ledde, meddelas åtskilligt af värde; saknaden af källmaterial af mera personlig art gör däremot, att bilden af honom själf för läsaren framträder mindre lefvande, än förf. säkerligen afsett. *(H. B—n.)*

— I *Svensk Lagbibliografi för tiden före 1734 års lag* (Stockholm, Bröderna Lagerström 1915; VIII + 84 sid.) har friherre

Johannes Rudbeck lämnat en beskrifvande förteckning öfver de upplagor af Sveriges landskapslagar, lands- och stadslagar, hvilka utgifvits af trycket före antagandet af Sveriges rikes lag år 1734. Förteckningen, som omfattar åren 1607 (1604?)—1730, är mycket utförlig och utmärker sig genom synnerlig noggrannhet och ackuratess. I inledningen redogör förf. för de olika lagarnas historia samt meddelar upplysningar rörande de gravyrer och träsnitt, som ej sällan i lageditionerna förekomma. Arbetet framträder i en ståtlig typografisk utstyrsel och är försedt med talrika illustrationer.

(*S. T—g.*)

— Öfver den betydande Alströmerska samlingen, som 1911—1912 öfverlämnades till universitetsbiblioteket i Uppsala, föreligger en beskrifvande förteckning af rektor C. A. Brolén under titel *Om den Alströmerska brefsamlingen i Upsala universitetsbibliotek* (Uppsala 1917; 47 s.; pr. kr. 1,25). Samlingen, som utgöres af ej mindre än 13,250 bref, består till sin hufvuddel af Patrik Alströmers brefväxling, men omfattar äfven betydande delar af hans bröder Augusts och Claës' korrespondens. Brefven till Jonas Alströmer utgöra 190. Dessutom finnes ett mindre antal bref till Niklas Sahlgren och den Sahlgrenska firman. Bland brefven till Patrik Alströmer förekomma äfven skrifvelser från politiska personer såsom t. ex. Höpken, Tessin, C. F. och U. Scheffer, Schröderheim och Pechlin. Brefven äro dock enligt Broléns mening ej särskildt gifvande ur politisk-historisk synpunkt. Från vetenskapsmän förekommer ett stort antal bref till såväl Patrik som Claës Alströmer; bland brefskrifvarna märkes Linné, Scheele, Wargentin, Wilcke samt S. G. Hermelin. Äfvenså finnas bref från skönlitterära författare såsom Lidner, Leopold, Simmingsköld, Kexel och P. Tham. Några bref från Thorild meddelas; de äro af rätt stort tidshistoriskt intresse, belysande en ung författares ställning till en penningman, af hvilken han rönte understöd. Synnerligen talrika äro brefven från musikidkare. P. Alströmers intresse för musikfrågor tog sig som bekant bl. a. uttryck i hans medverkan vid stiftandet af musikaliska akademien. Från Jonas Alströmer förefinnas skrifvelser till sönerna, hvilka bl. a. ådagalägga hans starka intresse för deras utbildning, likaså affärsbref till Sahlgren. En riktig rokokoidyll innehåller det aftryckta brefvet af d. 8 aug. 1754 om schäferiets vid Höjentorp uppvaktning för kungaparet. På grundval af det rika material, som brefsamlingen innehåller, lämnar Brolén en rad värdefulla upplysningar till de olika medlemmarnas af Alströmerfamiljen biografi. August Alströmer skildras som den framsynte affärsmannen, hans kritik af hushållningen vid Alingsåsverken och af riksdagsutgifterna är af stort intresse. I motsats till Stråle och Nyström ställer sig Brolén rätt kritiskt till den tydligen rätt ingripande verksamhet, som den 1755 anställde vice direktören Nyrén utöfvade. Samlingen torde ha betydande värde, framför allt ur ekonomi- och kulturhistorisk synpunkt.

(*E. N.*)

— I »Pommersche Jahrbücher» (bd. 17) har nu i tysk öfversättning under titeln *Pommern und Schweden 1792—1806. Der Staatsstreich 1806 und dessen Vorgeschichte* publicerats den afhandling af L. Dalgren om »Sverige och Pommern 1792—1806; statskuppen 1806 och dess förhistoria», som på sin tid (1914) anmäldes i denna tidskrift. Den tyska upplagan, som äfven utgifvits separat (Greifswald, Julius Abel 1916; 199 sid.), företer blott få förändringar. Förf. har för densamma, enligt hvad företalet upplyser, genomgått den Cederströmska samlingen i Krigsarkivet och de i Westinska samlingen i Uppsala universitets bibliotek förvarade D'Albedyhlliana. Den förra har lämnat åtskilliga värdefulla uppgifter, de senare ha visat sig vara utan betydelse för ämnet.

— Uti Humanistiska Vetenskaps-Samfundets skriftserie (Bd. 18: 5) har docenten Axel Brusewitz publicerat ett häfte *Studier öfver 1809 års författningskris: den idépolitiska utvecklingen* (Uppsala 1917; 113 sid.; pr. 3 kr.). Efter några inledande ord om Hans Järta och 1809 års idéer behandlas där regeringsformens förutsättningar, författningskompromissen och brytningen kring konstitutionen efter regeringsformens antagande, det sista temat under tvenne synpunkter: det konstitutionella partiets ställning till den nya författningen samt den gustavianska reaktionen.

— Ett par nya urkundliga bidrag till vår riksdagshistoria under det nya statsskickets brytningstid föreligga i ett nytt band af den genom Aldén ombesörjda samlingen af *L. J. Hiertas riksdagsmotioner och anföranden*, omfattande åren 1862—1872 (Stockholm 1917; XXI + 613 sid.; pr. 6,50 kr.) samt en af samme forskare verkställd edition af C. W. Liljecronas dagbok under riksdagen 1840—1841, utgifven under titeln *Bakom riksdagens kulisser* (Stockholm, Norstedt 1917; 580 sid.; pr. 10 kr.). Dagboken i fråga, ett verkligt magasin för allt skvaller och alla rykten, som kringflögo under denna upprörda riksdag, har visserligen ej varit okänd för forskningen; den har begagnats både af Alin för hans teckning af denna riksdag i de Schinkelska minnena, af Warburg för hans biografi öfver Richert samt af utgifvaren själf för inledningen till första bandet af hans ofvannämnda Hierta-publikation. Den föreligger nu för första gången fullständigt utgifven.

— *Den första unionskommittén (1839—1844) jämte en översikt över unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling* (Lund 1917, 395 s.) är titeln på en akademisk afhandling af Theodor Blomqvist, som efter studier vid Göteborgs högskola disputerat vid Uppsala universitet. Boken ter sig i förstone något svåröfverskådlig på grund af innehållsförteckningens knapphet; den är emellertid indelad i kapitel efter hufvudskedena i kommitténs verksamhet, och inom dessa afhandlas för sig hvar och en af hufvudfrågorna: flaggorna, vapnet, diplomatien, konvojkassan, försvaret o. s. v. Hufvudkällor äro kommitténs egna protokoll och för Norges

vidkommande stortingsförhandlingarna; svenska och norska tidningar äro ganska flitigt anlitade, och Hartmansdorffs dagboksanteckningar hafva lämnat åtskilliga upplysningar af värde; äfven norska riksarkivet har gästats. Af tidigare litteratur hafva gifvetvis Nielsens arbeten i mångt och mycket gifvit nyttig ledning för tiden intill 1837. Framställningen är stundom något tung, men i det hela redig och pålitlig, och om det också kanske icke kan sägas, att förf. allestädes fullkomligt lyckats frigöra sig från den formalistiska tonen i forna unionsträtor — han synes någon gång luta åt att sätta likställigheten öfver själfva unionen —, är dock med detta arbete ett aktningsvärdt bidrag gifvet till en tendensfri och rent historisk utforskning af den sekellånga unionskrisens förlopp. På Karl Johans norska politik har dock förf. icke fått något verkligt grepp; han ställer sig själf undrande och spörjande inför dess skiftningar och i verkligheten väl mer skenbara än djupgående motsägelser. Det hela utmynnar något otillfredsställande i en kommentar af kommitténs slutliga förslag till föreningsakt, paragraf för paragraf, som egentligen kräfver, att man har förslagets tryckta text uppslagen framför sig, ty någon sammanfattande redogörelse gifves ej. Men denna brist är ju af mindre vikt, eftersom bokens ändamål i alla händelser hufvudsakligen måste vara dylika specialafhandlingars vanliga uppgift: att vid behof rådfrågas af andra forskare på samma eller närliggande fält.

(*G. Wk.*)

— Hushållningssällskapens jubiléer ha framkallat en rätt omfattande litteratur af minnesskrifter. Af en bland de tidigare af dessa, *Västernorrlands Läns Kungl. Hushållningssällskap 1805—1904* (Stockholm 1905, 1915; resp. 100 och 284 sid.; pr. 1 och 3 kr.), författad af fil. dokt. Hjalmar Heden, utkom första delen 1905 för att 1915 följas af ett andra band. I det första lämnades en skildring af sällskapets tillkomst och utveckling till 1854. I den andra delen finnes, utom en framställning af dess öden under den följande tiden, en rad skildringar af vissa näringars såsom jordbrukets, boskapsskötselns, skogshushållningens, fiskets och linkulturens utveckling. Bland sällskapets ordförande märkas C. G. Nordin och landshöfdingarna C. F. Aschling och C. Treffenberg; den senares ordförandeskap betecknade en fullständig nydaning af sällskapet. Skildringen af jordbrukets utveckling inledes med en kortfattad öfversikt af dess tillstånd vid början af 1800-talet, hvarvid förf. bl. a. får tillfälle att framhålla den betydande insats, som på detta område gjordes af landshöfding Örnsköld på 1760-talet för metodernas förbättrande, för införande af potatisodling liksom för storskiftets genomförande. I öfrigt synes jordbruket ännu vid 1800-talets början och långt senare väsentligen skötts efter gamla metoder, enligt hvilka t. ex. det ansågs för en »djup förnedring» för åkern att låta den öfvergå till gräsvall. Skogen spelade stor roll för höskörden. Af de öfriga näringshistoriska kapitlen har det om linkulturen ett särskildt intresse, då

denna säregna odling här haft ett af sina främsta områden och ännu 1850 angafs som den främsta binäringen i norra Ångermanland. I bilagor meddelas sällskapets stadgar och förteckning på dess funktionärer. — *Uppsala Läns Kungliga Hushållningssällskap 1815—1915* är titeln på ett ståtligt arbete, hvaraf första delen (Uppsala 1915; VI + 258 sid.), innehållande en historik af bibliotekarien Samuel E. Bring, utgafs i nov. 1915, under det att minnesskriftens senare del skall skildra jordbrukets utveckling och nuvarande ståndpunkt. Efter en inledning om hushållningssällskapens förhistoria, därvid förf. i hufvudsak kunnat grunda sin framställning på den förträffliga skildring häraf, som J. A. Almquist framlagt i sin historik öfver Södermanlands hushållningssällskap, skildras sällskapets tillkomst och utveckling i en rad kapitel, som ordnats efter de olika ordförandena, landshöfdingarna B. V. Fock, R. F. von Kræmer och A. L. Hamilton, af hvilka de båda senare djupt ingripit i sällskapets utveckling. Bland detsammas stiftare var det akademiska elementet rikt företrädt, t. ex. med de tre bröderna Adam, Johan och Per von Afzelius. Framstående sekreterare hade sällskapet i J. P. Arrhenius och F. G. Afzelius. Bland öfriga, som starkare framträdt, kan särskildt nämnas C. E. Casparson. Sällskapets utveckling framstår rätt likartad med ett flertal öfrigas. Efter en rätt betydande start följer en svagare period; på 1840-talet nås åter ett betydligt uppsving, som får sitt uttryck bl. a. i bildandet af de lokala hushållsnämnderna 1847. Ökade ekonomiska resurser ha sedan möjliggjort för sällskapet att betydligt utvidga sin verksamhet. — Af en planerad *Älfsborgs Läns Hushållningssällskaps historia 1812—1912*, afsedd att utkomma i fem delar, utgafs 1912 andra delen »Elfsborgs Läns Kongl. Hushållningssällskap 1812—1829» och fjärde delen »Filialafdelningen och Älfsborgs Läns Södra Hushållningssällskap 1824—1912» (Stockholm 1912; resp. 119 och 439 sid.), författade af kapten Otto Mannerfelt. Den kortfattade framställningen af sällskapets första period visar ett lifligt intresse åt flera håll för såväl jordbrukets som särskilt linodlingens befrämjande äfvensom för åstadkommande af ortsbeskrifningar och spridande af upplysning. Ur jordbrukshistorisk synpunkt torde den senare delen ha stort intresse. — Samtliga arbeten lämna rikhaltiga biografiska upplysningar om sällskapens funktionärer och prydas af ett stort antal porträtt; i synnerhet är detta senare fallet med Brings arbete, som äfven framträder i en synnerligen elegant utstyrsel.

(*E. N.*)

— Det arbete om *Mo och Domsjöverken. Deras ägare och utveckling intill 1873* (Sthlm 1917; VII, 138 sid. + 11 pl. och 1 karta), som utgifvits af fil. lic. Nils Ahnlund, har närmast framträdt såsom en af en familjehögtid föranledd festskrift. Upplagan har därför också erhållit en begränsning (200 ex.), som gör, att boken endast genom de offentliga institutionerna blir tillgänglig för en vidare allmänhet än den krets, som närmast är knuten till de skildrade verken. Redan

dessa verks nuvarande ställning i vårt näringslif tillförsäkrar emellertid intresse äfven åt de äldre, blygsammare försöken att skapa industri på grundvalen af naturtillgångar, som ha visat sig tillräckliga för en rörelse af europeisk betydelse, liksom äfven åt de delvis ganska fylliga uppgifter, som kunnat sammanletas om banbrytarnas personligheter och planer. Öfverblick och säkert grepp på det väsentliga ger skriften värde äfven för dem, som önska vinna en inblick särskildt i sågverksrörelsens äldre historia. En kortare inledning ställer på ett intressant sätt det första stora uppsvinget i sågverksindustrien, på 1740-talet, mot bakgrunden af en teknisk revolution, den »finbladiga», för större verk afpassade sågens seger öfver de gamla husbehofskvarnarnas »grofbladiga» såg, som på sin tid utträngt yxtäljningens ännu mer virkesförödande brädtillverkningsmetod. Det hade varit af intresse, om författaren äfven haft tillfälle att ge en fylligare bild af de norrländska städernas och särskildt Härnösands brädhandel, den ekonomiska förutsättningen för den begynnande industriella utvecklingen; kanske hade då ett klarare ljus fallit öfver den till synes otillräckliga ekonomiska bärkraft, som uppenbarligen hämmat de tidigare företagen trots pioniärernas otvifvelaktigt framsynta blick för skogarnas och skogsprodukternas värde. I hvarje fall utgör emellertid skildringen af den första sågverksanläggningsperioden i Ångermanland ett afsevärdt inlägg i vår industriella historia; något motstycke till den bild, som här ges, torde vi hittills icke äga. Af stort typiskt och allmänt intresse är vidare skildringen af J. C. Kempes affärs- och industriverksamhet framemot 1850-talet, alltså till den tid, då det norrländska virket blef en standardprodukt på den europeiska marknaden; inom de blygsammare gränser, som afsättningsmöjligheterna föreskrefvo, företer denna rörelse bilden af en ekonomisk organisation af imponerande enhetlighet: handelshuset i Härnösand, som alltjämt bedrifver rederirörelse som hufvuduppgift, vinner genom Mo sågverk nästan monopol på skogsrikedomarna i Moälfvens dalgång och samtidigt genom den till stor del som direkt byteshandel bedrifna köpenskapen med sågverkets leverantörer bland allmogen en stor marknad för sina varor; affallet från sågen och köpkol från de i förhållande till den dåtida försågningen öfverflödigt gifvande skogarna leverera bränsle åt Mo bruk, ett för de Kempeska industrierna och trakten arbetande manufakturverk; och rederirörelsen leder slutligen följdriktigt trävarufirman öfver till en för orten och tiden betydande varfsindustri. Den världskonjunktur, som öppnade obegränsad afsättning för det norrländska virket, absorberade all energi för virkesproduktionens högsta möjliga stegring och sprängde därigenom den äldre, mångsidiga Kempeska rörelsens inre enhet; det sista skedet af J. C. Kempes verksamhet ägnades också följdriktigt åt öfvergången till verkligt storindustriell sågverksdrift. Det är tillika afverkningskontraktens, de första hemmansköpens och den begynnande stockfångstprivilegieafvecklingens tid. Öfver allt hvad som rörde råvaruanskaffningen för den nya stordriften låg dock ännu

något af experimentårens osäkerhet och tillfällighetsprägel. Det är ett skede, som genom den valda tidsbegränsningen fallit utom Ahnlunds skrift, hvilket oupplösligt förbundit namnen Mo och Domsjö med pioniärarbetet för öfvergången från forcerad exploatering af skogens självfalstrade naturtillgångar till planmässig och uthållig råvaruproduktion.

(*B. B—s.*)

— Jägmästare Hugo Samzelius, som tidigare utgifvit de bekanta matrikelverken »Kungl. Skogs- och Jägeristaten. Biografiska studier 1539—1898» (1898) och »Kungl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1900. Biografiska studier» (1902) har i *Jägeristaten. Anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen* (Stockholm 1915; 701 s.; pr. för subskribenter 25, eljest 30 kr.) fullföljt dessa sina studier, hvartill fogats ett »Supplement till Jägeristaten» (Stockholm 1916; 40 s.; pr. 2 kr.). Arbetet framträder i viss mån såsom ett nytt verk, därigenom att den förut ej behandlade hofjägeristaten medtagits. Till så väl denna som afdelningen riksjägeristaten lämnas historiska inledningar. Mer än 1,000 nya biografier meddelas. Någon starkare skillnad mellan hofjägeristaten och riksjägeristaten göres ej af författaren; riksjägmästarne förekomma t. ex. på den förra staten och detta trots att hofjägeristaten, som enligt 1634 års regeringsform skulle lyda under riksjägmästaren, från 1643 enligt Odhner ställdes under riksmarskalken. Den historiska inledningen till riksjägeristaten åtföljes af ett antal urkundsbilagor, hvaribland jägmästarfullmakt för Stellan Mörner 1613, instruktionen för riksjägmästaren af 1638 samt kungl. resolution angående jägeristaten 1682.

De biografiska uppgifterna äro kronologiskt ordnade utan i högre grad genomförd skillnad af tjänstemän; efter 1828 hafva alla skogsinstitutets elever fått plats efter den ordning de intaga i dess matrikel. Tjänstemän såväl i Finland och Östersjöprovinserna som Pommern, Bremen, Verden, Wismar och Preussen ha medtagits, äfven om uppgifterna naturligt nog härutinnan åtminstone för vissa områden torde vara synnerligen ofullständiga. Stundom ha personer medtagits, som knappast kunna räknas till jägeristaten, såsom Petrus Gavelius adlad Cederschiöld. Dennes ämbete såsom »generalinspektor öfver ordningarna» 1665—1675 var en tjänst inom kansliet och torde snarast kunna betecknas såsom en föregångare till justitiekanslern. Ovisst torde för öfrigt vara, i hvilken omfattning Gavelius utöfvade sin kontroll. Arbetets hufvudsakliga värde ligger i de rikhaltiga, om ock naturligen för äldre tider rätt ojämna biografiska uppgifterna. Bland de otaliga notiserna torde trots författarens noggrannhet genom förbiseende ibland felaktigheter ha influtit. Måhända kan det förtjäna omnämnas, att enligt rådsprotokollet riksjägmästaren Carl Hårdh utnämndes d. 6 september 1634. Samzelius synes åsyfta att såvidt som möjligt lämna fullständiga data äfven om personer, som blott under kortare tid tillhört jägeristaten. Om t. ex. Charles de Mornay,

som medtagits på grund af en fullmakt från 1573 att ha uppsikt öfver jakten i Västergötland, meddelas synnerligen rikhaltiga uppgifter. Värdefulla äro äfven de bibliografiska uppgifterna, ehuru de ej torde afse fullständighet. I inledningen, där författaren redogör för sina forskningar i riksarkivet, kammararkivet, slottsarkivet, landsarkiven, länsstyrelsernas arkiv m. m., fällas några omotiverade omdömen om svårigheten att i ett efter provenienspriucip ordnadt arkiv drifva speciella forskningar. Arbetet är otvifvelaktigt ett af de mera betydande bland vår matrikellitteratur. Det vittnar högt om sin författares outtömliga intresse för sin uppgift och om hans arbetskraft att ständigt fortsätta och fördjupa sina omfattande forskningar och framlägga resultaten af dessa. (*E. N.*)

— Jämte denna omfattande publikation har jägmästare Hugo Samzelius utgifvit ett arbete om *Släkten Samzelius* (Stockholm, Nordiska bokhandeln 1915; 90 sid.; pr. 7,50 kr.). Arbetet utgör en väsentligt utvidgad omarbetning af en 1901 utgifven skrift »Anteckningar om släkten Samzelius». Släkten, af hvilken den bekanta prästsläkten utgör en gren, härstammar från Samsala by i Hallsbergs socken och har af författaren under omfattande arkivforskning kunnat följas tillbaka till 1630-talet. De uppgifter, som lämnas om olika släktmedlemmar, äro naturligen ytterst olikformiga, stundom kanske nästan för detaljerade. I en andra afdelning »Anteckningar» finnes en rad uppgifter, som snarast kunna sägas vara noter till längderna. (*E. N.*)

— I Historisk Tidskrift 1915 (s. 185 ff.) redogjordes bl. a. för docenten Håkan Sjögren's Ciceroarbeten. Därvid omnämndes, att af hans upplaga närmast vore att förvänta Atticusbreven. Första fascikeln häraf har nu utkommit: *M. Tulli Ciceronis ad Atticum Epistularum libri sedecim. Fasciculus primus, libros I—IV continens* (Collectio Scriptorum Veterum Upsaliensis; Gotoburgi, Eranos' Förlag, 1916; XXIX + 198 sid.)

Epist. ad Att. I—IV innehålla bref från tiden 68—54 f. Kr. till Atticus, som långa tider vistades på sitt landtgods i Epirus. Bland händelser, som i dessa förtroliga bref behandlas, äro den beryktade processen mot Clodius år 61 med anledning af hans kränkande af helgden vid Bona Deas fest och den bittra fiendskap, som från denna tid rådde mellan Cicero och Clodius, vidare sammanslutningen mellan Caesar, Pompeius och Crassus, det första triumviratet.[1] Tredje boken innehåller uteslutande bref från landsflykten, den fjärde skildrar tiden efter återkomsten år 57, särskildt oroligheterna i Rom med anledning af Clodius' trakasserier samt den politiska maktens koncentration hos triumvirerna, som af Cicero betraktas med djup pessimism. Han sökte sin tröst i studier och litterär verksamhet;

[1] Jfr därtill Artur Montgomery, Inrikespolitiska förhållanden i Rom år 60 och 59 f. Kr., Hist. Tidskr. 1915, sid. 213 ff.

år 55 utkom på »Atticus' förlag» De Oratore, följande år påbörjades De re publica.

Den nya delen af den Sjögren'ska standardupplagan är liksom sina föregångare en frukt af mångåriga, omfattande handskriftsforskningar; den ger en försiktig, naturligtvis om synnerlig förtrogenhet med Ciceronianskt språkbruk vittnande textkonstitution, beledsagad af en rikhaltig och öfverskådlig apparat. Editionens allmänna textkritiska grundval belyses i inledningen. En rad svårare ställen har Sjögren diskuterat i en samtidigt publicerad uppsats *Tulliana IV* (Eranos, XVI, 1916, sid. 1—50). Man fäster sig här särskildt vid hans mången gång mycket sinnrika försvar för den traderade texten gentemot föregående kriticis obefogade ändringsförslag.

(*E. N—n.*)

— De bekanta danska biblioteksmännen B. Erichsen och Alfr. Krarup, den senare känd för tidskriftens läsare såsom medutgifvare af Acta pontificum Danica och såsom upphofsmannen till Dansk Historisk Tidsskrifts årsbibliografier, ha påbörjat utgifvandet af en *Dansk Historisk Bibliografi.* Början har gjorts med tredje bandet omfattande personalhistorien (Köpenhamn, G. E. C. Gad 1917; IV + 806 sid.; pr. 9 kr.). I förordet redogöres för verkets plan. Det afser att förteckna böcker och tidskriftsafhandlingar rörande Danmarks historia, ej blott den politiska, utan äfven alla sidor af det sociala, ekonomiska och andliga lifvets historia samt topografi och personalhistoria. Utom det nuvarande Danmark (dock ej Island, Grönland och Färöarna) omfattar den de skånska landskapen till 1658, Sönderjylland till 1864 (med ett tillägg om Nordschleswig efter nämnda år), för den politiska och personalhistoriens del Holstein 1460—1864 samt norsk krigs- och personalhistoria 1380—1814. Förteckningen är afsedd att upptaga dansk och utländsk litteratur till utgången af 1912.

Arbetet hvilar på Det Kongelige Biblioteks och universitetsbibliotekets samlingar. Det är beräknadt på tre band, af hvilka det första skall innehålla konungarikets och de skånska landskapens historia och inre förhållanden, det andra konungarikets och nämnda landskaps topografi, hertigdömenas historia och Schleswigs inre förhållanden och topografi, det tredje personalhistorien. Af praktiska skäl har tredje bandet utgifvits först. Vid anordningen af namn på medeltida personer och adliga damer från 1500- och 1600-talen ha därvid följts samma regler som i Dansk Biografisk Lexikon. Det förtjänar påpekas, att det stora verkets utgifning bekostas af Carlsbergsfonden.

Den utkomna delen är öfverskådligt uppställd och gör ett genomgående solidt intryck. När det stora verket en gång föreligger färdigt, blir det ett oumbärligt hjälpmedel vid studiet af den danska monarkiens historia, till hvilket den danska historieforskningen är att lyckönska. Man kan blott hoppas, att ett motsvarande svenskt arbete måtte komma till stånd, ehuru det visserligen i flera afseenden

synes vara förenadt med än större svårigheter. Men i Warmholtz' klassiska verk ha vi ett arf som förpliktar.

— I en föregående årgång (1912, sid. 148) har uppmärksamheten fästats å den förträffliga kritiska upplaga af danska helgons lefvernesbeskrifningar, »Vitæ Sanctorum Danorum», som utgifvits af den utmärkte Köpenhamnsfilologen M. Cl. Gertz. Den trots sin framskridna ålder alltjämt arbetskraftige textutgifvaren har nu påbörjat en motsvarande upplaga af *Scriptores minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, hvaraf första häftet nyligen utkommit (Köpenhamn, G. E. C. Gad, 1917; 194 + (2) sid.; pr. 2 kr.). Utfördt efter samma kritiska principer och utmärkt af samma minutiösa noggrannhet vid deras utförande, kommer detta nya editionsarbete att blifva af den största betydelse för den danska liksom öfver hufvud den nordiska medeltidsforskningen. Det nya häftet innehåller »Chronicon Roskildense et Chronicon Lethrense», »Svenonis Aggonis Opuscula Historica», innefattande »Lex castrensis», »Brevis historia regum Dacie» samt ett fragment af en »Genealogia regum Dacie» samt slutligen en samling »Series et genealogiæ regum Danorum», bestående af sju kungalängder. Det icke minst värdefulla utgör utgifvarens företal till de olika skrifterna med däri lämnade rikhaltiga historiografiska och texthistoriska upplysningar.

— Kapten Daniel Bruun, som under en lång följd af år ägnat ingående undersökningar åt vikingatidens kolonisation af Island och Grönland och äfven på Grönland företagit utgräfningar på de gamla boplatserna, har i ett nyutkommet arbete om *Erik den røde og Nordbokolonierne i Grønland* (Köpenhamn, Gyldendal 1915; 235 sid.) gifvit en populär sammanfattning af dessa sina studier. Kolonisationen skildras efter »Landnamabok» och Erik den rödes saga med ständig hänvisning till Grönlands natur och klimat. Åt Vinlandsfärderna ägnas ett särskildt kapitel. I motsats till Nansen delar förf. Storms och Finnur Jónssons uppfattning, att kärnan i sagan är fullt trovärdig. I afbrytandet af de tidigare rätt lifliga förbindelserna med Norge och i striderna med eskimåerna, om hvilka förf. äfven kan meddela sägner, som han upptecknat, ser förf. orsakerna till kolonisationens undergång. På grund af sina utgräfningars resultat kan Bruun ge en rätt åskådlig bild af lifvet i kolonierna. Ett antal förträffliga fotografier, kartor och planer underlätta i hög grad tillägnandet af förf:s framställning.

(*E. N.*)

— Den lifskraftiga »Bergens Historiske forening» har, utom ett nytt häfte (n:r 21) af sina skrifter, innehållande några lokalhistoriska uppsatser af B. E. Bendixen och A. M. Wiesener, utgifvit första häftet af en stort anlagd undersökning om *Tyskernes handel paa Norge og det hanseatiske Kontor i Bergen* (Bergen 1915; 77 sid.) af rektor B. E. Bendixen, som i Norsk Hist. Tidskr. 1915 publi-

cerade en värdefull studie om »Vareomsætningen mellem England og Norge i første Halvdel af 14. Aarhundrede». I sitt sista arbete har han ställt som sin uppgift att skildra tillkomsten af det tyska faktoriet och öfver hufvud Bergens handel under medeltiden. Det utkomna första häftet kan snarast betecknas som en bred inledning till detta arbete, där såväl de norska städernas uppkomst skildras, som en öfversikt gifves af de danska och nordtyska städernas utveckling. Handelsomsättningen med England, som ännu omkring 1200 var liflig, aftog så småningom, delvis på grund af de hinder, som engelsmännen själfva lade i vägen därför. I stället började handeln med de tyska städerna att få större betydelse. För de uppgifter härom, som källorna meddela, lämnas en utförlig redogörelse fram till 1250 års traktat med Lübeck. Denna var visserligen byggd på principen om lika rättigheter för norrmännen och lübeckarna, men på grund af den norska skeppsfartens afstannande kommo fördelarna uteslutande på Lübecks sida. (*E. N.*)

— Af danska *Kancelliets Brevbøger* har, fortfarande under redaktion af arkivarien L. Laursen, utkommit ett nytt band, omfattande åren 1609—1615 (Köpenhamn, Reitzel 1916; 945 s.; pr. 8 kr.). Rörande Sveriges och Danmarks motsatta handelsintressen i Östersjön lämna flera skrifvelser upplysningar. Under åren 1611—1613 upptages registraturbandet till en betydande del af skrifvelser, som ha ett eller annat samband med kriget med Sverige, från fästningarnas sättande i försvarstillstånd (Visborgs på Gottland d. 4 mars 1611) och gränsens spärrande (den halländska d. 2 april s. å.) till tacksägelsen för freden den 18 jan. 1613. Under kriget sökte Danmark blockera de svenska kusterna och importen förhindrades; däremot kunde export på neutrala fartyg i vissa fall äga rum.
(*E. N.*)

— Af *Oslo Kapitels Kopibog*, utgifven af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission genom Oluf Kolsrud, har ytterligare ett andra häfte utkommit, omfattande åren 1606—1618 (Kristiania 1915). En ny serie, *Oslo Kapitels Forhandlinger*, har af samma utgifvare påbörjats; det första häftet omfattar åren 1609—1616 (Kristiania 1914). Den verksamma Kildeskriftkommissionen har dessutom genom Finnur Jónsson fortsatt utgifvandet af *Eirspennil* (häft. 2—3, Kristiania 1914—1915) samt publicerat arbeten af språkhistoriskt och folkloristiskt innehåll, såsom *Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet*, *Christen Jensøns Den Norske Dictionarium eller Glosebog* (Ældre Norske Sprogminder, 2—3, utgifna genom Torleiv Hannaas, Kristiania 1911—1915) och *100 'Gamle Bunde-Regler'* (Norske Folkeminne, 1, utgifna genom Oluf Kolsrud, Kristiania 1914).

— Af Friedrich Meineckes ypperliga arbete *Weltbürgertum und Nationalstaat* har nyligen utkommit en fjärde upplaga, den

andra under världskriget (München & Berlin, R. Oldenbourg 1917; VII + 537 sid.; pr. 13 mark). Redan i tredje upplagan (1915) hade förf. tillagt en epilog, hvari det preussisk-tyska problemet betraktas i ljuset af dagshändelserna. I den fjärde upplagan ha vissa partier omarbetats, särskildt de kapitel som beröras af Brandenburgs forskningar och publiceringar ur Ludolf Camphausens efterlämnade papper.

— Det senaste decenniets storpolitiska tilldragelser ha gjort den orientaliska frågans utveckling i särskildt hög grad till föremål för såväl häfdaforskningens som den politiska publicistikens uppmärksamhet, och litteraturen på området har också varit synnerligen rik, ehuru naturligen af växlande värde. Vid flera tillfällen ha i Historisk Tidskrift påpekats arbeten, både svenska och utländska, af större betydelse, såsom t. ex. Wirséns förtjänstfulla öfversikt Balkanfolken och stormakterna, Fourniers lilla betydelsefulla skrift »Wie wir zu Bosnien kamen», Friedjungs utmärkta monografi om Krimkriget och den österrikiska politiken samt senast Hasenclevers viktiga arbete om 1840—41 års orientaliska kris. Nyligen har nu af den bekante folkrättsspecialisten Karl Strupp i serien »Perthes' Schriften zum Weltkrieg» utgifvits en mycket instruktiv och nyttig chrestomatie af det viktigaste urkundsmaterialet under titeln *Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage* (Gotha, F. A. Perthes, 1916; XIII + 319 sid.; pr 5 mark).

Den ifrågavarande aktsamlingen tager som utgångspunkt freden i Carlowitz 1699 och innehåller de turkiska fredssluten, inklusive Paris- och Berlinkongressakterna, fram till den komplex af fredstraktater, som afslutade 1912—13 års Balkankrig. Vi finna där vidare hufvuddokumenten beträffande Sunden och sjöfarten på Svarta hafvet samt Moldau-Valakiets, Ostrumeliens, de Joniska öarnas, Samos', Libanons, Cyperns, Kretas och Athos' ställning. Äfvenså aftryckas där hufvudfördragen rörande Tunis (Bardotraktaten), Egypten och Sudan liksom Bulgariens oafhängighetsförklaring och akterna rörande annexionen af Bosnien och Herzegovina. Härtill komma slutligen de viktigaste internationella akterna om skeppsfarten å Donau och Suezkanalen samt om Orientbanan. Samlingen afslutas med 1914 och 1915 års turkisk-nederländska notväxling om upphäfvande af konsularjurisdiktionen i Turkiet.

Aktverket är i sin helhet sammanställdt med berömvärd urskillning och sakkunskap; dock saknas nog en och annan urkund, som man kunnat vänta medtagen. Fråga är sålunda, om ej någon af de äldsta kapitulationerna bort i sin helhet aftryckas, detta helst aktstycken rörande konsularjurisdiktionens afskaffande medtagits. Vidare saknar man vissa aktstycken från 1870-talets orientaliska förvecklingar. Dit hör den ur Karatheodory Paschas papper af Hanotaux för första gången publicerade hemliga österrikiska förklaringen af den 13 juli 1878 rörande karaktären af Bosnien-Herzegovinas ockupation.

Ifrågasättas kan ock, huruvida ej efter **Wertheimers** redogörelse i hans stora Andrássy-biografi bort lämnas ett referat af innehållet i Reichstadt-aftalet från 1876 och den därtill sig anslutande militärkonventionen från följande år. Bland de senaste årens urkunder saknar man 1912 års Balkanallianser, hvilka spelat en så betydande roll äfven i det följande världskrigets diplomatiska historia. De bulgariska fördragen finnas t. ex. i **Guechoffs** lilla bok »L'Alliance Balkanique», och rörande de grekisk-serbiska aftalen har åtskilligt framkommit under stormaktskrigets diplomatiska kontroverser.

I sin helhet är emellertid urvalet som sagt godt, och utgifvaren har till de olika aktstyckena fogat sakkunniga bibliografiska upplysningar, ibland kanske något knapphändiga. För den, som sysslar med den orientaliska frågans olika faser, är den Struppska aktsamlingen en värdefull och lättillgänglig uppslagsbok.

— Bland framställningar af det europeiska statssystemets historia under det senaste århundradet intager **Alfred Sterns** stora verk *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871* en mycket framstående plats, visserligen icke genom genial historisk uppfattning och konstnärlig framställning, men genom forskningens grundlighet och det sakliga innehållets vederhäftighet och rikhaltighet. Mellan åren 1894 och 1911 ha sex band sett dagen, hvilka föra teckningen fram till 1848 års hvälfningar. I slutet af förra året har det förunnats författaren att utsända ett sjunde band, det första i arbetets sista afdelning, som omfattar tiden 1848—1871 (Stuttgart & Berlin, J. G. Cottasche Buchhandlung 1916; XXV + 796 sid.; pr. 19,50 mark).

Den nya delen behandlar, i korthet sagdt, februarirevolutionen och dess närmaste efterverkningar: i Frankrike fram till andra kejsardömets grundläggning, i Tyskland ungefär t. o. m. året 1852, i Italien fram till Cavours stora ministär, i England till Gladstones stora budget 1853. Beträffande Ryssland, Turkiet, Belgien och Nederländerna omfattar framställningen ungefär motsvarande tidsskede. Ett särskildt kapitel är ägnadt åt den romerska kyrkans framgångar; framställningen, med olika tidsgräns för olika länder, når här som längst fram till 1855 års konkordat med Österrike och biskopsmötet i Wien följande år.

Framställningen är liksom i föregående delar något torr, men saklig och vederhäftig, i det hela objektiv, ehuru i grunden präglad af den äldre liberala skolans uppfattning af de politiska företeelserna. Den hvilar ej blott på en sällsynt förtrogenhet med det tryckta materialet och litteraturen utan äfven på forskningar i tyska och främmande arkiv. I ett tillägg aftryckas aktstycken ur riksarkiven i Berlin, Frankfurt a. M., Köpenhamn och Turin samt efter afskrifter ur general Pfuels efterlämnade papper.

En hufvuddel — mer än hälften — af arbetet utgör naturligtvis den vidlyftiga framställningen af det tyska rikets —. särskildt

naturligtvis Tysklands och Österrikes — utveckling under ofvan angifna tidsskede. Denna teckning kan knappast sägas vara fullt up to date, då författaren icke varit i tillfälle att begagna sig af Brandenburgs på sin tid i denna tidskrift (1916, s. 214 ff.) uppmärksammade, delvis banbrytande forskningar på området.

I sin helhet står emellertid den nya delen på höjd med sina föregångare och utgör väl den fullständigaste och tillförlitligaste handboken på området. Det är att hoppas, att den åldrige forskaren må finna tid och krafter att fullborda sin mönsterframställning af Europa under tidsskedet mellan Wien och Frankfurt.

— Doktor Alfred Jensens outtröttliga verksamhet för vidgandet af kunskapen om de olika slaviska folken och deras kulturella förhållanden har under senaste året afsatt icke mindre än tre spår i litteraturen. Jämte den aktuella skildringen af *Slaverna och världskriget* (Stockholm, Alb. Bonnier 1916; 261 sid.; pr. 5 kr.) och den litteraturhistoriska essaysamlingen *Från Balkan* (Stockholm, Alb. Bonnier 1917; 139 sid.; pr. kr. 2,25) har han på tyska publicerat en framställning af Ukrainas nationalskald, *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben* (Wien, Holtzhausen 1916; XVII + 157 sid.; pr. 5 mark). Sveriges historia har — under Karl X Gustafs och särskildt Karl XII:s tid — tillräckligt många beröringspunkter med Ukrainas, för att vi skola ha anledning att med intresse iakttaga dess nationella nyvaknande. Den af Jensen skildrade skalden (f. 1814, d. 1861), lifegen under sina första tjugufyra år och till straff för sina politiska dikter under ett decennium af sin mannaålder förvisad som menig soldat till aflägsna kaserner, har blifvit en af sitt folks nationalhjältar; bl. a. har efter honom uppkallats det äfven historiskt lifaktiga »Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften» i Lemberg. Jensen ger här mot kulturhistorisk bakgrund en skildring af hans lif och diktning, i hvilken Ukrainas natur, folkpoesi, historiska traditioner och nationellt politiska olycksöden återklinga. *(H. B—n.)*

— Under titeln *Presidentmaktens renässans i Förenta Staterna* har docenten Gunnar Rexius publicerat en intressant studie i den stora republikens författningsutveckling under de senaste decennierna (Uppsala, J. A. Lindblad 1916; 169 sid.; pr. 3 kr.). I en kort inledning ges först en kritisk öfversikt öfver de inom modern statsvetenskap framträdande klassifikationerna af författningsformerna samt en skiss öfver maktfördelningslärans framväxt och omvandling i modern parlamentarism. Till utgångspunkt för behandlingen af arbetets hufvudtema tager förf. ett ungdomsarbete af nuvarande presidenten Wilson, »Congressional Government», där förf. under inflytande af Bagehots konstruktion af den engelska parlamentarismen riktar en skarp kritik mot det på extrema maktfördel-

ningsteorier byggda amerikanska statsskicket. Af de ledande tankarna i arbetet gifves en analys liksom ock af de gensagor med försvar för den amerikanska författningens maktfördelning, som framkommo t. ex. från Lowell, och den plaidoyer för stärkande af presidentens makt, som framlades af Bradford och som företecknar den utveckling, som verkligen har att äga rum. I nästa kapitel skildras därpå i allmänna drag den förändring i presidentens ställning, som de senaste årtiondena medfört och som gjort honom till den dominerande faktorn i unionens statslif. Till grund för denna skildring har lagts den framställning af presidentens roll, som Wilson gifvit i det 1908 utgifna arbetet »Constitutional Government» och — mera programmatiskt — i den samling af sina tal under presidentvalkampanjen 1912, som han följande år publicerade under titeln »The new freedom». I de följande kapitlen skildras mera i detalj den nya presidentmaktens förhållande till författningens andra faktorer. Först till kabinettet. Här framhålles i anslutning till en af Wilson själf gifven karaktäristik, att kabinettet alltmer tenderar att blifva en exekutiv korporation, ej en politisk, m. a. o. att den politiska ledningen ligger hos presidenten med kabinettsmedlemmarna såsom verktyg. Det följande kapitlet, det vidlyftigaste, behandlar presidentens ställning till kongressen. Äfven här har presidentmakten under de senaste innehafvarna framstått såsom den initiativtagande och ledande kraften inom statslifvet, äfven inom lagstiftningen. Genom sitt veto, sin växande makt öfver utrikespolitiken, sina budskap, sitt ökade inflytande öfver ämbetsutnämningarna och framför allt genom sitt vädjande till offentligheten, till valmansmassorna, från hvilka han direkt fått sitt mandat, ha de senaste kraftiga härskarne i Hvita Huset lyckats uppbygga en allt starkare ställning gentemot representationen. Den mera isolerade ställning presidenten i jämförelse t. ex. med Englands premiärminister intager till sitt parti har snarare för honom varit en styrka; för folket framstår han såsom ett värn mot partimaskineriet och bossarne och den af dessa behärskade kongressen. Presidentmaktens tillväxt har, såsom förf. framhållit, gynnats af det kringskärande af befogenheterna för representantkammarens talman, som de sista årens ändringar i arbetsordningen medfört. Presidentens ökade påverkan på kongressen har gått hand i hand med ökad samverkan mellan de båda statsorganen. Maktsöndringen och maktisoleringen har, så summerar förf. sin analys, i väsentlig mån aftagit. Men, tillägger han, maktfördelningen kvarstår. Den amerikanska presidentens makt står på cesaristisk, ej på parlamentarisk grund. I sina slutord understryker förf., att den senaste utvecklingen i Förenta Staterna visar, att en stark regering kan skapas äfven på maktfördelningens grund.

I sin studie har dr. Rexius på grundval af en omfattande litteraturkännedom på ett skarpsinnigt sätt behandlat ett viktigt och intressant historiskt och författningsrättsligt problem. Han har icke inskränkt sig härtill utan äfven i smärre utvikningar indragit motsvarande problem inom de konstitutionella monarkierna, särskildt

Tyskland och Sverige, och äfven ur de amerikanska erfarenheterna sökt utläsa vissa prognoser för deras del. Hvilken återverkan det väldiga öde, som f. n. öfvergår världen, kan komma att få på den inre utvecklingen i de olika länderna, är, såsom förf. antyder, en faktor, som ännu undandrager sig exakta beräkningar.

Rätteise.

Sid. 127 r. 2 u. *står:* Lübecks stadsarkiv *läs:* Lübecks stadsbibliotek

Till den svenska ständerstatens äldsta historia.

AF

SVEN TUNBERG.

II.

Några anmärkningar till svenska riksrådets äldsta historia.

Ordet »råd», lat. *consiliarius*, såsom officiell beteckning för vissa framträdande personer vid konungens sida möter i Sverige för första gången i ett bref från omkring år 1225.[1] Brefvet, som är utfärdadt i den omyndige konung Erik Erikssons namn, är på samma gång ett dom- och gåfvobref. I en tvist mellan munkarne i Alvastra och konungens stallare Brynjulf hade af parterna afgörandet hänskjutits till konungen och hans »consiliarii». De senares namn uppräknas: »Benedictus, uenerabilis Scarensis ecclesie episcopus huius nominis secundus, cancellarius et consiliarius noster, Kanutus Holmgeri filius, cognatus et consiliarius noster, Kanutus Christine filius, cognatus et consiliarius noster, magister Stenarus, Eringisl Wig, nutricius noster.» Domen fälles till Brynjulfs förmån, men munkarne erhålla ersättning af konungens jordegendom i grannskapet. Härefter följa underskrifterna, nämligen af konungen, biskop Bengt, Knut Holmgersson, Knut Kristiansson, Brynjulf stallare, ärkebiskop Olof i Uppsala, lagmannen Eskil samt Joar Johansson.

Egendomligt nog hafva det följande halfseklets urkunder ingenting direkt att förmäla om konungens råd. Vid konungens sida omtalas visserligen då och då »majores ac

[1] Dipl. Suec., n:r 216. Om brefvets datering se K. G. Westman, Svenska rådets historia, s. 9 ff.

discreti regni nostri», »quam plurimi nobiles regni nostri» l. d., men däremot aldrig »consiliarii». Det är först under Magnus Ladulås regering, som rådet åter tydligt framträder. I Skeningestadgan af år 1284 föreskrifves rörande sammansättningen af konungens möten: »Aff þeem, sum wir þorwom at optelikæ se mæþ os, tha til at matæ coster se, thær þe faræ, tha wilium wir, at war kiære brother, hærtugh Bændikter af Finlande, hawe fiuretighi hæsta, biskoper XXX, *hwar annar af wart raaþ* XII, hwar riddari æller swenawapn fiuræ oc samulund kanunkæ, andre þe, sum æru kallaþir, twa swenæ».[1] Rådet visar sig här helt plötsligt såsom en fast organisation omfattande ett visst bestämdt antal medlemmar. Liknande är dess karaktär i konung Magnus testamente af följande år, 1285, där konungen åberopar vissa bestämmelser, som i Skeninge träffats »cum consiliarijs nostris», och dessutom till sina testamentsexekutorer utser — jämte gemål och broder — ärkebiskopen och alla lydbiskoparne, kanslern, drotsen »omnesque consiliarios nostros».[2] Från början af 1280-talet föreligger äfven ett fragment af en stadga eller ett förslag till en dylik, gällande rådets verksamhet såsom förmyndarstyrelse.[3] Under de senare åren af Magnus regering skymtar rådet slutligen vid ett par tillfällen i urkunderna.[4]

Efter Magnus Ladulås död var det *rådet* med marsken Torgils Knutsson i spetsen, som öfvertog regeringen i den omyndige konung Birgers namn. *Consilium regis* liksom *consiliarii* omnämnas också i ett flertal aktstycken från den följande tiden. I realiteten har naturligtvis rådets makt befunnit sig i starkt stigande, då det i konungens ställe fick rikets styrelse i sin hand. I Uplandslagen från 1290-talets midt har rådsinstitutionen äfven lyckats vinna erkännande från den konservativa landskapsrättens sida. »Kununx raþman» och andra riddare erhålla en särskild hedersbot vid dråp af någon deras tjänsteman,[5] och om en man anklagats för att hafva fört afvog sköld emot konung eller

[1] Dipl. Suec., n:r 813.
[2] Dipl. Suec., n:r 802.
[3] Fragmentet är i fotolitografiskt aftryck återgifvet af Westman, a. a
[4] Se härom Westman, a. a., s. 144 ff.
[5] »Wærþær kununx raþmanz þiænistuman dræpin ællr ok andræ riddæræ, sæx markær þokkæ bot at». MB 20.

rike och ej gripits på bar gärning, skulle sex män af konungens råd utse en tolfmannanämnd, som ägde att värja eller fälla den anklagade.[1] Den senare bestämmelsen synes i viss mån antyda, att rådet redan tillerkännes en ställning *mellan* konung och folk, en ställning som inom kort skulle framträda fullt utpräglad i landslagens konungabalk.[2]

Efter konung Birgers myndighetsförklaring (1297—1298) fortforo marsken och rådet till en tid att sköta regeringen under hufvudsakligen oförändrade former. Äfven sedan konungen blifvit krönt (dec. 1302), bibehöllo de länge sitt inflytande. För att i möjligaste mån bevara rikets enhet synas hertigarne Erik och Valdemar hafva upptagits i konungens råd; de nämnas åtminstone vid sidan af »*aliorum* nobilium de consilio eiusdem domini nostri regis».[3] Dock uppstod snart en stark motsättning mellan konung och råd å ena sidan samt de båda hertigarne å den andra. Inför rådet, som vuxit sig allt starkare och i hvilket nu nästan samtliga lagmännen återfinnas, måste hertigarne till en början vika. Dock endast till en början. Äfven den kungliga myndigheten såg sig hotad af den mäktiga rådsorganisationen, och för den statskloke hertig Erik lyckades det inom kort att draga konung Birger öfver till sig. Attacken mot stormannaväldet börjar med en djärf kupp från konungamaktens sida. I december 1305 fängslades marsken Torgils Knutsson, och i februari 1306 föll hans hufvud.

De följande tilldragelserna äro för väl kända för att här behöfva annat än antydningsvis beröras. Konungens fängslande på Håtuna i september 1306 framkallade strider mellan hertigarne och brodern Birgers bundsförvant, konung Erik Menved af Danmark. Hertigarne funno snart rådligast att frigifva konungen, ehuru under för denne synnerligen förödmjukande villkor (1308), och omsider, då de äfven förlorat sitt tidigare stöd hos den norske konungen, ingicks

---

[1] »Hwar sum awghæn skiold förær gen allwaldughum kononge ællr gen hanz riki, han ær siælffær föddær innæn, han hawær fore giört hals, æn han fangin værþær, ok þær til iorþ ok goz hans undir krununæ, hwat han fangin wærþær ællr æi. Nu wærþær han æi fangin ok witis þo vm þylikt mal, þa skulu sæx mæn aff kununx raþ næmpnæ tolff mæn, þe tolff aghu han wæriæ ællr fællæ. Wæriæ þer han, wæri saklös, fællæ þer han, giældi baþi liff ok goz.» MB 15.

[2] Jfr Westman, a. a., s. 147.

[3] Dipl. Suec., n:r 1749. Se Westman, a. a., s. 159 f.

öfverenskommelsen om riksdelning i Helsingborg (juli 1310). Då hertigarnes makt emellertid under de närmaste åren åter tillväxte ej minst genom den nära dynastiska förbindelse, hvilken nu ingicks med den norska konungaätten, vågade konungen ännu en gång ett afgörande slag: i december 1317 fängslades hertigarne på Nyköpings slott och på sommaren 1318 bringades de om lifvet. Konungens beräkningar slogo dock alldeles fel. Hertigarnes anhängare åvägabragte en allmän resning inom landet, och redan vid slutet af år 1318 hade konung Birger för alltid förlorat sitt svenska konungarike.

Försöket att tränga tillbaka råd och aristokrati hade misslyckats på grund af söndringen inom konungahuset. I stort sedt kom också denna söndring herremakten till godo. Visserligen finna vi rådskorporationens bestånd hotad genom rikets delning, visserligen måste sammanhållningen inom de stora släkterna ofta under dessa tider sättas på de hårdaste prof. Splittringen gaf dock ökad näring åt känslan af gemensamma intressen, och det slutliga enhetsverket utgick från en stormannakonfederation representerande landets alla olika delar.

Förmyndarstyrelsen för Magnus Eriksson öfvertogs helt naturligt af rådet med drotsen Mats Kettilmundsson i spetsen.[1] Till en början syntes konungens moder ej utan framgång uppträda såsom interimsregent, men genom föreningen i Skara den 20 juli 1322[2] afvisade rådet alldeles hennes anspråk på del i rikets styrelse. Från denna stund är rådets centrala plats i det svenska statslifvet gifven. Att det numera betraktades såsom lagstadgad institution, framgår af Sörmlandslagens additament, där konungaeden uppmärksammar detsamma och föreskrifter ges för att förebygga att utländska män upptagas i konungens råd.[3] Om rådets myndighet vittna också talrika uttalanden i källorna,[4] och det är ett betecknande faktum, att titeln *consiliarius regis* vid denna tid ej sällan utbytes mot *consiliarius regni*.

Magnus Erikssons egen regering blef under de första

[1] Dipl. Suec., n:r 2199.
[2] Dipl. Suec., n:r 2339.
[3] SmL, Add. 1: 3.
[4] Dipl. Suec., n:r 2279, 2280, 2555, 2773, 2875 m. fl.

decennierna i mycket en regering med »råds råde». Rådets samtycke åberopas vid alla viktigare beslut i såväl utrikes som inrikes frågor.[1] Medlemskap af rådet medför vissa privilegier: enligt Skarastadgan af år 1335[2] skulle riksrådens liksom alla riddares änkor och barn åtnjuta frälsefrihet, och riddare och svenner inom rådet fingo genom Skeningestadgan af år 1335[3] samt Uppsalastadgan af år 1344[4] rätt att färdas genom landet med större följe än andra frälsemän. Visserligen gifva åtskilliga tecken vid handen, att konungen medvetet sträfvade att frigöra sig från rådets alltmer växande inflytande, men något mera afgörande angrepp på dess maktställning vågade han ännu ej. Tvärtom framträder rådets självständiga myndighet vid sidan af konungens, hvartill antydningar redan tidigare konstaterats, vid flera tillfällen. Den viktiga Skeningestadgan af 1335 afslutas sålunda med följande corroboration: »Till stadhfæstilse sætium wi wart insigle for thæssæ skript ok *warræ kæro raadhgiwæ, sum aghu ok williæ badhe mædh raadh ok gerningum oss at styrkkiæ thæt at halldæ ee aa hwem thæt gangher*».[5] Då konungen år 1344 träffade dispositioner för en interimsregering under sin frånvaro i Norge, anförtrodde han äfven styrelsen åt rådet eller närmast ett utskott inom detsamma.[6] Dispositionerna synas för öfrigt utgå från den förutsättningen, att i hvarje lagsaga skulle finnas åtminstone tre rådsherrar;[7] rådet har blifvit en verklig riksrepresentation.

Med Magnus Erikssons allmänna landslag från 1300-talets midt är första perioden i rådets utvecklingshistoria afslutad. I landslagen organiseras rådet definitivt såsom en statlig institution vid konungens sida och dess ställning och uppgift erkännes. I sin konungaed[8] lofvar konungen att styra och råda sitt rike med inländska män och ej taga utländingar i sitt råd. Till medlemmar af rådet skall han

[1] Dipl. Suec., n:r 3501, 3634, Sverges traktater, n:r 227, 229, 235, 259, 267, 279, Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, 1, s. 11 ff. m. fl.

[2] Dipl. Suec., n:r 3106.

[3] Dipl. Suec., n:r 3175. Jfr Täljestadgan af 1330. Dipl. Suec., n:r 2773.

[4] Dipl. Suec., n:r 3864.

[5] Jfr äfven Dipl. Suec., n:r 3501.

[6] Dipl. Suec., n:r 3863.

[7] Dipl. Suec., n:r 3863, 3864.

[8] KgB 5.

kalla ärkebiskopen samt så många af öfriga biskopar och klerker som han finner nödigt; de världsliga ledamöterna, riddare och svenner, fingo till antalet ej öfverskrida tolf.[1] Rådet skulle därefter aflägga följande ed:[2]

1) att råda konungen det, som de visste vara honom och landet gagneligt, och ej underlåta det för väld, frändskap eller vänskap;

2) att styrka konungen till riksens rätt, att han »*må hålla de eder han svurit riket och allmogen honom*»; samt förbinda sig att själfva iakttaga detsamma;

3) att hålla det hemligt, som konungen önskade, och ej yppa något, som kunde lända honom eller hans rike till skada.

Utöfver dessa allmänna bestämmelser stadgar landslagen dessutom, att rådets samtycke skulle inhämtas vid konungens morgongåfva,[3] och i stadslagen föreskrefs, att konungens råd ej finge bysättas samt att lasteligt tal mot dem straffades med döden.[4]

Genom landslagens bestämmelser blir rådet, såsom nyss framhållits, en lagstadgad institution med självständiga uppgifter. Af speciell betydelse är, att det genom konungaedens andra artikel tillerkännes en ställning såsom *medlare* inom samhället, såsom en makt *mellan* konung och folk, stödjande och kontrollerande såväl uppåt som nedåt. Ganska tidigt hafva vi mött ansatser i dylik riktning, och i landslagen ges sålunda endast klart uttryck åt en åskådning, som sedan länge hållit på att arbeta sig fram. Under följande århundrade skulle emellertid denna sida af rådets verksamhet få en särskild betoning, och den *eforala* uppgiften skulle för det svenska rådet ända in i senare tider stå såsom dess ämbetes innersta och egentliga mening.

Rörande rådets uppkomst och äldsta utveckling, såsom de i det föregående skisserats, hafva olika meningar uttalats i den vetenskapliga litteraturen. Tidigast upptogs

[1] Det är väl möjligt, att denna fixering af antalet betingats af konungens sträfvan att begränsa de världsliga stormännens inflytande på riksstyrelsen.

[2] KgB 9.

[3] KgB 10.

[4] RB 18, KgB 8.

ämnet till behandling af Alin i »Bidrag till svenska rådets historia under medeltiden» (1872).[1] Enligt Alins mening, som sedermera i hufvudsak accepterats af H. Hildebrand[2] och E. Hildebrand[3], har rådet helt naturligt utvecklat sig ur den urgamla seden, att konungen vid viktigare ärenders afgörande rådfrågade rikets erfarnaste och mest framstående män. Till sitt stöd i riksstyrelsen kallade konungen personer dels ur sin dagliga omgifning, sin hird, dels ur de olika landskapens stormannakretsar och den högre hierarkien. Så småningom kommo de, som vanligen togos till råds, att anses såsom konungens egentliga rådgifvare. Dessa sammanslötos efter hand till en särskild korporation, hvars medlemmar buro namnet »konungens råd» och bundos genom aflagd ämbetsed. De sparsamma källupplysningarna gifva vid handen, att rådets utbildning till en självständig institution var slutförd åtminstone före 1200-talets utgång.

En helt ny teori har uppställts af Westman i hans arbete »Svenska rådets historia till år 1306» (1904). Westman påpekar, hurusom titeln »consiliarius», då den i Sverige för första gången uppdyker på 1220-talet, är fäst vid medlemmarne av en förmyndarstyrelse. Med hänvisning till den svenska privaträttens bestämmelser om förmynderskap samt till utländska analogier gör han gällande, att »consiliarius» vid detta tillfälle äfven helt enkelt betyder »förmyndare». Det äldsta rådet i Sverige skulle sålunda hafva organiserats såsom förmyndarstyrelse för att under konungens minderårighet gifva fastare former åt regeringen. Särskild vikt lägger Westman vid det förhållandet, att detta råd ej har någon förbindelse med hirden utan utgöres af konungen närstående stormän.

Att källorna under de följande decennierna ej känna konungens »råd», blir med denna utgångspunkt lätt förklarligt. Stormannamötena utveckla sig likväl under samma tid till en normal institution, hvarvid det kyrkliga elementet får allt större betydelse. Ej heller i detta fall kan något sammanhang med konungens hird påvisas, utan t. o. m. de

[1] Jfr äfven samme författares »Om svenska rådets sammansättning under Medeltiden» (1877).
[2] Sveriges Medeltid, 2, s. 51 ff.
[3] Svenska statsförfattningens historiska utveckling., s. 44 f., 111 ff.

nu uppträdande marsk- och drotsämbetena äro att betrakta ej såsom hirdposter utan såsom efterbildningar af utlandets höga värdigheter afsedda för stormän. I början af 1280-talet visar sig så ånyo »konungens råd», äfven denna gång i samband med ordnandet af en förmyndarstyrelse. Afgörande moment vid dess konstituerande äro, att dess medlemmar garantera de fattade arfsföljdsbeslutens verkställande samt af konungen insättas såsom förmyndare för den omyndige efterträdaren. I en »bestämd förpliktelse till en bestämd uppgift» lägges »en grund tillräckligt stark för att uppbära en stadigvarande rådsherrèvärdighet», och den nya institutionen har härmed för första gången fått varaktigt fäste i Sveriges politiska lif.

Det är otvifvelaktigt med rätta, som Westman betonat förmyndarregeringarnas betydelse för rådets uppkomst och utveckling. Härifrån och till de af Westman dragna slutsatserna är dock ett synnerligen långt steg. Såsom Edén framhållit,[1] är det en misstolkning att »consiliarius» skulle hafva betydelse af »förmyndare» därför att ordet användes om förmyndare. Consiliarius betyder alltjämt »rådgifvare», och när consiliarii uppträda såsom förmyndarkollegium vare sig i Sverige eller utlandet, är det under fiktionen af rådgifvarskap åt den omyndige konungen.

Med sin undersökning har Westman emellertid indirekt pekat på ett intressant problem, som den äldre forskningen alldeles förbisett och som därför alljämt kvarstår olöst. Huru förklara rådsinstitutionens plötsliga framträdande i svenskt författningslif under 1200-talet? Hvilka inflytelser hafva betingat ej blott dess uppkomst utan äfven den säregna utveckling, som den tidigt undergick? Äro dess rötter att söka i enbart svensk jord eller sträcka de sig äfven till främmande land?

Jag skall i det följande i största korthet söka antyda, i hvilken riktning svaren å dessa frågor enligt min mening synas böra gå.

Det måste betecknas såsom en bestämd brist, att i den hittills förda diskussionen tillräcklig uppmärksamhet ej ägnats

[1] Hist. Tidskrift 1905, Öfversikter och granskningar, s. 1 ff.

åt den allmäneuropeiska författningsutvecklingen på ifrågavarande område. För Danmarks och Norges vidkommande har endast konstaterats, att rådet ungefär samtidigt med i Sverige, d. v. s. under senare hälften af 1200-talet, uppdyker på samma mystiskt plötsliga sätt, och från Tyskland och England ha anförts såsom allmänna förebilder den af kejsar Fredrik II år 1220 för sonen Henrik insatta förmyndarstyrelsen samt förmyndarstyrelsen för konung Henrik III af England. Ett närmare studium af hithörande förhållanden torde dock lämna resultat af betydande intresse. Det är framför allt söderut vi ha att rikta våra blickar, till det land, hvarifrån vi under hela vår historia rönt de kraftigaste påverkningarna, nämligen Tyskland. Emellertid får man ej, såsom i allmänhet skett, fästa uteslutande eller ens hufvudsaklig vikt vid det tyska kejsardömet såsom sådant. Den tyska riksförfattningen har sedan 1100-talets slut i verkligheten förlorat sin egentliga utvecklingskraft, sin inre aktivitet, och står själf såsom mottagare af impulser från annat håll. Det är till rikets territorier, till furstendömen och markgrefskap, som ledningen i detta såväl som i andra hänseenden öfvergått, och det är i territoriernas statliga utveckling vi hafva att söka uttrycken för tidens nya kraf och samhälleliga sträfvanden. En komparativ forskning på detta område har äfven just under de allra senaste åren blifvit möjliggjord. Rörande de tyska territoriernas medeltida författnings- och förvaltningshistoria äga vi numera flera utmärkta undersökningar, framför allt af de tyska forskarne v. Below, Meyer, Rachfahl och Spangenberg. För närvarande syfte bör särskildt framhållas Spangenbergs öfversiktliga, briljant utförda studie »Vom Lehnstaat zum Ständestaat. Ein Beitrag zur Entstehung der landständischen Verfassung» (Historische Bibliothek, 1912).

Ämbetstiteln »consiliarius» är förmodligen lånad från den romerska förvaltningsorganisationen.[1] Den förekommer sedermera i Burgunderriket och hos Merovingerna samt af-ser i Karolingerstaten i viss mån ett stadigvarande ämbete.[2]

[1] Mommsen, Ostgothische Studien (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 14, s. 477 f.)
[2] Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, 2, s. 102 f.

Detta ämbete fortsätter omedelbart i det nyfrankiska riket: ur *curia regis*, konungens hof, bestående af högre vasaller, biskopar, abboter o. s. v., utvecklade sig sedan 1000-talet ett råd i egentlig mening mera stadigvarande samladt omkring konungen, hvars medlemmar benämndes *curiales*, *consiliarii*. Rådet blef själfva huvudorganet för riksregeringen, och det var med dess tillhjälp, som de kraftiga franska konungarne togo upp sin framgångsrika kamp för konungamaktens stärkande och den feodala splittringens öfvervinnande. »Consiliarii»-posten betecknade inom kort ett ämbete af största vikt och betydelse, och för landets store blef det angeläget att vaka öfver sin rätt att äga säte och stämma i konungens råd.[1]

Förhållandenas utveckling i England företer härmed väsentliga likheter. Den normandiske konungen hade vid sin sida sitt länshof, *curia regis*, bestående af konungens omedelbara vasaller. Då ej samtliga dessa mera regelbundet kunde deltaga i regeringsärendenas handläggning, kom sammansättningen af curia regis snart att bero på konungens godtfinnande. Så småningom bildade sig liksom i Frankrike — och troligen under direkt påverkan därifrån — en särskild krets af personer, hvilka närmast under konungen hade den ordinarie ledningen af landets styrelse och förvaltning. Ett *consilium regis* uppstod, hvars medlemmar buro namnet *consiliatores*, *consiliarii*. Det kungliga rådets ställning befästes framför allt under förra hälften af 1200-talet, då förmyndarskapet för den omyndige konung Henrik III var detsamma anförtrodt.[2]

Termen *consiliarii* möter tidigt äfven i det tyska kejsarriket såsom en allmän benämning å dem, som vid det ena eller andra tillfället togos till råds af konungen. Från en annan synpunkt betecknades såsom »consiliarii» de män, hvilka kunde göra anspråk på att blifva anlitade vid viktigare frågors afgörande. Någon fastare organisation får detta konungens råd först i början af 1200-talet och då af

[1] Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte, s. 130 ff., 195 ff.
[2] Hatschek, Englische Verfassungsgeschichte, s. 70 ff., 82 ff., Baldwin, The Beginnings of the King's Council (Transactions of the Royal Historical Society, New Series, 19, s. 27 ff.), Stubbs, The Constitutional History of England, 2, s. 255 ff.

en bestämd anledning. Fredrik II öfverlämnade år 1220, då han från Tyskland begaf sig till Italien, förmyndarstyrelsen för sin omyndige son Henrik åt ett flertal personer, hvilka buro titeln »consiliarii» och tillsammans bildade »consilium nostrum» [regis].[1] Äfven i Tyskland finna vi sålunda uttryck för »consiliarii»-ämbetets starka framträngande i tidens medvetande just vid 1200-talets början.

Rådsinstitutionens historia behöfver ej fullföljas längre för att gifva oss rätt att draga vissa slutsatser för Sveriges vidkommande. Då titeln »consiliarius» vid ett enstaka tillfälle under 1220-talet uppdyker i Sverige, måste detta bero på en för öfrigt helt naturlig anslutning till allmäneuropeisk uppfattning och terminologi. Att så är förhållandet, blir också påtagligt af en annan anledning. De personer, som i det åsyftade brefvet kallas konungens »consiliarii», äro följande: kansleren, biskop Bengt af Skara, Knut Holmgersson, Knut Kristineson, magister Stenar och Erengisl Wig. Bland dessa personer lägger man särskildt märke till biskop Bengt af Skara.[2] Denne kraftfulle prelat hade spelat en ledande roll redan under konung Johan Sverkerssons tid och var otvifvelaktigt en af det kyrkliga partiets mest framträdande personer. Under vintern 1220—1221 besökte han i angelägna ärenden Rom och visade härvid sitt synnerliga nit för den svenska kyrkans sak. Efter Erik Erikssons uppstigande på tronen år 1222 trängdes biskop Bengt och hans parti till en början undan af en antikyrklig fraktion med jarlen i spetsen. Först omkring år 1224 lyckas de åter kämpa sig fram till makten, och följande år (1225) uppträda biskop Bengt och fyra andra personer såsom den omyndige konungens »consiliarii».

Sammanhanget är tydligt. Under de oroliga förhållanden, hvilka gjorde en omskiftning af makten när som helst möjlig, låg det i biskop Bengts och hans anhängares intresse att på det mest stadigvarande sätt till sin fördel organisera regeringen under konungens minderårighet. För biskop Bengt föll det sig då naturligt att på svenska för-

[1] Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, 6, s. 373 ff., K. G. Westman, a. a., s. 17 f., och där citerad litteratur.
[2] Se K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, s. 261 ff.

hållanden anpassa de utländska mönster, med hvilka *han* särskildt torde hafva blifvit förtrogen under sin utländska resa. »Consiliarii»-ämbetet betecknade inom de stora kulturländerna just då den typiska formen för utöfvandet af ett mera regelmässigt inflytande på rikets styrelse. Hvad låg då närmare till hands än att äfven i Sverige skapa »consiliarii» och söka på dem i någon mån öfverflytta den auktoritativa ställning, som på andra håll i Europa tillerkändes konungens »rådgifvare»?

Biskop Bengts försök misslyckades. Hans kollega såsom »consiliarius» Knut Kristineson öfvergick inom kort till motpartiet, själf afled han redan år 1228, och året därpå förjagades konung Erik af en upprorisk stormannakonfederation.[1] En verklig rådsinstitution skulle i Sverige först uppkomma ett halfsekel senare och då under väsentligen förändrade förhållanden och förutsättningar.

Det trettonde århundradet betecknar en afgörande vändpunkt i den europeiska samfundsutvecklingens historia. Den medeltida länsstaten har nått sin höjdpunkt och upplösningen begynner: länsstaten öfvergår till ständerstat. I självfva verket utgör denna process endast ett konsekvent fullföljande af länsstatens egna immanenta principer. Det länsrättsliga utskiftandet af den statliga makten skapar inom samhället ett flertal enheter, hvilka äro bärare af själfständiga befogenheter. Då dessa under de politiska och framför allt de ekonomiska förhållandenas tvång sammanföras i klasser, ledda af gemensamma intressen, är ständerstaten med alla dess kännetecknande drag redan för handen.

Öfver hela Europa kunna vi alltifrån senare delen af 1100-talet följa ständergruppernas framväxt och utbildning. Karakteristiska moment från de olika staternas historia låta sig utan svårighet finna; de gifva sig i de flesta fall af sig själfva. För oss är det emellertid af särskild betydelse att taga kännedom om förhållandenas utveckling inom det tyska riket. Genom »statutum in favorem principum» (1232) beseglades de tyska landsfurstarnes seger i kampen mot kejsardömet. Men *riksständernas* framträngande står i nära

[1] K. B. Westman, a. a., s. 288, n. 2.

sammanhang med *landtständernas*. De som »domini terræ» erkända riksfurstarne måste inom sina länder möta de nya ständerbildningarna med deras kraf å privilegier och rättigheter. Visserligen lyckades de till en tid att häfda och befästa sin ställning både utåt och inåt framför allt med hjälp af ett nyskapadt ämbetsmannastånd, den ursprungligen ofria ministerialklassen, i nära beroende af regenten. Visserligen förstodo begåfvade och statskloka furstar att taga de nya makterna i sin tjänst och leda utvecklingen i önskad riktning. En kollision mellan i grunden motsatta intressen kunde dock i längden ej undvikas. Redan i slutet af 1200-talet påträffa vi i de tyska furstendömenas historia de s. k. »Bedeverträge», d. v. s. öfverenskommelser mellan fursten och landtständerna, genom hvilka den skattebeviljande myndigheten faktiskt lades i de senares händer. Det följande århundradet skulle också bevittna ständerrörelsens allt starkare framsteg i kamp mot en politiskt, militärt och finansiellt försvagad furstemakt.

Det är under dessa omhvälfningens tider, under senare hälften af 1200-talet, som *rådet* för första gången framträder i de tyska staterna. För visso hade furstarne redan tidigt rådgifvare och medhjälpare vid sin sida. Hvarje vasall var pliktig att på uppfordran af sin länsherre infinna sig hos honom och gifva råd, »debitum consilium», i landets angelägenheter. Länsstatens regering hvilade i väsentlig mån på *landdingen*, *placita*, där fursten omgifven af sina män träffade afgörande i viktigare ärenden. Med länsstatens upplösning upplöstes emellertid af sig själf en dylik länsrättslig förvaltningsorganisation. Inför ständergruppernas framträngande såg sig fursten tvingad in på nya vägar för landets styrelse. »Rådet» skapas: lämpliga personer utan hänsyn till länsförhållande anställas såsom särskilda *»råd»*, *»consiliarii»*. Rådet utgör förbindelselänken mellan fursten och ständerna, genom rådet komma dessa för första gången i verklig kontakt med hvarandra. För fursten blir det angeläget att till »consiliarii» få män med verkligt inflytande hos folkets nya politiskt maktägande kretsar, för ständerna däremot att påverka och med sig förbinda rådet samt till äfventyrs äfven i möjligaste mån bestämma dess sammansättning.

På grund af sättet för sin tillkomst får rådet från början en slags *mellanställning* mellan furste och ständer. Rådet företer en blandning af såväl ämbetsmanna- som ständerelement; det beror på förhållandena hvilketdera elementet som skall starkare framträda. Dess själfständiga position såsom *medlare* mellan furste och ständer erkännes äfven genast, och »tredelningen i 'Landesherrschaft, Rat und Stände' blir sedan slutet af 1200-talet bestämmande för den tyska territorialstatens struktur».[1] Betecknande utslag får detta förhållande sedermera, då med styrelsens utveckling och furstemaktens stärkande en grupp af särskildt betrodda consiliarii mera stadigvarande uppehålla sig hos regenten och sålunda utgöra rådet i egentlig mening, »Hofräte», »Wesentliche Räte». I de olika landsdelarna finnas då »Räte von Haus aus», »Provinzialräte», »Landräte», hvilka utgöra förbindelseledet mellan regering och ständer och helt öfvertagit rådets gamla medlarställning inom samhället. Rådets ursprungliga dubbelväsen visar sig i dess utveckling till å ena sidan »Hofräte», å andra sidan »Landräte».[2]

Redan denna korta öfversikt öfver rådets utveckling inom de tyska staterna bör kunna bidraga till att gifva en ny belysning åt det svenska rådets äldsta historia. Då rådet i Sverige under Magnus Ladulås regering liksom ungefär samtidigt i Danmark och Norge[3] oförmodadt framträder, måste dess uppkomst otvifvelaktigt ses i sammanhang med de tilldragelser inom den europeiska samfundsutvecklingen, som senast skildrats. Äfven i Sverige är ett ståndersamhälle på väg att framväxa — låt vara med delvis andra förutsättningar — och dess yttre gestaltning måste högst väsentligt betingas af tidens allmänna åskådningar och sträfvanden. Det är härvid ej ens nödigt att hänvisa till dylika påverkningars styrka särskildt inom den slutna

---

[1] Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, s. 37.

[2] Se särskildt Spangenberg, Hof- und Zentralverwaltung der Mark Brandenburg im Mittelalter, s. 63 ff.

[3] Se härom Nielsen, Det norske Rigsraad, s. 13 ff., 43 f., Steenstrup, Kong Valdemars Jordebog, s. 28 f., Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, Offentlig Ret, I, s. 169 ff., K. G. Westman, a. a., s. 126 f., 199 f., P. J. Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, s. 294 ff.

och homogena medeltida kulturvärlden. Just senare delen af 1200-talet är tidpunkten för det tyska inflytandets började välde i vårt land på såväl det andliga som det materiella området. Magnus Ladulås regering betecknar i detta afseende från vissa synpunkter en kulmen. Konung Magnus intima förbindelser med tyska furstekretsar samt hans nära anslutning till tyska förhållanden öfverhufvudtaget hafva länge varit kända. På senaste tid har det äfven uppvisats, att det är det tyska inflytandet under konung Magnus tid, som vi hafva att tacka för upprättandet af vårt äldsta bergverk.[1]

Liksom ständergruppernas spetsar på kontinenten kämpar äfven stormannaklassen i Sverige, sådan den konsolideras under 1200-talets senare del, för ernåendet af den politiska makten. Den har vunnit ofantligt i styrka under Waldemar Birgerssons svaga och osjälfständiga regering och med dess stöd har Magnus Ladulås uppstigit på tronen. Liksom i det öfriga Europa nalkas den konungamakten med kraf på inflytande och privilegier, liksom i det öfriga Europa kan äfven i vårt land ständerelementens deltagande i rikets styrelse ej längre helt och hållet afvisas. Problemets lösning blir densamma som på kontinenten: *rådsinstitutionens* skapande.

Det vore utan tvifvel en misstolkning af den faktiska situationen, om man uppfattade rådets framträdande vid 1280-talets början blott såsom ett tecken på aristokratiens ökade betydelse inom samhället. Den kraftfulle konung Magnus har säkerligen alltjämt bibehållit ledningen och användt sig af de nya formerna för vinnande af stormännens medverkan i arbetet på den svenska enhetsstatens konsolidering. Förhållandena ändrade sig dock inom kort. I Sverige liksom i Europa öfverhufvudtaget skulle den följande tiden se rådets myndighet alltmera ökad på konungamaktens bekostnad. Den andra sidan af rådets karaktär skulle komma till synes, och dess roll som ständerstatens äldsta och länge främsta förkämpe skulle taga sin början. Den ställning såsom *medlare* inom samfundet, hvilken i de tyska ständerstaterna kommit att tillerkännas rådet, skulle det

[1] Sommarin, Sverges äldsta bergverks första anläggning och organisation under Magnus Ladulås (Statsvetenskaplig Tidskrift 1910, s. 24 ff.).

svenska riksrådet äfven för sig göra anspråk på — som vi veta, ingalunda utan framgång.

Det är här ej tillfälle att från den nya utgångspunkten närmare diskutera enskilda detaljer vid rådets första uppträdande i Sverige. Att rådets uppkomst står i sammanhang med arfföljdsbesluten vid 1280-talets början, har Westman säkerligen med rätta gjort gällande. Att drots- och marskämbetena äro från utlandet samtidigt inlånade stormannavärdigheter och ej stå i något organiskt sammanhang med tidigare hirdposter, har äfven riktigt blifvit betonadt Beträffande tolkningen af det förut omnämnda stadgefragmentet har jag emellertid en helt annan mening än den som uttalats af Westman. Fragmentet är af följande lydelse:

»........ consilia dederint, ratum et firmum in prosecucione teneatur, et si forsan aliquis episcoporum vel cancellarius de medio vocatus fuerit, loco sui consiliarium sui officii habere volumus successorem. S .... missis consiliariis subtractus fuerit, loco sui, in quem omnes consiliarii tunc residui ....»

Westman[1] utfyller luckorna i fragmentets senare del på följande sätt: »S[i autem aliquis de pre]missis consiliariis subtractus fuerit, loco sui, in quem omnes consiliarii tunc residui [convenerint, habere volumus successorem]». Han fortsätter därefter: »Stadgandena utgå tydligen från, att det finns en bestämd skara 'consiliarii'. Vid deras sida finns det emellertid också en mindre krets, bestående af vissa biskopar och kanslern. Nu förutses den möjligheten, att under tidens lopp luckor genom dödsfall uppstå i denna mindre krets. För den händelse att någon af biskoparne eller kanslern dör, skall han emellertid inte ersättas af den som efterträder honom i hans kyrkliga ämbete, eller eventuellt af den nye prelat, som blir kansler, utan en 'consiliarius' skall fylla hans plats. Om åter någon af consiliarierna ryckes bort, skall hans plats fyllas med en utomstående, som de kvarvarande consiliarierna öfverenskomma att kooptera.»

Jag kan ej medgifva riktigheten af denna tolkning.

[1] A. a., s. 110 ff.

Satsen: »loco sui consiliarium sui officii habere volumus successorem», måste redan af allmänt språkliga grunder öfversättas: »skola vi i hans ställe *såsom* consiliarius utse efterträdaren i hans ämbete». Härtill kommer äfven ett särskildt skäl. »Officium» kan vid denna tid ej afse något annat än ett ämbete i samband med kyrkans tjänst; något världsligt »officium» existerade i självfva verket ej. Stadgandets mening blir emellertid då enkel och naturlig. Om någon af de andliga medlemmarne i förmyndarstyrelsen fölle ifrån, skulle efterträdaren i det kyrkliga ämbetet utan vidare inträda i rådet och därmed i förmyndarstyrelsen. Om någon *annan* af »consiliarii» däremot — det af Westman insatta »aliquis» bör substitueras med »*alius*» — ginge bort, fingo de kvarvarande genom kooptation fylla hans plats. Hvarje antydan om de två egendomliga kretsarna inom förmyndarstyrelsen försvinner därmed helt och hållet, till stor lättnad vid försöken att närmare fixera ifrågavarande bestämmelsers verkliga historiska innebörd.

Vi hafva i det föregående diskuterat svenska riksrådets uppkomst och påpekat de utländska inflytelser, som därvid haft afgörande betydelse. Af hvad som redan anförts är utan vidare klart, att dessa utländska inflytelser under närmast följande tid alltjämt gjorde sig gällande. Då vi i landslagens konungabalk, där rådseden formuleras, finna rådets anspråk på en *medlande* ställning inom samfundet erkändt, står detta sålunda i fullkomlig öfverensstämmelse med den samtida utvecklingen på kontinenten.[1] Hela rådets statsrättsliga ställning, såsom den i landslagen uttryckes, är för öfrigt en återspegling på svenska förhållanden af en i mångt och mycket sameuropeisk utveckling.[2]

Med kännedom om de omständigheter, som betingat rådets uppkomst och äldsta utveckling, skulle det äfven

[1] Jag lämnar här alldeles åsido den intressanta frågan, i hvad mån teoretiska doktriner hafva medverkat i denna utveckling. Se en antydan härom hos E. Hjärne, Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag (Hist. Tidskr. 1916, s. 165, n. 2); jfr från en annan synpunkt Fr. Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter (Mittelalterliche Studien, I, 2, 1915).

[2] Denna senare anmärkning gäller i flera fall konungabalkens offentligrättsliga bestämmelser öfverhufvudtaget, såsom jag hoppas få tillfälle att i ett annat sammanhang närmare uppvisa.

vara af synnerligt intresse att närmare studera dess senare historia. Utrymmet tillåter det ej här, hvarför endast ett kort påpekande bör göras. Vi hafva funnit, hurusom på kontinenten rådet röjer sitt ursprungs egenart genom att ur sig frambringa dels konungens råd i egentlig mening, *Hofrat*, dels råd i närmare anslutning till ständerna, *Landrat*. I Sverige lyckades rådet visserligen under medeltiden bevara sin gamla mellanställning mellan konung och folk, men med Vasaättens uppstigande på tronen förändrades situationen. Trots ett verksamt motstånd, mest af passiv art, tvingas rådet i allt närmare beroende af konungen; det öfvergår till en verklig rådskonselj vid konungens sida. En afgörande vändpunkt i utvecklingen kan året 1597 anses beteckna. Under detta års häftiga kamp mellan Sigismund och hertig Karl tvingas rådet att helt skilja sina öden från ständerna och ansluta sig till konungen. Från denna stund upphör rådet att såsom ett stånd vid sidan af de öfriga samlas till offentliga sammankomster, det är hädanefter endast konungens, af honom helt beroende tjänare. Att härvid i själfva verket skedde en inskränkning af rådets gamla uppgift, är tydligt. Den utveckling, som förbereddes och slutfördes, förblef ej heller obemärkt för samtiden. I ett förslag till ny regeringsordning från omkring år 1597,[1] föreslås tillsättandet i hvarje provins i Sverige af »landsråd», hvilka alltid skulle vara representerade i regeringen, där inga ärenden finge afgöras utan deras hörande. Såsom på annat ställe påpekats, ligger otvifvelaktigt bakom detta förslag ett direkt utländskt inflytande.[2] Men indirekt vittnar förslaget om, att man ägde känning af den genomgripande förändring statsskicket just i dessa dagar undergick. Med rådets anslutning till konungamakten försvann den gamla medlaren mellan konung och folk, den äldsta representanten för de olika ständernas, de olika landsdelarnas intressen inför konungen. För visso var detta från en viss synpunkt en förlust och uppfattades också så. Försöket att bota denna förlust genom en reform i konservativ riktning skulle dock ej lyckas. Samhällets gamla medeltida organisation var stadd i fullständig omvandling: ständerstaten gick nya öden till mötes.

[1] Publicerad af undertecknad i Hist. Tidskr. 1916, s. 194 ff.
[2] Hist. Tidskr. 1916, s. 185, n. 3.

Kronprins Oskar som vicekonung i Norge år 1824.

AF

ANDERS GRADE.

Under utarbetandet af en kortare biografi öfver statsrådet grefve Erik Reinhold Adelswärd[1] blef undertecknad, tack vare friherre Th. Adelswärds å Åtvidaberg stora välvilja, i tillfälle att taga kännedom om en dagbok af nyssnämnda grefve A., hvilken förvaras i Adelsnäs arkiv. Den kallas af sin författare »Anteckningar» och utgör en med stor omsorg och noggrannhet förd journal under åren 1823—1827. Förstnämnda år blef Adelswärd utnämnd till chef för kronprinsens hof, och det förefaller, som detta varit anledningen till påbörjandet af »Anteckningarna». Dessa bestå nämligen hufvudsakligen af redogörelser för hoflifvets yttre gång, de kungliga personernas sysselsättningar, ceremonielet vid fester, placeringen vid måltiderna o. s. v. Endast ytterst sällan lämnar uppteckmaren några meddelanden, som äro upplysande rörande tidens politiska historia. Ett dylikt enstaka undantag bildar det parti, där Adelswärd berättar om kronprinsparets besök i Norge 1824. Då jag fann, att denna episod är mycket flyktigt behandlad i de undersökningar, som äro gjorda beträffande Norges historia under 1820-talet[2], ansåg jag mig böra framlägga för offentligheten de upplysningar, som Adelswärd har lämnat rörande kronprinsens förhållande till det märkliga stortinget 1824. Att hans roll vid den viktiga vetofrågans behandling ej var den passiva åskådarens, har länge förmodats, men om det sätt, hvarpå han ingripit i densamma, har så godt som ingen-

---

[1] 1778—1840.

[2] Y. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab 1818—1827 (Kristiania 1873), och Norges Historie efter 1814, II (Kristiania 1887).

ting varit bekant. Ett rikligt kompletterande material fann jag i de Sandelsska papperen å Kungl. biblioteket, hvilka endast i ganska ringa utsträckning begagnats af forskningen.[1] En verkligt uttömmande redogörelse för händelsesammanhanget i fråga ser jag mig emellertid ingalunda i stånd att lämna, ty härför skulle erfordras fullständig kännedom om den korrespondens, som fördes mellan kronprinsen och konungen. Emellertid hoppas jag, att de nya upplysningar, jag funnit, skola befinnas vara af den vikt, att de förtjäna att blifva bekanta.

I. Utnämningen.

»Efter många ventilationer lärer i dag blifvit afgiordt,» skrifver grefve Adelswärd den 4 januari 1824, »at kronprinsen hädanefter kommer at bivista statsrådsberedningen, så ofta han det åstundar. Detta blifver onekeligt för honom ganska uplysande och nyttigt och torde aflägsna den idéen af hans flyttning såsom vicekonung till Norrige.» Den 8 januari bevistade prinsen för första gången statsrådsberedningen.[2] Men redan två dagar senare meddelar han själf åt grefve Adelswärd, »att det blifvit bestämt afgiordt, at han i denna månad blir nämd till vice kung i Norrige, och at resan troligen kommer at företagas de första dagarna i mars månad.»[3] Så var också förhållandet. Ett par dagar härefter underrättar konungen riksståthållaren om det fattade beslutet. Han motiverar det i följande märkliga ord:[4] »För att gifva norska folket ett bevis på min välvilja och för att skaffa min son tillfälle att lära känna de mest framstående personligheterna af detta folk, hvilka skola bistå honom i styrelsens regelbundna gång, har jag för afsikt att i nästa statsråd utnämna honom till konungarikets vice-

[1] Nielsen har endast känt brefven från Karl XIV Johan till Sandels samt dennes officiella rapporter till konungen. Samlingen å K. B. innehåller, förutom dessa, Sandels' brefböcker med kopior af »lettres particulières» till Karl Johan och af skrifvelser till enskilda samt en stor mängd skrifvelser till Sandels från enskilda personer.

[2] Adelswärd, Anteckn., 8 jan. 1824.

[3] Adelswärd, Anteckn., 10 jan. 1824.

[4] Konungen till Sandels, Stockholm 12 jan. 1824. Nielsen, Norges Hist., II., s. 31.

konung.» Tidpunkten var uppenbarligen vald med tanke på det snart sammanträdande stortinget, bland hvars medlemmar tronföljaren otvifvelaktigt skulla finna landets mest framstående män. Emellertid måste det verka något öfverraskande, att konungen visar sig angelägen att *just nu* gifva sitt norska folk ett så uppseendeväckande bevis på sin välvilja genom att tillmötesgå »dess länge närda önskan» och utnämna sin son till dess vicekonung. Ty ännu voro tilldragelserna från 1821 i färskt minne: stortinget hade trots konungens veto upphäft de adliga rättigheterna, och endast genom hotet från de till lägret i Etterstad sammandragna svenska och norska trupperna hade monarken lyckats förmå den genstridiga församlingen att taga reson i fråga om den danska statsskulden.

Karl Johan hade vid sagda tidpunkt varit allvarligt betänkt på att genom en statskupp åvägabringa en grundlig förändring af den norska författningen. Genom väl beräknad undfallenhet hade emellertid norrmännen lyckats undgå den hotande faran, och konungen hade bestämt sig för att på den grundlagsenliga vägen söka nå sitt mål. I början af augusti 1821 fick alltså stortinget mottaga en rad kungliga propositioner, hvari föreslogos betydelsefulla ändringar i konstitutionen.[1] De viktigaste bland dessa voro, att monarken skulle erhålla absolut veto i lagfrågor, rätt att upplösa stortinget och förordna om nya val, när det varit samladt öfver tre månader, rätt att utnämna tingets presidenter, vidare att alla högre ämbetsmän, utom domare, skulle vara afsättliga, samt att konungen skulle äga makt att förläna adelskap med ärftlig rätt. De kungliga framställningarna kompletterades af de märkliga förslag,[2] som väcktes af »grundlagens fader,» Kristian Magnus Falsen,[3] numera kunglig generalprokurator och nära lierad med konungen och riksståthållaren. Dessa gingo i hufvudsak ut på att afskaffa enkammarsystemet och låta odels- och lag-

---

[1] Daterade d. 2 aug. 1821. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab, s. 199 f.

[2] Ibid., s. 202.

[3] — — — »hvis forandrede Tænkemaade man almindelig beklager,» skrifver den bekante filosofen och estetikern H. Steffens, som uppehöll sig en tid i Norge 1824. »Det norske storting aaret 1824.» U. å. Öfvers. fr. det tyska orig. (Berlin 1824).

tingen framgå ur särskilda val. Det var, som man ser, en fullständig omstöpning af den norska konstitutionens principer, som härmed bragtes å bane, och man förstår fullväl det intresse, hvarmed Karl Johan motsåg 1824 års storting, då de viktiga konstitutionsförslagen skulle afgöras.

I Norge var stämningen allt annat än gynnsam för de föreslagna ändringarna i grundlagen, hvilken omfattades med en alltjämt stegrad kärlek.[1] Härom var Karl Johan ingalunda okunnig, men han var i alla fall besluten att göra allt för att vinna sina afsikter genom en öfverenskommelse i godo. Han förklarar sig sålunda utan misshag vilja se, att vissa af förslagen förkastas, blott han erhåller det absoluta vetot[2], ja, äfven ifråga om detta är han beredd till eftergift. Norrmännen skulle ej behöfva ändra sin kära författning, »stortinget skulle blott förklara, att den under mer än nio år förvärfvade erfarenheten om hans beständiga omtanke för landets väl gaf det rätt att hysa en särskild tillit till honom, samt att den kännedom, det hade om hans sons tänkesätt, gaf det visshet, att kronprinsen skulle träda i sin faders fotspår och icke hafva någon annan ärelystnad än att befästa Norges lycka, och som en följd häraf förläna honom och hans son, för deras personer, det absoluta vetot.» Dessa synpunkter skulle Sandels framställa för de ledande i Norge och på samma gång »leda opinionen hän mot en åtgärd, som, utan att innebära något författningsstridigt, kan tillfredsställa grannar, som betrakta den norska grundlagen som en afläggare af den spanska.»

Ännu lifligare uttryck tager sig Karl Johans önskan att genom tillmötesgående vinna norrmännen i ett annat bref till Sandels, af samma datum som det nyss citerade.[3] »Jag skall med stor glädje tillmöteskomma nationens önskemål i allt, som är nyttigt för riket, och som är ägnadt att trygga dess välfärd», heter det häri, »men då är det nödvändigt, att jag för detta ända-

[1] Nielsen, a. a., s. 273 ff.

[2] »Däremot fäster jag mycken vikt vid det absoluta vetot, då vi genom detta undgå all inblandning. Det är för öfrigt en rättighet, som i alla väl inrättade stater bör tillhöra konungadömet, och utan hvilken det ej kan blifva någon riktig jämvikt mellan statsmakterna.» Konungen till Sandels, 9 nov. 1823. Nielsen, Norges Hist., II, s. 24.

[3] Ibid., s. 25 f.

mål är underrättad om hvad landet och den offentliga meningen kräfver.» Ej endast några högtståendes uppfattning ville konungen inhämta, han ville lära känna »de breda lagrens önskemål.» Sandels skulle därför söka komma till tals »med medborgare af alla klasser, och särskildt med sådana, som voro kända för upplyst omdöme och fosterlandskärlek, för att kunna redogöra för deras sätt att betrakta den förefintliga situationen, för deras farhågor eller förhoppningar rörande framtiden samt för deras åsikter om hvad de anse gagneligt eller skadligt för landet.» Konungen understryker särskildt sin redobogenhet att främja allt, som kan underlätta handelsförbindelserna emellan de båda unionsfolken. »Folk, som hafva handelsförbindelser, blifva snart vänner,» förklarar han. — Då man närmare studerar detta märkliga bref, har man svårt att tillbakahålla den reflexionen, att Karl Johan var ganska angelägen om att norrmännen skulle framkomma med en rad betydande kraf ifråga om landets materiella utveckling. Genom att tillmötesgå dessa hoppades han då, om vi rätt hafva fattat hans tankegång, att öfvervinna stortingets betänkligheter rörande grundlagens ändring och att nå det efterlängtade målet, det absoluta vetot.

När man sålunda iakttager, huruledes Karl Johan rent af bemödar sig att skapa möjligheter att visa norrmännen sin bevågenhet, förstår man, att han fick tanken att sända dem sin son som vicekonung. Med glädje hade han förnummit den uppriktiga kärlek, som från svenska folkets alla klasser hade strömmat kronprinsen tillmötes, när denne i början af den gångna sommaren med sin sköna brud höll sitt intåg i hufvudstaden. Otvifvelaktigt skulle det lyckliga unga paret hälsas med samma känslor, om det besökte grannlandet. Och kunde man ej ha rätt att vänta, att stortinget under intrycket af den allmänna hänförelsen läte sina betänkligheter fara och antoge den kungliga vetopropositionen?[1] Att dylika beräkningar varit hufvudmotivet vid kronprinsens utnämning, har framhållits af en person, som bättre än någon annan

[1] Dessa synpunkter framhöllos i ett af norska statsrådet Holst till konungen under januari 1824 ingifvet memorial. P. Chr. Holst, Efterladte Optegnelser (Kristiania 1876), s. 435. Hvem som först framkommit med idén om kronprinsens utnämning, därom upplyser ej Holst. Att saken varit påtänkt före jan. 1824, synes framgå af Adelswärds anteckn. den 4 jan. 1824. Se det föregående. s. 170.

vid ifrågavarande tidpunkt hade tillfälle att lära känna Karl Johans planer beträffande Norge, nämligen konungens norske statssekreterare Fredrik Due, hvilken på grund af sin skicklighet i franska språkets talande hade fått förtroendet att inför monarken enskildt föredraga de norska ärendena, innan de afgjordes i statsrådet. »Hufvudändamålet med H. K. H:s utnämnande till vice konung», skrifver denne,[1] »var utan tvifvel och efter mitt ringa förmenande den, att på ett fördelaktigt sätt inverka på stortingets gång och främja de kungliga propositionernas och i synnerhet det absoluta vetots afgörande».

II. Vetofrågan i stortinget före kronprinsens ankomst.

Hurudan var då stämningen i Norge, och hvilka voro utsikterna för de kungliga förslagen? Dessa frågor söker riksståthållaren besvara i de båda skrifvelser, han den 30 nov. affärdade till sin herre.[2] Han är dock ej i stånd att lämna klart besked. Endast beträffande adelskapet kan han bestämdt förklara, att det har folkmeningen emot sig, hvarför han oförbehållsamt tillråder konungen att återtaga förslaget därom. I fråga om det absoluta vetot åter vågar han ej uttala något som helst omdöme angående de nyvalda stortingsmännens åsikter, men han håller för sannolikt, att de komma att följa den kommitté, som i stortinget skall förbereda ärendet.[3] För öfrigt nöjer sig Sandels med att konstatera, »att den allmänna tonen öfverhufvud taget är ganska god», och att de nyvalda representanterna till allra största delen äro »hederliga och välsinnade män».[4] Det var emellertid en gifven sak, att de behöfde bearbetas i den rätta riktningen, och generalprokurator Falsen, som var lifligt intresserad för de kungliga förslagens framgång, hade välvilligt erbjudit sig att i sitt hem samla stortingsmännen till sällskapliga samkväm, där frågorna kunde dryftas, innan de

[1] Due till Sandels, Stockholm 23 jan. 1824 (ank. 27 jan.). K. B.
[2] Sandels, underd. rapp. 30 nov. 1823 (kopia); densamme, lettre particulière till konungen, s. d. (kopia). K. B.
[3] Underd. rapp. 30 nov. L. c.
[4] Lettre part. 30 nov. 1823. L. c.

kommo till afgörande. Denna idé väckte konungens behag, och han beviljade genast de nödiga medlen.[1]

Sandels bemödade sig uppenbarligen att ej hos konungen väcka förhoppningar, som kunde blifva besvikna. Annars var han nog själf vid denna tid ganska optimistisk beträffande de kungliga propositionernas öde. Till excellens Sommerhjelm, norske statsministern i Stockholm, skrifver han i början af januari 1824,[2] att »det är anledning förmoda önskelige resultater, i synnerhet i den vigtiga frågan om det absoluta veto, en rättighet, som bör anses oskiljagtig från konungamagten, och som äfven i alla Europas öfrige constitutionella stater tillkomma densamma». Tillmötesgående sin konungs bestämdt uttalade begäran, öfversände riksståthållaren äfven en önskelista från de norska undersåtarna.[3] Krafven voro hvarken många eller stora. De rörde sig om egen norsk brefpost, vissa privilegier för norska handelsfartyg i Danmark och Norge o. s. v. Möjligheten att på en sådan grundval inleda en fruktbringande »do ut des»-politik var synbarligen ej vidare stor. Det torde kanske böra påpekas här, att Sandels alls icke nämner någon hos norska folket befintlig önskan att få se kronprinsparet ibland sig. Intet finnes, som antyder, att idén om kronprinsens uppdrag härstammat från Sandels eller ens i förväg varit bekant för denne.

Detta märkliga förhållande, att beslutet om utnämnandet af en vicekonung fattats, utan att riksståthållaren därom åtsports, framgår äfven af de omständigheter, som föregingo själfva utnämningsakten. Då Karl Johan den 12 januari underrättade Sandels om den nära förestående utnämningen, syntes han utgå från den föreställningen, att någon ändring i fråga om riksståthållarens befogenheter ej skulle behöfva ske.[4] Han förutsätter, att denne stannar kvar i Kristiania och bistår vicekonungen med råd och dåd. Men redan den

[1] Konungen till Sandels, Stockholm 10 dec. 1823 (ank. 17 dec.). K. B. «Les réunions amicales de ceux, qui sont choisis par la nation pour veiller à ses intérêts, les conversations familières, dans lesquelles les hommes de talent ont si souvent l'occasion d'éclairer leurs confrères, de rectifier leurs idées et de combattre leurs erreurs, me paraissent devoir être d'une grande utilité». — — —

[2] Sandels till Sommerhjelm, Kristiania 5 jan. 1824. Kopia. K. B.

[3] Sandels, underd. rapport 30 nov. 1823. L. c.

[4] Nielsen, Norges Hist., II, s. 31 f.

22 januari skrifver Karl Johan ånyo till Sandels och säger, att han måst ändra sitt beslut.[1] Han hade nämligen upptäckt, att grundlagen icke kände det fall, att vicekonung och riksståthållare funnos på samma gång.[2] Utnämningen hade därför blifvit ajournerad, och man hade måst tänka på andra utvägar. Konungen hade då erinrat sig en anordning, som kommit till användning i hans företrädares dagar. Själf hade han då vid tvenne olika tillfällen beklädts »med fullmakt att styra riket med kunglig myndighet», ehuru utan titel af vicekonung. Så kunde man äfven gå till väga nu, eftersom ifrågavarande praxis kunde betraktas såsom häfdvunnen, och sålunda kunde Sandels stanna kvar i egenskap af riksståthållare, utan att det uppstode någon konflikt med grundlagen.

Man ser af det sist anförda brefvet, att Karl Johan råkat in i vissa svårigheter genom beslutet att sända kronprinsen till Norge. Sin afsikt ville han dock ej uppgifva. Att alldeles negligera grundlagen genom att låta Sandels såsom riksståthållare assistera vicekonungen ville han emellertid undvika. Det är på grund häraf, som han framkommer med den nyss relaterade planen, fastän han knappast kan ha undgått att inse, huruledes dess »häfd» var betänkligt svag. Det fanns emellertid en tredje väg att slå in på, nämligen att låta Sandels stanna kvar utan någon officiell egenskap under vicekonungens uppehåll i Norge. Att det i grund och botten var detta, som konungen önskade, torde man ha rätt att antaga, då man ser, hvad hans norske statssekreterare samtidigt skref till riksståthållaren.[3]

Dues bref utgör, kort sagdt, en förtrolig hemställan till Sandels, att han måtte stanna kvar i den norska hufvudstaden under den tid, vicekonungen skulle stå i spetsen för styrelsen. Statssekreteraren yppar i förtroende, att konungen fruktat att såra riksståthållaren genom att utnämna kronprinsen till vicekonung för en kortare tid, och att han på grund däraf hade ändrat sitt första beslut. »Jag tror mig

[1] Nielsen, Norges Hist., II, s. 81. Ank. d. 27 jan., enl. anteckning på originalet i K. B.

[2] Jämför §§ 12—13 i grundloven af d. 4 nov. 1814. Kongeriget Norges Grundlov og øvrige Forfatningsdokumenter. Udg. ifølge Storthingets Besl. 8 juni 1903, s. 54 f.

[3] Fredr. Due till J. A. Sandels, Stockholm 23 jan. 1824 (ank. d. 27 jan.). K. B.

öfvertygad om att E. Exc. icke skulle se saken från denna synpunkt» säger Due. Därefter öfvergår han till att utförligt och med styrka betona det betänkliga i konungens nya plan. Hvad som passerade utan anmärkning 1816 och 1818, torde näppeligen lämnas opåtaldt nu. »Det tillstundande stortinget är af så stor betydelse, skulle därför dess första adress, eller blott dess första diskussion innehålla besvär öfver en förmodad grundlagsstridig handling, då skulle detta säkerligen verka till obotlig skada för stämningen i allmänhet och för förhandlingarnas gång i synnerhet». Slutligen tröstar Due riksståthållaren därmed, att hans nödtvungna permission endast komme att räcka en kort tid, från midten af mars till början af juni, då kronprinsen skulle deltaga i »lägret» i Skåne. »När detta är slut, begifva sig konungen och kronprinsen i sällskap till Norge, och sedan reser H. K. H. säkerligen tillbaka med konungen till Stockholm».

Huruvida Sandels verkligen känt sig tillbakasatt i anledning af konungens beslut att göra kronprinsen till vicekonung, framgår ej af de tillgängliga handlingarna. Han var emellertid genast redo att tillmötesgå konungens på indirekt väg framställda önskemål. I full öfverensstämmelse med Dues antydningar afråder han på det bestämdaste konungen från att ändra sitt en gång fattade beslut,[1] hvilket redan kommit till allmänhetens kännedom i Norge och öfverallt emottagits med den största glädje och tacksamhet. Dues farhågor för opposition i stortinget gentemot den påtänkta ändringen gillar han fullkomligt och understryker dem ytterligare,[2] men han uttalar därjämte såsom sin fasta öfvertygelse, att kronprinsens ankomst i egenskap af vicekonung

[1] J. A. Sandels till konungen, lettre part. Kristiania 31 jan. 1824. Kopia. K. B.

[2] »Il serait à craindre qu'un changement à ce sujet deviendrait peutêtre moins satisfaisant, et que d'ailleurs en égard à la différence des circonstances actuelles de celles qui eurent lieu en 1816, où la débilité de la santé et le grand âge du feu roi, ainsi que les mérites eminentes de V. M., fondateur elle-même de la liberté constitutionelle de la Norvège, prévinrent surement toute observation à cet égard, il serait possible maintenant que malgré les talens et les qualités excellentes et extraordinaires du prince royal actuel, il pourrait être fait dans l'assemblée nationale des remarques que la concession à S. A. R. d'une puissance pareille à celle qui fut confiée à V. M. ne se trouve pas en harmonie avec la loi fondamentale et que l'effet des discussions sur cet objet serait moins favorable pour la marche des affaires du Storthing».

skulle medföra ett gynnsamt inflytande såväl på den allmänna stämningen som på resultatet af stortingets förhandlingar. Slutet blef också, att konungen stannade vid sitt första beslut och i svenskt-norskt statsråd utnämnde tronföljaren till vicekonung i Norge, den 12 februari 1824, hvarjämte han uttryckligen anmodade Sandels att, ehuru med frånträde af riksståthållarebefattningen, stanna kvar i Kristiania.[1] Utnämningen löd på obestämd tid, »intill dess det kunde behaga konungen att kalla honom tillbaka eller pålägga honom andra uppdrag».[2] Häri låg förmodligen ett memento åt norrmännen. De hade fått sin länge närda önskan om en vicekonung uppfylld, och nu berodde det på dem själfva, om den nya institutionen skulle blifva af någon längre varaktighet. Bakom vicekonungens tron skulle de skönja det hotande spöket af riksståthållaren i Sandels' person, hvilken stod färdig att återtaga spiran, ifall de ej visade sig tillmötesgående i fråga om det absoluta vetot.

Det fjärde lagtima stortinget sammanträdde den 9 febr. 1824 och öppnades af riksståthållaren, som uppläste det kungliga trontalet.[3] I detta betonas särskildt vikten af de beslut, stortinget ginge att fatta i anledning af de föreslagna konstitutionsändringarna. »Nödvändigheten af att bringa § 79[4]

[1] Konungen till Sandels, Stockholm 13 febr. 1824. K. B. Däri skrifver konungen bl. a. »j'avais déjà, avant la réception de votre lettre, changé d'avis à cet égard et rédigé ma résolution telle qu'elle vous sera expédiée aujourd'hui par la voye officielle».

[2] »I Betragtning heraf have Vi naadigst fundet for godt at tage følgende Beslutning: Vor elskelige kjære H:r Søn Hans Kongelige Høihed Kronprindsen udnævnes herved til Vice-Konge i Vort Rige Norge, — og har Hans Kongelige Høihed at udøve denne Function, indtil det maatte behage Os at kalde Ham tilbage eller at paalægge Ham andre Forretninger. — — — Fra det Øieblik Vor elskelige kjære H:r Søn ankommer til Christiania, ophører Rigsstatholderens samtlige Functioner, og denne har derefter at aflevere til H. K. H. Commandoen over Norges Land og Søemagt». Transsumt af statsrådsprot. d. 12 febr. 1824, vid. af Fr. Due. Bl. Konungens bref till Sandels 1824.

[3] Nielsen, Norges Hist., II, s. 44.

[4] Paragr. 79 i Grundloven af d. 4 nov. 1814 är af följande lydelse: »Beslutningen maa i dette Tilfælde ikke mere af det da samlede Storthing forelægges Kongen, som paa samme Maade kan forholde sig, om næste ordentlige Storthing paa ny foreslaaer samme Beslutning. Men bliver den ogsaa af det tredie ordentlige Storthing, efter igjen at være drøftet, atter paa begge Thinge uforandret antagen, og den da forelægges Kongen, med Begjering, at Hans Majestæt ikke vil negte en Beslutning sin Sanction, som Storthinget, efter det modneste Overlæg, anseer for gavnlig, saa vorder den Lov, om end Kongens Sanction ikke paafølger, inden Storthinget adskilles.» Kongeriget Norges Grundlov etc., s. 78.

i öfverensstämmelse med grundlagens 1:a[1] och 3:dje[2] §§ är uppenbar, och jag inbjuder eder, gode herrar och norske män, till att dryfta denna sak med all den uppmärksamhet, som bör utmärka bildade nationers representanter». Till medlemmar i konstitutionskommittén, som skulle förbereda grundlagsfrågorna, utsågos f. statsrådet Kristian Krogh, sorenskriver Ingebret Knudssøn, professor Georg Sverdrup, grefve Herman Wedel Jarlsberg och assessor Hornemann. Sandels gör sig omedelbart redo att efterforska deras åsikter. Han är emellertid ej längre så förhoppningsfull som förut.[3] Liksom vid de föregående tillfällen, då stortinget sammanträdt, förebådades detta af en del politiska broschyrer.[4] Dessa gingo med ett enda undantag[5] i samma riktning, d. v. s. emot de kungliga förslagen, och riksståthållaren nödgas konstatera, »att deras resonemanger synas göra intryck på stortingsmännen, ehuru dessa för öfrigt äro besjälade af de bästa afsikter.» Konungen å sin sida hyste alltjämt de bästa förhoppningar, hvilka stärktes genom den enhälliga adress, stortinget antog i anledning af vicekonungens utnämnande.[6] Han visade stor tillfredsställelse öfver det nystartade regeringsorganet »Tilskueren»,[7] hvari de kungliga förslagen försvarades emot oppositionsbladens, i synnerhet »Patrouillens»,[8] angrepp. Det visade sig dock snart, att den senare

[1] Paragr. 1 i grundloven af d. 4 nov. 1814: »Kongeriget Norge er et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhændeligt Rige, forenet med Sverige under een Konge. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk.» (Ibid., s. 51).

[2] Paragr. 3 i grundloven av d. 4 nov. 1814: »Den udøvende Magt er hos Kongen.» (Ibid., s. 52).

[3] J. A. Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 22 februari 1824. Kopia. K. B.

[4] Nielsen, Norges Hist., II, s. 14 ff.

[5] Falsen, Bemærkninger i Anledning af Konstitutionsforslaget om Kongens Veto (Kristiania 1824).

[6] Konungen till Sandels, Stockh. 26 febr. 1824. K. B. »J'en tire un bon augure pour la marche des affaires, et j'espère que le même esprit d'union et de concorde qui a dicté cette démarche continuera de guider le Storthing dans le cours de ses travaux importants.»

[7] Började utkomma år 1824: redaktör var P. Treskow-Hanson; bland medarbetarna märkes Kr. M. Falsen. Nielsen, Norges Hist., II, sid. 10.

[8] Började samtidigt med »Tilskueren». Dess redaktör var Ludvig Mariboe, en döpt jude, som efter misslyckade affärsspekulationer blef adjutant hos Karl XIII (M. hade 1809 på egen bekostnad utrustat en frikår och som belöning erhållit kaptens titel); missnöjd öfver uteblifven befordran, tog han afsked och återvände till Norge, där han snart intog en ledande plats inom oppositionen mot Karl XIV Johan. Ibid., s. 11 f.

i långt högre grad än den förra hade den norska opinionens öra.

Redan i början af mars måste riksståthållaren rapportera,[1] »att för närvarande majoriteten bland stortingets ledamöter icke vill veta af någon förändring af grundlagen». Dock har han ännu icke uppgifvit allt hopp, i betraktande af den goda ton, som i öfrigt råder bland folkombuden. Förmodligen ansåg han det ännu möjligt att komma till ett gynnsamt resultat med konstitutionskommittén, hvars utlåtande han, såsom vi redan sett, tillmätte en afgörande betydelse. Det visade sig emellertid inom kort, att äfven förhoppningarna på kommittén voro utsiktslösa. »Efter min sista underd. rapport (af den 3 mars) har jag haft tillfälle att konferera ytterligare angående förslagen' till ändring af grundlagen såväl med ledamöterna i kommittén som med de mest framstående stortingsmännen, men hitintills har jag ej kommit någon hvart med dem», skrifver han till konungen.[2] Broschyrerna ha gjort ett djupt intryck på alla. I synnerhet det absoluta vetot stöter på motstånd. Man gör gällande, att om detta medgifves konungen, måste § 17[3] undergå en ändring, hvarförutan jämvikten mellan statsmakterna skulle upphäfvas. Men då kommittén ej nu kan sysselsätta sig med en dylik ändring, »så är det», enligt Sandels, »all anledning till den förmodan, att dess utlåtande inom kort är färdigt, att detta blir afstyrkande, och att det gillas af stortinget.»[4]

Riksståthållaren erkänner i den anförda skrifvelsen ganska oförbehållsamt, att han för egen del ej kan gå i land med den svåra uppgiften, och han hyser uppenbarligen ingen förhoppning om att det skall lyckas bättre för vice-

[1] Sandels till konungen, und. rapp., Kristiania 3 mars 1824. Kopia. K. B.

[2] Sandels till konungen, lettre part., 8 mars 1824. K. B. Om Falsens verksamhet heter det här: »Je crois devoir ne pas omettre non plus de rendre justice au zéle et à l'activité de m:r Falsen pendant ce temps; plusieurs fois par semaine il a chez soi des réunions des différens membres de la représentation, conjointement avec d'autres personnes, où l'on doit discuter avec beaucoup de cordialité des objets relatifs aux affaires du Storthing».

[3] Paragr. 17 i grundl. af d. 4 nov. 1814: »Kongen kan give og ophæve Anordninger, der angaa Handel, Told, Næringsveie og Politi; dog maa de ikke stride mod Constitutionen og de (saaledes som efterfølgende §§ 77, 78 og 79 bestemme) af Storthinget givne Love. De gjælde provisorisk til næste Storthing.» Kongeriget Norges Grundlov etc., s. 56.

[4] Detta öfverensstämmer med hvad Nielsen anför ur konstitutionskommitténs protokoll d. 5 mars. Norges Hist., II, sid. 48 f.

konungen. Den ende, som kan bringa saken till en god utgång, är, enligt hans mening, konungen själf. Sandels hemställer därför underdånigst, att Hans Majestät behagade genom ett nådigt budskap anmoda stortinget att uppskjuta öfverläggningarna om grundlagsändringarna.[1] »Härigenom skulle sinnena få tid att lugna sig och att foga sig efter bättre grundade omdömen, i anseende till att ärendena vanligtvis behandlas med större måtta och eftergifvenhet mot slutet än vid början af stortinget, och då skulle det absoluta vetot med all sannolikhet beviljas.»

Hade Sandels' råd blifvit följdt, hade konungen bestämt sig för att komma till Kristiania och afsluta stortinget genom en sorts lit de justice, då skulle ju ändamålet med kronprinsens redan beslutade mission ha måst uppgifvas. En så radikal ändring af sina planer kunde konungen ej förmå sig till. Ännu hade han icke uppgifvit hoppet att kunna förmå stortinget att frivilligt tillmötesgå hans önskemål, hvarigenom alla utomordentliga och uppseendeväckande åtgärder skulle kunna undvikas. Men han kunde dock ej helt åsidosätta riksståthållarens framställning; därtill var denna alltför starkt motiverad genom redogörelsen för det motstånd, som mött från konstitutionskommitténs sida. Han gifver därför Sandels i uppdrag[2] att uppfordra stortinget »att uppskjuta sina öfverläggningar om ifrågavarande ärenden för att få tillfälle att sätta sig ännu bättre in i dem.» Men det blef ej fråga om det af Sandels föreslagna kungliga »budskapet» till stortinget, ej heller gjordes någon antydan om att uppskofvet skulle räcka ända till konungens ankomst. Det säges ej uttryckligen, men det ligger nära till hands att antaga, att konungen tänkt sig en ajournering till kronprinsens förestående ankomst, då en uppgörelse enligt hans förmenande skulle kunna åstadkommas.

---

[1] »Par suite de ces raisons, je me permettrai de soumettre très humblement à la haute sagesse de V. M., s'il lui plairait d'inviter le Storthing, par un message gracieux, à différer toute résolution décisive par rapport aux propositions royales touchant les changements dans la constitution, dont il résulterait infailliblement un délai nécessaire, et que, si V. M. le trouverait bon, Elle pourrait communiquer au Storthing des éclaircissements ultérieurs à cet égard, à son arrivée désirée ou bien avant.»

[2] Konungen till Sandels, Stockholm 19 mars 1824 (ank. 23 mars). K. B. Tr. i öfvers. hos Nielsen, Norges Hist. II, s. 50 ff.

Att denna uppgörelse alltjämt skulle möta svårigheter, därom kunde emellertid intet tvifvel råda. För att minska dessa och därigenom underlätta uppgiften för tronföljaren lät han genom riksståthållaren rikta några mycket allvarliga varningsord till norrmännen, bakom hvilka röjdes ett ganska tydligt hot om kraftåtgärder. Norrmännen finge ej glömma, att deras grundlag blifvit antagen »i god tro och under förutsättning att den vore i öfverensstämmelse med den svenska»; de borde akta sig för »att tvinga sin konung att uttala det hårda ordet »jag vill». Därefter kommer följande hotfulla fast något dunkla passage: »Då skulle de, som försatt mig i denna obehagliga och pinsamma situation, blott hafva sig själfva att skylla, ifall de, genom de händelser, som ofelbart skulle följa, såge sig till den grad komprometterade, att de beröfvade mig möjligheten att rädda dem.» Konungen återtar dock genast den ton af mild, faderlig förebråelse, som är den förhärskande i det märkliga brefvet. Han bemödar sig att öfvertyga norrmännen om att hans fordringar äro synnerligen måttfulla i jämförelse med dem, som stormakterna uppställa, och hvilka äro grundade i deras statsskick, alldeles olika Norges, »hvilket naturligtvis vållar dem betänkligheter, som de vilja undanröja». Tillfället vore nu särdeles gynnsamt för att utan tvång och inre skakningar afhjälpa de brister i författningen, »som förmörka vissa ögon och stöta vissa öron». Nu kunde han nämligen hoppas att utan alltför stora eftergifter tillfredsställa reaktionens kraf, men om detta goda tillfälle försummades af norrmännen, skulle de otvifvelaktigt blifva ställda inför »det system, som är antaget af stormakterna, och som är fullständigt bifallet och godkändt af alla Europas monarkier, icke ens England undantaget».

Hvilken verkan hade nu detta märkliga »budskap», när det af riksståthållaren kungjordes i de ledande stortingskretsarna? En framstående ledamot af stortinget, amtmannen i nordre Bergenhus, Edvard Hagerup, har i sin dagbok en kort uppgift härom. »Dylika hotelser hafva nog en alldeles motsatt verkan än den beräknade, och därför är det oklokt att komma fram därmed», skrifver han.[1] Konstitutionskom-

[1] Dagboksant. d. 8 april 1824. L. Daae, Breve fra Danske og Norske (Kjøbenhamn 1876), s. 338 f.

mittén hade icke låtit rubba sig från sin mening, när Sandels meddelade densamma brefvet, utan skall, enligt nämnda sagesman, skriftligen hafva gifvit riksståthållaren tillkänna, att man icke för närvarande kunde förorda de kungliga förslagens antagande. I Sandels' bref och rapporter förekommer intet rörande dessa saker: han meddelar blott,[1] att han, enligt konungens befallning, anmodat konstitutionskommittén att ajournera såväl öfverläggningar som beslut rörande grundlagsändringarna. Om de närmare omständigheterna härvid, om hvad kommittéledamöterna haft att säga om detta konungens ingripande i deras arbeten o. s. v., förmäler Sandels intet. Han nöjer sig med att helt lakoniskt meddela konungen: »Jag har anledning förmoda, att detta (uppskofvet) skall äga rum, åtminstone till längre fram».[1]

III. Kronprinsen och vetofrågan.

Det dröjde hela två månader efter utnämningen, innan vicekonungen kom att begifva sig af till Norge. En orsak, och säkerligen den förnämsta, till det långa uppskofvet låg i hertigens af Leuchtenberg, kronprinsessans faders, den 21 februari timade dödsfall. Först den 5 april lämnade kronprinsparet den svenska hufvudstaden, och det åtföljdes ända till Almarestäket af konungen och drottningen. Resan fortsattes sedan i långsamt tempo öfver Västerås, Örebro och Karlstad till gränsen, som uppnåddes den 10 april. Här hälsades de kungliga personligheterna välkomna af en stor norsk deputation, i hvilken märktes statsrådet Krogh, stiftsamtmannen Sibbern, general Stabell, hofmarskalken baron Wedel m. fl. I Kongsvinger, dit man anlände på aftonen samma dag, och där nattkvarter skulle tagas, emottogos de höga resenärerna af riksståthållaren excellensen Sandels, hvilken emellertid samma kväll återvände till Kristiania. Följande dag, den 11 april, som var en söndag, skedde uppbrottet redan klockan half 10 f. m., men framkomsten till

[1] Sandels till konungen, und. rapp., 26 mars 1824. Kopia. K. B.

[2] »Je me suis empressé en conséquence d'engager les membres du comité etc. à ajourner les délibérations ainsi que les décisions de ces questions importantes; et j'ai raison de croire que cela aura lieu au moins jusques(!) plus avant.»

hufvudstaden ägde ej rum förrän klockan 10 på kvällen. Intåget i Kristiania skildras på följande sätt af chefen för kronprinsens hof, grefve Adelswärd:[1] »Vid tullen mötte H. Excellens Sandels, åtföljd af hela sin stab till häst, och beledsagade deras högheter genom staden till sitt logis, dit äfven en otalig skara människor af bägge könen och af alla åldrar följde under de mäst lifliga utrop af glädje och förnöjelse. Fästningens kanoner saluterade, och staden var illuminerad. Uti trapporne emottogos deras högheter af hela statsrådet samt presidenten för storthinget, grefve Wedel Jarlsberg. Sedan H. K. H. en kort stund talat med dem, congedierades de. Soupéen serverades, och hvar och en gick till hvila, under varma tacksägelser till Försynen, som hulpit oss fram utan några obehagligheter och faror igenom så elaka och så svåra vägar».

Kronprinsparets ankomst skulle naturligtvis firas med storartade festligheter, och af dessa har grefve Adelswärd lämnat mycket ingående skildringar. Ibland dessa förekommer också en redogörelse för en etikettstvist, som är af ett visst intresse.[2] Det hade bestämts, att en cour skulle gifvas af kronprinsparet. »Alla damer, hvars männer hade öfverste rang skulle averteras, tillika med deras döttrar, at tillfälle för dem gafs at på couren blifva presenterade klädde i svarta sidenkläder utan hofärmar». När detta blef kändt i hufvudstaden, väcktes en ej ringa harm ibland de damer, hvars män voro af lägre rang. Missnöjet nådde excellensen Sandels' öron, och han åtog sig de missnöjdas sak och framställde den begäran, »at deras högheter skulle vid detta tillfälle, då första gången efter resan gafs cour, låta alla, som ville, komma up, utan afseende på hvad rang männerne innehade, dock utan prejudicat för framtiden». Häremot opponerade sig grefve Adelswärd på det bestämdaste, men han föreslog, »at rangen skulle nedsättas till öfverstelieutenants fruar och deras vederlikar i civilen». Han menade, att det blefve svårt »att framdeles inskränka en rättighet, som en gång blifvit gifven», och att det svårligen kunde anses juste att säga »dem, som nu blefvo emottagne, at det skulle vara utan prejudicat för framtiden». Kronprinsen räddade

[1] Anteckn., 11 april 1824.
[2] Anteckn., 20 april 1824.

sig undan det svåra afgörandet genom att alldeles inställa couren och beslöt att i stället gifva en eller annan stor konsert eller supé, dit han kunde bjuda, hvilka han behagade. »Detta torde äfven vara det rätta», skrifver grefve Adelswärd, »i den osäkerhet, hvaruti man är om konungens sätt at betrakta denna etiquettsfråga.»

Episoden utgör ett talande exempel på den försiktighet den nye vicekonungen iakttog under sin »regering» i Norge. Då han icke på egen hand vågade träffa afgörandet i en relativt obetydlig etikettsangelägenhet, var detta naturligtvis ännu mindre fallet i fråga om de politiska ärendena. Man kan därför tryggt antaga, att hans ingripande i de aktuella tvisteämnena stått i noggrann öfverensstämmelse med »konungens sätt att betrakta» desamma. Det är följaktligen fullt berättigadt att af vicekonungens politiska handlingar draga ganska bestämda slutsatser beträffande de instruktioner, Karl XIV Johan gifvit honom. Att sådana förelegat, måste man taga för gifvet, fastän de ännu icke blifvit framlagda i offentlighetens ljus. Den »instruktion», som konungen öfverlämnade åt sonen, då denne skulle afresa till Norge, är nämligen ingen instruktion i ordets egentligaste bemärkelse.[1] Den består endast af allmänna betraktelser öfver en monarks plikter, hvilka konungen med stöd af sin rika erfarenhet i krig och fred meddelar sin unge son, då denne står i begrepp att taga de första stegen på regentens bana. Icke ett enda af de aktuella problemen beröres däri, och det är följaktligen alldeles själffallet, att detta i och för sig märkliga aktstycke har kompletterats med föreskrifter rörande de ärenden, som vicekonungen skulle taga befattning med.

»Kronprinsen har i dag börjat at tala med statsrådet Krogh, som är förman uti grundlagscommittéen, om den vigtiga vetofrågan», skrifver Adelswärd den 22 april och tillägger, »hvilken likväl svårligen lär gå igenom». Möjligen kan man häraf sluta, att Krogh ställt sig afvisande eller åtminstone framhållit de svårigheter, som stodo hindrande i vägen. »I morgon kl. 8 skall han (kronprinsen) i samma ämne tala med grefve Wedel», heter det i fortsättningen, »och något förslag at få frågan hvilande till nästa storthing lärer vara å bane.»

[1] Dat. 3 april 1824. Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare hist., XI, s. 114 o. 308.

Adelswärd nämner ej, från hvem detta förslag utgått, men man kan, såsom vi snart skola finna, säkert antaga, att det ej var från kronprinsen. »På morgonen hadde H. K. H. det tillämnade samtalet med grefve Wedel», skrifver vår sagesman den 23 april, »men efter hvad jag kunnat förnimma utan at därmed mycket uträtta.» Om de invändningar, som mött honom, får man en föreställning i fortsättningen: »Den kongl. proposition i frågan om veto lärer vara så illa utarbetad, at detta lägger ett oöfvervinnerligt hinder för dess afgörande efter önskan vid detta storthing. Flere §§ i constitution, som i sammanhang med den, som är föreslagen at utgå, borde hafva varit föreslagne till ändring, äro icke vidrörde, hvarigenom intet sammanhang kan vinnas.»[1]

Det framgår tydligt af dagbokens uttalanden, att kronprinsen funnit alla sina försök fåfänga att häfda de synpunkter, hans fader ålagt honom att framhålla. »H. K. H. finner sig uti en högst bekymmersam ställning», heter det i fortsättningen, »emedan han i anseende till det ofullständiga uti redaction af den kongl. proposition icke kan *genomdrifva saken efter konungens önskan.*»[2] Detta misslyckande måste kännas dubbelt pinsamt, då man erfar, att konungen återigen, och kraftigare än förut, ingripit för att öfva påtryckning på stortinget, uppenbarligen i afsikt att ånyo söka underlätta vicekonungens underhandlingar. Han hade nämligen emottagit en petition af stortinget, tillstyrkt af riksståthållaren,[3] hvari anhölls om förlängning af stortingets förhandlingar till utgången af juli månad. Denna ansökan vägrade konungen att bifalla; han kunde låta stortinget fortsätta sina förhandlingar tills vidare, men han måste »förbehålla sig möjligheten att upplösa det-

---

[1] Härmed torde åsyftas § 17. Jämför det föregående, s. 180.

[2] Kurs. af mig. — E. Hagerup skrifver den 30 april 1824: »Kronprindsen, der, reverenter talt, staaer som en Luus mellem 2:de Negle, har haft Medlemmerne af Constitutionscommitteen, En for En, hos sig, formodentlig for at faa vide, hvad han omtrent kunde sige Kongen til hans Beroligelse. men hvad Trøst han har faaet, ved jeg ikke. Jeg formoder, at den ikke er stor.» Daae, a. a., s. 333.

[3] Sandels, und. rapp., 7 april 1824. Kopia. K. B. Jfr Det 4:de ordentl. Storthings forhandl. 1824, del I, april, s. 3 f.

[4] Konungen till Sandels, Stockholm 16 april 1824 (ank. 21 s. m.). K. B. Större delen i öfvers. hos Nielsen, Norges Hist., II, 54 f. — Konungens beslut meddelades stortinget d. 1 maj genom k. bref af den 22 april 1824. Det 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, d. II, s. 1 ff.

samma, såsnart omständigheterna kräfde denna åtgärd, och han skulle se sig nödsakad att göra det, ifall stortinget icke snart tillstode honom vetot». Hänsynen till stormakterna och Norges säkerhet fordrade nämligen ett dylikt handlingssätt å hans sida. »De enväldiga regeringarnas ögon äro riktade på oss», skrifver han, och för egen del anser han sig förpliktigad att söka undanröja alla de faror, för hvilka det norska folket kan blifva utsatt »genom sina representanters misstag». Men om stortinget utan dröjsmål tillerkänner honom vetot, kan han inför stormakterna »framhålla antagandet af denna monarkiska princip och rädda Norge från en fara, som är större och mera öfverhängade, än man tror». Då kunde han också medgifva en förlängning af stortingets samvaro i den utsträckning, som kunde erfordras. Detta var det besked, som Sandels fick befallning att meddela ledamöterna af stortinget.

Konungens bref framkom den 21 april, och det måste följaktligen hafva spelat en viss roll vid de förhandlingar, som pågingo mellan vicekonungen och ledamöterna af konstitutionskommittén. Hvilken verkan det haft på underhandlingarnas resultat, därom kan man dock ej draga några säkra slutsatser. Grefve Adelswärd skrifver den 23 april, att kronprinsen »måste inskränka sig at till det högsta, om detta sig giöra låter, få saken hvilande till nästa storthing, med tillkännagifvande af nuvarande storthingsmän, att de gilla principen, som legat till grund för den kongl. propositionen». Dessa uppgifter om utgången af förhandlingarna bekräftas af Sandels i ett enskildt bref till konungen,[1] hvari han bl. a. framhåller de kraftiga ansträngningar kronprinsen gjort för att genomdrifva vetot. Det förefaller ganska sannolikt, att detta kompromissförslag tillkommit under intrycket af konungens bref af den 16 april, och det är ej otänkbart, att det skett i anslutning till den passus, hvari konungen ordar om vikten af att lugna stormakterna genom »antagandet af denna monarkiska princip». I betraktande af den styrka och bestämdhet, hvarmed konungen i nämnda

[1] Sandels till konungen, lettre partic., 24 april 1824. Kopia. K. B. »En attendant j'ai lieu de croire que le comité donnera son avis làdessus au bout d'une semaine, et qu'il reconnaitra au moins le principe du véto absolu en soumettant également les modifications des différents §.§. de la constitution qu'ils regardent en connexion avec le §. 79.»

bref framställer sina kraf på vetorätten, kan man näppeligen söka ursprunget till detta förslag hos vicekonungen eller Sandels. Så som förhållandena nu ligga, kan man ej annat än anse detsamma framkommet från norsk sida, närmast från konstitutionskommittén. Och från norsk synpunkt sedt, var förslaget väl beräknadt. Det gällde att besvärja stormen, att lugna konungen och afstyra den hotande statskuppen. Då bestämmer man sig för den utvägen att i princip godkänna det absoluta vetot men att på grund af formella skäl afslå föreliggande förslag om dess införande. Man ägnar stormakternas ömtåliga monarkiska känslor en hyllning, som kan tänkas förebygga den intervention, hvarför konungen så ifrigt varnat. Den, som vinner tid, vinner ofta allt: den politiska situationen kunde framdeles förändras, och ett följande storting vore ingalunda bundet af det föregåendes principuttalande.

Konstitutionskommittén dröjde ännu trenne veckor med sitt utlåtande i vetofrågan, hvilket säkerligen berodde på att man ville afvakta konungens tankar om kompromissen. Torsdagen den 13 maj skrifver grefve Adelswärd: »Grundlagscommittéen var i dag tillsammans uti den vigtiga frågan om konungens absoluta veto, hvilken *emot hvad de fleste af ledamöterne låfvat*[1] blef afslagen.» Så snart kronprinsen fick veta detta, lät han kalla ledamöterna till sig följande dag, som var fredag och böndag. Om hvad som då förekom, har Adelswärd följande uppgift:[2] »Kronprinsen lär i dag rätt alfvarsamt sagt sin tanka åt committéledamöterne och förmådt dem till nytt sammanträde i afton för at söka ändra deras gårdagen fattade beslut. Statsrådet Krogh fick under kronprinsens dictée upsätta beslutet, såsom han det önskade.» Innehållet i vicekonungens diktamen framgår af Adelswärds anteckning den 15 maj: »I går afton hadde committén så till vida följt prinsens önskan, at de instämt uti konungens absoluta veto såsom användbart för alla constitutionella regeringar och såsom tjenande att närmare förena och befästa thronens och folkets ömsesidiga rättigheter, men at i hänseende till de paragrapher, som, innan detta kan bifallas, nödvändigt måste

---

[1] Kurs. af mig. Samma dag ankom en kurir med bref från konungen.
[2] Anteckn., 14 maj 1824.

föregå, och hvarom ingen proposition vid föregående storthing blifvit giord, kan committéen icke annat än afslå propositionen om konungens absoluta veto. Prinsen hadde begärt, att commitéen skulle säga, at de för närvarande icke kunde bifalla den kongl. proposition, hvilket skulle hafva mer direct gifvit tillkänna sakens uptagande vid näst påföljande storthing.» Sammanfattar man nu det föregående, torde man kunna antaga, att gången af underhandlingarna varit följande. Under de första förhandlingarna har flertalet inom kommittén gått med på kompromissförslaget och lofvat att som princip antaga det absoluta vetot. Förslaget har sedan öfversändts till konungen, hvilken efter att ha gillat detsamma närmare formulerat dess bestämmelser. Men när frågan den 13 maj kom till afgörande i kommittén, har minoriteten fått öfverhand och lyckats genomdrifva ett rent afslag. Då har kronprinsen gripit in och förelagt den samlade kommittén det af konungen redigerade kompromissförslaget, hvilket därpå, med en mindre ändring, blifvit bifallet. Motståndet har emellertid varit starkt och ej uppgifvits förrän i sista stund, hvilket framgår af det bref,[1] hvari Sandels meddelar konungen utgången. »Ehuru detta utlåtande», heter det här, »borde ha kunnat innehålla ett mera direkt erkännande af det absoluta vetots princip, skulle man ej ha vunnit detta resultat, om ej H. K. H. bidragit därtill genom sina upprepade samtal med kommittéledamöterna.»

Konstitutionskommitténs utlåtande, som demonstrativt daterades den 17 maj, blef så till vida godkändt af stortinget, att alla de föreslagna grundlagsändringarna i enlighet med utlåtandet blefvo enhälligt förkastade, men själfva utlåtandet som sådant kom ej under omröstning, emedan man ej ville binda stortinget vid kommitténs uttalanden.[2] Genom detta behändiga knep lyckades stortinget undvika att i princip godkänna det absoluta vetot, hvilket kommittén av kronprinsen hade pressats att antaga.[3] Då Sandels

[1] Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 15 maj 1824. Kopia. K. B.

[2] Nielsen, Norges Hist., II, s. 79 ff.

[3] I den adress till konungen, stortinget d. 29 maj antog, och hvari det motiverade afslaget, gaf det följande skrufvade och allt annat än bindande erkännande af vetot: »Nationalrepresentationen erkjender beredvilligen Vigtigheden af de, fra en almindelig og høiere politisk Standpunkt hentede Grundsætninger, som det har behaget D. M:t at lade fremstille i Forbindelse med det her omhandlede naadigste Forslag. Storthinget finder, som Følge

meddelade konungen detta negativa resultat, kunde han ej återhålla en antydan om att utgången kunde hafva blifvit en annan, om konungen följt hans råd och själf infunnit sig, då det viktiga afgörandet förestod.[1] Han tror sig genomskåda norrmännens sluga förhalningspolitik och råder konungen att uppfordra stortinget att självt oförbehållsamt angifva de hinder i grundlagen, som måste röjas ur vägen, innan det absoluta vetot kan antagas. Ty annars, menar Sandels, skall konungen otvifvelaktigt se samma skådespel upprepas, om grundlagsförslagen ånyo framläggas.

IV. Kronprinsen och »17:e maj».

Den fasthet och styrka, hvarmed kronprinsen häfdade sin faders önskemål i vetofrågan, ha säkerligen icke bidragit till att öka hans popularitet i de nationalistiska kretsarna i Norge. Men knappt hade de segslitna förhandlingarna med konstitutionskommittén förts till ett drägligt slut, förrän vicekonungen råkade in i en ännu svårare situation, i hvilken han tvangs att på ett ännu kännbarare sätt såra norrmännens nationella känslor. Den 17 maj var inne, tioårsdagen af självständighetsförklaringen, grundlagens antagande och kungavalet i Eidsvold. Under den föregående tiden hade denna dag endast undantagsvis och sporadiskt blifvit firad, men nu när det första decenniet hade gått, ville man öfver hela landet hålla dagen i ära. Den tanken ligger nära till hands, att norrmännen ville demonstrera icke blott *för* grundlagen utan äfven *emot* de ändringar af densamma, som konungen velat genomdrifva.

I vicekonungens omgifning väcktes stort uppseende, då man endast några dagar förut erhöll kunskap om de förestående festligheterna.[2] Snart försports, att »större delen

---

heraf, heller ikke Betænkelighed ved at hylde den Formening, at Kongens absolute Veto kan ansees som et i Almindelighed for constitutionelle Monarkier anvendeligt Princip.» Kongeriget Norges 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, II, s. 447.

[1] Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 24 maj 1824. Kopia. K. B. — — — »résultat que, dans ma tr. h. lettre du 8 mars dernier, je présumai, surtout par rapport au veto absolu, en cas que cette affaire serait traitée avant l'arrivée de Votre Majesté».

[2] Anteckn. af Adelswärd, lörd. d. 15 maj. »En sak, som i dag blef kunnig och giorde mycket upseende, var, at» etc.

af storthingsledamöterna och många embetsmän samt militairer upskrifvit sig at deltaga.» Detta sågs ej med blida ögon i de kretsar, som omgåfvo kronprinsen. Huru man där uppfattade firandet af 17-maj-grundlagen, har Adelswärd på ett upplysande sätt angifvit. »Men som norrmännerne gåfvo sig denna constitution», skrifver han den 15 maj, »under ett revolutionstillstånd och den besvurna och nu gällande, i hvilken blott några delar (!) af den förra blifvit bibehållne, först är antagen och besvuren den 4 november samma år, då föreningen emellan bägge rikena skedde, och dessutom denna dag äfven var anniversairen af prins Christian Fredrics utnämnande till konung, så kunde dessa festiviteter icke anses annorlunda än som olämpeliga.» Det har uttalats den förförmodan, att kronprinsen skulle ha varit af en annan uppfattning och ansett festerna »både berättigade och politiskt oskadliga.»[1] Härom nämner Adelswärd intet och ej heller om någon påtryckning af konungen vid ifrågavarande tillfälle. »Enligt prinsens önskan», heter det blott,[2] »afstyrdes några af dessa samqväm, dels genom presidenten grefve Wedel, dels genom stiftsamtman Sibbern, dels ock genom generalprocuratorn[3] och polismästaren. Men studenterne läto icke öfvertala sig, utan på tross, efter de af procuratorn blifvit upkallade, så förenade de sig till ett dubbelt antal emot dem, som förut hadde tecknat sig. Tvänne borgare, hörande till ett annat sälskap, infunno sig hos H. K. H. för at fråga, om H. K. H. tog illa, at de nödgades benyttja den middag, de hadde beställt, och öfverlämnade till honom de verser, som för tillfället voro författade, och hvilka voro addresserade till konungen, vicekongen och constitutionen, hvadan de ville visa, at ingen elak tanke förmådt dem till denna tillställning, Prinsen svarade, at han väl icke kunde förbjuda dem at samlas den utsatta dagen, men at han hälldre önskade, at det till en annan kunde upskjutas. Däremot invändes, at flere affairer af vigt äfven under denna måltid skulle förekomma, och hvilka gjorde det till en omöjlighet at därmed upskjuta».

Detta är, hvad grefve Adelswärd har att meddela om kronprins Oskars förhållande till 17-majfirandet 1824.

---

[1] Nielsen, Norges Hist., II, s. 150.
[2] Anteckn., 15 maj.
[3] Kr. M. Falsen.

Han har alltså intet att förtälja om några hemliga tillskyndare till de beslut, vicekonungen tagit, hvarken om Sandels eller Kr. M. Falsen, hvilka af samtiden gjordes ansvariga för »hin bestialske Tildragelse den 17:de mai».[1] För sin egen del finner han kronprinsens uppträdande alldeles befogadt, men han kan ej undertrycka ett beklagande af att det skulle behöfvas, och tvekar ej att gifva konungen skulden till detta bedröfliga förhållande. »Alt detta visar en högst usel esprit i allmänhet», skrifver han,[2] »danad af för mycken eftergifvenhet vid alt för många tillfällen å konungen sida, och det är då icke så lätt, när det behöfves, at vara alvarsam och giöra sig lydd i saker, hvilka icke stå i regeringens magt at befalla.»

V. Kronprinsen hemkallas.

Huru betraktade nu konungen utgången af vetosaken? Vi erinra oss, att han till Sandels uttryckligen förklarat, att han genast måste upplösa stortinget, ifall vetopropositionen afsloges. Denna kraftåtgärd blef aldrig verkställd, utan stortinget fick ostördt fortsätta sina förhandlingar ända till den 9 augusti, sålunda mer än en månad längre, än det själf i petitionen om prolongationen hade begärt. Detta tydde icke på någon misstämning hos konungen. Och man stöter flerstädes i de samtida källorna på uppgifter, som peka åt samma håll. Sålunda skrifver statssekreteraren Due omedelbart efter det nyheten om utgången emottagits:[3] »Hans Majestät har hitintills efter hvad jag kunnat märka, tagit saken med större lugn, än jag vågat hoppas». Den norske hofmarskalken baron Wedel, som vistats i konungens närhet under sommarlägret i Skåne, meddelade vid sin återkomst till Kristiania,[4] »att monarken varit vid mycket godt humör samt utan missnöje ansett stortingets åtgärder». Detta oväntadt gynnsamma förhållande trodde man sig till stor del böra tillskrifva budgetskommissionens förslag, att stor-

[1] Dagboksanteckning af E. Hagerup d. 24 maj 1824; bref fr. densamme till Christie, d. 28 juni 1824, Daae, a. a., s. 348, 351. P. Chr. Holst. Efterladte Optegnelser, s. 160—164.

[2] D. 15 maj.

[3] Due till Sandels, Stockholm 29 maj 1824. K. B.

[4] C. G. d'Albedyhll till Sandels, Kristiania 14 juli 1824. K. B. Sandels befann sig under sommaren på ett längre besök i Sverige.

tinget skulle höja de kungliga apanagerna genom att bevilja dem i reda silfver i stället för sedelmynt, samt att det skulle anslå en större summa som bidrag till gäldandet af kostnaderna vid kronprinsens utländska resa och hans förmälning.[1] Märkligast är dock hvad Hagerup har att meddela om ett yttrande af dåvarande statsrådet Holst.[2] Denne, som tillhörde den norska statsrådsafdelningen i Stockholm, hade af konungen sändts till den norska hufvudstaden för att rådgöra med därvarande regeringsledamöter samt med konstitutionskommittén angående den nya proposition i vetofrågan, som konungen ämnade framlägga för det församlade stortinget.[3] Under samtal med Hagerup yppade nämnda statsråd, att han var »uttryckligen bemyndigad» att låta det komma till stortingets kännedom, att om konungen i den nya propositionen skulle bruka »hårda uttryck», så menade han intet därmed! Och om han inhiberade sin förebådade resa till Norge och alltså icke i egen person upplöste stortinget,[4] så skedde detta endast af hänsyn till stormakterna, och det borde icke uppfattas som bevis på någon verklig ovänlighet mot Norge!! Holst nämner visserligen själf i sina memoarer intet om ett dylikt bemyndigande,[5] men hans skildring af den »ostensibla onåd,» som visades honom och hans kolleger under sommarlägret i Skåne,[6] stämmer ganska väl med Hagerups relation.[7]

Förklaringen till den foglighet, hvarmed Karl Johan upptog den lidna motgången, ligger uppenbarligen däri, att han i densamma såg endast ett uppskof, och att han ännu

---

[1] Bägge förslagen antogos af stortinget, resp. 15 och 16 juli 1824. Nielsen, Norges Hist., II, s. 102 ff.

[2] E. Hagerup till V. F. K. Christie, Kristiania 28 juni 1822. Daae, a. a., s. 350.

[3] Holst, a. a., s. 164 ff.

[4] Stortinget upplöstes d. 9 aug. af kronprinsen, och konungen kom ej att besöka Norge 1824.

[5] Holsts »Efterladte Optegnelser» nedskrefvos först 1849—1850. Jfr s. III.

[6] Holst, a. a., s. 166 ff.

[7] I det kungl. trontalet, hvarmed stortinget d. 9 aug. upplöstes, förekom följande passus om vetosaken: »Jeg beklager, at de af Mig, paa Storthinget i 1821 fremsatte Forslag, og i Særdeleshed det, som angaaer den 79 §. og det absolute Veto, ikke af nærværende Storthing ere blevne antagne, men paa samme Tid finder jeg en Grund til Beroligelse i den fuldkomne Overbeviisning, jeg har, at Aarsagen, hvorfor denne Proposition ikke er bleven antagen, maa søges, ikke i nogen Oppositions-Aand, men meget mere i Frygten for, alt for tidligt at gjøre Forandringer i den constitutionelle Forfatning». Konger. Norges 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, d. VI, s. 217.

icke hade uppgifvit hoppet att vinna sitt mål genom en uppgörelse i godo. Han sände omedelbart ett af sina norska statsråd, P. Chr. Holst, till Kristiania för att underhandla med de ledande männen angående de garantier, som fordrades för bifall till det absoluta vetot, hvilket Hans Majestät hvarken kunde eller ville afstå ifrån.[1] Om sina underhandlingar har Holst lämnat en mycket upplysande berättelse, hvilken ingår som bilaga till hans »Optegnelser».[2] Resultatet blef ej tillfredsställande, ity att konungen ej kunde godkänna de garantier, som fordrades, men han lät dock ej häraf afskräcka sig från att ånyo framkomma med sina propositioner om grundlagens ändring.[3] Han hade med »Fornøielse» sett, att stortinget i det viktiga spörsmålet om absolut veto »i princip hade erkänt hvad det under nuvarande omständigheter och af anförda skäl icke ännu i realiteten kunnat godkänna».[4] För att göra stortinget mjukare, låter konungen nu tydligt förstå, att han, om det absoluta vetot alltjämt förvägras honom, kan se sig nödsakad att tillgripa en metod, som i själfva verket gifver honom samma makt. Han kan helt enkelt låta bli att promulgera sådana stortingsbeslut, som han icke ansett sig kunna sanktionera.[5] Denna teori var troligtvis hämtad från det betänkande, som statsrådet Holst i början af året hade riktat till konungen i anledning af de sväfvande grundlagsfrågorna.[6]

Den sålunda återigen framlagda grundlagspropositionen innehöll en märklig nyhet, ity att konungen föreslog att upphäfva den bestämmelse, som stadgade, att vicekonung ej fick vara borta från Norge längre tid än tre månader årli-

---

[1] — — —» idet han ansaa det absolute Veto som nødvendigt for Gjennemførelsen af det monarchiske Princip i den constitutionelle Forfatning og han tillige herom fra forskjellige Sider, navnlig den hellige Alliance, havde modtaget Forestillinger. Holst, a. a., s. 164.

[2] S. 455 ff.

[3] K. prop. om ändr. af Grundlovens §§ 17, 78, 79, 80, 81, 82 och 92. Gothenborg 28 juli 1824. Storth. 1824, d. VI, s. 179 ff.

[4] Hur detta »principiella godkännande» var beskaffadt, kan ses af hvad som anförts i det föregående s. 189, not. 3.

[5] »Herved kan H. Maj:t dog ei lade ubemærket, at det ikke indsees, hvorledes Beslutninger, som H. Maj:t, efter sin Overbeviisning om Landets sande Bedste, nægter sin Sanction, skulle vorde promulgerede: da vel ingen kunde gjøre dette uden at erklære sig for aabenbar Tilsidesættelse af Grundlovens § 3, der indeholder: Den udøvende Magt er hos Kongen». Stort. 1824. d. VI, s. 183 f.

[6] Holst, a. a., s. 432.

gen.[1] Bakom detta förslag låg säkerligen tanken att skapa möjlighet för att göra vicekonungadömet till en permanent institution, då förutsättningen därför var för handen, hvarigenom riksståthållarskapet endast mera undantagsvis skulle behöfva tillgripas. Det var alltså sannolikt ett nytt försök å konungens sida att med vicekonungadömet som lockbete vinna stortingets bifall till det absoluta vetot. Det är ganska troligt, att konungen velat låta den nya ordningen omedelbart börja. I Kristiania trodde man sig nämligen veta, att han väntat sig, att den nyssnämnda propositionen skulle föranleda en adress från stortinget med anhållan, att kronprinsen måtte få fortfara i sin egenskap af vicekonung.[2] Kronprinsparet hade från Skåne återkommit till Kristiania den 1 augusti,[3] och konungen hade före skilsmässan sagt, att sejouren i Kristiania skulle räcka till fram i slutet af september eller början af oktober. »Huru sedermera kommer att här blifva, vet ingen», skrifver hofmarskalken Posse,[4] »så vidt jag åtminstone kunnat inhämta». Uppenbarligen har konungen velat afvakta stortingets hållning i anledning af de nya grundlagspropositionerna, innan han fattade ett afgörande beslut. Ty stortinget var icke väl afslutadt, förrän Karl Johan, strax efter sin återkomst till hufvudstaden, kallade Sandels till sig och tillkännagaf sin vilja, att han skulle återvända till Norge och emottaga ståthållarebefattningen, då H. K. H. vicekonungen afreste till Sverige.[5]

I ett senare bref yttrar Sandels, med anledning af hvad Posse skrifvit om de känslor, hvarmed norrmännen emotta-

[1] Ur § 14 skulle följande utgå: »Vicekongen skal boe inden Riget og maa ikke opholde sig udenfor det længere end tre Maaneder om Aaret». (Konger. Norges Grundl. etc., s. 55.) I stället skulle insättas: »Imedens Vicekongen, med Kongens Tilladelse, opholder sig udenfor Riget, og den ældste Statsraad saaledes har Forsædet i Statsraadet, ophører det Vicekongen i saadan Egenskab, ifølge § 75, e, til hans Hofstat anviiste Beløb». Stort. 1824, d. VI, s. 192.

[2] Hofmarskalken hos kronprinsen grefve C. F. Posse till Sandels, Kristiania 19 sept. 1824. (K. B.) — — — »De hafva fådt nys om att H:s M:t Kongen skulle hafva ansedt storthinget kunna och böra gifva H:s M:t en adress i anledning af vicekonungens fortfarande och med hämtad anledning af kongens proposition om förändring i grundlagen. Och äro nu så mycket mera flata, som de lära derom mycket samtalat, innan storthinget afslöts.»

[3] Deras högheter hade lämnat Kristiania d. 2 juni. Anteckn. af E. R. Adelswärd s. d.

[4] C. F. Posse till Sandels, Kristiania 8 aug. 1824 (ank. 13 aug.). K. B.

[5] Sandels till C. F. Posse, Nyborg 15 aug. 1824. Kopia. K. B.

git nyheten om hans förestående tillbakakomst, följande ord, hvilka ytterligare belysa situationen:[1] »Jag finner det högst billigt, rättvist och erkänsamt, att normännen önska att bibehålla H. K. H. kronprinsen såsom deras höga styresman, och att en ståthållare således är mindre välkommen: men efter min tanka hafva de att skylla sig själfve härförė; ty om storthinget på sätt tit. behagat nämna, med hämtad anledning af konungens nådiga proposition rörande vicekongens uppehåll i Norrige, då understält H. M. upphäfvandet af den i constitutionen nog besynnerliga föreskrift, att vice-kongen icke kan frånvara mer än 3 månader af året, och anhållit om den lyckan att fortfarande få påräkna H. K. Höghet såsom Norriges vice-kong, är det säkerligen att förmoda, det H. M. gådt nationens önskan till möte i detta afseende, men då man uppskjuter afgörandet häraf till ett blifvande lagtima storthing, d. v. s. 3:ne år, så synes, som styrelsen af landet under denna tid icke helt och hållet kan öfverlemnas till ett norskt statsråd, hälst uti denna höga befattning ingår så mångfalldige andra föremål än att föra presidium i statsrådet.»

Är det nu riktigt, hvad hofmarskalken Posse meddelat, nämligen att det bland stortingsmännen varit på tal att i en adress till konungen begära att få behålla vicekonungen, så ligger det nära till hands att fråga, hvad det kan ha varit, som kommit dem att afstå därifrån. Då tillgängliga källor alldeles tiga angående denna sak, är man hänvisad uteslutande till gissningar. Utgående från statsrådet Holsts beklagande af att kronprinsen ingrep emot firandet af den 17 maj,[2] kan man antaga, att stortingets afvisande hållning stått i något samband med denna sak. Men man kan också tänka sig, att det nämnda förhållandet hade sin grund i den härskande motviljan mot hvarje åtgärd, som kunde tänkas göra föreningen mellan de båda rikena fastare. Ett drastiskt bevis på denna stämning lämnar Hagerup i en dagboksanteckning af den 31 mars 1824,[3] hvari han skildrar en middag, som nämnda dag afåts af en del stortingsmän. Under måltiden utbragte professor Sverdrup en skål för

[1] Sandels till C. F. Posse, Nyborg 28 sept. 1824. Kopia. K. B.
[2] Holst, a. a., s. 164.
[3] Daae, a. a., s. 330.

unionen i följande ordalag: »Foreningens Skaal! den være til Held for begge Riger! men Haan og Foragt følge hver Nordmand, som ønsker en nærmere Forening end den vi nu have!» En annan stortingsman, den framstående sorenskriver Ingebret Knudssøn, som trodde sig märka en skugga af missnöje i grefve Wedels ansikte, passade då på att falla in med följande tillägg: »Men Skam for den, som ikke vil denne Skaal uddrikke!» Häri instämde alla de närvarande, hvarefter skålen blef drucken.

Under den senare delen af vicekonungens vistelse i Norge synes ingenting af större vikt hafva tilldragit sig. Den 11 oktober lämnade kronprinsen och hans gemål den norska hufvudstaden, åtföljda, enligt hvad Adelswärd skrifver,[1] »af hela Christianias folkmängds saknad och upriktiga önskningar såväl till en lyckosam resa som isynnerhet till en snar återkomst». Ankomsten till Stockholm ägde rum lördagen den 16 oktober, men här synes mottagandet ej ha varit vidare festligt. Adelswärd klagar öfver att inga anstalter hade vidtagits för kronprinsparets mottagande.[2] »En stor skillnad visade sig uti detta och de öfriga städernes sätt at emottaga DD. HH.» Skulden till detta förhållande söker han dock »icke hos innevånarne i allmännhet, utan troligen hos den dåliga öfverståthållaren[3] och tilläfventyrs i följd af befallningar från högre ort». I hvad mån dessa misstankar varit grundade, undandrager sig vårt bedömande. Det torde emellertid vara ganska förklarligt, om Karl XIV Johan undvikit att gifva tronföljarparets återkomst någon officiell festprägel. Alla de stora förhoppningar, konungen gjort sig beträffande kronprinsens besök i Norge, hade blifvit grundligt svikna, alla hans försök att genom uppgörelse i godo vinna en revision av den norska författningen hade i stort sedt blifvit gäckade. »Hvad ljus och sorgfällig discussion samt huldt upplysande bemödanden förmå, uttömdes 1824», skref Gustaf Löwenhjelm några år senare.[4] Det vore knappast öfverraskande, om konungen under sådana omständigheter känt sig bitter till mods.

[1] Anteckn., 11 okt. 1824.
[2] Anteckn., 16 okt. 1824
[3] Frih. D. Edelcreutz.
[4] Den norska frågan 1828. Hist. tidskr. 1905.

Huruvida han varit nöjd eller icke med kronprinsens politiska lärospån, är ej bekant. Trenne år senare, under stortinget 1827, följde han det Sandelsska receptet och infann sig personligen i sin norska hufvudstad för att leda vetosaken till en god utgång. Resultatet blef icke bättre, utan snarare sämre än 1824.[1] Norrmännen ådagalade endast mera öppet »sin känslolöshet för konungsligt undseende och långmod samt oförtjent huldhet».[2]

[1] Nielsen, Gr. Sandels's Statholderskab, s. 315 f.
[2] G. Löwenhjelm, l. c.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Västgötalagens stadgande om svearna och konungavalet.

I diskussionen om Västgötalagens stadgande *Sveær egho konong at taka ok süa vrækæ* är det två åsikter om tolkningen af ordet *vrækæ* som i nyare tid vunnit anslutning.[1] Schlyter ansåg, att *vrækæ* betyder 'afsätta', och honom torde alla (utom Kjellén) ha följt, tills oberoende af hvarandra Emil Hildebrand alternativt samt Kock och Cederschiöld bestämdt häfdade 'förkasta (en tronkandidat)' som den riktiga öfversättningen. Schlyter's tolkning upptogs emellertid ånyo af Wadstein, som dels utförligare motiverade densamma, dels kritiserade Kock's motivering för sin åsikt. Senare har Schück anslutit sig till Kock, medan Beckman, Hugo Pipping och Söderqvist följa Schlyter och Wadstein.[2]

Här skola ett par punkter i den förda diskussionen upptagas till granskning.

Af gammalt har med stadgandet i Vgl ur saklig synpunkt jämförts Erikskrönikans skildring af förloppet vid Valdemar Birgerssons val 1250. Först Beckman har påpekat, att också ordalydelsen i Erikskrönikan är ägnad att belysa formuleringen i Vgl. Sedan krönikeförfattaren berättat, att Birger jarl efter Joar Blå's stolta uppträdande fallit till föga, heter det som bekant[3] (vv. 200—201):

---

[1] Det förklaringsförsök, som Kjellén i sin afhandling Om Eriksgatan (1889) gjort, har med skäl tillbakavisats af andra forskare.

[2] Se å ena sidan (Collin-)Schlyter, Westgöta-Lagen, s. 526 (1827); Emil Hildebrand, Sv. statsförf. hist. utv., s. 28 och där anf. litt. samt s. 34 (1896); Wadstein, Hist. Tidskr., 19, s. 109 ff. (1899); Beckman, Ur vår äldsta bok, s. 84 (1912); Hugo Pipping, Äldre Västgötalagens Ordskatt, s. 52 (1913); Söderqvist, Hist. Tidskr., 35, s. 1 ff. (1915), å andra sidan Ehd, Hist. Tidskr., 10, öfvers., s. 10 (1890), Sv. statsförf. hist. utv., s. 34, not 1; Kock, Hist. Tidskr., 16, s. 192 ff. (1896); Cederschiöld, Festskrift tillägnad Oscar Ekman, s. 19 (= Gbg. högsk. årsskr. 1898, n:r 8); Schück, Hist. Tidskr., 33, s. 257 ff. (1913). Möjligt är, att redan Schlyter med öfvergifvande af sin tidigare mening uppfattat saken, såsom Kock senare gjort det; se hans Ordbok, s. 726 (1877). Noreen har möjligen skiftat ståndpunkt; i 1:sta upplagan af Altschwed. Leseb. (1892—1894) öfversätter han (s. 177) *vræka* med 'verwerfen, ausschiessen, wegschaffen', i 2:dra uppl. (1904) s. 179 ger han öfversättningen 'absetzen'.

[3] Orden måste otvifvelaktigt läggas i Birgers mun, ehuru detta icke uttryckligen säges.

haffwen then samma j hawin takit
wy gitum inthe at honom (ɔ: Valdemar) vrakit.

Härom yttrar Beckman a. st.: »Det lider dock intet tvivel, att *vräka* [i Vgl] just betyder avsätta, fördriva från ämbetet. I denna betydelse förekommer ordet i Erikskrönikan på tal om den redan valde Valdemar.»

Denna Beckman's uppfattning af stället i Erikskrönikan måste betecknas som oriktig. Den exakta öfversättningen af fsv. *vrāka* i förbindelse med *at* och personens dativ är 'förekasta, förebrå, tillvita'; se Söderwall, Ordbok, II, s. 1013, art. *vrāka* mom. 3. Något annat fsv. exempel på denna konstruktion anföres icke i Ordboken och är mig heller icke bekant från annat håll, men innebörden bekräftas af motsvarande uttryck i fornvästnordiskan, *reka e-t at e-m*, som betyder detsamma; se Fritzner, Ordbog, III,[2] s. 73 a. Meningen framgår f. ö. tydligt af sammanhanget i Erikskrönikan. Birger vill icke längre göra någon invändning eller framställa någon anmärkning mot sonen. Att såsom Beckman gör det kalla Valdemar »den redan valde», är missvisande och innebär en sakligt otillbörlig pressning af de ordalag, i hvilka krönikan omtalar de föregående händelserna (se vv. 173—174, 177, 200). Krönikören kan icke ha trott, att valet var de facto afgjordt, förrän Birger gifvit sitt bifall eller åtminstone haft tillfälle att uttala sig.[1] Och äfven om Birger, i fall han inte fallit till föga, nödgats trotsa eventuellt redan fattade formella beslut, kan ett sådant tillvägagående icke jämställas med att 'afsätta' eller 'fördrifva' en regerande konung. I Erikskrönikan ligger tyngdpunkten på frågan, huruvida Birger skulle öfverklaga vissa alldeles nyss vidtagna åtgärder eller ej; att en man i Birgers ställning hade rätt därtill och borde få ett ord med i laget, var enligt tidens realpolitiska uppfattning självfallet. Hvad krönikan säger är endast, att Birger afstår från att inlägga sitt veto emot sonen.

Sålunda tolkad innebär denna passus hvarken i sak eller form något stöd för Schlyter's (ursprungliga) öfversättning af Västgötalagens *vrækæ*. Fastmer kan den åberopas till stöd för Kock's mening.

Det bör märkas, att *vræka* i Erikskrönikan konstrueras med *at* och dativus, medan *vrækæ* i Västgötalagen ansetts vara transitivt och det *vraka* 'förkasta' i Smålandslagen, som Kock hänvisat till, obestridligen är det. Att fsv. *vræka* kunnat användas transitivt också i bet. 'afsätta, fördrifva' har ingen betviflat. De bägge be-

---

[1] Enligt framställningen i Hakonar Saga (ed. Vigfusson, Icelandic Sagas, II, p. 264) var det Birger själf, som genomdref sonens val, sedan han kommit tillstädes. Sagans framställning tillskrifves med skäl trovärdighet, medan riktigheten af Erikskrönikans skildring betviflats. Huru oöfverensstämmelsen mellan bägge dessa källor skall förklaras, må i detta sammanhang lämnas därhän. Denna oklarhet inverkar icke på föreliggande fråga, då i hvarje fall krönikans ord måste ses och tolkas i ljuset af dess författares uppfattning, vare sig denna är historiskt riktig eller ej.

tydelsenyanserna skilja sig däri, att den förra utmärker ett preventivt ingripande, den senare ett repressivt (ett inskridande i efterhand). Vid *at*-konstruktionen föreligger enligt min mening säkert den förra nyansen. Så mycket starkare bör därför denna betydelse hos *vræka* ha varit för språkmedvetandet. Och hvad som särskildt kan ha låtit den inställa sig är motsättningen till ett föregående *taka*, som vi finna både i Erikskrönikan och Västgötalagen. Ordparet *taka* : *vræka* uttrycker både den positiva och den negativa sidan af ett val eller afgörande, 'att godtaga : att rata'.

Om det sålunda får anses, att vår passus i Erikskrönikan stöder Kock's tolkning af stadgandet i Västgötalagen, inställer sig frågan, huru Kock's mening ur andra synpunkter bör bedömas.

Det har allmänt antagits, att stadgandet i Västgötalagen tillkommit med anledning af tronstriderna under tolfte och början af trettonde seklet och att dess formulering inneburit fastslåendet af en företrädesrätt för svearna (uppsvearna) gentemot västgötarna.[1] Till denna säkerligen riktiga åsikt har också Wadstein anslutit sig. Strider hotade framför allt vid inträffad tronledighet, då vanligen flera pretendenter funnos, och fördenskull var det just formerna för konungavalet som behöfde regleras. Vid sådana tillfällen gällde det att taga en och rata en eller flera andra. Det fulla afgörandet skulle hvila hos uppsvearna. Men då också på annat håll (och icke minst hos västgötarna) kunde förutsättas lust att uppställa egna kandidater, var det af vikt att uttrycka sig så tydligt som möjligt och i formuleringen inrycka både det positiva och det negativa momentet i afgörandet, både *taka* och *vrækæ*.

Ur saklig synpunkt torde den här antydda uppfattningen te sig naturlig. Det är också på formella grunder som Kock's tolkning afböjts af Wadstein. Dennes anmärkningar äro tre: 1) ordföljden borde vara den omvända (*vrækæ ok taka*), 2) det framgår (i motsats till fallet i Smålandslagen) icke af sammanhanget, att det är fråga om att förkasta en viss möjlighet, 3) det gemensamma objektet *konong* till de bägge infinitiverna måste enligt Kock fattas i två betydelser 'taga konung och likaså förkasta ett kungsämne'.

Försöker man att tänka sig in i den konkreta situationen, tror jag, att de formella betänkligheterna skola försvinna. Orden *Svear egho konong at taka* ange, att det är fråga om konungaval och att afgörandet tillkommer svearna, icke västgötarna. Att vid valen flera pretendenter brukade uppträda, var bekant för en hvar. Orden *ok sva vrækæ* tilläggas för att stryka under, att svearna ha att sitta till doms öfver alla pretendenter, äfven västgötarnas. Just ställdt efter *taka* är *vrækæ* omedelbart klart till sin betydelse; och den något lösa efterställningen betingas dels af hänsyn till den sålunda vunna omedelbara begripligheten, dels däraf att dessa ord (som Cederschiöld riktigt framhållit) utgöra ett logiskt taget icke nöd-

[1] Jfr nedan. — På den närmare dateringen af stadgandet är det icke nödvändigt att här gå in.

ländigt tillägg. Vad slutligen objektets dubbeltydighet beträffar är den knappast märkbar, om den ens förefinnes. Ty *konong* är, om icke till formen så dock till tanken, egentligen ett predikativt objekt. Det logiska uttrycket vore 'taga (någon) till konung och likaså icke godkänna (någon annan) såsom konung'. Dessutom är det möjligt, att *konong* icke alls står som objekt också till *vrækæ*. I fall verbet var den tekniska termen för 'inlägga veto emot, förkasta en kandidat', kan *vrækæ*, då sammanhanget på grund af det föregående *konong taka* är klart, tänkas i denna betydelse stå absolut.

Det återstår att granska den Schlyter—Wadstein'ska tolkningen. Språkligt och formellt är den oangriplig, men däremot icke ur saklig synpunkt.

Ingen kan betvifla, att konungar fordom afsatts; fastmer torde man få antaga, att det för de gamle tedde sig alldeles naturligt att förjaga en oduglig härskare. Öfverallt i Europa finna vi under medeltiden en *ius resistendi* hos folket eller stormännen mot konungen; se utförligt härom Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter (Leipzig 1915) passim.[1] Då denna »rätt till motstånd» tog sig uttryck i handling, ledde den naturligtvis ofta till härskarens afsättning. Men denna »rätt» har från början karaktären af en nödvärnsrätt, en rätt till självhjälp i ytterliga fall; den var genomgående en självklar men formlös rättsprincip. I några fall har motståndsrätten blifvit formellt fixerad. Antydningar därtill finnas i Strassburg-ederna (842) och i en proklamation af Karl den skallige af år 856.[2] Som fullt utbildadt institut synes *ius resistendi* af gammalt ha förekommit i Aragonien,[3] därifrån det infördes i Ungern och fixerades i Andreas II:s »gyllene bulla» af år 1222.[4] Dessutom finna vi motståndsrätten erkänd i England i artikel 61 af Magna Charta (1215).[5] Men det bör märkas att i alla dessa fall den formellt-rättsliga fixeringen ligger däri, att konungen erkänner sina undersåtars rätt till väpnadt motstånd för det fall att han själf bryter af honom själf besvurna eder.[6] Detta är

[1] Kern (s. 379) ansluter sig också till den Schlyter'ska tolkningen ('davon zu jagen'). Hans utnyttjande af den nordiska litteraturen är icke tillräckligt kritiskt; s. 169 behandlar han Snorres berättelse om Torgny som en historiskt pålitlig källa. Jfr Nerman, Arkiv för nordisk filologi, 32, s. 302 ff.

[2] Kern, anf. arb., s. 273 f., not 497.

[3] Kern, anf. arb., s. 247, 441: Secretan, Revue historique de Droit français et étranger, IX (1863), p. 295 f.

[4] von Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, s. 124, 316 f.; Marczali, Ungarische Verfassungsgeschichte, s 23.

[5] Kern, anf. arb., s. 275 ff.; McKechnie, Magna Carta, p. 545 ff. 548 ff.

[6] Den aragonska formeln »Nos que valemos tanto como vos» etc. var visserligen den ed, som Aragoniens *justicia* vid kröningen aflade i adelns namn, men den synes förutsätta en konungaförsäkran, vari *ius resistendi* erkännes. Och den specificerar uttryckligen under hvilken förutsättning lydnadsplikten skulle upphöra.

något helt annat än att i en folklig lagbok upptaga ett principiellt stadgande om rätt till afsättning utan någon som helst specificering af förutsättningarna. Wadstein åberopar Äldre Frostatingslagens stadgande IV: 50 (Norges Gamle Love, I., s. 172 f.). Men också här är stadgandet specificeradt både så till vida att förutsättningen för folkets inskridande mot konungen angifves som att verkställighetsåtgärderna i detalj preciseras. Och dessutom är det fråga om en förbrytelse af konungen som privatperson mot enskild man, icke om politiska eller konstitutionella förbrytelser. Det heter: »Engi maðr scal atför at öðrum gera *hvárki konungr ne annarr maðr.*» Och i de följande paragraferna talas om åtgärder mot jarlar och *lendrmenn* som begå *atför*. Dessa stadganden, som måste ses i ett sammanhang, ha tillkommit för att organisera en skyddsmakt mot enskilda öfvergrepp af rikets mäktigaste män. Märkas bör också, att det stipuleras böter för den som icke hjälper till att beifra orätten. Här är det fråga om »Widerstandspflicht», en plikt i den civila ordningens intresse, snarare än om »Widerstandsrecht».

I Västgötalagens stadgande hvilar tonvikten på *Sveær*. Man kunde ju säga, att en specificering ligger just däri: rätten till afsättning under vissa förutsättningar var allmänt erkänd i princip; hvad som behöfde sägas var endast, att denna rätt tillkom svearna men icke (väst)götarna. Men är det verkligen troligt, att västgötarna skulle uttryckligen ha frånsagt sig denna rätt och upptagit ett erkännande däraf i sin lagbok? Mig synes detta ytterst osannolikt. Därtill hade denna rätt alltför djupa rötter. Den tedde sig som en för alla naturlig utväg i ytterliga, icke närmare specificerade fall, en utväg hvars tillgripande alltid berodde af händelser svåra att förutse och af växlande maktfaktorer. Vida sannolikare är, att det var det regelbundet återkommande konungavalet (vanligen mellan olika pretendenter), som genom lagbud reglerades. Att i fråga om detta svearna tillerkändes en företrädesrätt, är begripligt med hänsyn till Uppsalakonungarnas tidigare historia. Nämnas bör, att enligt Upplandslagen Kun. B 1 Upplands lagman hade första rösten vid valet och därmed väl praktiskt taget också den afgörande rösten. Dessutom bör märkas, att också fortsättningen af Västgötalagen Retl. B handlar om konungavalet (inklusive Eriksgatan). Ett stadgande om afsättning vore ytterst illa anbragt i sådant sammanhang.

Några ord måste ännu sägas om tolkningen af namnet *Sveær*. I det föregående har antagits att »svear» (uppsvear, män från Svealand) står i motsats till västgötar. Denna uppfattning torde länge ha varit allenarådande. Men i sin ofvan anförda uppsats af 1915 har Söderqvist velat tolka *Sveær* som »inbyggare i Sverige».

Denna tolkning är redan af språkliga skäl oantaglig. Till stöd för densamma har Söderqvist till en början anfört, att i källor skrifna på latin *Sueci* och därmed jämförliga former brukas för att ange alla rikets inbyggare. Men därmed är naturligtvis intet bevisadt om

svenskt språkbruk.[1] Vad särskildt västgötarna beträffar är det alldeles otroligt, att de skulle ha kallat sig själfva *svear* eller inbegripit sig under detta namn. Söderqvist's antagande motbevisas af Västgötalagen I Mandr. B. 5, som förf. märkvärdigt nog (s. 6, not 1) försökt att, om också tvekande, taga till intäkt för sin mening. Han säger att »svensk» där står som motsättning till »dansk» och »norsk». De två senare folknamnen förekomma visserligen längre fram i texten, men i samma mening står som motsats till »svensk» dels »småländsk», dels »västgötsk». För västgötskt språkbruk är detta ställe fullt bevisande. Söderqvist åberopar dessutom en endast hos Ol. Petri bevarad[2] paragraf ur Upplandslagen, där »svensk» står som motsats till »utländsk». Stadgandet handlar om »svenska» och »utländska» kyrkotjänare. Troligast är att »svensk» också här betyder »uppsvensk» eller kanske rentaf »uppländsk». Den aktuella motsättningen var mellan i egentligaste mening infödda och utifrån kommande kyrkotjänare. Men äfven om man här ville tolka »svensk» som Söderqvist gör det, bevisar detta fall naturligtvis ingenting för språkbruket i Västgötalagen. Dels måste man på grund af stadgandets innehåll räkna med möjligheten af inflytande från den latinska kyrkliga terminologien (kyrkoprovinsen hette ju *Suecia*), dels är det väl troligt, att bruket af »svensk» i utvidgad betydelse tog sin början i Uppsverige.

Också ur saklig synpunkt är Söderqvist's tolkningsförslag otillfredsställande, delvis på samma grunder som Wadstein's. Ett deklamatoriskt fastslående i princip af »svenska folkets rätt» att afsätta sina konungar är i medeltidens Sverige en orimlighet.

Rolf Pipping.

Filip Sadlers beskickning 1629—30.

Gustaf Adolf och hans diplomati väckte gärna den föreställningen, att hela det protestantiska Tyskland stod bakom Sveriges tyska politik. Nyare författare åter försäkra med större skäl, att den svenske konungen vid sin landstigning i Pommern stått isolerad i

[1] För denna skillnad synes förf. icke ha sinne, då han, refererande Birger jarls traktat med lybeckarne 1251, säger att det där heter, att »om lybeckarne ville bosätta sig här i Sverige, skulle de blifva under *svensk* lag och kallas svear». Med denna traktat (hvars beläggsställe ej anföres) kan förf. ej afse någon annan än den som är tryckt hos Rydberg, Sv. trakt. I, s. 197 f. (= Dipl. Suec. n.r 846). Men denna är på latin, och de åsyftade uttrycken lyda (enligt Rydberg): *patrie nostre* (icke *Suecie*) *legibus utantur* och *Sweui . . . appellentur*. Någon svensk text till traktaten känner jag icke.

[2] Script. rer. Suec., I: 2, s. 245; Schlyter, U. L., s. 276 noten.

Tyskland, att med andra ord kriget måst börja utan att de diplomatiska förberedelserna där nått något resultat. Det negativa utslaget kan göra det förklarligt, att denna sida af den svenska politiken ej lockat forskare till en systematisk undersökning; en annan förklaring ligger naturligtvis i materialets sprödhet och oåtkomlighet, då det gäller en agitation, som måst gå smygvägar och på alla sätt sträfvat att sopa igen sina spår. Det säkra är emellertid, att vi sakna en vägledning genom den trassliga labyrint, hvars irrgångar, styckevis klarlagda, styckevis blott antydda, skymta här och där i litteraturen. Stor betydelse för agitationen i Tyskland ha gifvetvis förbindelserna med tyska officerare och affärsmän eller böhmiska »exsulanter» och andra religionskrigets offer ägt. Pommerns politik är utredd af Bär och den stralsundska frågan af W. Carlsson. Om Anders Svenssons och Kristoffer Ludvig Raschs eggelser i hansestäderna meddelar Droysen ett och annat, dock mest af föga värde;[1] ytterligare bidrag lämna lokalhistoriska arbeten. Spänningen mellan Gustaf Adolf och kejsaren väckte naturligtvis förhoppningar hos de fördrifna furstarna, Fredrik af Pfalz, administratorn af Magdeburg och de mecklenburgska bröderna; äfven Johan Fredrik af Bremen underhöll i sin hotade ställning en nära förtrolighet med systersonen. Af synnerlig betydelse voro de af Wittich och Struck utforskade förbindelser, som värfvingarna i Holland gåfvo upphof till. Värderika militära relationer, särskildt med Knyphausen och kommendanten i Emden, öfversten Ernhard Ernreitter — hvilken f. ö. kort förut lämnat Sveriges tjänst — var ett af resultaten. Ett annat af djupt ingripande betydelse såväl för Sveriges förhållande till Kur-Sachsen som för den begynnande uppslutningen kring Gustaf Adolf var en anknytning till bröderna Wilhelm och Bernhard af Weimar samt den hessiske statsmannen Wolf. Till slut må nämnas Raschs föga utredda beskickning till ett flertal orter dec. 1629; mest belyst är genom Kretzschmars forskningar hans verksamhet vid det Lüneburgska hofvet.[2] Redan dessa notiser visa, att det är mot bakgrunden af en intensiv diplomatisk verksamhet, man har att se den beskickning, om hvilken här är fråga, Filip Sadlers.

Sadler var ingen oskolad kraft, ej heller en novus homo på den svenska diplomatiens fält, då han af konungens förtroende kallades till sitt viktiga uppdrag. Son af staden Kemptens syndicus Zinprecht Sadler, hade han efter treåriga studier i Tübingen och fleråriga resor inträdt i krigstjänst som ryttare vid grefve Thurns regemente men snart (1620) af den yngre Thurn antagits till sekreterare. Efter slaget på Hvita berget räddade han sin herre och dennes familj till Schlesien och kom efter skiftande öden — han lär bl. a. ha åtföljt markgrefve Johan Georg af Brandenburg-Jägerndorf till Ungern, då

[1] II, s. 97—103.

[2] Enligt lat. och tyskt titulärregister, RA., erhöll jämväl Lars Nilsson Tungel uppdrag till tyska furstar hösten 1629, något senare än Sadler, hvarjämte anteckning där finnes om en instruktion för Andreas Kochtitzky jan. 1630. Om båda dessa beskickningar är f. n. intet kändt.

denne slöt sig till Betlen Gabor — med Thurn till Sverige 1624. Här fick han anställning i svensk statstjänst och togs i anspråk för diplomatiska värf, bland hvilka de viktigaste torde ha varit en beskickning till Siebenbürgen 1626 och underhandlingarna med Stralsund 1628.[1] Hans förtjänster belönades 31 aug. 1629 med expektans på godset Salnecke i Uppland, hvilket på lifstid var doneradt till Jakob van Dyk.[2]

Medan Gustaf Adolf låg i Pillau, färdig att afsegla hem, erhöll Sadler (13 sept. 1629) sina slutliga uppdrag.[3] Alla tankar på att redan detta år gå öfver till Tyskland voro ju då öfvergifna, men de pågående stilleståndsförhandlingarna i Altmark, hvilkas lyckliga utgång sedan någon tid betraktades som tryggad i svenska högkvarteret[4] (fördraget afslöts 16 sept.), höllo på att skapa förutsättningarna för att med osplittrade krafter upptaga det stora företaget. Häri ligger gifvetvis orsaken till att Gustaf Adolfs uppmärksamhet just då riktade sig mot den tyska krisen och de förvecklingar, som för denna ägde särskild betydelse. Någon instruktion för Sadler finnes ej intagen i registraturen, ehuru en dylik omtalas (N:r 2), kreditiv eller något utförligare »hälsningsbref» däremot flera, till Johan Georg af Sachsen, hertig Ludvig Fredrik af Würtemberg och dennes mer bekante broder, Julius Fredrik, längre fram sina brorsbarns förmyndare och landets regent, samt markgrefven af Baden — den nu i Strassburg bosatte protestantiske krigaren Georg Fredrik eller dennes son, den regerande hertigen — städerna Strassburg, Nürnberg, Kempten och Genève och schweiziska edsförbundet; att han haft formliga uppdrag till flera stater eller städer, framgår ej af de svenska källorna. I regel föregifves det, att Sadler egentligen reste i egna ärenden, ehuru Gustaf Adolf ej velat försumma tillfället till förbindelse. Jämte legitimationsbrefven medförde han emellertid vidlyftiga skrifvelser, »corresponsorier», åtminstone till några af de furstar och städer, han skulle besöka.[5] Med hjälp af dessa aktstycken och

[1] Biogr. S. 2, RA; Allg. deutsche Biogr. XXX, s. 413; F. L. von Soden, Kriegs- und Sittengeschichte der Reichsstadt Nurnberg III (Erlangen 1862), s. 67; Th. Westrin, Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626 (Hist. Tidskr. 1890).

[2] Sv. reg. f. 404.

[3] Så enligt ett originalkreditiv (utan adress), Biogr. S. 2, RA, samt Fr. Fäh, Gustav Adolf und die Eidgenossen 1629—1632 (Basel 1887), s. 6. Ett hos G. Droysen (Schriftstücke von Gustaf Adolf zumeist an evangelische Fürsten Deutschlands, Stockholm 1877, s. 13) aftryckt kreditiv till Johan Georg är däremot dateradt Marienburg sept. 1629 och under samma datering äro kreditiv och skrifvelser intagna i lat. och tyskt reg., RA (se nedan). Lägret vid Marienburg bröts upp redan 3 sept. (H. Brulin, Stilleståndet i Altmark 1629 i Hist. studier, tillägnade professor Harald Hjärne, Uppsala 1908, s. 289.)

[4] Brulin, anf. arb., s. 288.

[5] Lat. och tyskt reg. fol. 236 f.; M. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreissigj. Krieges III, s. 464, uppger, att Sadlers beskickning gällt äfven Brandenburg och Ulm. Att Sadler inlåtit sig på politiska diskussioner i Ulm framgår äfven af N:r 4, men formliga förhandlingar där äro åtminstone ännu ej kända. Oriktigt är i hvarje

Sadlers senare förhandlingar och rapporter kan man bilda sig en ganska klar föreställning om hans uppgifts allmänna karaktär. Han skulle genom Tyskland och Schweiz bege sig till södra Frankrike eller Italien för att där skaffa tillförlitliga upplysningar om Frankrikes verkliga roll i det italienska kriget; i förbifarten skulle han söka till förmån för den svenska politiken påverka de furstar och städer, till hvilka han hade kreditiv; i maj borde han åter inställa sig hos Axel Oxenstierna i Elbing.[1] Redan två gånger under året 1629, 25 apr., samtidigt med att Sten Bielke erhöll de första orderna för sina tilltänkta underhandlingar i Tyskland, och 29 juli, då dessa underhandlingar strandat på grund af Arnims infall i Preussen och Wallensteins afvisande hållning,[2] hade Gustaf Adolf genom rundskrifvelser till kurfurstarne samt till andra furstar och ständer i Tyskland[3] — alltså ej blott till de förstnämnda, som vanligen uppges — framlagt sina klagomål öfver den behandling, Sverige fått röna af kejsaren och hans stridskrafter; en fortsättning på dessa redogörelser utgöra ofvannämnda »korrespondensbref», vid hvilka för säkerhets skull fogades afskrifter af de båda tidigare brefven. Sadler skulle nu vid öfverlämnandet af dessa aktstycken ytterligare rättfärdiga sin herres politik, i synnerhet hans beslut att nästa vår vädja till vapnen. I Dresden hade han jämväl särskilda uppdrag. Gustaf Adolf hade ej nöjt sig med att tillställa Johan Georg de mera allmänt hållna redogörelserna för sina mellanhafvanden med kejsaren; af en teologisk polemik hade han (1 maj) tagit sig anledning att sända honom en allvarlig maning att ej svika protestantismens sak och redan en vecka senare (8 maj), då Sten Bielke erhöll ytterligare instruktioner på grund af meddelanden om Arnims preussiska expedition, sökte han föranleda kurfursten till ett uttalande om de af Sverige uppställda fredsvillkoren.[4] Något svar hade dock ej afhörts från Johan Georg och ännu ett försök var alltså på sin plats. De föregående cirkulärbrefven hade ej heller af de öfriga kurfurstarna besvarats. Vare sig Gustaf Adolf nu verkligen befarade, att de blifvit undertryckta, eller blott i framkastandet af en dylik misstanke sökte en förevändning att ytterligare fullfölja det inledda försöket att skapa en klyfta mellan kejsaren och ständerna, främst Sachsen,

---

fall antagandet, att han skulle ha varit i Berlin; den uppgift af Soden (anf. arb. s. 72), som Ritter stöder sig på, är tvifvelsutan felaktig (se nedan s. 210, not 1).

[1] Anders Svensson till Gustaf Adolf, Hamburg 19 dec. 1629, RA (Germanica D II).

[2] Bielke erhöll 21 maj befallning att afbryta sin resa och skriftligen förrätta sitt uppdrag (Sv. reg.); brefväxlingen mellan honom och Wallenstein refereras utförligt af Chemnitz (I, s. 14 f.).

[3] Lat. och tyskt reg. fol. 78, 171 v. De till Johan Georg af Sachsen ställda brefven finnas aftryckta i Droysen, Schriftstücke, s. 1, 10, aftryck eller referat af andra exemplar flerstädes; så är det på svenska af Salvius uppsatta konceptet till aprilskrifvelsen meddeladt i Arkiv till upplysning af svenska krigens historia I, s. 33.

[4] Lat. och tyskt reg. fol. 114; Droysen, Schriftstücke, s. 5—10.

gaf han Sadler i uppdrag att till Johan Georg lämna jämväl de för öfriga kurfurstar afsedda »korrespondensbref» med bilagor, han medförde, och söka utverka, att denne direkt sände dem till kurfurstarna.[1]

Det är antagligt, att Sadlers papper gjorts färdiga så tidigt, endast för att konungen skulle hinna underteckna dem före sin afresa till Sverige. I hvarje fall kvarstannade han någon tid i Preussen, ännu under senare hälften af oktober använd af Oxenstierna i diplomatiska uppdrag.[2] Först 12 dec. kom han till Lybeck och fortsatte därifrån till Hamburg, hvarest han dröjde några dagar, för vägarnas osäkerhets skull afvaktande lämpligt ressällskap. Några underhandlingar bedref han ej här men använde tiden till att skaffa sig åtskilliga orienterande upplysningar.[3]

På nyårsdagen kom han fram till Dresden. Det var en inveckland och för Sverige ogynnsam situation, han här ställdes inför. Redan för samtida ifrare tedde sig Johan Georgs politik som ett trögt och slappt »laisser aller» inför utomordentliga händelser; tonen är typiskt anslagen i Sadlers rapporter. Så har den ock skildrats exempelvis af Droysen och andra, som tillhört hans skola, medan senare i främsta rummet Struck sökt tyda, ej endast tadla kurfurstens åtgärder. Trögheten är obestridlig, men afsiktslös var denna politik dock minst af allt. Den bestämdes af en egoism, som visserligen var kortsynt, då den aldrig räckte öfver det närmast liggande, men dock i detta klar nog. Sachsens oberördhet af krigsbördorna, dess territoriella och dynastiska intressen i grannskapet, icke minst beträffande stiftet Magdeburg, dess häfdvunna ställning i riket och till trosförvanterna, sådant allt äfventyrades genom hvarje radikal politik, protestantisk eller katolsk, och båda voro Johan Georg lika mycket emot. De hittillsvarande protestantiska krigsföretagen voro ju ej heller i verkligheten några förebilder, som lockade till efterföljd, och kurfursten kunde icke utan ett visst berättigande på dem skjuta en del af skulden för de evangeliskas ständigt växande trångmål. Hvad åter katolikerna beträffar, hade hans särskilda politiks fullständiga fiasko på kurfurstedagen i Mühlhausen 1627 fyllt honom med ett groll, som ytterligare ökades, då det visade sig, att kejsaren alldeles satte sig öfver de samfällda föreställningar mot Wallenstein och hans öfvergrepp, hvari de eljes föga eniga kurfurstarna med allt eftertryck gjort gemensam sak;[4] det var händelser, till hvilka den protestantiska agitationen ofta återvände och som skymta äfven i Sadlers rapporter. Att misstämning och agitation främst rik-

---

[1] Särskildt kreditiv till Johan Georg, Droysen, Schriftstücke, s. 13: kurfurstarna utom Sachsen äro dock ej nämnda bland adressaterna i »corresponsoriernas» rubrik i registraturet.

[2] Ax. Oxenstiernas skrifter, I: 4, s. 657, II: 1, s. 526; Sadler till Johan Adler Salvius, Hamburg 18 dec. 1629, RA.

[3] Sadler till Axel Oxenstierna, Hamburg 17 dec. 1629, RA; Anders Svensson till Gustaf Adolf 19, 26 dec., ibid., Germanica D II; Sadlers anf. bref till Salvius.

[4] Ritter, anf. arb., s. 370 f.

tade sig mot det extrema katolska partiet vid kejsarhofvet och dess centralfigur, biktfadern pater Lamormaini (Lämmermann), hvilken den allmänna meningen i Dresden liksom eljes tillerkände större inflytande, än han i verkligheten ägde,[1] ligger i sakens natur. Sitt hopp satte Johan Georg emellertid till en demonstrationspolitik, som skulle skrämma kejsaren till eftergift och därmed göra alla nya protestantiska ytterlighetsåtgärder öfverflödiga. Under Sadlers vistelse i Dresden pågingo just de betydelsefulla öfverläggningarna om huruvida kurfursten skulle personligen deltaga i den af kejsaren önskade kurfurstedag, som längre fram kom till stånd i Regensburg; det var härom förhandlingarna vid de af Sadler (N:r 3) omnämnda geheimeratssammanträdena i verkligheten rörde sig. Resultatet blef, att Johan Georg borde ge eftertryck åt sitt missnöje med den katolska politiken genom att ej resa.[2] Under sådana förhållanden kräfdes tydligen närmast en accentuering af Sachsens protestantiska ställning, och man vill därför gärna tro Sadler, då han berättar, att kurfursten ej onådigt upptog yttringar af den aktivare protestantiska stämning, som började göra sig gällande i hans omgifning och som återklingar äfven i Sadlers rapporter (se t. ex. N:r 4). Den inflytelserike hofpredikanten Hoe von Hoenegg intogs af en växande förbittring, i samma mån som han såg den katolska reaktionen från de afskydda kalvinisterna framskrida till hans egen bekännelseform — han var bl. a. författare till den stridsskrift, som föranledde Gustaf Adolfs nyss omtalade bref af 1 maj 1629.[3] Kurfurstinnan hörde till dem, som togo till orda för en beslutsammare politik, och de båda weimarska bröderna sökte i samma syfte påverka sin mäktige frände. Att den i Sadlers rapporter framträdande stallmästaren Dietrich von Taube tillhörde den handlingslustigare fraktionen, är ju uppenbart, hvaremot den andre hoffunktionär, som kurfursten använde som mellanhand vid förhandlingarna med honom, den i dylika värf ofta anlitade kammartjänaren Lebzelter, säkerligen blott var ett pålitligt redskap åt sin herre. Man måste emellertid hålla fast vid, att de aktiva protestanterna endast utgjorde ett parti vid hofvet, som ej ägde bestämmande inflytande. Med försiktighet bör man sålunda säkerligen upptaga, hvad Sadler berättar om den nyligen (1629) aflidne ledande kursachsiske statsmannen Kaspar von Schönbergs omvändelse; han hade i hvarje fall kort före sin död förklarat, att restitutionsediktet vore öfverensstämmande med rätt och billighet![4] Och hvad kurfursten själf beträffar, är det alldeles visst, att han var fullständigt opåverkad af alla Gustaf Adolfs närmanden och intagen af en afgjord misstämning mot dennes tyska politik, äfven om han ej försummade att draga fördel däraf vid sina försök att öfva påtryckning på kejsaren.

[1] Jfr Stieve i Allg. deutsche Biographie VI, s. 668.
[2] O. Heyne, Der Kurfüstentag zu Regensburg von 1630 (Berlin 1866), s. 36 f. Jfr äfven N:r 2.
[3] H. Knapp, Matthias Hoe von Hoenegg (Halle 1902), s. 28 f.
[4] Ritter, anf. arb., s. 436.

Johan Georgs önskan att på en gång afvisa Gustaf Adolfs påträngande närmanden, afstyra hans tyska fälttåg och ändock exploatera hotet från Sverige för den egna demonstrationspolitiken är den bakgrund, man städse måste behålla lefvande vid läsningen af Sadlers berättelser om sina förhandlingar i Dresden, såväl de mera förtroliga, under det första intrycket nedkastade (N:ris 1, 2) som den utarbetade, detaljerade till Gustaf Adolf (N:r 3) och den sammanfattande, mognast öfvervägda till Oxenstierna (N:r 4). Man skall då — utan att f. ö. på något sätt vinna någon hög tanke om den kurfurstliga politiken, då den ju saknade medlen för att nå sitt mål — draga af åskilligt på Sadlers öfverord om obeslutsamhet, planlöshet och dådlöshet i Bacchus' tecken; att Johan Georgs förmåga ej var tillräcklig för den kris, han råkat komma in i, är obestridligt, men det var dock två politiska system, som bröto sig mot hvarandra.

I Dresden fick Sadler vänta åtskilliga dagar under de ofvannämnda öfverläggningarna, uppehållen af ett och annat meddelande under hand och sysselsättande sig med att söka utröna stämningen vid Dresdenhofvet. Han kallades väl till audiens inför geheimerådet redan 3 jan. (N:r 1). Men först d. 11 erhöll han i förnyad audiens svar på sina framställningar; på kvällen s. d. fick han äfven i hemlighet företräde inför kurfursten själf i stallet. I hans framställningar till de sachsiska förtroendemän, han kom i beröring med, och sedan vid audienserna lägger man märke till det för den svenska diplomatiens argumentation utmärkande särskiljandet mellan å ena sidan vissa speciellt svenska intressen, framför allt då i Östersjöfrågorna, som lätt nog borde kunna bringas ur världen genom en säröfverenskommelse med kejsaren, och å den andra religionskrigets europeiska kris och den därmed förbundna tyska författningskrisen, där Sveriges makt skulle sättas in för en universell lösning endast under förutsättning af öfriga intresserades medverkan — en distinktion, som logiskt och äfven sakligt i och för sig ägde ett visst berättigande men som aldrig åtminstone under Gustaf Adolfs lifstid aktualiserades, därför att den större uppgiften mer och mer oemotståndligt grep konungens geniala fantasi, hans hjärta och hans härskar- och skapardrift.

Sadler hade genom ett egendomligt missöde från början kommit i en skef ställning i Dresden. Han hade, antagligen för att minska risken att ertappas, genom bemedling af det brandenburgska geheimerådet v. Knesebeck, hvilken i Preussen underhandlat med Oxenstierna, postledes sändt sina kreditiv och de medgifna skrifvelserna till Dresden, men paketet hade i Stettin felbefordrats,[1] sedan kommit på villovägar och slutligen uppbrutet lämnats till Johan

[1] Ax. Oxenstiernas skrifter I: 4, s. 663, 673 f. — Soden, anf. arb., s. 72, låter väl Knesebeck och Sadler sammanträffa i Berlin, men här måste ett oriktigt referat föreligga, då ett besök af Sadler i Berlin icke stämmer med dennes reseroute och en postbefordring af ett paket från Berlin till Dresden öfver Stettin är en orimlighet.

Georg (N:r 1). Det var för Sadler en ytterst pinsam affär, hvilken hos kurfursten — vare sig det förefallna verkligen inskränkte sig till blotta oaktsamheten eller några andra, af Sadler förtigna omständigheter varit förbundna därmed — kvarlämnade ett synnerligen ofördelaktigt intryck. Afgörande var emellertid en sådan episod givetvis ej; resultatet hade säkerligen blifvit detsamma äfven den förutan. Försöket att få Kur-Sachsen att åtaga sig så att säga ett kommissionärsskap för Sverige genom att ombesörja befordran af Gustaf Adolfs bref till kurfurstarna slog naturligtvis fel; man svarade Sadler såväl under hand som vid hans konferens med geheimerådet d. 11, hvilken i öfrigt fick ett mycket formellt förlopp, att det vore stridande mot etiketten att inlämna dylika skrifvelser på något annat ställe än i — det mainziska — rikskansliet. Men detta var ju endast en bisak; det viktiga var ansträngningarna att nödga Johan Georg att ta ställning till den svenska politiken. Här tillbakavisades Sadler, det är hvad man kan utläsa ur de vidlyftiga och intressanta redogörelserna i hans rapporter och sedan i Nürnberg,[1] i dubbel motto, först därigenom att Johan Georg trots hans kritik inför geheimerådet d. 11 godkände ett i mainziska kansliet sent omsider uppsatt svarsbref till Gustaf Adolf, hvilket tog afstånd från eller undvek alla dennes klagomål, och sedan definitivt, då kurfursten personligen under audiensen på aftonen d. 11 klart och tydligt uttalade sig mot en svensk landstigning i Tyskland och hotade att i händelse af en dylik göra gemensam sak med kejsaren. Å ömse håll kunde det väl finnas anledningar att utåt bemantla det verkliga förhållandet, men t. o. m. Sadler, som ej kan frikännas från en viss benägenhet att låta sitt omdöme påverkas af detta sken och af den aktivt protestantiska gruppens något sangviniska tröstegrunder (N:r 3, vid slutet), måste åtminstone vid mognare eftertanke (N:r 4) vidgå sitt fullständiga misslyckande. Att kurfursten och den svenske konungen hvar för sig klart sett den skarpa motsättningen och tagit sina mått och steg därefter, behöfver ej betvitlas.

För Johan Georg blef episoden med det Sadlerska brefpaketet ett medel att diskreditera den svenska politiken, som han ej ett ögonblick synes ha dröjt att exploatera — redan i Nürnberg blef Sadler tillfrågad om hvad som förefallit[2] — och äfven längre fram ej tvekade att använda.[3] Hos Gustaf Adolf måste resultatet af dylika bakslag bli det misstroende och den reservation, som bjärt nog framträdde efter hans landstigning i Pommern.[4]

[1] Soden, anf. arb., s. 73 f.

[2] Soden, anf. arb., s. 72.

[3] B. Boëthius, Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna 1630—32 (Uppsala 1912), s. 35–37.

[4] Ibid. s. 34—35. Jfr äfven Gustaf Adolfs uttalande till Charnacé vårvintern 1630, där han direkt anspelar på Johan Georgs svar till Sadler, särskildt hans hot att göra gemensam sak med kejsaren. (Geijer, Saml. skrifter 1874, VI, s. 129—130 och L. Weibull, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—1631 (Lund 1899), s. 31).

Omedelbart efter audiensen hos Johan Georg for Sadler till Leipzig och fortsatte därifrån dagen därpå.[1] Det ligger i sakens natur, att hans förhandlingar i Sydväst-Tyskland ej kunna äga samma centrala intresse för den stora politiken som förhandlingarna i Dresden. Egentligen begränsade ju Gustaf Adolf vid denna tid sina planer till Nord-Tyskland,[2] men då det gällde att taga upp striden med kejsaren på allvar, kunde ej gärna dennes motståndare inne i riket lämnas helt ur räkningen. Fasthåller man den dominerande betydelse, Sydväst-Tyskland fick för Gustaf Adolfs krigföring och politik efter Breitenfeld, är det med ett visst intresse man iakttar, att Sadlers öfriga förhandlingsuppdrag gällde framträdande furstar och städer just i denna oroshärd samt det angränsande Schweiz, af betydelse främst såsom förbindelseland men genom sitt läge icke utan vikt äfven vid förvecklingar i Sydväst-Tyskland. Det är för öfrigt icke första gången, denna intresseriktning kan påvisas hos Gustaf Adolf. I febr. 1629 besökte den bekante W. Fahrensbach på genomresa till Siebenbürgen Genève och hemsände goda nyheter om de schweiziska protestanternas sinnesförfattning.[3] Och 1 jan. 1629 utställde konungen ett anmärkningsvärdt aktstycke, en uppfordran till markgrefven af Baden — väl Georg Fredrik, som efter sina krigiska motgångar tidvis vistats i Genève — att söka egga dogen af Venedig, schweizarna, Strassburg, Ulm och Nürnberg till försvar för religion och fribet.[4] Med det af restitutionsediktet särskildt hårdt drabbade würtembergska furstehuset underhöll Gustaf Adolf förbindelser. I och för sig behöfver det ju ej betyda något, att hertig Julius Fredrik bjöd honom till fadder och att han då bad den regerande brodern representera sig,[5] men under dåvarande spända situation vill man gärna se ett tecken till en närmare förbindelse i en dylik förtrolighet. Dessa notiser må äfven utan en närmare undersökning, för hvilken här ej är plats, vara tillräckliga för att visa, att man bör uppfatta de Sadler lämnade uppdragen som ett led i en af den svenska diplomatien konsekvent fasthållen sträfvan, en sträfvan, hvilken är ett bland de många vittnesbörden om dess långt beräknande förutseende och fastheten i dess riktlinjer; det gällde ju i detta fall möjligheter, som endast omhvälfvande och knappast förutsebara händelser kunde ge full aktualitet.

---

[1] Sadler till Joh. Adler-Salvius, Leipzig 13 jan. 1630. Brefvet innehåller blott nyheter.

[2] Boëthius, anf. arb., s. 1. Sv. riksrådets protokoll II, s. 3.

[3] Genève till Gustaf Adolf 8 febr. 1629, Helvetica, RA.; W. Fahrensbach till Gustaf Adolf, Mulbach 8 juni 1629, Transsylvanica, RA. — Jfr äfven J. Bühring, Venedig, Gustav Adolf och Rohan (Halle 1885), s. 40, och C. L. Wibling, Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648 (Lund 1890), s. 31.

[4] Lat. och tyskt reg. fol. 1. Anf. arbeten af Bühring och Fäh känna ej markgrefvens uppdrag.

[5] Gustaf Adolf till Julius Fredrik aug. 1629, lat och ty. reg. fol. 192. I Nürnberg lär f. ö. Sadler ha uppgifvit, att denne två gånger skall ha erbjudit Gustaf Adolf sina tjänster men ej fått svar, då konungen ej önskade officerare i alltför oberoende ställning (Soden, anf. arb., s. 74).

Om Sadlers fortsatta förhandlingar äro vi ofullständigt underrättade; de svenska källorna utgöras af några bref till Salvius och Oxenstierna och från tysk sida finnes endast ett referat af Nürnbergs stadssyndicus Andreas Bayrs berättelser till rådet i staden om sina samtal och förhandlingar med honom,[1] hvarjämte hans förhandlingar i Schweiz observerats i litteraturen. Han kom till Nürnberg 20 jan. Då han och rådet möttes i fruktan för att ådraga sig uppmärksamhet, förhandlade han endast med Bayr; något »korrespondensbref» af den utförliga typen synes han ej här haft att aflämna. Hans framställningar rörde sig i det stora hela i samma banor som i Dresden, om han än gent emot Bayr yttrade sig med större frihet och realism om den svenska politiken. Äfven här är hufvudtemat distinktionen emellan å ena sidan Sveriges särskilda intressen och en endast dem tillgodoseende särfred samt å den andra de stora protestantiska frågorna och de tyska författningsspörsmålen; äfven här framställes en kraftig medverkan från de tyska protestanternas sida som förutsättningen för att Sverige skall åtaga sig de sistnämnda. Kunde Sverige påräkna en dylik anslutning, behöfde man ej frukta, att det skulle draga sig tillbaka; bjöde kejsaren fred, skulle Gustaf Adolf i så fall veta göra fredsvillkoren så svåra, att han ej lätteligen skulle antaga dem. Funne han åter intet understöd hos de evangeliska utan måste se, att dessa med pengar eller på andra sätt understödde kejsaren, skulle han, om det ändå ginge till krig mellan honom och denne — och det kunde bli ett krig, som skulle fortsätta, tills riket vore utmattadt, om det så vore i tjugu år — tillgripa repressalier, som svårast torde komma att drabba just köpstäderna. Att hvarken dylika hotelser eller den säkerligen af nürnbergarna behjärtade protestantiska intressegemenskapen kunde aflocka rådet några utfästelser, är naturligt nog; man refererade endast till de högre ständerna. Vid ett förtroligt samspråk på värdshuset Jobst am Fischbach, där Sadler på aftonen sammanträffade med Bayr och dennes svåger Vilhelm Strassburg, en bror till den svenske diplomaten Paul Strassburg (N:r 4), lämnade han de redan berörda upplysningarna om sina förhandlingar och sitt missöde i Dresden och utlät sig i öfrigt med stor frihet; Strassburg tog i gengäld tillfället i akt att betona sin personliga anslutning till den svenska politiken. I öfrigt inhämtade Sadler en del notiser om de schwabiska och frankiska ständernas flerstädes i hans rapporter berörda förhandlingar i Nürnberg och deras hänvändelser till kejsaren och Johan Georg (se särskildt N:r 4); närmare upplysningar härom saknas emellertid åtminstone för närvarande.[2] Från Nürnberg fortsatte Sadler 21 jan. till Ulm och sedan till Kempten och Würtemberg; 24 jan. skrifver han från Ulm, 30 jan. och 1 febr. från Stuttgart.[3] I Ulm förhandlade han med en Hans Schadius, i Stuttgart

[1] I Sodens ofta anf. arb., s. 66—75.
[2] Jfr Soden. anf. arbete s. 38 f., 75 f.
[3] Till Salvius och Oxenstierna.

med den sedan i den protestantiska politiken så framträdande kanslern Jakob Löffler. På båda ställena mötte honom samma ställning som i Nürnberg, en stark protestantisk stämning ända upp i ganska inflytelserika och framskjutna kretsar men på högsta ort en ängslig tillbakadragenhet: icke ett frimodigt ord, långt mindre en komprometterande rad; öfverallt en kör af jämmer, ingenstädes en ansats till beslutsamhet. Med Würtemberg ha dock faktiskt förbindelser af mera vidtutseende art ganska tidigt anknutits[1], men någon uppgift om att Sadler haft del däri har ej framkommit. — Huruvida underhandlingar ägt rum i Strassburg[2] och Kempten måste af brist på källor lämnas därhän.

Ju längre från Östersjön, dess bättre stämning konstaterade Sadler 22 febr. under det första intrycket af andan bland de schweiziska protestanterna. I Edsförbundet, dit han begifvit sig från Sydtyskland, kom han midt in i en partistrid, så förbittrad, att han fann det lönlöst att vända sig till förbundet i dess helhet och därför blott lät tillställa de protestantiska kantonerna sitt kreditiv genom Zürich. Man utgöt sig i klagomål öfver söndringen, öfver jesuiternas stämplingar och Österrikes öfvergrepp. Att hans meddelanden om en förestående kamp mot kejsaren under en sådan sinnesstämning voro välkomna, behöfver ej betviflas, men något annat än allmänna förespeglingar kunde ju resultatet ej bli.[3] Fran Schweiz tog Sadler hemvägen öfver Lyon, Paris och Haag. Några ytterligare underhandlingar under hans resa äro ej kända.[4]

Att skaffa direkta och tillförlitliga upplysningar utgjorde ju en väsentlig del af Sadlers uppgift, och han underlät ej att hemsända utförliga redogörelser för hvad han kunde uppsnappa af tyska, italienska och franska nyheter. För oss, som kunna hämta upplysningar ur direktare källor än Sadler, äga emellertid dessa nyhetsbref endast ett begränsadt värde. Af intresse är däremot hans redogörelse (19 mars) för de förbindelser, han anknöt med utländska politiker i mer eller mindre framskjuten ställning. Listan på dessa är ganska ansenlig; den upptar namnen Dietrich von Taube och Lebzelter i Dresden, Vilhelm Strassburg och Andreas Bayr i Nürnberg, Hans Schad[ius] i Ulm och Jakob Löffler i Stuttgart, alla nämnda i det föregående, Josephat Konnegen i Ulm, öfversten, sedermera ledamoten af Heilbronnförbundets »consilium formatum» Hans Georg Peblis i Zü-

---

[1] Se B. Boëthius, Filip Reinhardt von Solms och Gustaf Adolf före Leipzigkonventet (Hist. tidskr. 1917, s. 120).

[2] Sadlers beskickning är ej känd af K. Jacob, Strassburgische Politik 1621—32 (Strassburg 1899). — Jfr äfven Sadler till Axel Oxenstierna, Lyon 22 febr. 1630, där ett omdöme om Strassburgs militära läge förekommer.

[3] Anf. bref till Oxenstierna; det schweiziska materialet är senast och fullständigast sammanställdt af Fäh (anf. arb., s. 6—8).

[4] Se bref till Salvius och Oxenstierna, Paris 19 mars och Haag 31 mars. Ett kreditiv, afsedt för förhandlingar i Frankrike, finnes intaget i lat. och tyskt reg. Af den formella anordningen frestas man att antaga, att det varit ställdt till Georg Fredrik af Baden, ehuru det ju eljes är antagligt, att Sadler äfven till Frankrike medfört legitimationspapper.

rich samt i Genève en d'Aubigne, förste syndicus Jan Sarraden, Dr. Jan Steinberg[1] och en v. Wyllers. Bland dessa har Peblis insändt talrika nyhetsbref till det svenska kansliet.

B. Boëthius.

1.

Filip Sadler till Johan Adler Salvius. Dresden 3 januari 1630.[2]

Defekt original i Salvii samling, RA; de inom klammer stående orden äro införda efter konceptet, bland kanslitjänstemännens papper, RA.

Edler hochgelehrter sonders günstiger Herr vnndt geehrter Freundt.

Nechst wuntschung eines glückseligen frewdenreichen newen jhars vnndt [contentir]lichen wollergehen, verhalte ich demselben nicht, dass ich vorgestern am newen [jarstag alhie] zu Dressden ankommen, in hofnung die bewuste schreiben, die ich durch herrn K[nesebekh] an den postmeister alhier bestellen lassen, vor mir zufinden, selbige seindt aber [dem verlass] entgegen durch den postmeister zu Stettin an den postmeister zu Leipzigk geschikt [worden], welcher sie dem hiesigen ordinari botten zugestellet, der sie dan so lang in der [statt umbge]tragen vnndt nach meinen nahmen gefraget, biss sie endlichen dem herzogen von [Holstein zu] henden kommen, welcher das copert in meinung, dass konnigl. dannemerk[hische brief dar]vnnder sein, erbrochen, aber nach vermerckten irrthumb vnndt befindung, dass the[ils Ihr Churf.] Durchlt. zugeschrieben, solche unversehrt Seiner Churfl. Durchl. zugeschickt, welche [die ihrige er]brochen, die vbrige zu meiner ankunfft, so stracks den tagk hernach geschehen, auf[halten lassen.] So baldt ich nun verstanden, wie es mit den schreiben beschaffen, hab ich [mich bey dem] herrn stallmeister Dietrich Tauben daruber beschweret vnndt die restit[ution der] schreiben begehret, es haben aber Ihr Churf. Durchl. vnlengst hernach [durch dero cam]merdienern herrn Lebzeltern mir solche vnversehrt eingeschikt vnndt sich [beineben wegen] reserirunge deren an sie lautenden briefen excusiren vnndt dabey der wie[derliferung, so] ichs begehrte, erbieten lassen. Ich habe die vhrsach der vbeln bestellung [von mir abgeleitet] vnndt auf den Knesebecken geleget, wohl content, dass dennoch die schreib[en nit in fremde] hände kommen sondern von Ihr Churfl. Durchl. selbsten erbrochen weren, soll m[ir aber ein weisung] sein, der marckischen canzley hinfuro so leicht mehr zu [tro]wen, [weiln ich dissmahl,] zwar mit dess Churfursten befehl vnndt Knesebecks eigener h[an]dt v[ersichert, angeloffen].

---

[1] Jfr bref till Oxenstierna, Genève 19/9 mars 1630, med ett bref från Sadler.

[2] Interpunktion och bruket af stor bokstaf samt af bokstafstecknen i och j äro i de följande aftrycken normaliserade, kursivering utmärker chifferskrift.

Nach empfangenen meinen creditiven, darunder auch Ihr Kön. [M. originalschreiben] an die samentliche churfursten des Reichs gewesen, hab ich d[urch den herrn Stallmeister audientz] bey Ihre Churf. Durchl. versucht, die haben aber noch der [zeit bedenkhens getragen, mich zu ad]mittiren vnndt mir durch den h:n Lebzeltern an die h[andt geben lassen, solches beschehe zu] vermeidung allerhandt verdachts. Alss ich nun v[ermerkt, dass ess hierin difficulteten] geben wollen, habe ich herrn Lebzeltern [gebetten, er wolte fur dissmahl nur Ihr Mytt ori]ginalschreiben an die samentliche ch[urfursten Ihr Churfurst. Dht widerumb zu rukh geben,] vnndt weiln ich ohne des mehrers [nit alss Ihr K. M. gruss vnd affection zu vermelden in befehl] hette, auf die audientz nit tri[ngen wollen. Herr Lebzelter wente vor, weiln ess nit stili] were, dass Chur Sachsen der[gleichen schreiben annimme, weniger eröffnete, sondern in des] Reichs canzley gehörten, würde bey Ihr Churf. Durchl. dissfalls nit wol etwas zu erhalten seyn, wolte jedoch sein bestes thun vnndt Ihr Durchl. darumb ersuchen, im fall aber solches nicht zu erheben, wolte er selbsten die schreiben der churmenzischen canzley bey der ordinari post einschicken. Darauf ich diesen abendt fur den geheimen rath erfodert vnndt der einkommenden schreiben halber vnndt ob ich mich zu dem creditiv verstünde befragt worden. Alss ich nun dieselbe gebürender massen recognosciert vnndt mich dabey etwas beklagte, dass solche obbesezter massen vmbgetragen, wieder meinen willen reserirt vnndt mir dardurch die gelegenheit, meinem devoir nachzukommen, so weit benommen worden were, haben sie solches wie Lebzelter excusirt vnndt dass deswegen nichts verabseumet worden vermeldet, da ich auch die persohnen, auf welche dass creditiv dirigirt, hatten sie von Ihr Churf. Durchl. befehl, meine werbung gebürendt zu hören. Sonsten die hauptsechliche schreiben belangendt, weren selbige numehr alt vnndt die sach in viel andern terminis alss zur zeit, da sie datirt. Ich sagte anders nichts in commissis zu haben, alss Ihre Churf. Durchl. die hauptsechliche schreiben zue insinuiren vndt bey vermeldung der curialien vnndt complement, die ich in optima et decenti forma angebracht, Ihr Churf. Durchl. vnndt dero hohen Churhauses wollstandt zuerkundigen, im vbrigen, da Ihre Churf. Durchl. in der hauptsache Ihr K. Mytt. begehrter massen gratifiziren wolten, were es nit zu spett vnndt die sache, so nit Preussen vnndt Pohlen sonder Teutschlandt vnndt Wallenstein concernirte, anjezo nicht viel in bessern sondern fast ärgern terminis. Sie namen auf sich solches an Ihr Churf. Durchl. zu referiren vnndt entliessen mich also fur dissmall der a[udient]z. Wie es nun weiter ablauffen wirdt, berichte ich dem H:n im [nech]sten schreiben, mich inmittelst seiner beharrlichen favor, Ihme aber den gne[digen] Gott empfelende. Datum Dresden den 3. Januarii A:o 1630.

Ewer Hht.

Dienstgefliessner williger dener

P. S.

A tergo:

Herren Johanni Salvio, Königl. Mytt zu Schweden geheimbten vnd reichs secretario, meinem hochgeehrten herrn vnd werdten freundt.

præsent: Kåparberget den 13 Febr. 630.

2.

Filip Sadler till Johan Adler Salvius. Dresden 8 januari 1630.

Salvii samling, RA.

Edler, hochgelerter Herr, grossgönstiger werther Freundt.

Von der zeit, alss ich vermerckt, dass es alhier bedencklich, einen schwedischen diener zuhören, hab ich in die audienz nicht mehr tringen sondern allein mit dem h:n stallmeistern Dietrich Tauben, nach anweisung meiner instruction, handlen wollen. Besagter stallmeister, ein sehr ehrlicher, tapffer, discreter cavallir, Ihr Konnigl. Mytt hoch aff[ect]ionirt vnd alhier bey hoffe in grossen ansehen, hat mich, vmb desto heimlicher alhier zusein, in sein hauss genommen vnndt, so viel er immer könte v. öffentlich dörffen, alle ehr erzeigt, der wirdt neben seinen brüdern Clauss vndt Reinart, welche nicht weniger voller discretion vndt affection gegen der cron Schweden sein, Ihr K. M. mit der zeit gute dienste thun vndt verhoffentlich woll zugebrauchen sein. Ich mercke alhier so viel, dass numehr an dem hoff eine genzliche alteration vndt die neceseitet der ergreiffung der waffen sathsahm apprehendirt werde, wiewoll Ihr Churfl. Durchl. in particulier noch der zeit nicht genug vhrsach zur revolte gegeben werden. Meinen aber durch dass magdeburgische wesen vnndt die schlesische reformation solche zubekommen, oder zum wenigsten durch Ihr K. Mytt. inpressa in Teutschlandt anlass zu nemen, dem osterreichs. deseigno ein zaum anzulegen, in erwegung, das ganze Reich, so woll geistlich alss weltliche chur vnndt fursten, nit wenig disgustirt vnndt nunmehr versichert sein, dass es allein vmb des Reichs freyheit zuthun sey, sonderlich weil es nunmehr so weit kommen, dass die authoritet zwar bey dem keyser, die macht aber bey den jesuiten vndt pfaffen vnndt dieselbe, welche die churfürsten nunmehr auf ihre consilia vnndt schreiben nit einer antwort würdigen sondern alles bey hoffe so disponiren, damit nichts mehr an solches collegium, weniger das speyerische cammergerichte, mit dessen abolition sie öffentlich vmbgehen, gebracht, sondern alles an dem reichs vnndt hoffrath gelangen, vnndt was ihnen zu hoch oder gewissens vndt religionsachen sein, von dem conscienz rath, darin Pater Lemmerman præsident, abgehandelt werden muss. Welche teutsche inquisition, so nach der spanischen modell gegossen,

anizo der höchste rath, dessen acta vnwidersprechlich vndt von dem keyser selbsten recognoscirt werden mussen, benebens der reformation vndt den continuirlichen exactionen der contributionen die reichsglider so weit alterirt, dass vnzweifelich die nunmehr ganz vnleiderlich getrukte patientz, da derselben nit ehist vorkommen werde, in kurzem in offenlichen feuer ausschlagen werde, den es vnglaublich, wie hoch die pressuren kommen, die einquartirungen continuiren nicht allein, sondern so baldt nur einer davon erleuchterung sucht, wirdt ihme, wie der Marckh Brandenburg vndt Anhalt geschehen, alsobalden mehrer eingelegt vnndt von Wallenstein geantwortet, ob man sie vor eine bestia oder verräther ansehe, dass sie die grenze des reichs vor Schweden entblössen solle. Olteburg hat vber alle gehabte muhe vnd intercessionen der infautin mehres nit erhalten, alss dass die contribution auff 12000 Reichthl. monatlich erleichtert sein; noch der zeit aber sein weder consilia noch resolutio vnndt lebt jederman sub spe et metu, wiewohl es das ansehen hatt, alss wen von den keys. hoff solches apprehendirt werde vnndt den leuten durch temporisir ein zeitlang, biss die izige schwirigkeit gedempfft, das maul gema[c]ht werden solle. Deswegen eine persöhnliche zusammenkunfft der churfursten gesucht wirdt, dazu aber Chur Sachsen, weiln sie einmall damit angeloffen, nit verstehen will. Ich thue meinen fleiss, den staadt zuerkundigen, kan aber, weiln ich sicherheit halben nicht viel aussm hause gehen darff vnndt biss zu eroffneter gelegenheit mich inhalten muss, nit wol darzu kommen. Alhier ist der herzogk von Hollstein, wirdt innerhalb 4 wochen beylager mit der Churf. Frewlein halten, hat sich aller freundtschafft kegen Ihr K. M. erbotten mit vermelden, sie hotten vor diesem zum öfftern ihre landt vndt leute Ihr K. M. recommendirt, theten solches auch noch vndt stelten mir beyliegendt schreiben, darinne sie sich der einladung zum beylager entschuldigen, zu. Ich hoffe alle stundt zur audienz gelassen zu werden v. zusehn, ob die lauffende discurs mit Ihr Churf. Dhtt resolution vbereinstimmen werden, zwar begehr ich die audienz nit, hab auch ausser des grusses nichts anzubringen. Es dringet aber der stallmeister, mit deme ich zuhandeln befehlicht, darauff, ich solte es Ihr Dhtt selbst anbringen, die würde es gar gerne hören vndt helten sich allweit resolvirt, mir deswegen geheimbde audienz auf dem stall zu ertheilen, kan solches nit wol verbey vndt hoffe da durch Ihr M. vndt der cron nicht wenig nuzen zu schaffen. Dieses ich dem H:n bey einschliessung des herzogen schreiben nit verhalten wollen. Gott hieruber empfolen. Dressden den 8 jan. 1630.

Meiness Herrn

Dienstwilligst:r
P. S.

A tergo:

Heren Joanni Saluio, Konigl. Schwedischen secretario, mein hochgeehrten grossgunstigen freundt.

præsent. Kåparberget den 13 Febr. 1630.

3.

Filip Sadler till Gustaf II Adolf. Odateradt (från medlet af jan. 1630).

Original bland Svenska sändebuds bref från Nord-Tyskland 1624—1628, Germanica A III, RA.

Allerdurchlauchtigster, grossmachtigister König, allergnädigister Herr.

Nach Ewer Königl. Mytt allergnadigistem befehl bin ich, zwar erst zu anfang dises Gott gebe Ewer Königlich. Mytt. vnd dem Königlichen Hause glückhseligem newen jahr, zu Dressden angelangt. Befinde daselbsten ein gantz ander faciem rerum alss vor disem gewesen sein solle. Der ostereicherische desseigno ist nunmehr entdeckt vnd noch vor dess von Schonberg ableiben erkant, auch von ihme so beklagt vnd zu herzen genommen worden, das er darüber ex pudore et mærore animi seinen todt genommen, daher nit ein rath so guth keyserisch vnd Ihr Churfurstl. Dht. selbsten offenlich sagen sollen, sie sehen vnd spüren, das alles lautter betrug seye, wolten, dass sie nur die geringste priuat vrsach hetten die waffen zu ergreiffen, wolten gern ein paar ambter müssen, finden sich auch so sehr nit vmbgeben, dass sie mit ihr defension nit aufkommen, zur werbung greiffen vnd in wenig tagen ein armée richten konten, hetten darzu guthe mittel, guth credit bey den keyserischen, ein guthes soldaten im landt vnd wurden vmb so vil besser gelegenheit haben, wan E. K. M. auf den teutschen boden kommen vnd von disen grenzen die keyserische ihr volkh abzuführen zwingen wurden. Auf dise vnd dergleichen discurs, so mir auch vom stallmeister Taube vorgehalten worden, bin ich weitter gegangen vnd die sach genawer vndersucht, aber von ihme, zwar oblique ex ore D. Electoris, deme er alles referirt, so vil verstanden, das Ihre Churfurstl. Dhten zu keiner alliance oder subsidien weder heimlich n[och] offenlich zu bringen, ehe vnd zuvor E. Königl. Mytt. auf dess Reiches boden kamen vnd Ihren eifer wurklich spüren liessen, vnd ob ich woh[l] eingewendet, dergestalt mochte es alsdan zu speth sein, E. Königl. M[ytt] auf Ihrer defension bestehen vnd dardurch dem gemeinen euangelischen wesen wenig geholffen werden, vermeinte er doch, ess wurde sich alsdan wohl schikhen vnd weren die humores durchs ganze Reich schon so disponirt, dass ess nit vil zeit vnd consultierens bedarffen werde sondern, da E. K. M. nur die waffen zeigen, jederman zu fallen vnd ein general auffstand machen solten. Die catholischen seyen wegen der vnerschwinglichen contributionen nit weniger schwürig alss die evangelischen wegen der reformation, Bayern seye die ostereichische macht schon lang suspect vnd protestire offenlich wegen der præjudicirlichen proceduren, Mentz wolle albereith die einquartierungen nit mehr leiden vnd hab die abschaffung der bloquierung Hanaw mit sonderlichem ernst begehrt, Chur Sachsen

befinde die process, sonderlich die schlesische reformation, nit schlechtlich, Wirtenberg widerstehe der restitution der geistlichen gutter, werd mit der acht betrowet, die schwabische, frankhische vnd essasche ritterschafft haben Ihr Keys. Mytt. vmb abschaffung der einquartierung, auch cum comminatione, ganz beweglich geschriben vnd seyen im werckh, ihre gesanten desswegen an Chur Sachsen zu schikhen. So sollen die oberlandische Stätte mit ihnen desswegen an jezo zu Nürnberg zusammen kommen vnd die Hansee stett nit weniger ein tapfere resolution gefast haben. In summa, man helt an disem hoff daruor, ess seye nie gefehrlicher vmb dass hauss Ostereich gestanden, vnd finden sich grosse præsumptionen, haben jedoch keine consilia, weniger resolution vnd sezen alles nur auf hoffnung vnd das glückh, dass beste ist, das sie für ein maximam halten, dess gegen theils thun vnd lassen bestehe auf lautter betrug vnd seye allein zu vndertrukhung der religion vnd freyheit angesehen, megten auch wohl leiden, das ein ander sich ihrer annemmen solte, wie dan bey ihnen so wohl alss allen betrükten ein sonderlich absehen auf E. K. Mytt. deren acta sie mit der gantzen welt venerieren. Ihre Churfurstl. Dht. zwar mögen wohl dergleichen discurs auch bey den ierigen fuhren, sehen aber vil auf dess Reichs innere kräfften vnd trawen den aussern wenig, wie ich bey der audientz abmerkhen mögen, ruhmen vnd æstimiren E. K. Mytt. proceduren gar hoch. Vnd wie ich gespurt, haben sie selbsten gelegenheit gesucht mit mir darauss zu reden, dahero sie auch gern gesehen, das ich alhier angelangt vnd vrsach gegeben, die gegenwertige Reichs notarfft im geheimbden rath, darinn sie drey tag nach einander gewesen vnd jedes raths schrifftlich bedenkhen erfordert, zu erwegen. Vnd wiewohl ich mich mit Ihr Churf. Dhten nit gern einlassen sonder beim stallmeister verbleiben wollen, ist mir doch so vil an die handt gegeben worden, das ich glauben müssen, Ihr Churfurstl. Dhten tragen ein sonderlich begierdt, sich gegen E. Konigl. My:tt. zu entdekhen, habe also deren gsten befehl biss auf den 11 diss ausswarten vnd Ihr Dht. wilfahren wollen.

Vnder dessen, alss den 7:ten diss ein churfurstl. collegial schreiben auf Ewer Konigl. Mytt. durch den herrn Bielke ihnen vberschiktes schreiben von den vier geistlichen churfursten aussgefertigt ein kommen, haben S. Churfl. Dht. solches mir communiciren lassen vnd mir durch die geheimbde rathe den 11 diss fru morgens vorhalten lassen, wie Ihr Churfl. Dhten Ewer Konigl. Mytt. schreiben zu beantworten sich, alsobald sie solches empfangen, sorgfeltig angelegen sein lassen, damit auch solche desto richtiger were, schon vor etlichen tagen mit ihren geheimbden rathen darauss gehandlet, auch verhoffenlich eine solche antworth gefunden hette, darmit sich Ewer Konigl. Mytt wohl vergnugen lassen konte. Wie sie aber solche gleich aussfertigen wolles, wehre ihr ein von den catholischen churfursten, auf E. K. Mytt. auss Stockholm ihnen zugeschiktem schreiben, beantworth schreiben zu kommen, solches ebenmessig auss zu fertigen vnd Chur Brandeburg, volgendt solches durch Tylli E. K. My:tt. zu zuschikhen, zu züsenden, welches Ihr Churfurstl. Dht. verursacht, mit ihren schreiben vmb

etwass in zuhalten, vnd dises nach noturfft zu erwegen, solte also den aufzug nit vbel aussdeutten. Damit ich auch den inhalt berurten schreibens wuste, hetten Ihr Churfurstl. Dht. befohlen, mir solches in originali zu communicieren, welches ich cum protestatione de non accepto, so etwas E. Konigl. Mytt. verfängliches darin enthalten, angenommen, vnd inhalt verlesendt befunden, dass, nach behörlichem gruss, wiewohl sie an E. K. Mytt. guther freindt- vnd nachbarschafft niehmahlen gezweiflet, so weren sie doch numehr so vil desto mehrers versichert, weilen sie auss E. Konigl. Mytt. vnd den beylagen verstanden, dass E. K. Mytt niemahlen weder in püntnuss noch vernemen wider das Reich, wiewohl starkh solicitiert, getretten sondern alzeit neutral verbliben vnd sich nochmahlen zu aller guthen freindt- vnd nachbarschafft erbiten, wolten darauf E. K. Mytt. versichern, dass sie sich gegen ihnen nit weniger aller freindtschafft zuuersehen hetten, inmassen sie sich darmit zu selbiger erbiten theten. Darauf ich geantwortet, E. K. Mytt. wurden der herren churfursten erbieten zweifels ohne gantz gern vernemmen, hetten ebenmessig an ihrer vnd dess Reichs guthen affection niemahlen gezweiflet sondern sich zu demselben jeder zeit aller guthen freindtschafft versehen, inmassen auch darauss solches zu spuren, das alss ein paar jahr hero fridhessige leuth sich befunden, welche vnder dem nahmen dess Reichs oberhaupt E. K. Mytt. zu nit geringem misstrawen vnd offensen vrsach gegeben, E. K. Mytt. auss sonderbahren vertrawen zu dem hochloblichen churfurstl. collegio Ihren recurs genommen vnd sie vmb vndernemmung dergleichen nachtheiligen proceduren crafft zugetrowter gnugsamen authoritet angesucht vnd nochmahlen in den gedankhen stehen, die herrn churfursten wurden mittel vnd wege finden, das das entsponnene vnuernemen mit der keyserl. armee vndernommen, die offensionen gekherdt vnd E. Königl. Mytt. geburlich begegnet werde. Da auch solches den herren churfursten, wie auss der antworth abzunemmen, gering schatzig vnd richtiger beantwort- vnd remedierung [nicht[1]] würdig vorkommen, wurden sie verhoffenlich auss gegenwertigem Ihre Konigl. Mytt. an sie anderwertz vnd erst vergangenen septembris abgangenem schreiben, so ich ihnen darmit vberantwortten wollen, ein anderss erlehrnen vnd vrsach finden, E. Konigl. Mytt. etwass nehers zubeantwortten. Die rathe excusirten sich dass schreiben anzunemmen vnd sagten, ess were Ihr Churfl. Dhten schimpflich der anderen churfursten schreiben zu bestellen, meinten, ess konte zum besten durch die ordinari post bestelt werden, im vbrigen wurden Ihr Churfurstl. Dht. bey meiner abfertigung vnd aufgebung der resalutation gelegenheit nemmen, der sachen halben selbsten mit mir zu reden, sich zu aller dienstbezeigung erbietende. Ich excusirte E. Konigl. Mytt. zu muthung der einschikhung der brief halben, dass solches allein darumb beschehen were, weilen E. K. Mytt. im zweifel gestanden, solche schreiben weren dem churfurstl. collegio von dem general Tylli noch der zeit nit hinder-

[1] Tillfogandet af negationen är här betingadt af sammanhanget; texten är ej defekt.

bracht vnd das Ihr Churfurstl. Dhten alss fast das haupt der evangelischen in Teutschlandt vnd die ihr dess Reichs wohlfarth sonderlich angelegen sein liessen, die sach mit grosserm eifer treiben wurden. Sie wendeten fur, ess were nicht styli, vnd dimittirten mich also.

Nach der zeit haben Ihr Churfurstl. Dht. mir durch den stallmeister Taube anfügen lassen, sie weren gesonnen auf ihren stall zu kommen vnd alda mit mir in secreto zu reden, solte mich desswegen gedulden vnd einhalten, welches dan geschehen, vnd Ihr Churfl. Dht. erst abendts vmb 4 vhr gantz allein mit dem stallmeister vnd ober cammern begleitet kommen vnd mich durch den stallmeister zu sich fuhren lassen, alda ich zuvorderist gedanckht, dass Ihr Churfurstl. Dht. mit ihren hochen vngelegenheit sich bemuhen wollen mich zu admittiren, vermeldendt, das E. Konigl. Mytt. darauss dero sonderbahren willen erspieren vnd mit aller freindschafft erkennen werden, hetten auch fur dissmahl auss sonderbaren verlangen, Ihren Churfurstl. Dht. vnd dero Churhauses wohlstandh zuerfahren, Ihre Churfurstl. Dht. bey meiner zufelligen reiss mit schreiben besuchen vnd mir nechst offerierung Ihres grusses etc. selbiges zuuerrichten anbefehlen wollen. Da nun S. Churfurstl. Dht. vnd angehorigem Churhauss wohl ergieng vnd Ihr Dht. E. Konigl. Mytt. dessen theilhafftig machen wolten, were ich schuldig, solches E. K. Mytt. so getrawlich zu hinderbringen alss lieb ess Ewer Konigl. Mytt. sein werde solches zu hören. Ewer Konigl. Mytt. befenden sich Ihres theils in Gott lob ertreglichem zustandt vnd hetten dem Hochsten fur guthe leibes disposition vnd dem mit der cron Pohlen glükhlich getroffenen sechsjarigen stilstandt zu danckhen, hofften auch hinfuro gelegenheit zu haben, die eine zeit hero wegen obligenden waffen in etwass aufgehaltene correspondentz mit S. Churf. Dht. mit mehrerm fleiss zu vnderhalten, gestalt E. Konigl. Mytt. sich bey disem angehenden newen jahr (darbey Ihr Ch. Dht solches glükselig zu sein wunschende) sich solche zu ernewern erbieten, vnd wass ich dergleichen complementen mehr gebraucht.

Darbey zweifleten E. K. M. nit, Ihr Churfurstl. Dht. wurden auss Ew. Konigl. Mytt an das churfurstl. collegium vergangen aprilis geschikten schreiben oder da selbiges, wie Ewer Konigl. Mytt besorgten, deroselben von den catholischen churfursten noch zur zeit hinderhalten worden, auss E. Konigl. Mytt S. Churf. Dht. desswegen absonderlich zugeschikten Coppei aussführlichen vnd zu vnzweiflichem missfallen verstanden haben, wie gantz vnuerschuldt vnd zur hochsten vngebierhe E. K. M. ein zeit hero von etlichen keyserl. officianten vnd fridhessigen mit all[er]handt widerwillen vnd offensen zu gesezt vnd also zu nit geringem m[iss]trawen vrsach gegeben worden. Zwar hetten sich E. Königl. My[tt] versehen, es solte Ihrem schalichem suchen vnd verlangen nach da[s] churfurstl. collegium mittel vnd wege gefunden haben, die vnfr[eindtliche] proceduren einzustellen vnd anlass zu weittere vertieffung zu [ab]schneiden. Ess hetten aber E. Konigl. Mytt. wider verhoffen [keine] remedierung spuren sondern vilmehr bey der connivenz erfahren mu[ssen], das Ihre widerwortigen darbey anlass genommen, die zuuor vnfrein[dtliche] proceduren in

gantz feindtliche actus zu verkehren, vnd E. K. Mytt. m[it] offenen vnd fligenden fahnen, zwar vnder dem nahmen einer keyserlichen armée zu begegnen, E. K. M. wurden auch numehr auss der herrn churfursten beantwortung (fur deren communication ich decenter gedanckt) mehres trost nit finden, alss das die heren churfursten Ewer Konigl. Mytt ruhmliche actus bisshero erkent vnd deprediciren vnd sich hinwiderumb zu aller freindtschafft erbietten, wessen sie sich aber zu Ihren widerwertigen zu versehen hetten, gantz in vngwissheit gelassen wurden. Dahero E. K. Mytt. die vnuermeidenliche necessitet, sich selbsten in acht zu nemmen vnd vor gwalt zu versichern, aufgelegt vnd angetrungen werden wolte. Ess verhofften aber E. Konigl. Mytt nochmahlen, Ihre Churfurst. Dht. alss ein so vorneme seul dess R. Reichs vnd deren obligat, dass Reich in vnzerruttetem wohlstandt zu erhalten helffen, werde Ihrer hochen authoritet vnd liebe zu gemeiner ruhe vnd wohlfarth(!) ersuchter massen noch auf mittel vnd weg denckhen, wie die geklagte vnformliche proceduren gegen E. Konigl. Mytt., mit deren lenger erzehlung ihn S. Churf. Dht. billich verschonte, billich gekehrt, E. Konigl. Mytt. geburendt begegnet vnd also den vrsachen zu misstrawen vnd offensen würkhlich abgeholffen werde. Im widrigen vnd da E. Konigl. Mytt. fridfertige offerte lenger aussgeschlagen, Ihr Churfurstl. Dht vermittlerung nichts verfängen vnd durch lengere vndertrukhung der angrentzenden seehkanten, anfuhrungen der angetrowhten starkhen arméen vnd feindtlichen anfallen E. K. M. vnd dero cron Schweden weitters hero noch mehrers gravirt vnd in vnsicherheit gesteckt wurden, ersuchten E. K. Mytt. Seine Churf. Dht., hofften vnd versehen sich auch zu derselben, sie noch jemandts anderss, so die freyheit vnd ruhe seines vatterlandts vnd gute freindtschafft mit den benachbarten potentaten mit trewen meinte, werden oder wollen E. K. Mytt. verdenkhen sondern in allweg entschuldigen, wan E. K. Mytt., jedoch im geringsten nit wider das H R. Reich, mit deme E. Konigl. Mytt in vnguthem nichts zu thun, sonder einig vnd allein wider ein oder dess andern ambition vnd vnzimliche dominats griffe Sich vnd Ihre Reiche zu versichern gelegenheit nemmen werden. Welches jedoch E. Konigl. Mytt. vil lieber vberhoben sein, selbsten in fridt sizen vnd auch Ihren benachbarten, sonderlich dem nunmehr fast vndertruktem Teutschlandt die so hocherwunste ruhe gönnen wolten, vnd da Ihre Churfurstl. Dht. mittel darzu wusten, daran Ewer Konigl. Mytt. nit zweifleten, Ihre eusserste krefften darzu erbotten vnd an Ihrem fridtliebenden deuoir nimmer ermanglen lassen wurden. Alss ich nun solcher gestalt ohngefehr geredt vnd auf allerley manier Seiner Churf. Dht. gemuth zu expisciren vermeint, haben zwar Ihr Churfurst. Dht. gantz gern zugehört vnd sich dess zuentbottenen gruss vnd nachforschung Ihres stadts aufs freindtlichst bedankt vnd mit vilen hoflichen worten vermeldet, wie sie darbey E. K. Mytt sonderbare affection verspirten, also erkenten sie sich schuldig, nichtes, wass E. K. Mytt. hinwiderumb zu gefallen vnd freindtschafft gereichen mechte, zu vnderlassen, aber sich darbey gantz geschlossen gehalten, vorgebendt, wie sie Ewer

Konigl. Mytt. schreiben mit den beylagen empfangen vnd darauss Ewer Konigl. Mytt. guthe affection gegen sie gespuhrt, sie weren auch strakhs inss werkh getretten, Ewer Konigl. Mytt. gebuhrlich zu beantworten, so were von vngefehr darzu kommen, dass der vier catholischen churfursten beantworth schreiben auf E. K. Mytt. erstes schreiben eingebracht worden were vnd also etwass zeit, sich darin zu ersehen, erfordert hette, welches sie den mit fleiss gethan vnd mit ihren rathen erwogen vnd so befunden, dass sie solches zu corrigieren nit gewust, dahero sie kein bedenckhen getragen, die antworth ebenmessig ausszufertigen vnd mir durch ihre rathe communicieren zu lassen, zweifelten auch nit, E. K. Mytt. sich darmit wohl uergnuegen werde, wie sie den auch in particulier sich gegen E. K. Mytt. zu verhoffenlichen contento erklert hetten. Musten zwar bekennen, die sachen seyen nach der zeit vil verwirter worden vnd wusten nit, wer vrsach an anfuhrung der armèe in Preussen seye, vermeinten aber, solches seye auss freindtschafft oder alliance, so Ihr Mytt der kayser mit der cron Pohlen haben mochten, beschehen. Wie ess auch were, were solches mit der churfursten vnd reichsstende weder bewust noch bewilligung zugangen vnd hetten sie mit derselben expedition dass wenigste nit zu thun, wusten auch nit anderst, alss dass solche armèe der cron Pohlen vberlassen, geschworen vnd von derselben bezahlt worden, wie den erst diser tagen sie Ihr Keys. Mytt. 100000 Rhthl. an Salniter vnd Schwefel desswegen zahlen lassen. Da auch solches schon ein keyserl. armee gewesen were, vermeinten sie nit, das darumb die offense so gross, das E. Konigl. Mytt. reiche desswegen in vnsicherheit gesezt vnd solches auf die faust ankommen zu lassen getrungen werden oder dass Reich dess keyss. priuat actionen entgelten solte, so sehen Ihr Dht. auch nit, wie hierdurch vnd da E. Konigl. Mytt., wie nunmehr die offene sag seye, auf dess Reichs boden gehen solte, Ihre reich versichern oder andern, alss Ihren freinden vnd nothleidenden euangelischen lutherischen, geholffen solten, weilen Teutschlandt so leicht nit anzugreiffen, vnd da der krieg auf dess Reichs boden versezt wurde, dass Reich ausszehren vnd also zu vnwillen verursachen solte. Auf welchen fall sie nit weniger alss andere mit-churfursten thun musten, wass ihre pflicht erforderten, sie vermeinten, die sach konte von E. K. M. vil anderst angegriffen werden, ess were noch der zeit nichts in der guthe gesucht worden, da ess geschehe, wusten sie der sachen wohl zu thun. Ess hetten die h. churfursten vor disem dem konig auss Dennemarkh in solchem fall trewlich gerathen, hette sich aber nit weisen lassen wollen, daruber auch ihme, wie am tag seye, ergangen. Ewer Konigl. M. haben so ein treflichen ruhm bey der gantzen welt vnd durch Ihre gefuhrte krieg so hoche reputation erlangt, solten Die selbe nun in Teutschlandt gehen, müsten Sie alles in die schantz sezen vnd noch darzu, weilen Sie sonder zweifel nit von der seecanten abgehen vnd den krieg in die gewe spilen derfften vnd solches allein vber Ihre freind aussgehen vnd die glaubenss genossen treffen wurde, in gfar stehen, die guthe affection zu verliehren vnd durch die langwirige last dess krieges hass vnd

widerwillen dargegen zu erwekhen. E. K. Mytt solte bedenkhen, wass vor einen klang das im Reich gebe, dass die keyserl. offenlich vorgeben, der fride lige allein an E. K. Mytt vnd Dieselbe verursachen, das Sie mit 45000 man pressiert werden. Ich docierte, wass Ewer K. Mytt. albereith vmb den friden gethan, wie solches von dero widerwertigen aufgenommen, wie all E. Mytt. consilia vnd actionen, wie bey offtberuhrten schreiben blikhe, auf nichts anderss alss friden zu erlangen gehen, bethe, die offensionen nit so gering noch Ewer Konigl. Mytt. offerte so schlecht zu achten, remonstrierte, dass die armee in Preussen weder die cron Pohlen geschworen noch von derselben besoldet worden sondern in ayd dess romisch. keysers verbliben were, sich auch für dessen armee getragen, aussgeben vnd separiert tractaten gepflogen habe. Ewer Konigl. Mytt. zweifleten auch nit, solche sey ohne der herren churfurst. bewust vnd verwilligung wider Sie gefuhrt, Sie hetten aber ihnen auch zugetrawet, sie solten solches gehindert haben oder zum wenigsten noch aller weitterung vorkommen, solches hetten E. Konigl. Mytt. gantz eiferig gesucht, suchten es auch nochmahlen vnd werden sich immer alss getrunglich mit waffen zuuersichern suchen, wolle auch nit glauben, das Ihr Dht. ein wideriges von E. Mytt. halten sollen. Darbey ich weitleuffig aussfuhrte, das die sicherheit der cron Schweden vnder anderen freylich in versicherung der sehe canten vnd deren freyheit bestehe vnd dass E. K. Mytt Ihr solche billieg angelegen sein liessen, hoffte nit, dass deroselben reputation dardurch in gefahr gesezt oder die gemuther Ihrer freind schlapp werden solten, wurden auf solchen fall uil mehr entzindt werden, wan sie gelegenheit sehen wurden zu respirieren vnd sich wider aufzurichten. Darmit ich auf dem gefehrlichen zustandt dess Reichs kommen vnd den weitleuffig durchgezogen, also das Ihr Churfurstl. Dht. vber ein stundt mit mir geredt. Nach langen discursen aber bliben sie darauf, E. Konigl. Mytt. hetten vil bessere mittel zu Ihrem dessigno vnd mehr ehr, so Sie die güthe alss waffen an der handt nemen werden, wan solche nichts verfangen solten, wurden die herrn churfursten alsdan schon weitter rath wissen. Alss ich reciprocierte, diss hetten ja E. K. Mytt. gethan (vnd dardurch Ihr Dht. meinung, welche, wie mich bedunckt, darauf gangen, dass E. K. M. die sach dem churfurstl. collegio heimbstellen solte, erhohlen wolte), Jhr Churf. Dht. aber weiter nicht herauss wolten, fragte ich, wass hofnung dan Ewer K. Mytt. haben konten, man sehe, dass mit schlechten consiliis vnd interpositionen nichts aussgerichtet seye, wie wenig ihre der churfursten vorschlag auss Muhlhausen geachtet worden vnd dass sie auf schreiben auch nit einer antworth gewirtigt werden, alda wir auf den conscientz rath kommen, Ihr Churfurstl. Dht. beklagten, das dessen die Bohemi, Manssfeld, Braunschweig vnd Danmarkh schuldig weren, nun hatt man ihm zu weith in die carten sehen lassen, ich remonstrierte, das nie besser gelegenheit solches zu remedieren gewesen alss eben iezo, delinirte den italienischen vnd niderlendischen krieg vnd alle commoditeten, so der partey dardurch im Reich zur hand stossen konten, vermeinte im vbrigen, man solte sich die vana

nomina der regimenter nit schrekhen lassen, man fechte nit mit papir noch auch allein mit volkh, Italia, Preussen vnd Velaw hetten gelehrt, wass darzu gehorte. Ihr Dht mustess bekennen, vermeinten, ess weren solcher gstalt mittel gnug, klagte aber uber das misstrawen vnd schlechte apparentz zur zusamensezung. Ich sagte, wass im Reich manglete, muste man auss der nachbarschafft holen, erwehnte darbey, wie schmertzlich solches E. Konigl. My:tt. zum offtern betaurte vnd den ausgantz (!) diser vneinigkheit beklagte. Ihr Dht. stechen oblique auf die allianzen, so biss hero gemacht worden, das solchen auch nit zu trawen, sie wusten wohl, wass zwischen Dennemarkh, Sibenburgen vnd andern vorgangen, man muste alles Gott befehlen, der wurde seine kirchen wohl schutzen; ich entschuldigte Ewer Konigl. Mytt., dass Die in dergleichen allianzen niemahln gewesen, vnd die Sie geschlossen, trewlich gehalten haben, Gott handle durch instrumenten vnd habe seiner kirchen allezeit protectores gegeben, wurde ess verhoffenlich noch thun vnd selbige wohl zu finden sein, da man nur Gott vnd seinen krefften trawen wolte. Ihr Churfurstl. Dht sagten, jederman sehe auf E. K. Mytt., ich antworte, aber mit lehren handen, Ihr Churfurstl. Dht. wunschten, dass wass E. K. Mytt. vorhette zu Ehren Gottes, zu trost Seiner kirchen, vnd E. K. Mytt. zu vermehren dero reputation auschlagen mochte, entliessen mich darmit der audientz gantz gnedig, wie mich bedunkt zweifelhafftig, wass sie weitter sagen solten. Ich halte, wie mir auch nachmahlen der stallmeister gesagt, der churfurst hab E. K. My:tt. procedur nur pro forma tadlen wollen vnd seye nit ausserm weg, wass ich oben geschriben. Gewiss ist, dass alles in ambiguo ist vnd man gern wolte, wan man sich nur resoluieren konte. Ich will mit Gotlicher hilff sehen, wass an den ritterschafft dess Reichs zu thun vnd der zusamenkunfft zu Nurenberg, dahin ich jezt aufm weg, bringen solle, und E. K. Mytt. davon ehist vnderthenigisten raport thun. Darmit Ewer Konigl. Mytt. sambt dero Konigl. Hauss ich dem gnaden Gottes zu glukhlicher regierung und erweitterung dero vnsterblichen lob befehle vnd bey aller vnderthenigst. danckhsagung fur die Konigl. milte vnd gnad auf das guth Salkhnekh mich zu dero ewigen dienst verpflichte.

Aller gnedigster Konig vnd Herr, Ewer Konigl. Mytt.

Aller vnderthenigst biss in todt trewuerpflichter
P. Sadler.

present: Koparberget 14 febr. A° 1630.

4.

Filip Sadler till Axel Oxenstierna. Stuttgart 30 januari 1630.
Original i Oxenstiernska samlingen, RA.

Illustrissime Domine Cancellarie, Domine benignissime.

Post discessum meum ex aula Saxonica, cujus oculos claros, mentem vero cœcam inueni, Wirtenbergicam ihuisi et Imperiales illas Norimbergam et Ulmem. Mirus ubique querelarum concentus; resolutionis uix sonus! sic cunctos premit impotens illa potentia et fatalis torpor. Ordines quidem Sueuo-Franconici per litteras, legationem enim paupertas non admisit, extrema suspiria et ut volunt certa desperationis signa in benignissimum Cæsaris sinum effuderunt, nunc Saxonis mentem tentaturi eamque ultimam. Deputati erant ad id comes Crafftius ab Hohenloè et alii. *Sed rectius videntur sub umbrâ nuptiali tractare lucifugum hoc negotium*, utinam cum fructu! ita vovent cuncti, pauci sperant, credo illum, *si Liberum patrem in hoc festo benignum habeat, quietem neutralitatem (ut vocant) et quam hi ad summum petent, sponsurum et* innocentia suâ fultum ita porro uixurum, ut si Joui suo placeat, placide perire possit. Ita enim ex verbis eius conjicere potui, *quamvis consiliarii meliora promittant* et anita virtute digna. Quicquid sit laudendus horum conatus, qui eo ipso testatum faciunt, *se non vires omnes nec animum perdidisse, si occassionem habeant et tergum, cui innitantur*. Hoc enim solum quærunt, hoc desiderant, et *quod caput est si non ex aulâ illâ, ex aquilone tamen ex votis fieri expectant. Id enim Norimbergâ per Strasburgeri nostri fratrem, per Schadium Ulmâ, Wirtembergicus per cancellarium mihi insinuarunt, sua quisqve offerentes, quamvis meticulose satis et* a la modo Germanico. *Coram enim de hoc principales nihil, minus per litteras, et in eo Saxo, nam peregrinus ut spectavi, satis pronus esse videbatur, in secretâ tamen audientiâ contra totus in disuasionibus belli Germanici fuerit, etiam cum minis, se electorem Imperio notæ futurum.* In Wirtenbergico agro triginta duo vexilla cum bonis ecclesiasticis ipsi ducatui inhiant; dispersi tamen per uillas, *spe futuri motus* arcibus adhuc excluduntur et ciuitatibus. Reliquus miles Wallensteinianus iam in Italia et Alsatia occupatus . . . .

Återstoden af brefvet behandlar ej Sadlers underhandlingar utan allehanda nyheter.

A tergo: Monseigneur monseigneur le Grand Chancellier de Suede.

Elbingen.

present: vthi Fischusen den 15 April 1630.

Underrättelser.

— Den 2 okt. afled förre lektorn vid Sjökrigsskolan Hampus Reinhold Huldt. Den aflidne var född 1838, promoverades 1866 till fil. doktor i Uppsala efter att ha disputerat på en afhandling *Om Tiberius Nero Cæsar* (Stockholm s. å.) och utnämndes 1873 till lektor vid Sjökrigsskolan, vid hvilken befattning han kvarstod till 1906. Under åtskilliga år har H. bedrifvit forskningar i Vatikanska arkivet, särskildt rörande den katolska motreformationens historia, och därunder hopbragt en betydande samling afskrifter, af hvilka han låtit andra forskare draga fördel. Dessa afskrifter skola enligt hans förordnande öfverlämnas till Uppsala universitetsbibliotek.

— Den 19 september afled en af våra mångsidigast verksamma historiska författare dr. Otto Sjögren. Född den 4 aug. 1844 i Lemnhult, blef han 1863 student i Uppsala och promoverades 1869 till filosofie doktor. Kollega i Göteborg sistn. år, blef han 1875 rektor vid pedagogien i Södertelje och fyra år senare kollega vid Katarina läroverk i Stockholm, hvilken befattning han innehade till 1908. Utom en mycket använd *Historisk läsebok för skolan och hemmet* (2 bd, 1875—1876) har S. utgifvit en rad arbeten, till stor del af populärvetenskaplig karaktär, bland hvilka må nämnas *Georg Adlersparre* (1881), *Karl August Grewesmöhlen* (1882), *Johan Reinhold Patkull* (s. å.), *Furst Bismarck och hans samtid* (1890), *Det nittonde århundradets historia i öfversigtligt sammandrag* (2 bd, 1891) samt *Gustaf III:s regering* (1891, 1892) och *Gustaf IV Adolf* (1893), utgörande en fortsättning (delarne 47—49) af Fryxells stora verk. Bland hans öfriga arbeten må nämnas en *Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar* i fem band (1901—1902) samt en *Allmän världshistoria från äldsta tider till våra dagar* (2 bd, 1908—1910). Äfven Historisk Tidskrift har fått mottaga bidrag af hans hand, så en uppsats om *Otto Arnold Paykull* i dess första årgång samt en undersökning om *W. A. von Schlippenbachs lifländska här* (1896).

— Den 27 jan. afled i en ålder af 78 år den bekante tyske rättshistorikern Richard Schröder. Född i Treptow (Pommern) 1838, blef han 1861 juris doktor, 1863 privatdocent i Bonn samt 1866 e. o. och 1870 ordinarie professor därsammastädes. Efter att senare ha innehaft juridiska lärostolar i Würzburg, Strassburg och Göttingen har han från 1888 verkat såsom professor i tysk privaträtt i Heidelberg. Utgången från Beselers och Waitz' skola, publicerade han under åren 1863—74 ett stort arbete öfver *Die Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland*, hvari han uppdrog hufvudlinjerna af den äktenskapliga förmögenhetsrättens utveckling i Tyskland utan hänsyn till förhållandena i Norden. Mest bekant är hans rättshistoriska handbok *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (5 uppl. 1907), där han på grundval af en ut-

tömmande genomarbetning af källor och litteratur men utan en Brunners genialitet lemnar en öfversikt af den tyska rättens utveckling fram till nutiden. Sina själfständiga forskningar på området har han framför allt koncentrerat på den frankiska epoken. S. var en bland utgifvarna af Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte och ledare af utgifvandet af en Deutsches Rechtswörterbuch (1914 ff.).

— Med Gustav von Schmoller, död den 27 juni 1917, har Tyskland förlorat en af sina berömdaste nationalekonomer, en af den ekonomiska historiens främste märkesmän. Född 1838 i Heilbronn, blef S. 1864 professor i statsvetenskap i Halle, 1872 förflyttades han i samma egenskap till Strassburg och har sedan 1882 verkat i Berlin. Från 1878 har han utgifvit skriftserien *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen*, från 1882 tidskriften *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*. Han har därjämte (från 1892) varit en af ledarna för den af Vetenskapsakademien i Berlin utgifna förvaltnings- och ekonomihistoriska serien *Acta Borussica*. Den kanske främste representanten för den s. k. historiska skolan inom nationalekonomien, har S. utom rent nationalekonomiska arbeten utgifvit åtskilliga mycket betydande, delvis banbrytande verk inom den ekonomiska historiens och förvaltningshistoriens område. Bland dessa må nämnas *Die Strassburger Tucher- und Weberzunft* (1879), *Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs- Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preussischen Staates im 18. und 19. Jahrhundert* (1898), *Über das Maschinenzeitalter* (1903), *Fr. List als Volkswirt* (1909) och *Charakterbilder* (1913).

— På uppdrag af Karolinska förbundet har docenten Joh. Kolmodin afrest till Konstantinopel för att drifva forskningar efter turkiskt material till Karl XII:s historia. Rörande planen för dessa forskningsarbeten har han till en tidning (Aftonbladet den 21 okt.) lämnat en del upplysningar af intresse. Närmast tänker docenten Kolmodin utgå från det stora turkiska utgående registraturet (fullständigt bevaradt från 1500-talet), hvarur redan en turkisk forskare, Ahmed Refik, publicerat ett femtiotal bref från de ifrågavarande åren, som gifva det intrycket, att man vid en systematisk genomgång bör kunna få fram betydligt mer. Mera svårgenomforskadt torde det öfriga materialet blifva, då den 1908 nedsatta historiska kommissionen troligen ännu ej hunnit långt med att ordna detsamma. Äfven utom divanens arkiv anser doc. Kolmodin möjlighet förefinnas att anträffa aktstycken af intresse för Karl XII:s historia; enligt honom meddelad uppgift skulle i ett vakufbibliotek finnas ett tartariskt manuskript rörande en beskickning till Karl XII våren 1709. Därest förhållandena medgifva, ämnade doc. Kolmodin äfven tillbringa någon tid i Adrianopel, där sultan Ahmed III residerade 1711—13. Frågan huruvida några svenska papper kunnat hamna äfven där, torde förtjäna en undersökning, då Karl XII efter kala-

baliken i Bender vistades i denna trakt. Enligt uppgift af grefve Carlo Landberg skulle dylika arkivalier finnas i ett grekiskt kloster nära Adrianopel. Det är med intresse man motser resultaten af docenten Kolmodins efterforskningar.

— Ur senast utgifna dubbelhäfte af (dansk) *Historisk Tidsskrift* (8 R., bd 6: h. 5—8) är, utom en historisk-statistisk undersökning af Axel Linwald med titeln *Bidrag til Oplysning om Danmark-Norges Handel og Skibsfart 1800—1807*, att anteckna en studie af Knud Fabricius öfver *Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga*. Gentemot den uppfattning af Saxo och hans föregångare, som nyligen gjorts gällande af Curt Weibull i en akademisk afhandling och som F. kallar riksannal-teorin, framlägger han såsom arbetshypotes en ny teori om tillvaron af hvad han kallar en »Ur-Saxo», ett äldre verk af hans hand, som legat till grund både för hans bevarade verk och för vederbörande partier af Knytlingasagan. Denna äldre redaktion af Saxo skulle omfattat åren 1146—1171 och innehållit såväl en »Vendertogskrønike» som en »Valdemarskrønike.» Till vår tid har denna »Ur-Saxo» bevarats genom sin inarbetning i Knytlingasagan.

— Af den i fjor startade *Historisk Tidskrift för Finland*, hvars första häfte då omnämndes i denna tidskrift (årg. 1916, s. 139), föreligga ytterligare fem häften: de tre senare af första årgången och n:r 1 och 2 af årgången 1917. Det öfvervägande intresse för samhällshistoriska uppgifter, som utmärker den nyare finländska historieforskningen, är också starkt märkbart i den nya tidskriften; rent politiskt historiska synpunkter äro knappast förhärskande i någon af de i nämnda häften förekommande uppsatserna. Mest betydande bland dessa både till omfång och innehåll är P. O. v. Törnes studie öfver *Inverkningar af förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen* (1916: h. 2—4). Inledningsvis betonande väsensolikheten mellan den svensk-finländska torpar- och landbondeinstutitionen och lifegenskapen i det öfriga Europa, framhåller han emellertid, hur under århundradet efter 1500-talets midt utvecklingen tenderade till att hota de självägande böndernas äganderätt och samhälleliga frihet. Det är »förläningsböndernas» — böndernas på de talrika under frälserätt donerade skattehemmanen — ställning till donationsinnehafvarne, som särskildt intresserar honom. Under pröfning af de i urkundssamlingar och annan litteratur föreliggande uppgifterna och med användning af för vissa konkreta fall belysande finländskt arkivmaterial ger han en klargörande och instruktiv framställning af det faktiska tillståndet och slitningen mellan å ena sidan förläningsinnehafvarnes sträfvan att jämställa förläningsbönderna med sina vanliga frälsebönder samt undantränga dem från deras börderätt och å andra sidan böndernas motstånd mot ökade prestationer och starkare beroende i förhållande till donatarierna. Afslutningsvis framhåller förf., i hur öfvervägande grad vid reduktionen hänsyn togs till kro-

nans intressen utan särskildt afseende vid förläningsböndernas, hvilkas äganderättsliga ställning därvid i vissa fall t. o. m. försämrades, i det att den skedda utvecklingens resultat därigenom blefvo fastslagna för framtiden. — På ett näraliggande arbetsfält rör sig Gabriel Nikanders undersökning om *Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden* (1917: h. 1—2). Förf. vill här ge en såvidt möjligt allsidig kulturhistorisk skildring af sitt ämne; efter att först ha sökt teckna »herrgårdarnas sociala betydelse», i hvilket parti särskildt är att märka en redogörelse för bondeoroligheterna i Elimä 1773, sysselsätter han sig hufvudsakligen med deras ekonomi — jordbruksformerna, nyodlingar etc. — och, i en rikt illustrerad afdelning, med deras arkitekturhistoria under den nämnda tidrymden. — Bruno Lesch skärskådar i en uppsats om *Olof den helige, Gotlands apostel* (1916: h. 2) sago- och krönikeuppgifterna om den norske konungens besök och missionsverksamhet på Gotland, till hvilka han är benägen att fästa rätt mycken tilltro; han anser, att det är öfver Gotland, som kännedomen om S:t Olof nått till Finland, där han vann en vidt utbredd dyrkan. — I samma häfte skildrar Jully Ramsay med det dramatiska lif, hvaraf hennes stil är mäktig, (som n:r 1 af en serie *Sedebilder från fordom*) *Dråpet på Kurjala by år 1643*, då kornetten Fredrik Bosin fick låta sitt lif för ryttmästaren Sten Ivarsson Tawasts reffelbössa. — Från tiden efter skilsmässan från Sverige härröra ett par uppsatser: Georg Schaumans *En språkstrid i Finska Vetenskaps-Societeten år 1849, jämte efterspel* (1916: h. 3) — gällande en på finska skrifven uppsats, som refuserades i sällskapets Acta — samt M. G. Schybergsons utförliga framställning af *Studentorganisationerna i Helsingfors på 1850-talet* (1917: h. 2), bl. a. återspeglande — de för öfrigt relativt lindriga — slitningarna mellan studenternas organisationsrörelser och de reaktionära myndigheterna under tsar Nikolai I:s sista regeringsår; ett särskildt intresse tilldrager sig studentbestraffningen af stud. Oskar Tamelander, som under Krimkrigets oroliga dagar bedref spioneri för rysk räkning bl. a. på Emil v. Qvanten i Stockholm. — Under afdelningen »Meddelanden och aktstycken» ger bl. a. C. M. Schybergson ett meddelande (1917: h. 1) till belysning af Per Brahes utnämning till kansler vid Åbo akademi, I. A. Heikel en öfversättning af Olof Hermelins lofkväden till tretton finska städer i hans »Hecatompolis Suionum» (1917: h. 2) och Ernst v. Wendt (1916: h. 3) en redogörelse för några marginalanteckningar af J. A. Ehrenström i ett exemplar af den bekanta smädeskriften »Gustaf Mauritz [Armfelt], sitt fäderneslands förrädare», hvilka emellertid, såsom meddelaren framhåller, mindre belysa historiska fakta än Ehrenströms egna stämningar vid studiet af pamfletten. På samma afdelning återges några karaktäristiska handlingar från den första ryska tiden: af C. v. Bonsdorff (1916: h. 4) en underdånig adress från regeringskonseljen till tsaren år 1811 och af P. O. v. Törne (1917: h. 1) några utdrag ur en brefväxling mellan presidenten i Vasa hofrätt C. F. Rotkirch och

den nyblifne vice-landshöfdingen i Uleaborgs län S. F. v. Born från 1819, särskildt gällande tsarens resa i Finland. — Häftena innehålla dessutom recensioner och underrättelser. Särskildt tacknämliga äro gifvetvis de utförliga redogörelser för finskspråkiga historiska arbeten och uppsatser, som då och då förekomma på olika afdelningar i tidskriften.

(*H. B—n.*)

— Af den af Sveriges Kristliga Studentrörelses förlag under professor Hesselmans redaktion utgifna upplagan af Olavus Petris *Samlade skrifter* har nu utsändts fjärde bandet, liksom de föregående försedt med litteraturhistoriska inledningar af docenten K. B. Westman (Uppsala 1917; XIX + IX* + 566 sid.; pr. i bokhandeln 10 kr.). Hufvuddelen af det nya bandet upptages af en ny edition (den tredje) af reformatorns svenska krönika, ombesörjd af doc. Jöran Sahlgren. Till grund för sitt aftryck har utgifvaren lagt samma i Kungl. Biblioteket förvarade handskrift som Klemming för sin 1860 utgifna edition. I likhet med honom finner Sahlgren denna handskrift vara den bästa, men riktar en del kritiska anmärkningar mot Klemmings uppfattning af densamma såsom den äldsta, »fullkomligt samtidig med förf., tagen innan han ännu lagt sista handen vid arbetet, hvarom de många vidlyftiga tilläggen bära vittne», ja, att anse såsom »en för hans räkning gjord renskrift». Gentemot denna uppfattning uppvisar Sahlgren, att den hand, som skrifvit manuskriptets senaste tredjedel och infört tilläggen, torde kunna dateras till 1553 och i hvarje fall ej kunnat börja sitt arbete förrän efter 1547 och afslutat detsamma före 1558. Den andra stilen åter, som skrifvit de första två tredjedelarna af manuskriptet, är äldre än 1547. Af ett flagrant språkfel uti detta parti drager utgifvaren den slutsats, att ej heller denna hand kunnat göra renskriften för Olaus Petris räkning, da i så fall felet ej kunnat undgå hans uppmärksamhet. Utg. gör vidare gällande, att af krönikan utsläppts en äldre och en yngre redaktion; den närmare utredningen af denna intressanta fråga förbehåller han emellertid den kommentar, som skall inflyta i verkets slutband. Beträffande krönikans affattningstid fastslås, att den påbörjades på 1530-talet och afslutades på 1540-talet, möjligen 1549.

I öfrigt aftryckas i det nya bandet följande skrifter af Olavus Petri: 1) domarereglerna, första gången tryckta 1619 af Ericus Schroderus och enligt gammal sed fr. o. m. 1635 återgifna i våra lageditioner; 2) kommentar till stadslagen, tidigare, ehuru ej fullständigt, tryckt af Björling 1896, nu för första gången fullständigt utgifven; 3) Själens Tröst, en evangelisk andaktsbok för dödsberedelse, utkommen anonymt 1537 och sedan ett flertal gånger upplagd; 4) predikan mot eder, utgifven 1539 under namn, i något mildrad form i ny upplaga 1560, omtryckt 1889 af Aksel Andersson och Schück i serien »Skrifter från reformationstiden»; 5) Tobie komedia, tryckt anonymt 1550 och sedan upprepade gånger omtryckt; 6) Vår Herres Jesu Kristi pina och uppståndelse, en rimmad

krönikeartad framställning, utkommen anonymt 1556; 7) Om världens största förvandlingar och ålder, en eskatologisk traktat, som under namn utkom 1558; 8) förord till Psaltaren, Vishetsboken, Ordspråksboken och Syraks bok, fogade till den 1536 utgifna, förmodligen af Olaus Petri sjelf gjorda öfversättningen af nämnda fyra böcker ur Gamla testamentet; såväl öfversättningen som de tre första af företalen ansluta sig med större eller mindre frihet till Luthers tyska editioner; samt 9) uppteckningar om runskrift och om städer och kyrkliga institutioner i Sverige samt självbiografiska anteckningar, förut tryckta i en uppsats af Schück i 1888 års årgång af Samlaren.

Redigeringen är verkställd med den omsorg, som utmärkt verkets föregående delar, och den typografiska utstyrseln gör Almquist & Wicksells officin all heder. Med det nu utgifna bandet föreligger texteditionen afslutad. Ännu återstår ett slutband, innehållande den textkritiska apparaten och öfrig kommentar. Måtte det ej alltför länge låta vänta på sig och detta ståtliga monument öfver Olaus Petris gärning dermed föreligga i afslutadt skick.

— Af *Sverges traktater med främmande magter* föreligger nu en ny volym, utgifven af C. Hallendorff och innehållande gränskartor från gränsgången med Norge 1752—1766 och gränsgången med Ryssland 1810 (Stockholm 1917; fol. 30 sid. + 66 kartblad; pr. 50 kr.). I en inledning lemnar utgifvaren upplysningar om de reproducerade kartornas beskaffenhet jämte en förteckning öfver de till gränsgången med Norge hörande bladen, äfvensom en redogörelse för de principer, som följts vid kartornas utgifvande i tryck och vid uppgörandet af den namnlista till de ryska gränskartorna, som bifogas. Beträffande gränskartan till 1661 års traktat med Danmark hänvisas till traktatens plats i ett kommande band af självfva traktatverket. Reproduktionen har utförts i ljustryck på Generalstabens litografiska anstalt och på ett sätt, som gör denna högt stående institution all heder. Man kan endast instämma i utgifvarens uttalande, att det både för historisk forskning och för praktiska gränsundersökningar måste vara af vikt att äga bekväm tillgång till kartorna i dessa fullständigt trogna reproduktioner och att det likaledes är en bestämd fördel, att de dyrbara och oersättliga originalen därigenom i mindre mån behöfva utsättas för nötning vid begagnandet.

— Amiral Carl Tersmedens synnerligen vidlyftiga *Memoarer* började utgifvas af Nils Sjöberg, som dock blott hann utgifva ett första band under titel »Från Kadettåren» (1912); under redaktion af Nils Erdmann utkom andra bandet med undertitel »I främmande land» (1915). De tvenne första banden lämna en vidlyftig skildring bl. a. af den unge sjöofficerens äfventyr under utländsk sjökommendering i holländsk och engelsk tjänst. Det nyligen utgifna tredje bandet med undertiteln »I Fredrik I:s Sverige» (Stockholm, Wahlström & Widstrand 1916; 277 sid.; pr. 5 kr.) lämnar hufvudsakligen skildringar från 1740-talets Sverige. Liksom de

föregående delarna är äfven detta bands hufvudsakliga värde rent kulturhistoriskt. Från umgängeslifvet i Stockholm och lifvet på landet vid julen på Larsbo bruk, då hela den Tersmedenska släkten samlades och det gick synnerligen rundligt till, lämnas synnerligen målande skildringar. Till hofvet och särskildt till Fredrik I lyckades Tersmeden att komma i nära förhållande genom begagnande af sin ungdomsbekantskap med Hedvig Taube. Hvarken monarken eller hans omgifning, bland dem t. ex. Erland Broman, eller utlänningar, såsom kammarrådet Stirrn, framstå i Tersmedens anteckningar i någon vacker dager. Dock skildras ej konungen så afsigkommen, som han behandlas t. ex. i Lovisa Ulrikas bref. En del uttalanden visa en viss klarsynthet såsom t. ex. den skarpa anmärkningen om hattarnas beslut att i det kommande kriget lämna kommandot till Charles Emil Lewenhaupt, »som aldrig sett något krig eller kommenderat», hvarför han äfven misströstade om utgången. Under kriget hade Tersmeden i uppdrag att sända monarken hemliga rapporter. Skildringen af kriget, däri Tersmeden deltog på galärflottan, lämnar ett beklämmande intryck, huru officerare och manskap »längtade att möta fienden» och i stället fingo retirera, huru den ena ställningen efter andra uppgafs. Om ställningen vid Kymmene älf säges: »Denna position, som tycktes fördelaktig, behöll vår armé ej länge». Folket led hårdt af sjukdom. På Tersmedens galär voro af 237 man till sist 71 friska. Af intresse är skildringen af den »stora daldansen» och huru handfallna myndigheterna i Stockholm voro. Tersmeden fick såsom chef för en liten eskader i Mälaren i uppdrag att söka skingra allmogehoparna, hvarvid han synes visat rätt stor förmåga att handskas med allmogen. Enligt Fersens uppgift var det Tersmeden, som förrådde Lewenhaupt vid dennes flyktförsök. Malmströms tvifvel rörande denna uppgift får stöd af Tersmedens egen skildring af, huru han tvärtom på allt sätt sökte underlätta Lewenhaupts flykt och till sist sökte förhindra, att hans eget uppdrag att gripa honom skulle lyckas. Vid riksdagen 1746—1747 användes Tersmeden af konungen såsom nyhetsförmedlare vid Åkerhielms störtande. Till Kassel sändes han hösten 1746 i en ekonomisk beskickning. Något politiskt intresse synes emellertid Tersmeden knappast ha haft. Förgäfves söker man i hans anteckningar efter en skildring af striderna vid riksdagarna eller hvad de inneburo. Däremot får läsaren en inblick i lifvet i Stockholm i vissa aristokratiska kretsar, äfven om skildringen ej håller här är djup; kärleksäfventyr och hasardspel spela mycket stor roll.

(*E. N.*)

— En samling af C. A. Ehrensvärds *Bref* har nyligen med ett första band påbörjats af fil. doktor Gunhild Bergh (Stockholm, Bonnier 1916; XXIV + 284 sid.; pris 12 kr.). Brefsamlingen meddelar i kronologisk ordning bref från 1768—1795 till ett stort antal adressater. Utom bref till medlemmar af familjen såsom modern och svärfadern J. Sparre — brefven till hustrun ha ej fått tryckas —,

finnas här bref till Gustaf III och hertig Carl, till politiker såsom Toll, statssekreteraren J. G. von Carlsson, G. D'Albedyhll och Reuterholm, till konstnärer såsom Sergel och Masreliez, till vetenskapsmän såsom Torbern Bergman och Wilcke. Utom de offentliga samlingarna i riksarkivet och biblioteken ha enskilda samlingar lämnat materialet, bland dem främst familjearkivet på Tosterup, vidare arkiven på Eriksberg, Sjöholm och Stafsund. I en inledning ger utgifvarinnan en biografisk skiss af Ehrensvärd, därvid äfven med riklig användning af brefven till hustrun, hvilka t. ex., som framgår af Warburgs citat i hans Ehrensvärdsbiografi, lämna synnerligen god belysning åt Ehrensvärds politiska åskådning vid riksdagen 1789, då han hörde till adelsoppositionen. Sina intryck under den långa utrikes resan 1780—1782 delgaf Ehrensvärd bl. a. sin mor. Brefven till henne lämna framför allt värdefulla natur- och folkskildringar från Italien, under det att de redan tidigare i Autografsällskapets tidskrift tryckta brefven till Masreliez helt och hållet äro fyllda med konstfrågor. Masreliez var som bekant Ehrensvärds lärofader beträffande antiken. Ett helt annat skede beteckna de bref, som inledas af Ehrensvärds tacksägelsebref i mars 1784 till Gustaf III på grund af utnämningen till öfveramiral. För denna ställning saknade Ehrensvärd visserligen icke åtskilliga förutsättningar, bl. a. hade han en synnerligen klar uppfattning af de förvaltningsorganisatoriska spörsmålen, som framgår t. ex. af hans programskrift 1792 »Om Styrelse-värket i Carlskrona och om Styrelse-värket vid amiralitetet här uppifrån», tryckt i Tidskr. i sjöväsendet 1841. De viktiga brefven till Toll, till stor del tryckta af Lilliecrona i hans biografi öfver fältmarskalken grefve Johan Christoffer Toll, ge bl. a. uttryck för Ehrensvärds uppfattning om förhållandet till Danmark och Ryssland 1784 och hans optimistiska åskådning om möjlighet till framgång i ett krig äfven med båda dessa makter. När krigsplanerna mot Ryssland blefvo en verklighet, hölls Ehrensvärd liksom 1784 utanför rörande kungens plan, hvilket i hög grad försvårade hans uppgift vid flottans utrustande. Ehrensvärds farhåga för ett anfall på Karlskrona framlyser i flera af brefven. Af krigshistoriskt intresse äro skrifvelserna 1789 från Ehrensvärd, såsom befälhafvare för arméns flotta, till Gustaf III, hertig Carl och Rajalin. Motivet för Ehrensvärd att mottaga detta befäl låg hufvudsakligen i hans önskan att söka förhindra den sammanslagning af örlogsflottan och arméns flotta, som då var påtänkt. Af ett par uttalanden framgår Ehrensvärds misströstan om framgång, t. ex. om kungen som »vill tvinga sig in med en näfve folk, — då en målnsky öfversvämmar». Efter nederlaget vid Svensksund blir han ytterst bitter, särskildt i bref till Anckarsvärd. Efter afskedstagandet 1790 fyllas brefven af Ehrensvärds alla hugskott som landtbruksentusiast. Till Reuterholm hade Ehrensvärd, sedan 1780-talets gemensamma intressen för all slags mysticism, stått i ett rätt nära förhållande. I ett bref till denne af 30 aug. 1792, där han betygade honom sin oföränderliga vänskap, framhöll han, hur han vore »förstörd för riket», men blott för att kort därefter åtaga sig

det maktpåliggande generalamiralsämbetet. Brefven till J. G. Oxenstierna innehålla starka uttryck för 1700-talets vänskapskult. Brefvet af d. 30 aug. till Johan Sparre, som hänförts till 1789, är från 1788, hvilket tydligen framgår af innehållet om Anjalaförbundet, riksdagsplanerna m. m.

Brefven äro bokstafstroget återgifna, dock hafva i åtskilliga bref uteslutningar ägt rum af i utgifvarinnans mening olämpliga partier, hvilket dock städse angifvits. Brefven från 1790-talet äro fulla af teckningar, hvilka säkerligen för adressaten i hög grad förhöjde brefvets värde. Dessa berömda speteckningar äro ej alltid lätta att förstå utan förklaring. En serie anmärkningar, där bl. a. personuppgifter lämnas, bidrager till brefvens lättare användande. Utom af teckningarna prydes det vackra arbetet af Juels porträtt af Ehrensvärd. (*E. N.*)

— I en vacker volym med titeln *I svenska konstnärskretsar för omkring etthundrafemtio och hundra år sedan* (Stockholm, Norstedt 1916; 218 sid.; pr. 10 kr.) har Ludvig Looström sammanfört ett antal — delvis på arkivstudier grundade — som kulturbilder gifvande uppsatser af konsthistoriskt och biografiskt innehåll. De gälla hofgravören Per Floding och Louis Jean Desprez, båda mindre tilltalande som karaktärer än som konstnärer, den bråkige modellen Gyllenspaak samt C. F. Fredenheim och hans omgifning från tiden för »kgl. musei barndom».

(*H. B—n.*)

— I Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala skriftserie (18: 1) har docenten G. Rexius publicerat ett häfte *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan* (Uppsala 1917: 106 sid.; pr. 3,25 kr.). I en mera allmänt och principiellt hållen inledning framhåller förf., att 1809 års statsskick självt inom sig bar fröet till strider, framgånget som det var ur en brytning mellan skilda konstitutionella åskådningar, som gjorde det till i åtskilligt en kompromissprodukt. Särskildt understrykas vissa moment — t. ex. riksdagens makt öfver riksbanken och riksgäldskontoret, justitieombudsmannaämbetet — som kunde utnyttjas af de krafter, som hos frihetstiden sökte sitt författningsideal. Anmärkas må i detta sammanhang, att förf. förklarar 1810 års representationsförslags suspensiva veto icke ur frihetstidsreminiscenser utan såsom en doktrinär tillämpning af maktfördelningsläran. Å andra sidan kunde statsrådens reservationsrätt möjliggöra en tillämpning af statsskicket i absolutistisk riktning. Förf. framhåller vidare, att, ehuru liberalismen under Karl Johan såsom mål uppställde statsskickets parlamentarisering, detta kraf dock under hans tid vann föga aktualitet, då för dess förverkligande oundgängligen kräfdes icke blott ändring af statsrådets organisation utan äfven en representationsreform. Stridsfrågan blef därför icke parlamentarismen utan frågan om statsmakternas kompetenssfärer: gränserna för riksdagens kontrollerande och dirigerande myndighet gentemot förvaltningen. Stridens brännpunkt låg

på budgetsrättens område, den stod om finansmakten. Regeringsformens bestämmelser voro därvidlag onekligen i vissa punkter så pass oklara, att rum kunde ges för olika tolkningar, om ock grundprincipen syntes klar nog: riksdagens finansmakt skulle ej inkräkta på konungens styrande makt, dess statsregleringsmakt vara af principiellt negativ natur. Från denna utgångspunkt öfvergår förf. till en framställning af själfva maktkampen i tvenne afdelningar: striden om statsrevisionen och riksdagens försök att öfvertaga statsmedlens förvaltning. I fråga om revisionen gällde tvisten två punkter: huruvida densamma skulle omfatta mer än två års räkenskaper och om den skulle vara begränsad till statskontorets räkenskaper eller få omfatta äfven andra verks och myndigheters medelförvaltning. I båda fallen ställde sig regeringen afvisande. I den instruktion, som omsider fastställdes på 1828—30 års riksdag, afgjordes den första frågan i enlighet med regeringens ståndpunkt, den andra i enlighet med riksdagens. Kapitlet rörande riksdagens försök att öfvertaga statsmedlens förvaltning inledes med en formellt utom ämnet liggande men för hufvudtemats behandling klargörande framställning af den Anckarsvärd-Schwerinska oppositionens försök att utveckla justitieombudsmannen till en slags ständernas minister, en sträfvan som ämbetets förste innehafvare Mannerheim, en af regeringsformens fäder, bestämdt afvisade i sin berättelse till 1823 års riksdag. Hufvuddelen af framställningen är emellertid ägnad de från riksdagens sida gjorda försöken att skaffa de permanenta riksdagsorganen beslutandemakt i förvaltningsfrågor eller lägga förvaltningen i vissa fall i deras händer. De utslag af denna sträfvan, som särskilt upptagas till behandling, äro försöken att bestämma tullförvaltningens organisation och grunderna för manufakturdiskontfondens och magasinsfondens förvaltning äfvensom att genomdrifva statsmedlens ingående till riksgäldskontoret. Dessa försök blefvo från regeringens sida slutgiltigt tillbakavisade.

Förf:s framställning af dessa strider, särskildt hans analys af de från olika sidor framförda argumenteringarnas innebörd är af stort intresse och vittnar om en ingående kännedom om tidens författningslif och ett betydande skarpsinne. Slående synes t. ex. förf:s ofvan påpekade uppfattning, att förslaget om det suspensiva vetots införande närmast var ett uttryck för en konsekvent genomförd maktfördelningstanke. Af särskildt intresse är ock förf:s belysande af den roll Mörner, den radikale reformvännen från 1809, spelade i kampen för konungamaktens rättigheter mot från riksdagshåll framträdande maktutvidgningsförsök. Af den gifna utredningen framgår ock att den åsiktsförskjutning, hvarför han af oppositionen anklagades, börjat tidigare och kanske också varit mindre genomgripande än som kunde synas. Väl motiveradt synes förf:s slutomdöme, att Karl Johans rådgifvare »lyckats hejda maktutvidgningstendenser från riksdagens sida, hvilka gingo vida längre och stodo vida mer i strid mot författningens principer än de som regeringen icke lyckades hejda». Eljes hade, fortsätter han, »utvecklingen sannolikt i rask

fart burit tillbaka till 1720 års statsskick, åtminstone i vissa afseenden». Dr. Rexius' arbete är ett värdefullt bidrag till vår författningshistoria under Karl Johans tid.

— I föregående häfte (s. 146) har framhållits, att den orientaliska frågans centrala plats i den pågående världskrisen medfört ett stegradt intresse för dithörande problems historia, och uppmärksamheten riktades i detta sammanhang å en af en tysk folkrättslärd ombesörjd samling af de viktigaste bland de internationella aktstycken, som utgöra märkesstenar i frågans utveckling. Detta intresse har äfven inom de olika krigförande länderna gifvit upphof till en rad sammanfattande framställningar af den närmare Orientens historia i dess helhet eller af särskildt betydelsefulla sidor eller skeden däraf. I det följande skola några sådana arbeten här göras till föremål för ett kort omnämnande; därmed åsyftas ingalunda någon kritisk värdesättning af desamma, blott ett summariskt framhållande af deras innehåll och allmänna karaktär.

Den engelske historikern J. A. R. Marriott, bekant bland annat för en studie öfver *George Canning and his Times* (London, Murray 1903; VIII + 150 sid.; pr. 5 s.) samt en öfversikt öfver Englands historia under 1800-talet med titeln *England since Waterloo* (London, Methuen 1913; XX + 558 sid.; pr. 10 s. 6 d.) har nyligen utgifvit en framställning af *The Eastern Question* (Oxford, Clarendon Press 1917; VIII + 456 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Enligt vad företalet upplyser, har förf. afsett att med sin bok ge en systematisk och sammanhängande öfversikt af den orientaliska frågans uppkomst och utveckling och därmed fylla en lucka i Englands historiska litteratur. Genom föregående studier — icke minst genom sitt sysslande med Canning — har förf. gått väl rustad till sin uppgift. Resultatet har också blifvit en väl disponerad, klart skrifven och frånsedt enskilda inadvertenser tillförlitlig handbok, väl ägnad som utgångspunkt för studier i hithörande problem. I detta omdöme måste dock en viss inskränkning göras. Förnekas kan nämligen ej, att framställningen af utvecklingen närmast före och under världskriget lämnar åtskilligt öfrigt att önska i objektivitet och kritisk nykterhet. Särskildt kommer detta naturligtvis till synes i behandlingen af Tysklands och Österrike-Ungerns Balkanpolitik. Framställningen af världskrigets förhistoria och händelserna på Balkanhalfön under kriget skiljer sig i sak ej alltför mycket från hvad som framkommit i krigsjournalistiken på ententesidan. Förf. synes t. ex. benägen att skänka tilltro till den bekanta Times-korrespondenten Steeds föga förtroendeingifvande uppgifter rörande hvad som skulle förekommit under ärkehertig Frans Ferdinands och kejsar Wilhelms möte i Konopischt (12 juni 1914), likasom till de i den engelska pressen förekommande ryktena om vissa ledande österrikisk-ungerska kretsars medskyldighet i Sarajevomordet (s. 419—421). Påfallande — och tillika en förklaring till vissa brister i framställningen — är ock, att i de eljest erkännansvärdt rikhal-

tiga litteraturförteckningar, som fogats till de olika kapitlen, åtskilliga mycket betydelsefulla tyska och österrikiska arbeten saknas. Så är t. ex. fallet med von Sax's bekanta »Geschichte des Machtverfalls der Türkei», med Benjamin Kállays arbete om den serbiska resningen 1804—1810, med Hasenclevers monografi öfver »Die Orientalische Frage in den Jahren 1838—1841», med Friedjungs studie öfver Österrikes politik under Krimkriget och — särskildt förvånansvärdt — med Wertheimers utomordentligt viktiga Andrássy-biografi.

Efter ett par inledande allmänna kapitel rörande Balkanproblemen och deras sammanhang med halföns egenartade geografiska förhållanden skildras i tre kapitel turkarnes invasion i Europa samt det Turkiska rikets blomstring till Suleiman den präktiges död och begynnande förfall under 1600-talet. Därefter ägnas ett kapitel åt kampen mellan Ryssland och Turkiet under perioden 1689—1792 och ett åt Napoleons ställning till den orientaliska frågan. De återstående nio kapitlen föra teckningen fram till världskrigets utbrott. Fördelningen af stoffet synes af kapitelrubrikerna: kampen för grekernas oberoende, stormakterna och orientaliska frågan 1830—1841, Krimkriget, Rumäniens tillblifvelse, Balkan-upproren (1856—78), Balkanstaterna 1878—98, en ny faktor i problemet (Tysklands Orientpolitik 1888—1908), det macedoniska problemet samt Balkan-förbundet och Balkankrigen. Härtill sluter sig en kort epilog, behandlande åren 1914—1916. Såsom en särskild förtjänst hos arbetet torde böra betecknas den relativa utförlighet, hvarmed turkiska rikets äldre historia behandlats. Beträffande förf:s allmänna uppfattning skall särskildt framhållas hans för att härröra från en modern engelsk historiker anmärkningsvärdt uppskattande omdöme om den brittiska politiken under Krimkriget och 1870-talets Balkankris.

Den sista fasen af Balkan-problemets utveckling före kriget, sålunda Balkan-förbundets krig med Turkiet 1912—13 samt bundsförvanternas inbördes krig fram till freden i Bukarest, är hufvudtemat i ett af den Carnegieska fredsstiftelsen utgifvet arbete *Nationalism and War in the Near East*, författadt af en anonym (engelsk?) diplomat, hvilken anger sig ha haft tillfälle att på ort och ställe sätta sig in i de förhållanden han skildrar (Oxford, Clarendon Press 1915; XXVI + 428 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Författaren intager, såsom han sjelf uttryckligen framhåller, en utpräglad pacifistisk och demokratisk ståndpunkt, besläktad med den gamla engelska Manchesterskolans ekonomiskt betonade utrikespolitiska uppfattning. Denna åskådning trycker sin prägel på arbetet och ger onekligen något skematiskt åt analysen af de behandlade frågorna. Härtill kommer, att förf. alldeles för mycket isolerat Balkanproblemen och förbiser eller åtm. förbigår deras plats i det allmänna politiska läget, en brist som också försvårar ett rättvist bedömande af de olika stormakternas politik under Balkanfrågornas olika faser. Bokens hufvudintresse ligger alltså ej i det historiska perspektivet, som tvärtom delvis är både snäft och skeft. En fördel är, att arbetet nedskrifvits före

kriget och därför, trots en omisskänlig antipati mot centralmakterna och en påfallande sympati för Bulgarien, dock i det hela är hållet i en lidelsefri ton. Dess värde ligger först och främst i den på ingående personlig kännedom grundade, delvis både skarpsinniga och slående analysen af vissa fundamentala faktorer i det moderna Balkanproblemet: byzantinismens ödeläggande inverkan på den osmanska staten, den grekiska kyrkans, särskildt det konstantinopolitanska patriarkatets olycksdigra roll samt slutligen den panslavistiska, resp. filhellenska rörelsens insats. Men framför allt ger boken en mycket ingående och värdefull framställning af själfva 1912—1913 års Balkankris. Såsom bilagor meddelas de viktigaste dithörande traktaterna: serbisk-bulgariska förbundstraktaten och militärkonventionen (af resp. 29 febr. och 12 juni 1912), grekisk-bulgariska förbundstraktaten och militärkonventionen (af resp. 16 maj och 22 sept. s. å.) — motsvarande grekisk-serbiska öfverenskommelse har i sin helhet publicerats först i år i den hvitbok som förelagts grekiska kammaren —, vidare Londontraktaten af 30 maj 1913, Bukaresttraktaten af 10 augusti s. å. samt slutligen fredstraktaterna mellan Turkiet och Bulgarien, resp. Grekland af 29 sept. och 14 nov. s. å. Af betydande intresse är äfven slutkapitlet, som ingående behandlar resultaten på olika områden — politiskt, ekonomiskt och moraliskt — af 1912—1913 års händelser. Några eljes okända upplysningar och fakta meddelar arbetet knappast och gör heller ej anspråk därpå; det afser att vara en fran en viss utgångspunkt genomförd analys af händelsernas orsaker, förlopp och verkningar.

Ofvan nämndes den tyske historikern Hasenclevers arbete om den orientaliska frågan under de kritiska åren 1838—1841. Samme förf. har nyligen publicerat en *Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert 1798—1914* (Halle, Max Niemeyer 1917; XV + 497 sid.; pr. 15 mark). Arbetet är fördeladt på åtta kapitel. De båda första äro af inledande karaktär och behandla Egypten under osmanskt välde samt under den Napoleonska tiden. De båda följande behandla Mehemmed Ali och Ismail. Det femte kapitlet är egnadt åt Englands ockupation af Egypten, och därefter följer en vidlyftig framställning af Sudan-problemet i dess helhet med brytande af arbetets i öfrigt kronologiska anordning. Sjunde kapitlet, bokens utförligaste, behandlar lord Cromers förvaltning. Det korta slutkapitlet slutligen tecknar under rubriken »De sista åren före världskriget» sir Eldon Gorsts och lord Kitcheners prokonsulsår (den förre 1907—1911, den senare 1911—14).

Uppenbarligen har förf. förts öfver till studiet af Egyptens moderna historia genom sina forskningar rörande 1839—41 års orientaliska kris. Framställningen af Mehemmed Alis och Ismails styrelse hör också tvifvelsutan till arbetets bästa partier. Förf. har där fått tillfälle att särskildt understryka Mehemmed Alis betydelse för det moderna Egypten, hvilken onekligen fått alltför mycket träda i skuggan i den engelska af lord Cromers väldiga gestalt

behärskade traditionen. Särskildt framhålles, att åtskilliga af de åtgärder — t. ex. för bomullsodlingens införande och åstadkommande af en konstgjord bevattning —, som vanligen helt krediteras den engelska förvaltningen, i själfva verket ursprungligen återgå på den märklige albanesens framsynta initiativ. I Hasenclevers skildring framstår Ismail i vida fördelaktigare dager än i den från engelskt håll framkomna litteraturen, och otvifvelaktigt torde vara, att den traditionella uppfattningen af honom såsom enbart den lättsinnige slösaren tål vid åtskillig afprutning. Framställningen af lord Cromers regemente framstår — tillkommen som den är under världskriget — såsom starkt färgad af förf:s antiengelska stämning, och ehuru han icke kunnat undgå att fängslas af den store riksbyggarens personlighet och kanske än mera af den litterära minnesvård han rest sig genom sin klassiska bok »Modern Egypt», gör han icke rättvisa åt den Cromerska förvaltningen. Åtskilliga af de anmärkningar, som framställas, göra ovillkorligen intryck af att förestafvas af begär att söka sak. Men å andra sidan har författarens mot Cromer starkt kritiska hållning i en del punkter föranledt honom till en värdering af den Cromerska autobiografiens egenskaper såsom historisk källskrift. Af särskildt betydelse är betonandet och det detaljerade påvisandet af den fransk-engelska motsättningen, som man efter 1904 från båda sidorna varit angelägen att i möjligaste mån sudda öfver. Författarens flitiga begagnande af vissa eljes mindre kända franska arbeten har satt honom i stånd att utförligare än vanligen sker belysa den franska politiken. Af intresse är äfven den visserligen kortfattade teckningen af den förolyckade omläggning af den egyptiska politiken, som, säkerligen med orätt, brukar knytas till sir Eldon Gorsts person; rätta förhållandet är, att han därvid i stället följt anvisningar från London. Äfven kapitlet om Sudan innehåller åtskilligt beaktansvärdt; särskildt må framhållas karaktäristiken af mahdismen.

I trots af sin delvis tendentiösa läggning är Hasenclevers nya arbete beaktansvärdt särskildt genom de uppslag den ger till en kritisk behandling af en del problem ur Egyptens moderna historia. En kritisk siktning af materialet är så mycket önskvärdare, som den engelska versionen af kampen om Egypten framlagts i tvänne redan genom sina litterära förtjänster så bestickande verk som **Cromers** och **Milners** och därför i utomordentlig grad påverkat den allmänna uppfattningen.

— Under titeln *Forspillet til Verdenskrigen. Stormagtspolitik 1871—1914* har den danske historikern **Johs. Lindbæk** utgifvit en öfversikt öfver hufvuddragen af den utrikespolitiska utvecklingen efter Frankfurtfreden (Köpenhamn, H. Aschehoug & C:o 1917; 237 sid.; pr. 5,50 kr.). Arbetet inledes med några kortfattade anmärkningar om den europeiska konserten och dess sammanstörtande och afslutas med en knapphändig skiss af världskrigets utbrott. Själfva hufvudframställningen är fördelad på tolf kapitel. Det första behandlar frågan om Elsass-Lothringen och det

allmänna förhållandet mellan Frankrike och Tyskland. Därefter tecknas i tvenne kapitel den orientaliska frågans allmänna drag och i samband därmed förhållandet mellan Österrike och Ryssland samt 1870-talets Balkankris t. o. m. kongressen i Berlin. Följer så en redogörelse för de båda stormaktsallianserna. Sjätte och sjunde kapitlen behandla imperialismen och kolonialpolitiken, hvarvid särskild uppmärksamhet ägnas åt Chamberlains insats i utvecklingen. Efter en teckning af den tysk-engelska missämjans orsaker och uppkomst behandlas i nionde kapitlet den fransk-engelska ententen och den första Marockokrisen. Det tionde kapitlet är ägnadt åt trippelententen och den turkiska revolutionen. De båda sista kapitlen slutligen inrymma teckningen af Agadiraffären, västmakternas förhållanden intill 1914, Tripolis- och Balkankrigen samt östmakternas mellanhafvanden fram till 1914.

Framställningen är grundad på en god kännedom om det till buds stående materialet och den hithörande litteraturen. Den är lugnt saklig och väl afvägd, om ock dess bedömande af den tyska politiken i det hela är skarpt kritiskt och icke alldeles fritt från återverkan af den tyska framfarten i Nordschleswig. Mot de faktiska uppgifterna synas i allmänhet få invändningar vara att göra, om man ock i vissa fall kan ställa sig tviflande mot förf:s framställning och uppfattning. Det kan sålunda omtvistas, huruvida Bismarck, såsom förf. synes antyda (s. 22), verkligen delat militärkretsarnas önskningar om ett anfall mot Frankrike 1875; förf. hade i denna punkt bort mer än som skett tillgodogöra sig Hanotaux's framställning i hans »Histoire de la France contemporaine». Det är nog heller inte så alldeles säkert, att Delbrück har rätt i sin af förf. (s. 59) godtagna hypotes — ty mer är det ej —, att Bismarcks afgång orsakats af hans planer på att upphäfva den allmänna rösträtten i Tyskland (jfr denna tidskrift 1907, s. 64, 65). Framställningen af stormaktsförbundens innehåll skulle ha kunnat göras mindre hypotetisk och ofullständig, om förf. tillräckligt beaktat dels Albins framställning i hans arbete »L'Allemagne et la France en Europe (1885—1894)», dels hvad som framkommit om trippelalliansen i en värdefull artikel af Friedjung i första häftet (1913) af tidskriften »Der Greif» (jfr Svensk Tidskrift 1914, s. 151 ff.), dels i den af österrikiska regeringen publicerade röd-boken om brytningen med Italien. Frågan om Bagdadbanan synes väl knapphändigt och icke alldeles korrekt behandlad (jämför om detta ämne Mohrs förträffliga lilla bok »Kampen om tyrkisk Asien», Kristiania 1917). I parentes må anmärkas, att citatet ur kejsar Wilhelms berömda Damaskus-tal 1898 (s. 112) heller ej är fullt korrekt: där uttalades ej, såsom förf. uppger, att världens 300 millioner mohammedaner ingen bättre vän hade än Tyskland, utan att sultanen och de 300 millioner mohammedaner, som i honom ärade sin kalif, skulle vara förvissade om att den tyske kejsaren städse skulle vara hans vän. Skillnaden är kanske ej stor, men den finnes där. I sin framställning af folkstämningen före kriget synes förf., stödd bl. a. på så misstänkta källor som

dokument af ej angifvet ursprung i den franska gula boken, ha öfverdrifvit de chauvinistisk-krigiska strömningarna i Tyskland, med underskattande af den antityska agitationens styrka i England och Frankrike, hvarom t. ex. de af den tyska regeringen publicerade belgiska diplomatrapporterna ofõrtydbart bära vittne. Icke heller kan uppgiften, att Aehrenthal underlåtit att på förhand underrätta Isvolski om den förestående annexionen af Bosnien-Herzegowina (s. 157) utan vidare godtagas; frågan har otvifvelaktigt, låt vara i beslöjade ord, varit på tal under förhandlingarna på Buchlau 1908 (jfr de uppenbarligen inspirerade framställningarna i Fortnightly Review för 1909, den ryska undertecknad »Vox et præterea nihil», den österrikiska »Vox alteræ partis», samt Friedjungs uppsats i sjuttonde bandet af »Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens»).

Dr Lindbæks arbete är försedt med en ganska rikhaltig litteraturförteckning, där man dock saknar så viktiga arbeten som Albins ofvan citerade verk, Wertheimers Andrássy-biografi och bland böckerna om krigsutbrottet Headlams och Bergsträssers i denna tidskrift (årg. 1915, sid. 279 ff.) uppmärksammade arbeten.

De här gjorda anmärkningarna och eventuellt andra, som kunna framställas, förringa emellertid på intet vis bokens värde som en klar och tillförlitlig öfversikt öfver det sista halfseklets diplomatiska historia.

— Bland från engelskt håll härrörande framställningar om krigets närmaste förhistoria har i ett föregående häfte (årg. 1915, sid. 279 ff.) särskildt framhållits Headlams arbete *The History of Twelve Days*. I början af innevarande år har samma förf. utsändt ett supplerande tillägg *The German Chancellor and the Outbreak of War* (London, Fischer Unwin, 1917; 127 sid.; pr. 2 s. 6 d.), utgörande en analys af det sedan det stora arbetets utgifvande nytillkomna materialet.

Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25.

Den preussiska diversionsplanen och den nordtyska fronten.

AF

NILS AHNLUND.

Det Sverige, som framgått ur 1590-talets dynastiska omhvälfningar, hade sin plats gifven i tidens politiska läger. När det gällde att vinna erkännande inom det europeiska statssystemet, var riket af nödvändigheten hänvisadt till att söka anknytning hos vissa maktgrupper för att hos dem förvärfva stöd mot andra, med hvilka hvarje försoning syntes för långa tider utesluten. Så skärpta som de religiöst-politiska motsatserna i allmänhet voro, var denna orientering endast naturlig och följdriktig för ett rike, som i så hög grad ägde en enhetlig bekännelse och dessutom mer än många karaktären af nationalstat. Men för Karl IX:s Sverige kom härtill ett moment af utomordentlig betydelse: Vasaättens splittring i en svensk och en polsk gren. För Sigismund och den politik, som räknade en bundsförvant i honom, voro Gustaf II Adolf och hans fader i grunden endast *usurpatores regni*, mot hvilka alla revanschförsök kunde anses tillbörliga. Det är betecknande, att Gustaf Adolf vid tillfälle jämförde den svenska folkresningen mot Sigismund med det böhmiska upproret: de ändamål, som ledt hans fader till kampen, hade varit desamma, som förmått de böhmiska patrioterna att resa sig mot Ferdinand; samma fiender hade också de två landen att frukta.[1] Det katolska Europa fortfor äfven att be-

---

[1] Rutgers' instruktion till Böhmen, Stockholm den 30 nov. 1619. Hammarstrand, Historisk framställning, s. 176. Jfr Rusdorfs berättelse om sitt samtal med Gustaf Adolf under dennes tyska resa 1620, ibid. s. 197, och konung Jakobs yttrande till en böhmisk gesant samma år. Droysen, Gustaf Adolf, I, s. 127.

trakta Sveriges politik som bestämd af traditionerna från Karls dagar. »Schweden hat der Calvinische Geist», heter det i en polemisk skrift från 1620-talets förra hälft.[1]

För Sverige var alltså bundsförvantskapet med de antihabsburgska eller antikatolska makterna en oundgänglig förutsättning. De tidigt inledda förbindelserna med den evangeliska unionen i Tyskland voro endast ett led i en pågående utveckling, ingalunda begynnelsen till någon ny. Det förbund, som 1614 ingicks med Hollands generalstater, innebar ej heller något annat än en naturlig anknytning till ett folk, hvars strid med Spanien faller på samma historiska linje som Sveriges med Polen och dess konung. Lika gifvet hade bundsförvantskapet med England och Frankrike kunnat vara, och det var ej Sveriges sak, att förutsättningarna för samverkan nu felades. När konung Jakob omsider tvangs till en beslutsammare politik och Richelieu återupptog Henrik IV:s program, skulle detta uppenbart träda i dagen.

Men det vore oriktigt att förneka, att vid sidan af och delvis jämsides med motsättningen till Polen en annan verksam politisk faktor bestämt Sveriges ställning till den europeiska krisen, vid skilda tillfällen mer eller mindre starkt förnimbar.

Kriget med Danmark var ett arf, som Gustaf Adolf mottog från sin fader. Rivaliteten med den makt, som vid hans trontillträde var Nordens främsta, fortlefde under hela hans regering och hotade mer än en gång att leda till förnyadt vapenskifte; vid krigsutbrottet 1643 ställde också den svenska polemiken Danmark till svars för dess politik under Gustaf Adolfs tid. Denna motsats kunde understundom mildras, dels af känslan af protestantisk solidaritet, dels af medvetandet om att de två rikena gentemot nya medtäflare vid Östersjön i viss mån hade gemensamma intressen att bevaka. Men den blef ej mindre därför, att Kristian IV:s ståndpunkt till världsdelens händelser ursprungligen föga ägde af den radikala skärpning, som insatsen af det egna landets politiska välfärd från början gaf åt Gustaf Adolfs. Däraf den ofta yppade misstanken på svenskt håll, att Dan-

[1] Furstliche Anhaltsche Geheyme Cantzley. Londorp, Acta publica, II, s. 90.

mark stode i hemligt samförstånd med Polen, att kung Kristian bedref dubbelspel med Spanien — farhågor som åtminstone motsvarades af vissa teoretiska uppslag i dansk politik[1] och som först försvunno, när Danmark aktivt ingrep i kriget i Tyskland. Några af de betydelsefullaste förhandlingar, som åsyftade Sveriges deltagande i detta krig, ägde också rum i den svensk-danska rivalitetens tecken och torde ha strandat på denna; efter några år af samförstånd återväckes den efter Lybeckfreden till oförminskad styrka. I sig själf ägde den nordiska motsättningen en djupare innebörd än den, som blott betingas af granntvister och tullfejder. Det var ej blott vid diskussionerna på gränsmötena, som de två makterna mötte hvarandra; deras sträfvanden och intressen mötas och korsas oupphörligt i och utanför Norden. Att de ej minst gjorde det i norra Tyskland har största betydelse för uppfattningen af förhistorien till Sveriges tyska fälttåg. Den nordiska krisen under 1620-talets förra hälft har säkerligen i detta afseende en räckvidd, som väl gjorde den förtjänt af en ingående undersökning.[2] Sedd i samband med det samtidigt ånyo upplågande polska kriget och mot bakgrunden af protestantismens ojämna kamp i Tyskland är spänningen mellan de nordiska grannarna i mycket afgörande för Sveriges hållning under det stora krigets tidigare skede. Den svenska diplomatiens orientering i Nordtyskland kan här lika litet lämnas ur räkningen som Gustaf Adolfs alltjämt fullföljda sträfvanden att ställa sitt polska krig i kontakt med det tyska; planerna på en *diversion*, som skall bringa den tyska fejdens tyngdpunkt närmare Polen, utvecklas jämsides med förbundsunderhandlingarna med nordtyska furstar och städer. I dessa senare ligger fröet till tanken på militär *intervention* i Tyskland.

Att bortom dessa negociationer se den medvetna tanken pa ett Östersjöherravälde framskymta torde vara både öfverflödigt och obefogadt. Det svenska storväldet framväxer efter hand som ett resultat af omständigheterna, ingalunda efter

[1] Schäfer, Geschichte von Dänemark, V, s. 421—422.

[2] Den ende, som utförligare ingått på Sveriges förhållande till Danmark under ifrågavarande tid, är Schäfer i sin Geschichte von Dänemark, V — Hallenberg meddelar en rad värdefulla notiser: se särskildt (om konfliktens upplösning) V, s. 265—307.

någon på förhand tillrättalagd plan, knappt heller som en frukt af mer eller mindre programmatiskt omfattade önskemål. Sverige var hänvisadt till en politisk defensiv. Men för denna defensiv skydde dess statsmän ej att anlita offensiven som ett taktiskt medel. De voro fullt beredda att utnyttja alla möjligheter, som tillfällets gunst kunde skänka: »I alle saker, som riken och regemented angå, är occasio det förnembste», sade Axel Oxenstierna 1624 i rådet.[1] Dock. därmed är icke sagdt, att Gustaf Adolfs statskonst låter sig bestämmas och behärskas af ögonblickets impulser. Få af hans samtida ha såsom han i rådslag och vapen fullföljt praktiskt politiska mål. För det angelägnaste och mest närliggande af dessa mål, det protestantiska Sveriges trygghet, verkade han med en kraft, som icke väjde för hinder och som understundom kunde synas dem, som med eller mot sin vilja reste dylika hinder för honom, som närmande sig hänsynslöshet. Och var hans politik till sitt ursprung och sina förutsättningar en försvarspolitik, så var den från början hänvisad till att aldrig låta isolera sig utan fastmera att ständigt söka gripa in i händelsernas gång.

* * *

När Stolbowafreden lösgjort Sverige från de moskovitiska förvecklingarna och betryggat rikets gränslinje österut, stod Gustaf Adolf inför uppgiften att göra upp räkningen med Sigismund och med Danmark. Det ryska krigets erfarenheter tycktes icke lämna tvifvel om hvad grannarna förde i skölden.

Åren 1615—1618 beteckna den sigismundska revanschpropagandans kulmen. Å ena sidan den polske Vasakonungens återeröfringsplaner, hans ifriga sträfvan att vinna känning med den svenska opinionen, hans oupphörliga försök att påverka sina forna undersåtar för en sak, som för dåtiden ingalunda syntes så förlorad som för eftervärlden, å andra sidan Gustaf Adolfs beslutsamma motåtgärder. Det var den egentliga produktionsperioden för den våldsamma litterära kampanj mot Karl IX:s verk, hvars pennor fördes af expatrierade svenska adelsmän och andliga, men också

[1] Rådsprot. d. 10 dec. 1624. Sv. Riksrådets protokoll, I, s. 6.

tiden för Örebro stadga och domen öfver Messenius. I Sverige väntades angrepp af en från preussiska kusten utlöpande polsk flotta; man fruktade också att få se spanska eskadrar närma sig och kanske med Danmarks goda minne genom Öresund segla in i Östersjön. Och ju mer slutterminen för inbetalandet af Älfsborgs lösen närmade sig, desto närmare ryckte farhågorna för en ny strid, helst som Danmark vägrade sitt samtycke till terminens förlängning. Det var en förödmjukelsens tid, hvars minne länge dröjde.[1]

Emellertid kom det då icke till afgörande med Polen och ännu mindre med Danmark. Förnyade stillestånd uppsköto ännu några år kriget med Sigismund, och uppgörelsen med Danmark skedde i godo, med uppbjudandet af rikets yttersta krafter. Mötet i Halmstad 1619 mellan Gustaf Adolf och Kristian föreföll rent af som ett yttre vittnesbörd om vunnet samförstånd i Norden.

Stilleståndet med Polen varade från hösten 1618 till samma tid 1620.[2] Under denna tid falla också Gustaf Adolfs första försök att ställa det polska fälttåg, som måste bli svaret på hans frändes hot mot den stadgade ordningen i Sverige, i ett omedelbart sammanhang med den i Tyskland utbrutna krisen. Alltifrån början, redan vid förhandlingarna om hjälp åt Fredrik V:s vanskliga sak, kan man klart urskilja denna sträfvan, som i de följande årens svenska politik skulle bli ett så betydelsefullt moment.

Var ett sådant sammanhang ej heller helt främmande för böhmarnas nye konung, så yppades dock i bedömandet af de praktiska konsekvenserna däraf en skiljaktighet mellan honom och Gustaf Adolf. Den böhmiska politikens män gjorde gällande, att uppträdandet af polska stridskrafter till kejsar Ferdinands hjälp ledde det polska anfallet bort från Sverige; de menade sig därför med blott så mycket bättre skäl kunna påkalla Sveriges direkta understöd.[3] Gustaf Adolf åter var benägen att under vissa villkor realisera den begärda undsättningen genom ett angrepp på Livland, som skulle tvinga de polska trupperna att draga sig tillbaka från den böhmiska koalitionens gränser.[4] Detta program, visserligen

[1] Hallenberg, IV, s. 811.
[2] Sverges Traktater, V: 1, s. 308—311.
[3] Hammarstrand, s. 165; jfr. s. 159.
[4] Hammarstrand, s. 179, 182, 188—189.

ännu aldrig mer än antydt, förebådar klart den stora diversionsplan, som han sedan så länge sträfvade att förverkliga, och utgör i själfva verket den tidigaste formen af denna. Man saknar däri ej heller Ryssland, Siebenbürgen och Turkiet[1] som koopererande element i Polens och Habsburgs rygg. Olikheten med det projekt, som konungen framlade några år därefter, är egentligen den, att den svenska diversionen här förlägges till Polens nordligaste Östersjöbesittningar och icke till Preussen med de möjligheter till inmarsch i konung Sigismunds hufvudländer och anryckning mot habsburgskt område, som den senare angreppsfronten öppnade. Det förefaller emellertid, som om Gustaf Adolf redan nu varit beredd att detachera en del af sina krafter till Preussen, om så kräfdes. Vid hans giftermål med Maria Eleonora af Brandenburg, som samma år försiggick, fäste tvifvelsutan de svenska statsmännen politiska förhoppningar, som aldrig tillnärmelsevis infriades. Ett förbund med kurfursten till hertigdömet Preussens försvar mot den polske länsherren, i kraft af hvilket Sverige med trupper eller penningsubsidier skulle understödja Brandenburg, tillstyrktes i juli 1620 af riksrådet.[2] Hade Georg Vilhelm valt en klar anslutning till Sverige, skulle otvifvelaktigt det polska eller

[1] Hammarstrand, s. 184 not, 190, 191, 192. Hallenberg, IV, s. 787. — Vid Johan Kasimirs underhandlingar i Stockholm nämndes visserligen intet direkt om Turkiet, och Gustaf Adolf var sedermera angelägen att framhålla, att mellan honom och Porten intet aftal existerade, hvilket tydligen ej heller var fallet. Men i det mot Polen riktade svensk-ryska förbund, som han i aug. 1619 genom Axel Mårtenson till Rantakoski föreslagit tsaren — och till dessa förhandlingar var det tydligen, som han under öfverläggningen med pfalzgrefven hänvisade (Hammarstrand, s. 191) —, hade han med uttrycklig hänvisning till de böhmiska förhållandena föreslagit, att äfven turken och tatarerna skulle ingå som medlemmar. Hallenberg, IV, s. 787. — Också förbindelserna mellan Gustaf Adolf och Bethlen Gabor äro af äldre datum än Wibling antager: se Bethlens bref till konungen, dateradt lägret vid Stenitz d. 7 sept. 1621, i »Registratur aller Schreiben» i RA och aftryckt hos Hallenberg, V, s. 79 not och 80 not. Tidigare synas förbindelserna ha förmedlats genom konung Fredrik af Böhmen: se Hammarstrand, s. 248. — I februari 1622 meddelade Mansfeld Gustaf Adolf, att Bethlen Gabor önskade träda i förbund med honom. Hurter, Kaiser Ferdinand II, XI, s 391 not. Wibling, som citerar denna uppgift, hänför den felaktigt till 1623: Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648, s. 7.

[2] Rådslag d. 27 juli 1620. Medd. fr. Riksark., IX, s. 271—272. — Hammarstrand, s. 204—205. — Konungen hade framkastat den möjligheten, att kurfursten skulle begära stöd af Sverige mot Polen, och önskat rådets votum, »huru vidt H. K. M:tt sigh och Cronan uthan fhara och förfång förobligere skulle, serdeles der något förbundh och alliance blefve föreslagen». Gustaf Adolfs proposition till änkedrottningen och rådet d. 11 juni 1620. Skoklosterarkivet (II). Miscellanea 1, orig.

det hertigliga Preussen snart nog blifvit krigsskådeplats. Han gjorde det icke; han kunde i stället till en tid diplomatiskt draga fördel af de svenska vapnens framgång.[1] Men i den brandenburgska politikens val låg upphofvet till langvariga och svåra slitningar.

Gustaf Adolfs beslut att föra kriget öfver till Livland kunde icke göras beroende af den samverkan i krigsföretag, som han uppställde som villkor för en öfverenskommelse med böhmarna. När han sommaren 1621 öppnade anfallet på Livland, hade också situationen i Europa begynt förändras på ett sätt, som efter hand bröt växelverkan mellan krigen i Polen och i Tyskland. Konung Fredriks nederlag, Bethlen Gabors fredsslut, unionens räddhågade neutralitetspolitik och Sachsens anslutning till kejsaren, allt tycktes så småningom fullborda katastrofen inom det evangeliska lägret. Det blir under sådana förhållanden naturligt, att diversionsprogrammet förlorade sin innebörd, om också Gustaf Adolf alltjämt uppfattade sin strid som ett led i den stora kampen. Och vissa antydningar peka därhän, att han möjligen redan före den livländska expeditionen 1621 hvälfde planer på ett djupare ingrepp i Polen, som skulle föra honom närmare trosfrändernas kamp.[2]

* * *

Samtidigt utvecklade sig mellan Sverige och Nordtyskland förbindelser, som skulle bli betydelsefullare, i samma mån som den stora krisen grep omkring sig och oron spred sig mot väster och norr.

Det var icke annat än naturligt, att svensk och dansk statskonst skulle mäta sig med hvarandra här vid nord- och östersjökusten, dit konungahusens frändeförbindelser och gammal politisk och ekonomisk samfärdsel hänvisade båda. Kristian IV:s dynastiska sträfvanden att underlägga sig

[1] Koser, Geschichte der brandenb.-preuss. Politik, I, s. 390.

[2] Så torde man nämligen kunna fatta föreskriften i § 10 af Rutgers' instruktion till Segebergsmötet, dat. d. 28 febr. 1621: R. skulle meddela, att han af konungen hört, »nihil Suam M:tem magis habere in votis, *quam ut liceret per Polonum hoc tempore succurrere laborantibus Evangelicis*». Schybergson, Sverige och Holland 1621—1630, s. 7. — I instruktion af juni s. å. äro åter uttrycken allmännare hållna: här göres också (§ 23) en hänvisning till det snart därpå öppnade livländska fälttåget (»bellum Polonicum, quod gerimus»). Ibid, s. 13.

de nordtyska stiften och hans aggressiva framfart mot vissa hansestäder uppkallade i hans nordiska granne en motståndare, som icke underlät att stödja de vacklande riksständerna och under hand förbereda deras allians med Sverige. På visst sätt hade 1614 års förbund med Holland också från hansestädernas sida inneburit en anslutning till Sverige[1], och på svenskt håll skulle efter några år försök göras att knyta en fastare förbindelse. Den furste, som främst hotades af de danska planerna, ärkebiskop Johan Fredrik af Bremen, Gustaf Adolfs morbror, synes tidigast ha vunnits för sin svenske frändes program: ett förbund, som till Sverige skulle knyta de furstar och städer, hvilkas intressen kringskuros af den öfvermäktige grannen. Åtminstone sökte han i början af 1619 förmå hertig Adolf Fredrik af Mecklenburg att ingå i en stor sammanslutning, hvari äfven Sverige skulle vara medlem.[2] Ännu ett år därefter hade emellertid planen föga avancerat. När Gustaf Adolf nu uppmanade biskopen att förbinda sig med hertigarna af Holstein och Mecklenburg, grefvarna af Ostfriesland och Delmenhorst, städerna Lybeck, Hamburg och Bremen, ständerna i sitt eget stift och Holland och själf förklarade sig beredd att sluta sig till detta förbund, så var det uppenbarligen icke första gången, som en sådan eller liknande hemställan gjordes.[3] Att motarbeta Kristians planer på stiftet Bremen utgjorde också ett af syftena för Falcks sändning till generalstaterna våren 1620; försöken att förvärfva Hollands medverkan för denna tanke förföllo emellertid i och med dess förbund med Danmark följande år.[4]

Som nyss nämndes önskade man i Sverige en omdaning af det svenskt-hanseatiska samförståndet till ett verkligt

[1] Så åberopades hansestädernas förbund med Holland och Sverige, då Lybeck 1616 afböjde polska propositioner om utrustandet af skepp att användas mot den senare makten. Hammarstrand, s. 45, n. 2. Om den polska hänvändelsen, i augusti 1616, se Pauli, Aus dem Tagebuche des Lübeckischen Bürgermeisters Henrich Brokes, Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, B. 2, s. 434.

[2] Adolf Fredriks dagboksanteckningar för den 19 mars 1619. Mecklenburgische Jahrbücher, 12, s. 69. — Ännu tidigare hade svenska försök gjorts att förmå hertigen att tillsammans med Holland och hansestäderna lämna Sverige bistånd. Anteckning för den 17 jan. 1618, ibid., s. 67.

[3] Hallenberg, IV, s. 833.

[4] Schybergson, Sverige och Holland, s. XVIII—XIX. — Falck sändes äfven direkt till Bremen; handlingar finnas i RA (Germanica) från denna ambassad.

förbund. På de uppslag i denna riktning, som från den svenska diplomatiens sida tidigare gjorts, är här ej tillfälle att utförligt ingå. De stå i hvarje fall i närmaste samband med Gustaf Adolfs ofvan antydda nordtyska miansplaner. I slutet af 1619 sände konungen Filip Scheding till Lybeck för att gifva till känna, att han ville träda i förtroligare förbindelse med staden. Den svenske legatens proposition blef de första månaderna af följande år föremål för öfverläggningar inom rådet i den ledande hansestaden, där stridiga meningar gjorde sig gällande i frågan. Man enades dock om att först delgifva Hamburg det svenska yrkandet, då Lybeck ej kunde besluta fullt på egen hand i politiska afgöranden af denna räckvidd, att vidare framlägga det för de öfriga städerna på förestående hansedag och att underrätta Holland. I Hamburg synes ett oförtydbart intresse för saken gifvit sig tillkänna, visserligen närmast dikteradt af ekonomiska önskemål och förhoppningar, som icke i alla afseenden voro identiska med dem, som hystes i Lybeck. På hansedagen i fråga — den hölls i Lybeck den 28 juni—14 juli — kom också rivaliteten mellan de två städerna vid sakens dryftning till fullt utbrott, med resultat, att Hamburg drog sig ur förhandlingarna om den svenska alliansen. Bland de sändebud, som enligt hansekonventets beslut skulle afgå till Sverige, fanns ej heller någon särskild representant för Hamburg.[1]

I augusti 1620 infunno sig i Stockholm dessa ombud för hansestäderna — officiellt för att lyckönska konungen till hans förbindelse med brandenburgska huset och för att öfverlägga om vissa privilegiefrågor. De representerade särskildt Lybeck, Rostock och Stralsund, men uppträdde äfven i hela hansans namn. Inför konungen och några medlemmar af rådet bragte de i förtrolighet på tal förslaget om en närmare förbindelse mellan Sverige och hansestäderna och begärde att erhålla kunskap om de villkor, som konungen ville lägga till grund för sammanslutningen. Det utkast till allians, som de hanseatiska herrarna nu mottogo att öfverbringa till sina principaler, har sitt stora intresse, då det kastar ljus

[1] Källan till denna framställning är Brokes' ofvan citerade, af Pauli publicerade dagbok, s. 437—440. På de handlingar från Schedings ambassad, som finnas i RA, har jag ej ansett nödvändigt ingå.

öfver Gustaf Adolfs afsikter med sina nordtyska förbindelser.

Förslaget innebar dels en trängre allians mellan Sverige och hansestäderna, dels en större, i hvilken äfven de angränsande furstarna borde ingå. Mellan Sverige och hansestäderna skulle slutas ett handelsförbund (foedus commercium), i kraft af hvilket Sverige skulle beskydda städernas privilegier och friheter i Östersjön och Nordsjön mot intrång.[1] Hansan åter finge ej inom sitt område tåla krigsrustningar af någon art, som kunde komma Sveriges fiender till godo — en bestämmelse, som tydligen riktade sin udd mot polska värfningsförsök och flottplaner.[2] Sverige i sin tur ägde rätt att i städerna värfva krigsfolk och verkställa uppköp till arméns och flottans behof. Till inbördes försvar skulle båda parterna bidraga med penningar, trupper eller örlogsskepp: Sverige med tjugufyra skepp eller 8,000 man, städerna med hälften; dock kunde dessa tillskott minskas, om så ansåges skäligt.

Den större alliansen skulle däremot omfatta konungen af Sverige, ärkebiskopen af Bremen, hertigarna af Mecklenburg och Holstein samt hansestäderna. De förbundna vore skyldiga att komma konungen till undsättning i händelse af anfall mot det egentliga Sverige, men icke Finland, Estland och Ingermanland. Om åter de allierade utsattes för fientligt angrepp inom sina områden, skulle Sverige inskrida till deras bistånd. Af årliga tillskott efter öfverenskommelse borde bildas och i Lybeck deponeras en förbundskassa att vid behof tagas i bruk efter den evangeliska unionens mönster. Svenske konungen skulle antingen öfvertaga direktoriet inom förbundet eller sluta sig till detsamma som bundsförvant. Dess medlemmar förpliktades att icke ingå någon förbindelse, som stode i strid med denna öfverenskommelse, och förbundet skulle vara i tio år. Om tvistigheter uppkomme mellan hansestäderna och grannfurstarna, ägde de allierade att tillse, att dessa icke gåfve anledning till öppen

[1] »Ita tamen» — heter det dock — »ut privilegiorum nomine non veniant ea privilegia, quæ in R:æ M:tis regno ante hoc tempus sunt abrogata.»

[2] Om polska försök att 1616 vinna Lybeck för en flottaktion mot Sverige jfr ofvan s. 252, n. 1.

fejd; i stället skulle konungen af Sverige intervenera för att om möjligt i godo slita stridsfrågorna.[1]

Hvad Gustaf Adolf ville åvägabringa var följaktligen intet annat än en defensivallians — en svensk-nordtysk union skulle man kunna kalla den i anslutning till de evangeliska furstarnas, som i förbundsinstrumentet ju direkt åberopas — men en defensivallians, hvars antidanska och antipolska innebörd ej kunde missförstås. Sverige hade främst att frukta anslag från Sigismunds sida, och dess nu ifrågasatta tyska allierade hade alla mer eller mindre intresse af att ej stå värnlösa mot grannen i norr, Danmark. Men planen omintetgjordes genom dessas bristande samverkan. Gustaf Adolf själf fann det egendomligt, att de hanseatiska sändebuden voro synnerligen ofullständigt instruerade;[2] deras proposition synes ha framsprungit ur de önskemål, som voro gängse inom en begränsad krets svenskvänner i köpstäderna, och de läto sig också angeläget vara att framhålla, att endast några få edsvurna voro invigda i hemligheten.[3] Detta gör det förklarligt, att från hansestädernas sida konungens uppslag uppenbarligen ej föranledde någon atgärd. När den för förbundsplanen nitälskande Johan Fredrik i slutet af september begärde besked af Adolf Fredrik af Mecklenburg, så svarade denne till ärkebiskopens djupa missnöje undvikande och anförde som skäl, att städerna ännu ej gifvit tillkänna, om Gustaf Adolf förklarat sig beredd att sluta allians med dem.[4] Att så verkligen var händelsen, kunde dock i längden ej förbli okändt för hertigen; vid samma tid måste han från den svenske konungen ha mottagit samma villkor, som delgifvits städernas utskickade, och hans yrkande, att hertigen »in diesen perturbirten Stat des römschen Reichs» måtte i tid sörja för sin trygghet.[5] Härmed synas öfverläggningarna för en längre

[1] Johan Skytte till Axel Oxenstierna, Stockholm den 27 aug. 1620, med bilaga »Conditiones duplici foederis propositæ legatis». E. 369, Ups. Bibl.

[2] Gustaf Adolf till Adolf Fredrik den 8 sept. 1620. Styffe, Gustaf II Adolfs Skrifter, s. 400—401. Originalet nu i Kungl. Bibl.

[3] Skyttes citerade bref.

[4] Adolf Fredriks dagboksanteckning d. 24 sept. 1620. Meckl. Jahrb., 12, s. 74.

[5] Då konungen öfversände förbundsvillkoren med sitt bref d. 8 sept. och hertigens sammanträffande med den bremiska ärkebiskopen ägde rum d. 24 i samma månad, är det ej uteslutet, att han redan vid detta tillfälle erhållit dessa. Möjligen öfverbragtes de af Gustaf Horn, som den 25 infann

tid ha afstannat,[1] om också den svenska diplomatien ej försummade tillfället att under hand arbeta för planen och på samma gång motverka Danmarks allt framgångsrikare politik i nedersachsiska kretsen.[2] Det var ett direkt nederlag för Sverige, att Holland 1621 slöt förbund med Danmark, och ett indirekt, då under årets sista dagar Kristians son antogs till koadjutor i Bremen. Men dessa tilldragelser kunde endast vidmakthålla förbindelsen mellan Gustaf Adolf och de nordtyska ständerna. Det var nu Adolf Fredrik, som återupptog initiativet, såtillvida som han sommaren 1621 föreslog en »korrespondens» med karaktären af förbund mellan Sverige, Mecklenburg och staden Lybeck[3] — ett som det vill förefalla rätt löst skisseradt uppslag, som emellertid blef utgångspunkten för nya märkliga yrkanden från konungens sida.

Att åren 1621 och 1622 otvifvelaktigt beteckna en tillbakagång i de planer, som 1620 framträdt inom svensk politik, bör naturligtvis ses i samband med det evangeliska Tysklands svaghet och rådvillhet. Upprepade hemställningar om diplomatisk intercession till riksfredens återställande[4] eller oroliga furstars bön om råd i sina förvirrade angelägenheter[5] trädde i stället för de afbrutna svensk-böhmiska förhandlingarna. Det polska krigets omsorger fjärmade dessa år Gustaf Adolf från deltagandet i Nordtysklands angelägenheter, och själf var han medveten om att han under sådana omständigheter gjorde bäst i att spara sin auktoritet

sig i Wismar (Meckl. Jahrb., 12, s. 74). — Om de lifliga underhandlingarna under närmast föregående tid vittna hans anteckningar för den 4 och 30 aug. samt den 5 sept. (ibid., s. 73). När Gustaf Adolf i juli 1622 påminde Adolf Fredrik om att han själf vid sitt besök hos hertigen och kort därpå genom rikskansleren förklarat sig för förbundet, så hänvisar han tydligen till dessa förhandlingar. Styffe, s. 406.

[1] »Es ist schon fast ein Jahr, das wihr stil geswigen, itz bin ich der ehrste der schreibe.» Gustaf Adolf till Adolf Fredrik d. 5 juli 1621. Styffe, 401 ff.

[2] Jfr §§ 4, 7, 8 (särskildt) och 9 i instruktionen för Rutgers d. 28 febr. 1621 och § 8 i instr. för R. juni s. å. Schybergson, Sverige och Holland, s. 5—6, 9—10, XX—XXI.

[3] »Eine mutuelle correspondentz die da vim foederis haben möchte». Gustaf Adolf till Adolf Fredrik juli 1622. Styffe, s. 406.

[4] Fredrik af Holstein till G. A. d. 30 mars 1621; de evangeliska furstarnas skrifvelse från Heilbronn d. 17 febr. n. st. s. å. Hallenberg, IV, s. 81—82.

[5] Kon. Fredrik till G. A. jan., mars och maj 1621. Hallenberg, IV, s. 76—77. Ludvig Filip af Pfalz-Simmern till G. A. 17/27 april s. å. Ibid. 77—78. Om Enno af Ostfriesland se ibid. s. 93.

till gunstigare tillfällen.[1] Men det var blott en tillfällig afmattning: år 1623 återupptagas, och nu med större skärpa och målmedvetenhet, på både den polska och den nordtyska fronten projekten från 1620. Bakgrunden är i förra fallet den förnyade fara för polsk offensivpolitik, som man tyckte sig skönja i Sigismunds åtgärder, i det senare den tilltagande spänningen med Danmark, men i båda fallen, och ingalunda alltför svag, den omkringsiggripande tyska konflikten.

* * *

Efter det framgångsrika fälttåget 1621 och det mindre lysande året därpå hade följt en ny stilleståndsperiod. Militärbefälhafvarnas i augusti 1622 ingångna vapenhvila[2] bekräftades och förlängdes i november genom ett fördrag, som inställde fientligheterna till den 1 juni 1624.[3] I Sverige var man dock öfvertygad om, att Sigismund nätt och jämnt så länge skulle iakttaga fördraget, som det gagnade hans syften. Våren 1623 begynte högligen oroande rykten att taga fast form. Det förspordes, att Sigismund vid riksdagen i Warschau utverkat nya rustningar, och att polska kungafamiljens resa till Preussen betydde igångsättandet af ett plötsligt anfall på Sverige.[4] De försvarsåtgärder, som regeringen ögonblickligen vidtog till kustlandskapens skydd, vittna till-

[1] Gustaf Adolf, som alltfort menade, att konung Kristians politik endast kunde stäfjas genom ett beslutsamt uppträdande af de små grannarna i söder, trodde numera ej mycket på möjligheterna att åvägabringa en sådan aktion. »Wan dan unsere vorwanten wollen solche gemeine gefahr steuern und etwas zu den sachen thun», skrifver han dock sommaren 1621 till Sofia af Mecklenburg. »so bitte ich, das man bey Zeite solches wölle anhero gelangen lassen, damit ich meine dinge auch darnach richten könte, meinen Vetteren einen dienst zu thun. Dan ich Zeit haben muss, mich auss diesen itzigen Polnischen krigh zu wickelen, und inmittels das der krigh wehret, *sol der von Dennemark meine authoritet* (als wolt ich mich dan zwischen schlagen) *wenich achten*, meinent, das ich genuck auss zufüren hette». Stockholm den 5 juli 1621. Orig. i storhert. arkivet i Schwerin, afskrift i C. G. Styffes samling, RA.

[2] Mitau d. 10 aug. 1622. Sverges Traktater, V: 1, s. 312—314 (den *polska* deklarationen). — Den af utg. af nämnda verk ej anträffade *svenska* deklarationen är tryckt i Krzysztofa Radziwilla Spravy wojenne i polityczne, (Paris 1859) och daterad samma dag som den polska »in castris ad Suetam».

[3] Sverges Traktater, V: 1, s. 314—316.

[4] Om dessa farhågor finnas talrika vittnesbörd. Dock skrifver Gabriel Gustafsson d. 3 maj till sin broder rikskanslern, att underrättelserna från Danzig nu ej längre tycktes tyda på anfallsplaner från Sigismunds sida men att i alla händelser den svenska expeditionen förbereddes. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 3, s. 350.

fyllest om, att man ansåg faran öfverhängande.[1] Det var ju ej heller första gången, som fruktan yppades för flottangrepp från polska Preussen. Vid anträdandet af den livländska expeditionen 1621 och tidigare hade också Gustaf Adolf afkräft Danzig, denna den polska Östersjökustens, ja kanske hela den baltiska Nordens mäktigaste köpstad, en klar och tydlig förpliktelse att ej tillstädja flottrustningar mot Sverige i sin hamn, men svaret hade, om också ej direkt afvisande, blifvit afböjande.[2] Han hade senare ej heller försummat att ständigt hålla sig i rapport med hvad som förebades i Danzig. Att Sigismund verkligen umgåtts med anfallstankar, är ej skäl att betvifla; ställde han också deras förverkligande på en närmare eller fjärmare framtid, så synes han just vid den tidpunkt, hvarom här är fråga, ha planerat förberedandet af en mot Sverige riktad stöt öfver hafvet.[3] När Gustaf Adolf nu beslöt sig för att genom en flottexpedition till Danzig afskräcka motståndaren från att där upprätta en bas till stöd för sina landstigningsföretag, så betydde detta faktiskt, att tyngdpunkten i det polska kriget började flyttas öfver från Livland till Preussen, som efter Rigas fall utgjorde Polens egentliga utfallsport till Östersjön. Af en man, som under sina år i svensk tjänst tydligen vunnit en förtrogen inblick i sin krigsherres planer och som sedan i det wallensteinska flottprogrammets historia skulle spela en framskjuten roll, brandenburgaren Hans Georg von Arnimb,[4] tillråddes han också

[1] Hallenberg, V. s. 48—52. — Med anledning af ryktena sammankallades oförtöfvadt riksrådet till öfverläggning. Gustaf Adolf till Abr. Brahe, Tälge den 24 maj 1623. Skoklosterarkivet (II), Miscellanea 6.

[2] Hallenberg, V. s. 46—47.

[3] Piasecki berättar, att kort före Sigismunds preussiska resa 1623 vid hans hof uppehållit sig den beryktade grefve Altheim, som förut utsetts af konungen till öfverbefälhafvare vid det fälttåg, hvarmed han ville återeröfra Sverige. Piasecki, Chronica gestorum, s. 437. — Om Altheim, särskildt omtalad i samband med den sigismundska revanschpolitiken åren 1617 och 1618, se Hammarstrand, s. 46—47. — Hjärne (Gustaf Adolf, s. 90) tager också för gifvet, att Sigismund i Danzig företog »vidlyftiga rustningar i afbidan på en spansk armada, som skulle hjälpa honom att företaga en landstigning i Sverige». — 1622 fruktade man också i Sverige ett öfverrumplingsförsök mot Älfsborg. Hallenberg, V, s. 40.

[4] I ett bref, dateradt Jönköping d. 30 jan. 1618, tackar konungen Arnimb för att denne redan öfversändt en plan öfver *Memel* och beder honom att söka skaffa en liknande öfver *Riga*. Heldmann, Fürsten- und Feldherrenbriefe, s. 4—5. Brefvet visar — utom Arnimbs förtrolighet med konungen — att Gustaf Adolf redan nu torde räknat med möjligheten af ett angrepp på Preussen lika väl som Livland — förklarligt nog, om man

att bemäktiga sig en preussisk hamn — Arnimb föreslog *Putzig* — för att kunna hålla Danzig under uppsikt och framtvinga en verklig fredsopinion i Sigismunds eget land; företaget fordrade emellertid, att kurfursten af Brandenburg i god tid underrättades därom, för att svenskarna ej måtte möta något hinder från det hertigliga Preussens hamnar, särskildt då Pillau.[1] Arnimbs uppslag realiserades väl icke nu, men det pekar framåt. Svenska flottans hotfulla kryssning i de polska farvattnen och de af denna demonstration understödda förhandlingarna med Sigismund och med Danzig medförde icke någon brytning af stilleståndet utan tryggade det fastmera. Klart är emellertid, att den korta preussiska expeditionen på det närmaste sammanhänger med den nya riktning, som konungen vid samma tid gaf sin återupptagna diversionsplan från tre år tidigare.

Belysande för denna äro de märkliga instruktioner, af juli, augusti och september 1623, hvarmed Gustaf Adolf efter hemkomsten från sin Danzigfärd affärdade Rutgers och Gustaf Horn till generalstaterna och prins Moritz.[2] De visa, hur tanken på ett fälttåg i Preussen steg för steg framväxer, anknytande sig till en storslagen plan om samverkan mellan alla Habsburgs fiender.

I Rutgers' första vidlyftiga instruktion intager förhållandet mellan Sverige och Danzig hufvudrummet. Det är den under senare år länge fullföljda men aldrig realiserade tanken att neutralisera den mäktiga staden och afslita de lydnadsband, som bundo den vid dess polske härskare, för hvilken här Hollands medverkan påkallas — och icke för sista gången. Med hänvisning till de faror, som hotade

erinrar sig, att vid tiden i fråga farhågorna för Sigismunds preussiska rustningar voro särskildt aktuella. Den 19 jan. 1620 förnyar konungen sin begäran om en plan öfver Riga, och i sitt svar på Arnimbs bref af d. 25 juni 1623 anhåller han att få »eure habende Planten und insonders aller Stette undt Vestungen bey der Ostsehe und deren Negde gelegen». Zober, Ungedruckte Briefe, s. 30—32.

[1] Arnimb till Gustaf Adolf, Boitzenburg d. 25 juni 1623. RA. Jfr Irmer, Hans Georg von Arnim, s. 36.

[2] Rutgers' »informatio» (af den 31 juli?) och »mandata», dat. Gripsholm den 7 augusti. Gustaf Horns »informatio», dat. Gripsholm den 30 sept. 1623. Schybergson, Sverige och Holland, s. 18—38, 39—49, 50—62. Instruktionen af den 7 augusti är äfven tryckt (på tyska) hos Söltl, Religionskrieg, III, s. 267 ff., och i Rikskansl. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 2, s. 583—586 som noter (med uteslutande af de punkter, som rörde Rutgers' uppdrag till prins Moritz). Horns instr. finnes ibid., s. 592—597.

Sverige från Danzig, skulle Rutgers inskärpa nödvändigheten af att stadens hamn blefve stängd för konung Sigismund. Möjligheten att med maktspråk bemäktiga sig hamnen stode visserligen öppen att försöka, men med hänsyn till borgerskapets evangeliska bekännelse afvisade Gustaf Adolf denna utväg och kräfde endast af staden en förpliktelse att icke på sin redd mottaga några fartyg, som vore ämnade att användas mot Sverige. Om en sådan förbindelse hade konungen förgäfves anhållit; han begärde nu att generalstaterna skulle söka öfvertala staden att afgifva den.

Perspektivet blir större i Rutgers' andra instruktion. Den gifver en teckning af det evangeliska partiets läge, hållen i samma pessimistiska uppfattning, som färgade Gustaf Adolfs bref till Adolf Fredrik af Mecklenburg från alldeles samma dagar. Tvifvelsutan är denna skildring af situationen strax före slaget vid Stadtlohn träffande: modlöshet, oklarhet eller falsk säkerhet öfverallt så när som i Holland; på detta land hvälfdes också hela krigets börda. En diversion, som hejdade fiendens segerlopp, vore möjlig men föga trolig i Italien och alldeles utesluten i Tyskland. Den enda skådeplats, dit ett diversionsförsök med utsikt till verklig framgång kunde förläggas, vore Polen och gränsen till Schlesien och Mähren. Genom ett angrepp på Polen skulle kejsar Ferdinand tvingas att försaka Sigismunds bistånd och draga sina trupper tillbaka från Tyskland till dennes skydd, därigenom skulle vidare protestanterna i Böhmen, Mähren, Schlesien och Österrike ånyo fatta mod och Holland och Tysklands evangeliska furstar vinna lättnad i sin strid. Till en dylik diversion förklarade sig nu Gustaf Adolf redobogen, då han ju redan förut till sitt eget försvar bekämpade Polen; han begärde därför understöd af Holland och andra vänner till företagets genomförande och proponerade till den ändan generalstaterna ett off- och defensivförbund. Han räknade dessutom på medverkan af alla, som stodo eller stått under vapen mot kejsaren: Kristian af Braunschweig, Mansfeld, Johan Georg af Jägerndorf, Thurn, Bethlen Gabor. På så sätt skulle katolikerna tvingas att åtminstone återgifva konung Fredrik hans länder och titlar och återinsätta andra furstar i deras fri- och rättigheter. Med den största försiktighet skulle

emellertid Rutgers tillkännagifva dessa konungens afsikter; först sedan han noga utforskat de holländska politikernas tänkesätt finge han föra sina uppdrag vidare.

Det faller i ögonen, att här intet utsäges om hvilken del af Polen, som borde blifva den kommande krigsskådeplatsen. Men det är icke oberättigadt att sluta, att anfallet redan nu var afsedt att riktas mot Preussen. Endast så kunde ju full samverken nås mellan en i Polen opererande svensk kår och de förbundnas framstötar mot de kejserliga arflanden. Att ett djupare ingrepp i Polen tillämnades, därpå tyder i sin mån äfven Gustaf Adolfs önskan att förmå ej blott den protestantiska utan också den ortodoxa kyrkans bekännare i Polen att resa sig och göra gemensam sak med svenskarna, en plan, för hvilken — därom skulle Rutgers framställa begäran — den holländske residenten i Konstantinopel borde söka vinna patriarkens auktoritet. Det var icke första gången, sådana grekiska sympatier framträdde i svensk politik; de hade redan föresväfvat Karl IX.[1]

Af Gustaf Horns ej fullt två månader yngre instruktion framgår också, att det nya fälttåg, som Gustaf Adolf efter utgången af det polska stilleståndet ville göra till Sveriges insats i en på flera håll öppnad enhetlig offensiv mot Habsburg och dess allierade, enligt hans mening borde börja med en landstigning i Preussen. Polens kust från Riga ända till Pommern låge öppen för anfall, skulle Horn framhålla. Lämpligaste platsen för en svensk landstigning vore Putzig i polska Preussen — vi finna alltså, att Gustaf Adolf nu upptog Arnimbs plan som sin egen[2] —: där funnes en förträfflig hamn, dit skepp kunde förläggas för att underhålla förbindelsen med hemlandet, där borde också magasin anordnas och trupper koncentreras. Och från Putzig öppnade sig sedan infallsvägen till Polen, vare sig man nu valde att efter Weichsel framtränga till Lillpolen eller, ännu hellre, mot Storpolen och Posen; i senare fallet kunde hären ända fram till Schlesien hålla sig i grannskapet af Pommern och Markbrandenburg, på hvilkas vänskap eller åtminstone neutralitet konungen räknade. Alla strategiska

[1] Jfr Allahanda 1757, II, s. 78.

[2] Härmed kan sammanställas, att Arnimb hösten 1623 uppehöll sig i Sverige. Irmer, a. a., s. 37.

förutsättningar talade för en sådan frammarsch, och hvad Danzig beträffade, borde Holland utverka dess neutralitet; hvarom icke, funnes dock medel att komma till rätta med staden. Instruktionen är rik på militära detaljer, och det förefaller, som hade valet af Gustaf Horn till sändebud motiverats just häraf.[1] Medan svenskarna framryckte i Polen, borde en annan offensiv igångsättas mot Schlesien och Bethlen Gabor, Jägerndorf och Thurn infalla i Österrikes och Baierns andra provinser. Den schlesiska anfallshären borde uppställas af Holland; sin väg mot de kejserliga arflanden kunde den taga genom Tyskland, men lämpligare vore, om den ställdes under svenske konungen öfverledning, tillsammans med hans egna trupper landsattes i Putzig och därifrån fördes till gränsen af Schlesien för att där inbryta. Hollands bidrag till planens realiserande kunde också tänkas såsom subsidiehjälp till uppsättande af tio regementen fotfolk och 3,000 ryttare. I så fall ville Gustaf Adolf öfvertaga hela värfvet.

Den stora planen stannade tills vidare vid själfva tanken. När hvarken Rutgers eller Horn lyckades vinna gehör hos den nederländska regeringen,[2] var det skäligen betydelselöst, om en slagen legoanförare som hertig Kristian erbjöd Sverige sina tjänster.[3] Lika litet kunde det komma med i räkningen, att de vanmäktiga pfalziska statsmännen alltjämt uppgjorde planer på en antihabsburgsk sammansvärjning, i hvilken också Sverige tilldelades en roll. När heidelbergska kanslipapper föllo i fiendens händer, visade

[1] Jfr Axel Oxenstierna till Rutgers, Gripsholm d. 9 okt. 1623. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 2, s. 591 ff.

[2] Schybergson, Sverige och Holland, s. XXXV och ff. Schybergson påpekar, att den enda uppgift om utgången af Horns ambassad vi äga är ett senare yttrande af Gustaf Adolf till holländaren Vosbergen; konungen antog, att prins Moritz ej haft tid att lugnt åhöra hans framställning. — I egendomlig motsats härtill står ett uttalande af konungen till Brandenburgs sändebud Winterfeldt 1626, att hans polsk-schlesiska diversionsplan endast på ett håll hälsats med bifall: af prins Moritz. Tillfället, då detta skett, nämner ej konungen, men tanken föres närmast till Horns beskickning. Kanske de två utsagorna ej behöfva utesluta hvarandras riktighet; den senare måste i hvarje fall närmast afse Moritz' *privata* åsikt. Winterfeldts relation. Hammarstrands afskrifter från Berlinarkivet. E 279 H. Ups. Bibl.

[3] Hallenberg, V, s. 95—96. — Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna d. 17 jan. 1624. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. II: 1. s. 224—225.

upptäckten af sådana hugskott endast, åt hvilket håll förhoppningarna gingo.[1]

* * *

Och lika litet som konungen lyckades allvarligt intressera holländarna för sin polska diversionsplan, lika litet vann han de nordtyska ständerna för sitt förbundsprogram. Aldrig har han så ifrigt vädjande påyrkat dess genomförande som i sina förtroliga bref till Adolf Fredrik sommaren 1623, vid samma tid som Kristian IV begynte öfvertaga ledningen inom nedersachsiska kretsen. Det är omisskänneligt, att dessa konungens sträfvanden ej blott ha en antidansk utan också — och nu först i egentligare mening — en antikatolsk karaktär. Det torde knappt vara berättigadt att framhäfva det ena af dessa motiv på det andras bekostnad.[2] Den tilltagande skärpningen af förhållandet till Danmark gör det förklarligt, att konungen mer än förr är angelägen om bundsförvanter; den katastrofartade utveckling, som den evangeliska saken synes honom gå till mötes i Tyskland, uppkallar honom till förnyade försök att förena Östersjökustens furstar och städer i motståndskraftigare sammanslutningar. De allierade, han söker, skola vända sin front både mot norr och mot söder, så är hans mening. Tvifvelsutan hade hvart och ett af dessa motiv redan i sig själft varit starkt nog att skapa samma sträfvan hos honom. Väl finnes mellan denna hans politik och de förslag, som Rutgers och Horn hade att framställa i Haag, åtminstone från början icke någon direkt påvisbar föreningslänk, men i båda fallen ligger samma uppfattning af den allmänna situationen till grund, förbunden med den svensk-nationella motsatsen till Polen och till Danmark. Och under det att planen på samverkan med Holland satte som sitt syfte allmän restitution i Tyskland, skönjes här det särskilda kraf på Östersjökustens och Nordtysklands trygghet, som slutligen skulle blifva afgörande för utvecklingen af Gustaf Adolfs tyska program.

[1] Hurter, Kaiser Ferdinand II, XI, s. 394 not.

[2] Mot Opel, som (II, s. 72 ff.) något ensidigt häfdar det senare motivet, understryker Schäfer (V, s. 424 ff.) starkt det förra, som det synes mig väl snäft underkännande det protestantiska draget i Gustaf Adolfs nordtyska politik.

Det mecklenburgska förslaget om en »korrespondens med samma kraft som ett verkligt förbund hade han funnit alltför oklart och sväfvande. Man hade icke underrättat honom om hvilka ledande män och maktmedel en sådan sammanslutning skulle få, skref han i början af 1623 till Adolf Fredrik. Därtill kräfdes en verklig förbundsförfattning; i annat fall stannade det hela vid en kraftlös fiktion.[1] Den 6 augusti, alltså dagen före utfärdandet af Rutgers' andra instruktion, utvecklade han i ett nytt bref till hertigen sina förslag.[2] Tillståndet i tyska riket vore i sanning begråtansvärdt; när nedersachsiska kretsen endast tycktes förbida den stund, då den skulle bli segrarens byte, kunde ingen annan utgång vara att vänta, än att evangeliska furstar och ständer skulle gå miste om både andlig och värdslig frihet och deras folk och länder fördärfvas. I deras rådslag funnes ingen endräkt, »sonder lauter discordiæ, dadurch grosse Dinge zerfallen»; det saknades en hufvudman, som kunde åvägabringa sammanhållning. Därtill fiskade grannarna i grumligt vatten: konung Kristian fullföljde sin politik att göra sig till herre öfver Elbe och Weser, och kejsaren lämnade honom fria händer i hopp om att skilja honom från sina fiender; hade han väl slagit dessa till marken, menade han sig säkert vara Danmark vuxen; Polen sökte slutligen att vinna fotfäste i Pommern. Från dessa två håll, från Danmark och Polen, hotades de nordtyska landen af fara. Det var Gustaf Adolfs råd, att hertigen i tid måtte sörja för sin säkerhet och förena sig med sina grannar, sin broder hertig Johan Albrecht, hertigen af Holstein, Rostock och Lybeck, om möjligt också grefven af Schauenburg och Hamburg; om Bremen uttalar han sig nu däremot ringaktande och lämnar biskopen ur räkningen.[3] Närmaste målet för sammanslutningen blefve den ostfriesiske grefvens restitution, och detta borde också utgöra förevändningen för furstarnas och städernas förening. Men, inskärper han med ett uttryck, som ofta återkommande är ytterst karakteristiskt för hans kynne, en sådan

[1] Västerås den 23 jan. 1623. Styffe, s. 407 ff.
[2] Styffe, s. 410 ff.
[3] Gustaf Adolf uppbörde icke att skänka Johan Fredrik sitt stöd: se Rasches prop. till Adolf Fredrik i dec. 1624. Meckl. Jahrb., 12, s. 82.

förbindelse får ej grunda sig på bläck och papper utan på verkliga maktresurser. Härpå följer ett detaljeradt förslag till de olika förbundsmedlemmarnas bidrag af krigsfolk och örlogsskepp, tillsammans 12,500 fotsoldater, 800 ryttare och femton fartyg. Gustaf Adolf skulle sedan icke tveka att landsätta en här och skicka sin flotta till Nordtysklands kuster; ville man så utse den svenske konungen till förbundets ledare, skulle förvisso ingen ångra det. Man kunde också tänka sig den möjligheten, att Pommern och Brandenburg skulle se sig hotade af Polen och därför förmå sig till samverkan.

I detta förbund önskade Gustaf Adolf utan minsta tviffel äga en motvikt mot Kristian IV:s kretspolitik. Att tränga Danmark tillbaka från Elbe- och Weserområdena antyder han också själf som alliansens egentliga mål.[1] Säkerligen ville han dessutom, som Schäfer framhåller, skaffa sig tyska bundsförvanter, för den händelse det skulle komma till krig med Danmark; en svensk här i Nordtyskland skulle ju med visshet förmå att afleda ett danskt angrepp från rikets egentliga gräns. Med den djupaste misstro uttalar sig Gustaf Adolf om sin grannes afsikter, ja, man befunne sig redan »beinahe an der Rand des Friedens». Men oafsedt denna eventualitet ville han uppenbarligen sammansluta Adolf Fredrik och hans grannar till inbördes försvar mot öfvergrepp också från annat håll och kasta dem i vägen för de kejserliga och katolska vapnen.[2] Den svenska här, som han nu utfäste sig att landsätta i Tyskland till sina förbundnas stöd och bistånd, kunde följaktligen komma till användning mot Kristian IV:s såväl som mot Tillys arméer. Blefve det mot Tilly, som kampen skulle komma att stå, önskade han säkerligen att på samma gång hålla ett vaksamt öga på Danmark för att vid behof ögonblickligen kunna ingripa. En tydlig parallell erbjuder hans sträfvan under förhandlingarna 1624 att före anträdandet af ett tyskt fälttåg isolera Danmark vid både Nord- och Östersjö-

[1] »Vnd spectiret also dieses, die correspondentz so gegen die Gewaltthetigkeit an der Elbe und Weser zu opponiren». Styffe, s. 415.

[2] Opel (Der niedersächs.-dänische Krieg, II, s. 70 not) anför också ur Münchenarkivet en notis, att man 1623 inom det katolska lägret varit beredd på ett ingripande af den svenske konungen i Tyskland; emellertid skulle slaget vid Stadtlohn kommit hindrande emellan.

kusten: vissa förslag, som dryftades hösten 1629, tillhöra samma tankelinje.

Kretsdagen i Braunschweig, som för en kort tid tycktes komma att samla de nedersachsiska furstarna till beslutsammare steg, blef till sina verkningar endast en kraftlös demonstration. Med den försvunno i det hela utsikterna för Gustaf Adolfs plan. Det kunde knappt tänkas, att Adolf Fredrik och hans vänner efter alla de motigheter, som försöket att stärka kretsförsvaret mött, skulle befinnas redobogna till ännu större ansträngningar, och för öfrigt deras uppslutning kring kung Kristian syntes under alla omständigheter nu vara mer gifven än förbundet med Sverige. Men helt och hållet uppgaf Gustaf Adolf ej tanken att vinna de nordtyska furstarna för ett gemensamt uppträdande. I slutet af november delgaf han Adolf Fredrik sin plan att angripa Polen i Preussen och tvinga Sigismund till ett afgörande.[1] För att leda kriget från Tyskland till Polen vore emellertid detta företag ej tillfyllestgörande; därtill kräfdes hjälp af nedersachsiska kretsen och af Holland. Konungen häfdade, att kretsfurstarna utan att kränka sin vasalltrohet mot kejsaren skulle kunna lämna Sverige bistånd mot Polen. På dem räknade han också, om det gällde att förhindra farliga anslag mot Sverige från Danmarks sida, och han önskade, att hansestäderna till hans tjänst måtte söka utverka Danzigs neutralitet under det stundande fälttåget. Emellertid var det icke hans mening, att Adolf Fredrik skulle framställa dessa förslag för hela kretsen, men de, som ville drifva en själfständig politik med sin egen välfärd och Danmarks hotande öfvervälde i ögonsikte, borde underrättas därom.

Knappt är det att antaga, att Gustaf Adolf någonsin allvarligt trott på möjligheten att undfå hjälp af den nedersachsiska kretsen för sitt krig med Polen. I hvarje fall var allt beroende af Hollands svar på hans propositioner. För de rustningar, som han 1623 och följande år med kraft bedref, menade han sig dock vid värfningar och skeppsbeställningar kunna räkna på tillmötesgående i Nordtyskland.[2] Hans andra yrkande — att hansestäderna skulle gå i för-

[1] Den 30 nov. 1623. Styffe, s. 419 ff.
[2] Hallenberg, V. s. 103, 112.

fattning om att underhandla med Danzig — hade större utsikter att vinna beaktande af vederbörande, och Adolf Fredrik synes ha gjort ansträngningar att förmå Lybeck därtill.[1] Gustaf Adolfs sträfvan att neutralisera Danzig hade uppenbarligen två syften, som för honom icke men desto mer för andra syntes skarpt åtskilda: dels att vinna trygghet för faran för anfall från staden, dels också att vid ett fälttåg i Preussen ej stöta på dess motstånd. Adolf Fredrik, som afstyrkte det polska krigets återupptagande, var tydligtvis lika benägen för det förra som motvillig mot det senare. Man fruktade, att svenske konungen, som redan hade Pernau och Riga i sin hand, ville lägga under sig Östersjöns bästa hamnar för att bli herre öfver den baltiska handeln, och man talade om hans afsikter att anfalla Danzig. anförtrodde han utan omsvep Gustaf Adolf. Mot dessa farhågor, som främst torde afspegla stämningen inom sjöstädernas merkantila kretsar, polemiserar Gustaf Adolf med harmsen fyndighet: då Polen ej ville gifva Sverige en ärlig fred, värjde sig Sverige med fullaste rätt.[2] Hänsynen till Danzig och den indräktiga preussiska handeln reste sitt begynnande motstånd mot diversionsplanen af 1623; det är ganska säkert, att liknande betänkligheter i sin mån bestämt de holländska politikernas kyla inför de svenska uppslagen. Och härmed förenade sig en annan vansklighet af lika svårlöst art: Brandenburgs intresse att fjärma den svensk-polska striden från hertigdömet Preussens gränser.[3] Med all säkerhet ha dylika beräkningar icke varit utan inflytande på kurfurstens hållning 1624, och de djärfvare vägar, den brandenburgska politiken då för en tid beträdde, förklaras måhända till icke oväsentlig del af utsikten att förmå Gustaf Adolf att inställa sitt tåg till Preussen.

Den polska diversionsplanen saknade sålunda icke fien-

[1] Gustaf Adolf till Adolf Fredrik, juli 1624. Styffe, s. 440.
[2] Ibid., s. 439.
[3] Gustaf Adolf synes också ha räknat med motstånd mot denna plan inom det brandenburgska kabinettet, främst då från grefve Schwarzenbergs sida. Johan Kasimir erhöll den 25 aug. 1623 tillstånd af konungen att i Berlin understödja Rutgers' holländska beskickning, »aber in specie vnd wie es gemeinet, dencht mich nicht raat zu sein wegen des grafwen von Swartzenburghs». Styffe, s. 362. — Misstron mot Schwarzenberg var i Sverige så stor, att det i ett alldeles samtidigt bref från svenska riksråden till brandenburgska råden insinuerades, att kurfursten »theils wird mit Bäpstischen Consiliariis regieret». Hallenberg, V, s. 100—101 not.

der. Det skulle så småningom visa sig, att den knappt på något håll kunde räkna på gunstigt mottagande. Att Gustaf Adolf icke förty flera år framåt fasthöll tanken på att kunna sätta den i verket, sammanhänger visserligen på det närmaste med Sveriges intresse af att icke ensamt utkämpa sin kamp med Polen men visar också, att konungen på intet vis helt uppgifvit sin ursprungliga stora anfallsplan. Kunde denna ej realiseras, så förlorade det isolerade svenska fälttåget sin karaktär af diversion.

Men Gustaf Adolfs anbud 1623 att militäriskt inskrida till nordtyska rikständers stöd öppnade också — alldeles oafsedt de motiv, som tilläfventyrs mer eller mindre afgörande bestämt hans erbjudande — en annan väg, det direkta ingripandets. Och det kom att visa sig, att han räknade med båda.

* * *

Den 1 juni 1624 skulle stilleståndet med Polen utgå. Af Gustaf Adolf voro dessa kortvariga vapenhvilor, som alltmer tycktes bli ett institut i det polska kriget, aldrig eftersträfvade; genom dem såg han det oundvikliga afgörandet med sin tronkräfvande frände oupphörligen fördröjas. Att han denna gång varit besluten att icke bevilja den dilatoriska polska statskonsten nytt rådrum, därom vittna hans rustningar och aliansförslag tillräckligt. Men förutom det, att tanken på samverkan med andra makter tycktes komma att rinna ut i sanden, lämnade honom den mer än eljest elakartade konflikten med Danmark icke fullkomligt fria händer att fullborda sin afsikt. När Arnimb, som vid denna tid åter gått i svensk tjänst — det blef endast för något år — i mars 1624 yrkade på ett angrepp mot Putzig,[1] rönte detta ingen påföljd. Konungen synes i det längsta velat hålla valet mellan krig och fred öppet; det var halft mot hans vilja och vetskap, som Jakob de la Gardie med de polska kommissarierna öfverenskom om stilleståndets förlängning på ett år eller till juni månad 1625.[2]

[1] Irmer, a. a., s. 38.

[2] Sverges Traktater V: 1, s. 317—320. — Hallenberg, V, s. 259, 308—309. — Skytte till Axel Oxenstierna d. 19 maj 1624. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 10, s. 277.

Och var uppgörelsen med Polen provisorisk och bräcklig, så syntes föga mer vara att bygga på den endräkt, som på gränsmötet sommaren 1624 vunnits i tvisten med Danmark.[1] Situationen var oklar och sväfvande; i det svenska väldets landsorter låg en stark och stridsberedd här inkvarterad. Då blir Sverige plötsligt föremål för den europeiska diplomatiens lifliga uppmärksamhet.

Det storpolitiska läget var förändradt. I England såväl som Frankrike hade skett en kursförändring, som gjorde frågan om intervention i den tyska krisen till en europeisk angelägenhet. Brytningen med Spanien bragte ett omslag i engelsk politik, som snabbt visade sina verkningar, för Sveriges del närmast ett inskridande mot de ifriga polska värfningarna i konung Jakobs land.[2] Och det innebar en akt af ännu större världshistorisk räckvidd, när Richelieu i mars 1624 tog sitt inträde i La Vieuvilles ministär för att få månader senare bli den ledande kraften inom Frankrikes politik. Det betydde en fullt bestämd återgång till den traditionellt gifna historiska idékretsen, inom hvilken motsättningen till Habsburg var den centrala tanken. En följd af det diplomatiska fälttåg, som nu öppnades från Frankrike, blef Brandenburgs närmande till Sverige och Kristian von Bellins ambassad. I det föregående har anmärkts, att här äfven andra motiv torde ha spelat in.

De källor, på hvilka denna undersökning grundar sig, tilläta icke en slutsats om den mer eller mindre betydelsefulla roll, som den brandenburgska politikens åhåga att leda Sveriges politiska och militära sträfvanden åt annat håll än den preussiska fronten vid ifrågavarande tillfälle kan ha spelat. Helt visst fanns där inom det kurfurstliga kabinettet på sina håll i fullt medveten form en dylik sträfvan, och de följande årens utveckling kom att visa den i en allt klarare och påtagligare grad. Däremot är det tvifvelaktigt, om dessa tendenser redan 1624 utgjorde själfva drifkraften till de från brandenburgskt håll till Sverige

[1] Hvarken på svensk eller dansk sida litade man på hållbarheten af denna öfverenskommelse, och det var i Sverige icke obekant, att konung Kristian intog en vida aggressivare hållning mot Sverige än danska riksrådet. Se t. ex. Anders Svenssons bref till Bengt Kafle, dat. Köpenhamn d. 9 juli 1624. Gjörwell, Det swenska Bibliotheket, III, s. 194—197.

[2] Rydfors. Sverige och England, s. 12—13.

framställda diplomatiska förslagen.[1] Öfver hufvud bär den brandenburgska politiken i hög grad prägeln af vacklan och obeständighet, af kampen mellan disparata viljor och af de oupphörliga återverkningarna af landets mellanställning och utsatta läge. Bellins ambassad och dess öde vittnar tillfyllest om denna kraftlöshet, mot hvilken enskilda skarpsynta statsmän fåfängt spjärnade. Härtill kommer, att de viktigaste intressenterna i det påtänkta antihabsburgska förbundet alldeles icke ville engagera sig själfva alltför mycket i den direkta kamp, som förbereddes, utan tvärtom utgingo från den förutsättningen, att själfva förbundsexekutionen i hvarje fall skulle öfverlåtas åt en tredje part, närmast då Sverige eller Danmark eller båda tillsammans. På så sätt blef den skandinaviska Norden själfva den fixa punkten i den diplomati, som spann sina maskor kring Europa. Faktiskt blef det också här, som alliansplanernas öde afgjordes. Afgörandet föll vid en tidpunkt, då spänningen mellan de nordiska rikena ännu var långt ifrån häfd och den inbördes misstron minst af allt var slocknad.

Här är icke platsen att närmare inga på de förhandlingar, som föregingo detta afgörande. De äro i sina enskildheter kända af Schybergsons undersökning om planerna på en evangelisk allians 1624—25 och Sveriges ställning till dem. Endast några anmärkningar må göras för att sammanknyta Gustaf Adolfs hållning under dessa förhandlingar med hans politik de närmast föregående åren och framför allt för att visa, att det omslag i konungens planer, som man härvidlag trott sig finna, i själfva verket blott utgör ett fullföljande af tidigare tankelinjer.

När eftersommaren 1624 engelsmannen Spens och brandenburgaren Bellin i liknande syften infunno sig i Stockholm, var detta först och främst ett bevis för att den kall-

[1] Ritter menar (Deutsche Gesch. im Zeitalter der Gegenreformation und des 30-jähr. Krieges, III, s. 273), att franske agenten Marescots och engelske gesanten Anstruthers förslag gifvit anledning till omslaget i den brandenburgska politiken, och säkerligen är detta såtillvida sant, som dessas, och särskildt fransmannens, ankomst kom att bli utgångspunkten för Brandenburgs förhandlingar med Sverige. Detta utesluter emellertid icke, att politiska uträkningar af antydd art kunna ha spelat in. Senare negociationer visa tillräckligt, att Brandenburg trots allt dock hellre såg ett svenskt ingrepp i Nordtyskland — äfven i Pommern — än en landstigning i Preussen.

sinnighet och rådvillhet, som präglat de protestantiska makternas ställning till föregående planer på ett gemensamt uppträdande, nu fått vika för ett annat sinnelag. Intet var naturligare, än att Gustaf Adolf tog den nya strömningen till intäkt för den plan, för hvilken han föregående år med så ringa framgång vädjat till de holländska statsmännens solidariska intresse: planen på ett diverterande angrepp på Polen och — som ett fullföljande af detta — inmarsch i de habsburgska arfländerna, närmast då Schlesien. Förutsättningen var naturligen ett uppsägande i förtid af stilleståndet med Polen, något som också uttryckligen tagits med i räkningen i den sista öfverenskommelsen med denna makt, hvari som sluttermin för denna uppsägelse bestämts den 10 april 1625 n. st. Öfver hufvud är det af vikt att fasthålla, att konungen på intet sätt hade fria händer att utan vidare antaga de förslag, som nu framställdes till honom; han måste vid hvarje beslut taga ställningen till Polen under öfvervägande; han fick absolut icke lämna denna rikets oförsonligaste fiende ur sikte. Icke nog härmed: han var lifligt öfvertygad om nödvändigheten af att iakttaga samma försiktighetsmått gentemot Danmark och om vikten af att ej på detta håll försvaga sina fronter. Vi ha sett, att dessa hänsyn gjort sig gällande under de föregående årens underhandlingar, och vi skola finna, att de på nytt komma att spela in i fråga om de svar, som konungen gaf först Spens och sedan Bellin.

I själfva verket var också den engelske legatens betydelsefullaste värf — hans hemliga proposition à böhmiske konungens och prinsens af Wales vägnar[1] — direkt anslutet till Gustaf Adolfs framställning till generalstaterna år 1623; den hade då också delgifvits konung Fredrik. I enlighet därmed skulle också Sveriges insats i den nya kampen bli just en expedition till Schlesien. Men sväfvande hållna och icke betryggade af tillfyllestgörande garantier, som dessa anbud voro, — och statsligt auktoriserade voro de ju ej heller — fann konungen dem redan i sig själfva otillräckliga för det påyrkade företaget. Just detta visar, hvilken vikt han alltjämt tillmätte sin forna plan, och de invänd-

[1] Se härom och det följande Rydfors, Sverige och England 1624—1630, s. 20 f.

ningar, han riktade mot det förslag, som den engelske tronarfvingen låtit framställa genom Spens, korrespondera också i stort sedt med hans tidigare tanke om det evangeliska förbundsverket. Därmed sammanhänger t. ex. hans nu uttalade åsikt, att den ifrågasatta alliansen endast borde omfatta protestantiska furstar, och att de katolska vänner, på hvilkas hjälp man trodde sig kunna räkna, måtte uppträda utanför denna allians. För honom var stridens mål ej heller den pfalziska restitutionen allenast. Allmän restitution. religiös liksom politisk, det var hvad han ville sätta som dess syfte.

Ännu klarare framlyser sambandet med konungens föregående diversionsplaner i det praktiska program, som han uppställde för de svenska vapnen i denna kamp. Ånyo visar han på Österrike och Polen som hufvudfienderna, tätt sammanslutna till inbördes stöd; träffade man den ena af dessa makter, drabbade man också den andra. Han förklarar sig ej heller hysa betänkande att åtaga sig angreppet på Österrike, Polens förbundna, om blott Sverige kunde räkna på lugn från sina grannars sida och på tillräckligt understöd af sina bundsförvanter. Med Danmark och Polen i ryggen vågade han nämligen ingalunda anrycka mot Schlesien. Mot eventuella fientliga afsikter från Danmarks sida borde därför Sverige tryggas af en ansenlig förbundsflotta, uppställd af Holland, England och Sverige själft; bundsförvanterna ägde dessutom att anskaffa medel till det österrikiska fälttåget. Själf ville konungen skaffa sig landstigningsplats och därifrån bana sig väg med sin här genom Polen. Fälttågsplanen sluter sig således nära till tankar, som uttalats ett år tidigare, och i allmänhet kan sägas, att konungens svar på den af Spens framburna propositionen innebär ett återupptagande af den polska diversionsplanen. Men på samma gång röjer den oförtäckta skärpa, med hvilken misstron till Danmark denna gång framträder, att de två skilda fronterna inom svensk politik, den mot Danmark och den mot Polen, denna gång skjutits hvarandra närmare än förr, och att tvenne skilda förhandlingskedjor sträfvade att sammanfalla.

Detsamma visar i sin mån konungens svar till bran-

denburgaren Bellin, hur skiljaktigt det än ter sig i hufvudpunkterna.

Den brandenburgske diplomatens instruktion synes ha varit både oklar och tänjbar, ja, det står icke ens fast, om han verkligen varit bemyndigad att framställa det stora förslag, som kom Gustaf Adolf att lämna den polska diversionsplanen och expeditionen till Schlesien ur sikte.[1] Däremot vill det förefalla, som om det uttryckligen ingått i hans gifna uppdrag att motsätta sig tanken på en landstigning i Preussen. När till en början planen på ett fälttåg genom Polen mot Schlesien delgafs honom, förkastade han den genast såsom oförenlig med Brandenburgs vasallskap under Polen. Han framställde i stället ett alldeles nytt förslag: det ifrågasatta fälttågets förläggande till västra Tyskland.[2] Och utan större tvekan gick Gustaf Adolf med pa denna tanke.

Inom den historiska litteraturen har detta steg af konungen plägat framställas som ett plötsligt och väldigt omslag, en fullständig omkastning af alla föregående planer. Han skulle, för att citera Schybergson, stått i begrepp »att öfvergifva den politik, han sedan år 1617 med stor följdriktighet iakttagit och att göra Tyskland till skådeplatsen för sina politiska sträfvanden». Eller, för att nämna Ritters ord: »Und da ist es nun ein Zeichen des Feuers, in dem diese Verhandlungen geführt wurden, dass der König in der That nicht lange Bedenkzeit brauchte, um den gefährlichen Sprung zu wagen.»[3] Men innebar i själfva verket detta nya beslut — ty ett nytt beslut var det förvisso — ett öfvergifvande af tidigare följda politiska linjer, och var verkligen språnget så farligt? Ty anknytningspunkter i den

[1] Ritter menar, att han gjort så, »sei es mit, sei es ohne ausdrückliche Instruktion». Deutsche Geschichte, III, s. 275. — Bellins memorial för beskickningen till Danmark och Sverige (afskr. från Berlinarkivet af prof. S. F. Hammarstrand, Upsala univ. bibl., E 379 H) är för Sveriges del mycket summariskt, i det att de närmare detaljerna öfverlämnas till sändebudets diskretion; man får alltså förutsätta muntliga instruktioner. I sin relation (afskr. E 379 H.) försäkrar Bellin, att han »auch im wenigsten nicht abgewichen» från instruktionen. — Det är ju också fullkomligt klart, att den af Bellin framställda planen var vida fördelaktigare för Brandenburg än ett fälttåg i Preussen. Jfr Koser, a. a., s. 398—399.

[2] Rydfors, a. a., s. 23; Schybergson, Sverige och Holland, s. XL—XLI.

[3] Ritter, a. a., III, s. 275.

föregående utvecklingen saknas icke. Tanken att militäriskt ingripa i Nordtyskland var ingalunda så ny och främmande. De som gjort gällande detta, ha i detta sammanhang förbisett konungens anbud 1623 till den mecklenburgske hertigen att under vissa förutsättningar komma sina påräknade tyska allierade till hjälp *med ett läger till lands och en flotta till sjöss*, såsom ordalagen då fallit.[1] Och den framställning, som antydningsvis och med stöd af ett ofullständigt källmaterial ofvan gifvits af Gustaf Adolfs nordtyska förbindelser och det antagliga syftet med dem, torde visa, att hans bifall till Bellins plan icke kom alldeles brådstörtadt. Bildlikt taladt hade Preussen och Nordtyskland i åratal balanserat hvarandra för den svenska politiken; de båda fronterna hade förhållit sig till hvarandra som tvenne vågskålar; det kom an på de vikter, som lades i den ena eller andra af dem, huruvida en af de två skulle sänka sig. Det kom med andra ord fullständigt an på de maktresurser, det understöd och den trygghet för rikets säkerhet, som Gustaf Adolf i det ena eller andra fallet kunde påräkna. I detta afseende hade han aldrig försummat att med största eftertryck göra sin uppfattning gällande, i brefven till Adolf Fredrik och instruktionerna för sändebuden till Holland 1623 lika väl som nu senast i svaret till Spens. Fullt lika mycket gäller det också om den plan, som konungen nu tillsammans med Bellin uppgjorde. Nu liksom tillförene var det han, som angaf förutsättningarna och uppställde villkoren.

I allt väsentligt var den grunduppfattning, som låg bakom denna plan, densamma, som motiverat hans resolution på engelsmannens yrkanden. Samma farhågor för grannarna uttalas också här; de garantier för rikets ostörda lugn, som kräfvas för den händelse expeditionen till Tyskland kommer till stånd, sammanfalla delvis med dem, som uppställts i afseende på det preussisk-polsk-schlesiska fälttåget. På någon lojalitet från Danmarks sida menade konungen sig ej kunna räkna och fordrade fördenskull, att en af de allierade uppställd men under svenskt befäl stående Nordsjöflotta skulle betaga konung Kristian angreppslusten, allt under det att en svensk flotta för samma ändamål krys-

[1] Jfr ofvan s. 265.

sade i Östersjön. Mot Danmark riktade sig säkerligen också delvis Gustaf Adolfs kraf på öfverlåtandet åt honom af två hamnar vid nord- och östersjökusten, helst Bremen och Wismar, låt vara, att denna fordran grundades på behofvet af landstignings- och utskeppningsplatser.[1] Hvad beträffar Polen, så räknade konungen nu, i motsats till hvad fallet kort förut varit, med stilleståndets förlängande; emellertid yrkade han, att de allierade måtte förmå Danzig till obrottslig neutralitet. På denna punkt ligger den egentliga omkastningen i konungens planer.

En fast, evangelisk allians med den evangeliska sakens aterupprättande som syftemål, det var hvad som föresväfvade honom. Själf förbehöll han sig direktoriet för det militära företaget, och i annat fall förklarade han sig kort och godt icke kunna deltaga. Han medgaf uttryckligen, att han hade Kristian IV i tankarna, när han yttrade detta, och med den höjd, till hvilken hans misstro till denne furste stigit, var ingenting mer naturligt. Med en armé på bortåt 50,000 man, hvaraf de allierade skulle underhålla vid pass två tredjedelar och Sverige återstoden, ville han gå i fält; senast den 1 maj följande år måste större delen af denna här vara samlad.

Var värfvet stort, så voro i sanning Gustaf Adolfs kraf efter tidens mått framsynt väldiga, och man kan fråga sig, om »språnget» varit så farligt, under förutsättning att dessa fordringar tillnärmelsevis infriats.

Hvad närmare beträffar själfva fälttågsplanen, så var det konungens mening, att truppernas landstigning skulle äga rum i Wismar. Operationerna skulle börja vid västgränsen af nedersachsiska kretsen, och tåget skulle därför ställas till Weser. Efter eröfringen af denna flodlinje

[1] Naturligtvis utesluter ej denna anmärkning, att konungen verkligen också behöfde sådana hamnar som fasta baser för de första operationerna, men att just Bremen och Wismar föreslogos, tycks visa — liksom i allmänhet Gustaf Adolfs obenägenhet för Oderlinjen, hvarom se fortsättningen — att han önskade hålla tummen på ögat på Danmark. Det var sträfvanden, som senare skulle återkomma: »In, per, prope Konungen i Danmarks land och strömar moste det [kriget] föras,» yttrade konungen den 27 okt. 1629 i rådet. Sv. Riksrådets protokoll, I, s. 219. Innan Oderlinjen definitivt föredrogs för 1630 års fälttåg, voro också åtskilliga tankar uppe i samma riktning. — Förutsättningen för Bremens och Wismars öfverlämnande till Sverige var naturligtvis, att detta skulle ske med vederbörligt samtycke af städernas innehafvare.

borde marschen fortsättas genom Hessen till Pfalz och Fredrik V med den segrande härens hjälp återinsättas i sina arfländer och kurvärdighet.[1] Man inser lätt, hvilket betydelsefullt moment i denna plan besittningen af Wismar var, som stödjepunkt för den landstigande härens koncentration och i sin mån — såsom ofvan framhållits — säkerligen också som stödjepunkt mot Danmark. Det är måhända icke oberättigadt att sluta, att just Wismar föresväfvat Gustaf Adolf redan 1623, då han framställde sitt anbud om en svensk landstigning i Nordtyskland. I hvarje fall berodde härvidlag mycket på de mecklenburgska hertigarnas, särskildt Adolf Fredriks ställning till projektet. Det är emellertid säkert, att konungens plan, när den delgafs hertigen, genast stötte på ihärdigare motstånd, än man från svensk sida torde ha väntat, och att Gustaf Adolf snart nog fann sig föranledd att åtminstone icke själf yrka därpå utan öfverlämna sakens bedrifvande åt de allierade.[2] Men redan detta visade, att

[1] Rydfors, a. a., s. 24. Ritter, a. a., III, s. 275. Utförlig redogörelse för de uppteckningar, i hvilka förslaget i fråga föreligger, ges af Rydfors. s. 24, not 2. Mindre fullständig är Schybergson, som nöjer sig med en hänvisning till Droysen.

[2] Gustaf Adolfs personliga korrespondens med Adolf Fredrik hösten 1624 vidrör ej direkt denna sak men ger vissa antydningar, så särskildt brefvet af den 12 okt., Styffe, a. a., s. 445—447. Bland de »secreta», som Rasche vid sin audiens hos hertigen den 27 dec. meddelade, var förmodligen också denna. Tagebuch, Meckl. Jahrb. 12, s. 82. — Att Adolf Fredrik intagit en afvisande hållning, framgår af Oxenstiernas bref till von Götzen den 20 jan. 1625, där det bl. a. heter om honom: »visus est multo, quam putabatur, alienior», hvarvid det följande ger vid handen, att hertigens motstånd särskildt gällde Wismars öfverlåtande. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 4—5. Med ännu större klarhet framgår detta af Oxenstiernas bref till Camerarius den 23 jan. 1625, ibid., s. 11. — Underhandlingarna med hertigen fortsattes med största försiktighet af Salvius. se rikskanslerns bref till honom af den . . . mars 1625, ibid., s. 36. Också Rasche förhandlade med Adolf Fredrik vid samma tid. Meckl. Jahrb., 12, s. 83. Underhandlingar hade kort efter Bellins återkomst till Berlin öppnats af Brandenburg med Mecklenburg, Pommern samt några stift och städer i Tyskland. Bellin till Johan Kasimir, London den 20 jan. 1625, bilagdt Johan Kasimirs bref till Gustaf Adolf. RA.

Af de två hertigarna-bröderna synes den yngre och mindre framskjutne, kalvinisten Hans Albrecht, ha intagit en mer oförbehållsam hållning gentemot de planer, som voro uppe i slutet af 1624 och början af 1625. Engelsmannen Anstruther, med hvilken Gabriel Gustafsson Oxenstierna sammanträffade i Köpenhamn i slutet af januari det senare året, berättade: »Hertigen af Mecklenburg, den yngste, inclinerar till förbundet, den äldre icke så.» Gabriel Oxenstiernas berättelse om sin ambassad till Danmark, Loenbom, Svenskt Archivum, II, s. 92. Detsamma kan man utläsa af ett visserligen summariskt bref från Chr. Ludv. Rasche till Axel Oxenstierna, Stargardt den 15 jan. 1625, hvari det om Hans Albrecht heter: »Im andern bewusten negocio hat S. F. G. sich nicht allein eiferig sondern auch gar bereit erzeiget.» Oxenstiernska saml., RA.

realiserandet af planen hade att räkna med kanske oöfvervinneliga svårigheter.

* * *

Planen stannade också på papperet. De förhandlingar, som ledde till att Kristian IV, mindre förutseende och mindre fordrande, intog den plats, som Gustaf Adolf förklarat sig icke vilja dela med någon, och till Gustaf Adolfs tillbakaträdande, falla utom ramen för vårt ämne. I detta sammanhang intresserar oss också mindre tvistefrågan, huruvida den danske konungen vid fattandet af sitt beslut mer eller mindre klart leddes af begäret att förekomma sin granne.[1] Men svårt torde det vara att förneka eller förminska den roll, som den nordiska rivaliteten spelat vid de evangeliska förbundshandlingarna 1624—1625. Måhända bör man icke lägga Kristian IV till last, att han icke kunde beräkna den politiska utveckling, som så småningom kom att paralysera de antihabsburgska intressena och göra det stridande Danmarks ställning mer riskabel, än den behöft blifva med det understöd, konungen betingat sig. Men mot denna utvecklings bakgrund framstå i ett klarare ljus de fasta och förbindande garantier, som den svenske konungen aldrig släppte, och hans genomförda sträfvan att hos sig själf koncentrera förbundets militära maktmedel. Hans mening var från början den, att den politik, som hans granne slagit in på, hade alla utsikter att blifva ödesdiger.[2]

Om det också var konung Kristians beslut, som framför

[1] Att »intet argument var så mägtigt» för Kristian IV vid detta afgörande som jalousien mot Sverige, blef en tradition bland svenska statsmän, vitsordad af t. ex. ett bref från Salvius till A. Lilliehöök 1646, anfördt af Hallenberg, V, s. 332—333. Af moderna historieforskare har ock i allmänhet mer eller mindre skarpt, den uppfattningen häfdats, att Kristian fattat sitt snabba beslut för att förekomma och underbjuda sin nordiska granne. Så t. ex. Ritter, a. a., III, s. 278; Gindely, Beiträge zur Geschichte des 30 jährigen Krieges (utgifvet af Stein 1900), s. 142; Schäfer, Gesch. von Dänemark, V, s. 446, 449, hvilken senare med öfvertygande klarhet tillbakavisar en del invändningar från forskare, som söka andra förklaringsgrunder för Kristians handlingssätt, däribland särskildt M. Weibull i skriften Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—1625, i viss mån också Schybergson i hans ofvan citerade undersökning. En nykter och väl afvägd formulering af frågan ger Fridericia, Danmarks ydre pol. Historie, I, s. 28—29.

[2] Om denna uppfattning finnas åtskilliga vittnesbörd. Se t. ex. Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 83—84.

allt gjorde, att Gustaf Adolf upphörde att allvarligt räkna med den Bellinska planen, så afbrötos icke därför hans förbindelser med den allians, som befann sig i framväxt, och hvars inbördes förpliktelser och yttre maktmedel fortforo att vara ämne för sväfvande och svårlösta förhandlingar. ännu långt efter det att Danmarks konung ställt sig till dess förfogande. Det vore frestande att draga den slutsatsen, att Gustaf Adolf nu till hvarje pris ville afveckla dessa förbindelser, och att de anbud om direkt eller indirekt militär samverkan i fälttåget mot Habsburg, som han på nytt vid skilda tillfällen framlade — både de förut omtalade och nya, därifrån i ett och annat afvikande — knappast af honom tillmättes annan betydelse än den att utgöra taktiska moment i denna afveckling af situationen. Till en viss grad är möjligen ett sådant betraktelsesätt befogadt. När konungen gång efter annan hänvisar till det Bellin delgifna projektet som ett i princip alltjämt vidhållet erbjudande, torde han sålunda närmast ha uppfattat saken så, då det alldeles säkert stod fullt klart för honom, att förnyade framställningar af denna art näppeligen kunde förmå de allierade till allvarligare reflexioner. Något annorlunda ställer sig saken med vissa andra planer, som han vid samma tid delgaf de förbundna makternas regeringar och diplomater. Fullkomligt uteslutet är det icke ens, att han någon tid lämnat öppen möjligheten af ett svenskt uppträdande i västra Tyskland i samverkan med Kristians armé, men i fråga om operationerna fullkomligt oberoende af dennes ledning, låt vara, att detta stred mot hans föregående uttalanden, och att de hinder, som reste sig däremot, i viss mån voro samma hinder, som försvårat den Bellinska planens förverkligande. Så mycket är i hvarje fall säkert, att konungen lade största vikten vid den polska diversionsplanen, för hvilken han nu på nytt påkallade intresserade makters understöd. Såsom förhållandena nu begynte gestalta sig, måste denna plan bygga på förutsättningen af icke bara politiskt samförstånd utan i sin mån ocksá militärisk samverkan med Danmark. Motsägelsefull och förvirrad ter sig denna utveckling af konungens planer, om man endast begränsar sig till det isolerade sammanhang, hvari de diplomatiska propositionerna och replikerna ställa

dem. Vill man söka fatta hvad han faktiskt åsyftade med sina förslag, blir det nödvändigt att anknyta till Sveriges politiska situation i allmänhet.

Tre faktorer måste då komma i betraktande. Den första, som, när det gällt att förklara Gustaf Adolfs erbjudanden, måhända alltför mycket fått skjuta de senare i bakgrunden, är de allierades ifver att förmå honom att vid danske konungens sida öppna ett fälttåg i Tyskland. Den blef den direkta anledningen till meningsutbytet om dessa frågor, men någon uttömmande förklaringsgrund till den ställning, konungen intog till de förbundnas yrkanden, bildar den gifvetvis icke och kan här lämnas ur räkningen. Här är i stället förhållandet till Danmark och till Polen utslagsgifvande. Den andra faktor, som kommer i fråga, är den faktiska förbättringen af förhållandet mellan Sverige och den förra af dessa makter. Den tredje är återuppblossandet af det polska kriget.

Situationen i den skandinaviska Norden vid årsskiftet 1624—25 erbjuder åtskilliga likheter med ställningen sådan den var hösten 1629 och våren 1630. I båda fallen hade spänningen mellan de båda rikena nått en sådan höjd, att krisen kunde betecknas som akut. Tankar på preventivkrig med Danmark lågo ingendera gången de svenska statsmännen fjärran; åtminstone framkommo sådana till teoretiskt dryftande i riksrådet dec. 1624 lika väl som nov. 1629.[1] En kraftig och frispråkig diplomatisk aktion med kraf på klart besked om grannens afsikter var från svenskt håll bägge gångerna ifrågasatt och besluten, om den också endast i förra fallet kom till utförande. Och såväl 1625 som 1630 häfdes så småningom spänningen, utan att dock misstron helt försvann. Det må lämnas därhän, hvilka omständigheter som 1625 främst och starkast främjade den försonligare stämningen: Gabriel Gustafsson Oxenstiernas danska ambassad eller fransmannen des Hayes' medlande verksamhet och i allmänhet de allierades intresse att undanröja de nordiska misshälligheterna. I längden betydde det säker-

[1] Axel Oxenstiernas yttrande i rådet den 10 dec. 1624: »— vore då så gott att föra krig på Danmark som på Påland — —.» Sv. Riksrådets prot., I, s. 4. — Den 10 nov. 1629 håller konungen möjligheten öppen att »attaquera honom, Danum, si meretur». Ibid., s. 230. Salvii instr. till Holland jan. 1625 (Schybergson, s. 63 ff.) bygger helt och hållet på förutsättningen af krig med Danmark.

ligen mest, att Gustaf Adolf såg sin danske granne fördjupa sig i Tysklands kriser, hvilket tydligtvis i denna situationen innebar en lättnad, hur misstrodd och motarbetad konung Kristians tyska politik än var i Sverige. Och å andra sidan var det säkerligen icke Kristian ovälkommet, att Gustaf Adolf återupptog fejden med Polen.

Det senast ingångna stilleståndets uppsägande eller förlängande var en fråga, som kräfde sitt snara afgörande. Vid ingången af 1625 saknades ej röster, som höjdes för freden, så t. ex. Jakob de la Gardie.[1] Ett ingripande i tyska kriget efter de linjer, som utstakats under förhandlingarna med Bellin, förutsatte ju också lugn på den polska fronten, medan verkställandet af den de senaste åren dryftade preussiska expeditionen i motsats därtill måste föregås af vapenhvilans uppsägande. Ja, vid första ögonkastet förefaller detta afgörande vara absolut bestämmande för Sveriges hållning till tyska kriget. Skärskådar man situationen närmare, skall man emellertid finna, att ett nytt fälttåg mot Polen icke fullständigt behöfde afklippa hvarje tanke på att uppträda i Nordtyskland. Från svensk sida räknade man vid denna tid näppeligen med att kriget med Sigismund skulle kräfva ytterligare så särdeles lång tid. Man satte sitt hopp till de missnöjda polska provinsernas opposition och såg i ett nytt utbrott af fientligheterna först och främst ett medel att framtvinga en ärligare fredsvilja hos motparten. Förhandlingarna med Polens kommissarier borde därför kunna fortgå midt under vapenskiftet i enlighet med Gustaf Adolfs sedvana att »drifva traktaterna under hjälmen», en taktik, som han också vid anträdandet af 1625 års fälttåg angaf som den riktiga.[2] Otvifvelaktigt är dock, att

[1] Till Axel Oxenstierna den 7 jan. 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 5, s. 319.

[2] Se härom rådets och Oxenstiernas brefvexling med de polska underhandlarna sommaren 1625. A. a., I: 3, särskildt brefvet från Oxenstierna (å konungens vägnar) till G. J. von Tiesenhausen den 16 juli, ibid., s. 112 ff. — Man räknade också på separatfördrag och förhandlingar med enskilda stormän, främst protestanten Radziwill. Denne har tydligen också spelat ett dubbelspel, som emellertid till slut gjorde hans ställning högst vansklig: han hade förut ifrigt förordat underhandlingar med Sverige, och utbrottet af det svenska kriget ställde honom hos Sigismund i en egendomlig dager. Se särskildt ett referat af ett bref från Radziwill, dat. Vilna d. 9 maj 1625, i Camerarius' bref till Oxenstierna d. 7 nov. st. n. s. å. Schybergson, Sverige och Holland, s. 324—325. Radziwills ifrågavarande bref finnes i afskrift bland Camerarius' bref till Oxenstierna 1626. RA.

det så småningom mognade beslutet att ånyo bekriga Polen innebar, åtminstone för en tid framåt, att andra planer än sådana, som omedelbart anknöto till den svensk-polska fejden, skötos å sido. Under loppet af några månader synes detta beslut ha mognat. I december 1624 var stämningen i svenska riksrådet för stilleståndets förlängning.[1] I slutet af februari följande år afgick från Stockholm i riksrådets namn det svenska uppsägelsebrefvet på stilleståndet af innehåll, att därest ej polska befullmäktigade före den 1 juni infunne sig i Riga, ville svenskarna ej känna sig bundna af öfverenskommelsen. Naturhinder vållade, att uppsägelsebrefvet ej kunde komma adressaterna till handa före den aftalade tiden,[2] och en ny skriftväxling vardt följden. En ny svensk rådsskrifvelse, af den 20 maj, hade karaktären af ultimatum, då däri kräfdes ett omedelbart upptagande af underhandlingar, för den händelse kriget skulle kunna undvikas.[3] Det var nu ej annat att vänta, än att dessa underhandlingar först skulle komma till stånd efter fientligheternas utbrott. Den 14 juni följde svenska rådets definitiva förklaring angående denna sak,[4] och kort därpå utbröt kriget.

* * *

Med de allmänna förbehåll, som nyss framlagts, var det alltså endast naturligt, att den polska diversionsplanen kom att ställas i hufvudfåran af förhandlingarnas ström. Af alla tecken att döma har konungen dock redan från början icke gjort det kommande fälttåget mot Polen beroende af detta projekt och de allierades bifall därtill. Öfver hufvud är hans ställning till dessa frågor våren 1625 präglad af vida mindre aktivitet än tillförene, något som ju på det närmaste sammanhänger med omslaget i dansk politik. Men att han likväl för ett anfall på Polen genom Preussen alltjämt räknade på understöd utifrån, göres tyd-

[1] Rådsprotokoll den 10 dec. 1624. Sv. riksrådets prot., I, s. 6 ff.
[2] Svenska riksrådet till polska och littauiska rådet den 20 febr. 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 33—35. Brefvet afsändes från Stockholm den 27 febr. och nådde de la Gardie den 8 april i Riga. De la Gardie till Oxenstierna den 8 april 1625. A. a., I: 5, s. 324 ff.
[3] A. a., I: 3, s. 79—81.
[4] A. a., s. 97—102.

ligt af vissa omständigheter. Till Spens hade han visserligen yttrat 1624 — och detsamma upprepade han för Camerarius i april 1625 — att han oafsedt de allierades ställning till hans plan komme att vid tillfälle angripa Polen i Preussen.[1] När nu 1625 års fälttåg icke kom att inriktas på Preussen utan på nordligare polska provinser, har uppenbarligen det uteblifna understödet spelat en viss roll.[2]

Möjligheterna att undfå yttre hjälp till en sådan expedition tycktes till en början åtminstone icke mindre än förr. Snart skulle det dock komma att visa sig, att andra makters betänkligheter mot att engagera sig i det svensk-polska kriget voro oförminskade.

På inflytelserikt håll inom den framväxande alliansen[3] fanns en önskan, att svenska hufvudkrafter måtte insättas till Danmarks lättnad och stöd och till bindande af fiendens styrkor, om detta uppträdande också skulle äga rum på en annan del af fronten mot Habsburg än den, där Kristian skulle komma att operera. Tanken låg ju nära till hands och syntes ha väckts till diskussion ungefär samtidigt i England och Holland.[4] Sin utformning erhöll den i ett förslag, som efter förhandlingar med prins Moritz och andra holländska statsmän i början af mars 1625 öfversändes till Sverige genom den i svensk tjänst stående pfalzaren Camerarius.[5]

---

[1] Rydfors, a. a., s. 50. — Oxenstierna till Camerarius d. 20 april. A. a., I: 3, s. 74 (P. s.).

[2] Det kan också anmärkas, att våren 1625 liksom ett år senare ovissheten om svenskarnas angreppsfront synes ha gjort den polska krigsledningen villrådig och försvårat dess dispositioner. Man visste i Polen genom underrättelser från England — vid hofvet i London var Spens' verksamhet nu icke längre någon hemlighet —, att Gustaf Adolf genom ett anfall kraftigare än något föregående, skulle söka bryta Sigismunds förbindelse med kejsaren, och att han hos sina evangeliska vänner ifrigt verkade för sin diversionsplan. Vojvoden af Kulm till polske underkanslern d. 28 april 1625, Janusz Skumin Tyszkiewicz' dagbok. Wojcicki, Biblioteka starożytnych pizarzy polskich, V (Warschau 1844). — Man fruktade på polskt håll redan nu ett angrepp på Preussen; från åtskilliga håll inlupo underrättelser om att den svenska expeditionen skulle få denna riktning, och Jakob de la Gardie antydde själf för Tyszkiewicz »inter secretiora particularis congressus», att detta skulle bli fallet — troligast dock endast för att påskynda den polska adelns fredsvilja. Tyszkiewicz till polske underkanslern, Dzitwa d. 22 maj 1625. Wojcicki, a. a. Jag har tagit kännedom därom endast i Xaver Liskes handskrifna Übersicht d. Poln. Litt. d. schwed. Gesch. betreff., RA.

[3] För bekvämlighets skull har jag på flera ställen användt uttrycket »de allierade», »koalitionen» o. s. v., men är medveten om dessa termers oնöjaktighet, åtminstone i vissa sammanhang.

[4] Rydfors, a. a., s. 48 not.

[5] Camerarius till Axel Oxenstierna den 4/14 och 10/20 mars 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 166 och 170. Redogörelse för förslaget

en af de outtröttligaste diplomatiska krafterna i vinterkonungens krets och bekant som en af tidens idogaste depeschskrifvare. Enligt detta utkast skulle Gustaf Adolf och Kristian med härar på hvardera in emot 25,000 man, till hvilkas uppställande de allierade förutsattes komma att bidraga med lika mycket åt båda, efter aftalad plan ingripa i olika delar af Tyskland, Kristian i rikets västra, Gustaf Adolf i dess östra provinser. Det svenska anfallet var särskildt ämnadt att riktas mot Schlesien, och som lämpliga infallsvägar dit angåfvos Pommern och Brandenburg. Undantages denna viktiga stragetiska detalj, desto viktigare, som den ju måste bryta sambandet med det polska kriget, äger förslaget åtskilliga beröringspunkter med Gustaf Adolfs egen diversionsplan, hvilken tydligen också föresväfvat dess upphofsmän.[1] Afvikelsen från den svenska planen blir härigenom medveten och betydelsefull. På sätt och vis föreligger här det slutliga holländska svaret på det svenska projektet af 1623.

Men om Gustaf Adolf varit beredd att uppgifva tanken på en diversion genom Polen, så ville han alldeles icke göra detta till förmån för en kampanj tätt intill Polens gränser. Skulle Sverige, tillbakaträngdt från den ledande ställning inom koalitionen, på hvilken den Bellinska planen byggde, likväl underkasta sig stora ansträngningar för de förbundnas sak, då måste åtminstone dessa ansträngningar medelbart eller omedelbart komma dess nationella strid till godo, om det fanns möjlighet därtill. Men detta var just nu händelsen: den schlesiska expeditionen förutsatte, i den form Gustaf Adolf ville realisera den, som ett nödvändigt villkor brytandet af Polens motstånd. Hela året 1625 afvisar konungen konsekvent Oderlinjen; ifråga om de infallsvägar, som öppnade sig för en armé till det inre af Tysklard, var konungen minst böjd för denna. Pommern föll inom cirkeln för den attraktionskraft, som det polska kriget ännu i åratal utöfvade på Sveriges planer och dispositioner. Före Stralsund har Gustaf Adolf endast vid en tidpunkt, i början af år

ibidem, p. XLVII—XLVIII och i Oxenstiernas bref till Camerarius d. 16 april. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 61 ff. samt hos Rydfors, a. a., s. 49 och Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 77 ff.

[1] Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 79.

1626, starkare intresserat sig för Pommern; och när han då accepterade Oderlinjen, skedde det synbarligen till hälften i defensivt syfte. Innan den allvarligt kunde komma på tal, måste den politiska och militära situationen afsevärdt förskjutas.

Det holländska förslaget afböjdes också, hvad denna punkt beträffar, med en kort hänvisning till de besvär och olägenheter, som vägen efter Oder skulle vålla vänskapligt sinnade tyska stater.[1] I stället förnyades det gamla förslaget om marsch genom Polen — det vill alltså säga: landstigning i Preussen — och yrkandet, att de förbundna måtte söka draga öfver Danzig på Sveriges sida, eftersom besittningen af denna stad, i godo utverkad eller med våld tillkämpad, vore oundgängligen nödvändig för hela företagets lyckliga fortgång. Danzig har nu som förråds- och koncentrationsort och bas för de första operationerna fått träda i Putzigs ställe. Likaså måste man kunna vara säker på Brandenburgs fullt lojala hållning — ej minst i fråga om härens proviantering — och åtminstone neutralitet från det hertigliga Preussens sida; i gengäld lofvade konungen, att hertigdömet så mycket som möjligt skulle skonas från genomtåg och truppрörelser.[2] Innan en större polsk här hunne infinna sig, hade han med all säkerhet fått fast mark i polska Preussen och fullbordat eröfringen af Danzig, om så skulle kräfvas. Möjligheterna för ett framgångsrikt fälttåg kunde sedan icke tänkas gynnsammare; Kristian IV hade vida större svårigheter att öfvervinna i de westfalska och rhenska kretsarna. Men fälttåget måste begynna före utgången af juli månad; i annat fall vore hela året förspilldt till ingen nytta och en dyrbar tid förlorad.

Med sådan tydlighet hade knappt någonsin förut förutsättningarna för det preussiska fälttåget framlagts från svensk sida. Knappt hade man heller förut rört vid själfva den ömma punkten, förhållandet till Danzig och framför allt Brandenburg, så pass hårdhändt som denna gång. Uppenbarligen menade Gustaf Adolf, att situationen mindre

---

[1] Oxenstierna till Camerarius den 13 april 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. I: 3, s. 60 ff.; där ej annat angifves, är detta bref källa för det närmast följande.

[2] Gustaf Adolf till Rutgers den 20 april 1625 (§ 6). A. a., I: 3, s. 69. Oxenstierna till Camerarius s. d., ibid., s. 78.

än någonsin var lämpad för omsvep i dessa stycken; nu om någonsin ägde han ju också anledning att räkna på tillmötesgående så långt som möjligt. Af de trupper, som måste tagas i anspråk för ett sommarfälttåg i Preussen, borde drygt en tredjedel, åtta till tio fotregementen och 1,500—2,000 ryttare, värfvas genom de allierades försorg. Sverige självt skulle bidraga med sexton regementen fotfolk och 3,000 man kavalleri,[1] hvartill komme garnisonerna i Livland och skeppsbesättningarna. Dessa krafter torde förslå *till en början*, skrifver Axel Oxenstierna till Camerarius,[2] ett uttryck som visar, att han och konungen närmast fattade ockupationen af polska Preussen i ögonmärke.

Vi se, att uppfattningen skilde sig ganska betydligt i Haag och i Stockholm. Camerarius var genast fullt på det klara med de betydande vanskligheter, som mötte.[3] Det var ej heller att vänta, att de holländska statsmännen skulle ändra tanke om det preussisk-schlesiska fälttågets oförenlighet med holländska politiska och ekonomiska intressen. Vittnesbörd om denna uppfattning saknas icke; de ligga emellertid inom de följande årens historia, då den nya riktning Sverige gifvit åt sitt polska krig var en ständig källa till missnöje inom de mäktiga holländska köpmannakretsarna. Att det svenska förslaget icke var antagligt ur synpunkten af de allierades program, att det tvärtom måste i sin tillämpning inveckla dessa i nya och ovidkommande tvistefrågor, därom var säkerligen meningen stadgad icke bara i Holland. Större sannolikhet kunde då tala för, att en från alla strängare konsiderationer så frigjord statskonst som Bethlen Gabors möjligen kunde vinnas för den svenska planen.

Vid den tidpunkt, till hvilken vi nu hunnit, tycktes det verkligen finnas goda utsikter för etablerandet af en fastare och planmässigare samverkan mellan den orolige siebenbürgarens och koalitionens vapen. Sändebud från honom vistades i Haag — en politisk sejour som blef långvarigare och

---

[1] I Oxenstiernas bref till Camerarius den 20 april uppges däremot det svenska anbudet något lägre: 10,000 man infanteri och 1,000 man kavalleri. A. a., I: 3, s. 72.

[2] Den 16 april. A. a., I: 3, 64.

[3] Till Oxenstierna d. 18/28 maj. Schybergson. Sverige och Holland, s. 224—226.

till sina resultat mindre lysande än hvad begynnelsen syntes ge vid handen. Bethlen hade förklarat sig beredd att anfalla de kejserliga arfländerna och på samma gång förmå Turkiet att bryta freden med Österrike. Dessutom ställde han i utsikt, att de tatariska kosackerna under tiden skulle hålla Polen i schack, så att det protestantiska förbundet vore tryggadt på det hållet.[1] Det kunde synas, som om inga oöfverstigliga svårigheter borde möta att sammanjämka Bethlens och Gustaf Adolfs plan, ty den senare räknade ånyo med möjligheten af ett siebenbürgskt angrepp på Polen samtidigt med det svenska infallet.[2] Hade man tidigare knappt kunnat tala om någon nämnvärd diplomatisk samfärdsel mellan Sverige och Siebenbürgen, så hade nu åtminstone gjorts försök till en betydelsefullare förbindelse, utgångna från Bethlen själf, ja, det häntydes t. o. m. på ett alliansförslag, hvilket dock aldrig nådde sin svenska bestämmelseort.[3] Bethlens förmälning med svenska drottningens syster tycktes nu fordra, att dessa försök fullföljdes. Så skedde också, men berättelsen därom tillhör ett senare förhandlingsskede. Det skulle då så småningom bli uppenbart, att Bethlen Gabor icke stod att vinna för något angrepp på Polen. Det blir senare tillfälle att återkomma till Sveriges förbindelser med Siebenbürgen och deras samband med Gustaf Adolfs planer.

Den svenske konungens svar på det holländska kooperationsförslaget var afsedt att framläggas inför de allierades sändebud på det konvent i Haag, som skulle äga rum de närmaste dagarna. Men konventet uppsköts, och Gustaf Adolfs projekt kom följaktligen icke att dryftas af de förbundna makternas fullmäktige. Det blef i stället ämne för

[1] Camerarius till Oxenstierna d. 17/27 mars 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 175—176.

[2] Jfr. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 66.

[3] Bethlen Gabors sändebud uppsnappades sommaren eller hösten 1624 af polackerna. Wibling, a. a., s. 7—8. Närmare detaljer, bl. a. uppgiften, att hans för Sverige afsedda ambassad utom giftermålet också skulle afhandla »eine Conjunction mit Schweden», finnas i Bellins (pseud. »Vierraden») bref till Oxenstierna d. 18/28 okt. och Götzens skrifvelse till densamme d. 14 nov. 1624 (g. st.). Bellin berättar också (till Oxenstierna d. 4 dec. 1624, alla skrifvelserna i Oxenstiernska saml., RA), att Frankrike eggade Turkiet mot Polen i Sveriges intresse, en uppgift, som torde böra upptagas med all reservation; den går stick i stäf mot hvad vi f. ö. veta om Frankrikes ställning till svensk-polska kriget, t. ex. af Karl Banérs berättelse om sin ambassad till Frankrike 1625 (Gallica, RA).

underhandlingar med de regeringar, som framför andra voro intresserade i saken, Danmarks och Brandenburgs, ehuru dessa makters nu följande diplomatiska verksamhet till en början icke direkt anknöt till den svenska planen.

I april sammanträffade Kristian IV med Georg Vilhelm i Zechlin. Det var den danske konungen, som påyrkat sammankomsten; säkerligen har han åsyftat att med ett raskt personligt uppträdande ställa Brandenburg i valet mellan ett krig under danskt direktorium eller svenskt; kort förut hade han fått kunskap — i hvarje fall bestämdare underrättelser än förr — om den Bellinska fälttågsplanen och Brandenburgs andel i dess tillkomst.[1] Som situationen nu gestaltade sig, hade kurfursten knappast mer än ett val, helst som han redan i januari gifvit ett tillmötesgående svar på konungens erbjudanden. Han sökte nu i stället vinna Kristians samtycke till att dela fälttåget med Gustaf Adolf, och utgångspunkten för hans yrkanden vardt den kunskap man ägde om Gustaf Adolfs diversionsplan.[2] Hans motvilja mot att klart erkänna den preussiska riktningen af denna synes emellertid ha vållat ett missförstånd, och Kristian fick den uppfattningen, att Gustaf Adolf föregående höst uttalat sig för Oderlinjen.[3] Det är tydligt, att Kristian endast motvilligt tänkte sig Sveriges deltagande, och i hvarje fall sökte han ej jämna vägen för detta genom något allvarligare tillmötesgående; den andel i beräknade kontributioner och subsidier, som han ville öfverlåta åt sin granne, var just den mest tvifvelaktiga.[4] Men å andra sidan accep-

[1] Jfr. Schäfer, a. a., s. 454—455.

[2] Jfr. Schäfer, a. a., s. 456; Gindely, Beiträge, s. 150.

[3] Instruktionen för Kristian Sehested den 20 april uppger, att man både af kurfursten af Brandenburg och andra tyska furstar »forfarett, att H: M: udi Sverrig uisse tilsagn och fortröstning H: Kg:tt aff Brandenborg haffe giortt, sig udi Egen person med en anseenlige mact udi Tydskland langs Oderen att ville begiffue». Weibull, a. a., bilagor, s. II. — I resolutionen till Sehested förnekar Gustaf Adolf uttryckligen detta; han hade »fast heller altidh acktatt den wägen att wara obeqvemb». Weibull, a. a., bil., s. VIII. — v. Götzen erkände också för Gustaf Adolf, att Oderlinjen vore Kristian IV:s förslag och icke kurfurstens (relation den 3 juni 1625, Hammarstrands afskr. från Berlinarkivet, Ups., E 379 H), hvilket åtminstone visar, att man från brandenburgskt håll icke kunde åberopa några aktuella uttalanden af Gustaf Adolf till förmån för Oderlinjen.

[4] Gindely, a. a., s. 150. Jfr. Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 87—88. — När konung Kristian den 20 april låter framskymta möjligheten, att han skulle kunna afstå från hela värfvet och till Gustaf Adolf lämna sin här, måste man fasthålla, att situationen redan hunnit utveckla

terade han i Zechlin kooperationsförslaget i princip. Det har knappast varit utan sin betydelse härför, att Georg Vilhelm utpekade Oder och icke någon af floderna i västra Tyskland som strategisk uppmarschväg för ett blifvande svenskt fälttåg.[1]

Den brandenburgska diplomatien skyndade sig att tillsammans med den danska gå vidare på den inslagna vägen. Kurfursten har härvidlag spelat en aktivare roll än Kristian och fört denne med sig. De första dagarna i maj infunno sig i Stockholm Kristian Thomessen Sehested och brandenburgaren Sigismund von Götzen, Bellins vän. De två sändebudens värf voro fullständigt parallella och de svar, konungen den 10 maj lät delgifva dem, i allt väsentligt desamma.[2]

Götzens ambassad betecknade Brandenburgs återtåg från den position, dess föregående sändebud till Sverige intagit. I afseende på det nyväckta uppslaget om två självständiga arméer i Tyskland refererade gesanten helt och hållet till Kristians åsikter. Visserligen hade framkastats tanken på att dessa härar skulle båda kunna operera efter de västtyska flodlinjerna, den ena längs nedre Rhen och Weser, den andra kring Main och öfre Rhen, men enligt konung Kristians åsikt mötte det de största vanskligheter att på så begränsade områden underhålla så stora stridskrafter. Götzen föreslog därför ett tåg uppför Oder mot Schlesien som en lämpligare diversion från svensk sida, ehuru han medgaf, att ett dylikt fälttåg skulle komma att drabba hans herre kurfurstens land. Gustaf Adolf påpekade, att detta förutsatte, att Sverige komme i besittning af Stettin; svårt vore det att utverka något sådant med godo,

sig därhän, att reflexioner från Sveriges sida med anledning af uppslaget på förhand syntes vara alldeles uteslutna. Fridericia (a. a., I, s. 28) fann ännu denna punkt egendomlig och i behof af rikare belysning; f. n. torde sammanhanget stå klart: Kristian IV hade själf säkerligen aldrig tänkt sig detta steg realiseradt men ville begagna en antydan därom som ett medel att låta Gustaf Adolf framstå som den där resignerat från sina föregående planer.

[1] I nedersachsiska kretsen ville man helst, att Gustaf Adolf skulle välja Weserlinjen. Salvius till Oxenstierna, Berlin den 13 april 1625. RA.

[2] Resolutionen till v. Götzen är tryckt i Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 90—95; den till Sehested hos Weibull, a. a., s. V—XII. Andra handlingar rörande deras beskickning finnas i Moser. Patriotisches Archiv, V. — v. Götzens *relation*, dat. d. 3 juni, finnes bland Hammarstrands afskr. från Berlinarkivet, Ups. E 379 H.

och på maktspråk mot sina vänner hyste han ej den aflägsnaste tanke.[1] Vida förmånligare ansåg konungen vägen genom Kassuben och Polen till Schlesien, desto mer som Bethlen Gabor och tatarerna på andra håll borde kunna gifva Polen så mycket att skaffa, att den svenska genombrytningen måste gå jämförelsevis lätt. Den därpå följande replikväxlingen mellan konungen och sändebudet är af intresse. Götzen betviflade högeligen, att kurfursten skulle vilja gå med på något sådant i sin egenskap af vasall under Polen. Danzig vore dessutom en fast stad, som icke kunde lämnas i den kungliga härens rygg. »Gif mig blott det begärda folket och låt mig sedan handla», fick han till svar. Hvad Danzig beträffade, eftersträfvade konungen icke staden för sin egen del, men han behöfde den för fälttåget; han ville gärna lämna den åt kurfursten eller någon annan furste, blott han finge fri reträtt dit under fälttåget. »Wehre ess auch nicht Danzig, so wehre ess ein ander Hafen, dessen sich Ihre May. zu bemechtigen wohl getrawedt.»[2] Hvilken denna andra hamnstad vore, synes konungen ej ha antydt. Det anförda meningsskiftet hade nästan en olycksbådande karaktär.

Gustaf Adolf hade således ännu en gång vägrat att diskutera Oderlinjen. Han understryker sina afslagsskäl i resolutionerna till Götzen och Sehested och inskärper ytterligare de fördelar, som talade för ett val af Preussen. Men han pekar dessutom på två andra infallsvägar: uppför Weser genom Westfalen till Hessen och Pfalz, och uppför Elbe genom Sachsen till Böhmen.[3] I första hand nämner han dem visserligen som bekväma för Kristian IV:s armé, men han låter icke vara alldeles uteslutet, att de äfven skulle kunna tagas i anspråk för hans egen. Mest är han i så fall böjd för Weserlinjen. Om de allierade öfverenskomma, att han bör taga denna väg, och Kristian i stället tågar efter

[1] I Holland synes man dock ha menat, att Gustaf Adolf utan alltför stor svårighet skulle kunna utverka dispositionen af åtminstone *en* hamn i Pommern. Camerarius till Oxenstierna d. $^{15}/_{25}$ apr. Schybergson, Sverige och Holland, s. 206.

[2] von Götzens relation. E 379 H. Ups.

[3] Att konungen nu accepterar Elbelinjen, har möjligen samband med ett erbjudande af administratorn i Magdeburg, Kristian Vilhelm, att åt honom upplåta stiften vid Elbe till *rendez-vous* och mönstringsplatser. Cronholm, V:1, s. 350.

Elbe, måste staden Bremen med sin hamn öfverlämnas åt Sverige för den tid kriget varar; anser däremot Kristian, att den svenska hären hellre bör välja vägen efter Elbe, skall han efterkomma denna önskan, men endast på det villkoret att de mecklenburgska hertigarna ställa Wismar till hans disposition under kriget, och att dessa och andra furstar, bl. a. kurfurstarna af Brandenburg och Sachsen, bevilja fritt genomtåg och fördelaktiga provianteringsvillkor. Man finner lätt, att dessa alternativ ingenting annat äro än en begränsning af den plan, som sett dagen under förhandlingarna med Kristian von Bellin. Det nya är accepterandet af bägge konungarnas deltagande i fälttåget under vissa förutsättningar. Fullt klart är icke, hvilken betydelse Gustaf Adolf i grund och botten tillmätte uppslaget; tydligt är, att det icke kan frånkännas ett visst sonderande syfte gentemot Danmark och Brandenburg. För att kunna afgöra, om detta syfte utesluter möjligheten af att han menat allvarligt, när han framkastade sina alternativ, som ju pa det närmaste bero af realiserandet af de kraf på fasta stödjepunkter vid hafvet, till hvilka de anknyta — för att kunna afgöra detta vore det nödvändigt att närmare känna läget för de alltjämt fullföljda underhandlingarna med Mecklenburgs och andra furstar. Hvad vi veta om Adolf Fredriks ställning är icke mycket, men allt häntyder på att den under loppet af 1625 undergick ett omslag, och att hertigens redobogenhet att foga sig efter Gustaf Adolfs villkor i alla händelser tillväxte.[1]

Emellertid torde det stå fast, att konungen ställde planen på framtiden. Tiden var nu så framskriden, att det polska kriget måste gå före allt annat. Ett angrepp på Polen, syftande att efter hand nå fram till Schlesien och

[1] Några notiser härom: Gustaf Adolfs bref till Adolf Fredrik den 8 okt. 1625 (Styffe, Skrifter. s. 460—463) visar, att hertigen begärt, att Gustaf Adolf måtte komma till Tyskland för att bringa »ale anslege auf einen gewissen fus». Gustaf Adolf svarar, att om han kommer att göra detta — och det kan först ske nästa sommar — blir det helt beroende på om han bistås icke bara med råd utan också med dåd. Något resultat yppades icke. Det heter om hertigarnas begäran i Wintefeldts relation om sin beskickning till Sverige maj—juni 1626: »Die Herzoge in Mecklenburg hätten einen Gesandten bei Ihrer May:t in Lifland gehabt, dieselbte auch umb assistenz ersuchet. Sie hätten sich auch zum Securs erbotten; seitdem hätten Sie in acht Monaten und länger nicht ein wort an Sie gelangen lassen.» Orig. i Berlin. Afskr. af Hammarstrand, Ups., E 379 H.

understödt af tatarernas, Turkiets, Bethlen Gabors, kanske också Rysslands fientligheter,[1] framstår också som den praktiska slutsatsen i det utförliga svaret till den danske och den brandenburgske diplomaten. Men också ett sådant företag måste fordra långa och vidlyftiga förberedelser; att skådeplatsen för kriget med Polen denna sommar icke skulle komma att ändras, blef för hvar dag alltmera tydligt. Några veckor efter de två gesanternas afresa var det afgjordt, att det stundande fälttåget i slutet af juni eller början af juli skulle taga sin början i Livland.[2] Att den preussiska fronten för detta år var definitivt uppgifven visa de fortsatta försöken att utverka en försäkran af Danzig att ej tillåta rustningar mot Sverige.[3]

* * *

Det hade sålunda fordrats synnerligen energiska och snabba mått och steg från de allierades sida för att få Gustaf Adolf att slå in på en annan väg. Men detta var icke att vänta. Generalstaterna ådagalade väl en viss ifver för tanken på delad direktion i det tyska fälttåget; deras ambassadör, Vosbergen, träffade Gustaf Adolf först i Livland. Holländarens resa vardt utan resultat; bland de erfarenheter, han inhöstade under den, var också, att Danmarks konung numera var rent afvogt stämd mot Gustaf Adolfs deltagande i fälttåget. Han lyckades endast utverka ett löfte af Kristian att sända ett ombud till det stundande konventet i Haag, där de af Sverige fordrade subsidierna skulle tagas under ompröfning.[4] Hänskjutandet till detta forum innebar knappt

---

1 Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 94.

2 Gustaf Adolf till Jakob de la Gardie den 27 maj. Hallenberg, V, s. 360—361.

3 Instruktion för Gabriel Gustafsson Oxenstierna den 25 juni. Hallenberg, V, s. 336, 339.

4 Gindely, Beiträge, s 152—153. Jfr. Camerarius till Oxenstierna d. 17/27 juni. Schybergson, Sverige och Holland, s. 251. — Det har ofvan påpekats, att det säkert ej var Kristian IV emot, att Gustaf Adolf fördjupade sig i det polska kriget. Hvad beträffar hans ställning till dennes preussiska plan, synes han ha räknat på, att polackernas motstånd skulle bli synnerligen starkt. Jfr. ett yttrande af honom, anfördt af Camerarius den 5/15 nov. 1625, Schybergson. Sverige och Holland, s. 331—332. De danska sändebuden vid konventet i Haag i nov. uttalade också den, f. ö. säkerligen välgrundade, meningen, att Gustaf Adolf nu vore så inveckladi polska kriget, att han ej kunde tänka på att ingripa i Tyskland. Camerarius till Oxenstierna d. 18/28 nov., ibidem, s. 340—341. Jfr f. ö. nästa sidas not.

några utsikter till framgång. Konung Kristian hade själf låtit alla tankar på den tidigare planen falla, och hans sändebud till Haagkonventet voro instruerade att understryka vikten af att svenskarna hölle polackerna bundna.[1] Hvad Danmark ville göra för att tillmötesgå Gustaf Adolfs uppfordran till bistånd på denna skådeplats visade sig inskränka sig till att Kristian IV för sin del förklarade sig ej ha något emot att Mansfelt förenade sig med svenskarna. Men detta uppslag var från början dömdt att rinna ut i sanden. Den diplomatiska kongress, som i slutet af november ledde till ett formellt förbund mellan Danmark, England och Holland, ägnade ej heller många tankar åt de svenska förslagen, och den nya sammankomst, som beramades i Haag till mars 1626, kom aldrig till stånd.

Det blir en tids stiltje i öfverläggningarna makterna emellan om Sveriges tilltänkta deltagande i det tyska kriget. Först den hotande vändning, det nya fälttåget tycktes komma att taga, framkallade nya försök att förmå Gustaf Adolf till ingripande. Men under tiden hade denne utan att längre afbida de växlande konjunkturerna i makternas rådslag beslutsamt inriktat sig på fullföljandet af sin polska diversionsplan, med de naturliga inskränkningar, som tillgodoseendet af i första hand rikets nationella sak dikterade, och målmedvetet sökt att själf och utan mellanhänder knyta förbindelsen med de makter, på hvilkas hjälp han särskildt räknade, Siebenbürgen och Ryssland. Han hade tillika allt djärfvare men äfven med en viss försiktighet sökt få rent besked om Brandenburgs ställning till ett svenskt fälttåg i Preussen.

Förhållandet mellan Sverige och Brandenburg blir därför det centrala i en följande undersökning om Gustaf Adolfs första preussiska fälttåg och dess ganska egendomliga förhistoria.

[1] I instruktionen för Jakob Ulfeld och Kristian Tommessen till Generalstaterna den 24 okt. 1625 heter det i § 11: »At Bettlehem Gabor kunde bliffve aff confœderatis assisterit och bragt med en anseenlig armee paa fode och Kong. Wurde udi Sverig kunde disponeris krigen med Polono at continuere, och at obligere ingen fred eller anstand interea at giöre, meden samme nation til land och vand, saavit hannom mueligt, at attacquere, och udi saa maade den polniske magt och undsettning at divertere, det var det beste och sterkeste middel, vid hvilken denne status rerum udi Tyskland ab ista parte kunde hielpis, hvilkett och snariste kunde til veie bringis och boquemligste effectueris». Holland 1623—40, RA, Köpenhamn.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia.

Den äldre nordiska arfsordningen kände, som bekant, icke representationsrätten. Utom lagtexterna, hvilka ju för denna tid alltid få tänkas möjligen vara på ett mindre tillfredsställande sätt redigerade, ha vi tillgång till ett viktigt och intressant rättsfall, hvilket kan studeras i tillförlitliga källor. Då konung Sverker d. ä. dött, stupade i striderna med den täflande konungaätten tre af hans söner Karl, Kol och Burislev (Boleslav) efter hvarandra, säkerligen i nu efter källorna nämnd ordning. Då Burislev stupat, tillföll arfvet efter honom icke, såsom representationsrätten kräft, hans brorson, sedermera konung Sverker d. y., som tydligen närmast var arfvinge till ättens ideella anspråk, och alltså den, som man väntat, att lagen skulle velat gynna, utan B:s halfsyster Sofia, drottning Rikissas dotter, hvilken var blott styfdotter till Sverker och väl enligt »lagens anda» bort uteslutas från hans arf. Då Sofia blef danske konungen Valdemar I:s drottning och moder till Valdemar II, fogade det sig så, att en afsevärd del af den sverkerska familjeförmögenheten kom att hamna i Valdemars jordebok,[1] som utgör den källa, ur hvilken vi hämta kunskap om detta fall af bokstaflig lagtolkning före lagens nedskrifning med bokstäfver.

Med Upplandslagen inträder representationsrätten i vårt rättssystem; den hör väl icke till de gamla uppländska rättssedvänjorna utan fastmer till frukterna af domprosten Andreas Ands juridiska lärdom. Representationsrätten begränsas emellertid genom bestämmelsen *alt til fæmptæ manz* (ÄB 11, om bröstarf, och 12, om sido- och bakarf). Uttrycket, som ju närmast ser ut att ge äfven femte man arfsrätt, förtydligas på det senare stället genom tillägget *æi ma fæmpti man arff takæ.*

Magnus Erikssons landslag, som ju i stort sedt utgör en samarbetning af uppländsk och östgötsk rätt, inför representationsrätten: *taki slikt sona barn af arue sum son, ok slikt dottor barn sum dotter æn þo æt nakat liui af syzskenum.* Motsvarande bestämmelser i ÄB 2 likställer syskons barn med syskon. Men här har den egendomlighet i textförhållandena inträdt, att en hel del handskrifter ha ett tillägg, hvilket i öfverensstämmelse med Upplandslagen begränsar representationsrätten till »femte man».

[1] Beckman, Personhist. tidskr. 1912, s. 1 ff.

I och för sig kunde ju detta icke behöfva vålla allt för stor oreda, men då härtill kommer, att lydelserna växla, så blef oredan rätt stor. En grupp handskrifter, dock icke allt för talrik, behåller Upplandslagens tvetydiga *alt til*, flere ha det vida tydligare *alt innan*, som ju tydligt utesluter femte man. Många af båda grupperna ha tillägget *ej inå femte man arf taga* på första förekommande ställe, ÄB 1, som handlar om bröstarf, men andra utesluta det äfven här.

Om det nu står på första stället, så är ju en dubbel uppfattning möjlig. Man kan uppfatta begränsningen såsom afsedd att vara en allmän rättsgrundsats, som då den tydligt göres gällande mot arflåtarens bröstarfvingar, med så mycket större skäl skall gälla i ÄB 2 mot hans kollateraler. Men man kan också tolka ÄB 2 verbalt. häfda, att där är representationsrätten inskränkt till syskons barn.

Det är sålunda icke att undra öfver att en viss oklarhet rådde. De hårda ord om oklarheten i rättsförhållandena, som uttalats t. ex. af Schlyter[1] och Schück,[2] torde i någon mån böra mildras. Vi ha ett ganska berömdt rättsfall, som utgör tillämpning af de ifrågavarande bestämmelserna. Aktstyckena i målet äro till stor del bevarade. De äro följande:

1) ett bref af d. 17 juli 1506 från Herr Ture Jönsson (Tre rosor) i egenskap af lagman i Västergötland, däri han underställer rådet ett tvistigt arfsmål mellan högt uppsatta personer i Västergötland;[3]

2) rådets beslut i ärendet af 4 juni 1507 att till en allmän herredag undanskjuta det svårpröfvade målet;[4]

3) rådets beslut i ärendet af 10 nov. 1507 med ett allmänt stadgande, att den s. k. medellagen hädanefter skulle anses vara gällande, dock så att redan afgjorda mål icke skulle upprifvas.[5]

För att ge en bekväm öfversikt öfver den ifrågavarande tvistens innebörd använder jag det diagram, som ett par af de nyss nämnda handskrifterna[6] låtit åtfölja rådsskrifvelsen. Det har, med mycket få moderniseringar i anordningen, följande utseende.

[1] Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 18, företalen till landslagarna.
[2] Svensk Litteraturhistoria (1890). s. 482.
[3] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, V, s. 101 f. Detta och nr 2 voro icke bekanta för Schlyter.
[4] Ib., s. 187 f.
[5] Tryckt hos Hadorph, Gambla stadgar, efter Bjärköarätten, s. 71. dessutom bevaradt i ett flertal handskrifter.
[6] Närmast Cod. Holm B 35, bl. 1 v.

I processen har nu Lindorm Brunsson, som uppträdt som sin hustrus malsman, stödt sig på en handskrift, som haft lydelsen *Allt till femte man.* Motparten har kunnat stödja sig på handskrifter, hvilka haft en annan lydelse, som alls icke talt om någon representationsrätt längre än till barns, resp. syskons barn. I sin inlaga lämnar herr Ture den viktiga upplysningen, att den praxis, som han känner, närmast väl den västgötska, gick emot herr Lindorms yrkande, att, som han uttrycker det, »om fjärde man får ärfva, så kommer månget arf i Sverige att gå tillbaka». Genom uttrycket »fjärde man» låter herr Ture oss få kännedom om den räkning, som användes. Det var den s. k. kanoniska, som räknar sidoarf icke från arflåtaren utan från den gemensamme stamfadern, hvarvid om de två ättledningarna bli olika långa, den längre anses bestämma släktskapsgraden. Vi se alltså, att de tre alternativen ställa sig på följande sätt:

a) enligt hufvudtexten tillhör Peder Bengtsson det sista led, som äger arfsrätt;

b) enligt lydelsen »allt inom», resp. »allt till» med tillägg »ej må femte man», blir herr Lindorms hustru i samma läge;

c) enligt lydelsen »allt till» utan tillägget »ej må femte man» skulle till och med herr Lindorms och fru Karins barn fått vara med, därest deras föräldrar varit aflidna.

Tydligen gällde det för herr Lindorm antingen brorslotten eller ingenting.[1]

Så långt om själfva målet och dess innebörd. Vi gå därefter till frågan om de olika textformernas förhållande och berättigande. Denna fråga synes mig i trots af det myckna, som därom skrifvits, icke alldeles klar. Schlyter utgår genomgående från den arbetshypotesen, att afvikelser af denna art äro att förklara såsom verk af en eller annan afskrifvares oförstånd, för så vidt man icke i vissa fall har att tänka på något ännu värre. Men Schlyters åskådning kan säkerligen icke göras gällande i samtliga fall. Särskildt efter reformationen, då humanismen lärt människorna att behandla texter efter riktigare principer, förekomma landskapsrättsliga interpolationer med förklaringar af sådan art som att de äro »nyttiga i rättegångar»,[2] alltså med klart uttaladt syfte att meddela rättssatser, som kunna vara vägledande utan att vara bindande, och så ha säkerligen många afskrifvare och beställare menat, som tidigare infört, resp. låtit införa landskapsrättsliga stadganden i handskrifterna.

Men äfven en annan fråga kan uppställas: Är det alldeles säkert, att icke med centralregeringens goda minne olika lydelser i en eller annan detalj kunnat få bestå i olika landsändar? Detta är ett antagande, som Schlyter icke synes vilja upptaga till pröfning, men som för den tid, som följde omedelbart på landskapsrättens tid, a priori synes mig ganska rimligt. Vill man pröfva ett sådant antagande,

[1] Några andra arfvingar än de upptagna nämnas icke.

[2] Det var, som bekant, en liknande tanke, som föranledde Karl IX att utgifva landskapslagarna. Se Schlyter, MELL, s. LXXI not.

så är ju enklaste vägen den, att man, för så vidt det är möjligt, ser till, om de handskrifter, som innehålla den från hufvudtexten afvikande lydelsen, låta sig lokalisera inom något afgränsadt geografiskt område.[1]

Lokaliseringen af handskrifterna har icke intresserat Schlyter, men den är med hänsyn till deras användande som språkhistoriska källor en fråga af största vikt, och jag har i ett nyligen utkommet arbete[2] sökt lösa ett antal hithörande frågor. Den rättshistoriska konsekvensen af min där gjorda undersökning bör här dragas.

Se vi till i Schlyters noter till MELL, ÄB 1, så finna vi den afvikande texten i följande lokaliserbara handskrifter: EFM (alla skrifna i Södermanland, F använd i Finland), O (använd i norra Östergötland, men i text nära släkt med de sörmländska handskrifterna), 20 (troligen Uppland) och 21 (Västmanland). R (Uppland) har lydelsen *allt till* och saknar *ej må femte man.* Med hänsyn till dessa äldre handskrifter, de nämnda äro alla äldre än år 1400, ställer sig saken närmast så, att Södermanland förefaller vara centrum, medan Västmanland och äfven Uppland ställas något i skuggan. Bland yngre handskrifter nämnas 33 (Arvid Trolles lagbok, Nyköping) och 42 (Finland). Någon stor vikt får man emellertid icke fästa vid frekvenssiffrorna, ty det kan godt vara en tillfällighet, om ett större eller mindre antal handskrifter låta sig lokalisera eller icke, och för åtskilliga handskrifter vet jag inga säkra lokaliseringstecken. Dock bör nämnas, att hufvudhandskriften, liksom handskrifterna B och L enligt min undersökning höra hemma i södra Östergötland eller norra Småland. B och L ha i nu berörda afseende hufvudhandskriftens text, liksom de af åtskilligt att döma västgötska I och K, de senare i öfverenstämmelse med den af herr Ture åberopade praxis. På det hela taget är ju fördelningen rätt god,[3] men man undrar något på att Uppland är så svagt representeradt. Detta förhållande motväges emellertid i viss mån af förhållandena i yngre

[1] Det kan törhända vara af ett visst intresse, om vi kunna framlägga positiva bevis för att i någon ort sedvanerätt eller doktrin bibehållit sig i strid mot på platsen använda lagtexten. Åtminstone ett sådant fall känner jag. Vi ha kvar den lagbok, som användts af rådhusrätten i Arboga, hvarom nedan. I denna, liksom i alla medeltidshandskrifter af stadslagen utom en, stadgas uttryckligen, att stadens funktionärer skola väljas åtta dagar före Valborgsmässodag (KgB I). Men icke dess mindre se vi af stadens bevarade tänkebok, att valet faktiskt år från år skett d. 6 december, Nikolai dag. Säkerligen skulle flera sådana fall kunna uppvisas.

[2] Studier i outgifna handskrifter, Stockholm 1917, h. 151 af Sv. Fornskriftssällskapets samlingar. För bevisningen af i texten gjorda påståenden hänvisas till detta arbete, för identifierandet af nämnda handskrifter till Schlyters inledningar.

[3] Ett anmärkningsvärdt förhållande är, att den i Växjö skrifna Cod. Iᵇ har det uppländska tillägget, se Schlyter, s. 74. n. 60. Emellertid har jag i ofvan citerade arbete kunnat konstatera, att denna handskrift företer dialektblandning; kanske har förlägget varit från annan ort. I hvarje fall representerar dess text icke den lokala rätten, ty vi kunna tryggt antaga, att Värendsrätten redan långt före denna tid hade likställt broder och syster i arfsrätt.

handskrifter. En handskrift (34), som har det äldsta belägget för en text, som innebär direkt polemik mot den af Schlyter upptagna hufvudtexten och uttryckligen påstår, att texten med representationsrättens begränsning till femte man skall gälla öfver hela riket. Men ännu viktigare är, att Ragvald Ingemundssons öfversättning har det uppländska tillägget *usquead, quintus gradus excluditur*. Man brukar tala om att Ragvald visat den okunnigheten att använda en handskrift af MELL, då han synes tro, att han öfversätter KrLL, men för vårt ändamål är viktigare, att denne kanik i Uppsala naturligtvis använde en bok, som i hans omgifning gällde såsom riktig. Äfven Cod. 31, som har *alt innan fæmtæ man* och *ey ma fæmte man* är säkert uppländsk. Min mening, att i Uppland den specifikt uppländska lydelsen varit eller ansetts vara gällande rätt, får naturligtvis härigenom ett afsevärdt stöd.

Afgörande kunna förhållandena i afseende på MELL emellertid icke sägas vara. Äfven om det fanns folk och trakter, som höllo på den uppländska lydelsen, så fanns det i hvarje fall också folk, och inflytelserikt folk, som höll på den andra texten. Detta framgår däraf, att denna lydelse kommit att läggas till grund för KrLL, något som är så mycket mer anmärkningsvärdt, då i det hela en text af den äldre lagen, nära besläktad med originalet till Ragvalds öfversättning, vid redigerandet af denna lagts till grund.[1] I hvarje fall saknar man här hvarje antydan om ett kungligt medgifvande att använda den uppländska formen af lagen, den sedermera s. k. medellagen.

Innan vi lämna landslagen, vilja vi anföra några ord, som inskrifvits i den äldsta finska öfversättningen af Kristoffers landslag (Cod. Holm B 96, från senare hälften af 1500-talet) vid dess släkttafla:

Ei mä femte man arff tagha, fremande herskap haffwer oss swenskom thenna laghen giffuit om arffsrätten, och giffuit theres tienare iordz godzen, såsom medh gamble historier bewijsas kan.

De bittra orden klandra tydligen icke så mycket representationsrätten som dennes begränsning till femte man. Det vill synas, som om författaren ansett, att denna begränsning tillkommit för att bereda en tyrannisk öfverhet flera tillfällen att kunna slå under sig danaarf. Framför allt visar den emellertid, att medvetandet om en diskrepans i rätten var ganska vaket långt fram i tiden.

Märkligt nog har man vid undersökning af vår fråga väsentligen förbisett Stadslagen. Och dock förefinnes samma dubbeltext äfven där. Stadslagen kan i själfva verket af flere skäl antagas ge bättre besked än MELL. Till en början utgjorde ju städerna jurisdiktions-

[1] Ännu en omständighet af intresse kan nämnas. Cod. 77 af MELL (= Skokl. 143 4:o) uppger sig vara en afskrift af kung Karl Knutssons exemplar, hvilket Schlyter märkligt nog icke ansett värdt att anteckna. Den har hufvudtexten utan det uppländska tillägget. Om detta är en följd af bruket i Tjust, där Karl hörde hemma, eller af hans principiella åsikt i frågan, vet jag icke.

områden af vida mer individualiserad karaktär än lagsagor och härad. Vidare voro väl i regeln stadsskrifvarna, som förmodligen haft bestyret med anskaffande af »Stadzins bok» betydligt mer litterata jurister än de stormän ur olika ätter, som fungerade såsom lagmän och häradshöfdingar. Därnäst voro ju städernas exemplar, af hvilka vi ha flere kvar, officiella exemplar, de voro i offentlig ägo, det var staden som juridisk person, som ägde dem. I bjärt motsats häremot var hvarenda en af de landslagshandskrifter, hvilkas historia jag kunnat följa, privategendom. Den köptes och såldes, ärfdes och bortskänktes såsom sådan, och det kan ha berott ganska mycket på slumpen, om en häradshöfding i t. ex. Västergötland kom att använda ett exemplar från sin egen hemort eller från någon annan ort, där han kanske nyligen skiftat arf.

Gå vi då till Schlyters variantförteckning, så finna vi den uppländska texten i ett antal handskrifter, DELMNO, hvilka äfven i öfrigt förete släktskap sins emellan. Bland dessa är D från Södermanland, skrifven af samma hand som handskr. E af MELL; E är från samma trakt, till och med samma skrifvarskola eller skrifstuga som föregående (men mot Schlyter af annan hand med annan dialekt), den är af samma hand som MELL:F och till och med inskrifven i samma bok, hvilken, som nämnts, emellertid öfverförts till Finland. L är Arboga stads officiella exemplar, säkerligen skrifvet på stadsmyndigheternas beställning och i hvarje fall redan ett par decennier efter sin nedskrifning (1461) i stadens ägo, M har hört hemma i Viborg, medan N och O, af hvilka den förra är inskrifven af samma hand och i samma bok som MELL: 34 (Arvid Trolles lagbok), troligen båda, säkert den senare, härstamma från Nyköping.

Äfven här träder Södermanland i förgrunden, och Uppland träder tillbaka. Men här är det bevisligt, att saken beror på en tillfällighet. Bland de nämnda handskrifterna intaga L (Arboga) och M (Viborg) en särskild ställning såsom synnerligen intima textfränder[1], något som ju i betraktande af det betydliga afståndet i rummet är mycket öfverraskande. Emellertid få vi här en fullt tillfredsställande förklaring. M härrörde, som sagt, från Viborg, den har visserligen varit i privat ägo, men är väl ändå snarast en afskrift af stadens officiella exemplar. Och nu veta vi af konung Eriks privilegier för Viborg, att denna stad skulle få stadsrätt »efter ty stadsboken i Uppsala utvisar».

För vår fråga är denna notis af alldeles afgörande vikt. Konungens ord få ingen rimlig mening, med mindre vi antaga, att det fanns ett flertal varianter af stadslagens text, af hvilka han här uttryckligen till bruk i Viborg godkände en, Uppsalabokens text. Hvad som stått i denna blir då närmaste frågan. Ganska tryggt kunna vi i hufvuddelar rekonstruera den, churu den är förlorad, säkerligen vid den stora branden 1702. Vår Viborgsbok (M) och

[1] Detta gäller både lagtexten och vissa tillägg, t. ex. domarereglerna och gårdsrätten.

Arbogaboken (L) voro ju nära textfränder. Viborgsboken kan på grund af det anförda säkert antagas härstamma från Uppsala, och Arbogaboken har ett utpräglадt uppländskt (nordvästuppländskt) språk. I den nu ifrågavarande punkten ha de gemensamt den mest genuina upplandsformen, »allt till» med tillägget »ej må femte man», Upplandslagens och Ragvald Ingemundssons verba formalia. De öfriga handskrifterna af gruppen, DENO, ha lydelsen »allt innan».

Under sådana förhållanden synes mig konung Eriks privilegier för Viborg ge det sökta beviset på att i något fall olika varianter af lagen, särskildt i afseende på representationsrätten, vunnit kunglig sanktion.[1]

Se vi till, hur det ställer sig med Stadslagens öfriga texttyper, så finna vi till en början, att texttyp Söderköping (handskrifterna BCGKQ, af hvilka B och K bevisligen hört hemma i Söderköpings stad) icke ha det uppländska tillägget. Detta stämmer ju förträffligt med hvad vi redan erfarit om förhållandena på Östergötlands landsbygd, dock med undantag af norra delen, där ett sörmländskt förlägg synes ha infört Upplandstexten — åtminstone i boken. Märkligare är, att texttyp Västerås icke haft det uppländska tillägget, som dock varit i bruk både i Västmanlands landsbygd (MELL, Cod. 21) och i landskapets andra större stad (Arbogaboken). Men med afseende på städerna får man minnas den tyska befolkningens inflytande. Det kan icke utan vidare tagas för gifvet, att dessa främlingars juridiska åsikter sammanföllo med kringboende bönders. Liknande gäller Stockholm, där Stadslagens textkodex var officiell.

Af hvad jag här anfört, torde närmast kunna slutas, att man icke kan skylla de förekommande varianterna på okunniga skrifvare. Det är tydligen till en början fråga om en juridisk doktrin, som gjort sig gällande genom att vinna insteg i handskrifterna. Därtill ha vi kunnat visa upp ett bestämdt centrum för denna doktrin och därvid kommit till ett så rimligt resultat som det, att spridningscentrum för en tydligen kanoniskt påverkad doktrin varit ärkebiskopssätet i Uppsala. Slutligen ha vi i ett fall kunnat visa, att en genom doktrinens inverkan omarbetad handskrift vunnit kungligt godkännande. Att så skett äfven i vissa andra fall är då, kunna vi väl säga, icke blott möjligt utan äfven troligt.

Nat. Beckman.

Ett bidrag till kännedomen om Laurentius Andreæs härkomst och studier.

Då kännedomen om de yttre konturerna till den store reformatorn Laurentius Andreæs lif är så ytterst bristfällig, och därför

[1] I Cod. Holm B 6 finnes ett i senare tid insatt blad, där den i andra handskrifter mötande uppgiften om ett beslut af konung och råd rörande representationen är infförd, här med det tillägg, att konungens namn (Erik) är utsatt. Bladet har karaktär af förfalskning så tillvida, som äldre stil påtagligen efterbildats. Men uppgiften kan, som af ofvanstående framgår, möjligen äga ett visst värde.

äfven de minsta bidrag till hans biografi förtjäna intresse, tillåter jag mig helt kortfattadt framlägga några iakttagelser, som jag gjort rörande hans härkomst och studier, och hvilka i sin mån torde bidraga att öka den sparsamma dager, som faller öfver hans tidigare lefnadsöden.

Då det för mina studier öfver språket hos de presumerade öfversättarna af Nya Testamentet 1526 varit af största vikt att få de ifrågakommande personernas dialekt fastställd, men detta beträffande Laurentius Andreæ visat sig vanskligt på grund af bristen på tillförlitliga uppgifter rörande hans härkomst,[1] har jag ansett det nödvändigt att dels ingå på en förnyad granskning af de data, som redan lämnats rörande hans lif, dels söka erhålla några nya sådana.

För det ändamålet har jag granskat de tyska universitetets-matriklar, som redan förut uppgifvits innehålla den kände reformatorns namn, nämligen Leipzigs och Rostocks, samt dessutom genomgått några andra, som jag icke förut sett citerade, däribland Greifswalds universitetsmatrikel. Därvid har jag genom att sammanställa en förut ej beaktad detalj i Leipzigermatrikeln med ett nytt faktum i Greifswaldsmatrikeln gjort ett rön, som möjligen kan vara af betydelse icke blott för kännedomen om L. Andreæs studier, utan äfven för bestämmandet af hans födelse- eller åtminstone hemort. Jag skall här för sammanhangets skull efter de nämnda universitetsmatriklarna rekonstruera routen för den studieresa, den dåvarande kaniken i Strängnäs gjorde sommaren och hösten 1498, äfven om en del däraf redan är känd.

På sommaren 1498 finna vi honom således först i Rostock hvarest han införts i universitetsmatrikeln den 26 juni. Där står nämligen: Laurencius Andree Canonicus Strengenensis dedit II marcas.[2] Någon tvekan om att detta är den svenske reformatorns namn kan således icke råda. Emellertid blef hans vistelse där icke långvarig, ty redan samma sommarsemester inträffar han i Leipzig och intages i filosofiska fakulten därstädes vid semesterns slut den 3 oktober enligt följande anteckning i universitetsmatrikeln: »Eodem anno[3] quarta feria post Michaelis in presentacione baccalariendorum Laurencius Andree de Swecia Upsaliensis bacc. premissa responsione et testimonio sufficienti sue promotionis habito et producto salvis statutis desuper editis ad gremium facultatis artium est assumptus.»[4]

[1] Jag har ju visserligen med utgångspunkt från tre redan kända autentiska bref på svenska af L. Andreæs hand lyckats identifiera 5 i riksarkivet befintliga handskrifter såsom utgångna från honom och dymedelst kunnat utöka det språkliga förstahandsmaterialet så, att en ungefärlig dialektbestämning kunnat göras, men alltjämt är materialet knapphändigt för en närmare precisering af dialekten, hvartill ju däremot en uppgift om vederbörandes födelseort utgör ett ypperligt stöd. En redogörelse för de nyupptäckta handskrifterna jämte en utförligare motivering för deras identifiering såsom L. Andreæs kommer att inflyta i en under utgifning varande afhandling om språket i Nya Testamentet 1526.

[2] Se Hofmeister, Matrikel der Universität Rostock, I, s. 290.

[3] D. v. s. 1498.

[4] Se Erler, Die Matrikel der Universität Leipzig, II, s. 364, i Codex Diplomaticus Saxoniæ Regiæ.

Att nämnda person är identisk med vår reformator har heller icke betviflats. Emellertid tycks man ha förbigått eller i hvarje fall icke fäst afseende vid, att samma namn, fast med ett viktigt tillägg, finnes infördt i matrikeln bland studerande som betalt sina afgifter för sommarsemestern 1498. Där står nämligen under Natio saxonum bland andra: Laurencius Andree Wesman de Obsalia.[1] Wesman kan här icke betyda annat än vesmannus, västmanlänning. De Obsalia anger, från hvilket universitet han utgått. Härmed stämmer ju mycket bra uttrycket »Upsaliensis bacc.» i den ofvannämnda anteckningen om hans upptagande i filosofiska fakultetens sköte. Vi hafva således redan här en otvetydig uppgift om hans härstamning. — Huru lång tid härefter han stannat vid Leipzigs universitet kan icke afgöras, lika litet som det varit möjligt utröna, huruvida han från Leipzig begifvit sig till några andra af mellersta eller södra Tysklands universitet. I hvarje fall tycks han icke ha besökt Heidelberg eller Köln, i hvilkas universitetsmatriklar jag icke kunnat återfinna hans namn. Däremot förekommer i Greifswalds matrikel under vintersemestern 1499—1500 ett namn, som möjligen är identiskt med den svenske reformatorns. Där har nämligen den 19 febr. 1500 inskrifvits en Laurentius Andree de civitate et d(iocesi) Arosiensi.[2] Sammanställes detta namn med det ofvannämnda »vesman» i Leipzigermatrikeln, har man svårt att värja sig för tanken, att Laurentius Andreæ »västmanlänning» är identisk med mannen med samma namn »från Västerås stad och stift» i Greifswaldsmatrikeln. För öfrigt har han ju växlat epitet vid de föregående universitetsbesöken. I Rostock är han »canonicus strengnensis», hvilket anger hans dåvarande anställning. I Leipzigs är han »Upsaliensis bacc.», hvilket liksom »de Obsala» hänför sig till hans egenskap af baccalaureatus vid Uppsala universitet.

Tillägget efter namnet i Greifswalds-matrikeln skulle däremot ange hans födelseort eller åtminstone hans ursprungliga hemort. I den nämnda matrikeln tyckes det vara bruk att efter de studerandes namn ange födelse- eller hemorten, — ofta ett socken- eller stadsnamn — och därefter stiftsnamnet.[3] Bruket kan ju ha växlat vid olika universitet, liksom det ju ibland kunnat växla vid samma universitet. De nyssnämnda bestämningarna till vederbörandes namn behöfva således icke motsäga hvarandra. Tvärtom kunna de komplettera hvarandra på ett ypperligt sätt.

Naturligtvis måste vi i ett fall som detta räkna med en om ock svag möjlighet, att vi i Greifswaldsmatrikeln ha att göra med en dansk från Århus.[4] Emellertid talar o-formen i Arosiensi i hög

[1] Erler, a. a., I, s. 425.

[2] Se Friedlænder i Ältere Universitäts matrikeln, Greifswald I, s. 145 a.

[3] Så står t. ex. på samma blad i matrikeln: Nicolaus Nicolai de castro Stoghelin, Lincopensis d. Petrus Kuse de Treptow Caminensis. Andreas de Bornholm Lundensis m. fl., men däremot Ticho Nicolai de civitate et d. Lundensi, då vederbörande är från en stiftstad.

[4] I registret till Scriptores rerum Danicarum står till och med upptaget en Laurentius Andreæ canonicus Arus. från 1489, men detta visar sig vid närmare påseende vara tryckfel för canonicus Othoniensis.

grad för antagandet att det här är fråga om Västerås. Åtminstone tycks det, att döma af de hundratals u-skrifningarna Arus, Arusiensis etc. beträffande Århus i Scriptores rerum Danicarum,[1] som om det knappast skulle hafva fallit en dansk från 1400-talet in, att använda formen Aros(iensis) om Århus. Huruvida tyskarna kunde uppehålla samma konsekvens är väl mera osäkert. Emellertid tycks ifrågavarande matrikel göra det, åtminstone så till vida, att den förbehåller o-formerna åt Västerås. U-formerna däremot användas om såväl Århus som Västerås.[2]

Alltså torde man med en mycket hög grad af sannolikhet våga påstå, att bestämningen »de civitate et d. Arosiensi» afser en person, som härstammar från Västerås stad. Då vi nu veta, att västmanlänningen Laurentius Andreæ ungefär vid denna tid är ute på en studieresa vid de tyska universiteten, att han i slutet af år 1498 inskrifvits i Leipzigs filosofiska fakultet och således får antagas ha vistats där åtminstone ett stycke in på året 1499, så torde det icke vara för djärft att antaga, att han på nyåret 1500 inträffade i Greifswald och där inskrefs på det vid nämnda universitet öfliga sättet med angifvande af födelseorten. Han kunde ju ha befunnit sig på hemresa från de sydligare universiten och passade på att i förbifarten besöka Greifswald. Han kunde också ha dragits dit med den stora ström af främlingar, däribland många svenskar,[3] som under sommar- och vinter-semestrarna 1499 gick till Greifswald. Det var väl förmodligen ryktet om ankomsten af två framstående italienska lärde till Greifswald, som spred sig och lockade dit en mängd studenter. Redan år 1498 hade nämligen Greifswalds universitet lyckats knyta vid sig den ryktbare rättslärde Petrus Ravenna och hans son Vincentius Ravenna. Detta tycks emellertid först blifvit kändt i vidare kretsar på våren 1499, ty först då når tillströmningen af nya studenter sin största höjd. Möjligt är ju, att denna omständighet lockade L. Andreæ att på hemresan besöka Greifswald. Under alla förhållanden torde man med ganska stor säkerhet kunna förutsätta, att om L. Andreæ, som ofvan antagits, vid nämnda tidpunkt befann sig i Greifswald, så har han också åtnjutit undervisning af en af sin tids mest framstående rättslärda.

Natan Lindqvist.

[1] Endast två o-skrifningar ha påträffats. I ena fallet, Arosiæ (I, s. 309), kan en afskrifvare på grund af sammanhanget lätteligen fått uppfattningen, att det gällde en svensk stad, i andra fallet, Aros (V, s. 333), är namnet tydligen taget från Snorre Sturlassons skildring af slaget mellan Magnus den gode och Sven Estridsson.

[2] På de 100 första sidorna i matrikeln har jag påträffat Arosia, Arosiensis åtta gånger i fråga om Västerås, Arusia, Arusiensis tre gånger i fråga om Århus, en gång i fråga om Åhus i Skåne, fyra gånger i fråga om Västerås och fjorton gånger i obestämda fall, då det kan gälla hvilken som helst af ifrågavarande orter.

[3] Under samma vintersemester 1498 finnas antecknade nästan i rad med den nämnde Laurentius Andreæ 4 stycken svenskar.

Lignellska manuskriptsamlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek.

Den för topografiskt intresserade välbekanta »Beskrifning öfver Grefskapet Dal» af Anders Lignell (f. 1787, † 1863), hvilken utkom af trycket åren 1851—52, var frukten af 20 års arbete och samlarenit. De tjenliga materialier», han för ändamålet insamlade, torde icke ha varit obetydliga, när han nått så långt, att han kunde befordra sitt verk till trycket, efter att, som han sjelf säger, ha »rådfrågat *inom orten:* handlingarne vid häradsrätterna, i Åmåls radhus, i häradsskrifvare- och fogdekontoren samt i kyrkorna; *utom orten:* handlingarna i riksarkivet, hvars registratur jag noggrannt blad för blad genomgått de första 100 åren, för hvilka det finnes, eller från och med 1523, öfver 150 folioband, och efter 1622 delvis, der underrättelser varit af nöden, jemte andra dokumentsamlingar uti samma arkiv; kongl. vitterhets- historie- och antiqvitetsakademiens och kongl. bibliotekets diplomer, m. m.; kongl. kammararkivets jordeböcker och räkenskaper; kongl. bergskollegii handlingar, hvaribland alla bergmästarerelationerna blifvit sorgfälligt genomgångna; handlingarne i kongl. styrelsen för väg- och vattenbyggnader; kartsamlingarne för provinsen i det hela uti kongl. landtmäterikontoret, i kongl. topografiska korpsens arkiv; flera af riddarhusets genealogiska tabeller; handskrifterna i Upsala, Linköpings och Carlstads bibliotek, samt Carlstads konsistorii handlingar.[1] Dessutom har jag sökt underrättelser från Skara, från riksarkiven i Christiania och Köpenhamn, och från det senare erhållit några dokumenter i afskrift för äldre tider.»

Huru mycket af det utaf prosten Lignell insamlade stoffet, som efter hans död blifvit skingradt och gått förloradt, torde nu svårligen kunna fastslås. En del af detsamma har dock undgått detta öde och härför har man att tacka den kände forskaren och fornvännen, läroverkskollegan mag:r J. W. Alsterlund i Kristinehamn, hvilken med berömvärd vakenhet tagit hand om det och förlänat det en trygg fristad i nämnda stads läroverks bibliotek. Att samlingarna verkligen kommit till Kristinehamn genom magister Alsterlund, bekräftas af friherre N. G. Djurklou. Han skrifver nämligen till d. v. riksantikvarien B. E. Hildebrand den 5 mars 1866:[2] »Jag har nu skrifwit till åtskilliga personer i Wermland, der jag fått löfte om hjelp på ett par ställen, och en af dessa hjelpare Magister Alsterlund hoppas jag skall lemna mig kraftigt understöd. Han har redan samlat åtskilligt och deribland må nämnas, att han *tagit vård om de Lignellska papperen,* hwilka legat spridda på en wind. Han

[1] Uppbrunna vid Karlstads stads brand 1865.
[2] Bref från N. G. Djurklou till B. E. Hildebrand. Vitterhets Hist. o. Antikv. Akad. (Meddeladt förf. af fil. kand. Ernst Nygren.)

tror dock icke, att alla Prosten Lignells anteckningar blifwit behållna, utan att mycket förkommit.» En vän till Alsterlund, kontr.-prosten och kyrkoherden i Ölme J. P. Höjer har jämväl vitsordat detta i ett slags intyg[1] till d. v. rektor vid Kristinehamns läroverk Christian Lagerlöf, hvilket begärt upplysning om de Lignellska papperen, hvari det bl. a. meddelas, att samlingarna i fråga »hvilka läroverket bekommit från aflidne J. W. Alsterlunds dödsbo (1891)» dels äro författade och sammanbragta af f. kyrkoh. m. m. i Kila Anders Lignell, dels ock »att de efter hans (Lignells) död af Sterbhusdelägarna, hvilka i likhet med Doktor Lignell ansågo det för skada, om de förskingrades eller till främmande orter bortfördes — — — öfversändes till Collega Alsterlund, som sedan vårdade dem till sin död.»

En del af manuskriptbanden ha endast genom en lycklig slump råkat falla i prosten Lignells händer, hvilket särskildt är fallet med den värdefulla »Biblioteca Wermelandica och Wermelandia Nobilitata», — n:r 8 nedan — hvilken, enligt anteckning på pärmens innersida, år 1815 påträffades och inköptes af Lignell i en handelsbod i Karlstad, dit den blifvit såld till strutpapper, samt med (n:r 9) »Handlingar angående Dalsland», som han råkade komma öfver på en bokauktion i Stockholm år 1834.

I Kristinehamn förvarades samlingen i en gammal järnbeslagen större kista, hvilken länge hade sin plats i det gamla skolhusets förstuga, hvarifrån den under ett interregnum vid ett rektorsombyte flyttades ut i en till skolhuset hörande bod, fylld med allehanda skräp, såsom tomlårar, söndriga möbler o. d., och var det medan de värdefulla handlingarna hade denna mindre lämpliga förvaringsplats, som de af meddelaren i största korthet förtecknades (omkr. år 1909). Efter några års förlopp ansågs denna kista värd en renovering, och på så vis införlifvades folianterna slutligen med realskolans boksamling.

Då det möjligen kan vara af mera allmänt intresse att erhålla kännedom om samlingen, hvilken, då den utgjorde ett samladt helt, omfattade 25 band, meddelas härmed dess innehåll:

1. *Diverse Handlingar om Wermland 1571—1825* (ryggtitel). Tjock foliovolym, inneh. bl. a. flera bref af hertig Karl, Hans Perssons Copie- och Quittence Reg:r A:o 1586, samt i afskr. Carlstads Stads privilegier m. m. I slutet af bandet P. M. rör. Sv. Diplomatarium.

2. *Krono tionde i Wermland 1617—1710* (ryggtitel). Inneh. kyrkotionden för ett stort antal socknar i Värmland samt för Vadsbo och Walla härader, rustningslängder, afkortningar o. d., origin.-handl. Folio.

3. *Om Gillbergs prosteri.* Foliovolym utan pärmtitel. Synbarligen förf. af Lignell. Inneh. bl. a. en längre självbiografi af Lignell.

[1] Dat. Ölme den 20 febr. 1892. Bland de Lignellska samlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek (delgifvet förf. af kand. Nygren.)

4. *Diverse utdrag ur handlingar i kammararkivet rörande Dal.* Foliovolym utan rygg- eller pärmtitel. Inneh. bl. a. register öfver personer, som förekomma i Karlstads stifts pärmebref, Lignell: »Samlingar om Dal» med en efterskörd af div. handl. Hällristning vid Högsbyn af R. Dybeck (och E. Dalgren) med teckningar, d:o vid Rosenborg på Näset.

5. *Carlstads Stifts Fornminnen.*[1] Af Lignell. Tjock foliovolym utan rygg eller pärmtitel.

6. *Bibliotheca Wermelandica*, eller Förteckning på de Skrifter. som infödingar af Carlstads Stift eller uti Samma Stift tjenstgörande Ämbetsmän eller ock der Boende af Trycket utgifvit. Författad af Fridrik Fryxell. Folio, 387 sid. med register.

7. *Bibliotheca Wermelandica*, af Fredrik Fryxell, fortsatt till närvarande tid (1839) af Joh. Hammarin. Första delen. Folio, 226 sid. med register.

8. *Bibliotheca Wermelandica och Wermelandia Nobilitata*, förf. af Fr. Fryxell. Den förra upptagande 278 och den senare 81 sidor, båda med register. Folio.

9. *Handlingar om Dals land åren 1565—1808.* Å pärmens innersida finnes följande anteckning: Dessa handlingar om Dal, jemte flera andra af olika beskaffenhet, omslagna i bundtar, köpte jag på en bokauktion i Stockholm 1834, utom N:ri — —. A. Lignell.

10. *Jordeboks och Mantalshandlingar för Wermland 1581—1750.* Lignell. Tjock foliovolym, hufvudsakligen inneh. originalhandlingar, mest tiondelängder och fogderäkenskaper.

11. *Wermelandia Ecclesiastica* eller Carlstads Stifts Kyrko- och Preste-Chrönica, författad af Fridrik Fryxell. *Del I.* Afskr. efter originalet på Carlstads Gymnasii Bibliotek år 1821 af And. Lignell. Originalhandskriften gick förlorad vid stadens brand 1865 Sist i volymen finnes biskop Bjurbäcks egenhändiga biografi. Del. II saknas.

12. *Ecclesiastica Wermelandia et Dalia* af Fredrik Fryxell, fortsatt intill närvarande tid af Johan Hammarin. Dat. Hagen d. 3 dec. 1829. Två foliovolymer. Första delen, som synes vara koncept, omfattar 406 sidor, andra delen sid. 407—763. Register å pärmen.

13. *Uppgifter, Tabeller och Beräkningar för Carlstads*

[1] Dessa ha utnyttjats af Djurklou, som därom skrifver: »Här i Kristinehamn har jag haft min hufvudstation under den tid jag undersökt trakten och här har jag hämtat utmärkt god hjelp ur de *Lignellska samlingarne*, som tack ware Mag:r Alsterlund blifwit räddade och hitförda. Mångfaldiga och rikhaltiga äro dessa papper och det är väl, att de blivit bewarade (bref. dat. Kr:hmn d. 14 aug. 1866, till B. E. Hildebrand, V. H. o. A. A.), samt. d. 2 mars 1867(?), »Det är ett styft arbete, att ur de mångfaldiga till Lignell lemnade uppgifterna sammandraga, hwad som rörer hvarje socken särskildt». Fil. kand. E. Nygren, hvilken ställt till förfs förfogande såväl citerade brefutdrag som en del detaljerade uppgifter rör. innehållet i samlingens volymer, redogör utförligare i Fornvännen för innev. år för innehållet i volymen: »Carlstads Stifts Fornminnen».

Stift, uppgjorda i Ecklesiastiska Pensionskommittén i Stockholm 1846, i ändamål att bereda en Pensionsanstalt, hvarigenom extra nådår skulle komma att upphöra. Folio.

14. *Samling af Kongl. Bref och Resolutioner för Carlstads Stift* (pärmtitel). Å första bladet: Samling af K. Bref och Resolutioner rörande Ecclesiastik-Staten, Undervisningsverket, Lazaretter, Hospitaler, Församlingar och Kyrkor uti Carlstads Stift, Från Konung Gustaf den I:s tid af Anders Lignell. Å baksidan läses: »*P. M.* Denna samling påbegyntes 1823. De fleste afskrifterna äro tagne utur Carlstads Consistorii Archiv och den samling af K. Bref och Resolutioner i mer än 20 Tomer, som der finnes.» Foliovolym, 371 sidor jämte lösa bref. Innehållsförteckning finnes.

15. *Jordeboks- med flere Handlingar* (pärmtitel). Folio. — Å titelbladet: »Utdrag utur Jordeboks med flere Handlingar uti Kammar-Arkivet i Stockholm, Presteståndets Arkiv, Kongl. Bref i Kammarkollegium, skrifne 1834 af A. Lignell, samt Diverse afskrifter af historiska bref m. m., mig benäget meddelade af Kongl. Sekreteraren, Philos. Mag. Hr Carl Gustaf Styffe.»

16. *Samlingar hörande till Carlstads Stifts Historia och Beskrifning*, gjorde af Anders Lignell 1823. Foliobd. Å pärmen: Samlingar 1. Inneh. utdrag ur jordeböcker samt utredningar om Wähnermanska, Boströmska, Romanska, Lidbackska och Hermelinska stipendiestiftelserna. Skrifter rörande Värmland och Dal, sockenbeskrifningar (10 st.), Mariestads stiftsbok 1638—53 $^{19}/_{6}$, egenhändiga anteckningar, 1633—44, af Olavus Scharinus m. m. Obs. värdefull.

17. *Diverse Samlingar om Dal* (ryggtitel). Två tjocka vol. in 4:o. Lignell. Del 1. Å första bladet: Strödda Samlingar, synnerligen rörande Dal och Wermland, hemtade utur Kammar-Arkivet, Riks-Arkivet, Presteståndets-, Riddarhusets-, Bergskollegii Arkiv, Kgl. Biblioteket och flerestädes i Stockholm åren 1844 och 1845 af A. Lignell. Del. 2. Å första bladet: Strödda Samlingar utur Bergskollegii Arkiv, Åmåls rådhus handlingar, Härads- kyrko- och Häradsskrifvare-arkiven på Dal samt flerestädes under resor inom Dal, utur Riksarkivet, handskrifter i Upsala, Carlstad och flerestädes åren 1845—1851 af A. Lignell.

18. *En kort Historia om Dals öden* i äldre och nyare tider. Mskr in 4:o. Lignell. Troligen mskr. till Grefskapet Dal.

19. *Annotationer rörande Wermland och Dal* af Joh. Hammarin. Ferglanda Prestgård $^{25}/_{10}$ 1848. Liten 4:o-volym, trol. kladd (flera sidor bortrifna). Inneh. bl. a.: Ord, brukliga af Fryksdals Allmoge, vidare förteckning öfver landsh. och lagmän. Torde vara föregångare till »Verml. minnen».

20. *Utdrag af Presterskapets uppgifter rörande pastoraten i Karlstads stift.* till Konsistorium inlämnade i januari och februari 1809. In 4:o.

21. *Carlstads Stifts Prästerskap* från den 1 januari 1803. M. Lagerlöf. Handskrifven matrikel. 4:o.

22. *Jordebok öfver Dalsland 1815.* Folio. Afskrift 1836 af A. Lignell, efter original på Lands Contoiret i Wenersborg.

23. *Pastors Agenda.* Prost Visitation. Hushållning vid kyrkorne. Cirkulair. Register. 4:o. Synes vara af Lignell.

Helmer Lagergren.

Underrättelser.

— Den 10 nov. afled i den höga åldern af 83 år f. arkivarien friherre C. E. Bernhard Taube. Född d. 4 mars 1834, tog han redan 1858 sitt inträde i riksarkivet, åt hvilket han sedan öfver ett halfsekel ägnade sina krafter; han fick ordinarie anställning därstädes 1874, blef arkivarie 1884, och sedan han 1899 uppnått pensionsåldern, fortsatte han under många år i enlighet med det nåd. afskedets formulering att såsom »biträdande arkivarie» tjänstgöra utan lön. Det var särskildt inom den diplomatiska afdelningen, som han där verkade, åtskilliga af dess serier äro ordnade och förtecknade af hans hand, och ett flertal af förteckningarna äro tryckta i Meddelanden från Svenska riksarkivet, liksom också en af honom och Sev. Bergh utarbetad *Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i svenska riksarkivet* (1893—95); där återfinnas äfven hans reseberättelse från en arkivresa till Berlin, Dresden, Wien, München och Paris (1881) och hans uppsats *Om provinsarchiv* (1884). Hans litterära verksamhet ligger för öfrigt hufvudsakligen på aktpublikationernas område; utom *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, delarna 4—8 (1871—1886), har han utgifvit *Anteckningar och memorial af grefve Johan Liljencrantz* (Historiska Handlingar, 5: 5, 1878), *Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793* (Carisiens om Preussen och Casströms om Polen, 1893) samt *Samuel Gustaf Hermelins Berättelse om Nordamerikas Förenta Stater 1784* (1894).

(*H. B—n.*)

— Den 12 nov. afled f. lektorn Edward W. Lindahl. Han var född d. 22 aug. 1845, blef fil. doktor i Lund 1868 och lektor i historia och modersmålet vid Malmö högre allmänna läroverk 1887. Framför allt känd som kommunalman, var han också under tidigare år verksam som vetenskaplig skriftställare; utom sin gradualafhandling *Om staden Carlshamn* (1868) har han utgifvit konsistorialafhandlingen *Axel Oxenstjernas fredsunderhandlingar i Tyskland 1634—1636* (1870) och läroverksprogrammet *Studier i den nyaste Wallensteins-litteraturen* (1887).

— Till registrator i Riksarkivet har utnämnts amanuensen vid landsarkivet i Göteborg E. Kleberg.

— Om det historiska forskningsarbetet i Östersjöprovinserna och de baltiska arkivens öden under världskriget meddelas till Historisk Tidskrift från välunderrättadt håll följande:

Genom förbudet mot offentlig användning af det tyska språket blef gifvetvis de baltiska historiska sällskapens verksamhet i hög grad försvårad. Af samma skäl måste också den tredje baltiska historikerdagen, som sommaren 1915 skulle sammanträdt i Mitau, uppskjuten på obestämd tid. Men för långt svårare ingrepp utsattes den historiska forskningen. I aug. 1915 blef på den dåvarande guvernören i Estland Korostovez' befallning det rika och värdefulla stadsarkivet i Reval bortfördt till Moskva, där det för öfrigt fått en god förvaringsplats i Alexander III:s historiska museum. hvars förvaltningsmyndigheter också förbundit sig att efter fredsslutet återställa det till Reval. I samma museum befinner sig också en liten samling föremål från dom-museet i Riga. Det viktiga »svenska arkivet» i Riga, hvars innehåll som bekant på senare tider gjorts lättare tillgängligt genom F. Bienemanns katalog af 1908 (jfr ock denna tidskrift, årg. 1907, s. 108 ff.), har bortförts till Rjasan; angående dess förvaring därstädes och utsikterna för dess återbringande till Riga är för närvarande intet kändt. Rigas stadsarkiv har däremot fått kvarstanna, dock med förlust af sina äldsta ryska urkunder — för öfrigt de äldsta ryska urkunder som öfverhufvudtaget existera —, hvilka det måst öfverlämna till vetenskapsakademien i Petersburg. Äfven ridderskapets arkiv i Riga och Reval ha undgått förflyttning, liksom också estländska provinsmuseet i sistnämnda stad med sina rikhaltiga och väl genomarbetade arkeologiska och numismatiska samlingar, fastän de militära myndighetarna gjort upprepade försök att få taga dess lokal i anspråk för lasarettsändamål, för hvilket den inom parentes sagdt är så litet äguad som möjligt. Universitetsbiblioteket i Dorpat har i tre olika partier skickats åt olika håll i Ryssland. Stadsarkivarien därstädes T. Christiani, väl bekant för åtskilliga svenska forskare, blef förvisad till Sibirien.

Under revolutionens första dagar, då öfverallt i Ryssland fängelserna och förvaltningsarkiven förstördes, stodo ofta också de historiska arkiven i fara. I Reval undgick guvernementsarkivet — som bekant innehållande åtskilligt från den svenska tiden — på ett underbart sätt skada, medan hela dess omgifning, slottet med de olika förvaltningskanslierna, fyra dagar i sträck stod i lågor. I framtiden torde t. o. m. detta hittills knappast åtkomliga arkiv blifva lättare tillgängligt för forskare.

I detta sammanhang må för öfrigt nämnas det tragiska öde, som drabbat prosten Rudolf Winkler, en af de få forskare, som ägde tillträde till detta arkiv och följaktligen också en af dem som voro särskildt förtrogna därmed, dessutom som bekant en af de grundligaste kännarne af Estlands kyrko- och kulturhistoria under svenska tiden. I likhet med de flesta tyska andliga i Reval blef han under en tom förevändning, ehuru sjuklig, förvisad till Irkutsk

och under hans $2^1/_2$-åriga vistelse där försämrades hans hälsa till den grad, att han blott tre dagar efter sin återkomst till Reval sommaren 1917 afled.

Då i början af mars 1917 Revals »Bezirkgerichts» arkiv förstördes, blefvo tyvärr också många värdefulla arkivalier, hvilka trots upprepade framställningar ej öfverlämnats i stadsarkivets förvar, ett offer för pöbelns raseri, däribland den däri förvarade återstoden af Hapsals stadsarkiv. Däremot räddades lyckligtvis rådets i Reval likaledes där befintliga protokoll 1800—1889. Då die Grosse Gilde i Reval måste utrymma sitt hus, som rekvirerats för statsändamål, flyttades dess delvis ganska värdefulla arkiv ur sina skåp och uppstaplades i hörnet af ett aflägset rum på ett sådant sätt, att det för ögonblicket är oanvändbart.

Trots alla dessa hinder har äfven under krigsåren det historiska forskningsarbetet i de baltiska provinserna fortgått, äfven om dess resultat ofta icke kunnat publiceras, åtminstone icke i den sedvanliga formen. Af särskildt intresse för Sverige torde vara, att d:r Leonid Arbusov j:or, den nuvarande utgifvaren af »Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch», i samband med arbetena för den nya (fjärde) upplagan af hans faders bekanta »Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands» under medverkan af ridderskaps- och stadsarkiven i Reval utarbetat en förteckning öfver de svenska och ryska generalguvernörerna, guvernörerna och ståthållarne i Lifland och Estland.

Die Arbeiten des 2. Baltischen Historikertages (i Reval juni 1912) förelågo nästan färdigtryckta vid krigsutbrottet, då ägaren af den officin, där arbetet trycktes, utvisades såsom rikstysk. Det oaktadt har tryckningen sedermera slutförts, och enstaka exemplar af arbetet föreligga i Riga, hvaremot såvidt man vet ännu intet kommit till själfva Reval.

Till reformationsjubileet voro åtskilliga arbeten planerade, om hvilkas öde intet närmare är kändt.

Stadsarkivet i Reval har i början af 1917 — på ryska, såsom det då enda möjliga sättet — publicerat en historik öfver sjukhusen i Reval af d:r A. Spindler, hvari bl. a. uppvisas, att Reval under 1500-talet haft ett icke mindre antal sjukhus än nu, nämligen åtta. — Ett ännu otryckt arbete af stadsarkivarien O. Greiffenhagen behandlar vattenindustrin vid Reval, hvilken $6^1/_2$ århundraden igenom bedrifvits på samma ställe, vid ett utlopp från »Oberer See» därstädes, såsom kvarnindustri, pappers- och cellulosafabrikation. Af intresse är konstaterandet af att den papperskvarn, som 1676 befann sig där, levererade papper för export till Stockholm. — Slutligen må nämnas, att Revals stadsförvaltning gifvit samme förf. i uppdrag att till Revals 700-års-jubileum 1919 författa en historisk festskrift, hvarjämte till samma tillfälle en populär framställning af stadens historia är afsedd att utkomma.

— Svenske vicekonsuln i Lützen Oskar Planers bekanta Gustaf Adolfs-samling, om hvars rika innehåll en antydan gifvits i denna tidskrift (årg. 1916, s. 205 ff.) genom ett omnämnande af den 1916 utgifna katalogen däröfver, har tack vare en donation af bruksägaren Ernst Kjellberg förvärfvats till Uppsala universitets-bibliotek.

— Under året har professor Vilhelm Lundström påbörjat utgifvandet af en *Svensk Humanistisk Tidskrift, månadsblad för filologiska, historiska och filosofiska vetenskaper.* I det företal, som inleder den nya tidskriftens första häfte, framhåller utgifvaren, att alltsedan Nordisk Revy 1885 upphörde att utgifvas, det svenska kulturområdet saknat en allmän tidskrift för vetenskaplig kritik och att bristen på en sådan särskildt varit kännbar för de humanistiska vetenskaperna, hvilka på några få undantag när alldeles fatt undvara en offentlig, inhemsk kritik. Enligt utgifvarens mening föreligga särskilda anledningar att just nu söka få denna brist undanröjd, nämligen dels en neutral nations skyldighet att under nuvarande förhållanden söka i möjligaste mån främja den stora allmänmänskliga odlingens utveckling, hvilken under själfva kriget varit och på grund af motsättningarna efter kriget kan väntas blifva väsentligen försvårad, dels den af tidsläget skapade möjligheten för det svenska språket att göra sig gällande »såsom ett erkändt och berättigadt kulturspråk äfven utanför sitt eget och de allra närmaste språkområdena.» Det är dessa synpunkter, främst naturligtvis betydelsen för svensk humanistisk vetenskap af att äga ett allmänt kritiskt organ, som förmått utgifvaren att nu göra ett länge planlagdt försök att åstadkomma en sådan.

Tidskriften framträder såsom månadsblad, men det är utgifvarens förhoppning, att den sa småningom skall kunna »utveckla sig till den veckotidskrift, som kräfves redan på grund af de humanistiska forskningsgrenarnas stora antal». Efter sin nuvarande plan omfattar tidskriften tre afdelningar, den första afsedd för allmänna och kritiska uppsatser, den andra för recensioner och den tredje för notiser. Den första afdelningen skall inrymma ledande artiklar rörande de humanistiska vetenskapernas tekniska problem och yttre ställning och villkor äfvensom utförligare kritiska uppsatser af intresse för flera vetenskapsgrenar. Recensionsafdelningen skall, ehuru fullt internationell, ägna särskild uppmärksamhet åt inom det svenska språkområdet utkommande afhandlingar, såsom doktorsdisputationer, läroverksprogram, festskrifter o. s. v., »hvilkas tillvaro och innehåll hittills ofta blifvit mindre kändt än önskligt varit och de på grund af sitt eget värde förtjänat.» Så snart företaget kommer i full gång, skola häftena — i regel sexton tvåspaltiga sidor — utkomma den 15 i hvarje månad. Hittills har utgifningen varit något oregelbunden; det sista oss tillhandakomna häftet är dateradt juli. Prenumerationspriset har satts så lågt som till 4 kr. för år.

Ehuru de historiska vetenskaperna redan äga både allmänna och speciella vetenskapliga organ med ganska omfångsrika litteratur-

afdelningar och därför i här ifrågavarande afseende äro betydligt lyckligare lottade än flertalet humanistiska vetenskaper, måste den nya tidskriftens framträdande hälsas med tillfredsställelse och med förhoppningar om framgång, särskildt med hänsyn till den möjlighet den erbjuder till en mera allsidig orientering inom de humanistiska vetenskapernas område.

Hittills ha som nämndt sju häften utkommit med ett delvis mycket intressant innehåll. Som naturligt är, dominera de filologiska vetenskaperna, särskildt den klassiska filologien. För historikern är främst att uppmärksamma professor H. Almquists uppsats »Ryssland och Sverige på Erik XIV:s och Johan III:s tid»; den behandlar en volym af Sbornik (129, utg. 1910), innehållande akter rörande det moskovitiska rikets förbindelser med Sverige 1556—1586. Vidare må antecknas en uppsats af professor P. O. Gränström om »Folkinitiativet i representationsreformens historia», hvilken anknyter till K. Reinholds afhandling om reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850 och 1853. Slutligen märkas recensioner af Kolbergs arbeten om Sveriges sista katolska biskopar (af G. Carlsson), af Nylunds Reuterholm-monografi (af G. Iverus), af Gertz' nya banbrytande textupplaga af Sven Aggesøns verk (af E. Löfstedt), af Palmes släkthistoriska verk (af J. Sahlgren), af Blomqvists afhandling om den första unionskommittén (af G. Wittrock) samt af några arbeten till Amerikasvenskarnas historia (af utgifvaren).

— För den vetenskapliga världen i Sverige, särskildt naturligtvis för de historiska vetenskapernas idkare, men äfven långt utanför vetenskapliga kretsar, har det länge känts som en allvarlig svårighet att icke äga tillgång till ett biografiskt uppslagsverk, som kunde motsvara moderna förhållanden och moderna vetenskapliga kraf. Icke utan afund har man blickat på de stort anlagda och sakligt förträffliga verk, som förelegat i andra länder, ej blott de stora, såsom den tyska »Allgemeine Deutsche Biographie» eller den engelska »Dictionary of National Biography», utan äfven i våra grannländer särskildt det af framlidne riksarkivarien Bricka utgifna, förträffliga Dansk biografisk lexikon. Det gamla Wieselgrenska verket, hvars förtjänster på intet sätt skola underskattas, är ohjälpligen föråldradt icke blott till stoffet utan äfven till sin vetenskapliga metod, och den starkt personliga prägel, som utgifvaren påtryckt detsamma och som från en synpunkt utgör dess styrka, har tillika gjort det mindre lämpadt att genom nya upplagor, resp. tillägg föras up to date. För praktiskt bruk ha vi visserligen numera att tillgå en i och för sig så förträfflig uppslagsbok som Nordisk familjebok eller, för ännu lefvande personer, en närmast för praktiska behof upplagd kalender som den af Thyselius utgifna förtjänstfulla handboken »Hvem är det?» Men dessa kunna naturligtvis på intet sätt ersätta bristen på ett biografiskt lexikon, afsedt att skänka verkligen fyllig och på förstahandsforskning grundad kunskap om de upptagna personerna.

Numera är dess bättre den påklagade bristen i vår nationella litteratur på väg att bli fylld och, efter hvad man hittills kunnat döma, fylld på ett förträffligt sätt, genom det *Svenskt biografiskt lexikon*, som i slutet på året börjat utkomma under redaktion af dr Bertil Boëthius. Det är ingen indiskretion att säga, att det nya verket för sin tillkomst i främsta rummet har att tacka sin utgifvares brinnande intresse, sega energi, grundliga lärdom och goda organisatoriska förmåga. Men hans initiativ har efter allt att döma från de kretsar, till hvilkas bistånd han för verkets fullföljande främst är hänvisad, mötts med den sympati det förtjänar. Vid sin sida har han lyckats sätta en redaktionskommitté, hvars namn — J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück och L. Stavenow — borga för att han hos den skall kunna påräkna ett i eminent grad sakkunnigt och erfaret bistånd. Författarnamnen under de hittills publicerade — alltid signerade — artiklarna visa, att han till sitt förfogande har en stab af på olika områden sakkunniga medarbetare, bland dem en rad af auktoritativa namn. För själfva redigeringsarbetet har han vid sin sida sakkunniga medhjälpare. Den naturvetenskapliga afdelningen af lexikonet redigeras sålunda af docenten Sv. Odén; för redigeringen af de så viktiga och tacknämliga bibliografierna har utgifvaren vunnit ett sakkunnigt biträde i bibliotekarien A. B. Carlsson. Arbetets illustrering handhafves af docenten J. Roosval.

Plan och principer för arbetets redigering äro väsentligen desamma som för alla moderna arbeten af här ifrågavarande slag. En fråga af största betydelse är naturligtvis den, huruvida jämväl ännu lefvande personer böra medtagas. De ofvan anförda engelska och tyska verken upptaga som bekant allenast aflidna — anmärkas bör, att de undan för undan kompletteras med nya supplementband. Utgifvaren har bestämt sig för att följa det danska exemplet och jämväl medtaga de lefvande. Den af alla med någon erfarenhet i hithörande ting konstaterade svårigheten att erhålla tillförlitliga biografiska upplysningar om lefvande personer är naturligtvis ett vägande skäl för den ståndpunkt, som intagits, och förläggareintresset talar naturligtvis i samma riktning. Å andra sidan har utg. säkerligen ej varit blind för de svårigheter, som resa sig vid principens genomförande och som bestämt de ofvannämnda engelska och tyska arbetenas utgifvare att afstå därifrån: vanskligheten att verkställa själfva urvalet, att få riktigt perspektiv och riktiga proportioner vid bedömandet af lifsgärningar, som ännu ej äro afslutade, och att i framställningen af t. ex. omstridda — och i vårt land vanligen lidelsefullt omstridda — politiska personer prestera vederbörlig objektivitet. Det lärer knappast kunna förnekas, att redan i de utgifna häftena svårigheter af här antydd natur kunna spåras — detta sagdt utan någon som helst anmärkning mot det i allt väsentligt mönstergilla sätt, hvarpå uppgiften lösts. I motsats mot de anförda utländska arbetena framträder det svenska såsom illustreradt; bildurvalet synes vara godt och reproduktionerna väl utförda. Ett all-

deles särskildt erkännande bör ägnas de utförliga och metodiska källförteckningarna och de fullständiga bibliografierna under hvarje artikel, hvilka i allra högsta grad förhöja arbetets värde och användbarhet och i sådant afseende ställa det framför andra moderna verk af samma slag. Hvilket ökadt arbete de pålägga artiklarnas författare och arbetets redaktion, därom kan endast den döma, som har någon erfarenhet af dylikt arbete.

De båda hittills utkomna häftena äro förtjänta af det högsta vitsord. Genomgående ha biograficrna anförtrotts i mycket sakkunniga händer och hvila i förvånande stor utsträckning på genomarbetning af själfva källmaterialet. I en del fall äro de i all sin knapphet från vetenskaplig synpunkt verkliga nyvinningar af stort intresse; så är t. ex. fallet med E. Hildebrands mönstergilla teckning af Abraham Angermannus, med Grades för flertalet läsare säkerligen rätt så öfverraskande karaktäristik af finska krigets hjälte Adlercreutz samt med utgifvarens förträffliga skiss af Joh. Adler Salvius, byggd på den mest ingående kännedom om det trettioåriga krigets diplomatiska historia. Af stort intresse är vidare Brusewitz' teckning af Georg Adlersparre, där förf. håller en medelväg mellan den öfverskattning, som präglar äldre biografier, och moderna forskares skarpt kritiska bedömande. Förträffliga i sin knappa klarhet äro Stavenows teckning af Adolf Fredrik och Wittrocks af Adolf Johan d. ä. Ett särskildt omnämnande förtjäna flera af de vetenskapliga biografierna, t. ex. Åkermans och Hults läkarebiografier och A. B. Carlssons (med flercs) vidlyftiga teckning af C. A. Agardh. Beträffande teckningarna af lefvande personer kan nog inte förnekas, att ibland karaktäristikerna äfven af ganska utpräglade personligheter äro något abstrakta och konventionella — detta blir ju lätt afvigsidan af objektivitetens dygd. Proportionerna synas i det hela lyckligt iakttagna; undantagsvis (t. ex. teckningen af frih. Theodor Adelsvärd) synes det anslagna utrymmet oproportionerligt stort. I ett eller annat fall kunna naturligtvis anmärkningar framställas eller i hvarje fall tvistas om, hur mycket bort i teckningarna medtagas. Men i allt väsentligt kan man endast konstatera, att arbetet står på en mycket hög nivå och synes blifva af ett värde, som icke kan skattas nog högt både för forskare och för en hvar, som intresserar sig för vårt lands utveckling på kulturens alla områden. Vi kunna därför endast lyckönska utgifvaren till det initiativ han tagit och önska honom tid och kraft att fullfölja arbetet på samma utmärkta sätt, hvarpå han inledt detsamma. Sveriges vetenskapliga värld, ej mindre än dess bildade allmänhet böra känna det som en hederssak att för framtiden gifva honom och hans verk det bistånd det behöfver och förtjänar.

— I andra serien af »Meddelanden från svenska riksarkivet» (N:r 6) har förste arkivarien Joh. Ax. Almquist påbörjat utgifvandet af ett på tre band beräknadt arbete om *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630*. Hittills föreligger första delen,

innehållande en allmän öfversikt samt redogörelse för fögderiindelningen i Uppland, Södermanland-Nerike och Östergötland, samt tredje delens första häfte innehållande tabeller (Stockholm 1917; VIII + 400 sid.; 48 sid.; pr. (tills.) 10 kr.). Vi hoppas kunna med det snaraste bringa en anmälan af det viktiga och värdefulla verket.

— Under titeln *Vadstena i forntid och nutid* har landsarkivarien C. M. Kjellberg utgifvit en sammanfattande och populär beskrifning af Vadstena från topografisk, historisk och konsthistorisk synpunkt (Linköping 1917; 220 + II sid.). Arbetet är fördeladt på tre afdelningar. Den första behandlar själfva staden, dess topografi, gårdar (märkligare ägare och minnen), offentliga byggnader och institutioner samt särskildt märkliga enskilda byggnader. I de därpå följande afdelningarna behandlas därefter slottet, de forna klosterbyggnaderna med områden, klosterkyrkan och hospitalet, hvarefter det hela afslutas med en kort historik öfver stadens utveckling. Boken prydes af en mängd bilder, kartor och planer; bland dessa må påpekas en af förf. i krigsarkivet påträffad stadskarta från 1655 samt en plan af munkklostret, af professor S. Curman anträffad i öfverintendentsämbetets (numera byggnadsstyrelsens) arkiv.

Framställningen hvilar väsentligen på outgifvet och hittills ej utnyttjadt material, framförallt ur det under förf:s vård stående Vadstena landsarkiv. Härur har förf. lyckats hopleta och sammanställa en högst afsevärd mängd uppgifter om staden och dess förnämsta institutioners och byggnaders äldsta historia. Af särskildt intresse, utöfver det rent lokal- och personhistoriska, är naturligen hvad som meddelas rörande slottets, klostrets och klosterkyrkans äldre öden och som i väsentlig grad vidgar vår kunskap härom och därigenom icke blott fullständigar utan jämväl i åtskilliga punkter beriktigar hvad tidigare forskare därom haft att berätta. Särskildt må i sådant afseende framhållas afdelningen om klosterkyrkan samt utredningen om Birgittas och Katarinas skrin och reliker samt om »Susenborg»-traditionen. Det skulle vara önskvärdt, att förf. beredde sig tillfälle att mera utförligt och med vetenskaplig apparat framlägga resultaten af sina forskningar i dessa — och f. ö. äfven andra — punkter. Medan vi äro inne på önskningarnas område må tillläggas, att några korta uppgifter om det viktigaste af litteraturen rörande de i arbetet behandlade ämnena — antingen i företalet eller såsom särskildt tillägg — ytterligare skulle förhöjt den förtjänstfulla »handledningens» värde.

— Ett betydelsefullt danskt arbete på sfragistikens område utgör det verk om *Danske kongelige Sigiller samt Sønderjydske Hertugers og andre till Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085—1559*, som nyligen fullbordats på grundval af framlidne museumsdirektör Henry Petersens samlingar (Köpenhamn 1917; fol.; XVII + 20 sid. + 21 pl.; pr. 12 kr.). Utgifvandet af de Petersenska samlingarna af kungasigill anförtroddes åt arkivarien Thiset, hvilken tidigare fullbordat utgifningen af Petersens bekanta hufvudverk

»Danske Adelige Sigiller». Då Thiset emellertid afled, innan utgifningsarbetet hunnit helt fullbordas — planscherna voro rentryckta och det mesta af texten rentryckt eller uppsatt, förordet förelåg i manuskript — har det slutliga redaktionsarbetet utförts af underarkivarien Hans Knudsen. Förordet innehåller en redogörelse för arbetets tillkomst och en orienterande öfversikt öfver de danska kungasigillernas olika slag, inskrifter, heraldiska beskaffenhet o. s. v. Själfva texten utgöres af en beskrifvande förteckning öfver de afbildade sigillen, upptagande minutiösa beskrifningar öfver dem samt upplysningar rörande deras förekomstställen i arkiven. Själfva afbildningarna utgöra sammanlagdt 177 nummer (kontrasigillen oräknade), hvartill sluter sig ett supplement upptagande tre nummer (exclusive kontrasigillen). I beskrifningarna hafva dessa tillägg införts på sina resp. platser. Afbildningarna äro med få undantag utförda efter teckningar af originalen, de flesta med utomordentlig skicklighet och noggrannhet utförda af K. Jensen. De fototypiska reproduktionerna äro mycket väl utförda. Arbetet har bekostats af Carlsbergfonden.

— Med en förvånande snabbhet fortgår utgifningen af den genom arkivarien L. Laursen ombesörjda samlingen af *Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hørende Aktstykker:* första bandet förelåg färdigt 1907, och nyligen har ett digert fjärde band sett dagen, innehållande materialet för de händelserika åren 1626—1649 (Köpenhamn 1917; 695 sid.; pr. 15 kr.). Det nya bandet innehåller 36 nummer, börjande med recessen af 7/17 mars 1626 mellan konung Christian IV:s general hertig Johan Ernst af Sachsen-Weimar och ständerna i stiftet Osnabrück rörande nämnda stifts neutralitet m. m. och slutande med 1649 års »redemptionstraktat» med Nederländerna.

De svensk-danska aftalen från detta tidsrum äro redan kända genom det Rydberg-Hallendorffska traktatverket. Vi återfinna där 1628 års traktat om ömsesidigt understöd, samma års konvention om Stralsunds försvar, 1635 och 1636 års traktater med Christian IV och hans son Fredrik om stiften Bremen och Verden, vidare Brömsebrofreden med dithörande preliminär- och biakter samt slutligen 1646 års afsked rörande gränsen mellan Skåne och Halland. Det danska traktatverket har här intet nytt att bjuda, men lämnar här som annorstädes pålitliga och upplysande historiska inledningar till de aftryckta dokumenten.

Af bandets innehåll i öfrigt märkes en rad handelstraktater och ekonomiska aftal med Nederländerna äfvensom 1649 års alliansstraktat med nämnda makt, 1645 års handels- och vänskapstraktat med Frankrike, vidare 1641 års handelstraktat med Spanien jämte en del andra aftal af handelspolitisk och ekonomisk innebörd samt slutligen 1639 års förnyande af 1621 års allians- och handelstraktat med England, 1645 års handels- och tulltraktat med samma makt jämte en del andra dansk-engelska aftal, hufvudsakligen af ekonomisk karaktär.

Till antalet störst äro — naturligtvis — de öfverenskommelser, som ingåtts med tyska furstar: äktenskapskontrakt och arfsuppgörelser, unionsaftal med Schleswig och Holstein, aftal om successionen till de Pinnebergska amten, till Oldenburg och Delmenhorst och till vissa tyska stift samt — sist men icke minst — 1629 års fredstraktat med kejsaren. Texterna synas behandlade med utgifvarens vanliga omsorgsfulla exakthet, och de till de olika traktaterna hörande historiska inledningarna äro utmärkt sakrika och upplysande. Däremot är akturvalet mindre rikhaltigt än i det svenska traktatverket, i det att blott själfva aftalen meddelas, men intet ur den föregående eller efterföljande diplomatiska korrespondensen, frånsedt hvad som i referatets form ingår i de inledande historikerna.

Utgifvaren är att lyckönska till det förträffliga sätt, hvarpå han löst den honom anförtrodda uppgiften, och icke minst till den raska fart, hvarmed verkets utgifning hittills fortgått. I vårt land bekostas, som bekant, det Rydbergska traktatverket af statsmedel; i Danmark är det den till synes outtömliga Carlsbergfonden, som här liksom i så många andra fall möjliggjort företaget.

— Nyligen har danska riksarkivet genom arkivsekretær Holger Hansen med ett första band påbörjat utgifvandet af en samling aktstycken rörande *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772* (Köpenhamn, Reitzel 1916; XXIV + 521 sid.; pr. 5 kr.), planerad redan af A. D. Jörgensen och C. F. Bricka. Arbetet är afsedt att omfatta tre band. I en inledning redogöres för den ursprungliga planen för editionen, som högst väsentligt utvidgats af V. A. Secher, äfvensom för kabinettets organisation. Detta karaktäriseras såsom konungens kontor, hvarest skrifvelser direkt ställda till honom ingingo och hvarifrån bref, som han själf skrifvit eller låtit affatta, utgingo. Skillnaden mellan kabinettsorder och kungl. bref och resolutioner lägges i den högtidligare formen, den kungliga titulaturen och beträffande det sista slaget däri, att de framgått på grund af någon myndighets inkomna förslag. Kabinettsorder kunna vara undertecknade dels af monarken dels af någon tjänsteman; äfven förekomma dylika med kontrasignation. Editionen upptager utom kabinettsorder i egentlig mening äfven tillägg till resolutioner, som sträcka sig utöfver kollegiernas hemställan, äfvensom regeringsskrifvelser från kabinettets chef i privatbrefs form. Den stora svårigheten att verkligen lära känna en regering, som använde dylika metoder, ligger i bristen på kopieböcker och koncept i kabinettet. I Danmark förefinnas dylika endast för Kristian VII:s tid från 1768, hvilket år alltså ur arkivalisk synpunkt satts som begynnelseår för publikationen. Skrifvelserna äro tryckta efter originalen; egenhändiga skrifvelser af konungen och Struensee äro bokstafstroget återgifna, i öfrigt ha normaliseringar vidtagits. I innehållsrika noter lämnas arkivhänvisningar och redogörelser för ärendenas handläggning. Ett förträffligt register underlättar arbetets begagnande. Skrifvelserna meddelas kronologiskt ordnade från 1768 till januari 1772 efter de olika myndigheter,

till hvilka de ställts, till geheimekonseljen, danska kansliet med underlydande smärre verk, tyska kansliet och dess underafdelning byrån för utrikes ärender. Skrifvelsernas språk är — förutom i de diplomatiska, som oftast äro affattade på franska — hufvudsakligen tyska, dock ej med blott ett undantag, som Edvard Holm framhåller. Arbetet torde bli en hufvudkälla för Struensees regeringsperiod; regeringen sköttes då väsentligen genom kabinettsorder, som Struensee äfven själf enligt skrifvelsen af 15 juli 1771 kunde utfärda. Frågor af de mest skilda slag behandlas: vanliga förvaltningsärender, men äfven viktiga organisationsspörsmål, äfvensom principiella afgöranden såsom t. ex. tryckfrihetens införande och inskränkning af dödsstraffet. Af intresse för svensk historia äro de diplomatiska skrifvelserna. Klart framträda det danska kabinettets sträfvan att ej ingripa i partikampen i Sverige och de ryska klagomålen öfver den danska politikens inaktivitet. En omsvängning ägde rum hösten 1771; i nov. erhöll det danska sändebudet i Stockholm order att motarbeta försöken till författningsändring och att samarbeta med ryska och engelska sändebuden. (*E. N.*)

— En ny del af *Geheimeraadinde Andræs Politiske Dagbøger* (Köpenhamn, Gyldendal 1916; VI + 269 sid.; pr. 5 kr.) har utgifvits af Poul Andræ. Bandet sträcker sig från mars 1856 till maj 1857 och behandlar tiden från rikerådets första sammanträde till Andræs afgång som konseljpresident. Dagboken, som snarast är ett uttryck för Andræs åskådning, lämnar intima skildringar af de politiska striderna, särskildt för förhållandena inom den Bangska ministären; för t. ex. motsatsen mellan Andræ och Hall samt Scheele torde den vara af rätt stor betydelse. Scheeles inflytande öfver Fredrik VII genom grefvinnan Danner belyses klart. De långvariga ministerkriserna i september 1856 och april 1857 och de växlande kombinationer, som då försöktes eller åtminstone omtalades af olika rykten, behandlas utförligt. Fredrik VII:s opålitlighet framträder ej minst vid dylika afgörande tillfällen. Andræs missnöje med öfvertagandet af ställningen som ministerchef oktober 1856 understrykes starkt. Omdömena om Scheele men äfven om Tscherning och Monrad, de två personligheter, som enligt Andræ mest skadat den konstitutionella utvecklingen i Danmark, äro synnerligen skarpa. Om skandinavismen innehåller dagboken ytterst litet; de svenska alliansprojekten beröras t. ex. blott i en enstaka notis i april 1857; ej ens Scheeles beryktade cirkulärdepesch omnämnes. I en serie »Tillæg» meddelar utgifvaren uttalanden och bref af växlande betydelse. Bland dessa kunna särskildt framhållas ett par biljetter af Krieger vid förhandlingen om dennes inträde i ministären 1856 och ett längre bref i mars 1857 från diplomaten J. Bülow i holsteinska frågan.

(*E. N.*)

— Såsom »Den Norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aars Jubilæum Aar 1917» har af O. Kolsrud efter offentligt uppdrag och med understöd af allmänna medel utgifvits det af Norges

superintendenter på Christian IV:s befallning år 1604 utarbetade *Utkast til en norsk Kirkeordinants* (Kristiania 1917; VIII + 211 sid.; pr. 6 kr.). Den ståtliga volymen inledes med ett af Norges nuvarande biskopar utfärdadt sändebref om den lutherska reformationens väsen och betydelse. Därefter följer själfva textupplagan, inledd med konung Christian IV:s bref till biskoparna den 2 jan. 1604 samt deras missiv till konungen med öfverlämnande af det af dem utarbetade utkastet den 19 maj s. å. Såsom tillägg har aftryckts »Den Norske Christen Rett», utgörande ett utdrag ur Borgarthings nyare »Kristenret», verkställdt till bruk i Oslo stift efter reformationens införande. Efter textaftrycken följer handskriftsbeskrifning (med skriftprof) och textkritisk apparat. Härtill har utgifvaren till vägledning för forskningen fogat en tabellarisk öfversikt öfver kyrkoordningsförslagets förhållande till å ena sidan den danska kyrkoordinantian af 1539 och andra källor, å andra sidan den norska kyrkoordinantian af 1607. Såsom afslutning följer så en orienterande uppsats, äfvenledes af utgifvarens hand, om »Kristenret og Kirkeordinants».

— I den bekanta samlingen »Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniæ historicis separatim editi» har nyligen af B. Schmeidler utgifvits tredje upplagan af *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiæ pontificum* (Hannover & Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1917; LXVII + 353 sid.; pr. 10 Mark). Af stort intresse är inledningen, där utgifvaren framlägger en helt ny uppfattning af textens tillkomst och sammanhanget mellan de bevarade handskrifterna. Själfva textrecensionen ansluter sig dock i hufvudsak till den af Lappenberg ombesörjda tidigare upplagan.

— Alltifrån det tyska inbrottet i Belgien i världskrigets första dagar har den belgiska neutralitetens historia och karaktär varit föremål för behandling i en mängd undersökningar, mestadels af starkt polemisk karaktär, från båda de krigförande parternas sida. Inom denna publicistik må på belgisk sida särskildt framhållas Waxweilers bekanta skrift *La Belgique neutre et loyale* (1915), på tyska Hampes *Belgiens Vergangenheit und Gegenwart* (Leipzig & Berlin, Teubner, 1915; IV + 97 sid.; pr. 1,50 Mark) samt Aloys Schultes *Von der Neutralität Belgiens* (Bonn, A. Marcus & E. Weber 1915; 128 sid.; pr. 2,40 Mark). En del i belgiska arkiv påträffade aktstycken ha från tysk sida publicerats först i pressen, sedan i en särskild publikation *Die belgische Neutralität* (Berlin, Georg Stilke u. å.; 4:o, 33 sid.; pr. 0,50 Mark). Senare ha i Norddeutsche Allgemeine Zeitung (19 aug. 1917) publicerats några aktstycken till belysning af Englands förhållande till den belgiska neutralitetsfrågan 1887, hvilka föranledt gensagor från brittiska utrikesministeriets sida.

Nyligen har den kände tyske folkrättsläraren K. Strupp, utgifvare bl. a. af en i denna tidskrift omnämnd textkrestomati till

den orientaliska frågans historia, i serien Perthes' Schriften zum Weltkrieg (N:o 13) publicerat en samling af aktstycken rörande *Die Neutralisation und die Neutralität Belgiens* (Gotha, F. A. Perthes 1917; XVIII + 188 sid.; pr. 5 Mark). Utg. har indelat sitt urkundsmaterial i fyra perioder. Den första, sträckande sig från första barriär-traktaten (1709) till Belgiens förening med Holland 1814, innehåller 1709 års barriär-traktat, utdrag ur frederna i Utrecht och Rastatt, 1715 års barriär-traktat, akter om barriärfästningarnas utrymmande 1781, utdrag ur 1785 års fördrag mellan kejsaren och Holland, fördraget i Chaumont 1814 samt utdrag ur första Parisfreden med därtill hörande hemliga artiklar. Andra perioden, omfattande tiden 1814—1830, innehåller protokollet om Nederländernas förening med Belgien af d. 21 juni 1814, de s. k. åtta artiklarna af 21 juli s. å., (utdrag ur) kolonialöfverenskommelsen mellan Storbritannien och Nederländerna af 13 aug. 1814, vederbörliga utdrag ur Wienkongressakten samt ur andra Parisfreden samt det viktiga s. k. fästningsfördraget 1818. Den tredje afdelningen bringar akterna rörande Belgiens självständighet och neutralisering: Londonkonferensens akter t. o. m. de 24 artiklarna, fästningsfördragen af 1831, Londonprotokollet af den 4 maj 1832 samt slutligen 1839 års uppgörelse mellan Holland och Belgien. Den fjärde afdelningen slutligen, den vidlyftigaste, innesluter akterna för tiden från 1839 års fördrag till världskrigets utbrott. Den bringar 1867 års fördrag om Luxemburgs neutralisering jämte utdrag af parlamentsdebatterna om denna fråga, 1870 års fransk-, resp. preussisk-engelska fördrag rörande Belgiens neutralitet jämte utdrag ur dithörande parlamentsdebatter, de under världskriget från tysk sida publicerade aktstyckena om Belgiens neutralitet 1906—1914 äfvensom de från tyskt officiellt håll gjorda inläggen i den kontrovers, hvartill nämnda publiceringar gåfvo anledning, de urkunder rörande den belgiska neutralitetsfrågan i dess sammanhang med världskriget, som publicerats af de olika regeringarna, samt Greys, Asquiths och Bethmann-Hollwegs tal i hvad de röra den belgiska neutraliteten, inklusive Greys bref till Times den 25 aug. 1915.

Den Struppska samlingen är gjord med sakkunskap och omsorg och torde för hvad angår tiden t. o. m. 1870 innehålla en för praktiska behof fullständig samling af hithörande aftal. Hvad åter angår det under världskriget framkomna materialet, företer samlingen kännbara luckor; en hufvudbrist är, att så många af de från brittisk sida gjorda inläggen saknas. De af Nordd. Allg. Zeitung publicerade aktstyckena från 1887 ha ej hunnit medtagas. Trots dessa luckor utgör krestomatien en nyttig handledning för den, som med urkundernas hjälp vill bilda sig en uppfattning af den belgiska neutralitetens uppkomst och karaktär. Utg. har försett samlingen med en historisk-folkrättslig inledning.

— Det Norstedtska förlaget har påbörjat utgifvandet af ett på tvenne band beräknat sammelverk om *Rysslands omdaning*,

hvaraf hittills tvenne häften utkommit (Stockholm 1917; 48 + 48 sid.; pr. 0,90 kr. per häfte). Programmet för arbetet har uppgjorts i samråd med dr. Karl Hildebrand, hvilken äfven medverkar vid redigeringen. Verket är fördeladt på fyra afdelningar. Den första behandlar i sex kapitel det gamla Ryssland. Efter en inledning om land och folk, sammanställd efter en rad auktoritativa arbeten på området, behandlar amanuensen Rütger Essén vissa sidor af dess stats- och näringslif i kapitlen »Tsaren och folket», »Ryssland och dess grannar» samt »Samhällsklasser och näringslif». Ett kapitel ägnas åt en framställning af Finland och Polen, hvilken anförtrotts åt dr Verner Söderberg. Afdelningen afslutas därefter med en teckning af det gamla Rysslands grundbrister, författad af dr Anton Karlgren. Den andra afdelningen är ägnad åt rysk folkpsykologi; den omfattar kapitel om det ryska folklynnet, den ryska kyrkan och sekterna samt den ryska litteraturen, samtliga af dr Alfred Jensens hand. I den följande afdelningen »Det nya Rysslands begynnelse» skildrar Essén Kriget med Japan och revolutionstiden. Därefter följer en af Karlgren författad framställning af semstvoinstitutionen samt riksregering och folkrepresentation. Åt den Stolypinska agrarreformen ägnas ett särskildt kapitel af Essén. I särskilda kapitel behandlas därefter industri och samfärdsel samt handel och handelspolitik af kandidat B. Wollert, sekreteraren i Sveriges allm. exportförening A. Meyer och fil. lic. G. Hesselgren-Silverstolpe. Afdelningen afslutas med ett kapitel om tidningspress och folkopinion af Karlgren. Den sista afdelningen slutligen »Krigets återverkan» inledes med en teckning af ryska armén af major H. Stålhane, hvilken äfven i ett särskildt kapitel ger en skisserad framställning af de ryska arméernas insats i världskriget. På motsvarande sätt behandlas den ryska flottan af kapten A. Giron. De inre förhållandena tecknas af Karlgren i trenne kapitel med rubrikerna »Inre strider och reaktion», »Förvaltningssvårigheter och kristidsorganisationer» samt »Spritförbudet». Efter ett kapitel om krigets finansiering af Hesselgren-Silverstolpe kommer hela verket att afslutas med en på flera kapitel fördelad teckning af revolutionen af Verner Söderberg.

Af de två hittills utkomna häftena inrymmer det ena den första afdelningens två första kapitel, det andra Stålhanes och Girons framställning af armén och flottan samt, efter hvad det vill synas, större delen af den förstnämndes kapitel om den ryska arméns insats i världskriget. Det låter sig nog icke förnekas, att amanuensen Esséns kapitel om tsaren och folket förefaller en smula knapphändigt och färglöst, särskildt vid erinringen af Hjärnes geniala karaktäristiker af ryskt samhällslif, och äfven det rent historiska kapitlet om Ryssland och dess grannar erbjuder, ehuru samvetsgrant gjordt, ej något särskildt af intresse. Intressant är däremot Stålhanes framställning af det efter japanska kriget upptagna reorganisationsarbetet inom ryska armén, vederbörligen fullständigad af Girons teckning af motsvarande utveckling för flottans vidkommande. I det ännu ej i sin helhet publicerade kapitlet om ryska arméns insats i

världskriget gör förf. på några ställen reservationer i fråga om uppgifter, som nog kunna sägas vara absolut pålitliga (t. ex. i fråga om Russkijs placering såsom chef för Petrograds militärdistrikt, s. 39). En lapsus calami föreligger väl, när Hindenburg (s. 36) angifves ha varit general-öfverste vid sin utnämning till befälhafvare på ostfronten.

Såvidt man kan döma af den uppgjorda planen och hvad som hittills utkommit, torde det nya arbetet väl komma att lämpa sig såsom en orientering i de senaste årtiondenas utveckling i Ryssland och i de ytterst komplicerade problem, som där möta. Det skulle säkerligen vara mycket önskvärdt, att till det färdiga verket fogades en pedagogiskt uppställd, resonnerande förteckning öfver den viktigaste litteraturen på området, då studiet af Ryssland och dess förhållanden säkerligen för oss kommer att få en alltmera ökad vikt. Arbetets utstyrsel, särskildt omslagsvignetten, äro icke alldeles fria från en bismak af kolportagelitteratur, som icke motiveras af vare sig innehållet eller priset.

— Bland de forskare, som till behandling upptagit Balkanfrågorna i deras moderna gestalt, intages ett bemärkt rum af engelsmannen R. W. Seton-Watson, hvilken särskildt lämnat värdefulla bidrag till den sydslaviska frågans historia. I ett år 1908 under pseudonymen »Scotus Viator» utgifvet arbete *Racial Problems in Hungary* har han speciellt behandlat det rumäniska nationalitetsproblemet. Tre år senare utgaf han sitt hufvudarbete *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, i betydligt utvidgad form 1913 utgifvet på tyska under titeln *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche*, hvari han på grundval af en vidsträckt genomarbetning af materialet, ytterligare fördjupad genom långvariga besök å händelsernas skådeplats, belyste det sydslaviska problemets utveckling inom Donaumonarkien. Under året har han utsändt ännu ett arbete öfver ett därmed sammanhängande ämne *The Rise of Nationality in the Balkans* (London, Constable 1917; VIII + 308 sid.; pr. 10 s. 6 d.). Titeln är till en viss grad vilseledande och lofvar mera än arbetet ger. Hela senare hälften är nämligen uteslutande ägnad åt en framställning af 1912—13 års händelser, Balkanalliansen samt de båda Balkankrigen fram till det stillestånd, som föregick Bukarestfreden. Den till synes godtyckligt valda afslutningsepoken förklaras af att förf. själf ej kunnat lägga sista handen vid sin bok. Hela den föregående utvecklingen intill 1912 är sammanträngd inom ett omfång af knappast halftannat hundratal sidor och har därför i hög grad skissens form. Den har också föga att bjuda en med ämnet något så när förtrogen läsare. Däremot är framställningen af 1912—13 års Balkanförvecklingar synnerligen förtjänstfull. Förf. förråder icke blott en ingående förtrogenhet med litteraturen, äfven den tyska och österrikiska — den tyske krigshistorikern Immanuels framställning af de båda Balkankrigen betecknas såsom ett af hufvudarbetena på området och anföres ofta,

— utan han har dessutom genom vistelse i det serbiska högkvarteret under kriget varit i tillfälle att på ort och ställe inhämta en del intressanta upplysningar. Boken är, att döma efter noterna, i hufvudsak skrifven före det pågående kriget. Grunduppfattningen är liksom i förf:s föregående böcker starkt slavo-, särskildt serbofil och anti-österrikisk, men i mellanhafvandena de olika Balkanstaterna emellan bemödar han sig ögonskenligen om att intaga en opartisk hållning, hvilken dock — och delvis på ganska goda grunder — blir starkt kritisk mot den bulgariska politiken och härföringen. Den kyla, som framträder gentemot dåvarande grekiske kronprinsen, numera konung Konstantin, torde knappast vara opåverkad af händelserna under världskriget. Sitt förnämsta värde och intresse har framställningen därigenom, att den ger en kritisk framställning af själfva Balkankrigens förlopp med bortskärande af den mytbildning, man från bulgarisk sida med mycken skicklighet lyckades skapa, framför allt med användande af den österrikiska tidningen Reichsposts bekante korrespondent den österrikiske officeren H. Wagner. Förf. uppvisar sålunda, hurusom man från bulgarisk sida fritt men med angifvande af massor af topografiska detaljer helt enkelt uppdiktade hela dagars strider. Ett resultat af kritiken blir, att den bulgariska strategien framstår i en annan och vida mindre glansfull dager än för samtiden. För de bulgariska truppernas tapperhet och goda hållning har Seton-Watson däremot idel loford. Öfverhufvud är nog läsaren benägen att ge honom rätt i att den serbiska härledningen otvifvelaktigt framstår såsom den skickligaste bland de krigförande staternas. Äfven en preussisk kritiker framhåller slaget vid Kumanovo som den förnämsta vapenbragden på de allierades sida. Med skärpa och öfvertygande skäl tillbakavisar Seton-Watson de slutsatser beträffande tysk krigskonst och vapenteknik, som man särskildt på franskt håll velat draga af turkarnas nederlag i kriget och som vid den tiden voro ett älsklingstema i den franska och äfven den engelska publicistiken.

I ett principuttalande vänder sig förf. kritiskt mot den historieskrifning, som vill teckna utvecklingen på Balkanhalfön utifrån stormaktsmotsättningarna och stormaktsförvecklingarna. Men i sin lofvärda sträfvan att se sakerna så att säga från Balkansynpunkt undgår han icke den motsatta faran, nämligen att alltför litet taga hänsyn till det allmänna storpolitiska lägets återverkan på Balkanpolitiken och de intresserade stormakternas spel i kulissen. Visserligen vädrar han gärna österrikiska intriger bakom händelserna och vill i Bulgariens brytning med sina bundsförvanter på sommaren 1913 se inflytande från österrikiske ministern i Sofia grefve Tarnowski. Men han försummar å andra sidan att vederbörligen framhäfva och belysa den ryska diplomatiens, särskildt Tsarykovs och Hartwigs hänsynslöst skickliga intrigspel både vid Balkanförbundets tillkomst och efteråt, liksom det italienska arbetet i Albanien. Den bild, som ges af det diplomatiska spelet, blir därför ej blott ofullständig utan delvis rent skef. Men framställningen af själfva krigshändelserna

är så mycket mera värdefull och intressant; det är den som utgör arbetets främsta förtjänst. Arbetet afslutas med en synnerligen utförlig och nyttig förteckning öfver den viktigaste litteraturen på området, dubbelt förtjänstfull därför att vederbörlig hänsyn tages äfven till den litteratur, som utgår från grundståndpunkter, som förf. ogillar.

— Till det vidlyftiga material af officiella aktpublikationer, som redan från olika sidor framkommit rörande det pågående kriget och dess förhistoria, har nu den nya regimen i Grekland fogat en inför den grekiska kammaren den 17 aug. 1917 framlagd hvit bok *Documents diplomatiques 1913—1917. Traité d'alliance Gréco-serbe. Invasion Germano-bulgare en Macédoine* (Aten 1917; X + 115 sid.). Publikationen sönderfaller, såsom redan själfva titeln angifver, i tvenne olika afdelningar. Den första innehåller aktmaterial rörande den grekisk-serbiska allianstraktaten. Först och främst finna vi där de hithörande fördragstexterna: protokollet af den 22 april-5 maj 1913 rörande afslutande af ett alliansfördrag mellan Grekland och Serbien, vidare själfva allianstraktaten af den 19 maj-1 juni s. å., samt slutligen de båda därtill sig anslutande militärkonventionerna af den 1/14 maj, resp. 19 maj-1 juni nämnda år; samtliga dessa dokument ha här för första gången fullständigt publicerats. Till själfva fördragsdokumenten ansluta sig dels en samling aktstycken rörande de förhandlingar, som föregingo öfverenskommelsernas afslutande, dels ett ganska rikhaltigt urval av dokument rörande deras tolkning, början med ett telegram från utrikesministern Streit till konseljpresidenten Venizelos den 11/24 juli 1914 och slutande med ett telegram från konseljpresidenten och utrikesministern Skuludis till grekiske chargé d'affaires i Paris den 14/27 april 1916. Af särskildt intresse är det telegram, som utrikesministern Zaimis den 29 sept.-12 okt. 1915 sände grekiske ministern i Serbien, för tillfället residerande i Nisch, och hvari han utvecklade den uppfattning af det grekisk-serbiska alliansfördraget, som varit ledande för konung Konstantins neutralitetspolitik vid och efter Bulgariens inträde i kriget. Där göres gällande, att alliansen afslutits under en helt annan situation och för helt andra syften än vid ofvannämnda tidpunkt förelågo, hvadan casus federis icke förefanns. Den Venizelistiska regeringens motsatta uppfattning åter, förpliktelsen att i händelse af Bulgariens inträde i kriget lämna bistånd, finner man preciserad i ett cirkulärtelegram, som Venizelos, då utrikesminister, den 31 aug.-13 sept. 1914 sände Greklands representanter hos ententmakterna och Rumänien. Ett intressant bidrag till krigets närmaste förhistoria finner man i ett telegram från serbiske ministern i Belgrad den 12/25 juli 1914, hvari redogöres för ett samtal med serbiske konseljpresidenten Pasitsch. Denne meddelade därvid (observera datum!) sin grekiske interlokutör, att de senast från Petersburg ingångna underrättelserna gåfve vid handen, att ryska ministerrådet beslutit att militäriskt understödja Serbien

men att man afvaktade tsarens beslut. Den sista delen af den grekiska hvita boken innehåller en samling aktstycken rörande de tyska och bulgariska truppernas besättande af Rupelpasset 1916.

I detta sammanhang må lämpligen också påpekas utgifvandet af tvenne nya nederländska hvitböcker. Den ena — *Diplomatieke Bescheiden betreffende de toelating van bewapende handelsvaartuigen der oorlogvoerenden en onzijdigen binnen het Nederlandsche rechtsgebied* ('s Gravenhage 1917; 17 sid.) innehåller nederländska regeringens skriftväxling med vissa krigförande, särskildt England, rörande behandlingen af armerade handelsfartyg. Den andra och vidlyftigare — *Doorvoer door Nederland uit Duitschland naar België en in omgekeerde Richting* ('s Gravenhage 1917; 60 + II sid.) — meddelar skriftväxlingen mellan nederländska, brittiska och tyska regeringarna rörande transiten mellan Tyskland och Belgien genom Nederländerna, hvilken som bekant gifvit upphof till en skarp konflikt mellan Nederländerna och England. Båda samlingarna innehålla åtskilliga — mestadels åtminstone till innehållet redan kända — från folkrättslig synpunkt högst intressanta aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703—1706. I (1703—1704). Av Nils Herlitz. Ak. avh. (Uppsala). XXV + 338 s. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1916.

Det är med tillfredsställelse, om också utan förvåning man finner, att detta numera docenten Herlitz' första större arbete fullt ut motsvarar, hvad tidigare smärre försök gifvit rätt att hoppas. Byggdt på vidsträckt litteraturkännedom och omfattande forskning, framlagdt i en redig och bestämd form och genomgående utfördt med största möjliga omsorg och noggrannhet, bjuder det en synnerligen otacksam uppgift för en fakultetsopponents kritik. En genomgång af samlingar, som förf. nyttjat i svenska arkiv, gifver i det hela på sin höjd tillfälle att ytterligare styrka hans uppgifter; att i de tyska mer varit att hämta, än hans bok meddelar, är uppenbart, men kan ej förebrås förf., då kriget hindrat honom att fullfölja sina undersökningar af detta material. Jämte egna anteckningar i Berlin och Dresden har han i alla händelser åtnjutit förmånen att förfoga öfver utdrag och afskrifter från samma håll, gjorda af professor Carl Hallendorff, och det ökade ljus, han sålunda blifvit i tillfälle att sprida öfver särskildt den *preussiska* politiken, är att räkna som ett af hans arbetes hufvudresultat. Man har rätt att beklaga, att en forskare, som valt en uppgift från det stora nordiska kriget och som ämnar fortsätta på samma bana, icke funnit tid att göra sig till herre öfver ryska och polska språken; men på samma gång får man hålla honom räkning för, att han dock genom öfversättare beredt sig tillgång till Soloviev och Ustrialov samt Peter den stores bref och därmed förebyggt svårare förbiseenden.

I grundlighet och saklig noggrannhet äro således dessa studier öfver Karl XII:s politik 1703 till 1704 jämställda med det bästa, som framgått ur Harald Hjärnes Uppsalaskola. Skulle något anmärkas i detta hänseende — frånsedt rent tillfälliga misstag —, vore det snarast en öfverdrift i sagda riktning i fråga om noterna. Åtminstone i anmälarens tycke hade de ofta nog med fördel kunnat sammanknippas styck- eller gruppvis, medan de nu, uppdelade till det yttersta, hänga vid enskilda satser och ord, ofta flere i samma mening. — Redan titeln »Från Thorn till Altranstädt» röjer emel-

lertid, att Herlitz' bok äfven på annat sätt står i omedelbar förbindelse med Hjärnes verk. Den framträder i själfva verket med berådt mod som en direkt fortsättning af dennes skildring af »Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703» (1902), och den uppfattning af konung Karl och hans gärning, som förf. frambär, står också i full öfverensstämmelse med synpunkter, som Hjärne med stöd af andra nyare forskare i tidens häfder med öfvertygande kraft gjort gällande. Med valet af grundval och utgångspunkt var gifvetvis hufvudriktningen i det hela gifven. Utan tvifvel har dock Herlitz i öfrigt skridit till granskningen af sitt eget material i det lofvärda syftet att pröfva och döma fritt, och hans vittnesbörd äger ju därigenom så mycket större värde.

Ett arbete i karolinsk historia har utsikt att blifva läst äfven i vidare kretsar, när det som detta framträder i god språklig dräkt och för den, som förbigår noterna, ej heller gärna kan vara afskräckande till omfånget; men en redogörelse för hufvudinnehållet — utan anspråk på fullständighet — torde ändock icke få anses öfverflödig bland Historisk Tidskrifts öfversikter och granskningar. En inledning på nära sjuttio sidor tager en öfverblick af Karl XII:s ställning till August den starke och tsar Peter å ena sidan, till Västeuropas kämpande stater å den andra mot bakgrunden af dessa makters egna intressen och sträfvanden. Här framhålles bland annat, hvilka svårigheter konung Augusts förbund med tsaren vållade honom i Polen: republikens förluster i Andrussov 1667 voro långt ifrån glömda, och moskovitiska hjälptrupper misstrodde man som medel att ytterligare utbreda den ryska makten i gränsbygderna och samtidigt stödja August i hans sträfvan efter ökad kunglig makt. På konungens utrikespolitik strandade hans försök att samla polackerna omkring sig 1703; detta misslyckande och den militära katastrof, som fullbordades genom Thorns fall 14 okt., gjorde honom återigen mer än förut beroende af sin ryske bundsförvant. Grunden till Karl XII:s afsättningsplan ser förf. som flere i hans djupa misstro till Augusts onekligen sällsynt opålitliga karaktär. Till en början synes Karl därvid hafva litat på, att August skulle vara ur stånd att återvinna sin ställning i Polen, om han en gång mist den. När han sedan fick en klarare insikt i rikets söndring och förfall, blef också afsättningen en sak af mindre vikt och hufvudsaken ett fullständigt tillintetgörande af Augusts stridskrafter och öfverhufvud af hans möjligheter att falla Karl i ryggen under kamp med Peter. — I den samtidiga fejden i Östersjöprovinserna saknades enligt författarens uttryck den kungliga auktoriteten, men icke den kungliga armén; ty med rätta häfdar han, att enligt rotfäst åskådning och på grund af rikets byggnad dessa länders försvar icke kunde få binda mer än en begränsad del af dess krafter. Här som äfven i andra krigshistoriska frågor kan det dock ej nekas, att förf. tillika uttalar sig med en medveten försiktighet, som i detta fall låter läsaren spörja fåfängt, hvad som egentligen bort och kunnat göras för

att bringa nödig styrka i en ordning, som tydligen icke stod profvet som den borde. Man vore väl snarast böjd att tänka på tillsättandet af en handlingskraftig öfverbefälhafvare med myndighet öfver hela området från Viborg till Kurland.

För Frankrikes och dess motståndares uppfattning af kraftmätningen i Weichsellandet är det kännetecknande, att de under brinnande krig i Västeuropa naturligt nog satte ögonblickets närmaste intresse främst: hvad det för dem gällde var om möjligt att vinna verksam hjälp från någon af de krigförande i östern, annars att sörja för, att där åtminstone bundes krafter, som i annat fall kunnat skada på närmare håll. Ludvig XIV stod för öfrigt icke afvisande mot afsättningstanken, om August finge till efterföljare en fransksinnad furste; han var ej heller emot ett svenskt inbrott i Sachsen. De allierade däremot ogillade både det ena och det andra, just emedan de räknade med nämnda möjlighet och hvarken önskade ett starkt svenskt inflytande i Polen eller ny oro i Tyska riket. Tills vidare kunde de förbundne lika väl som Frankrike vara tillfreds med att polska kriget fortsattes. Karl XII:s hållning åter bestämdes främst af hans östeuropeiska sträfvanden — egen erfarenhet hade lärt honom, hvad det där gällde för Sverige —; i väster höll han sig passiv och sökte bevara fria händer, i hopp att kunna föra sitt verk till slut, innan där blefve fred och ett kraftigare ingripande därifrån kunde befaras. Men det var ingalunda för den svenska stormaktens härskare möjligt att lämna Västeuropa helt ur sikte, och på närmaste håll måste han alltid räkna med ett danskt eller preussiskt fredsbrott. Det var därför för Karl en gifven fördel, om ett afgörande kunde vinnas redan på Polens slätter, medan hans uppgift försvårades i samma mån en längre framryckning mot ryske tsarens rike tedde sig oundviklig.

Med Thorns eröfring vann Karl XII en ställning vid nedre Weichsel, som ovillkorligen måste oroa Preussen-Brandenburg, men som på samma gång tillät Karl att på denna makt utöfva ett öfvermäktigt tryck och stäfja fientliga planer. Ett försök att förekomma svenskarnes vidare utbredning strandade på polackernas misstro; underhandlingar med Karl om en uppgörelse på Polens bekostnad hade lika liten framgång. Det erbjudna Litauen var för Sverige icke eftersträfvansvärdt, och för att sluta en fred, som bibehöll August vid polska kronan, tarfvade Karl intet preussiskt biträde. En ifrågasatt giftermålsförbindelse mellan kronprins Fredrik Vilhelm och Ulrika Eleonora var dessutom misshaglig för Hannover, hvars vänskap var ett hufvudstöd för den svenska maktställningen i Nordtyskland, och samtidigt riskerades genom de preussiska förslagen det goda förhållandet till de allierade. De fingo därför falla, och sin militära ställning befäste Karl genom att besätta Elbing och Ermland.

För konfederationen i Warschau och de följande underhandlingarna intill Stanislaus' konungaval gifver Herlitz en klar, men måhända något knapp redogörelse — svenska skildringar finnas ju

förut både af Svedelius och Carlson, och förhandlingarna äro enligt författarens mening i det hela af mindre vikt, än man ofta förmenat. Fråga är dock, om icke läsaren här vore tacksam för en mer ingående diskussion af vissa spörsmål, som förf. afgör en smula kort och kärft. Med skärpa häfdas, att det afgörande steget togs redan 31 jan. med själfva beslutet om sammanslutningens förvandling till generalkonfederation; redan denna åtgärd måste i föreliggande fall hvila på förutsättningen, att tronen var ledig, och ett formligt proklamerande af Augusts afsättning med ty åtföljande nytt konungaval var häraf egentligen en nödvändig följd. Den möjlighet att »göra konfederationen mycket general utan att chockera konung Augustum», som Leszczynski och Towianski framställde till Horns öfvervägande, skulle alltså blott beteckna skonsamhet i formerna, undvikandet af formlig dom liksom af den uppräkning af alla konungens försyndelser, som snart verkligen skedde. När Radziejowski sedermera i midten af februari (enligt en berättelse till Danzigs magistrat) förklarade interregnum innebära tvenne vägar: antingen »eine Separation auf Zeit» mellan konungen och republiken eller verkligt »divortium», skulle detta beteckna ett återtåg från de konfedererades första ståndpunkt. Allt detta är möjligt och till och med troligt; men en säkrare öfvertygelse kunde dock gifvas genom en något fylligare och skarpare utredning.

Det lyckades som bekant konung August att lägga väsentliga svårigheter i konfederationens väg. Jakob Sobieskis bortröfvande undanröjde den tronkandidat, kring hvilken man lättast kunnat samlas, och undandrifven bakom öfre Weichsel med skäligen svaga stridskrafter, var konungen likväl stark nog att hindra konfederationens utvidgning till Lillpolen och Litauen. De konfedererade blefvo ett litet och maktlöst parti med tvifvelaktig rätt att tala å republikens vägnar, och Karl XII själf visade dem en påfallande likgiltighet. Att för deras skull i otid trötta sina trupper med ett fälttåg mot sachsarne fann han icke påkalladt. Ej underligt, att de konfedererade själfva vacklade och att de svenska underhandlarne Horn och Wachschlager hade en vansklig uppgift att fylla. »Det är svårt att veta», säger förf., »hvad som skulle hafva inträffat, om August hade begagnat de goda konjunkturerna för att slå in på en försonlig politik.» Men när han lät tillfället fara, måste striden fortgå, närmast vid vojvodskapens landtdagar, hvarpå följde mötet i Sandomir (20 maj), där en ny generalkonfederation bildades till Augusts försvar. I konfederationsinstrumentet var det tal om behofvet af allianser mot Sverige; men något godkännande af planerna att i landet indraga en moskovitisk härsmakt blef tydligen icke gifvet. Och dock var det endast på denna väg, som August kunde vinna en afgörande framgång.

Tsaren föredrog emellertid tills vidare att pröfva sin styrka i kamp med de svagare svenska stridskrafterna i Östersjöprovinserna. Karl XII:s hufvudarmé kände han sig icke vuxen, och Turkiet intog en hotande hållning, som likaledes gjorde det orådligt att inlåta sig

i vidtomfattande och af polackerna själfva illa sedda företag på polsk mark. Patkul yrkade visserligen på en konjunktion, på ett samladt angrepp mot Karl XII:s maktställning i republikens länder. Men icke ens August höll starkt på planen, och Peter vände sig i stället mot Narva. Därmed var också grunden undanryckt för Patkuls sträfvan att i Berlin uppnå preussisk medverkan till en »concert» mot Sverige. Hans framställningar kunde så mycket mindre göra åsyftad verkan, som Berlinhofvet strax förut af en annan Augusts förtroendeman (Flemming) hade sport, att konungen samtidigt hvälfde planer på en förlikning med Karl i godo. Den sachsiska diplomatien arbetade emellertid äfven i Köpenhamn och ägde därvid ett visst stöd i den misstro till Sverige, som Jakob Sobieskis efter tillfångatagandet afslöjade förbindelser med Frankrike uppväckte hos dess fiender. Men Danmark hölls tillbaka af farhågan, att det kunde gå nu på samma vis som 1657. »Den stora concerten» mot Sverige var i själfva verket en omöjlighet, så länge Karl XII stod kvar med sin här vid nedre Weichsel.

Spänningen mellan Sverige och sjömakterna spelar också in i den svenska konflikten med staden Danzig, som gjorde anspråk på en mot August mycket välvillig och hänsynsfull neutralitet. Med sjömakterna bakom kunde denna hållning efter svenskarnes aftåg från Preussen lätteligen blifva utgångspunkten för vådliga anslag. Östersjöhandelns frihet, Danzigs oberoende och Polens integritet samt försoning mellan August och hans upproriska undersatar blef Danmarks program för en samverkan med England och Holland, hvartill man eventuellt påräknade äfven Preussens och kejsarens bistånd. Men Preussen fick om den sachsiska krigsmakten upplysningar, som släckte lusten att fresta något äfventyr; det inskränkte sig därför till förböner. De andra åter voro för långt borta för att kunna ingripa i tid, och deras ministrar måste därför inför afgörandet råda Danzigs styresmän till foglighet. Den 30 maj gaf staden den af Karl begärda reversen och afböjde därmed ett omedelbart förestående angrepp.

Medan Preussen fortfarande höll sig försiktigt tillbaka trots frestelser genom sachsiske krigsministern Bose och Patkul, fick August däremot under sommaren 1704 understöd af en rysk hjälpkår, som stötte till hans egna trupper, och af en kosackarmé, med hvilken Mazepa från Ukraina inryckte i Volhynien. På sitt håll bröt Karl XII i juni upp från sina västpreussiska kvarter, hvarvid dock en stark garnison kvarlämnades som bevakning i Elbing. Det var under tryck och uppmuntran af denna svenska framryckning, som valriksdagen i Warschau ändtligen kom till ett af Karl gilladt och påfordradt resultat genom valet af Stanislaus Leszczynski (12 juli), hvarmed det för öfrigt är möjligt att Karl egentligen afsåg att bana väg för en senare restitution af huset Sobieski. Utan den svenska hjälpen hade Leszczynski icke blifvit vald — mot honom verkade äfven Radziejowski —; af svenskarne väntade han alltjämt penningar och annan handräckning. Men om Karl tidigare lofvat att lämna

republikens område okränkt, när han i Polen hoppades vinna en värdefull bundsförvant mot Moskva, fann han sig nu af konfederationens vanmakt nödsakad att på annat sätt trygga sitt och Sveriges intresse: hans understöd skulle köpas med polska Livland, och äfven Kurlands förvärf togs i ögonsikte. Men slika kraf måste tills vidare hållas dolda för att icke stöta bort polackerna; vid de fredsunderhandlingar, som efter konungavalet inleddes i Warschau, var intet tal om dem. Hvad Karl genom traktaten ville vinna var eljest icke så mycket polska vapens hjälp mot August eller tsaren i och för sig, som en rättsgrund för de svenska truppernas kvarblifvande i Polen under det fortsatta kriget mot dessa vedersakare.

Denna gång lopp underhandlingen ut i sanden. Det är krigshändelser och inslag från annat håll, som gifva den senare delen af året 1704 dess prägel och innehåll. Karl XII gick till Lemberg. Förklaringen till detta företag, som gaf August tillfälle att i hans rygg intaga Warschau och därifrån förjaga Stanislaus, ligger icke hufvudsakligen i de svenska förbindelserna med Rakoczi, som i Ungern stred mot kejsaren och förde sin talan hos Karl genom sändebud — förbindelser, af hvilka Herlitz gifver en upplysande skildring —; den torde enligt dennes som det synes välgrundade åsikt fastmer vara att söka i utsikten till en kraftmätning med ryssar och kosacker, om hvilkas väldiga härmassor ryktet länge talat.[1] För öfrigt kunde ett svenskt tåg mot Kiev äfven utan afgörande fältslag likväl göra ett hälsosamt intryck både i Konstantinopel och i Moskva och till äfventyrs verksamt lätta trycket på de svenska Östersjöländerna. Emellertid gjorde Mazepa halt redan på 25 mils afstånd från Lemberg; endast en mindre afdelning af hans folk förenade sig med polska skaror. Märkliga strategiska resultat vann således Karl XII icke genom Lembergståget, men de politiska och moraliska verkningarna af fästningens fall — äfven i Västeuropa — böra likväl icke underskattas. Af den kringboende rödryska adeln var det dock endast få, som uppfyllde krafvet på personlig inställelse i svenska högkvarteret.

Betydelsen af Augusts framgång i Warschau hängde på den verkan, som hans vunna ställning vid Narew och Weichsel kunde komma att utöfva hos tsaren och i Berlin. Fälttåget var trots allt misslyckadt, om hans förhoppningar i dessa hänseenden svekos. Tsar Peter intog detta år Dorpat och Narva, och det bör icke nekas, att Narvas fall — en frukt af bristande samverkan och rådighet på svenska sidan — för eröfraren innebar en stor och viktig framgång. Han manades nu af August liksom af Patkul att nöja sig med hvad han vunnit på detta håll för att i stället förena sina krafter med

[1] Om Stanislaus' flykt till Karl XII:s här skulle man vänta att finna citerade hans bref till Piper 1 sept. n. st. »au camp de Gliminski six lieu de Varsovie» (»Je marche droit chez le Roi, n'ayant aucune seurete nulle part.») och Pipers svar från lägret vid Lemberg 29 aug. 8 sept., hvari Karl ställer Stanislaus fritt att handla efter godtfinnande, men för egen del anser bäst om han tillsammans med Meyerfelt söker skydda Storpolen.

de sachsiska, som i sin nya ställning lätt kunde räcka honom handen. Den ryska inryckning i Litauen, som nu följde, inleder i själfva verket ett nytt skede af det stora nordiska kriget; men den kom för sent för att öfva inflytande på 1704 års fälttåg. Karl XII:s marsch från Lemberg till Rawicz tog hårdt på svenska kavalleriet och ledde icke till sachsarnes upprifvande; men då de kördes inom sitt eget lands gränser, var deras förbindelse med Moskva grundligt afskuren. Tsaren kunde i Polen icke möta andra sachsiska trupper än en del kavalleri, som vid Krakau stött till Lubomirskis styrka.

Augusts hopp om Preussens öfvergång till Sveriges fiender gick lika litet i fullbordan. Fredrik I hade ingenting emot att fresta sin lycka; men han bidade gynnande omständigheter, och hans splittrade rikes läge och sammansättning ålade honom många hänsyn. Han ringaktade icke polska republiken, som aldrig godkände Augusts lockande förespeglingar om landvinning på dess mark, och han måste samtidigt hafva i åtanke sina engelska och holländska bundsförvanters önskningar. Dessas förhållande till svenska kronan var visserligen alltjämt i viss mån spändt — en följd ej blott af handelspolitiska förvecklingar under sjökriget, utan också och framför allt af den styrka och självständighet, hvarmed Karl XII:s Sverige framträdde i det europeiska statssystemet. Men de önskade i grunden hvarken den svenska maktens fall och den ryskas framträngande till Östersjön eller en utbredning af det nordiska kriget, som måste draga preussarne ifrån de rhenska och belgiska krigsskådeplatserna. — Ett gynnsamt tillfälle för den preussiska politiken syntes emellertid erbjuda sig efter svenska härens aftåg söderut i juni 1703 och sedan slaget vid Höchstädt och fransmännens fördrifvande ur Tyskland högeligen lättat det franska trycket på Tyska riket. Truppröreiser och andra åtgärder vittna, att man i Berlin redde sig till att taga tiden i akt mot svenskarne: planen gick tydligen ut på en intervention, klädd i formen af väpnad medling. Men förutsättningarna för aktionen brusto på tre särskilda håll. Sjömakternas tilltro till konung Fredrik fick en hård törn, då de uppdagade ett försök att bakom deras rygg militäriskt och politiskt bringa Danzig i beroende af Preussen. Staden själf afvisade den militärkonvention, som för motparten säkerligen var det viktigaste ledet i hela uppgörelsen. Och slutligen framkom något antagligt anbud från polska republikens sida lika litet nu som tidigare; men utan dess medverkan vedervågade ej Fredrik I en brytning med Sverige, liksom en brytning med Polen syntes tänkbar endast i förbund med svenskarne.

Följden blef ett omslag i stämningen vid Berlinhofvet: förespråkarne för bundsförvantskap med Sverige eller åtminstone neutralitet gjorde sig åter hörda, och samtidigt lät Karl XII uttala sin villighet till närmare förbindelse — en förklaring, hvars vikt och värde i icke ringa mån höjdes af underrättelsen, att konungen samma dag den afgafs brutit upp med sin här fran Lemberg. När Marlborough i november — två veckor efter slaget vid Punitz — uppträdde vid Fredrik I:s hof för att bereda hertigen af Savoyen en

behöflig undsättning, var faran för att Preussens konung skulle träda på Augusts sida i polska kriget för denna gång förbi, ehuru ställningens förändring icke torde stått klar för den engelske fältherren. Den garanti, som de allierade utfäste för Fredriks länder, var i Marlboroughs tanke gifven för en brytning mellan Preussen och Sverige, som sjömakterna ärnade afstyra, och saknade alltså reell innebörd. Men helt annorlunda tedde sig saken för vederbörande i Berlin, som hade för ögonen ett krig *med* Sverige *mot* August och tsaren, för hvilket Karl i december var hågad att löna Preussen närmast med Elbings förvärf.[1]

Docenten Herlitz har haft modet att i strid med en gällande sed beteckna sin doktorsafhandling som första delen af ett större arbete. I själfva verket slutar hans framställning midt i ett obrutet sammanhang, och slutet bjuder därför knappast någon hvilo- eller öfversiktspunkt, som kunde locka till sammanfattande och kritiska reflexioner öfver de allmännare problem, som hans framställning belyser. Annorlunda torde saken ställa sig, när skildringen en gång når fram till Altranstädt. För att så skall ske torde tillräcklig borgen ligga ej mindre i författarens arbetskraft och forskningshåg än i det glädjande intresse, som för närvarande möter nya bidrag till vår kännedom om det svenska stormaktsväldets sista stora kris.

G. Wk.

Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Med understöd av statsmedel utgivna av Riksarkivet genom AXEL BRUSEWITZ. XIV + 460 sid. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1916.

Den af docent Axel Brusewitz redigerade samling, hvars titel läses härofvan (jfr denna tidskr. 1916, s. 211), bör för alla författningshistoriska studier, särskildt af frihetstidens egendomliga statsskick blifva af stor betydelse. För utgifvaren har uppgiften att klargöra, hvad som frihetstiden uppfattade såsom grundlag, säkerligen ej varit lätt. Fundamentallagsbegreppet torde främst ha omfattat statsskickets principer. Vid olika tillfällen förklarades mer eller mindre auktoritativt olika akter för fundamentallag. Utom regeringsformen, konungaförsäkran, valakten, som t. ex. i riksdagsbeslutet 1723 hit hänfördes, kunde dit räknas äfven ståndsprivilegier, under det att riksdagsordningen till en början ej hänfördes dit. Samtida grundlagsupplagor såsom »Kongl. Maj:ts försäkring, Riksens Ständers Wahl-Act, Regerings-Formen —» (1746) och »Acta Publica hörande till Sverige

[1] Herlitz meddelar (s. 329 noten) efter original i Berlin en för tidigare författare okänd hemlig artikel till fördraget mellan England och Preussen 28 nov. 1704, hvilken just rör garantifrågorna.

Rikes Fundamental-Lag» (1755) innehöllo utom 1720 års regeringsform, den gällande valakten och kungaförsäkran, riksdagsordningen, adelns och prästeståndets privilegier, 1727 års förordning om åtgärder till riksdagarnas förkortande, 1738 års förordning om besvär hos ständerna, 1739 års förordning om förslag till tjänster, den förra dessutom riksdagsbesluten 1719—1743, den senare äfven instruktionen för urskillningsdeputationen af 1748 och 1751 års kungörelse om hvad som skulle iakttagas vid riksdagarna. Docent Brusewitz har ställt som sin uppgift att på ett ställe samla »alla de lagar, stadgar och författningar, hvilka tillsammantagna gifva den fullständiga bilden af frihetstidens statsskick». Utgifvaren har sålunda ej nöjt sig med att utge blott själfva författningstexterna, regeringsformer, kungaförsäkringar, valakter, tryckfrihetsordningen, utan ock de senare lagar eller förordningar, som direkt hänförde sig till dem, och dessutom ståndsprivilegierna. Publikationens största afdelningar ha ordnats kronologiskt inom två grupper, omfattande författningar rörande regeringsformen och riksdagsordningen. Det urval, som utgifvaren gjort, torde kunna karaktäriseras såsom synnerligen lyckligt, grundadt som det är på ingående kännedom om det rika materialet. Den formella begränsningen har gjort, att endast utfärdade författningar medtagits, hvarigenom t. ex. 1769 års akt om personlig säkerhet och det intressanta förslaget till instruktion för expeditionsdeputationen af 1771 uteslutits. Endast i enstaka fall har ett afsteg från denna princip gjorts genom utgifvande af förslagen till valordningar för de ofrälse stånden, för prästeståndet af 1769, för borgar- och bondeståndet från den följande riksdagen. Af dessa för riksdagsorganisationen högeligen viktiga projekt är det för bondeståndet tidigare ej kändt. Borgarståndets valordning trycktes redan i samtida tryck. Utgifvaren har användt det exemplar, som ingafs till K. M:t och finnes i Riksarkivet i en af justitiehandlingar bestående serie om riksdagsmannaval, och har kunnat meddela, att förslaget anmälts hos K. Maj:t, då det resolverades, att det vid nästa riksdag skulle tagas i öfvervägande. Däremot har utgifvaren ej beträffande de öfriga ståndens redogjort för deras behandling. Prästeståndet ingaf med skrifvelse af d. 30 jan. 1770 sitt valordningsförlag till K. M:t. Det remitterades till justitierevisionen, som först den 8 mars 1771 afgaf sitt för öfrigt tillstyrkande betänkande. Vid föredragning d. 18 mars s. å. i rådet uppsköts saken under hänvisning till, att riksdag inträffade tidigare, än som förmodats, då förslaget insändts. Bondeståndets valordningsförslag, som meddelades de öfriga stånden, tillstyrktes atminstone af borgarståndet 30 nov. 1771, som dock under förklaring, att det ansåg det vara ett bondeståndets »oeconomicum», blott kunde ge sitt bifall till den begärda stadfästelsen. Af stort värde för alla studier i det rikt gifvande material, som frihetstidens utskottshandlingar bildar, är samlingen af utskottsinstruktioner. Genom studiet af dessa underlättas forskningarna, då man därigenom kan säkrare än eljest veta, till hvilket utskotts område ett

visst slag af ärenden hörde. Ett flertal af dessa instruktioner voro visserligen tidigare tryckta som bilagor i adelsprotokollen, i Acta publica 1755, i Ärlig svensk, i riksdagstidningarna, i De la Gardiska arkivet, men de ha nu gjorts betydligt lättare tillgängliga. Instruktioner utfärdades dock ej för alla deputationer; de som utgifvits gälla sekreta utskottet, sekreta, större sekreta, stora, protokolls-, handels- och manufaktur-, tull-, fiskeri- och ecklesiastikdeputationerna. Genom förbiseende har 1738 års instruktion för handels- och manufakturdeputationen ej medtagits (jfr S. Bergh. Handels- och manufakturdeputationens uppkomst och utveckling. i Historiska studier 1897, s. 17); som bilaga till adelsprotokollet vid samma riksdag har instruktionen tryckts i den formulering den erhöll på riddarhuset.

För en publikation som ifrågavarande hör naturligtvis urvalsfrågan till det svåraste. Bland den rikhaltiga serien af författningar om tjänstetillsättning kunde måhända k. brefvet af d. 25 april 1758 om uppförande på förslag efter anciennitet ha medtagits. Ett antal resolutioner på våndens besvär meddela rätt viktiga bestämmelser om valen. såsom 1734 § 25 på städernas besvär, 1720 § 44 på böndernas och 1766 § 42 på krigsbefälets. För frågan om manufakturisternas rösträtt vid val till borgarståndet. innehåller 1739 års manufakturprivilegium de grundläggande bestämmelserna. K. brefvet 21 april 1755 reglerar formen för röstsammanräkningen vid valen i städerna. Svea hofrätts cirkulär d. 13 april 1756 innehåller förbud mot val till bondeståndet af andra än riksdagsordningen medgaf. Editionen synes utmärka sig för synnerlig omsorg. Utgifningsprinciperna äro något olika, i det att regeringsformerna och de öfriga grundlagarna tryckts bokstafstroget, men i öfriga texter normalisering skett. Öfver hufvud torde arbetet såväl för forskningen som för den akademiska undervisningen blifva ett ovärderligt hjälpmedel. Det vore äfven att önska, att vidare kretsar kunde göras bekanta därmed. Ett studium af själfva författningstexterna och öfriga här meddelade lagar skulle säkerligen bidraga till att gifva politiskt intresserade kretsar en betydligt fördjupad uppfattning om det egendomliga statsskick, som frihetstidsförfattningen innebar.

E. N.

En gustaviansk patriot och hans hustru. Av ALFRED KÄMPE. 288 sid. Stockholm, C. L. Gullbergs förlag 1916.

Under ofvanstående titel har skriftställaren A. Kämpe tecknat bilden af generalen grefve Philip von Schwerin och hans maka född Putbus. Man har all anledning att vara förf. tacksam för det bidrag, han därigenom lämnat till litteraturen om vår historia under

öfvergången mellan 1700- och 1800-talet. Båda de behandlade personerna voro människor af mer än vanlig begåfning och betydenhet. Grefvinnan Schwerin var väl hufvudsakligen en litterärt intresserad personlighet, och det är hennes förbindelser med Malla Silfverstolpe och Brinkman m. fl., som mest intressera. Grefven däremot har åtminstone vid ett tillfälle spelat en synnerligen framstående roll i politiken och det var som upphofsman till 1808 års sorgligt bekanta landtvärnsinrättning. Emellertid har han råkat i en alldeles oförtjänt glömska, under det att brodern, den bekante Salaprosten Fredrik Bogislaus von Schwerin förvärfvat en ej obetydlig ryktbarhet.

Man märker lätt, att förf. gått till sin uppgift med ett lefvande intresse. Ur memoarer och otryckta brefsamlingar har han samlat ett afsevärdt material, som han hopfogat till en lättläst och fängslande framställning. Däremot har han ej som önskvärdt varit behärskat den allmänna historiska litteraturen rörande den tid, hans hjälte lefde. Hans allmänna omdömen om personer och händelser inbjuda därför stundom till motsägelse, allt för kategoriskt formulerade som de äro.

Förf. skildrar först i korta drag den Schwerinska släktens öden före grefve Philips tid. Den härstammade som bekant från Pommern och skref sig äldst Zwerin. Men som så många andra pommerska adelssläkter introducerades den på svenska riddarhuset, gifte in sig i svenska släkter och ärfde på så sätt det stora Burenskiöldska fideikommisset i Östergötland, som omfattade ej mindre än åtta större egendomar, bl. a. äfven Husby. Men a andra sidan kvarlefde alltjämt de pommerska förbindelserna. Fadern till biografiens hufvudperson, Jakob Philip von Schwerin, var gift med en medlem af den bekanta pommerska släkten von Bohlen och blef själf regeringsråd i Pommern och president i wismarska tribunalet. Det var också i Tyskland, i Fredrik den stores Preussen, som sonen fick sin militära utbildning; sedan tjänstgjorde han vid ett värfvadt regemente i Stralsund, men betingade sig ännu en gång tjänstledighet för militära studier vid preussiska armén. Därunder deltog han i det bajerska successionskriget. Emellertid afled fadern 1779, och grefve Curt Philip tillträdde da såsom fideikommissarie det stora arfvet, och året därpå gifte han sig med en tyska, grefvinnan Ulrika Vilhelmina Putbus. År 1785 utnämndes han till chef för Jönköpings regemente. Som hufvudman för sin ätt bevistade han också följande års riksdag, anses ha tillhört oppositionen men tog ej någon framträdande del i förhandlingarna. Den kritiska stämningen mot konung Gustafs regemente förledde dock aldrig grefve Schwerin till stämplingar af den art, som sa många af hans ståndsbröder tillåto sig; det är bekant, att han bestämdt nekade sin underskrift åt Anjalaofficerarnas »föreningsskrift», och detta exempel afhöll äfven andra officerare vid hans regemente. I själfva krigshändelserna deltog han likaledes på ett hedrande sätt. Särskildt berömmes hans uppträdande i träffningen vid Högfors 1789. Möjligt är emellertid, att det var

en känsla af missnöje, som förmådde honom att i början af 1790 begära afsked. Det var tredje gången, han ingaf en sådan ansökan. Förut hade den afslagits, nu beviljades den. Från denna tid lefde Schwerin på sina gods fjärran från storpolitiken. Ett försök af förmyndarregeringen att få användning för honom som generaladjutant varade endast några månader (nov. 1792—jan. 1793). Vid 1800 års riksdag visade han, att han fortfarande sympatiserade med oppositionen genom att afsäga sig medlemskapet af hemliga utskottet, men deltog ej heller nu på något mera framträdande sätt i debatterna.

Nästa gång Schwerin offentligen framträdde, var då han framlade sin plan till en allmän folkbeväpning i Sverige. 1808 års landtvärn är en så intressant episod i Gustaf IV Adolfs historia, att man gärna sett, att förf. något utförligare dröjt vid densamma. Han nöjer sig emellertid med att aftrycka den Schwerinska promemorian och hvad memoarförfattare som J. A. Ehrenström och H. G. Trolle-Wachtmeister ha att förtälja om saken. Det framgår ej af framställningen, huruvida han tagit del af de utförligare framställningar om landtvärnets tillkomst, som finnas af Melander[1] och (framför allt) i generalstabens arbete om Sveriges krig 1808—09.[2] I själfva verket är nog ej landtvärnets historia ännu slutgiltigt skrifven. Det förefaller, som måste det sättas i samband med det pommerska landtvärn, som Gustaf IV Adolf upprättade 1806. Upphofsmannen till detta var, som jag visat å annat ställe,[3] Gustaf Vihelm af Tibell. Men nu inträffar det egendomliga, att denne man var bestämd motståndare till upprättandet af 1808 års landtvärn. På den vägen kan således intet sammanknytande af de båda inrättningarna ske. Men kanske finnes en annan. Schwerin, som såvidt man vet är den förste, som kommer upp med förslaget 1808, var synnerligen god vän med en person, som tagit en låt vara underordnad befattning med 1806 års pommerska landtvärn — Ernst Moritz Arndt. Det är bekant, att denne rönt mycket starka intryck däraf. Åren 1807 och 1808 vistades han i Sverige och gästade ofta den Schwerinska familjen. Vore det nu ej tänkbart, att Arndts berättelser om händelserna i det gemensamma hemlandet gifvit Schwerin den första impulsen till hans förslag, som han sedan som gammal militär utarbetade själfständigt i detalj? Något direkt inflytande af franska mönster kan det i hvarje fall, i motsats till hvad fallet var med Tibell, ej vara fråga om. Schwerin skildras nämligen som en utprägladt franskfientlig person, och sin militära utbildning hade han ju fått uteslutande i Tyskland. Ofvanstående hypotes må tillsvidare stå som en, i mitt tycke tämligen plausibel, gissning. Kanske kommer jag tillbaka till saken i ett arbete om Ernst Moritz Arndt och Sverige.

[1] Huru 1808 års landtvärn tillkom. K. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1903.

[2] Del IV, sid. 53 ff.

[3] Se mitt arbete Sverige o. Pommern 1792—1806.

Författarens framställning af makarna Schwerins privata lif på Husby och i Stockholm bjuder på mycket af intresse. Särskildt må framhållas den utförligt refererade korrespondensen med Brinkman. Andra bref visa de båda åldrigas rörande omtanke om fosterbarnen; egna barn hade de ej. Äfven till denna del af författarens arbete vore ett och annat att tillägga. Det är mer förvånande här än i fråga om landtvärnet, att förf. ej alls kommit att ägna någon uppmärksamhet åt den Schwerinska familjens förbindelser med den förut nämnde Arndt. Endast i förbigående citeras ett par gånger hans svenska historia och nämnes, att han stod på vänskaplig fot med Schwerin. I själfva verket var det Schwerinska hemmet, näst O. M. Muncks Edeby och kretsen kring fru Helwig i Stockholm, det ställe, där Arndt mest umgicks under sin vistelse i Sverige. Och detta umgänge har äfven lämnat spår. I sin »Nordiska kontrollör» har Arndt tryckt en del »bref till generalen, grefve von Schwerin», och bland hans dikter finns äfven en, som är riktad till samma person. Öfver hufvud äro uppgifterna om Arndts verksamhet i Sverige så ytterst sparsamma, att förf. gjort en god gärning, om han anfört de ställen, där han funnit hans namn. Ty att sådana finnas i den Schwerinska brefväxlingen, vill man gärna tro. Men säkert är det ju ej.

Man får emellertid vara tacksam för hvad förf. gifvit, äfven om detta kommer en att önska mera. Och mot de lämnade uppgifterna torde ej ofta någon anmärkning kunna göras. Dock är väl sannolikt det bref, som citeras på sid. 94 och följ. och som på tämligen svaga skäl hänföres till år 1798, i själfva verket skrifvet år 1806. Det innehåller bl. a. följande ord: »Hvad det stackars hemlandet blifvit upp och nedvändt! När allt blifvit öfverändakastadt och omskapadt efter svenskt mönster, tror ni då, vi få behålla det?» Det är tämligen tydligt, att de syfta på Gustaf IV Adolfs pommerska statskupp af detta år.

Lars Dalgren.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhetssamhälles handlingar. 4:e följden. 17: 3. N. Beckman, Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast. Med 1 karta i texten.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1915 (tr. 1916). A. L. Romdahl, Byggnadsstilen i Dragsmarks klosterkyrka. Med 3 fig. — G. Bolinder, En irisk-anglosaxisk kyrktyp i Bohuslän. Med 13 fig. — S. Strömbom, Utgrävningar på Nya Lödöse mark sommaren och hösten 1915. Med 6 fig.

Historiska Handlingar. D. 25: N:o 2. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar rörande riksdagarna 1809—15. Utg. genom A. Brusewitz. (Innehåller: Chr. Wåhlin, Anteckningar om riksdagarna 1809—10. 1812 och 1815 o. L. A. Mannerheim, Utlåtande i författningsfrågan 1809.)

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. H. 3/4. C. F. Wandel, Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14, fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel, anm. af O. B[yströ]m. — Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. Udarbejdet af A. P. Tuxen, H. W. Harbou og C. L. With-Seidelin, anm. af O. B[yströ]m. — **7/8.** C. W. Kleen, Detaljer ur fälttåget i Norge 1814. — Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Utgifven av C. Hallendorff. — **13/14.** J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet.

Läsning för svenska folket. 1916, 1. V. Södergren, Ur Lapplands odlingshäfder. 2. — Ett skånskt bondbröllop i slutet af 1860-talet. Af —e—. — **3.** P. Bagge, Skol- och gymnasielifvet vid Sveriges äldsta gymnasium för ungefär hundra år sedan. — E. Grip, Några drag af E. G. Geijers barndoms- och ungdomslif. 1. — V. Södergren, Några tidsbilder ur Lapplands missionshistoria. 1. — **4.** E. Grip, Några drag af E. G. Geijers barndoms- och ungdomslif. 2. — E. Adelsköld. Hemarbetet på våra mormödrars tid. — V. Södergren, Några tidsbilder ur Lapplands missionshistoria. 2.

Militärlitteratur-föreningens förlag. 121. J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet. Med 28 i texten införda kartskisser.

Mimer. Svensk tidskrift för studium af alkoholfrågan och nykterhetssträvandet. Utgiven av J. Bergman. **1916, 3.** H. Gahn, Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige. En statistisk studie.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. **1916. 3—4.** H. Fleetwood, Afgjutning af medeltida sigill.

Med 1 pl. — A. Sjögren, Äldre svenska pappersmärken. Med 7 fig. — J. Rudbeck. Nya bidrag till Västerås äldre boktryckerihistoria. 2—3 (Afslut.) — Recensioner: O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten, anm. af I. Collijn. — S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837, anm. af E. Naumann. — O. Planer, Verzeichnis der Gustav Adolf-Sammlung mit besonderer Rücksicht auf die Schlacht am $\frac{6}{16}$ Nov. 1632, anm. af Kr. Setterwall.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1916, 11.** G. Chatterton-Hill, Irland och världskriget. — R. Geijer, Christopher Jacob Boström. In memoriam. Med 7 illustr. — **12.** R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af B. Nerman.

Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar n:o 301—304. A. Silow, En svensk soldats öden under 1813—14 års tyska fälttåg.

Svensk Intendentur-Tidskrift. 1916, 7, 8, 10. Kort redogörelse för Sveriges fälttåg i Polen 1702—1704 sedt från stabsintendentur-synpunkt. Af S. K—r. Med en bilaga och 1 karta.

Svensk Lösen. 1916, 4. Det lefvande fäderneslandet. 1—2. — **11, 12.** Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig. 1—2. — **29, 32, 35, 36.** Åland år 1809. 1—6. — **38, 40.** När vi förlorade Åland. (Ur A. E. Lilliestierna, En åttiårings minnen.) 1—7. — **1917, 4.** Arfvet från Byzans. Erikskrönikan.

Tidskrift i fortifikation 1916. Bihang. G. Rabe, Kungl. Fortifikationens historia. D. 4, 1. Kungl. Fortifikationens personalstater och personal 1720—1811.

Tidskrift i sjöväsendet. 1916, 1. E. Holmberg, Örlogsskeppet Sveriges olycksfärd 1738. — **3.** Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 1—2, anm. af Th. Fevrell.

Upplands fornminnesförenings Tidskrift 1916. Bd 7: H. 3. C. M. Kjellberg, Byggnadshytta vid Uppsala domkyrka. — Gust. Vennberg, Om Riala sockens fornminnen, sägner och gamla plägseder. Med 2 pl. o. 5 fig. — Gust. Vennberg, Riala kyrka. Med 1 pl. o. 3 fig. — **Bilaga:** I. H. Rhezelius, Monumenta Uplandica. Utgifna af C. M. Stenbock o. O. Lundberg. S. 55—118. Med 11 pl.

Vår flotta. 1916, December. Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—90. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 3, anm. af G. W. M. Fleetwood.

Historisk Tidsskrift. Udg. af den Norske historiske Forening. **1916, Lev. 1.** Aug. Chr. Manthey, Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H. 7.

Tidsskrift for Retsvidenskab. 1916, 4. Fr. Dahl o. A. E. Rohde, Nordisk Litteraturfortegnelse 1915.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1916, 5.** U. Therman, Biblioteksväsendets demokratisering. — A. M. Tallgren, Sveriges förbindelser med Ryssland under bronsåldern. — **7/8.** Br. Lesch, Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna. — **10.** R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af R. Pipping. — **11.** C. Grimberg, Svenska folkets underbara öden. D. 1—3, anm. af P. Nordmann.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1916, 1.** Anmälan. — Hj. Crohns, Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningen av historien. — C. v. Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt på förslag till generalguvernör över Finland 1804. — J. Ramsay, Wrangel och finnarne vid Lech. — H. A. Karsten, Karl Gustav Wrangel, anm. av K. Grotenfelt. — **2.** J. Ramsay, Sedebilder från fordom. 1. Dråpet på Kurjala gård år 1643. — Br. Lesch, Olof den helige. Gottlands apostel. — P. O. v. Törne, Inverk-

ningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 1. — C. M. Schybergson, Per Brahe och Åbo akademi. 1, anm. av C. v. Bonsdorff.

Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg 1915 (Würzburg). **Bd 57.** Th. Henner, Ein Soldatenleben aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges. Feldmarschall Ernst Albrecht von Eberstein.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. 1916, 1. B. Schmeidler, Bernadotte vor Grossbeeren.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. von G. Seeliger. **1916. Jahrg. 18. H. 1—2.** R. Holtzmann, Die treuen Weiber von Weinsberg. — P. van Dyke, Machiavelli und Katharina von Medici. — K. Brinkmann, Die ländliche Selbstverwaltung des russischen Nordens im 17. Jahrhundert. — G. B. Volz, Friedrich der Grosse und die orientalische Frage, — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. J. v. Pflugk-Harttung, Leipzig 1813, anm. af H. Ulmann). — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — Todesfälle. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1916. Leipa. **Jahrg. 39: H. 4.** Zwei Kundmachungen zur Zeit des 30-jährigen Krieges. Mitgeteilt von G. Nowak.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte von Annaberg und Umgegend 1916. Bd 4 (Jahrb. 14 u. 15). Chr. Lehmann, Das sächsische Erzgebirge im Kriegeslied. Erzgebirgische Kriegschronik, nach dem Originale der Deutschen Kriegschronik, im Auftrage und auf Kosten des sächsischen Erzgebirgsvereins bearbeitet und herausgegeben von P. Bönhoff. Med 1 portr.

Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung. H. 44. H. Baier, Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges am Bodensee. Mitteilungen aus den Kriegsakten des Klosters, dem Briefbuch des Salemer Mönches P. Benedikt Staub und den Tagebüchern des Grosskellers P. Hillenson und des P. Magnus Herbst, als Ergänzungen zu Sebastian Bürsters Beschreibung des schwedischen Krieges.

Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 1915. Bd 36. Germanistische Abteilung. Matth. Fritz, Die gesetzliche Verwandtenerbfolge des älteren schwedischen Rechts.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1915. Bd 20. Th. Tomfohrde, Die Heringsfischerei an der Bohuslen-Küste von 1556—1589, anm. af K. Jagow.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1916. Bd 18: H. 1. W. Vogel, Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Bd 1. Von der Urzeit bis zum Ende des 15. Jahrhunderts, anm. af A. Bugge.

Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht) 1915. D. 36. Rekeningen van Pompejus Occo aan koning Christiaan II van Denemarken, 1520—1523. Medegedeeld door G. W. Kernkamp.

The English Historical Review. 1916, October. C. A. J. Skeel. The Canary Company. — E. R. Turner, Committees of the Privy Council, 1688—1760. — W. S. Robertson, The Juntas of 1808 and the Spanish colonies. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — Index.

Minnesota History, Bulletin. 1916, February. K. C. Babcock, The Scandinavian element in the United States, anm. af Th. C. Blegen.

Öfversikter och granskningar.

Svenska Sjöhjältar. VI. Henrik af Trolle, Fredrik af Chapman, Otto Henrik Nordenskjöld. Gustaf III, politiken och flottan 1772—1784. VII. D. 1—3. Flottan och ryska kriget 1788—1790, Otto Henrik Nordenskjöld. Af ARNOLD MUNTHE. VIII + 278, XV + 245, VIII + 171, XI + 296 sid. Stockholm, Norstedt 1911—1916.

Litteraturen om sjökriget 1788—1790 har ej varit särdeles omfattande. Af äldre skildringar är Gyllengranats i hans bekanta Sveriges sjökrigs-historia den mest betydande, men den hvilar ej på något synnerligen omfattande material. Bäckströms framställning i »Svenska flottans historia» 1884 är synnerligen knapphändig. Af memoarförfattarna äro Öfverste Mikael Anckarsvärds Minnen från åren 1788—1790, utgifna 1892 af Emil Hildebrand, af intresse särskildt för arméns flottas insats. Af de af Schück utgifna A. F. Skjöldebrands Memoarer lämnar den i första bandet intagna journalen »Marsch och segling», som senare öfverarbetats, en skildring af örlogsflottans bedrifter 1789, som i hög grad influerat på de skildringar, som influtit i Biografiskt lexikon och i Schinkel-Bergmans »Minnen». I Warburgs biografi öfver Karl August Ehrensvärd (1893) lämnas en ingående framställning af Svensksundslaget 1789. I Tidskrift i sjöväsendet har slutligen numera kommendörkapten G. Unger, utom en recension af Skjöldebrands memoarer (1903), meddelat »Några märkliga dokument från 1788—90 års ryska krig» (1906) och en uppsats (1908) med titeln »Hade Amiral Lilliehorn under sjöslaget den 26 juli 1789 konungens hemliga befallning att motarbeta hertig Carl?» En verklig på källstudier grundad skildring var otvifvelaktigt af behofvet påkallad, och en sådan har kommendörkapten Arnold Munthe afsett att gifva med det arbete, som tillsvidare utgör band 6 och 7 af hans bekanta serie Svenska Sjöhjältar. För att lämna en bakgrund åt kriget har ett band ägnats åt en framställning af reorganisationen af den svenska flottan under Gustaf III och den insats, som därvid gjorts af Henrik af Trolle och Fredrik af Chapman.

Arbetet hvilar på ingående studium af den historiska litteraturen. För det första bandet ha bl. a. Odhners Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, Geijers De Gustavianska papperen, äfvensom G. J. Ehrensvärds Dagboksanteck-

ningar anlitats, för de senare utom dessa den rika memoarlitteraturen: Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, J. A. Ehrenströms anteckningar, J. G. Oxenstiernas Mitt minne m. fl. och ofvan omtalade eller annan litteratur, men dessutom framförallt den ryske sjökrigshistorikern V. F. Golovatjeffs af Munthe högt skattade arbeten: »Ryska flottans operationer under Rysslands krig med Sverige 1788—90» och »Ryska flottans verksamhet under kriget med svenskarne 1788—90». Omfattande forskningar ha af Munthe företagits såväl i riksarkivets olika serier som i flottans arkiv i Stockholm och Karlskrona äfvensom i Gustavianska papperen i Uppsala. Af enskilda samlingar ha de Nordenskjöldska å Fårebo och Frugård anlitats. Framställningen af flottans utveckling under Gustaf III är af stort värde; äfven om författarens uppfattning på en hel rad punkter öfverensstämmer med Odhners, blir dock hans skildring, som hvilar på förnyad genomgång af aktmaterialet, genom sin långt större utförlighet klarare. Af särskildt intresse är sålunda t. ex. redogörelsen för striden mellan Trolle och Chapman och deras vedersakare i certkommissionen 1780, hvarvid de förra kämpade såväl för ett nytt flottprogram som äfven för en ny fartygstyp, det af Chapman konstruerade linjeskeppet på 60 kanoner. Sambandet mellan flottpolitiken och regeringens öfriga planer och verksamhet betonas städse. För den svenska flottans sjöduglighet voro neutralitetseskadrarna 1780—82 af stor betydelse, alldenstund de sjöexpeditioner som eljest företogos voro af synnerligen liten omfattning. Öfverhufvud saknades, enligt hvad Munthe med styrka framhåller, samma intresse för den lefvande materielens utbildning, som nedlades på den döda. Af de många fartyg, som byggdes, profseglades blott ett ringa antal, och någon samöfning af flottan förekom ej. Gustaf III synes med sitt stora förtroende till Trolle ej ha tänkt på, att denne aldrig »fört en flotta, ej ens ett större fartyg». Redogörelsen för förvaltningsorganisationen åter är ganska knapphändig. Läsaren får ej någon klar uppfattning af amiralitetskollegiets ställning, sedan 1773 »militärdetaljen» ställts under Wrangel och utrustningen under varfsamiralen Tersmeden. Generalamiralens förhållande till amiralitetskollegiet och öfverhufvudtaget kollegiets ställning och betydelse såväl före som under kriget får ingen belysning. De viktiga organisatoriska frågorna äfven under kriget har författaren ägnat mycket liten uppmärksamhet. Dessa förhållanden äro ännu utom i sina stora hufvuddrag ganska okända, men just på detta område, ej minst inom den sjömilitära organisationen, var den gustavianska regimen uppfylld af ett oaflåtligt experimenterande. Amiralitetskollegiets formliga upplösning 1791 var blott slutakten i en utveckling, som så småningom alltmer inskränkt dess uppgift. Äfven de nytillskapade organisationerna spelade ej länge den roll, som från början afsetts. Ehrensvärds ställning under planläggningen af kriget mot Ryssland, då han, som framgår t. ex. af hans bref från denna tid, numera utgifna af Gunhild Bergh, stod alldeles utanför förhållandena, såväl som den ställning han i

början af kriget intog var helt annan än det chefskap för flottan, som hans ämbete innebar.

De icke minst värdefulla partierna af Munthes arbete äro de personhistoriska skildringarna. För Otto Henrik Nordenskjölds utveckling redogör författaren, stödd på ett rikt brefmaterial och de samlingar, som gjorts redan af sonen amiral Karl Reinhold Nordenskjöld. Tidigt starkt intresserad af sin tjänst höll Nordenskjöld t. ex. föredrag i artilleri 1771 och i det samma år bildade örlogsmannasällskapet valdes den 24-årige löjtnanten till sekreterare. Af synnerlig betydelse såväl för hans som de svenska sjöofficerarnas utbildning öfver hufvud blef deltagandet på fransk sida i det nordamerikanska frihetskriget. Nordenskjöld insände i likhet med flera af sina kamrater vidlyftiga redogörelser för de erfarenheter han vunnit om den franska flottan. Framställningen af Lilliehorns utveckling är af stort intresse därigenom att den i hög grad bidrager till att ge en förklaring af hans bristande ingripande i slaget vid Öland 1789. Munthe betonar, huru Lilliehorn efter en tjänstgöring i fransk tjänst 1756—1758, om hvilken han själf haft mycket att förmäla, utan att författaren kunnat verifiera hans uppgifter, ej under 13 år gjorde tjänst till sjöss. Det försök, som Lilliehorn gjorde såsom sjömilitär skriftställare med det i Skoklostersamlingen befintliga arbetet »Bohuslänska och Göteborgska skärgårdens försvar genom en flygande eller en lätt flotta och med det samma hela den marebaltiska samt en god del af Nordsjöns handel» karaktäriseras af Munthe såsom ett sammelsurium. Det i skriften förordade förslaget om en eskader i Göteborg hade Lilliehorn framlagt redan vid 1760 års riksdag. Författaren ger däremot blott en kort framställning om Lilliehorns verksamhet vid riksdagarna, ett förhållande, som så mycket mer synes som en brist, då det just var inom riksdagspolitiken han skulle vinna Gustaf III:s bevågenhet och det befäl, som vållade hans olycka. Måhända har Lilliehorns riksdagspolitik bidragit äfven till hans egen tidigare befordran. Lilliehorns insats som riksdagsman under frihetstidens sista decennièr har dock redan beaktats af Malmström, som skildrar honom som en af de häftigaste talarna på riddarhuset och räknar honom såsom åtminstone vid 1771—1772 års riksdag tillhörande hofpartiet. Vid 1760—1762 års riksdag hörde han till hattarnas motståndare, däremot 1769 till deras anhängare. Vid 1765 års riksdag var han ledamot af stora deputationen och 1769 af besvärsdeputationen. Han uppträdde vid 1771—1772 års riksdag i striden om kungaförsäkran med synnerlig ifver till försvar för adelns privilegier. Ej så få riksdagsmemorial synes han ha ingifvit. Vid riksdagen 1760—1762 yrkade han i ett vidlyftigt memorial af 12 mars 1761, att galärflottan skulle ställas under amiralitetet, och uttalade sig den 12 mars 1762 för flottans förseende med ammunition; men äfven andra spörsmål intresserade honom, så t. ex. yrkade han på reformer i skjutstaxan d. 15 mars 1761 och föreslog den 28 mars s. å., att riket skulle förses med salt införskaffadt på ett örlogsfartyg. Förslag om pensionering af sjöofficerare ingafs

af Lilliehorn 1769, då han äfven uttalade sig om åtgärder för salpetertillverkning och om tillsättande af provinsialläkare på Öland. Hans stil var ofta synnerligen patetisk, som då han i ett memorial 1771 rörande tillsättande af en undersökningsdeputation med anledning af Nordencrantz' skrifter talar om Sverige som ett »likasom sönderslitit rike».

Skildringen af förhistorien till brytningen med Ryssland bjuder knappast några nya moment. Däremot har förf. vid behandlingen af flottans utrustning, befälsförhållanden m. m. lämnat en självständig framställning. Ur militär synpunkt bedömer förf. skarpt hertig Karls handlingssätt att ej angripa den ryska eskader under Dessin, som var på väg till Medelhafvet. Hertigens handlingssätt finner sin förklaring i hans instruktion, som förbjöd honom att vidtaga utmanande steg, och i hela det politiska läget, där Ryssland skulle stå som den angripande.

Skildringen af slaget vid Hogland är öfversiktlig och klar. De båda flottorna skildras såsom jämbördiga äfven beträffande artilleriet. Nordenskjölds insats vid ledningen af svenska flottan uppskattas högt af Munthe, som äfven gör till sitt dennes omdöme, att ett fortsatt slag dagen efter, i synnerhet om skärgårdsflottan äfven ingripit, skulle betydt en afgörande seger till följd af de stora skador, som den ryska flottan lidit. Bristen på ammunition tvang nu örlogsflottan till reträtt till Sveaborg. Beträffande slagets afgörande betydelse för fälttåget i dess helhet delar Munthe den åskådning, som uttalas af Odhner. Ryska flottan lyckades snart bota sina förluster och kunde redan i början af augusti åter utlöpa, under det att den svenska tvangs till långvarig overksamhet vid Sveaborg. Ammunition och proviant måste skeppas från Sverige. Härigenom möjliggjordes för ryssarna att blockera finska kusten och att till och med afskära den direkta förbindelsen med Sverige genom förläggande af några fartyg till Hangö; först sedan den ryska eskadern i oktober lämnat Hangö blef förbindelsen åter fri. Utom den ryska hufvudflottan i Finska viken fanns i Öresund amiral Dessins eskader, som hertig Karl mött på sin färd till Finland men låtit passera. Från denna fruktade man hösten 1788 anfall t. ex. mot Karlskrona. Om de åtgärder, som vidtogos häremot eller planlades, lämna Ehrensvärds bref upplysningar; äfven därvidlag lade bristen på pengar hinder i vägen. Utförligt redogöres för frågan, om örlogsflottan skulle öfvervintra i Sveaborg eller föras till Karlskrona. Skarpt betonas nödvändigheten af flottans hemförande för utrustningen till nästa fälttåg. Själfva hemfärden i november skildras målande. Om Benzelstiernas plan att söka uppbränna den ryska eskadern i Köpenhamn lämnas en kortfattad redogörelse, hufvudsakligen efter Lydia Wahlströms uppsats i denna tidskrift 1899. Såsom bakgrund för författarens skildring af örlogsflottans insats i 1789 års fälttåg lämnas en framställning af pesten i Karlskrona, hvarvid författaren

kunnat stödja sig på Hults bekanta grundläggande undersökning härom.

Af det största allmänna intresse, liksom äfven den afdelning af den hittills utkomna delen af arbetet som enligt anmälarens mening har största självständiga värdet, är det sist utkomna bandet, hvars hufvudsakliga innehåll utgöres af en skildring af slaget vid Öland den 26 juli 1789 och en utredning af det därmed förknippade spörsmålet om orsaken till amiral Lilliehorns dröjsmål att ingripa i slaget. Denna episod var af afgörande vikt, då den förhindrade den sannolika segern öfver den ryska hufvudflottan och möjliggjorde dess förening med den i Köpenhamn öfvervintrande eskadern. Sitt icke minsta intresse har tilldragelsen genom alla de dunkla rykten om motiven till Lilliehorns handlingssätt, som genast synas ha spridts öfver landet och föranledts såväl af själfva slaget som rättegången mot Lilliehorn. Hela tilldragelsen har tydligen varit en verklig cause célèbre, som lämnat efter sig uttalanden såväl i de samtida brefväxlingarna som i memoarerna. Genom en energisk forskning har Munthe lyckats sprida ljus öfver slaget genom begagnande af fartygsjournaler, loggböcker, signalböcker samt de deltagandes uppgifter vid rättegången inför amiralitetsöfverrätten. Bifogade planer åskådliggöra dels den svenska flottans, dels båda flottornas läge under skilda stadier af slaget. Genom Lilliehorns felaktiga manövrering hämmades den genombrytning af den ryska linjen, som Nordenskjöld sökt vinna. Denne kallade äfven i bref af den 3 september dagen för »mångfaldigt olyckliga dag för Sverige och flottan». Föreningen mellan de olika ryska eskadrarna verkställdes, den svenska flottan, som måst utgå för att aflämna sjuka till Karlskrona, blef t. o. m. blockerad af den ryska.

Motiven till Lilliehorns handlingssätt sökte samtiden förklara ur flera olika synpunkter. I Munthes framställning saknar man dock ett försök till en närmare utredning af samtidens uppfattning af frågan, han har inskränkt sig till de viktigaste uttalandena, de bekanta beskyllningarna mot Gustaf III, som framkommo i hertiginnans dagbok, Skjöldebrands uttalande och Armfelts och andras förmodan om bestickning och till hvad rättegången bragte i dagen. I memoarerna framstår Lilliehorns personlighet i synnerligen mörk dager. Rätt typiskt torde Hamiltons omdöme vara, att »det själen var till hans kropp, det var egennyttan till hans själ.» Omdömet om Lilliehorns egennytta återfinnes hos Hochschild. Trots detta anför Hamilton sedan uttalanden af sjöofficerare för att Lilliehorn ej kunnat på grund af svag vind »hinna upp kårarmén», under det däremot den hemliga ordern från Gustaf III framställes såsom gissning af »politici». Enligt Hamilton bragte ej heller rättegången »i så konstiga tider» någon klarhet. Märkligare än dessa Hamiltons funderingar är onekligen ur flera synpunkter Wallquists resonemang i bref till Gustaf III d. 3 och 17 augusti 1789 (tr. af Montan i Wallqvists Minnen och bref, s. 144 o. f.), där biskopen förklarar tilldragelsen på följande sätt. »Sannolikast synes mig, at han varet rädd dels för ryssarne, som

i fall af olycka mot honom aldrig skulle kunna visa någon barmhertighet, dels för sina egna divisionscamrater, som han kan hafva frugtat i faran skulle öfvergifva honom.» Denna senare åskådning förkastas som fullkomligt ogrundad, men under framhållande att Lilliehorn kunnat tänka så: »At gå blindt i faran med misstroende till dem, som skola följa med, lärer svårligen låta göra sig.» Hela resonemanget framställes såsom grundadt på uppgifter från Karlskrona. Som minst sannolik framkastas möjligheten af förräderi. »Det synes i hela hans förhållande en planlöshet, som aldrig finnes hos en rigtig traitre». I bref till Rosenstein af d. 14 aug. 1789 från Skatelöf uttalar sig Kellgren[1] om Lilliehorn, framhåller det allmänna omdömet om hans snålhet, som gjorde tanken på korruption naturlig, under det att andra tänkte sig ett förräderi af skeppscheferna. »Den nedreste stora revisorn», d. v. s. Munck, skulle också ha talt om sin färd till Karlskrona som ämnad att yppa ett tillämnadt men redan utfördt förräderi.

Af äldre sjökrigshistoriker gjordes knappast något försök att lösa frågan. Gyllengranat t. ex. hänvisar till att man förmodat politiska bevekelsegrunder bakom Lilliehorns handlingssätt, förklarar, att det aldrig blifvit utrönt, om Lilliehorn varit förrädare, och konkluderar, att i »sakernas dåvarande förhållande var kanske bäst, att icke någon upplysning därom vanns». Det försök till en utredning, som G. Unger lämnade i sin ofvan citerade uppsats 1907, har värde därutinnan att han belyst orimligheten af den påstådda hemliga ordern från Gustaf III. Däremot kommer han beträffande Lilliehorn till det resultat, att han var ett politiskt offer: han störtades af adelsoppositionen från 1789 års riksdag. Af stort intresse är den ingående redogörelsen för rättegången mot Lilliehorn, hvilken är byggd i hufvudsak på det samtida trycket af protokollen vid amiralitetsöfverrätten jämte Lilliehorns inlagor till konungen samt dennes brefväxling med riksdrotsen, hvaraf konungens bref finnas utgifna af G. Andersson.[2] Originalprotokollen finnas ej citerade af Munthe — ovisst torde vara hvar de finnas — som dock användt de i akten till den kungl. domen befintliga afskrifterna af protokollen i den första rättegången. Afskrifter af protokollen vid den senare rättegången hafva äfven insändts till justitiekanslern och förefinnas, ehuru numera ej fullständiga, i dennes arkiv i riksarkivet. Under rättegången jämfördes signalböckerna på chefsfartyget och på Lilliehorns skepp och genom vittnesmål bevisades, att flera signaler kommit denne tillhanda än som hans signalböcker innehöll. Det mest graverande vittnesmålet aflades af sekonden på Lilliehorns skepp kapten Blessingh, som ådagalade, att eskadern legat på annan linje än hufvudflottan, hvarigenom divisionen, i stället för att närma sig fienden, kommit att aflägsna sig från denne. Om den felaktiga formeringen

[1] Ur Nils von Rosensteins Brefsamling, Svenska Memoarer och Bref, IX. s. 248.

[2] Kon. Gustaf III:s bref till riksdrotsen grefve Carl Axel Wachtmeister, utg. af G. Andersson, 1860.

synes Lilliehorn enligt eget uttalande ha varit okunnig, den hade påbjudits af hans närmaste man major D. Sjöbohm. Detta Lilliehorns medgifvande kastar ett egendomligt ljus öfver hans egen förmåga att fullgöra det befäl, som han varit så angelägen att vinna. Amiralitetsöfverrätten dömde Lilliehorn till döden, därför att han ej fullgjort gifna befallningar. Målet återförvisades af konungen till domstolen enligt Wachtmeisters råd, för att domstolen skulle kunna bli i tillfälle att pröfva de angifvelser, som Lilliehorn under rättegången framställt mot sina underbefälhafvare, att de ej lydt hans order. Af brefväxlingen med Wachtmeister framgår det intresse, hvarmed Gustaf III följde rättegången, men äfven, huru han delade Lilliehorns åskådning, att domstolen var partisk. Belysande äro t. ex. orden »Jag vet af egen erfarenhet hvad adelns hat vill säga». Konungens jämförelse af Kaulbars' och Lilliehorns fel, och hur den förre, som hörde till oppositionen, vann allmänt deltagande, eller mellan Lilliehorn och Anjalamännen är synnerligen intressant. Lilliehorn lyckades ej bevisa sina beskyllningar och han blef ånyo dömd till döden. Konungen inhämtade nu uttalanden af en särskild kommitté, bestående af Wachtmeister, Låstbom, Ahlman, Håkansson och Ullner, af hvilka de båda senare på justitiekanslerämbetets vägnar följt processen. Kommissionen utom Låstbom tillstyrkte domens verkställande. I samband med Svensksundssegern benådades Lilliehorn. Om hans landsflyktstid kan Munthe meddela en rad nya upplysningar. Af stort värde för bedömande såväl af de beskyllningar, som han 1793 i bref till hertig Karl framställde mot Gustaf III, då Lilliehorn erkänner sig ha fått den hemliga ordern men ej handlat efter densamma, är Munthes påvisande, att denna s. k. bekännelse framkom efter påtryckningar från rikskanslern Fredrik Sparre, som t. ex. i bref af d. 22 mars 1793 framställer en möjlighet för Lilliehorn att återkomma, om han »på hedersmannaära och tro enskildt för Hans Kungl. Höghet» ville »yppa det hemliga och viktiga motiv, som N. N. hos sig ensamt måst hafva haft förvaradt till förhållandet i sjöaktionen». Den i kanslipresidentens arkiv i riksarkivet förvarade brefväxlingen mellan Sparre och Lilliehorn — den senare sökte framställa en hel rad villkor — är synnerligen belysande för hertig Karls och Reuterholms regim.

Slaget vid Öland, denna förut så dunkla och omtvistade episod, som för fälttågets utgång 1789 varit af största betydelse, har genom Munthes arbete blifvit verkligt belyst. Lilliehorns sak har blifvit utredd. Hans oduglighet som amiral har fastslagits, de motiv som bestämt hans handlingssätt, hvarvid feghet och bristande förmåga spelat hufvudrollen, ha klart framlagts. Talet om den hemliga ordern från Gustaf den tredje torde numera ej vinna någon tilltro, ehuru naturligen dessa rykten alltid komma att vara af betydelse, men blott för att gifva en klar föreställning om, huru ringa förmåga man äfven högt upp hade att bilda sig en uppfattning af en föreliggande situation, liksom äfven om den ovilja, som hos adelsoppositionen bestämde uppfattningen af monarken. Äfven

möjligheten att beteckna Lilliehorn som ett politiskt offer för adelsoppositionens hämnd för 1789, en åskådning som tidigare haft ej så få anhängare, torde genom Munthes arbete ha förlorat åtminstone sina väsentligaste stödjepunkter. Munthes framställning har äfven värde såsom källhistorisk undersökning, då därigenom klart ådagalägges grumligheten af Skjöldebrands memoarer som historisk källa. Tidigare har detta visserligen framhållits t. ex. i E. Hildebrands recensioner i denna tidskrift 1903, 1905, men dennes kritik gällde framförallt de egentliga memoarerna, som nedskrifvits på äldre dagar, under det att af Munthe visats, att äfven »Marsch och segling» knappast har större värde som historisk källa. Beträffande citeringsmetoden vidlådes arbetet tyvärr af vissa brister, som delvis torde sammanhänga med de vidlyftiga citaten i texten i den sista delen och förf:s benägenhet att sammansmälta text och citat. Utan att det angifves utelämnas i citaten ord, eller utbytas ålderdomliga ordasätt mot andra. Som exempel kan t. ex. anföras Gustaf III:s ord i brefvet af 15 okt. — afs. d. 30 okt. — 1789 om Kaulbars: »Om en Subalternofficer hade gjort i mindre lika fel», förändradt till: »Om en subalternofficer i mindre skala begått ett liknande fel». Anm. har dock, i de fall han jämfört citat och original, ej funnit att ändringarna inneburit någon förändring i sak. — Arbetet prydes liksom tidigare band af ett större antal porträtt och batäljscener samt af flera vackra teckningar af amiral J. Hägg.

E. N.

Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. VI—XI. Lund, Gleerupska univ.-bokhandeln 1912—1916.

Sedan den af professor Quennerstedt utgifna serien »Karolinska krigares dagböcker» 1910 anmäldes i Historisk Tidskrift, hafva icke mindre än sex nya delar utkommit, hvilka innehålla värdefulla bidrag till kännedomen om Karl XII:s tidehvarf, enkannerligen dess krigshistoria.

Redan i förordet till tredje delen (1907) meddelade utg., att förrådet på dagböcker nästan vore uttömdt. Genom nya fynd har likväl till all lycka hans misströstan kommit på skam, och säkerligen kunna efterforskningar i framför allt privata arkiv bringa i dagen ytterligare karolinska uppteckningar, som hittills varit okända och otillgängliga för forskningen. Men det är dock, som utg. i ett annat förord framhåller, förenadt med »mera besvär att uppspåra dem än det kan vara att befordra dem till trycket». Trots detta har professor Quennerstedt lyckats samla så många nya, att det hufvudsakliga innehållet i de delar, som här skola blifva föremål för ett kortare omnämnande, utgöres af dagböcker och »deras vederlikar».

Med en känsla af öfvervägande förvåning slutar man en första genomläsning af generalmajoren Alexander Hummerhielms dagbok för tiden maj 1707—maj 1708 (del 10). Men ägnar man den ett förnyadt och närmare studium, ger den ett betydligt bättre intryck och efterlämnar verklig behållning. Ger läsaren därtill fantasien fritt spelrum, kan han bakom de många sifferuppgifter, som fylla största delen af dagboken, trolla fram en hel tidsbild. I sin dag för dag förda journal har H. om hvart annat antecknat allt möjligt, men med förkärlek uppehåller han sig vid alla de inköp som gjordes och hvad pris de betingade. Denna blandning af privata räkenskaper och officiella utgifter är för dagboken särdeles karakteristisk. Ger den sålunda säkra och minutiösa uppgifter om alla de utrustningspersedlar, som behöfdes för ett karolinskt kavalleriregemente, lämnar den också en god inblick i de plikter, som ålågo en dåtida regementschef och hur de fylldes af en samvetsgrann och nitisk truppledare. Ofta möta i dagboken notiser om uppköp af lyxartiklar för H:s fru och förnödenheter af alla slag för hans eget hushåll. På egentliga krigshändelser är hans dagbok däremot ganska fattig, då hans regemente under tåget mot Ryssland icke gick i främsta linjen utan hörde till eftertruppen. Tämligen regelbundet annoteras de olika dagsmarschernas längd och slutpunkter, kompaniernas förläggningsorter och deras förplägnad, som icke aflopp utan små uppträden med dem, som skulle hysa och föda de främmande gästerna. Under framryckningen genom Masuriens otillgängliga skogar visade befolkningen en afgjord fientlighet, och man får en liflig föreställning om de enorma marschsvårigheterna utaf den lilla anteckningen för den 28 januari 1708: »Marchierade regementet igenom fahrliga moras, och måste stå på skogen om natten medh hela regementet. Dett regnade och snögadhe hela natten och hästana hade icke ett strå att äta.» Strapatserna blefvo dock för stora för den tämligen till åren komne generalmajoren. En tilltagande sjuklighet tvang honom att begära afsked. Sedan han af Karl XII fått »hemlåff att resa till nogot badh», lämnade han den 6 maj 1708 sitt regemente, utan att dagbokens blad ge någon antydan om det var med saknad eller glädje, och var redan den 31 i samma månad hemma på sin gård Dåderö i Ytterjärna socken. Anmälaren kan för sin del icke riktigt förstå anledningen, hvarför utg. här afbrutit tryckningen af dagboken, som H. fortsatt till och med d. 31 januari 1709. Den historiskt intresserade skulle säkert också gärna velat taga del af den gamle knektens anteckningar från hemmets lugn och ro, under helg och söcken, sedan läsaren följt honom från Sachsen till det inre af Ryssland i spetsen för sitt regemente.

En tidigare period (1702—04) af det polsk-sachsiska kriget behandlar den kompani- och kommandojournal (del 10), som fördes af kaptenen vid Skånska ståndsdragonerna G. W. Coyet eller den han under sin frånvaro därtill förordnade. Som redan af namnet framgår, är detta icke någon dagbok i egentlig mening; ur innehållssynpunkt är den så olik Hummerhielms omedelbara anteckningar,

som ett officiellt aktstycke ett privatbref. Hufvudinnehållet i Coyets journal utgöres nämligen af uppteckningar af de order, som regementschefen utgaf, och de befallningar, som kompanichefen i följd däraf fann sig föranlåten att påbjuda. Därigenom blir den en alldeles ovärderlig källa för kännedomen om den inre tjänsten och organisationen vid ett karolinskt dragonregemente. Man får också af dessa förordningar en mycket god uppfattning af den stränga disciplin, som var rådande i Karl XII:s armé och de hårda straff, som stadgades äfven för mindre förseelser. Dryckenskap, eder och svordomar voro förbjudna »wid 6 par spöön», en sträng bestraffning väntade dem, som tillåtit sig att »öcknampna polakkerna». Dagsanteckningarna äro i allmänhet mycket kortfattade; förutom orderna är det oftast blott den dagliga parollen och lösen som anföres, samt de nya kvarteren. I enstaka fall, när kapten Coyet varit utsänd »på partie», blifva skildringarna bredare och svälla ut till verkliga redogörelser för de särskilda uppdragen och deras syften. — Uti det som vanligt sakrikt upplysande företalet till denna kompanijournal framhåller utg. dylika journalers nytta för den krigshistoriska forskningen och efterlyser i detta sammanhang flera än denna »enda som hittills framkommit». Anm. kan för sin del ge anvisning på några. I Riksarkivet förvaras en journal för lifkompaniet af Lifregementet till häst för tiden juli 1716—okt. 1718 och i Linköpings stiftsbibliotek en regementsjournal för Östgöta infanteriregemente för åren 1718 och 1719 samt en för 1720. Till samma kategori torde också kunna räknas en i flottans arkiv befintlig skeppsjournal för år 1706 från finska eskadern och det »Cancellie diario» eller journal som 1715 under påstående sjöexpedition fördes på amiralsskeppet Götalejon, af hvilket ett utdrag nu förvaras i Kungl. Biblioteket. Med särskild tanke på den instruktion, som Stenbock utfärdat för sina generaladjutanter (hvarom mera nedan), torde man med säkerhet kunna antaga, att dessa regements- och kompanijournaler tillkommit på grund af en kungl. befallning. En systematisk genomforskning af våra arkiv skulle därför säkerligen leda till det resultat, att flera än de ofvan uppräknade kunde tillgodogöras forskningen.

Uti nionde delen knyter sig hufvudintresset till Carl Gustaf Rehnskölds anteckningar och dagböcker från kriget i Polen. Af dem äro de förra för tiden maj 1701—maj 1702 en efter de skildrade händelserna gjord sammanfattning, som troligen hvilar på samtidigt förda primäranteckningar. Men redogörelsen har sannolikt, om ej bearbetats, åtminstone till formen ganska afsevärdt förändrats af någon annan. Ty svenskan är så olik den, som förefinnes i Rehnskölds egna bref, och äfven hans egenartade stafning saknas i redogörelsen, ett förhållande som möjligen kan skrifvas på dens konto, som verkställt den af- eller utskrift, som ligger till grund för den tryckta editionen. Af dessa grunder skulle man vara böjd att frånkänna Rehnsköld författareskapet, om icke en anteckning, som härrör från Olof Hermelin, tyckes undanröja tviflet härom. Dennes karakteristiska stil igenkännes också i det i margen gjorda tillägget, som

upplyser om Karl XII:s omdebatterade deltagande uti tåget till Kovno. Genom Hermelins i kansliet gjorda påteckning får redogörelsen otvetydigt en mera officiell karaktär än den utg. vill tillägga den, då han förmodar den vara nedskrifven »till underrättelse åt hemmavarande». De tvenne dagböckerna åter, som härröra från de tider, då R. förde självständigt befäl öfver afdelade arméstyrkor (dec. 1702—okt. 1704, juli 1705—aug. 1706), föreligga visserligen icke i original men deras autenticitet är i alla fall obestridlig. Som en kommentar till dessa tjänstejournaler har utg. bifogat det för Rehnsköld den 21 juni 1706 utfärdade grefvediplomet och hans för dess uppsättande infordrade meritförteckning. På ett lyckligt sätt suppleras dessa handlingar utaf R:s bref till Karl XII från åren 1703—07, offentliggjorda i den sist utkomna elfte delen af dagböckerna. Tack vare dessa bref och dagböcker kan man få en god inblick i syftet med den Rehnsköldska arméens rörelser vid hvarje särskildt tillfälle, vare sig ändamålet med dess förflyttning och förläggning var rent militärt eller kombineradt militär-politiskt, samt huru de mångskiftande uppgifterna löstes. Af Karl XII mottog han endast allmänna direktiv för de uppdrag, som ålades honom, och sedan fick han handla självständigt efter omständigheter och eget godtfinnande. Den bepröfvade fältherren infriade också till fullo det förtroende, som hans konung satte till hans förmåga att hålla sig väl underrättad om fienden och hans rörelser, sörja för den egna arméens säkerhet och bevarande, hindra motståndaren från plötsliga öfverfall och välja den rätta tidpunkten för ett afgörande ingripande. Vid kontribntionernas indrifvande för de egna regementena och den kungliga hufvudarméen hade han att taga berättigad hänsyn till de svenskvänliga polackerna och deras pretentioner, en uppgift som han också fullgjorde med stor skicklighet, utan att allt för mycket »settia skreck uthi them». Och i sitt förhållande till den storpolska konfederationen ådagalagade han en diplomatisk klokhet, som säkerligen bidragit till förverkligande af dess mål. Vidare äro brefven och dagböckerna en gifvande källa för krigshistorikern för en skildring af själfva krigsrörelserna och de nästan dagligen förekommande skärmytslingarna med konung Augusts anhängare, »af hwilka alla buskior åhro fulla». Oftast hade de svenska posteringarna och de utskickade partierna att kämpa mot i antal öfverlägsna motståndare, och på dessa småstrider kan man säkerligen tillämpa det omdöme, som vid ett visst tillfälle fälldes af polackerna: »the swenska wåre inga menskior uthan fächtade som dieuflar ock leijon».

Redan dagen efter, där Rehnskölds dagbok slutar, vidtar general Arvid Axel Mardefeltts berättelse om fälttåget i Polen från aug. 1706 till och med slaget vid Kalisz (del 8). När Karl XII bröt upp från Wartalinjen på marsch mot Sachsen, kvarlämnades under M:s befäl en härafdelning, som med undantag af Norra Skånska kavalleriet hufvudsakligen bestod af nyuppsatta värfvade regementen, tämligen illa utrustade och »på hwilka man alldeles sig äfwen intet förlåta kunde». Några offensiva företag åsyftades icke, och M. fattade också

sin uppgift så att »endast agera defensive», till dess »Kongl. Maij:tt hufwudwärket i Sachsen förrättat». Men öfverbefälhafvaren fann sig snart stå inför valet att leverera batalj eller draga sig undan. Mot flertalets i krigsrådet uttalade menning upptog han den ojämna striden utan att taga hänsyn till de »mysterieuse bref» om »armistitium i Sachsen» och andra varningar, som öfverlämnades till honom från konung August. För slagets olika skeden lämnar berättelsen en detaljerad redogörelse, hvilken kan ytterligare kompletteras och i någon mån kontrolleras af de bref från en af de i striden deltagande regementscheferna, generalmajor E. D. von Krassow, hvilka finnas tryckta i dagböckernas elfte del. Denne var en af de få, som med en liten styrka lyckades rädda sig undan fångenskapen till fästningen Posen, hvarifrån han lämnade Karl XII meddelanden om ställningen i Polen intill uppbrottet ur Sachsen.

Till de Stenbockska fälttågen hänföra sig tvenne mindre dagböcker. Under kriget i Skåne tjänstgjorde majoren Per Stjerncrantz som öfverbefälhafvarens generaladjutant. Enligt den »instruction för en general adiutant», som åtföljer dagboken och är af organisatorisk betydelse, ålåg det denne officer bl. a. att »alla ordres som han undfår wäll upteckna» samt »af alla återkommande partier undfå rapport och deröfwer hålla så wäl som öfwer allt annat ett pertinent journal». Tack vare denna befallning är den Stjerncrantz'ska dagboken (del 10), som börjar den 19 dec. 1709, en gifvande källa för det skånska kriget och har också af professor Stille utnyttjats i hans grundläggande arbete om Helsingborgsslaget och dess förhistoria, framför allt i fråga om marschordningen och den svenska arméens storlek. Sin dagbok har Stjerncrantz fortsatt, här och där med längre eller kortare afbrott, till slutet af november 1711. Det sista partiet behandlar undsättningsexpeditionen till den i Stralsund belägrade C. G. Dückers hjälp, de därtill bestämda regementenas sammandragande i Karlskrona och deras öfverförande till Rügen. — Så godt som en fortsättning på Stjerncrantz' uppteckningar utgör hautboisten vid Västgöta-Dals regemente Johan Åboms dagbok för åren 1712—1718 (del 6). Denna är dock icke på långt när så gifvande och innehållsrik som den förra; hufvudsakligen ger den endast regementets marschväg. För fälttåget betydelsefulla händelser, såsom förlusten vid Rügen af arméens förråd, Altonas brand och kapitulationen i Oldensworth locka ej dagboksförfattaren till några utvidgningar. Däremot ger han en liten skildring af slaget vid Wakenstädt. Under fångenskapen i Danmark synes Åbom hafva haft det betydligt bättre än sina olycksbröder, tack vare sina musikaliska färdigheter. Men detta förkväfde icke längtan efter frihet och fädernesland. På sommaren 1716 lyckades han rymma och öfver Hamburg—Amsterdam kom han hem till Sverige och deltog i det norska fälttåget, hvarom han dock icke gjort några anteckningar.

Uti den tryckta litteraturen föreligga ytterst få dagböcker och dylika skrifter, som beröra händelserna i Finland och Östersjöprovinserna. I den sist utgifna elfte delen har emellertid prof.

Quennerstedt kunnat införa tvenne stycken. Den journal, som på befallning af öfversten och kommendanten Johan Stiernschantz fördes (af N. Qvistberg?) under Kexholms belägring juli—september 1710, lämnar dag för dag en utförlig redogörelse för tillståndet i fästningen och gången af anfallet, hvarom man hittills saknat närmare uppgifter. Dagbokens värde förhöjes af de skrifvelser från kommendanten, som åtfölja densamma. Bland dem fästes uppmärksamheten särskildt vid protokollen från krigsrådets öfverläggningar om kapitulationen. Att det gamla och illa underhållna fästet genom ackord öfverlämnades åt ryssarna synes icke ha berott på bristande omtanke och kraft hos kommendanten. Förråden voro hårdt medtagna och den fåtaliga besättningen så decimerad genom de många sjuka och sårade, att man, heter det i ett af protokollen, »neppeligen kan medh något skiähl afbijda extremiteten, emedan knekten icke allenast är blifwen mycket matt uthan murmlande». Detta missnöje hos soldaterna tog sig under belägringen uttryck i många rymningar öfver till fienden, och efter kapitulationen gåfvo sig »4 full och lähr constaplar, 2 handtlangare, 1 corpral och 102 gemeena otillbudne i czarens tienst», en företeelse som icke var så särdeles ovanlig i gränstrakterna. Den i Nyenskans födde kommendanten slutade också sina dagar som generalmajor i rysk tjänst.

För Dorpats belägring och fall, juni—juli 1704, redogör omständligt fästningens kommendant, öfverste C. G. Skytte, i den berättelse, som han på sommaren 1705 aflämnade till Karl XII. Denna är sålunda affattad ett år efter de skildrade händelserna men hvilar på samtidigt förda dagboksanteckningar. Uppgifternas riktighet kunna också delvis kontrolleras genom de åtföljande bilagorna. Eftervärlden torde näppeligen hafva någon anledning att betvifla berättelsens slutord, där Skytte »contesterar widh Gudh och min siähls sahligheet, att jagh dher widh som een redelig och troogen Eders Kongl. Maij:ts undersåthare giordt, hwadh iagh bordt giöra och möijeligt warit». Fiendens öfvermakt var för stor och ingen undsättning att vänta; efter sex veckors oaflåten bombardering voro »alla huuss, kyrckior och skoolar, hoffrättz och rådhhuuss, ja alla baakungnar och qwarnar somblige till een dehl, somblige totaliter ruinerade, menniskior till een stoor hoop ihiählslagne, smättrade och armar och been aftagne». Och sedan bräsch skjutits i fästningsmuren och en stormning uthärdats, kapitulerade fästningen. Att både Dorpat och Narva föllo så tidigt, beror till stor del på den svenska Peipusflottiljens totala förstörande. Af Skyttes berättelse får man den ganska märkliga upplysningen, att detta hade sin grund i kapten Löschern von Hertzfeldts »fyllerije, negligence och efftersättiande af des plicht». Han hade lupit ut med sin flottilj, förr än den var färdig, och hela natten före slaget fästat om »medh ett stoort sällskap uthi drickande och tornerande sampt ett ouphörligit skiutande, musicanters upspelande och puukeslagande». Karl XII:s

missnöje med befälhafvaren är under sådana omständigheter både förklarligt och berättigadt.[1]

De bref, som från ryttmästaren, sist öfverstelöjtnanten vid Smålands kavalleri Joen Stålhammar, under åren 1700—08 nådde hem till hans »aldrakieraste hustru och utvalda vehn och glädhie» Sofia Drake (tryckta i del 7), utgöra oaktadt sin form ett stycke dagbok af allra största intresse. Icke i den meningen, som skulle dessa bref uppenbara den högre krigsledningens många förborgade planer eller gifva andra af forskningen åtrådda upplysningar. Det är endast mera i förbigående, som brefskrifvaren meddelar något om det militära läget eller redogör för sitt regementes marscher. Slaget vid Golovtijn t. ex., i hvilket Smålands kavalleri tog en ärofull del och där Stålhammar själf kämpade med bravur (»Ja Gud är mitt witne med hwad kraffter iag den dagen fächtade», utbrister han), ägnar han blott några små kortfattade notiser. Brefvens värde och styrka ligga i den klara belysning, som de kasta öfver afsändarens karaktär och läggning, och hvad hans innersta tankar rörde sig kring under fälttågets mödor. Genom de intima och omedelbara brefven gifves oss möjlighet att personligen lära känna en af de indelta regementenas officerare, hvilken säkerligen hade många likar i den karolinska arméen. Visst längtade Joen Stålhammar som andra efter fred och klagade ofta öfver sin »svåra tienst och embetess förrättningar» och hur han begynte »tråtna och ledhass vedh detta mödhosama slepet». Men lika fullt sörjde han »giemmerligen», när han var »bortkommenderad» och måste »så lenge vahra ifrån kånungen och regementet». Och glad blef han, när han åter fick komma till arméen och göra sig »till vidare emplogie meriterat». Mången gång slets hans hjärta mellan hoppet att kunna vinna militärisk befordran och längtan att återvända till de sina, som han lämnat kvar på det älskade Salshult. Inför farhågan att vid majorsutnämningen hafva blifvit förbigången tänkte han allvarligen på att taga afsked. Och det blef en bitter besvikelse för öfverstelöjtnanten, när på hösten 1706 Valentin Dahldorff blef utnämnd till öfverste för Smålands kavalleri. Men han resignerade inför det naturliga budet, att »Kånungens villie åhr våhr laagh». När Stålhammar något senare erbjöds öfverstes afsked och öfverstelöjtnants pension, stannade han trots allt kvar. Med denna pliktkänsla förband sig dock förhoppningen att en gång få se sig själf i spetsen för sina kära smålänningar, kärleken till äldste sonen, som på våren 1707 inträdde i arméen, och sträfvan att fortfarande kunna draga nytta af kriget. God ekonom som han var, försummade han visst icke de möjligheter, som fälttågen i främmande land medförde. Det var icke obetydligheter, som han under årens lopp hemsände, så i kontanter som »in natura». Den hemmavarande makan fick allvarliga förmaningar att väl använda penningarna, framför allt att icke riskera dem på lån, »ty en kan

[1] Jfr Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, VII, s. 407—408.

snart taga skada der på». Tillsägelserna föllo i god jord, ty äfven Sofia Drake hade ett utprägladt affärssinne. Den bästa penningeplaceringen var gårdsköp, och för Stålhammar hägrade också hoppet att efter afslutadt fälttåg blifva storgodsägare hemma i Östra härad. Därför afhandla en stor del af brefven godsförvärf och ägobyten, förpantningar, egendomarnas skötsel, husens reparation och underhåll. Men Stålhammar glömde icke bort för den timliga de hemmavarandes andliga välfärd. »För Gudz skull lätt barnen läsa och flittit skrifva att de lera något», är en förmaning till hustrun som ofta upprepas. Helst ville han att sönerna skulle studera, ty »dett åhr dhett besta de få her i verden», och ville ogärna ha dem ut till arméen. Där är allt, skrifver han i april 1706, bara »laprit och lärer en här mest svergia och slås». Ingen af dem följde dock hans många råd, ty alla tre valde faderns lefnadsbana. I brefven taga också hälsningarna till släktingar och hela umgänges- och bekantskapskretsen en rundlig plats. Stålhammar försummade icke heller att lämna de hemmavarande underrättelser om kamraterna och de underlydande vid regementet. På så sätt bli också hans bref en god källa för personalhistoriska notiser om medlemmar af de släkter, som företrädesvis tjänade vid Smålands kavalleri, eller voro vid brefskrifvaren eller brefemottagaren bundna genom släktskapens eller vänskapens band.

Från Stålhammars epistlar är steget ur form- och innehållssynpunkt ganska långt till de stilistiskt eleganta, lättlästa och för forskningen värdefulla bref, som den sedan så frejdade diplomaten, dåv. sekreteraren vid fältkansliet Josias Cederhielm under fälttågs- och fångenskapstiden skref hem till sin äldre broder Germund. Utaf dem aftryckas i åttonde delen de för åren 1700—01 och 1706 samt i sjätte delen de för åren 1707—22. De mellanliggande hafva uteslutits, emedan de blott äro »fylda af familjeangelägenher, affärer och vigilance» och icke innehålla några meddelanden om »krig och underhandlingar». De Cederhielmska brefven torde vara så väl kända af Historisk Tidskrifts läsekrets, att en närmare presentation och rekommendation synes vara obehöflig. Dock bör det kanske framhållas, att Cederhielms egen ställning, sådan den framträder i dessa bref, hvilka han själf ville skulle läsas »in obscuro et inter privatos parietes», till förhållandena i Karl XII:s omgifning och de där debatterade problemen blir en delvis annan, sedan amanuensen Carlquist i Karolinska Förbundets årsbok för 1915 ur den s. k. Ekenässamlingen publicerat Cederhielms försvarsskrift från år 1727. Måhända kan en säkrare värdesättning af Cederhielms insats och ställningstagande till spörsmålen först göras, sedan andra i samma samling befintliga bref till honom offentliggjorts samt de af hans dagboksanteckningar återfunnits, om hvilka man icke har säker uppgift att de förstörts vid Poltava. Fragment af andra journaler ha publicerats af Carlquist i ofvannämnda årsbok och af Quennerstedt i tionde delen af dagböckerna.

Till den turkiska tiden höra några mindre bidrag. Om dessa

icke i omfattning och betydelse såsom historiska källskrifter kunna ställas vid sidan af de förut tryckta von Kochens och Agrells dagböcker, äro de dock af intresse, särskildt för periodens tvenne viktigaste episoder, Pruthfälttåget och kalabaliken. Den för Karl XII:s förhoppningar förkrossande epilogen till turkarnas första krig med tsar Peter behandlar friherre L. N. von Hallart i sina anteckningar (del 9), som omspänna tiden 1 juni—15 aug. n. st. 1711. Som generallöjtnant i konung Augusts tjänst tillfångatagen i slaget vid Narva af Josias Cederhielm, som vid tillfället tjänstgjorde som Magnus Stenbocks adjutant, utväxlades Hallart 1705 mot Arvid Horn och synes kort därefter hafva trädt i rysk tjänst. Hans dagbok från Pruthfälttåget offentliggöres i sin helhet[1] efter originalet i K. S. Haupt-Staatsarchiv i Dresden. Journalen är nämligen ställd till konung August och a.sedd att hålla honom à jour med händelserna. Den lämnar också en detaljerad och såsom det tyckes exakt redogörelse för den ryska arméens rörelser, stridsmomenten, stupade och sårade, stilleståndets proklamerande och återtåget tillbaka öfver Dnjestr. Om motiven till Mehemed Baltadschi's oförlåtliga eftergifvenhet lämnar Hallart, helt naturligt för resten, ingen som helst förklaring. Mera i förbigående anför han en händelse, som belyser storvisirens karaktär, på hvilken kännare af den turkiska tiden vilja lägga hela skulden till den snöpliga utgången. Efter fredens undertecknande var, heter det, storvisiren »so honet und liess uns warnen, wier möchten uns vor die Tartern vorsehen; sie würden zwar nichtes Hauptsächliches noch Feindseligs gegen uns tentieren, es wehren selbe aber Menschen- und Pferd-Dieb». Längre i artighet kan väl knappast en segrare tänkas gå än varna de besegrade för egna bundsförvanter.

I sträng mening karolinsk är icke heller den dagbok (del 6), hvars hufvudsakliga innehåll är en skildring af kalabaliken. Men då denna • liksom den närmast förut omnämnda rör betydelsefulla moment i Karl XII:s kamp, har utg. med rätta infogat den i sin urkundsserie. Författaren till den på franska affattade journalen är icke känd. Han är dock, såsom utg. framhåller, säkerligen att söka bland de polacker i Bender, som höllo fast vid konung Stanislaus, och har stått i nära förbindelse med öfversten Kristoffer Urbanovicz. Till lösning af kalabalikens närmare förhistoria lämnar dagboken intet nytt bidrag men kastar däremot ett klarare ljus öfver åtskilliga detaljer i det yttre händelseförloppet och kompletterar sålunda de skildringar, som afgifvits af åsyna vittnen. Har den skrifvande polacken icke själf åsett allt hvad han meddelar, har han säkerligen hämtat åtskilliga uppgifter från någon deltagare i striden inne i kungshuset, förmodligen Urbanovicz. På tal om denne kan det vara skäl att påpeka, att han redan på våren 1702 öfvergått till svenskarna, såsom framgår af Stuarts bref till Lewenhaupt från

[1] Delvis har den förut varit tryckt i Juel's En Reise till Rusland. Köbenhavn 1893.

Mitau den 28 maj.[1] Urbanovicz och icke starosten Johannes Grudzinsky torde således vara den af de i Bender närvarande polackerna, hvars svenska förbindelser gå längst tillbaka i tiden — om nu ett sådant litet tillägg bör göras till utg:s i förordet meddelade, utmärkt orienterande små biografier öfver de mest framträdande polacker, som samlats kring Karl XII i Bender.

Till en fredlig sida af Karl XII:s politik under turktiden för oss fältprästen vid Kronobergs regemente Lars Tursenius i sin berättelse om resan till Azov vid Svarta hafvet jan.—maj 1713 (del 8). När denna fästning återlämnats till turkarna, fick Tursenius i december 1712 sin konungs befallning att begifva sig dit för att understödja de karoliner, som kommit »löse utur deras fångenskap hos ryssarne». Hans beskickning blef dock fullkomligt resultatlös på grund af den turkiske paschans och hans underhafvandes oginhet. Den lilla redogörelsen har i alla fall sitt värde icke minst som ett bevis på att Karl XII icke var »likgiltig för sina stackars fångna undersåtars öde».

Det rika och omväxlande innehållet i de sex banden dagböcker, hvarom här endast några flyktiga antydningar kunnat göras, utfylles för öfrigt af rapporter, journaler och längre berättelser från polska och ryska krigen, skildringar från fångenskapstiden i Sibirien och själfbiografiska anteckningar utaf karoliner. Till hvarje band har utgifvaren fogat en spirituellt om också någon gång kanske väl personligt skrifven inledning, som i stora drag redogör för den historiska situation, i hvilken hvarje meddeladt aktstycke rör sig, och som ger uttömmande uppgifter om hvarje handskrifts yttre habitus och öden. Äfven de talrikt förekommande noterna och personregistren bära vittne om utg:s utomordentliga kännedom om den karolinska tiden och alla dess agerande personer. Hvarje volym prydes af förträffliga reproduktioner (flera i färgtryck) utaf porträtt, stadsvyer, vapen samt facsimiler, ofta hämtade ur utg:s egen rika samling. Visserligen kunna olika meningar förefinnas om principerna för texters återgifvande i tryck, men ingen behöfver draga i tvifvelsmål utg:s och hans korrekturläsares noggrannhet; allt vittnar om en ytterlig omsorg och minutiös samvetsgrannhet från deras sida.

Ett synnerligen förtjänstfullt arbete har professor Quennerstedt nedlagt genom att samla och göra lätt tillgängliga alla dessa dagböcker och likvärdiga handlingar. Forskare på det stora nordiska krigets tidehvarf kunna ej vara nog tacksamma mot honom, som offrat tid och krafter på denna gärning, hvartill driffjädern endast varit beundran för hufvudpersonen och kärlek till den karolinska tiden. Det är också ett för våra förhållanden enastående resultat — och man får gå långt tillbaka i tiden för att finna dess motstycke —, som professor Quennerstedt nått. Genom en mans arbete

[1] Linköpings stiftsbibliotek. H. 44. — Är således identisk med den ryttmästare Urbanovicz, som omtalas i öfverste Nils Posses journal (del 10, s. 439).

har med vår litteratur införlifvats en urkundsserie af bestående värde, hvilken redan räknar 11 digra volymer. Det är att hoppas att professor Quennerstedt icke af sin kända förkärlek för »C XII nöjer sig med att afjämna volymantalet till 12 utan länge fortsätter med sin publikation, ty ännu torde det finnas material nog att fylla åtskilliga nya delar af »Karolinska krigares dagböcker».[1]

S. E. B—g.

G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796. Akademisk afhandling af MARTIN NYLUND. XV + 285 sid. Uppsala, Appelberg, 1917.

D:r Nylunds bok om Reuterholm skiljer sig fördelaktigt från vissa andra historiska afhandlingar, som på senaste tiden framkommit, genom stora formella förtjänster: en klar och ledig stil, ett liffullt och fängslande framställningssätt, en öfverskådlig disposition. Förf. är värd allt erkännande för sin synnerligen grundliga källforskning, hvilken utsträckts icke blott till de offentliga arkivens och bibliotekens skatter utan äfven till ett stort antal privata arkiv, äfven sådana, som hittills veterligen aldrig blifvit af historiska forskare begagnade. Därjämte har naturligen den för denna tid rikt flödande mängden af tryckta memoarer, bref- och depeschsamlingar flitigt kommit till användning.

Ett så omfattande men samtidigt så olikartadt och olikvärdigt källmaterial som detta — med allt hvad det innehåller af privat skvaller, rykten, angifvelser, misstankar o. d. — ställer gifvetvis alldeles särskildt stora kraf på noggrann sofring, pröfning och värdesättning af källorna. Det skulle ha varit till stor fördel, om förf. försett sin afhandling med en grundläggande och ingående källanalys och icke nöjt sig med de sporadiska bidrag till en sådan, som man här och där påträffar. Det kan ej nekas, att det på sina ställen röjer sig någon osäkerhet i fråga om källkritiken och i sammanhang därmed en viss otillräcklighet med hänsyn till dokumenteringen. Så t. ex. blir man något förvånad, då förf., efter att förut ha stämplat Lars von Engeströms Minnen såsom utmärkta af en »rentaf häpnadsväckande godtycklighet» (sid. 22), utan reservation hänvisar till samma persons otryckta anteckningar beträffande för-

[1] Under strecket kan anmälaren tillåta sig upprepa en önskan, som redan framställts från annat håll, att prof. Q. måtte låta trycka om de äldre alldeles utgångna årgångarna af dagböckerna. När dessa någon gång förekomma i handeln, betinga de fabulösa priser. Enligt uppgift i Svenska Dagbladet för d. 25 jan. 1917 såldes på bokauktion i Stockholm ett ex. af delarna 2—4 för — 330 kr. Ifall en omtryckning kom till stånd och nya delar trycktes i ett större antal exemplar än nu sker, skulle en sådan åtgärd säkerligen stäfja det skandalösa jobberi, som äfven drifves med »Karolinska krigares dagböcker», förvisso mot utg:s önskan.

hållandet mellan hertig Karl och Reuterholm under åren 1792—93 (s. 54, n. 1). Likaså frågar man sig, om fröken Rudenschölds uppgifter om ställningar och förhållanden i brefven till Armfelt böra godtagas såsom fullt säkra, åtminstone utan att (såsom fallet är t. ex. sid. 55, n. 2) konfronteras med andra vittnesbörd. Ej heller känner man sig tillfredsställd med att såsom intyg om allmänna stämningar i landet uteslutande hänvisas till utländska ministrars depescher, i all synnerhet om vederbörande, såsom händelsen är med den flerstädes (t. ex. sid. 110, 155, 216) citerade dansken Friman, genom uppenbart ovederhäftiga uttalanden (t. ex. sid. 167, n. 1) stämmer en till misstro gentemot sina iakttagelsers riktighet.

Förf. har hufvudsakligen stödt sig på källor af mera privat natur, medan de officiella akterna spela en underordnad roll i afhandlingen. Riksregistraturet lyser med sin frånvaro, och äfven sådana akter som konseljprotokollen och de diplomatiska serierna äro påfallande sparsamt citerade. Detta sammanhänger med hela den läggning förf. gifvit åt sin afhandling. I sin uppenbara sträfvan att undvika en teckning af *förmyndarregeringens* historia och låta framställningen helt gruppera sig kring *Reuterholms* person har han förbigått eller endast flyktigt berört hvarjehanda i öfrigt viktiga politiska händelser och företeelser, som för den så fattade uppgiften icke synts äga omedelbart intresse. Hvad som behandlas är i stort sedt de rent *personliga* förbindelserna och motsatserna, intrigspelet och kampen om makten mellan Reuterholm och hans motståndare till höger och vänster, af såväl »gustaviansk» som »jakobinsk» färg. Det är historien om knutna och brustna vänskapsband, partiers och kotteriers bildande och upplösning, lumpna intriger och förföljelser, hofskvaller o. s. v.; äfven de politiska företeelserna skärskådas väsentligen efter sitt sammanhang med dylikt. Förf:s källmaterial har varit en sannskyldig guldgrufva för skildringar af denna art, och ingen skall förneka, att förf. afvunnit tidens historia många intressanta och framför allt pikanta drag. Men man kan ej undertrycka ett beklagande af att förf. så isolerat och begränsat sitt ämne. Å ena sidan har däraf följt, att en öfverdrifvet stor betydelse tillmätts dessa partistrider och partibildningar af ofta ytterst efemär art, å andra sidan måste det väl i alla händelser bli en i viss mån skef och ensidig bild man får af Reuterholm, om man uteslutande betraktar honom ur här ifrågavarande synpunkt. Det allvarliga, positiva statsarbete, som ändå utfördes, särskildt på det ekonomiska området, och för hvars rätta bedömande de offentliga akterna icke kunna undvaras, kommer knappast till sin rätt. Hvad som härvidlag af äldre forskare, Brissman, Bæhrendz, Boëthius, Holm m. fl., uträttats, kan knappast sägas ha befriat förf. från skyldigheten att taga hänsyn till äfven dessa sidor af förmyndaretidens historia.

Den totalbild af Reuterholms personlighet, som denna afhandling ger, skiljer sig i det hela föga från den häfdvunna. Vid sidan af solida egenskaper: energi, arbetslust, järnvilja, idealitet och en-

tusiasm under den första regeringstiden, framträda de sämre karaktärsdragen, gifvetvis mera iögonenfallande, ju längre fram man kommer i framställningen: egoism och maktlystnad, högdragenhet och fåfänga, oförsonlighet och lumpet förföljelsebegär, t. o. m. bestickligbet (s. 33 och 93); mest osympatiskt verkar kanske hyckleriet, t. ex. i förhållande till den Armfeltska processens offer (sid. 104 f.) eller gentemot Rosenstein i samband med den beryktade suspensionen af Svenska Akademien (sid. 163). Det gör ett underligt intryck att, sedan man lärt känna dylika, med en tillräcklig mängd af fakta bestyrkta drag, höra förf. nästan entusiastiskt prisa Reuterholms »energi och järnhårda beslutsamhet . . . egenskaper, som höja honom milsvidt öfver massan af de mjukryggade, vankelmodiga män, som fått sin uppfostran i Gustaf III:s skola» (sid. 217). Är det meningen, att detta uttalande skall återge förf:s slutgiltiga omdöme om sin skildrings föremål, så torde en uppmärksam läsare af förf:s afhandling ha all anledning att anmäla sin reservation.

Äfven af Reuterholms politiska verksamhet har förf. på en och annan punkt sökt häfda en annan och gynnsammare uppfattning, än hvad tidigare skett. Särskildt har han gentemot Boëthius[1] velat tillerkänna honom större konsekvens och beräkning i fråga om vissa af hans utrikespolitiska åtgärder, t. ex. det onekligen egendomliga vacklandet med ömsevis inledda och afbrutna förhandlingar med Ryssland under åren 1794 och 1795 (sid. 154, n. 4). Reuterholm hade — anser förf. — aldrig menat allvar med sina inviter till Ryssland. Öppnandet af förhandlingarna var endast en säkerhetsåtgärd, ett besvärjande för tillfället af stormen från öster på en tid, då förhållandena i Frankrike ej syntes lofva något stöd från detta håll. Afbrytandet åter skedde, då den efter Robespierres fall inträdande större stadgan i Frankrikes inre förhållanden gaf större utsikter till en fördelaktig allians. Det ganska nedslående resultatet af underhandlingarna med Frankrike fram på sommaren 1795 synes emellertid ej ägnadt att låta Reuterholms förutseende och skarpblick framträda i alltför smickrande dager. Att han, oaktadt sålunda de vid Frankrike fästade förhoppningarna syntes svika och medan Danmarks hållning var allt annat än pålitlig, inlät sig på utmanande åtgärder mot Ryssland och England, vill förf. (sid. 211) härleda icke blott ur hans »jäsande, obändiga sinne» utan ur en fast politisk beräkning: vädjandet till populära nationella instikter skulle framkalla en samling kring regeringen, som skulle komma det inre missnöjet, kritiken af den inre styrelsen att förstummas. Är detta riktigt, så torde det i alla händelser knappast kunna betecknas annat än som utslag af ren desperation, ett hänsynslöst begagnande af de utrikespolitiska faktorerna i det inre spelet om makten. Förf. har för öfrigt själf erkänt detta, då han (sid. 240) framhåller, att »i själfva verket var R. hvarken franskvän eller ryssfiende»; att hans

[1]) Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen Hist. Tidskr. 1888—1889.

system fick denna karaktär, »berodde helt och hållet på att den öfverensstämde med hans inre politik och med hans egoistiska beräkningar». Denna sanning torde äfven äga sin tillämpning på själfva tillkomsten af det franska systemet vid förmyndarregeringens början. För Reuterholm hade detta i och för sig aldrig något primärt intresse, utan initiativet utgick från andra, särskildt Staël; att R. anslöt sig därtill, berodde hufvudsakligen på att ryska kejsarinnan så uppenbart gynnade hans inre politiska motståndare, gustavianerna. Reuterholms sympatier för det revolutionära Frankrike voro och blefvo alltmer skäligen ljumma, och från franskt håll återgäldades honom samma känslor, såsom Rivals av Boëthius citerade depescher nogsamt gifva vid handen. Att som motiv för Reuterholms fasthållande vid det franska systemet äfven förelåg hoppet om ekonomisk vinst för egen del, har förf., hvad beträffar året 1795, på grundval af fullt säkra intyg framhållit (sid. 213 f.); att så äfven var fallet så tidigt som 1793, finner undertecknad af Boëthius' utredning ej blott tänkbart (så förf. sid. 93, n. 4) utan tämligen *säkert*.

I fråga om systemförändringen 1796 har förf. gjort som det vill synas något sväfvande uttalanden. Sid. 251 uttalas den misstanken, att R. med användande af den fortfarande franskvänlige Sparre som mellanhand ville möjliggöra för sig en återgång till det franska systemet; sid. 255, n. 2, åter ger förf. rum åt den af några samtida uttalade förmodan, att R. »med afsikt förvärrade brytningen med Frankrike för att hindra hvarje återgång till det franska systemet och för att skaffa sig kejsarinnans bifall»; slutligen sid. 257 sammanfattas de fakta, som tala i den ena och i den andra riktningen. Lösningen af dessa motsägelser torde kunna sökas i den af en annan forskare[1] uttalade förmodan, att man i början ville intaga en afvaktande hållning, att inbjudningen till Petersburg då kom som en obehaglig öfverraskning, som syntes äfventyra det nya systemet, men att det var de under sommaren ingående ogynnsamma underrättelserna från Frankrike (franska regeringens vägran att efter Staëls rappell erkänna Sveriges ambassadsekreterare som chargé d'affaires, dess hot mot Sveriges handel m. m.), som kommo Reuterholm att lämna sin afvaktande hållning och helt kasta sig i Rysslands armar.

[1] Åkeson, Förmyndarstyrelsens planer rör. Gustaf IV Adolfs förmälning, sid. 62 f.; jfr Boëthius, a. a., H. T. 1889, s. 314.

Gustaf Jacobson.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Bibelforskaren. 1907, H. 2—3. J. Thulin, Under Gustaf Adolfs fana.

Biblioteksbladet. 1917, H. 2. A. Grape, Om Bengt Skyttes planerade universal-universitet.

Det nya Sverige. 1917, 3. B. Erich, Kampen för »hafvets frihet» för hundra år sedan.

Hela världen. 1917, 3. E. Areen, När Carl XIV Johan skulle lägga grundstenen till Carolina Rediviva. Med 5 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Magnus Gabriel De la Gardie. Med 2 foto. o. 4 illustr. — 4. E. Olán, Titel och värdighet. Småplock ur vår svenska rangordning. — C. Grimberg, Ett »hospital» där själasörjaren höll krog. Kulturbilder ur gamla Danvikens historia. Med 6 illustr. — 5. Drottning Kristina och Ninon de Lenclos. Af M. A. S—m. Med 4 portr.

Karolinska Förbundets Årsbok 1916 (tr. 1917). P. Sörensson, Friskyttarna (snapphanarna) under skånska kriget (1676—79). Deras organisation och militära betydelse. — S. Bergh, Stockholms slotts brand 1697. Med 10 fig. — C. O. Nordensvan, Svenska armén åren 1700—1709. — E. Bergman, Karl XII och Halvord Bryngelsson. — M. Schürer v. Waldheim, Karl XII:s porträtt i fästningskyrkan i Älfsborgs fästning. — J. E. Almquist, Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod. — P. Hallerman, Tillståndet i Blekinge under det stora nordiska kriget. — V. Djurberg, Några handlingar och uppgifter om en besiktning af Karl XII:s lik år 1799.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1916 (utg. 1917). Hj. Holmquist, † Herman Lundström (med porträtt). — E. Liedgren, Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12 (forts.). — H. Lundström, Bidrag till tolkningen af biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II. — P. Wäinö, Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andliga och sedliga reformator. — G. Westling, Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift. — F. Westling, Genmäle. — B. R. Hall, Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 (forts.).

Meddelanden från Föreningen för Stockholms fasta försvar 1917. 21. H. Jungstedt, Om Stockholms garnison och dess förläggning. — Dorpats belägring år 1704. Med 1 karta. — O. Byström, Ett och annat om handelskriget kring Skandinaviens kuster 1807—1810.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. 1917, 1. R. Dahlberg, Den svenska öfversättningen af Canisius' Parvus catechismus catholicorum. Med 3 fig. — O. Wieselgren, Nya Fredrika Bremer-papper i Kungl. Biblioteket. — E. Jörgensen, Stephanus Johannis Stephanii manuskriptsamling. — O. Walde, Stephanii bibliotek och dess historia. 1. — I. Collijn, Smärre bidrag till de svenska klosterbibliotekens historia. 1—3. — N. Beckman, Svenska bokfabriker och skrifvarstugor. — 'Miscellanea. N. Beckman, Cistercienserklostrens bibliotek. — I. Collijn, Ytterligare fragment af Missale Upsalense vetus.

Samlaren. 1916. Årg. 37. M. Lamm, Försoningstanken i Tegnérs Frithiofs Saga. — G. Carlquist, Några återfunna Daliniana. — S. Cederblad, Lidner och Stagnelius. — H. Olsson, Tegnérs episka och dramatiska planer under Frithiofsåren. — G. Lindstén, Några okända dikter af Kellgren, Leopold och Bellman. — Fr. Böök, Tegnér och Ossian. — J. Nordström, De olika Hercules-versionerna. — G. Lindstén, Några brefutdrag rörande Utile Dulci i början av 1780-talet. — G. Bergh, Kellgrens första recension. — A. Korlén, Wallins psalm 481 och Goethes dikt »Nähe des Geliebten». — H. Schück, Ur gamla anteckningar. 7. Tungomålsgillet. — A. Silow, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1915. — *Bilaga:* 1500- och 1600-talens visböcker utgifna af A. Noreen o. A. Grape. 9. Stjerneldska handskriftens (E. 133) visor.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-sällskapet. H. 150. K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. H. 28. — 151. N. Beckman, Studier i outgivna fornsvenska handskrifter.

Svensk Militär Tidskrift. 1917, 1. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 1. Karl Gustaf Leijonhufvud. — 2. [C. O.] N[ordensva]n, Magnus Stenbock. På tvåhundrade årsdagen af hans död. Med 3 bilder. — 3. O. Byström, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809.

Svensk Tidskrift. 1917, 1. T. J. Petrelli, Svenska statens trofésamling, dess öden och äfventyr. Med 11 illustr. — 2. Hj. Holmquist, Reformationsjubileet och världskriget. — S. Curman, Svenska stafkyrkor. Med 12 fig. — Fr. v. Dardel, Dagboksanteckningar 1873—76; P. v. Ehrenheim, Några minnen; G. Wennerberg, Bref och minnen samlade och sammanbundna af S. Taube. D. 3; Minnen av och om Emil Key. Utgivna och utfyllda av Ellen Key. D. 2: 1, anm. af C. Hallendorff.

Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1917, H. 2. N. Ahnlund, Svenska stadshistorier och svensk stadshistoria.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1917. Göteborg. 1. S. Strömbom, Natur och byggnadshistoria i Göteborg. Utblickar och strövtåg. 2. I. Lilienberg, Göteborg av i dag. 3. Göteborg som kulturstad. 4. S. Hansson, Göteborg som storhamn. Något om dess sjöfart, handel och industri. Med 59 illustr. och 2 kartor. — O. Kuylenstierna, Karl XII i Dalsland. Med 2 illustr.

Tiden. Månadsskrift för socialistisk kritik och politik. 1907, Februari. L. Dalgren, Några ord om historisk objektivitet och historiska »omvärderingar».

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske forening. 1916. Femte Række. Bd 3: H. 8. Det tredje norske historikermöte, Kristiania juli 1914. — Smaastykker: E. Sverdrup, Et brev om 1814. [19/7 1860.] — H. Koht, Löitnant Bay og affæren ved Matrand 1814. — J. D. Landmark, Rettelse. — A. Kjær, Register til Historisk Tidsskrift, 5:te række, 3:dje bind. — Rettelser. — Den norske historiske Foreningen 1915. — Foreningens vedtækter.

Samtiden. Redigeret av G. Gran. **1917, 2.** W. Keilhau, Politikere. 6. Chr. Michelsen. — **3.** G. Gran, E. Sars. — Fr. Stang, Christian Michelsen.

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 6: H. 3—4.** Th. B. Bang, Klementsfejdens Efterspil. Et Bidrag til Bondestandens Historie. — E. Jörgensen, Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen. (Innehåller äfven en del uppgifter om svenskar.) Smaastykker: Kr. Erslev, Valdemars Jordebog: Hallandslisten og »Hovedstykket». (En rec. af L. Weibull, Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok. L. Weibull fick infördt ett genmäle mot den förra uppsatsen, hvarpå Kr. Erslev åter svarade.) — — A. Krarup, Fortegnelse over historisk litteratur for Aaret 1914, vedrörende Danmarks Historie.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, Februari.** E. Schybergson, Den svenska jorden. — G. Granfelt, Ett nytt arbete om Finlands frälse. 4. — **Mars.** R. F. v. Willebrand, »Den gryende dagen». — E. Schybergson, Landtdagen. — O. Aschan, Akademien i Åbo.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. 1916, H. 2. R. v. Friederich, Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren. — R. Haedecke, Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes, anm. af J. v. Pflugk-Harttung.

Hansische Geschichtsblätter 1916. F. Frensdorff, Das Stadtrecht von Wisby.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1917. 3. Folge. Bd 21: H. 1.** J. Neumann, Römische Klientelstaaten. Vortrag, gehalten in der Historischen Gesellschaft zu Strassburg i E. am 11. Januar 1916. — A. Bauer, Der Staatsstreich des Octavianus im Jahre 32 v. Chr. — S. Hellman, Frankreich und Ägypten von Leibnitz bis auf Napoleon. — Fr. Meinecke, Des Kronprinzen Friedrich Considerations sur l'état présent du corps politique de l'Europe. — Litteraturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Revue des études napoléoniennes. 1916, Juillet—Août. Edv. Bull, Formation de la nationalité norvégienne.

Revue Historique. 1916, Novembre—Décembre. E. Ch. Babut, L'adoration des empereurs et les origines de la persécution de Dioclétien. — Ch. Bémont, Les institutions municipales de Bordeaux au moyen âge. La mairie et la jurade. (Suite et fin.) — Mélanges et documents. — Bulletin historique: Histoire grecque (1911—1914). (5:e et dernier article), par G. Glotz. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliografique.

Öfversikter och granskningar.

Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. Akademisk afhandling. Af Y. Brilioth. XXX + 385 s. Uppsala 1915.

Ofvanstående afhandling har tillkommit under omständigheter, som i fråga om materialets tillgänglighet och rikedom äro särdeles gynnsamma. De inhemska källorna äro till större delen publicerade, förf. har vidare haft till sitt förfogande det primära resultatet af Munchs, K. H. Karlssons och öfriga nordiska Vatikanforskares arbete, och slutligen har han kunnat ösa ur de omfattande påfliga regestverk och aktpublikationer, som, sedan Vatikanarkivet år 1881 öppnades, oupphörligen utkommit och som numera med tämligen stor fullständighet gå fram till Avignontidens senare hälft, delvis ännu längre.

Till gengäld är det af förf. valda ämnet i sig själf förenadt med stora svårigheter. Det påfliga förvaltningsmaskineriet under medeltiden hör till det mera invecklade, man öfver hufvud kan gripa sig an med, och endast tack vare sin goda beläsenhet i den moderna litteraturen på området har förf. lyckats förläna sin framställning den klarhet och precision, med hvilken han i afhandlingens allmänna del: »De påfliga skattetitlarna» ger läsaren en inblick i det skattesystem och de kamerala principer, mot hvilka den påfliga uppbördsverksamheten i Sverige måste ses för att bli fullt begriplig.

Förf. är icke utan föregångare. I ett förtjänstfullt, för få år sedan utkommet arbete om Finlands skattskyldighet till påfvedömet har von Törne[1] behandlat åtskilliga af de problem, som förelegat för förf., och därvid i fråga om kollektionsverksamheten i Sverige under Avignontiden, men ännu mer i kapitlet om den svenska peterspenningens äldre historia gjort värderika utredningar. Just för det tidsskede, hvarom här är fråga, är v. Törnes afhandling i själfva verket trots sin titel föga mindre än en visserligen öfversiktlig redogörelse för *Sveriges* skattskyldighet till den heliga stolen. I senare hufvudafdelningen af »Det norske Folks Historie» har därjämte Munch i stor utsträckning bearbetat det material, som han själf framlagt i »Pavelige Nuntiers Regnskabsbøger» och som eljest stod honom till buds genom hans Vatikanforskningar. Han har sålunda utförligt skildrat de påfliga uppbördsmännens resor i Sverige såväl som i Norge, konung Magnus Erikssons mellanhafvanden med kurian

[1] von Törne, Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden, Historiallinen Arkisto XXII, II: 3.

m. m. Man torde kunna anmärka, att förf. bort något mera än som skett betona och framhäfva dessa sina föregångares viktiga insatser — de hade exempelvis förtjänat att nämnas i företalet vid sidan af Moltesens bekanta avhandling om förhållandet mellan de avignonska påfvarne och Danmark, hvilken af förf. åberopas som en parallellundersökning (sid. VIII) —, men på denna anmärkning bör strax följa ett oförbehållsamt erkännande af det myckna nya och betydelsefulla, som utmärker d:r Brilioths bok vid en jämförelse med Munchs och v. Törnes framställningar.

En naturlig utgångspunkt för förf. är Peterspenningens införande. Han behandlar dess äldsta historia i Sverige på två skilda ställen, dels (s. 3—13, 28—46) i den förutnämnda allmänna delen, dels (s. 81—88) i den senare, mera speciellt svenska hufvudafdelningen om »Den påfliga uppbörden» — en splittring, som gifvetvis icke saknar olägenheter och som med en något förändrad disposition torde ha kunnat undvikas. Då anmälaren i fråga om denna skattetitels tidigaste framträdande i vårt land icke i allo är fullt ense med förf., kan det måhända låta försvara sig att på denna punkt något utförligare dröja vid förf:s framställning.

Förf. utgår med rätta från Anastasius IV:s båda bekanta bullor till Sveriges andliga och världsliga styresmän af 28 nov. 1154, hvilka föranledts af kardinal Nikolaus Breakspears rapport vid återkomsten från Norden och där den svenska Peterspenningen för första gången nämnes. D:r Brilioth tar särskildt fasta på en passus i den till konung Sverker och Sveriges »proceres» ställda bullan: »censum, quem in argumentum vestre deuocionis beato Petro de terris vestris persoluendum annis singulis statuistis». Häraf drar han tvenne slutsatser. På grund af uttrycket »de terris vestris» anser han sig kunna fastslå, att skatten från början utgått af jorden. Och ordet »statuistis» synes honom innebära, att beslutet om peterspenningens utgörande nyligen blifvit fattadt, hvarför han också utan vidare diskussion ansluter sig till den numera förhärskande uppfattning, enligt hvilken kardinalen af Albano på ett möte i Linköping år 1152[1] för första gången infört den svenska Peterspenningen.

Hvad nu till en början förf:s antagande om Peterspenningens ursprungliga jordskattenatur vidkommer, torde det knappast vara hållbart. »De terris vestris» betyder icke, såsom förf. menar, »från jorden», »från grunddomänen» e. d. utan helt enkelt »från edra provinser», d. v. s. från de olika svenska landskapen. De äldsta påfliga skatteuppteckningarna hos Albinus och i Liber censuum (hvarom mera nedan) gifva f. ö. vid handen, att den svenska Romskatten utgick med en denar från hvarje hus och sålunda ursprungligen icke var en jordskatt i egentligaste mening utan snarare en personlig skatt för husfäderna.

[1] Utan tvifvel är 1153 en riktigare datering för Linköpingsmötet, se J. Bachmann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien 1125—1159 (Berl. 1913), s. 115 ff.

Det kan vidare med skäl ifrågasättas, om bullornas formulering verkligen ger något bestämdt stöd åt antagandet, att skatten införts af kardinal Nikolaus. Saken har grundligt diskuterats af Porthan i dennes alltjämt synnerligen beaktansvärda studie öfver Peterspenningen.[1] Porthan anser sig icke kunna utläsa af påfven Anastasii bullor, att Romskatten först vid den tiden gjort sitt inträde i Sverige. Peterspenningen har varit föremål för öfverläggningar under kardinalens härvaro, och vederbörande ha erkänt sin skattskyldighet samt lofvat att ordentligen utgöra tributen, men denna har enligt Porthans förmodan äldre anor i vårt land. Särskildt synes honom den omständigheten, att skatten är af så gammalt datum i Danmark — den har uppenbarligen varit införd där redan under Knut den store — icke kunna tillåta det antagandet, att den först så sent som omkr. 1150 skulle ha nått Sverige.

Det förefaller mig, som om man måste ge Porthan rätt i hans häfdande af att påfvebullorna i fråga icke med någon som helst säkerhet ange kardinal Nikolaus som den svenska Peterspenningens instiftare. De berätta om vissa »statuta», som Nikolaus utfärdat i Sverige, men Peterspenningen omtalas icke i det sammanhanget, och det säges icke uttryckligen, att Romskatten varit på tal under kardinalens härvaro. Det är väl sannolikt, att så varit fallet — den omständigheten, att Peterspenningen öfverhufvud omnämnes i påfvebullor, som föranledts af kardinalens rapporter vid återkomsten, talar härför —, men detta behöfver icke innebära något annat och mera än en bekräftelse af en gammal skatteplikt, som tilläfventyrs på sista tiden icke tagits så allvarligt. I hvarje fall är det knappast rådligt att med förf. tillägga det enda ordet »statuistis» någon utslagsgifvande betydelse.[2]

Källornas vittnesbörd om Nikolai nordiska resa ge icke i öfrigt det intrycket, att han i Sverige haft att anteckna några mera framträdande resultat frånsedt de nyssnämnda »statuta de libertate ecclesiarum, matrimonio et armis non portandis», hvilka därtill icke voro helt nya för Sveriges kyrkofolk.[3] Enligt Saxo misslyckades hans försök att här upprätta en ärkebiskopsstol, och af icke-nordiska källor om kardinalen eller Hadrianus IV, såsom denne efter sitt pontifikatstillträde 1154 kallades, vet ingen enda att förtälja om

[1] H. G. Porthan, Observationes circa historiam denarii Petrini in Svecia. Diss. acad. Aboæ 1802.

[2] Mot uttrycket »statuistis persoluendum» i Anastasii bulla till Sveriges konung och »proceres» svarar i den andra till biskoparna ställda påfveskrifvelsen orden: »censum, quem regnum et populus vester — — statuerat soluendum», hvilka snarast ännu mindre låta pressa sig till en konklusion i den af förf. antagna riktningen.

[3] I en uppenbarligen till de svenska kristna ställd bulla från åren 1133—1136 uppmanar påfven Innocentius II adressaterna dels att vid kyrkliga ämbetstillsättningar undvika simoni — sålunda ungefär hvad man åsyftade med uttrycket »libertas ecclesiarum» — dels ock att hålla äktenskapet i helgd och afhålla sig från sådana giftermålsförbindelser, som på grund af nära släktskap e. d. voro kanoniskt förbjudna. Göttingische Nachrichten 1904, phil-hist. Klasse, s. 125 f.

hans vistelse i Sverige. En af hans biografer berättar, att han under kardinalstiden varit på beskickning till Norges och Danmarks vilda folk, och en annan af hans lefnadstecknare, den honom närstående kardinal Boso, talar blott i förhärligande ordalag om Nikolai verksamhet för den kristna tron »in partibus Norguerie».[1] Härtill komma två bref af Nikolaus Breakspear själf. Det ena är skrifvet under hitresan: kardinalen säger, att han på påfvens uppdrag skyndade sig »ad legationem Norveie nobis creditam». Därmed öfverensstämmer fullkomligt det andra brefvet, som daterar sig från mars 1155. Brefskrifvaren talar här om en åtgärd, som han vidtagit, »dum ad partes Norvehie legatione fungentes per Lunensem civitatem (ↄ: Luni i Etrurien) transitum haberemus».[2]

Det kan vara farligt att af allt detta draga några vidtgående slutsatser, men nog ser det ut, som om Sverigebesöket, i motsats till verksamheten i Norge, för Nikolaus själf och hans samtida tett sig skäligen episodiskt och betydelselöst och i verkligheten också varit det. Man saknar onekligen den bakgrund, hvilken man helst vill tänka sig för en sådan triumf, som Peterspenningens införande väl i alla fall måste ha inneburit.

Det kan f. ö. ifrågasättas, om icke införandet af en ny skatt under dåvarande svenska samhällsförhållanden varit en sak af mera invecklad natur än man i allmänhet antagit, då man förmenat, att det kunnat ske på ett »concilium» i Linköping. Man vill åtminstone gärna föreställa sig, att en så pass viktig angelägenhet bort dryftas på de olika landskapstingen och där afgöras af hvarje provins för sig. Men om denna förmedan är riktig, blir det onekligen mindre sannolikt, att skatten hunnit genomdrifvas under kardinalens besök, såvida ej de olika provinserna redan förut på något sätt gjort sig mer eller mindre förtrogna med densamma. Man får därjämte komma i håg, att den politiska ställningen i vårt land vid tiden för Nikolai härvaro efter allt att döma var föga gynnsam för ett enhetligt svenskt beslut. Under Alexander III var skatten emellertid fullt stadgad i Sverige, och *om* kardinal Breakspear infört densamma, drifves man följaktligen till det föga rimliga antagandet, att frågan på en och samma gång både bragts å bane och genomförts utan några som helst hämmande inflytelser.

Obestridligen vore det också ganska öfverraskande, om Sverige beträffande Romskatten i mer än ett århundrade skulle ha intagit en annan ställning än Danmark och detta äfven sedan de båda länderna genom den lundensiska ärkestolens upprättande blefvo så fast sammanknutna. Det brukar väl framhållas, att Sverige i kyrkligt afseende länge stod tillbaka för Danmark, och i stort sedt är detta tvifvelsutan riktigt, men så betydande var icke skillnaden, att den sekellånga olikheten i berörda afseende därmed tillräckligt mo-

[1] **Mackie**, Pope Adrian IV (Oxford 1907), s. 16; Le Liber pontificalis, ed. Duchesne II, s. 388.

[2] Götting. Nachrichten 1902, s. 186 f.

tiveras. För öfrigt kan det nog ifrågasättas, om det icke egentligen förhållit sig så, att den kyrkliga utvecklingen i Sverige tidtals företedde en med Danmark jämförlig blomstring men däremellan stördes af svåra reaktionsperioder, medan den i Danmark var mera kontinuerlig.

Ligger då inte det antagandet bra nära till hands, att under något af dessa relativa blomstringsskeden i Sverige likformighet blifvit åvägabragt mellan vårt land och Danmark i fråga om Peterspenningen? Man behöfver därvid icke nödvändigtvis inskränka sig till att tänka på de tider före kardinalens nordiska resa, då ärkebiskopen af Lund hade öfverinseende öfver Sveriges kyrkolif; det vore dock ganska rimligt, om exempelvis den nitiske ärkebiskop Eskil, med sina tidiga relationer till den välsinnade kung Sverker och dennes »hofbiskop» Gislo af Linköping, redan under de första ämbetsåren sörjt för uniformitet på ifrågavarande område inom sin kyrkoprovins. Man kan gå tillbaka till Inge den äldres dagar, då en stiftsindelning genomfördes, som i det stora hela blef den under medeltiden bestående, och då tionde efter allt att döma begynte utbetalas[1] — båda omständigheterna och särskildt den senare tyda på att utvecklingen för tillfället icke gaf den danska så mycket efter och i hvarje fall nått åtskilligt öfver den ståndpunkt, på hvilken Danmark stod under Knut den store, d. v. s. vid tiden för Peterspenningens sannolika inträde i detta land. Slutligen bör man icke alldeles förgäta Olof Skottkonungs och Anund Jakobs regeringstid. Under den senare var kristendomen enligt Sven Estridssons uppgift till Adam af Bremen »vidt utbredd i Sverige», hvilket också bestyrkes af nyare arkeologiska forskningsresultat.[2] Och hvad Olof Skottkonung vidkommer, framstår denne i Adams skildring som en »rex christianissimus», fullt jämbördig med Knut den store i fråga om kyrkligt nit, ehuru han hade större svårigheter att kämpa med. Om de första ansatserna att i Sverige införa peterspenningen sett dagen redan på detta tidiga stadium, skulle Sverige och Danmark samtidigt ha gjort bekantskap med Romskatten; är detta då så alldeles otänkbart?

Vissa omständigheter tyda på att så icke behöfver vara fallet. Det nit för sankt Petri penning, som bevisligen utmärkte Knut den store, kan mycket väl ha påverkat hans bundsförvant och liktänkande vän konung Olof af Sverige. De engelska missionärer, som denna tid besökte vårt land och som gåfvo sin prägel åt det pågående svenska kristningsarbetet, ha svårligen försummat att från sitt fosterland, Romskattens stamort, söka öfverföra gärden till det nya

[1] K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från s:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, s. 40 ff.

[2] Se härom framför allt S. Lindqvist, Den hel. Eskils biskopsdöme (Stockholm 1915).

missionsfältet.[1] I samma riktning talar slutligen en gammal svensk tradition, som bör vederfaras den rättvisa, hvilken rimligen i mån af ålder tillkommer hvarje annan traditionsuppgift, så vida ej dess oantaglighet är uppenbar.

Sägnen om Peterspenningens införande genom Olof Skottkonung kan ledas längre tillbaka än till Olavus Petri's bekanta uttalande. D:r Brilioth har själf i början af sin afhandling fäst uppmärksamheten på en supplik från Eskilstuna johannitkloster år 1491, däri det talas om en obol (= 1/2 penning), som Olof Skottkonung anslagit åt mästaren och konventet på Rodus att årligen utbetalas af hvarje invånare i hans rike. Bland tillägg och rättelser i inledningen meddelar förf. jämväl en notis om att Jakob Ulfsson år 1489 skulle ha medgifvit fyrtio dagars aflat åt alla och en hvar, som indrefvo eller erlade den af Olof Skottkonung stiftade »obulum sancti Johannis», och att samma år med anledning häraf Älfkarleby församling lofvat betala sankt Johannes' penning.[2] Älfkarlebynotisen är i själfva verket icke enastående. Bland Aschanei afskrifter i Skoklostersamlingen (Riksarkivet) finnes en anteckning af alldeles samma slag som den af förf. åberopade. I ett Fittja kyrka fordom tillhörigt kalendarium har Aschaneus funnit en uppgift, att Fittja församling i febr. 1490 beslutat efterkomma Jakob Ulfssons förutnämnda påbud, som för öfrigt refereras på ett med Älfkarlebynotisen öfverensstämmande sätt.

Lyckligtvis kan närmare besked erhållas genom själfva det aktstycke af Jakob Ulfsson, som gaf anledning till de i Älfkarleby och Fittja fattade besluten och som, ehuru af förf. okändt, ännu finnes i behåll. Bland riksarkivets pergamentsbref för 1489 förekommer nämligen denna handling, visserligen ej i original utan i en afskrift, som sannolikt tillhör det tidigare 1500-talet och som torde vara ett urklippt blad af en kyrkobok eller därmed jämförlig pergamentskodex.

Jakob Ulfssons bref är skrifvet under pågående prästmöte för Uppsala stift 1489. Det framgår af detsamma, att ärkebiskopen under mötet mottagit besök af Eskilstunabrodern Laurentius Misener.[3] Misener företedde en bulla af påfven Clemens VI, hvars äkthet Jakob Ulfsson genast konstaterade och genom sitt bref bestyrkte under utlofvande af 40 dagars aflat för dem, som ställde sig den påfliga befallningen till efterrättelse.

---

[1] En närliggande invändning, att missionsarbetet under konung Olofs tid endast inom Götaland krönts med framgång, torde kunna bemötas därmed, att skatten ju icke behöfver ha blifvit införd samtidigt i Sveriges skilda delar — icke heller hela Danmark kan ha åtagit sig peterspenningen under Knut den store, i det att åtminstone Bornholm då fortfarande var hedniskt. Huruvida, såsom Porthan menar, den egentliga Romskattens olika storlek inom resp. stift just kan anses vara ett vittnesbörd om gärdens successiva införande i Sverige, må lämnas därhän.

[2] Jfr Lindqvist, a. a., s. 8 f.

[3] Se om denne Meddelanden från Svenska riksarkivet, V, s. 354 f.

Påfvebullan blef därjämte in extenso intagen i Jakob Ulfssons bekräftelsebref. Den är daterad Avignon »quarto idus octobres pontificatus nostri anno undecimo», d. v. s. den 12 okt. 1352. Ställd till johannitordens mästare innehåller den, att »clare memorie Olavus rex» åt påfven och genom denne till johannithospitalet i Jerusalem (»nobis et per nos eidem hospitali») öfverlämnat rätten att i Uppsala, Västerås', Strängnäs', Linköpings och Växjö stift[1] af hvarje bonde utkräfva en obol af konungen tillkommande skatter (»unum obulum usualis monete qui sibi competebat»).[2] Clemens stadfäster genom bullan konung Olofs gåfva.

Såsom framgår af en svensk uppgift från omkr. 1320, betraktades johannitobolen denna tid som en del af Peterspenningen och uppbars tillsammans med denna.[3] Man torde alltså ha rätt att betrakta, hvad som här i förvirrad form säges om johannitobolens ursprung — johannithospitalet i Jerusalem existerade ännu icke på konung Olofs tid — som ett tidigt belägg för den ofvannämnda traditionen angående tiden för Peterspenningens införande. Olof Skottkonung är upphofsmannen till sankt Petri penning, han har stiftat den af en skatt, som tillkom honom själf — så tycks berättelsen ha lydt vid 1300-talets midt.

Det äldsta kända yttrandet om tidpunkten för Romskattens införande återfinnes emellertid i den bekanta supplik från 1320 eller åren närmast däromkring, ur hvilken ofvannämnda uppgift om johannitobolens samhörighet med Peterspenningen är hämtad och som härrör från Uppsalakaniken Nils Sigvastsson. Mäster Nils har här bl. a. följande uttalande: »*mox ut rex et incole regni eiusdem* (ɔ: Suecie) *colla sua iugo fidei submiserunt*, se ipsos constituerunt sedis apostolice censuales, censum qui dicitur denarius beati Petri de foco quolibet annis singulis exolvendo, sicut hoc claret per litteras Alexandri III predecessoris vestri».[4] Porthan, som fäst sig vid detta yttrande, anser det osannolikt, att Nils härmed kan ha åsyftat den tid, då kardinalens af Albano besök ägde rum, och finner de citerade orden vara ett stöd för åsikten om den svenska Romskattens urgamla anor. Nu är det emellertid sannolikt, att den bulla af Alexander III, som Nils Sigvastsson åberopar, är identisk med en påfveskrifvelse till de svenska biskoparna af 26 juli 1181, där skattens tillvaro dock endast i förbigående och utan alla beledsagande noti-

[1] Härmed öfverensstämmer det, att suppliken af 1491 utmynnar i klagomål öfver att Skara och Åbo stift undandrogo sig att betala gärden till sankt Johannes.

[2] Jfr i suppliken af 1491 »obulum ex jure regio sibi competentem» (af förf. icke fullt korrekt citeradt s. 3).

[3] I sin bekanta supplik från angifna tidpunkt yttrar Nils Sigvastsson på tal om uppbörden af sankt Petri penning: »Scio quod in Lundensi et Roskildensi Dyocesibus solvuntur tres oboli, quorum unum levant fratres hospitalis sancti Joannis et duo — — — ecclesie Romane debentur, *et similiter nobiscum* (ɔ: i Sverige) *fratres predicti partem levant*». Dipl. Suec. III, s. 531. Jfr förf., s. 44 ff.

[4] Dipl. Suec. III, s. 532.

ser omtalas.[1] Denna omständighet kan möjligen ge anledning till den för mäster Nils' historiska kunskaper ganska genanta förmodan, att han daterat Sveriges kristnande till Alexander III:s dagar eller tiden näst förut. Troligare är dock, att Nils Sigvastssons åsikt om Peterspenningens ålder icke uteslutande byggde på Alexander III:s bulla utan fastmer på den förutnämnda traditionen, hvarför också berättelsen om Olof Skottkonung som skattens instiftare med all sannolikhet kan ledas tillbaka till 1300-talets första årtionden.

Med det föregående har anmälaren — delvis i anslutning till Porthan och jämväl till A. D. Jørgensen[2] — hufvudsakligen velat visa, att ordalagen i Anastasius IV:s bullor icke behöfva uppfattas som ett vittnesbörd om Peterspenningens ursprung från Nikolaus af Albano, att vidare grannskapet till Danmark borde ha bragt denna sak på dagordningen i Sverige långt tidigare än vid midten af 1100-talet och slutligen att redan två århundraden före Olavus Petri en tradition kan spåras, som låter den svenska Romskatten vara ungefär jämngammal med den danska och hvars otillförlitlighet i hufvudpunkten icke a priori lär kunna fastslås. Någon som helst lösning af frågan kan naturligtvis icke framgå häraf, men det förefaller, som om d:r Brilioth lämpligen bort närmare diskutera skälen pro et contra, när det gällde att taga ställning till detta gamla spörsmål. Måhända skulle då också hans anslutning till den i senare historieskrifning vanligaste uppfattningen ha blifvit något mera betingad.

Hvad som sålunda till äfventyrs kan anses brista i förf:s utredning rörande Peterspenningens införande i Sverige, uppväges af en utmärkt framställning af Peterspenningens uppträdande i andra länder[3] och en därmed sammanhängande diskussion af den svenska Romskattens allmänna karaktär. Ämnet är svårbehandladt, och de positiva resultaten för vårt lands vidkommande motsvara knappast den omsorg, som ägnats åt diskussionen, men förf. har nått så långt som det öfver hufvud taget f. n. är möjligt, och under hans kunniga ledning får läsaren en mycket god inblick i hithörande spörsmål. På en enskild punkt — det gäller framställningen om de båda äldsta påfliga skattelängderna, kardinal Albinus' och Cencius' — torde förf. icke fullt riktigt ha återgifvit de forskningsresultat, hvilka knyta sig till Fabre's och Duchesne's namn. Ett närmare ingående häråå torde sålunda vara motiveradt.

Albinus' och Cencius' skattelistor, tillkomna resp. 1188—1189 och 1192, äro, enligt hvad Duchesne till full evidens uppvisat, alldeles oberoende af hvarandra, ehuru de användt samma källor. Albinus utgör ej någon som helst förlaga för Cencius. Båda ha kom-

---

[1] Dipl. Suec. I, s. 74 f. Jfr förf. s. 36, 85.

[2] A. D. Jørgensen, Den nord. Kirkes Grundlæggelse, s. 454 f.

[3] Förf. får här tillfälle att bemöta Moltesens påstående, att den danska peterspenningen icke af påfven blifvit uppburen efter 1334. Förf. anser detta vara ett obefogadt slut e silentio och finner intet hinder för att anta, att Danmark betalat Romskatten ungefär lika länge som Sverige och Norge (s. 26 f.).

pilerat två äldre, numera förlorade påfliga skatteböcker, af hvilka den ena upprättats under Eugenius III (1145—1153) och den andra under Hadrianus IV (1154—1159) och som sinsemellan synas ha varit fullt analoga i plan och uppställning. Både Eugenius' och Hadrianus' Liber censuum innehöllo jämte skattelistan bl. a. också ett kartularium, som upptog aktstycken rörande det påfliga skatteväsendet förnämligast från Eugenius' resp. Hadrianus' tid.

Dessa rön af Fabres och framför allt Duchesnes skarpsinniga forskning[1] återspeglas ej med tillräcklig klarhet i förf:s framställning. Beträffande förhållandet mellan Albinus och Cencius gör han sig skyldig till motsägelser. S. 12 yttrar han fullt riktigt, att Cencius i sin uppräkning af de svenska stiften antagligen öst ur samma källa som Albinus, och not 2 å nämnda sida uttalar han sig om den förres oafhängighet af den senare. S. 22 talar han däremot om en uppgift, som bl. a. genom Albinus' kompilation funnit vägen till Cencius' Liber censuum, och s. 29 heter det: »Vi erinra oss, att Cencius hämtat dessa notiser (om Linköpings- och Västeråsbiskoparnas särskilda skatt) från Albinus». Notiserna ifråga ingå dock i den stiftsuppräkning, som enligt förf:s nyssnämnda yttrande s. 12 återgå på en för Cencius och Albinus gemensam källa. Det är sålunda uppenbart, att på olika ställen i afhandlingen en olika uppfattning om förhållandet mellan Albinus och Cencius göres gällande och att af dessa båda hvarandra upphäfvande åsikter den ena svär mot Duchesnes påtagligt riktiga resultat.

S. 10 säger förf., att Albinus för sina uppgifter om den svenska Peterspenningen knappast haft någon annan källa än Boso's skattelängd (ↄ: den under Hadrianus IV upprättade), och han stöder detta med sådana påståenden som att »de uppgifter, Albinus hämtat ur längden från Eugenius III:s tid, ha varit af en helt annan natur» och att »någon med Boso jämnställd källa hittills icke af forskningen spårats». Dessa argument äro beroende på missförstånd och ha icke något som helst stöd i verkliga förhållandet, sådant detta af Fabre och Duchesne blifvit utredt; tvärtom tyckes Eugenius III:s skattelängd ha innehållit en censuslista af alldeles samma karaktär som Hadrianus IV:s, och dessa listor ha hvar för sig kommit till användning både hos Albinus och hos Cencius, hvarigenom också en del redaktionella ojämnheter i den förres kompilation låta sig förklaras. Duchesne betonar, att det just i fråga om Albinus' och Cencius' censuslistor är svårt att afgöra, hvad som hämtats från Eugenius III:s skattebok och hvad som har Hadrianus IV:s liber censuum till källa.[2] Tvärt emot förf:s mening finnes sålunda i de källhistoriska förhållandena intet hinder för att Albinus' och Cencius' uppgifter om den svenska Peterspenningens existens kunna ha hämtats ur Eugenius III:s längd — och alltså ha äldre ursprung än kardinal Breakspears Sverigebesök — lika väl som ur Hadrianus IV:s.

[1] Fabre, Étude sur le Libre censuum, s. 15—20; Le Liber Censuum, publié par P. Duchesne, I, Introduction, s. 1—12.
[2] Liber Censuum, ed. Duchesne, I, Introduction, s. 7.

Då vi nu för ett ögonblick åter kommit att vidröra den frågan, när Sveriges Romskatt tillkommit, kan det vara skäl att fästa uppmärksamheten på det anmärkningsvärda uti att något dokument om den svenska Peterspenningen ej återfinnes i det kartularium till Hadrianus IV:s liber censuum, som i likhet med motsvarande i Eugenius' skattebok intagits i Albinus' och Cencius' kompilationer. Om påfven Hadrianus under sin kardinalstid och omedelbart före sitt pontifikatstillträde[1] hemfört underrättelsen om Peterspenningens införande i Sverige, kunde man med all rätt ha väntat sig, att han åtminstone låtit införlifva Anastasius IV:s bullor af 28 november 1154 med den ifrågavarande urkundssamlingen, samtidigt med att man, i så fall för första gången, kodifierade Sveriges skattskyldighet i själfva censuslistan.

Genom det vid konciliet i Lyon 1274 fattade beslutet om en sexårig korstågstionde begynner en ny fas i de kamerala förbindelserna mellan Sverige och kurian. Kyrkliga påfveskatter, d. v. s. sådana gärder, som uteslutande drabbade det svenska klerus, inträda vid Peterspenningens sida; i korstågstiondens spår följa snart servitierna och annaterna, hvilande resp. på biskopsborden och lägre kyrkliga poster. Det är, såsom förf. (s. 94 f.) på ett synnerligen förtjänstfullt sätt framhåller, alls ingen tillfällighet, att det just var omkr. 1280, som krafvet på kyrkogodsets immunitet i förhållande till det världsliga samhället tränger igenom i Sverige: det finnes utan tvifvel ett inre sammanhang mellan detta faktum och den växande beskattningen från påfvedömets sida af de kyrkliga ämbetena.

Peterspenningen kommer hädanefter att spela en mycket underordnad roll i uppbördsväsendet. Den centraliserade kollektorsorganisation, som med Avignontiden når sin fulla utveckling, får framför allt inrikta sig på de nya skattetitlarna. Under årtiondena före Magnus Erikssons regeringstillträde, då förbindelserna mellan Sverige och kurian, äfven de ekonomiska, antogo en åtskilligt vidgad karaktär, möta vi bland de utsända påfliga uppbördsmännen en rad af främlingar, som i Sverige hade att sörja för effektiviteten af de olika skattepåbuden. Det kan icke vara tal om att här redogöra för förf:s skildring af alla dessa påfvetjänares verksamhet i vårt land. I stället torde det ha sitt intresse att något utförligare dröja vid en svensk man, som troget verkat i det avignonska påfvedömets tjänst, »den förste svenske kurialen» Nils Sigvastsson.

Förf. har lyckats att måla denne Avignonsvensk för oss så lefvande, som det med hänsyn till ett relativt torftigt material öfver hufvud varit möjligt. Bördig från Kalmar, hade han redan 1309, då hans namn första gången möter, en flerårig vistelse i Frankrike bakom sig: den gifvetvis i Paris vunna magistertiteln skvallrar här-

[1] Nicolaus Breakspear återkom till Rom först i nov. 1154, troligen efter 25 nov. (Bachmann, a. a., s. 117), och Anastasius IV dog 3 dec., hvarefter Breakspear valdes till påfve 4 dec.

om. Nu var han kanik i Uppsala och befann sig i Avignon som sin ärkebiskops ombud; samtidigt förstod han med den tilltagsenhet, som utmärkte honom och som enligt förf. sammanhängde med folkkaraktären i hans fäderneprovins, att för egen del af påfven utverka ekonomiska fördelar.

Nikolaus återvände snart till Uppsala. Under de följande åren vinnes full klarhet öfver hans politiska och kyrkliga ställning. Han är en vän af konung Birger och står följaktligen ej på bästa fot med hertigarna. Han är påfvedömets lydige son och ser i en nära anslutning till detsamma befrielsen från det tryckande Lundaprimatet. En episod från 1315 ger oss delvis en inblick i dessa förhållanden. På nyåret nämnda år lämnade Nils Uppsala för att i sällskap med den nyvalde ärkebiskop Olof styra kosan till kurian, där Olof ville bli konfirmerad i sin nya värdighet. Resenärerna hade på sin väg söderut icke hunnit längre än till Västerås, förrän ett bud från hertig Valdemar, som var lierad med Lundaprelaten och af denna eller annan anledning ogillade resan, kallade dem till Stockholm, där hertigen ju denna tid var slottsherre. Ärkebiskop Olof och mäster Nils måste inställa sig på Stockholms slott till ett samtal med Valdemar, och härvid måtte Nils Sigvastsson ha fört ett fritt och öppet språk, ty efter slutadt samtal blef han af hertigens män arresterad på vägen nedför slottsbryggan.[1] Då Nils sålunda bragts till tystnad, förmåddes den svagare ärkebiskop Olof att slå resan ur hågen och att hos ärkebiskopen af Lund söka bekräftelse på sitt val.

Ett år senare (1316) fick Nils Sigvastsson emellertid tillfälle att åter besöka Avignon, där han utverkade bekräftelse på konung Birgers kyrkliga privilegier och åt sin domkyrka förvärfvade påfligt skyddsbref mot öfvergrepp från hertigarnas sida. Johannes XXII visade honom sitt välbehag genom att bekläda honom äfven med ett franskt kanonikat och utnämnde honom till nordisk kollektor af de samtidigt påbjudna annaterna, hvarjämte han fick i uppdrag att bringa de sista årens svenska uppbörd af Peterspenningen ned till kurian.

Dessa värf, som af mäster Nils utfördes med sällsynt duglighet och energi, föranledde ett nytt besök i Avignon 1320—1321, därvid han pliktskyldigast redovisade för sin uppbörd. Från detta tillfälle förskrifver sig utan tvifvel hans märkliga rapport till påfven, som ofvan ett par gånger citerats och som är af utomordentligt intresse inte blott som ett vittnesbörd om det påfliga skatteväsendet i Sverige den tiden utan ock genom sina allmänna kyrkopolitiska uttalanden.[2] Nils Sigvastsson ansåg, att konung Magnus' minder-

---

[1] Så torde Dipl. Suec. 2001, 2003 och 2004 böra uppfattas; jfr förf., s. 130 f.

[2] Moltesen och v. Törne datera rapporten till 1320, men förf. är af annan mening. S. 142 säger han, att den inte gärna kan vara skrifven tidigare än 1322 — med en liten inkonsekvens har förf. strax förut (s. 140) uttalat, att det bör ha varit under år 1321 eller i början af 1322, som rap-

årighet och de förvirrade politiska förhållandena i landet gåfvo kyrkan rika möjligheter att i Sverige förskaffa sig ökad makt äfven på det världsliga området.

Ännu en sista gång möta vi i Avignon denne intressante och respektingifvande representant för den svenska kyrkan. Hösten 1323 och våren 1324 solar han sig ånyo i den påfliga nåden och blir ärkedjäkne i Uppsala efter junker Erik, konung Birgers son, hvilken efter att ha begifvit sig »ad partes remotas» (Gottland?) aflidit 1319.[1] Ej långt efter återkomsten till Sverige, i hvarje fall senast 1329,[2] dog mäster Nils.

Det antyddes ofvan, att förbindelserna mellan Sverige och kurian från och med Magnus Erikssons regeringstillträde antaga en i viss mån ny karaktär. De bli intimare och få ett rikare innehåll. De ekonomiska mellanhafvandena mellan påfven och det aflägsna svenska riket få rent politiska inslag i långt högre grad än förut, och de främmande nuntier och kollektorer, som hans helighet hitsände, komma hädanefter ofta att spela en viss roll också i Sveriges politiska lif. Konung Magnus å sin sida sökte, särskildt under det förra lyckligare skedet af hans regeringstid, ställa det så, att han så godt

porten kommit till. Förf:s datering stöder sig på en uppgift i rapporten, att Peterspenningen för de fem sista åren, ehuru insamlad, ännu låge kvar i Sverige. Det måste därvid, menar förf., vara fråga om de fem år 1318—1322, för hvilka Nils' efterträdare som svensk kollektor Bernardus de Montevalrano uppbar Peterspenningen. Och då nu Bernards $^{31}/_{3}$ 1322 skedda kollektorsutnämning obestridligen är en terminus ante quem, blir förf:s slutsats den förutnämnda. Utom de tungt vägande skäl som Moltesen (a. a., s. 51 f.) anfört för sin datering, kan emot förf:s konklusion följande anföras. Om rapporten, såsom förf. tyckes anse mest sannolikt, daterar sig från de tre första månaderna af 1322, kunna omöjligen de fem årskontingenter, hvarom Nils talar, vara identiska med de af Bernard sedermera uppburna. Peterspenningen för det löpande året inflöt nämligen aldrig, förrän detta var ganska långt framskridet, och 1322 års uppbörd kan sålunda icke ha skett före mars månads utgång, än mindre kan underrättelsen om att den blifvit fullbordad ha nått Avignon före nämnda tidpunkt. Då vi nu veta, att Nils Sigvastsson som uppbördsman af den svenska Peterspenningen under åren före 1318 vid Avignonbesöket 1320—1321 redovisade för ungefär tjugu årskontingenter, fördelade på två inbetalningar, och att den förra posten, aflämnad i Avignon 22 juli 1320, var ungefär tre gånger så stor som den senare, å hvilken kvitto erhölls 10 jan. 1321, torde man icke taga miste, om man just i den senare summan ser den i rapporten omtalade femårskontingenten, som i så fall anländt till Avignon få månader efter det att rapporten afgifvits. Resultatet häraf blir det, att rapporten nedskrifvits mellan 22 juli 1320 och 10 jan. 1321 eller, om skyldig hänsyn tages till Moltesens utredning, under tiden $^{22}/_{7}$—$^{13}/_{11}$ 1320. — Förf:s antagande (s. 142), att rapporten i den text, på hvilken afskriften hos Fredenheim grundar sig, helt enkelt är Nils Sigvastssons originalinlaga, vinner i sannolikhet genom det af förf. icke uppmärksammade förhållandet, att Vatikanarkivet ännu bevarar åtta *original*suppliker af mäster Nils, hvilka återfinnas i en »capsula» för år 1319 men troligen tillhöra 1320 (Jean XXII, lettres communes, ed. G. Mollat, III, s. 172).

[1] Junker Eriks dödsår har först genom förf:s framställning (s. 140) blifvit kändt.

[2] Acta pontificum Danica I, s. 73.

som ständigt hade en svensk andlig i Avignon, hvilken bevakade hans intressen. I det synnerligen välskrifna kapitlet »Sverige och Avignon 1334—1350» låter förf. dessa skiftande prokuratorer, föregångare till 1400-talets Birger Månsson och Hemming Gadh, passera revy. Vi göra bekantskap med den intrigante och tydligen icke alltför samvetsgranne biskop Egisl af Västerås (i Avignon 1334—1344), med den mera förtroendeingifvande Linköpingsbiskopen Peder Tyrgilsson, Uppsaladekanen Sigfrid Rotgersson m. fl. Alla ha icke haft med någon påflig uppbörd att skaffa, och det vill synas, som om somliga af dem egentligen ha ganska ringa hemortsrätt i denna afhandling, men vi måste vara förf. tacksamma för att han sålunda en och annan gång har öfverskridit ramen för sin undersökning. Den visserligen ganska aktningsvärda kunskap om hithörande förhållanden, som redan genom Munch stod till buds, har förf. på många punkter vidgat och fördjupat.

Ett särskildt intresse knyter sig till det lån, som konung Magnus 1351 tilläts upptaga af de medel, Johannes Guilaberti såsom svensk-norsk kollektor uppbar. Förf. söker närmare utreda, hur konungen kunnat utverka påfvens tillstånd till denna transaktion. Då intet spår af en framställning i den riktningen föreligger från ambassaden till kurian 1347 [1] och då supplikregistren äfven för öfrigt tiga, tror sig förf. kunna konstatera, att saken måste ha skötts privat genom någon inflytelserik kurial. I det sammanhanget fäster han (s. 202) uppmärksamheten på kardinal Raimond de Canillac, som 1352 blef providerad med tre svenska beneficier och alltså kan tänkas ha haft förbindelser med Sverige. I honom anser sig förf. ha funnit den förespråkare för konung Magnus, som förmådde påfven att bevilja lånet.

Förf:s hypotes är onekligen ganska plausibel. Han synes emellertid icke ha observerat, att det under åren närmast före 1351 fanns i Avignon en kurial ämbetsman af svensk nationalitet, som väl kan tänkas ha gjort sin insats i de ifrågavarande förhandlingarna. Posten som penitentiarie för Norden beklläddes åren 1347—1352 af dominikanen Sigfrid från Linköping, som sistnämnda år blef innehafvare af Oslo biskopsstol. [2] Munch har gjort det troligt, att det var Sigfrid, som 1351 i konungens intresse genomdref utnämningen af Peder Tyrgilsson till ärkebiskop och af konungens kansler Nils Markusson till biskop i Linköping. [3] Den förmodan ligger då nära, att Sigfrid jämväl spelat en roll vid utverkandet af lånet.

---

[1] Förf. begår (s. 200) ett misstag, då han bland ambassadens medlemmar nämner dels Linköpingskaniken Magnus från Sorunda, dels kaniken i Åbo Magnus Augustini. Någon bokanik med det senare namnet har icke existerat, och utan allt tvifvel är Magnus från Sorunda, såsom också Munch (a. a., II: 1, s. 463) antagit, identisk med Magnus Augustini (se Dipl. Suec. 4226).

[2] Sigfrid invigdes till penitentiarie 5 sept. 1347, sålunda under det att 1347 års ambassad vistades i Avignon. 1 sept. 1352 fick han till efterträdare i penitentiarieämbetet den svenske dominikanen Nicolaus Asmundi. Römische Quartalschrift 17 (1903), s. 414, 417.

[3] Munch, a. a., II: 1, s. 543 ff.

I sin redogörelse för omständigheterna vid lånets återkräfvande får förf. tillfälle att göra nya synpunkter gällande och att på åtskilliga punkter korrigera Munch. Bakom den skärpa, med hvilken det påfliga krafvet mot Magnus så plötsligt framträder år 1355, spårar han icke utan grund danska intriger. Och den påflige nuntie, som omsider 1358 synes ha offentliggjort exkommunikationsdomen öfver konungen och de svenska herrarna med anledning af skuldens fördröjda gäldande, lübeckaren Henrik Biscop, har enligt förf:s ganska sannolika förmodan handlat i samförstånd med konung Magnus' son Erik och med dennes förbundna i och utom Sverige. Slutligen gör förf. i motsättning till Munch gällande, att lånet genom de svenska biskoparnas försorg blifvit i hufvudsak återbetaldt under loppet af 1360-talet.

I bokens egentliga slutkapitel (s. 280—305) behandlar förf. servitierna. Framställningen är här uppbyggd på ett väsentligen nytt och hittills obrukadt material, och förf. har sålunda blifvit i tillfälle att lämna många nya bidrag till den svenska hierarkiens historia under den ifrågavarande tiden.[1] Första gången en svensk biskop erlade servitier, är enligt förf. 1274, då ärkedjäknen Folke i Uppsala af påfven providerades med Uppsala ärkebiskopsstol och erhöll palliet direkt från kurian med åsidosättande af Lundaprelatens dittills obestridda primaträttigheter.

Det återstår att med några ord beröra den viktiga del af afhandlingen (s. 311—334), där den påfliga uppbörden under Avignoniden sammanställts i tabellarisk form. Redan en blick på dessa tabeller ger vid handen, att här ligger en af afhandlingens allra största förtjänster. För de äldre kollektorerna har förf. haft de af Munch utgifna räkenskapsböckerna att tillgå, men tabellerna för Guilabertis uppbörd hvila h. o. h. på otryckt material i riksarkivet. Dessutom visar sig förf. sitta inne med den svårlärda konsten att till svenskt markmynt evalvera hela den mångfald af myntsorter, som i detta fall komma i fråga.

Värdet af de med så mycken möda vunna uppbördssiffrorna kan emellertid icke öfverskådas, så länge vår kunskap om de ekonomiska förhållandena öfver hufvud taget i medeltidens Sverige är så ytterligt ringa som fallet ännu är. Det gifves i själfva verket på forskningens nuvarande ståndpunkt knappast några inhemska jämförelseobjekt, när det gäller att vinna klarhet öfver hur mycket dessa ur landet förda gärder egentligen ha betydt. Och att förf. själf i sin afhandling skulle ha framlagt nödigt komparativt material, kan icke med fog begäras.

På ett annat område än det nu antydda har emellertid förf. (exkurs I) diskuterat möjligheterna att af det i tabellerna samman-

[1] I fråga om den utvalde ärkebiskopen Johannes Odulphi (1281—1284) har förf. (s. 282 f.) förbisett Kjelléns utredning (Hist. tidskr. 1894, s. 259) och anslutit sig till den felaktiga, af B. E. Hildebrand företrädda uppfattningen, att någon ärkebiskop Johannes Odulphi icke existerat och att namnet endast på grund af förväxling insmugit sig i den gamla ärkebiskopskrönikan.

ställda siffermaterialet draga mera vidtgående slutsatser. Det gäller frågan i hvad mån den växlande storleken af Peterspenningens slutsummor kan anses stå i något förhållande till folkmängdens ökning eller minskning. I anslutning till tidigare forskningar af Montelius och H. Hildebrand konstaterar förf. den oerhörda nedgång i Peterspenningens totalsumma, som inträdde 1350, en nedgång, som han i likhet med de båda föregångarna naturligtvis tillskrifver digerdöden. Däremot ställer han sig skeptisk till Montelius' och Hildebrands försök att af uppbördssummorna för Peterspenningen beräkna den samtida svenska folkmängden. Han gör gällande, att uppbördstalens stigande och sjunkande berodde icke blott af den direkta förskjutningen i folkmängden utan äfven korresponderade med andra omständigheter, hvilkas art det emellertid är svårt att i hvarje fall närmare angifva. Särskildt framhåller han, att skattekontingenten för åren 1354—1356, tvärt emot hvad man kunde vänta sig, i stort sedt är ännu lägre än under självfa digerdödsåren.

i Tyvärr har förf. icke i detta sammanhang fortsatt sina beräknngar *efter* 1356. Åtminstone i fråga om Uppsala stift är det dock möjligt att för den följande tiden i någon mån komplettera hans utredning. En tabell häröfver för nämnda stift skulle få följande utseende (där flera år samtidigt anföras, utgör siffran det beräknade årliga medeltalet):

1364	34	mark (samma belopp som under åren 1354—1356)[1]
1366—1369	33	»
1375—1382	26	» [2]
1419—1422	25	»
1423	26	» [3]

För så vidt som den minskning i skattebeloppen, hvarom ofvanstående synes bära vittne, haft motsvarighet äfven i de öfriga svenska stiften — och detta är ganska sannolikt[4] — skulle sålunda uppbörden af Peterspenningen ha varit stadd i nedgående ända sedan 1350. Det anmärkningsvärda förhållande, som d:r Brilioth påpekat, att nämligen den årliga totalsumman under perioden 1354—1356 är mindre än för åren strax efter 1350, torde böra ses i belysningen af denna iakttagelse. Skattebeloppen ha icke blott stannat vid de låga summor, som äro noterade för digerdödsåren, de ha fortsatt att sjunka.

Härmed jäfvas enligt min mening alla försök att af den svenska Peterspenningens belopp göra folkmängdsstatistiska beräkningar. Den folkmängdsökning, som efter digerdöden åter måste ha inträdt, mot-

[1] Före 1350 var medeltalet ungefär 50 mark årligen.
[2] Se förf., s. 330 f.
[3] Pergamentsbref 21 okt. 1422 och 25 aug. 1423, RA.
[4] För Linköpings stift, där jag dock endast har några af förf. i tabellerna lämnade upplysningar att tillgå, har jag antecknat följande siffror: 1333—1350 69 mark i medeltal årligen, 1351—1353 43 mark, 1354—1356 43 mark, 1366 33 mark, 1367 samma belopp. Det förefaller sålunda, som om tendensen här vore densamma.

svaras af en minskning i Peterspenningens uppbördssummor. Att närmare angifva orsakerna till detta fenomen är naturligtvis ytterst vanskligt. Ett par bidragande faktorer torde dock kunna påvisas.

Det framgår af skatteuppteckningarna hos Albinus och i Liber censuum, att den svenska Peterspenningen under 1100-talet erlades af hvarje husfader, oberoende af yrke och samhällsställning. År 1350 kunna vi konstatera, att härvidlag en förändring under tidernas lopp inträdt. Guilaberti erhöll då af ärkebiskop Hemming den upplysningen, att skatten, såsom meningen tycks vara, endast erlades af den jordbrukande bondebefolkningen (»rustici qui colunt et seminant agros suos»). Det anges uttryckligen, att de som icke brukade någon jord ej heller betalade Romskatt.[1]

Ärkebiskop Hemmings uppgift berättigar för det första till det antagandet, att — utom den lägre landtbefolkning, som icke idkade jordbruk — inbyggarna i städerna, allteftersom dessa samhällen under 1200- och 1300-talen började växa upp, åtminstone i stor utsträckning undandragit sig att betala skatten. Vidare förefaller det af yttrandet i fråga, som om det växande världsliga frälset gjort på samma sätt — det är ju också ganska rimligt, att den adel, som på 1300-talet strömmade in från Tyskland, vägrat gälda den i deras hemland okända skatten och sedan eventuellt dragit sina svenskfödda medbröder med sig.

Härtill kommer för det världsliga frälsets vidkommande den omständigheten, att frälsemännen rimligtvis allt mer och mer uppköpte bondegårdar för att däraf bilda större gods. Digerdödsåren, då bondebefolkningen så starkt decimerades, ha säkerligen gynnat denna tendens. I stället för ett större antal brukningsdelar, hvilkas innehafvare hvar för sig gäldade Peterspenningen, trädde frälsekomplex, som åtminstone delvis lågo under godsherrens omedelbara förvaltning och brukades af hans tjänstepersonal. Det ena med det andra har efter all sannolikhet i icke ringa mån betingat minskningen i Peterspenningens uppbördsbelopp.

Härmed kunna ofvanstående randanmärkningar till d:r Brilioths bok afslutas. De ha velat ge en föreställning om det rika innehållet i denna afhandling, där enstaka punkter visserligen kunna ställas under diskussion men som i sin helhet utgör ett så värdefullt bidrag till vår medeltidskyrkas historia och indirekt också till den politiska historien. Det är icke för mycket sagdt, att förf. genom afhandlingen har utfört ett af de bästa hittills framlagda förarbetena till den skildring af Sveriges kyrkolif under medeltiden, som i en snar framtid bör aflösa Reuterdahls trots alla förtjänster numera föråldrade verk. Den förhoppningen må uttalas, att förf., innan han öfvergår till andra områden af kyrkohistorisk forskning,

[1] Dipl. Suec., VI: 1, s. 244. Jfr det ofvannämnda påfvebrefvet af 1352, där Olof Skottkonungs gåfva endast säges innebära en på *bönderna* hvilande gärd. — Ärkebiskop Hemmings uppgift gäller närmast Uppsala stift, men troligen var förhållandet enahanda i det öfriga Sverige.

måtte föra fram sin redogörelse för Sveriges mellanhafvanden med den påfliga kammaren till tiden för medeltidskyrkans fall. Materialet är under 1400-talet och det begynnande 1500-talet mera spridt och svårtillgängligt men minst lika tacksamt, då det hittills är så godt som alldeles obearbetadt.

Gottfrid Carlsson.

Konung och Adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustaf III. Af FREDRIK LAGERROTH. V + 125 ss. Sthlm 1917, Albert Bonniers förlag.

Dr L:s nya bok är närmast att betrakta såsom en fortsättning af hans stora arbete öfver frihetstidens författning. Den behandlar från samma synpunkter som där kommit till användning den tidigare gustavianska epoken, framförd till konung Gustaf III:s död. Det är ingalunda — såsom titeln möjligen kan anses ange — en allsidig betraktelse af konungens och adelns ömsesidiga förhållanden, författaren vill gifva; det är uteslutande den politiska konflikten mellan konungen, den personliga konungamaktens, enväldets representant, och adeln, konstitutionalismens, folkfrihetens försvarare, hvarom undersökningen rör sig. Författaren ser i denna konflikt »koncentrationen af en sekellång idémotsättning, en ny variation af ett gammalt tema» och »dock icke desto mindre ett afslutadt helt för sig». De båda motståndarne söka i täflan vinna de ofrälse stånden till bundsförvandter. »Striden slutar med principiell seger för konungamakten, som dock måste betalas med insatsen af konungens lif, innan ridån går ned öfver den skakande tragedien.» Peripetien i detta drama bildas af 1786 års riksdag, »som drager gränslinjen mellan den lyckliga och den olyckliga, den fridsälla och den stridsfyllda perioden af Gustaf III:s regering. Den förra kännetecknas af ett ständigt grundlagstiftningsarbete, den senare af oaflåtliga lagbrott».

Det är nu ingalunda författarens mening att gifva en genomförd skildring af denna konflikt, som ju i viss mån innesluter tidens hela författningshistoria. Detaljerna af densamma intressera honom föga, och äfven mer principiella frågor, som synts honom tillräckligt utredda förut, förbigår han i regel fullständigt. Något nytt i fråga om författningens faktiska utveckling eller författningsstridernas rent historiska förlopp har författaren icke heller att meddela utom på några få punkter. Det han vill vinna är väsentligen en karakteristik i stort af författningslifvet på 1772 års grundval och af de idéer, som kämpade med hvarandra om att bestämma dess utveckling, eller kanske rättare af oppositionens teoretiska principer och allmänna program, ty konungens åskådning är knappt diskuterad, utan endast

förutsatt att vara från början en oaflåtlig sträfvan till fullständig, personlig envåldsmakt.

Sådan författaren nu begränsat sin uppgift, kan den ju för visso hafva sitt stora berättigande och sitt intresse, särskildt när en dylik undersökning sammanställes med den föregående framställningen af principutvecklingen i Sveriges äldre författningshistoria. Anmälaren vill också erkänna, att författaren i flera fall fäller träffande och tankeväckande omdömen och att det konsekventa fasthållandet af vissa ledande synpunkter leder till en delvis originell belysning af de gamla, för öfrigt välkända och utredda konstitutionella striderna från den tidigare gustavianska epoken. Arbetet är liksom den större boken om frihetstidens parlamentarism väl skrifvet och buret af en äkta kärlek till svensk folkfrihet och dess öden genom äldre tider af vår historia. Men det är otvifvelaktigt svagare än föregångaren. Det är ytligare i forskningen, godtyckligare i urvalet af omdiskuterade fakta, lösare i bevisföringen och tydligen något hastigt ihopkommet. Sin egentliga styrka har arbetet väsentligen däri, att bakom detsamma ligger en större och grundligare undersökning af den konstitutionella utvecklingen före den gustavianska tiden, hvarför författaren kan hänvisa härtill och arbeta med de däri framlagda och motiverade synpunkterna.

Den första afdelningen af L:s arbete behandlar författningens uppbyggande ännu under samverkan och förbund mellan konung och adel. Den gifna utgångspunkten är 1772 års regeringsform, som närmast efter revolutionen var den enda författningsurkunden, och författaren har anledning att i korthet angifva dess hufvudsakliga innehåll för att finna en karakteristik af den nya författningsgrunden. Han förnekar, att denna utgjort ett verkligt försök till konstitutionell författning, och förklarar, att konung Gustaf aldrig afsett att åstadkomma någon verklig maktfördelning, utan från början åsyftat att genom otydliga och bristfälliga stadganden göra ständernas andel i makten skenbar. Anmälaren kan ej finna, att L. härför anfört några öfvertygande grunder. Hans påstående om konungens afsikter vid regeringsformens författande saknar stöd i bevarade källor och är i sig knappt psykologiskt sannolik. Kritiken af regeringsformens innehåll åter visar intet annat, än att detta första försök att åstadkomma en jämvikt mellan konung och ständer på grundvalen af en maktfördelning helt naturligt led af brister, hvarför den nya författningen kräfde ett ömsesidigt förtroende och tillmötesgående från både konungens och ständernas sida under uppriktig sträfvan att utfylla luckorna och bättra bristerna i densamma enligt sant konstitutionella principer, för att den skulle kunna blifva en beståndande grundval för svenskt författningslif.

Att en dylik konstitutionell utveckling ej kom till stånd, därtill bär otvifvelaktigt konungen största skulden. Sättet för författningens tillkomst och den allmänna reaktionen mot ständerväldet gaf konungen i början en faktisk öfvervikt, som beredde honom tillfälle att vid det första utförandet i detaljer af den nya författningen

och skapandet af nya traditioner på dess grundval alltför ensidigt tillgodose sina intressen. Men visserligen ligger äfven skulden hos dem, som kommo honom till mötes med alltför stort misstroende och läto den konstitutionella kampsynpunkten bestämma sin hållning vid afgörandet äfven af viktiga och nyttiga regeringsförslag.

Åt 1778—79 års riksdag och dess för statsskickets utveckling så betydelsefulla konstitutionella afgöranden ägnar L. med rätta en ingående uppmärksamhet. Han har också här att meddela en del nytt af intresse rörande förberedelserna till de viktiga åtgärderna att upplifva 1617 års riksdagsordning och 1626 års riddarhusordning med vissa nödvändiga förändringar. Äfven rörande frågan om valet af bankofullmäktige och bankorevisorer mellan riksdagarna meddelar författaren ur ståndsprotokollen en del detaljerade uppgifter, som ej sakna intresse, men kanske falla något utanför afhandlingens plan. Det är egentligen endast på dessa nämnda punkter som L. inlåtit sig på en mer ingående redogörelse för några statsrättsliga frågors faktiska behandling.

Den andra hufvuddelen af L:s bok bär titeln: »Konung och adel i strid. Författningens söndersprängning.» Uppkomsten af brytningen mellan konungen och adeln är ganska knapphändigt skisserad. I stort sedt ser författaren i adelsoppositionens framträdande en naturlig och berättigad sträfvan från adelns sida att försvara den konstitutionella friheten gent emot den feodala riktning, som konungen ville gifva författningsutvecklingen, och att häfda sin själfständighet och sin nedärfda ledareställning gent emot konungens planer att förvandla adeln till en beroende hofadel. Detta är ju riktigt och allmänt erkändt. De närmare grunderna till oppositionens uppkomst formuleras ganska ytligt och schablonmässigt. Författaren nöjer sig med att helt kort uppräkna några af de vanligaste klagomålen mot konungens regeringssätt. »Formlösheten vid de offentliga ärendenas afgörande, slöseriet med statens medel, den äfventyrliga utrikespolitiken, partiskheten och korruptionen vid befordringar, den tilltagande sedeslösheten vid hofvet, där 'smekungarna' alltmer togo väldet, se där väl berättigade skäl till missnöje» (s. 69). Här hade man otvifvelaktigt rätt att vänta en något utförligare och djupare motivering.

Såsom en sorts inledning till denna afdelning gifver L. däremot en vidlyftig exposé af Thorilds politiska ungdomsskrifverier (ss. 59—68), som väl kunna intressera såsom uttryck för jäsande och oklara idéer hos den tidens unga Sverige och särskildt såsom belysande för hans egen personliga utveckling, men som naturligtvis för adelsoppositionens framkomst och gestaltning icke haft någon som helst betydelse.

L. anför slutligen, för att ytterligare belysa oppositionens karaktär, några från Fersen hämtade klagomål öfver intrång i adelns privilegier, särskildt dess kamerala företrädesrättigheter. Utdragen från Fersen och L:s egna kommentarer äro här — såsom ofta hos honom — så blandade, att det är svårt att se, när ett citat eller referat upphör och de egna reflektionerna vidtager. Otvifvelaktigt

borde också Fersens något oklara och färglagda uppgifter hafva skarpare nagelfarits, helst författaren erkänner beträffande några fall, då en dylik kontroll försökts, att »de offentliga handlingarna synas här som så ofta annars stå i strid med Fersens uppgifter» (s. 73, not). De anföras icke desto mindre såsom hafvande »symptomatiskt intresse», hvilket ju ock är fallet. Märkligt nog synes dock författaren sympatisera med den högadliga jorddrotten i hans beskärmelser öfver byråkratiens och konungens orättmätiga åtgärder. Efter att hafva citerat ett våldsamt och orättvist utfall af Fersen mot kammarkollegiets ledamöter, som sin plikt likmätigt iakttagit kronans intresse och samtliga samhällsklassers rätt, fortsätter han: »Det högadliga idealet af en oberoende ställning som jordägare framträder tydligt nog gent emot lågadelns byråkratiska sträfvanden. Vissa reaktionära böjelser kunna lika litet frånkännas den adel, som hade Fersen till anförare, som den, som samlades vid Gustaf III:s hof. Båda kretsarna voro borneradt högadliga, men ingen tvekan kan råda om hvilketdera junkerdömet var solidast. Det förra hade uppburit Sveriges självstyrelse och kunde ännu blifva det politiskt nyttigt, det senare var endast en dyrbar och onyttig grannlåt.» Författaren tappar här alldeles bort motsättningen mellan den jordägande högadeln och den fattiga lågadliga byråkratien och inordnar den senare i en hastig vändning under den onyttiga hofadeln. Han glömmer tydligen därvid, att den adliga oppositionen denna tid hade sitt stöd och sin kraft lika mycket i den ännu under 1772 års statsskick både mäktiga och självständiga byråkratien som hos jordadelns magnater.

Riksdagen 1786, då brytningen mellan konungen och adeln blef uppenbar, affärdas i L:s bok med några få rader. Det medgifves gärna, att företeelserna vid denna riksdag äro ganska väl utredda. Men nog verkar det påfallande, att L. i ett försök att i stort teckna adelsoppositionen knappt omnämner dess hållning t. ex. i passevolansfrågan, då den uteslutande af begär att tillfoga konungen ett nederlag afslår ett djupt motiveradt reformförslag, som tydligen var till rikets ögonskenliga nytta. Adeln »häfdar passevolansens karaktär af bevillning», är allt hvad han har att anmärka. De förbindelser, som samtidigt återknötos mellan vissa kretsar af adelsoppositionen och ryska diplomatien och som växa i betydelse och farlighet, ju mer spänningen mellan svenska och ryska hofven tilltar, förbigås med fullständig tystnad.

Efter några ord, som på samma gång ge erkännande åt konungens skicklighet att genom eftergifter för de ofrälse ståndens kraf efter riksdagen spränga deras allians med adeln och klandra hans konstitutionella öfvergrepp genom de bekanta förhandlingarna med sockenstämmorna om brännvinsarrendet, skyndar författaren öfver till konungens stora förbrytelse, krigsförklaringen mot Ryssland och adelns svar, Anjalamyteriet. Att konungens angrepp mot Ryssland stred mot författningen, är otvifvelaktigt. Beslutet härtill måste ju söka sitt rättfärdigande i det allmänna yttre och inre lägets tvång,

som författaren tydligen ej anser sig ha anledning vidröra. I adelsoppositionens skrifter är det formella författningsbrottet det genomgående argumentet för militärrevolten. Man ställer sig på kontraktsteoriens ståndpunkt och menar, att då konungen brutit grundlagen, äger nationen eller dess ämbetsmyndigheter, ja i yttersta hand dess enskilda medlemmar, att uppträda till den kränkta lagens skydd. Författarens anmärkningar om fördragslärans anarkiska konsekvenser äro här väl på sin plats.

Vid 1789 års riksdag dröjer författaren endast för att ur några af oppositionsmännens uttalanden belysa deras uppfattning af den nya statskuppen. En framskjuten plats får här friherre Rappes memorial, som L. finner vara »det märkligaste försöket i svensk författningshistoria att på svenskt rättslif tillämpa 1700-talets modedoktrin, kontraktsteorien», eller »ett typiskt uttryck för den naturrättsliga statsuppfattningen, ett uttryck som skulle blifvit ännu mera logiskt, om dess författare icke, alla försäkringar till trots, dock här och hvar sneglat åt Sveriges verkligen nu existerande lagar». Han meddelar icke mindre än sex sidor excerpt ur detta memorial. Anmälaren har svårt att finna det särdeles betydande. Dess teoretiska ståndpunkt, likställandet af staten med ett enskildt bolag, är föga originell; någon praktisk politisk betydelse hade det icke på grund af saknaden af all kontakt med den positiva svenska rätten.

Det ofta något godtyckliga och subjektiva valet af citat är ganska utmärkande för författarens metod. Han uppsöker ej särskildt de ledande personligheternas motiv och önskemål, eller de teorier, som verkligen omfattats af partiernas stora massa och haft lefvande betydelse genom att appliceras på positiva rättstvister, utan han dröjer med förkärlek vid uttalanden af rent teoretiserande art, som synts honom hafva intresse från de allmänna statsteoriernas synpunkt, äfven om de gått spårlöst förbi eller föga observerats af samtiden och personerna, som gjort dessa uttalanden, ej alls haft någon ledarställning eller spelat någon roll. Detta drag framträder på flera ställen äfven i L:s större arbete. Det antyder, att det mer är det statsvetenskapligt teoretiska intresset än det rent historiska, som leder hans forskning.

För tiden efter riksdagen 1789 är det läran om tyrannmordet; sådan denna framträder i Anckarströms försvarsskrift och i samtida anonyma skrifter, som fångar författarens uppmärksamhet. Någon analys af Anckarströms eller de andra medsammansvurnes motiv för dådet afser han ej att lämna.

L. ser i adelsoppositionens kamp mot Gustaf III den sista akten, epilogen, af den långa kampen mellan konungamakten och aristokratien. Demokratiens dag var inne, men ännu var den svenska demokratien ej vuxen uppgiften att vara folkfrihetens försvarare. »Så gick friheten under, när adelns roll var utspelad.» Denna synpunkt på adelns kamp mot konung Gustaf är väl dock blott delvis riktig. Vi få väl erkänna, att det fortfarande är adeln, ehuru i en yngre generation, som går i spetsen för konstitutionella idéer och

som 1809 främst tryggar deras seger. Någon slutakt är det därför knappt fråga om annat än så till vida, som den adel, som kämpade med Gustaf III om makten, hade sina närmaste traditioner och ideal i frihetstiden och delvis utgjordes af män, som då skolats i partilifvets intriger och medel. Det kan väl äfven ifrågasättas, om det är riktigt att utan vidare karakterisera 1789 års statsrätt såsom ett envälde. Det var ett envälde öfver regeringen och administrationen som konungen fått genom förenings- och säkerhetsakten, ständernas ställning åter var i ringa mån ändrad af densamma och berördes egentligen endast så till vida som adelns självständighet försvagats genom det absoluta beroende under konungen, hvari byråkratien nu råkade. Men någon analys af den nya författningsurkundens innebörd har naturligtvis ej alls legat inom författarens plan.

Resultatet af L:s bok blir icke särskildt omfattande. Trots hans ganska vidlyftiga framställning får läsaren knappt någon klarhet om hvad adelsoppositionen positivt åsyftat. I hvad mån och huru länge önskade den fasthålla 1772 års RF och blott gifva dess författning en konstitutionell eller parlamentarisk utveckling? I hvad mån och från hvilken tidpunkt börjar sträfvan till återgång till frihetstidens författningslif blifva allmännare? Huru hafva de nya utländska frihetsidéerna, särskildt de sista åren af Gustafs regering efter franska revolutionens utbrott, inverkat på författningsidealen inom de oppositionella adelskretsarna? Om allt detta har författaren egentligen intet att meddela. Det är ju också tydligt att inom oppositionen stått emot hvarandra skilda riktningar, mildare och extremare, som haft ganska skilda syften. Adelsoppositionen har äfven från annan synpunkt skilda ingredienser, hvars ställning till kronan och till de öfriga stånden är ganska skiljaktig och som därför, så fort det gäller mer positiva riktlinjer för oppositionens politik, gå isär. Så den jordägande högadeln och den adliga byråkratien. Men dylika problem har författaren heller icke berört. På de positiva statsrättsliga tvistefrågor, hvarom konungens och adelns strider med hvarandra under epokens riksdagar väsentligen rörde sig, går författaren, såsom redan förut påpekats, principiellt icke in. Det hela lämnar därför ett ganska underligt blekt och vagt intryck. Jämte en något tillrättalagd allmän karakteristik af den nya författningsgrunden inskränker arbetet sig till en allmänt hållen teckning af oppositionens, såsom ett odifferentieradt helt, politiska teorier och allmänna principiella ståndpunkter, utan något intimare ingående på politiska konfliktmoment, på stridsmålen eller motiven. Det skall icke nekas, att författarens resonemang i flera fall äro af intresse. Något betydande bidrag till vår kännedom om det gustavianska statsskickets historia är denna hans bok icke.

L. S.

Georg Adlersparre och tronfrågan 1809. Akademisk avhandling. Av BIRGER SJÖVALL. XXII + 505 sid. Lund, Gleerupska Univ. Bokhandeln, 1917.

Under de senaste åren ha, förnämligast genom numera riksarkivarien Clasons initiativ, de frågor, som stå i samband med Sveriges ställningstagande i den stora världskrisen för hundra år sedan och med 1809 års revolution, tagits upp till ny, kritisk granskning. Vid sidan af Clasons egen produktion märkes säskildt Grades utmärkta arbete om »Sverige och Tilsitalliansen (1807—1810)», hvari Sveriges hela utrikespolitiska ställning under dessa kritiska år — numera genom det nya världskrigets erfarenheter ryckt oss närmare — ställes i en ny belysning, och hvari visas, att Gustaf IV Adolfs politik, som »1809 års män» målat i så mörka färger, för att de själfva och deras verk mot denna bakgrund skulle framstå så mycket ljusare, långt ifrån haft den halft vanvettiga karaktär, man förr velat påstå. I föreliggande arbete är det tronfrågan under 1809, ett af de viktigaste problemen under detta ödesdigra år, och dess återverkan på såväl in- som utrikespolitiken, som upptagits till behandling. Då emellertid Georg Adlersparres, man kan säga nästan hela politiska intresse koncentrerade sig just kring tronfrågan, blir det också så godt som hela hans politiska verksamhet under år 1809, det betydelsefullaste året i »revolutionschefens» lif, som kommer att skildras. Vid sidan af Adlersparre är det den blifvande tronföljaren, prins Christian August af Augustenburg, som tilldrar sig hufvudintresset, och arbetets främsta förtjänst torde ligga i den klara och öfvertygande bild, det ger af dessa två personer, och hvilken ganska betydligt skiljer sig från den förut vanliga.

Otto Sjögren, hvilkens teckning hittills väl varit i hufvudsak bestämmande för uppfattningen af Georg Adlersparre, ger ju en så godt som uteslutande ljus bild af honom och framställer honom som en af vår historias stormän. Mot denna uppfattning inlägger förf. sin uttryckliga reservation: »Någon *statsman* blef Georg Adlersparre ej. Han saknade statsmannens känsla af plikten att helt offra sig för sitt land, han saknade viljan att underordna sina personliga intressen under statsmannalifvets kraf.» Det förefaller, som om dessa uttalanden, om de äro riktiga, skulle rättfärdiga t. o. m. en betydligt skarpare slutsats än förf., att »därför kan vår historia ej räkna honom bland sina verkligt stora män». Den, som, i synnerhet på en ledande plats och i en kritisk tid, sätter sina egna personliga intressen framför fäderneslandets, den förtjänar ej ens att kallas en god medborgare och verklig fosterlandsvän, hans begåfning må vara hur stor som helst.

Förf. uppfattning om Adlersparre torde också vara synnerligen väl dokumenterad. Adlersparres hela uppträdande visar tydligt, och han har för öfrigt själf rent ut sagt det, att hufvudmotivet för

honom — liksom för flera andra revolutionsmän — till att utesluta Gustaf IV Adolfs son från tronföljden var hans fruktan för sin egen person — en fruktan, hvilken till på köpet förefaller att hafva varit bra ogrundad. Det är ej förvärfvet af Norge, som för Adlersparre är hufvudsaken vid Christian Augusts val, fast det skall medgifvas, att hoppet därom också spelat en stor roll, utan tryggandet af hans egen person. »Norge följde ej efter», och någon politisk vinst bragte ju uteslutandet af Gustaf Adolfs ätt ingalunda, men däremot har förf. med all säkerhet rätt i, att fruktan för Rysslands inblandning i tronföljdsfrågan bidragit till eftergifterna mot detta land. Adlersparre förklarade ju direkt, att ett fortsättande af kriget och uppskjutande af tronföljdens ordnande för Ålands skull, »som ej hör oss till enligt natur och krigskonst,» aldrig vunne hans bifall. Hänsyn till Georg Adlersparres och hans kamraters tryggande mot en befarad hämnd från Gustaf IV Adolfs son torde således ha bidragit till förlusten af Åland.

Förf. är den förste som betonat den stora betydelse, Adlersparres sammanträffande — under själfva revolutionståget — med sin blifvande maka och hans kort därefter följande förlofning — efter 8 timmars samvaro! — haft för hans uppträdande under den följande tiden. Man kan helt instämma i förf:s förmodan, att Adlersparres uppfattning om, hvad som var hans plikt, väsentligt påverkats af det framgångsrika frieriet, och man torde knappast med förf. kunna lita på uppriktigheten i hans försäkran till fästmön, att han, trots den ohåga för de allmänna angelägenheterna, som hennes ja-ord framkallat, ej skulle försumma sina plikter. Åtminstone vittnar det ej om någon högre grad af pliktkänsla, att han några dagar senare meddelar sin fästmö, att han under förebärande af militära sysslor skickat återbud till konseljen blott för att kunna skrifva ett längre bref till henne.

Om förf. således kommit glorian kring Georg Adlersparres person att blekna, framstår i stället Christian August i en betydligt förmånligare dager än i de arbeten, i hvilka han och hans uppträdande senast behandlats. Särskildt har ju Yngvar Nielsen i sitt stora arbete om Wedel Jarlsberg framställt prinsen nära på som en förrädare mot sin konung och sitt danska fädernesland. Målsmän för den andra uppfattningen, att prinsen i hufvudsak uppträdt korrekt och snarast varit ett offer för förhållandena, ha visserligen ej heller före förf. saknats, men den genomförda vetenskapliga bevisningen har först af honom presterats. Framför allt med användande af papper ur det augustenburgska arkivet i Prinkenau, särskildt Christian Augusts bref till brodern, hertig Friedrich Christian, har förf. visat, hvilken varmhjärtad entusiast, för att ej säga fantast, Christian August var, hur all hans diktan och traktan, så länge ett spår till hopp därom fanns, gick ut på att förvärfva Sveriges krona åt Fredrik VI, och hur han ställde sig absolut afvisande mot alla planer på att skilja Norge från Danmark. Det kan däremot ej nekas, att en ganska ful dager faller öfver »1809 års män» — och främst Adlersparre —.

hvilka visade sig i ovanligt hög grad hylla satsen, att ändamålet helgar medlen, och utan skrupler i officiella handlingar tillskrefvo prinsen rent landsförrädiska bevekelsegrunder, yttranden och löften, i hopp att därigenom framkalla misstroende mot honom i Danmark och så tvinga honom att tjäna deras syften och »taga Norge med sig». Adlersparres förmåga att bedöma människor och förhållanden framstår också i en egendomlig dager, då han i redogörelsen för sin agitation i Norge förklarar, att han visserligen måst ge några norrmän mutor på 500 rdr, men så var det också män med både anseende och förmögenhet(!).

Men om man än i hufvudsak kan instämma i förf:s uppfattning af Christian August, torde dock invändningar kunna göras mot hans framställning på vissa punkter. *Fullständigt* har prinsen dock ej inrapporterat sina förhandlingar med svenskarna till konungen, det kan man vid åtskilliga tillfällen bestämdt påvisa, och ett påpekande häraf hade varit påkalladt, låt vara, att ingen anledning finnes att därvid tillskrifva honom några dåliga motiv. Det förefaller icke heller vara uteslutet, att Adlersparre redan före revolutionen haft ganska bestämda planer på Christian August, sannolikt då som konung — uppgifterna hos Flach (Adlersparres adjutant) m. fl. torde dock ej helt kunna afvisas —, och att detta framburits till prinsen i något bestämdare form, än förf. antager. Särskildt torde emellertid kunna anmärkas, att prinsen efter all sannolikhet gifvit sitt löfte att antaga valet till tronföljare under vissa villkor — nämligen om Fredrik VI:s val ej kunde genomdrifvas, fred slötes, danske konungen gåfve sitt samtycke och en nära förbindelse mellan rikena åstadkommes — redan till Platen i april. Dennes yttrande till statsrådsprotokollet af den 7 juli, hvilket af förf. citerats blott i ett kort utdrag, ger dock, läst i sin helhet, det bestämda intrycket, att Platen ansåg sig ha fått prinsens löfte att mottaga valet, låt vara under villkor, som man ej ville uppfylla och därför helst förteg, i hopp att prinsen, ställd inför en fait accompli, ej skulle hålla på dem. Detta löfte torde ej i och för sig kunna anses vara förrädiskt,: inkorrekt måste det dock anses ha varit att förtiga det, men häri har ju prinsen, såsom ofvan antydts, upprepade gånger felat.

En sak, som kunde varit förtjänt af en närmare undersökning, är prins Christian Augusts storskandinavism och dess ursprung. Tanken var ju uppe på många håll, men den får hos Christian August en egen färgton genom det utpräglade rysshat, han vid hvarje tillfälle ger uttryck åt, och som man ju knappast skulle ha väntat hos en dansk prins.

Förf:s stil är ledig och framställningssättet liffullt och intresseväckande samt i mycket stor — ibland kanske väl stor — utsträckning kryddadt med citat. En viss brist på noggrannhet — sannolikt beroende på, att förf. ej haft tillfälle att efter originalen kontrollera sina citat — gör sig tyvärr ibland gällande vid citeringar, men det skall erkännas, att meningen sällan, och aldrig väsentligt, därigenom förändras. När aktstycken på främmande språk in extenso

återgifvas på svenska, skulle man önskat att hafva originalets ordalydelse till hands, åtminstone i noter, och fråga kan vara, om det ej varit lämpligast att meddela t. ex. Christian Augusts förtroliga bref till sin broder å sid. 100 följ. på originalspråket i texten — hvilken metod annars ej är förf. främmande —, då vid en öfversättning färgtonen lätt går förlorad. Förf:s metod att i noterna vid citeringen af de aktstycken han användt blott hänvisa till R. A., K. B. o. s. v. utan närmare beteckning af samlingen, där aktstycket ifråga är att finna, är föråldrad och försvårar arbetets användande som ledtråd och hjälpmedel vid fortsatta forskningar på området.

Per Sörensson.

Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde. Af F. A. Dahlgren. XXIII + 1 044 s. Lund, C. W. K. Gleerups förlag 1914—1916. Pris 15 kr.

Användbara ordböcker öfver nysvenskans ord och uttryckssätt hafva länge helt och hållet saknats. Svenska akademiens stora ordbok afser väl att i tidens fullbordan fylla denna brist, men har med sin oerhörda vidlyftighet tills dato endast medhunnit en ringa bråkdel af materialet. För historikern såväl som för språkmannen har det alltjämt varit nödvändigt att söka information i äldre och ofullständiga lexika från skilda tider, från 'Dictionarium latino-sveco-germanicum', den s. k. Lincopensen (1640), till Sahlstedts och Dalins ordböcker.

Ett välkommet bidrag till afhjälpande af denna brist har lämnats genom utgifvandet af ofvanstående, kanslirådet F. A. Dahlgrens efterlämnade ordboksarbete. Såsom utgifvaren, förste bibliotekarien Evald Ljunggren, i ett företal upplyser, utarbetades denna ordbok af förf. under en längre följd af år och förelåg färdig år 1890. Den är byggd på ett omfattande excerptmaterial med hufvudvikten lagd på 1500- och 1600-talens litteratur. Antalet artiklar torde uppgå till öfver 18 000 och språkprofven till öfver 46 000. I enlighet med den uppgjorda planen medtagas i ordboken endast ovanliga och föråldrade ord och talesätt, under det att allt som öfverensstämmer med nutida svenskt språkbruk lämnas åsido. Arbetet åsyftar sålunda att blifva en första lexikalisk hjälpreda vid studiet af den äldre nysvenskans språk och litteratur.

Redan en flyktig blick på olika partier af glossariet gör tydligt, att detsamma för den historiska forskningen måste blifva af synnerligt värde. Med stor noggrannhet upptagas icke blott numera okända eller mindre kända ord och uttryck utan äfven ännu brukliga ord, hvilka tidigare uppträdt i annan betydelse. De förklaringar, som gifvas, äro i allmänhet träffande; en och annan gång förefalla

de måhända, såsom utgifvaren påpekar, något schematiska. Af stort intresse äro de upplysningar beträffande analoga ord i fornsvenskan och närbesläktade germanska språk, hvilka i stort antal meddelas.

Utgifvaren har nedlagt ett synnerligen förtjänstfullt arbete vid redigeringen af den vidlyftiga ordboken. Ej obetydliga kontrolleringar af materialet äro af honom verkställda och åtskilliga tillägg och kompletteringar härröra från hans hand. Hänvisningar till senare partier af Södervalls medeltidsordbok och Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog liksom en del efter år 1890 utkommen speciallitteratur hafva äfvenså af honom ombesörjts.

Glossariet är utgifvet med anslag af Staten, Svenska Akademien, K. Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademien samt Svenska Fornskriftsällskapet.

S. T—g.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. 1917. Ny följd. Bd 30: H. 1. J. de Vries, Die ballade »Ulf van Jæm». — A. Kock, År Skåne de gamles Scadinavia? — C. Collin, Genmäle. — E. Brate, Anmälan af »M. Olsen, Hedenske Kulturminder i de norske Stedsnavne I». — E. Brate, Anmälan af »Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen».

Fataburen. Utgifven af G. Upmark. 1917, 1. S. Andersson, Några anmärkningar till Gustaf Rosenhanes Respublica glacialis. — L. Hagberg, Halländska jullekar. — Smärre meddelanden: S. Leijonhufvud, Om julklapp och julgran i Sverige på 1730- och 1740-talen. — Litteratur: O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria, anm. af S. Erixon. — J. Hammarin, Beskrifning öfver Färglanda pastorat, anm. af E. Noreen. — 2. A. Billow, Fogdö kyrkas brudskrud 1682—1768. Med 2 fig. — M. Collin, Sydda vantar. Med 14 fig. — Litteratur: E. Modin, Gamla Tåsjö, anm. af N. E. H. — G. Nikander, Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865, anm. af S. Erixon.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. 1917: H. 1—2. T. J. Arne, Bidrag till Värmlands förhistoria. Med 26 fig. — L. Kjellberg, De s. k. Birkamynten. — Fr. de Brun, Viktsenheterna i Sverige under vikingatiden. Med 2 diagram. — G. Galster, Vesterås-Hulpenninge fra Knut Eriksson og hans nærmeste Efterfölgere. Med 4 fig.

Forum. Redaktör A. Blanck. 1917. N:r 24—25. W. Söderhjelm, Förhållanden och förhoppningar i Finland. 1—2. — 26. Fr. Lagerroth, Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustav III, anm. af K. Pn. — 38. L. Wahlström, Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den Reuterholmska regeringens historia, anm. af H. L. — 40. C. W. Lilljecrona, Dagbok under riksdagen 1840—41. Med inledning, noter och personregister af G. A. Aldén, anm. af H. L.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1916 (tr. 1917). G. F. L. Sarauw, Det äldre Göteborg på Hisingen. Med 9 fig.

Hela världen. 1917. N:o 6. W. Swahn, Johan Christoffer Toll. 1. N:o 9—10. W. Swahn, Johan Christoffer Toll. 2. Med 1 portr. o. 1 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Carl Gustaf Tessin. Med 2 portr. o. 5 illustr.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen, redigerad af O. Montelius. 1917, 2. R. Josephson, Borgarhus i Gamla Stockholm. 1, anm. af A. Hahr. — 3. E. Björkman, Beowulf och Sveriges historia. — T. J. Arne, En svensk handelsspion

i Ryssland på 1600-talet. — H. Schück o. K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 1—4: 1—2, anm. af S. Ek. — 4. J. Vising, Sverige i den franska litteraturen till Gustaf Adolfs dagar. — A. Lindblom, La peinture gothique en Suède et en Norvège, anm. af P. Nörlund. — 5. Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912, af B. Erichsen og A. Krarup.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1917. Årg. 4: N:o 2—3: I. Collijn. Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannis' verksamhet. Med 5 pl. — E. W. Dahlgren, Om antikvastilens införande i svenskt boktryck. Med 7 fig. Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1902. Ved B. Erichsen og A. Krarup, anm. af R. Paulli.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1917, 1.** L. Stavenow, Världspolitik och svensk nationalpolitik på Gustaf II Adolfs tid. Med ett portr. — A. Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad, anm. af E. Key. — — 2. L. Stridsberg, Ur Skansens krönika. Några erinringar vid dess första kvartssekel. Med 17 illustr. — 3. G. Ekholm, Sveriges äldsta förbindelser med Östeuropa enligt forskningens senaste resultat. Med 9 illustr. o. 1 karta. — 4. N. Ahnlund, En furstlig brudfärd år 1592. Med 4 illustr. — 5. P. von Ehrenheim, Några minnen, anm. af O. Rabenius. Med 1 portr. — H. Borelius, Lydia Wahlström och hennes senaste arbeten. — 6. E. Björkman, Lord Byron och politiken. Med 1 portr.

Personhistorisk tidskrift. 1917. Årg. 19: H. 1—2. A. L. Romdahl, Gustaf Vasas griftefärd och hans grafvård. I anledning af Lucas Uphalls berättelse. Med 1 pl. — Bernadotte i Indien. Af P. Szs. — Ett politiskt bref af prins Gustaf. Från riksdagsstriderna i representationsfrågan 1850. Medd. af A. B. Carlsson. — O. Nycander, Majoren Magnus Hanson. [Hanson var chef på fregatten Venus, som 1791 i Kristianiafjorden blef angripen af några ryska krigsfartyg och måste gifva sig.]

Saisonen. 1917, N:o 14. E. M[almberg]. Den 19 augusti 1772. Med 3 illustr.

Statsvetenskaplig tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. **1917, 1.** R. Eldh, Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifts innehåll enligt 1812 års T. F. — P. O. Gränström, Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar. Några ord om motiveringen. — 2. C. G. Melander, Till frågan om yttranderätten inom riksdagen.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. **D. 27 (tr. 1916).** H. Schück, Minne af Petrus de Dacia.

Svensk militär tidskrift. 1917, 1. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 1. Karl Gustaf Leijonhufvud. — 2. [C. O.] N[ordensva]n, Magnus Stenbock. På tvåhundrade årsdagen af hans död. Med 3 bilder. — 3. O. Byström, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809.

Svensk tidskrift. 1917, 3. G. Rexius, Parlamentarismen och svensk tradition. — H. Schück o. K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. Bd 4: Vol. 2, anm. af O. Wieselgren. — G. Rexius, Förstakammarfrågan. — S. J. Boëthius, Om statslifvet, anm. af L. Stavenow. — R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af S. Tunberg.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgifven af E. Wrangel o. Fr. Hazelius. **1917, 1.** Aug. Quennerstedt, Om Carl XII:s-porträtten. Med 1 portr. o. 7 illustr. i texten. — A. L. Romdahl, Linköpings domkyrkas sakristia. Med 1 illustr. i texten. — 2. L. Tynell, Ett försök

till tolkning af skulpturerna på predikstolarna i Gårdstånga och Holmby. Med 7 illustr. i texten. — O. Rydbeck, Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. 3. Med 12 illustr. i texten. — Aug. Quennerstedt, Till uppsatsen om Carl XII:s-porträtten. Efterskrift. Med 1 portr. i texten. — Andr. Lindblom, La peinture gothique en Suède et en Norvège, anm. af O. Rydbeck.

Upplands fornminnesförenings tidskrift. 1917. Bd 7: H. 4. B. Nerman, Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel. Med 2 planscher. — **Bilaga:** I. H. Rhezelius, Monumenta Uplandica. Utgifna af C. M. Stenbock o. O. Lundberg. Afd. 3 samt efterskrift. Med 43 fig. i texten.

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 6: H. 5—8.** K. Fabricius, Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga. Med et Tillæg om vore Helgenlevneder og om »Vandresagn». — A. Linvald, Bidrag til Oplysning om Danmark-Norges Handel og Skibsfart 1800—1807. — Smaastykker. — Anmeldelser. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — A. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1915 vedrørende Danmarks Historie.

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske Forening. **1917, Lev. 1.** G. Sverdrup. Lofthusbevægelsen. — **2. Femte Række. Bd 4: H. 1.** G. Schütte, Nordens ældste Indbyggernavne. 1—6. — Av Statsraad Hans Christian Petersens Dagbok (1840—1846). (Trykt med Bidrag av Professor dr L. Daaes Legat). Utg. af Edv. Bull. — Smaastykker: Schweigaards dimissjons-vidnesbyrd for Johan Sverdrup.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighet og Historie 1917. 3. Række. Bd 7: H. 2. L. Weibull, Erik den helige.

Finsk tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, 2.** E. Schybergson, Den svenska jorden. — G. Lindstén, Fem nyfunna Porthanbref. — O. G. Rosenqvist, Vitalis Norström såsom kulturfilosof och kulturkritiker. — G. Granfelt, Ett nytt arbete om Finlands frälse. 4. (J. Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 4.) — 3. I bokhandeln: A. L. Romdahl, Gammal konst, anm. af Hj. Öhman. — 5. B. Lesch, Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik. — 6. P. O. v. Törne, Nationell självpröfning.

Historisk tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1916, H. 3.** G. Schauman, En språkstrid i Finska Vetenskaps-Societeten år 1849. 1—3. — P. O. v. Törne, Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 2. — E. v. Wendt, Marginalanteckningar i en historisk paskill [C. F. Nordenskjöld, Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förräddare. Anteckningarna af J. A. Ehrenström.] — G. Nikander. Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865, anm. af C. v. B[onsdorff]. — 4. P. O. v. Törne, Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 3. — C. v. Bonsdorff, En underdånig adress år 1811.

Deutsche Geschichtsblätter, 1917, Mai—Juni. L. Neubam, Spottgedicht auf die Schlacht bei Pultawa.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1917. 3. Folge. Bd 21: H. 2.** W. Otto, Die Hethiter. — M. Bär, Eine bisher unbekannte Beschreibung Russlands durch Heinrich von Staden. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — 3. K. J. Neumann, Perioden römischer Kaisergeschichte. — W. Möllenberg, Eike von Repgow. Ein Versuch. — H. Marczali, Vitam et sanguinem! — E. W. Mayer, Politische Erfahrungen und Gedanken

Theodors von Schön nach 1815. — Miszelle. — Literaturbericht (L. Weibull, Liber census Daniæ. Kung Valdemars Jordebok, anm. af A. Hofmeister.) — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins. H. 50. Festschrift zum 50-jährigen Jubiläum des Vereins für die Geschichte Berlins. R. Koser, Gustav Adolfs letzter Besuch in Berlin.

The English Historical Review. 1917, January. C. H. Firth, Modern history in Oxford, 1724—1841. — M. Letts, Johannes Butzbach, a wandering scholar of the fifteenth century. — E. R. Adair, The statute of proclamations. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices (bl. a. N. Japikse, Johan de Witt, anm. af H. L.) — **April.** W. Miller, Salonika. — C. B. Firth, Benefit of clergy in the time of Edward IV. — E. R. Turner, The cabinet in the eighteenth century. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

Revue Historique. 1917, Mars—Avril. L. Romier, Les protestants français à la veille des guerres civiles (suite et fin). — E. Haumant, Un problème ethnographique. La slavisation de la Dalmatie. — Bulletin historique: Historie de Russie. Publications des années 1914 et 1915, par G. Gautier. — Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois (1re partie), par L. Halphen — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique. — **Mai—Juin.** A. Fliche, Les théories germaniques de la souveraineté à la fin du 11e siècle. — E. Saulnier, Le siège d'Orléans au début de 1589. — G. Pariset, Le lieutenant Napoléon Bonaparte étudiant à Strasbourg. — Bulletin historique: Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois (suite et fin), par L. Halphen. — Fin du moyen âge (1328—1498), par Ch. Petit-Dutaillis. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Öfversikter och granskningar.

Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI. Af CURT WEIBULL. Ak. afh. 286 sidd. Lund 1915.

Den vidlyftiga litteraturen om Saxo har med detta arbete fått ett nytt och synnerligen värdefullt tillskott. Författaren har vid sina undersökningar af Saxos verk följt moderna kritiska principer, hvilka hos tidigare forskare på området icke synas hafva på något mera utpräglad sätt eller i hvarje fall aldrig med sådan skärpa som nu kommit till användning.

Den uppfattning af Saxos arbetsmetod och därmed hela den bild af Saxo såsom historisk forskare och vetenskaplig författarepersonlighet, som i detta arbete kommer till synes, blir rätt olik den, som i allmänhet och framför allt inom den danska historiska litteraturen hittills varit rådande.

Weibull vill visa, att Saxo ej i så hög grad som vanligtvis antagits varit bärare eller återgifvare af en muntlig tradition och att den egentliga grundstommen till hans verk i dettas s. k. historiska del ej är hvad ärkebiskop Absalon berättat för Saxo tillsammans med de upplysningar denne för öfrigt fått från håll, som stått Absalon och de andra i tidens politiska händelser deltagande personligheterna nära. En af Weibulls förnämsta satser är den, att Saxo i vida högre grad än hvad man i allmänhet trott varit en själfständig författare och att hans verk är, såsom historiska arbeten i senare tider, grundadt på källstudier i allmänhet och att Saxo i sin forskning användt på sätt och vis kritiska regler, men framför allt utvecklat en ordnande och tillpassande verksamhet, som är i hög grad karakteriserande för honom och ställer honom på ett vida högre plan än andra samtida författare.

Bernheim och andra hafva visat, att medeltida författares skildringar af berömda konungar och hjältar lika väl som af tyranner och missdådare rönt inverkan af de närmast af kyrkofadern Augustinus framställda schematiska idealbilderna, å ena sidan af helgonet eller af *rex justus*, å andra sidan af *rex iniquus*. Många och ofta såsom väsentliga ansedda drag i berättelserna om t. ex. Knut den helige eller Knut Lavard äro i verkligheten ej moment, som hvila på fakta eller på lefvande historisk tradition, utan en-

dast mer eller mindre schablonmässiga karakteristiker, som omsatts eller anpassats på den ifrågavarande personligheten. Hvad som i detta sammanhang är betecknande för Saxo är, att han, såsom Weibull påvisar, i så måtto ställer sig fritt gent emot sina förebilder af detta slag, att han låter deras bilder färgas på ett sätt, som står i intimt samband med hans eget nationellt-rojalistiskt bestämda sinnelag. De religiöst-kyrkligt idealiserade bilderna få hos Saxo drag, präglade af aktuellt nationellt intresse eller formade efter antika eller gammal-inhemska historiska föreställningar och alltså i relation till det gifna förlägget väsentligen omdanade.

Här framställer sig enligt anm:s mening ett historiskt-psykologiskt problem, som Weibull emellertid ej upptagit till behandling och möjligen ansett ligga utanför sin forsknings egentliga ram. Om t. ex. Knut den heliges och Knut Lavards eller i Sveriges historia Erik den heliges drag omformats efter pseudo-Cyprianus' och Augustinus' normerande schema, så bör väl någon grund hafva förefunnits för att schemat applicerades på just dessa personligheter. Alldeles godtyckligt kan väl ej deras utväljande till idealbilder hafva skett, och allra minst kan man till personifikation af helgonprototypen hafva tagit en person, som i karaktär och verksamhet varit helt främmande för denna eller rent af företett dess motsats. Det förefaller, som om just den omständigheten, att en person i framställningen närmas till den augustinska typen, bör utvisa, att han i verkligheten och i sitt lif företedde drag, som bragte typen i hågkomst, och att därigenom dess användande på honom möjliggjordes och föranleddes. Dessutom torde man hafva rättighet att antaga, att personer i en starkt religiöst-kyrkligt färgad tid, hvilka kände till det cypriansk-augustinska idealet för en furste, just i denna sin kännedom hade ett starkt incitament att i sitt lif söka efterlikna det och att så en viss växelverkan uppstod. Man måste emellertid tydligtvis akta sig för att lägga allt för stor vikt vid detta sistnämnda moment.

I fråga om Knut Lavards personlighet och verksamhet visar Weibull, att det finnes en djupgående divergens mellan Saxo och Helmold. Han underkänner den förres auktoritet gent emot den senare, och häfdar, att man måste tillerkänna Helmold företrädet. Han är äldre och står händelserna närmare än Saxo. I Saxos framställning märkes en bestämd tendens. I patriotisk ifver och för att upphöja den kungliga ättegrenens stamfader gifver han en framställning, som omformar händelserna, och historien får tjäna landet och dynastien.

Enligt Weibulls framställning är Saxo i vida mindre grad än man hittills föreställt sig bärare af från äldre tider härstammande traditioner, förmedlade inom släkterna eller annorledes. Weibull häfdar, att Saxos kännedom om detaljer vid 1000-talets slut eller i 1100-talets början är så pass svag och ofta, där möjlighet finnes att underkasta den kontroll, visar sig så litet stämma öfverens med annorstädes ifrån styrkta fakta, att man har svårt för att an-

taga, att någon lefvande tradition här skulle stått bakom hans framställning.

Öfver hufvud synes Weibull hysa bestämda tvifvel på att tradition kan vara i stånd att utöfver två till tre släktled bevara och fortplanta verklig kunskap om ett händelseförlopp. Han befinner sig i detta hänseende utan tvifvel i öfverensstämmelse med de teorier, som framställts af Ottokar Lorentz om tre på hvarandra följande generationers samhörighet, med uteslutande af denna samhörighets utsträckande till resp. längre upp eller ned i tiden befintliga släktled. Säkerligen är denna teori också i det hufvudsakliga riktig, och man måste gifva Weibull rätt i hans starka skepticism gentemot historiska framställningar, som i stort sedt ej hafva annat än muntligen öfverlevererade traditioner att stödja sig vid. Emellertid torde man äfven med fasthållande af denna åskådning dock få medgifva, att vissa moment af det faktiskt inträffade, om de gjort starkt intryck inom den krets, där de tilldragit sig, och om de kunnat uppfångas och fixeras i korthuggen, skarpt markerad form, kunna vara i stånd att förvånande länge hålla sig kvar i folkmedvetandet och folkminnet. Med hänsyn härtill bör man nog ej utan vidare såsom värdelöst förkasta allt traditionsinnehåll. Likaväl som bestämd skepticism är af nöden gent emot traditionen och som varsamhet bör iakttagas vid accepterande af hvad som stöder sig på sådan, är å andra sidan varsamhet lofvärd vid kritiserande och eventuellt förkastande af traditionens utsagor.

Det är gifvet, att drag, grundade i folkpsykologi och tillhörande diktningen, ofta träda fram och verka vanställande på den historiska sanning, som ursprungligen legat till grund för traditionen, och man måste med kritik söndra ut sådant. Det hör till Weibulls förtjänster, att han har skarp blick för detta förhållande, och hans kritik är härvid berättigad och träffande. Emellertid kan man dock påpeka, att det ej alltid är så lätt att draga skiljelinjer mellan hvad som kan vara faktiskt och hvad som är drag af folkdiktning. Att t. ex. triplering af ett moment kan vara ett bevis på dess tillhörighet till dikt i stället för till historia är nog sant, och författaren må i hufvudsak vara berättigad att säga: »skildringen af Erik Ejegods vendertåg röjer sig redan genom sin triplering af händelserna såsom stammande från en sen tradition». Men en triplering behöfver dock ej *eo ipso* vara ett bevis mot fakticiteten af händelserna. Om man såsom ett tankeexperiment uppställer den möjligheten, att ett par tusental af år härefter ej mera skulle vara bevaradt af kunskapen om fältmarskalk Hindenburgs fälttåg i Ostpreussen 1914—1915 än en berättelse, som öfver hufvud innebure, att Hindenburg tre särskilda gånger besegrat ryssarna och hvarje gång genom operationer mot deras flanker, så kunde möjligen en då lefvande historisk forskare känna sig befogad att tala om triplering och sen tradition och alltså förneka eller betvifla fakticiteten, men han skulle härvid hafva kommit på villospår.

I fråga om Saxos källor för den rent historiska delen af hans

verk och särskildt för den s. k. Absalonperioden har Weibull ett viktigt, man kunde säga lysande, resultat att uppvisa. Det har redan förut väckt uppmärksamhet, att en bestämd frändskap föreligger mellan Knytlingasagan och Saxo, men de försök till förklaring af detta förhållande, som blifvit gjorda, kunna ej sägas vara lyckade. Weibull har genom en ingående jämförelse och kritisk granskning kommit till ett resultat, som framstår såsom synnerligen väl grundadt, nämligen att Knytlinga och Saxo haft en gemensam, numera ej längre förefintlig källa. Om dennas ursprung afhåller han sig från att yttra någon mening. Denna försiktighet att ej fälla några bestämda omdömen, där man ej finner möjlighet föreligga att komma till ett afgörande resultat, må vara lofvärd, men det skulle utan tvifvel hafva förlåtits, om Weibull här gått ett steg längre och framställt en hypotes.

Hvad som här är af intresse är framför allt frågan, om denna förlorade källskrift är dansk eller isländsk, och det förefaller anm.. som om åtskilliga tecken tydde på att det senare är fallet. Det kan i detta sammanhang särskildt framhållas, att Saxo själf, då han i sitt förord talar om sina källor, nämner isländarna före Absalon och detta på ett sådant sätt, att det ganska tydligt framgår, att det här är fråga om annat än speciellt isländska sagor: »nec Tylensium industria silentio obliterauda, qui cum ob natiuam soli sterilitatem luxuriæ nutrimentis carentes, officia continuæ sobrietatis exerceant, omniaque vitæ momenta ad excolendam *alienorum* operum notitiam conferre soleant, inopiam ingenio pensant. *Cunctarum quippe nationum* res gestas cognosse memoriæque mandare voluptatis loco reputant; non minores gloriæ judicantes *alienas* virtutes disserere quam proprias exhibere. Quorum thesauros historicarum rerum pignoribus refertos curiosius consulens, haud paruam præsentis operis partem ex eorum relationis imitatione contexui.»

Det förefaller anm., som om Saxo med dessa ord så tydligt som helst med tacksamhet erkänner, att det är ett isländskt arbete i dansk historia, som han haft att ösa ur, och att redan i dessa hans ord ligger antydt det resultat, som den kritiska granskningen af Saxos förhållande till Knytlinga medfört. Weibulls resultat ställer såsom källor till Saxo den förlorade krönikan och Absalon i viss mån i paritet; redan Saxo själf synes hafva gjort så.

Förutom den med Knytlinga gemensamma källskriften har Saxo, enligt hvad Weibull uppvisar, användt en källkrets, besläktad med den, som ligger till grund för Helmolds framställning, hvarjämte han äfven haft att stödja sig på ett material af bref och officiella urkunder.

Så komma vidare källkretsar, som stamma från muntlig tradition. Weibull nekar icke dessas betydelse, äfven om han häfdar, att de icke för Saxos författarskap haft den dominerande vikt, som man förut i allmänhet velat tilldela dem. Han särskiljer här olika kretsar: en, som särskildt gör sig gällande i stridsskildringar och har sitt ursprung i berättelser i konungarnas eller i ärkebiskopens

hird, en annan, som utgöres af den mängd af traditioner af lokal, framför allt själländsk art, som stått till Saxos förfogande, och så slutligen den förnämsta, den som knyter sig till Absalon själf och hans ätt.

Weibull påpekar här den djupgående olikheten mellan Knytlinga och Saxo. Under det den förra endast har isolerade notiser om Absalon och Hvidesläkten, skjutas dessa af Saxo i förgrunden och detta på ett så afgörande sätt, att de liksom ställa konungen för att icke säga riket i skymundan. Weibull menar, att Knytlingas stoff är af rikshistorisk natur, under det att Saxo återgifver släktens egen tradition, icke den rikshistoriska.

Af största intresse är Weibulls framställning af Valdemar den stores och Danmarks ställning till striden mellan kejsar Fredrik Barbarossa och pafven Alexander III och till den därur härflytande kyrkliga schismen. Med kritisk skärpa och säker bevisföring häfdas här, att Danmark i verkligheten statt pa den kejserliga sidan, alltså söndrat sig ur den kyrkliga enheten och hållit sig till den schismatiske motpåfven. Detta faktum har emellertid Saxo i sin skildring sökt att dölja eller undanskymma, då det ju efter påfvemaktens kyrkliga seger måste hafva varit ett förödmjukande minne, att Danmarks store konung med sin store biskop varit på den felande, uppstudsiga sidan. Dels genom förtigande af vissa fakta, dels genom en skicklig arrangerings- och tillpassningsmetod har Saxo lyckats fa fram en bild af förloppet, där affallet ej längre träder fram i dagen.

En annan del af Saxos framställning, där Weibull särskildt gör bruk af sin särskiljande, kritiska förmåga, är den berömda och mångomskrifna skildringen af Eskils abdikation och det därpå följande försöket att intronisera Absalon på ärkebiskopssätet i Lund. Weibull rör sig här på helt andra vägar än Paludan-Müller, A. D. Jörgensen och H. Olrik, då de med accepterande af Saxos skildring sökte att finna förklaringsgrunder — af olika art — för förloppet och dess ledande motiv. Weibull vänder sig kritiskt mot Saxo själf; med stöd af Alexander III:s bevarade bref till Eskil rörande dennes önskan att resignera och af de kanoniska lagarnas bestämmelser, sådana dessa vid ifrågavarande tid voro gestaltade, häfdar han, att Saxos framställning ej kan vara riktig och med det faktiska händelseförloppet öfverensstämmande. Den är enligt hans mening anakronistisk, enär den baserar sig på kyrkligt-administrativa föreskrifter och förhallanden, som först senare framträdde eller fingo giltighet, och den bär därvid spår af Saxos egen strängt romerskt-kyrkliga läggning. Framför allt går den emellertid ut på att förhärliga Absalon och hans uppträdande, och för detta ändamål har Saxo här gjort bruk af sin förmåga att modifiera, anordna och på lämpligt sätt gruppera fakta.

Till frågan om Saxos person och försöken att vinna ökad kännedom om denna intager Weibull en ställning, som man närmast torde kunna kalla negativ. Han ställer sig bestämdt på den ståndpunkten, att

de många hittills gjorda skiftande försöken att här vinna ökad kunskap varit präglade af brist på verkligt historisk-kritisk metod och alltså ej kunna sägas vara lyckade. Själf anser han, att det bevarade historiska materialet tillåter hvarken namngifning af Saxos förfäder eller fastställande af hans födelse- och dödsår, och att det mesta, som med större säkerhet kan vetas, är sagdt af Saxo själf och hos Sven Ågesen samt i Absalons testamente, hvartill kan läggas att Saxo på något sätt varit särskildt knuten till Själland.

För sin del skulle anm. här vilja framställa den mening, att Saxos lärdom och framför allt hans förmåga att skrifva latin, hvari han ju står skäligen ensam i sin tid, så bestämdt tyder på, att han studerat utomlands, att man utan fara för otillbörligt konstruerande skulle kunna anse detta vara så godt som säkert.

Vid det bekanta uttrycket hos Sven Ågesen: »Quorum gesta superfluum duxi plene recolere, ne crebrius idem repetitum fastidium pareret legentibus, quum, illustri Archiepræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit», öfversätter Weibull . . . . . »efter hvad hans högvördighet ärkebiskop Absalon meddelat mig, har nämligen min vän Saxo bestämt sig för . . .» och han polemiserar därvid mot Paludan-Müller och andra, som vilja tolka stället så, att det är Absalon, som skall meddela Saxo underrättelser till hans verk: det skulle enligt dem därjämte vara underligt, om Sven Ågesen först genom ärkebiskopen skulle fått underrättelse om hvad hans »contubernalis» Saxo hade för händer. Weibull invänder häremot, att detta icke är besynnerligt, icke besynnerligare än om en lundensisk vetenskapsman genom tredje person får höra om en dansk väns vetenskapliga förhållanden. Anm. känner sig ej riktigt öfvertygad af Weibulls skäl. Faktum står dock fast, nämligen att Saxo själf förklarat sig hafva Absalon till sagesman och hans berättelser som källa, och detta synes stå i god öfverensstämmelse med Paludan-Müllers sätt att tolka Sven Ågesens ord. Jämförelsen mellan en modern lundensisk och en modern dansk vetenskapsman förefaller ej heller rätt träffande. Dessa äro icke landsmän, men så voro Sven och Saxo. Två historiska författare i Danmarks dåtida starkt begränsade vetenskapliga värld kunna väl snarast anses hafva för hvarandra varit så pass bekanta som ett par lundensiska historiker i vår tid, och nog skulle det verka besynnerligt, om man i ett företal till en bok af en sådan finge läsa, att han genom biskopen i Lund fått reda på att en hans »contubernalis», d. ä. kamrat, skulle skrifva om samma ämne som han själf.

Angående tiden för affattandet af Saxos verk är det Weibulls som det synes på goda grunder stödda mening, att de delar, som omfatta tiden från Harald Blåtand fram emot Sven Estridsen, den senares söners och Erik Emuns historia samt berättelsen om Vermund och Uffe i sagohistorien äro skrifna efter Sven Ågesens krönikas tillkomst, hvars affattningstid ligger ej alltför långt efter 1185: att Knut den stores historia är skrifven senare än Sven Ågesens

skrift om vederlagen och att framställningen af de senare borgarkrigen är senare än den för Knytlinga och Saxo gemensamma källan, som förelegat färdig tidigast år 1187; afslutningen af Saxos verk skulle ligga efter åren 1206—08 och före 1222, möjligen 1219, dock så att i hvarje fall en del af Knut den heliges historia skulle tillhöra tiden före 1202.

Det skulle varit af intresse, om Weibull kunnat utsträcka sin kritiska granskning af Saxos författarpersonlighet till att omfatta äfven de tidigare delarna af Danmarkskrönikan, den s. k. sagohistorien. Äfven här skulle utan tvifvel rika möjligheter varit till finnandes att närmare utforma bilden af historikern Saxo. Och i värfvet att ur den väldiga väfnaden af dikt och verklighetskärna få fram det rent historiska skulle Weibulls skarpa kritiska sinne och fint analyserande urskilning kunnat nå goda resultat.

D:r Weibull har redan i väsentlig grad modifierat bilden af Saxo Grammaticus. Bortseende från alla, stundom mer eller mindre nationellt färgade moment, som hos tidigare forskare ej sällan en smula grumlat den kritiska blicken, har han med fast hand applicerat den moderna kritiskt-historiska metodens apparat på det största historiska författarnamnet i den nordeuropeiska medeltiden. För honom framstår Saxo ej såsom i all hufvudsak den ödmjuke öfverbringaren af en nedärfd tradition och den utskickade meddelaren af hvad hans samtid gjort, utan som den själfständigt verkande och kombinerande vetenskapsmannen, visserligen en vetenskapsman med outvecklade metoder, ett barn af sin tid och en entusiastisk — måhända alltför entusiastisk — son af sitt land och tjänare åt sin herre, men dock, ej blott som förr den märklige kronisten, utan som den store, den under långa tider i Norden ende verklige historieskrifvaren.

För modern uppfattning af dansk historia under det elfte och framför allt det tolfte seklet har Saxo varit helt och hållet normgifvande. Hans ord och hans tankar hafva funnit återklang öfverallt och man har betraktat tiden, dess människor och dess händelser med hans ögon. Men den nya uppfattning af Saxo, för hvilken Weibull gör sig till tolk och hvilken han med framgång vill häfda, medför oundgängligen nödtvånget af en revision, en ny värdesättning af Danmarks och därmed äfven i viss mån af Norges och Sveriges historia under ifrågavarande tidehvarf. Är Knut Lavards hjältefigur och hans verksamhet i sin traditionella utformning i väsentlig grad bildad efter Saxos historiskt-patriotiska tankegång, så framställa sig med kraft viktiga problem till lösning, problem som beröra både Danmarks historia och dess historiografi. Roskildekrönikan med sin uppfattning, diametralt motsatt Saxos, träder med ens fram i förgrunden, i annat ljus än förut. Saxoproblemet drager med sig andra och svårlösta problem.

Att hafva med förutsättningslös syn på tingen gått till arbete på ett fält, så bearbetadt som detta, och att hafva med nya metoder behandlat ett gammalt problem med det resultat, att detta

förts närmare sin slutgiltiga lösning — och hvilket icke är minst värdefullt — att nya problemställningar gjorts, detta måste erkännas vara en stor förtjänst. Att motsatta uppfattningar skola komma — motsägelse har redan från danskt håll skett — är naturligt, men ingen motståndare lär kunna neka det värdefulla uppslaget, och ingen lär heller kunna neka, att det är i få förstlingsarbeten en så skarp kritisk blick, ett så fast grepp på problemen och sådan klarhet i framställningen visa sig som i detta.

A. S.

Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under bremiska kriget 1661—1667. Af Georg Wittrock. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vet. Samf. 15: 3.) XX + 476 + XIV s. Uppsala 1914. Pris kr. 10.

Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Från blå boken till franska förbundet 1668—1672. Af Georg Wittrock. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vet. Samf. 19: 1.) XVII + 436 + XXIV s. Uppsala 1917. Pris kr. 10.

Efter att i sin doktorsafhandling »Karl X Gustafs Testamente. Den politiska striden i Sverige 1660» (1908) ha skildrat tillkomsten af Karl XI:s förmyndarregering har lektor Georg Wittrock ägnat djupgående studier och forskningar at samma förmyndarregerings historia. Ett bidrag till dess diplomatiska historia meddelades i uppsatsen »Bremiska hären och subsidiefrågan i Karl XI:s förmyndares utrikespolitik 1667—68» i denna tidskrift 1913 (tr. 1912). På samma ställe publicerades riksskattmästaren Gustaf Bondes politiska program 1661, äfvensom en samling valda bref till M. G. De la Gardie från fränder och vänner 1656—1678. Hufvudresultatet af Wittrocks forskningar bildar det arbete. hvars titel läses här ofvan. Författarens framställning hvilar helt på omfattande forskningar främst inom riksarkivet och kammararkivet. Hufvudkällorna ha varit rådsprotokollen, riksregistraturet, riksstaterna jämte kammarkollegiets protokoll, registratur och rikshufvudböckerna. men därjämte hafva äfven de öfriga kollegiernas såsom kansli-. kommers-, bergs- och amiralitetskollegiernas arkiv jämte krigskollegiets i krigsarkivet anlitats äfvensom de olika serierna af skrifvelser till Kungl. Maj:t fran ämbetsverk och myndigheter äfven i de främmande provinserna. Af enskilda samlingar ha t. ex. De la Gardieska, Bengt Horns. Skokloster- och B. Cronbergs i riksarkivet samt den Rålambska på kungl. biblioteket citerats. Ett starkare utnyttjande af äfven andra räkenskaper än de rent centrala torde på vissa punkter kunnat lämna vissa uppgifter. Om lilla tullen t. ex. för 1671 kan en i kammararkivets serie »tull och accis» bevarad enstaka hufvudbok för 1671 ge upplysning för detta år. Finansfrågorna utgjorde vid sidan af allianspolitiken de spörsmål, kring hvilka den politiska

striden inom Karl XI:s förmyndarregering stod. Uppfattningen af regeringens hela inrikespolitik har bestämts väsentligen af omdömet om dess finanspolitiska åtgärder. Ett »röjningsarbete på finanshistoriens fält» har varit det, som synts författaren i främsta rummet pakalladt, och detta har han åsyftat med sitt nu afslutade stora arbete. En rent ekonomiskt historisk undersökning har han ej velat företaga, utan satt såsom sin uppgift att åstadkomma en utredning af den ekonomiska krisen under förmyndarregeringen och se den i dess politiskt historiska sammanhang. Författaren opererar alltså icke med rent nationalekonomiska och finanspolitiska begrepp. En rent ekonomiskt historisk redogörelse torde för att kunna gifva verkliga resultat böra spänna öfver större perioder och da söka nå fram till en verklig uppfattning af rikets hela ekonomiska ställning, om näringarna och deras förhållande till hvarandra, om skattebördorna och deras fördelning. Wittrock har ställt som sin uppgift att skildra förmyndarregeringens finansförvaltning, huru den löste de spörsmål, som framträdde för densamma beträffande den militära organisationen, upplösandet af den efter freden öfverflödiga krigsmakten, beträffande statsskulden och statsregleringen. Det centrala i arbetet är framställningen af riksstaternas behandling, de önskemål, som därvid framställdes, och de strider, som härvid uppkommo föranledda af olika finanspolitiska åskådningar och olika uppfattning om de kraf, som ställdes på anslag. Företrädarne för de mest motsatta uppfattningarna voro Gustaf Bonde och Magnus Gabriel De la Gardie. I viss mån är hela förmyndarregeringens statsregleringsarbete en kamp mellan Bondes jämte hans anhängare och arftagare Bielkes och Johan Gyllenstiernas politik och Magnus Gabriel De la Gardies. Bonde tog genast ledningen af finanspolitiken i sin hand, och i själfva verket tryckte han sin prägel på regeringens åtgärder under 1660-talets första år. På grund af Bondes bekanta programskrift af 1661 bygger förf. sin karaktäristik af honom. Hans konservativa aristokratiska askådning betonas starkt liksom den sparsamhetsprincip, som genomgår alla hans uttalanden. På denna punkt — liksom beträffande hans fredsvänlighet — ställer förf. honom med all rätt som en föregångare till Karl XI. För att kunna bringa jämvikt i budgeten funnos i stort sett tvänne utvägar: ökning af inkomsterna eller minskning af utgifterna. Det är den senare utvägen, som Bonde hufvudsakligen förordade. Förf. skildrar med tydlig sympati Bondes redbara personlighet och hans grundsatser; dock saknar han ej blick för hans begränsning: hans väl långt drifna omsorg om rikets kreditorer, hans obenägenhet mot att själf taga ansvaret och förkärlek för att hänskjuta de större frågorna till regering och råd. Bondes åskadning stelnade slutligen i en viss dogmatism, som ej minst framträdde, då det gällde att 1665 och 1666 astadkomma stora statslån; möjligheten häraf syntes honom osannolik.

1661 och 1662 års stater afsågos att bli gällande för hela förmyndaretiden. Man sökte i själfva verket att nå fram till en normalstat, som skulle bli åtminstone i hufvudsak bestående. En

dylik princip torde kunna spåras i den svenska statsregleringen under hela 1600-talet. Förmyndarregeringen återkom till samma idé i 1669 års stat, som förklarades skola vara perpetuel. Samma åskådning härskade äfven under öfverläggningarna om 1670 års stat. Till yttermera visso förbundo sig rådsherrarna högtidligt i senatusconsultum af 10 dec. 1669 att verka för, att riksstaten skulle bli oförändrad, tills konungen blef myndig. Under Karl XI bröt principen igenom. 1662 års stat betraktades under förmyndarräfsten som den grundläggande, och alla tillökningar granskades med stränghet. Under statsregleringsarbetet 1685[1] återvände man till samma stat. Gyllenborg förklarade, att det vore konungens vilja, att 1662 års stat skulle brukas såsom »fundament», och att alltså skulle öfverläggas om huruvida de tillägg, som tillkommit, skulle bli stående eller ej. Kammarkollegiets och statskontorets uppdrag var enligt protokollet att skärskåda tillökningarna, som begärts genom memorial, så att en »stadig och ferm stat» kunde upprättas. Klarare angafs i k. br. af 23 okt. 1685 kollegiernas uppdrag, att öfverlägga om skälen till ökningarna; på grund af deras hemställan skulle K. M:t kungöra »en gång et wist och beständigt sluuth», inrätta staten på den fot, att han »åhr från åhr orubbad och oföranderlig förblifwer». Lilliecrona hänvisade till, att »wärket må een gång komma till den stadigheet, at Hans Kungl. Maj:t ey behöfwer huart åhr förändhra Staten». Den idé om en ständig normalstat, som statskontorets president här utvecklade, blef förverkligad genom 1696 års stat. Huruvida denna åter verkligen afsågs af sina upphofsmän att få en dylik karaktär eller om den kommit att få det måhända på grund af det tillfälliga förhållandet, att den är den sista, som fastställdes af den store rikshushållaren, torde kunna vara en öppen fråga.

De principer, som fått sitt uttryck i 1662 års stat, sparsamheten, programmet att betala statsskulden, lyckades Bonde att under de följande åren i stort sedt upprätthålla. Trots sitt motstånd mot nya donationer mottog han dock själf en betydande dylik. Först genom det bremiska kriget bröts Bondes finansiella politik; redan 1665 hade man dock börjat upphöra med afbetalandet af statsskulden. Nya betydande lån måste upptagas för den bremiska härens underhåll. Wittrocks redogörelse för förskottspolitiken och de kontrakt man nödgades ingå med de olika finansmagnaterna och deras sammanslutningar, B. Cronberg, Pötter, Lillienhoff, Thuen, är af stort intresse. Under dessa år tog De la Gardie allt mer ledningen, äfven riksstaterna, framförallt 1667 års, voro hans verk. Mot kammarkollegiets förvaltning riktade han skarpa anfall, som kulminerade i det bekanta kungl. brefvet af 13 mars 1667 med anbefallande af en utredning om finansförvaltningen sedan 1660. Redan i sept. 1667 framhöll kammarkollegium de stora finansiella svårigheterna. Statskommissionen, som tillsattes i febr. 1668, framkom med ett programuttalande i den beryktade blå boken, som innebar den skarpaste

[1] Statsverksprotokoll 30 okt. 1685.

kritik af De la Gardies politik. Som orsak till statsbristen hänvisades där till, huru dels staten sedan 1662 ökats med 250,000 d. s. m., dels inkomsterna förminskats med 600,000. De donationer, som förmyndarregeringen gjort, uppfördes till en hög summa. Kommissionen gick för att råda bot för förhållandena radikalt tillväga, föreslog en hel rad förminskningar i riksstaten och lyckades t. o. m. att uppgöra en stat betydligt lägre än 1662 års. Bristen i provinserna borde afhjälpas genom reduktion därstädes. Lån och förskott af följande års medel fördömdes. Nya inkomster kunde kommissionen ej hänvisa till, då det ju var ständernas sak att bevilja skatter.

Blå bokens principer kunde ej genomföras 1668. De la Gardie vann vid riksdagen en ny seger genom Seved Bååts val till riksskattmästare. När ändtligen oppositionens skrift kom till behandling i rådet lyckades han uppvisa, huru en hel rad af dessa beräkningar, särskildt uppgifterna om donationerna, voro oriktiga. Under dessa öfverläggningar iakttogo Sten Bielke och andra De la Gardies vedersakare en märkligt passiv hållning; de hänvisade till, huru sifferuppgifterna lämnats af tjänstemän i kammarkollegium. En särskild kommission bestående af kollegietjänstemän tillsattes för att granska blå bokens bilagor. Kommissionen har i förmyndarräfstens historia spelat en viss roll, alldenstund dess redogörelse har fått ersätta de saknade bilagorna till förmyndarnas berättelse 1672. De siffror, som den första kommissionen anfört, visade den senare vara öfverdrifna: posten betalningar mot 1661 års generalresolutioner minskades t. ex. med nära 400,000 d. s. m., o. s. v.

De la Gardies seger öfver 1668 års första statskommission ledde till att blå boken undansköts. En riksstat uppgjordes under rikskanslerns ledning, där bl. a. subsidierna uppfördes som säkra inkomster. Denna 1669 års stat kunde ej upprätthållas, och lån, som upptogos, kunde blott innebära hjälp för stunden. På hösten 1669 måste åter alla de finansiella frågorna tagas upp i ett sammanhang. Vid detta tillfälle ingrep Per Brahe; ledningen tillföll honom, under det att kanslern vistades på sina gods och ej kom tillstädes för att försvara sina principer. Under sammanträden i kammaren (protokollen finnas dels i rådsprotokollen dels i statsverksprotokoll 1669) behandlades de finansiella frågorna af drottningen, drotsen, amiralen och femton riksråd. På alla stater gjordes betydande indragningar. En af de mest konsekvente målsmännen härför var Johan Gyllenstierna. De inskränkningar, som genomfördes i 1670 års stat, blefvo i stort sedt bestående under de följande åren, och blå bokens principer trängde alltså delvis igenom.

I mars 1670 framträdde rikskanslern med ett försvar för sin politik. Hans egentliga syftemål var, som författaren klart belyser, att åter söka genomföra en förändring i finanspolitiken. Den skarpa striden under den följande tiden mellan vissa grupper i rådet var en strid om makten, i hvilken rikskanslern besegrades. Den afsägelseskrift af sitt ämbete, som han hade i beredskap, inlämnades dock ej. En verklig lösning af de finansiella frågorna lyckades ej det

segrande partiet genomföra. Ett betydande försök betecknade 1671 års statskommission, som tog sin uppgift synnerligen grundligt och genomgick alla memorial och skrifvelser till regeringen i ämnet ända sedan Karl Gustafs död. Genom indragningar lyckades man åstadkomma någon besparing, dock ej tillräcklig; några nya inkomstkällor kunde 1671 års kommission ej hänvisa till. Samtidigt med att det visade sig, att partiets utrikespolitiska program ej kunde genomföras, växte De la Gardies inflytande äfven inom inrikespolitiken.

Öfver hufvud innebär förf:s arbete en fördjupad uppfattning af partiförhallandena inom förmyndarregeringen. Till 1664 uppvägde partierna hvarandra. De Bondeska anekdoternas uppfattning vitsordas alltså af förf. Striderna om bla boken och särskildt den skarpa fejden 1670 få i förf:s framställning sin första grundliga utredning.

Bland de många karaktäristikerna kan t. ex. hänvisas till den af Johan Gyllenstierna. Förf. ser som det centrala hos honom hans handlingskraft, som i en brytningstid kunde föra honom till olika standpunkter. Hans politik 1664 var mer ett uttryck för hans allmänna åskådning, ej för principiell opposition. Hans uppträdande sasom landtmarskalk 1668 söker förf. se betingadt af själfva det ämbete han beklädde och äfven af situationen, då det ej kunde vinnas mycket genom riksdagsstrider för det som för honom var det centrala, reduktionen. Öfver hufvud framstår genom förf:s framställning behofvet af en verklig skildring af Gyllenstierna ännu klarare än förut. Af ett visst intresse är påpekandet, att den Gyllenstierna, som 1668 erhöll en donation på förbjuden ort, var hofrättspresidenten Johan Gyllenstierna (Nilsson) och alltså ej Johan Gyllenstierna Göransson.

Bland de spörsmål som regeringen ständigt måste ta hänsyn till, var frågan om statsskulden och dess betalning. Generalresolutionerna af 1661 uppvisar förf. hufvudsakligen vara Bondes verk. Deras väsentliga betydelse var, att man erhöll fasta normer for behandlande af de många olikartade kraf, som ställdes pa den svenska staten, och att det afgjordes, hvilka som skulle erkännas. De stränga och säkerligen i många fall orättvisa åtgärder, som dessa bestämmelser ledde till, förorsakade 1669 en af De la Gardie påyrkad mildring. Johan Gyllenstierna ensam stod vid detta tillfälle sasom försvarare af Bondes system.

Ett spörsmål, som ofta kom före vid riksstatens behandling, var frågan om provinsernas ställning till riket, huruvida ej dessas stat borde kunna bära sig utan att moderlandet för deras del betungades. Denna fråga var, sasom framgår af dess egen natur, aktuell ej blott under förmyndarregeringen utan under hela det svenska stormaktsväldets tid. I rådet förklarades d. 2 dec. 1635 vara »aldeles otildrägeligit», att kronan skulle underhålla »den estniske och lifflendske staten, uthan är aff nöden att Estlandh och Lifflandh försörje sigh sjelffve. Elljest äre dee länder Chronan till stor besvär». Man synes vid denna tid rent utaf ha tänkt sig åtminstone som ett ideal, att hvarje provins i Sverige skulle underhålla sig

själf åtminstone beträffande de vanliga förvaltningsutgifterna. Åtminstone hänvisade Åke Tott i rådet d. 27 okt. 1636 till, att af de svenska provinserna endast Närke och Värmland kunde underhålla sig själfva. Axel Oxenstierna förklarade i samband härmed. att kammaren borde så »lämpa och moderera sakerne, att hvar provincia kunde draga sigh sjelff.» Under Karl XI:s förmyndarregering häfdades principen, att de icke svenska provinsernas stater skulle utan Sveriges »gravation» bära sig, så af Bonde i hans program 1661. Denna grundsats, som sedan ofta uttalades — den antyddes t. ex. af präste- och borgarstånden 1664 och häfdades i den bla boken 1668 — trängde igenom vid uppgörande af 1671 års stat. Vid detta tillfälle hänvisade Rålamb den 1 april 1671 (statsverksprotokollet af s. d.) till att provinserna ej »allenast borde bera sigh uthan och snarare lijsa och komma Sverige till någon hielp». Denna uppfattning anser förf. som utopisk och illa grundad. Då dylika anspråk ej ställdes på det egentliga Sveriges olika delar — och det gjordes ej vid 1600-talets midt — finner han det så mycket mera omotiveradt beträffande gränsprovinserna, som t. ex. hade att bära bördorna af stora garnisoner till försvar för hela väldet. Rikets enhet såväl beträffande försvar som finanser ser förf. som det naturliga. Uppfattningen är som synes väl motiverad, men torde knappast — då åskådningen om att provinserna borde bära sig själfva var en allmänt gängse åskådning under 1600-talet — vara uttryck för tidens egen tankegång. Stormaktstidens svenska stat var ej och blef aldrig en enhetsstat. De olika provinserna kunde naturligen aldrig betala alla de militära utgifter, som kunde komma att hvila på dem. Under senare delen af Karl XI:s regering bestredos dock Östersjöprovinsernas stater af deras medel. Genom reduktionen ökades inkomsterna i provinserna i betydande grad.

Formerna för riksstatens handläggning voro under förmyndartiden växlande, dels behandlades frågorna i rådet dels tillsattes stora kommissioner. Båda dessa förhandlingsformer byggde i själfva verket på tidigare praxis. Den första statskommissionen tillsattes den 3 nov. 1636 och bestod af Axel Oxenstierna, Jakob De la Gardie, Johan Skytte och Claes Fleming samt kammarråden. Riksstaten behandlades under den första förmyndartiden af regeringen i kammaren, hvarvid stundom såsom 1640—1642 särskilda protokoll fördes. En principdiskussion rörande huruvida den sakliga behandlingen af riksstaten skulle ske i en rådsdeputation eller inför hela rådet ägde rum 1661, hvarvid Bonde och De la Gardie och med dem majoriteten uttalade sig för det senare tillvägagångssättet, under det att Brahe och Wrangel yrkade, att den förra utvägen skulle användas och blott slutgiltiga beslut fattas i rådet. Redan 1662 fick dock en rådsdelegation i uppdrag att öfverlägga med kammaren i en speciell fråga rörande staten, om fordringarnas betalande. Rådsdeputerade, en från varje kollegium, utredde 1663 frågan om inkomsternas beräkning. På skattmästarens begäran utsågos 1664 inom rådet kommissarier för att förhandla om anordningsstaten. En verklig statskom-

mission under rikskanslerns ledning fungerade 1666. Afgörande betydelse fick 1668 års statskommission, som tillsattes på iniativ af Per Brahe. Dess efterföljare 1671 åter har tidigare mycket litet beaktats. Den bestod liksom 1668 af ledamöter från de olika kollegierna och till större delen af samma personer. En liten statskommission af sex rådsherrar granskade 1672 den af kollegiet framlagda fördelningen af årets inkomster. Under enväldet behandlades staten i särskilda statskonseljer, under Karl XI:s tid i närvaro af konungen och kammarpresidenten jämte stundom något annat kungl. råd. Frihetstiden skapade en särskild organisation, statskommissionen, med ständigt växlande personal bestående af såväl riksråd som medlemmar af de olika kollegierna.

I bilagor i tabellform ha gifvits öfversikter öfver utgifterna efter personalstaterna såväl i det »gamla Sverige» 1659—1672 som för hela riket 1661—1672, den förra efter staternas egen fördelning på olika titlar, den senare fördelad efter civila och militära utgifter. Rikshufvudböckernas redogörelser för inkomster och utgifter åren 1662, 1667—1669 ha tillgodogjorts i en tabellarisk öfversikt, som snarast innehåller ett sammandrag af rikshufvudböckerna.

Slutligen har förf. i sista delen af sitt arbete på grundval af kapitalräkningar, som lämna en redogörelse för de verkliga inkomsterna och utgifterna, ej för staternas beräkningar, kunnat för Sverige —Finland jämte de forna danska provinserna ge en öfversikt häraf för åren 1661, 1663, 1670. Tabellen rörande förhållandet mellan de civila och militära utgifterna är af stort intresse. Af densamma framgår, att under hela perioden i hela riket taget som enhet de militära utgifterna öfvervägde, t. ex. 1672 2,310,595 mot 1,664,806, under det att däremot i det gamla Sverige utom Finland och provinserna de civila voro öfvervägande, t. ex. 1672 925,000 mot 1,220,000 d. s. m. Utom de af Wittrock använda kapitalräkningarna för 1661, 1663 och 1670, hvilka i motsats till rikshufvudböckerna lämna uppgifter om verklig inkomst och utgift (ej blott beräknad), ehuru blott för Sverige—Finland och de forna danska provinserna, finnas äfven dylika för 1666 och 1668. Kapitalräkningarna för 1661 och 1670 finnas i kammararkivet och ha där inordnats bland rikshufvudböckerna, den för 1663 finnes i Nordinska samlingen i universitetsbiblioteket i Uppsala. Kapitalräkningarna för 1666 och 1668 påträffades af anmälaren bland räntekammarböckerna i kammararkivet; deras förefintlighet i denna serie, dit de ej höra, är en omständighet, som för en forskare måste te sig som rätt oanad. De torde liksom 1661 års och de öfriga ha uppgjorts för förmyndarräfstkommissionen. Af 1668 års räknings titel framgår, att den upprättats »efter den kongl. commissionens ordre och begäran»; af dateringen för öfverlämnandet förefinnes numera endast den »12 junii» men ej året, då kanten på titelbladet har afskurits. Värdet af dessa kapitalräkningar ligger i möjligheten att under förmyndarregeringens midt kunna bedöma den verkliga ställningen af inkomster och utgifter. Inkomsterna uppgingo sålunda 1666 till

5,047,061 och 1668 till 4,969,231, hvilka siffror ej visa någon nedgång från 1661 och 1663 års siffror 4,741,728 och 4,632,441, men väl äro åtskilligt högre än 1670 års 3,804,230. Tar man åter hänsyn till de olika inkomstposterna, visa sig t. ex. 1668 års siffror för stora sjötullen ovanligt höga: 1,185,395 — 1666 års voro 984,941 —, hvilket är så mycket mer anmärkningsvärdt som minskningen i stora sjötullen var ett af de förhållanden, som särskilt hänvisades till i blå boken. Ordinarie räntan var 1666 1,100,754, 1668 1,073,811, mantalspenningarna 290,074 och 292,296, boskapspenningarna och skjutsfärdspenningarna förete inga större växlingar. Bergverksinkomsterna åter uppgingo 1666 till 339,797 och 1668 till 298,658, tobaksarrendet gaf 1666 45,500 och 1668 62,166. Den största skillnaden visade dock en post, som ej kan betecknas som inkomst i vanlig mening, nämligen uppnegotiationer och förskott, som 1666 uppgick till 747,062 och 1668 steg till 1,035,242 daler s. m. Skeppshjälpen upptogs 1666 till 72,716 daler s. m. Vid jämförelse mellan 1668 års kapitalräkning och rikshufvudboken visar det sig, att den senare i regel har betydligt högre siffror, hvarvid dock är att märka, att donationerna där medräknats. Så utgör t. ex. ordinarie räntan där 1,978,997, och pantegodspenningarna visa den stora skillnaden 193,298 i rikshufvudboken mot 5,922 i kapitalräkningen. Dessa 1666 och 1668 års kapitalräkningar visa alltså i sin mån, att den uppfattning om nedgång i inkomsterna, som präglade hela blå boken, var högst öfverdrifven, hvilket De la Gardie äfven påvisade i sin af förf. vitsordade framställning i mars 1669.

Bland de många frågor, som behandlas af förf., utgör försvarsfrågan en af de viktigaste. Om nödvändigheten af en stark flotta voro alla eniga. Vid 1669 års stats behandling gåfvos ovanligt starka uttryck härför. Brahe förklarade särskildt af hänsyn till provinserna en stark flotta nödvändig. I ett annat uttalande, som af Lindhielm i statsverksprotokollet 1669 för den 27 nov. hänförts till Brahe och Kurck, af Bergenhielm i rådsprotokollet till Kurck, hette det bl. a. »alt huad på flottan afkortas, det drages af Rijksens säkerheet och machta». Författarens omdömen om amiralitetskollegiets förvaltning äro rätt skarpa; det framhålles, huru kollegiet starkt intresserat sig för nybyggnader men ej för underhåll och utrustning eller för den lefvande materielens utbildning. Af fortifikationspolitiken, t. ex. Wrangels kraf på ett system af fästningar i Pommern, gifvas intressanta framställningar.

En af arbetets starkaste sidor är dess utomordentliga grundlighet, dess exakthet och dess rikedom på faktiska uppgifter om allahanda frågor, hvarom en anmälan ej kan ge en föreställning. De redogörelser, som lämnas för de olika staterna, skulle man måhända hälst sett sammanförda med bilagorna. Författaren har varit tveksam härom. Läsaren nödgas nu, om han vill se en viss stats utveckling, att sammanhålla uppgifter från ett flertal ställen i boken. De förändringar, som ägde rum i personalstaterna, inneburo ofta organisatoriska nyheter; som exempel kan anföras indragningen af de assessorer i bergskollegium, som samtidigt voro landshöfdingar.

Handelspolitiska spörsmål förekomma ofta. Beträffande styckehandeln t. ex. förefanns en brytning mellan olika åskådningar, dem, som ville bevarandet af monopolet ur rent skattepolitiska skäl, och företrädarne för en friare ekonomisk politik. De rent utrikespolitiska spörsmålen åter behandlas ej af förf. i högre grad än det behöfves såsom bakgrund för vissa frågor beträffande t. ex. subsidierna. I fråga om bremiska hären och hvad därmed sammanhänger visar förf. samma åskådning som i sin tidigare skrift. Sin uppfattning om, att subsidiefrågorna ej bestämde förmyndarregeringens utrikespolitik, har förf. fått tillfälle att åter häfda. Han kan härvidlag hänvisa till värdefulla uttalanden af Per Brahe i rådet 26 nov. 1669, som bl. a. äfven gjorde gällande, att subsidierna ej skulle brukas till ordinarie staten, »ty hända kunde, att wij finge itt krijg, så borde subsidierne därtill brukas».

De rent formella tekniska frågorna få i Wittrocks arbete ej någon utredning. Läsaren stannar alltså i tveksamhet om hvad begreppet e. o. stat innebär på denna tid. Rikshufvudböckernas förhållande till riksstaterna, äfvensom huru dessas föregångare statsförslagen uppgjordes, äro spörsmål, som ej lösas. Förf. har ej gifvit sig in härpå, troligen därför, att dylika spörsmål måhända lättast behandlas i sitt sammanhang i en studie öfver den svenska statsregleringens äldsta skeden eller i den öfversikt öfver den svenska statsregleringens historia, till hvilken hans arbete utgör en af byggnadsstenarna. Författaren har fullföljt sin undersökning till förmyndarregeringens slut 1672. Ur de uppgifter han lämnar om De la Gardie som den ledande vid statsregleringsarbetet äfven under de följande åren kan måhända den slutsatsen dragas, att 1672 ej är något i statsregleringens historia så särskildt lämpligt slutår. Ledde De la Gardie budgetarbetet till krigets utbrott, torde snarast 1675 beteckna en förändring. Ur källmaterialets synpunkt är beträffande förf:s hufvudkälla, rådsprotokollet, 1672 en slutpunkt.

I sitt sammanfattande omdöme häfdar förf. — och det framgår af hela arbetet —, att den kris, som efter 1675 förändrade hela samhällsskicket, ingalunda var förorsakad blott af förmyndarnas förvaltningsprinciper. Krisens innebörd var egentligen ej finansiell. De svårigheter, som förefunnos, en statsbrist på ett par hundra tusen daler och en statsskuld på 10 miljoner, voro visserligen betydande för den tidens förhållanden, men ej svårare än man på många håll i Europa hade att dragas med, såsom förf. redan i sin inledning i allmänna drag påvisat. Bristen i förmyndarregeringen var främst dess brist på enhet, den månghöfdade regeringen, som blef allt mer beroende af det talrika rådet. Denna åskådning, som ju på intet sätt är ny, får genom Wittrocks arbete, som i sin helhet ger en synnerligen fördjupad uppfattning af förmyndarregeringens politik, en helt annan grund än tidigare. Arbetet är genom sin grundlighet och gedigenhet samt genom själfva valet af ämne — den förut ej studerade budgethistorien — en verklig vinst för vår historiska litteratur.

E. N.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Fataburen. Utgifven af G. Upmark. 1917, 3. G. Upmark, Guldsmedsämbetet i Jönköping. Med 51 fig.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. 1917, 4. B. Nerman, Ynglingasagan i arkeologisk belysning. — L. Bygdén, Den gåtfulla inskriften vid S:t Karins kyrkruin i Visby. Med 3 fig.

Göteborgs försvar. Utgiven av föreningen för Göteborgs försvar, Göteborgs landstormsbefälsförening, frivilliga automobilkårens Göteborgs avd., Göteborgs frivilliga motorbåtsflottilj, Göteborgs frivilliga sjukvårdskolonn. Redigerad av M. Mannnerfelt. — O. Kuylenstierna, Göteborgs försvar i äldre tider. Med 2 illustr. — O. Mannerfelt, Försvaret av Västkusten och Ny-Älvsborgs fästning år 1719. Med 1 illustr. — C. R. A. Fredberg, Lantvärnet. Några erinringar. Med 2 illustr.

Hela världen. 1917. N:o 19—20 (julnummer). C. Grimberg, Hur landstormen redde sig på Karl XII:s tid. Med 2 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Gustaf Gustafsson av Vasaborg. Med 3 illustr.

Historisk Tidskrift för Skåneland 1917. Bd 5: H. 4—5. L. Weibull, Den skånska kyrkans älsta historia. 5. Det lundensiska archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker. 6. Valet efter Asker. Eskil och konungarna Erik Lam och Olof Haraldsen. Hans verksamhet för S:t Laurentius i Lund och för klosterväsendet. 7. Eskil och Sven Grathe. Upprättandet av ärkebiskopsdömena i Trondhjem och Uppsala. Primatet över Sverige. Legationen (Forts.) — Bd 7: H. 1 C. Weibull, Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark. Gränsområde och gränslinje. — A. Stille, Skånska kyrkors, borgars och herresätens läge. 1. Kyrkor och flodlinjer i Skåne. 2. Skånska borgars och herresätens läge. Med 2 kartor. — L. Weibull, Utredning angående biskopens över Lunds stift löneförmåner.

Iduns julnummer 1917. C. Forsstrand, Ett sekel på Sveriges tron. Till 100-årsminnet af tronbestigningen. En återblick på ätten Bernadotte. Med 41 illustrationer.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1917. N. Sandblad o. B. M. Bergfelt, Några drag från reformationens införande i de landsändar som utgöra Göteborgs stift. Med 2 illustr.

Karlstads stifts julbok 1917. P. Thorsell, Ur Boda församlings historia. Med 3 illustr. — C. W. Bromander, Sven Kilman, en märk-

lig värmlandspräst från 1700-talet. Med 1 illustr. — C. Jacobsson, Redogörelse för Karlstads stiftsråds verksamhet.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgifven af Hj. Holmquist. 1917, Årg. 18. E. Liedgren. Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12. (Forts. o. slut). — A. Gierow, Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia. — D. Fehrman, Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet. — Meddelanden och aktstycken. — G. Carlsson, Ericus Olais utrikesstudier. — Peter Murbecks framställning af ordo salutis. Medd. af Alex. Rydberg. — Protokoll vid biskop Johannes Baazius d. ä:s visitation i Reftele 1647. Medd. af Es. Bexell. — K. B. Westman, Anteckningar till svensk senmedeltid och reformation. 1. Nicolaus Hermannis skrinläggning. 2. Magnus Magnis återkallelse. 3. Ur Lars Siggessons anteckningsbok. — Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar. Svenskt Diplomatarium. D. 6: 2. Utg. af S. Tunberg, anm. af Hj. Holmquist. — J. A. Eklund, Andelifvet i Sveriges kyrka. 1—4, anm. af K. B. Westman. — C. Edquist, Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet, anm. af J. L—n.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 39—41. Riksarkivariens årsberättelse för 1915. Handlingar rörande arkivväsendet. — Smärre utredningar: B. Boëthius, Samlingar av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv.

Mimer. Utg. af J. Bergman. 1917. 4. J. Hulting, Då Norrköpings stad sysslade med egen brännvinsbränning.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen, redigerad af O. Montelius. 1917, 6. O. Montelius, Germanernas hem. Med 1 karta. — E. Noreen, Giöta Kiämpa-Wisa som »folkvisa».

Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917. N. Lithberg, Fartygsfyndet i kvarteret Näckström N:o 1, ett bidrag till Norrmalms äldre topografi. Med 3 pl. o. 19 fig. i texten. — Fr. De Brun, Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm: St. Gertruds gille, St. Knuts och St. Katarinas gillen, Helga kors och St. Olofs gillen, Vårfrugillet, Helga Lekamens gille, Karlagillet, St. Barbaras gille, St. Laurentii gille, St. Nikolai gille. Med 5 fig. — M. Voss o. Fr. De Brun, Fundationsbreven för St. Barbaras kor i Stockholms Storkyrka. G. Hellström, Var i Stockholm bodde Olavus Petri? J. A. Wallenstéen, Rosenfeldtska husen i Stora Gråmunkegränden. — Arv. Bæckström, Lorenzo Hammarsköld om högtidligheterna vid Gustav III:ststyns avtäckande. Med 4 fig. — C. Forsstrand, Stockholms Lyceum, skolminnen från 1860-talet. Med 5 fig. — N. Östman, Årtalet 1187 i Stockholms historia, en undersökning i medeltida annaler.

Statsvetenskaplig tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. 1917, Juni. G. Rexius, Anteckningar om praxis i fråga om gemensam votering efter 1900. 1. Statsregleringsfrågor (i inskränkt mening). — **Oktober.** C. A. Reuterskiöld, Förstakammarfrågan och kommunalrösträtten. — F. Tönnies, Ett fritt Finland. Fem bref till en svensk politiker. — **December.** N. V. E. Nordenmark, Pehr Wilhelm Wargentin. Till 200-årsdagen af hans födelse. — E. Fahlbeck, 1809—10 års grundlagsstiftning i ny belysning.

Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar, N:o 320—322. N. E. Taube, Svenskarna på S:t Barthélémy.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 28. 1916 (tr. 1917). H. Schück, Minne af Carl Reinhold Berch.

Svensk militär tidskrift. 1917, 7. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 2. Erik och Nils Krister Leijonhufvud. — Aug. Quennerstedt, Karl XII.

Svensk tidskrift. 1917, 6. E. F. Heckscher, Skandinavisk handelspolitik. — B. Boëthius, Gustaf II Adolfs protestantiska politik. — 8. S. J. Boëthius, Ett politiskt testamente (K. Staaff, Det konstitutionella styrelsesättet). — Litteratur: Svenskt biografiskt lexikon, anm. af O. Wieselgren.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1917. Årg. 14. Th. Sahlberg, Husby Rekarne kyrka. Med 6 illustr. — S. Lindqvist, Några minnesmärken i Rekarne från Eskils dagar. Med 5 illustr. — J. A. Hedendahl, Ett och annat drag ur Södermanlands läns landstings småskollärarinneseminariums historia. Med 2 illustr.

Veckojournalen 1917, N:o 47. W. Swahn, Vem var hon? Den sista Vasaprinsessan eller en vaktmästaredotter? Med 2 portr.

Norsk Teologisk Tidsskrift. 1917, Mars—Juni. Edv. Rodhe, Den svenska kyrkan i närvarande tid. En återblick på det nuvarande kyrkliga lägets genesis.

Teologisk Tidsskrift (Khvn). **1917, Bd 8, H. 4.** A. Gemmer, Pontus Wikners religiöse Udviklingsgang. — Edv. Rohde, Svenska kyrkan i 1916.

Tilskueren. Redigeret af P. Levin. **1917, December,** To Breve fra Kr. Zahrtmann om Leonora Christina. Medd. af S. Birket-Smith.

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, Juli—Augusti.** H. Ramsay, S. A. Andrée. Några brefutdrag till tjugoårsminnet. — P. O. v. Törne, Nationell självpröfning. 2. — **September.** R. F. v. Willebrand, Gluntarne och deras skald. Till Gunnar Wennerbergs hundraårs-minne. — **Oktober.** M. G. Schybergson, Kyrka och stat i den lutherska världen. Med anledning af reformationens fyrahundraårsminne. — R. A. Wrede, Viktor Magnus von Born †. Med porträtt. — **November.** Y. Hirn, En revolutionsfras och dess historia. — U. Holmberg, Valhall och världsträdet. — H. Schulman, En episod ur grefve Bergs lif.

Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1916. Årg. 31. O. F. Hultman, Socken- och kapellnamnen i Svenska Nyland. — J. Ramsay, När Nils Rosenschmidt försvann. — P. Nordmann, En fånges flykt från Olovsborg 1639.

Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1917. Årg. 53. H. 3—5. C. W. U. Kuylenstierna, Om häfd å äganderätt till jord enligt svensk rätt till och med 1734 års lag. En rättshistorisk undersökning.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussichen Geschich e 1917. Bd 30, H. 1. B. Schmeidler, Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1917. H. 1. Fr. Tecken, Zu der Gefangennahme König Christians II. Mitteilungen aus dem Wismarschen Ratsarchive.

La revue de Paris 1917, 1er juin. F. Baldensperger, France et Suède. De Descartes à Gobineau.

37.

Bibliografi 1916.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

5482. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 36. 1916. 300 + 114 + VII s. + bilagor. Pr. för medlemmar 5 kr.
Hjärne, E., Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. 1—5.
Almquist, H., August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana. 1.
Boethius, S. J., Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

5483. Historisk Tidsskrift, utgit af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 3: H. 6—7. S. 417—576. Kristiania.

5484. Historisk Tidsskrift, Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *Kr. Erslev*. Bd 6: H. 1—4. 284 s. + 62 L. Khvn.

5485. **Lindhagen, A.,** Om noggrannheten af uppgifterna om månens nytändning i några svenska kalendarier från medeltiden.
Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 9—20. Med 1 fig.

5486. **Baldensperger, F.,** Från Descartes till Gobineau. Två hundra års kulturella relationer mellan Sverige och Frankrike. 1—2.
Forum 1916, s. 555—558, 569—571.

5487. **Fäderneslandet,** Det lefvande. 1—2.
Svensk Lösen 1916, s. 15—16.

5488. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 4. Karl XI:s och Karl XII:s tid. H. 1—6. 384 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 öre häftet.
H. 1. En kärnkarl från vår storhetstid. 2. En blifvande envåldskung. 3. Bistra tider för storfolk. 4. Kungen och den myndige kvartermästaren. 5. Slottet brinner. 6. En trollpacka.

5489. **Johnsson, P.,** Fordomtima. Kulturbilder från gamla tiden. 293 + (1) s. Örebro, Förf. 1915. Tr. i 100 exemplar.
Innehåller bl. a.: Från striderna vid Kalmar 1611; Stora Daldansen; En strejk från 1700-talet; De upproriska rörelserna i Vedens och Bollebygds

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1913, 1914 och 1915 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

härader år 1766; Några anteckningar om fiskeriväsendet i Sverige under mediet af 1700-talet.

5490. **Johnsson, P.,** Svenska händelser och bedrifter. Skildrade för ung och gammal. 450 s. Kristianstad (tr. i Ulricehamn), Hj. Möllers bokh. 1915. Pr. 2 kr.

5491. **Lundh-Eriksson, N.,** Sveriges drottningar 1531—1860. En serie kvinnoöden. 237 + (2) s. Med 18 portr. i texten. Sthlm, M. Bergvalls förlag. Pr. 4 kr. 50 öre.

5492. **Sacret, J. H.,** Bourbon and Vasa. A textbook of European history, 1610—1715. With a summary of the events immediately preceding. VI + 324 s. + 7 kartor. Oxford 1914.

5493. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A., o. Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Rikt illustrerad. Bd 2: *H. Almquist*, Reformationstiden och stormaktstidens förra skede. [H. 1—2] = 20—21. 96 s. Med 27 fig. Lund. C. W. K. Gleerup. Pr. 1 kr. häftet.
Gleerupska biblioteket.

5494. **Stefansson, J.,** Denmark and Sweden with Iceland and Finland. With a preface by viscount Bryce. XXXII + 384 s. + 1 portr. + 1 karta. Med flera portr. o. illustr. i texten. London.
The story of the nations.

5495. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. H. 34—57. Bd 2. S. 97—661 + XII s. Med 225 fig. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 25 öre häftet.

5496. **Westerberg, E.,** Svenska drottningar. Några blad ur våra hävder Med 10 portr. 200 s. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 3 kr.

5497. **Tallgren, A. M.,** Sveriges förbindelse med Ryssland under bronsåldern.
Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 362—374. Med 7 fig.

5498. **Nordén, A.,** Om Bråvalla slag och andra sagominnen från Norrköping. H. 2. Hällristningar, graffält och sagotraditioner m. m. i Östra Eneby socken. S. 101—217 + 1 pl. o. flera illustr. i texten. Norrköping, Alfred Lundbergs bokh. Pr. 1 kr. 25 öre.
S. 159—203: Bråvalla slag. Slagets plats i fornnordiska sagohäfder. Norrköpingsbygdens fornminnen.

5499. **Nordenstreng, R.,** Vikingafärderna. X + (1) + 207 s. med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1915 (men ej utk. förrän 1916). Pr. 3 kr. 75 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 112 (16/5) af *G. Cederschiöld;* i Aftonbladet 1916, N:o 189 (22/8) af *E. Brate;* i Dagens Nyheter 1916, N:o 309 urpl. A (Stockholmsupplagan N:o 16687) (13/11) af *T. J. A[rne];* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 328 (2/12) af *J. Götlind;* i Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 308—310 af *R. Pipping* under titel: En bok om vikingafärderna; i Ord och Bild 1916, s. 668—670 af *B. Nerman.*

5500. **Nerman, B.,** Torgny lagman.
Arkiv för nordisk filologi 1916. N. F. Bd 28, s. 302—315.

5501. Svenskt Diplomatarium. Utgifvet af riksarkivet genom *S. Tunberg.* Bd 6: H. 2. [1351—52.] S. 265—360. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

5502. **T[unber]g, S.,** Erik af Pommerns jordebok af år 1413.
Hist. Tidskr. 1916, s. 117.

5503. **Hansisches Urkundenbuch.** Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte. Bd 11. 1486 bis 1500. Bearbeitet von *W. Stein*. Mit einem Sachregister. XXXII + 899 + (1) s. 4:o. München u. Leipzig, Duncker & Humblot.

5504. **Tunberg, S.,** Hemming Gadh. (Se N:o 5183.)
Hist. Tidskr. 1916, s. 31—47.

5505. Rekeningen van Pompejus Occo aan koning Christiaan II van Denemarken, 1520—1523. Medegedeeld door *G. W. Kernkamp*.
Bidragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht) 1915. D. 36, s 255—329.

5506. **Edén, N.,** Var föddes Gustaf Vasa?
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 13 ([18]/1).

5507. Ett bref om Barbro Stigsdotter. Meddeladt af *Gottf. Carlsson*.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 31—33.

5508. **Kruse, W.,** Lübeck und der Streit um Gotland 1523—1526. T. 2: 2. Bis zum Abschluss 1526. (Se N:o 4027 o. 5049.)
Hansische Geschichtsblätter 1915, s. 229—262.

5509. **Szelągowski, A.,** Der kampf um die Ostsee (1544—1621). Autor. Übertrag von *I. v. Porva*. 290 s. München.

5510. **L[indquist], N.,** Gustaf Wasa och livsmedelsjobbarna. En dyrtidskungörelse från 1546.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1916, N:o 245 ([21]/10).

5511. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af riksarkivet genom *Joh. Ax. Almquist* D. 29. 1559, 1560. VIII + 955 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 1.

5512. **Uphall, Lucas,** Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd. Meddelad af *C. M. S[tenbock]*.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 104—110 + 2 pl.sidor.

5513. **Filén, Th.,** Daniel Rantzaus tåg över Holaveden.
Forut och nytt från Norra Vedbo, s. 7—22.

5514. **Karttunen, K. I.,** Die Königswahl in Polen 1575. 95 s. Helsingfors 1915.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B, h. 12: 2—4.

5515. **Almquist, H.,** Den politiska krisen och konungavalet i Polen år 1587. VI + 216 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr. 50 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskr.

5516. Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Med dertil hörende Aktstykker. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne af *L. Laursen*. Bd 3. 1589—1625. (2) + 694 + (1) s. Khvn, Gad. Pr. 12 kr.

5517. **Tunberg, S.,** De svenska rådsherrarna och krisen i Sveriges historia 1597—1598. Med 2 bilagor.
Hist. Tidskr. 1916, s. 182—198.

5518. **Almquist, H.,** Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599. V + 89 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 25 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskr.

5519. **Stenbock, C. M.,** »En klagelig dag».
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 229—238 + 1 portr. Med flera facs. i texten.
Handlar om de böcker som Gustaf Banér läste i kort före sin afrättning i Linköping 1600.

5520. **Kancelliets** Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Rigsarkivet. 1609—1615. 945 s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 8 kr.

5521. **Johnsson, P.,** Från striderna vid Kalmar 1611. 1. Då Krister Some var ståthållare på Kalmar slott. 2. Allmogen i Kalmartrakten och kriget 1611. 3. När ölänningarna uppgåvo sitt land. Anteckningar från kriget 1611.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 5—29.

5521½. **Bočkarev, V. A.,** Švedsko-russkija otnošenija v smutnoe vremja i osada Pskova 1615 goda. [Svensk-ryska förbindelser under den stora oredans tid och Pskovs belägring år 1615.] 84 s. Pskov.

5522. **Bonsdorff, C. v.,** Landtdagen i Helsingfors år 1616. Ett trehundraårs-minne.
Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 3—17.

5523. **Grotenfelt, K.,** Helsingin maapäivät vuonna 1616. [Landtdagen i Helsingfors år 1616.] 10 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 1.

5524. **Schwarz, R.,** Das Marienburger Werder während des schwedisch-polnischen Erbfolgekrieges 1626/29.
Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1916. Jahrg. 15, s. 6—9.

5525. **Clason, S.,** Gustaf II Adolf. Tal vid föreningen Heimdals minnesfest i Uppsala universitets aula den 6 november 1916. 28 s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 40 öre.

5526. **Schäfer, D.,** Zum Gedächtnis Gustaf Adolfs.
Schäfer, D., Aufsätze, Vorträge und Reden. Bd 1 (Jena 1913), s. 360—383.

5527. **Westman, K. B.,** Gustav II Adolf och svensk kyrklig expansion. Föredrag vid Uppsala Gustav-Adolfsförenings årsmöte den 6 nov. 1916. 29 s. Med 1 portr. i texten. Sthlm, Sv. Kyrkans Diakonistyrelses bokf. Pr. 40 öre.

5528. **Hallendorff, C.,** Liflands adel och kronan Sverige. En episod från trettioåriga kriget, sedd mot historisk bakgrund. När Johan Banér och Herman Wrangel rivaliserade om högsta befälet.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 182 (9/7).

5529. **Baier, H.,** Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges am Bodensee. Mitteilungen aus den Kriegsakten des Klosters Salem, dem Briefbuch des Salemer Mönches P. Benedikt Staub und den Tagebüchen des Grosskellers P. Hillenson und des P. Magnus Herbst, als Ergänzungen zu Sebastian Bürsters Beschreibung des schwedischen Krieges.
Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung. H. 44, s. 129—162.

5530. **Henner, Th.,** Ein Soldatenleben aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges. Feldmarschall Ernst Albrecht von Eberstein.
Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg 1915. Bd 57, s. 77—90.

5531. Zwei Kundmachungen zur Zeit des 30jährigen Krieges. [1631, 1632.] Mitgeteilt von *G. Nowak.*
Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1916. (Leipa.) Jahrg. 39, s. 177—179.

5532. **Lehmann, Chr.,** Das sächsische Erzgebirge im Kriegesleid. Erzgebirgische Kriegschronik, nach dem Originale der »Deutschen Kriegs-

chronik», im Auftrage und auf Kosten des sächsischen Erzgebirgsvereins bearbeitet und herausgegeben von *P. Bönhoff*. VIII + 244 s. + 1 portr.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte von Annaberg und Umgegend 1916. Bd 4 (Jahrb. 14 u. 15).

5533. **Mentz, G.,** Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges 1493—1648. Ein Handbuch für Studierende. VIII + 479 s. Tübingen 1913.

5534. **Ramsay, J.,** Wrangel och finnarne vid Lech.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 42—44.

5535. Ett minne från trettioåriga kriget. [Ryttarsignalerna i Delitzsch.]
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 145—148. Med 1 illustr. i texten.

5536. **Höpfl, S.,** Belagerungen Regensburgs 1633 u. 1634 durch Bernhard von Weimar und durch d. Kaiserlichen u. Ligisten. Inaug. Diss. [München.] 57 s. Amberg 1913.

5537. **Baur, Jos.,** Philipp v. Sötern, geistlicher Kurfürst zu Trier, und seine Politik während des 30jähr. Krieges. Bd 2: Bis zum westfäl. Frieden (1648) und dem nürnberger. Vollzugstage (1650). 58 + 447 s. + 5 pl. Speyer 1914.

5538. **Domarus,** Wann wurde das erzbischöfliche Schloss Eltville zerstört und wiederaufgebaut. (Ein Beitrag zur Geschichte der Schweden im Rheingau und zur Baugeschichte der Burg Eltville.) (3) s. + 1 pl. 4:o.
Separat Abzug aus dem Jahrbuch der Rheinischen Volkszeitung für 1914.

5539. **Blum,** Einnahme Freiburgs durch Herzog Bernhard von Weimar 1638, geschild. nach d. in d. herzoglichen Biblioth. zu Gotha liegend. handschriftl. Nachl. Bernhards.
Alemannia 1914. [Th.] 42, s. 65—79.

5540. **Johnson, A.,** The Swedes on the Delaware 1638—1664. 391 s. + 33 portr. o. illustr. + 1 karta. Philadelphia 1914.
The Swedes in America, 1638—1900. Vol. 1.

5541. **Lorentz, Y.,** Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649. Akad. afh. XX + 144 s. Uppsala, Förf. Pr. 3 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 59—64 af *G. Jacobson.*

5542. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af riksarkivet genom *S. Bergh*. D. 14. 1650. VI + (1) + 544 s. Sthlm, Norstedt Pr. 8 kr. 25 öre.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

5543. **Chłędowski, K.,** Barocktidsmänniskorna i Rom. Bemyndigad översättning från polskan av E. Weer. VIII + 531 s. + 43 helsidesplanscher. Sthlm, Geber. Pr. 13 kr. 50 öre.
Kap. 12. Drottning Kristina i Rom. S. 282—364.

5544. **Neuber, Ant.,** Der schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655—1657). (3) + 146 + (3) s. Prag. Rohlíček u. Sievers 1915.
Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. H. 17.

5545. **Japikse, N.,** Johan de Witt. 358 + (1) s. Med många portr. o. illustr. Amsterdam, Meulenhoff & C:o 1915.
Nederlandsche Historische Bibliotheek. Uitgegeven onder leiding van H. Brugmans. 9.

5546. **Jensen, R. J.,** Fra Svenskek igens Tid. [1657—60.]
Aarbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1915. Aarg. 3, s. 367—377.

5547. Drottning Kristina mot Karl XI:s förmyndare. Tre bref 1668—1669. Medd. af *G. Wittrock.*
Hist. Tidskr. 1916, s. 198—202.

5548. Relations de Antoine de Lumbres, ambassadeur en Pologne et en Allemagne, touchant ses négociations et ambassades. Ouvrage publié pour la Société d'Histoire diplomatique par *G. de Lhomel.* T. 2. XLV + 348 s. 3. XL + 431. Paris 1913. (Se N:o 4592.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 8—9 af *N. Wimarson.*

5549. **Hansen, R.,** »Kung Carls jakt» i urkundlig belysning. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1916.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 199—285.

5550. **[Nordströ]m, [J.],** En tysk spionerirelation från Sverige under Karl XI:tes tid. [1690.]
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 110 (13/5).

5551. Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916). (1) + 312 s. + 1 portr. + 2 illustr. i texten. Lund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 135 (14/6) af [*A.*] *Å[hma]n*

5552. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. D. 11. Utg. af *Aug. Quennerstedt.* XXXI + 336 s. + 1 portr. + 1 pl. + 3 kartor. Lund, Gleerupska Univ. Bokh. Pr. 10 kr. Tr. i 200 exemplar.
Innehåller: Förord; C. G. Rehnskölds bref till Carl XII; N. Strombergs berättelse; Journal från Kexholms belägring; E. D. v. Krassows bref till Carl XII; C. G. Skyttes berättelse om Dorpats belägring 1704; Personregister.

5553. **Quennerstedt, Aug.,** Ur Carl XII:s lefnad. Skildringar. D. 1. XII + 212 + (1) s. + 17 portr. o. illustr. 2. VIII + 228 + (1) s. + 14 portr. o. illust. + 2 kartor o. 6 facs. tr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. delen.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 135 (14/6) af [*A.*] *Å[hma]n*; i Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 385—386.

5554. Ett Karl XII:s minne på Seland.
Militär Nyheter 1916, s. 242—248.

5555. Kort redogörelse för Sveriges fälttåg i Polen 1702—1704 sedt från stabintendentur-synpunkt. Af *S. K—r.*
Svensk Intendentur-Tidskr. 1916, s. 163—174, 185—194, 241—251. Med 1 bilaga o. 1 karta.

5556. En relation om Polen år 1703. Medd. af *S. Tunberg.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 127—177.

5557. **Lundström, E. Hj. J.,** Ett bref af en livländsk pastor rörande Johan Reinhold Patkul.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 50—65.

5558. Patkul mot Karl XII 1703—1705. Några aktstycken meddelade af *N. Herlitz.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 178—197.

5559. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt. Studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1 (1703 1704). Akad. afh. [Uppsala.] XXV + 338 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 116 (30/4) af *C. Hallendorff*; i Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 384—385.

5560. **Rehnsköld, C. G.,** Bref och skrifvelser från C. G. Rehnsköld till konung Carl XII 1703—1707 (1715).
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 1—121.

5561. Om och ur Josias Cederhjelms papper. Medd. af *G. Carlquist.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 66—126.

5562. **Skytte, C. G.,** Berättelse om Dorpats belägring 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 217—326 + 1 portr. + 2 kartor.

5563. **Stromberg, N.,** Berättelse om Skaraborgs infanteris deltagande i fälttåget år 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 123—180.

5564. **Mnémon, St.,** L'Origine des Poniatowski. [1.] X + 267 s. Cracovie 1913.
Part. 1: Notes biographiques et aperçus psychologiques sur Stanislas Poniatowski.

5565. Svenskminnen i Fraustadt.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 137—141. Med 2 illustr. i texten.

5566. **Krassow, E. D. v.,** Bref till konung Carl XII 1706—1707 jämte bilagor.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 171—215.

5567. Då fosterlandet var i yttersta nöd. Slaget vid Hälsingborg.
Militär Nyheter 1916, s. 65—68. Med 1 illustr.

5568. **Hult, O. T.,** Pesten i Sverige 1710.
Hygienisk Tidskr. 1916. Bd 8, s. 79—197 + 2 kartor.

5569. **Stiernschantz, J.,** Journal från Kexholms belägring och kapitulation juli—september 1710 jämte skrifvelser.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 131—170 + 1 karta.

5570. **Sörensson, P.,** Sverige och Frankrike 1715-1718. Ett bidrag till kännedomen om Sveriges utrikespolitik efter Carl XII:s återkomst från Turkiet. D. 2. XI + 174 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. Pr. 3 kr.

5571. När Fredrik I fick en norsk kula. Ett 200 års-minne i Livrustkammaren.
Dagens Nyheter 1916, N:o 56 uppl. A (Stockholmsuppl. N:o 16434) (27/2).

5572. **Kuylenstierna, O.,** För tvåhundra år sedan. Karl XII:s fälttåg i Norge 1716.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 137—150. Med en bild och en karta.

5573. **Langer, Th. L.,** Anteckningar om Carl XII:s besök åren 1716—1718, Klefmarkssläktens historia, Dalsländska karoliner samt sägner och minnen. 61 + (2) s. Med 9 illustr. i texten. Vanersborg 1914. Pr. 1 kr.

5574. **Holmberg, E.,** Vår flottas fallna och fångna karoliner.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 1—49 + 1 portr.

5575. **Schartau, S.,** De ryska krigsfångarna på Visingsborg.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 246—268.

5576. **Bull, J. B.,** Karl den tolvtes död. Falden eller myrdet? 1—3.
Aftenposten 1916, 20/8, 25/8, 27/8.

5577. Karl XII:s minde. Hvad man mener i Fredrikshald. Det er planer oppe om monumentets flytning.
Aftenposten 1916, N:o 410 (13/8).

5578. **Nyström, A.,** Karl XII og Fredrikssten. Det svenske monument paa fæstningen bör bort och Karl XII:s rövertogt glemmes i Sverige.
Aftenposten 1916, N:o 402 (9/8).

5579. **Julén, J.,** Om Sveriges statsskuld 1718 och betalningen av densamma. [Med 5 bil.] Akad. afh. [Uppsala.] VII + 92 + (1) s. Göteborg. Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. 17: 4.

5580. **[Brovallius, And.],** Karolinska anekdoter från frihetstiden. Utgifna af *H. Almquist.*
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 66—103.

5581. **Stavenow, L.,** Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid.
Svensk Tidskr. 1916 Årg. 6, s. 173—182.

5582. **Hjärne, E.,** Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. Voteringsreformen på riddarhuset och den byråkratiska parlamentarismens grundläggning
Hist. Tidskr. 1916, s. 1—30, 145—181.

5583. **Ahnlund, N.,** Sveriges sista fred med Polen. »Vänskapens återställande» efter det stora nordiska kriget och dess förhistoria.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 269—312.

5584. Amiral Carl Tersmedens memoarer i Fredrik I:s Sverige. I sammandrag utgifna af *N. Erdmann.* 277 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a. Kriget mot ryssarna; Dalupproret och Lewenhaupts flykt.

5585. **Boëthius, B.,** Blockadpolitik på 1700-talet.
Svensk Tidskr. 1916. Årg. 6, s. 200—203.

5586. **Johnsson, P.,** »Stora Daldansen». Några anteckningar från upproret 1743.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 37—58.

5587. **Hallendorff, C.,** K. F. Pechlin — sin gode faders sorgebarn. Hvad brefven i Linköpings stiftsbibliotek kunna förtälja. En olycksfågel och bråkmakare redan under studieåren i Lund.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 252 (17/9).

5588. **Johnsson, P.,** De upproriska rörelserna i Vedens och Bollebygdshärader år 1766.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 135—167.

5589. Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger udgivne ved *Holg. Hansen* af Rigsarkivet. Bd 1. XXIV + 521 + (1) s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 5 kr.

5590. **Barthélemy, Fr.,** Memoires. 1768—1819. Publiés par *J. de Dampierre.* Avec un portrait et un fac-similé d'autographe. XIII + 434 s. Paris, Plon-Nourrit et C:ie 1914.
Barthélemy var »secrétaire d'ambassade en Suède» 1768—72. 1772 års revolution skildras ganska utförligt.

5591. **Kleberg, E.,** Till historien om 1771—1772 års riksdag. 1. Halländska prästerskapets riksdagsmannaval år 1771. 2. Prästerskapets i Halland riksdagsfullmäktiges brev från riksdagen 1771—1772 till prosten i Fjäre och Viske kontrakt Hans Ahlelöf.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 324—383.

5592. **Engelhardt, M. F. v.,** Några anteckningar från krigsåren 1788—90. Utg. af *S. Andersson.*
Hist. Tidskr. 1916, s. 118—126.

5593. **Lewin, E.,** En gustaviansk sjöofficer. Kapten Gustaw Lewins märkliga lefnadsöden skildrade efter hans memoarer. (2) + 210 + (1) s. + 8 portr. + 3 pl. o. 2 kartor. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 50 öre.
Handlar bl. a. om kriget med Ryssland 1788—90, speciellt Viborgska gatloppet och slaget vid Svensksund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 281 (2/12) af [*A.*]*Å*[*hma*]*n*.

5594. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 3. Örlogsflottornas operationer under andra krigsåret intill augusti 1789. Konteramiral Lilliehorns förhållande i slaget vid Ölands södra udde och däraf föranledda rättegångar. Teckningarna af *J. Hägg*. XI + 296 s. + 3 illustr. + 3 portr. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr.
Svenska sjöhjältar. 7: s.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 326 (30/11) af *C. Hallendorff* under titel Gustaf III och Per Lilliehorn; i Vår Flotta 1916, s. 158—159 af *G. W. M. Fleetwood.*

5595. **Hausen, R.,** Det kungliga nattlägret i Hvittis prästgård den 22 juli 1802.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 279—281.

5596. **B[yströ]m, O.,** När löjtnant Ögnelodhs kanonslupsdivision strandade vid Barsebäck och Lomma. (Ett minne från 1808 års krig med Danmark.)
Vår flotta 1916, s. 84—87.

5597. **B[yströ]m, O.,** Hertigens af Angoulême besök vid södra armén i Skåne 1808.
Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 246—250.

5598. **B[yströ]m, O.,** När borgmästare Cronsioe och underofficerskorpral Dufwa försvarade Skanör.
Svensk Militär Tidskrift 1916. Årg. 5, s. 310—312.

5599. Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809. Utgifna af *R. Hausen*. X + 219 s. + 1 portr. Helsingfors. Pr. 3 m.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 130.
Innehåller: Kammarrådet *F. L. Nybergs* brefbok; Ryttmästare *C. M Möllerswärds* journal; Kapten *H. Wärnhjelms* relation om Sveaborgs kapitulation.

5600. Åland år 1809. 1—6.
Svensk Lösen 1916, s. 115—116, 126—127, 139—140, 143—144.

5601. När vi förlorade Åland. (Ur A. E. Lilliestierna, En åttioårings minnen.) 1—7.
Svensk Lösen 1916, s. 151—152, 159—160.

5602. Handlingar rörande riksdagarna 1809—15. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *A. Brusewitz*. (1) + II + 197 s. Sthlm. Pr. 5 kr.
Historiska Handlingar. D. 25, N:o 2.
Innehåller: *Chr. Wåhlin*, Anteckningar om riksdagarna 1809—10, 1812 1815 o. *L. A. Mannerheim*, Utlåtande i författningsfrågan 1809.

5603. **Edelstam, C. G.,** Regeringsformen 1809. Anders af Håkanssons första utkast.
Hist. Tidskr. 1916, s. 262—279.

5604. Une lettre inédite de Bernadotte (23 floréal an 2). [12 maj 1794.]
Revue historique de la révolution française et de l'empire 1913. T. 4, s. 120—121.

5605. **Barras, P. de,** Från franska revolutionens och direktoriets tid ur ledamoten av direktoriet Paul Barras memoarer. Efter den av George Duruy utgivna franska upplagan av *O. H. Dumrath.* VIII + 400 s. + 5 portr. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. 7 kr. 50 öre.
Behandlar ganska utförligt Bernadottes ställning till Napoleon 1799.

5606. **Silow, A.,** En svensk soldats öden under 1813—14 års tyska fälttåg. 4 s. Fol. Uppsala 1915.
Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar N:o 801—804. Äfven i 8:o. 47 s.

5607. **Schmeidler, B.,** Bernadotte vor Grossbeeren.
Forschungen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte 1916. Bd 29, s. 159—172.

5608. **Haedecke, R.,** Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes. Studie zur Vorgeschichte des 6. September 1813. 48 s. Berlin, Schall & Rentel.
Äfven Inaug. Diss. Giessen under titel: Bernadotte und die Schlacht bei Dennewitz.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1916. N. F. Bd 4, s. 169—170 af *R. v. Friederich.*

5609. **Rockstroh, K. C.,** Ereignisse und Verhältnisse in den Herzogtümern Schleswig und Holstein während der Invasion 1813—14.
Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schlesw. Holstein. Geschichte 1914. Th. 44, s. 125—219.

5610. Bornhöft.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 141—144. Med 2 illustr. i texten.

5611. **[Wind, Chr. Andr.],** En ung Rytterofficers Erindringer fra Felttoget 1813. Ved *D. Bruun.*
[Dan.] Militært Tidsskr. 1914. Tillægshefte 1, sp. 3—29.

5612. Nye bref fra provst Niels Hertzberg i Ullensvang 1814. **Meddelt av** *O. Kolsrud.*
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Femte Række. Bd 3, s. 550—553.

5613. **Staël von Holstein, L.,** Oskar den förste och Åland.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 208 (30/7).

5614. Blixen Finecke og Bismarck. En brevveksling. Udgivet ved *Aage Friis.*
Danske Magazin 1916. 6:e R. D. 2, s. 365—387
Har äfven utkommit separat.
Blixen Finecke, som var bosatt i Sverige, sökte att påverka Bismarck till Danmarks förmån.

5615. **Neergaard, N.,** Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866. Bd 2: Afd. 2 (1) + s. 872—1882. Khvn & Kristiania, Gyldendahl.
Kap. 9 innehåller en mycket utförlig på dokument grundad framställning af Londonkonferensen.

5616. **Wallengren, Sigfr.,** Första kammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866. 300 s Lund, Lindstedts Univ.bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.

5617. Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig. 1—2.
Svensk Lösen 1916, s. 43—44, 47—48.

5618. **Dardel, Fr. v.,** Dagboksanteckningar 1873—1876. (3) + 255 s. + 1 portr. o. många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 290 (13/12) af *K. W[arbur]g.*

5619. **Manthey, Aug. Chr.,** Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H 7. S. 433—496. Kristiania.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Lev. 1.

5620. **Ehrenhelm, P.,** Några minnen. (3) + 124 s. + 7 portr. + 3 illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Rec i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 270 ($^{20}/_{11}$) af *K. W[arbur]g;* i Aftontidningen 1916, N:o 328 ($^{3}/_{12}$) af [*E.*] *Th[yseliu]s* under titel: En märklig mans mycket märkliga levnadsminnen; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 343 ($^{17}/_{12}$) af *C. Hallendorff.*

5621. **Koht, H.,** Johan Sverdrup H.. 1—4. 128 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

5622. **Wennerberg, Gunnar,** Bref och minnen samlade och sammanbundna af *S. Taube.* Med illustrationer. D. 3. VIII + 319 s. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: Urtima riksdag 1871; bref under minsterkrisen; Wennerberg och försvarsfrågan på 1880-talet; tullfrågan; inträde i den Bildtska ministären o. Wennerberg och unionsfrågan.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 288 ($^{11}/_{12}$) af *K. W[arbur]g;* i Dagens Nyheter 1916, N:o 343 A (Stockholmsuppl. n:r 16721) ($^{17}/_{12}$) af *J. L[andquist].*

5623. **Hallendorff, C.,** Ålandsklausulens karaktär och innebörd.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 215 ($^{11}/_{8}$).

5624. **Reuterskiöld, C. A.,** Ålandsförpliktelsens rättsliga karaktär.
Tidsskr. for Retsvidenskab 1915. Aarg. 28, s. 315—328.

5625. **Staël von Holstein, L.,** Får Åland befästas? En folkrättslig undersökning.
[D.-n.] Juridisk Tidsskr. 1915, s. 696—716.

5626. **Staël von Holstein, L.,** Sverige och Åland. En folkrättslig överblick. (2) + 49 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 1 kr.

5627. **Strupp, K.,** Völkerrechtliche Tagesfragen. 2. Die Rechtslage der Alandsinseln.
Zeitschrift für Völkerrecht 1916. Bd 9, s. 485—487.

Biografi och genealogi.

5628. **Biografier,** Äldre svenska. Utg. av *H. Schück.* 1—2. 1: Ioannis Schefferi Argentoratensis vita. 2. [Tegel] E. [G.], Sveriges Rijkes Laghwuña Meen Edige Ertz Förrädares Johannis Messenii Oredelige Bedrifter, Falska Eeder, och Förrädelige Handlinger, som han emot Gudh, Konungen och Rijket, förehafft, stemplat och Practicerat hafwer sampt Then Sentens ooh Doom, som uthaf then Konungzliga Hoffrätt, är för samma hans förrädeliga handlingar skuld, honom afsagd blefwen then 21 Augusti Åhr 1616. Korteligen och sanfärdeligen författade af E. J. 3—4. 3: Torbern Bergmans självbiografi. 4: Carl Reinhold Berchs självbiografi. 5: Urban Hjärnes självbiografi. 179 s. Uppsala, Akad. Bokh. 1915, 16. Pr. för alla tre häftena 3 kr. 50 öre.
Uppsala Universitets Årsskr. Progr.

5629. **Forsstrand, C.,** Svenska krigares minne i Stockholms kyrkor.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 125—136. Med 2 illustr. i texten.

5630. **Hamilton, V., Krefiger, C. H.,** och **Leijonhufvud, E.,** Namnlistor öfver officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till häst och ståndsdragoner under stora nordiska kriget. (1) + 138 s.
Personhistorisk Tidskr. 1916: H. 1—2.

5631. **Jörgensen, E.,** Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1916. 8:e Række. Bd 6, s. 197—214.
Innehåller äfven en del uppgifter om svenskar.

5632. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. Biografiska studier. D. 2. Erik Gustaf Geijer. — Johan Gabriel Richert. — Fredrika Bremer. VII + (1) + 181 s. + 12 port. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 25 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 157 (11/6) af *C. Hallendorff.*

5633. **Westerlund, J. A.,** och **Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. D. 2: H. 1. 283 s. Linköping. Pr. 6 kr.

5634. **Wretman, Joh.,** Kort handbok i svensk släktforskning. (4) + 83 s. Sthlm, Fritze. Pr. 2 kr.

---

f

5635. **Bonsdorff, C. v.,** *Gustaf Mauritz Armfelt* på förslag till generalguvernör över Finland.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 20—41.

5636. **Bonsdorff, C. v.,** *Gustaf Mauritz Armfelts* öfverflyttning till Finland.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 29—59.

5637. **Rydström, Ada,** *Armfeltarne* på Hunnerstad och deras närmaste. Historien om en släkt och en gård. VIII + 225 s. + 8 portr. + 2 facs.tr. + 1 släkttafla o. flera illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr.

5638. **Dellner, J.,** *Sven Baelter.* En homiletisk studie. Akad. avh. XV + (1) + 308 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 5 kr.

5639. **Karttunen, L.,** »Domus Sanctæ Birgittæ».
Nuori Suomi 1914, s. 211—238.

5640. **Borelius, H.,** *Carl Gustaf von Brinkman* [1.] En ungdomsbiografi från vänskapssentimentalitetens tidevarv. (2) + 196 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 302 (29/12) af *K. W[arbur]g.*

5641. Generalmajoren *Erik Drake.* Några anteckningar. Af *H. F.*
Meddelenden från Norra Smålands fornminnesför. 1915. [H.] 4, s. 14—52.

5642. **Ehrensvärd, C. A.,** Brev. Utgivna av *Gunhild Berg.* D. 1. 1768 —1795 XXIV + 284 s. + 1 port. o. flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 12 kr.
Innehåller flera bref till Gustaf III och hertig Karl.

5643. **Bradby, E. D.,** The life of Barnave. Vol. 1. V + (3) + 389 s. + 1 portr. 2. (2) + 410 s. + 1 pl. Oxford 1915.
Berör bl. a. *Axel von Fersens* brefväxling med Marie Antoinette.

5644. **Rexius. G.,** *Geijers* affall. 54 s.
Uppsala Universitets Årsskr. 1915.
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 9—22 af *B. Boëthius.*

5645. **Uddgren, H. E.,** Karolinen *Hugo Johan Hamilton.* En lefnadsteckning. (3) + 56 s. + 8 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 25 öre.
Skrifter utgifna af Hamiltonska släktföreningen. 2.

5646. **Johansson, L.,** *Henrik Hammarberg.* Stenbocks kurir.
Fornt och nytt från Norra Vedbo, s. 81—88. Med ett portr. i texten.

5647. **Almquist, H.,** *August von Hartmansdorffs* personlighet och tidigare politiska bana. 1.
Hist. Tidskr. 1916, s. 69—116.

5648. Minnen av och om *Emil Key.* Utgivna och utfyllda av *Ellen Key.* D. 2: Afd. 1. IX + 386 + (1) s. + 3 portr. + 1 pl. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 342 (16/12) af *C. Hallendorff.*

5649. **Bring, S. E.,** Bidrag till *Sven Leijonmarcks* biografi. 1. [Med 2 bil.] 42 + (1) s. + 1 portr. Uppsala, Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5650. **Bergh, S.,** När föddes *Johan Gustaf Liljegren.*
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 251—252.

5651. **Linné, C. v.,** Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Upsala Universitet. Afd. 2. Utländska brefväxlingen. D. 1. Adansan-Brünnich. Utgifven och med upplysande noter försedd af *J. M. Hulth.* VIII + 429 + 1 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 12 kr.

5652. **Ahnlund, N.,** *Erik Pukes* släkt.
Hist. Tidskr. 1916, s. 259—261.

5653. **Floderus, M.,** När Västerås störste son var liten. [*Olof Rudbeck.*] 11 + (1) s. Med 3 illustr. i texten. Västerås 1915.
Särtryck ur Västmanlands Läns Tidnings julnummer 1915.

5654. **Boëthius, B.,** Anteckningar om *Johan Adler Salvius'* släktförhållanden och studier.
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 205—228.

5655. Öfverstelöjtnanten *Georg Gustaf von Schlippenbachs* meritförteckning. Medd. af *Th. Westrin.*
Karolinska Förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 198—206.

5656. **Kämpe, A.,** En gustaviansk patriot och hans hustru. Generalen och generalskan greve *Philip Schwerin.* Efter samtida källor. 288 s. + 1 pl. o. många illustr. i texten. Sthlm, C. L. Gullberg. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 348 (22/12) af *C. F[orsstrand].*

5657. **Bergh, S.,** Ur *Anders Anton von Stiernmans* brefväxling.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 34—53 + 2 portr.

5658. **Key, H.,** *A. O. Wallenberg,* en minnesteckning. Sthlm, Nordiska bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1916, N:o 835 (10/12) af [*E.*] *Th[yseliu]s;* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 315 (19/11) af *C. Hallendorff.*

5659. **Grade, A.,** Huru *Wingårds* »Minnen» tillkommo.
Hist. Tidskr. 1916, s. 126—129.

5660. **Karsten, H. A.,** *Karl Gustav Wrangel,* hans ungdomstid och första krigarbana 1613—1638. XV + 272 s. + 3 portr. o. 1 illustr. på en sida. Åbo, Förf.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 50—52 af *K. Grotenfelt.*

Numismatik.

5661. **Montelius, O.,** Bidrag till de svenska sedlarnas historia. 80 s. Med 31 fig. Sthlm 1915.
Särtryck ur Sedelsamlingen i Riksbankens myntkabinett.

Krigshistoria.

5662. **Björlin, G.,** Sveriges krigshistoria i bilder. Utgifven af *J. M. Påhlmann.* Bd 2. H. 1—8. 96 s. + 26 pl. + 2 kartor med många illustr. i texten. Tv. fol. Sthlm, Bröderna Påhlmans förlag 1915—16. Pr. 2 kr. 50 öre häftet.

5663. **Byström, O.,** Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 104—107. Med 1 fig.

5664. **Hamilton, G. L.,** Lifhusarerna i läger och kvarter på Axvall och Sannahed i Örebro och Sköfde. Minnen. 195 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr. 6 kr.

5665. **Holmberg, E.,** Örlogsskeppet Sveriges olycksfärd 1738. Arkivanteckningar.
Tidskr. i sjöväsendet 1916, s. 99—106.

5666. **Infanteriofficersuniformer,** Svenska, omkring 1800. Meddeladt af *T. J. P[etrelli].*
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, sid. 61—65. Med 1 illustr.

5667. **Knylenstierna, O.,** Om bevarandet af våra äldre fanor.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 19—27. Med 6 bilder.

5668. **Knylenstierna, O.,** När blått och gult först användes som våra färger. Den blå flaggan med gula korset stammar från 1500-talet. uniformerna från senare tid.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 150 (4/6).

5669. **Pira, S.,** En gammal häradsfana.
Fornt och nytt från Norra Vedbo, s. 28—28.

5670. **Rabe, G.,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 4, 1. Kungl. Fortikationens personalstater och personal 1720—1811. 231 s. Sthlm. (De föregående delarna utarb. af *L. W:son Munthe.*)
Bihang till Tidskr. i fortifikation.

5671. **Spak, F. A.,** Historik öfver samtliga i Artillerimuseum i Stockholm befintliga grupper, särskilt framställd för varje grupp; från grupp A —grupp M. 143 s. Sthlm 1914. Pr. 50 öre.

5672. **Tidander, L. G. T.,** Anteckningar rörande Kongl. Jönköpings regementes historia. 2:a omarbetade uppl. 265 s. Västerås, Förf. Pr. 2 kr. 75 öre. Omsl. tr. 1916. Boken för öfrigt tr. Västerås 1910.

5673. **Uddgren, H.,** De tappraste. (1) + 75 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.

5674. **Wikander, J. G.,** Öfversikt öfver Sveriges krig. Med 28 i texten införda, numrerade kartskisser. 232 + (1) s. Sthlm, Militärlitteraturför. förlag. Pr. 5 kr.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 121.
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 355—356.

Litteratur- och konsthistoria.

5675. **Baeckström, A.,** En Gustaf Adolfs-relief.
Konsthistoriska sällskapets publikation 1915, s. 47—51 + 1 pl.

5676. **Brandel, Sv.,** Danderyds kyrka. Konsthistorisk beskrivning. Utgiven av församlingen med anledning av kyrkans restaurering år 1915. (3) + 69 s. + 1 bil. (1 släkttavla) + (1) s. Med 78 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 50 öre.
Särtryck ur Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium. Utg. af S. Curman o. J. Roosval.

5677. **Böttiger, J.,** Studier rörande Stockholms slott. Bernard Fourquet och gjuteriet på Rännarbanan. (5) + 21 s. + 5 bilder. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr. Tr. i 300 exemplar.

5678. **Ekhoff, C.,** Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner. 377 s. Med 496 fig. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 25 kr.
K. Vitterhets- Hist.- o. Antikvitets Akademien.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 104 (6/5) af *A. L. Romdahl;* i Ord och Bild 1916, s. 489—495 af *O. Montelius.* Med 8 illustr.; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 245 (10/9) af *A. Hahr.*

5679. **Fischer, E.,** Kongl. slottssnickaren och schatullmakaren Gottlieb Iwersson. 64 s + 51 illustr. Göteborg, Gumpert. Pr. 5 kr.
Röhsska Konstslöjdmuseet.

5680. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 3. Författat af *A. Hahr, A. Kumlien, T. Mårtensson* o. *H. Wåhlin.* Örup. Månstorp. Tomarp. Avbildningar och text. 57 s. Med 27 fig. Fol. H. 4. Örup. Månstorp. Tomarp. Arkitekturritningar. 20 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 18 kr.

5681. **Hahr, Aug.,** Östeuropeiska stildrag i nordisk renässansarkitektur, IV + 167 s. + 8 pl. o. 60 illustr. i texten. Uppsala, Akad. bokh. 1915. Pr. 7 kr. 25 öre.
Studier i nordisk renässanskonst. 2.
Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala. 18: 2.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 140 (20/6) af *A. L. Romdahl.*

5682. **Josephson, R.,** Borgarhus i Gamla Stockholm. 1. Byggnadshistoria. På grundval af samfundet S:t Eriks Stockholmsregister. XV + 410 + (1) s. + 1 karta. Med 549 fig. Sthlm (tr. i Uppsala), Nord. bokh. Pr. 15 kr.
Rec. i Forum 1916, s. 416—419 af *C. R. af Ugglas.*

5683. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.- Hist.- o. Ant.- Akad. utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval.*

Dalarne. Bd 1: H. 1. **Kyrkor i Leksands och Gagnefs tingslag.** Konsthistoriskt inventarium utarbetat av *Gerda Boëthius*. V + 146 s. Med 138 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.

5684. **Langer, R.,** Erich XIV von Schweden in der deutschen Literatur. (Mit besonderer Berücksichtigung des Wahnsinnsproblems in der dramatischen Dichtung.) T. 1—2. Krupps Privat-Realgymnasium in Berndorf, Niederösterreich. S. 11—35 + 5—32. Berndorf, N.-Ö. 1915—16.

5685. **Lindblom, Andr.,** La peinture gothique en Suède et en Norvège. Étude sur les relations entre l'Europe occidentale et les pays scandinaves. Publié par l'Academie royale des belles-lettres d'histoire et d'archéologie de Stockholm. (3) + 252 s. + 50 pl. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 30 kr.

5686. **Lindblom, Andr.,** Nordtysk skulptur och måleri i Sverige från den senare medeltiden. Utgifvet af K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. II. 1—2. (3) + 32 s. + 21 pl. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 10 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.

5687. **Looström, L.,** Slottsbyggnaderna på Svartsjö.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 75—79. Med 2 bilder.

5688. **Romdahl, A. L.,** Bungemästaren och Linköpings domkyrka.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 29—31. Med 2 bilder.

5689. **Romdahl, A. L.,** Gammal konst. Studier och fynd. (5) + 245 s. Med 127 fig. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.
Innehåller bl. a.: Hur våra medeltida kyrkor byggdes; Stilstudier i Skara domkyrka; En grupp svenska och norska 1800-talssigill; Några observanda rörande Vasatidens byggnadskonst; Svartsjö slottsruin år 1750; Drottning Kristina-porträtt; Gustavi domkyrkas altare. Ett verk av Adrien Masreliez; Några Sergelteckningar och deras antika förebilder; Axel Oxenstierna och historien; En Sergelteckning i Göteborgs museum.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 206 (6/9) af S. *Strömbom.*

5690. **Romdahl, A. L.,** Ornamentik och stil i Linköpings domkyrka. 33 s. + 12 pl. Göteborg, Wettergren & Kerber 1914. Pr. 1 kr. 75 öre.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. 4 följden. 17: 1.

5691. **Rydbeck, O.,** Studier i Skånes renässans- och barockskulptur.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 16—23, 63—74. Med 17 bilder.

5692. **Schück, H.,** & **Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade uppl. D. 4. Sveriges litteratur under realismens och efterhumanismens samt naturalismens tid. (Från slutet af 1830-talet till inemot sekelskiftet.) Bd 2: H. 13—25. S. 97—680 + XI s. + 53 bilagor (portr o. facs.bref). Sthlm, Geber. H. 13—24. 1 kr. 20 öre häftet. H. 25: 70 öre.

5693. **Stenbock, R.,** Tvenne porträtt af Magnus Stenbock.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 111—115 + 2 portr.

5694. **Wåhlin, Th.,** Ystads S:ta Maria kyrka. Kyrkan och dess fasta inventariers historia samt plan för deras återställande. Utredning som på uppdrag af kyrkostämman i Ystads S:ta Maria och S:t Petri stads församling blifvit verkställd. VII + 104 s. Med 20 fig. Lund, Gleerupska Univ. bokh. Pr. 50 öre. Af denna bok hafva 45 numrerade exemplar blifvit tryckta å extra godt papper på beställning af gynnare och vänner till S:ta Maria kyrka i Ystad.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

5695. **Fahlbeck, E.,** Studier öfver frihetstidens politiska idéer. 2—3. (Se N:o 5235.)
Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 31—54, 104—121.

5696. **Fahlbeck, P.,** Svensk författning i finländsk belysning. (Se N:o 5700.)
Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 99—107.

5697. **Fritz, Matth.,** Die gesetzliche Verwandtenerbfolge des älteren schwedischen Rechts.
Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 1915. Bd 36. Germanistische Abteilung, s. 137—275.

5698. **Grundlagar,** Frihetstidens, och konstitutionella stadgar. Med understöd av statsmedel utgivna av riksarkivet genom *A. Brusewitz.* XIV + 460 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

5699. **Hedin, G., & Skoglund, H.,** Redogörelse för de ecklesiastika boställena. D. 4. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift). På grund af nådigt bemyndigande enligt kungl. kammarkollegii uppdrag utarbetad. XXXIII + 494 s. 4:o. Sthlm 1915. Pr. 3 kr.

5700. **Hermanson, R.,** Svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan. Med anledning af några under 1914 års meningskonflikter i Sverige förfäktade läror. 79 + XXV s. 4:o. Helsingfors, Söderström 1915. Pr. 4 m.
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 61—64 af *R. Erich:* i Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 36—46 af *V. M. von Born* under titel: Furste och folk. Konung, råd och riksdag.

5701. **Ihrfors, C. G.,** Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia. [Med bilagor: A—T.] Akad. afh. XV + 738 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr.

5702. **Kuylenstierna, C. W. U.,** Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. Akad. avh. XI + 233 s. Lund, Lindstedts Univ.-bokh. Pr. 3 kr.

5703. **Land och folk,** Sveriges. Historisk-statistisk handbok. Enligt K. Maj:ts uppdrag utgiven av *J. Guinchard.* 2:a uppl. Svensk edition. D. 1. XXI + (1) + 738 s. + 1 portr. Med många illustr. o. kartor i texten. 2. XX + 724 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda del. 15 kr.
Innehåller bl. a. *E. Svensén,* Översikt av svenska folkets historia o. *E. Hildebrand,* Statsförfattningen.

5704. **[Lanforsen.]** D. 2. Uppsala läns norra domsagas häradsrätts protokoll i mål mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Sandvikens järnverksaktiebolag m. fl. å andra sidan, ang. bättre rätt till strömfallet Lanforsen. Utgifna genom kungl. kammarkollegii försorg. 123 + 99 + 5 s. 3. Inlagorna till Kungl. Maj:t och rikets Svea hovrätt samt kungl. hofrättens dom och protokoll i mål mellan Kungl. Maj:t och kronan å ena samt Sandvikens järnverksaktiebolag m. fl. å andra sidan ang. bättre rätt till strömfallet Lanforsen. Utgifna genom kungl. kammarkollegii försorg. 191 s. Sthlm, Norstedt 1915, 16. Pr. för D. 2: 2 kr., för D. 3: 1 kr. 50 öre.

5705. **Lehmann, K.,** Zum altnordischen Kriegs- und Beuterecht. 78 s. Heidelberg 1913.
Konrad Beyerle's Deutschrechtliche Beiträge. Bd 9: H. 1.

5706. **Lesch, Br.,** Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna.
Finsk. Tidskr. 1916. T. 81, s. 62—89.

5707. **Montgomery, A.,** En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1916, s. 244—260, 311—321.

5708. **Nilsson, J. R.,** Rätten att börja krig enligt Sveriges regeringsform.
Det Nya Sverige 1916. Årg. 10, s. 436—444.

5709. **Normann-Lundberg, C. G.,** Bidrag till frågan om äganderätten till prästgårdarna i Sverige under medeltiden. Akad. Afh. [Upsala.] (1) + 96 s. Luleå, Förf. 1915.

5710. **Staël von Holstein, L.,** Sveriges neutralitetsgräns.
Festskrift till Pontus Fahlbeck 1915, s. 204—281.

5711. **Söderqvist, N.,** Om konungens i Sverige rätt att förfoga öfver statens tillgångar. 2.
Tidskr. utgifven af Juridiska föreningen i Finland 1914. Årg. 50, s. 247—320.

5712. **Törne, P. O. v.,** Inverkningar af förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 1.
Hist. Tidskr. för Finland. 1916. Årg. 1, s. 96—116.

5713. **Weibull, L.,** Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok. (2) + 168 s. Khvn, Hagerup. Pr. 5 kr.

Bibliografi.

5714. **Bergh, S.,** Om de svenska fältkanslihandlingarnas hemförande från Turkiet 1714 och deras öden under de närmast följande åren.
Hist. Tidskr. 1916, s. 279—284.

5715. **Bergh, S.,** Svenska riksarkivet 1618—1837. XVII + 468 s. + 11 illustr. Med 34 fig. i texten. Sthlm. Pr. 6 kr. Särtryck i 150 exemplar på tjockare papper.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 5.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 90 (3/4) af *C. Hallendorff;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 79 (5/4) af *K W[arbur]g;* i Dagens Nyheter 1916, N:o 97 Uppl. A (Stockholmsuppl. n:o 16475) (9/4) af *L. M. Bååth;* i Aftonbladet 1916, N:o 139 (23/5); i Stockholms Tidningen 1916 (2/4) af *K. Nordlund;* i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg 18, s. 124—128 af *B. Boëthius;* i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 322—327 af *E. Naumann;* i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 91—96 af *V. Gödel;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1916. 8:e Række. Bd 6, s. 275—277 af *A. Linvald.*

5716. **Brulin, H.,** Gadebuschska samlingen i riksarkivet. En redogörelse.
Nord. Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 40—51.

5717. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 20 (= Bd 2: 11). V s. + sp. 950—1052 + (2) s. Uppsala 1915.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 17: 18.

5718. **Gödel, V.,** Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet. [Utgifven med offentligt understöd.] VIII + 319 s. Sthlm, Nord. bokh. Pr. 7 kr. 50 öre
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 182 (9/7) af *E. Nygren;* i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 96—98 af *S. T[unber]g.*

5719. **Planer, O.,** Verzeichnis der Gustav-Adolf Sammlung mit besonderer Rücksicht auf die Schlacht am 6/16 November 1632. (3) + 168 s. + 2 pl. + 1 facs.tr. o. några illustr. i texten. Leipzig, H. Haesser Verlag.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 175 (2/7) af *V. Lundström;* i Hist. Tidskr. 1916, s. 205—207 af *B. B[oëthius];* i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 333—334 af *K. Setterwall.*

5720. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1915. 40 s. Sthlm.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1916. 50 separatexemplar.

5721. **Setterwall, K.,** Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1911—1914. 23 s. Uppsala 1915 (utk. 1916).
Särtryck i 25 exemplar ur Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 115—135.

5722. **Törne, P. O. v.,** Öfversikt af i Finland under år 1915 utkommen historisk litteratur.
Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr. s. 99—111.

5723. **Walde, O.,** Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie. 1. Akad. afh. [Uppsala.] XIX + 351 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 6 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 246 (11/9) af *Fr. Böök;* i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 456—458; i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 80—82 af *A. B. C[arlsson];* i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 294—320 af *I. Collijn.*

5724. **Weibull, L.,** Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund. VI + (1) + 92 s. Lund.

5725. **Östman, N.,** Stockholms stads bokauktionskammare 1674—1735.
Wrangel, F. U., Stockholmiana. Saml. 5, s. 231—269. Med 2 illustr.

Topografi.

5726. **Anderson, W.,** Karlskrona.
Gamla svenska städer. H. 5, s. XXXIX—XLIX. Med 4 fig.

5727. **Beckman, N.,** Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast. (4) + 70 s. Med 1 karta i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 75 öre.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhetssamhälles handlingar. 4:e följden. 17: 3.

5728. **Boëthius, S. J.,** Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia.
Hist. Tidskr. 1916, s. 221—258.

5729. **Bring, S. E.,** Trollhätte kanal 1844—1904. Några anteckningar. 91 s. Med 19 fig. 4:o. Sthlm 1914.
Särtryck ur Trollhättan, dess kanal- och kraftverk, utg. af kungl. vattenfallsstyrelsen. D. 2.

5730. **Bååth, L. M.,** Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tid till våra dagar. D. 1. Tiden till 1718. XI + 342 s. + 1 pl. o. 2 kartor o. 54 illustr. i texten. St. 8:o. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala.), Förf. Pr. 15 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1916, N:o 342 A (Stockholmsuppl. nr 16720) (16/12) af *I. Simonsson;* i Stockholms Dagblad 1916, N:o 343 A (17/12) af *N. Östman;* i Stockholmstidningen 1916, N:o 332 (6/12) af *Alf;* i Aftonbladet 1916, N:o 341 B (15/12) af *R. Josephson;* i Nya Dagligt Allehanda 1916, N:o 330 (4/12) af *G. Bolin;* i Aftontidningen 1916, N:o 348 (22/12) af [*E.*] *Th*[*ysellu*]*s;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 302 (29/12) af *A. L. Romdahl.*

5731. **Drag,** Korta, ur Ripsa kyrkas historia och öden. Af *A. v. E.*
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13, s. 63—81. Med 6 illustr.

5732. **Edelstam, O.,** Kalmar i forntid och nutid.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 107—121. Med 18 illustr.

5733. **Ekelund, Th.,** Hertig Karls kyrka i Karlskoga.
Karlstads stifts julbok 1916, s. 41—52. Med 4 illustr.

5734. **Fehr, I.,** Vägledning för besökande i Strängnäs domkyrka. Med plankarta och bilder. 2:a uppl. 38 s. Strängnäs, O. Eriksons bokh. Pr. 75 öre.

5735. **Fornt** och nytt från Norra Vedbo. Utgiven av Vedbo-bor. 167 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Tranås, Sandbergs bokh. 1914. Pr 1 kr.
Innehåller bl. a.: *Th. Filén,* Daniel Rantzaus tåg över Holaveden; *S. Pira.* En gammal häradsfana; *L. Johansson,* Henrik Hammarberg. Stenbocks kurir.

5736. **Forssell, B.,** Örebro stadsfullmäktiges minnesskrift för första halfseklet åren 1863—1912. Efter stadsfullmäktiges protokoll sammandragen. Med inledning af *Hj. Linder.* XVI + 579 + (1) s. + 7 illustr. + 8 kartor + 8 tabeller. Örebro 1915.

5737. **Forssell, B.,** Örebro och dess utveckling. Bd 2. Innefattande tiden från stora branden 1854 till nuvarande tid. 179 + (1) s. + 1 pl. + 2 kartor o. många illustr. i texten. 4:o. — Register till Örebro och dess utveckling. Bägge banden. 19 + (1) s. 4:o Örebro, Förf. Pr. 7 kr. 50 öre. Registerhäftet. Pr. 50 öre.

5738. **Friesen, O. v.,** Namnet Jönköping.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesför. 1915. [H.] 4, s. 4—13. Med 2 fig.

5739. **Frågor** och svar rörande Uppsala län år 1741. Ett par gamla handlingar meddelade av *A. Julius.*
Allmoge och hemslöjd (1915). Utg. av *A. Julius,* s. 102—127.

5740. **Grönstedt, J.,** och **Grönwall, C. A.,** Stockholms källare, schweizerier & utvärdshus under de senaste femtio åren 1866—1916. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor. 72 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Pr. 10 kr. Tryckt 1916 i en enda illustrerad uppl. med 500 numrerade exemplar.

5741. **H[agander], [J.],** Från Wadsbo härad. Några etnografiska och historiska notiser. 43 + (1) s. Sköfde 1914.

5742. **H[ansso]n, [S.],** Gamla Lödöse. De föreslagna utgrävningarna.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 127 B (3/6).

5743. **Helger, N.,** Gåsborns socken i Värmland. Ett försök till hembygdsbeskrivning i historisk framställning. XI + (1) + 151 + (1) s. Med 37 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.

5744. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen, A. Hennig, C. O. v. Porat, N. Åberg, R. Björkman* o. *G. Säve.* [Med många illustr.] H. 3—10. S. 65—320. Jönköping, Richards A.-B:s förlag. Pr. 50 öre häftet.

5745. **Hiärne, Urb.,** Märkvärdigheter hos sjön Vettern. Öfversatt från latinet af *C. Stubbe.* 25 s. + 1 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr. Tr. i 150 numrerade exemplar.

5746. **Hjelmérus, A.,** Skelleftebygden. 96 s. Umeå, Förf. 1915. Pr. 1 kr.
Västerbottnisk hembygdsforskning. Skelleftebygden.

5747. **Janse, O.,** Sigtuna stads grundläggning och stadens betydelse under medeltiden.
Gamla svenska städer. H. 5, s. 1—XV. Med 6 fig.

5748. **Johnsson, P.,** Från det forna Villand. Historiska och kulturhistoriska anteckningar från Villands härad. 189 + (2) s. Kristianstad (tr. i Sölvesborg), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr.

5749. **Johnsson, P.,** Örebro län för hundra år sedan. Anteckningar. 179 + (1) s. Örebro, Lindhska bokh. Pr. 3 kr.

5750. **Jonzon, B. G.,** Ljusdals kyrka.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 58—65. Med 3 illustr.

5751. **Jönsson, A.,** Falkenbergsboken. Jubileumsskrift till stadsfullmäktiges 50-årsdag den 19 februari 1916. (1) + 242 s. + 15 portr. Nässjö, Förf. Pr. 10 kr.

5752. **Kjellberg, C. M.,** Byggnadshytta vid Uppsala domkyrka.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1916. Bd 7, s. 221—230.

5753. **Kjellberg, C. M.,** Tomta gård och Tomta släkten. 52 s. + 4 tabell. Med 1 illustr. i texten o. 4 bil. Linköping, Förf.
Särtryck ur Meddelanden från Östergötlands fornminnesf. och museif.

5754. **Klein, E.,** Ett tvärsnitt genom Sveriges medeltid. Hvad en liten Mälarö döljer och avslöjar. Alsnö, ett storslaget forskningsobjekt.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 163 B ($^{18}/_{6}$).

5755. **Kyrkor,** Gamla, i Småland (Växjö stift.) 1: *E. Wrangel,* En orienterande öfversikt. 2: *G. Carlsson,* Två ödekyrkor i Värend.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 80—98. Med 13 illustr.

5756. **Larsson, Br. A.,** Anteckningar om Karlstads domkyrka. 98 s. Med flera illustr. i texten. Karlstad, Förf. Pr. 1 kr. 50 öre.

5757. **Larsson, O.,** Minnen och bilder från Balingsta.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 20—29. Med 5 illustr.

5758. **Lindeberg, W.,** Minnen från gamla Gefle.
Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1914, s. 36—40.

5759. **Löfström, K.,** Stockholmshistoria i gatunamn.
Dagens Nyheter 1916, N:o 355 Uppl. A (Stockholmsuppl. n:o 16783) ($^{31}/_{12}$).

5760. **Minnesskrift** 1516 $^{25}/_{1}$ 1916 med anledning af Engelholms 400-års-jubileum utarbetad af *C. Lind* m. fl. och utgifven af Engelholms Tidning julen 1915. 48 s. Med många illustr. 4:o. Engelholm 1915.
Engelholms Tidning 1915, N:o 291 B ($^{15}/_{12}$).
Innehåller bl. a.: Engelholms stads historia. Anteckningar till 400-årsjubileet ur Engelholms och ortens häfder; Hur Engelholm sett ut i »den gamla, goda tiden»; Stadens styresmän; Näringsfång.

5761. **Modin, E.,** Gamla Tåsjö. Anteckningar om hembygden. XV + 402 + (1) s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Sollefteå (tr. i Örebro), A. B. Dahlbergs bokh. Pr. 5 kr.

5762. **Montgomery Cederhielm, Rob.,** Segersjö.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13 s. 97—101. Med 2 illustr.

5763. **Mälarbeskrivning,** En gammal. Medd. av *A. Julius.*
Allmoge och hemslöjd (1915). Utg. av *A. Julius,* s. 99—101.

5764. **Nyrin, Joh.,** Alsters kyrka.
Karlstads stifts julbok 1916, s. 78—98. Med 7 illustr.

5765. **Olsson, M.,** Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan.
Svensk Tidskr. 1916. Årg. 6, s. 499—506. Med 9 fig.

5766. **Palme, O.,** Sigtuna stads utveckling under nyare tid. En öfversikt.
Gamla svenska städer. H. 5, s. XVI—XXXVIII. Med 2 fig.

5767. **Pyk, C. G. Larsson,** Sätesgården Kyleberg och dess ägare. 1313—1916. Några anteckningar. 25 s. Med 14 illustr. i texten. 4:o. Linköping, H. Carlssons bokh. Pr. 4 kr.

5768. **Rhezelius, I. H.,** Monumenta Uplandica. Utgifna af *C. M. Stenbock* o. *O. Lundberg.* 118 s. + 11 pl. Med 197 fig. i texten.
Bilaga till Upplands fornminnesf. tidskr. 1915, 16.

5769. **Romdahl, A. L.,** Svartsjö slottsruin år 1750. En teckning af Jean Eric Rehn.
Fataburen 1916, s. 241—246. Med 8 fig.

5770. **Rosman, H.,** Några data ur Gotlands ekonomiska historia 1814—1914. 10 s. + 1 portr.-pl. 4:o. Visby 1914.

5771. **Rydström, A.,** I Tjust förr och nu.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 30—57. Med 25 illustr.

5772. **Sahlberg, E.,** Från en gränsbygd. Strödda skildringar från trakten kring Ed. En af vårt lands skönaste rekreations- och turistorter. En blifvande idealisk trädgårdsstad, ägd af staten. Ett svenskhetens bålverk i gränsbygden. 127 + (1) s. + 1 portr. Med många illustr. i texten. Göteborg, N. P. Persson. Pr. 2 kr. 50 öre.

5773. **Sarauw, G.,** Gamla Göteborgs läge. [Referat.]
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1916, N:o 270 (20/11).

5774. **Schartau, S.,** Tillståndet i Jönköpings län 1697—1721.
Karolinska Förbundets Årsbok 1915 (tr. 1916), s. 207—245.

5775. **Silfwing, J. L.,** Värmlands historia från äldsta tider intill nuvarande. D. 1: H. 5. Visnums härad: Södra Råda socken. 110 + (2) s. + 9 pl. Sköfde, Förf. 1914. Pr. 1 kr. 25 öre.

5776. **Simonsson, I.,** Stadens nycklar.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 109—118. Med 3 fig.

5777. **Strömbom, S.,** Utgrävningar på Nya Lödöse mark sommaren och hösten 1915.
Göteborgs o. Bohusläns fornminnesf. tidskr. 1915 (tr. 1916), s. 31—46. Med 6 fig.

5778. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 5. (2) + (2) + XLIX + (1) + 86 s. 4:o. Sthlm, Cederquist. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: *O. Janse,* Sigtuna stads grundläggning och stadens betydelse under medeltiden; *O. Palme,* Sigtuna stads utveckling under nyare tid. En öfversikt; *W. Anderson,* Karlskrona.

5779. **Städer,** Sveriges. H. 20—26. Bd 8: Kristianstads och Malmöhus län. H. 6—8. 9: Hallands län. H. 1—2. 15: Örebro län. H. 1. 17: Kopparbergs och Gävleborgs län. H. 1. S. 161—256 + 62 + 32 + 32 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1915, 16. Pr. 5 kr. häftet.
8: Lund af *K. Hj. Lundgren.* — Landskrona, Hälsingborg, Eslöv, Ystad, Trelleborg, Skanör och Falsterbo af *K. Enghoff.* — 9: Halmstad af *K. Enghoff.* — Laholm af *O. Sjunnesson.* — Falkenberg af *R. Kjerrulf.* — Varberg af *C. G. Claëson.* — Kungsbacka af *A. Hasselgren.* — 15: Örebro af *B. Forssell.* — Askersund af *H. Söderstéen.* — 17: Falun af *P. Envall.* — Säter af *A. Ulrich.*

5780. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *K. Ahlenius, E. Apelqvist, A. Kempe* och *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 65—69. 2: 14, 3: 7—9. 6: 6. S. 833—896 + s. 385—576 + s. 321—384. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

5781. **Sätesgårdar,** Skånska, 1682. Samtida beskrivningar utg. af *C. G. Weibull.* Frosta härad. Bara härad.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 287—323. Med 8 illustr. i texten.

5782. **Söderstéen, H.,** Askersunds landsförsamlings kyrka. (1) + 111 s. + 24 pl. och många illustr. i texten. Askersund, Holmbergs bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

5783. **Tersmeden, P.,** Sätra brunns krönika 1700—1915. VII + 279 s. + 2 kartor. Flera portr. o. illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 2 kr 75 öre.

5784. **Tideman, J.,** Kort beskrifning öfver Rödöns tings-lag i Jemtland. Akad afh. [Upsala.] Sthlm 1758. [Omtr.]
Jämtlands läns fornminnesf. tidskr. 1914. Bd 6, s. 5—19. Med 1 facs.-tr.

5785. **Tynell, L.,** Gårdstånga kyrka.
Lunds stifts julbok 1916. Årg. 8, s. 62—76. Med 7 illustr.

5786. **Tänkebok,** Jönköpings stads. Åren 1456—1465. 48 s. [Utg. af C. M. Kjellberg.]
Bilaga till Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1915. [H.] 4.

5787. **Ugglas, C. R. af,** Ett par portaler i staden inom broarna och Aris Claeszon från Haarlem.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 123—173. Med 30 fig.

5788. **Ulrich, A.,** Bidrag till belysning af frågan om rätten för Säters stad till jord och vatten enligt stadens privilegiebref af den 8 maj 1642. 3 s. Säter (tr. i Hedemora). Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5789. **Ur** Västmanlands äldsta skatteböcker. Utg. af *Cl. Uggla.* 43 s. Västerås 1915. Pr. 2 kr. 50 öre.

5790. **Vejde, P. G.,** Riddersberg. Anteckningar och utdrag om en småländsk herrgård och dess ägare. 86 + (1) s. + 2 kartor. Med flera portr. o. illustr. i texten. 4:o. Jönköping.

5791. **Wallerström, A.,** Nässjö handel och industri i ord och bild. D. 1. 110 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Nässjö, A. Wallerström.

5792. **Wiberg, V.,** Viby kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13, s. 82—90. Med 5 illustr.

5793. **Wiklund, K. B.,** Rounala kyrka. 19 s. + 2 pl. + 2 planritn. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Fritze. Pr. 1 kr. 50 öre.

5794. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. Saml. 5. Anteckningar. III + 307 + (2) s. + 8 illust. + 27 portr. + 1 facs. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.
Innehåller: *F. U. Wrangel*, Minnen från Västra Trädgårdsgatan; Gatnamn i Stockholm; Anders Siggesons gränd; *N. Östman*, Härbärgerare och gästgifvare i Stockholm 1545—1581; Stockholms stads boksauktionskammare 1674—1785; En bild af Stockholm från 1535; Johannes Bureus' förlorade Stockholmsbilder.

5795. **Östman, N.,** Brann Stockholms rådhus upp 1458? Ett bidrag till de stockholmska eldsvådornas historia.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 119—122.

5796. **Babcock, K. Ch.,** The Scandinavian element in the United States. 223 s. Urbana 1914.
University of Illinois studies in the social sciences. Vol. 3: N:o 3.
Rec. i Minnesota History Bulletin 1916. Vol. 1, s. 270—274 af *Th. C. Blegen.*

Kulturhistoria.

5797. **Allmoge och hemslöjd.** Bidrag till en uppländsk kulturhistoria. Utgivna under redaktion av *A. Julius.* (1) + 127 s. + 3 pl. o. många illustr. i texten. Uppsala, Akad. bokh. 1915. Pr. 4 kr. 25 öre.
Innehåller: *G. Cederblom*, Från uppländska bondehem: *E. Olsson*, Bröllopsseder; *N. Lithberg*, Uppländsk näverplastik; *E. Thorman*, Uppländska ryor (inom Uppsala län) en kort översikt; *St. Rodenstam*, Några minnen och hågkomster från Skuttunge; *M. Olsson*, Några uppländska gårdsplaner: *E. O. Arenander*, Om linodling i Uppland; *H. Cornell*, Några allmogeoch prästgårdsinventarier från 1600-talet; *A. Julius*, En gammal Mälarbeskrifning; *A. Julius*, Frågor och svar rörande Uppsala län år 1741.

5798. **Ambrosiani, S.,** Hus och husgeråd hos småländsk allmoge.
Sv. Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 6—29. Med 24 illustr.

5799. **Bagge, P.,** Skol- och gymnasielifvet vid Sveriges äldsta gymnasium för ungefär hundra år sedan.
Läsning för svenska folket 1916, s. 161—185.

5800. **Bohlin, G.,** Allmogeliv i Hille socken. Ur gamla sockenstämmoprotokoll.
Meddelanden af Gestriklands formninnesförening 1914, s. 7—30.

5801. **Braem, Corf.,** Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672 Utgifven af *B. Möller.* X + 58 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.

5802. **Brakel, S. van,** Schiffsheimat und Schifferheimat in den Sundzollregistern.
Hansische Geschichtsblätter 1915, s. 211—228.

5803. **Bååth-Holmberg, C.,** Från gammal tid och ny. 377 s. Med 118 illustrationer. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 4 kr. 75 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 300 (27/12) af *K. W[arbur]g.*

5804. **Dalgård, W.,** Om linets odling och beredning. Några anteckningar från Djura kapellförsamling, Kopparbergs län.
Fataburen 1916, s. 14—20. Med 7 fig.

5805. **Erixon, S.,** Den stora dryckesbollen med Peder Turesson Bielkes och och hans frus anvapen.
Fataburen 1915, s. 193—213. Med 37 fig.

5806. **Folklivet** på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. En samtida berättelse meddelad av *B. Möller*.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 384—411.

5807. **Forsell, M. L.,** Herrgårdslif i Bergslagen för sjuttio år sedan. Dagboksanteckningar. I urval utgifna af *S. Heijkenskjöld*. Med 38 illustrationer. XV + 227 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 6 kr.

5808. **Forsstrand, C.,** Skeppsbroadeln. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm. VIII + 160 s. + 5 helsidesbilder o. flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr.
Rec i Svenska Dagbladet 1916, N:o 341 ($^{15}/_{12}$) af *C. Hallendorff*; i Aftontidningen 1916, N:o 348 ($^{23}/_{12}$) af [*E.*] *Th*[*yselius*].

5809. **Gahn, H.,** Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige., En statistisk studie.
Mimer 1916. Årg. 14, s. 65—81.

5810. **Granberg, E. A.,** Något om bomärken.
Sv. Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 379—383.

5811. **Grönstedt, J.,** Svenska hoffester. Sveriges historia i drottning Christinas tid. 4. Huru man roade sig i Stockholm på drottning Christinas tid. 128 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. 10 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.

5812. **Grönstedt, J.,** Bordets nöjen i Wasakonungarnas tid. 64 s. Sthlm, Förf. 1915. Pr. 2 kr.

5813. **Gödel, V.,** Antikvitetskollegiet — en banbrytare för svensk fornforskning. Ett kulturhistoriskt 250-årsminne.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 348 ($^{17}/_{12}$).

5814. **Hahr, A.,** Västmanlands läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915. Enligt uppdrag och under medverkan af särskilda fackmän. D. 1: *A. Hahr*, Hushållningssällskapets allmänna historia. Med 1 pl. och 116 afbildningar. (5) + 302 + (1) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1915.

5815. **Hallenborg, J. F.,** Grunddragen av svenska jordbrukets historia från hednatiden till närvarande tid. Med 27 illustrationer. (13) + 164 s. Sthlm, Beijer. Pr. inb. 2 kr. 75 öre.

5816. **Hallendorff, C.,** Från storhetstidens Stockholmslif. 1. Johan Ekeblad och hans namnkunniga släkt. 2. Under Kristinas sista regeringsår. 3. Hedvig Eleonoras kammarherre.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 49 B ($^{20}/_{2}$), 56 ($^{27}/_{2}$), 63 ($^{5}/_{3}$).

5817. **Hammarstedt, N. E.,** Elias, åskguden. Ännu ett tillägg till »Olsmessa och torsblot».
Fataburen 1916, s. 21—29. Med 1 fig.

5818. **Hammarstedt, N. E.,** När vänder björnen sig i idet?
Fataburen 1915, s. 227—235.

5819. **Historia,** Naturhistoriska riksmuseets, dess uppkomst och utveckling. Utgifven med statsunderstöd af Kungl. Vetenskapsakademien. (1) + 290 s. + 9 tafl. o. många illustr. o. portr. i texten. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 15 kr.

5820. **Holm, T.**, Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. D. 4: 2: 1677—1697. XVI + 304 s. 4: 3: 1677—1697. XV + 268 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. delen.

5821. **Isberg, A. U.**, Häxboken. Kulturhistoriska skildringar från det gamla Malmö. D. 1. 256 s. + 7 pl. o. 3 kartor o. många illustr. i texten. Malmö, Förf. Pr. 6 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 122 B (27/5) af *A. Å[hma]n.*

5822. **Johnsson, P.**, Småländska kulturbilder från 16- och 1700-talet. 222 s. Christianstad (tr. i Växjö), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

5823. **Johnsson, P.**, Mat och dryck. Hushållsbestyr i Göinge för en manså̊lder sedan.
Fataburen 1916, s. 61—73.

5824. **Johnsson, P.**, En strejk från 1700-talet.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 108—114.

5825. **Johnsson, P.**, Landtbefolkningens åtgärder för dryckenskapens bekämpande under början af 1800-talet. Hvad man beslutade på sockenstämmor i Skåne och Småland. Några anteckningar.
Mimer 1916. Årg. 14, s. 5—14.

5826. **Larsson, J.**, Om sjukdomsbesvärjelser. Anteckningar för Jämtlands läns fornminnesförening.
Jämtlands läns fornminnesf. tidskr. 1914. Bd 6, s. 29—33.

5827. **Looström, L.**, I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan. (2) + 218 s. Med 30 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.

5828. **Minnesskrift.** Arla Coldinu orden 1765 8/5—1915. (3) + 422 + (1) s. + 3 portr. + 1 pl. Med 38 illustr. o. portr. i texten. 4:o. Sthlm, Almqvist & Wiksell 1915. Tr. i 800 exemplar.

5829. **Nilsson, M. P:n**, Julklappen.
Fataburen 1916, s. 49—60.

5830. **Nyblom, H.**, Dans och dansmusik i Stockholm på 1760-talet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 174—196. Med 5 fig.

5831. **O[lán], E.**, Svenska frihamnar i äldre tider. De gustavianska Porto-Francoinrättningarne i Marstrand och på S:t Barthélemy.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 35 B (12/2).

5832. **Olaus Magnus**, Historia om de nordiska folken. D. 3 (12—16 boken). Nu för första gången i svensk öfversättning utgifven genom Michaelisgillet. (4) + 228 + 3 + (2) s. Med många illustr. i texten. 4:o. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. för hela arbetet för prenumeranter 50 kr., i bokhandeln 75 kr.

5833. **Personne, N.**, Svenska teatern. D. 4. Under Karl Johanstiden 1818—1827. Några anteckningar. 302 + (1) s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.

5834. **Selggren, J.**, Om kronofiskerierna i Gestrikland. (Ur rektor Selggrens anteckningar.) (Forts.)
Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1914, s. 2—6.

5835. **Simonsson, I.**, När Lars Wivallius härjade i Stockholm.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 157 (11/6).

5836. **Sundberg, V.**, och **Hall, B. R.**, Om Danviken och dess verksamhet, dess präster och skola.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 59—108. Med 9 fig.

5837. **Sydow, C. W. v.,** Tranan och vårfrudagen. En studie över några hittills obeaktade svenska folkseder. 1. (2) + 34 s. Malmö, Förf. Pr. 60 öre.
Folkminnen och folktankars skriftserie. 8.

5838. **Södergren, V.,** Ur Lapplands odlingshäfder. 2.
Läsning för svenska folket 1916, s. 31—52.

5839. **Söderstéen, H.,** Bergmansliv i Tylöskogen och Sundbo härad fordomdags. Föredrag hållna vid Södermanlands-Närkes nations i Uppsala hembygdskurs i Åmmeberg sommaren 1916. 32 s. Askersund, Holmbergs bokh. Pr. 25 öre.

5840. **Ulrich, A.,** Plåt- och harneskmakareämbetet i Säter.
Fataburen 1916, s. 1—13. Med 3 fig. o. 1 bilaga.

5841. **Ulrich, A.,** Småplock ur gamla författningar. Om dyrtidspolitik i Sverige och Finland under 1500-talet. 23 s. Sthlm. Tr. i 65 numrerade exemplar.

5842. **Ulrich, A.,** Spår i Säter och Hedemora av flydda tiders där förfärdigade silver- och tennarbeten. 4 s. Säter (tr. i Hedemora), Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5843. **Upmark, G.,** Skansen 25 år.
Fataburen 1916, s. 97—194. Med 37 fig.

5844. **Vennberg, Gust.,** Om Riala sockens fornminnen, sägner och gamla plägseder.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1916. Bd 7, s. 231—270. Med 2 pl. o. 5 fig.

5845. **Vessberg, V.,** Stockholmska skolförhållanden år 1684.
Pedagogisk Tidskr. 1916, s. 347—353.

5846. **Vogel, W.,** Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Bd 1. Von der Urzeit bis zum Ende des 15. Jahrhunderts. XVII + 560 s. + 1 karta. Berlin, G. Reimer 1915.
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1916. Bd 18, s. 107—120 af *A. Bugge.*

Kyrkohistoria.

5847. **Anderson, V.,** Kyrkorna som försvarsverk. 8 s. Med 4 fig. Karlskrona 1914.
(Särtryck ur Svensk kustartilleritidskrift. 1914: H. 2.)

5848. **Bergvall, H.,** Religiösa väckelser i Hälsingland i början af 1800-talet Några anteckningar.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 70—77.

5849. **Carlsson, G.,** Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier. Med en efterskrift af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 42—46, 47—49.

5850. **Ceremonielet** vid nunneinvigning i Vadstena kloster. Efter ett gammalt handskriftsfragment i Kungl. Biblioteket. Utgifvet af *R. Geete.* S. 349—366. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1916.

5851. **De Brun, Fr.,** Anteckningar rörande Svartbrödraklostret i Stockholm.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 13—58. Med 4 fig.

5852. **Episod,** En, ur hernhutismens historia i Sverige. Medd. af *C. G. Wahrenberg.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 308—319.

5853. **Hall, B. R.,** Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628. (Se N:o 5344.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 346—378.

5854. **Hallbäck, H. D.,** J. O. Hoof och Hoofianismen. En kyrkohistorisk studie. (Forts. och afslutning från årg. 15.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 152—181.

5855. **Hippel, O.,** Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 50—67.

5856. **Johnsson, P.,** Några religiösa rörelser i vårt land under 1700-talet. Anteckningar.
Ansgarius. Illustrerad missionskalender 1915. Årg. 10, s. 146—159.

5857. **Laurelius, Olavus,** Visitationsordning. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 325—330.

5858. **Lesch, Br.,** Olof den helige, Gottlands apostel.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 76—95.

5859. **Liedgren, E.,** Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 182—271.

5860. **Lindqvist, S.,** Den helige Eskils biskopsdöme. Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige. Akad. afh. [Uppsala.] (1) + 174 + (1) s. Med 66 fig. o. 1 karta i texten. Sthlm, Förf.

5861. **Nordberg, A.,** »Den stora kyrkan» och »den lilla hopen». En kyrklig tidsbild från början af 1800-talet.
Kyrklig Tidskr. 1916. Årg. 22, s. 73—82.

5862. **Petri, Olaus,** Samlade skrifter. Utgifna af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under redaktion af *B. Hesselman.* Med ett förord af *H. Hjärne* och litteraturhistoriska inledningar af *K. B. Westman.* Bd 3. XV + 586 s. Upsala. Norblads bokh. Pr. 8 kr.

5863. **Spegel, Haqvin,** Visitationsakter 1687. Medd. af *E. Haller.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 279—307.

5864. **Wahlström, L.,** Nationell och universell medeltidskyrka.
Nordisk Tidskr. 1916, s. 352—364.

5865. **Westling, G.,** Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 68—151.

5866. **Åmark, M.,** Klämtning.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 45—57. Med 1 illustr.

Finland och Östersjöprovinserna.

5867. **Besvär,** Finska prästerskapets, och Kungl. Majestäts därpå gifna resolutioner. Utgifvet af *A. Simolin.* Supplement till K. G. Leinbergs, Finska prästerskapets besvär. (3) + 87 s. Helsingfors. Pr. 2 m.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 126.

5868. **Cederberg, A. R.,** Johan David Cneiff. Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:llä satalnvulla. [Johan David Cneiff. En finsk tjänsteman och ekonomisk författare i det 17:de århundradet.] 62 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 10.

5869. **Cederberg, A. R.,** Kolme ehdotusta vuodelta 1809. [Trenne förslag från år 1809.] 22 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 9.

5870. **Dahlström, S.,** Anteckningar om militära boställen 1681—1809.
Hembygden (en finsk tidskr.) 1914, s. 81—136.

5871. **Dahlström, S.,** Åbo domkyrkas stamböcker i Sverige 1681—82.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 236—278.

5872. **Danielson-Kalmari, J. R.,** Poorvoon valtiopäiväin valmistelnajoilta. Pyrkimyksiä ja saavutuksia. [Förberedelserna till Borgå landtdag. Hvad som eftersträfvades och hvad som ernåddes.] 25 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 2.

5873. **Folkminnen** från Kyrkslätt, antecknade vid hembygdskursen år 1915. 36 s. Med flera illustr. i texten. Helsingfors.
Hembygdsforskningens vänner i Nyland. N:o 2.
Öfvertryck ur Veckobladet.

5874. **Karttunen, K. I.,** Sananen Liivinmaan kysymyksestä ja Ruotsin Itämeren takaisesta politiikasta 16 vuosisadan keskivaiheilla. [Några ord om den liffländska frågan och Sveriges Östersjöpolitik vid midten af det sextonde århundradet.] 17 s. S:t Michel 1915.

5875. **Lehtonen, U. L.,** Muutamia esityksiä keisari Aleksanteri I:lle Suomesta vuodelta 1808. [Framställningar till kejsar Alexander I från Finland år 1808.] 56 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 6.

5876. **Lindeqvist, K. O.,** Muutamia Suomen talonpoikien ahtaiden kauppasäännösten johdosta tekemiä valituksia 1600-luvun jälkipuoliskolta. [Några af Finlands bönder under senare hälften af 1600-talet framställda klagomål på grund af de stränga handelsbestämmelserna.] 9 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 8.

5877. **Oljemark, K. T.,** Blad ur Ingå sockens geografi och historia. 99 s. + 1 karta. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 2 m. 50 p.

5878. **Raab, O.,** Svenska minnen i Tyskland. Samlade och utgivna. Rügen. V + (1) + 87 s. Sthlm, Norstedt Pr. 2 kr. 25 öre.

5879. **Ramsay, J.,** Bertil Ivarsson till Järppillä och hans släkt. 18 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 5.

5880. **Ramsay, J.,** Sedebilder från fordom. 1. Dråpet på Kurjala gård år 1643.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 65—75.

5881. **Rinne, J.,** Järppilän linna. [Järppilä borg.] 10 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 6.

5882. **Ruuth, J. W.,** Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 3. 319 s. Åbo. Pr. 10 m.
Bidrag till Åbo stads historia, utg. på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2: 12.

5883. **Urkunder** rörande det äldre Wiborgska stiftet. H. 1. Utg. af *A. Simolin*. XIV + 188 s. Helsingfors.
Kyrkohistoriska samfundets handlingar. 13, 1.

5884. **Voionmaa, V.,** Suomen karjalaisen heimon historia. [Finlands karelska folkstams historia.] 543 s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag 1915. Pr. 8 m. 50 p.

5885. **Westling, Fr.,** Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. Med en efterskrift af *E. Hj. J. Lundström*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916), s. 333—340, 341—345.

5886. **Wolters, E. G.,** Kirchliche und sittliche Zustände in den Herzogtümern Bremen und Verden 1650 bis 1725 dargestellt auf Grund der Generalkirchenvisitationsakten. Inaug. Diss. [Erlangen.] 79 s. Braunschweig 1914.
Vollst. in Zeitschrift d. Gesellsch. für niedersächs. Kirchengesch. Jahrg. 19, 20. 1914, 1915.

5887. **Zunker, P.,** Kirchspiel Neuenkirchen bei Greifswald um die Zeit des dreissigjährigen Krieges. Auf Grund der Akten des Pfarr-Archivs.
Pommersche Jahrbücher 1914. Bd 15, s. 31—66.

Allmän och utländsk historia.

5888. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Den stora världsbrandens tid. H. 1—9. 288 s. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 45 öre häftet.

5889. **Hildebrand, H., Hjärne, H., o. Pflugk-Harttung, J. v.,** Världshistoria. Människosläktets utveckling i stat och samhälle, i kultur och vetenskap. D. 4. Nya tiden (1500—1650). 25 + 663 s. 4:o. Med många illustr., portr. o. kartor. Sthlm, Aktiebolaget för spridning af litterära verk. Pr. inb. 26 kr.
Denna del innehåller följande afhandlingar: *H. Hjärne*, Inledning. Det västerländska statssystemets uppkomst. — *J. v. Pflugk-Harttung*, Upptäckts- o. kolonialhistoria. — *H. Hjärne*. Skandinaviska och ryska koloniföretag utom Europa. — *K. Brandi*, Renässansen. — *Th. Brieger*, Reformationen. — *H. v. Zwiedineck-Südenhorst*, Motreformationen i Tyskland. — *M. Philippson*, Motreformationen i Syd- och Västeuropa.

5890. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger*. Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. H. 131—142. Bd 2. Halvb. 2: H. 4—13. *A. Bugge*, Tidsrummet 1104—1319 S. 81—395 + (5) s. Bd 3: Halvb. 2: H. 1-2. *A. Taranger*, Tidsrummet 1319—1537. 64 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

Recensioner.

5891. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 1—3. (Se N:o 4009, 4542 o 5034.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 395—396 af *P. Nordmann.*

5892. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A., o Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Bd 1. Forntiden och medeltiden. Avd. 1. Forntiden och den äldre medeltiden. 2. Folkungatiden och unionstiden. (Se N:o 4546 o. 5036.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 143—152 af *P. O. v. Törne;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 127—145 af *E. Arup;* i Samtiden (Kristiania) 1916, s. 168—174 af *Edv. Bull.*

5893. Acta Pontificum Danica. Bd 4—6. (Se N:o 902, 1431, 2473 o. 5047.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1916. 3. Folge. Bd 19, s. 644—647 af [*E.*] *Daenell.*

5894. **Schück, H.,** Engelbrekt. (Se N:o 5044.)
Rec. i Samtiden 1916, s. 168—174 af *Edv. Bull.*

5895. Hertigh Carls Slaktarebenck. Utg. af *T. Berg.* (Se N:o 5052.)
Rec. i Forum 1916, s. 108 af *J. V. Johansson.*

5896. Ett 300-årigt Vasaminne. Brefväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe. (Se N:o 5061.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 258—260 af *T. Berg.*

5897. **Gustav II Adolf.** Tal och skrifter av konung Gustav II Adolf. Ett urval av *C. Hallendorff.* (Se N:o 5055.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 255——258 af *B. B*[*oëthiu*]*s.*

5898. **Oxenstierna, A.,** Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Afd. 1: Bd 5. Bref 1630. Redaktion af *H. Brulin.* (Se N:o 5064.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 77 (19/3) af *N. Ahnlund.*

5899. **Ekeblad, J.,** Bref. Utgifna af *N. Sjöberg.* D. 2. (Se N:o 5081.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 64—71 af *G. Jacobson.*

5900. Bref från Samuel Bark till Olof Hermelin 1702—1708. Utg. af *C. von Rosen.* D. 2. 1705—1708. (Se N:o 5093.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 86 (29/3) af *C. Hallendorff.*

5901. Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Utgifven af *C. Hallendorff.* (Se N:o 5094.)
Rec. i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 192—193 af [*C. O.*] *N*[*ordensva*]*n;* i Hist. Tidskr. 1916, s. 210—211 af *H. B*[*ruli*]*n;* i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 198—200.

5902. **Berger L.,** Bedrägeriet i Karl XII:s historia. Falska och förfalskade källuppgifter angående Karl XII:s ryska fälttåg 1708. (Se N:o 5095.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 30—35 af *N. Herlitz.* Denna recension framkallade ett genmäle af *L. Berger,* hvarpå *N. Herlitz* åter svarade. Hist. Tidskr. 1916. H. 4. Bilaga. 5 s.

5903. Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. Udarbeidet af *A. P. Tuxen, H. W. Harbou* og *C. L. With-Seidelin.* (Se N:o 5103.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 91—94 af *O. B*[*yströ*]*m;* i [Dan.] Hist Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 157—160 af *K. Fabricius.*

5904. **Vallentin, H.,** Frihetstidens riddarhus. (Se N:o 5110.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s 35—40 af *W. Enblom*. Ett beriktigande af *W. Enblom*, Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 86; i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 129 af *O. K—a.*

5905. **Tessin, C. G.,** Dagbok 1748—1752. Utg. af *S. Leijonhufvud*. (Se N:o 5116.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 123 af *C. M. S[tenbock]*.

5906. **Säve, T.,** Sjuåriga kriget. (Se N:o 5117.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1916, N:o 21 (23/1) af *L. Stavenow*; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 28 (30/1) af *C. Hallendorff;* i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 54—56 af [*C. O.*] *N[ordensva]n.*

5907. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 1—2. (Se N:o 4653 o. 5119.)
Rec. i Tidskr. i sjöväsendet 1916, s. 338—342 af *Th. Fevrell;* D. 2 i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 56—57 af [*C. O.*] *N[ordensva]n.*

5908. **Wandel, C. F.,** Sökrigen i de danske-norske Farvande 1807—14, fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel. (Se N:o 5126.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 88—90 af *O. B[yströ]m.*

5909. **Pflugk-Harttung, J. v.,** Leipzig 1813. (Se N:o 4181.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1916. Jahrg. 18, s. 184—186 af *H. Ullmann.*

5910. **Fenk, J.,** Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. Ett bidrag till kännedomen om Karl Johans yttre politik. (Se N:o 5144.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 40—54 af *S. Clason.*

5911. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. 1. (Se N:o 5177.)
Rec. i Aftontidningen 1916, N:o 56 (27/2) af [*E.*] *Th[yseliu]s* under titel: »En politisk kanoniseringsakt»; i Rösträtt för kvinnor 1916, N:o 3, af *M. Aimén.*

5912. **Westman, K. B.,** Birgitta-studier. 1. (Se N:o 3168.)
Rec. i Norsk Teologisk Tidsskr. 1916. Ny Række. Bd 7, s. 100—102 af *Fr. Paasche.*

5913. **Carlsson, G.,** Hemming Gadh. (Se N:o 5183.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 85—94 af *Y. Brilioth;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 145—149 af *Johs. Lindbæk.*

5914. **Geijer, E. G.,** Minnen. Utdrag ur bref och dagböcker. Utgifna och försedda med en inledning af *Fr. Böök*. (Se N:o 5185.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 321—324 af *R. Sjöberg.*

5915. **Sörensson, P.,** Generalfälttygmästaren Hugo Hamilton, en karolinsk krigare och landshöfding. (Se N:o 5186.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 8 (5/1) af *A. Å[hma]n*; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 86 (29/3) af *C. Hallendorff:* i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 193—194 af *C. O. N[ordensva]n.*

5916. **Hammarskjöld, N.,** Ätten Hammarskjöld. (Se N:o 5187.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1915, N:o 345 A (19/12) af *H. Brulin;* i Svenska Dagbladet 1915, N:o 289 B (24/10) af *C. Hallendorff;* i Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 260—262 af *C. M. S[tenbock]*.

5917. **Key, Emil,** Minnen. Utg. af *Ellen Key*. D. 1. (Se N:o 5188.)
Rec. i Rösträtt för kvinnor 1916, N:o 2, 3 af *G. Hellberg;* i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 131—135 af *O. Wieselgren.*

5918. **Mörner, B.,** Maria Aurora Königsmarck. (Se N:o 4716.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 27—30 af A. *S[tille]*.

5919. Bref till Henrik Reuterdahl. Utgifna af *G. Aulén* (Se N:o 5191.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 135—187 af *H. Wijkmark.*

5920. **Lamm, M.,** Swedenborg. (Se N:o 5197.)
Rec. i Edda 1916, s. 220—222 af *O. Wieselgren.*

5921. **Hahr, A.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. (Se N:o 4752.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 447—453.

5922. **Hahr, A.,** Studier i nordisk renässanskonst. 1. (Se N:o 4252.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 443—446.

5923. **Paulson, G.,** Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form. (Se N:o 5223.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 453—455; i Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 87—89 af *A. Hahr.*

5924. **Rydbeck, O.,** Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. (Se N:o 5224.)
Rec. i Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 424—430.

5925. **Schück, H., & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a uppl. Bd 1: H. 5—10. Bd 2: H. 11—12. (Se N:o 5225.)
Rec. i Edda 1916, s. 210—214 af *O. Wieselgren.*

5926. **Tynell, L.,** Skånes medeltida dopfuntar. H. 1—3. (Se N:o 4261, 4760 o. 5227.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 435—441.

5927. **Wrangel, E.,** Ny litteratur om den äldre konsten i Skåne (L. Tynell, Skånes medeltida dopfuntar. H. 1—3; A. Anderberg, Studier öfver skånska triumfkrucifix; O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria; Th. Wåhlin, Lunds domkyrkas gamla konstur; E. Wrangel, Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare; G. Paulson, Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form; A. Hahr, Skånska borgar. H. 1—2).
Ord och Bild 1916, s. 165—175. Med 9 illustr.

5928. **Carlsson, M.,** Bidrag till utredningen af den värmländska afvittringsfrågan med särskild hänsyn till ämnets behandling i 1:a delen af jordundersökningens betänkanden. (Se N:o 5233.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 1—3 af *C. W. U. Kuylenstierna.*

5929. **Lagerroth, Fr.,** Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. (Se N:o 5241.)
Rec. i Nordisk Tidskr. 1916, s. 120—128 af *L. Wahlström;* i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 71—80 af *L. S[tavenow]*.

5930. **Rexius, G.,** Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär. Med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41. (Se N:o 5154.)
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 5—15 af *Hj. Haralds* under titel »Det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie; genmäle af *G. Rexius* i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 90—103; härpå kom ett genmäle af *Hj. Haralds,* Den historiska metodens självbesinning. Metodologiska anmärkningar med anledning af docent Rexius' »Genmäle» mot min uppsats Representationsreformens utvecklingslinie i Statsvet. Tidskr. 10 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 25 öre.

5931. **Sjögren, A.,** Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken inklusive dedikations- och donationsexlibris. (Se N:o 5264.)
Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 69—72 af *I. Collijn;* i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 262—266 af *C. M. S[tenbock]*.

5932. En bok om Östergötland. Under redaktion af *B. Mörner*. (Se N:o 5274.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 229—234 af *E. Norling.*

5933. Malmö. En skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd. Huvudredaktör: *G. Hårleman.* (Se N:o 4828.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 441—443.

5934. **Hall, B. R.,** Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. (Se N:o 5344.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 90 (18/4) af *A. A[hma]n.*

5935. **Levander, L.,** Livet i en Älvdalsby före 1870-talet. (Se N:o 5355.)
Rec. i Fataburen 1916, s. 90—95 af *S. Erixon.*

5936. **Nilsson, M. P:n,** Årets folkliga fester. (Se N:o 5362.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 159—161 af *E. Grip.*

5937. **Tomfohrde, Th.,** Die Heringsfischerei an der Bohuslen-Küste von 1556—1589. (Se N:o 5373.)
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1915. Bd 20. s. 141—145 af *K. Jagow.*

5938. Kyrkohistorisk Årsskrift 1915.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 130 (14/5) af *H. Wijkmark.*

5939. **Westman, K. B.,** Den svenska kyrkans utveckling från St. Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. (Se N:o 5422.)
Rec. i Norsk Teologisk Tidsskr. 1916. Ny Række. Bd 7, s. 96—100 af *Edv. Bull.*

5940. **Lundström, E. Hj. J.,** Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660. (Se N:o 4933.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 78—82 af *K. B. Westman.*

5941. **Schybergson, C. M.,** Per Brahe och Åbo akademi. 1. (Se N:o 5444.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 122—127 af *C. v. Bonsdorff.*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 29 mars 1917.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

Årsberättelse för 1916.

Svenska Historiska Föreningen har under det sist förflutna året räknat omkring 730 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma 13 postprenumeranter. Sedan apotekaren G. Bernström, Göteborg, dr. T. Gihl, Stockholm, kand. E. Tamm, Lund, och Värmlands nation, Uppsala, anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår nu antalet dylika till 99 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 7,425.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum, och har densamma sålunda bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, numera riksarkivarien S. Clason, professorerna N. Edén och C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, professor L. Stavenow, förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettiosjette årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till kostnaderna för dess utgifvande har föreningen åtnjutit det sedvanliga statsanslaget å 1,500 kr. samt dessutom äfven fått från Vitterhets- Historie- och Antiqvitetsakademien mottaga ett anslag af 500 kr. På grund af den genom rådande förhållanden orsakade betydliga stegringen af tryckningskostnaderna har det varit förenadt med svårigheter att hålla tidskriften vid det hittillsvarande omfånget. Den vid förra årssammankomsten beslutade förhöjningen af årsafgiften bör för det nya året bringa lättnad i sådant afseende, men det skulle vara mycket önskvärdt, att föreningens medlemmar ville, hvar i sin stad, verka för ökad anslutning till densamma. I förhållande till motsvarande föreningar i grannländerna är föreningens medlemssiffra snarast låg; med hän-

syn till det stegrade intresse för historisk forskning, som under senare år gjort sig märkbart i vårt land, borde en ändring till det bättre i här ifrågavarande afseende ej vara alltför svår att åstadkomma.

* * *

Med Levin Carlbom, död den 21 febr., och Fridolf Ödberg, död den 20 april, båda sedan gammalt medlemmar af Historiska föreningen, ha tvenne vid sidan af sin skolgärning flitiga forskare gått ur tiden. Den förre har nedlagt ett flitigt arbete inom forskningen rörande Karl X Gustafs historia, särskildt på det krigshistoriska området. Ödbergs arbete faller förnämligast inom 1500-talets historia, men en kanske större insats än genom sitt skriftställarskap har han gjort genom sin verksamhet i Västergötlands fornminnesförening, ej mindre såsom mångårig utgifvare af och flitig medarbetare i dess tidskrift än äfven under senare år såsom intendent för dess samlingar. Något vetenskapligt historiskt författarskap kom K. F. Læstadius, död den 18 aug. 1916, aldrig att utöfva, men genom populärvetenskapliga skrifter och lifligt deltagande i folkbildningsrörelsen på sin ort har han bidragit att sprida intresse för och kärlek till våra häfder.

* * *

Bland under året utgifna urkundspublikationer antecknar man med särskild tillfredsställelse ett nytt häfte af Svenskt Diplomatariums äldre serie, hvars utgifning legat nere, sedan E. Hildebrand för snart fyratio år sedan (1878) publicerade ett häfte innehållande materialet för åren 1348—1350. Det nya häftet, som täcker året 1351 och en del af 1352, har utgifvits af Sven Tunberg. Då fleråriga förberedelsearbeten föregått häftets publicerande och utgifvaren genom föregående forsknings- och utgifningsarbete dokumenterat sig såsom särskildt skickad för uppgiften, är väl att hoppas, att arbetet skall fortskrida jämförelsevis raskt och tomrummet mellan Diplomatariets båda serier omsider fyllas. Två andra af Riksarkivets publikationsserier ha jämväl under året tillökats med nya band. S. Bergh har utsändt en fjortonde del af riksrådsprotokollen, omfattande året 1650. Med det tjugonionde bandet, det tionde som redigerats af den nuvarande utgifvaren, J. A. Almquist, har serien Gustaf Vasas registratur efter mera än femtio års arbete nått sin kronologiska slutgräns. Utgifvaren bebådar emellertid ett supplement, afsedt att innehålla icke blott förbigångna bref, utan äfven titularregistret till Gustaf Vasas förkomna tyska och latinska registratur, liksom äfven ett välbehöfligt gemensamt register till hela verket. Till riksarkivets publikationer hör äfven Brusewitz' gagneliga samling af frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Bland förut i dessa berättelser uppmärksammade urkunds-

serier i öfrigt, som under året tillökats med nya band, må främst nämnas de af Quennerstedt utgifna karolinska krigaredagböckerna; i den nya — elfte — delen intages främsta rummet af Rehnskölds bref till konungen. Nya band föreligga jämväl af Linnés bref, af amiral Tersmedens memoarer, numera redigerade af N. Erdmann, af de Forssellska familjeanteckningarna från seklets midt, af Dardels anteckningar — det nya bandet omfattar åren 1873—1876 — samt slutligen af Wennerbergs bref och minnen, hvilka sistnämnda därmed föreligga fullt afslutade. Af den under Hesselmans redaktion utgifna standardupplagan af Olavus Petris skrifter föreligger redan det tredje bandet. Närmast af kyrkohistoriskt intresse äro ock de utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoll från decenniet 1619—1628, som Hall i anslutning till en tidigare publikation aftryckt i Kyrkohist. Årsskrift. Ett par för året nya urkundspublikationer hänföra sig till 1800-talets första riksdagar, särskildt den grundlagstiftande: Edelstams lyckliga fynd af Håkanssonska förslagets första form, offentliggjord i föreningens tidskrift, och den af Brusewitz utgifna samlingen af Wåhlins riksdagsanteckningar 1809—1815 och Mannerheims utlåtande i författningsfrågan 1809. Pehr v. Ehrenheims minnen, ehuru de icke i historiskt värde kunna mäta sig med hans vän och kollega De Geers, utgöra dock — icke minst såsom document humain — ett synnerligen tilltalande bidrag till vår memoarlitteratur. En upplaga af C. A. Ehrensvärds bref har påbörjats af Gunhild Berg; den under året utgifna första delen omfattar åren 1768—1795. En plats för sig intaga slutligen den danske köpmannen Corfitz Braems af B. Möller utgifna anteckningar från en resa i 1670-talets Sverige.

Inom årets akademiska afhandlings- och specimenslitteratur intaga de historiska vetenskaperna som vanligt ett afsevärdt rum. Gradualafhandlingarna utgöra ett betydande antal, och deras ämnesval spänner öfver ett vidsträckt forskningsfält från vår historias gryningsdagar fram till nyaste tid. S. Lindquist har från arkeologisk synpunkt behandlat den kristna kyrkans äldsta organisation i mellersta Sverige. I en solid afhandling har Lorents lämnat bidrag till kännedomen om den svenska och danska politiken under åren närmast efter Brömsebro. På den karolinska historiens område falla dels Juléns något knapphändiga framställning af statsskulden vid Karl XII:s död och dess betalning, dels Herlitz' synnerligen omsorgsfulla och välskrifna teckning af Karl XII:s politik 1703—1704. Man må hoppas att ej alltför länge behöfva vänta på den fortsättning, som af förf. utlofvas och som är afsedd att föra teckningen fram till Altranstädt. De brännande kamerala frågorna ha lockat till vetenskaplig behandling af hithörande problem. I en enastående omfångsrik afhandling för juris doktorsgrad har Ihrfors behandlat frågan om häradsallmänningar, och Kuylenstierna har ägnat en juridisk doktorsafhandling åt den segslitet omstridda rekognitionsskogsfrågan. Ett synnerligen tacksamt ämne har på ett förträffligt sätt behandlats af Walde i hans studie öfver storhetstidens litterära

krigsbyten. Slutligen äro att omnämna Dellners homiletiska undersökning om Sven Baelter och Liedgrens högst förtjänstfulla psalmhistoriska studie öfver Wallins läroår som psalmdiktare.

Af öfriga akademiska skrifter hänföra sig ett par till konung Sigismunds historia. H. Almquist har på grundval särskildt af polskt material gifvit en ingående och mycket intressant framställning af krisen och kungavalet i Polen 1587. Af hans hand äro äfven ett par studier öfver striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599, frukter af de forskningar i tyska arkiv, som tidigare gifvit upphof till en värdefull aktpublikation i Historiska Handlingar. Ett tidigare led i kampen har Tunberg belyst genom aftryck af några hittills ej beaktade dokument i Hist. Tidskrift. Sörensson har utsändt en andra afdelning af sina studier öfver de svensk-franska förbindelserna 1715—1718; den nya delen behandlar De la Marcks sändning, Gyllenborgs och Görtz' lösgifvande, den senares underhandlingar i Holland och på hemresan, Fabrices beskickning och utvecklingen fram till Ålandsförhandlingarnas början. Ett par akademiska specimenskrifter slutligen behandla problem ur 1800-talets historia. Den ena är Rexius' studie öfver Geijers affall, välbekant för Hist. Tidskrifts läsare genom Boëthius' utförliga recension, den andra Wallengrens öfver första kammarfrågans behandling af riksdagen efter genomförandet af 1866 års representationsreform.

Utanför den akademiska litteratur, som i korthet karakteriserats, må uppmärksamheten äfven fästas på några andra sammanfattande eller monografiska framställningar af större omfång. Här möter först och främst Nordenstrengs förtjänstfulla, mera populärt hållna öfversikt öfver Vikingafärderna. H. Almquist har i den på det Gleerupska förlaget utgifna »Svenska folkets historia» påbörjat en fängslande teckning af reformationstidens historia; det hittills utgifna dubbelhäftet inrymmer i det närmaste hela skildringen af Gustaf Vasas regering. Af Holms solida och innehållsrika posthistoria ha tvenne nya band utkommit, omfattande perioden 1677—1697. Quennerstedt har i tvenne volymer skildringar ur Karl XII:s lefnad sammanfört en serie ursprungligen för en trängre krets hållna föredrag, präglade af hans djupa och pietetsfulla förtrogenhet med ämnet och hans egenartade stilistiska konst. A. Munthe slutligen har utsändt en ny del af sina marinhistoriska monografier; den senast utkomna volymen är till sin hufvuddel ägnad åt slaget vid Ölands södra udde och Lilliehorns förhållande vid detta tillfälle. På grund af ingående forskningar lämnas här för första gången en fullständig utredning af sagda omtvistade episod.

Slutligen må anmärkas, att en del kortare monografiska undersökningar af värde under året publicerats i olika tidskrifter. De i Hist. Tidskrift offentliggjorda äro för föreningens medlemmar väl bekanta. I Karolinska Förbundets Årsbok finnas som vanligt åtskilliga värdefulla bidrag till Karl XII:s-tidens historia. I detta sammanhang må också påpekas en i Hygiæa införd afhandling af Hult om pesten i Sverige 1710.

En plats för sig, delvis fallande utanför den svenska historiens gebit, intaga ett par essayer af Hjärne i fjärde delen af den under hans redaktion utgifna Pflugk-Harttungska världshistorien. Den ena behandlar såsom inledning det västerländska statssystemets uppkomst, den andra skandinaviska och ryska koloniföretag utom Europa. Båda bära prägeln af sin författares idérikedom och magistrala beläsenhet.

På personhistoriens område må först framhållas några arbeten af mera allmän karaktär. I Uppsala Universitets Årsskrift har Schück påbörjat utgifvandet af en serie äldre svenska biografier. Hittills utgifna häften innehålla dylika öfver Messenius, Schefferus, Torbern Bergman, Berch och Urban Hiärne, de tre sista självbiografier. Lydia Wahlström har afslutat sina biografiska studier öfver svenskar från förra seklet med en andra del, innehållande studier öfver Geijer, Richert och Fredrika Bremer. Matrikellitteraturen företrädes af ett häfte af det nya Linköpings stifts herdaminne samt i Personhist. Tidskrift införda namnlistor öfver officerare vid männingsregementen till häst och ståndsdragoner under stora nordiska kriget. Slutligen må påpekas Wretmans kortfattade handbok i svensk släktforskning.

Af biografier öfver enskilda svenskar må utöfver dem, som i annat sammanhang redan förut omnämnts, ytterligare påpekas följande. Karsten har — såsom akademisk afhandling — utgifvit en teckning af Karl Gustaf Wrangels ungdomstid och första krigarebana (intill 1638). Den Hamiltonska släktföreningens skriftserie har ökats med en lefnadsteckning af Uddgren öfver Hugo Johan Hamilton. Af Hilma Borelius' hand föreligger en ungdomsbiografi öfver Brinkman, och en annan af det begynnande 1800-talets framträdande personligheter, generalen grefve Philip von Schwerin, har tecknats af A. Kämpe. Af Ellen Keys stora minnesskrift öfver Emil Key föreligger nu andra delen. Slutligen må påpekas — såsom ett bidrag ej blott till vår biografiska utan äfven vår ekonomihistoriska litteratur — H. Keys teckning af A. O. Wallenberg.

På krigshistoriens område ha några af de mest betydande arbetena redan uppmärksammats. I öfrigt äro att anteckna — utom nya häften af det af Björlin med text försedda planschverket Sveriges historia i bilder — Wikanders i Militärlitteraturföreningens skriftserie ingående öfversikt öfver Sveriges krig samt den af Rabe utarbetade fortsättningen på L. Munthes fortifikationshistoria.

På konsthistoriens fält har äfven under det gångna året skörden varit rik, och däribland finnas flera mycket värdefulla arbeten. Hit hör främst Ekhoffs monumentala arbete öfver svenska stafkyrkor, utgifvet på Vitterhetsakademiens bekostnad liksom Lindbloms öfver det gotiska måleriet i Sverige och Norge. Sistnämnda forskare har äfven påbörjat ett likaledes af nämnda akademi bekostadt verk om det nordtyska måleriet och skulpturen i Sverige under den senare medeltiden. Af det stora inventariet öfver Sveriges kyrkor har ytterligare ett band utkommit, behandlande kyrkorna i Leksands och Gagnefs tingslag. Rörande Mariakyrkans i Ystad och dess inventariers historia föreligger en utredning af Th. Wåhlin. Hahr fort-

sätter sitt arbete öfver skånska borgar och har dessutom publicerat en studie öfver östeuropeiska stildrag i nordisk renässansarkitektur. Äfven Stockholmsarkitekturen har som vanligt varit föremål för intresse: Böttiger har utgifvit några smärre studier öfver Stockholms slott och Josephson en diger volym om borgarehus i gamla Stockholm, behandlande deras byggnadshistoria. En serie bilder ur det svenska konstnärslifvet under sjuttonhundratalets senare hälft och vid 1800-talets början har lämnats af Looström. Slutligen ma antecknas en samling konsthistoriska uppsatser af Romdahl.

På litteraturhistoriens område är att med tillfredsställelse konstatera, att Schück-Warburgs stora verk numera med fjärde delens andra band föreligger afslutadt. Omnämnas må äfven en ny del af Personnes teaterhistoriska studier, omfattande den tidigare Karl Johanstiden — åren 1818—1827.

Inom statsrättens, juridikens och nationalekonomiens område falla flera betydelsefulla arbeten, som redan i det föregående omtalats. Närmast att hänföra hit är väl ock den nya upplagan af det stora verk om Sveriges land och folk, hvars editio princeps för sin tillkomst hade att tacka i främsta rummet Gustaf Sundbärgs snille och arbetskraft. Den af Guinchard redigerade nya upplagan, som tidigare förelegat på tyska och engelska, utgör en genomgående revidering af den första, men med bibehållande af dess allmänna karaktär. Af den af Thulin påbörjade, af Hedin fortsatta och numera af Skoglund öfvertagna redogörelsen för de ecklesiastika boställena har utkommit en fjärde del, behandlande Västerbottens och Norrbottens län. Om Ihrfors' och Kuylenstiernas kamerala afhandlingar är förut taladt; i detta sammanhang bör erinras därom, att en ny del af handlingarna i processen om Lanforsen utgifvits genom kammarkollegii försorg. Slutligen äro att nämna ett par mindre bidrag till frihetstidens konstitutionella och ekonomiska historia: E. Fahlbecks skarpsinniga studier öfver dess politiska idéer och Montgomerys öfver den svenska valutapolitiken vid 1700-talets midt.

Öfvergå vi därefter till arkiv- och biblioteksväsendets område, möta oss där ett par betydelsefulla arbeten. Det ena är S. Berghs synnerligt omsorgsfulla och innehållsrika skildring af riksarkivets utveckling alltifrån dess tillkomst såsom självständigt verk fram till omorganisationen 1837. Arbetet har sin gifna plats bland historikerns uppslagsböcker och utgör på sitt område en verklig fyndgrufva. Det andra verket är Gödels stora bok om den svenska medeltidslitteraturen och dess proveniens. Arbetet hvilar på mycket omfattande studier, och dess intresse och värde hänföra sig ej blott till behandlingen af ämnets hufvudproblem, rekonstruktionen af de äldsta svenska biblioteken, utan äfven till den från arbetets hufvudsynpunkt mera periferiska antikvitetsverksamheten intill antikvitetskollegiets inrättande. På arkivväsendets område äro f. ö. äfven en del mindre bidrag att anteckna, bland dessa Weibulls vägledande förteckning vid person- och släktforskning i Lunds landsarkiv samt Brulins

redogörelse för Gadebuschska samlingen i riksarkivet. På bibliografiens område må blott erinras om den för Hist. Tidskrifts läsare välbekanta Setterwallska årsbibliografien och en bibliografi af samma hand i Kyrkohistorisk Årsskrift, samt om von Törnes öfversikt öfver finsk historisk litteratur under 1915.

Den topografiska litteraturen för året har som vanligt varit rikhaltig. Af det stora topografisk-statistiska arbetet öfver Sverige, numera redigeradt af O. Sjögren, föreligger ett antal nya häften, likaså af de båda verken öfver Sveriges städer. Bland bygdebeskrifningar äro att anteckna Helgers förtjänstfulla lilla bok om Gåsborns socken i Värmland samt Modins om det gamla Tåsjö. Ett egenartadt och förtjänstfullt bidrag till vår topografiska litteratur är Beckmans redogörelse för vägar och städer i det gamla Västergötland. Antecknas må dessutom den af Stenbock och Lundberg för Upplands fornminnesförenings räkning ombesörjda nya upplagan af Rhezelius' Monumenta Uplandica. Af stadshistoriska monografier finnas flera: sålunda ett nytt band af Forssells öfversikt öfver Örebro stads utveckling, behandlande tiden från 1854 tills nu, en rad häften af Jönköpings historia samt en bok om Falkenberg af Jönsson, samtliga tillkomna i samband med resp. stadsfullmäktiges halfsekelsjubiléer. Till hufvudstadens historia föreligga ett par värdefulla bidrag. Det ena är en ny del af Wrangels bekanta Stockholmiana, det andra första bandet af ett stort anlagdt praktverk af Bååth om Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tider till våra dagar. Sistnämnda verk utgör en frukt af sin författares studier i ämnet för den åt Riksarkivet anförtrodda utredningen om kronans hus och tomter i Stockholm. Slutligen må påpekas Brings framställning af Trollhätte kanals historia 1844—1904 i den af Vattenfallsstyrelsen utgifna festskriften. Den nya afhandlingen utgör en fortsättning af förf:s i en tidigare årsberättelse omnämnda framställning af kanalens äldre historia.

Inom den s. k. kulturhistoriens område är först att framhålla den nya (tredje) delen af den genom Michaelisgillet utgifna förträffliga och statligt utstyrda öfversättningen af Olaus Magnus' gamla mästerverk. Öfriga arbeten äro af mindre betydenhet. Hallenberg har publicerat en kortfattad framställning af det svenska jordbrukets historia. I samband med invigningen af det nya Naturhistoriska riksmuseet har utgifvits en ståtlig festskrift. Omnämnas må äfven Cecilia Bååth-Holmbergs essaysamling »Från gammal tid och ny», Forsstrands anteckningar om den s. k. Skeppsbroadeln samt Isbergs Häxboken, en samling skildringar af häxväsendet i det gamla Malmö.

På kyrkohistoriens fält ha de mera betydande arbetena redan i det föregående omnämnts. Att tillägga äro dels åtskilliga smärre undersökningar och aktstycken i Kyrkohistorisk Årsskrift, dels ett par bidrag till det svenska klosterväsendets historia: De Bruns anteckningar om Stockholms svartbrödrakloster i St. Eriks Årsbok samt Geetes utgåfva af nunneinvigningsceremonielet i Vadstena kloster.

Till sist några korta notiser om några under året utkomna utländska publikationer af större intresse för Sveriges historia. Af Hansisches Urkundenbuch föreligger ett nytt band omspännande åren 1486—1500. Att anteckna äro vidare trenne betydelsefulla danska publikationer: en ny del af Laursens utmärkta traktatverk, innehållande aktmaterialet för skedet 1589—1625, likaledes ett nytt band af samma utgifvares edition af Kancelliets Brevböger, omfattande åren 1609—1615, samt första bandet af en sedan länge af danska riksarkivet planerad samling af upplysningar och aktstycken rörande kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—1772, utgifven af Holger Hansen. Statsarkivarien Hausen har i Svenska litteratursällskapets serie publicerat ett band bref och, uppteckningar rör. finska kriget. Af de genom Norska historiska föreningen utgifna Mantheyska dagböckerna föreligger det sedvanliga häftet. För öfrigt skall här endast nämnas, att Neergaards klassiska arbete om Danmark under Junigrundloven med ett antal under året utgifna häften omsider bragts till sin afslutning. Det under året utkomna innehåller bl. a. en detaljerad framställning af Londonkonferensen, till väsentliga delar byggd på otryckt material.

Att här ingå på den under 1916 i Finland utkomna historiska litteraturen är öfverflödigt. då Hist. Tidskr. hoppas kunna liksom under de senaste åren äfven i år bringa en litteraturöfversikt af sakkunnig hand och f. ö. på grund af kriget den hithörande litteraturen är svårtillgänglig. Här skola blott påpekas ett par kyrkohistoriska urkundssamlingar af Simolin och ett nytt häfte af Ruuths Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Debet.

Saldo från 1915		7,919: 08
Inkomster:		
H. M:t Konungens årsafgift 1915, 1916 . .	100: —	
610 årsafgifter à 5 kr.	3,050: —	
13 postprenumeranter à 7: 03 kr.	91: 39	
4 afgifter för 1914 och 1915	20: —	
4 ständiga ledamotsafgifter (apotekare G. Bernström, Göteborg; Värmlands nation, Uppsala; kand. Ebbe Tamm, Lund; d:r T. Gihl, Stockholm) . . .	300: —	
Redovisning från Fritzes hofbokhandel . . .	518: 10	
» » Nordiska bokhandeln . . .	103: 50	
» » Danmark	109: 65	
» » Norge	153: —	

Lösa häften af Hist. Tidskrift	369: 50	
Innehållsförteckning (årg. 1901—1910) . .	383: 32	
9 exemplar af bibliografien	44: 52	
1 » » Anckarsvärds minnen . . .	1: 50	
Kursvinst vid obligationsköp	156: 82	
Ränta å sparkassemedel	206: 59	
» » obligationer	275: —	
Statsanslag	1,500: —	
Anslag af Vitt.-, hist.- o. ant.-akademien . .	500: —	7,882: 89
	Summa kronor	15,801: 97

Kredit.

Utgifter:

Redaktionens konto	2,960: —	
Boktryckeriets konto	3,837: 26	
Distributionskonto	241: 60	
Diversekonto	503: 67	7,542: 53
Saldo till 1917		8,259: 44
	Summa kronor	15,801: 97

Behållningen är på följande sätt placerad:

5 svenska statens obligationer à 1,000 kr.	5,000: —
1 » » » à 500 »	500: —
Å sparkasseräkning i Stockholms handelsbank	2,701: 59
Kontant i kassan	57: 85
Summa kronor	8,259: 44

Historiska föreningens räkenskaper för 1916, af hvilka ofvanstående är ett utdrag, äro af oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar och kassa äro inventerade. Och få vi, med anledning af sålunda verkställd revision, tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1916 års förvaltning.

Stockholm den 23 mars 1917.

Severin Bergh. *Joh. Petrelli.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1916 års förvaltning.

Styrelsens förutvarande medlemmar, hrr C. Annerstedt, G. Björlin, S. Clason, N. Edén, C. Hallendorff, E. Hildebrand, T. Höjer, Th. Westrin och H. Wrangel omvaldes.

Till revisorer omvaldes hrr S. Bergh och J. Petrelli samt till deras suppleanter hrr H. Brulin och V. Söderberg.

På styrelsens förslag beslöts, att § 10 af föreningens stadgar skulle erhålla följande ändrade lydelse:

»Föreningens medlemmar erlägga en årsafgift af 7:50 kronor eller ock en gång för alla, såsom ständiga ledamöter, etthundratjugofem kronor. Af detta senare slags afgifter bildas en fond, som ej får understiga sjutusen kronor, därest ej föreningen därom fattar särskildt beslut.»

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Riksarkivarien Sam Clason höll föredrag om »De Gustavianska arfvegodsen».

Stockholm 1917. P. A. Norstedt & Söner.

Några erinringar
med anledning af V. Gödels anmälan af S. Berghs arbete »Svenska riksarkivet 1618—1837».

Undertecknad, som är tacksam för recensentens i flera hänseenden välvilliga omdömen om ifrågavarande arbete, anhåller dock att få lämna några faktiska upplysningar rörande vissa punkter, som rec. upptagit till diskussion.

1) Rec. anser, att förf. borde ha påvisat motiven till de bestämmelser, som finnas införda i kansliordningen af 1661 rörande antikvariesysslan, och han anför åtskilliga data om antikvarierna före nämnda tidpunkt på ett sådant sätt, att den, som läser recensionen, måste få den föreställningen, att förf. icke känt till, att antikvarier funnits före 1661. Nu förhåller det sig emellertid så, att jag på 12 sidor (sid. 72—84) lämnat en öfversikt af antikvariebefattningens förhållande till riksarkivet under 1600-talet, hvaraf ungefär en tredjedel afser tiden före 1661; där omtalas bl. a. de af rec. anförda fullmakterna för Stiernhielm och Lars Bureus. Till denna öfversikt hänvisas på det ställe i 1:sta kapitlet, hvarest bestämmelserna i 1661 års kansliordning angående antikvarien omtalas. Längre motivering torde knappast ha varit lämplig. Att ifrågavarande öfversikt blifvit så pass utförlig som den är, har berott därpå, att när jag skref densamma, ingen tillfredsställande sådan fanns att tillgå; man stötte oupphörligt på dunkla punkter och motsägande uppgifter. För vissa delar kunde jag använda och citera recensentens förträffliga afhandling »Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige», rörande ett par frågor fick jag muntliga upplysningar af honom, hvilket också i förordet erkänts, men eljest måste jag underkasta mig besväret att återgå till de ofta rätt svåråtkomliga primära källorna. Den fullständiga utredning, som rec. verkställt i sitt nya arbete »Sveriges medeltidslitteratur» hade jag tyvärr ingen nytta af, eftersom hans bok kom ut ett par månader senare än min. Men jag har till min glädje funnit, att min kortare framställning, som inskränker sig till hvad som sammanhänger med riksarkivet, i allt väsentligt öfverensstämmer med hans mera utförliga och allsidiga.

2) Rec. synes mena, att de Vadstenaböcker, som 1620 öfverlämnades till riksarkivet, icke borde ha upptagits i förteckningen öfver »extraordinarie accessioner» på den grund att de icke voro

164572.

»arkivalier» utan »bokhandskrifter och modernare tryck». Att leveransen delvis innehöll tryckta böcker, är af mig i förbigående anmärkt, och att dessa, såsom rec. antager, icke härstammade från Vadstena kloster utan från det furstliga bokförrådet på Vadstena slott, är mycket möjligt. Hvad åter bokhandskrifterna angår, bör enligt min mening ordet »arkivalier» icke tagas i så inskränkt bemärkelse, att icke alla slags handskrifter kunna räknas dit. Det var i hvarje fall fråga om en viktig »accession» till riksarkivets samlingar, och dessa handskrifter, liksom många andra dylika, äro upptagna i 1600-talets arkivförteckningar jämte vanliga arkivalier. Vidare håller rec. före, att man knappast kan tala om »hvad som häraf tillkom riksarkivet», emedan Joh. Burcus endast plockat ut en del antikvariskt material, som han önskade behålla, under det att samlingarna egentligen voro ämnade för Uppsala universitet. Rec. som i sitt sista arbete (sid. 159 o. f.) redogör för saken, yttrar där: »När det så blev fråga om att överlåta boksamlingarna till Uppsala, var det naturligt, att sådant, som ansågs beröra de historiskt-antikvariska intressena, skulle komma att uttagas för att förenas med riksarkivets samlingar», och på ett annat ställe: »Av det anförda framgår, att en del litteratur utsöndrats ur Vadstenasamlingarna för riksarkivets räkning». Det är svårt att inse, att det är någon skillnad mellan dessa uttryck och det som jag användt. Faktum var, att en fördelning ägde rum, hvarvid en samling böcker afskildes för riksarkivets räkning eller tillkom riksarkivet.

3) Under rubriken »leveranser från riksarkivet» har jag upptagit hvad som enligt kungl. brefvet den 15 juli 1668 öfverlämnades till antikvitetskollegium. Härom yttrar rec.: »Det kungliga medgifvandet lär väl dock icke ha afsett öfverlåtelse utan endast lån i vanlig mening, äfven om det sedan fogade sig så, att de utlämnade handlingarna ‚kommo att stanna i långlån›. Med hänsyn till detta är det med en viss förvåning man finner, att rec. själf i sitt arbete (sid. 269, 272, 273) rörande ifrågavarande afsöndring från riksarkivet på två ställen använder ordet »öfverlåtelse» och på två ställen ordet »leverans». I omförmälda kungl. bref begagnas ordet »extraderas», och att arkivsekreteraren Leijonmarck sedermera på 1690-talet påstod, att de till antikvitetskollegium »extraderade» handlingarna endast voro utlånade, hvarom rec. erinrar, är af mig omnämndt (sid. 82). Men nog torde man vara berättigad att tala om en »leverans» från riksarkivet, när de utlämnade handlingarna först efter ett par hundra år, enligt en ny kungl. resolution, åter införlifvades med dess samlingar. Hvad själfva öfverflyttningen beträffar, anmärker rec., att jag endast omnämnt den sändning, som ägde rum i augusti 1669, men icke en tidigare i september 1668. I själfva verket är äfven denna omnämnd, ehuru något knapphändigt i en not å samma sida (sid. 388). Det medgifves, att den borde ha varit omtalad i texten, men denna var redan uppsatt, när jag i samlingen Bibliographica i riksarkivet hittade en af Erik Wennæsius underskrifven förteckning, upptagande bl. a. de böcker och manuskript,

som Johan Axehiälm hämtat från Stockholm till Uppsala och inlevererat den 15 september 1668, tydligen desamma, som rec. omnämner på sid. 272 i sitt arbete, ehuru han användt andra exemplar af förteckningen.

Jämte berörda detaljanmärkningar har rec. satt i fråga, huruvida det icke hade varit lyckligare, om de tre första kapitlen (om riksarkivets organisation och personal) i väsentliga delar sammanarbetats. Äfven en annan recensent (K. Nordlund i Stockholmstidningen ²/₄ 1916) har något undrat öfver att »den vanliga kronologiska dispositionen» ej valts. Detta förvånar mig så mycket mindre, som jag själf från början varit ganska tveksam i valet af disposition och gjort försök i olika riktningar. Det är sant, att framställningen af riksarkivets organisation i 1:sta kapitlet är något kärf och torr, och att man, för att få en fullständig bild af institutionens lif, måste »sammanplocka» åtskilligt från olika håll. Men jag är säker på, att ifall en sammanarbetning ägt rum, sådan som rec. förordar, så skulle någon, som ser saken från andra synpunkter och har andra intressen, ha anmärkt t. ex. att man, för att få en klar föreställning om aflöningsförhållandena i riksarkivet, måste plocka ihop uppgifter härom från kanske ett tiotal olika ställen; nu behandlas detta i ett sammanhang för hela tiden. Att jag till sist beslöt mig för att uppdela ämnet så som skett, berodde därpå, att jag har föreställt mig, att arbetet för framtiden hufvudsakligen kommer att användas som handbok eller uppslagsbok, och att man i så fall är bäst betjänt med den metod, som nu följts. Men det är ju möjligt, att jag härutinnan misstagit mig.

Stockholm den 13 mars 1917.

Severin Bergh.

Svar.

Med anledning af ofvanstående ber jag få meddela följande.

De små »påpekanden» jag tillåtit mig göra i min recension, äro icke värda någon polemik men, som det synes, några ord till förklaring med anledning af förf:s »erinringar».

Jag har rörande kapitlet om organisationen yttrat:» På tal om de förändringar i ordningar och instruktioner, som tid efter annan ägt rum, kunde förf., kanske oftare än nu skett, ha påvisat motiven härtill. Så t. ex. i de bestämmelser, som finnas införda i kansliordningen af 1661 rörande antikvariesysslan». Hvad då beträffar den särskildt påpekade bestämmelsen, skulle jag önskat, att förf. å sid. 23 och följ. redogjort för dess förutsättningar, visat hur den vuxit fram och slutligen flutit in i kansliordningen.

Hvad beträffar Vadstena klosters arkiv och bibliotek har jag velat framhålla det verkliga förloppet: att samlingarna disponerades

för Uppsala universitetsbibliotek, men att Bureus såsom antikvarie plockade ut ett och annat, som intresserade honom och hans forskning, hvilket sedan kom att hamna i riksarkivet. Af förf.:s uttryck »vad som härav tillkom riksarkivet» skulle man tro, att en rationell fördelning ägt rum.

»Extraderingen» af skrifter och akta 1668 till antikvitetskollegiet var ett *lån* »emot skriftelig revers», och man är väl därför benägen att snarare söka historien därom under »lån av arkivalier» än under »leveranser». Om emellertid en författare, som fullt klargjort saken som ett låneförhållande, sedan i fråga om transport o. dyl. använder uttrycken »öfverlåtelse» eller »leverans», så torde han ändock kunna rätt förstås.

Jag får dessutom tillägga, att jag icke förbisett, att förf. i en not omnämner transporten af 1668. Men detta i förbigående gjorda omnämnande, sammanhållet med hvad som säges i texten ofvanför, ger enligt mitt förmenande en missvisande framställning. Transporten af 1668 var det första och egentliga resultatet af det kungl. medgifvandet, ej lånet af 1669, såsom förf. framställer saken. Det är detta mitt påpekande här gäller.

Stockholm den 19 mars 1917.

Vilhelm Gödel.